प्रकाशकनुं निवेदन

શુભસંગ્રહનો આ છઠ્ઠો ભાગ, વિવિધ ગ્રંથમાળાના સળંગ અંક
૨૨૯ થી ૨૩૨ તરીકે અને વીસમા વર્ષના (સં. ૧૯૮૬ ના) ૧ થી ૪
અંકતરીકે નીકળે છે.

આગલા ભાગોની પેઠે આમાં પણ પ્રત્યેક લેખ સાથે તેન
લેખકનું, તથા જેમાંથી તે લેખ લેવાયો હોય તેનું નામ બનતાં
સુધી અપાયું છે. અહીં તે તે સર્વ લેખકો, તેના સંપાદકો અને
પ્રકાશકોનો ઉપકાર માની વિશેષમાં જણાવવાનું કે, આ લેખોમાં
કાંઈ ઉપકારકતા જણાય તો તેનું મુખ્ય કારણ પરમાત્માની કૃપ
હોઇને યશના અધિકારી તે તે લેખક અને પ્રકાશકાદિ સજ્જનો છે

આવા સંગ્રહોમાંની કોઇ ઔષધિ કે બીજી કોઈ બાબતમાટે કોઇને
કાંઇ ભૂલચૂક જેવું અથવા વધુ પૂછવા જેવું જણાય તો તે વિ
અત્ર તરફ નહિ લખતાં તેના લેખકને પૂછવું; અને લેખકના ઠામ
ઠેકાણા વિષે, તે લેખ પ્રથમ છપાયો હોય તેના સંપાદકને પૂછવું.

આ સંસ્થા તરફનાં આવાં તેમજ બીજાં પુસ્તકોમાંના દરે
દરેક વિચાર સાથે આ સેવકને એકમત સમજવાનો નથી, તેમ
સંમત કે અસંમત વિચારો વિષે લખાપઢી કે વાદવિવાદ તેનાથી બને
તેમ નથી. અલ્પમતિ પ્રમાણે એકંદરે હિતાવહ જણાય તે પ્રસિદ્
કરવું, એ તેનું ધોરણ છે. વળી કોઇ બાબત કોઇને વધારે ગમે
કોઇને ઓછી ગમે અને કોઇને જરાય ન ગમે, તો તે પણ સ્વાભાવિ
છે. કારણ કે ગમવા ન ગમવાનો આધાર તે તે મનુષ્યની પોતાન
સ્થિતિ, પ્રકૃતિ અને સમજણ ઉપર પણ રહે છે.

જે સજ્જનોને આમાં અગત્યની ભૂલચૂક જણાય તેઓ તે યોગ
સુધારણા સાથે લખી મોકલશે, તો તે યથામતિ પાઠકોની જાણમાં લવાશે

શ્રાવણ સુદ ૫-૧૯૮૬ ભિક્ષુ-અખંડાનં

शुद्धिपत्र

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭	૨	મેળવડા	મેળાવડા
૮	૨૯	આગ્ન	અગ્નિ
૧૦	૭	પુસ્તકામાં	પુસ્તકોમાં
૩૯	૨૫	ઘતનું	ઘૃતનું
૪૫	૨૨	સાને મહા-	સૌને મહા-
૪૫	૨૩	સા પોતાના	સૌ પોતાના
૪૭	૨	૧૪	૧૩
૬૨	૧૪	પરિપર્તિને	પરિપૂર્તિને
૬૬	૪	રાજનૌતક	રાજનૈતિક
૬૭	૫	અજે	આજે

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૮૬	૩૧	અમતંપદ્	અમતપદં
૧૧૪	૨૭	ભત્ન	ભત્નપર
૧૧૭	૨૨	છાનનેવાલે	ધ્યાનનેવાલે
૧૨૦	૨૫	કે હરિ-છાલા	કેહરિ-છાલા
૧૨૦	૩૦	ચદિ બાદન	ચદિ નિજ બાદન
૧૨૧	૮	લાગ	લાજ
૧૨૧	૩૬	બિત્તન	બિપન
૧૨૬	૨૮-૨૯	મુનિવસિટિના	યુનિવર્સિટિના
૧૩૧	૩૦	ગચ્છેતાં	ગચ્છેતાં
૧૮૭	૨૯	કે દ્વારા	દ્વારા
૨૦૦	૩૭	ગ્યાદ	ગ્યારહ
૨૧૮	૨૭	પંદરના	પંદર
૨૨૦	૨૦	દેશકળમાં	દેશકાળમાં
૨૩૪	૩૦	તેજ બળનેજ	તેજબળનેજ
૨૬૦	૧	ફ્હા	ફ્હો
૨૬૦	૨૬	ખાડુ	ખાંડી
૨૭૭	૧૧	દરદોમાંમાંથા	દરદોમાંથી
૨૭૮	૫	અસણીનાં	સસણીનાં
૨૮૩	૧૯	નિઘંટુ, રત્નાકર	નિઘંટુ રત્નાકર
૨૮૪	૧૪	બરાબર ૨	બેર બરાબર
૨૯૨	૩	કાસ્યપ,	કાસ્યપ
૩૦૩	૮	પશ્ચિમોતાનાસાન	પશ્ચિમોતાનાસન
૩૦૫	૧	પાપેયાંના	પપૈયાના
૩૦૫	૨	પાર્પયાંના	પર્પયાંના
૩૦૯	૧૪	જમી	જમા (એકઠું)
૩૧૪	૩૬	કેટલાક	કેટલા
૩૪૪	૨૧	કેટલું	કેટલી
૩૯૯	૧૮	ધવઇના	ધવઇના (ધાવડીના)
૪૦૨	૨	તેઓ લખે છે કે	તેઓગ્રંથની ટીપણીમાં લખ્યું છે
૪૨૫	૩૦	આર પદી	આંર પદી
૪૬૪	૨૩	જમન	જર્મન
[illegible]	૩૬	દોન	દોનો
[illegible]	૧૬	લેશમાત્ર મી	લેશમાત્ર બી
[illegible]	૨	બને	બમે
[illegible]	૪	મુનિ-મુંદરી	મુનિ-મુંદરી
[illegible]	૨૨	૧૯૦૮	૧૦૦૮
[illegible]	૧૩	વ્યાપાધિન્ય	વ્યપાધિત્ય
[illegible]	૧૧	ગ્રુમા	ગુભા

રામાયણનું મહત્ત્વ

સૈયદ કાસીમઅલી "સાહિત્યાલંકાર" લખે છે કે-

અમારા મહાન્ [illegible] પ્રાચીનકાળમાં જે મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથ રચ્યા હતા, તેમાં રામાયણ એક અભૂતપૂર્વ ગ્રંથ છે. એની રચના થયે હજારો વર્ષ વીતવા છતાં હજી પણ ભારતવર્ષમાં મહેલોથી તે ઝુંપડીઓ સુધીમાં એની પૂજા, પાઠ અને આરતી થાય છે; અને તે [illegible] માટે [illegible] કે આ ગ્રંથ અનેક પ્રકારના [illegible] ભરપૂર છે. એમાંનો પ્રત્યેક શબ્દ મનોહરતાના અને [illegible] તે પોતાનું અનેરું [illegible]

[illegible] પવિત્ર[illegible], શક્તિ અને મહાનતાના [illegible] કોઈ ગ્રંથમાં નથી દેખાતે [illegible] આદર્શવાળી શિક્ષા [illegible] નથી એ ગ્રંથો [illegible] ધર્મમાર્ગ મુકરર કરે

[illegible] પ્રેમ રાખું છું અને [illegible] રામાયણ ગ્રંથ [illegible] [illegible] કર્યો છે [illegible] અને [illegible] સદ્‌ગુણોમાં [illegible] કરીને [illegible] [illegible] ગ્રંથ નથી. [illegible] છે.

[illegible]

[illegible] આ [illegible] પ્રકાશ [illegible] માટે પોતાની [illegible] અને [illegible] !

×　×　×

[illegible]

×　×　×

[illegible]

×　×　×

[illegible]

[illegible] નથી. આ [illegible] આધારશિલા (આધાર [illegible] નિર્મિત [illegible] આ આધારશિલા (પાયો) [illegible] મજબૂત [illegible] નથી પડતો.

× × × ×

રામાયણ અને મહાભારતની પવિત્ર સંસ્કૃતિના બળથી હિંદુ ધર્મ આજ [illegible] છે. [illegible] વાલ્મીકિની મહિમામયી કલમ જે પ્રમાણે આ આર્ય સંસ્કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરીને ધન્ય થઇ છે; તે પ્રમાણે ગોસ્વામી તુલસીદાસની પણ કલામયી કવિતામાં એ આર્ય સંસ્કૃતિનો અલૌકિક ચમત્કાર દેખાય છે.

× × × ×

શ્રી. પં. રામનરેશજી ત્રિપાઠી લખે છે કેઃ—આજથી આશરે [illegible] વર્ષ પહેલા તુલસીદાસરૂપી મધુપે સંસ્કૃત ભાષાનાં અનેક રામાયણ, પુરાણ, કાવ્ય, ઇતિહાસ, નાટક, સ્મૃતિ, ઉપનિષદ અને [illegible] અનંત સુંદર ફૂલોનો મધુર રસ એકત્ર કરીને રામ-ચરિતમાનસ (તુલસીકૃત રામાયણ)રૂપી જે મધ તૈયાર કર્યું હતું, તે [illegible] આર્ય—હિંદુઓને ઘેરઘેર મોજૂદ છે; અને તે જેટલું પણ [illegible] છે તેટલો તેનો સ્વાદ અધિક મધુર થતો [illegible] છે. [illegible] અનેક શારીરિક વ્યાધિઓ ટાળવામાં ઔષધિઓ-[illegible] છે; તેમ રામચરિતમાનસરૂપી મધુ અનેક માનસિક [illegible] ટાળવામાં સહાયક થાય છે. (આ રામાયણરૂપી મધનું [illegible] ઉપરથી પણ સમજી શકાશે કે તે સાડાત્રણસો વર્ષ [illegible]) એમાંના એકમાત્ર અયોધ્યાકાંડનીજ રચના-[illegible] સંસ્કૃત ગ્રંથોનો રસ ગ્રહણ કર્યો છે.

× × × ×

[illegible] આ પ્રશ્ન સ્વભાવતઃ સામે આવે છે કે, શું [illegible] તુલસીદાસજીને કંઠસ્થ હતા? અમે જેટલા [illegible] તેટલા આ અદ્વિતીય રામાયણની અદ્ભુત [illegible]. સંસ્કૃતરૂપી નંદનકાનનમાં [illegible] તુલસીદાસજી ભ્રમરે સમસ્ત ફૂલોનો રસ લઇ જે [illegible] ર કરી હિં[illegible] દાન [illegible] ન સાથે [illegible] હિ.

પણ [illegible]

બાબત [illegible] વ્યનાં [illegible] વિ

માં પાશ્ચા[illegible]

× [illegible] ચંદ્ર [illegible]

"ભરના ઇતિહાસમાં દૃષ્ટિએ પડતો નથી; તેમ મહર્ષિ વાલ્મીકિના "જેવી પ્રતિભા તથા ઉચ્ચ કલ્પનાવાળો કવિ પણ કોઇ જણાતો "નથી. હોમર તથા વર્જીલ નામના પ્રાચીન કવિઓના "ઇલિયડ" "તથા "ઇનીડ" ગ્રંથો અને મિલ્ટન કવિનો 'પેરેડાઈઝ લૉસ્ટ' "પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ઉત્તમ ગણાય છે; પરંતુ એ બધા ગ્રંથો કરતાં "રામાયણ કેટલી બધી શ્રેષ્ઠ છે! કદાચ કોઇ કાવ્યશક્તિમાં હોમર "વગેરેને વાલ્મીકિની બરોબરીએ બેસાડે; બાકી તેઓના કાવ્યનાયકો "ઍકિલિસ વગેરે નીતિની દૃષ્ટિએ તો રામાયણના રામચંદ્રાદિ કરતાં "અતિશય ઉતરતા છે. સારાંશ કે, રામાયણમાટે આર્યલોકો જે "અભિમાન ધરાવે છે તે યોગ્યજ છે."

સંતરામ શર્મા કહે છે કે–"રામાયણ એ કહેવામાં તો એક "મહારાજાનું જીવનચરિત્ર છે; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એ ગ્રંથ આ "સંસારના મળને નાશ કરનારા અગ્નિરૂપ છે. એ અંધકારમાં પ્રકાશ-"રૂપ છે; સ્ત્રિઓનો ધર્મ છે; પુરુષોનું પૌરુષ છે; બ્રાહ્મણોનું બ્રહ્મતેજ "છે; ક્ષત્રિયોનો ક્ષાત્રધર્મ છે; વૈશ્યોનું ધન છે; શૂદ્રોનો ધર્મ છે; "અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરનારાં નરનારિઓનો સુખદીપક છે. "એ ગ્રંથરૂપી તેજસ્વી દીપકને હાથમાં રાખીને પુરુષ જો જોઇ "સંભાળીને ચાલે, તો તે જીવનયુદ્ધમાં કદી પણ હારવાનો નહિ... "જગતનો ઇતિહાસ વાંચનારા કહે છે કે, વેદોનો પ્રચાર લુપ્ત થઈ જવા "પછી જો કોઇ પણ રસાયણે હિંદુજાતિને જીવતી રાખી હોય, તો "તે આ રામાયણ છે. એનાજ બળથી હિંદુ નારીઓમાં સતીત્વનું "અને હિંદુ નરોમાં બલિદાન કરવાનું સાહસ રહ્યું છે."

મી. ગ્રીફીટ કહે છે કે–"રામાયણને વાંચીને અમે કંઇકના "કંઇક બની રહીએ છીએ. અમારામાં ઉંચા ઉંચા ખ્યાલ પેદા થઇ "જાય છે, અને તે સદ્‌ગુણો કે જે મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટતાના ભૂષણરૂપ છે; "તે અમારી સામે આવી ખડા થઇ જાય છે. સત્યાચરણ, પુત્રોની "ભક્તિ, પતિવ્રતાધર્મ, પતિકર્તવ્ય, પિતામાતાનો સ્નેહ, વિનય, "ધીરજ, દયા–સારાંશ કે માનુષી ગુણોનું એવું ચિત્ર કર્યું છે કે જેનું "યથાર્થરૂપ કવિએ પોતાની જાદુભરી કલમવડે આમાં નથી આલેખ્યું!"

સાહિત્યસમ્રાટ બંકિમચંદ્ર કહે છે કે–"રામાયણથી "ભારતવર્ષનો સ્વાર્થપરાયણતાનો દોષ જેટલો દૂર થયો છે; તેટલો "કોઈ પણ નીતિવેત્તા, ધર્મવેત્તા, સમાજસુધારક, રાજપુરુષ કે "રાજાથી પણ દૂર થયો નથી."

સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે કે–"રામાયણ, એ જગતમાં "જેનો જોડો મળતો નથી એવો અનન્ય સાહિત્યગ્રંથ છે."

प्रीति करै रामायण माहीं, तेही सम भाग्यवंत कोउ नाहीं॥

ગીતાજીનાં ગુણગાન

શ્રીમુખે પણ કહ્યું છે કે—

गीता मे हृदयं पार्थ गीता मे सारमुत्तमम् ।
गीता मे ज्ञानमत्युग्रं गीता मे ज्ञानमव्ययम् ॥
गीता मे चोत्तमं स्थानं गीता मे परमं पदम् ।
गीता मे परमं गुह्यं गीता मे परमो गुरुः ॥

"ગીતા મારું હૃદય છે; ગીતા મારો ઉત્તમ સાર છે; ગીતા મારું અતિ ઉગ્ર જ્ઞાન છે; ગીતા મારું અવિનાશી જ્ઞાન છે; ગીતા મારું ઉત્તમ સ્થાન છે; ગીતા મારું પરમ પદ છે; ગીતા મારું પરમ રહસ્ય છે અને ગીતા મારો પરમ ગુરુ છે."

ભાઇ પરમાનંદજી—"જો આર્ય સભ્યતાના મહાસાગરને (ધર્મ, સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનને) એકાદ ગાગરમાં સમાયલો જોવો હોય તો તે ગીતામાં જોઇ શકાય છે. જો બીજાં બધાંયે શાસ્ત્રો નાશ પામ્યાં હોત અને માત્ર ગીતાજ રહી હોત, તોપણ આર્યજાતિના ગૌરવની સ્મૃતિ સંસારમાં ચાલુ રહેત. કેમકે અત્યારે પણ આર્ય સભ્યતા (આર્યોનું જ્ઞાનચારિત્ર-ધર્મનીતિ) એમાં એટલી સુરક્ષિત છે કે **ગીતાનો પ્રચાર થવો અથવા નાશ થવો એ આર્ય ધર્મની વૃદ્ધિ અથવા નાશ થવા બરાબર છે.** કોઇએ સાચુંજ કહ્યું છે કે, **"ગીતા એ તો વૈદિક ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું પાકેલું જ્ઞાનામૃતરૂપી ફળ છે."**

જો આપણે ગીતાએ શીખવેલો નિષ્કામ કર્મરૂપી તરવાનો હુન્નર શીખીએ નહિ, તો આપણું બીજું બધું નકામું થઇ જાય છે."

મહામના માલવીયજી—"મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે, માનવ-જાતિના ઇતિહાસમાં સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને અલૌકિક શક્તિસંપન્ન એકમાત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ થઈ ગયા છે; અને **સમસ્ત પૃથ્વીની ભાષાઓમાં એમની ભગવદ્‌ગીતા જેવા નાનકડા કદમાં આટલા બધા વિપુલ જ્ઞાનથી ભરેલો બીજો કોઇ પણ ગ્રંથ નથી."**

"તે પુરુષ અને સ્ત્રી મહાભાગ્યશાળી છે, કે જેમને આ સંસાર-ના અંધકારથી ભરેલા સાંકડા માર્ગોમાં પ્રકાશ દર્શાવનાર આ નાન-કડો પરંતુ અખૂટ તેલથી ભરેલો ધર્મપ્રદીપ પ્રાપ્ત થયો છે."

"જેને આ ધર્મપ્રદીપ મળ્યો હોય, તેમનો એ પણ ધર્મ છે કે, તેઓ મનુષ્યમાત્રને આ પવિત્ર ગ્રંથનો લાભ આપવાનો પ્રયત્ન કરે."

"મારી અભિલાષા અને જગદાધાર જગદીશ્વરને પ્રાર્થના છે કે, હું મારા જીવનમાંજ એવા સમાચાર સાંભળું કે મોટામાં મોટા માણ-

સથી તે નાનામાં નાના સુધીના પ્રત્યેક હિંદુ સંતાનના ઘરમાં એક એક ભગવદ્ગીતાની પોથી ભગવાનની મૂર્તિની પેઠે ભાવભક્તિપૂર્વક રાખવામાં આવે છે; અને હું એ પણ સાંભળું કે, અન્યાન્ય ધર્મોને માનનારા આ દેશના તથા પૃથ્વીના સમસ્ત દેશોના નિવાસીઓમાં ભગવદ્ગીતાના પ્રચારનો તેની મહત્તાને લાયક, વિચારપૂર્ણ અને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા ધનથી સારી રીતે સમર્થન કરાયેલો પ્રબંધ થઈ ગયો છે. શ્રીકૃષ્ણઃ પ્રસન્નોઽસ્તુ।"

સાધુ ટી. એલ. વસવાણી:—"ગીતા ગ્રંથ એટલો અમૂલ્ય અને આધ્યાત્મિક ભાવોથી ભરેલો છે કે હું પરમાત્માને વારંવાર પ્રાર્થું છું કે, તે દયા કરીને એવી શક્તિ આપે કે જેથી હું મૃત્યુપર્યંત એ સંદેશ એકથી બીજા સ્થાનમાં પહોંચાડતો રહું."

ટી. વી. શેષગિરિ અય્યર:—"હું ગીતાનો નિત્યપાઠ એટલા માટે કરું છું કે તે સંસારના સર્વ ધર્મોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે; ગૃહસ્થનાં કર્તવ્યોનું પૂર્ણ શાસ્ત્ર છે; સૌથી મહાન અવતારની વાણી છે; અને અમારા ધાર્મિક તથા સામાજિક જીવનનો સર્વોત્તમ સાર છે."

મહર્ષિ દ્વિજેન્દ્રનાથ ઠાકુર:—"પાશ્ચાત્ય દાર્શનિક ગ્રંથો ભલેને ખૂબ ચમકે; પરંતુ અમારા આ નાનકડા દીપકનો પ્રકાશ તેઓને વિશેષ ઝળહીને તેમને ઝાંખા પાડી દેશે."

ડૉ. મેકનિકલ:—"હિંદના ધર્મમાં બુદ્ધિની પ્રખરતા, આચારની ઉત્કૃષ્ટતા અને ધાર્મિક ઉત્સાહનું અપૂર્વ મિશ્રણ ગીતા રજૂ કરે છે."

ટી. સી. કેશવાલુ પિલ્લે:—"આપણે આપણાં બાળકોને શરૂઆતથી જ ગીતાનો પાઠ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આપણી નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે ગીતા સિવાય બીજા કોઈ શિક્ષક કે માર્ગદર્શકની જરૂર નથી."

ડૉ. રંગાચાર્ય:—"હિંદુઓને સાંપ્રદાયિકતાથી રહિત એવું ધાર્મિક અને નૈતિક શિક્ષણ આપવા માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાથી વધારે સારો [illegible] કોઈ પણ ગ્રંથ નથી. તેમાં પ્રતિપાદન કરેલા [illegible] નૈતિક અને ધાર્મિક આદેશ પરમાત્માની આરાધના છે."

શ્રી. [illegible] શર્મા કહે છે કે—"દુનિયામાં જો કોઈ એવી વસ્તુ હોય કે જેનો સર્વ લોકો સ્વીકાર કરી શકે, તો તે માત્ર ગીતા છે. [illegible] ગીતાશાસ્ત્ર આ રૂપમાં રજૂ કરીને હિંદુઓને એક અખંડ [illegible] આપી દીધા છે. [illegible]"

પંડિતવર શ્રીકૃષ્ણ [illegible] શાસ્ત્રી—"ગીતા [illegible] છે, [illegible] છે, અને [illegible] નો નિષ્કર્ષ છે.

ગૂઢ રહસ્યોને મહત્તા અને સૂક્ષ્મ અર્થના ગૌરવ શબ્દોમાં પ્રકટ કરવાની અપૂર્વ શક્તિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં છે. અને એમાં પણ અતિશયોક્તિ નથી કે, ગીતાજીના જેવું પુસ્તક પૃથ્વી ઉપર ન મૂક્યું ન પ્રતિભાતિ અર્થાત્ થયું પણ નથી અને થશે પણ નહિ."

વિલ્હેલ્મ ફોન હુમ્બોલ્ટ:—"સંસારમાં જેટલા ગ્રંથો છે તેમાંથી ક્યાંય પણ ભગવદ્ગીતા જેવા સૂક્ષ્મ અને ઉન્નત વિચારો મળતા નથી. મેં ગીતા વાંચી ત્યારથી હું ઈશ્વરનો મહાનો આભારી થયો છું. કેમકે તેણેજ મને આ ગ્રંથનો પરિચય મેળવવા જીવતો રાખ્યો છે."

મહેરબાબાજી—"આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ સમગ્ર માનવજાતિ ઉપર ભગવદ્ગીતાનો ઘણો ભારે પ્રભાવ પડ્યો છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હિંદુજાતિમાં જન્મ્યા તેથી ગીતાને લોકો હિંદુઓનોજ ધર્મગ્રંથ માને છે; પરંતુ વાસ્તવમાં આ ગ્રંથ સમસ્ત માનવજાતિનો છે. એમાં જે ઉપદેશ અપાયો છે તે માત્ર ભારતને માટે નહિ, પરંતુ સમસ્ત જગત માટે છે. માનવજાતિ તેના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરે એટલીજ વાર છે. પછી તો સમસ્ત માનવસમાજમાં બંધુત્વની સ્થાપના આપોઆપ થઇ જશે. જેઓ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષ હોવામાં શંકા કરે છે, તેઓ જાણી-સમજીને એવું નથી કરતા. શ્રીકૃષ્ણ આત્મ ઈશ્વરના અવતાર હતા અને સ્વયં સદ્‌ગુરુ હતા તેથી તેમણે ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક બાબો અને ઉપદેશોની અમૃત-વર્ષાથી જગતને તરબોળ કરી દીધું છે."

એફ. ટી. બ્રુક્સ—"શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ભારતવર્ષના ભિન્ન-ભિન્ન મતોને એકત્ર કરનારી દોરી તથા રાષ્ટ્રીય જીવનની અમુલ્ય સંપત્તિ છે. ભારતવર્ષના રાષ્ટ્રીય ધર્મગ્રંથનું સ્થાન લેવામાં જે જે નિયમોની આવશ્યકતા છે તે બધા શ્રીભગવદ્ગીતામાં મળે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે ભાવી વિશ્વધર્મનો એક સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મગ્રંથ છે. ભારતવર્ષના ઉજ્જવળ ભૂતકાળનું એ મહાન દાન એવું અસરકારક છે કે તે માનવજાતિનું એથીયે વધારે ઉજ્જવળ ભવિષ્ય નિર્માણ કરનારું થશે."

શ્રીનિવાસરાવ કૌજલગી—"ગીતા એ જ્ઞાનનો એવો રત્નાકર સાગર છે કે જેમાં ડૂબકી લગાવીને પ્રત્યેક મનુષ્ય સિદ્ધાંતરૂપી અનેક બહુમૂલ્ય મુક્તામણિઓ કાઢી પોતપોતાની યોગ્યતાનુસાર તેમને પોતાના ગળાના હારરૂપ અને સ્વજીવનના અંગરૂપ બનાવી શકે તેમ છે."

મહાન અકબરનો પ્રપૌત્ર "દારા શિકોહ" કહે છે કેઃ—"આ ગીતાગ્રંથ આનંદ આપનાર, સાચો માર્ગ દર્શાવનાર, બ્રહ્મજ્ઞાનથી ભરપૂર, ઉંડા ભેદોને ખોલનાર, એકતાને દર્શાવનાર અને બધા જ્ઞાનીઓના શિરોમણિ મહર્ષિ વ્યાસજીએ રચેલો છે. એનાં પૂરતાં વખાણ કરવાની શક્તિ મારી જીભમાં અને કલમમાં નથી."

सामान्य अनुक्रमणिका

विषयवार अनुक्रमणिका

૨—સામાજિક

૩—ચરિત્ર અને ઇતિહાસ

૪–ટુંકી વાર્તાઓ

૫–વિજ્ઞાન–સાયન્સ, કળા, શોધખોળ

૬-વૈદક અને આરોગ્ય

शुभसंग्रह-भाग छट्ठो

१-दीनबंधु

બહારનો દેખાવ કાંઇ સાધુસંન્યાસી જેવો નહોતો, છતાં તેની રહેણીકરણી ઉપરથી લોકો કહેતાં કે 'વાહ! સાધુ હો તો આવાજ હોજો!' નાના એવા એક ગામડાના પાદરમાં સુંદર મઢી બનાવીને તેમાં તે રહેતો. આવ્યાને બે ત્રણ વર્ષ થઇ ગયા છતાં કોઇએ તેને પૂછ્યું સરખુંયે નહોતું કે "તમારું નામ શું? તમે રહેવાસી ક્યાંના?" તેની ભાવપૂર્ણ દૃષ્ટિ, મોંઢાપરની મધુર કાન્તિ, અને સરળ સીધી વાતચિતનો સૌને સરખો પરિચય થતો. ખરૂં કહીએ તો તેનું નામઠામ કે ઓળખાણ પૂછવાનો કોઇને વિચારજ થતો નહિ. સૌના મનમાં તેને નિહાળીને એકજ ભાવ ઉભરાતો કે "આવો સુપાત્ર સાધુ અમારા ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય? એને તો ભગવાનેજ મોકલ્યો છે."

પહેલાનું નામ તો ગમે તે હોય, ગામલોકો તેને દીનબંધુ કહી બોલાવતાં. અમારૂં એકજ ગામ નહિ પણ ફરતા બધાં ગામનો તે સાચો દીનબંધુ કહી શકાય. તેનું કામ બસ સેવા કરવાનું. ગામનાં ઢોર અને ગોવાળોને માટે સીમમાં કૂવા ગળાવ્યા; તળાવ બંધાવ્યાં; ગામના પાણીઆરાનો કૂવો જૂનો હતો, તેની આસપાસ પાણી ઢોળાઇને પુષ્કળ કાદવ કીચડ થતો ત્યાં રેતી નખાવી, ગામના સમસ્ત માણસોને સાથે મળીને કામ કરતા કર્યા; પંચાયતો સ્થાપી; ગામમાં જ્યાં ત્યાં ઉકરડાના ઢગલા થતા અને કેટલીક શેરીમાંથી ચાલતાં સૂગ ચઢે એવી ગંદકી થતી તે પંચાયત પાસે સાફ રખાવવાની ગોઠવણ કરાવી. મઢીમા ભલેને એક ટંકનું પણ ખાવાનું ન હોય, છતાં દુખિયાંનાં દુઃખ ટાળવા માટે જરૂરની દવાઓ તો હોયજ.

આવા સેવાભાવ અને આદર્શ વિશ્વબંધુત્વનો પ્રભાવ ગામલોકો ઉપર બહુ પડતો. ઉનાળાના નવરાશની મોસમ હોય ત્યારે કે ચોમાસામાં આઠ દશ દિવસની વરસાદની હેલી મંડાઇ હોય ત્યારે, ચોકમા અથવા ચોરામા દીનબંધુની ભલાઈઓની વાત નીકળતી ત્યારે બધાના મનમાં ઘડીભર એમજ થઈ જતું કે આપણે કદી બુરાઈ ન કરવી. નિર્મળ ચારિત્રના આવા પ્રભાવથી અમારા ગામમા અંદર અંદરના ઝઘડાઓ નાબૂદ થઇ ગયા. કોઈ વખતે તકરારનું સમાધાન આપમેળે કે બીજા મોટેરાઓની સમજાવટથી ન થાય તો ચોતાની નમ્રતા, મીઠી વાણી અને નિષ્પક્ષ લાગવગથી એકેય પક્ષને કોર્ટમાં

તો દીનબંધુ નજ જવા દે. અમારી ખાત્રી હોય કે અમુક કંકાસ તો કોઇ રીતે શમવાનો નથી એવા કિસ્સામાં પણ સુલેહશાન્તિ જોઇને 'સમાધાન શાથી થયું' એમ પૂછતાં એકજ ઉત્તર મળતો કે "શું કરીએ ભાઇ! કાંઇ દીનબંધુનું મોઢું તરછોડાય છે?"

આમ સૌ સાથે હળીમળીને રહેનાર કે પારકાં દુઃખે દુખાનાર સાધુચરિત માણસો ઘણાં મળે; પણ દીનબંધુને તો કુદરત સાથે પણ એવોજ ગાઢ સંબંધ. ફૂલ-વેલોનો તો એવો શોખ કે સવાર-સાંજ સિંચી સિંચીને પાણી પાયા કરે. મઢીનું આંગણું વેલો અને ઝાડોથી એવું રળિયામણું લાગતું કે ઉનાળામાં ઘેર જવાનું મનજ ન થાય. ઓશરીની કોરે બે પાંજરાં લટકતાં. એકમાં તેના કોઇ આગલા મિત્રે જંગબારી પોપટ મોકલાવેલો તે અને બીજામાં એક મેનાં. એક મોર હળી ગયેલો, તે પણ સવારસાંજ ફળીઆમાં ટહેલતો હોયજ. દીનબંધુના ઘરનાં આ બધાં સ્વજન. માણસને માણસના સહવાસનો થાક લાગતો હશે? કોણ જાણે કેમ, પણ કોઈ કોઇ વાર ખડકી બંધ કરીને દીનબંધુને આ મેનાંપોપટ કે મોર અથવા ફૂલ-વેલો સાથે ગેલ કરતો અમે બારણાંની તડમાંથી જોતા ત્યારે જાણે તે નર્યો બાળક જેવો આનંદમાં લાગતો.

રાત્રે ભારે મઝા જામતી. વાળુપાણી કરીને પટેલીઆઓ, પસાયતા, વેપારી, કારીગર, બધા મઢીએ બેસવા આવે. મઢીની ઓસરીમાં બેઠક જામે, અને એક પછી એક નવી નવી વાતો નીકળે. દિવસે તો કામ સિવાય કોઈ સાથે ઝાઝું બોલવાની દીન-બંધુને ટેવ નહિ; પણ રાતે તો બોલતાં કે વાતો કરતાં થાકેજ નહિ. ક્યારેક તો રાતના બાર પણ વાગે. સૌથી પહેલી શરૂઆત છાપામાં આવેલા નવા તાજા સમાચાર કહેવાની થાય. પછી અઠ-વાડિક કે માસિકમાંથી એકાદ સારો લેખ વંચાય અને વિચારવાનું રહે. એક વાર છાપામાં એવા સમાચાર આવ્યા કે સુન-યાટ-સેન મરી ગયા. દીનબંધુ આવ્યા પહેલાં અમારા ગામમાં છાપુંજ આવતું નહિ. ત્યાં આ ભાટશાય કોણ હતા અને શું કામ, કેમ મરી ગયા અને મરી ગયા તેમાં આપણાં છાપાવાળા આવડા આવડા મોટા અક્ષરે લખે અને વળી તેની છબી છાપે, એ બધી વાતની આપણે પંચાત શી તો અને ક્યાંથીજ જાણીએ? પણ દીનબંધુએ તે [illegible] કહી બતાવી. એ સુન-યાટ-સેન તો ચીનના [illegible], [illegible], ચીનની સ્વતંત્રતા માટે નિરંતર મહેનત કરનાર અને [illegible] યુરોપની પ્રજા [illegible] કરનાર, એવું [illegible] અને [illegible] અને સાથે

સાથે નિશાળમાં બાર મહિના સુધી ભૂગોળ ગોખ્યા છતાં એ દેશો ક્યાં આવ્યા અને તેમાં માણસો વસે છે કે વાંદરાં તે અમે જાણતા નહોતા તે કલાક અર્ધો કલાકની વાતોમાંથી સમજાવતા જાય.

છાપાંને લગતી વાતો થઇ રહે એટલે કર્મકથા શરૂ થાય. ગામમાં કોઇને બોલાચાલી થઈ હોય કે કોઈનું ઢોર મોલાતમાં નુકસાન કરી આવ્યું હોય એથી થયેલા દુઃખનું નિવારણ પણ ત્યાંજ થઇ જતું. આડખે પડખેનાં ગામડાંના સુખદુઃખના, કોઈ માંદામાંદાના સમાચાર પણ આ રાતની સભામાંજ મળતા.

અમારા ગામમાં એક બીજી વ્યક્તિ પણ હમેશની યાદગીરી મૂકી ગઈ. દીનબંધુ જેટલું તો નહિ, પણ તેની સેવાનાં કામમાં પૂર્તિરૂપ એ વ્યક્તિનો હિસ્સો પણ ઘણો ગણાય. એ વ્યક્તિ તે અમારાં ગંગાબહેન. જાતે બ્રાહ્મણ અને વળી બાળવિધવા. એમના બાપે પાંચ ચોપડીસુધી ભણાવેલાં. દીનબંધુ ગામમાં આવ્યા પહેલાં ગંગાબહેન અગિયારશ કે વ્રતને દિવસે ગામની સ્ત્રીઓને વ્રતકથા વાંચી સંભળાવે કે ધોળપદ ગવરાવે. દીનબંધુએ એમની સેવાઓને યોગ્ય દિશામાં વાળી, એટલે ગામના સ્ત્રીસમાજનું સ્વરૂપજ આખું બદલાઈ ગયું. અગિયારશ કે કોઈ પર્વણીને દિવસે કથાવાર્તાનિમિત્તે સભાઓ એકઠી થતી તેને બદલે હવે લગભગ હમેશાં થવા લાગી. લણણી કે સખત કામની મોસમ હોય ત્યારે દિવસને બદલે રાત્રે સ્ત્રીસમાજ એકઠો થતો. કથાવાર્તા એની એજ કહેવાતી, પણ કહેનારનું દૃષ્ટિબિંદુ બદલાઈ ગયું હતું. વ્રત કરીએ, નિયમો પાળીએ તો પુણ્ય થાય અને આવતે ભવ સુખી થવાય, એ સ્વાર્થી ભાવને બદલે વ્રતનિયમ પાળવાની આપણી ફરજ છે, ન પાળીએ અને સદાચરણી ન થઈએ તો પ્રભુના ગુન્હેગાર થઇએ છીએ; સારા થવાની કાળજી રાખીએ એમાં કોઈ ઉપર ઉપકાર નથી કરતાં; એવી સમજણ બૈરાંઓમાં આવતી ગઈ. આપણા જમાનાનાં મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનની કથાઓ સાંભળીને વર્તમાન જીવન એટલે શું એની ઝાંખી થતી ગઈ, તેમ એનુક્રમ સંકુચિત મનોભાવ જઈને નવું નવું જાણવા અને અનુસરવાની વૃત્તિ જાગૃત થઇ ગઇ. ગણ્યાં વર્ષના ગાળા બાદ ગામના લગ્નમરણ જેવા સામાજિક પ્રસંગોમાં અવશ્ય ફેર-ફાર જણાવા લાગ્યો. ત્રણ વર્ષ પહેલાંજ, ગામમાં કોઇને ત્યાં મરણ થયું હોય તો ગામના બધાં મરનારના ઘરનાં માણસોને પેટ ભરીને રોવરાવી કુટાવી પોતપોતાને ઘેર આવતાં જતાં, તેને બદલે હિસાબ [illegible] હોય તેને ઘરનાં રાખી બે ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ વારાફરતી [illegible] રોકાતી અને [illegible] નાની ઉંમરની હોય તે [illegible] આવી [illegible] નિશાળે જવા [illegible]
[illegible]

ન દેતાં તેજ છોકરાંઓને માતાઓ પોતે કાંડે ઝાલી નિશાળે મૂકી જતી અને મહિનામાં છોકરૂં શું શીખ્યું એની પૂછગાછ કરી શિક્ષકને પણ સચેત કરી જતી. ગલીને નાકે નાકે નાગા શરીરે, ઓધરાળા કે ફુગી વળેલાં નાકમાં લીટ વહેતાં છોકરાંઓ ધૂળમાં રમતાં નજરે ચઢતાં બંધ થઇ ગયાં.

આવા તો અનેક દાખલાઓ ગણાવી શકાય. એકજ માણસની સદ્‌ભાવના અને નિઃસ્વાર્થ સેવાપરાયણતાથી અમારૂં ગામ આદર્શ કુટુંબ જેવું બની ગયું. એ વિચારતાં અત્યારે સાનંદાશ્ચર્ય થાય છે; પણ ખરી રીતે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઇ નથી. મુરબ્બીપણું કે ગુરુભાવ છોડી દઇને સહૃદયતાથી કોઇ મીઠાશથી સમજાવીને યોગ્ય રસ્તે દોરવે તો આપણો ગામડીઓ સમાજ તો બહુ સહેલાઈથી સાચે રસ્તે વળી શકે છે. માત્ર તેમનામાં ભળીને તેના અંગરૂપ બની જઇને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એમ તો જમાનાઓથી પુરાણીઓ કથા કહેતા આવ્યા છે અને લોકો સાંભળતાં આવ્યાં છે; પરંતુ કેટલાં થોડાંઓને કથાપુરાણમાં આવતો સદ્બોધ જીવનમાં ઉતારવાની ધગશ જન્મી ? દીનબંધુને મનથી લોકોનાં સુખદુઃખ અને મુંઝવણના પ્રશ્નો તેના પોતાના બની ગયા હતા. ગામના જીવન સાથે તેનું જીવન એવું ઓતપ્રોત થઈ ગયું હતું કે કોઇને ન તો તે પરાયો લાગતો કે ન તો તેની સમજાવટવિષે કોઇને શંકા થતી. એવા સેવક જે ગામને મળે તેનાં અહોભાગ્ય સમજવાં.

પરંતુ ધીમે ધીમે થતા ફેરફાર એકદમ લક્ષમાં આવતા નથી. અમારા ગામના લોકજીવનમાં જે પલટો થતો જતો હતો તેનો ખરો ખ્યાલ એક દુઃખદાયક પ્રસંગે આપ્યો. ગામના નગરશેઠ પૈસેટકે તેમજ કુટુંબકબીલે સુખી હતા. શેઠને ત્રણ દીકરા હતા તેમાં સૌથી નાનો ૧૮ વર્ષનો અમારી હેડીનો લાલચંદ શેઠને બહુ વહાલો હતો. વેપારીનો દીકરો, ખાનદાન કુટુંબના સંસ્કાર અને જુવાન દેખાવડો લાલચંદ ગામનાં સ્ત્રીપુરુષ સૌનો માનીતો હતો. પરંતુ કમનસીબે ત્રણ દિવસના તાવમાંજ એનું અચાનક મૃત્યુ થયું. શેઠના હૃદયને સખત આઘાત થયો. વૃદ્ધ શરીર અને પાછલી અવસ્થામાં આ ઘા બહુ આકરો પડશે અને કદાચ શેઠનું શરીર પણ નહિ બચે એમ સૌને લાગતું હતું. પણ સ્મશાનેથી પાછા વળતાંજ શેઠે સૌને સંભળાવી દીધું કે " ભાઇઓ ! આપણે ઘણા દિવસ જંગલી રિવાજો પાળ્યા. હવે રડવા કૂટવાનું બંધ થાય તો ઠીક એમ મને ઘણા વખતથી લાગતું; પણ પારકે ઘેર કેમ બોલાય ? એટલે આજ સુધી હું મૂંગો રહેતો. આજ મારે ઘેરથીજ હું પહેલ કરૂં છું કે, સ્ત્રીપુરુષ કોઇએ રડવાકૂટવાનું નથી. વળી આવા મરણ પાછળ આપણે જે નુકતા જમણના ખર્ચ કરીને મરનારની સદ્‌ગતિ થશે એમ માની

એ હોએ ન પણ આવે છે. શક્તિ હોય તો કેળજ નાખું હોત. અત્યારે વાપરીને મરનારના યાદગીરી રાખવી એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. માટે હું સૌ ભાઈઓને જણાવું છું કે, લાલચંદ શેઠનો હક તે મારી મિલકતમાંથી જે ત્રીજો હિસ્સો તેને મળત તેટલા પૈસા હું ધર્માદામાં ખર્ચીશ. તેની વ્યવસ્થા એવી રીતે થાય કે જેથી ગામના આબાદી, રહેણીકરણી, આચારવિચાર એવાં સારાં થાય કે બીજાં ગામો આપણો દાખલો લે. એ બધું મારા જેવા હાથે બનશે નહિ. માટે તેની તમામ વ્યવસ્થા કરવાનું આપણે દીનબંધુને સોંપીએ."

અમને બધાંને ધાસ્તી હતી કે શેઠાણીનું મન નારાજ થશે. વખતે શેઠની ઉપરવટ થઈને પણ કાણુંરડાણું થશે; પણ ગામની સ્ત્રીઓ પુરુષોથી જરાયે પાછળ પડી જાય એમ નહોતું. જે નિર્ણય શેઠે સ્મશાનમાં સંભળાવ્યો એવોજ ઘેર શેઠાણીએ કહી દીધેલ કે, આપણે ગરીબ માણસને ત્યાં મોકે પ્રસંગે રોતાં કૂટતાં નથી અને મારે ત્યાં પાછું આજ શરૂ કરીશું તો ઘણાંને એમ થશે કે પૈસાદારને બધું મનાવવા કોઈ કાંઈ બોલ્યાં નહિ. માટે સૌ ઘેર જાઓ.

શેઠને હિસાબે લાલચંદના હિસ્સે રૂ. પાંચ હજાર ખર્ચવાના હતા. અર્ધો ગામની મરજી હતી કે, ગામની વચ્ચે એક સારું મકાન બંધાવી તેમાં પુસ્તકાલય સ્થાપવું. પણ દીનબંધુની યોજના જુદીજ હતી. શેઠની ઉદારતાનો લાભ માત્ર એકજ ગામને મળે એથી તેમને સંતોષ થાય ? પરિણામે અમારા ગામમાં પુસ્તકાલય સ્થપાયું, અને તેનો લાભ આસપાસનાં ૭ સાત ગામને મળવા માંડ્યો. એક સીગરામ ગાડી કરાવી તેમાં પુસ્તકો મૂકી ગાડી અઠવાડિયાના ત્રણ દિવસ ગામડાંમાં જતી અને દરેક ગામના સ્વયંસેવકો ઘેર ઘેર ફરી વાંચવા માટે જોઈતી ચોપડીઓ આપતા અને વંચાયેલી ચોપડીઓ પાછી ગાડીમાં સોંપતા. અમારા ગામની વ્યવસ્થા દીનબંધુ જાતેજ સંભાળતા. શરૂઆતમા તો શું વાંચવું, કયું પુસ્તક વાંચવા જેવું છે તેની લોકોને સમજ નહિ; એટલે પુસ્તકોની પસંદગી કરવાનું કામ દીનબંધુનું અને ઘેર ઘેર પહોંચાડવાનું તથા પાછાં લાવવાનું કામ અમારે કરવાનું રહેતું. ગંગાબહેનની મહેનતથી ત્રણ વર્ષમાં કન્યાઓ તેમજ નાની ઉંમરની સ્ત્રીઓ પણ ખપપૂરતું વાંચતા લખતાં શીખી ગઈ હતી અને પુરુષોમાં તો ૪૦ વર્ષની અંદરનો ભાગ્યેજ કોઈ આદમી હશે કે જે વાંચતાં પણ ન શીખ્યો હોય.

બે વર્ષ સતત મહેનત કર્યા પછી આસપાસના ગામડાઓને પણ લાગ્યું કે, આવી સારી સેવા કરનાર દીનબંધુ તેમજ આવું સાધન પૂરું પાડનાર શેઠના આભારદર્શન માટે કાંઈક થાય તો ઠીક.

પણ સૌના મનમાં દીનબંધુનો ડર હતો. તે પોતાના વખાણ સાંભળે તો નહિ, પણ પૂંઠ પાછળ કોઈ બે સારા શબ્દ બોલ્યું

હોય તોપણ ઠપકો દે અને વળી કહે કે, આપણા લોકોને સાધારણ વાતને પણ મોટું રૂપ આપી દેવાની બહુ ટેવ હોય છે, એટલે આ સમારંભની યોજનામાં કોઇએ તેને વાતજ કરી નહોતી. વહીવટદાર, ફોજદાર વગેરે અમલદારોને પટેલ નોતરું આપી આવ્યાં પછી બધાંને ખબર પડી કે પુસ્તકાલયની સ્થાપનાનો વાર્ષિક મહોત્સવ ઉજવવાનો છે અને દેવદિવાળીને દિવસે મેળાવડો થવાનો છે.

મહોત્સવને દિવસે લોકોના આનંદનો પાર નહોતો. આટલાં વરસની નિઃસ્વાર્થ સેવાની જાહેર રીતે કદર થવાની હતી. લોકોના પ્રેમપાત્ર દીનબંધુનાં આજ બે મોઢે વખાણ થવાનાં હતાં અને સૌથી મજાની વાત તો એ હતી કે, દીનબંધુને તે બધું મોઢામોઢ સાંભળવું પડે એમ હતું.

વહીવટદાર સાહેબ અને બીજા નાના મોટા અમલદારો પધાર્યા. ગામના ચોરામાં મેળાવડો ગોઠવ્યો હતો. સ્ત્રીપુરુષોની મેદની જામી હતી. ગામશેઠે તેમજ ઇતર ગામો તરફથી સુંદર શબ્દોમાં સાહેબે શેઠનો આભાર માન્યો અને અમારા ગામનાં સંપ, કેળવણીપ્રચાર, સ્વચ્છતા, પરસ્પરનો સહકાર અને કુટુંબભાવનાનાં વખાણ કર્યાં. છેવટે બે શબ્દોમાં દીનબંધુની પણ કદર કરી અને અમારા ગામની પ્રવૃત્તિઓમાં સરકારી મદદ અપાવવાની સરકારી અમલદારતરીકે આશા આપી.

હવે શેઠ તરફથી વજનો ઉપકાર માનવાનો શિષ્ટાચાર કરવો રહ્યો. આજે પ્રસંગે તો શેઠ ખાસા હોંશે ઘણું સારું બોલે, પણ આજ પોતાની વતીનો જવાબ આપવા માટે દીનબંધુને જ તેમણે આગ્રહ કર્યો. દીનબંધુને અગાઉ કોઈ દિવસ ભાષણ કરવા ઉભા થયેલા લોકોએ જેયા ન હતા, એટલે સૌએ આતુરતાથી કાન માંડ્યાઃ—

" વહીવટદાર સાહેબે આજે સરકારી મદદ અપાવવાની આપણને આશા આપી. આપણે આનંદમાં ઉમેરો કર્યો; પણ આજે [illegible] એમને હું વિનતિ કરું છું કે, સરકારી મદદ [illegible] એમ છો. આપ અને [illegible] જે ભાવના સેવો છો. [illegible] સરકાર એટલે રાજ[illegible]

[illegible]

આજે દીનબંધુ નથી. મેળવડા પછી ૭ આઠ મહિને યાત્રા-નિમિત્તે કોણ જાણે ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે! એવા નિઃસ્પૃહ અને નિર્લેપને પણ જાત્રાઓની જરૂર રહેતી હશે? વરસ થઈ ગયું. આજ આવશે, કાલ આવશે એમ વાટ જોતાં લોકો થાક્યાં. સૌને એમ થવા લાગ્યું કે દીનબંધુની ગમે તે પ્રકારની યાદગીરી તો રાખવીજ જોઈએ, પણ શેઠ આડા થયા. તેમણે તો બસ એકજ વાતનો આગ્રહ પકડ્યો કે "આપણા ગામની આવી ને આવી, બલ્કે આથી પણ સુંદર આદર્શ સ્થિતિ નભી રહે એવો પ્રયત્ન ગામનો દરેક વતની કરે એજ દીનબંધુની મોટામાં મોટી યાદગીરી ગણવી જોઈએ."

(નવેમ્બર-૧૯૨૯ના "પુસ્તકાલય"માં લેખકઃ—શ્રી. મૂ. સો. ભટ્ટ)

૨—સાહેબપુરાણ

ભટજી કથા શરૂ કરે છેઃ—

"એક વખત જનમેજય રાજાએ ઋષિને કહ્યું "હે મહર્ષિ! તમે એક વખત કહ્યું હતું કે, કલિયુગમાં પૃથ્વીપર 'દેશી સાહેબ' એ નામનું પ્રાણી નિર્માણ થવાનું છે તો એ પ્રાણીને ઓળખવાનાં લક્ષણો ક્યાં ક્યાં? અને એ માનવપ્રાણી પૃથ્વીને વિષે જન્મ લીધા પછી શું શું કામો કરશે! તે એક વખત મને કહી સંભળાવવાની કૃપા કરો."

વૈશંપાયન ઉવાચઃ—"હે રાજન્! આહારનિદ્રાકુશળ, અને વિચિત્ર બુદ્ધિસંપન્ન એવા એ દેશી સાહેબોની કથા હું તમને કહું છું, તે સાંભળો. (કહે છે તે!)"

"મરમા પાળવામાં ઉદારચરિત, બહુ બોલકણા અને મિષ્ટાન્ન-પ્રિય, એવા દેશી સાહેબોનું ચરિત્ર હું તમને કહું છું તે સાંભળો (કહે છે તે)."

"હે રાજન્! જેણે ચિત્રવિચિત્ર કપડાં પહેર્યાં છે, જેના હાથમાં સુંદર લાકડી શોભી રહી છે, પુષ્કળ ઘાસ ઉગેલા જંગલમાં જેમ કેડો પડી રહે, તેમ જેના માથાના વાળમાં સેંથો પડી રહ્યો છે, જેના પગને વિષે ચમચમ કરનારા બૂટ શોભી રહ્યા છે, એવા અપૂર્વ માનવપ્રાણીને 'દેશી' અર્થાત્ 'ગામડી સાહેબ' એવું કહેવાય છે.

"લાંબાં લાંબાં ગપ્પાં મારવામાં જે કોઈનાથી હારતા નથી, પોતાની જાત મોટરવામાં જે અભિમાન બતાવે છે, અને માતૃભાષાવિષે જે નિરાકાર બનાવે છે તેજ દેશી સાહેબ કહેવાય છે

"હે રાજન્! કલિયુગને વિષે એવા અનેક દેશી સાહેબો નિર્માણ થશે કે જેમને પોતાની માતૃભાષા પણ શુદ્ધ બોલતાં આવડશે

નહિ. વળી જેની દશે ઇંદ્રિયો સદા સ્વતંત્ર હોવાથી હમેશાં અશુદ્ધ અવસ્થામાં રહેશે; તેજ દેશી સાહેબો કહેવાશે !

"સૂકાયેલા લાકડા પ્રમાણે માંસરહિત જેના પગ હોવા છતાં મોટા તરનાર હશે; જેના હાથ દુર્બળ અને કમજોર હોવા છતાં કલમ ધરવામાં અને પગાર લેવામાં મોટા ચતુર હશે; જેનું શરીર હાડપિંજર જેવું હોઇને સાત સમુદ્રની પેલી પારથી આવનારી વસ્તુઓનો માર ખાવામાં જે સમર્થ હશે; તેજ આ દેશી સાહેબ જે કહેવાય તે.

"કોઇ પણ જાતના ઉદ્દેશ વિના જે પૈસા સાચવે છે; ફક્ત સાચવવા માટેજ તે મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે અને પૈસા મેળવવા માટે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે જે પ્રશ્નોની ચોરી કરે છે; તેજ ખરા દેશી સાહેબો કહેવાશે.

"હે રાજન્ ! દેશી સાહેબ કહ્યા એટલે તેના અનેક અર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. કલિયુગને વિષે ભારતવર્ષમાં જ્યારે અંગ્રેજોનું રાજ્ય થશે, ત્યારે તે દેશી સાહેબો એટલે બજારમાંથી શાકભાજી લાવી અંગ્રેજોનું રસોડું કરનારા, કચેરીમાં કારકુનની નોકરી કરી પેટ ભરનારા, એવા તે દેશી સાહેબો હશે. નિર્ધન લોકો શ્રીમંતને દેશી સાહેબ કહેશે; કારીગર માલીકોને દેશી સાહેબ કહેશે; કલિયુગને વિષે એવા કેટલાએ માનવપ્રાણીઓ કેવળ દેશી સાહેબ થવાનોજ પ્રયાસ કરશે. 'દેશી સાહેબ' એનો જે કોઇ ઉલટો અર્થ કરશે, તેને આ 'દેશી સાહેબ પુરાણ' શ્રવણનું પુણ્ય લાગવાનું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેને ગાયને પેટે જન્મ લઇ આ દેશી સાહેબોના ભક્ષ્યસ્થાને પડવું પડશે !

"હે રાજન્! અગસ્ત્ય ઋષિએ જેમ સમુદ્રનું પાન કર્યું હતું, તેમ આ દેશી સાહેબો કાચના પ્યાલામાં મદિરારૂપી સમુદ્રનું પ્રાશન કરશે. અગ્નિદેવ તેની આજ્ઞામા રહેશે. તંબાકુ, ચીરૂટ અને સીગ-રેટરૂપી ખાંડવવનની સહાયથી નિરંતર અગ્નિ તેના મુખની સેવા કરશે. આ આગ કાયમ તેના મુખમાં રહેશે. એ ઉપરાંત તેના પેટમાં પણ ગદગદ ગધગધ થશે. મોટી રાત્રિ સુધી તેની ગાડીની બત્તીની પણ સેવા કરશે. તેણે રચેલી કવિતા અને સંગીતમાં પણ આ અગ્નિનો વાસ થશે ત્યારે લોકો અગ્નિને 'મંદાગ્નિ અથવા હૃદયાગ્નિ' એવું નામ આપશે એમના મુખપર પણ આ અગ્નિ પ્રજળતો રહેશે, એનું નામ 'દર્પાગ્નિ.'

"આ દેશી સાહેબો વાયુનું પણ ભક્ષણ કરશે, તેને તેઓ 'હવા ખાવા'નું નામ આપશે. ચંદ્રમા, આ દેશી સાહેબોના ઘરમાં તેમજ બહાર એમ બેઉ ઠેકાણે રહેશે. સૂર્ય આ દેશી સાહેબનાં ક્યારેય પણ દર્શન કરી શકશે નહિ ! આ દેશી સાહેબ અશ્વિની-

શકતા તો મરવા શામાટે ? ધાંગી ચાલ્યો ગયો. પેલા મીસ્ટર ફક્ત 'થેન્ક યુ' કહી શકયા. આ મીસ્ટર શરીરમાં બહુ નિર્બળ, મવાલી કે પઠાણને જોતાં થરથર ધ્રૂજે. આ કંઈ બનાવટી વાત નથી. સુરતનાં પત્રોમાં પણ છપાઇ છે. આ આપણી શારીરિક સ્થિતિ !

ઉપર આસનો વિષે સામાન્ય માહિતી વિષે ઉલ્લેખ કર્યા પછી આસનો કેમ કરવાં તે સંબંધી હવે લખું છું.

શીર્ષાસન, સર્વાંગાસન અને પશ્ચિમોત્તાનાસન વિષે હું કેટલીક બીનાઓ રજુ કરું છું.

શીર્ષાસન

શીર્ષાસન આસન ઉંચા પગ અને નીચે માથું રાખીને સીધા ઉભા રહેવાથી કરી શકાય છે. માથા ઉપર ઉભા રહેવાનું હોવાથી આ આસનને શીર્ષાસન કહેવાય છે. આ આસન આરંભમાં કોઈ બીજાની મદદથી કરવાની ટેવ પાડવી. પગને મકાનની દિવાલનો ટેકો મળે એમ રાખવા અને માથા નીચે તકીઓ કે બીજી નરમ વસ્તુ રાખવી, નહિ તો માથા ઉપર બહુજ ખરાબ અસર થશે.

શરીરશુદ્ધિની જરૂર

આ આસનની સિદ્ધિ અર્થે પહેલાં ચાર પાંચ દિવસ ૧૫ થી ૩૦ સેકંડ સુધી અને પછી પોતાની શક્તિ અનુસાર વખત વધારતા જવું. આ આસનથી પગમાનું લોહી હૃદય અને મસ્તક તરફ વહેવા માંડશે. પાંચેક મિનિટમાં પગનો રંગ ફિક્કો-શ્વેત થઇ જશે ને પગમાંનું લોહી હૃદય અને મસ્તક તરફ વહેશે. શીર્ષાસન કરતી વખતે મોઢાનો અને છાતીનો રંગ અધિક લાલ થાય છે, આંખો રક્તથી ભરપૂર થાય છે. આંખો શીર્ષાસન કરતી વખતે ચારે બાજુ ફેરવવાથી (માથું ન ફરે તેની સાવચેતી રાખવી) આંખની શક્તિ વધે છે. ચશ્માં હોય તો કેટલીક વખતે ચાલ્યાં જાય છે. ટૂંકામાં જેમ કાચની બાટલીને સાફ કરવા માટે તેમાં પાણી ભરીને વારંવાર તેના તળીઆ તથા મુખને ઉંચું નીચું કરવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે શીર્ષાસન કરવાથી શરીરનું લોહી આખા શરીરમાં સારી રીતે પહોંચી જતું હોવાથી આખું શરીર શુદ્ધ અને આરોગ્યવાન થાય છે.

રુધિરાભિસરણ

શીર્ષાસનનો આધાર રુધિરાભિસરણના સિદ્ધાંત ઉપર છે. તેનાથી બીજી બધી કસરતોના [illegible] હૃદયને શ્રમ કરવો પડતો નથી. આપોઆપ આખા શરીરમાં લોહી પહોંચે છે ને [illegible] થાક લાગતો નથી. [illegible] કરી શકે એવી અજબ શક્તિ આ આસન ધરાવે છે [illegible] જુ [illegible] શીર્ષાસનને [illegible] છે.

શીર્ષાસન [illegible] પછી [illegible] કરવાથી

૮૭–શરીરની નવળાઇનાં કારણ અને નિવારણ

સુસ્ત કાળજાનો (લીવરનો) રામબાણ ઉપાય
દોડવાની કસરત–તેના ફાયદા તથા નુકસાન

કમજોરીનાં કારણો અને ઉપાયો

નાતવાની એટલે નબળાઈ, અશક્તિ અને કમજોરી છે. નબળાઇ કોઇ વાર ઘણી અદ્‌ભુત પ્રકારની હોય છે. એ પ્રકારની નબળાઇથી મન બેચેન રહે છે અને કોઈ પણ જાતનું કામકાજ સૂઝતું નથી. જીંદગી કંટાળાભરી, અકારી અને દુઃખી લાગે છે. પેટમાં ધસક અને ધાસ્તી લાગ્યા કરે છે. ભયાનક સ્વપ્નાંઓ પીછો છોડતાં નથી. સહેજ કામ કરતાં થાક લાગે છે. આ જાતની બિમારી બીજી ભયંકર બિમારીઓથી વધી જાય છે, કેમકે છતી જીંદગીએ જીંદગી નિરર્થક થઇ પડે છે.

આ બિમારીનાં કારણો એક નહિ પણ અનેક છે. પહેલું કારણ ઝાડાની કબજીઆત છે. શહેરોમાં રહેનારાંઓનો મોટો ભાગ કબજીઆતથી પીડાય છે. તેઓને બે કે ત્રણ દિવસ સુધી ઝાડો થતો નથી. આથી તેઓના લોહીમાં કંઇક ઝેરી વસ્તુ રફતે રફતે ભેળાવા પામે છે. આ રીતે અસ્વચ્છ બનેલા લોહીથી ભેજું અને મગજનાં તંતુઓ સુસ્ત અને નબળાં બની જાય છે. આથી આખા શરીર ઉપર માઠી અસર થાય છે અને પરિણામે મગજ અને શરીર ભારે બને છે. એટલા માટે દરરોજ ઓછામાં ઓછો એક પણ ઝાડો થવાની જરૂર છે.

જેઓનો ધંધે રોજગાર એક ઠેકાણે બેસીને કરવાનો હોય તેઓએ [illegible] અને હાથ, પગ અને શરીરની હીલચાલની કસરત કરવી જોઇએ છે [illegible] ઉઠતાને વાર અને રાતે સૂતી વખતે [illegible] આંતરડાને કૌવત મળે છે અને ઝાડા-ની [illegible] બને છે.

[illegible] સુસ્ત લીવર (કાળજુ) છે. જે [illegible] પેદા થાય છે અને [illegible] થાય છે અથવા [illegible] ઉપર ઘણી ખરાબ [illegible] થતી. માનસિક નબળાઇ [illegible] [illegible] [illegible] લીવરની [illegible] લીવરની [illegible]

વધારે ફાયદો થાય છે. ડોકીને મચક કદાચ આવી હોય કે ડોકી તરફના કોઈ અંગની સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો હોય તો સર્વાંગાસન કરવાથી બધું એ મત્ત થાય છે. પ્રથમ જમીન ઉપર ચત્તા સૂઈ જવું, પછી પગ ઉંચા કરીને માથાની પાછળ જમીનપર પગના અંગુઠા અડકાડો.

આ આસનથી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે. કબજીઆત દૂર થાય છે, બરલ અને કલેજું દોષરહિત બને છે તેમજ અજીર્ણ થતું નથી.

મોટાં પેટવાળાઓને

કેટલાક લોકોનાં પેટ ઘણાં મોટાં થયાં હોય છે. નીચા વળતાં બહુજ દુઃખ થાય. ખાસ કરીને ભાટીઆ કોમમાં 'પેટ મોટાં હોવાનો રોગ' હોય છે. આનું કારણ પુષ્કળ ખોરાક અને કસરતનો અભાવ છે. પુષ્કળ ખોરાકથી પેટ આગળ ચરબીનો જથ્થો થયા કરે છે. આના ઉપાય માટે એક આસન છે. પ્રથમ જમીન ઉપર બેસી જવું. પછી એક પગ મુખ આગળ લાંબો કરો. હવે લાંબા કરેલા પગના પંજાને બે હાથે પકડી લો. ઘુંટણ ન ઉંચકાય તે જોવું. આ આસન પશ્ચિમોતાનાસનથી મશહુર છે. પહેલાં મોટા પેટવાળાને બહુજ વાર લાગે ને હરકત પડે પણ તેથી કંટાળી ન જતાં પ્રયત્નો ચાલુ રાખવાથી થોડાં વર્ષમાં અવશ્ય ફેર માલમ પડશે.

શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે!

આરોગ્યતા એટલે સ્વાસ્થ્ય-અર્થાત્ પોતાની સ્થિતિમાં રહેવું, પોતાની શક્તિથી આનંદપૂર્વક રહેવું. રોગી અવસ્થા અથવા શારીરિક નિર્બળતા મનુષ્યને પરાધીન બનાવે છે, એટલે એ એક જાતની પરતંત્રતા છે. પરતંત્રતા સઘળી રીતે દુઃખકારક છે અને સ્વતંત્રતા સઘળી રીતે આનંદ આપનારી છે. શરીર સારું હોય-તંદુરસ્ત હોય-આરોગ્યમય હોય, તોજ મનુષ્ય-સ્ત્રી કે પુરુષ-સ્વતંત્ર બની શકે. 'શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે' એ તો ગુજરાતી પહેલી ચોપડીમાં શીખેલા અને આ જમાનામાં-વિજ્ઞાનવાદના જમાનામાં-સ્વતંત્રતાના જમાનામાં સ્વતંત્ર થવાનું કોને મન નહિ થાય? તે પછી શરીર સુધારવા, શરીરને જોઈતી કસરત આપવા અને શરીર પાછળ કાળજી રાખવા કોને મન નહિ થાય? અંતમાં દરેક વાંચનાર આસનો કરશે એવી શુભેચ્છા રાખી હું વીરમું છું.*

(૩-૧૦-૨૯ના 'હિંદુસ્થાન'માં લેખકઃ-શ્રી.ઈશ્વરલાલ અ મ

---

* લેખ લખવામાં "આસન અને આરોગ્ય"ની ચોપડીની સહાય-અંશે લીધેલી છે.

૮૫–ખોરાકતરીકે પાપૈયાંના ફાયદા

મનુષ્યજાતિને ખોરાકતરીકે ઉપયોગમાં આવી શકે એવાં ૬૦૦ જાતનાં જૂદાં જૂદાં ફળો કુદરતે નિર્માણ કરેલાં છે. તે પૈકી પપૈયાનું ફળ મહત્ત્વનું છે. ખોરાકની દષ્ટિએ જે ૧૦–૨૦ જાતનાં ફળ ઉપયોગી ગણાય છે તેમાંનુંજ એક પપૈયાનું ફળ છે. આપણા લોકો તેનો જોઇએ તેવા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરતા નથી. કાઠિયાવાડમાં પપૈયાનો પાક વધારે પ્રમાણમાં થાય છે અને તે તરફના લોકો આ ફળનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં કરે છે. ગુજરાતના બીજા ભાગમાં આ ફળનો ઉપયોગ લોકો બહુ કરતા નથી. કેટલાકને એનો સ્વાદ પસંદ હોતો નથી અને કેટલાક પપૈયાનું ફળ ઘણું ગરમ છે, એવું માની ઉપયોગ કરતા નથી; પણ એ સમજ બરાબર નથી. યોગ્ય પ્રમાણમાં પપૈયાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આ ફળ પાચનને માટે ઘણું ઉપયોગી છે. પેપ્સીન નામની દવા પપૈયામાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

પપૈયાનું ફળ ઘણું સ્વાદિષ્ટ અને પોષણને માટે ઉપયોગી છે. તેનું ઝાડ પણ જલદી તૈયાર થાય છે અને તેને ફળ પણ ઘણા આવે છે. જમીન સારી હોય તો ૫ થી ૧૦ શેર સુધીના વજનનું એક ફળ ઉતરે છે. ગુજરાતના ઘણા ભાગમાં એનો પાક થાય એમ છે. દરેક માણસ ધારે તો પોતાના ઘરના વાડામાં પણ એના બે–ચાર ઝાડ તૈયાર કરી શકે છે. દરેક માણસે પોતાના ઘરના વાડામાં સગવડ હોય તો નાનો બગીચો કરવો જોઇએ; તેથી ઘરનાં તાજાં ફળ અને શાકભાજી દરેકને મળી શકે છે અને કુટુંબના આરોગ્યમાં પણ મદદ થાય છે. આ દૃષ્ટિથી પપૈયાનાં ઝાડ રોપવા એ ઘણું ફાયદાકારક છે. બગીચો બનાવવામાં શારીરિક કસરત આનંદ સાથે થાય છે અને તેથી પૈસાની દૃષ્ટિથી પણ ઘણો ફાયદો થાય છે.

નવીન શાસ્ત્રીય શોધથી ખોરાકમાં વિટામિન નામના દ્રવ્યની ઘણી આવશ્યકતા છે. 'એ બી. સી. ડી.' એવા નામો આપીને જૂદી જૂદી જાતના 'વિટામિન' શોધી કાઢવામાં આવ્યાં છે અને તે દરેક જાતના વિટામિનનો જૂદી જૂદી રીતે શરીરપોષણમાં ઉપયોગ થાય છે. ખોરાક બીજી રીતે ઘણો પૌષ્ટિક હોય તોપણ તેમાં આ જૂદી જૂદી જાતનાં વિટામિન દ્રવ્યો ન હોય તો તે ખોરાક આરોગ્ય માટે અપૂરતો ગણવામાં આવે છે. એ દ્રવ્યો વગર શરીરનું પોષણ યોગ્ય રીતે થતું નથી, એવું શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી ઠરાવેલું છે. એ વિટામિન નામના દ્રવ્યો પપૈયામાં ઘણા વધારે

માટે દરેક સ્કૂલમાં દોડવાની કસરતની સારી રીતે ખીલવણી થવી જોઇએ છે. દોડવાની કસરત કરતાં બીજી કોઈ પણ કસરત શ્વાસો-શ્વાસ અને લોહીના ફરવામાં રામબાણ ગણાતી નથી. કોઈપણ બીજી રમતથી, દોડવાની કસરતની પેઠે અસ્વચ્છ હવા ફેફસાંમાંથી બહાર નીકળવા પામતી નથી અને તેની જગો તાજી હવાથી પૂરાતી નથી.

પણ દોડવાની કસરત માત્ર તંદુરસ્ત છોકરા–છોકરીઓ માટેજ નુકસાનકારક થઇ પડતી નથી અને કસરતથી ફેફસાં ખીલવા પામે છે, સ્નાયુઓની ખીલવણી થઇ શકે છે અને હૃદયને જોર મળે છે. પણ દોડનારે ધ્યાનમાં રાખવું કે, એવી કઢંગી રીતે દોડવું નહિ, કે જેથી શરીરના અવયવો બેડોળ થવા પામે.

મધ્યમ ઝડપે હુંકે છેટે દોડવાથી ફેફસાંને સ્વચ્છ થવાનું કારણ મળે છે. પૂરતી ઝડપે દોડનારની બાબતમાં સંભાળ રાખવા-ની જરૂર છે કે શક્તિ ઉપરાંત આ કસરત કરવામાં આવે નહિ. દોડવા પછી દોડનારે મુશ્કેલ દમ લેવાને પણ તાજા રહેવું જોઇએ અને ત્યારેજ આ કસરતે નુકસાન કરેલું ગણી શકાય નહિ. આ દોડનારાઓ થોડીક આશાએશથી પાછા જેવા ને તેવા ફરીથી દોડવાને તૈયાર બનેલા હોવા જોઇએ, પણ જેઓ દોડતાં થાકી જાય છે તેઓ ફિક્કા અને સફેદ ચેહરાના બની જાય છે. તેમનો દેખાવ લુંફતો અને ઉંઘરેટો જેવો લાગે છે, અને તુરતમાં કોઇપણ કામ કરવાનું તેમને મન થતું નથી. તેમને ઉંઘ જવલ્લેજ આવે છે અને આવે છે તો તેઓને અનેક કીસમનાં સ્વપ્નાંઓ આવે છે.

જ્યારે છોકરાઓ અને છોકરીઓ અનુક્રમે મર્દ અને સ્ત્રીના આવેશમાં આવે છે ત્યારે લાંબે છેટે દોડવું સલાહકારક ગણાતું નથી. ત્રીસ વર્ષની ઉંમર પસાર કર્યા પછી શરતમાં દોડવું ઇચ્છવાજોગ નથી. જેઓને આ બાબતની ટેવ ન નહિ હોય તેઓએ રફતે રફતે વધુ ઝડપે દોડવાની ટેવ પાડવામા ઘણીક ખંતની સલા-મતી જાળવાવલી છે.

જુદાં જુદાં દર્દ માટે જુદી જુદી આબોહવા

જુદાં જુદાં દર્દ માટે જુદી જુદી જાતની હવા અનુકૂળ થાય છે. ફેફસાં તથા હવાના માર્ગોને લગતા દર્દોને સારાં કરવા માટે સ્વચ્છ હવાની મોટી જરૂર છે. વળી આ જાતના દર્દીઓને પુષ્કળ તડકાની અને કસરત માટે ઘણી સારી તકની જરૂર છે. વળી તેઓને એવી હવાના પ્રમાણની જરૂર છે, કે જેનો એકદમ કે મોટો ફેરફાર થવા પામે નહિ.

ફેફસાંના ક્ષયના દર્દીઓ માટે ઘણીક જાતના [illegible] [illegible] આવે છે. તેઓ માટે દરિયાની મુસાફરી [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] તેઓ માટે [illegible] [illegible]

પ્રમાણમાં હોય છે, એવું વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ ઠરાવેલું છે. 'એ' નામનું વિટામિન દ્રવ્ય પપૈયામાં વધારે પ્રમાણમાં છે. દૂધ, હલી અગર શાકભાજીમાંજ 'એ' વિટામિન મળી આવે છે. બાટલ-ક્રીકમાં (અમેરિકામાં) ખોરાકની શોધખોળ માટે ખાસ રસાયન-શાળા સ્થાપવામાં આવેલી છે. તેમાં એવું જણાયું છે કે, માખણમાં 'એ' વિટામિન હોય છે તેના અર્ધા પ્રમાણમાં પપૈયામાં હોય છે. એ સિવાય 'બી. સી. ડી.' નામનાં વિટામિન દ્રવ્યો પપૈયામાં પણ મળી આવે છે. તે કારણથી પપૈયાની પોષક કિંમત ઘણી વધારે જણાય છે. પપૈયાનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો લોકોનું આયુષ્યપ્રમાણ વધે એવી શાસ્ત્રજ્ઞોની માન્યતા છે.

નાનાં છોકરાંઓને વિટામિન દ્રવ્યો પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળે તો તેઓ શરીરે સારી રીતે વધી શકતાં નથી. એટલે બીજા ખોરાક જોડે પપૈયાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. તેથી છોકરાંઓનું કદ વધશે અને લોકો વધારે દીર્ઘાયુષી થશે. અમેરિકામાં પપૈયાનો પ્રચાર વધે છે. વર્તમાનની દરિદ્રાવસ્થામાં આ ફળની નીપજ વધારે થાય તો તેથી બગીચાવાળાને અને લોકોને પણ ફાયદો થાય તેમ છે.

("વ્યાયામ"ના એક અંકમાંથી)

૮૬—ચામડીની સંભાળ કેમ લેવી ?

ચામડીનું એક અગત્યનું કામ

આપણા દેશના ઘણાખરા ભાગોમાં હવા ઘણી ગરમ હોવાથી ચામડીના રોગો પણ વિશેષ જોવામાં આવે છે. આપણા દેશના જે ભાગોમાં ઠંડી સખ્ત પડે છે ત્યાં ચહેરા તથા હાથપગની ચામડીને પણ સખ્ત ખમવું પડે છે. આ રીતે ગરમ ઋતુ ને શરદ્‌ઋતુમાં આપણા શરીરની ચામડીને વધતું ઓછું ખમવું પડે છે. એટલા માટે આપણી ચામડીનું કાર્ય શું છે અને તેની સંભાળ કેમ લેવી તેને લગતું કંઇક જ્ઞાન આવશ્યક છે.

આપણાં શરીરની ચામડી ઢાંકણ કે અંદરની ઇંદ્રિયોની રક્ષણ-હાર છે, એટલુંજ નહિ પણ તેનું કાર્ય આ બંને કાર્યો કરતાં ઘણું વધી જાય એમ છે. ચામડીનું ઘણું અગત્યનું કાર્ય પરસેવાના રૂપમાં આપણા શરીરમાંથી ઘણીક ઝેરી ચીજ બહાર કાઢવાનું છે. વળી તે સ્પર્શજ્ઞાનની ઇંદ્રિયતરીકે જાણીતી છે. દાઝવાથી જે પ્રાણઘાતક પરિણામ આવે છે, તેનું કારણ માત્ર અંદરની ઇંદ્રિયોને રે નુકસાન થવાનુંજ હોતું નથી, પણ આ કારણો કરતા વધુ [illegible]ળી કારણ ચામડી, પોતાનું મુખ્ય કાર્ય જે પરસેવા બહાર

ઘણુંજ ઉપયોગી થઇ પડે છે. આ જગ્યાની હવા ઠંડી અને સુકી હોવા સાથે તે હવામાં વધઘટ થતી નથી. જ્યાં હવાનું બહુજ ઓછું દબાણ હોય ત્યાં આવા દરદીઓને ઘણો મોટો લાભ થવાનો સંભવ રહે છે; કેમકે હવાના ઓછા દબાણથી હવાનું ઘનત્વ (ઘટપણું) ઓછું રહે છે. ઉંચાઈવાળી જગોએ આવા દરદીઓને રાખવાથી દરદીઓનાં ફેફસાં, હૃદય અને ખોરાક હજમ કરનારી ઈંદ્રિયોને કૌવત મળે છે.

પરંતુ આ પણ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે, ક્ષયના બધાજ દર્દીઓ પહાડી હવાની અસર ખમી શકે છે, એમ સમજવું જોઇએ નહિ. પહાડી હવા ક્ષયના તેજ દર્દીઓને માફક આવે છે, કે જેઓની આ બીમારી તુરતની હોય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસને લગતાં દર્દો અને ગળાનાં દર્દોથી પીડાતાં દર્દીઓને માટે ક્ષયના દર્દીઓને માફક આવતી હવા રૂચતી થઇ પડે છે.

દમ અને કાંસના દર્દીઓને હવા કયી માફક આવે તે તેઓ વધુ સારી રીતે કહી શકે છે; પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, જો દમ કે કાંસ ભીનાશવાળી હવામાં લાગુ પડ્યું હોય તો તેઓએ સુકી હવા મેળવવી અને અગર જો તેઓને એ દર્દ દરિયાથી દૂરના ગામ કે શહેરમાં લાગુ પડ્યું હોય તો તેઓએ દરિયાની પાસેના મથકનો આશરો લેવો લાભકારક થઇ પડે છે. પહાડી હવા ઘણી વાર તેઓને ઘણીજ ફાયદાકારક થઇ પડે છે.

હૃદયને લગતાં દર્દો માટે મધ્યમ સુકી હવા સોનાના મૂલની થઇ પડે છે. શરદ અને ભીનાશવાળી હવાના સ્થળોથી દૂર રહેવું જરૂરી છે. વળી જ્યાં હવાનું પ્રમાણ એકાએક બદલાતું હોય તે શહેર છોડી જવાથી તાત્કાળિક ફાયદો પહોંચે છે. દરિયાની સપાટીથી ઘણી ઉંચાઈનાં શહેરોની હવા આ દર્દીઓ માટે ફાયદાકારક થઇ પડતી નથી.

ગુરદાની બિમારીઓના દર્દીઓ માટે હવા ગરમ અને સુકી હોવી જોઇએ. તેઓ માટે પહાડી હવા બીનઅનુકૂળ થઇ પડે છે. આવા દર્દીઓ માટે ઠંડી અને ભીનાશવાળી હવા નુકસાનકારક થઇ પડે છે. આવા દર્દીઓના શરીરની સપાટીને શર્દી લાગવી જોઈતી નથી, તેમજ લોહી વધુ પડતું ઇંદ્રિયોમાં જવું જોઈતું નથી.

મેલેરિયાના દર્દીઓ માટે અનુકૂળ શહેર તેજ થઇ પડે છે, કે જે ઉંચાઇ ઉપર હોય છે અને દરિયાની નજીકમાં હોય છે.

મજ્જાતંતુઓના દર્દીઓએ ઓછામાં ઓછી સાધારણ પહાડી આબોહવાવાળા શહેરમાં વસવાટ કરવો લાભદાયક થઇ પડે છે. હદ ઉપરાંતનું કામ કરવાથી અને મનની ચિંતાથી ઉત્પન્ન થનાં દર્દોના દર્દીઓ દરિયાની મુસાફરીથી સાજા થઇ શકે છે.

(તા. ૨૨-૯-૨૮ ના "હિંદુસ્તાન"માં લેખકઃ-ધી એફ. ટી.)

કાઢવાનું છે તે સમુળગું બંધ થઈ જવાનું છે. આવા દાખલાઓમાં તંદુરસ્ત ચામડીના કારણે ગમે તેટલાં ખરાબ દરદો જલદીથી શરીર- માંથી ખસી જાય છે.

વાચકોએ યાદ રાખવું જોઈએ છે કે, કુદરતે ચામડીની બનાવટ તેના યોગ્ય રક્ષણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવી કરી છે. ચામડી- ના બહારના પડની બરાબર નીચે હજારો તેલ-ગ્રંથિઓ આવેલી છે, જે તેલ બહાર કાઢે છે; અને જેમ તેલ બૂટના ચામડાને નરમ રાખે છે તેમ તેલની ગ્રંથિઓ ચામડીને નરમ રાખે છે. આ જાતની ગ્રંથિઓ ચેહરા ઉપર ઘણી મોટી સંખ્યામાં હોય છે અને એજ કારણે અંગોળ કીધા પછી થોડાક કલાકોમાં ચેહરો ચીકણો માલમ પડે છે.

સાબુ ચોળવાથી નુકસાન, તેલ ચોળવાના લાભ

ઘણે ભાગે ચામડીની વેદનાનું મુખ્ય કારણ સાબુનો વગર- વિચારનો ઉપયોગ છે. સાબુની ખાસિયત તેલને પીગળાવવાની છે. સાબુનો ઉપયોગ તેના વખતેજ થવો જોઈએ છે. જેમ હાલમાં કરવામાં આવે છે તેમ સાબુનો ઉપયોગ ઘડી ઘડી કરવો જોઈતો નથી. સાબુના નુકસાનકારક ઉપયોગને બદલે ભીના ટુવાલથી ચામડીને લગાર જોરથી ઘસવાથી અનેક શારીરિક ફાયદાઓ થવા પામે છે. પહેલો ફાયદો ચામડી ઉપર જોઈતું તેલ બચાવી શકાય છે. બીજો ફાયદો મેલ, કચરો વગેરે દૂર કરી શકાય છે અને ચામડીની નજદીકમાં લોહીના ફરવાને ઉત્તેજન મળે છે. આથી જે મોટો લાભ થાય છે તે એ કે, શારીરિક ઝેરને ઘણી સહેલાઇથી બહાર નીકળવામાં મદદ મળે છે.

આગલા વખતમાં આપણા બાપદાદાઓને પોતાના આખા શરીરે તેલ મસળવાની ટેવ પડી ગયેલી હતી, તે હાલની વધતી જતી તબીબીવિદ્યાને અનુસરતીજ હતી. આથી તેઓની તંદુરસ્તીને ઘણો મોટો લાભ થતો હતો અને તેઓ શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ રહેતા હતા. એથી ચામડી ઉપરના તેલની ખૂટ પૂરી પડી શકે છે, અને ચામડી નરમ અને ચાલાક રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ ચામડી ઉપરનાં છિદ્રો જે મેલ, કચરો, ધૂળ વગેરેથી બંધ થઇ ગયેલાં હોય છે તે ખુલ્લાં થઇ જાય છે, જેથી આપણા શરીરમાંનો ઝેરી પદાર્થ પરસેવા મારફતે ઘણી સહેલાઇથી બહાર નીકળવા શક્તિવાન થાય છે.

પગને ગરમ પાણીએ શેકવાના લાભ

પગને ગરમ પાણીનો 'બાથ' આપવાથી કોઇક વાર જે તાત્કા- લિક લાભ થવા પામે છે તે દવાદારૂ પાછળ હજારો રૂપિયા ખર્ચવા- થી થઇ શકતો નથી. ગરમ પાણીથી પગને શેકવાનો ઇલાજ ઘણો સાદો અને અસરકારક છે, એમાં તો જરાએ સંદેહ નથી. તે સૂતેલી યા બેઠેલી હાલમાં આપવામાં આવે છે. તાવ, થાક, માથાનો દુખાવો વગેરે વખતે દર્દીને સઘડી સળગાવીને આ બાથ આપવો

મદદ આ ખાયથી ઘણી સારી

...આેમાં પાંચથા ત્રીસ મિનિટ

x x

...ી પીઓ.

[illegible]

છું કે, બહુજ થોડા. કેમકે હિંદીવાનોનો સર્વથી મોટો ભાગ એમજ માને છે કે, આ સઘળાં જ્ઞાનની જરૂર તબીબો માટે હોય છે, પણ દરેકની ફરજ શારીરિક શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો જાણવાની છે, કેમકે એવા જ્ઞાનવગર માણસ ઇન્સાન ગણી શકાયજ નહિ.

કોઈપણ જાતના દર્દ કે બિમારીને મળતો જન્મ એ બીજું કંઈજ નથી, પણ આપણી પોતાની બેદરકારી અને ભૂલનું પરિણામ છે. દર્દ કે બિમારી કુદરતના શારીરિક નિયમો તોડવાની એક પ્રકારની સજા છે. કુદરતના શારીરિક નિયમોને માન આપવામાં આવે તો ઇન્સાન અકસ્માતને બાદ કરતાં કદી પણ બિમારી કે દર્દનો ભોગ થઇ પડે નહિ. જેઓ કુદરતના નિયમને માન આપતા નથી, તેઓ કુદરતની સજાને લાયક બને છે. કુદરતના કાયદાઓનું અજ્ઞાનપણું કાંઇ બચાવની મદદનું કહેવાય શકાય નહિ. કુદરત તેઓ ઉપરજ હસે છે, કે જેઓ તેના કાયદાઓને માન આપે છે.

અસલના વખતમાં આપણા બાપદાદાઓ એજ કારણથી હૃષ્ટપુષ્ટ અને તંદુરસ્તી ભોગવતા હતા કે તેઓ કુદરતના કાયદાઓને કોઈપણ શારીરિક જ્ઞાન વગર માન આપી પોતાની જીંદગી ગુજારતા હતા. તેઓની ગામડાંની જીંદગી તેઓ માટે આશીર્વાદરૂપ હતી. તેઓ તાજી હવામાં રહેતા અને સ્વચ્છ પાણી પીતા. તેઓનો ખોરાક શુધ્ધ સાદો કુદરતી અને નિયમિત રહેતો, તેઓનો ખોરાક [illegible] કે દેખાડેખી આ તબિયતનો [illegible] બનાવનારો હતો નહિ. અને [illegible] કામ કે [illegible] તેઓ [illegible] વખતે બાજુએ સૂતા, તેઓ આવી [illegible] ખાતા; પણ તે વખત [illegible] રહ્યો નથી. કેમકે હિંદીવાનો પોતાના બાપદાદાની રીતિને બાજુએ મૂકી દઈ પશ્ચિમાત્યના [illegible] અનુસરણ કરે છે. પશ્ચિમની રહેણી જે હિંદીવાનો અને તેમના શારીરિક બાંધાને બિનઅનુકૂળતાની છે તે તેમને બાટે [illegible] થઈ પડી છે, જે હું હવે પછી જાહેરમાં મૂકતો રહીશ.

* * * * *

તંદુરસ્તીના બાબદ [illegible] ખાસ ખ્યાલ રાખવો છે.

હું આ વિષયમાં [illegible]

માંની પાતળી ચામડી જે ઇદ્રીલ્લીના નામે ઓળખાય છે, તે હવા-પણી રહે છે.

પૂરતું પાણી પીવાથી શરીરના જૂદા જૂદા ભાગને ગરમીની પહોંચણી મળી શકવાથી અને પરસેવા મારફતે ફાલતું એટલે વધારાની ગરમી બહાર કાઢી શકાવાથી શરીરનું ગરમી ઠંડીનું પ્રમાણ નિયમસર પોતાનું કાર્ય બજાવી શકે છે.

આપણને ગરમ રાખવાને અને કામ કરવા તથા હીલચાલ કરવાની શક્તિ આપવાને જે ખોરાક આપણા શરીરમાં બળવા પામે છે, તે જેમ કોલસો રાખ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ રદ્દી ચીજની ઉત્પત્તિ કરે છે. આ રદ્દી ચીજ ચામડી, ફેફસાં, ગુરદા અને આંતરડાં મારફતે બહાર કાઢવાને માટે લોહીમાં મળી જાય છે. પાણીનો પૂરતો જથ્થો શરીરમાં દરરોજ જવાથી આ ઇંદ્રિયોને પોતાના કાર્યોમાં મદદ મળે છે અને શરીરરચનામા ઝેર જમી થતું અટકે છે.

દરેક ઇંદ્રિય અને શરીરનો દરેક ભાગ પાણી ધરાવે છે. દાંત વગેરે પાણી ધરાવે છે. શરીર કે ભાગ જેટલા પાણીનું બનેલું છે અને શરીરમાના પાણીનું આ પ્રમાણ નીભાવી રાખવાની જરૂર છે. દરરોજ ચોક્કસ ઇંદ્રિયો મારફતે આશરે પાંચ પાઇન્ટ જેટલા પાણીની બરબાદી શરીરમાંથી થાય છે અને આપણા શારીરિક યંત્રને નિયમિત રીતે ગતિમાં રાખવું હોય તો પાણીની આ ખોટ પૂરી કરવી જોઇએ છે. આ ખોટ માત્ર ખોરાક ખાવાથી પૂરી શકાતી નથી, જેથી બાકીની ખૂટ દરરોજ ૭ ગ્લાસ જેટલું પાણી પીવાથી પૂરી શકાય છે.

જેઓ પાણી જેવી કુદરતની બક્ષીસનો ઘટતો અને જોઇતો પણ પોતાની તંદુરસ્તીના ઉપયોગ માટે કરતા નથી તેઓ માથાના દુખાવાથી અને અપચાથી હમેશ પેર રહે છે, એટલા માટે જેઓએ દરરોજ ૭ ગ્લાસ જેટલું પાણી પીવાની ટેવ પાડી નહિ હોય તેઓએ પાણી પીવાનું આજથીજ શરૂ કરવું. નાસ્તો કરવા અગાઉ બે યા ત્રણ ગ્લાસ જેટલું માફકસરનું ગરમ પાણી પીવું તંદુરસ્તીને ઘણુંજ લાભકારક છે. આથી હોજરીને પોતાનું નિયમિત કાર્ય બજાવવાની મદદ મળે છે. બાકીના ચાર ગ્લાસ પાણી તમો બીજાને જમો ત્યાંસુધીના વખતમાં પૂરાં કરશો તો હોજરી અને આંતરડાંઓમાંનો કચરો બહાર નીકળી જવા સાથે ફેફસાં, ગુરદા અને ચામડીને પોતાની કુદરતી જાળવણીમાં જોઇતો જોસ મળી શકશે. ખાવું લેતી વખતે પાણી પીવું કે નહિ તે માટે તબીબોના મતફેરી જોવામાં આવે છે; પણ મોઢામાં ખોરાક નહિ હોય તે વખતે પાણી પીવું નુકશાનકારક નથી.

("હિંદુસ્તાન"માં ચાન્નાર એ. ટી.)

શકે છે; પણ આ ખ્યાલ જેટલો ખોટો તેટલોજ હસી કાઢવા જેવો છે. કેમકે આ બંને પીણાંની પહેલી માઠી અસર ખોરાક હજમ કરવાની શક્તિ ઉપર થાય છે. જેમ ખોરાક હજમ કરવાની શક્તિ સારી, તેમ તંદુરસ્તી સારી સમજવી; પણ અગર જો આ શક્તિમાં બિગાડો થયો તો સમજી લેવું કે, સેંકડો કીસમનાં દરદો ઉત્પન્ન થવાનો મોટો સંભવ રહે છે. તંદુરસ્તીનો મોટો આધાર ખોરાક હજમ કરવાની શક્તિ ઉપર આવી અટક્યો છે, એ દરેકે-ઈન્સાનમાત્રે-જાણવું જોઇએ. દરેક જાતના દરદને મારી હટાવવા માટે નવી તબીબીવિદ્યા પ્રમાણે પ્રથમ ખોરાક હજમ કરવાની શક્તિને સુધારવી પડે છે. પણ અજબ છે કે, આ તબીબી સિદ્ધાંતથી માત્ર થોડાજ હિંદીવાનો જાણીતા હશે.

ચા અને કૉફીનાં પીણાંઓ અકુદરતી છે, જે પીવાથી આપણે આપણી હોજરીનો બિલકુલ ગેરઉપયોગ કરીએ છીએ. હાલની તબીબીવિદ્યાના આધારે થયેલી શોધખોળ પ્રમાણે ખોરાક-ખાસ કરી સ્ટાર્ચવાળો ખોરાક-હોજરીમાં ચા અને કૉફીના દાખલ થવાથી પોતાની હજમ થવાની શક્તિ ખોઈ દે છે. ચામાં ટેનીન અને કૉફીમાં કેફીન નામનું જે તત્ત્વ આવે છે તે તંદુરસ્તીને મોટું નુકસાન કરે છે, જેના સંબંધમાં હું આગળ બોલી ગયો છું. કૉફી કરતાં આ ખોરાક હજમ કરવાની શક્તિ ઉપર વધુ માઠી અસર કરે છે. જો કે કૉફી પણ ફાયદાકારક હોતી નથી. આ બંનેથી ઝાડાની કબજીઆત થાય છે, જે દરેક દર્દનું મૂળ થઇ પડે છે.

ચા અને કૉફીના પીણામાં અતેરૂ કરવાથી મજ્જાતંતુઓને લગતાં અનેક કીસમનાં દર્દો ઉત્પન્ન થાય છે, જેવાં કે ઉંઘ નહિ આવવાની બિમારી, ન્યુરેલીજિયા, કબજીઆત વગેરે.

શું ચા અને કૉફી ખરેખર સ્ટીમ્યુલન્ટ છે ?

ઘણાકો એમ માને છે કે, ચા અને કૉફી એક જાતનો સ્ટીમ્યુલન્ટ છે; એટલે કે તે પીવાથી પીનારાઓને જોમ ચઢે છે, પણ નામાંકિત તબીબોનું સત્તાવાર રીતે કહેવું છે કે, કુદરતી સ્વચ્છ પાણી સિવાય આપણાં શરીરને કૃત્રિમ સ્ટીમ્યુલન્ટની મુદ્દલ પણ જરૂર નથી. કુદરતે પાણી ઉપરાંત દૂધને પણ સ્ટીમ્યુલન્ટના વર્ગમાં મૂક્યું છે. આ પ્રમાણે પાણીની પેઠે દૂધ પણ કુદરતી સ્ટીમ્યુલન્ટ છે, જે 'એનર્જી' એટલે શરીરના ઉત્સાહમા ખરેખર વધારો કરે છે. ચા અને કૉફી જેવાં પીણાંથી આપણને લાગે છે કે, આપણી 'એનર્જી'મા વધારો થાય છે; પણ ખરી રીતે તો જે 'એનર્જી' આપણા શરીરની વખારમા ભરેલી હોય છે તેમાંથી પણ સામો ઘટાડો થાય છે, જેની સાબીતી આ પીણાંઓ પીધા પછી એક કલાકના અરસામા થાક અને નબળાઇ જેવું લાગે છે તે ઉપરથી

કુમારતીજ સેવા કરશે અને અશ્વિનીકુમારના મંદિરનું નામ 'નર્સિંગ' એવું રાખશે.

"હે નરશ્રેષ્ઠ! જે કાવ્યમાંથી દૂર દૂર રહેશે, શાસ્ત્રીય સંગીતનું જે શ્રાદ્ધ કરશે, નાનપણમાં વાંચી નાખેલાં પુસ્તકોના જોર ઉપર જે પોતાનું પાંડિત્ય ગજાવતા રહેશે, અને આવી સ્થિતિમાં પણ જે પોતાને પરમ જ્ઞાની સમજશે, તેજ દેશી સાહેબ થવાને યોગ્ય કહેવાશે!

"કાવ્ય બનાવવામાં કીડી જેટલી પણ શક્તિ ન હોવા છતાં, જે 'કવિ અને કવિતા' એ વિષયપર મોટાં મોટાં ભાષણો આપશે, જે પોતાને સર્વજ્ઞ અને અશાંત સમજશે તે પણ ખુદ સ્વદેશી સાહેબ કહેવાશે.

"રૂપમાં જે કાર્તિકેયના કનિષ્ઠ બંધુ, ગુણમાં જે નિર્ગુણ પદાર્થ, કર્મને વિષે જે જડભરત અને વાણીને વિષે જે વાચાળ હશે, એજ દેશી સાહેબ!

"વન ઉપવનમાં જે શિવરાત્રિ પાળશે, રૂઢિઓનો પ્રસારો થનાર જે દિવાળી કરશે, ઉપપત્નીની મરજી સાચવવા જે હોળી કરશે અને માંસ-અન્નના લોભથી જે દશેરા કરશે, તેજ દેશી સાહેબ કહેવાય તે.

"ગમનાગમન માટે જે વિચિત્ર રથનો ઉપયોગ કરશે, સૂવાને માટે જે સાધારણ ઘર શોધશે, પીવાને માટે જે દ્રાક્ષાસવથી ચલાવી લેશે, અને ખાવા માટે જે ઠીંટ વિનાનાં સફેદ ફળ (ડુંગળી) ખાશે, તેજ ખરા દેશી સાહેબ.

"મહાદેવ પ્રમાણે જેને માદક પદાર્થ પ્રિય હશે, મહાદેવ પ્રમાણે પ્રજોત્પાદન જેને બહુ પ્રિય હશે અને વિષ્ણુ પ્રમાણે જેને લીલા પ્રિય હશે તેજ ખરા દેશી સાહેબ કહેવાય તે!

"હે કુરુકુળભૂષણ જનમેજય! ઘણી બાબતોમાં આ દેશી સાહેબો ભગવાન વિષ્ણુને મળતા રહેશે! શ્રીવિષ્ણુ પ્રમાણે આને ત્યાં પણ લક્ષ્મી અને સરસ્વતી સેવા કરશે. શ્રીવિષ્ણુ પ્રમાણે આ પણ અનંતશય્યાશાયી રહેશે. શ્રીવિષ્ણુ પ્રમાણે આના પણ દશ અવતાર થશે. જેવા કે કારકુન, માસ્તર, સંપાદક, વકીલ, મુત્સદ્દી, ન્યાયાધીશ, અધ્યક્ષ, કાઉન્સિલર, ઑનરેબલ અને નિષ્કર્મ-(બેકાર). શ્રી વિષ્ણુ પ્રમાણે આ પણ દશે અવતારમાં અસુરોનો નાશ કરશે કારકુન થઈને ચોરીમોરીનો નાશ કરશે, માસ્તર થઈને વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિનો, સંપાદક થઈને રાષ્ટ્ર આબરૂનો ધ્વંસ કરશે. વકીલ થઈને પક્ષકારોનો, મુત્સદ્દી બની સાર્વજનિક ફંડોનો, અને ન્યાયાધીશ થઈને ન્યાયનો નાશ કરશે. અધ્યક્ષ થઈને સૌજન્યનો, કાઉન્સિલર થઈને જનતાના વિશ્વાસનો, ઑનરેબલ થઈને પોતાની દાનતનો અને નિષ્કર્માવસ્થામાં પોતાના ઘરબારનો સંહાર કરશે!

"હે રાજન્! બીજી એક વાત કહું છું તે સાંભળ. મનમાં

મળી આવે છે. જેઓ મજબૂત બાંધાના હોય છે તેઓને થોડે અને નબળાઇ બહુધાક વર્ષોસુધી લાગતી નહિ જણાતી હોય પણ જેઓ નબળા બાંધાના અને 'નર્વસ' ખરાબના હોય છે તેઓ ઉપર આ માઠી અસર ઉપર મુજબ લાગુ પડ્યા વગર રહેતી નથી. માટે વાચકો પોતાની સુખાકારીની જાળવણી કરવા માગતા હોય તો તેઓએ તુરતજ ચા અને કૉફીના પીણાથી સમૂળગો હાથ ઉઠાવી લેવો. શરૂઆતમાં આ પીણાંઓની ટેવ છોડી દેવામાં મોટી મુશ્કેલી જેવું લાગશે ખરું, પણ અગર જો મન ઉપર લેવામાં આવે તો આ કામ જરા પણ અશક્ય જેવું નથી.

જાણી જોઇ શરીરમાં દાખલ કરવામાં આવતું ઝેર

"ઑટો ઇન્ટોક્સિકેશન" એટલે કે "સેલ્ફ પોઇઝનીંગ"નો અર્થ આપણા પોતાના હાથે ઝેર દાખલ કરવું એવો થાય છે. 'ઇન્ટોક્સીકેટ' લેટીન શબ્દ 'ટોક્સિકેર' ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો છે, જેનો અર્થ ઝેર આપવું એવો થાય છે. આ તો હાલની સાયન્સ ઉપરથી સિદ્ધ થયેલી બીના છે કે, હજારો મનુષ્યો જહાદ કેરી વસ્તુઓ કરતાં પણ ખોરાકથી વધુ મોટા પ્રમાણમાં પોતાના શરીરમાં ઝેર દાખલ કરે છે. આપણા શરીરમાં જે ઝેર બને છે તે જો બહાર કાઢી નાખવામા ન આવે તો તે 'ઑટો ઇન્ટોક્સિકેશન'નું રૂપ ધારણ કરે છે.

આ જાતના ઝેરના સર્વથી સાધારણ રૂપને 'ઇન્ટેસ્ટિનલ ઇન્ટોક્સિકેશન'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ તે ઝેર છે કે જે આંતરડાંમાંથી શોષી લેવામાં આવે છે. આ ઝેર જાણી જોઇને દાખલ કરવામાં આવતું ઝેર છે.

આ ઝેર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? જવાબ તુરત મળે છે કે, જેમ કોઇ પણ કોહતી ચીજમાં ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ આ ઝેર જંતુઓથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ઝેર ઉત્પન્ન કરનારાં જંતુઓ–તેમની બે જાત

જાણીતા ફ્રેંચ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પાશ્ટરની શોધ પ્રમાણે આંતરડાંનો રસ્તો જંતુઓથી ઉભરાઇ જાય છે. તાજેતરમાં કરવામાં આવેલી વિજ્ઞાનની શોધ મુજબ ૧૫૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, જેટલાં જંતુઓ દરરોજ આપણાં આંતરડાંમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇ વાર જંતુઓની સંખ્યા આ કરતાં પણ ઘણી મોટી હોય છે. આ જંતુઓને બે ભાગમા વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે, જેમને તબીબો 'ફ્રમેન્ટેશન જર્મ્સ' અને 'પ્યુટરેફેકશન જર્મ્સ' તરીકે ઓળખે છે.

હવે આપણે આ જંતુઓ વચ્ચેનો તફાવત જોઇએ. 'ફરમેન્ટેશન'નો અર્થ ઉફાણ અથવા ખમીર ચઢવું થાય છે, જ્યારે 'પ્યુટરફેકશન' નો અર્થ કોહવાટ યા સડો થાય છે. આ બન્ને જાતનાં

કલાકો–ઉંઘમાં પસાર કરવાનું કુદરતે મુકરર કર્યું છે. એમ કરવાનો સબબ શો ? ઉંઘથી ઘણો મોટો લાભ થવાનો સંભવ હોય નહિ ત્યાંસુધી જીંદગીનો ત્રીજો ભાગ ફોગટ ખોઈ દેવાને કુદરત કદી પણ તૈયાર થાય નહિ, એટલે ઉંઘનો લાભ હોવોજ જોઇએ એમ એક અભણમાં અભણ સહેલાઈથી સમજી શકે એમ છે. ઉંઘ જેવી બેભાન સ્થિતિમાં શરીરને 'રીપેર કામ' કરવા દેવાની અને ભવિષ્યમાં તેને વધુ કામ માટે તૈયાર કરવાની તક નાના કણોને મળે છે.

લગભગ સઘળા લોકો પોતાના મકાનની વખતોવખત મરામત કરાવે છે. બારીબારણાંઓના ભાંગેલા કાચ બદલાવીને નવા મૂકાવે છે. છાપરાંની ગળતર આખા મકાનને કોઇ પણ જાતનું નુકસાન કરે તે અગાઉ તેને અનેક રસ્તે બંધ કરવામાં આવે છે. ઘરના લક્કડકામને રંગરોગાનથી નવી જીંદગી આપવામાં આવે છે; પરંતુ એવા પણ બેદરકાર આળસુ ઘરવાળાઓ હોય છે, જેઓ પોતાના ઘરની મરામત કરવા વગર તેને નુકસાન થવાની ખાત્રી રાખવા છતાં મરામત કરાવવાની કાળજી રાખતા નથી, જેનું પરિણામ એ આવે છે કે, તે ઘરની હસ્તી ટુંકી બને છે યા તેમાં એવું કામ નીકળે છે, કે જેથી વખત અને નાણાંનો ઘણો મોટો ભોગ આપવો પડે છે.

એજ પ્રમાણે આપણી ઉંઘનું છે. ઉંઘ એક રીતે આપણા શરીરનું 'રીપેર કામ' છે, જે દર ચોવીસ કલાકે આઠ કલાક સુધી ચલુંજ જોઇએ. અગર જો તમો કુદરતના કાયદા પ્રમાણે ચોવીસ કલાકમાં આઠ કલાક ઉંઘ કાઢશો નહિ તો તમારા શરીરનું રીપેરકામ એટલું બધું તો જમા થઈ જશે કે તમોને હમેશને માટે ઉંઘમાં સૂવું પડશે.

ઉંઘ–એક મોટો આશીર્વાદ

ઉંઘ કેટલો મોટો આશીર્વાદ છે તે એટલા ઉપરથી માલમ પડશે કે શરીરની તંદુરસ્તીનો બાંધણી ઉંઘમાં થાય છે. ઉંઘ ઉભાર-ભાવ, નવા જીવન અને નવા બાંધકામનો વખત છે. બાળકો ઘણા વધુ કલાકો સૂતા હોવાના કારણેજ તેમનો ઉછેરભાવ વધતો આવે છે.

જ્યારે કોઇ ઉંઘનો આશીર્વાદ ખોઇ દે છે, ત્યારે તેનો ચેહરો ફિક્કો પડી જાય છે; પણ તેને ફરીથી ઉંઘના આશીર્વાદ મળતાં તેના ચેહરાનો રંગ સુંદરતા પામે છે અને જાણે તેની નસોમાં વધુ લોહીનો ફેલાવો થતો હોય એમ લાગે છે.

અમુક રાતોની ઉંઘ ખોઇ બેઠેલા શખ્સોના લોહીનું એક ટીપું [illegible] આવે અને [illegible] આવે તો [illegible] ઘણું [illegible] [illegible] તે [illegible] 'ઓક્સિજન' [illegible] હોય છે; પણ [illegible] અમુક રાતોની [illegible] ઉંઘ [illegible] ફરી તપાસવામાં આવે

જંતુઓ પોતાની ખાસિયત અને પોતાની ગતિથી અમુક ચીજ ઉત્પન્ન કરવામાં ઘણાં જૂદાં પડે છે. પહેલા વર્ગનાં જંતુઓ કાર્બોહાઇડ્રેટ્સ ઉપર જીવે છે અને ખટાશ ઉત્પન્ન કરે છે, જે વ્યવહારુ રીતે નિર્દોષ છે. બીજા વર્ગનાં જંતુઓ પ્રોટેન્સ ઉપર જીવે છે અને ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે, કે જે ઝેર સાપના ઝેર કરતાં વધુ કાતિલ થઈ પડે છે. અહીં જાણવાની જરૂર છે કે, જે જાતનાં જંતુઓ આંતરડાંમાં ઘણાં ચપળ છે તેઓને મુખ્ય કરીને ખોરાક ઉપર આધાર રાખવો પડે છે.

નિયમિત પ્રકૃતિનાં બાળકો જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તેઓ જંતુઓથી બિલકુલ નિરાળાં હોય છે. તરતના જન્મેલા એક પણ બાળકની અંદર એક પણ જંતુ હોતું નથી, પણ જન્મ પછી થોડાક કલાકોમાં એટલે કે ઉનાળામાં ચારથી છ કલાકમાં અને શિયાળામાં ચોવીસ કલાકમાં જન્મેલાં બાળકોનાં આંતરડાં નિર્દોષ પ્રકૃતિનાં જંતુઓ જેઓ 'ફર્મેન્ટેશન જર્મ્સ' અથવા ખટાશ બનાવનાર જંતુઓ કહેવાય છે તેઓથી ઠસોઠસ ભરેલાં માલમ પડે છે. આ જંતુઓ જેઓ ખટાશ બનાવે છે, તેઓનાં કારણે પુત્રી-ફેકશન જંતુઓ આંતરડાંમાં જીવી શકતાં નથી. કેમકે તેઓ ખટાશમાં પેદા થઇ શકતાં નથી.

ખાટી જઈને દહીં બનેલા દૂધથી થતો લાભ

પ્રૉ૦ મેકનીકોફ, માણસો ઘણી લાંબી વયસુધી કયા કારણથી પહોંચે છે તેને લગતા ઘણાક અખતરાઓ કર્યા છે તે ઉપરથી તે સત્તાવારપણે કહે છે કે, જે જે શહેરમાં જીંદગીનું પ્રમાણ ઘણું મોટું જોવામાં આવે છે, તે તે સ્થળનાં માણસોનો મુખ્ય ખોરાક ખાટા દૂધનો હોય છે.

બલ્ગેરિયા જેની વસ્તી ૪૦ લાખ માણસની છે તે શહેરમાં તપાસ કરતા ૩૦૦૦ કરતા વધુ શખ્સો સો વર્ષથી વધુ મોટી વયના માલમ પડી આવ્યા છે; એટલે કે દરેક ૧૩૦૦ માણસે એક માણસ એક સદીની જીંદગી ગુજારનારો માલુમ પડી આવે છે. કેટલાક શહેરોમાં તો દર [illegible]૫,૦૦૦ માણસોની વસ્તીમાં સો વર્ષની વય પસાર કરી ગયેલા [illegible] માણસો પણ મળી આવતાં નથી. બલ્ગેરિયા અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની વસ્તીના પ્રમાણમાં બલ્ગેરિયા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ કરતાં [illegible] ધરાવે છે, કે જેઓ સદી [illegible] છે.

[illegible] અને આફ્રિકાના [illegible] આવે છે અને તે જૂદા જૂદા [illegible] [illegible]

તો લોહીના કણો અને 'હીમોગ્લોબીન'માં વધારોજ થયેલો માલમ પડશે. આ જરૂર યાદ રાખવું કે, જ્યારે આપણે ઉંઘમાં પડીએ છીએ ત્યારે આપણા શરીરમાં લોહી બને છે.

હીમોગ્લોબીન-એ શું છે?

ઉંઘના વિષયમાં આપણે આગળ વધીએ તે પહેલાં મેં ઉપર હીમોગ્લોબીનનો ઇસારો કર્યો છે ને શું છે તે જાણવું જરૂરી છે. મારાંઓનાં રક્તકણો (લોહીના કણો) બે પ્રકારનાં હોય છેઃ-રાતાં અને ધોળાં. રાતાં કણો ધોળાં કણોથી વિશેષ હોય છે. રાતું કણ એ એક સંગઠિત જાળું છે અને તેની ઉપર એક પાતુંજ સૂક્ષ્મ પડ હોય છે. જાળામાં જે રંગીન પદાર્થ હોય છે તે 'હીમોગ્લોબીન'ના નામે ઓળખાય છે. આ પદાર્થ જુદો પાડી શકાય છે. તેની મોટી ખુબી ઓક્સીજન સંઘરવાની છે. રાતા કણો ફેફસાંમાંથી ઓક્સીજનનું ગ્રહણ કરીને શરીરના બધા ભાગોને પહોંચાડે છે.

ઇંગ્લેંડના આશીર્વાદ-ઉંઘ

આજકાલ ઊંઘ નહિ આવવાના રોગિષ્ટ સંતાનકથી મારા સાંભળવામાં આવે છે. આ રોગિષ્ટ ... ... સંખ્યા વધુ જોવામાંથી કાઢી નીકળી છે, ... છે.

[illegible]

તેનો ઘણો સારો ઉપયોગ થાય છે, જ્યારે આપણી તરફ ઉભાણુ કરેલું દૂધ 'દહીં'ના નામે ઓળખાય છે.

ખાટું દૂધ ખટાશ બનાવનાર 'ફર્મેન્ટેશન' જંતુઓ ધરાવે છે. તેઓ ખોરાકને કોહતો અટકાવે છે. આથી પ્રૉફેસર મેકનીકોફ ખાટું દૂધ પીવાની ભલામણ કરે છે, તે ઉપર મુજબ ઘણુંજ લાભકારક થઈ પડે છે.

× × × ×

× × × ×

વધુ પ્રોટેનના ખોરાકો—જેવા કે માંસ અને ઈંડાં—પોતાની કોહવાની ખાસિયતના સબબે રોગની ઉત્પત્તિ કરે છે. પ્રોટેન સહેલાઈથી પાચન થઈ શકે તે કરતાં વધુ ખાવામાં આવે તો પાચન થવા વગરના બાકી પડેલા ખોરાકમાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે કોહવા માંડે છે. આ ઝેરને લોહી ચૂસી લે છે અને આખા શરીરમાં ઝેર ફરી વળે છે. 'વનસ્પતિ પ્રોટેન' ખાનારાઓ કરતાં પુષ્કળ માંસ ખાનારાઓનાં આંતરડાંમાં ચારગણું વધુ ઝેર બને છે. એજ પ્રમાણે ગુરદાના રસ-વિકાર માટે પણ સમજી લેવું. આવે વખતે લોહીમાંથી ઝેર છૂટું પાડવાનું ગુરદાનું કામ ઘણું વધી પડે છે, જેથી ગુરદાઓ થાકી જાય છે અને તેઓને બિમારી લાગુ પડે છે; અને આવી રીતે અનેક રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

શરીરને ઝેર લાગવાનો મુખ્ય સબબ

પણ આપણી ભૂલથી શરીરને ઝેર લાગવાનો મુખ્ય સબબ બીજો પણ છે. આંતરડાનો એક ભાગ જેને તબીબો 'કોલોન'ના નામે ઓળખે છે તે ભાગમાં ઝેરી કોહતા પદાર્થો રહેવા દેવાથી આપણે પોતાનાજ હાથે ઝેર શરીરમાં નાખવા કહેવાઈએ છીએ. આ વેળાએ બહાર કાઢી નાખવાનું કામ કરનારી ઇંદ્રિયોની ઝેર બહાર કાઢવા માટેની મહેનતમાં ઘણો મોટો વધારો થવા પામે છે. કેમકે આ કામ હોજરી ખાલી કરવાનું આપણું પોતાનું છે. એમ થવાની નિશાની માથાનો દુખાવો, પિત્ત, ઊલટી, ઉપર ચઢો, ફિક્કો ચેહરો, પરસેવો, ઉદાસી, સુસ્તીઆપણું વગેરે છે. એમ થતાંજ સખત કસાલો લેવા જરૂરી છે, નહિ તો વધુ મંદવાડી માટે તૈયાર થવું પડશે.

ફૂંકનો અર્થ શું?

ફૂંકનો [illegible], મનુષ્યો કે દેવાનો માટે કુદરત તરફની કેટલી [illegible] છે તેનો [illegible] આ બાબત ઉપર હું [illegible] નહિ [illegible] કુદરતની બાબત ઉપર પૂરું [illegible] પડી શકે નહિ.

જે ખોરાક આપણે ખાઇએ છીએ તે ખોરાકમાંના સ્ટાર્ચ અને ખાંડના તત્ત્વને લીવરમાં લઇ જવામાં આવે છે, જ્યાં આ બંને તત્ત્વો 'ગ્લીકોજન'માં ફેરવાઇ જાય છે. ખોરાક ખાધા પછી તુરતજ એમ થવું શરૂ થાય છે. જમણ પૂરું કર્યા પછી આશરે ૩ કલાક બાદ લીવર પેલા ઉત્પન્ન થયેલા ગ્લીકોજનને લોહીના ઝરામાં મોકલવાનું શરૂ કરે છે. વળી આ ગ્લીકોજન મગજનું ઉત્તેજક છે, એટલે કે તે મગજને ઉશ્કેરવાનું કામ બજાવે છે.

હવે ધારોકે, રાતે ૭ વાગે તમોએ પેટપૂર ભોજન લીધું. તમો આશરે ૧૦ાા વાગે બિછાને જાઓ છો અને તમારૂં શરીર અને મગજ થાકી ગયેલું હોવાથી તમો ઉંઘમાં પડો છો. પાછલી રાતે દોઢથી બે વાગ્યા સુધીમાં તમોને કેટલાક કલાકોની આરામ મળવા પામશે અને એજ આબાદ વખતે ઉપલો ગ્લીકોજન લીવરમાંથી મગજમાં માર્ગ લેવાનું શરૂ કરે છે. આ બે એકજ વખતે આવવાથી ઉજાગરો થવા પામે છે એટલે કે ઉંઘ આવતી નથી.

ખાસ કરી જેઓ ઘણી શારીરિક કસરત કરતા નથી તેઓને રાતનું ભારી જમણ ઉંઘમાં સ્વપ્નાંઓ અને ભયાનક દેખાવોનું મુખ્ય કારણ થઈ પડે છે. બચ્ચાંઓ જેઓ આખો દિવસ ખૂબ રમીને અને મજૂરો જેઓ આખા દિવસની સખ્ત મજુરી કરી થાકીને બિછાને જાય છે તેઓ, આળસમાં જીવનારાઓ તથા એકજ ઠેકાણે બેસીને કામ કરનારાઓ કરતાં એવી તો ભરનિદ્રામાં પડે છે કે તેઓને સ્વપ્નાંઓ આવવા છતાં તે સ્વપ્નાંઓ તેમને તેમની ઉંઘમા નડતર સમાન થઇ પડતાં નથી. સખ્ત મજુરી કરનારાઓ તો એમજ કહે છે કે, અમોને સ્વપ્નાંઓ આવતાંજ નથી. જો કે તેઓને બીજાઓની પેઠે સ્વપ્નાંઓ તો જરૂરજ આવે છે, પણ તેઓ એટલા બધા થાકીને બિછાને જાય છે કે તેઓને એ સ્વપ્ન અને તેવા ભયાનક સ્વપ્નાંઓ તેઓ પોતાની ઉંઘમાંથી જાગ્યા પછી યાદ કરી શકતા નથી.

ઉંઘથી શા લાભો થાય છે?

આજે હું ઉંઘ-કુદરતની કીમતી બક્ષીસ માટે વધુ બોલીશ.

હું કહી ગયો છું કે, જ્યારે આપણે સુતેલા હોઇએ છીએ ત્યારે [illegible] ફેરફારો બને છે, પણ ઉંઘનો માત્ર એટલોજ [illegible] નથી. આ ઉપરાંત જે વધુ [illegible] કુદરત [illegible] છે તે ઉંઘમા [illegible] [illegible] જ્યારે આપણે સુતા હોઇએ છીએ ત્યારે [illegible] એટલે [illegible] છે કે, ઉંઘની [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible]

એકગણું હશે, તે દશગણું બોલી બતાવશે, સોગણું લખી કાઢશે અને વાદવિવાદને વખતે હજારગણું પણ કરી બતાવશે. તેજ દેશી સાહેબ ! તેવીજ રીતે જેનું બળ હાથમાં એકગણું, મુખમાં દશગણું, પીઠપર સોગણું અને પ્રસંગ આવે હજાર લાખ ગણું, (એકડા વિનાનું !) એજ દેશી સાહેબ કહેવાશે.

"બાલ્યવયમાં જેની બુદ્ધિમત્તા પુસ્તકોમાં દેખાઇ આવશે, તારુણ્યમાં જેની બુદ્ધિમત્તા મદ્યપાન વગેરેમાં દેખાઈ આવશે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જેની બુદ્ધિમત્તા ગૃહિણી પાસે દેખાઈ આવશે, તેજ દેશી સાહેબ કહેવાશે.

"જેના ઇષ્ટદેવતા અંગ્રેજ, જેના ગુરુ બ્રાહ્મધર્મવેત્તા, જેના વેદ 'એંગ્લો ઇંડીઅન વર્તમાનપત્રો,' જેનાં તીર્થસ્થાન નાટ્યમંદિરો, એવા દેશી સાહેબો કલિયુગને વિષે નિર્માણ થશે.

"પાદરી પાસે જે ખ્રિસ્તી, સમાજીસ્ટ પાસે જે બ્રાહ્મ, પિતા પાસે જે હિંદુ અને ગોરપુરોહિત પાસે જે નાસ્તિક તેજ દેશી સાહેબ (જે કહેવાય તે.)

"જે પોતાને ઘેર પાણી પીએ છે, દોસ્તને ઘેર જે દારૂ પીએ છે, વેશ્યાને ઘેર જે ગાળો ખાય છે, અને સાહેબને બંગલે પટાવાળાને હાથે જે ધક્કા પામે છે તેજ ખરા દેશી સાહેબ !

નાહતી વખતે ટબ ન હોય તો જેને કંટાળો આવે છે, જમતી વખતે ચમચા કાંટા ન હોય તો જેને પોતાની આંગળીઓનો તિરસ્કાર આવે છે, અને બોલતી વખતે જેને પોતાની માતૃભાષાનો પણ તિરસ્કાર આવે છે, તેજ દેશી સાહેબ.

"જેની બધી હુંશીઆરી ફક્ત પોશાકમાંજ દેખાઈ આવે છે, જે પોતાની બધી હુંશીઆરી નોકરીની ઉમેદવારી કરવામાંજ વાપરી નાખે છે, જેની ભક્તિ પત્ની અને ઉપપત્ની પાસેજ દેખાઈ આવે છે, અને સદ્ગ્રંથવાંચનનો જે તિરસ્કાર બતાવે છે, તેજ દેશી સાહેબ (જે છે તે.)"

વૈશંપાયન ઉવાચઃ–"હે રાજન્ ! જે દેશી સાહેબોની કથા મેં તને કહી તેવા દેશી સાહેબો, આપણા ભારતવર્ષના ઉદ્ધારને માટે પણ પ્રયત્ન કરશે. બહુજ બડબડ કરવું, બુદ્ધિભેદ કરવો, એશઆરામ છોડવો નહિ, પોતાના સ્વાર્થને વળગી રહેવું; આવા આવા ભગીરથ યત્નો કરીને આ દેશી સાહેબો આપણા ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર કરશે !"

આ કથા સાંભળીને જનમેજય બોલ્યાઃ–"હે ઋષિવર્ય ! આ દેશી સાહેબોની કથા સાંભળીને હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું, હવે કોઈ બીજી એકાદી કથા કહે."

("[illegible]"ના એક અંકમાં લેખકઃ–રા. કાંતિલાલ છોટાલાલ મહેતા.)

ધંધો આખો દિવસ બેસીને કરવાનો હોય છે, તેઓએ કાંઈ નહિ તો ઉંઘવાના કલાકો તાજી હવામાં પસાર કરવા જરૂરી છે.

જે માણસ થાકી ગયેલો હોય છે તેના ભેજામાં જે શખ્સ થાકી ગયેલો હોતો નથી પણ તાજો હોય છે તે કરતાં ઓછું લોહી હોય છે, અને ભેજામાં લોહીનો આ ઓછો જથો યા ઘટાડો ઉંઘનાં કારણોમાંનું એક મુખ્ય કારણ છે. આ જાણવું જરૂરી છે કે જે મગજમાં લોહી મોકલવાનું કારણ થઈ પડે તે ઉજાગરાનું કારણ છે. બીજા હાથ ઉપર જે મગજમાંથી લોહીનું ખેંચવાનું કારણ થઈ પડે છે તે ભારી જમણ છે; તે આપણને ઘુંટતાં અથવા ઉપરેટા બનાવે છે.

પગને ગરમ પાણીનો 'બાથ' ઉંઘ લાવવા માટે ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે છે, કેમકે એથી લોહી શરીરના છેડા તરફ ખેંચાઈ જવાથી મગજમાંના લોહીનો જથો ઓછો થવા પામે છે.

ઉપરેટા શખ્સો પણ પોતાને ચોક્કસ બાબતોમાં રસ પડવાથી એકદમ જાગી ઉઠે છે, કેમકે એથી મગજને કાંઇક શ્રમ વેઠવો પડે છે અને આ કારણે તેને વધુ લોહીની જરૂર પડે છે. એ માટેનો એક દાખલો વધુ ઉપયોગી થઇ પડશે. એકાદ મેળાવડામા થતું કામકાજ તમોને મનપસંદ થઇ પડતું નહિ હોય અને આ કારણે તમોને મેળાવડો સુસ્ત આલમ પડે તો તમોને કુદરતી રીતે ઉંઘ આવવા માંડશે, પણ તમોને તે મેળાવડો દિલપસંદ થઈ પડતો હશે અને તેમાં ચાલતાં કામકાજમા તમોને રસ પડતો હશે તો તમોને ઉંઘ આવશે નહિ, કેમકે તમો મેળાવડામાં જે રસ લ્યો છો તેથી મગજ તરફ લોહીનું ખેંચાણ થવા પામે છે.

ઉંઘ કેમ અટકવા પામે છે?

ઉજાશ કરતાં અંધકારમાં આપણે ભરઉંઘમાં પડીએ છીએ. કારણકે બંધ થયેલાં આંખનાં પોપચાંમાંથી પણ થોડીક રોશની દાખલ થઇ શકે છે અને તેથી મગજને ઉશ્કેરાવાનું કારણ મળે છે. ઉંઘના કલાકોમાં કોઈ પણ જાતની ઉશ્કેરણી આપણી ઉંઘને ખલેલ પહોંચાડનારી થઇ પડે છે. ગરમીમાં ઘરમાં ઉંઘવું કેટલું મુશ્કેલ થઇ પડે છે તેનો તમો ઘણીકોને અનુભવ હશે. આ વખતે આપણા શરીરનાં મગજતંતુઓ ગરમીથી વારંવાર ઉશ્કેરાઇ જાય છે. પણ ઉંઘનો સર્વથી મોટો શત્રુ ઘોંઘાટ છે.

ઉંઘ લાવવાનો રામબાણ ઇલાજ

જેઓ ઉંઘનો આશીર્વાદ મેળવવા માટે ઘણા કમનસીબ હોય છે તેઓએ ઉંઘની દવા લેવાથી હાથ ઉઠાવી તેઓને નીચલો સાદો, સુતરો અને નિર્દોષ ઇલાજ અજમાવવાની હું મજબુત ભલામણ કરૂં છું. આ ઇલાજ અનેક શખ્સો ઉપર અજમાવવામાં

આવ્યો છે અને તે રામબાણ માલમ પડયો છે.

આ ઇલાજ સાધારણ નાહવાના ટબમાં રાતે બિછાને જવા અગાઉ 'બાથ' લેવાનો છે. પાણીનો ટેમ્પરેચર ૯૨ થી ૯૬ ડીગ્રીનો હોવો જોઇએ, એ ખાસ નોંધી રાખવું જોઇએ છે. આ ટેમ્પરેચરથી વધતા કે ઓછા ટેમ્પરેચરવાળું પાણી વાપરવું નહિ. કેટલા વખત સુધી નાહવું તે ઉંઘ નહિ આવવાનું દર્દ કેટલી મુદતનું છે તે ઉપર આધાર રાખે છે; પણ સાધારણ દાખલામાં અર્ધા કલાકનો 'બાથ' હું વાજબીજમાનું છું, પણ ઘણા હઠીલા દાખલાઓમાં આ બાથ લેવાની ડૉક્ટરોની ભલામણ બેથી અઢી કલાક જેટલી છે. આ સાદો ઇલાજ કોઇ પણ દાખલામાં નિષ્ફળ નીવડતો નથી એવી મેં ખાત્રી કીધી છે.

ઉંઘ લાવવાના રામબાણ ઈલાજની નવી શોધ 'પેપ્ટોજન' એ શું છે?

કેટલાક ખોરાકમાં પેપ્ટોજન મુદ્દલ આવતું નથી. પટેટા અને સ્ટાર્ચનો તત્ત્વ ધરાવતી લીલી તરકારીઓમાં એમજ બને છે.

'ડેક્સ્ટ્રીનાઇઝડ' અનાજનો અર્થ સ્ટાર્ચના તત્ત્વને બરાબર પકાવીને મીઠાશમાં ફેરવી નાખેલા અનાજને કહેવામાં આવે છે. આ જાતના દરેક અનાજમાં પેપ્ટોજન પુષ્કળ જથામાં મળી આવે છે. વટાણા દરેક જાતની લીલી શિંગ, મસુર કે બીજા કઠોળમાંથી બનાવેલા સુપ તેમજ અનાજમાંથી મેળવેલી ખાંડ વગેરેમાં પેપ્ટોજન મોટા જથામાં મળી આવે છે. મારા વાચકોએ આ બીના ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, વનસ્પતિ ખોરાકોની અંદર જાતજાતના પેપ્ટોજન પદાર્થો કુદરતના હાથે દાખલ થવા પામ્યા છે, જેમાંના કેટલાકોથી પેપ્સીન અને કેટલાકોથી હાઇડ્રોક્લોરિક એસીડ બને છે. જ્યારે કેટલાકોથી પેપ્સીન ને એસીડ બંને બને છે. 'ડેક્સ્ટ્રીનાઇઝડ ફુડસ'થી એસીડ અને પેપ્સીન નામનાં બંને તત્ત્વો બને છે. પેપ્ટોજનને થુંકથી પીગળાવવામાં આવે છે, વા તો ખોરાકના ઉપર થુંકનું કાર્ય થવાથી પેપ્ટોજન તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલાજ માટે અનાજને દાંતેથી ચાવી ચાવીને ખાવાની ભલામણ કરે છે. સ્ટાર્ચ ઉપર થુંક કાર્ય કરવાથી તેને મીઠાશમાં ફેરવી નાખવામાં આવે છે. ખોરાકમાં પેપ્ટોજન ઉમેરવાથી ખોરાક હજમ કરવાની હોજરીની શક્તિમાં વધારો થઈ શકે છે. પેપ્ટોજન વગર આલ્બ્યુમીન હજમ થઈ શકે નહિ. [illegible] [illegible] અન્નની [illegible] [illegible] દરેક પેપ્ટોજનવાળા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થઈ શકે છે. [illegible] ખોરાક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

શું સીગારના બળતા છેડામાંથી ઝેર નીકળી જાય છે?

તંબાકુનો ઉપયોગ કરનારાઓ એવો તો રોફ મારે છે કે, ...ારનો જે છેડો સળગાવવામાં આવે છે તે છેડામાંથી ઝેર નીકળી ... છે યા તેનો નાશ થાય છે, તથા ધુંવો જે ક્રમમાં જાય છે ... થોડો પણ ઝેરનો અંશ હોતો નથી. આ બાબત એક જર્મન ...ક્ટર અખતરાઓ કરી સાબીત કર્યું છે કે, એક સીગારનો ધુંવો ...ક ગ્રેન જેટલું નીકોટીન ધરાવે છે, જે એકજ ડોઝમાં લેવામાં ...વે તો એક માણસનો જાન લેવાને પુરતું છે. અલબત જેઓને ...બાકુનો ઉપયોગ કરવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે તેઓ એકદમ ...રી જતા નથી, પણ તેઓમાં અસર જમા થઇ રહે છે અને ...ખરે હૃદય બંધ પડી જવાથી કે ગુરદાની બિમારીથી તેઓનો ...કાળ અંત આવી જાય છે.

તંબાકુની બુરી અસરનો એક નોંધવા જેવો દાખલો

તંબાકુની અસર કેટલે દરજ્જે બુરી થઇ પડે છે તેનો એક ...ોંધવા જેવો દાખલો આપણા લોકો માટે ઘણોજ જાણવા જોગ થઇ ...ડશે. બીડી પીનારા ૨૩૩૬ વિદ્યાર્થીઓમાંથી માત્ર અર્ધો ડઝન જેટલાજ વિદ્યાર્થીઓ ચંચળ મગજના માલમ પડી આવ્યા હતા. બીડી પીનારા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની માનસિક શક્તિનો નાશ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં જોર, હિંમત અને દૃઢતાનો પણ નાશ કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ બીડી પીનારાઓની ચાલચલણુ ઉપર પણ તંબાકુ માઠી અસર કરે છે.

ઓટમીલ-એક કિંમતી ખોરાક

ઓટ મીલ નામનું ધાન્ય ઘઉં કરતાં વધુ કિંમતી છે. કેમકે તેમાં વધુ ચરબી અને ખારનો સમાવેશ થયેલો છે. ઓટ મીલના ધાન્યથી માંસનો વધારો થાય છે, શરીરને ગરમી મળે છે અને ખનીજ પદાર્થોનો લાભ મળે છે.

ઓટ મીલનું ધાન્ય નીચે મુજબ બનેલું છેઃ—

પાણી ૧૫.૦, નાઇટ્રોજન ૧૩.૦, કારબો—હાઇડ્રેડસ ૬૩.૦, ચરબી ૬.૦, ખાર ૩.૦. આથી ઓટમીલ જલદી પચન થઇ શકે છે. તેના ખોરાકથી શરીરને ઘણું સરસ પોષાણ મળી શકે છે અને ડૉક્ટરોના ઘરથી દૂર રહેવું પડે છે. તેનાં કેક, બીસ્કીટ, ખીર, રોટલી વગેરે બનાવવામા આવે છે.

રકાબીમાં એક પ્યાલા જેટલું દૂધ નાખવું. તેને ઉકાળવું. આ પછી ઉકળતાં દૂધમાં ઓટમીલ એક મોટો ચમચો ભરી નાખવું. તેને દૂધ સાથે એકરસ કરી પાંચ મિનિટ સુધી ઉકાળવું. ખુશબો

બિછાનામાં કેવી રીતે સુવું ?

ઘણાક 'એકસપર્ટ' તબીબો બિછાનામાં કેવી રીતે સુવું તે બાબતમાં એકમત જોવામાં આવે છે. તેના સંબંધમાં હું એક જાણીતા તબીબનો અભિપ્રાય રજુ કરી ગયો છું. હાલમાં માજી રૅનાલ્ડ લેફટેનંટ જે. પી. મૂલરનો એ સંબંધી અભિપ્રાય રજુ કરૂં છું, જે મારા વાચકોને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડશે. જેમ કેટલાંક સ્ત્રી-પુરૂષો બિછાનામાં સૂવે છે, તેમ પીઠ ઉપર સુવાને બદલે જેમ બને તેમ જમણી બાજુએ સુવામાં તંદુરસ્તીને ફાયદો થાય છે. એજ મુજબ બનાવેલાં બિછાનાં નરમ અને સુંવાળા બિછાના ઉપર સુવાને બદલે કરણ બિછાના ઉપર સુવું ફાયદાકારક છે. પીઠ ઉપર સુવું ફાયદાકારક છે. પીઠ ઉપર સુવાથી એટલે ચત્તા સુવાથી શારીરિક શાસ્ત્રનો ભંગ કરેલો કહેવાશે. ચત્તા સુવાથી ઘણા મોટા ભાગે સ્વપ્નાઓની ઉપાધિ ભોગવવી પડે છે.

ઉપલા લશ્કરી અમલદાર કહે છે કે, જેમ બને તેમ મોટા ભાગે જમણી બાજુએ સુવું તંદુરસ્તીને ફાયદાકારક છે. પગ વધતા ઓછા બેવડા રાખવા આ રીતે સુવાથી હૃદય છૂટથી ધબકારા લઇ શકે છે. ખોરાક પચન કરનારી ઇંદ્રિયો પોતાનું કામકાજ ઘણી સારી રીતે બજાવી શકે છે, અને લીવરને કોઇ પણ પ્રકારની નડતર આવતી નથી. જો કે આ રીતે સુવાથી જે નડતર આવે છે તે આતરડાંઓની સહેજ ખોરવણીમાં હોય છે, પણ એનો ઇલાજ ઘણીજ સહેલાઇથી થઇ શકે છે. જે શરીરની હેઠળ એટલે જમણી તરફના કમ્મરના હાડ હેઠળ ડાબો હાથ મૂકવાનો છે. ડાબી બાજુએ સુવાથી લીવર બોજો આતરડાંઓ ઉપર પડે છે અને જેટલી જોઇએ એટલી છૂટથી હૃદય પોતાનું કામ કરી શકતું નથી.

નબળા બાંધાના અને 'નર્વસ' પ્રકૃતિના શખ્સો માટે સલાહકારક છે કે, તેઓએ જેમ બને તેમ જમણી બાજુએજ સુવું. જેઓ દમ કે દારૂણના દરદથી પીડાતા હોય છે તેઓને હેઠળી ઉપર સુવાથી વધુ આરામ મળી શકે છે.

[illegible] તંદુરસ્ત હોય છે તેઓ પડખામાં કે અર્ધચત્તા સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે પોતાની સુવાની ઢબ [illegible] રીતે જેમ બને તેમ બદલતા રહે છે. જેઓ પોતાની પીઠ ઉપર સુવાનું પસંદ કરતા હોય તેઓએ [illegible] માટે [illegible] [illegible] પોતાનો [illegible] [illegible] છે.

[illegible]

ન જ્યારે જઠરરસના પ્રવાહીના એસીડ સાથે
ત્યારે તે બંધાઇ જાય છે અને તેના ગાંગડા
ને એકદમ ગટગટાવી જવામાં આવે તો દૂધના
ા બને છે, જે હોજરી પચાવી શકતી
ાકી બંધાવેલા દૂધના નાના ગાંગડાઓ સાથે
થી જાય છે. તેટલા માટે દૂધ ચૂસી ચૂસીને
ચૂસી ચૂસીને પીવાથી બંધાવેલા દૂધના બારીક

ી અને ઘરગતુ સૂચનાઓ

આરોગ્ય: શરીરને જોઇતી દરેક ઉપયોગી
ન [illegible] અને ખનીજ ક્ષારનું
[illegible] છે. [illegible] આ ઉપયોગી
જાય છે

[illegible] ઘણું [illegible] છે, [illegible]
[illegible] છે કેમકે [illegible]
[illegible] છે. આ [illegible]
[illegible] જાય છે

[illegible]

ઉંઘ નહિ આવવાની બિમારીના ઇલાજની શોધ

દિવાનાઓ હમેશાં અસ્વસ્થ હાલતમાં રહેવાથી તેઓ ઉંઘ નહિ આવવાની બિમારીના સખ્ત ભોગ થઇ પડે છે. આ બંને બિમારીનો રામબાણ ઇલાજ હાલમાં શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે. આ શોધક મેરિયો પોન્ઝો નામનો એક ઇટાલિયન તબીબ છે, જે ઇટાલીમાં એલેક્ઝાન્ડ્રિયા ખાતે આવેલી દિવાનાઓની હૉસ્પીટલનો જાણીતો તબીબ છે. તેની શોધ કાળા ઝાંખા ઓરડામાં કાળા તકિયાઓ અને કાળી ચાદરવાળાં કાળાં બિછાનાં છે, જે ઉપર દિવાનાઓને આરામ લેવા દેવાથી તેઓ શાન્તિ મેળવવા સાથે ઘણી સારી કુદરતી ઉંઘથી ઉંઘે છે.

આ તબીબ કહે છે કે, આ ઇલાજથી ઘણા જોશમાં આવેલા અને શૂર ઉપર ચઢેલા સેંકડો દિવાનાઓ જેઓ ઉંઘના આશીર્વાદથી બિલકુલ કમનસીબ રહેતા હતા તેઓ શાન્તિ અને ઉંઘ મેળવવા નસીબવંત નીવડયા છે.

બર્લિનનો જાણીતો તબીબ એવો મત ધરાવે છે કે, ઉંઘ નહિ આવવાના સાધારણ દાખલાઓમાં પણ આ જાતનાં બિછાનાંઓ રામબાણ માલમ પડી આવ્યાં છે.

જર્મની, અમેરિકા વગેરે સુધરેલા મુલકોમાં આ ઇલાજ ઉપર અમલ કરવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે.

કેવી રીતે સૂવું તંદુરસ્તીને વધારે લાભકારક છે?

જીવતાં પ્રાણીઓમાં માણસ એકજ પ્રાણી છે, જે પોતાની પીઠ ઉપર સૂવે છે. માણસો સિવાય સઘળાં પ્રાણીમાત્ર પોતાના પેટ ઉપર એટલે કે ઉંધાં સૂવે છે. જાનવરો કરતાં માણસો દર્દોને જલદી વશ થાય છે તેના સબબતરીકે નામાંકિત તબીબો કહે છે કે, તેઓની સૂવાની રીત ખોટી છે. કુદરતે જાનવરોથી માણસોને ઉલટી રીતે સુવાડવાની ધારણાજ રાખી નથી.

જ્યારે માણસો ચત્તાં એટલે પીઠ ઉપર સૂવે છે, ત્યારે ઇંદ્રિયોના સ્થાનને ઉલટાવી નાખે છે અને તેમ કરી તેઓના યોગ્ય કામમાં હરકતકર્તા થઇ આડે આવે છે. એટલા માટે આપણે કુદરત તરફ જવું જોઈએ. બિછાને જાઓ અને સૂઓ ત્યારે પીઠ ઉપર નહિ પણ પેટ ઉપર સૂવાની ટેવ પાડો. આ કારણે શરીરના વજનનું દબાણ હૃદય, હોજરી અને આંતરડાં ઉપર પડવા પામશે. એથી એમ બનશે કે, તેને ટેકાવ મળી શકશે, જેથી તે છેક અંતના છેડા સુધી એટલે કે આંગળીઓની ટીચકી અને અંગુઠાના છેડાસુધી સંપૂર્ણ બળ સાથે અને શક્તિના સહેજ પણ ખર્ચ વિના લોહી ખેંચવાને શક્તિવાન બની શકશે. એનો અર્થ એ થાય છે કે, શરીરનો સુધરેલો લોહીનો ફેલાવો થવા પામે છે, જે શરીર-

દૂધ દોહવે યા જે બબર્ચી પોતાના શેઠ-શેઠાણી માટેનું ખાણું હાથ સ્વચ્છ કર્યા વગર પકવે છે તેઓ અનેક કીસમનાં દર્દોનું મૂળ થઈ પડે છે.

૫–જેઓ ટાઇફોઈડ તાવથી બચી ગયા હોય તેઓએ ઉકાળેલું પાણી લાંબી મુદત સુધી પીવાનું ચાલુ રાખવું.

૬–જાડા બનવા માટે ચરબીનો ખોરાક ખાવો અવશ્યનો નથી. શરીર પોતે કાર્બોહાઇડ્રેટસ એટલે સ્ટાર્ચ અને ખાંડનો ખોરાક ખાવાથી ચરબી પેદા કરે છે.

વાસણો કેવાં વાપરવામાં તંદુરસ્તીની સલામતી છે ?

હાલમાં અમેરિકનોએ એક અગત્યનો સવાલ ઉભો કર્યો છે કે, રાંધવા કે ખાવા પીવા માટે કયી બનાવટનાં વાસણો વાપરવામાં તંદુરસ્તીની સલામતી જળવાયલી છે. તેઓ સત્તાવાર રીતે કહે છે કે, કોઈ ને કોઈ કીસમના વાસણમાં ભય છુપાયલો રહ્યો છે. ઇનેમલનાં વાસણો માટે એવી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે, તેઓ વપરાતાં તેમાંની ગાભરીઓ છૂટી પડી હોજરીમાં પ્રવેશ કરતી હોવાથી એપેન્ડેસાઈટીસ જેવો રોગ ઉત્પન્ન થવા પામે છે.

નીકલતી કોરવાળાં વાસણોને પણ બીનસલામતીભર્યાં વાસણો-ની ટીપમાં મૂકવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં હાલમાં એલ્યુમી-નિયમનાં વાસણો ઘણાં વપરાય છે, પણ તબીબોએ શોધી કાઢ્યું છે કે, એલ્યુમીનિયમ અને જસતની ભેળવાળાં વાસણો રાંધવાનાં વાસણોતરીકે સલામતીભર્યાં નથી. લોખંડ અને સ્ટીલના વાસણો કાટ ખાઇ જાય એમ છે. આ કાટ માણસજાતની તંદુરસ્તી માટે ઘણો નુકસાનકારક થઇ પડે છે. એટલા માટે એક તબીબ મશેહૂરીનાં વાસણો જેને અંગ્રેજો 'અર્ધનવેર'ના નામે ઓળખે છે તેને કાંઇક સલામતીભર્યાં ગણે છે. તોપણ તેને માટે પણ ખાસ સંભાળની અવશ્ય જરૂર વિચારવામાં આવે છે. જે મોટી ખરાબી સમાયલી છે તે જૂદી જૂદી કીસમનાં વાસણોને ચળકાટ આપવાની બનાવટમાં છે. સીસાની મઝીમધી સીસાનું ઝેર હોજરીમાં જવાનો મોટો ભય રહે છે. આ કામ કરનારા કામદારોની જાનની સલામતીમાં પણ મોટો ભય રહે છે.

દવા અને ચેપ

આ તો ચોક્કસ છે કે, જે ખાસ ઉપર દાક્તરી [illegible] [illegible] [illegible] કરનારા [illegible] અને આવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે તે દવા-ચોખ્ખી [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] દવા [illegible] લેવામાં આવે, [illegible] તંદુરસ્તીને [illegible] [illegible] કરે છે. પણ આ [illegible] ચોક્કસ

સુખાકારીનું મૂળ છે. એટલે કે સ્વચ્છ કે અસ્વચ્છ લોહીના ફેલાવાથી શરીરને વધુ સારી ગરમી મળી શકે છે અને દાબરૂપ કંઇ ગરમી ધારતી રહેતી નથી. એથી આંખોને વધુ સારી રોશની મળી શકે છે. જેમ છૂટથી લોહીનો ઉભરભાવ થાય છે, તેમ તે આંખોને વધુ રોશની આપે છે. નીચે મોઢે સુવાથી લોહીને વધુ પોષણ મળે છે, જેના કારણે આપણો ચેહરો ફવખનની કરચલીથી દૂર રહે છે, અને લોહીના બરાબર ફરવાથી મોઢા અને ગાલ ઉપર સ્વચ્છ લોહીનો જથ્થો માલમ પડી આવે છે. ઉંધા સુવાથી હોજરીની હીલચાલ પણ વધવા પામે છે અને ખોરાક હજમ થવાની શક્તિમાં અને શરીરના વજનમાં સુધારોવધારો થાય છે. વળી ઉંઘમાં અવાજ કરવાની આદત દૂર થાય છે અને ગળાના કાકડાઓ થતા અટકે છે.

વળી પેટ ઉપર સુવાથી ઝાડો કબજે રહેતો નથી અને એપેન્ડીસાઇટીસનો મહા બુરો રોગ કદી પણ થવા પામતો નથી; એટલુંજ નહિ પણ ઉંઘમાં સ્વપ્નાંઓ પણ હેરાન કરતાં નથી.

\+ + + +

તંદુરસ્તીને લગતી કેટલીક સૂચનાઓ

એક જાણીતો અમેરિકન તબીબ તંદુરસ્તી જાળવવા માટે નીચલી સૂચનાઓ કરે છે:–

(૧) દરરોજ બેથી ત્રણ પાઇન્ટ જેટલું સ્વચ્છ પાણી પીવું ફાયદાકારક છે. બહારથી સ્વચ્છ રહેવા કરતાં અંદરથી સ્વચ્છ રહેવાની પણી મોટી જરૂર છે.

(૨) સ્વચ્છ પાણી કુદરતનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ પીણું છે. તેમાં બીજી કોઇ પણ ચીજનો ઉમેરો કરી તેને સુધારવાની કદી પણ કોશીશ કરતા ના.

(૩) જેમ તમો વધુ વખત ઉંઘશો, તેમ તમો વધુ વખત જીવશો.

(૪) અગર જો તમારા હૃદયને થોડીઘણી આરામેશ આપશો નહિ તો તે તમોને હમેશની આરામેશમા નાખશે.

(૫) મધ્યરાત અગાઉની એક કલાકની ઉંઘ મધ્યરાત પછીની ત્રણ કલાકની ઉંઘ બરાબર છે.

(૬) તંદુરસ્તી અને મિતાહારપણું, એ બને જીવજાન દોસ્તો છે. એક વગર બીજું હોઈ શકે નહિ.

(૭) જેમ કેન્સરનું દર્દ શરીરને ખાઇ જાય છે, તેમ ઉદાસી, ચિંતા અને રોગ આત્માને ખાઇ જાય છે.

(૮) જીંદગીમાં હંમેશ અંધકાર તો રાત્રે આવે છેજ, પણ હંમેશ દિવસે તડકો સેવવાની કોશિષ કરતા રહેજો.

(૯) કામ કરવામાં, રમવામાં, આરામ લેવામાં અને ઉંઘવામાં હમેશ મધ્યમપણું જાળવજો.

[illegible]

[illegible] ઓરડામાં [illegible] બિમાર સ્થિતિમાં [illegible] વધારો કરવામાં આવે છે. [illegible] જરૂર છે.

હવા એક રીતે જોતાં આપણા સર્વથી અગત્યનો ખોરાક છે. નક્કર ખોરાક વગર આપણે અઠવાડીઆંઓ જીવી શકીએ છીએ, આપણે પાણી પીધા વગર થોડાક દિવસો સુધી જીવી શકીએ છીએ; પણ હવા વગર આપણે માત્ર થોડીજ મિનિટ જીવી શકીએ છીએ. ઊંડો સંપૂર્ણ શ્વાસ લેવાની વખતે સર્વથી વધુ અગત્યનો છે. એક કારણ એ છે કે, તેથી પેટમાંના પડદા અને છાતીની સ્નાયુવાળી દિવાલને સંપૂર્ણ કસરત મળે છે.

જેમ હસવાથી તેમ રડવાથી શારીરિક રચના ઉપર ઘણી અસર થાય છે તે થોડાઓજ જાણતા હશે, જો ઉપર આગળ ચાલતાં, હું બની શકતો પ્રકાશ પાડીશ.

રાતની હવા

અગત્યની બાબત જે "રાતની હવા" અથવા 'હવાયેલી કે શરદ રાતની હવા' છે અને જેની સામે આપણા દેશીઓ કાંઈક અજબ અભાવ ધરાવે છે તેના સંબંધમાં બોલવું હું વ્યાજબી માનું છું. આ અભાવ માત્ર આપણા અભણ દેશીઓમાંજ નહિ પણ કેળવણી પામેલા નર–નારીઓમાં એવો તો મજબૂત જડ ઘાલી બેઠો છે કે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા માટે ઘણાંક વર્ષો જોઈશે. રાત્રિની હવાના સંબંધમાં ડૉ૦ ડેન્સમોરનો મત ઘણોજ જાણવાજોગ છે, જે હું હવે પછી રજુ કરીશ.

(૧૦) ખુલ્લી બારી આગળ અથવા ઘેરથી જતાં યા ઘેર આવતાં દરરોજ થોડાક ઉંડા દમ લેજો.

(૧૧) હંમેશ તમારૂં માથું ઠંડુ રાખજો, અને પગ હંમેશ ગરમ રાખજો.

(૧૨) સીધા ઉભા રહેવાની, સીધા બેસવાની અને સીધા ચાલવાની ટેવ પાડજો.

(૧૩) મિષ્ટાન્ન અથવા બીજો ભારે ખોરાક વધુ ખાતા ના. કેમકે તે વધુ ખાવામાં ઘણું નુકસાન છે.

(૧૪) ભોજન લેવા અગાઉ હંમેશાં તમારા હાથ અને પગ પાણીથી સારી પેઠે ધોવાને ભૂલતા ના.

× × ×

સુધરેલા કહેવાતા લોકોના ત્રણ શાપ-તંબાકુ ચા ને કૉફી

એક પ્રખ્યાત ડેનીશ તબીબ કહે છે કે, સુધરેલી સોસાયટીના જે ત્રણ શાપ છે તે તંબાકુ ચા અને કૉફી છે. જેમ જલદ દારૂ અને અફીણ માણસજાતના શારીરિક બાંધા ઉપર કાતિલ અસર કરે છે, તેજ પ્રમાણે તંબાકુ ચા અને કૉફી માટે પણ સમજી લેવું. તેઓ વચ્ચે જે ફરક છે તે એટલોજ કે તંબાકુ ચા અને કૉફીની કાતિલ અસર ધીમી પણ નિઃસંશય છે, જયારે જલદ દારૂ અને અફીણની અસર એકદમ થાય છે.

તંબાકુ સુધરેલા કે જંગલી વર્ગમાં એકસરખી રીતે વપરાય છે. તેના સર્વથી મોટા જથાનો ઉપયોગ સ્કૂલ તથા કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ સીગારેટ, તપકીર વગેરેના રૂપમાં કરે છે. કોઈ પણ રૂપમાં તંબાકુનો શારીરિક બંધારણ સાથે સમાગમ થતાં શરીર તેને મારી હઠાવે છે. જો કોઈ નવો સવો તપકીર વાપરે છે તો તેને તમ્મર આવે છે અને તેનું માથું ભમરડાની પેઠે ફરવાનું શરૂ થાય છે. અગર જો કોઇ પહેલી વખતે 'સ્મોક' કરે છે તો તેને ઉલટી અને ખાંસીનો રોગ લાગુ પડે છે. એવોજ નતીજો પાન સાથે તંબાકુ ખાનારાઓનો પણ આવે છે.

તંબાકુ ખાવાનું પરિણામ એ આવે છે કે, ખાનારાઓને ક્ષય લાગુ પડે છે અને ગળાં, હૃદય અને ફેફસાં ઉપર ઘણીજ માઠી અસર થવા પામે છે. હોજરી પોતાના કામકાજમાં બીલકુલ સુસ્ત બની જાય છે. હૃદય નબળું પડી જાય છે અને છેવટે હોઠ, ગળાં અને જીભ ઉપર કેન્સરનું જીવલેણ દર્દ લાગુ પડે છે. આ પછી માણસજાતના કાર્યનો સ્વચ્છ ઝરો અનેક કીસમની નડતરોથી બંધ થઇ જાય છે.

હવે આપણે ચા-કૉફી તરફ નજર કરીએ.

ચા-કૉફી પીવાની ટેવનો ભોગ જેટલો સુધરેલો વર્ગ થઇ

વળી હાલની તબીબીવિદ્યાએ ઘણી સારી મનસૂબો સ્પષ્ટ કર્યું છે કે, ૨૪ કલાકની હવામાં રાત્રિની હવા સર્વથા વધુ સ્વચ્છ છે. રોગની પાછી અંધકાર કેવી રીતે હવાની સ્વચ્છતા ઉપર ખ. અસર કરી શકે તે સમજી શકાતું નથી. તેની રચનામાં અંધકાર કાંઇ પણ ફેર થતો નથી, અને એમ ચોક્કસ હોવાથી રાત્રિ હવા સામે જે વિરુદ્ધતા જડ ઘાલી બેઠી છે તે એ છે કે, દિવસ હવા કરતાં (૧) તે વધુ ઠંડી છે અને (૨) તે વધુ ભેજવાળી છે.

હવે આપણે આ બંને વાંધાઓની તપાસ લઇશું.

(૧) ધારો કે, રાત્રિની હવા લગાર વધુ શરદીવાળી છે તેથી થયું શું!

ટેમ્પરેચરમાંનો ઘટાડો માત્ર થોડી ડીગ્રીનો હોય છે, કદાચ વધુ પણ હોય તો તેથી નુકસાન શું! શું શિયાળામાં દિવસ હવાની ટેમ્પરેચર વસંતઋતુની રાતની હવા કરતાં ઉનાળાની હવાને બાજુએ રાખતાં વધુ શરદ હોતી નથી? અને વળી શિયાળામાં ટેમ્પરેચરમાંના ઘણા વધુ સખ્ત અને વધુ ઓચિંતા ફેરફારો આપણને શું ટેવ પડી ગઇ નથી? શું ઠંડા દેશોમાં ગરમી મકાનો છોડી થીજાઇ જતી આબોહવામાં આપણે બહાર નીકળતા નથી? ઘણાકોને આ જાતના ઓચિંતા ફેરફારનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી, કેમકે તે વખતે સૂર્ય પ્રકાશતો માલમ પડે છે. તો એમજ સમજે છે કે, તે રાત્રિની હવા હોતી નથી અને નુકસાનકારક હોતી નથી. આ ખ્યાલ કરનારાઓ કેવા હાંસીને પાત્ર ગણાય છે તેનું તેઓને ભાન વડીક હોતું નથી.

(૨) રાત્રિની હવા વિરુદ્ધની એક દલીલ એવી આગળ કરવામાં આવે છે કે, તે ભીનાશવાળી છે. આ ખોટો ખ્યાલ લગભગ જોવામાં આવે છે. તબીબો સારી પેઠે જાણે છે કે, નાક અને ગળાનું ચીકણું અસ્તર જેને તબીબો "મ્યુકસ લાઇનીંગ" તરીકે ઓળખે છે તેને કુદરત તરફથી જાણી જોઈ ભીનાશવાળું બનાવવામાં આવ્યું છે તે એટલાજ માટે કે દમમાં લેવામાં આવતી હવાની દરેક ભાગ ફેફસાંને તે જઇ મળે તે પહેલાં સંપૂર્ણ રીતે ભીનાશવાળી બનાવવામાં આવે છે અને કોઇ પણ હવા જે કુદરતના જાણી જોઈ સંપૂર્ણ રીતે ભીનાશવાળી બનાવવામાં આવતી તંદુરસ્તીની સ્થિતિમાં ફેફસાંઓને પહોંચી શકતી નથી.

એક પ્રખ્યાત તબીબ સારી સત્તાથી કહે છે કે, ઠંડી હવા કોઇ પણ દર્દમાં મુદ્દલ પણ વધારો કરી શકતી નથી અથવા ભીનાશવાળી કે રાત્રિની હવા સામેનો બચાવ કુદરતને પીછાણવાને સબબે છે.

આ ઉપરથી ખુલ્લું માલમ પડી આવે છે કે, આ

પડ્યો છે તેટલો બીનસુધરેલો વર્ગ હજીસુધી થઇ પડ્યો નથી. પણ કમનસીબે તેનો લાભ વિદ્યાર્થીઓમાં અસાધારણ વધી પડ્યો છે, જેથી સ્કૂલ કે કૉલેજમાં શીખતા વિદ્યાર્થીઓનો બાધો ઘણી હદ સુધી રોગિષ્ઠ માલમ પડે છે. ચા પીવાથી કાંઇ ખોરાકની જરૂર સચવાતી નથી. તે માત્ર કૃત્રિમ 'સ્ટીમ્યુલન્ટ' એટલે મગજને ઉશ્કેરનારું પીણું છે.

ચાનો દરેક કપ અર્ધાથી ત્રણ ગ્રેન સુધી કેફીન અને ૧૧ થી ૧૨ ટકા જેટલું ટેનીનનું તત્ત્વ ધરાવે છે. એક કપ જેટલી કૉફી ટેનીનનું તત્ત્વ કાંઇક ઓછું ધરાવે છે, પણ તે હજમ નહિ થઇ શકે તેવી ચરબી ધરાવતું હોવાથી મૂવા નહિ ને ભૂત થયા એવો મામલો થઇ પડે છે. જે છિદ્રોનું કામ માણસોના શરીરની બાંધણીમાં મદદ કરવાનું છે, તે છિદ્રોના ઉઘડવાને આડે આમાં-નું કેફીન નામનું તત્ત્વ આવે છે, કેમકે તે તેમાં મોટી નડતર સમાન થઈ પડે છે. ચા અને કૉફીમાંનું ટેનીનનું તત્ત્વ ખોરાક હજમ કરવાની હોજરીની શક્તિને ધીમે ધીમે મારી નાખે છે.

જેઓને આ કૉફી પીવાની બૂરી આદત પડી ગયેલી હોય છે તેઓને તે પીધાથી તુરત લાગતું હશે કે તેઓમાં ઉશ્કેરણીનો જુસ્સો એકદમ વધી પડે છે, પણ આ ઉશ્કેરણી કૃત્રિમ હોય છે, કુદરતી હોતી નથી, જેથી આ કૃત્રિમ ઉશ્કેરણી પછી મગજના તંતુની નબળાઈ દેખાવ દે છે, જે સમજવા જેટલી આપણા ચાના શોખીનોને અક્કલ હોતી નથી. આ નિર્બળતાજ ચા અને કૉફી પીવાથી થતું નુકસાન છે.

× × ×

દારૂ અને તંબાકુ માટે મુસોલિનીના વિચારો

મુસોલિની સાથે વાઇકાઉન્ટ રોથરમિયર પોતાની થયેલી મુલાકાતનું વર્ણન કરતાં 'ડેલી મેલ'માં જણાવે છે કે, મુસોલિની પોતાની ઉપરના મજબૂત કાબુથી અને વખતની સખ્ત કરકસરથી આજની સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે. તે સંસારી જીંદગીમાં કોઈ પણ જાતનો ભાગ લેતો નથી. તે રાત્રે આઠ કલાકની ઊંઘ લે છે. ઘણા દશ વર્ષથી તેણે દારૂનો કે તંબાકુનો ઉપયોગ કર્યો નથી. તે [illegible] રીતે કહે છે કે, જેઓને માનસિક કામ ઘણી સખ્ત રીતે કરવાનું હોય છે તેઓ માટે દારૂ અને તંબાકુ બિલકુલ નુકસાનકારક છે. વાઇકાઉન્ટ પણ જણાવે છે કે "મુસોલિનીના જીવના દાખલા ઉપરથી ને [illegible] ચા-કૉફી અને તંબાકુનો ત્યાગ સહેલો [illegible] છે. [illegible] મારી [illegible] કામકાજને [illegible] અને ઘણો [illegible] થયો છે."

આપણે કમનસીબે બેહદ દયાજનક રીતે પછાત પડીએ છીએ !

માટીના ઉપયોગો

એક જાણીતો જર્મન તબીબ કહે છે કે, લોહી ઝેરી બનવાના દર્દ ઉપર માટી અથવા મટોડી રામબાણ ઇલાજ થઈ પડે છે. પછી આ દર્દની ઉત્પત્તિ જંતુઓથી યા તેમાંની અસ્વચ્છ ચીજોથી થવા પામી હોય. એટલે કોઇ પણ કારણથી લોહી ઝેરી બન્યું હોય તોપણ આ ઇલાજ અકસીર થઈ પડવાની ખાત્રી આપવામાં આવે છે.

છાણ વગેરેના ભેળથી માટી અસ્વચ્છ બનતી હોવાથી તેનો ઉપયોગ કરતાં ઘણાઓ ડરી જાય છે, પણ આવી રીતે માટી અસ્વચ્છ નહિ હોય તેટલા માટે ઉપલો તબીબ એવી સૂચના કરે છે કે, માટી અસ્વચ્છ જગ્યાએથી નહિ લેવાની સંભાળ રાખવામાં આવે તો મટોડીમાં અસ્વચ્છતાનો ભેળ થવાની મુદ્દલ ધાસ્તી રહે નહિ. ભરવાડો પોતાના જખમો ઉપર ઢોરોનું છાણ લગાડે છે, જેથી ઘણો લાભ થવાની ખાત્રી આપવામાં આવે છે.

માણસોને હંમેશાં પોતાની બહાર ભય શોધતા રહેવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય છે. તેઓ માટીમાંનાં જંતુઓ અને અસ્વચ્છતાને વચમાં લાવે છે; પણ અકુદરતી જીંદગી ગુજારવાના કારણે, માસ ખાવાથી, દારૂ પીવાથી, તંબાકુ વગેરેનો ઉપયોગ કરવાથી શરીરને જે ભારે નુકસાન થાય છે, તેનો તો ખ્યાલ માણસો ધરાવતા જ નથી. કેમકે ઉપર મુજબની જીંદગી ગુજારવાના કારણેજ જખમો રૂઝ આવતા અટકે છે.

આ તો હવે ખુલ્લી થયેલી બીના છે કે, જીંદગી ગુજારવાની કુદરતી રીત જખમો રૂઝવવાનો રામબાણ ઇલાજ છે. કેમકે કુદરતી રીતથી લોહી સ્વચ્છ રહે છે, અને લોહી સ્વચ્છ રહેવાથી જખમ જલદી રૂઝાઇ જાય છે.

માટીના પાટા બનાવવાની રીત

હવે [illegible] "અર્થ કોમ્પ્રેસ" નહીં [illegible] 'અર્થ કોમ્પ્રેસ,' [illegible] પડે છે. માટીનું 'કોમ્પ્રેસ' [illegible] એટલે [illegible] 'કોમ્પ્રેસ'માં [illegible] 'કોમ્પ્રેસ'માં [illegible] તેમ [illegible] એટલે [illegible] નહિ [illegible]

૩—પારસમણિ

વૃંદાવનમાં યમુનાને તીરે સનાતન નામનો એક સાધુ રહેતો હતો. આખો દિવસ હરિનામ સિવાય એને મુખેથી બીજું કશું નીકળતુંજ નહિ. બળતા બપોર હોય, કડકડતી ટાઢ હોય કે ધોધમાર વરસાદ હોય પણ સનાતનને તો હરિનામ વિના બીજું કંઈજ નહિ. એના સંગીઓમાં એક નાનું હરણ, મેના–પોપટ અને ખિસકોલીઓ. બટકો જે ખાવાનું મળી જાય તેમાંથી પોતે આ સૌ મિત્રોને ખવડાવે. એક દિવસ નમતા બપોરે એક ગરીબ અને દુઃખી બ્રાહ્મણ સાધુ પાસે આવ્યો. નમસ્કાર કર્યા ને સાધુએ આશિષ આપી..

સનાતને પૂછ્યું "ભૂદેવ! ક્યાંથી પધારો છો?"

બ્રાહ્મણે નમ્રપણે કહ્યું "દેવ! બર્દવાન જીલ્લાના મનાકર ગામનો રહેવાસી છું. મારું નામ જીવન છે. મારા જેવો અભાગી જગતમાં બીજો કોઇ નહિ હોય."

સનાતને પોતાના કમંડલમાંથી ઠંડુ પાણી આપ્યું અને કહ્યું કે "ભાઈ! આ જલપાન કરી શાંત થઈ તારી વાત નિરાંતે કહે."

પરસેવાથી રેબઝેબ થઇ ગયેલો અને તડકામાં બળું બળું થઈ ગયેલો બ્રાહ્મણ યમુનાનું શીતળ જળ પીને જરા શાંત થયો. ફાટી તૂટી ધોતીવડે પરસેવો લુછ્યો અને બોલ્યો:–

"ભગવન્! પહેલાં અમારા કુળની ખુબ કીર્તિ હતી. યજ્ઞયાગમાં અમારા વિના ચાલતું નહિ. અમારી ખાનદાનીની સુવાસ દૂર દૂર સુધી હતી; પણ સુખ કંઇ હંમેશા ઓછું ટકી રહે છે! તડકો અને છાંયાની પેઠે સુખદુઃખ આવે છે અને જાય છે. અમારી લક્ષ્મીએ પગલાં કર્યાં. જમીનજાગીર રાજાએ ઝુંટવી લીધી અને અમે ગરીબ થઈ ગયા. ગરીબાઇએ અમારું જ્ઞાન દાબી દીધું. અને જ્ઞાનવિના અમે કદ્રુપા દેખાવા માંડ્યા. જે યજ્ઞમાં અમારા વિના ચાલતુ નહિ, ત્યાં અમને જવાનીય મુશ્કેલી. મોટું ઘર છોડીને એક ઝુંપડીમાં વાસ કરવો પડ્યો અને ભીખ માગીને પેટના ખાડા પૂરવા પડ્યા. કંઈ કોઈ દિવસ તો ભૂખના કડાકા પણ થતા. પછી તો આખરે નિરાધારના આધાર એવા મહાદેવની ઉપાસના શરુ કરી. એક મહિને તો શિવજી પ્રસન્ન થયા અને મને વરદાન માગવા [illegible] મેં કહ્યું કે "ભગવાન' તમે તો મારી મનકામના જાણો છો [illegible] એટલે [illegible] દર્શને કહ્યું [illegible], યમુનાતટે વૃંદાવનમાં [illegible] સાધુજન રહે છે તે પરમ વૈષ્ણવ છે એમને [illegible] [illegible] હરખની [illegible] "એટલું કહીને [illegible] ગયા. એટલે મહા[illegible] હું [illegible] દૂર દૂર અને હું ધનવાન બની પાછો [illegible]

જોઈએ કે જેથી માટી પાણીની માફક ગળી પડે. કૉમ્પ્રેસ' બનાવવાને માટે ભીની માટી દર્દ કરનારા ભાગો ઉપર મૂકવી. શરીર છાતી, આંખ, પગ, ગળું, ઘુંટણ, હાથ, બોચી, ગરદન, ગાલ, કલેજું, બરડાનો કાંઠો, કરોડ વગેરે ભાગો ઉપર મટોડીની ગાદી મૂકી શકાય છે. આ પછી પેલી માટી ઉપર શણનું કપડું મૂકવામાં આવે છે, જે માટીના ટુકડા કરતાં કાંઈક વધુ મોટું હોવું જોઈએ. આ ઉપર ઉનનો પાટો અથવા કપડું મૂકી તેની આસપાસ એક બીજો પાટો બાંધવામાં આવે છે; જેનો હેતુ મટોડી દર્દવાળી જગ્યા ઉપરથી ખસી ન જાય તે માટેનો હોય છે. આ પાટાના છેડાઓને સેફ્ટી પીનથી મજબૂત બનાવવાથી દર્દવાળા ભાગ ઉપર માટીની જોઈતી અસર થઈ શકે છે.

મટોડીની ગાદી મૂકવાનો અનુકૂળ વખત રાતનો છે; પણ દિવસે કે જ્યારે દર્દીઓ બિછાને હોય છે તે વખત પણ ઓછો અનુકૂળ હોતો નથી. આ વખતે પણ એકાદ બે વખત 'અર્ધ' કૉમ્પ્રેસ' મૂકવામાં સહેજ પણ નુકસાન નથી. આ માટી બે કલાક કે તેથી વધુ વખત રાખવી જોઈએ છે.

ડિપ્થેરિયા, ફેફસાંનાં દર્દો, ટાઈફૉઈડ વગેરે રોગો વખતે જ્યારે સખ્ત સુજાણ આવે છે, ત્યારે માટીનું કૉમ્પ્રેસ શરૂઆતમાં વારંવાર થવું જોઈએ અને તે પછી તેમાં ઘટાડો થવો જોઈએ.

દર્દવાળા ભાગોમાંથી માટી ગરમીને બહાર ખેંચી કાઢે છે. પછી તે બહારનો ભાગ હોય કે અંદરનો હોય, તુરતજ વેદના સામાન્ય રીતે બંધ થઈ જાય છે અને આ ભય પસાર થઈ જાય છે. અમુક દર્દ વખતે શરીરના કયા ભાગ ઉપર 'અર્ધ-કૉમ્પ્રેસ' મૂકવું તે સમજાવવાની કંઈ જરૂર જોતો નથી; પણ એટલું તો યાદ રાખવું કે, ડિપ્થેરિયા માટે ગળા ઉપર અને માથાના દુખાવા વખતે બોચી ઉપર 'કૉમ્પ્રેસ' મૂકવું. કેટલાક જર્મન તબીબો માથાના આરામ માટે પગની પુંઠી ઉપર માટીની ગાદી મૂકવાની ભલામણ કરે છે.

મટોડી ઓછામાં ઓછા બે કલાક રાખવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે; પણ આખી રાત તે રાખવામાં આવે તો કશો અડચણ નથી, પણ એવી ઉંઘમાં ખલેલ આવતી હોય તો કાઢી નાખવામાં અને અનુકૂળ વખતે તે પાછું કરવામાં અડચણ નથી. કોઈ પણ જાતની માટી જે નજદીકમાં મળી શકતી હોય તે વાપરી શકાય છે.

મટોડી સંખ્યાબંધ દર્દો સાજાં કરે છે.

મટોડી સંખ્યાબંધ દર્દો સાજાં કરવાનો દાવો કરી શકે એમ છે. દાખલા તરીકે ટ્યુમર (ગાંઠ) અને ટી.બી., ચામડીના નાના મોટાં વગેરેના રોગો, આંખ અને કાનના દર્દો, ગાઉટ, રયુમેટિઝમ, સુ. ૬૬

અળાઈ, ગરમીની ફોલ્લીઓ, કંઠમાળા, પીડુના રોગો, ઇંદ્રિયોના રોગો, ગુરદા, લીવર વગેરેના રોગો, ડીપ્થેરિયા, માથાનો દુઃખાવો, મજ્જાતંતુઓનાં દર્દો, દાંતનો દુખાવો વગેરે સંખ્યાબંધ દર્દો ઉપર મટોડીનો ઉપયોગ ઘણોજ લાભકારક રીતે થવા પામે છે.

સાપના ડંખ અને ઉન્મત્ત વાયુને આગળ વધતા અટકાવવાને મટોડીનો 'કૉમ્પ્રેસ' રામબાણ ઇલાજ થઈ પડે છે. એ મુખ્ય ખુબી વેદનાને તાત્કાલિક શાંતિ આપવાની છે.

આપણાં શરીરનો પેડુવાળો ભાગ દર્દોનું કેંદ્ર ગણાતો હોવાથી શરીરના નીચલા ભાગ ઉપરના 'કૉમ્પ્રેસ'ની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. ખાસ કરીને તાવને લગતાં દર્દો તાઇફસ, સ્કાર્લેટ ફીવર, ડીપ્થેરિયા વગેરે દર્દો વખતે શરીરના નીચલા ભાગ ઉપર મટોડીનું 'કૉમ્પ્રેસ' વધુ ફાયદાકારક થઇ પડે છે. આ બાબત હું કોઈ બીજા પ્રસંગ સુધી મુલતવી રાખું છું.

ગરમ દેશોનાં દર્દો–તેનો ઇલાજ ચોખ્ખી માટી

ગરમ મુલકોમાં ખાસ કરીને ગરમીની ઋતુમાં અકુદરતી ખોરાક જેવા કે માંસ, દારૂ વગેરે ઠંડા તેમજ સમધાત મુલકો કરતાં તેનો ઉપયોગ કરનારાઓ ઉપર વધુ જલદી બદલો લે છે. જે શખ્સો ઠંડા મુલકમાં વસવાટ કરી એટલે કે ત્યાંની હવાની ટેવ પાડી ગરમ દેશોમાં આવી વસ્યા હોય છે તેઓએ ઉપલો કુદરતી નિયમ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

ગરમ દેશોમાં વસવાટ કરનારાઓએ પાણીનો 'બાથ' વારંવાર લેવો અને તે વધુ લેવો જરૂરી છે. પણ ઠંડો, [illegible] અને હવાનો 'બાથ' જેને ત્યાંના 'સન એન્ડ એરબાથ' તરીકે ઓળખે છે તે લેવા માટે માટી અથવા મટોડીના લેપથી શરીરને આરામ, શાંતિ અને ઠંડક મળે છે. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પાડી શકે છે. આ ખરો બનેલો બનાવ નીચે મુજબ છે, જે એક જર્મન તબીબે આપેલા હેવાલ ઉપરથી લેવામાં આવ્યો છેઃ–

"કેટલાક વખતની વાત ઉપર ઘાસમાં કામ કરતી વીસ વરસની સ્ત્રીના પગમાં એક સાપે ડંખ માર્યો. તેણી કેસરના નજદીક આવેલા રીકેલ નામના ગામડાની રહીશ હતી. ઝેરની અસરથી તેણીનો આખો પગ એકદમ સુજવા લાગ્યો. પરિણામે આ સ્ત્રીને પણી ભારે વેદના થવા માંડી. બાપ તેણીને હાથની ગાડીમાં પોતાના ગામથી કેસરના ખાતે લઈ ગયો. અહીં આવતાં તે સ્ત્રીનો જમણો પગ અને જમણો હાથ પણીજ ભયભરેલી રીતે સુજી આવ્યો. ડૉક્ટરોએ મત આપ્યો કે, હવે મોડું થઈ ગયું છે. બચાવનો કશો ઇલાજ હવે રહ્યો નથી. આ પછી આ કમનસીબ સ્ત્રીની શુદ્ધિ ગુમ થઇ ગઈ. તેણીને બેશુદ્ધ હાલતમાં તેણીના ગામમાં અર્ધી મરણતોલ સ્થિતિમાં લઈ જવામાં આવી. બાપે એકની સલાહથી બાગમાં એક ખાડો ખોદ્યો. તેમાં તેણે પોતાની છોકરીને વસ્ત્રવગર મૂકી અને ફક્ત માથું ખુલ્લું રાખી મટોડીમાં તેણીનું શરીર સેરવી દીધું. એ વાતની ખબર તે ગામના મેજીસ્ટ્રેટને થતાં તેણે છોકરી ઉપર ઘાતકીપણું થતું સમજી તેણીને બહાર કાઢવાનો હુકમ કર્યો, પણ બાપની બાજુમાં આખું ગામ હોવાથી મેજીસ્ટ્રેટ કશું કરી શક્યો નહિ. કેમકે તેણે જોયું કે, ગામના લોક ઉશ્કેરાવાથી પોતાની જીંદગી જોખમમાં આવશે, જેથી તે ચુપચુપ ચાલી ગયો. ૭ કલાક પછી આ ઇલાજનો અંત આવ્યો. સ્ત્રીને બહાર કાઢવામાં આવી. લોકોની ભારે અજાયબી અને ખુશાલી વચ્ચે તેણીના હાથપગનો સોજો ઉતરી ગયેલો જણાયો અને પરિણામે આ સ્ત્રી સાજી થઇ. આ દાખલો ખરો હોવાની ખાત્રી ઘણાક તબીબોએ આપી છે."

ઉઘાડે પગે ફરવામાં શા લાભો છે?

ઉઘાડે પગે ફરવામાં શું ખરેખર લાભો સમાયલા છે? આ સવાલનો જવાબ એક જર્મન તબીબે આપ્યો છે તે મારા વાચકો માટે જાણવા જોગ થઇ પડશે.

એમાં તો કશો શક નથી કે, જીંદગી ગુજારવાના સુધારાઓએ આપણી તંદુરસ્તીનો ઘણો મોટો ભોગ લીધો છે, જેનો ખ્યાલ ભાગ્યેજ ફેલાયલો હશે. ગામડે રહેનારાઓ શહેરોમાં રહેનારાઓ કરતાં તંદુરસ્તીમાં ઘણા ચઢિયાતાં હોવાનો સબબ ત્યાં સુધારાના નામે અકુદરતી જીંદગી ગુજારવામાં આવતી નથી. એક તબીબ કહે છે કે, બૂટ આપણા પગનો અકુદરતી પોશાક છે. બૂટથી લોહી વગરના, ઠંડા અને મરણ જેવી સ્થિતિએ પહોંચેલા પગો ઉઘાડા રાખવાથી એટલે કે ઉઘાડે પગે–ઘરમાં વા ઘરની બહાર–ચાલવાથી

કારક છે. કેમકે તે કુદરતથી તદ્દન ઉલટાં છે. એને બદલે કોટલાંવાળાં કાચાં ફળો અને એપલ(સેબફળ)નો કરવામાં આવતો ઉપયોગ દાંતો માટે ઘણો અચ્છો ઇલાજ પૂરો પાડે છે; કેમકે આથી દાંત ઘણા સ્વચ્છ રહે છે.

ફ્રુટનો ખોરાક દાંત માટેના બ્રશ કરતાં ઘણો કિંમતી થઈ પડે છે. કેમકે હલકી કિંમતનાં દાંતનાં બ્રશો તંદુરસ્તી માટે ઘણાં જોખમભરેલાં થઇ પડે છે. એવાં બ્રશોનો ઉપયોગ નહિ કરવામાંજ ફાયદો છે.

મોઢું અને દાંત સ્વચ્છ કરનારી બજારૂ દવાઓ જે માટે જાહેર ખબરોમાં મોટી મોટી બડાઇ મારવામાં આવે છે તે દવાઓથી સમૂળગા દૂર રહેવામાંજ લાભ છે. કેમકે આ દવાઓ દાંતને સામું નુકસાન પહોંચાડે છે. સ્વચ્છ પાણીમાં કોગળા કરવાથી દાંત ઘણા સારી રીતે સ્વચ્છ રહી શકે છે.

દાંતનો વખતોવખતનો દુખાવો જે ઘણું કરી પોલાણવાળા અને દર્દી દાંતોથી જન્મ પામે છે તેનો રામબાણ ઇલાજ જે બાજુનો દાંત દુખતો હોય યા જે બાજુ દર્દી દાંત હોય તેના જડબાના ભાગ ઉપર મટોડીની ગાદી મૂકવી અગર જો મટોડીની ગાદી ઘણી વખત મૂકવામાં આવે અને તે ઘણો વખત સુધી રાખવામાં આવે તો ખાડાવાળો દાંત ઉભો રહેવા છતાં તેને લગતું દર્દ દૂર થઇ જાય છે. અગર જો એક વાર ફરીથી દાંત દુખે તો ઉપરો ઇલાજ કરવાથી દર્દ ફરીથી દેખાવ દેશે નહિ.

માથાના વાળને લગતાં દર્દો

આપણે જોઇએ છીએ કે, જંગલમાંના હેવાનો જેઓ નડતર વગરની કુદરતમાં વસે છે તેઓનું માથું બાલ વગરનું બોડકું હોતું નથી કે વાળ સફેદ થઇ જતા નથી. એવીજ સ્થિતિ દુનિયાના ઘણા દૂરના ભાગોમાં વસતાં માણસોની પણ જોવામાં આવે છે.

કુદરતે નિર્માણ કરેલી જીંદગી માણસો તરફથી ગુજારવામાં આવે તો [illegible] નરમ અને લવચીક બને છે. વળી વાળ ખરી પડતા પણ અટકે છે. આ ખરું છે કે, શરૂઆતમાં વાળ ખરવાનું ઘણું વધી પડે છે, પણ તે પછી તે ખૂબસુરત બને છે; એટલુંજ નહિ પણ જે ભાગ વાળ વગરનો બોડો હોય તે ભાગ ઉપર વાળ આવવા માંડે છે. [illegible] પણ દૂર રહી શકાય છે અને ઘડપણમાં સફેદ વાળ કુદરતી રંગમાં બદલાઇ જાય છે.

કુદરતી 'બાથ' ઉપરાંત વાળને વારંવાર [illegible] તેને [illegible] નાખવામાં ઘણો ફાયદો સમાયલો છે; પણ એમ કરવા માટે વરસાદનું પાણી પણ લાભદાયક થઇ પડે છે. માથાની ચામડી સ્વચ્છ બનાવવા માટે મટોડી ઘણી કિંમતી થઇ પડે છે, પણ તે વધુ [illegible]

તેમાં લોહી આવે છે, ગરમી આવે છે અને તેને નવી જીંદગી મળે છે. ઉઘાડે પગે ચાલવાથી શરીરમાં લોહી માટેનો માર્ગ નિયમિત બને છે અને મગજમાં લોહીનો જમાવ થતો અટકે છે. એમ થવાથી જીંદગીની નવી ખુશાલી, આસુદગી અને જોર મળવા સાથે શર્દી, દુઃખદર્દો અને જીંદગીની બીજી આફતોની સામે થવાની શક્તિ હાંસલ કરી શકાય છે, જેથી માણસો પોતાને સુખી સમજે છે.

જેઓ સહેજમાં ગભરાઈ જતા હોય યા ઉશ્કેરાઇ જતા હોય કે જેમના મગજ ઉપર ભારે દબાણ કે બોજો પડયો હોય તેઓને ઉઘાડે પગે ચલાવવાથી ધારેલી અસર થઇ શકે છે.

આપણા બાપદાદાઓ જેઓ સાદી જીંદગીને પસંદ કરનારા હતા અને જેઓ ઉનાળામાં તેમજ શિયાળામાં ચંપલ ઉપરજ ફરતા હરતા અને ઘણાકો તો સમુળગા ઉઘાડે પગે ફરતા તેઓને કદી પણ શર્દી લાગુ પડતી નહિ. તેઓ કદી પણ બીકણ બનતા નહિ, કદી ગભરાઈ જતા નહિ અને કદી દિવાનાપણું કે આપઘાત વગેરેની ખરાબીને વશ થતા નહિ. અર્ધા કે આખા પગના બૂટોમાં પગને દાબી ચાંપી રાખવાના સુધારાને ફિઝિયોલો-જીસ્ટો એક જાતનું જંગલીપણું સમજે છે. એક તબીબ સવાલ કરે છે કે, શું આ જંગલી ફેશનને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાની કોઈ પણ પુરુષ કે સ્ત્રીમાં હિંમત નથી? આ તબીબો કહે છે કે, પોતાના ઓરડાઓમાં કે બાગ-બગીચામાં અને વધુ હિંમત હોય તો ઘરોની બહાર ઉઘાડે પગે ફરવામાં તંદુરસ્તીને ઘણો મોટો લાભ થવા પામે છે.

ઉઘાડા પગે ચાલવાથી પગને ઉજાશ અને હવા મળી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ પગો માટી સાથે સીધા સમાગમમાં આવવા-થી તંદુરસ્તી પથ્થર જેવી બને છે. ઘાસમાં ઉઘાડે પગે ચાલવા-થી તંદુરસ્તીને મોટો લાભ થવા પામે છે.

ભીના ઘાસ અથવા ભીનાશવાળી જમીન ઉપર ઉઘાડે પગે ચાલવું, સૂકી જમીન ઉપર ચાલવા કરતાં ઘણું વધુ સારું છે. ભીની માટી ગરમીનો સર્વથી ઉત્તમ 'કંડક્ટર' યાને ઉષ્ણતાવાહક છે. સવારનો પહોર કે જે વખતે સૂર્ય પોતાનાં પહેલાં સોનેરી કિરણો જમીન ઉપર નાખે છે તે વખતે ઉઘાડે પગે ચાલવું એ એક ઉત્તમ કુદરતી મોજ થઇ પડે છે. અલબત્ત, ઉઘાડે પગે ચાલ્યા પછી પગને ધોઈ નાખવા જોઈએ છે, પણ સૂકવવા જોઈતા નથી. પ્રથમ તેમને સૂકવવા વગર પગ ઉપર મોજાં પહેરી દેવાં જોઈએ. એટલે પગો પોતાની મેળે કુદરતી ગરમી પકડવા માંડશે.

ઘણા લોકો બૂટ પહેરતા [illegible] મોજાં પહેરતા નથી. એમને [illegible] છે. [illegible] મોજાં પહેરવાં

સનાતનની પાસે ફૂટી બદામ પણ નહોતી. જે કંઇ હતું તે બધું આ યમુનાના વહેતા જળમાં પધરાવ્યું હતું, એટલે સહેજ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે, બ્રાહ્મણને શું આપું? પણ એટલામાં અચાનક યાદ આવ્યું કે, એક દિવસ યમુનાની રેતીમાંથી એક પારસમણિ જડયો હતો અને એને કોઇ ઠેકાણે દાટયો હતો. જગ્યા યાદ આવી અને સાધુએ બ્રાહ્મણને એ પારસ ત્યાંથી ખોદી લાવવા કહ્યું.

બ્રાહ્મણ તો દોડયો દોડયો ગયો અને ખોદીને પારસમણિ કાઢી લાવ્યો. પોતાના જમણા હાથમાં લોખંડનું એક માદળીઉં બાંધ્યું હતું, તેને લગાડતાંજ એ સોનાનું બની ગયું. બ્રાહ્મણના આનંદનો પારજ ન રહ્યો. સાધુને પણ આનંદ થયો અને બ્રાહ્મણને આશિષ આપી. બ્રાહ્મણે નાહીને પોતાને ગામ જવાનો સંકલ્પ કર્યો.

આખા દિવસના થાકેલા સૂર્યનારાયણ પશ્ચિમમાં ઉતરતા હતા અને એમનાં છેલ્લાં વિવિધરંગી કિરણો યમુનાના પાણી સાથે સંતાકૂકડી રમતાં હતાં. પાણીમાં જેમ તરંગો ઉઠતા હતા, તેમ બ્રાહ્મણના મનમાં પણ તરંગો ઉઠવા માંડયા. એને વિચાર થયો કે, જે પારસમણિથી આ સાધુનું દુઃખ દૂર થઇ જાય તે પારસમણિ જરા પણ સંકોચ કે દર્દ વિના આ સાધુ મને કેમ આપી દે છે? એની પાસે એવું શું હશે કે જેનાથી એ સુખ અને આનંદમાં રહેતો હશે? આવા આવા તો કેટલાય તરંગો ઉઠયા અને શમી ગયા. નાહીને બ્રાહ્મણ તો આવ્યો સાધુ પાસે. પગમાં પડયો અને આંસુથી સાધુ મહારાજના પગ ધોયા. ગદ્ગદ્ કંઠે તે બોલ્યો કે "મહારાજ! જેનાથી આપનું દારિદ્ર્ય નાશ પામે અને ધનવાન થઇ સુખી બનો એવો આ પારસમણિ તમે મને કેમ આપી દો છો? બીજું તમારી પાસે એવું કયું ધન છે, કે જેનાથી તમે આવી ગરીબ અવસ્થામાં પણ સુખ અને આનંદ માણી શકો છો?"

સનાતન સમજી ગયો. બ્રાહ્મણના અંતરમાં શુષ્ક જ્ઞાનને બદલે પ્રેમ અને ભક્તિના અંકુર ફૂટતા. સાધુએ કહ્યું "ભાઈ! આ પારસમણિ એ કંઈ સાચું ધન નથી. સોનું, ચાંદી, રૂપું, નીલમ, માણેક, મોતી એ બધુંય સાચું ધન નથી કે જેનાથી આ જીવન સુધરે અને જેને માટે આ માનવ અવતાર મળ્યા છે તે સાર્થક થાય. સાચું ધન તો એક "હરિનામ" છે. એના રટનથી આ ભવ સુધરે છે અને

પડે તો કુદરતી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] થઇ પડશે.

ખાઓ થોડું અને પાણી પીઓ વધુ.

નામાંકિત તબીબોનાં એવું કહેવું છે કે, [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર આવે છે તે વખતે પાણીના [illegible] [illegible] [illegible] અંદરથી જેમ વધુ કરવામાં આવે તો દાંતના [illegible] [illegible] ઇન્દ્રીઓ ખસવા પામે છે ને કરવા [illegible] [illegible] [illegible] પામે. ઘણા જોરદાર ફુવારા વખતે પાણીના [illegible] [illegible] નો [illegible] [illegible] છે. દાંતના [illegible] [illegible] ઘણા [illegible] [illegible] એવા તબીબો પાણીની ખુબી હવે સમજવા લાગ્યા છે. જેઓ તંદુરસ્ત રહેવા માગતા હોય અને પણ [illegible] [illegible] [illegible] માગતા હોય તેઓ માટે એક નામાંકિત તબીબના [illegible] 'લેસ ફુડ એન્ડ મોર વોટર' એટલે કે "ઓછું ખાઓ અને વધુ પાણી પીઓ"નો મુદ્રાલેખ લોકોએ [illegible] [illegible] [illegible] રહેશે નહિ.

જે બિમારીથી દાંતની [illegible] ઘણા લોકો આજે પીડાય છે અને જે બિમારી દરેક દરદનું મૂળ છે તે બિમારી [illegible] છે, જેને ડૉકટરો [illegible] નામે ઓળખે છે. આ બિમારીનું મૂળ પૂરતું પાણી નહિ પીવાનું છે. અગર જો પીવાના પાણીના જથ્થામાં દરરોજ વધારો કરવા સાથે યોગ્ય ખોરાક લેવામાં આવે તો હજારોની ફરિયાદ જે કબજીઆતની બિમારી છે તે કદી પણ લાગુ પડવા પામેજ નહિ.

પાણી કેવું પીવું, ક્યારે પીવું અને કેટલું પીવું ?

આ ઉપરથી ત્રણ સવાલો ઉભા થાય છે. પાણી કેવું પીવું, ક્યારે પીવું અને કેટલું પીવું ?

(૧) પાણીની ખાસિયત–પાણી કેવી ખાસિયતનું હોવું જોઇએ તેનું વર્ણન માત્ર પાંચ શબ્દોમાં થઈ શકે છે, તે જેમ "વધુ સ્વચ્છ તેમ વધુ ઉત્તમ" થઇ પડે છે. આ તો ચોક્કસ છે કે, વ્યવહાર ઉપયોગી કર્યો માટે પાણી બિલકુલ સ્વચ્છ કુદરતે ઉત્પન્ન કર્યું નથી. તેમાં કાંઇ ને કાંઇ ખામી કે એબ તો હોય ને હોયજ. સર્વથી સ્વચ્છ પાણી વરસાદનું પાણી છે, પણ તે સ્વચ્છ વાસણમાં જમા કરવામાં આવ્યું હોય તોજ બિલકુલ સ્વચ્છ ગણાય છે. વરસાદના પાણીમાં પણ ઝેરી ગેસ વગેરે હવામાંથી નીચે આવતાં અસ્વચ્છતા દાખલ થવાનો સંભવ છે. ફિલ્ટરોને તબીબો એક મોટા ફારસસમાન ગણે છે, કેમકે ફિલ્ટરોથી પાણીમાંની યાંત્રિક અસ્વચ્છતા દૂર થવા સિવાય તેનાથી પાણીને બીજો કશો લાભ થતો નથી. પાણી ઉકાળવાથી પણ પાણીની તમામ ખુદી

ખેંચવાનું કામ બજાવે છે. આ ક્રિયાને 'લોહીનું ફરવું'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. શરીરમાં લોહીના ફરવાથી શો લાભ થાય છે તે જાણવાની જરૂર છે. એટલું તો ચોક્કસ છે કે, શરીરનો દરેક ભાગ કોઇપણ પળે નબળો પડી નાશ થઇ જવાનો સંભવ છે. હોજરી અને ફેફસાંઓથી ચૈતન્ય પામતું લોહી અને હૃદયથી શરીરમાં ખેંચાતું લોહી શરીરના દરેક બારીકમાં બારીક ભાગમાં ફરી વળે છે, જે માણસોને જીવવાની શક્તિ બક્ષે છે.

જીંદગીનો પાયો શરીરનાં છિદ્ર છે, જે માણસોની શારીરિક રચનામાં સર્વથી વધુ બારીક ભાગ છે. છિદ્રથી શાખા બને છે, શાખાથી તંતુ બને છે અને છિદ્રથી સ્નાયુઓ, મજ્જાતંતુઓ, ચામડી, વાળ, નખ, હાડકાં, દાંત અને શરીરના બીજા સઘળા ભાગો જીવતા રાખી શકાય છે. શરીરના સ્નાયુઓને ચપળ રાખવા માટે કસરતની જરૂર છે. કેમકે સ્નાયુઓને જોઇતી કસરત આપવાથી–હદથી જ્યાદે નહિ–હવા દમમાં લેવાને ફેફસાંને શક્તિવાન બનાવે છે. ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ છે કે, શરીરની નસો જે મારફતે લોહી ફેફસાંમાં પાછું ફરે છે તે નસોની તપાસ પછી નસો બ્લુ છાંટો દેખાડે છે. એનો સબબ એ છે કે, નસોમાંથી વહેતું લોહી અસ્વચ્છ છે. જ્યારે આ લોહી ફેફસાંમાં પાછું ફરે છે ત્યારે તે હવાને ગળી જાય છે અને ઓકસીજન જે હવામાં છે તે ગલીચીને બાળી નાખે છે. ઓકસીજનથી સ્વચ્છ બનેલા અને હોજરીથી તૈયાર થતા જીવનથી માતબર બનેલાં લોહીને ફરીથી શરીરમાં મોકલવામાં આવે છે તે એટલાજ માટે કે, તે નાશ થયેલાં છિદ્રની જગ્યા પૂરી શકે.

× × × ×

શરીરને ઘટતી હદમાં કસરતની જરૂર એટલા માટે છે કે, જેથી જીવન સાથે લોહી પૂરૂં પાડી શકાય, હોજરીના સ્નાયુઓને પોતપોતાની ફરજ બજાવવાની પૂરતી શક્તિ આપી શકાય અથવા શરીરમાંના ભાગો જેઓ શરીરમાં લોહી લઇ શકે છે તેઓને પોતાની મરામત કરવાની તક મળી શકે છે. એ ઉપરાંત ખોરાક હજમ કરવા અને મદદ કરનારી ગ્રંથિઓને તેઓની ફરજ બજાવવામાં મોટી મદદ મળી શકે છે.

હૃદય સ્નાયુઓનો એક મોટો જથો છે. જ્યાંસુધી જીંદગી બંધ થતી નથી ત્યાંસુધી તે હૃદય પોતાનું કામ બંધ કરતું નથી. જ્યારે એક ઇંદ્રિય ઘણા સ્નાયુઓની બનેલી હોય ત્યારે નસોની ખીલવણી હંમેશ થતી રહેવી જોઇએ છે. હૃદયને કંટાળો ઉપજે તેટલી હદે તેને મહેનત આપવી જોઇતી નથી.

ઊંડા દમ લેવા સાથેની કસરતનું પરિણામ આ પ્રમાણે જોતાં ઘણું સારૂંજ આવે છે. હૃદયની ઈંદ્રિય જે ઘણી ઉપયોગી અને ઉચ્ચ સેવા બજાવનારી છે તેને શારીરિક કસરતથી ઘણો ઉંચો ખોરાક

ખાસિયત દૂર થઈ શકતી નથી. ખરેખર રીતે જે સ્વચ્છ પાણી ગણાવું જોઈએ તે ડીસ્ટીલ્ડ કરેલું પાણી છે, જે ગરમી લગાડી જંતરથી ગાળી ખેંચવામાં આવે છે. એટલે કે તે પાણી જેને સ્ટીમમાં 'ઇવેપોરેટ' કરવામાં આવે છે, જેની પાછળ નક્કર ભાગ રહી જાય છે અને જે બીજા ઠંડા વાસણમાં સ્ટીમને પસાર કરવામાં આવે છે તે વાસણમાં સ્ટીમને પાણીના રૂપમાં લાવવામાં આવે છે. આ એક એકજ રામબાણ રીત છે, કે જેની રૂએ પાણીને કોઇ પણ પ્રકારની મલિનતાથી દૂર રાખવામાં આવે છે. આ પાણીને નામાંકિત તબીબો તરફથી 'ફ્રી ફ્રૉમ કેમીકલ મીકેનિક એન્ડ ઑર્ગેનિક ઇમ્પ્યોરિટિઝની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

સર્વથી વધુ સ્વચ્છ પાણી ફ્રૂટો, ભાજી, તરકારી, વનસ્પતિ વગેરેમાંથી મળી આવે છે.

યૂરોપ અને અમેરિકાના ઝરાઓમાંનાં પાણી જેને 'મીનરલ વૉટર'ના નામે ઓળખવામાં આવે છે તે પાણી બાટલીઓમાં વેચાય છે અને આપણા દેશીઓ તેનો ઉપયોગ ઘણા વિશ્વાસથી કરે છે, પણ આ જાતનાં પાણી ઓછો ફાયદો કરી ઘણું મોટું નુકસાન કરે છે.

(૨) પાણીનો જથો-હવે પાણી કેટલું પીવું તે ઉપર હું આવીશ.

દરેક મનુષ્યે પાણી કેટલું પીવું તેનો આધાર આસપાસના સંજોગો ઉપર રહેલો છે. ખોરાક કેવી ખાસિયતનો છે, હવાની ગરમી કેટલું છે, કેટલી અને કેવા પ્રકારની કસરત લેવામાં આવે છે વગેરે ઉપર પાણી પીવાના જથાનો આધાર રહેલો છે.

આપણો ખોરાક મુખ્ય ભાગે ફ્રુટનો હોય અથવા તે ચીજોનો બનેલો હોય જેમાં પાણીનું પ્રમાણ વધુ હોય તે ખોરાક સાથે ઓછું પાણી તંદુરસ્તીને નુકસાન કરી શકતું નથી, પણ જેમનો ખોરાક સુકો હોય એટલે કે તેમાં પાણીનું પ્રમાણ ઓછું હોય તે તથા જે સ્ટીમ્યુલન્ટ હોય તેવા ખોરાક સાથે પાણી પીવાની અવશ્ય જરૂર છે.

ગરમ ઋતુમાં ઠંડી ઋતુ કરતા આપણે વધુ પાણી પીએ છીએ, કેમકે ગરમ ઋતુમા પરસેવા મારફતે આપણે આપણા શરીરમાંનું પાણી વધુ મોટા પ્રમાણમા ખોઇ દઇએ છીએ. એવું જ પરિણામે ઘણી [illegible] આવે છે. વાતાવરણસંબંધી [illegible] અથવા એથી ઉલટા પરિણામથી, શારીરિક 'ઇવેપોરેશન' [illegible] તેના [illegible] કુદરતી રીતે પાણીની સોસ ઉપર [illegible] મલિનતાના તથા દુઃખ-દર્દો [illegible] કરવામાં કશું નુક- [illegible] ઉત્પન્ન આપતાં રહેવું [illegible] રીતે [illegible] આવવામાં આવે

મળવા પામે છે. કસરતથી ફેફસાંઓને સ્વચ્છ હવા પૂરી પાડી શકાય છે, જે લોહીમાંની રદ્દી-મુવેલી-ચીજો બાળી નાખવા માટે ઘણી જરૂરી છે. શરીરની કસરતથી વળી સ્નાયુને અને હોજરી-માંનો ખોરાક હજમ કરવાના યંત્રને મજબૂતી મળે છે, અને આ કારણે હોજરીથી પોતાની ફરજ ઘણીજ અસરકારક રીતે બજાવવાનું બની શકે છે.

આ ઉપરથી વાચકો જોઇ શકશે કે, સ્નાયુઓના વપરાશથી તેઓમાંની મરણ પામતી ચીજોનો નાશ થાય છે અને ફરીથી ચૈતન્ય મળેલું લોહી નવી અને વધુ સારી ચીજો શરીરને પૂરી પાડે છે. તેટલા માટે દરેક રીતની યોગ્ય કસરતથી સ્નાયુઓને પોતાની શક્તિમાં વધારો કરવાની તક મળે છે; પણ એટલું યાદ રાખવું કે, શરીરને હદ ઉપરાંતની કસરતથી મોટું નુકસાન થવા પામે છે. કસરત દરમિયાન હૃદયમાં ધબકારા થવા પામે અથવા દમ લેવામાં અડચણ માલમ પડે તો તુરત સમજી લેવું કે, હૃદય અને ફેફસાંઓને હદ ઉપરાંત કસરતથી થકવી નાખવામાં આવ્યાં છે.

નાળિયેર-મીઠી પીસાબનો કટ્ટો શત્રુ

કુદરતે માણસોને બક્ષેલી નિયામતોમાં નાળિયેરી એક ઉત્તમ બક્ષીસ છે. આ ઝાડની પેદાશના કંઇ નહિ તો એક સો જેટલા ઉપયોગો થઇ શકે છે, જે હું વખતના વહેવા સાથે વખતોવખત રજુ કરતો રહીશ. આ ઝાડ મીઠી પીસાબ જેને અંગ્રેજીમાં ડિયાબીટીસ કહે છે તેના ઇલાજ ઉપર કેટલું અકસીર છે તે થોડાંઓજ જાણતાં હશે.

નાળિયેર ખોરાકતરીકે તેમજ પીણાતરીકે પણ ઉપયોગી છે. આ ફળમાં કુદરતે એવી ખુબી મૂકી છે કે જેનો ઉપયોગ કરવાથી તંદુરસ્તીનો આશીર્વાદ વધતામાં વધતી હદે મેળવી શકાય છે. મીઠી પીસાબનો રોગ દૂર કરવામાં આ ફળ સોનાના મૂલ્યનું થઇ પડે છે.

નાળિયેરનું પાણી ઉપલા દર્દીઓને ઘણુંજ લાભકારક થઇ પડે છે. કેમકે આ પાણી, પાણી પીવાની તરસને ઘણીજ ઓછી કરી નાખે છે. કેમકે તેની ખુબી પૃથ્વીની આસપાસ વિંટળાયલા હવાના જથા કરતાં આશરે પચીસ ડીગ્રી જેટલું એ વધુ ઠંડુ છે.

નાળિયેરનું તેલ પણ ઉપલા દર્દીઓ માટે ફતેહમંદ પૂરવાર થયું છે. કુદરતે તેનો ઉપયોગ મોટા જથામાં પૂરો પાડયો છે. જ્યારે ઘી હાલમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં ચરબી વગેરે નુકસાનકારક ભેળનું સાધારણ થઇ પડયું છે તેવા વખતે ચોખ્ખા ઘીની જગો રાખવા માટે નાળિયેરનું તેલ સલામતી સાથે વાપરી શકાય એમ છે. કેટલાક નામાંકિત (એકસપર્ટ) તબીબો તો ક્ષય જેવા રોગ ઉપર વપરાતા કૉડલીવર ઑઇલ કરતાં પણ એને વધુ ફાયદાકારક

હોય ત્યાંસુધી એક પણ દર્દ એવું નથી, કે જે વખતે યોગ્ય પ્રમાણમાં પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં નુકસાન હોય. પાણી પીવા માટેની ધાસ્તી એક એવો ખોટો અને માની લીધેલો વહેમ છે કે જેના પ્રતાપે હજારો કમનસીબો અકાળ મોતે મરણ પામે છે.

એક પ્રખ્યાત અમેરિકન તબીબનો એવો મત છે કે, નિઃશંકપણે કોઇ પણ માટે ઘણું પાણી પીવું એ બની શકે એમ છે, પણ ખાસ કરી તે પાણી ઓછા "ટેમ્પરેચર"નું હોવું જોઇએ છે.

કેટલાકો એમ માને છે કે, ફ્રુટ સાથે પાણી પીવામાં તંદુરસ્તીમાં જોખમ સમાયલું છે, પણ એમ કહેવામાં સહેજ પણ વજુદ નથી. અલબત્ત, દરેક ચીજમાં તેની હદ દૂદાવી જવામાં દેખીતું નુકસાન છે, પણ પાણી પીવું એ એક બીજા પ્રકારનો 'એનીમા' લીધા બરાબર છે.

નિયમિત સ્થિતિમાં દરરોજ ચારથી ૭ શેર જેટલું પાણી પીવામાં જરા પણ જોખમ નથી. આ પાણી ઉપરાંત ખોરાકથી મળતું પાણી પૂરતું થઈ પડે છે.

ત્રીજો સવાલ જે પાણી કેટલાક વખત પછી પીવું ફાયદાકારક છે તે ઉપર હું હવે ટુંકમાં બોલીશ. દરેકે ચોક્કસ રીતે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ છે કેઃ—

ખાતી વખતે કદી પાણી પીવાની ટેવ પાડવી નહિ.

જમતી વખતે પાણી પીવાથી જે ગેરલાભ થાય છે તે પાણીથી ખોરાકને કૃત્રિમ રીતે ભીનો કરવામાં આવે છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે (૧) એથી નિયમ અનુસાર થુંક અને ખોરાક પચન કરનારા બીજા રસને વહેતા રહેવામાં ખલેલ પહોંચે છે. (૨) જુદા જુદા રસને નિયમ વિરુદ્ધ એટલે ઘણા બહોળા પ્રમાણમાં પાતળા બનાવી દેવામાં આવે છે; અને (૩) ખોરાક પ્રવાહીમાં બદલાઇ જાય તેને પચન થવાનો વખત મળે તે અગાઉ આંતરડાંઓમાં અને હોજરી મારફતે ખોરાકનું તત્ત્વ પીવાઇ જાય છે. આથી આખી શારીરિક રચના ઉપર જે અસર થાય છે તે તંદુરસ્તી માટે ઘણીજ ભયાનક હોય છે.

દિવસે યા રાતના કોઇ પણ બીજા વખતે તરસના પ્રમાણમાં પાણી પીવું ગેરવાજબી ગણાશે નહિ.

રાતે સૂવા અગાઉ એક ગ્લાસ અને સવારે ઉઠતાં એક પવાલું પાણી પીવું ઘણુંજ લાભકારક છે.

આમાં જે મોટો લાભ તંદુરસ્તીને થવી તે એ કે, જમા થએલો જમા હોજરીમાંથી પીવાઇ જશે. વળી જમણ લેવાના ટુંક

[illegible]

દેશમાં આપણાઓ [illegible] પાળે તો

[illegible] દૂર કરી શકાશે.

[illegible] થતો નુકસાનકારક ઉપયોગ

[illegible]

વખત પહેલાં એટલે કે દશબાર મિનિટ અગાઉ પાણીના ઘુંટડા પીવાથી પણ ઉપર મુજબ ફાયદો થાય છે.

પાણી ઠંડું પીવું કે ગરમ?

એક જાણીતો તબીબ ગરમ તેમજ ઠંડા પાણીના પીણાના સંબંધમાં પોતાના લાંબા અનુભવના આધારે એવી મતલબનું જણાવે છે કેઃ–

"આ બાબતના સંબંધમાં મારો તો એવો મત છે કે, ગરમ અથવા ઠંડુ પાણી એ બંને ચોક્કસ સ્થિતિમાં અને ચોક્કસ પ્રસંગે ફાયદાકારક થઇ પડે છે. પણ ગરમ પીણું ઘડી ઘડી લેવાથી હોજરી નબળી બની જાય છે, તેમ વારંવાર ગરમ પાણીએ અંગોળ કરવાથી શરીરની ચામડી નબળી બની જાય છે. ગરમ અથવા ઠંડુ પાણી પીવું યા તે વડે નાહવાનો આધાર આપણા શરીરની ગરમી ઉપર અને તે વખતે શરીરમાં કેટલાં ચૈતન્યની હાજરી છે, તે ઉપર છે.

આ તો તબીબીવિદ્યાએ સિદ્ધ કર્યું છે કે, ગરમ ખોરાક અને ગરમ પીણાં માટે ત્યારેજ જીવને મન થાય છે, કે જ્યારે શરીર અતિશય ઠંડુ હોય છે અને જ્યારે શરીર અતિશય ગરમ હોય છે ત્યારે ઠંડો ખોરાક અને ઠંડુ પીણું પીવાનું મન થાય છે.

પીણું જ્યારે શરીરની ગરમી કરતાં વધુ ગરમ હોય છે ત્યારે પોતાનામાની વધારાની ગરમી શરીરને આપે છે, જેથી શરીરની ગરમીમાં વધારો થાય છે અને ઠંડુ પાણી શરીરમાંથી ચોક્કસ જથામાં ગરમી ચૂસી લે છે અથવા શરીર તેને આપી દે છે, જેથી પાણીની ગરમીમા વધારો થાય છે અને શરીરની ગરમીમાં ઘટાડો થાય છે. આ કારણથી તાવના સઘળા કેસોમાં ઠંડુ પાણી પુષ્કળ જથામા પીવાની અગત્ય પોતાની મેળે માલમ પડી આવે છે.

ઠંડુ પાણી પીધા પછી હોજરી જો સંપૂર્ણ રીતે પ્રત્યાઘાત કરી શકતી હોય અને પાછળની અસર ખરાબ થવા ન પામે તો ઠંડુ પાણી પીવાની ઘણા જોરથી તબીબો ભલામણ કરે છે; પણ જ્યારે પ્રત્યાઘાત કરવામા હોજરી અશક્ત હોય કે નબળી હોય તે વખતે થોડા વખત ગરમ પાણી પીવું લાભકારક થઇ પડે છે.

ઠંડા પાણીનો સ્નાન ઉપયોગ કરવાનો લાભ ઠંડા પાણીનો [illegible] ઉપયોગ કરવા જેટલોજ અસરકારક થઇ પડે છે. આ [illegible] જાણું છે કે, સ્વચ્છ પાણી પીવાથી જેટલી [illegible] તરત મળી શકે છે તેવી તરત [illegible] પાણીથી આપણને કિંમતી [illegible] મળે છે. એકલુંજ નહિ

-नादिरनो नशो उतारनारी एक आर्य महिला

(૧)

નાદિરશાહનાં પ્રચંડ સૈન્યોએ દિલ્હી શહેરમાં કત્લેઆમ ચલાવી પરેપરાં અને ગલીએ ગલીમાં શોણિતની સરિતાઓ વહી રહી ચારે તરફ લોકોનો ભયંકર હાહાકાર મચી રહ્યો છે. શહેરનાં બજાર-ચૌટાં સઘળાં બંધ થઈ ગયાં છે. દિલ્હીનાં શહેરીઓએ તપોવાનો જાન બચાવવા ઘરોનાં દ્વારો બંધ કરી સંતાઇ રહ્યાં. કોઇનો પણ જીવ બચશે એવી આશા હવે રહી નથી. કોઇ માંથી પ્રચંડ આગના ભડકા નીકળે છે તો કોઇ જગાએ બજાર ને ચૌટાઓની દુકાનમાં લૂંટફાટ મચી રહી છે. કોઇ કોઇની યુ ફરિયાદ સાંભળતું નથી. મહેલવાસી મહિલાઓની બરબજારમાં જ-લૂંટાઇ રહી છે; તથાપિ ઇરાની સિપાઇઓની રક્તપિપાસા ઇપણ રીતે શાંત થતી નથી. મનુષ્યહ્રદયની ક્રૂરતા કઠોરતા અને પૈશાચિકતાએ ભયંકર વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું છે. એ સમયે નાદિરશાહ બાદશાહે મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

જ્યારે દિલ્હી ભોગવિલાસનું કેન્દ્રસ્થાન બની રહ્યું હતું. ભોગવિલાસની સામગ્રીઓથી શહેરના સુરમ્ય હર્મ્યો સજ્જ બનેલા હતા. સ્ત્રીઓને શૃંગારરસની પ્રવૃત્તિ સિવાય અન્ય કોઇપણ કાર્ય હતું નહિ અને પુરુષોને સુખભોગ સિવાય અન્ય કોઇ પ્રકારની ચિંતા નહિ. રાજનીતિનું સ્થાન શહેરના નાગરિકો લઈ બેઠા હતા. દિલ્હીના સમસ્ત પ્રાંતોમાંથી દ્રવ્ય ખેંચી લાવી લાવી શહેરમાં પાણીની માફક રેલાતું હતું. વેશ્યાઓ આનંદ કરતી, શહેરીઓ મોજ કરતા અને સારું નગર વિલાસનિદ્રામાં ચકચૂર બની રહ્યું હતું. એ સમયે નાદિરશાહે મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંની ભોગવિલાસની સુરમ્ય સામગ્રીઓ જોઇ તેની આંખો ખુલી ગઈ. નાદિરશાહનો જન્મ દરિદ્રીના ઘરમાં થયો હતો. તેનું સમસ્ત જીવન રણભૂમિમાંજ વ્યતીત થયું હતું. ભોગવિલાસનો એને જરા પણ મોહ હતો નહિ. ક્યાં રણક્ષેત્રનાં દુઃસાધ્ય કષ્ટો અને ક્યાં આ સુખસામ્રાજ્ય! મહેલના જે ભાગમાં નાદિરની નજર પડતી ત્યાં સ્થિર નયનથી આશ્ચર્યપૂર્વક એકીટસે સ્વર્ગસદન નિહાળી રહેતો. તેને ત્યાંથી જરા પણ ખસવું ગમતું નહિ.

સાંજનો સમય થવા આવ્યો હતો. નાદિરશાહ પોતાના સરદારસાથીઓની સાથે મહેલની સહેલ કરતો કરતો દિવાને ખાસના રત્નજડિત સિંહાસનપર આવી બેઠો.

સરદારોને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી હથિયારોને

ડું તેનાથી શરીરની અંદરના ભાગો પેટવગેરે સ્વચ્છ તથા તંદુરસ્ત બને છે. જેમ ચામડીની સ્વચ્છતા માટે ઠંડું પાણી ઉપયોગી છે તેટલુંજ બલ્કે તે કરતાં વધુ ઉપયોગી પાણી શરીરના અંદરના વપરાશ માટે છે.

આ ઉપરથી ખુલ્લું માલુમ પડી આવે છે કે, પાણીનો ઉપયોગ અંદરખાનેથી કરવાથી તંદુરસ્તીને બેવડો ત્રેવડો લાભ થવા પામે છે. પહેલું તો એથી શરીર પોતાઅને સ્વચ્છ બને છે, બીજું શરીરમાંની રદ્દી અને નુકસાનકારક ચીજો બહાર આવે છે અને ત્રીજું તે 'ટોનીક' એટલે શક્તિ આપનાર પીણાની ગરજ સારે છે. જે તબીબોના હાથે બનેલાં 'ટોનીક' કરતાં શરીરને દસલાખ ગરતબે વધુ કિમતી હોવાથી ઘણો મોટો લાભ કરે છે.

સ્વચ્છ પાણી પીવાના લાભો માટે ડૉ. જોન હારવી નામનો અમેરિકાનો મશહુર તબીબ કહે છે કે, અગર જો કોઈ શખ્સ ઘણો નબળો અને અશક્ત હોય તથા અર્ધો દબાઇ ગયા જેવા હાલતમાં હોય તથા હૃદય એટલું બધું તો નબળું હોય કે ગમે તે વખત જાય છે તેમાં તે અટકી જવાની અણી ઉપર હોય તે વખતે ઠંડું પાણી ચૂસી ચૂસીને પીવાથી 'ટીપીંગ હાર્ટ'ને નવું જીવન મળવા પામે છે. આ મુજબના ઘણાક દાખલાઓ ઉપલા તબીબની જાણમાં આવ્યા છે.

વળી બહારથી શરીરને ઠંડા પાણીનો 'બાથ' આપવા અગાઉ અથવા તે આપવા પછી તુરતજ પાણી પીવાથી તંદુરસ્તીને ઘણાક લાભો થવાનો ઉપલા તબીબનો અનુભવ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારો થઇ પડે છે. આ મુજબ ઠંડા પાણીના બહારના અને અંદરના ઉપયોગની અસર સાથે સાથે થવાથી શરીરના જીવતા યંત્રને ઘણી ઉત્સાહી ગતિ મળવા પામે છે. ડૉ. મોરીસ એમ. ટી. એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે, સવારના જમણ પહેલાં શરીરના બહારના તેમજ અંદરના ભાગને ઠંડા પાણીથી સ્વચ્છ કરવાથી એકસો વરસ સુધી જીંદગીની દોરી લંબાવી શકાય છે. આ પછી બહારની કે ઘરની કસરત લેવી ઘણીજ ફાયદાકારક થઇ પડે છે.

હજારો શખ્સો અજીર્ણના રોગથી પીડાવાના દાખલાઓ આજકાલ ઘણાજ સાધારણ થઈ પડ્યા છે. તેઓ આ રોગથી પીડાવા સાથે ભૂખ ઓછી થવાની કે મટી જવાની ફરિયાદ કરે છે, તેમને ખોરાકનો સ્વાદ બગડેલો લાગે છે અને અગર જો ખોરાક જેમ તેમ લે છે તો હોજરી તેનો ભાર નહિ સહન કરી શકવાથી તેમાં યા પેટમા દુઃખાવો થાય છે કે તે એક મોટા બોજાસમાન થઇ પડે છે. અલબત્ત આ ફરિયાદ દૂર કરવા માટે તબીબી મદદની જરૂર છે, તોપણ તેને દૂર કરવાનો સહેલો અને સુતરો

નથી. આ સઘળાં કારણોને લીધે હાલની ઓલાદ આગલી ઓલાદ કરતાં ઘણી નબળી બનતી જાય છે. યંત્રના ઘસારાથી આટામાંના ફોસ્ફરસ, લોખંડ, સીલીકા, ચૂનો, સોડિયમ, પોટાશિયમ, ક્લોરીન, મેગ્નેશિયમ, ગંધક વગેરેનાં તત્ત્વો ઉડી જાય છે. હવે પછી એ સંબંધમાં હું કાંઈક વધુ બોલીશ.

* * * *

ટોપીથી કે પાઘડીથી માથાનું રક્ષણ થાય છે ?

ટોપી કે પાઘડી પહેરવાથી શું ખરેખર માથાનું રક્ષણ થઈ શકે છે યા શારીરિક શાસ્ત્રતરીકે એમ કરવું શું તંદુરસ્તીને લાભકારક થઇ પડે છે? આ સવાલ ઘણો અગત્યનો છે અને તેની તપાસમાં ઉતરવું જરૂરી છે.

પ્રથમ અંગ્રેજી ટોપી પહેરવાનું કારણ એવું આગળ કરવામાં આવે છે કે, માથાને ગરમ રાખવા માટે તેની ઘણી જરૂર છે. અહીં જણાવવાની જરૂર છે કે, બાલવાળા માથા સાથેના તંદુરસ્ત શખ્સોને પ્રથમ તો બાલથી જેટલી કુદરતી ગરમી મળે છે તે કરતાં વધુ ગરમીની જરા પણ જરૂર નથી. બાલથી મળતી કુદરતી ગરમીમાં ટોપી પહેરી વધારો કરવાનો એક જાતનો રિવાજ થઇ પડ્યો છે. આ રિવાજ માથાના દુખાવાના મૂળની જગો રાખે છે. જો માથાને તેના કોઈ પણ જાતના ઢાંકણથી મુક્ત રાખવાની આપણે ટેવ પાડી હોય તો ગમે તેવી હવામાં માથાને દરદ થવાની કે તેને રયુમેટીઝમની અસર થવાની કદી પણ ધાસ્તી રહી શકે નહિ.

જ્યારે હવા ઘણી શરદ હોય ત્યારે શરીરના જે ભાગની ખાસ સંભાળ લેવાની જરૂર છે તે આપણા કાન છે. શરીર ઉપરના ઢાંકણથી માથાને ગરમી મળે છે, એ ખ્યાલ ભેજામાંથી નીકળી જવાની ખાસ જરૂર છે. કેમકે માથાના ઢાંકણથી એવું કશું પણ કાર્ય થઇ શકતું નથી. સામું માથા ઉપરના ઢાંકણથી માથાની કુદરતી ગરમીને તેમજ જે પરસેવો નુકસાનકારક થઇ પડતો હોય તેને બાર [illegible] રૂપમાં [illegible] અટકાવવામાં આવે છે તેના પરિણામે માથું બેડકું બને છે.

[illegible] તરફથી માથાના ઢાંકણની હિમાયતમાં એવું કહેવામાં આવે છે કે, સૂર્યના કિરણો માથા ઉપર પડવાથી માથાને નુકસાન થાય છે. આ ખ્યાલ પણ ખોટો છે.

[illegible] અંગ્રેજી ટોપી (હેટ) જેમ તડકામાં તેમ વરસાદ[illegible] પહેરવામાં આવે છે, પણ જો પાઘડી [illegible] માથાના ભારી અને જાડા ઢાંકણની [illegible] અને [illegible] પડી ગયેલું હોય છે તે પાઘડી

પ્રમાણે કહ્યું છે.—તક્રનું સેવન કરનાર કદી દુઃખી જતો નથી.*
। તક્રથી નાબુદ કરેલો રોગ ફરી બીજી વાર ઉત્પન્ન થતો નથી.
ન દેવતાઓમાં અમૃત પ્રધાનપદ ભોગવે છે, તેજ પ્રમાણે મનુ-
ામાં તક્રનું સ્થાન છે. આચાર્યોએ તક્રના આ.રા ગુણો જાણીને
તાની શોધની સંપૂર્ણ ખાત્રી પણ કરી આપી છે. પાશ્ચાત્ય
જ્ઞાનવેત્તાઓ હજીસુધી તક્રના ગુણો નજાણવાથી તથા તેનો લાભ
વાથી વંચિત રહ્યા હતા; પરંતુ ફ્રેંચ ડૉકટર શ્રીયુત મેચ-
ાફની શોધથી તેમને બરાબર સમજાઇ ગયું છે કે, તક્રના
ની પાચક વસ્તુ બીજી કોઇ નથી. હજુ હમણાં કેટલાક ડૉકટરી
ાકટરોએ એકત્ર થઇને મહાપ્રયત્ને શોધ કરીને આયુર્વેદની શોધનાં
ાનુસાન કરતાં કરતાં તક્રમાહાત્મ્યનાં બાબતમાં આયુર્વેદાચાર્યોનું
ામર્થન કર્યું છે. એક નિરોગી તથા સબળ સ્ત્રીને ૧૨૦ વર્ષની
ંમરે અર્થાત્ બહુ મોટી ઉંમરે મૃત્યુ પામેલી જોઈને ઉપરોક્ત
ાકટરોએ તેના દીર્ઘાયુષ્યનું ખાસ કારણ શું છે તે શોધવાનું શરૂ
ર્યું. અંતે નક્કી થયું કે, સતત તક્રસેવન કરવાથી તે ૧૨૦
વર્ષ સુધી જીવી શકી છે. આ સ્ત્રીને તક્રનો એટલો બધો પ્રેમ
હતો કે જ્યાંસુધી વાડકા ભરીને તેને તક્ર—માટી છાશ—પીવા મળતી
નહિ ત્યાંસુધી તેને ચેન પડતું નહિ અને તે એટલે સુધી કે જ્યારે
પોતાના ગામમાં ક્યાંયે તક્ર મળે નહિ ત્યારે તે બીજાં ગામોમાં
જઇને માગી લાવતી હતી; અને તેને માટે તે ત્રણ ત્રણ ગામ
ઘૂમતી હતી. હવે આથી વાચકોને સારી પેઠે સમજાઈ ગયું હશે
કે, તક્રને અમૃત કહેવામાં અત્યુક્તિ નથી. જુઓ, એક પ્રાચીન
કવિએ તક્રના ગુણોથી મોહિત થઇને તેના ગુણોનું વર્ણન કેવી
સુંદર રીતે કર્યું છેઃ—

कैलासे यदि तक्रमस्ति गिरीशः किं नीलकंठो भवेत्
वैकुण्ठे यदि कृष्णतामनुभवेदद्यापि किं केशवः ।
इन्द्रो दुर्भगतां क्षयं द्विजपतिर्लम्बोदरत्वं गणः
कुष्ठित्वञ्च कुबेरको दहनतामग्निश्च किं विन्दति ॥

(योगरत्नाकर)

ભાવાર્થ કેઃ—જો કૈલાસમાં તક્ર સુલભ હોત તો શ્રીમહાદેવજી
નીલકંઠ ન હોત—અર્થાત્ તેમના કંઠમાંનું ઝેર ક્યારનુંયે નાશ
પામ્યું હોત. જો વૈકુંઠમાં તક્ર મળતી હોત તો શું વિષ્ણુ આજે
શ્યામ રંગવાળા હોત? કદી નહિ. તેઓ તક્રનું સેવન કરીને અવશ્ય
ગૌરવર્ણના થયા હોત. ઇંદ્રની દુર્ભગતા અને ચંદ્રદેવની ક્ષય

* न तक्रसेवी व्यथते कदाचिन्न तक्रदग्धाः प्रभवन्ति रोगाः ।
यथा सुराणाममृतं प्रधानं तथा नराणां भुवि तक्रमाहुः ॥
(भावप्रकाश)

જેટલું વરસાદનું પાણી નુકસાનકારક થઈ પડતું નથી. એક સાર-ન્ટીસ્ટ તો આગળ વધીને કહે છે કે, બાલ માટે મોંઘાં દાટ તેલો વગેરે વાપરવા કરતાં વરસાદનું પાણી માથાના વાળ અને તેની ચામડીને માટે વધુ ફાયદાકારક થઈ પડે છે. વળી જેમ ખારું પાણી માથાના બાલની કુદરતી ચીકાશ દૂર કરે છે, તેમ વરસાદના પાણીથી થતું નથી. ચીકાશવાળા બાલ તંદુરસ્તીની નિશાની છે, તોપણ ચીકાશવાળા વાળથી કંટાળો ખાઈ તે ઉપરની ચીકાશ દૂર કરવાના ઇલાજો લેવામાં આવે છે, જે કુદરતની બિલકુલ સામે થવા બરાબર છે. જો કસરતથી પરસેવો વધતો કે છૂટતો હોય, તે કસરત કરતી વખતે માથાને ઢાંકવાથી સામું નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે.

હવા, પાણી, ખોરાક અને કસરત

શારીરિક કસરત લેવાની જરૂર તો દરેક વાંચનાર જાણતોજ હશે, પણ શારીરિક કસરત કેમ લેવી જોઇએ અને તેથી શા લાભો છે તે સમજવાને થોડાઓજ શક્તિવાન હશે. શામાટે શારીરિક કસરત ઉપર તંદુરસ્તી અને જીંદગીનું સુખ આધાર રાખે છે? અગર જો આપણે આપણા શરીરના સ્નાયુઓની ખીલવણી કરવા માટે દરકાર નહિ કરીએ તો તેની સજાતરીકે કુદરત તરફથી આપણને શામાટે દુઃખદરદો ભોગવવાં જોઇએ તેને લગતો જવાબ હું જેમ બને તેમ ટુંકામાં આપવાની કોશીશ કરીશ.

આપણાં શરીરને તંદુરસ્તી અને સુખાકારી માટે ઘણી ઘણી જરૂર છે, પણ તેને જે ચીજોની ખાસ જરૂર છે તે હવા, પાણી, ખોરાક અને કસરત છે. કોઇ પણ શખ્સ હવાના આશીર્વાદ વગર જીવી શકે નહિ. તે પાણી વગર વધતા ઓછા દિવસો જીવી શકશે અને ખોરાક વગર એક કરતાં વધુ દિવસ જીવી શકશે. વળી પૂરતી શાંત ઋતુમાં તે કપડાં અથવા છાંયડા વગર પણ જીવી શકે છે. શારીરિક કસરત વગર પણ જીવી શકાય છે, પણ એમ કરનારાઓ કુદરતનો કાયદો કેમ તોડે છે તે હું હવે કહીશ.

શરીરના સઘળા ભાગોની તબિયત કે ખીલવણી સલાહકારક એટલા માટે છે કે દરેકની ફરજ પોતાના શરીરને વધતામાં વધતી હદે તંદુરસ્ત બનાવવાની છે. જેમ શરીરને માટે હવા, પાણી અને ખોરાકની અવશ્ય જરૂર છે, તેમ તેને કસરતની પણ છે. એક રીતે શરીરનો ખોરાક કસરત છે.

હોજરીનું 'મીશન' (પવિત્ર કામ) નવા લોહીની ઉત્પત્તિ માટે જીવન તૈયાર કરવાનું છે. હું મારા વાચકોને અગાઉ લંબાણથી સમજાવી ગયો છું કે, ઓક્સીજન જેમા લોહીની રદી ચીજો બળી જાય છે, તે. ઓક્સીજન હવા દમમા લેવાથી ફેફસામાં લોહી સ્વચ્છ બને છે. આ પછી હૃદય શરીરમાથી સ્વચ્છ લોહી

દશા તરતજ નાબુદ થયાં હોત; ગણેશજીનું પેટ આવડું મોટું (ઉદરરોગવાળું) ના હોત; કુબેરજીને કોઢી કહેવાની કોઇ હિંમત ના કરત અને શું અગ્નિદેવ પણ પોતે સળગવાનું દુઃખ ઉઠાવતા હોત? કદી નહિ. તક્ર હોય તો તો આવું બનવું મુશ્કેલજ નહિ, પણ અસંભવિતજ હોત.

આ કવિની અતિશયોક્તિ નથી, પરંતુ કવિએ એ રોગો તરફ ઈશારો કરીને દર્શાવ્યું છે કે, તક્રના સેવનથી આ સઘળા રોગો નિઃસંદેહ નાબુદ થાય છે. તક્રમાં આ સઘળા ગુણો રહેલા છે અને તે આયુર્વેદ જાણનારાઓથી અજ્ઞાત નથી.

કોઇ રાજાએ એક સુપ્રતિષ્ઠિત વયોવૃદ્ધ વૈદ્યને કહ્યું કે "વૈદ્યજી! કૃપા કરીને આપ મને એવી અનુભવેલી દવા બતાવો કે જે સેવન કરવામાં સ્વાદિષ્ટ અને રોચક હોવા સાથે ભોજન પચાવી દે અને અનેક રોગોથી બચી જવાય." વૈદ્યરાજે કહ્યું:–"મહારાજ! આટલી ઉંમરમાં મને જે કંઈ અનુભવ થયો છે તેને અનુસરીને મારો તો એવો મત છે કે, એવી ચીજોમાં તક્ર એજ મુખ્ય છે. તક્રના જેટલી ગુણ કરનારી બીજી વસ્તુ મને સમસ્ત સંસારમાં ક્યાંય જણાઇ નથી; તેથી આપ તેનું સેવન શરૂ કરો. *ભોજનને અંતે મીઠું મેળવેલી થોડી તક્ર પીધા કરો. ત્યાર બાદ થોડું પાણી પીને ત્યારપછી કંઈપણ ખાશો નહિ. આમ કરશો તો મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, આપની ઇચ્છા અવશ્ય પૂર્ણ થશે.

તક્રમાં આમાશયના સઘળા ભોજનને પચાવીને અતિ લઘુ બનાવી પચાવી દેવાનો ખાસ ગુણ છે. અને તે પોતે પણ જલદી પાચન થાય છે અને તેનો ભાર જઠરાગ્નિ ઉપર પડતો નથી; તેથી સંગ્રહણી+ રોગમાં તક્રના જેવી તત્કાળ લાભદાયક બીજી કોઇ વસ્તુ નથી. કેમકે સંગ્રહણીમાં પાચનશક્તિ પૂરેપૂરી નાશ પામે છે. એવી સ્થિતિમાં તક્ર સિવાય બીજી જે કોઇ હલકામાં હલકી ચીજ ખવાય છે તેનો ભાર જઠરાગ્નિ ઉપર અવશ્ય પડે છે. અને તેથી ઝાડા બંધ થતા ઘણો વખત લાગે છે–અથવા તો કહો કે, બંધ થતા નથી. જૂનામાં જૂનો સંગ્રહણી રોગ તક્રદ્વારા નાબુદ કરી શકાય છે. તક્રના જેવો પાચન પદાર્થ બીજો કોઇજ નથી. તે જ્યાં કંઈ નાખવામાં આવે છે ત્યાં સર્વ કંઇ ભસ્મ કરી નાખે છે. નીતિનિપુણ ચાણક્યની વાત કોને ખબર નથી? ગંગાસ્નાન કરવા જતાં ચાણક્યના પિતાશ્રીના પગમાં એક વખત દર્ભ પેસી

* भोजनान्ते तु राजेन्द्र तक्रं सलवणं पिब ।
तस्योपरि जलं किंचित् तस्योपरि न किंचन ॥

\+ "न तक्रतुल्यं ग्रहणीविकारे"—बालबोध

૪–બહાદૂર યુવાન વૉશિંગ્ટન

ઈ. સ. ૧૭૫૮ ની સાલની વાત છે.

અમેરિકાના વર્જિનીઆ પ્રાંતના એક જંગલમાં મોજણીદારોની ની મંડળી ભોજન કરવા બેઠી હતી. એકાએક એક બાઈની ચીસ સંભળાઈ. સફાળા ઉઠીને સૌ ધાયા. એમણે જોયું કે, નદીકાંઠે કેટલાંક માણસોએ એક બાઈને મહામહેનતે પકડી રાખી હતી, ને દુઃખી બાઈ છૂટવાનાં ફાંફાં મારતી હતી. બાઈનો દીકરો નદીમાં ડૂબી ગયો હતો. શોકથી ગાંડી બનેલી બાઈ નદીમાં પડતું મૂકશે એવા ભયથી પેલા લોકો એને છોડતા નહોતા.

બાઈએ એક પળ નવા આવેલાં માણસો તરફ જોયું. અઢારેક વર્ષના એક જુવાન તરફ જોઈને એ બોલી "ભાઈ! મને છોડાવો. મારા દીકરાને બચાવો."

જુવાને નદી તરફ જોયું ને બીજી જ પળે પોતાનો કોટ ઉતારી એ કૂદ્યો.

પ્રવાહનો વેગ વધારે હતો. ડૂબતો છોકરો દૂરના વિકટ વમળ–પ્રવાહમાં ઘસડાયો હતો. તેને બહાર કાઢવાનું કામ કઠણ હતું.

સૌ પેલા તરુણ તરફ જોઇ રહ્યાં.

× × × ×

જ્યાં કોઇ કદી હોડીમાં બેસીનેય જઈ શકતું નહોતું તેવા વિકટ સ્થળે તે તરુણ જઈ પહોંચ્યો ને હિંમતથી પેલા છોકરાને પકડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. બે ત્રણ વાર એ ન ફાવ્યો; પણ છેવટ એણે છોકરાને પકડી લીધો.

પણ આગળ એક નાનો વેગભર્યો ધોધ હતો, તે તરફ બન્ને ઘસડાયા.

જોનારાઓએ બેયની આશા મૂકી દીધી.

પણ ત્યાં તો ધોધની નીચેના પ્રવાહમાં એમણે બન્નેને ફરીથી જોયા. છોકરાને લઇને તરુણ હવે કિનારે નીકળવા મથતો હતો.

મહામહેનતે તરુણ ફાવ્યો. થોડી વાર પછી એ કિનારા તરફ છીછરા પાણીમાં આવી પહોંચ્યો.

દોડીને પેલાં માણસો ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં, ને એમણે બન્નેને કિનારે આણ્યા. છોકરો બચ્યો.

પેલી બાઈએ અને સૌએ તરુણની હિંમતનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં.

એ તરુણ તે અમેરિકાનો પ્રખ્યાત જ્યૉર્જ વૉશિંગ્ટન.

('બાલમિત્ર'ના એક અંકમાંથી)

ઘોલ, મથિત, તક્ર, ઉદશ્વિત્ અને છચ્છિકા અથવા છાશ. તર સાથેના દહીંને પાણીનો છાંટોય ઉમેર્યા સિવાય વલોવ્યું હોય તેને "ઘોલતક્ર" કહે છે. તર ઉતારી લઈને બાકીના દહીંમાં જરા પણ પાણી ભેળવ્યા સિવાય વલોવેલું હોય તેને "મથિત તક્ર" કહે છે. દહીંમાં ચોથા ભાગનું પાણી ભેળવી વલોવેલું હોય તેને "તક્ર" કહે છે. દહીં સાથે અર્ધું પાણી ભેળવીને વલોવેલું હોય તેને "ઉદશ્વિત્" કહે છે, અને એથી વધારે પાણી ભેળવીને વલોવેલા દહીંમાંથી માખણ કાઢી લીધા પછી જે બાકી રહે છે તેને છાશ કહે છે.

તક્રના ગુણ×:—ભૂખ વધારનાર, નેત્રરોગનાશક, પ્રાણદાયી, લોહી તથા માંસ વધારનાર, આમનાશક, તેમજ કફ તથા વાતનાશક એ મુખ્ય ગુણો છે.

ઘોલમાં સાકર મેળવીને સેવન કરવાથી કેરીના જેવો ફાયદો કરે છે. કેરી વીર્યવર્ધક, સ્નિગ્ધ (રૂક્ષતાનાશક), સુખ તથા બળને આપનાર, ગુરુ (ભારે), વાયુનાશક, રુચિકારક, વર્ણને ઉત્તમ કરનાર, શીતળ, હૃદયને પ્રિય તથા પિત્ત નહિ કરનાર અને સ્ત્રીમાં આનંદ આપનાર છે. આ બધા ગુણો સાકર ભેળવેલા ઘોલમાં મળી આવે છે.

મથિત તક્ર:—વાત, પિત્ત તથા કફનાશક અને હૃદયને પ્રિય કરનાર છે.

તક્ર:—*મળને બાંધનાર, ખાટી, પાકમાં તથા રસમાં મધુર, હલકી, ઉષ્ણવીર્ય, અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર, વીર્યવર્ધક, તૃપ્તિ કરનાર તથા વાયુનાશક અને સંગ્રહણી વગેરે રોગોમાં પથ્ય છે. તક્ર હલકી હોવાથી ગ્રાહક છે અને પાકમાં મધુર હોવાથી પિત્ત ઉત્પન્ન કરતી નથી-અર્થાત્ પિત્તનો પ્રકોપ થતો નથી. ઉષ્ણ તથા રૂક્ષ હોવાથી કફનાશક છે. આ પ્રકારે તે ત્રણે દોષોને શાંત કરે છે. આ તક્ર વિષે પહેલાં લખાઈ ગયું છે કે તેનું સેવન કરનાર કદી દુઃખી થતો નથી અને તેનાથી નાશ કરેલો રોગ ફરીથી ઉત્પન્ન થતો નથી.

ઉદશ્વિત તક્ર:—કફકારક તથા બળ આપનાર અને આમનો અત્યંત જલદી નાશ કરનાર છે.

છચ્છિકા (છાશ):—શીતળ, હલકી, વાતનાશક, તૃષા અને પિત્તનાશક તથા કફકારક છે. સિંધવ ભેળવીને સેવન કરવાથી તે અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે.

તક્રમાં જે પ્રમાણે પાણી અને ઘી ઓછું હશે, તેજ પ્રમાણે

* કોઈ તક્ર લક્ષણવાળાને ઉદશ્વિત અને ઉદશ્વિત લક્ષણવાળાને તક્ર કહે છે; પરંતુ બહુ મત ન હોવાથી એ માન્ય નથી.

× क्षुद्वर्धनं नेत्ररुजापहं च प्राणप्रदं शोणितमांसदं च।
आमाभिघातं कफवातहंतृ त्वष्टौ गुणा वै कथिता हित के ॥
(योगरत्नाकर)

શકું કે હું કેટલું ખાઇ શકું છું? પિતાએ પૂછ્યું 'તો તું શું ખાય છે?' તેણે કહ્યું ' મઠો (જાડી છાશ) અને રોટલી.' પિતાને આ વાત ઉપર એકદમ તો વિશ્વાસ ન આવ્યો. તેણે માન્યું કે, તે તેની સાવકી માતા ઉપર ઇર્ષ્યા રાખીને તેને દોષ દેવા આવું કહેતો હશે; નહિ તો મોટા છોકરા કરતાં શરીરમાં અને બળમાં તે આવો મજબૂત ક્યાંથી હોય? પરંતુ ગુપ્ત રીતે ખબર કાઢી જોતાં નાના છોકરાની વાત સાચી છે, એમ તેની ખાત્રી થઇ; એટલે પિતાએ જાતેજ તેને માટે ઘી–દૂધની વ્યવસ્થા કરી તેને છાશ ખાતો બંધ કર્યો. પરંતુ થોડાજ દિવસમાં તેનું શરીર બગડવા લાગ્યું અને મોટા છોકરાની પેઠે વારંવાર તે પણ માંદો પડવા લાગ્યો. ત્યારે પિતાએ એક સુયોગ્ય વૈદ્યને તેની બધી હકીકત કહીને પૂછ્યું કે, તેને ધાટી છાશની જગ્યાએ ખૂબ ઘી ખવડાવું છું; તેમ છતાંય તે પહેલાંના જેવો મજબૂત નહિ થતાં વારંવાર માંદો પડે છે તેનું શું કારણ? ત્યારે વૈદ્ય શેઠને તક્રનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું કે વધારે ઘી ખાવાથી ભૂખ મંદ પડી જાય છે, તેથી દૂધ પણ બરાબર પચતું નથી. અને ઘીની સાથે કઢેલું દૂધ, રબડી તથા મલાઇ વધુ પ્રમાણમાં ખાનારે તેને પચાવવા માટે કરવો જોઇતો પરિશ્રમ ન કરવાથી તે જરૂર માંદો પડે છે. જો તમે તે બંને છોકરાઓને નિરોગી રાખવા ઇચ્છતા હો તો તેમને તક્રનું સેવન સારી પેઠે કરાવતા રહેજો. પિતાએ ત્યારબાદ બંને છોકરાઓને તક્ર (જાડી છાશ) આપવા માંડી. આથી તેઓ બન્ને બળવાન થયા અને નિરોગી રહેવા લાગ્યા. ઘી-દૂધ વગેરે પદાર્થો જ્યારે બરાબર પચી જાય છે ત્યારેજ તેનું સારૂં પરિણામ આવે છે, નહિ તો તેનાથી નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય તોજ પુષ્ટિકારક ખોરાકોની સારી અસર થાય છે; તેથી દીપન વસ્તુઓનેજ પુષ્ટિકારક કહીએ તો કંઇ ખોટું નથી. કારણ કે બળ ઉત્પન્ન થવાના મૂળકારણરૂપે પ્રદીપ્ત જઠરાગ્નિજ છે. મંદાગ્નિમાં ઘી તથા રબડી વગેરે કંઈ પણ ફાયદો કરી શકતાં નથી. દૂધ વગેરે બળદાયક પદાર્થો દીપન–પાચન વસ્તુની સહાયતા વિના તક્ર વગેરેની પેઠે પૂરતા પ્રમાણમાં લઇ શકાતા નથી. કેટલાય રોગીઓ કંઇ પણ દવાની મદદ સિવાય ચોદચોદ શેર તક્ર-પાન કરતા જોવામાં આવ્યા છે* [illegible] પણ દીપન તથા પાચક ઓસડની મદદ [illegible] દૂધ પણ તક્રના પેઠે આટલા પ્રમાણમાં [illegible] અનુભવી કોઇ કહિતે

* [illegible] શેર (પાકા) સુધી [illegible]

[illegible] વધુ [illegible])

[illegible] ચટણી વગેરેની સાથે [illegible]

[illegible]

ગુણોમાં પણ ભેદ પડશે. જે તક્રમાંથી બધુંયે ઘી કાઢી લીધું હશે તે તક્ર લઘુ હોવાથી પથ્ય થાય છે, જેમાંથી થોડું ઘી કાઢી લીધું હોય તે પૂર્વોક્ત તક્ર કરતાં ગુરુ તથા વીર્યવર્ધક તેમજ કફકારક છે. જે તક્રમાંથી જરાપણ ઘી કાઢી લીધું ન હોય તે તક્ર પૂર્વોક્ત તક્રથી વધારે ઘટ્ટ, ભારે, પુષ્ટિકારક અને કફકર્તા છે. એજ પ્રમાણે જળનું પ્રમાણ વધારે ઓછું હોવાથી પણ તક્રના ગુણોમાં ફેરફાર થાય છે. તે વિષે પહેલાં લખાઈ ગયું છે.

મંદાદિ દહીંથી થયેલ તક્રના ગુણ:—જે જાતના દહીંમાંથી જે જાતની તક્ર બનાવાય છે તે તક્રમાં તે દહીંને મળતાજ ગુણો જોવામાં આવે છે.*

(૧) જે દહીં દૂધના જેવું (એટલે કે બરાબર જામ્યા વગરનું), અવ્યક્ત રસવાળું અને કંઈક ઘટ્ટ હોય તે મંદ દહીં છે. તેમાંથી બનાવેલ તક્ર મળમૂત્ર કરાવનાર, ત્રિદોષવર્ધક અને દાહકારક છે.

(૨) જે દહીં સારી રીતે જામી ગયું હોય અને જેમાં મિઠાશ આવી હોય તથા ખટાશ જણાતી ન હોય તે સ્વાદુ દહીં કહેવાય છે. સ્વાદુમાંથી બનાવેલ તક્ર અભિષ્યન્દી (શરીરમાં ભારેપણું ઉપજાવનાર), મૈથુનશક્તિવર્ધક, મેદ તથા કફ વધારનાર, વાયુનાશક, પાકમાં મધુર અને રક્તપિત્તને સ્વચ્છ કરનાર છે.

(૩) જે દહીં ખાટું, મીઠું અને કષાય રસવાળું હોય તેને સ્વાદ્વમ્લ (ખટમધુર) દહીં કહે છે. તેનાથી થયેલ તક્રના ગુણ સામાન્ય તક્રના જેવા છે.

(૪) જે દહીંમાંથી મિઠાશ જતી રહી હોય અને ખટાશ આવી હોય તેને ખાટું દહીં કહે છે. આ દહીંમાંથી બનેલ તક્ર અગ્નિવર્ધક તથા પિત્ત, રક્ત અને કફને વધારનાર છે.

(૫) જે દહી ખાવાથી દાંત ખટાઈ જાય અને રૂવાં ઊભાં થઈ જાય તથા ગળા વગેરેમાં બળતરા થાય તેને અત્યમ્લ (બહુ ખાટું) દહીં કહે છે. તેનાથી બનેલ તક્ર અગ્નિદીપક, રક્તવિકાર, વાયુ તથા પિત્તને વધારનાર છે.

ગાયની તક્ર:—ગાયના તક્ર પવિત્ર, અગ્નિવર્ધક, બુદ્ધિ વધારનાર, અર્શ તથા [illegible] વાત, પિત્ત અને કફને શાંત કરનાર, [illegible], [illegible], [illegible], અર્શ અને સંગ્રહણીમાં હિતકારક છે.

ભેંસની તક્ર:—કફ ઉત્પન્ન કરનાર, ભારે તથા સોજાને કરનાર છે, રુક્ષ (ભારે), [illegible] તથા વાયુ અને પિત્તને દૂર કરનાર છે.

બકરીની છાશ:—[illegible], હલકી, ત્રિદોષનાશક, [illegible], અર્શ, [illegible], [illegible] [illegible], સોજો તથા પાંડુરોગને દૂર કરનાર છે.

---

* [illegible] (ભ.૨૨૪.૭)

...તક્રં શક્રસ્ય દુર્લભમ્ ।” એવું પદ રચીને, અંતમાં તક્રયુક્ત મૃત્યુલોકની આગળ અમૃતમય સ્વર્ગનો કેવો મનોરંજક રીતે અનાદર કર્યો છે! અમૃતમાં જરા-મરણનો નાશ કરનારી શક્તિ અવશ્ય છે, પરંતુ રોગનાશક શક્તિ નથી; અને તક્રમાં જરા-મરણ અને રોગ ટાળનાર ત્રણે શક્તિઓ હાજર છે. તક્રસેવી વૃદ્ધાવસ્થાના વ્યાધિઓથી મુક્ત રહીને અકાળ મૃત્યુથી સુરક્ષિત રહે છે. તો પછી રોગોનું તો કહેવું જ શું? તે તો તેની પાસે પણ આવી શકતા નથી. એટલે તો ઇંદ્ર તેને લેવા જોઈને લલચાય છે; પરંતુ તેને તે દુર્લભ છે. તક્ર મૃત્યુલોકમાં જ થાય છે; સ્વર્ગમાં નહિ. તેથી સ્વર્ગલોકથી મૃત્યુલોક શ્રેષ્ઠ ઠરે છે. ઉપરોક્ત પદમાં આ સઘળો ભાવ ભરીને કવિએ પોતાને તક્રસેવનથી થયેલા લાભો દર્શાવ્યા છે. આ કવિને અવશ્ય કોઈ અસાધ્ય રોગ થયો હોવો જોઈએ; નહિ તો આવું ભાવપૂર્ણ પદ બને નહિ. [illegible]

[illegible]

[illegible]

ઉકાળ્યા વગરની કાચી છાશ:—આમાશયના કફ તથા આમનો નાશ કરનાર અને કંઠમાં કફ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

ઉકાળેલી તક્ર (કઢી):—પીનસ, શ્વાસ, કાસ વગેરેમાં ખાસ ફાયદાકારક છે.

ખાસ દોષમાં તક્રનો પ્રયોગ:—વાયુપ્રધાન રોગોમાં સૂંઠ તથા સિંધવ નાખેલી ખાટી તક્ર ઉત્તમ છે અને જો ઘોલમાં હીંગ, જીરૂ અને સિંધાલુણ ભેળવીને પીવાય તો અત્યંત કોપેલા વાયુને શાંત કરે છે. હરસ તથા અતિસારનાશક, રુચિદાયક, પુષ્ટિકારક, બળવર્ધક અને શૂળનાશક છે. પિત્તજન્ય રોગોમાં સાકર મેળવેલી મીઠી તક્ર વિશેષ લાભદાયક થાય છે. કફની વૃદ્ધિમાં સૂંઠ, પીપર તથા મરીવાળી તક્ર ફાયદાકારક છે.

તક્રનો મુખ્ય ઉપયોગ:—જો કે તક્ર બીજી ઋતુઓમાં પણ સેવન કરાય છે, છતાં શીત ઋતુ એ તક્રસેવન માટે ખાસ સમય છે. અરુચિમાં અને કાનની નસો કફાદિથી રોકાઇ જવામાં તથા અગ્નિમાંદ્ય અને વાતાદિ રોગોમાં તક્ર અમૃતનું કામ કરે છે. ઝેર, વમન, વિષમજ્વર, પ્રસેક, પાંડુ, મેદ, સંગ્રહણી, હરસ, મૂત્રકૃચ્છ્ર, ભગંદર, પ્રમેહ, ગુલ્મ, અતિસાર, શૂળ, પ્લીહા, ઉદરરોગ, અરુચિ, સફેદ કોઢ, શોથ (સોજો)તૃષા તથા કૃમિ આદિ રોગોમાં તક્ર મુખ્ય ઔષધિ છે.

માત્ર શરદ્‌ઋતુમાં તથા ઘા, દુર્બળતા, મૂર્ચ્છા, ભ્રમ, દાહ અને રક્તપિત્તમાં મુખ્યત્વે તક્રસેવન નહિ કરાવતાં બીજા બધા રોગોની તક્ર એ એક પરમ ઔષધિ છે.

તાવ અને તક્ર:—સઘળા રોગોમાં તાવના જેવો કપરો (દુર્જય) બીજો કોઇ રોગ નથી. ઘણે ભાગે તાવ આવ્યા સિવાય કોઇ પણ પ્રાણીનો દેહાંત થતો નથી. પ્રત્યેક રોગના રાજ્ય ઉપર જ્વરદેવની પતાકા ફરફરતીજ હોય છે. અને આહારવિહારમાં સહેજ પણ ભૂલચૂક થઈ કે વિકરાળ જ્વરની કાળમૂર્તિ સામે ઉભીજ છે. મોટા મોટા મહારથીઓ અને વિશાળ કાયાવાળાઓને પણ ક્ષણવારમાં જમીન ઉપર સૂવાડી દે છે. દીનહીન બાળકો અને વૃદ્ધો તો તેનો ખોરાકજ છે. પરંતુ જેઓ કુદરતથી વિરુદ્ધ વર્તનારા છે તેમનેજ આ જ્વરનો ભય છે. પ્રકૃતિદેવીની આજ્ઞાને નહિ ગણકારનાર પ્રાણીઓ માટે આ જ્વર એ દંડસ્વરૂપ છે. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલનારાઓનો જીવનમાર્ગ નિષ્કંટક છે. જ્વરાદિ રોગો તેમનાથી દૂર રહીને શાંતિનોજ માર્ગ દર્શાવે છે. પ્રકૃતિના ગુન્હેગારોને પણ તાવ આવતાં જો તેઓ પ્રકૃતિને શરણે આવે છે તો તો તેમનો તાવ જલદી ચાલ્યો જાય છે અને કોઈ પણ ઔષધિની જરૂર પડતી નથી. આથીજ આપણા શાસ્ત્રકારોએ જ્વરાદિ રોગોમાં લંઘનનેજ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. તે એટલે સુધી કે દોષનું

५-एक साचाबोलो चोर

ઘણાં વર્ષ પહેલાંની વાત છે. એક માણસ બહુ ગરીબ હતો. પેટ ભરીને ખાવા પણ ન મળે. એમ કરતાં બિચારો ભૂખ્યો રહેવા લાગ્યો, એટલે ચોરી કરવા મંડયો; પણ ચોરી કરવી ગમે નહિ, તેથી એક ફકીરની સલાહ લેવા ગયો.

ફકીરે કહ્યું-જૂઠું બોલવાની ટેવ છોડી દે. જો તું હમેશાં સાચું બોલીશ તો તને કંઇ દુઃખ નહિ પડે.

ચોરે કહ્યું—પણ મેં બહુ પાપ કર્યાં છે, તેથી મારૂં શું થશે?

ફકીરે ફરીથી કહ્યું-બેટા! હમેશાં સાચું બોલજે અને બીજી ચિંતા કરીશ માં.

ચોર તો સાચું બોલવાનો ઠરાવ કરીને ચાલ્યો ગયો. કેટલાક દિવસ પછી ભાઇશાબ તો રાજાના મહેલમાં ચોરી કરવા પેઠા. તે દિવસે રાજા સાહેબ પણ વેશ બદલીને રાત્રે ફરવા નીકળેલા. રસ્તામાં રાજા અને ચોરનો ભેટો થયો અને બંને વાતો કરવા લાગ્યા.

રાજાએ ચોરને પૂછ્યું-તમે ક્યાં જાઓ છો?

ચોરભાઇથી જૂઠું તો બોલાય તેમ નહોતું, એટલે તેણે જવાબ દીધો "રાજાના મહેલમાંથી હીરામાણેક ચોરવા જાઉં છું."

રાજા-ચાલો, હું પણ સાથે આવું.

પછી તો બંને સાથે સાથે ચાલ્યા. તેઓએ એવો ઠરાવ કર્યો કે, ચોરીનો માલ બંનેએ અર્ધોઅર્ધ વહેંચી લેવો. રાજમહેલે પહોંચતાં ચોર અંદર ઘૂસ્યો અને રાજાજી બહાર ઉભા રહ્યા.

ચોરે બહુ મહેનત કરીને એક પેટી ઉઘાડી, તો અંદરથી ત્રણ રત્નહાર નીકળ્યા. એક હાર પેટીમાં રહેવા દઇને બાકીના બે હાર લઇને ચોર બહાર આવ્યો. એક હાર રાજાને આપ્યો અને કહ્યું:-હતા તો આવા ત્રણ હાર, પણ આપણને ભાગ પાડવામાં હરકત ન પડે માટે બેજ લાવ્યો છું.

બીજે દિવસે રાજાએ ખજાનચીને પૂછ્યું:-ઘરેણાંની પેટી કોઇએ ઉઘાડી લાગે છે. જુઓ તો, બધું ચોરાઈ ગયું કે કાંઇ રહ્યું છે?

ખજાનચી જઇને જુએ છે, તો ઘરેણાંની પેટી ઉઘાડી અને અંદરથી બે હાર ગુમ. ખજાનચીના મનમાં લોભ લાગ્યો. એણે તો ત્રીજો હાર હતો તે સંતાડી દઈ રાજાને કહ્યું-બધા હાર ચોરાઈ ગયા.

ખજાનચીની જૂઠી વાત સાંભળીને રાજાને એવી રીસ ચઢી કે તેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂક્યો અને પેલા સાચાબોલા ચોરને તેને બદલે ખજાનચી બનાવ્યો.

(નવેમ્બર-૧૯૨૯ના "પુસ્તકાલયમાં"નો "બાલસખા"નો લેખ)

નિવારણ થઈ જાય ત્યાંસુધી ઔષધિનો નિષેધ કરેલો છે અને પ્રકૃતિ ઉપરજ છોડીને છોડવાનો સિદ્ધાંત સ્થિર કર્યો છે. હવે તો આ સિદ્ધાંતનું અનુસરણ મોટા મોટા ધુરંધર ડૉક્ટરોએ પણ કરવા માંડ્યું છે. અમેરિકામાં તો ઉપવાસ-ચિકિત્સાની મોટી મોટી કૉલેજો ઉઘડી છે. ૯૦-૯૦ ઉપવાસ કરાવીને પછીજ કંઇક પથ્ય આપે છે. અહીં આનો ઉલ્લેખ કરવાનું એજ કારણ છે કે, જ્યાંસુધી તાવમાં ઔષધિ આપવાની જરૂર ન હોય ત્યાંસુધી તેને કંઇપણ નહિ આપતાં યોગ્ય સમયે (દોષનું નિવારણ થયાં પછી જેમકે * વાતજનિત સંતત જ્વરમાં સાત દિવસ પછી અને પિત્તજ સંતત જ્વરમાં દસ દિવસ પછી તથા કફજ સંતત જ્વરમાં બાર દિવસ પછી, જ્યારે ઔષધિ આપવાનો સમય થાય છે ત્યારે) તક્રને પૂર્વોક્ત વિધિથી દોષાનુકૂલ બનાવીને અર્ધા તોલાની એક ચમચીથી શરૂ કરીને ક્રમશઃ સમય અને શક્તિના પ્રમાણમાં વધારતા જવું. જ્વર શાંત થયા પછી તો પથ્યજ ઔષધિની ઔષધિ તથા આહારનો આધાર અને પાચનની રામબાણ દવા છે. વિષમ જ્વરમાં તો તક્ર અમૃતનુંજ કાર્ય કરે છે. એમાં અન્નની જગાએ તક્રનું સેવન કરાવવામાં આવે તો સર્વ પ્રકારના વિષમ જ્વર નાબુદ થાય છે. કારણ કે દૂષિત આહારવિહારથી આમાશયમાં દોષનો પ્રકોપ થાય છે અને તેથી તાવ આવે છે તેમજ આમાશયને શુદ્ધ કરવા માટે તક્રના જેવી સારી બીજી કોઇ ચીજ નથી. કેમકે અગાઉ લખ્યું છે કે, તક્ર હલકી હોવાથી આપોઆપ પચી જાય છે. તેને પચાવવાનો ભાર આમાશય ઉપર નથી પડતો, અને આમાશયના દુષ્ટ દોષોને પચાવવા માટે તેનાથી વધારે સારી ઔષધિ બીજી કોઇજ નથી. ઘણીઓ તાવ સોથી ભયંકર હોય વર્ષો સુધી પીછો છોડતો નથી, પરંતુ તક્રનું સેવન કરનાર મનુષ્યને તો એ મેલેરીઆ તાવના દર્શનજ દુર્લભ થઇ જાય છે; તો પછી એકાંતરીઆ અને ચોથીઆ વગેરે તાવોની બાબતમાં તો કહેવુંજ શું? તક્રસેવન કરનાર મનુષ્ય શારીરિક તેમજ [illegible] [illegible] [illegible] કરી શકે છે. કારણ કે ને તાવ વગેરે શારીરિક વ્યાધિઓથી તે હમેશા મુક્ત રહે છે.

પીપરનો ચૂર અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પીવાથી વિષમજ્વર શાંત થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] દોષાનુકૂલ બનાવી [illegible] તેનું નિત્ય સેવન કરવાથી સર્વ પ્રકારના તાવ શાંત થઇ જાય છે.

અતીસાર:—[illegible] પણ અમૃત જેવી છે. ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

* [illegible]

૧૨-ब्रह्मचर्य

ब्रह्मचर्येण तपसा देवा मृत्युमुपाघ्नत। (अथर्ववेद)

બ્રહ્મચર્ય અને તપશ્ચર્યાથી દેવોએ મૃત્યુને જીતી લીધું.

જે દેશમાં પ્રત્યેક બાળકને માટે બ્રહ્મચર્ય અનિવાર્ય હતું, જે જાતિની ઉન્નતિના ચાર નિયમિત આશ્રમોમાં બ્રહ્મચર્ય સૌથી પહેલો આશ્રમ હતો, તેજ દેશ અને એજ બ્રહ્મચારીઓની જાતિમાં આજે બ્રહ્મચર્યનો અભાવ થઈ ગયો છે, એ ભારે ખેદનો વિષય છે. જે દેશનાં બાળકો સિંહો સાથે ખેલતાં હતાં, જે દેશનાં બાળકો પહાડોનાં શિખરે શિખરો ખુંદી વળતાં એજ વીર્યશાળી દેશ આજે નિર્વીર્ય અને સત્ત્વહીન થઇ ગયો છે. આજે દેશનાં લાખો બાળકો બ્રહ્મચર્યના આચારથી ભ્રષ્ટ થઇને યુવાવસ્થા આવતા પહેલાંજ અપકવ વીર્યનો નાશ કરીને સદાને માટે બુદ્ધિ, બળ, તેજ અને ઉત્સાહથી હાથ ધોઇ બેસે છે. લાખો યુવકો અનેક પ્રકારના ખરાબ વ્યાધિઓથી પીડાય છે અને લાખો પોતાનાં માતપિતા અને નિરાધાર પત્નીને રડતાં મૂકી મૃત્યુના ભોગ થઈ પડે છે. સંયમ, નિયમ, સાધન, સુખ અને મનુષ્યત્વનો તો ભયંકર હ્રાસ થઈ રહ્યો છે. **આ દુર્દશાગ્રસ્ત દેશની રક્ષા બ્રહ્મચર્યની પુનઃ પ્રતિષ્ઠાથીજ થઇ શકે તેમ છે;** તેથી આ વિષય ઉપર શાસ્ત્ર, સત્પુરુષોનાં વચનો અને અમારા અનુભવને આધારે અત્રે કંઇક લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આપણા જીવનનું લક્ષ્ય અને તેનું સાધન

પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ સુખની શોધ કરતાં કરતાં વિશાળ અનુભવને અંતે એ સિદ્ધાંત નક્કી કર્યો છે કે, નિત્યસુખની પ્રાપ્તિ માત્ર એક પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાંજ છે, એજ મનુષ્યજીવનનું અંતિમ ધ્યેય છે. જ્યાંસુધી માણસ સર્વ પ્રકારની વિવિધતામાં એકજ વ્યાપક વિભુને જોઇ શકતો નથી, ત્યાંસુધી તેનાં દુઃખોની આત્યંતિક નિવૃત્તિ થતી નથી; તેથી મનુષ્યોએ તે એકજ નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ સચ્ચિદાનંદની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ અને એનેજ માટે જીવને પ્રભુકૃપાથી આ દેવદુર્લભ માનવદેહ પ્રાપ્ત થયો છે. પરંતુ તેની સુગમતાપૂર્વક પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? એટલા માટે તો મનીષિઓ-દ્રષ્ટાઓ-ઋષિમુનિઓએ ચાર આશ્રમોની રચના કરેલી છે અને તેમાં એક એવો ક્રમ રાખ્યો છે, કે જેથી સંસારક્ષેત્રમાં પણ કોઇ પ્રકારની અડચણ ન આવે અને મનુષ્ય ક્રમશઃ મુક્તિ તરફ પણ દૃઢતાપૂર્વક આગળ વધતો જાય. શરૂઆતથીજ એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે, કે જેથી પ્રત્યેક આર્ય બાળકના

૬૧-ક્ષયરોગ તથા યજ્ઞચિકિત્સા

ભારતવર્ષમાં જેમ જેમ નિર્ધનતા, નિર્બળતા અને વિલાસિતા વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, તેમ તેમ ક્ષયરોગ પણ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. મોટાં મોટાં શહેરો તો તેનાં કેન્દ્રસ્થાન છેજ; પરંતુ હવે તો કસ્બા અને ગામડાં પણ તેનાથી મુક્ત નથી. અને જ્યારે તેને અટકાવવાનો કંઈ પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી ત્યારે તે મુક્ત રહી પણ શી રીતે શકે?

ઇંગ્લૅંડ જેવા નાનકડા દેશમાં કે જ્યાં આ રોગ અધિક પ્રમાણમાં નથી ત્યાં પણ સન ૧૯૧૧ ની સાલના બજેટમાં ૩૫ કરોડ રૂપીઆ સેનીટોરિયમ (આરોગ્ય ભુવનો) માટે મંજુર કરવામાં આવ્યા હતા. આરોગ્યભુવનોમાં રહીને જે રોગીઓ સાજા થાય છે, તેમને તરતજ નગરોમાં મોકલવામાં આવતા નથી. પરંતુ ત્યાંજ પાસેનાં ખેતરોમાં કામે લગાડવામાં આવે છે, કે જેથી બીજાઓને રોગ લાગવાનો ભય ન રહે. આ રોગથી બચવાના નિયમો વિષે ભાષણો આપવામાં આવે છે. ભાષણોને પ્રિય બનાવવા માટે મેજિક લેન્ટર્નનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જનતા પણ શિક્ષિત હોવાથી એ જલદી સમજી જાય છે અને તે નિયમોનું પાલન કરવાને તત્પર થાય છે. પરંતુ ભારતવર્ષની તો લીલાજ વિચિત્ર છે. રોગ દિનપ્રતિદિન વધતોજ જાય છે. આવડા મોટા દેશમાં આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલાંજ આરોગ્યભુવનો છે. તેમાં પણ રોગીઓ દાખલ થતા અચકાય છે. જ્યાંસુધી રોગી હરે ફરે છે, ત્યાંસુધી [illegible] તેટલો [illegible] હોય છતા પણ બધું કામકાજ તે [illegible] તેનું એઠું, કપડાં, થુંક વગેરેથી દૂર રહેવામાં [illegible] નહિ કરે. કોઈ સમજાવે [illegible] અને 'ભાગ્ય' કહીને [illegible]

[illegible]

હૃદયમાં બ્રહ્મપ્રાપ્તિનું ધ્યેય સ્થિર કરી બ્રહ્મચર્યને ધ્યાનમાં રાખી નિયમ-
પૂર્વક રહીને તે પોતાને ઉપયોગી થતું પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવી લે.
આથી પ્રથમ આશ્રમનું નામ પડ્યું 'બ્રહ્મચર્ય.' એ આશ્રમના
સઘળા કાર્યો પૂર્ણ કરીને જેનરતો પુરુષ જ્યારે બ્રહ્મચર્યની
પરીક્ષામાં ફત્તેહમંદ થઈ શકતો હતો, ત્યારેજ તેને બીજા મહત્વના જવાબ-
દારીવાળા 'ગૃહસ્થ' આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત
થતો હતો, અને ત્યાં પણ તેને બ્રહ્મપ્રાપ્તિના ધ્યેયને લક્ષમાં
રાખીને વિશાળ હૃદયવાળા થઈને પોતાની પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયા
તે પર બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ઉદ્દેશથી કરવી પડતી હતી.
જ્યારે તે ગૃહસ્થનાં સર્વ કાર્યો કરી ચૂકતો ત્યારે તે ત્રીજા
'વાનપ્રસ્થ' આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતો, અને ત્યાં હમેશ માટે
ત્યાગની તૈયારી કરવામાં આવતી હતી. જ્યારે તે તૈયારી થઈ રહે-
તી, ત્યારે તે ચતુર્થાશ્રમ 'સંન્યાસ'ની દીક્ષા ગ્રહણ કરીને મનુષ્ય
દેહાભિમાન તેમજ બાહ્યવસ્તુઓનો પણ પૂર્ણ રીતે ત્યાગ કરી કેવળ
પરમાત્મ સાધનામાં લીન રહેતો. સો વર્ષના આયુષ્યના હિસાબે એવો
નિયમ હતો કે, પહેલાં ચોવીસ વર્ષ મનુષ્ય બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે,
પચાસ પૂરાં થતાં દંપતિ અરણ્યવાસી થઈને વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન
કરે અને પંચોતેર વર્ષથી તે જીવન પૂરું થાય ત્યાંસુધી સંન્યા-
સાશ્રમમાં રહે. લોકો કહે છે કે, આ વ્યવસ્થા તો સો વર્ષના
આયુષ્યના જમાનામાં હતી; અત્યારે તેનો અમલ શી રીતે થઈ
શકે ? પરંતુ તેઓ ભૂલે છે. જો શાસ્ત્રની વ્યવસ્થા પ્રમાણે મનુષ્ય
ચોવીસ વર્ષ સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે, તથા તે દરમીઆન
કરેલા વેદાભ્યાસ પ્રમાણે વર્તન રાખે, તો અત્યારે પણ સો વર્ષનું
આયુષ્ય થવું એ કંઇ ભારે વાત નથી. આયુષ્ય ઘટવાનું કારણ તો
વેદાભ્યાસ અને બ્રહ્મચર્યનો રિવાજ નાશ પામ્યો એજ છે. જ્યારે દેશમાં
બ્રહ્મચર્યનો સંપૂર્ણ પ્રચાર હતો, ત્યારે ન તો આટલા બધા વ્યાધિઓ
હતા કે ન તો કોઈ યુવાવસ્થામાં મૃત્યુ પામતું. પરંતુ આજની દશા
એથી સર્વથા વિપરીત છે. આપણે આપણા જીવનના પાયાભૂત બ્રહ્મ-
ચર્યનો ત્યાગ કર્યો તેથીજ આપણી આવી દુર્દશા થઇ છે. આપણે
બરાબર યાદ રાખવું જોઇએ કે, જ્યાંસુધી આપણા દેશમાં બ્રહ્મચર્યની
પુનઃ પ્રતિષ્ઠા નહિ થાય ત્યાંસુધી આપણી ઉન્નતિ થવી ઘણીજ
મુશ્કેલ છે. કાચા પાયા ઉપર ઇમારત ઉભી થઇ શકતી નથી, અને
જો ચણવામાં આવે તો તે એવી દુર્બળ બને છે કે સહેજ ધક્કાથી
પણ તે પડી જાય. એજ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય વિના જીવન ટકી
શકેજ નહિ અને કદાચ ટકે તોપણ તે દુઃખથી ભરપૂર અને
થોડા કાળનુંજ હોય છે. આજ કારણથી આજે આપણી આટલી
બધી દુર્દશા અને પાયમાલી થયેલી છે.

પણ આ રોગના શિકાર થઇ જાય છે. આ રોગથી બચવાને માટે જે નિયમો પાળવા જોઇએ તે અત્રે સંક્ષેપમાં લખીએ છીએઃ-

ક્ષયરોગથી બચવાના ઉપાય

૧-પ્રત્યેક માણસે કંઇ ને કંઇ વ્યાયામ અવશ્ય કરવો જોઇએ, કે જેથી શરીર પુષ્ટ રહે. એવી તંદુરસ્ત અવસ્થામાં જો રોગનાં જંતુ શરીરમાં કદાચ દાખલ થશે તોપણ તેઓ નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ જશે.

૨-અંધારાવાળા, બંધીઆર, ગંદા સ્થાનમાં અને જ્યાં પ્રકાશ અને વાયુની સંપૂર્ણ અવરજવર ન હોય ત્યાં રહેવું જોઇએ નહિ. શોધખોળથી સિદ્ધ થયું છે કે, ક્ષયરોગના કીડા કે જે થુંક અને પાણીમાં અને બરફમાં પણ કેટલાયે માસ સુધી જીવતા રહે છે, તે હવામાં એક અઠવાડીઆમાં અને તડકામાં થોડાક કલાકમાં અથવા કોઇ કોઇ વાર કેટલીક મિનિટોમાંજ મરી જાય છે.

૩-શક્તિથી વધારે કામ કરવું અને તેના પ્રમાણમાં ભોજન ન મળવું અથવા એથી ઉલટું વધારે પૌષ્ટિક ભોજન કરવું અને વ્યાયામ નહિ કરીને હમેશાં પાચનશક્તિને બગડેલી રાખવી એ આ રોગને ઉપજાવનારાં કારણો છે.

૪-અત્યંત વિષયભોગ, બાળલગ્ન, નિકટના સંબંધીઓમાં લગ્નો, ચિંતા, અત્યંત મદિરાપાન, સ્ત્રીઓનું ખૂબ પડદામાં રહેવું, બાળકોને ઘણી વાર દૂધ પાવું, પ્રદરરોગ અથવા ગર્ભાશયના રોગોથી ઘણા સમય સુધી પીડાવું, વેગોને રોકવા, (મળ, મૂત્ર, છીંક, બગાસું ઇત્યાદિ સ્વાભાવિક બાબતોને વેગ કહે છે), ઘણા માણસોનું એકજ બંધ ઓરડામાં સૂવું, વગેરે આ રોગની ઉત્પત્તિનાં કારણો છે.

૫-આ રોગના રોગી સાથે વધારે સંબંધ રાખવો, તેના શ્વાસોચ્છ્વાસ, થુંક, વસ્ત્રો વગેરેથી બચતા રહેવું નહિ, રોગીને જમીન અને ભીંતોએ થુંકવા દેવો, એ પણ આ રોગના ઉત્પાદક કારણો છે. કેમકે શોધખોળથી એ સિદ્ધ થઇ ચૂક્યું છે કે, એવા સૂકાયેલા થુંકમાં પણ આ રોગના જંતુઓ ૭ માસ સુધી જીવતાં રહી શકે છે.

ચિકિત્સા

વૈદક, યુનાની, હોમિયોપેથિક, એલોપેથિક વગેરે કેટલાયે આ રોગના ઉપચારો હાલમાં પ્રચલિત છે. તેમાંથી કયો ઉપચાર ઉત્તમ છે અને કયા ઉપચારથી કેટલા રોગીઓ સાજા થાય છે, એ બતાવવું અત્રે યોગ્ય નથી; પરંતુ એ તો સૌ કહે છે કે, આ રોગની ચિકિત્સા કરવી એ કંઇ સાધારણ વાત નથી. તેથી અમે અત્રે એક ખાસ ચિકિત્સાનું વર્ણન કરીએ છીએ, કે જેનાથી બીજા રોગોની પેઠે આ રોગ પણ સહેલાઇથી મટી શકે છે. તે પ્રાચીન કાળમાં પ્રચલિત હતી, પરંતુ હાલમાં લુપ્તપ્રાય થએલી છે. અમે કેટલાક વૈદ્યોએ એ લુપ્ત થએલી વિદ્યાની સ્વાનુભવથી શોધ કરીને

વીર્યરક્ષા એજ બ્રહ્મચર્ય છે.

શરીરમાં ઓજસ એજ જીવનના મૂળભૂત છે. વાગ્ભટ્ટ કહે છે કે:—

ओजस्तु तेजो धातूनां शुक्रान्तानां परं स्मृतम् ।
हृदयस्थमपि व्यापि देहस्थितिनिबन्धनम् ॥
यस्य प्रवृद्धौ देहस्य तुष्टिपुष्टिबलोदयाः ।
यन्नाशे नियतो नाशो यस्मिंस्तिष्ठति जीवनम् ॥
निष्पाद्यन्ते यतो भावा विविधा देह संश्रयाः ।
उत्साह-प्रतिभा–धैर्य लावण्य सुकुमारताः ॥

અર્થાત્ રસથી તે વીર્ય સુધી સાતે ધાતુઓનું જે તેજ છે તેને ઓજસ્ કહે છે, ઓજસ્ મુખ્યત્વે હૃદયમાં રહે છે; પરંતુ સામાન્ય રીતે તો તે સમસ્ત શરીરમાં વ્યાપ્ત છે. ઓજસ્‌ની વૃદ્ધિથીજ તુષ્ટિ, પુષ્ટિ અને બળની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઓજસ્‌ના નાશથીજ મૃત્યુ થાય છે. આ ઓજસ્ એજ જીવનનો આધાર છે. એનાથીજ ઉત્સાહ, પ્રતિભા, ધૈર્ય, લાવણ્ય અને સુકુમારતા પ્રાપ્ત થાય છે." આ ઓજસ ક્યાંથી આવે છે એ સંબંધમાં મહર્ષિ સુશ્રુત કહે છે કે:—

रसादीनां शुक्रान्तानां धातूनां यत्परं तेजस्तत् खल्वोजस्तदेव बलमिति ।

"રસથી શુક્રપર્યંતની સાતે ધાતુઓના પરમ તેજસ્વી ભાગને ઓજસ્ કહે છે, ઓજસ્ એજ બળ છે." આ ઓજસ કેવું છે અને ક્યાં રહે છે એ સંબંધમાં શાર્ઙ્ગધર કહે છે કે:-

ओजः सर्व शरीरस्थं स्निग्धं शीतं स्थिरं सितम् ।
सोमात्मकं शरीरस्य बलपुष्टिकरं मतम् ॥

"ઓજસ્ આખા શરીરમાં રહે છે. એ સ્નિગ્ધ, શીતલ, સ્થિર, શ્વેતવર્ણ, સોમાત્મક અને શરીરને બળ તથા પુષ્ટિ આપનાર છે."

આથી સિદ્ધ થાય છે કે, આ ઓજસ્‌ની ઉત્પત્તિ વીર્યથી થાય છે; તેથી વીર્યરક્ષા એજ જીવનનું મુખ્ય ઉપાદાન છે અને એજ જીવનનો મુખ્ય આધાર છે. હવે જાણવું જોઈએ કે, વીર્ય એ શું છે અને તેની ઉત્પત્તિ કેમ કરીને થાય છે? આયુર્વેદ અનુસાર શરીરમાં સાત ધાતુઓ રહેવી ખાસ આવશ્યક છે. એ પદાર્થો મનુષ્યજીવનને ટકાવી રાખે છે તેથી તેમને ધાતુ કહે છે.

एते सप्त स्वयं स्थित्वा देहं दधाति यन्नृणाम् ।
रसासृद मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्राणि धातवः ॥

રસ, રક્ત, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુક્ર (વીર્ય), એ સાત પદાર્થો સુસ્થિતિમાં રહીને દેહનું ધારણ કરે છે; તેથી તેમનું નામ ધાતુ છે. મનુષ્ય જે કંઈ ખાય છે, પીએ છે, શરીરે લગાવે છે યા સૂંઘે છે તે શરીરમાં જઈને સૌથી પ્રથમ રસની ઉત્પત્તિ કરે

અસાધારણ સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે.

યજ્ઞચિકિત્સા એ શું છે ?

રોગનાશક ઔષધિઓને ખાંડીને તેમાં વિધિપૂર્વક ઘી વગેરે મેળવીને, તેને અગ્નિમાં હોમવી અને તે ઔષધિઓના બળેલા પરમાણુઓથી મિશ્રિત થયેલા વાયુને શ્વાસદ્વારા તથા અન્ય છિદ્રો દ્વારા રોગીના શરીરમાં આરોગ્યપ્રાપ્તિપર્યંત દરરોજ દાખલ કરવો તેને "યજ્ઞચિકિત્સા" કહે છે.

યજ્ઞચિકિત્સા સૌથી મુખ્ય શા માટે ?

સૌ બુદ્ધિમાનો જાણે છે કે, સૂક્ષ્મ વસ્તુ તો સ્થૂળમાં પ્રવેશ કરી શકે છે, પરંતુ સ્થૂળ વસ્તુ સૂક્ષ્મમાં કદી પણ પ્રવેશી શકતી નથી. [illegible] સાકરનાં સૂક્ષ્મ પરમાણુઓને જુદાં પાડવા [illegible] સ્થૂળ આંગળીઓ અસમર્થ છે, પરંતુ કીડીનું [illegible] જુદું પાડી શકે છે.

[illegible] રોગના [illegible] સૂક્ષ્મ [illegible] (જેર્મ્સ) [illegible] શકશે. [illegible] સ્થૂળ [illegible] નાશ [illegible] પરંતુ [illegible]

છે, અને તેમાંથી ક્રમશઃ બીજી ધાતુઓ બને છે.

रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदः प्रजायते ।
मेदसोऽस्थि ततो मज्जा मज्ज्ञः शुक्रस्य संभवः ॥ (सुश्रुत)

ભોજનનો સૌથી પ્રથમ રસ થાય છે, રસમાંથી લોહી, લોહીમાંથી માંસ, માંસમાંથી મેદ, મેદમાંથી હાડકાં, હાડકાંમાંથી મજ્જા અને મજ્જામાંથી સાતમુ સૌના સારરૂપ 'વીર્ય' બને છે. (આજ વીર્ય ઓજસરૂપી મહાન તેજ બનીને આખા શરીરમાં તેજસ્વિતા લાવે છે.)

એક ધાતુમાંથી બીજી ધાતુ બનતાં પાંચ દિવસ લાગે છે, સારપદાર્થ તો શરીરમાં રહે છે અને પાચનની પ્રત્યેક ક્રિયામાંથી બચેલો કચરો, મળ, મૂત્ર, પરસેવો, મેલ, નખ અને દાઢી વગેરેના વાળરૂપે બહાર નીકળી જાય છે. વીર્ય બનતાંજ તેની પરિવર્તન-ક્રિયા અટકી જાય છે અને તે સારપદાર્થ ઓજસરૂપે શરીરમાં સ્થિત રહે છે. આ પ્રમાણે રસથી તે વીર્ય બનતાં સુધીમાં પ્રત્યેક ધાતુમાં પાંચ દિવસના હિસાબે છ ધાતુઓને તેયાર થતાં ત્રીસ દિવસ લાગે છે. આજે ખાધેલા પદાર્થનું ત્રીસમે દિવસે વીર્ય બને છે. પાકા ચાળીસ શેર (આપણા બે મણ) ભોજનમાંથી એક શેર લોહી બને છે અને તે એક શેર લોહીમાંથી બે તોલા વીર્ય બને છે. રોજ બશેર અનાજ ખાનાર માણસ પણ એક મહીનામાં દોઢ મણજ ખોરાક લઈ શકે છે. આ હિસાબે એક મહિનામાં દોઢ મણ ખોરાકમાંથી દોઢ તોલો વીર્ય બને છે અને તે આખા મહિનાની કમાણી છે. એક વખતના સમાગમમાં દોઢ તોલાથી ઓછું વીર્ય નથી જતું. હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે, જે મહિનાભરની કમાણી એક ક્ષણમાં ખોઈ નાખે છે અને તેને દરરોજ એજ પ્રમાણે ગુમાવવા ઈચ્છે છે તેનું દેવાળું નીકળવામાં શી વાર લાગે? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

शुक्रं सौम्यं सितं स्निग्धं बलपुष्टिकरं स्मृतम् ।
गर्भबीजं वपुः सारो जीवनाश्रय उत्तमः ॥

વીર્ય સૌમ્ય, શ્વેત, સ્નિગ્ધ, બલ અને પુષ્ટિકારક ગર્ભનું બીજ, શરીરનું શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ અને જીવનનો મુખ્ય આધાર છે. અને તે—

यथा पयसि सर्पिस्तु गुडश्चेक्षुरसे यथा ।
एवं हि सकले काये शुक्रं तिष्ठति देहिनाम् ॥

સૌના શરીરમાં એવી રીતે વ્યાપક છે કે જેમ દૂધમાં ઘી અને શેરડીના રસમાં ગોળ વ્યાપી રહે છે.

તેથીજ જેમ દૂધમાંથી માખણ કાઢવામાં દૂધને વલોવવું પડે છે અને શેરડીમાંથી ગોળ કાઢવા માટે શેરડીને પીલવી પડે છે, તેજ પ્રમાણે વીર્યના એક ટીપાને કાઢવા માટે આખા શરીરને મથવું યા નીચોવી નાખવું પડે છે. જેમ ઘી કાઢી લીધા પછીનું દૂધ સત્ત્વ-

રોગથી (हविषा) આહુતિદ્વારા (मुञ्चामि) છોડાવું છું. (यदि) જો (एतद्) આ સમયમાં (एनम्) આ મનુષ્યને (ग्राहिः) જોડાએ અથવા પુરાણા રોગે (जग्राह) પકડેલ છે (तस्याः) તેનાથી (इन्द्राग्नी) વાયુ તથા અગ્નિદેવતા (प्रमुमुक्तमेनम्) આ મનુષ્યને મુક્ત કરે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, વેદ ભગવાન દરેક પ્રકારના યક્ષ્મારોગની ચિકિત્સા-પછી રોગ પ્રકટ હોય કે ગુપ્ત હોય-વાયુ અને અગ્નિદ્વારા બતાવે છે, અને આહુતિદ્વારા રોગથી છૂટવાનો આદેશ કરે છે.

બીજો મંત્ર

यदि क्षितायुर्यदि वा परेतो मृत्योरन्तिकं नीत एव।
तमाहरामि निर्ऋतेरुपस्थादस्पार्शमेनं शतशारदाय॥

અર્થઃ-જો (क्षितायुः) રોગને લીધે અલ્પાયુવાળો હોય (यदि वा) અથવા (परेतः) આ સંસારનાં સુખોથી વંચિત પણ થયો હોય, (यदि) ગમે તો (मृत्योः) મૃત્યુની (अन्तिकम्) પાસે (एव) જ (नीतः) પહોંચી ચૂકેલો હોય, (तम्) એવા રોગીને પણ (निर्ऋतेः) મહારોગની (उपस्थात्) પાસેથી (आहरामि) છોડાવું છું (एनम्) આ રોગીને (शतशारदाय) સો શરદઋતુઓ સુધી (अस्पार्शमेनं) જીવવા માટે બળવાન કરું છું.

તાત્પર્ય એ છે કે, ગમે તો રોગી મૃત્યુની પાસે પહોંચી ગયો હોય તોપણ તે વાયુ અને અગ્નિદ્વારા અર્થાત્ યજ્ઞચિકિત્સાથી ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી શકે છે-અર્થાત્ બિમારી બહુ વધી જવા છતાં પણ આ ચિકિત્સાથી માણસ નિરોગી થાય છે. આવા અનેક મંત્રો છે. જેઓ તે વાંચવા-સમજવા ઇચ્છે, તેમણે અથર્વવેદ વાંચવો.

'ચરક'નું પ્રમાણ

यया प्रयुक्तया चेष्ट्या राजयक्ष्मा पुराजितः।
तां वेदविहितामिष्टिमारोग्यार्थी प्रयोजयेत्॥
(चरक, चिकित्सास्थान अ० श्लोक १८४)

અર્થ.-જે યજ્ઞના પ્રયોગથી પ્રાચીન કાળમાં રાજયક્ષ્મા રોગ નાબુદ કરવામાં આવતો હતો, તે રોગ દૂર કરવા માટે વેદવિહિત યજ્ઞ કરવો જોઇએ. ચરકસંહિતામાં યક્ષ્મા રોગની બીજી ચિકિત્સા બતાવતાં છેવટે આ ચિકિત્સા બતાવીને તે પછીજ ચિકિત્સા સમાપ્ત કરવામાં આવી છે.

હોમિયોપથિકમતથી સમર્થન

હોમિયોપથિક-ચિકિત્સાના શોધક મહાત્મા હેનિમેન સાહેબ અધિક નિર્બળ રોગીઓને ખવડાવવાને બદલે માત્ર ઓષધિઓ સુંઘાડવાની સલાહ આપે છે અને તેને માટે તેઓ પોતાના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક "ઑરગેનન ઑફ ધી મેડિસીન્સ"ની કલમ ૧૯૦ માં લખે છે કે, મેદા (આંતરડાંને રહેવાના સ્થાન) સિવાય જીભ અને મોંમાં

એવા ભાગો છે કે જે ઔષધિની અસર જલદી ગ્રહણ કરે છે; અને નાકના અંદરના ભાગને પણ જલદી અસર પહોંચાડે છે. ઔષધિની સૌથી વધારે અસર સુંઘવા અને શ્વાસ લેવાથી થાય છે.

એલોપથિકમતથી સમર્થન

એલોપથિક ઉપચારોમાં ક્ષયના રોગીને ક્રિયોસોટ અને યુકલીપ્ટસ ઑઇલ વગેરેનું મિશ્રણ બનાવીને સુંઘાડે છે અને એની તાત્કાલિક અસર થાય છે. સાધારણ રીતે ક્રિયોસોટ ખવડાવવામાં પણ આવે છે; પરંતુ તે એટલું જલદી અસર કરતું નથી. એમ કેમ બને છે ? કારણ એજ છે કે, સુંઘેલી દવાનાં બારીક પરમાણુ સીધાં ફેફસાંમાં પહોંચીને તેની અસર તરતજ દેખાડે છે. પરંતુ તેનામાં અગ્નિદ્વારા છિન્નભિન્ન થયેલી ઔષધિઓનાં પરમાણુઓની પેઠે સ્થાયી અસર કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

મારો પોતાનો અનુભવ

આ લેખકે અનેક અનુભવો કર્યા પછી જોયું છે કે, યજ્ઞ-ચિકિત્સા ઘણીજ ઉપયોગી છે. અવશ્ય આ ચિકિત્સાની સાથે રોગીની સ્થિતિ પ્રમાણે હોમિયોપથિકની સૂક્ષ્મ ઔષધિ અથવા જલચિકિત્સાનાં સ્નાનોના પ્રયોગ પણ કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રમાણે અનેક રોગી, કે જેમના જીવવાની આશા પણ નહોતી તે નિરોગી થયા હતા.

એક યોગ્ય વૈદ્યની સાક્ષી

“ મેં મારાં કેટલાંયે વર્ષોના અનુભવથી નિશ્ચય કર્યો છે કે, જે મહારોગ ઔષધિ ખાવાથી દૂર થતો નથી, તે વેદોક્ત યજ્ઞોદ્વારા દૂર થઇ જાય છે. કેટલાંય વર્ષોસુધી રોગીઓ ઉપર આ યજ્ઞોનો પ્રભાવ હું જોતો રહ્યો છું અને મને તેમાં સિદ્ધિ મળી છે.

પં. સીતારામ શાસ્ત્રી”

અમે માનીએ છીએ કે, અમે સંક્ષેપમાં આ ચિકિત્સાની ઉપયોગિતાનાં પૂરતાં પ્રમાણ રજુ કરી દીધાં છે; તેથી હવે અમે ક્ષય-રોગનાશક હવન-સામગ્રીમાં નાખવા જેવી ઔષધિઓની એક યાદી આપીએ છીએ. જો કે પ્રત્યેક રોગની જાત અવસ્થામાં ખાસ ઔષધિઓ જુદા જુદા પ્રમાણમાં નાખવી જોઈએ અને તે ઔષધિઓના ગુણદોષ જાણનારો સામાન્ય બુદ્ધિવાળો [illegible] [illegible] તેમ છે; [illegible] સામાન્ય રીતે [illegible] [illegible] અનેક રોગીઓને [illegible] થઇ શકે તેમ છે. પરંતુ [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છીએ, કે જેને અનુભવીએ [illegible]. પ્રત્યેક [illegible] [illegible] [illegible] શકે. આ [illegible] અને [illegible] [illegible]

[illegible] બ્રહ્મચર્યનું બરાબર પાલન કરવું જોઇએ અને આપણાં સંતા-
[illegible]નને પણ તેવા સંસ્કાર આપવા જોઇએ, કે જેથી તેઓ પણ ભવિષ્ય-
[illegible]માં ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવા યોગ્ય બની શકે. જેઓ આ પ્રમાણે
વર્તતા નથી તેઓ પોતેજ પોતાના પગ ઉપર કુહાડી મારે છે.

વીર્યનાશ અને તેનાથી થતાં નુકસાન

વીર્યનો નાશ મૈથુનથી થાય છે, આપણાં શાસ્ત્રોમાં આઠ પ્રકારનાં મૈથુન વર્ણવવામાં આવ્યાં છે અને તે આઠે પ્રકારનાં મૈથુનથી બચવું એને બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે. કેમકેઃ—

> स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ।
> संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रिया निष्पत्तिरेव च ॥
> एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
> विपरीतं ब्रह्मचर्यमनुष्ठेयं मुमुक्षुभिः ॥

(૧) કોઈપણ સ્ત્રીનું કોઇપણ અવસ્થામાં સ્મરણ કરવું, (૨) તેના રૂપગુણોનું વર્ણન કરવું, (સ્ત્રીસંબંધી ચર્ચા કરવી અથવા ગીત ગાવાં, શૃંગારરસનાં પુસ્તકો વાંચવાં વગેરે) (૩) સ્ત્રીઓની સાથે પત્તાં, સોગટાંબાજી કે શેતરંજ વગેરે ખેલવાં,* (૪) સ્ત્રી તરફ કુદૃષ્ટિથી જોવું, (૫) સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં વાતો કરવી, (૬) સ્ત્રીને મેળવવા માટે મનમાં સંકલ્પ કરવા, (૭) સ્ત્રીને મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો અને (૮) પ્રત્યક્ષ સહવાસ કરવો: આ આઠ પ્રકારનાં મૈથુન વિદ્વાનોએ દર્શાવ્યાં છે. મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ આ આઠે પ્રકારથી અવશ્ય બચવું જોઇએ."

પરસ્ત્રી સાથે મૈથુન કરવું એ તો સર્વથા નિષિદ્ધ છેજ, પરંતુ પોતાની સ્ત્રીની સાથે પણ આઠ પ્રકારના મૈથુનથી મુમુક્ષુઓએ બચવું જોઇએ. સ્ત્રી સાથેના કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધથી વીર્યનાશ થાય છે. પ્રત્યક્ષ સહવાસ સિવાયના બીજા પ્રકારનાં મૈથુનમાં વીર્ય સ્ખલિત થઇને અંડકોષોમાં આવે છે અને તેથી ધાતુની નબળાઈ, સ્વપ્નવિકાર, પ્રમેહ, મૂત્રકૃચ્છ્ર અને યક્ષ્મા વગેરે અનેક પ્રકારની બિમારીઓ થાય છે. અર્વાચીન સભ્યતાના પ્રભાવથી તો મૈથુનના બીજા પણ અનેક અકુદરતી ઉપાયો શોધાયા છે, કે જેનાથી પ્રત્યક્ષ સહવાસની પેઠેજ ભયંકર રીતે વીર્યનાશ થાય છે અને આ પાપાચાર દિવસે દિવસે વધતો જાય છે, જેના પરિણામ પણ પ્રત્યક્ષ મળી રહ્યા છે. મન અને શરીર દુર્બળ થતાં જાય છે, ગાલમાં ખાડા પડી જાય છે, ચેહરો ફિક્કો પડી જાય છે, સ્મરણ-

* ઘણા લોકો દે.ખી ઉપર ભાભી, સાળી, સ્ત્રીઓ[illegible], નિત્યની અથવા જ્યોતિષીઓની સાથે ફાગ ખેલે છે તેને પણ એક પ્રકારનું મૈથુન માનવું જોઇએ. સૌ સ્ત્રીપુરુષોએ આ પાપાચારથી અવશ્ય બચવું જોઇએ. (મૂળ લેખક)

આપ્યા છે; તેની પછી ત્રીજા મંત્રમાં ઔષધિઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપેલું છેઃ—

सहस्राक्षेण शतवीर्येण शतायुषा हविषा हार्षमेनम् ।
इन्द्रो यथैनं शरदो नयात्यति विश्वस्य दुरितस्य पारम् ॥

આ મંત્રનો અભિપ્રાય એવો છે કે, (૧) જ્ઞાનેન્દ્રિયોની શક્તિ વધારનારી, (૨) વીર્ય અને બળ વધારનારી અને (૩) આયુષ્યને વધારનારી ઔષધિઓથી યજ્ઞ કરવાથી ક્ષયરોગનો નાશ થાય છે. આજ સિદ્ધાંતને લક્ષ્યમાં રાખીને રોગીને અનુસરીને હવનસામગ્રી બનાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છેઃ—

ક્ષયરોગનાશક યજ્ઞસામગ્રી

મંડુકપર્ણી, બ્રાહ્મી, ઇંદ્રાયણની જડ, શતાવરી, આસંધ, વરધારો, શાલપર્ણી, પીલુડી, અરડુસો, ગુલાબનાં ફૂલ, રાસ્ના, વંશલોચન, ક્ષીરકાકોલી, જટામાંસી, પરાડરી, ગોખરૂ, પીસ્તાં, બદામ, મુનક્કા, જાયફળ, લવિંગ, મોટી હરડે, બી સહિત આમળાં, જીવંતી, સાટોડી, નગેન્દ્ર વામટી, એ બધું સમભાગ; ગળો, ગુગળ ચાર ભાગ, કેસર, મધ, દેશી કપૂર ½ ભાગ, સાકર દસ ભાગ; બધી સામગ્રીના લાડુ બને એટલા પ્રમાણમાં ઘી, ઓછું ઘી નાખવાથી ખાંસી વધવાનો ભય છે. સાઠીના ચોખાની ખીર જુદી બનાવવી.*

બીજી આવશ્યક વિધિ

સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત, બન્ને સમયે યજ્ઞ કરવો જોઇએ. ઠંડી ઋતુમાં પ્રાતઃકાળને બદલે બપોરે પણ કરી શકાય છે.

ચીડ અથવા વાંસના જંગલમાં બેસીને યજ્ઞ કરવો એ રોગીને માટે ખાસ ફાયદાકારક છે. યજ્ઞનો અગ્નિ ખૂબ પ્રદીપ્ત હોવો જોઇએ. આંબો અથવા ખાખરાનાં સૂકાં લાકડાં સમિધા તરીકે જોઇએ. ધુમાડો વધારે થવો જોઇએ નહિ. હવન વખતે રોગીએ ઉચ્ચસ્વરે યજ્ઞમંત્રો ભણવા જોઇએ. આ ચિકિત્સાની સાથે સાથે કુદરતી તથા જલચિકિત્સા પણ રોગ દૂર કરવામાં વિશેષ મદદ કરે છે. દુર્બળ મનુષ્યોને માટે તો તદુરસ્ત અવસ્થામાં પણ આ સામગ્રીથી હવન કરવો લાભદાયક છે.

('માધુરી'ના એક અંકમાંના શ્રી કુંદનલાલજીના લેખનો અનુવાદ)

---

* આ સામગ્રીઓમાં કઈ કઈ ચીજ કેટલી કેટલી લેવી તે બરાબર સમજાતું નથી માટે એ બાબત કોઈ [illegible] કોઈ અનુભવી પાસેથી જાણી લેવી.

६–काळी मा ने गधाभाई

શિવપુર મોટું શહેર છે. ગરીબ, પૈસાદાર, ઊંચ, નીચ-બધા લોક ત્યાં રહે છે. ગામબહાર એક સુંદર મોટું તળાવ છે. તેમાં બારે મહિના પાણી ભર્યું રહે છે. ઉનાળામાં તડકા તપે ને બીજાં બધાં નદીનાળાં સુકાઇ જાય ત્યારે પણ તળાવ તો ભર્યું હોય. તળાવની પાળે ઝાડોની ઘટા અને પાસેજ ઓવારાઓ. એટલે મોટા લોકોના તંબુ પણ ત્યાંજ નખાય.

એક દિવસ બપોર થવા આવ્યા હતા તે વખતે ભગલા ધોબી-નો ગધેડો પાણી પીવા તળાવે આવ્યો. પાણીબાણી પીને ગધાભાઇ જરા આળોટયા. એટલામાં જગુ મહારાજની કાળી ગાય ઝાડને છાંયડે બેઠેલી દેખાઇ. ગધાભાઇને મનમાં થયું કે ઘણા દિવસથી કાળી મા દેખાયાં નથી, તો ચાલને સમાચાર પૂછું. નહિ તો વળી એનો સ્વભાવ રીસાળ છે તેથી મનમાં ખોટું લગાડશે.

કાળીની પાસે આવીને ગધાભાઇએ માથું નમાવી નમસ્કાર કર્યો અને નમ્રતાથી પૂછયું-" માતાજી! આપ તો આજકાલ દેખા-તાંજ નથી? તબિયત તો ઠીક છે ને?"

કાળીએ પોતાનું આંટું પૂછડું હલાવીને ગધાને બેસવાનો ઇશારો કર્યો, એક ભારે નિસાસો મૂકયો અને બોલી કે " દીકરા! મારી ખબર પૂછવી તને ભલી સાંભરી! તને કયાંથી ખબર પડે કે આ માણસજાત મારી નાતવાળાંને કેવાં હેરાન કરે છે?"

ગધાભાઇએ ધીમે ધીમે ભૂંકતાં કહ્યું-" માફ કરો, મા! ગધેડા-ની નાની બુદ્ધિ તમ જેવાં મોટાંની વાત કયાંથી સમજે? જરા ચોખ્ખી વાત કરો તો સમજ પડે."

કાળી મા બોલ્યાં-"હવે તો હું મારી જાતવાળાંઓને કહેવાની છું કે, બસ હડતાળ પાડો. તે વિના આ મનુષ્યલોકોની આંખ નહિ ઉઘડે. પછી તો અમે જેમ નચાવશું તેમ એ નાચશે."

ગધાભાઇ તો હસી પડયા અને બોલ્યા-" ખરી વાત છે. હોય મા! હરતાલ લગાડશો તો તમે પણ પીળાં બની જશો. પછી તમને 'કાળી' કહીને કોઇ નહિ બોલાવે. અને પછી માણસની સભામાં તમે પાછલા પગ ઉછાળી નાચશો ત્યારે તો બસ જોવા જેવું થશે. જગુ મહારાજ તો લળી લળીને સલામો કરશે. તમે ભૂલી ગયાં? તે દિ મારા શેઠને ત્યાં એક કાળવો છોકરો મોઢે હરતાલ ચૂંસીને નાચ્યો'તો ત્યારે નાનાં મોટાં બધાંય કેવા લટ્ટુ બની ગયાં'તાં!

ગધાની વાત સાંભળી કાળીને તો ખુબ રીસ ચડી. ખીજાઇને તે બોલી-"તું તો નર્યો ગધેડોજ રહ્યો! તારા જેવી જાડી અક્કલ તો

ગુરૂની ઝુંપડીમાં રહીને સર્વ પ્રકારનું સુશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો સ્તુત્ય આદર્શ અને ક્યાં આજે મોટી મોટી મહેલાતોમાં ઘણેભાગે અસંયમી અને ભાડાના શિક્ષકોદ્વારા વિષયમાં ફસાવનારી, જડવાદમાં જકડી લેનારી નિઃસત્વ અવિદ્યારૂપી વિદ્યાનું શિક્ષણ ! જરા પ્રાચીન ગુરુકુળોના બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થીઓનાં પવિત્ર જીવન તો જુઓ ! વિદ્યાભ્યાસને યોગ્ય થતાંજ બાળક ઉપનયન સંસ્કારથી સંસ્કૃત થઈને માતાપિતા અને ઘરબાર તજીને એકલો સમિત્પાણિ થઇને ત્યાગી અને વિદ્વાન વનવાસી ગુરૂને ઘેર જાય છે અને ગુરૂને ઈશ્વરતુલ્ય સમજી તેની સર્વ પ્રકારે સેવા કરતો રહીને બ્રહ્મચર્યના કઠિન નિયમોનું પાલન કરતો થકો શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક સત્ વિદ્યાનું અધ્યયન કરે છે. બ્રહ્મચારીને માટે આ પ્રમાણેના નિયમો છેઃ-

> सेवेतेमांस्तु नियमान् ब्रह्मचारी गुरौ वसन्।
> सन्नियम्येन्द्रियग्रामं तपो वृद्धयर्थमात्मनः॥
> नित्यं स्नात्वा शुचिः कुर्याद्देवर्षि पितृतर्पणम्।
> देवताभ्यर्चनं चैव समिदाधानमेव च॥
> वर्जयेन्मधु मांसं च गंधं माल्यं रसाः स्त्रियः।
> शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम्॥
> अभ्यङ्गमञ्जनं चाक्ष्णोरुपानच्छत्र धारणम्।
> कामं क्रोधं च लोभं च नर्तनं गीतवादनम्॥
> द्यूतं च जनवादं च परिवादं च तथानृतम्।
> स्त्रीणां च प्रेक्षणालम्भमुपघातं परस्य च॥
> एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत्क्वचित्।
> कामाद्धि स्कन्दयन्रेतो हिनस्ति व्रतमात्मनः॥
> स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः।
> स्नात्वार्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्मामित्यृचं जपेत्॥
>
> (मनुस्मृति)

'બ્રહ્મચારીએ ગુરૂને ઘેર રહીને પોતાના તપની વૃદ્ધિને માટે સમસ્ત ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખીને આ નિયમોનું પાલન કરવું જોઇએ. નિત્ય સ્નાન કરીને, શુદ્ધ થઇને દેવ, ઋષિ અને પિતૃઓનું તર્પણ કરવું. દેવતાઓનું યથાવિધિ પૂજન કરવું. વનમાંથી યજ્ઞને માટે લાકડાં લાવીને હવન કરવો. મધ, માંસ, ચંદન, અત્તર વગેરે પદાર્થો, ફૂલમાળાઓ, રસ, સ્ત્રીઓ અને સર્વ પ્રકારના આસવોનો તથા પ્રાણીઓની હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શરીરે તેલ ચોળવું નહિ, આંખમાં સુરમો આંજવો નહિ. જોડા પહેરવા નહિ. છત્રી રાખવી નહિ. કામક્રોધ અને લોભનો ત્યાગ કરવો. નૃત્ય ન કરવું. ગીત ન ગાવું. વાજું ન વગાડવું. જુગાર ખેલવો નહિ. માણસોની ચર્ચા કરવી નહિ. નિંદા કરવી નહિ. જૂઠું બોલવું નહિ. સ્ત્રીઓને જોવી

ગૃહસ્થાશ્રમના પવિત્ર દ્વારમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આજે આપણે આ મહત્ત્વપૂર્ણ વ્યવસ્થાને ભૂલી જઇને અજ્ઞાન બાળક-બાલિકાઓનાં ઢીંગલા-ઢીંગલીના જેવાં લગ્ન કરીને તેમનાં ભાવી જીવનને ધૂળધાણી કરી નાખીએ છીએ. જે બાળકને ધોતલી પહેરવાનું ભાન નથી તેને આપણે ગૃહસ્થાશ્રમના કઠિન બંધનમાં બાંધીએ છીએ. એ બિચારાં અજ્ઞાન બાળકો આનો મર્મ શું સમજે? તેમને શું ખબર કે, લગ્નમાં પતિ-પત્ની પરસ્પર શું પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે? બાળક માત્ર લગ્નને એક જાતનો આનંદ માનીને રાજી રાજી થતાં ફરે છે, પરંતુ જે બુદ્ધિમાન લોકો આવાં લગ્નોનાં પરિણામ જાણે છે તેઓ તો અજ્ઞાન બાળકોના આ આમોદપ્રમોદભર્યા વિનોદ ઉપર અશ્રુ સારે છે! આપણા યુવકોની સ્થિતિ તો જુઓ! જુવાની આવતાં પહેલાં તો તે વૃદ્ધ બની જાય છે. આવીજ સ્થિતિ સ્ત્રીઓની પણ છે. ભાગ્યેજ કોઈ એવી યુવતી હશે, કે જે પ્રદર કે રજોવિકારના રોગથી પીડાતી ન હોય! યુવક અને યુવતીઓની મૃત્યુસંખ્યા જોઇને તો હૃદય કંપી ઉઠે છે! કળીઓ ખીલતા પહેલાંજ કરમાઈ જાય છે! ગૃહસ્થાશ્રમની આથી વધારે દુર્દશા શી હોઈ શકે? એ તો નિઃસંદેહ વાત છે કે, માતાપિતાને પોતાનાં બાળક બહુજ વહાલાં હોય છે. તેઓ જાણી જોઇને તેમનું અનિષ્ટ કરતાં નથી; પરંતુ તેમની બુદ્ધિમાં અજ્ઞાન છવાયલું છે, તેથીજ તેઓ આ પ્રકારની ભૂલો કરે છે. બ્રહ્મચર્યની મહત્તા ભૂલાઈ જવી એજ આ ભૂલનું મુખ્ય કારણ છે; પરંતુ આવી ભૂલો હમેશાં અક્ષમ્ય હોય છે, એટલે કુદરત તેનાં પ્રત્યક્ષ ફળ ચખાડે છે. માતાપિતા અને વડીલોએ આ ઉપરથી શિખામણ લેવી જોઇએ અને પોતાનાં બાળકોનાં લગ્ન યોગ્ય વયથી પહેલાં કદાપિ કરવાં જોઇએ નહિ. વર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં લગ્નયોગ્ય વરકન્યાની ઉંમર ઓછામાં ઓછી અઢાર અને બાર વર્ષની નક્કી કરવી જોઇએ. મર્યાદામાં રહીને આવશ્યકતા અને યોગ્યતાનુસાર આ ઉંમર આથીયે વધારે કરી શકાય તો ઉત્તમ છે. ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞાનુસાર કન્યાના લગ્ન રજોદર્શનની પહેલાંજ કરવાં જોઇએ. જો કે મનુ મહારાજે યોગ્ય વરના અભાવે રજોદર્શન પછી ત્રણ વર્ષ સુધી વધારે કુમારિકા કાળ લંબાવવાની આજ્ઞા આપી છે અને એટલે સુધી પણ કહ્યું છે કે, કન્યા આજન્મ કુમારિકા રહે તોપણ કંઇ હરકત નથી; પણ તેને અયોગ્ય વરની સાથે કદીપણ પરણાવવી જોઇએ નહિ. પરંતુ આ વ્યવસ્થા યોગ્ય વરના અભાવમાં છે. જેઓ પોતાની કન્યાના લગ્ન કોઇ પણ પ્રકારના લોભ યા તો બેકાળજીથી નાની ઉંમરના વર સાથે અથવા તો વૃદ્ધની સાથે કરે છે, તેઓ મહાપાપ કરે છે. ધર્મશાસ્ત્રનું કથન છે કે —

"कन्यां यच्छति वृद्धाय नीचाय धनलिप्सया।
कुरूपाय कुशीलाय स प्रेतो जायते नरः॥"

જે મનુષ્ય ધનના લોભથી પોતાની કન્યાને કોઈ વૃદ્ધ, નીચ, કુરૂપ (કોઈ અંગવિનાનો-ખોડવાળો) અને દુરાચારી દુર્ગુણીને પરણાવે છે તે મૃત્યુ પછી પ્રેત થાય છે." યોગ્ય વર મળતાં રજોદર્શન વખતે લગ્ન કરી દેવાં આવશ્યક છે; પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે, રજોદર્શન સર્વ જગાએ નાની ઉંમરમાં નથી થતો. જો માતાપિતા અથવા વડીલો ખાસ ધ્યાન રાખે તો તો બાળાઓ નાની ઉંમરમા રજસ્વાળા પણ ન થાય. જો બાળાઓની આગળ લગ્નની વાતજ કરવામાં ન આવે, શારીરિક શ્રમ થાય તેવાં કામ કરાવવામાં આવે, સ્ત્રીપુરુષોની કામચેષ્ટાઓ જોવાનો અવકાશ ન મળે, ઉત્તેજક પદાર્થો ન ખવડાવવામાં આવે, ખરાબ વાતો અને ખરાબ પુસ્તકો વાંચવા ન પામે, ચમકતાં કપડાં અને ઘરેણાં ભૂલેચૂકે પણ ન પહેરાવાય, પહેરવેશ અને સજાવટમાં શૃંગારની ભાવના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, પુરુષોમાં વિશેષ અવરજવર ન રાખવો, છોકરાઓની સ્કૂલોમાં તેમને ભણવા મોકલવામાં ન આવે તો સંભવ છે કે, કન્યા અયોગ્ય વયે રજસ્વલા નહિ થાય. ઘણે ભાગે ધનવાનોની કન્યાઓ જલદી રજસ્વલા થાય છે. તેનું કારણ એજ છે કે, તેમને ઝગમગતાં વસ્ત્રો અને અલંકારો પહેરવા મળે છે, કામકાજ કરાવવામાં આવતું નથી, નોકર-નોકરડીઓની ખોટી સોબત હોય છે અને ઉત્તેજક પદાર્થો જમવાના મળે છે. એ ઉપરાંત શહેરો કરતાં ગામોમાં કન્યાઓ મોડી રજસ્વલા થાય છે; સભ્યતાનું અભિમાન રાખનારી જાતિઓ કરતાં ગ્રામ્ય જાતિઓમાં પણ કન્યાઓ જલદી રજસ્વલા થતી નથી.

જો બાળક યા બાલિકાઓ ભગવત્પ્રાપ્તિને માટે આજીવન અથવા યથાશક્ય વધુ સમય સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા ઇચ્છે તેમને સ્વતંત્રતાપૂર્વક તેમ કરવા દેવું જોઈએ; પરંતુ એ યાદ રાખવું જોઈએ કે, કુસંગતિમાં પડીને તેમનું જીવન ખરાબ ન થઈ જાય; કેમકે એ એક ભારે ગુંચવણનો પ્રશ્ન છે!

ગૃહસ્થાશ્રમમાં બ્રહ્મચર્ય

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, વિવાહિત પત્ની સાથે જેને દેહ વ્યવહાર કરવામાં આવે એ જ પણ ધર્મસંમત છે. તેઓ માને છે કે, એ માટે તો તેમને પરમાત્માને પોતે પરવાનગી જ આપી ક્યો છે! પરંતુ આ તેમનો ભ્રમ છે. વાસ્તવમાં કોઈ કોઈની સ્ત્રી અને કોઈ કોઈનો પુરુષ નથી. પૂર્વજન્મના કર્મવશાત્ તે જન્મજન્માંતરથી આ સંસારરૂપી નાટ્યશાળામાં વેશ ભજવવાને માટે જીવ કોઈ પતિ-પત્નીના રૂપમાં તો કોઈ પર માતા-પુત્રના વેશમાં આવે છે

ગૃહસ્થાશ્રમના પવિત્ર દ્વારમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આજે આપણે આ મહત્ત્વપૂર્ણ વ્યવસ્થાને ભૂલી જઇને અજ્ઞાન બાળક-બાલિકાઓનાં ઢીંગલા-ઢીંગલીના જેવાં લગ્ન કરીને તેમનાં ભાવી જીવનને ધૂળધાણી કરી નાખીએ છીએ. જે બાળકને પોતાની પહેરવાનું ભાન નથી તેને આપણે ગૃહસ્થાશ્રમના કઠિન બંધનમાં બાંધીએ છીએ. એ બિચારાં અજ્ઞાન બાળકો આનો મર્મ શું સમજે? તેમને શું ખબર કે, લગ્નમાં પતિ-પત્ની પરસ્પર શું પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે? બાળક માત્ર લગ્નને એક જાતનો આનંદ માનીને રાજી રાજી થતાં ફરે છે, પરંતુ જે બુદ્ધિમાન લોકો આવાં લગ્નોનાં પરિણામ જાણે છે તેઓ તો અજ્ઞાન બાળકોના આ આમોદપ્રમોદભર્યા વિનોદ ઉપર અશ્રુ સારે છે! આપણા યુવકોની સ્થિતિ તો જુઓ! જુવાની આવતાં પહેલાં તો તે વૃદ્ધ બની જાય છે. આવીજ સ્થિતિ સ્ત્રીઓની પણ છે. ભાગ્યેજ કોઈ એવી યુવતી હશે, કે જે પ્રદર કે રજોવિકારના રોગથી પીડાતી ન હોય! યુવક અને યુવતીઓની મૃત્યુસંખ્યા જોઇને તો હૃદય કંપી ઉઠે છે! કળીઓ ખીલતા પહેલાંજ કરમાઈ જાય છે! ગૃહસ્થાશ્રમની આથી વધારે દુર્દશા શી હોઈ શકે? એ તો નિઃસંદેહ વાત છે કે, માતાપિતાને પોતાનાં બાળક બહુજ વહાલાં હોય છે. તેઓ જાણી જોઇને તેમનું અનિષ્ટ કરતાં નથી; પરંતુ તેમની બુદ્ધિમાં અજ્ઞાન છવાયલું છે, તેથીજ તેઓ આ પ્રકારની ભૂલો કરે છે. બ્રહ્મચર્યની મહત્તા ભૂલાઈ જવી એજ આ ભૂલનું મુખ્ય કારણ છે; પરંતુ આવી ભૂલો હમેશાં અક્ષમ્ય હોય છે, એટલે કુદરત તેનાં પ્રત્યક્ષ ફળ ચખાડે છે. માતાપિતા અને વડીલોએ આ ઉપરથી શિખામણ લેવી જોઇએ અને પોતાનાં બાળકોનાં લગ્ન યોગ્ય વયથી પહેલાં કદાપિ કરવાં જોઇએ નહિ. વર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં લગ્નયોગ્ય વરકન્યાની ઉમર ઓછામા ઓછી અઢાર અને બાર વર્ષની નક્કી કરવી જોઇએ. મર્યાદામા રહીને આવશ્યકતા અને યોગ્યતાનુસાર આ ઉમર આથીયે વધારે કરી શકાય તો ઉત્તમ છે. ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞાનુસાર કન્યાના લગ્ન રજોદર્શનની પહેલાંજ કરવાં જોઇએ જો કે મનુ મહારાજે યોગ્ય વરના અભાવે રજોદર્શન પછી ત્રણ વર્ષ સુધી વધારે કુમારિકા [illegible] આજ્ઞા આપી છે અને એટલે સુધી પણ કહ્યું છે કે, કન્યા આજન્મ કુમારિકા રહે તો [illegible] નથી, પણ તેને અયોગ્ય વરની સાથે કદાપિ [illegible] જોઇએ નહિ [illegible] અવસ્થા યોગ્ય વરનો [illegible] છે [illegible] પ્રકારના [illegible] બાલ્યાવસ્થા તો વૃદ્ધની [illegible] કથન છે કે:—

કોઈ ઢોરમાં પણ ના હોય ! હું મારું દુઃખ
નાચ ગમ્મત સૂઝે છે."

ગધાભાઈ તો ભોંઠા પડી ગયા. ખિચ
માફી માગીને કહ્યું–"માજી ! જ્યારે આદમી
જાય છે ત્યારે લોકો તેને પણ 'ગધેડો' કહે
જન્મથીજ ગધેડો છું. મારી તો જેટલી ભૂ

ગધાની ગરીબાઇ જોઈ કાળીમા મનમ
"જો, તને ખબર નથી કે આ માણસ લોક
અન્યાય કરે છે ! તેમનો જુલમ દિવસે દિવસે
તો હું રાતદિ ચિંતા કરૂં છું અને તેમાંથી છૂટ

વળી ગધાભાઈથી મૂંગા ન રહેવાયું.
ઉઠયા–" પણ તમને એટલું બધું દુઃખ દેવા
અક્કલમાં તો કાંઇ કારણ સમજાતું નથી."

કાળીએ ઉત્તર આપ્યો–'બેટા ! માણસ
પોતાના સ્વાર્થ માટે એ તો બધુંય કરે. હજી
હોય ત્યાં જઇ મહારાજ મને બાંધે; મારી
બળતી હોય એની તો કાંઇ દરકાર નહિ. બધુ
માટે નીચોવી લે. પોતાનાં બચ્ચાંનું આવું
રહે ખરી કે ? મારી મરજી ન હોય તોપણ મ
કોઇને હક હોયજ શેનો ? પણ સાંભળવું છે
બચ્ચું મરે, એને પીડા થોડીજ છે ? ક્યારે
કે દોહવા બેસે ત્યારે દૂધના વાસણને એક
નોધ ન મ.ને તો પછી પૂંછડાની ઝાપટો
ઉપરી બે ચાર ડોસાપાટુ ખાવી પડે અને દ

વળી ગધાભાઇએ વચમાં પૂછયું–'પણ

કાળીએ બીજવહને કહ્યું–" વાત પૂરી
ઉનાં તાતા એવા ગધાએ પણ સમજાવું જે

"कन्यां यच्छति वृद्धाय नीचाय धनलिप्सया ।
कुरूपाय कुशीलाय स प्रेतो जायते नरः ॥"

જે મનુષ્ય ધનના લોભથી પોતાની કન્યાને કોઈ વૃદ્ધ, નીચ, કુરૂપ (કોઈ અંગવિનાનો–ખોડવાળો) અને દુરાચારી દુર્ગુણીને પરણાવે છે તે મૃત્યુ પછી પ્રેત થાય છે." યોગ્ય વર મળતાં રજોદર્શન વખતે લગ્ન કરી દેવાં આવશ્યક છે; પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે, રજોદર્શન સર્વ જગાએ નાની ઉંમરમાં નથી થતાં. જો માતાપિતા અથવા વડીલો ખાસ ધ્યાન રાખે તો તો બાળાઓ નાની ઉંમરમાં રજસ્વાળા પણ ન થાય. જો બાળાઓની આગળ લગ્નની વાતજ કરવામાં ન આવે, શારીરિક શ્રમ થાય તેવાં કામ કરાવવામાં આવે, સ્ત્રીપુરુષોની કામચેષ્ટાઓ જોવાનો અવકાશ ન મળે, ઉત્તેજક પદાર્થો ન ખવડાવવામાં આવે, ખરાબ વાતો અને ખરાબ પુસ્તકો વાંચવા ન પામે, ચમકતાં કપડાં અને ઘરેણાં ભૂલેચૂકે પણ ન પહેરાવાય, પહેરવેશ અને સજાવટમાં શૃંગારની ભાવના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, પુરુષોમાં વિશેષ અવરજવર ન રાખવો, છોકરાઓની સ્કૂલોમાં તેમને ભણવા મોકલવામાં ન આવે તો સંભવ છે કે, કન્યા અયોગ્ય વયે રજસ્વલા નહિ થાય. ઘણે ભાગે ધનવાનોની કન્યાઓ જલદી રજસ્વલા થાય છે. તેનું કારણ એજ છે કે, તેમને ઝગમગતાં વસ્ત્રો અને અલંકારો પહેરવા મળે છે, કામકાજ કરાવવામાં આવતું નથી, નોકર–નોકરડીઓની ખોટી સોબત હોય છે અને ઉત્તેજક પદાર્થો જમવાના મળે છે. એ ઉપરાંત શહેરો કરતાં ગામોમાં કન્યાઓ મોડી રજસ્વલા થાય છે; સભ્યતાનું અભિમાન રાખનારી જાતિઓ કરતાં ગ્રામ્ય જાતિઓમાં પણ કન્યાઓ જલદી રજસ્વલા થતી નથી.

જે બાળક યા બાલિકાઓ ભગવદ્પ્રાપ્તિને માટે આજીવન અથવા યથાશક્ય વધુ સમય સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા ઇચ્છે તેમને સ્વતંત્રતાપૂર્વક તેમ કરવા દેવું જોઈએ; પરંતુ એ, યાદ રાખવું જોઈએ કે, કુસંગતિમાં પડીને તેમનું જીવન ખરાબ ન થઈ જાય; કેમકે એ એક ભારે ગુંચવણનો પ્રશ્ન છે!

ગૃહસ્થાશ્રમમાં બ્રહ્મચર્ય

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, વિવાહિત પત્ની સાથે ગમે તેવો વ્યવહાર કરવામાં આવે એ બધો ધર્મસંમત છે. તેઓ માને છે કે, એ માટે તો તેમને પરમાત્માને ઘેરથી પરવાનોજ મળી ગયો છે! પરંતુ આ તેમનો ભ્રમ છે. વાસ્તવમાં કોઈ કોઈની સ્ત્રી અને કોઈ કોઈનો પુરુષ નથી. પોતપોતાનાં કર્મવશાત્ તે જગન્નિયંતાની આ જગતરૂપી નાટ્યશાળામાં વેશ ભજવવાને માટે જીવ કદી પતિ–પત્નીના રૂપમાં તો કોઈવાર માતા–પુત્રના વેશમાં આવે છે

૧૩-વરગતુ ઔષધો

('ચાંદ'ના એક અંકમાં લખનારઃ-ડૉ. રમાનાથ વર્મા.)

હળદર એ એવી સાધારણ અને પરિચિત વસ્તુ છે, કે ભાગ્યેજ તેને કોઈ જાણતું ન હોય. સામાન્ય રીતે તેનો શાકભાજી અને દાળ વગેરેમાં ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ તે એક અત્યંત ઉપયોગી ઔષધિ હોવાથી તેના કેટલાક ઉપયોગ અત્રે રજુ કરીએ છીએઃ-

૧-લીલી હળદરનો રસ જખમ અને ખસ-ગુમડાં વગેરે ઉપર લગાવવાથી ફાયદો થાય છે.

૨-અજીર્ણ, પેટનું ફૂલવું વગેરે રોગોમાં આઠ-દશ રતીભાર હળદર દૂધમાં અથવા તાજા પાણીમાં આપવાથી ફાયદો થાય છે.

૩-હળદર, ચૂનો અને સુરોખાર, એ ત્રણે ચીજોને પાણીમાં વાટીને લેપ બનાવવો. એ લેપ સોજો અને ઘા ઉપર લગાવવાથી ફાયદો થાય છે.

૪-બળીઆ અને અછબડાનાં ચાંદાં ઉપર હળદર ભભરાવવાથી જલદી રૂઝ આવી જાય છે.

૫-એક ભાગ હળદર અને વીસ ભાગ પાણીને અગ્નિ ઉપર ઉકાળીને ઠારી દેવું. તે ઠારેલા પાણીમાં સ્વચ્છ કપડું ભીંજવી દુઃખતી આંખોપર મૂકવાથી બહુ ફાયદો થાય છે.

૬-હળદરના વસ્ત્રગાળ ભૂકાને જખમ અને ઘા ઉપર ભભરાવવાથી તે જલદી રૂઝાઈ જાય છે.

૭-આઠ દશ રતી હળદરને એકલી અથવા સમભાગ કાકડાશિંગી સાથે મેળવીને દિવસમાં બે-ત્રણ વાર થોડાક ઘીમાં અથવા મધમાં ચાટવાથી ખાંસીમાં ફાયદો થાય છે.

૮-દાદર, ખંજવાળ, છાજન (હાથે પગે દાદર જેવું થઈ ચામડી ઉખડે છે તે) ખરજવું વગેરે ચામડીનાં દરદોમાં હળદરને લીમડાની કુંપળો સાથે પીસીને લગાવવાથી વિશેષ ફાયદો થાય છે.

૯-ભાગ, ડુંગળી, હળદર અને અળસીનું ગરમ તેલ, એ બધી વસ્તુઓને સારી પેઠે લસોટીને મલમ બનાવવો. તે હરસ ઉપર ચોપડવાથી સૂકાઈ જાય છે અને દર્દ ઓછું થાય છે.

૧૦-સળેખમ, નજલા અને હિસ્ટીરીઆનાં દર્દમાં વાટેલી હળદરને અગ્નિ ઉપર નાખી તેનો ધુમાડો દર્દીને સુંઘાડવાથી ફાયદો થતો જોયો છે.

૧૧-કર્ણસ્ત્રાવ કાનના વહેવામાં એક ભાગ હળદર અને ત્રણ ભાગ ફટકડીનો ભૂકો એકત્ર કરી કાનમાં બે ત્રણ વાર નાખવાથી જલદી આરામ થાય છે.

અને અહીંનો ખેલ સમાપ્ત થતાંજ કર્મફળને અનુસરીને તે નટરાજ જે સ્થાને જેવો નાચ નાચવાને માટે પ્રેરે છે, ત્યાંજ બીજો વેશ સજીને તેને ફરીથી જવું પડે છે. જ્યાં જેવો વેશ જે સંબંધવાળો ભજવવાનો હોય છે, ત્યાં તેજ પ્રમાણે બરાબર તેને અનુસરતો ખેલ ભજવવો ઉચિત છે. આપણે આ જીવનમાં જે સ્ત્રીની સાથે દંપતિજીવન ગાળવાનું હોય છે તે પરમાત્માની આજ્ઞાનુસાર અને ઇચ્છાનુસાર થાય છે, તેથીજ તે એક ધર્મબંધન છે; કામવૃત્તિને સંતોષવાનું સાધન નથી. પરમાત્માની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો વાસ્તવિક અધિકારી એજ ગૃહસ્થ થાય છે, કે જે દંપતિના આ ધાર્મિક સંબંધને સમજીને ઇંદ્રિયસંયમપૂર્વક પોતાના જીવનનાં સર્વ કાર્ય (સ્ટેજ ઉપર પાર્ટ ભજવતા એક્ટરની પેઠે) પોતાનું કંઇ પણ નહિ માનતાં અનાસક્ત ભાવથી લાભાલાભમાં સમચિત્ત રહીને ભગવદર્પણ બુદ્ધિથી કરે છે! મનુષ્ય આ જ્ઞાનનો અધિકારી છે તેથીજ તે અન્ય યોનિઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે. કામોત્તેજનાથી ગાંડા થવું એ તો પશુધર્મ છે. પરંતુ સાચું કહીએ તો આજે તો આપણી દશા પશુઓથીયે આગળ વધી ગઇ છે. પશુ તો હજીયે ઘણાખરા નિયમોનું પાલન કરે છે. જો મનુષ્ય ફરજ ન પાડે તો અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં પશુ કદી સહવાસ કરતાં નથી. ઘણાં ખરાં પશુ વર્ષમાં એકજ વાર ગર્ભ ધારણ કરે છે. ગર્ભાધાન પછી સ્ત્રીપશુ કામાભિલાષી પુરુષપશુને કદી પોતાની પાસે આવવા દેતાં નથી. આપણા કરતાં બળમાં વધારે એવાં પશુઓની આવી સ્થિતિ છે, જ્યારે આપણે એટલા બધા ઇંદ્રિયોના ગુલામ બની રહ્યા છીએ કે પશુઓ કરતાં ઘણાજ ઓછા બળવાળા હોવા છતાં પણ પશુઓથી વધારે અસંયમી થઇને કુદરતના નિયમોનું બહુ ખરાબ રીતે ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

"ब्रह्मचर्यं समाप्याथ गृहधर्मं समाचरेत्।
ऋणत्रयविमुक्त्यार्थे धर्मेणोत्पादयेत्प्रजाम्॥

બ્રહ્મચર્યનાં ચોવીસ વર્ષ પૂરાં કર્યાં પછી યુવાવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરીને દેવ, ઋષિ અને પિતૃઋણથી મુક્ત થવાને માટે મનુષ્યે ધર્મવિધિપૂર્વક સુપ્રજા ઉત્પન્ન કરવી." વાસ્તવમાં આ જાતનો ધર્મપ્રેમી સંયમી ગૃહસ્થજ ઓજસ્વી, તેજસ્વી અને બળવાન થઇ શકે છે. લગ્નસમયના એક મંત્રમાં વર કન્યાને કહે છે કેઃ—

"गृह्णामि ते सौभागत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथा सः। भगोऽर्यमा देवः सविता पुरन्धिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः। अमोहमस्मि मा त्वं मा त्वमस्य मोऽहं सामाहमस्मि ऋक् त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वम्। तावेहि विवाह-

૧૨–સળેખમ શરૂ થાય તે દિવસે દશ પંદર રતી હળદરની પોટકી દૂધમાં નાખી ઉકાળવું અને તે દૂધ સૂતા પહેલાં સાકર નાખીને પીવાથી સળેખમ નહિ થાય.

૧૩–મંદાગ્નિ અને અજીર્ણમાં નીચેનો પ્રયોગ ફાયદાકારક છેઃ–હળદર, પીપર, સૂંઠ, મોટી ઇલાયચી એ પાંચ પાંચ ભાગ અને કાળાં મરી ત્રણ ભાગ, એ બધાનું એકત્ર ચૂર્ણ કરવું અને તે પંદરવીસ રતીભાર થોડા પાણી સાથે ભોજન પછી લેતા રહેવું.

૧૪–હળદર, ગોળ અને ભાંગ સમભાગે લઇ તેની ગોળીઓ બનાવવી અને માફક આવે તે પ્રમાણમાં તે ગોળીઓ ખાવાથી દરસમાં ફાયદો થાય છે.

('ચાંદ'માં લેખિકાઃ–શ્રીમતી હુકમાદેવીજી છાત્રા)

વર્ષાઋતુ સમાપ્ત થઇ ભાદરવા માસમાં શરદ્‌ઋતુનો પ્રારંભ થાય છે. ત્યારે ઘણાખરા માણસોને કંઈ ને કંઇ દર્દ થઇ આવે છે અને બાળકોને ઘણેભાગે ખાંસી-સળેખમ થાય છે. આયુર્વેદવિજ્ઞાનથી અજાણ હોવાથી આપણા દેશની માતાઓ બાળકોની કોમળ પ્રકૃતિને સમજી શકતી નથી અને તેમની આ અસાવધાનીથી બાળકોને ટંડી લાગવાથી આ દર્દ થાય છે. આયુર્વેદશાસ્ત્રમાં માનવશરીરના ત્રણ દોષ ગણાય છે. તે વિષે વધુ લંબાણથી નહિ કહેતાં માત્ર એટલુંજ લખીશું કે, બાલ્યાવસ્થામાં શરીરમાં કફની પ્રધાનતા રહે છે; તેથી થોડી પણ ઠંડી લાગવાથી તરત ખાંસી કે સળેખમ થઇ જાય છે. બાળકોની માતાઓને નિવેદન છે કે, તેઓ બાળકોને ઠંડીથી બચાવે. સાધારણ ગરમ પાણીથી ઘરમાં સ્નાન કરાવે અને પછી ઠંડી રોકાય તેવાં કપડાં પહેરાવીનેજ બહાર ફેરવે. કેમકે તેમનાં ફેફસાં બહુજ નાજુક હોય છે અને તેથી તેમને ઠંડી લાગતાં તરતજ ખાસી-સળેખમ વગેરે દર્દ થઈ જાય છે. ઉપરોક્ત દર્દ થઇ આવે તો સસ્તા અને સુલભ ઉપાય નીચે પ્રમાણે કરવા.

૧–કાકડાશિંગી અતિવિષની કળી લિંડીપીપર એ ત્રણેને સરખે ભાગે ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ બનાવવું. એ ચૂર્ણ બે બે વાલ થોડા મધ સાથે દિવસમાં ત્રણ વાર ચટાડવું. તાવ, ખાસી અને ઉલટીમાં તે ફાયદાકારક છે. આ દવા ઘણી વાર અજમાવેલ છે.

૨–નાગરમોથ, અતિવિષની કળી અને કાકડાશિંગી, એ ત્રણેને સમભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરવું. તેમાંથી એક કે બે રતી ચૂર્ણ એટલા મધમાં મેળવવું કે ચટણી જેવું થાય. એ ચાટણ દિવસમાં ત્રણ–ચાર વાર બાળકને ચટાડવું. તાવ, કાસ અને ઉલટીમાં તે ફાયદો કરે છે. આ બાળરોગની ખાસ દવા છે અને ઘણી વાર અજમાવેલી છે.

वहै सहरेतो दधावहै प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान् विन्दावहै बहूंस्ते सन्तु जरदष्टयः। संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयाम शरदः शतम्"

"હે કલ્યાણિ ! હું મારી કાંતિ, શ્રી, મહિમા, જ્ઞાન અને ધર્માદિની પૂર્તિને માટે તને ગ્રહણ કરું છું. તારો આત્મા મારા આત્માથી કદી અલગ ન થાઓ; આપણે બંને એકજ સાથે વૃદ્ધાવસ્થાને પામીએ. ભગ, અર્યમા અને સવિતા વગેરે દેવતાઓએ તને મારામાં મેળવી દીધી છે. તું ગૃહકાર્યો કરજે. હે કલ્યાણિ ! તારાદ્વારા મારી શાંતિ, શ્રી અને કાન્તિ વગેરેનો વિકાસ થશે, તેથી તું લક્ષ્મીસમાન છો; તારી ગેરહાજરીમાં મારી કાંતિ, શ્રી વગેરે રહી શકે તેમ નથી. હું એકલો લક્ષ્મીશૂન્ય છું. હે મંગળ કરનારી ! તને પામીને હું લક્ષ્મીવાન થયો છું. હે આયુષ્મતિ ! હું સામરૂપ છું તો તું ઋક્રૂપ છે. ઋક્ અને સામને જેવો ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે; ઋક્ વિના જેમ સામ પુષ્ટ અને સતાવાન નથી રહેતો; તેજ પ્રમાણે તારા વિના પણ મારી અને મારી ઇંદ્રિયોની પુષ્ટિ અને સત્તા રહી શકે તેમ નથી. હે અંગના ! હું આકાશસ્વરૂપ છું તો તું પૃથ્વીરૂપ છે. પૃથ્વી અને આકાશને જેવો પરસ્પર સંબંધ છે, તેજ પ્રમાણે તારી સાથે મારો સંબંધ થયો છે. માટે હે કલ્યાણિ ! તું આત્મસમર્પણ કર. આપણા લગ્નબંધન સુદૃઢ થાઓ, આપણે બંને બ્રહ્મચર્ય પાળીને સંયમથી રહીશું અને પછી યોગ્ય સમયે દેવતાયોગથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરીશું અને તેનું સુખ અનુભવીશું. આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાથી તે દીર્ઘાયુષી થશે. તારો અને મારો આત્મા એક થયા પછી આપણા બંનેના તેજની વૃદ્ધિ થશે; બંનેના દિલ એક થઈને સંયુક્ત થશે; આપણે સો વર્ષ જીવીશું; સો વર્ષ જોઈશું અને સો વર્ષ સાંભળીશું."

આ [illegible] છે કે, વે [illegible] સો વર્ષનું આયુષ્ય [illegible]; પણ તે એક શરતે કે 'આપણે બન્ને બ્રહ્મચર્ય પાળીને [illegible]' [illegible] અને [illegible] નહિ કરવાથી [illegible] તે સો વર્ષનું આયુષ્ય [illegible] તો [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'સંતાનાર્થં ચ મૈથુનમ્' [illegible] [illegible] ઉચ્ચ [illegible] કે—

"[illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] ।

પ્રથમ ડાઘવાળા ભાગ ઉપર લિંબુનો રસ ખૂબ ઘસવો જોઇએ. પછી તેને ઘણી વાર સુધી તડકામાં સૂકવવાથી અને સારપછી ધોઈ નાખવાથી તે નવા જેવું બની જાય છે.

("ચાંદ"ના એક અંકમાં લેખકઃ-ગયાપ્રસાદ શાસ્ત્રી)

બાળકોની મૂગીઃ—(૧) પરવાળાના દાણાને ગરમ કરી બન્ને જડબાંની વચ્ચે ચાંપવાથી નાનાં બાળકોની મૂગી મટી જાય છે. (૨) ખાખરાના મૂળને પાણીમાં ઘસીને બે ત્રણ ટીપાં નાકમાં નાખવાથી મૂગીની મૂર્છા દૂર થાય છે. (૩) કડવી તુંબડીનાં બી [illegible] વાટીને બે-ત્રણ ટીપાં નાકમાં નાખવાથી મૂગીની મૂર્છા તુરત મટી જાય છે.

દમનો રોગઃ—(૧) છીપની ભસ્મ આદુના રસમાં ઘૂંટી [illegible] ગોળીઓ કરવી. એક એક ગોળી સવારસાંજ ખાવાથી [illegible] દૂર થાય છે. (૨) માલકાંકણી બે માસા અને નાની [illegible] બે માસા, એ બન્નેને મેળવીને પાણીદ્વારા ઉતારી [illegible] દમનો રોગ દૂર થાય છે. (૩) કેરડાના લાકડાની ભસ્મ [illegible] રોજ ખાવાથી દમ મટે છે.

ખાંસીઃ—(૧) કાંટીપાપર, કાળાં મરી તથા જેઠીમધ, [illegible] કરી તેમાંથી બે માસા [illegible] મટે છે. (૨) બે માસા [illegible] વાટીને [illegible] મટી જાય છે.

[illegible] નબળાઈઃ—[illegible] આંખ તથા [illegible] દૂર થાય છે.

[illegible] રોજ [illegible] દૂર થાય છે.

[illegible]

ખી મનથી, આવેગથી, ક્રોધમાં, વ્યાયામ કરીને, થાકેલી સ્થિતિમાં, ઉપવાસને દિવસે અને બીજા લોકોના દેખતાં કદી પણ સ્ત્રીસમાગમ કરવો જોઇએ નહિ. સ્ત્રીસમાગમની બાબતમાં ગ્રીસ દેશના મહાત્મા સૉક્રેટીસને તેમના શિષ્ય સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત થઇ હતીઃ—

શિષ્યે પૂછ્યું—મનુષ્યે સ્ત્રીસમાગમ કેટલી વાર કરવો જોઇએ ?

સૉક્રેટીસ—જીવનમાં માત્ર એક વાર !

શિષ્ય—જો એટલાથી તૃપ્તિ ન થાય તો ?

સૉક્રેટીસ—તો વર્ષમાં એક વાર કરી શકે છે.

શિષ્ય—એટલાથી પણ મન ન માને તો ?

સૉક્રેટીસ—મહીનામાં એક વાર કરે.

શિષ્ય—તોપણ ન રહેવાય તો ?

સૉક્રેટીસ—ભલે મહીનામાં બે વાર કરવો, પણ તેમ કરવાથી મૃત્યુ જલદી આવશે.

શિષ્ય—અને એમ કરવા છતાં પણ ઇચ્છા થયા કરે તો ?

સૉક્રેટીસ—પ્રથમ કફન મંગાવીને ઘરમાં રાખે અને પછી જેટલી વાર ચાહે તેટલી વાર કરે.

ઉપર જણાવેલાં પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે, સ્ત્રીસમાગમ જેટલો ઓછો થાય તેટલો સારો છે અને તેટલોજ તે મનુષ્યની પારમાર્થિક ઉન્નતિને માટે વિશેષ ઉપયોગી છે.

જે સ્ત્રીપુરુષ સ્વેચ્છાથી બ્રહ્મચારી રહેવા ઇચ્છે તેમણે અવશ્ય તેમ કરવું જોઇએ. કેટલાક લોકો કૃત્રિમ અને અકુદરતી સાધનોથી સંતાનોત્પત્તિ બંધ કરવા ઇચ્છે છે, પણ એ પ્રમાણે કરવું તે પાપ છે. વધારે સંતાન નહિ ઉત્પન્ન કરવાનો સૌથી સુંદર અને ધાર્મિક ઉપાય સ્ત્રીપુરુષે સ્વેચ્છાપૂર્વક બ્રહ્મચર્યનું પાળવાનો છે. એથી આ લોક અને પરલોક બન્ને સુધરશે. [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] છે, [illegible] પણ [illegible] છે; પરંતુ [illegible] બ્રહ્મચર્યરક્ષાના કેટલાક સામાજિક અને વ્યક્તિગત નિયમો [illegible] આ આપે છે. [illegible] [illegible] મનન કરવું જોઇએ અને તેનો [illegible] ઉપયોગ કરવો. અમલ પણ કરવો જોઇએ—

બ્રહ્મચર્ય રક્ષાના ઉપાયો

(૧) [illegible] નહિ.

(૨) [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] નહિ.

[illegible] પણ [illegible]

ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેઓ લખે છે કે "સંવત ૧૯૬૦ ની સાલમાં મને પિત્ત અને કફના મહાન ઉપદ્રવથી થયેલ સંગ્રહણી જેવા ઝાડાના સાડાપાંચ માસના દરદમાં મરણપથારીથી ઉઠાડનાર આજ મહૌષધ છે. મેં દવાતરીકે નહિ પણ અજ્ઞાનતામાં (બેફીકરાઇથી) માત્ર પંદર દિવસમાં દશ શેર આંબલીના કાતરા ચાવી ખાધા હતા. આથી ઝાડામાં દુર્ગંધ નીકળી મને આરામ થયો. જે લોકો મારા આ ખુચકને વખોડતા અને પ્રતિબંધ કરતા, મશ્કરી કરતા, તેઓજ આ ચમત્કાર જોઇ દિઙ્મૂઢ થયા હતા અને મને નવું જીવન મળ્યું હતું."

દાદરનો ઉપાય:—આંબાનો તાજો ગુંદ દાદર ઉપર ચોપડવાથી તુરત આરામ થાય છે. આ ઉપાય અમે જૈન ગ્રંથમાંથી અનુભવસિદ્ધ લીધો છે.

વિંછી ઉતારવાનો ઉપાય:—પિત્તપાપડાને આકડાના દૂધમાં પલાળી છાંયે સૂકવવો. આમ ૨૧ વખત કરી તેને શુદ્ધ કરી વાટી ગોળી કરી રાખવી. તે પાણીમાં ઘસી વિંછીના ડંખ ઉપર ચોપડવાથી વિંછીનું ઝેર તુરત ઉતરી જાય છે.

("ભાગ્યોદય"માં લેખકઃ-વૈદ્ય મોહનલાલ જેઠાલાલ ઠાકોર)

(૧) માથાના દુખાવા માટે ચમત્કારિક બામ:—વેસેલાઇન શેર ૦॥, ચોખ્ખું મીણ તોલા ૫, પીપરમીટનાં ફૂલ તોલો ૦॥, કપૂર તોલો ૦॥, તજનો અર્ક તોલો ૦॥, લવિંગનો અર્ક તોલો ૦॥, બધી ચીજો એકઠી કરી એ મિશ્રણ કાચની પેચવાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું. જ્યારે જોઇએ ત્યારે ખોલી કામસર વાપરી પાછું બંધ કરી દેવું. આ દવા માથાના દુખાવા માટે અકસીર કામ કરે છે.

(૨) હેડકીનો ઉપાય:—સુંઠ બેપૈસાભાર ખાંડી વસ્ત્રગાળ કરી કુંવારપાઠાના રસમાં ઘુંટવું, તેની વટાણા પ્રમાણે ગોળીઓ કરવી. તે ખાવાથી હેડકી મટી જાય છે.

(૩) શીતજ્વરની ગોળી:—કાળાં મરી અને લીમડાની લિંબોળીની બીજ સરખે ભાગે લઇ જંગલી કારેલીના રસમાં ખરલ કરી તુવેરના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી. સવારસાંજ એકેક ગોળી પાણી સાથે ખાવી, તેથી મટી જશે. આમાં તેલ, મરચું, ખટાશ, દૂધ અને દહીં ખાવું નહિ.

(૪) ઉંદરના વિષ માટે:—બેઆનીભાર એળિયો તેમાં અધોળ પાણી લઈ રાત્રે પલાળી રાખવો. સવારમા ઉપરનું નીતર્યું પાણી લઇ ઝેરી ટોપરૂં ને હીંગોરાની ગોટલી એક એક આનીભાર ઘસવું ને તે ઘસારૂં એળિયાના પાણીનું પી જવું. આ પ્રયોગથી ચૌદ દિવસમા ગમે તેવું ઉંદરનું વિષ મટે છે.

આવે. ઓછામાં ઓછાં અઢાર વર્ષની ઉંમર સુધી આશ્રમમાં રહેવું અનિવાર્ય હોવું જોઇએ.

(૪) છોકરાઓ અને કન્યાઓનાં સગાઇ પણ નાની ઉંમરમાં કરવી જોઇએ નહિ.

(૫) તેમને ચમકદાર કપડાં અને ઘરેણાં બિલકુલ પહેરાવવાં નહિ

(૬) શૃંગારરસવાળાં કાવ્ય, નાટક, નોવેલ વગેરેનાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત પુસ્તકો બ્રહ્મચારીના હાથમાં કદી પણ જવા દેવાં જોઇએ અને વિદ્યાર્થીઓને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ એવા ગ્રંથ ભણાવવા જોઇએ નહિ.

(૭) શૃંગારરસપ્રધાન નાટક-સીનેમા કદીપણ જોવાં જોઇએ નહિ. નાનાં બાળકોને તો તે નજ દેખાડાય.

(૮) ઉત્તેજક પદાર્થો ખાવા નહિ. મરચાં, રાઇ, ગરમ મસાલા અથાણાં, ખટાઇ તથા વધારે ખાંડવાળા પદાર્થો અને વધારે ગરમ ચીજો ખાવી જોઇએ નહિ. ભોજન ખૂબ ચાવીને જમવું, તેમજ હમેશ સાદું, તાજું અને નિયમિત ખાનપાન કરવું. માંસ-મદિરાનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો. કોઇપણ માદક (નશાવાળી) વસ્તુનું સેવન કરવું નહિ

(૯) યથાશક્ય નિત્ય ખુલ્લી હવામાં દરરોજ સવારે અને સાંજ પગે ચાલીને ફરવા જવું.

(૧૦) રાત્રે જલદી સૂઇ જવું અને પ્રાતઃકાળે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં યા સૂર્યોદયથી કમમાં કમ એક કલાક વહેલા અવશ્ય ઉઠવું. સૂતી વખતે પિશાબ કરીને સૂવું. રાત્રે પરમાત્માનું ચિંતન કરતા કરતા નિદ્રાવશ થવું, અને સવારે ઉઠતાંવેંતજ પુનઃ પરમાત્માનું સ્મરણ ચિંતન કરવું.

(૧૧) ખોટી સોબતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. પુરૂષે સ્ત્રીસંબંધી ચર્ચા અને સ્ત્રીએ પુરુષ સંબંધી ચર્ચા કે ચિંતન કદી પણ કરવું નહિ

(૧૨) પતિ-પત્ની સિવાય સ્ત્રીપુરુષે કદી પણ એકાંતમાં બેસવું કે વાતચીત કરવી ન જોઇએ.

(૧૩) સ્ત્રીઓ તરફ કદી પણ જોવું નહિ. જો દૃષ્ટિ જાય તો તરતજ માતૃભાવના યા તો પરમાત્મભાવના કરવી. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ પુરુષો તરફ ન જુએ અને દૃષ્ટિ જાય તો પિતાભાવ કે પરમાત્મભાવનું સ્મરણ કરે.

(૧૪) નિત્ય સત્સંગ કરવો, સદ્ગ્રંથોનું સેવન કરવું, રામાયણ, મહાભારત, ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોના સુંદર સુંદર ભાગોનો નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવો. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો અર્થસહિત નિત્ય પાઠ કરવો.

(૧૫) લહેરીપણાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. યાદ રાખવું જોઇએ કે, ટાપટીપ અને ભપકાબંધ વસ્ત્રો વગેરે પહેરવાથી કામવાસના જાગ્રત થાય છે. વાસ્તવમાં સજાવટ અને ટાપટીપ બીજાઓની દૃષ્ટિએ સુંદર

(૫) દમ ને ઉધરસ માટે, તેમજ કફ ખૂબ છોડવા માટે:—ધાપાણુની ભસ્મ તોલા ૪ અને શુદ્ધ મનશીલ તોલો ૧, આ બંનેને એક પહોર સુધી ખરલ કરવાં; તેથી બદામી રંગની અભ્રકભસ્મ જેવી માત્રા થાય છે. તે ૧ વાલપુર મધ સાથે લેવી, તેથી ઘણો ફાયદો કરે છે.

સૂચના:—મનશીલ શુદ્ધ કરવા માટે તેને આદાના રસમાં ઘુંટી સૂકવી ઉપયોગ કરવો.

("ભાગ્યોદય"માં લખનાર:-વૈદ્યરાજ ધીરજરામ દલપતરામ)

ઉધરસ-દમ ઉપર ચૂર્ણ:—સૂંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, આમળાં, વાવડીંગ, રાસ્ના, દેવદાર, બળબીજ, એ સમાનભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી મધ સાથે ખાવું; તેથી ઘણોજ સારો ફાયદો થાય છે.

તાવ સાથે ઝાડા હોય તો:—સૂંઠ, રાળ, ધાવડીનાં ફૂલ બીલી એ સમાનભાગે પાણી સાથે ફાકવાથી અતિસારવાળો તાવ મટે છે.

હરસ ઉપર:—વાવડીંગ ને જેઠીમધનું ચૂર્ણ દરરોજ સવાર-સાંજ સાકર સાથે એક માસ સેવવાથી મટે છે.

ચોથિયા તાવ ઉપર:—જૂના ઘીમાં હીંગ મેળવી નાકે સુંઘવી તથા હરડાં, બેહેડાં ને આમળાંનું ચૂર્ણ દૂધ સાથે પીવું. તેથી એનો નાશ થાય છે.

મુખશોષનો ઉપાય:—એળચીની આંબલીના રસમાં ગોળી કરવી. એ ગોળી મોઢામાં રાખવાથી મુખશોષનો નાશ થાય છે.

આધાશીશીનો ઉપાય:—(૧) પીપર, મરી અને લોધર, એ સમાન ભાગે બારીક વાટી ત્રણ દિવસ નસ્ય આપવાથી મટે છે. (૨) લીમડાનાં પાનનો રસ તેમાં સૂંઠ ને ગોળ વાટી એકંદર કરી નાકમાં ટીપાં મૂકવાં. (૩) લેપ—નેપાળાનો મગજ ભવાં ઉપર લગાવવો. (૪) લેપ—રતનજોતના બીને લિંબુના રસમાં વાટી ભવાં ઉપર લેપ કરવો.

કમળાનો ઉપાય:—(૧) કડુ, કરિયાતુ, ધાણા, હરડાં, બેહેડાં, આમળાં અને સુંઠ, એને સમાનભાગે લઈ ક્વાથ કરી મધમાં મેળવી પીવાથી જીર્ણ જ્વર તથા કમળો મટાડે છે.

(૨) કળીચૂનો ધોઈ ચોખ્ખો કરી સૂકવી તેનું ચૂર્ણ માખણ સાથે ચાટવાથી સાત દિવસમા ફાયદો થાય છે.

(૩) કપાસના છોડના મૂળને વાટીને મધ ને ચોખાના ધોણ સાથે પાવાથી પાંડુરોગ ને કમળો પણ થોડા દિવસે મટે છે.

(૪) હળદર, ત્રિફળા, દ્રાક્ષ, લોહભસ્મ ને ત્રિકટુ, એ સમાનભાગે ચૂર્ણ કરી, મધ ને ઘી નાખી અવલેહ કરી ચાટવાથી કમળો શાંત થાય છે.

દાંત સાફ કરવાનું સસ્તુ દંતમંજન:—ચાક ૨ ભાગ, ફટકડી ૧ ભાગ, સિંધવ ૧ ભાગ, અગર (મીઠું) ને દાડમની છાલનું ચૂર્ણ ૧ ભાગ મિલાવી દાંતે હંમેશાં ઘસવાથી દંતરોગ થતા અટકાવે છે.

ખરજવાનો ઉપાય:—રાઇને ડીબામાં નાખી કાળી રાખ થાય ત્યાંસુધી બાળવી. પછી નીચે ઉતારી વાટી નાખી અંદર સરસિયું તેલ અગર તલના તેલમાં મલમ જેવું થાય ત્યાંસુધી એક વાસણમાં ઘુંટવું. તે દવા ખરજવા ઉપર લગાડવાથી તથા ખસના ફોલ્લા ઉપર લગાડવાથી જલદી રૂઝ આવે છે. આ મલમથી ચાર વરસ સુધીનું જૂનું ખરજવું મટી ગયું છે.

બરોળ:-અગ્નિમંદ થવાથી ભૂખ છવાઇ ગઈ હોય તો તથા પેટની બરોળ ફૂલી હોય તો, બંગડીખાર લાવી તેના ચણા જેવા કટકા કરવા. પછી તે કટકાને એક ઓરસિયા પર કોરણેથી સામી બાજુએ ઘસીને તેની ગોળ ટીકડી નંગ ૭ બનાવવી. દરરોજ સવારે એકેક ટીકડી પાણી સાથે ગળાવવાથી બરોળ બરાબર થઇ દુઃખાવો મટે છે અને ભૂખ સારી લાગે છે.

વાયુનો ગોળો ચઢતો હોય અથવા પેટમાં કાંઇ દર્દ હોય તો બીડી અગર ચલમમાં શિવલિંગી પીવી.

દાઢમાં દર્દ થાય તો આકડાનાં પાકાં પાતરાંનો રસ, જમણી બાજુએ દુઃખે તો ડાબી બાજુના કાનમાં અને ડાબી બાજુ દુઃખે તો જમણી બાજુના કાનમાં નાખવાથી તે તરત મટી જાય.

પિત્તવાયુ માટે:—સંચળ ૪ ભાગ, સુંઠ, પીપર, મરી, શેકેલી, સોડાખાર, એકેક ભાગ. આ દવા ચોમાસામાં હવાઇને પાણી થઇ જાય છે, માટે કાચના બૂચવાળી શીશીમાં ભરવી. એનાથી વાયુસ્રાવ સારો થઈ ભૂખ લાગે છે અને પિત્ત દબાય છે.

ઉડી ગયેલી ઊંઘ પાછી નિયમિત લાવવા માટે ભાંગ [illegible] તેને [illegible] કરી [illegible] ગોળાને રાત્રે સૂતી વખતે પ્રકૃતિ પ્રમાણે [illegible]. [illegible] એ ચાર દિવસ ચાટવાથી બહુ સારું કામ કરે.

કોઈપણ જાતના ઝાડા માટે:—સંચળ તો. ૧, અફીણ તો. [illegible] [illegible] તો. ૧ [illegible] સતલું ખોલેલું તો. ૧, સુંઠનો [illegible] કરેલ. [illegible] તો. ૧, [illegible] ચાર [illegible] કરી કાગદી લિંબુના રસ [illegible] [illegible] ગોળી કરી [illegible] એકેક ગોળી [illegible] [illegible] પાણી સાથે [illegible] [illegible] [illegible] કરીને [illegible].

[illegible] હોય તેને, તેના [illegible] [illegible] [illegible] કરી, [illegible]

બીજાના દરતાં છેક ઉંધા હોય છે, એટલે ન ગમે તો માફ કરજો. દૂધ-ઘી આપીને તમે માણસો ઉપર બહુજ ઉપકાર કરો છો એ વાતની કયો ગધેડો ના પાડી શકે? પણ તેના બદલામાં બિચારાં માણસો તમારી ચાકરી તો કરે છે. તમને લીલું ઘાસ લાવી આપે છે. ટાઢતડકામાં રહેવા માટે ઘર આપે છે, માંદાં પડો તો ચાકરી કરે છે, કોઈની મોલાત ચરી ખાઓ અને ખેડુત મારવા દોડે તો તમારું રક્ષણ કરે છે. એવા તો તમારાં ઘણા કામ માણસો કરે છે. અમને ગધેડાંને તો ન કોઈ ખારા આપે, ન કોઈ દવાદારૂ કરે, ન કોઈ રક્ષણ કરે અને વગર કામે ઘેર જઈએ તો ડફણાં મારીને હાંકી મૂકે. તમે બોલો એટલે ખાવાપીવા મળે, અમે ભૂલચૂક બોલીએ તો મોઢા ઉપર માર મળે. તમે આ બધી વાતનો વિચાર તો કરી જુઓ!"

કાળી તો ગધાભાઈના મોઢા સામું જોઈ રહી. તેના મનમાં થયું કે "માણસો કહે છે કે ગધેડાની અક્કલ બહુ બોદી હોય છે, એટલે તેનાથી કોઈને શિખામણ દેવાય નહિ; પણ ગધાભાઈએ આજ જે કહ્યું તે તો તદ્દન ખરું છે."

કાળી માએ હડતાળનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

("બાળસખા" માર્ચ-૧૯૨૮માંથી)

७–झारशाहीना विनाशनुं एक करुण दृश्य

[સ્થળ:-સેંટ પીટર્સબર્ગમાંનો ઝારનો રાજમહેલ. સમય:-૧૯૧૭ નો દુકાળનો શિયાળો. પાત્રો:-ઝાર, ઝરીના, રાસપુટીન, મહામંત્રી, મંત્રી, દીવાન, ચિંકરે-દાસ સ્ત્રીઓ અને બગલાઓરી વગેરે.]

(શિયાળાની અંધારી રાતીમાં રશિયાનું આખુંય માનવકુળ થરથરી રહ્યું છે. શાહી મહેલાતમાં ઝરીના કંપતી બેઠી છે. ઘણાંયે અશુભ દૃશ્યો તેની આંખ આગળ તરવરી રહ્યા છે.)

ઝરીના—(રાસપુટીન પ્રત્યે) ગુરુદેવ! ઓ, ગુરુદેવ! કોણ જાણે કેમ, પણ મારા અંગમાં આગ સળગે છે. વિનાશ તો નથી આવતો ને? ગુરુદેવ! ઓ, ગુરુદેવ! મને આજકાલ અશુભ સ્વપ્નો કેમ આવે છે?

રાસપુટીન—(બેદરકારીથી) ઘેલછા! ભ્રમણા! હું સ્વાર્ગનો દેવ જાણુનો બેઠો છું કે, કાળબળ તો અનેક નક્ષત્રોને પણ હણી નાખે છે, પણ રશિયાના રાજકુટુંબને ઝડપી લેવા જેવું આપનાં સામેનું કાળબળ સાર્વભૌમ નથી. હું કહું છું કે, તમે નિર્ભય બનો!

ઝરીના—(વધુ કંપતાં) વિનાશ, વિનાશ! ગુરુદેવ! મને તો આપણો વિનાશ વિજળીના ઝડપથી સમીપ આવતો જણાય છે.

પાટો બાંધી રાખવાથી તાવ આવતો અટકે છે. બિલકુલ તાવ અટકે ત્યાં સુધી આંગળીપર આ પાટો બાંધી રાખવો. તાવ આવવાના સમય પહેલાં એક કલાક અગાઉથી આ પાટો બાંધવો. તાવ ચઢ્યા પછી પણ બંધાય છે. આ ઇલાજ બહુ ચોક્કસ છે.

ખસ-ખુજલી (ખાજ):—તાંદળજાની ભાજીમાં થોડોક સુરોખાર મેળવી, વાટી ચોપડવાથી ખસ, ખુજલી, ખાજ મટે છે.

કષ્ટવગર પ્રસવઃ—ફુલાવેલ ટંકણખાર ભાગ ૧ અને તજ ભાગ ના એ બન્નેનાં ૨ થી ૪ વાલનાં પડીકાં ઠંડા પાણી સાથે ફાકાડવાથી ૧ થી ૪ પડીકાં ખાતાં ખાતાં વેણ વધી, પેટનો દુખાવો મટી સુખરૂપ પ્રસવ થાય છે. કસ્તૂરી કરતાં પણ સારો ગુણ કરે છે અને આબાદ છે.

સખ્ત બંધકોષનાશકઃ—એળીઓ, કાચકાની શેકેલી મીંજ, સંચળ અને રેવંચીનો શીરો, એ સર્વ વસ્તુ સમભાગે લેવી. જૂદીજૂદી ખાંડવી. પછી એકત્ર કરી ખલમાં નાખી ઘુંટી ઘુંટીને એકરસ કરી મગ જેવડી ગોળીઓ વાળી, છાંયડે સુકવવી. રાત્રે સુતી વખતે ૩-૪ ગોળી ૭ દિવસ લગી પાણી સાથે લેવાથી બંધકોષ મટે છે.

શ્વેત પ્રદર માટેઃ—કૌવચનાં બીજ રાત્રે બકરીના દૂધમાં પલાળી તેની મીંજ કાઢવી. સુકાયા બાદ ખાંડ્યા પછી તેના બરાબર દૂધીના વેલાનું પંચાંગ તથા સાકર સમભાગે લઇ દૂધ સાથે ફાકાવવું. દરેકનું પ્રમાણ ૭ ૭ માસા રાખવું. (દૂધીના વેલા માળવામાં બહુ થાય છે.)

શ્વેત-પિત્ત પ્રદર હોય તો આમળાના બીજ અને સાકર સમભાગે વાટી પીવાં.

ધનુર્વા, આંકડી, હિસ્ટીરિયા, હેડકી તથા વાયુનાં દરદો માટેઃ—મરીના દાણા, તુળસીના પાતરા, ગંઠીપીપર, કાળાબોળ, જાવંત્રી, ખોરાસાની અજમોદ, મોરપીછાના ચાંદલાની રાખ, પીપળાની લાખ, કેસર અને અફીણ, સમભાગે લઇ દરેક અલગ અલગ ખાંડવું અને તેનું ચૂર્ણ બનાવવું.

માત્રા–૧ થી ૨ વાલ, બપોર. દિવસમાં ૧ થી ૩ વાર ચટાડવું.

१४–आरोग्यादि विषे प्रासंगिक नोंधो

ચોકસ ઉપાય–ન.વ.ર.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

૧૫-અમેરિકામાં છોકરા છોકરીઓની સેળભેળનાં પરિણામ

મીસ મેયોએ "મધર ઇંડિયા" અને "દેવતાઓના ગુલામ" નામનાં પુસ્તકો હિંદુસ્થાનની અને હિંદના રહેવાસીઓની હીનતા અને માનહાનિ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ કર્યાં તેનો જડબાંતોડ જવાબ આપનારાં પુસ્તકો હિંદમાં પણ પ્રગટ થયાં છે, જેમાં હિંદી સંસ્કૃતિ અને હિંદુ ધર્મની સર્વોપરિતા પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે. શ્રી કનૈયાલાલ ગૌવને "દેવતાઓના ગુલામ"ના જવાબમાં "અંકલશામ" લખ્યું છે. તેમાં અમેરિકા પૈસાનું ગુલામ હોવાનું જણાવ્યું છે અને પૈસાની ગુલામીને લઇને સૌંદર્યનાં લીલામ, સુંદર સ્ત્રીઓની ખરીદી, અત્યાચાર, નશાખોરી, હરામખોરી અને વ્યભિચારનું બજાર [illegible] જણાવ્યાં છે. કોર્ટના જજ લીંડસેને જણાવ્યું છે કે, સેંકડે [illegible] છોકરીઓ અમેરિકામાં સ્કૂલ છોડતાં પહેલાં વ્યભિચારી થઇ જાય છે. અમેરિકન યુવતીઓના સંબંધમાં ડૉ. બર્નાર્ડ મેકફેડન જણાવે છે કે, કાચી ઉંમરની છોકરીઓ વ્યભિચાર કરે છે. "કોસ્મોપોલિટન મેગેઝીન" નામના પત્રે જાહેર કર્યું છે કે, ત્યાંનો દરેક યુવક ઓછામાં ઓછી ૬ છોકરીઓ સાથે વ્યભિચાર કરે છે અને સેંકડે ૮૭ છોકરીઓ ભ્રષ્ટ થાય છે અને ૧૦૦ માં ૬૦ તો એવી [illegible] છે કે પહેલી મુલાકાતેજ બગડે છે. કેટલીક છોકરીઓ [illegible] છોકરાઓ સાથે વ્યભિચાર કરે છે, જેથી કુમારાવસ્થામાં ગર્ભ [illegible] થાય છે અને ગર્ભ પાડવામાં આવે છે. અમેરિકામાં દર વર્ષે [illegible] પ્રમાણે ૨ા લાખ ગર્ભપાત થાય છે.

અમેરિકામા મોટરસાઇકલ ઉપર બેસવા માટે એક છોકરાને પંદર વર્ષની ઉંમર થતા સુધી રાહ જોવી પડે છે, દારૂ પીવા માટે અઢાર વર્ષની ઉંમર થતા સુધી થોભવું પડે છે; પરંતુ છોકરીઓ સાથે [illegible] કરવા માટે કોઇ પણ ઉંમર [illegible] અમેરિકામાં કેટલાક [illegible] ૯૧ ટકા છોકરીઓ ૧૩ મે [illegible] ૯૧ ટકા છોકરીઓ ૧૨ થી ૧૩ મા વર્ષની અંદર અને [illegible] છોકરીઓ [illegible] વર્ષની અંદર [illegible] આવે છે [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] "[illegible]" ના એક અંકમાંથી

લીલથી છવાઇ લીલા રંગનું થઇ ગયેલું; છતાં માણસ અને ઢોરને એ પાણીનો ઉપયોગ કરતાં જોયાં. આખા તળાવમાં એક ડબ્બો કેરોસીન તેલ રેડી ચાર દિવસ તળાવમાં ઢોરને પાણી પાવાનું બંધ કરવાનું મેં ગામના લોકોને સૂચવ્યું. ચાર દિવસ પછી સૌની અજાયબી વચ્ચે આખા તળાવની લીલ કોહી જઇ પાણીને તળિયે બેસી ગઈ ને પાણી નીતરા કાચ જેવું થઈ ગયું.

આવીજ રીતે જાજરૂમાં તથા ગંધાતા ખાબોચિયામાંથી મચ્છરનો ત્રાસ ઓછો કરવો હોય તો કેરોસીનનો પ્રયોગ કરવા જેવો છે.

અહિંસાવાદીઓએ આ પ્રયોગ પોતાની જવાબદારીથી કરવો, કારણ લીલમાં અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ હોય છે ને કેરોસીનનું પડ પાણીની સપાટી ઉપર ફરી વળવાથી તેનો નાશ થાય છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે!

("વૈદ્યકલ્પતરુ"ના એક અંકમાં લખનારઃ-ડૉ૦ મોતીશાહ હરિશંકર ભટ્ટ, વેટેરીનરી સરજન-ઓલપાડ)

પતનો રોગ ચેપી નથી.

ડૉ. ઇસાબ સંત્રા બીહાર અને ઓરીસાની સરકારના લેપ્રસી રીસર્ચ ડીપાર્ટમેન્ટ(પતના રોગની શોધખોળ કરનાર ખાતા)માં કામ કરે છે. તેમની સેવાઓ બ્રિટિશ એમ્પાયર લેપ્રસી રીલીફ એસોસીએશનની હિંદી પ્રધાનની ઑફીસ (ઈન્ડીયા કાઉન્સીલ)ને હસ્તક મૂકવામાં આવી છે. તેઓ મદ્રાસના ઉત્તર આર્કોટ જીલ્લાની તપાસ કરીને તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટે મદ્રાસ ગયા છે. વર્તમાનપત્રના પ્રતિનિધિએ પૂછેલા સવાલોના જવાબમાં ડૉ. સંત્રાએ જણાવ્યું હતું કે, એસોસીએશનનું મુખ્ય મથક ઇંગ્લાંડમાં અને ઇંડિયા કાઉન્સીલ તેની શાખા છે. એસોસીએશનનો હેતુ શહેનશાહતમાંથી પતનો રોગ નાબુદ કરવાનો છે અને તે હેતુથી ઇંડિયા કાઉન્સિલ પાસેથી કામ લેવામાં આવે છે, એટલે તે હિંદમાં તપાસ કરાવે છે. આખી દુનિયામાં પતિયાંની સંખ્યા હિંદમાં સૌથી વધારે છે. આ દરદ પહેલા ત્રણ તબક્કામાં હોય ત્યાંસુધી સુધારી શકાય છે અને પતિયાંને અલગ રાખવાની ખાસ જરૂર નથી. પતની સારવાર બહુ સાદી છે અને કોઈ પણ કવોલીફાઇડ દાક્તર એક પખવાડીઆમાં શીખી શકે છે. જે દવા વપરાય છે તે તો હિંદમાં ૩૦૦૦ વર્ષથી જાણીતી છે. તેનું નામ હાઇડનોકાર્પસ છે, જે મલબારમાં બહુ ઉગે છે. મદ્રાસ ઇલાકામાં પતિયાંની સંખ્યા વધુ છે. મારૂં કામ સઘળે ફરીને સરકારને પતિયાંવાળા ખાસ પ્રદેશો બતાવવા સંબંધી છે અને તેમ કરીને તેવાં સ્થાનોમાં સારવારના મથકો ઉઘાડવા સરકારને સમજણ પાડવી પડે છે. પતનો રોગ ચેપી નથી, પણ પતિયાં સાથે લાંબો વખત રહેવાથી અને તેમના સમાગમમાં આવવાથી આ દરદ થાય છે. આ દર્દ વંશપર

१६–माखी अने तेनाथी थती हानि

આ જંતુ મનુષ્યનું સર્વથી મોટું અને ભયંકર શત્રુ કહી
…ખાસ કરીને કૉલેરા વગેરે રોગો આ જંતુથી ફેલાય છે.
…ખી સ્વભાવથીજ મળમૂત્ર પર જીવન વ્યતીત કરનારી હોય છે–
…ની અંદરજ ઉત્પન્ન થાય છે, ને વિકાસ પામે છે. એક માખી
…જ વખતમાં અસંખ્ય ઈંડાંઓ મળની અંદર મૂકે છે; જે આશ્ચ-
…જનક શીઘ્રતાની સાથે થોડાજ સમયમાં કેટલાયે ૨૫ જાતોને
…તાની અસાધારણ માખીની સ્થિતિમાં આવી જાય છે. આ માખી
…ત મળમાંજ નહિ, પરંતુ બીજી ગંદી જગ્યાઓમાં–જેવી કે
…રેલા વગેરેમાં પોતાનો પગેરો ચલવે છે. ઘોડાઓની લીંદ મળી
…ય ત્યાં માખીઓની ખાણ બની જાય છે.

કમનસીબે તેમની આવ–જાવ આટલે સુધીજ પરિમિત નથી.
…આપણા ભોજનસંબંધી પદાર્થોથી પણ તેને તેટલોજ પ્રેમ છે
…જેટલો કે ગંદકીથી. પરિણામ એ થાય છે કે, કૉલેરાના રોગીના
…મળ, ઉલટી અથવા ક્ષયીના થુંક પર બેઠેલી માખી ત્યાંથી ઉડીને
…કીટાણું મિશ્રિત ગંદકી સાથે આપણા ભોજનનો રસ-સ્વાદ લે છે
અને વળી થોડાક કીટાણુ આપણી અસાવધાનીને લીધે મૂકતી
જાય છે. આ કિટાણુ ઘણા ઝેરીલા હોય છે, ને તેથી જેઓ આ
ઝેરમિશ્રિત ભોજન ખાય છે તેઓ ઘાતક રોગોના શિકાર બની
બેસે છે. થોડાજ વખત પર એક વિદ્વાન ડૉક્ટરે સૂક્ષ્મ યંત્રદ્વારા
સાબીત કરી આપ્યું હતું કે, મેસીડોનિયા ફોજમાં સંગ્રહણીનો
રોગ ફેલાવાનું મુખ્ય કારણ માખીઓજ હતી, કે જે માખીઓના
પગો અને પાંખોમાં સંગ્રહણીના અસંખ્ય જંતુઓ મળી આવ્યા.

દરેક ગૃહિણીનું એ કર્તવ્ય હોવું જોઇએ કે, આ ધિક્કારવા
યોગ્ય જંતુઓને પોતાના ગૃહમાં શરણ ન આપે. ઉપર લખી
આવ્યા છીએ તેમ જો ગંદકી એકઠી ન થાય તો માખીની ઉત્પત્તિ
પણ ન થાય જ્યાંસુધી બની શકે ત્યાંસુધી ગૃહનું મળમૂત્ર
સૂર્ય ઉગ્યા પહેલા સાફ કરાવી દેવું જોઇએ. ગામોમાં લોકો ગૃહની
પાસેજ કચરો, છાણ વગેરેનો ઢગલો કરે છે, જ્યાં માખીઓની
મોટી ફેક્ટરી બની જાય છે. તેમજ વળી થોડુંક પાણી પડવા પર
ખરાબ દુર્ગંધવાળી વાયુ નીકળીને ઘરવાળાઓની સ્વાસ્થ્યશક્તિને
નિર્બળ કરીને નાના પ્રકારના રોગોને માટે ભૂમિ તૈયાર કરે છે.

રસોડામાં બધાં ભોજન ઢાંકીને રાખવાં જોઇએ, કે જેથી
માખીઓ તેમના પર બેસવા ન પામે. અસાવધાનીથી ભોજનને
જ્યાં ત્યાં રાખવું એ માખીઓને નોતરું દઇને બોલાવવા બરાબર છે.

ા ઉતરતું નથી. પતિયાંને એસાયલમમાં રાખવાથી માથા દીઠ ાસિક ખર્ચ રૂા. ૧૫ આવે છે, પણ દવાખાનું હોય તો ત્યાં ૧૫ પિયામાં ૧૫ દર્દીઓની સારવાર થઇ શકે છે. પતિયાંને અલગ ાખવા કરતાં તેમની સારવાર માટે દવાખાનાંઓ નીકળવાં જોઇએ, અને ચાલુ દવાખાનાંઓથી આ કામ નભી શકે તેમ છે. મુખ્ય ાત જાહેરાતની છે, અને સારવાર બહુ ખર્ચાળ નથી એવી લોકોને ખાત્રી કરી આપવી જોઇએ.

સંધિવા

આ એક દુઃખદાયક અને કંટાળો આપનાર દર્દ છે. ગરીબો-ને થાય છે તો કમાઈ શકાતું નથી, મહેનત-મજુરી થઈ શકતી નથી. આ તો સુધરેલા જમાનાનું દર્દ છે, એટલે ગંદકીનું દર્દ છે. તડકાના કિરણો સહન કરી શકે તેમને આ દર્દ થતું નથી. સારો ખોરાક, સારી ટેવ અને રીતભાત અને સૂર્યનો પુષ્કળ પ્રકાશ હોય ત્યાં સંધિવા થતોજ નથી. ડેનમાર્કના ખોરાકના નિષ્ણાત ડૉ. હિંદ હેડ જણાવે છે કે, બટાકાનો ખોરાક સંધિવા થતો અટ-કાવે છે. શિયાળામાં આ દર્દ વધે છે અને ઉનાળામાં ઓછું થાય છે તેજ પુરવાર કરે છે કે, સૂર્યના કિરણો અને પ્રકાશ અસરકારક છે. વાઇટામીન સંધિવાનો કટ્ટો દુશ્મન છે. હાથે દળેલા ઘઉંના ગુલાવાળા લોટમાં અને ઇંડાંમા આ તત્ત્વ રહેલું છે.

વીર્યસ્રાવ અને વીર્યપાત

ઉંઘમાં તથા બીજી રીતે થતા વીર્યસ્રાવો અને વીર્યપાતોના સંબંધમા ઘણું ઘણું લખાયું અને વંચાયું, પણ આ ફરિયાદ દિવસો-દિવસ વધતી જાય છે. મુખ્ય કારણ કબજીઆત એટલે ઝાડાનો બંધકોષ છે, જે વીર્યનલિકા ઉપર દબાણ કરે છે એટલે જનનેન્દ્રિય ઉશ્કેરાય છે અને વીર્યપાત થાય છે. બીજું કારણ સાત્ત્વિક ખોરાક-નો અભાવ છે. ખાનપાનની બાબતમા યુવકસમાજ બેદરકાર બનતો જાય છે અને શું ખાવુ અને શું ન ખાવું તે જાણ્યા વિચાર્યા વગર જે આવ્યું તે ખાઇને મગજ તથા જ્ઞાનતંતુઓને ઉશ્કેરી મૂકે છે. આ પ્રમાણે ખોરાક અને બંધકોષ એ બન્ને વીર્યપાતના મુખ્ય કારણો છે. માટે ઝાડો સાફ રાખી મળાશય હલકું રાખવુ અને ખોરાક સાત્ત્વિક ખાવો. ગરમ મસાલા અને તેલના, ચા, કૉફી, કોકો, બજારૂ પીણાં, બીડીતંબાકુ, આઇસ-ક્રીમનો નાસ્તો વગેરે બંધ કરી ખોરાક ખૂબ ચાવીને રસ જેવો બનાવી મોઢામાંથી ગળે ઉતારવો. રાત્રે ઓછો અને હલકો ખોરાક લેવો. આઠપંદર દિવસે એક ઉપવાસ કરવો અગર હલકો ખુરાક લેવો. હમેશાં કસરત કરવી. ઉજાગરા કરવા નહિ.

("વૈદ્યકલ્પતરુ"માંથી)

જેઓ રૂપિયા ખર્ચી શકે છે તેમને ઉચિત છે કે, બારીઓ અને બારણાં પર લોઢાની ઝીણી જાળીઓ બેસાડવી; કે જેથી માખી અંદર ન જઈ શકે. જો આ ન બની શકે તો વાંસની ચીપો બેસાડવી. આ સંબંધી જે કંઇ ખર્ચ થાય તે નકામું તો નજ કહેવાય.

બાળકોનાં કપડાં રોજ ધોઈ કાઢવાં કે જેથી માખી તેમની પાસે પણ ન ફરકે. ("ભાગ્યોદય"માં લખનારઃ—કે. સી. મહેતા.)

૧૭—લીમડો અને તેના ગુણ

× × × ×

× × × ×

લીમડાનાં પાન—નેત્રોને હિતકારી, કૃમિ પિત્ત અને વિષ-વિનાશક છે. બાદી, પાચનમાં કટુ તથા સર્વ પ્રકારની અરુચિ અને કુષ્ટનાશક છે.

જૂનાં પાન—વિશેષ કરી વ્રણને દૂર કરે છે.

—કૃમિવાળા વ્રણોમાં તેનો લેપ કરવાથી કે તેના ક્વાથ વડે ધોવાથી કૃમી દૂર થાય છે.

લીમડાનાં પાંદડાંને એક કપડામાં લપેટી ઉપર માટી લગાડી અગ્નિમાં મૂકવાં. ગોળો લાલ થાય એટલે બહાર કાઢી લેવો. પછી શીતળ થયેથી અંદરનાં પાંદડાં મૂઢ ગુમડાં ઉપર બાંધવાં. આ બાંધવાથી તેનું થતું દરદ ઘણું નરમ થઇ જાય છે, અને ગુમડું પાકી ફૂટી જઇ પીડા મટી જાય છે.

ઉલટીના રોગમાં લીમડાના પાનને પાણીમાં પકાવી રોગીને તે પાણી પાવાથી ઉલટી બંધ થઇ જાય છે.

લીમડાનાં પાંદડાંને બારીને સોજા ઉપર બાંધવાથી ગમે તેવો ચઢેલો સોજો ઉતરી જાય છે.

લીમડાનાં પાંદડાંનું બારીક ચૂર્ણ કરીને આપવાથી કુષ્ટ અને અરુચિ શાન્ત થાય છે.

લીમડાનાં સૂકા પાંદડાને પાણીમાં નાખીને વલોવી તૈયાર કરેલ ફીણ ચોપડવાથી શરીર ઉપર થતો દાહ શાન્ત થાય છે.

લીમડાના લીલા પાંદડાનો ઉકાળો કરી તે ઉકાળાના પાણીથી ધોવાથી પગ સડી ગયા હોય, અગર આખા શરીરે ખરજ આવતી હોય તેમાં તરતજ આરામ થાય છે.

લીમડાના લીલા પાનની ગરમ પોટીસ કરીને આંખે બાંધવાથી આંખને બહુજ હિતકારી છે અને આંખે ચઢેલો સોજો ઉતારી આંખના પાક શાન્ત કરે છે. લીંબડા સર્પ કરડેલા માણસને

લીમડાનાં પાંદડાં ચવરાવી તે કડવાં ન લાગે તો તેને વિષ ચડ્યું છે, એવી કલ્પના કરે છે.

લીમડાનાં કુમળાં પાંદડાં તથા હરડેનો કલ્ક સરખે વજને લઇ બે માસ સુધી નિયમિત લેવાથી અગર તે પાંદડાં સાથે આંબળાંનો કલ્ક લેવાથી સર્વ પ્રકારના કુષ્ટરોગો નાશ પામે છે; તેમજ આ કલ્ક ઘી સાથે લેવાથી ભમરાં, શીળસ, ખરજવાં, ખરજ અને રક્તપિત્ત પણ શાંત થાય છે, એમ 'ભાવમિશ્ર' તથા 'વૃંદ' જણાવે છે.

લીમડાનાં પાંદડાંની ગરમ પોટીસમાં થોડો સિંધવ મેળવી આંખ ઉપર બાંધવાથી વાતકફથી થતી પીડા, ખરજ અને સોજો નરમ પડે છે.

લીમડાનાં પાંદડાં તોલા ત્રણ તથા સિંધાલુણ તોલો અર્ધો લઇ અર્ધો શેર પાણીમાં ઉકાળવું. નવટાંક પાણી રહે એટલે કપડેથી ગાળી લઈ ઠર્યેથી શીશીમાં ભરવું. આનાં ટીપાં સવારસાંજ કાનમાં નાખવાથી, કાનનું વહેવું અગર કાનની અંદર થતું દરદ યા ફોલ્લીઓ નાબુદ થાય છે.

લીમડાનાં પાંદડાંનું નિયમિત સેવન કરવાથી ગમે તેટલા વખતનો થયેલો મધુમેહ થોડા વખતમાં નાબુદ થાય છે.

("વૈદ્યકલ્પતરુ"ના એક અંકમાં લખનાર:–વૈદ્ય હરિસિંહ રામસિંહ)

૧૮–મૂળાના ગુણ

બીજાં શાકપાન કરતાં મૂળામાં ઔષધિના ગુણ વધારે છે. મૂળામાંથી અને તેનાં બીજમાંથી વરિયાળીના જેવું એક પ્રકારનું તેલ નીકળે છે. તેમાં ગંધકનો ભાગ વધારે હોય છે, તથા એક પ્રકારની ઉગ્રતા હોય છે. બીયાંમાં શાકના અને મૂત્રલ પદાર્થોના ગુણ વધારે છે, તેથી તે અધોવાયુ અને દસ્ત લાવનાર છે. લોહીને શુદ્ધ કરવાની પણ તેમાં શક્તિ છે. પ્રમેહમાં ત્રણ માસા મૂળાનાં બી લસોટીને પાણી સાથે લેવાથી વિશેષ ફાયદો થાય છે. મૂળા પેટની પીડા અને હરસને દૂર કરે છે. ગરમીનાં દરદો અને મૂત્રરોગોમાં પણ મૂળા અત્યંત ફાયદાકારક છે. જ્યારે પિશાબ કષ્ટથી થોડે થોડે ને ટીપેટીપે આવે છે અને પિશાબ કરતી વખતે ઇંદ્રિયમાં જલન થતી હોય ત્યારે મૂળાનો રસ ત્રણથી પાંચ તોલા ત્રણ ત્રણ કલાકને આંતરે દિવસમાં ત્રણચાર વાર પીવો જોઇએ. મૂળાને કચરીને કપડામાં નીચોવીને તેનો રસ કાઢવો. ભોજનની સાથે સાથે મૂળા ખાવાથી ભૂખ વધે છે.

("હિંદ"ના એક અંકમાંથી અનુવાદ)

[illegible]
કા આનંદ પ્રાપ્ત કરને મેં સમર્થ હોઉંગા.

(કલ્યાણમાં લે૦ શ્રી શંકરનારાયણ ઐયર બી. એ. બી. એલ.)

૧૦૧–एक भक्त की आकांक्षा

પ્રીતમ પાતી તબ લિખૂં, જબ તુમ રહો વિદેશ;
તનમેં મનમેં નૈનમેં, વાકો કહા સંદેશ.

પ્રિયતમ! પ્રાણપ્યારે! કૈસે ભૂલ ગયે. સ્વામિન્! તુમ્હારા તો પ્રણ હૈ કિ એક બાર જિસકો અપનાયા ઉસે કભી નહીં ભૂલ ગતે. ફિર કયા કારણ હૈ ઇસ ઉદાસીનતા કા? ભગવન્! કુછ સમઝ મેં નહીં આતા, તુમ્હારી કયા ઇચ્છા હૈ? તુમ તો દયાલુ હૈ, જિસપર કૃપા કી ઉસપર કભી કોપ નહીં કિયા. મુઝપર તો તુમને કૃપા કી હૈ ઔર બહુત કૃપા કી હૈ. ઇસકા મુઝે પૂરા અનુભવ હૈ નાથ! ઉસ કૃપાદાન કો મૈં કૈસે ભૂલ સકતા હૂં? ભૂલ જાઉં તો મૈં મહાન કૃતઘ્ન હોઉંગા. દીનબંધુ! અંતર્યામી! કયા લિખૂં? લિખા તો ઉસે જાતા હૈ જો ન જાનતા હો. તુમકો તો મેરે અંતર કા સારા પતા હૈ, તુમ તો મેરે રોમ–રોમ મેં રમ રહે હો પ્યારે!

ભગવન્! યહી તો અજ્ઞાન હૈ, યહી તો માયા હૈ કિ તુમકો જાનતા હુઆ ભી મૈં નહીં જાનતા. જબ તુમ્હારી કૃપા હોતી હૈ તભી જીવ તુમ્હારે સ્વરૂપ કો જાનતા હૈ. નાથ! ફિર તુમ મુઝે કયોં તરસાતે હો? કિસ અપરાધ કે કારણ મેરા ત્યાગ કર દિયા હૈ? સ્વામી! અપરાધ તો જરૂર હૈ, મેરી આત્મા કહતી હૈ કિ મૈં તુમ્હારા પલ–પલ કા અપરાધી હૂં, કયોંકિ જો એક ક્ષણ ભી તુમ્હારે વિયોગ મેં તુમ્હેં ભૂલ કર જીવન ધારણ કરતા હૈ, વહ બડા ભારી મહાન અપરાધી હૈ.

ભગવન્! સચ્ચી બાત તો યહ હૈ કિ મુઝમેં પ્રેમ નહીં હૈ. [illegible]

[illegible]

૧૧–લાખો કમાઇને દાન કરી જાણનાર અંબાલાલ દલપતરામનો સ્વર્ગવાસ

"જનની જણ તો ભક્ત જન, કાં દાતા કાં શૂર."

ભક્ત, દાતા અને શૂર પુરુષો થોડાજ પાકે છે. અમદાવા[illegible] આયુર્વેદ પ્રેમી એક દાતા ગુમાવ્યો છે. રીચીરોડ ઉપર છેલ્લાં પાં[illegible] વર્ષથી આયુર્વેદિક દવાખાનું ચલાવનાર અને જમાલપુર દરવા[illegible] બહાર જગન્નાથજીની જગ્યા સામેનું અશક્તાશ્રમ સ્થાપનાર અ[illegible] દાવાદના જમાલપુરમાં રહેતા ખત્રી શેઠ અંબાલાલ દલપતરા[illegible] પોતાની આશરે ત્રણેક લાખની મીલ્કત ધર્માદામાં આપી તા.૧૭-૭-[illegible] ના રોજ ૭૫ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગે સીધાવ્યા છે. રીચીરોડ ઉપ[illegible] દવાખાનું જે મકાનમાં છે તેની કિંમત આશરે રૂા. ૦ાાા લાખ છે અને જેની ભાડાની માસિક આવક આશરે રૂા. ૩૫૦ થી ૪[illegible] ની છે જે તે દવાખાના માટેજ વપરાય છે. તે તમામ મિલ[illegible] આયુર્વેદ દવાખાનાને દાનમાં આપી દીધી છે. આ દવાખાના[illegible] હમેશાં બે વૈદ્યરાજો વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરની દેખરે[illegible] નીચે કામ કરે છે અને તેમાં દર્દીઓની સંખ્યા ભરચક જો[illegible] સદ્‌ગત અંબાલાલ બહુજ સંતોષ પામતા હતા. અમદાવાદમાં લો[illegible] હિતાર્થ, પ્રજાહિતાર્થ વગેરે નામવાળાં ઘણાં દવાખાનાં શ્રીમં[illegible] વર્ગ તરફથી ચલાવવામાં આવે છે, પણ ત્યાં તો એક આનો બે આના જેવી રોજની ફી લેવામાં આવે છે, ત્યારે સદ્‌[illegible] પોતાના ટ્રસ્ટડીડમાં સાફ સાફ લખ્યું છે કે "મારા દવાખાના[illegible] આવતા દર્દીઓ પાસેથી એક પાઈ પણ લીધા વિના દ[illegible] આપવી." ઉપરોક્ત સિવાય બીજી મિલ્કત અશક્તાશ્રમ [illegible] જગન્નાથજીમાં આપી દીધી છે, જે આશરે રૂા. ૨ લાખની છે. તે[illegible] આવકમાંથી અશક્તોને પાળવામાં આવે છે. સ્વર્ગસ્થે અમદાવાદ[illegible] વૈદ્ય સંમેલનમાં સારી રકમ ભરી હતી અને તેઓ વધુ જીવી શક[illegible] હોત તો આયુર્વેદ માટે કાંઇક વધુ (શાળા પાઠશાળા જેવું) ક[illegible] શક્યા હોત. તેઓ પોતાની પાછળ પોતાની વિધવા સ્ત્રી અને વયોવ[illegible] વિધવા બહેન મૂકી ગયા છે, જેના ગુજરાન માટે પૂરતી જોગવા[illegible] કરતા ગયા છે. એક સાધારણ સ્થિતિમાંથી આપકમાઈ વડે આગ[illegible] વધી પોતાના દ્રવ્યનો આવો રૂડો સદુપયોગ કરનારનો આત્મા સ્વર્ગ[illegible] માં અખંડ શાન્તિ ભોગવો એવી અમારી પ્રભુપ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

("વૈદ્યકલ્પતરુ"માંથી ઉદ્ધૃત)

કોઉ કહૌ કુલટા, કુલીન અકુલીન કહૌ,
કોઉ કહૌ રંકિનિ કલંકિનિ કુનારી હૌં;
કૈસો પરલોક, નરલોક વર લોકન મેં,
લીની મેં અલીક, લોક-લીકનતેં ન્યારી હૌં.
તન જાવ, મન જાવ, 'દેવ' ગુરુ-જન જાવ,
જીવ ક્યોં ન જાવ, ટેક ટરતિ ન ટારી હૌં;
વૃંદાવનવારી બનવારી કે મુકુટપર.
પીત-પટવારી વહિ મૂરતિપે વારી હૌં;

અહાહા! કબ હોગી પ્રભુ યહ હાલત? અબ સમઝા પ્રેમો! તુમ્હારા કડે સે કડા વિધાન ભી જીવ કે ભલે કે લિયે હોતા હૈ, ઇસી લિયે તો તુમને મુઝે ત્યાગ કરને કા સ્વાંગ બનાયા હૈ, નિષ્ઠુરતા કી ભયાવની મૂર્તિ ધારણ કી હૈ ઔર મુઝસે દૂર ભાગતે હો. મેરી ભૂલ થી, જો મૈં ઇસે અબતક તુમ્હારા કોપ સમઝતા થા. નિશ્ચય હો ગયા કિ યહ તો તુમ્હારી પૂર્ણ કૃપા હૈ, દૂર ન હોતે તુમ્હે ભી તુમ મુઝે વિયોગાનલ સે દગ્ધ કરોગે!

ઉત્તમ હૈ, જલને દો નાથ! દાવાનલ મેં દગ્ધ હો કર હી મૈં તુમ અંતરતમ સે મિલુંગા. ઇસીસે વહ દાવાગ્નિ મેરે લિયે આનંદદાયક હૈ. અહાહા! કમ-સે-કમ યહ તો નિશ્ચિત હૈ કિ ઇસમેં તુમ્હારી સ્મૃતિ તો હૈ હી, પ્યારે! મેરે જીવનાધાર!! હૃદયેશ્વર!!! યહી આગ મુઝે તુમ્હારે ચરણોં મેં લે જાયગી ઔર સારે વિશ્વ મેં તુમ્હેં હર સમય મેરી આંખોં કે સામને રખને કો બાધ્ય કરેગી, બસ! યદિ કોપ હૈ તો મુઝે ઇસ આગ મેં સુખ સે જલને દો ઔર યદિ કૃપા હૈ તો ભી ઇસી અગ્નિ મેં તપા કર ખરા બના કર હી અપને પાસ બુલાઓ!

પરંતુ પ્રિયતમ! ક્યા મૈં તુમસે સચમુચ દૂર હૂં? નહીં નહીં! ન મૈં તુમ સે દૂર હૂં ઔર ન તુમ્હીં મુઝસે દૂર હો ઔર ન કભી દૂર હો સકતે હો. ફિર પ્રેમો! યહ સ્વાંગ ક્યો? આઓ, આઓ પ્રિયતમ! આઓ, ઇસ અપને હૃદયસિંહાસનપર વિરાજો. નાથ! અપની દિવ્ય પ્રેમજ્યોતિ સે મેરે હૃદય કે ઘનાંધકાર કો દૂર કર દો, ફિર દેખને દો મુઝ ઉસને તુમ્હારી વહ જાદૂભરી રૂપમાધુરી, જિસકી જરા-સી ઝાંકી એક બાર ભી હો જાને પર સબ કુછ બિસાર કર સંત મતવાલા બન જાતા હૈ.

પ્યારે! બસ, અબ હો ચુકા. અબ કૃપા કરની હી હોગી. મુઝ અપને કો કૈસે છોડ દોગે? ઇતને દિન તુમ્હારે પ્રેમ મેં ક્યા નહીં સહેથા? તુમ્હારે લિયે હી તો વહ કહા ગયા હૈ-

રહત ન પ્રભુ ચિત ચૂક કિયેકી, કરત સુરતિ સૌ બાર હિયેકી;
જેહિ અઘ બધેઉ વ્યાધ જિમિ બાલી, ફિરિ સુકંઠ સોઇ કીન્હ કુચાલી.

१००—गीता और भागवत के अध्ययन तथा प्रवचन की उत्तम विधि

एक सज्जन का भक्ति अनुभव

श्रीगौरांग की जीवनी में एक उच्च कोटि के भक्त का वर्णन है, जो उन दिनों अपने आचरण के द्वारा गीता का उपदेश दिया करते थे. ऐसा कहते हैं, कि जिस समय श्रीगौरांग दक्षिण की यात्रा कर रहे थे, उन्हें श्रीरंगम् में एक ऐसा मनुष्य मिला, जो नित्य गीता का पाठ किया करता था और गीता पाठ करते समय उसका शरीर पुलकित हो उठता तथा उसके नेत्रों से आनंदाश्रुओं की धारा बहने लगती थी. गीता के आनंद में सराबोर हुए उस मनुष्य के दर्शनमात्र से दर्शकों के अंदर कृष्णप्रेम उमड़ आया करता था. श्रीगौरांग ने उससे पूछा कि 'तुम्हें गीता से कैसा आनंद मिलता है?' उसने उत्तर दिया कि 'यद्यपि मैं गीता का एक शब्द भी नहीं समझता, किंतु जब मैं यह अनुभव करता हूं कि श्रीकृष्ण ने जो शब्द अर्जुन के प्रति कहे थे वे ही मेरे मुख से निकल रहे हैं तो मेरा हृदय आनंद और हर्षोद्रेक से उल्लसित हो उठता है और मैं अपने सामने श्रीकृष्ण और अर्जुन को देखने लगता हूं.' गीता का उपदेश देने, उसके दिव्य अनुभव के भीतर पैठने और उससे जो आंतरिक आनंद उत्पन्न होता है, उसे अभिव्यक्त करने का यह एक ही उपाय सूझता है. उसके दार्शनिक तत्त्वों के ज्ञानपूर्वक उपदेश करने का काम तो वे लोग करें, जिन्हें इस काम के लिये भगवान ने नियुक्त किया हो या जो विद्वान हों. जब श्रीकृष्ण बोलते थे, तब गोपियां भी उनके वीणाविनिन्दित स्वर और अधरों की मधुरिमा का रसास्वादन करती थीं और उसके दार्शनिक तत्त्व की व्याख्या करने का काम वे पंडितों के लिये छोड़ दिया करती थीं. दूसरी बार जब उन्होंने अपना सुमधुर गीत केवल मनुष्यों को ही नहीं किंतु सारी प्रकृति को सुनाया, उस समय सारा चराचर जगत उस गीत के आनंद में मग्न हो गया; किंतु जिन विद्वानों ने उसके दार्शनिक तत्त्व का विश्लेषण करने की चेष्टा की, वे तो उल्टे चक्कर में हि पड़ गये.

सवनशस्तदुपधार्य सुरेशाः शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ।
कवय आनतकन्धरचित्ताः कश्मलं ययुरनिश्चिततत्त्वाः ॥

इस लिये जिस समय मनुष्य के अंदर भाव की जागृति हो

સોઇ કરતૂતિ વિભીષણુ કેરી, સપનેહુ સો ન રામ હિય હેરી.

ક્યોં ઠીક હૈ ન યહ બાત? ફિર ક્યોં દેર કરતે હો? પ્રાણેશ્વર! ઇતને નિષ્ઠુર ન બનો. મૈં કેવલ તુમ્હારા પ્રેમ ચાહતા હૂં. ખૈર, તુમ મુઝસે પ્રેમ ન કરો, કોઈ હર્જ નહીં; પર મુઝે તો કરને દો મેરે સ્વામી! બસ, ઇતના હી કરો કિ મૈં તુમ્હારે દિવ્ય પ્રેમમાર્ગ કા પથિક બન જાઉં ઔર સદા બના હી રહૂં. તુમ નહીં મિલના ચાહતે તો ન સહી! મુઝે તુમ્હારી જરૂરત નહીં. મૈં તુમકો ભી નહીં ચાહતા. કેવલ યહી કર દો કિ મેરા 'મૈંપન' હી નષ્ટ હો જાય, 'મૈં' જલ કર ખાક હો જાય! યહ ભી નહીં, તો ફિર જલાતે રહો સદા અપને વિરહાનલ મેં ઔર તુમ ખડે-ખડે ટુક-ટુક દેખતે રહો ઇસ દાહક્રિયા કો! તુમકો ઇસીમેં સુખ મિલતા હૈ તો ઇસસે બઢ કર મેરે લિયે સૌભાગ્ય ઔર ક્યા હોગા? બસ, યહી આકાંક્ષા હૈ.

તુમ્હારા કોઈ એક

("કલ્યાણ"ના એક અંકમાંથી)

૧૦૨–आदर्श त्याग !

ચંપાએ કહ્યું–"આજે આપનું ભાષણ ભારે પ્રભાવશાળી થયું. શ્રોતાઓ વ્યાખ્યાન સાંભળતાં મંત્રમુગ્ધ બની ગયા હતા."

રમેશ—ચંપા! હવે ભાષણો ઉપરથી મારૂં મન ઉઠી ગયું છે. મને હવે પોતાની જાત ઉપરજ ઘૃણા થવા લાગી છે. ભાષણો આપવાં એ તો સહજ વાત છે, પરંતુ તે પ્રમાણે આચરણ ન થાય ત્યાંસુધી એ સઘળું વૃથા છે. હવે તો હું એકજ વિચાર કરી રહ્યો છું કે, જો તું રજા આપે તો હું સત્યાગ્રહ સંગ્રામમાં કૂદી પડું.

ચંપા મારી વાત સાંભળી વિચારમાં ડૂબી ગઇ.

હું વાચકોને મારો ટુંકો પરિચય આપી દઉં. ૧૯૨૨ ના અસહકાર યુદ્ધમાં હું જેલમાં ગયો હતો. એક વર્ષ પછી જ્યારે હું જેલ બહાર નીકળ્યો ત્યારે લોકોએ મારા માનમાં સરઘસ કાઢ્યું અને અનેક સ્થળેથી માનપત્રો મળ્યાં. જેલ ગયા પહેલાં હું એક સાધારણ વકીલ હતો. ૧૦૦-૨૦૦ રૂપિયા માસિક કમાણી હતી. ઘણાજ થોડા લોકો મને ઓળખતા હતા; પરંતુ એક વાર જેલ જઇ આવ્યા પછી લોકો મને અસાધારણ પુરૂષ માનવા લાગ્યા. લોકો પોતાનાથી મને 'મોટો માણસ' માનવા લાગ્યા. જે લોકો પહેલાં મારા તરફ પણ જોતા નહોતા, તેઓ મારી સાથે હાથ મેળવવામાં ગૌરવ સમજવા લાગ્યા. હું આ સઘળું જોઈને અત્યંત

અથવા સચ્ચી ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન હો, ઉસ સમય ઉસે ચાહિયે કિ વહ ઉસ ભાવ અથવા ઉત્કંઠા કા અવલંબન સાથ લે કર સાધનપથ મેં કૂદ પડે. સાધન કે દ્વારા પ્રત્યેક યતમાન જીવ કો ક્રમશઃ જો ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકાર કે સ્પષ્ટ અનુભવ હોતે હૈં ઔર ઉનકે અંદર જો સત્ય કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ, ઉસકે પરિણામ હી—ચાહે વે કિતને હી સૂક્ષ્મરૂપ મેં ક્યોં ન હોં—ગીતા કી વાસ્તવ મેં મહત્ત્વપૂર્ણ વ્યાખ્યા પ્રતીત હોતી હૈ. ક્યોં કિ ઉનસે દૂસરે સાધકોં કો ભી સહાયતા મિલ સકતી હૈ. કેવલ બુદ્ધિ અથવા શાસ્ત્રોં કે અભ્યાસ કે બલ સે ગીતા કા આશય સમઝને કી ચેષ્ટા નિઃસાર એવં ઔદ્ધત્યપૂર્ણ પ્રતીત હોતી હૈ. ગીતા કા ઉપદેશ મુખ્યતયા વ્યવહાર સે સંબંધ રખનેવાલા એવં ગૂઢ હૈ. ઇસકી ભાષા એક છોર સે લે કર દૂસરે છોર તક બડી હી ગહન એવં ભાવગર્ભિત હૈ, ઇસકા ઉપદેશ ગુરુસંમિત અર્થાત્ આદેશાત્મક હૈ ઔર ઇસકે રહસ્યોં કો સમઝાને કે લિયે ઇસમેં શ્રીમદ્ભાગવત કી તરહ રોચક કથાઓં કા સન્નિવેશ નહીં કિયા ગયા હૈ. શ્રીશુકાચાર્ય કે પાસ અપના ઉપદેશ સુનાને ઔર શ્રોતાઓં કો અમૃતપાન કરાને કે લિયે સાત દિન કા સમય થા; કિંતુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે હાથ મેં તો કેવલ થોડેસે મિનટ હી થે ઔર ફિર જિસ સ્થાનપર ઉન્હોંને ઉપદેશ દિયા, વહાં કા વાતાવરણ ઉસ સમય તીવ્ર ઉત્તેજના કે કારણ અત્યંત ક્ષુબ્ધ હો રહા થા; જૈસે કિ જબ તૂફાન આનેવાલા હોતા હૈ તબ ઉસકી સૂચના કે લિયે પહલે કુછ દેર તક ઘોર નિસ્તબ્ધતા છા જાતી હૈ. ભગવાન અધિક દેર તક ન તો ઉપદેશ હી દે સકતે થે, ન મના સકતે થે ઔર ન વે દૃષ્ટાન્ત આદિ કે દ્વારા સમઝા સકતે થે. ઉન્હેં જો કુછ કહના થા વહ બહુત હી સંક્ષેપ રૂપ મેં ઔર અત્યંત સમાહિત હો કર કહના પડા. ઇસ લિયે ઉપદેશ કી બહુતસી બાતેં કદાચિત નિરે શબ્દો કે દ્વારા નહીં અપિતુ ચેષ્ટાઓં, સંકેતોં અથવા અન્ય કિન્હીં સાધનોદ્વારા ભી સમઝાયી ગયી હોંગી. યહ ઉપદેશ ઇતના સંક્ષિપ્ત કિયા ગયા, થા કિ અર્જુન ખડા હો કર તુરંત ફિર સંગ્રામ મેં [illegible] હૈ. અતઃ, યહી કારણ હૈ કિ યદ્યપિ દેખને મેં ગીતા કા [illegible] નહીં માલૂમ હોતી, ફિર ભી [illegible] ઐસી દશા મેં ઇસ પ્રકાર કા [illegible] મેં [illegible] ન તો [illegible] ઔર [illegible] કે દ્વારા [illegible] હૈ. ઔર ન [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

પામતો હતો કે મેં જેલમાં જઈને એવું શું મોટું કાર્ય કરી નાખ્યું છે, કે જેથી પ્રજા મારા ઉપર આટલી મોહિત બની ગઈ છે? જેલમાં ઘી-માખણ ખૂબ ખાવા મળતું. હંમેશાં પથારી ઉપર પડી રહી પુસ્તકો વાંચતો અને અન્ય પ્રકારે પણ આનંદ કરતો. આવી જેલની બહાર આવી મેં ભાષણો કરવા માંડયાં અને હું લોકોનો નેતા ગણાવા લાગ્યો.

ચંપા મને હંમેશાં કામધંધો કરવા માટે કહ્યા કરતી તેથી હું પુનઃ વકીલાત શરૂ કરવાનો વિચાર કરતો હતો, પરંતુ લોકોમાં મારી ટીકા થશે એવા ભયથી મેં તે વિચાર તો માંડી વાળ્યો. થોડા વખત પછી મેં વીમા કંપનીની ચીફ એજન્સી લીધી. લોકોને મારા ઉપર ઘણીજ શ્રદ્ધા હતી, તેથી અનેક લોકોએ મારી મારફત વીમા ઉતરાવ્યા અને તેથી માસિક રૂ ૫૦૦-૬૦૦ ની આવક થવા લાગી. બહાર તો હું ખાદી પહેરીનેજ ફરતો, પરંતુ ઘરમાં સુખવિલાસની અપ-ટુ-ડેટ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરતો. મારા જીવનમાં હવે મોટું પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. ભાષણ આપવામાં બહુ નિપુણ બની ગયો હતો, પરંતુ આંતરિક જીવન બહુ વિલાસી બની ગયું હતું.

અસ્તુ. હું હવે મારા એક પડોશીની વાત કહેવા ઇચ્છું છું. મારી પડોશમાંજ એક ગ્રેજ્યુએટ મહાશય રહેતા હતા. તેમની પત્ની ઉર્મિલા જાલંધર કન્યાવિદ્યાલયમાં શિક્ષણ પામેલી એક સુયોગ્ય મહિલા હતી. બંને પતિ-પત્ની ઘણાંજ સરળ અને મળતાવડા સ્વભાવનાં હતાં. અમારા મહોલ્લામાં તેમની ઘણીજ પ્રશંસા થતી. કોઇના ઘરમાં કંઇ પણ કષ્ટ હોય કે તરત આ પતિ-પત્ની તેમની સેવામાં પહોંચી જતાં. બંને ખાદીનાં વસ્ત્રો પહેરતાં. ઉર્મિલા ગામના સ્ત્રીસમાજની મંત્રીતરીકે કાર્ય કરતી હતી.

એક દિવસ મારું ભાષણ સાંભળી ઉર્મિલાના પતિ—રામનાથના હૃદય ઉપર ભારે અસર થઇ ગઈ. ઘેર આવી તેણે ઉર્મિલાને કહ્યું—"આજે મ. નવલકિશોરનું વ્યાખ્યાન સાંભળી મારા મનમાં ભારે ઉથલપાથલ થઇ રહી છે."

ઉર્મિલા—એવું તે કેવું વ્યાખ્યાન હતું?

રામનાથ—"ઉર્મિલા! શું કહું? નવલકિશોરજીની વાણીમાં જે ચમત્કાર હતો તે હું કેવી રીતે બતાવું? તેમણે મ. ગાંધીજીના ધર્મયુદ્ધમાં જોડાવા માટે સભાને એવા હૃદયભેદક શબ્દોમાં અપીલ કરી, કે જેથી અનેક લોકોએ સત્યાગ્રહમાં પોતાનાં નામ લખાવવા માંડયાં. મને પણ તેમાં જોડાવાની ઇચ્છા થઇ આવી, પરંતુ તારી સલાહ લીધા વિના તેમ કરવાનું ઉચિત ન લાગવાથી નામ લખાવ્યું નથી. બોલ, આ વિષયમાં તું શું કહે છે?"

ઉર્મિલા—"હું શું કહું? મહાત્મા ગાંધીજી દેશ માટે સદ-

સમઝ મેં આ સકતા હૈ, જબ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ હૃદય મેં બોલને લગે.

ઇસ લિયે એક વર્તમાન જીવ કી હૈસિયત સે મૈં અપને કુછ અનુભવોં કા ઉલ્લેખ કરૂંગા, જિન્હેં મૈં સારી માનવજાતિ કી સંપત્તિ સમઝતા હૂં. ગીતા કા અનુશીલન કરને કી સબસે ઉત્તમ રીતિ મુઝે ઉસ ભક્ત કી માલૂમ હુઇ જિસકા શ્રીગૌરાંગ જૈસે અવતારી અતિ અસામાન્ય પુરુષને ઉલ્લેખ કિયા હૈ. મૈંને ઉસકા અધ્યયન કિયા, કિંતુ ઉસમેં અધિક પ્રવેશ નહીં કર સકા. ઇસ લિયે મૈંને અપને મન મેં યહ ઠાન લિયા કિ મૈં શ્રીકૃષ્ણ કે સ્વર કે સાથ અપના સ્વર ઇસ પ્રકાર મિલા દૂં કિ જિસસે વે સ્વયં અપના અભિપ્રાય મેરે સામને પ્રકટ કર દેં. મુઝે શ્રીમદ્ભાગવત ગીતા કી સબસે જોશીલી વ્યાખ્યા માલૂમ હોતી હૈ. ઉસકે પઢને સે મેરે ચિત્ત મેં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સે મિલને કી ઔર ઉનકા પ્યારા બનને તથા ઉન્હેં અપના વલ્લભ બનાને કી ઉત્કટ અભિલાષા એવં ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન કરને મેં બહુત કુછ સહાયતા અવશ્ય મિલી. ઉસ ભાગવત કે પઢને કા ફલ યહ હુઆ કિ મૈં ભગવાન કે લિયે રોને ઔર આંસૂ બહાને લગા. જબ જબ મુઝે આવશ્યકતા હોતી થી, શ્રીમદ્ભાગવત કે શ્લોક સુમધુર ધ્વનિ કે સાથ અપને આપ હી મેરે ચિત્ત મેં આ જાતે થે ઔર એક કભી ન ચૂકનેવાલે મિત્ર કી ભાંતિ માનોં પદ-પદપર મુઝે પથ પ્રદર્શિત કરતે થે. ગીતા ઔર ભાગવત સે મેરી કિસ પ્રકાર ઉન્નતિ હુઇ, ઇસ બાત કો બતલાને કે લિયે મૈં નિમ્નલિખિત શ્લોક, જિસકા મેરે ચિત્તપર સબસે પહલે અસર પડા હૈ ઔર જિસકે દ્વારા મૈં અપને આચરણ કો સાંચે મેં ઢાલ સકા, ઉદાહરણ રૂપ મેં ઉદ્ધૃત કરતા હૂં

> सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
> अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥
>
> (गीता ३, १०)

ઈશ્વરને જબ અપની સંતાન પૈદા કી, તબ ઉનકે સાથ હી ઉત્સર્ગ એવં સેવા કા ભાવ ભી ઉત્પન્ન કિયા ઔર ઉનસે કહા- 'ઇસ ઉત્સર્ગ કે ભાવ કી પુષ્ટિ કે દ્વારા ફલો ઔર ફૂલો. ઇસીસે તુમ્હેં વાંછિત ફલ કી પ્રાપ્તિ હોગી.' જિસ સમય શ્રીકૃષ્ણ ઉન યજ્ઞ કરનેવાલે બ્રાહ્મણોં કી પત્નિયોં કી પરીક્ષા લેને જા રહે થે, ઉસ સમય ઉન્હોંને ગોપબાલોં કો જો ઉપદેશ દિયા વહ મુઝે ઇસ શ્લોક મેં આયે હુએ 'યજ્ઞ' શબ્દ કે અર્થ ઔર ઉસકે દ્વારા ફલને ફૂલને કી વિધિ ઉન્હીં કે દ્વારા કી હુઇ વ્યાખ્યા પ્રતીત હુઇ. યમુના કે તટપર ખડે હુએ ઉન્હોંને વૃક્ષોં કી ઓર સંકેત કરકે ભગવાન કહને લગે:—

> पश्यतैतान् महाभागान् परार्थैकान्तजीविनः ।
> वातवर्षातपहिमान् सहन्तो वारयन्ति नः ॥

પણ પીગળી જાય. અનેક સ્ત્રી-પુરુષોને આ રાષ્ટ્રીય યજ્ઞમાં દીક્ષિત થએલાં જોઈ મને પણ ઘણી વાર તેમાં જોડાવાની મરજી થઇ જાય છે, પરંતુ જ્યારે આપણી આર્થિક સ્થિતિનો વિચાર કરું છું ત્યારે હિંમત હારી જવાય છે."

રામનાથ—"આર્થિક દશા કંઇ સઘળાનીજ સારી હોતી નથી. જે લોકો જેલમાં જાય છે, તેઓ લગભગ આપણા જેવીજ સ્થિતિના હોય છે. નવલકિશોરજીનીજ વાત જુઓને! તેઓ જેલમાં જાય તો પાછળ કોણ કમાઇ લાવનાર છે? રામચંદ્ર ત્રિવેદી, ત્રિભુવન પટેલ વગેરે જેઓ આ સત્યાગ્રહમાં જોડાયા છે તેમની પાછળ કોણ છે કે જે તેમની સ્ત્રીઓની સંભાળ રાખે?"

ઉર્મિલા—"તમે જે વાતો કરો છો તે ઠીક છે, પરંતુ નવલકિશોરની વાત તમે ભૂલી ગયા જણાઓ છો. ૧૯૨૨ માં જ્યારે નવલકિશોરના ઘરની સંભાળ કૉંગ્રેસ તરફથી રાખવામાં આવતી હતી. ત્યારે તેમની પત્નીને કોઇ પણ જાતનું કષ્ટ ન થાય તે માટે ઘણીજ કાળજી રાખવામાં આવતી હતી; પરંતુ આપણું ઘર તેમનીજ બાજુમાં છતાં મેં જે દુઃખમાં દિવસ વીતાવ્યા છે તે મારુંજ મન જાણે છે. કૉંગ્રેસ તરફથી મારી કોઈપણ ખબર પૂછતું નહોતું. વળી અત્યારે જુઓ તો નવલકિશોરને શું દુઃખ છે? તેમને માસિક ૨૦૦-૩૦૦ રૂ. ની આવક છે. જેલ ગયા પછી પણ કૉંગ્રેસવાળા તેમની સ્ત્રીની દેખરેખ રાખશે. રામચંદ્ર ત્રિવેદી વર્તમાનપત્રના તંત્રી છે. તેઓ જેલમાં જાય તો તેમની ઑફીસ તરફથી તેમની સ્ત્રીનો ખર્ચ ઉપાડી લેવાની ગોઠવણ છે, તે તો તમે પણ જાણો છો. પરંતુ આપણી સ્થિતિ તેથી જૂદીજ છે. તમારી ગેરહાજરીમાં બે બાળકો અને મારું પેટ ભરવાના પણ સાસાં પડે તેમ છે. જો તમારી કમાણી સારી હોત અને બે પૈસા ઘરમાં શિલિક પડયા હોત તો જરૂર હું આપને રાષ્ટ્રીય લડતમાં જોડાઇ જવાનું કહેત."

રામનાથ—"ઉર્મિલા! તું જે કહે છે તે અવશ્ય વિચારણીય છે, પરંતુ દેશ પ્રત્યે આપણી ફરજનો પણ વિચાર કરવાનો છે. અત્યારે શું ગરીબ કે શું તવંગર—અનેક લોકો પોતાની માતૃભૂમિને માટે તન-મન-ધન ન્યોછાવર કરી રહ્યા છે. તેં હમણાંજ નહોતું વાંચ્યું કે, પં. મોતીલાલ નેહરૂએ પોતાનો લાખો રૂપિયાનો મહેલ "આનંદ ભુવન" કૉંગ્રેસને અર્પણ કરી દીધો! વારૂ, ઉર્મિલા! એક વિચાર કર કે, હું મરી જાઉં તો તું શું કરે?"

રામનાથની આ વાત સાંભળી તે વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. તે જોઈ રામનાથે કહ્યું—"તું વિચાર શો કરે છે? હું કંઇ મરી ગયો તો નથી! આ તો કેવળ એક વિચારવાની વાત કરૂં છું."

एतावज्जन्मसाफल्यं देहिनामिह देहिषु ।
प्राणैरर्थैर्धिया वाचा श्रेय एवाचरेत् सदा ॥

'ઇન શ્રેષ્ઠ જીવોં કી ઓર દેખો, જિનકે જીવન કા એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય દૂસરોં કી સેવા કરના હૈ. યે સ્વયં હવા કે ઝકોરોં ઔર ધૂપ, વર્ષા એવં પાલે કી માર સહતે હૈં; કિંતુ હમ લોગોં કી ઉન સબસે રક્ષા કરતે હૈં. જીવન કી સાર્થકતા ઇસીમેં હૈ કિ સારે પ્રાણી દૂસરે પ્રાણિયોં કે હિત કે લિયે નિરંતર અપની જીવનશક્તિ, અપની સંપત્તિ, અપની બુદ્ધિ ઔર અપની વાણી કા ઉપયોગ કરેં.' ઇસ ઉપદેશ કા પહલા અસર જો મુઝપર હુઆ વહ યહ થા કિ જો કુછ મૈંને પ્રાપ્ત કિયા થા, ઉસકે દ્વારા મૈંને અપને નિકટ સંબંધિયોં કો અર્થાત્ અપની અપની પત્ની ઔર બહનોં કો ભી લાભ પહુંચાના પ્રારંભ કર દિયા. શુરૂ મેં મુઝે ઐસા કરને મેં બડી કઠિનાઇ કા સામના કરના પડા, કિંતુ મૈંને હિંમત નહીં છોડી. મૈંને ઉનસે બારંબાર અનુનય–વિનય કી ઔર પીછે પૈર નહીં દિયા. અંત મેં ભગવાન ને કૃપા કી ઔર મેરી ધર્મપત્ની કી ચિત્તવૃત્તિ ઇસ ઓર ઝૂકી. ફિર મેરી બહનેં ભી, જો મુઝસે અલગ રહતી થીં, મેરે ઇસ કાર્ય મેં શામિલ હો ગયીં. ઇન્હોંને અન્ય સ્ત્રિયોં ઔર લડકિયોં કો ભી જીવન કે ઇસિ ભાગવતાનુમોદિત માર્ગ કી ઓર આકર્ષિત કિયા. ઇસ પ્રકાર મૈંને યજ્ઞ કા જો પહલા અનુષ્ઠાન કિયા ઉસમેં મુઝે આશાતીત સફલતા પ્રાપ્ત હુઇ. પહલે તો મેરા યહ વિચાર થા કિ મૈં અપની સ્ત્રી ઔર બચ્ચે કે નિર્વાહ કા પ્રબંધ કર શીઘ્ર હી સંન્યાસ ગ્રહણ કરૂં; કિંતુ જબ મૈંને અપને ઘર કે લોગોં કો સ્વતંત્ર જીવ સમઝ કર જો કુછ ભી મૈંને સત્ય કી ખોજ કર કે પ્રાપ્ત કિયા થા, ઉસે ઉન્હેં ખુલે હાથોં વિતરણ કરના પ્રારંભ કિયા; તો વે શીઘ્ર હી અપને જીવન કો ઉચ્ચ સાધન ઔર સેવા કા ઉપકરણ બનાને કે મેરે પ્રયત્ન મેં શામિલ હો ગયે; ફિર મેરે લિયે સંન્યાસ કે દ્વારા મુક્તિ કા સાધન ઢુંઢને કી આવશ્યકતા નહીં રહી. હમ સારે કે સારે કામ કરને, આગે બઢને ઔર સેવા કરને કે લિયે ઉત્સુક થે. ઇસ પ્રકાર અપને થોડે હી દિનોં કે અનુભવ મેં મુઝે યહ માલૂમ હો ગયા કિ યજ્ઞ સે મેરે સારે મનોરથ સિદ્ધ હો સકતે હૈં. અબ હમ લોગ સેવા કે અધિકાધિક અવસર પ્રાપ્ત કરને કે લિયે વ્યાકુલ રહતે હૈં ઔર જબ જબ જિતની હમારી યોગ્યતા હોતી હૈ ઉસકે અનુસાર ભગવાન હમારે લિયે સેવા કે અવસર ભેજતે રહતે હૈં.

મેરી શેષ કથા યહ હૈ કિ ગીતા ઔર ભાગવત ને શીઘ્ર હી મેરે અંદર સત્સંગ ઔર સાધુસેવા કી ઉત્કટ ઇચ્છા ઉત્પન્ન કર દી તથા ઉનસે ન કેવલ મુઝે બહુત કુછ શિક્ષા હી મિલી અપિતુ યહ ઉન્હીં કા પ્રભાવ થા જો મેરી ઇચ્છા ન હોને પર ભી મૈં દીક્ષા

ઉર્મિલાની આંખોમાંથી ટપટપ આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં. તે ગદ્‌ગદ્ કંઠે બોલીઃ-પૂર્વજન્મનાં પાપથી કદાચ ભગવાન એવા બુંડા દિવસ બતાવે તો આ દેશની અનેક દુઃખિયારી વિધવાઓની જેમ હું પણ પતિનું નામસ્મરણ કરતાં જીંદગી ગુજારું!

રામનાથ—"બાળબચ્ચાંના પાલન પોષણ માટે તું શું કરે!"

ઉર્મિલા—"ઈશ્વરની દયાથી તેને પણ કંઈ રોટલો મળી રહે"

રામનાથ—"તો પછી આ પવિત્ર કાર્યમાં જોડાવા માટે મને શા માટે રોકો છો? તું આજથીજ પોતાને વિધવા સમજી લે." આજે દેશને એવી સ્ત્રીઓની આવશ્યકતા છે, કે જે સધવા છતાં વિધવા થવાનું ચાહે. પરમાત્મા તને ધૈર્ય આપે અને તું હા કહે તો હમણાં મારું નામ સત્યાગ્રહમાં લખાવી દઉં."

ઉર્મિલા—"ભલે આપની મરજી હોય તો હું ક્યાં ના કહું છું! જન્મભૂમિ માટે મારા પ્રાણાધારની ઈચ્છા માથે ચઢાવીશ!"

ઉર્મિલાના અંતિમ શબ્દો સાંભળતાંજ રામનાથ મારા મકાન ઉપર દોડી આવ્યા. તેઓ મને એક મહાન દેશભક્ત માનતા હતા. મારી પાસે આવી તેમણે ભીકાના સવિનયભંગની લડતમાં પોતાનું નામ લખવા કહ્યું, અને કહ્યું કે "આપ મરજીમાં આવે તે સ્થળે મને મોકલી આપો."

રામનાથની વાત સાંભળી હું શુદ્ધ બુદ્ધ ભૂલી ગયો, અને તેમનો આવો ત્યાગભાવ જોઇ તેમનાં ચરણોમાં નમી પડ્યો. ક્યાં મારી નકલી દેશભક્તિ અને ક્યાં રામનાથનું આત્મસમર્પણ!

("પંજાબ કેસરી" ઉપરથી "આર્યપ્રકાશ"મા છપાયલો લેખ)

१०३–हैदरअली की वीर माता

સન્ ૧૭૬૮ કી બાત હૈ. હૈદરઅલી ને મદ્રાસ પર અંગરેજોં કે વિરૂદ્ધ આક્રમણ કિયા થા. હૈદરઅલી કા અઠારહ વર્ષ કા એક પુત્ર ફતહઅલી ટીપૂ અપની સરહદ સે, જેનરલ સ્મિથ કો નિકાલને કી ગરજ સે ૫ હજાર સવારોં સહિત દૂસરે રાસ્તે મદ્રાસ પહુંચા. વહ ઇતની તેજી સે મદ્રાસ કી ઓર બઢા કિ વહાં કા ગવર્નર ઔર ઉસકી કૌંસિલ ટીપૂ કો અચાનક મદ્રાસ કે સામને દેખ કર હક્કે-બક્કે સે હો ગએ. જિસ દિન પ્રાતઃકાલ ટીપૂ મદ્રાસ પહુંચા, ગવર્નર ઔર ઉસકી કૌંસિલ કે મેમ્બર તથા નવાબ મોહમ્મદ-અલી કિલે સે કુછ દૂર બગીચે મેં ટહલ રહે થે-દરખ્તોં કે નીચે ટેબિલોં પર કલેવા સજા હુઆ રક્ખા થા. ટીપૂ કા આના સુન કર વે લોગ ઇતની તેજી સે અપને પ્રાણ લે કર ભાગે કિ ગવર્નર કી

ાેડા એક મહાત્મા કે પાસ ગયા. મૈંને ઉનસે શ્રીમદ્ભાગવત કી ચર્ચા કી ઔર ઉન્હોંને મુઝે શ્રીકૃષ્ણ કે સંબંધ મેં બહુતસી બાતેં કહી. યહી નહીં, ઉન્હોંને મુઝે ઇસ માર્ગપર ઔર ભી અગ્રસર કિયા. તબ મુઝે પ્રસ્થાનત્રય પઢને કી ઇચ્છા હુઇ, જિનકી વ્યાખ્યા વે કઇ લોગોં કો સુનાયા કરતે થે. પરંતુ ઉન્હોંને કહા કિ "જબ તુમને ભગવાન કૃષ્ણ ઔર શ્રીમદ્ભાગવત કા હી આશ્રય લે લિયા હૈ ઔર જબ શૃંગેરિ-મઠ કે સ્વામીજી મહારાજ ને, જો ભગવાન શંકરાચાર્ય કે હી સ્વરૂપ હૈં, એક બાર જબ તુમ રોતે ઔર બિલખતે થે, તુમ્હેં સ્વપ્ન મેં દર્શન દે કર તુમ્હારે હાથોં મેં શ્રીમદ્ભાગવત કી પુસ્તક પકડા દી થી ઔર કહા થા કિ 'યહી તુમ્હેં શ્રીકૃષ્ણ સે મિલા દેગી' તબ તુમ્હારે લિયે ઉન્હીં કે આદેશ કા પાલન કરના ઉચિત એવં પર્યાપ્ત હોગા." ફિર ભી ઉન્હોંને ઇતના અવશ્ય કહા કિ યદિ તુમ્હેં અધિક ચાહ હૈ તો મૈં તુમ્હેં કિસી શુભ મુહૂર્ત મેં કેવલ ગીતાભાષ્ય કી આદ્યંત શાંતિ કા ઉપદેશ દૂંગા ઔર ફિર જબ તુમ્હેં આવશ્યકતા હોગી, તભી તુમ્હારે હૃદય મેં ગીતા કે જ્ઞાન કી—જો તુમ્હેં અભીષ્ટ હૈ—અપને આપ સ્ફૂર્તિ હો જાયગી. તદનુસાર ઉન્હોંને એક દિન શુભ મુહૂર્ત મેં આદ્યંત શાંતિપાઠ કિયા. ઉસ દિન સે કભી કભી મેરે અંદર ગીતા કા પરિશીલન કરને કી ઇચ્છા ઉત્પન્ન હો જાયા કરતી હૈ. ખાસ ખાસ શ્લોક મેરે ચિત્તપર અટક જાતે હૈં ઔર મેરે હૃદય મેં બાર બાર ચક્કર લગતે હૈં. શ્રીમદ્ ભાગવત કે કેવળ ભક્તિવિષયક શ્લોક મેરે મન મેં સદા ગુંજતે રહતે હૈં; કિંતુ ગીતા કે જિન શ્લોકોં મેં ભક્તિ કા માહાત્મ્ય બતલાયા ગયા હૈ ઔર ઉસીકા ઉપદેશ દિયા ગયા હૈ વે મુઝે સ્મરણ નહીં આતે; અપિતુ જિનમેં સ્થિતપ્રજ્ઞ કે લક્ષણ કહે ગયે હૈં, વે મેરે ચિત્ત મેં બારંબાર ઘૂમતે રહતે હૈં. મેરી સમઝ મેં નહીં આતા કિ ઐસા ક્યોં હોતા હૈ; કિંતુ મૈં ઇસ બાત કો જાનને કી ચેષ્ટા ભી નહીં કરતા. મુઝે ઐસા અનુભવ હોતા હૈ કિ શ્રીકૃષ્ણ મુઝસે બાતેં કરતે હુએ મેરે આગે આગે ચલ રહે હૈં, કિંતુ મેરી યહ પૂછને કી ઇચ્છા નહીં હોતી કિ વે મુઝે ક્યા દે રહે હૈં ? મેરી યહ ધારણા હૈ કિ સમય આનેપર યે સબ બાતેં અપને આપ મુઝપર પ્રકટ હો જાયંગી. કિસી દિન જબ અર્જુન કી ભાંતિ મેરે પાસ ભી ભગવાન ખડે હો કર શબ્દોં કે અતિરિક્ત અપને કટાક્ષોં, વાત્સલ્ય, સાન્નિધ્ય ઔર સબસે અધિક જ્ઞાનદીક્ષા દેને કી ઇચ્છા કે દ્વારા મુઝે સમઝાવેંગે, ઉસ દિન, મુઝે આશા હૈ કિ મૈં ગીતા કે આનંદ કા અનુભવ કર સકૂંગા. તબ મુઝે વિશ્વાસ હૈ કિ જિસ પ્રકાર શ્રીગૌરાંગ ને અપને આચરણ એવં કર્મ કે દ્વારા ઉપદેશ દિયા થા ઉસી

ને પાંચ ચીંથરેહાલ સ્ત્રીઓ ઝારની મહેલાતમાં વીફરેલી વાઘણોની એકાએક પ્રવેશ કરે છે; ક્ષણવારમાં ઝારની મહેલાતમાં આ સ્ત્રીઓનું દારુણ રુદન સંભળાય છે; બાળકોની ડીકિયારીઓ ઉઠે ; સૌ સ્તબ્ધ બને છે.)

પહેલી સ્ત્રી—(રુદન માંડ માંડ ચોભાવી) રાજા ! ઝાર ! અમને લૂંટીને તેં ઘણો વખત મોજ માણી ! આજે અમારી પાસે ખાવાનો એક દાણોયે નથી ! ઝાર, ખાવાનું આપ !

(ઝારની જીભ સીવાઈ જાય છે.)

મુખ્ય મંત્રી—બાઈ ! શાં......ત......

બીજી સ્ત્રી—(મુખ્ય મંત્રીને વચમાંથી અટકાવીને ગુસ્સામાં) ચૂપ રહે, બદમાશ ! ઝારશાહીના તારા જેવા અધિકારીઓએ અમારું લોહી આજસુધી ઘણું પીધું છે.

ત્રીજી સ્ત્રી—સુવ્વરો ! તમારા જેવાને પાપે તો આજે તો કુદરત પણ કોપી છે !

ચોથી સ્ત્રી—હરામખોરો ! તમારે પાપે અમે પણ દુઃખીઓ છીએ !

ઝાર—(અતિશય ક્રોધાવેશમાં) કોણ છે બહાર ? દરવાન ! આ બાઈઓને બહાર કાઢ !

પહેલી સ્ત્રી—ઘણું થયું ઝાર ! મોતને બારણે બેઠેલીઓને બહાર કાઢનારા દરવાનો રશિયાની રમણીઓએ ઘણુ જન્મ્યા રહ્યા છે !

મંત્રી—(ઝારના કાનમાં) નામદાર ! આ નામર્દોને આજે [illegible] નથી. જુઓ, પણે આમના બાળકો [illegible] છે. (બાળકોની [illegible] આંસુ [illegible] છે)

([illegible] અધિકારીઓ સૌના [illegible] વચ્ચે પ્રવેશ કરે છે)

પહેલો અધિકારી—(ઝાર પ્રત્યે) નામદાર ! ઠેરઠેર હડતાલ પડી છે. [illegible] પ્રમાણે [illegible] છે. [illegible] છે. [illegible] છે. [illegible] અને [illegible] છે કે હવે [illegible] છે !

બીજો અધિકારી—અને નામદાર ! [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૦૪–सदुपयोग है या दुरुपयोग ?

(ભાઈ કે નામ પત્ર)

"સહોદર, પ્રણામ.

૧૫ વર્ષ પૂર્વ ભારત મેં સ્ત્રીશિક્ષા કી વહ ઉન્નત દશા ન ી, જૈસી આજ હૈ. દક્ષિણભારત કો છોડ કર અન્યત્ર સ્ત્રીશિક્ષા ર લોગ શંકા કી દષ્ટિ સે દેખા કરતે થે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર ી દલીલેં સામને લાઇ જાતી થી, તરહ તરહ કી શંકાએં ઉઠાઇ ાતી થીં ઔર ભાંતિભાંતિ કી, ચેતાવનિયાં ખૂઢે લોગ દિયા કરતે થે. પરંતુ આજ હિંદૂ સમાજ મેં અન્ય સુધારોં કે સાથ-સાથ કન્યાશિક્ષા કો ભી પ્રોત્સાહન દિયા જાતા હૈ. યહ શુભ ચિહ્ન હૈ. પરંતુ એક તો સ્ત્રીશિક્ષાકી-સંસ્થાએં અવ્વલ તો હૈં હી બહુત કમ; દૂસરે ઉનકા પાઠ્યક્રમ પાશ્ચાત્ય ઢંગ કે આધાર પર નિર્મિત હૈ; ઔર તીસરે જિસ પ્રકાર કી પાઠિકાઓં કી વાસ્તવ મેં આવશ્યકતા હૈ, વહ દુર્ભાગ્યવશ સુલભ નહીં. આજ શિક્ષા કી અધોગતિ જિન કારણોં સે હો રહી હૈ, ઉનમેંસે એક યહ ભી હૈ કિ લડકિયાં દૂસરે હી આદર્શ લે કર સ્કૂલ યા કૉલેજ મેં પદાર્પણ કરતી હૈં; અપની શિક્ષા કી અવધિપર્યંત વિચિત્ર સ્વપ્ન દેખા કરતી હૈં; ઔર લડકોં કી સંસ્થાઓં સે બહુતસી બાતેં લે કર અનુકરણ કરને તથા વિના સોચેવિચારે સમાન સ્વત્વોં કા ઉપયોગ કરને મેં અપના ગૌરવ માનતી હૈં.

ઇસકા સ્વાભાવિક પરિણામ યહ હોતા હૈ કિ લડકિયાં ઘર કે વાયુમંડલ કો પસંદ ન કર કે બંગલે મે રહના ઔર ધોતી-કુરતા પહનનેવાલા પતિ ન ચાહ કર સૂટ-બૂટવાલા હસ્બૅંડ (સ્વામી) ચાહતી હૈં, તથા વિફલ હોને પર પતન કી ઓર ઝૂકને લગતી હૈં. લડકિયોં કો અધિક વજીફે, અધિક સુવિધાયેં, સાફ-સુથરે કમરે, છાત્રાલયોં કે આરામ, અધ્યાપકગણ તથા યુવક વિદ્યાર્થિયોં પર વિદ્યાર્થિનિયોં કે પ્રતિ વિશેષ આદર દિખાને કે સંબંધ મેં દબાવ, ઇન સબ બાતોં કી વજહ સે કન્યાયેં ઘર કે વાયુમંડલ કો ઘૃણા કી દષ્ટિ સે દેખને લગતી હૈં, ઔર યહી ચાહા કરતી હૈં કિ કિસી આઇ. સી. એસ. બૈરિસ્ટર યા પ્રેસ-મૈનેજર અથવા ચલતી હુઈ ડાક્ટરીવાલે ડાક્ટર સે વિવાહ હો, અન્યથા મિસ........હી કહલાના ઉન્હેં અધિક પસંદ આતા હૈ.

પશ્ચિમ મેં આજ જો અનાચાર ફૈલા હૈ, જો તલાક-પ્રથા વહાં નઈ સમસ્યાયેં સામને લા રહી હૈં તથા જો અરુચિ વિવાહોં કે પ્રતિ વહાં કી કન્યાઓં મેં બઢ રહી હૈ, ઉસકી છાપ ભારતવર્ષ

१०५–अंतिम निःश्वास

ઝાંક–ઝાંક લે અંતર–જગ મેં, ઓ દુનિયા દિવાની !
'ઉસ' અસીમ પીડા કી કર લે, જરા આજ નિગરાની!
જીવન કે પ્રત્યેક કણોં પર અંકિત અમર કહાની;
પઢ લે––પઢ લે, એક બાર ઉન્મત્ત હૃદય કી રાની.

* * *

ઉઠતે હૈં તૂફાન પ્રલય કે નિત્ય નએ ઉફ કૈસે!
નન્હેં જીવન પર પડતે આઘાત હંત ! હા, ઐસે !
(''માધુરી''ના એક અંકમાં લેખિકાઃ–શ્રીમતી રામપ્યારીદેવી વર્મા)

१०६–समर विजयी राजा कुंवरसिंह

વિકરાળ દાઢી, મારકણી આંખો, પીસેલ જડબાં, એંશી વર્ષના કુંવરસિંહનું લોખંડી શરીર જમને ડરાવે એવું હતું. તેનો જન્મ ૧૭૮૨માં જગદીશપુરની નાનીશી જાગીરમાં થયો હતો. શહેનશાહ શાહજહાંના વખતમાં તેના બાપદાદાને 'રાજા'ના ઈલ્કાબ સાથે મળેલી આ જાગીર ૧૮૫૭ની સાલમાં જપ્ત થઈ. કુંવરસિંહે તલવાર તાણીને કેડ બાંધી. પોતાની ભૂમિને પરહાથે જતી અટકાવવા એણે એકાશીમેં વર્ષે છાતી સુધી ભેટ બાંધીને અંદર બબ્બે જમૈયા ધરબ્યા. દાનાપુરના સૈન્યની સરદારી લઈને આરાની છાવણી પર હલ્લો કર્યો. ખજાનો લૂંટ્યો ને જેલ તોડી. આરાના કિલ્લામાં થોડું શીખ અને અંગ્રેજી સૈન્ય હતું. ગઢને ઘેરીને કુંવરસિંહે તોપો માંડી. ત્રણ દિવસ ઘેરો ચાલ્યો. ચોથે દિવસે આરા છાવણીની મદદે દાનાપુરથી કપ્તાન ડનબર ત્રણસો ગોરા ને સો શીખ લઈ નીકળ્યો. કુંવરસિંહને ખબર પડી. રસ્તામાં આંબાવાડિયાની ઘટામાં કુંવરસિંહે ચારસો માણસો સંતાડી દીધાં. જેવી ડનબરની સેના બાગમાં પડાવ નાખી પડી તેવીજ ઉપરથી ગોળીઓ છૂટી, ચારસોમાંથી સાડાત્રણસો સૈનિકો ત્યાં ને ત્યાં રાત રહી ગયા. કપ્તાન ડનબર પણ ખલાસ થઈ ગયો.

પણ જબરી સેના અને તોપો સાથે આરાની મદદે મેજર આયર આવી પહોંચ્યો. મૂઠ્ઠીભર સૈન્યથી કુંવરસિંહે આઠ દિવસ તેની સામે ટક્કર ઝીલી, પણ છેવટ હઠવું પડયું. કુંવરસિંહ જગદીશપુર પાછો ફર્યો. હવે મેજર આયરે જગદીશપુરને ઘેર્યું. કુંવરસિંહ રાજકુટુંબસહિત ત્યાંથી નીકળીને અતરોલિયા પહોંચ્યો. કુંવરસિંહ આવ્યાના ખબર પડતાંજ સરદાર મિલમેન અતરોલિયા

ાલ્યો. બન્ને સેના વચ્ચે જંગ મચ્યો. બુઢ્ઢો કુંવરસિંહ તો લડાઈ-
ાં જ ઉછર્યો હતો. એણે મિલમૅનને ચારે કોરથી ઘેર્યો. ચાર
લાકમાં તો મિટ્ટી દાણાદાણ કરી નાખી. મિલમૅનનું લશ્કર છૂંદ
ાઈને નાઠું ને મિલમૅન મરતાંમરતાં આઝમગઢ પહોંચ્યો. કુંવરસિંહ
જેવા કાળા રાજાથી ભાગવા માટે મિલમૅનની મશ્કરી કરતો હવે
કર્નલ ડેમ્સ સામે આવ્યો. આઝમગઢ પાસે યુદ્ધ જામ્યું. કુંવરસિંહે
ઉપરાઉપરી એવા તો હલ્લા કર્યા કે ડેમ્સ ચકિત થઈ ગયો અને
છેવટે એ પણ રણ મૂકીને ભાગ્યો. આઝમગઢ પહોંચતાં તો એને
નો ભારે થઈ પડી.

આઝમગઢના ઘેરા માટે થોડું સૈન્ય રાખી રાજા કુંવરસિંહ બનારસ ચાલ્યો. કુંવરસિંહના ઉપરાઉપરી વિજયની જાણ થતાં લૉર્ડ કેનિંગની છાતી ધડકવા માંડી. તુરત સેનાપતિ માર્કને મોટા લશ્કર સાથે કુંવરસિંહ ઉપર મોકલ્યો. માર્ક મૂછે તાલ દેતો આવ્યો. કુંવરસિંહ જેવા મગતરાને મસળતાં કેટલી વાર ? એકદમ હુમલો કરવાનો હુકમ છોડ્યો. બન્ને સેના ભેટી પડી, ઘમસાણ યુદ્ધ થયું, એંશી વરસનો બુઢ્ઢો કુંવરસિંહ પોતાના ધોળા ઘોડા પર વિજળી-વેગે ઘૂમવા માંડ્યો. જોતજોતામાં તો માર્કની સેના પાછી પડી. માર્ક આઝમગઢ તરફ ભાગ્યો. કુંવરસિંહ પાછળ પડ્યો. માર્ક આઝમગઢના કિલ્લામાં પેઠો એવો જ કુંવરસિંહે ગઢને ઘેરી લીધો.

ગોરો સેનાપતિ લગર્ડ માર્કની મદદે આવવા નીકળ્યો. લગર્ડ આવવાની ખબર મળતાં કુંવરસિંહે ઘેરો ઉઠાવ્યો અને પોતાની બાપુકી જાગીર જગદીશપુરમાં હતી ત્યાં પહોંચવા વિચાર કર્યો. રસ્તામાં આડી ગંગા નદી હતી. સેનાસહિત ગંગા પાર કરવા માટે કુંવરસિંહ ઝપાટાબંધ નીકળ્યો. રસ્તામા લગર્ડની સેના મળી. તાશેરો મચ્યો, લગર્ડ હારીને પાછો હટ્યો. ત્યા ડગલસ સામે આવ્યો. એની પણ એજ દશા. કુંવરસિંહના થોડા હાથી ડગલસને હાથ પડ્યા, પણ કુંવરસિંહ આબાદ છટકી ગયો.

કુંવરસિંહે અફવા ઉડાવી કે, પોતે સેનાસહિત બાલિયાઘાટ પાસે હાથીઓ ઉપર સેના ઉતારશે. અંગ્રેજ સેના બાલિયાઘાટ ઉપર નોરચા માંડીને પડી. યુક્તિ આબાદ પાર પડી અને અહીં કુંવરસિંહે બાલિયાઘાટથી સાત માઈલ દૂર શિવપુરઘાટ ઉપર રાતો-રાત સેના હોડીઓમાં ઉતારવા માંડી. અંગ્રેજ અમલદારોને ખબર પડતાં તેઓ દોડતા શિવપુરઘાટ આવ્યા. ગંગાના શાંત જળમાં છેલ્લી હોડી મધ્યવહેણમાં ચાલી જતી હતી. એ છેલ્લી હોડીમાં સેનાનો પ્રાણ કુંવરસિંહ હતો. આ પારથી ગોરા સેનાપતિએ ગોળીઓ છોડી. સનનનન્ એક ગોળી આવીને કુંવરસિંહના જમણા હાથમાં પેઠી. ઝેરીલી ગોળીનું વિષ સારા શરીરમાં વ્યાપી જાય તે પહેલાં કુંવર-

જોર દેના તથા પતિ કી થાલી એકદમ પરોસકર ઘૂમને નિકલ જાના, ૯–૧૦ બજે રાત તક લૌટના, પરપુરુષોં કો ઘર મેં નિમંત્રણ દેના ઔર પતિ કી જાનકારી કે બિના હી ઉન્હેં બિદા કર દેના, એતરાજ કરને પર વ્યંગ્ય બોલના, સાસ કે અનુશાસન સે દૂર ભાગના, સ્વયં ગરીબ હોતે હુએ પડોસિયોં પર યહ ભાસિત કરના કિ હમ બડે ધનાઢ્ય કી પુત્રી હૈં, યા સ્વતંત્ર રૂપ સે સૌદા–સુલુફ લેને જાના, પતિ કી સ્થિતિ કી ઓર ધ્યાન ન દેતે હુયે અપની નઇ ફરમાઇશેં નિત્ય પેશ કરના, નૌકરોં સે ઠિઠોલી કરના, દૂસરોં કે ઘરોં મેં જા કર ગાને ગાના, હારમોનિયમ બજાના, આગંતુક સે અકેલે મેં મિલના, ખાના પકાને સે જી ચુરાના, બચ્ચોં કો રોતે છોડ કર ભી સભા–સોસાઇટી મેં જાના, શરીર કી આકૃતિ ન બિગડને દેને કે ખ્યાલ સે કૃત્રિમ સાધનોં કા પ્રયોગ કરના, સિનેમા દેખના ઔર કભી–કભી સૈર સપાટે કે લિયે પિકનિક મેં બાહર જાના—બસ, ઉનકી યહી દિનચર્યા રહતી હૈ. જિનસે ઘૃણા કરના, ઉન્હીંસે સમય સમય પર ઠોહકે લેના, યહ ભી ઉન્હીં કા કામ હૈ.

દેખા યહાં તક ગયા હૈ (યદ્યપિ ઐસી ઘટનાયેં અભી કમ હોતી હૈં) કિ પતિ કી અસામયિક મૃત્યુ મેં સહાયતા પહુંચાને તથા મનચાહે યુવક સે પ્રેમ બઢાને, કિસી કન્યાવિદ્યાલય મેં શિક્ષિકા હો કર ઉસકી સંચાલન કમેટી કે દો ચાર સદસ્યોં સે ઘનિષ્ઠતા બઢાને ઔર અપની વ્યક્તિગત સફલતા કી ઉધેડબુન મેં વે સારી યોજના તૈયાર કર દેતી હૈં. પતિ ચાહે જિતના ભોલા ઔર સહિષ્ણુ ક્યોં ન હો, વે અપને વિકરાલ માયાજાલ મેં, પહલે ઉસ પર નિસાર હો કર બાદ કો વિષ દે કર, ઉસકા જીવન સમાપ્ત કરતી હુઇ ભી દેખી ગઇ હૈ. પતિ સે અલગ રહ કર અપને મિત્રમંડલ મેં સુખી રહને તથા સંતોષ માનને કા તો આજકલ ફેશન ચલ પડા હૈ. હમે અભી યહી જાનતે હૈં, જો સ્ત્રિયોં કે સ્કૂલ યા કાલેજ ચલાતે હૈં, યા જો કિસી શિક્ષા–સંસ્થા કી બાગડોર થામે હુએ હૈં. ઉનકા યહ સ્થિર મત હૈ કિ યહ રોગ બઢતા જા રહા હૈ.

ક્યા આપ સ્વત્વ, ન્યાય ઔર ઉદારતા કા સદુપયોગ કહેંગે યા દુરુપયોગ ? ભાઇ ! જિસ દિન કચાસ કી છુટ્ટી હોતી હૈ, ઉસ દિન નિત્ય નઈ ભાંતિ ઇસી પ્રકાર કી માલૂમ હોતી રહતી હૈ.

"આપકી અનુજા"

("આતુર"ના એક અંકમાં લેખક:–શ્રી. પરશુરામ મેહરોત્રા બી.એ.)

પરંતુ તેમાંના કેટલાક–ગણ્યાગાંઠ્યા અમલદારોજ માત્ર જીવ-વું, તેમની પાછળ સંભારવા જેવું કામ કરતા જાય છે. એવા અમલદારોની ઑફીસ, કારકુનોનું કબુતરખાનું મટી જાય છે અને તેમની ઑફીસ કાગળનાં કફન, કબાટનાં કબ્રસ્તાન અને દરગાહની શાંતિનાં દૃશ્ય રજુ કરવાને બદલે પ્રેમ અને પ્રગતિનું કાર્યાલય બની રહે છે.

બાકી બીજાને તો અમલ આવ્યા પહેલાંની ધગશ અને આતશ, અમલ મળતાં ઘણી વાર કરમાઇ જાય છે. એની ઉપર નિરાશા અને પ્રમાદની રાખ બાઝી જાય છે. એ અમલદાર બને એટલે એના ઉપર અમલ ચલાવવા લાગે છે, અને ત્યારપછી તે ધીઠાને કાંઇ વિશેષ કરતો નથી–કરી શકતો નથી. તે ધરડાઇ જાય છે, કરમાઇ જાય છે, તેના બધા અભિલાષ ઓસરી જાય છે ને તેના ઝુરસાનાં જળ થંભી જાય છે. માત્ર કોઈ વિરલાજ એવા અપવાદ નીકળે છે કે જે સંયોગો સામે ટક્કર ઝીલીને ઉત્સાહ ટકાવી રાખીને કંઇક કરી જાય છે. પણ તે બધાનો આધાર એકજ વસ્તુ પર છે; અને તે દાનત ને ધગશ. મૂળે ધગશ જોઇએ. ધગશમાંથીજ સૌ કંઇ નીપજે છે. પણ એવી ધગશ ક્યાં?

અલ્લાહાબાદની નૈનીની જબરદસ્ત સેંટ્રલ જેલના સુપરિન્ટે-ન્ડેન્ટનો આ દાખલો છે. એનું નામ કર્નલ હડસન. એનો અધિકાર તો માત્ર જેલની વ્યવસ્થા જાળવવાનો હતો; પણ પોતાના કાર્ય ઉપરાંત કાંઇક વધુ કરવાનો, પોતાના પુરોગામી કરતાં કંઇક અનોખુ ને સરસ કરવાની તેને ઉલટ હતી. તેનામાં હજી ધગશ અનામત રહી હતી. જેલની અમલદારીથી, કેદીઓના અને ગુન્હેગારોના જીવનથી એનું જીવન બીજા જેલ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની જેમ નિષ્ઠુર, ક્રૂર ને અર્થશૂન્ય નહોતું બની ગયું. માણસાઇ તેનામાંથી હજી નીચોવાઇ ગઇ નહોતી. એના જીવનમાં પ્રેમ ને પ્રગતિનાં પૂર હજી ચઢવે જતાં હતાં.

તેના હાથમાં અમલ આવતાં, તેના અંતરમાં એ કંગાલ કેદીઓનાં જીવન અને કેદખાનાના વાતાવરણમાં સુધારણા કરવાના કોડ જાગ્યા. એનામાં દીનવત્સલતા અને માનવપ્રેમ સભર ભર્યાં હતાં એમ જણાઈ આવે છે. એણે જેલના બગીચા, જેલની ખેતી, જેલના ઢોર અને જેલનું રસોડું એ બધું સુધાર્યું. એણે ઘણી દિશામાં સુધારા કરી નાખ્યા. એ સુધારા તેની ફરજરૂપે, પગાર પેટે કે વેઠરૂપે તેણે નહોતા કર્યાં એ તો તેણે કેવળ પ્રીતિકાર્ય-રૂપે કર્યા હતા. એના એ પ્રીતિકાર્યનું પરિણામ મિ. હીગન બોટમ-ના 'ગૉસ્પેલ ઍન્ડ ધ પ્લાઉ'માંના શબ્દોમાંજ તપાસીએઃ—

'એની જેલનાં ખેતરોમાં એ મણમણ અને દોઢદોઢ મણ

ડૉક્ટર શાહે આ વેળા નવી યોજના ઘડી. તે અનુસાર પ્રતિ યાણાના યુવકોએ માત્ર ફરતા ૧૦-૧૦ માઇલના પ્રદેશમાંથી દરદીઓ એકઠા કર્યા, કે જેથી "કામ થોડું ભલે થાય, પણ નક્કર સંગીન થાય."-દરદીઓની પૂરતી કાળજી લેવાય.

× × ×

અને થયું પણ તેમજ-માત્ર ૭૦૦ દરદીઓ એકઠા થયા-તપાસવામાં આવ્યા. દવા તથા સલાહ અપાઇ-માત્ર ૮૭ ઑપરેશન થયાં, જેમાં ગડ઼ગૂમડ અને મોતીયાના કેસો હતા. કુનિયાણાના જમાતખાનામાં ગઝકાત યજ્ઞનો મંડપ રોપાયો. હિંદુ અને મુસ્લીમ-સ્ત્રી અને પુરુષ એમ જુદા જુદા વૉર્ડ ગોઠવાયા. દરદીઓને રહેવાનું, [illegible], [illegible] દવા ડ્રેસિંગ વગેરે તમામ માવજત શાહીને [illegible] નહિ, આખા ગામ [illegible] મેમણ ગૃહસ્થોના સ્વયંસેવકોએ [illegible] કરી. અને ખાસ કરીને મુસ્લીમ દરદીઓ કરતાં પણ હિંદુ દરદીઓ તરફ વિશેષ ભાવ તથા કાળજી રાખી હૃદયની ઉદારતા [illegible] કુનિયાણાના ઇતિહાસમાં અમર રહે તેવો દાખલો બેસાડ્યો.

× × ×

કુનિયાણાના ગઝકાત યજ્ઞની વિશેષતા તો એ હતી કે, જુનાગઢ [illegible] [illegible] પૂર્ણ સહકાર અને સદ્ભાવ હતો. [illegible] [illegible] સહાનુભૂતિ દર્શાવી અને સ્થાનિક અમલદારો [illegible], [illegible], [illegible] ડૉ. સાહેબ તથા [illegible] [illegible] ઉત્સાહ પ્રેરતા અને વિશેષ [illegible] [illegible]...

× × × ×

[illegible]

પ્રદેશોમાં આવેલી મોટી હૉસ્પીટલો કેટલી ઉપયોગી ?

× × × ×

જાન-જી નામની એક કણબીની ૨૨ વરસની કુંમારી આવેલી. તેની બન્ને આંખમાં મોતીઆ હતા. તેણે વે.હોસ્પિટલનું તથા ડૉ. સાહેબનું લક્ષ ખેંચ્યું. તેણે કહ્યું કે, મને-આંધળીને દેખતી કરવામાં તમે બધાએ મોટું પુણ્ય કર્યું છે. મારે ત્રણ નાનાં ભાંડરાં છે અને ધણીએ અંધાપો આવતાં કાઢી મૂકી છે. મારે અને મારાં ભાંડરાંને ઉપર આભ ને નીચે ધરતી સિવાય આશરો નહોતો. તમે મને દેખતી કરી એટલે હવે મારું ઘર સચવાશે, મારાં ભાંડરાં રઝળતાં મટશે અને અમે બધાં જીવીશું ત્યાંસુધી આશિષ દેશું. નહિ તો અમ જેવા ગરીબ માણસ જેને ઘરના ધણીએ પણ અંધાપાને લીધે કાઢી મૂકેલ તે ક્યાં જાત ? ઈશ્વર તમારું સારું કરો. ડૉ. સાહેબને સમજ પડી-તેના ધણીને તેડાવી બોલાવ્યો. દેખતી થયેલી જાન-જીને તેને સોંપી-ગમે તેવી તોય પોતાની ધણિયાણી-જાણીને પેલો કણબી પોતાનું આખું કુટુંબ સંભાળી લઈ ઘેર ગયો.

× × × ×

આમ આવા ચક્ષુદાન યજ્ઞોમાં સ્થૂળ આંખે આંધળા હોય તેજ દેખતા થાય છે તેમ નહિ, પણ ઘણાની સૂક્ષ્મ આંખનો પણ અંધાપો દૂર થાય છે. અને સમાજની મહાન સેવા સધાય છે. અને સ્વયંસેવકો પણ કેવી તાલીમ પામે છે. એક દહાડો ડૉક્ટરને સોસો ચડ્યો કે શ્રીમંત માબાપનાં ફરજંદો હોવા છતાં આ વોલન્ટિયરો રાત્રે પહેરા ભરે છે, દર્દીઓની અંગત સારવાર ઉઠાવે છે; ખાસ કરીને બે કેપ્ટન હાજી ગની ચલચલ અને હાજી મામદ ચના—દર્દીઓની સેવા ઉઠાવવા ખાતર કોઈપણ કામ કરવા તૈયાર છે, તો જરા કસોટીએ ચડાવીએ. બસ, હુકમ કાઢ્યો કે, તમામ પુરુષદર્દીઓને હજામત કરાવી-ગરમ પાણીથી કારબોલિક સાબુથી નવરાવીને કપડાં બદલાવો. દરેક સ્ત્રી દર્દીને ગરમ પાણીથી સાબુથી નવરાવી માથામાં આમળાનાં તેલ નાખી કપડા બદલી ચોટલા હોળાવો. થયું-કહેવાનીજ વારે-તડામાર તૈયારી-પાણીના મોટા દેગડા ચૂલે ચડ્યા. વાળંદોને બોલાવ્યા. તેલના શીશા આવ્યા અને ૭ કલાકમાં તમામ શુશ્રૂષા અક્ષરશઃ ખરા દિલથી પૂરી થઇ. ડૉ. સાહેબથી બોલાઈ જવાયું કે "મેં કદી નહિ કલ્પેલું કે ઇસ્કી જેવા દેખાતા મેમણોના જુવાન છોકરાઓમા આવો સેવાભાવ હોય-શાબાશ."

× × × ×

પખવાડિયું થવા આવ્યું-કામ આટોપાવા લાગ્યું. કુતિયાણાની જાહેર પ્રજાએ ડૉ. શાહની સેવાભાવનાની માનપત્રનો મેળાવડો કરી

કદર કરી. માનપત્રના મેળાવડામાં બાંટવાથી અંજુમને હીમાયતી ઇસ્લામના સેક્રેટરીઓ, પોરબંદરથી શેઠ હરખચંદ વેલજી તથા વણથલીથી શેઠ મામદ પટેલ અને શેઠ કરીમ વકીલે હાજરી આપી પ્રસંગને દીપાવ્યો.

નેત્રવિદ્યાવિશારદ ડૉક્ટર રતિલાલ એસ. શાહ.

ડી. ઓ. (ઓક્સફર્ડ) ડી. ઓ. એમ. એસ. (લંડન) એમ. બી. બી. એસ (બોમ્બે)

કુતિયાણા અંજુમન ઇખ્વતુલ ઇસ્લામ અને
મેમણ સોસાયટીના નિમંત્રણે આપ અહીં પધાર્યા.

ભાદરને કાંઠડે માંડયો ચક્ષુદાન યજ્ઞ નવા જમાતખાનામાં. આપના વિશાળ જ્ઞાનનો લાભ ઉઠાવવા હિંદુ–મુસ્લીમ અવિભક્ત પણે એકઠા થયા.

લાભ લીધો એ ચક્ષુદાનયજ્ઞનો આપના વરદ હસ્તેઃ—૭૦૦ સાતસો દર્દીઓએ અને ઑપરેશનો થયાં અસહ્ય નેત્રવ્યાધિનાં ૮૭ સીત્તાસી.

પરિણામ સુંદરજ હોય નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવનું.

વિજય આપને અને સફળતા પ્રાપ્ત થયાં એ યજ્ઞે ૯૬ ટકા દર્દીઓને.

અભેદભાવી કુતિયાણાના હિંદુ–મુસ્લીમોએ આ મહા અવસરને વધાવી લીધો.

આથીએ અધિક બળ, અધિક લાગણી અને અધિક સેવાભાવનાઓ અવિરતપણે પ્રાપ્ત થવા અહર્નિશ ઇચ્છીએ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે.

આ બધુંયે કોને આભારી?

બહાદૂર સ્વયંસેવકો, ગર્ભશ્રીમંત માબાપનાં સંતાનો, નસેનસમાં અતૂટ સેવાની ધગશવાળા યુવાનોને કેમ વિસરાય? આ બધાય બહાદૂરો કાર્યકરો–કુતિયાણા અંજુમન ઇખ્વતુલ ઇસ્લામ અને મેમણ સોસાયટીના સભાસદો ઉભય સંસ્થાને પ્રગતિના પંથે ચલાવી રહ્યા છે; જે સંસ્કારિતા અને સેવાનો લાભ આજનો ચક્ષુદાન યજ્ઞ.

પાક પરવરદિગારના અહેશાનમંદ "શેઠ હાજી અબ્દુલકરીમ હાજી વલીમહમદ [illegible] આ મહાન ચક્ષુદાન યજ્ઞના તમામ ખર્ચને નિઃસંકોચપણે વધાવી લીધું.

શારીરિક આર્થિક સુખ અને [illegible] સમર્પે દયાઘન દિનેશ, આશીષ મહાન યજ્ઞ [illegible] હાજી અબ્દુલ કરીમ હાજી વલીમહમદ દાદા" [illegible]

[illegible] દુનિયાથી નિરાળા દર્દીઓ [illegible] પરમાત્મા પાસે ઇચ્છીએ

પૌંડ વજનની અન્નસામગ્રીની કિંમતનાં ને અન્નસત્ત્વો તથા મધુ રસથી ભરેલાં ફળો ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

એક ટન થોરમાંથી આશરે ૧૫૦ પૌંડ સારો શુદ્ધ મદ્યાર્ક નીકળે છે. જે પ્રમાણે ગંધકામ્લમાંથી તે પ્રમાણેજ મદ્યાર્કમાંથી ફાયદાવાળા થઇ પડે એવા સેંકડો ધંધા ક્રમેક્રમે ગામડાંઓમાં ઉત્પન્ન કરી શકાય એમ છે. થોરના રસમાંથી વેદનાહીન ને પ્રસન્ન શસ્ત્રક્રિયા કરી બતાવનારો અસલ 'ક્લૉરોફૉર્મ' પણ એકદમ તૈયાર કરી શકાય છે. એજ રસમાંથી ક્રમેક્રમે 'મેલિક ઍસિડ' 'ઍસેટિક ઍસિડ' 'ફાર્લિક ઍસિડ' ઇત્યાદિ બહુમૂલાં આમ્લો અને વ્યાધિ નિવારણ 'ટિંકચરો' પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

થોરનાં ફળ ઉપર કીરમજી રંગ અને તેમાંથી પછી નાનાવિધ રંગોની પાકી અને સુંદર છટા ઉત્પન્ન કરનારા સૂક્ષ્મ કૃમિ હોય છે. એ એટલા સૂક્ષ્મ હોય છે કે તેમાંથી ૧ પૌંડ રંગ તૈયાર એવા ૭૦ હજાર કૃમિ જોઇએ. આ રંગની સંપત્તિની શોધ સન ૧૭૦૩માં લ્યુ બેન હૉક નામના રસાયણશાસ્ત્રજ્ઞે પ્રથમ કરી એમ કહેવાય છે. પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો એ બહુ પ્રાચીન શોધ છે. આપણા કેટલાયે જૂના રંગરેજો થોરના રંગમાંથી રેશમ અને ઊનને સુંદર રીતે રંગતા. જોકે તેઓ તો આજ મરી ખૂટયા છે, પણ સુદૈવે થોર હજી જીવતા છે. માત્ર ખરૂં કામ કરનાર લોક જોઇએ.

થોરની ફણાનું રાસાયણિક સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે હોય છે:- આશરે ૧૭ ભાગ પાણી, ૬૦ ભાગ વનસ્પતિજન્ય રસાયનદ્રવ્યો અને ૨૩ ભાગ રાખ. થોર નિષ્કંટક હોય તો ઉત્તમજ; ન હોય તો બરાબર કાળજીપૂર્વક કાંટા કાઢી નાખી તે ફણામાંથી અથાણું, મુરબ્બા ઇત્યાદિ પદાર્થ સારી રીતે તૈયાર કરી શકાશે. આ અથાણાં અને મુરબ્બામાં ઉત્તમ ઔષધિગુણ હોઇ તે શરીરને સારી રીતે માફક આવે છે; પણ અથાણાં અને મુરબ્બા કરતાંએ વધુ મહત્વની તો તેની રાખ છે. આ સેંકડે ૨૩ ટકા રાખમાંથી ઘણોખરો બધોજ 'પોટાશ કાર્બોનેટ' નામનો અમૂલ્ય ક્ષાર મળે છે. આ પોટાશ કાર્બોનેટ તો બહુજ ખપનો છે. કાચનાં કારખાનાંઓમાં તથા સાબુની બનાવટમાં પોટાશ કાર્બોનેટ મુખ્ય અંગ હોય છે. ઉત્તમ સાબુ પોટાશ કાર્બોનેટ સિવાય બનતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં રેશમને સ્વચ્છ રીતે ધોવામાં પોટાશ કાર્બોનેટ અપ્રતિમ કામ કરે છે. ચીની માટીનાં સુંદર વાસણોને ભઠ્ઠીમાં સુલભ રીતે તપાવવામાં પોટાશ કાર્બોનેટ પ્રમુખ સહકારી છે. એન્ગ્રેવિંગ અને લીથો કામમાં પોટાશ કાર્બોનેટ બહુ ઉપયોગી થાય છે. સોનારૂપાના ગીલ્ટ કરવાની વિદ્યુત્કૃતિમાં પોટાશ કાર્બોનેટ અગત્યનું કામ કરે છે. ચામડાં કમાવવાના કામમાં ને રંગવાના વ્યવસાયમાં પોટાશ કાર્બોનેટ અવશ્ય

છીએ કે આથીએ અધિક બળ અને સેવાભાવનાઓ સમર્પો આપને.

તા. ૩૧-૩-૧૯૩૦ અમો છીએ,

કુતિયાણાના પ્રજાજનો

શેઠ અબ્દુલ્લા હાજી દાદા ચલચલ. શેઠ અલીમામદ મોતી ટંડ. શેઠ આદમ હાજી વલીમામદ ડેરી. શેઠ હાજી અબ્દગની ગીગા પરદેશી. શેઠ હાજી આમદ મોતી લાખાણી. શેઠ હાજી જમાલ આગની બંદુકડા. શેઠ ઇસ્માલ હાસમ આમરાપુરવાલા. દરબાર હયાતખાં સરદારખાં સરવાણી. દરબાર બુદ્ધુ ખોખર સાભાઈ ખોખર. શેઠ હરિદાસ કરમશી. શાહ નરભેરામ જમનાદાસ. શાહ પરશોતમ ચકુ. શાહ સુંદરજી ગિરધર. વોહરા હસનઅલી વલીજી.

માનપત્રના જવાબમાં ડૉ. શાહે બાંટવા તથા વણથલીના હાજર રહેલા ગૃહસ્થોની મૌલિક માગણીનો સ્વીકાર કરતાં જણાવ્યું કે, સેવક તો કોઇ પણ વખતે કોઈપણ સ્થળે આવા પ્રકારની સેવા અર્પવા તૈયારજ છે તેમ ખાત્રીથી માનવું. મને તો બારે મહીના ક્યાંય ને ક્યાંય કચ્છ-કાઠીઆવાડ અને ગુજરાતમાં આ પ્રમાણે જવાનું હોય તો હું મને મહાન ભાગ્યશાળી ગણું.

શાબાશ! ડૉકટરો હો તો આવા સેવાભાવી હજો; ઈશ્વર આવા પ્રજાસેવકોને લાંબું આયુષ્ય બક્ષે. આમીન આમીન આમીન.

(જૂન ૧૯૩૦ ના "શારદા"માં લેખકઃ-રા. અબ્બાસી)

૧૧૦–ક્ષયરોગીઓને પુનર્જન્મ આપનારું પુણ્યધામ

(ધી કીંગ એડવર્ડ સેનીટેરિયમ-ધરમપુર)

(સીમલા પાસે આવેલા ધરમપુરના એક સેનેટેરિયમનું આ રસિક પણ ઉપયોગી વર્ણન રા. ભાઈ પ્રવાસીએ અમોને મોકલ્યું છે. ક્ષયના ભયંકર અને જીવલેણ રોગથી પીડાતા અને જીવનની આશા છોડેલા દર્દીઓને પ્રસ્તુત લેખ કંઇક સૂચક અને માર્ગદર્શક થઇ પડશે એવી અમારી દઢ માન્યતા છે. સદ્દગતશ્રી "કલાપિ")

મારા મિત્ર નવીનકાન્ત ઘણા વખતથી ક્ષયની બિમારીથી પીડાતા હતા. મુંબઇના પ્રખ્યાત હોશિયાર ડોકટરોની સલાહ લીધી. કેટલાકની સૂચના મુજબ કાઠિયાવાડમાં રાજકોટ, જામનગર, વઢવાણ ઇત્યાદિ સ્થળોએ પણ હવાફેર માટે જઈ આવ્યા. તે ઉપરાંત પંચગની અને દેવલાલી જેવાની સુકી હવા આ દર્દ ઉપર અકસીર ગણાય છે ત્યાં પણ પ્રયત્ન કરી જોયો; પરિણામે દર્દ આગળ વધતું અટકી ગયું, પણ જીંદગી સુધીની ફરિયાદ દૂર થતી નહિ. કોઇ સમય સારી તંદુરસ્તી ભોગવ્યા પછી પાછું એનું એ!

ખાંસી યા તો તાવની ફરિયાદ ફરી આ
રીથી નલીન કંટાળ્યો હતો; પણ શું
એક દિવસ મારા કોઈ સ્નેહીને
તેમણે સૂચવ્યું કે "ધરમપુરમાં એક
બહુ સારું સંભળાય છે, જ્યાં દર્દીઓ ઘ
છે. જો કે ઘણું દૂર આવેલું છે તોપણ
કરતાં એ એક વધુ અજમાવી જોવું
તુરતજ નલીનને જાણ કરી, પણ એટલે
વરણમાં એકલાજ જવું એને ઠીક
જવા કબૂલાત આપી અને ત્યાં જવાનું
આ સેનીટેરિયમ મુંબઇથી લગભગ
લયના પ્રદેશમાં સીમલા જતાં ધરમપુર
આ પ્રદેશમાં પાઇનવુડનાં ઝાડો એટલ
છે કે આવા દર્દને માટે એ ઉત્તમ છે.
મુંબઈ તરફના લોકો ભાગ્યેજ આ
પરિચિત હશે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી
આવે છે. અમો પણ એ સંબંધમાં
પત્રવ્યવહાર યા લાગવગે કંઈ પણ
જવાને ઉપડવું, એ વિચારપર આવ્યા.
તપાસ કરતાં ખબર પડી કે, મું
"સેવા સદન" નામની સંસ્થામાંથી મ
ના ફોર્મ મળે છે. એક ફોર્મ મેં મંગ

સંપન્ન અને ખરેખરજ સમર્થ જર્મન કેદીઓને જોઇને ખડખડ હસતા હતા !

થોરનાં ફળમાં બી હોય છે. આ બીમાંથી મધના જેવું [illegible] અને ઉત્તમ મીઠું તેલ સેંકડે ૩૫ થી ૪૦ ટકા નીકળે છે. આ તેલનો ઉપયોગ ખાવામાં, દીવો બાળવામાં, સાબુ બનાવવામાં અને [illegible] ઉપર દર્દભેદી ઔષધતરીકે પણ સારો થાય છે. થોરનાં મૂળિયાંના રસની સર્પના ભયંકર વિષ ઉપર ગુણકારી અસર થાય છે, [illegible] જણાઈ આવ્યું છે. આ બાબતમાં પણ ઘણી કિંમતી લોકસેવા [illegible] શકાય એમ છે.

આ પ્રમાણે થોરનાં પાંચે અંગોનો–મૂળનો, ફૂલનો, ફળનો, ફણાઓનો તથા કાંટાઓનો–અને બધાને બાળ્યા પછી બાકી રહેલી રાખનો સુદ્ધાં–બહુમોલ ઉપયોગ થાય છે; પણ તે ઉપયોગ [illegible] માત્ર શાસ્ત્રશુદ્ધ અખંડ પ્રયત્ન પ્રયોગપર અવલંબી રહે છે. રાષ્ટ્રનાં સુખ, સંપત્તિ ને સામર્થ્ય વધારનારા કેટલાય મોટામોટા ધંધા આ દરિદ્રી ગણાતા કાંટાવાળા થોરમાંથી કાઢી શકાશે. એકલી રાખનો અને તેમાંથી સુલભ રીતે નીકળનારા પોટાશ કાર્બોનેટનો યોગ્ય ઉપયોગ અને વેપાર કર્યો હોય તોપણ ગામડાંઓનાં કેટલાં [illegible] કુટુંબોનો અચ્છી રીતે યોગક્ષેમ ચાલે અને કેટલાયે નવીન [illegible] ધંધાના સંવર્ધન સાધનનું કાર્ય કરવા જેવું થાય.

તો કહો હવે, ગામડાંઓનું ભૂષણ કોણ ? હું કે તમે ? પટેલ કે તલાટી ? એ પૈકી કિંવા એવા પૈકી કોઇ પણ નહિ. ગામડાંઓનું ખરૂં ભૂષણ થોરજ. ઉચ્ચ ધ્યેયથી યોગ્ય કાર્ય અખંડ રીતે કરવામાં આવે તો તમામ ગામડાંઓનો ઉદરનિર્વાહ એકલો આ થોરજ ચલાવે.

("ચિત્રમય જગત"માં લખનાર—શ્રી. મોહિનીરાજ શંકર મૂળે)

અને વિશાળ અર્થોંતરેના આચરણની જરૂર છે, તે વખતે
ત અર્થવડે સમાજને રૂંધવાનો પ્રયત્ન થતો હોવાનું કહી
ામે બળવો જગાડવાના સાધનતરીકે પાશ્ચાત્ય સામ્યવાદને
ા ધરી આર્ય પ્રજાને બુદ્ધિભેદવડે ઉશ્કેરવાનો એક વર્ગ
ો માર્ગ લેવાઇ રહેલો છે. પરંતુ આ માર્ગ કેટલે દરજ્જે
ારકારક છે ? એ પ્રશ્ન કંઇ આજે નવીન સ્વરૂપમાં રજુ
ા નથી; તેમજ સમાજ પાસે જે કેટલાક વિકટ પ્રશ્નો પડેલા
ા પણ કંઇ નવીન રીતે રજુ કરાતા નથી. લોકજીવન રૂંધાતું
છે, મુડીવાદીઓનો દોર અને કેટલાક રાજાઓનો જુલમાટ
ો જાય છે, તેની સાથે ગરીબાઇ અને ભૂખમરો પણ વધતો
. છે. પરિણામે નિઃશસ્ત્ર પરાધીન આર્યપ્રજા ફક્ત મરવાના
ગસેજ જીવે છે, એ વાતનો સ્વીકાર કરવા છતાંયે પ્રશ્ન ઉભો
છે કે, આ ગંભીર પ્રશ્નોનું નિવારણ શું પાશ્ચાત્ય સામ્યવાદના
ઉપચારથીજ થઇ શકવાનું છે કે ?

એમના સામ્યવાદનું હથિયાર એ લોકોને મન કદાચ પહેલામાં
હેલી શોધનું હશે; અને કેટલાક હિંદીઓ આ શાસ્ત્રને અમોઘ
ાનના પણ હશે. પરંતુ ઇતિહાસ કહે છે કે, આ હથિયાર જગત-
ાનું છે. ફ્રાન્સ અને જર્મન મહાનુભાવોના પહેલાં ગ્રીસ તત્ત્વજ્ઞાની
ેરિસ્ટોટલે (ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦) 'મનુષ્યે એકબીજા સાથે કેવી
ીતે વર્તવું' તે કહેલ છે. આની ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં ચીનના તત્ત્વ-
જ્ઞાની કોન્ફ્યુસ્યસે પણ કહેલ છે; જ્યારે આ સમયના કરતાં પણ
ઘણાં ઘણાં વર્ષો પહેલાં ગીતા અને ઉપનિષદોમાં નિષ્કામ કર્મ-
યોગના સામ્યવાદનો ઉપદેશ કરાયલો છે. ફક્ત દેશકાળપરત્વે સાધનમાં
અને ભાવનામાં તફાવત રહેલો છે. આમ હોવાથી એ નજરે સમા-
લોચનાની જરૂરીઆત રહે છે, અને તેથી આ નમ્ર પ્રયાસ કરાયો
છે. આ લેખમાં શ્રી. રાયચંદ, લો. મા. તિલક, સ્વામી વિવેકાનંદ,
સ્વામી રામતીર્થ વગેરેના વિચારોનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા બદલ
હું સૌનો ઉપકાર માનું છું.

૬-હિંદના શાસ્ત્રીય સામ્યવાદના સંસ્થાપક

૧-આ સામ્યવાદનું મૂળ વેદ અને ઉપનિષદો છે; અને તેનું
દોહન કરી પુનઃસંસ્થાપન કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે

૨-આના મુખ્ય ગ્રંથો વેદો, ઉપનિષદો અને ગીતા છે.

૩-આ સામ્યવાદ સર્વવ્યાપી સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પરબ્રહ્મના
આધારપર સ્થિત છે

૪-આ સામ્યવાદનું આચરણ કરવા માટે મનુષ્યજનને પોતાની
બુદ્ધિ શુદ્ધ અને સ્થિર કરવી પડે છે. અહીં સંગ્રામ નહિ પણ લોક-
સંગ્રહના સામ્યવાદને સ્થાન છે. 'લોકસંગ્રહ'-લોકોનો સંગ્રહ કરવો

૧૧૧–शांति की खोज

શાંતિ સે સૂના હૈ સંસાર;
ખોજ સારા વિશ્વ, ન પાયા કહીં શાંતિ કા સાર. શાંતિ૦
આંખોં તૃષ્ણા કે લગતે હૈં, રોજ નયે બાજાર;
સ્વાર્થ પાપ કે સૌદે હોતે, મન મેં દેખ વિચાર. શાંતિ૦
દંભ કપટ પાખંડ-જાલ કે, ખુલે હુએ હૈં દ્વાર;
લાખોં હી જીવન બનતે હૈં, જિનકે રોજ શિકાર. શાંતિ૦
ક્લેશ દુઃખ સે ભરે હુએ હૈં ઈસ જગકે વ્યવહાર;
જાન-બૂઝ કર ફંસતા ફિરતા મૂરખ વારંવાર. શાંતિ૦
ઢૂંઢો જિધર મિલેગા કેવલ ભીષણ હાહાકાર;
ચાહો જો કલ્યાણ ભજો મન ! માધવ કરુણાગાર. શાંતિ૦
("માધુરી"માંની શ્રીમતી સુશીલાદેવી ત્રિપાઠીની કવિતા
થોડા સંશોધન સાથે)

૧૧૨–स्वधर्म और स्वदेश

વૈસે તો ભૂમંડલ કે પ્રત્યેક ધર્મ ને કિસી-ન-કિસી રૂપ મેં, સ્વદેશસેવા કો હી ધર્મ માના હૈ; પર હમારે પ્રાચીન મહર્ષિયોં ને આર્ષ ગ્રંથોં મેં ઇસ વિષય કા સ્પષ્ટીકરણ કર, ઇસકા પ્રત્યક્ષ દિગ્દર્શન કરાયા હૈ, ઔર સ્વદેશપ્રેમ કી ભિત્તિ પર ધર્મ કે મંદિર કી સુસ્થાપના કી હૈ. ઇસ લિયે સત્ય સનાતન-ધર્મ કી દીક્ષા સે દીક્ષિત પ્રાણી ઈસ બાત સે કદાપિ નહીં મુકુર સકતે કિ સ્વદેશપ્રેમ હી ધર્મ હૈ, યા ધર્મ હી સ્વદેશપ્રેમ હૈ. ક્યોંકિ સત્ય સનાતન-ધર્મ ઈતના વિશાલ હૈ કિ યહાં પ્રત્યેક પ્રાણી કી પ્રત્યેક દૈનિક પરિચર્યા ભી ધર્મ કી સીમા સે બાહર નહીં હૈ. ઇસ પરમ ઉદાર સનાતનધર્મ મેં સ્નાન, ભોજન, શયનાદિ સાધારણ કાર્યોં સે લે કર ઇસ લોક કી સબ પ્રકાર કી ઉન્નતિ પરલોક મેં ઉન્નતિ તથા પરમપિતા પરમાત્મા કા સાક્ષાત્કાર-સભી કુછ ધર્મ-કર્મ કે અંતર્ગત હૈં. અતઃ દેશસેવા યા જાતીય સેવા ધર્મસેવા સે વિભિન્ન કદાપિ નહીં હો સકતી, બલ્કિ ઇન દોનો સરસ અમૃત-ધારાઓં કા ઉદ્ગમસ્થાન એક હી હૈ, ઔર દોનો એક હી દિશા કો સદા પ્રતિધાવિત હોતી હૈં. હમારે ધર્મધ્વજિયો ને ઇસી આધાર પર અનેક સ્થાનો મેં કહા હૈ કિ કેવલ ધ્યાનાદિ કે દ્વારા હી ઉપાસના નહીં હુઆ કરતી હૈ, અપિતુ પ્રાણિસેવા કે દ્વારા, શરીરસ્થિત નારાયણ કી પૂજા સે હી, સારી ઉપાસનાએં પૂર્ણ

[illegible]ક સ્ટેજ, પડદાઓ અને સીનરીની પણ સગવડ કરવામાં આવી [illegible]. મજકુર રમતગમત માટે સૌને મળવા રાખેલ હૉલને (રીક્રી-[illegible]એશન હૉલ) નામ આપવામાં આવ્યું છે.

દર પંદર દિવસે દરેક દર્દીનું વજન લેવામાં આવે છે. દાખલ [illegible]થયા પછી તે પાછો જાય ત્યાંસુધી એની નોંધ રાખવામાં આવે [illegible]છે, જેથી વધઘટનું પ્રમાણ ખબર પડે. તેમજ દર ત્રણ માસે [illegible]જે દર્દીઓની ફેફસાંની ફરિયાદ માટે 'રે-ફોટો' લેવાની જરૂર હોય તેમનો ફોટો લેવામાં આવે છે.

આરોગ્યતાના નિયમો બહુ સારી રીતે અહીં જાળવવામાં આવે છે. બાથરૂમ અને વૉટર ક્લોઝેટ રોજ ફીનાઇલથી સાફ રાખવામાં આવે છે. દર્દીઓને થુંકવા માટે ખાસ એમના રૂમમાં સ્પીટીંગ પોટ રાખવામાં આવે છે, તેમજ બગીચામાં અને દરેક થોડે થોડે અંતરે એવાંજ સાધનો રાખેલ છે. અન્ય કોઇ સ્થળોએ જ્યાં ત્યાં થુંકવાની સખત મનાઇ છે. કોઈ પણ રીતે ગંદકી ન થતાં તબિયતને નુકશાનકર્તા ન થાય એ માટે સખત કાળજી રાખવામાં આવે છે.

ઑફિસરોથી તે અન્ય કામ કરનારા સર્વ માણસો પ્રમાણિક અને ઘણા સારા છે. દર્દીઓની સગવડ દરેક રીતે સચવાય એ પર પૂરતું ધ્યાન આપે છે. ફરવા ગયા પછી દર્દીઓના રૂમ ભલે ઉઘાડા હોય તોપણ એમની કોઈપણ વસ્તુ ચોરાઇ જવાની ધાસ્તી રહેતી નથી. રાત્રે પણ ચોકીદારો અવારનવાર બ્લૉકસ પાસે ફરતા રહે છે, જેથી દર્દીઓને કોઇ પણ પ્રકારનો ભય રાખવા-નું કારણ રહેતું નથી.

આ સેનેટોરિયમના મેડીકલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ડૉ. માસ્તર એક પારસી ગૃહસ્થ છે. એમનો હસમુખો ચેહરો, મળતાવડો રમુજી સ્વભાવ, દર્દીઓપ્રત્યેનું એમનું માયાળુ વર્તન અને મર્મ તરફની સંપૂર્ણ વિનોદવૃત્તિ એમના સહવાસે સર્વને આનંદ થતો!

શ્રીમંત અને ગરીબ, બધાજ દર્દીઓ માટે એકસરખીજ લાગણી અને કાળજી રાખનાર અને દુઃખી દર્દીઓના દુઃખમાં દિલાસારૂપ થનાર આ એક સાચા પરમાર્થી સજ્જન છે.

એમની સાથે કામ કરનાર મદદનીશ ડૉક્ટર ટાંગરે પણ તેવાજ ઉત્સાહી અને ખંતીલા છે. દરરોજ સવારે દર્દીઓના રૂમમાં જઈ તેઓ એમની જરૂરિયાતો અને [illegible] કરી આપવાને ચૂકતા નથી. [illegible] સ્વભાવને કારણે આ ડૉક્ટરે પણ દુઃખગ્રસ્ત દર્દીઓનો સાથ બહુ સારો મેળવી લીધો છે.

આ. અને વાસુદેવલાલ દર્દીઓ એમની સેવા કરી ખુશ[illegible]

હોતી હૈં; ઔર હૃદયવિહારી ભક્તવત્સલ ભગવાન્ પ્રસન્ન હોતે હૈં. ઇસકા સ્પષ્ટ પ્રમાણ શ્રીમદ્ભાગવત મેં મિલતા હૈ; પર હમારે કતિપય મહાનુભાવોં કે વિભ્રાટ્ મસ્તિષ્ક મેં યહ આક્ષેપ અવશ્ય ઉત્પન્ન હોગા કિ જબ આર્ય શાસ્ત્ર યહ નિર્ણય કરતા હૈ કિ પરમાત્મા સબ જીવોં મેં ભૂતાત્મારૂપ સે સદા વિદ્યમાન હૈ, ઇસ લિયે પ્રાણીસેવા કે પ્રતિ ઉપેક્ષા કર કે અન્ય પ્રકાર કી ઉપાસના કરના વ્યર્થ કી પૂજા હૈ, તો કેવલ સ્વદેશપ્રેમી હોના ધર્મપ્રેમી હોના કૈસે કહા જા સકતા હૈ? ઉપર્યુક્ત કથન કા આશય ઇતના સંકુચિત કદાપિ નહીં હો સકતા, પર ઇસકા અર્થ અપને હી દેશ કે લોગોં તક ભી કભી નહીં પરિમિત રહ સકતા. યહ તો ભૂમંડલ કે પ્રત્યેક જીવ કે લિયે કહા જા સકતા હૈ. ઉન મહાશયોં કી શંકા નિર્મૂલ નહીં હૈ, ઔર ન મૈં ઉનકે વિચાર સે અસહમત હૂં, ન મેરા શાસ્ત્ર હી. ઔર હો ભી કૈસે સકતી હૂં, જબ કિ શાસ્ત્ર બતાતા હૈ કિ—

अहं सर्वेषु भूतेषु भूतात्माऽवस्थितः सदा।
तमवज्ञाय मां मर्त्यः कुरुतेऽर्चाविडंबनम्॥

પર ઇસકા અર્થ યહ કદાપિ નહીં કિ મૈં સંસારવ્યાપ્ત સમસ્ત ધર્મોં મેં યોગ દૂં, કિંતુ ઇસકા અર્થ યહ હૈ કિ મૈં જગત કે પ્રત્યેક પ્રાણી સે પ્રેમ કરૂં. બાઇબલ કા ભી યહી મત હૈ કિ ઈશ્વર ને મનુષ્ય કા ઢાંચા અપને ઢાંચે સે તૈયાર કિયા હૈ, ઇસ લિયે સબસે પ્રેમ કરના માનો ઈશ્વર સે પ્રેમ કરના હૈ. યદ્યપિ ઇસાઇ-ધર્માવલંબી આજ ઈર્ષ્યા સે ઉદ્દૂષિત હો કર, વિદેશિયોં કો કષ્ટ દે કર, સ્વદેશ કા કલ્યાણ કરના ચાહતે હૈં. યહ વિદ્વેષમૂલક દેશપ્રેમ ઉનકે ધર્મ કે પ્રતિકૂલ હૈ. ધાર્મિક દૃષ્ટિ સે હમ ઉનસે પ્રેમ કર સકતે હૈં, પર ઉનકે પ્રચલિત ધર્મકાર્ય મેં યોગ નહીં દે સકતે. ક્યોંકિ અન્ય બહુતસે ધર્મ હમારે ધર્મ સે એકદમ વિપરીત હૈં. અતએવ વે ધર્મ હમારે લિયે જઘન્ય અધર્મ હૈં.

અબ સ્વદેશધર્મ કો લીજિયે. ધર્મ કા શ્રીગણેશ શરીર સે હોતા હૈ. અતએવ પ્રથમ શારીરિક ધર્મ હૈ. ઇસમેં '**शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्**' વાલે સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર શરીરસેવા તથા અપની રક્ષા કરના હી ધર્મ હૈ. કિંતુ ઇસ ધર્મ મેં ઉદારતા કેવલ અપને શરીર તક હી સીમિત હૈ, યહ સોચના નિતાન્ત ભ્રમ હૈ. ક્યોંકિ પરિપુષ્ટ કલેવર રખના ઇસી કારણ ધર્મ કી ગણના મેં આ સકતા હૈ કિ કાયા-કલ્પતરુ કે હરે-ભરે રહને મેં હી યહ સમાજ તથા સ્વદેશ કે લિયે [illegible]કર હો સકતા હૈ. મોક્ષાદિ ઇસી પર સુદૃઢતાપૂર્વક અવલંબિત હૈ, એવં મનુષ્ય અપને-અપને વ્યક્તિત્વ કો ભૂલ કર સમાજમંદિર કી સ્થાપના કરતે હૈં. સમાજધર્મ કે વ્યવસ્થા-

એવી નથી. સંભાળપૂર્વક સારવાર
આપવાની એમની ખંત માટે તો ર
છે. આવા ભયંકર દર્દ ભોગવતા
બદલે ઉલ્લાસ નજરે પડે છે. સ
એવું જ લાગે છે. સંબંધીઓથી વિ
એમના ઘરના માણસો જેટલો સંતે
તો પછી ગ્લાનિ રાખવા જેવું શું

આયુષ્યની દોરી તો પ્રભુને
માત્ર નિમિત્ત થાય છે. આ સેનીટે
ઘણાખરા દર્દીઓ અહીંથી સારા
શિયાળો તો બહુજ ઉત્તમ ગણાય
બન્યા છે કે ડૉક્ટરની સલાહ મુજબ
લેનાર અણધાર્યાં પરિણામ લાવ
રતલ વજન લઇ આવેલ દર્દી ૧૫
નિર્ભય હાલતમાં પોતાને વતન પ
છે અને તે પણ એવા કામ કરના
સત્કાર્યોમાં ઇશ્વર એમને સહાય થ
અંતઃકરણના સેવાને કારણે ! જી

પર ભી ઐસી હી વ્યવસ્થા કરતે હૈં, જિસમેં જાતિ તથા દેશ કા ઉત્થાન હો. ઐસે નિયમ કે નિયામક કો વ્યક્તિવિશેષ કે સુખ-દુઃખ પર ધ્યાન ન દે કર સાર્વજનિક ઉન્નતિ તથા અવનતિ પર ધ્યાન દેના પડતા હૈ. યહી સ્વદેશધર્મ હૈ. સમાજ કા શિરોમણિ હી તો દેશ કા શિરોમણિ હોતા હૈ. સ્વદેશ કા જિસમેં સદા કલ્યાણ હો, વહી તો ધર્મ હૈ. યદિ હમ હવન, પૂજા, અર્ચના કો ભી લેં, તો યહ ભી દેશ કે લિયે કલ્યાણકારક હૈ. અતએવ હમ સબ દૃષ્ટિયોં સે સૂક્ષ્મ પરીક્ષા દ્વારા અવલોકન કરેં, તો તત્કાલ પતા ચલ જાયગા કિ સારા ધર્મ દેશકલ્યાણ હી કે લિયે હૈ. ઔર ઇસી ભાવના સે પ્રેરિત હો કર સર્વપ્રથમ હમારે નિષ્કામ કર્મયોગ કે આશ્રયદાતા સ્વદેશ કો શ્રીભગવાન કી વિરાટ્ મૂર્તિ કા શ્રેષ્ઠ અંગ સમઝતે થે, તથા ભારત-જનની કો જગજ્જનની કી પ્રતિમૂર્તિ, ઔર ઇસ પ્રકાર સ્વદેશસેવા દ્વારા વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મી કી પૂજા કરતે થે. ઇસીકો આશ્રય માન કર બડે-બડે યોગીશ્વર અપની યોગમાયા કો દેશહિત કી વેદી પર હંસતે-હંસતે તિલાંજલિ દેતે થે. યોગસાધન દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરને કી આશા કો ત્યાગ કર, હમારે ઋષિપુંગવોં ને દેશ કી માંગ પર અપના અસ્થિ-પિંજર અર્પણ કર તત્કાલ હી સ્વર્ગારોહણ કિયા. હમારા ઇતિહાસ ઇન મહાનુભાવોં કે ઉજ્જ્વલ દૃષ્ટાંત સે ભરા પડા હૈ. અતઃ યહ સિદ્ધ હૈ કિ સ્વધર્મ કે સાથ સ્વદેશ તથા સ્વજાતિસેવા કા પૂર્ણ સંબંધ હી નહીં હૈ, વરન્ યહ ઉસકા પ્રધાન અંગ હૈ અથવા યહ ઉસકા ઉપનામ હૈ. યદિ આજ ભારતવર્ષ કે સાધુ, જો દેશ કે ઉપર બોઝ સમઝે જાતે હૈં, ગાંજે કી ચિલમ હી મેં ભગવાન ભૂતનાથ કા દર્શન કર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતે હૈં, વો ભગવાન મનુ કે ઇસ વાક્ય પર વિચાર કરેં કિ "ધર્મયુદ્ધ મેં પ્રાણ દેને પર ઉત્તરાયણ-ગતિ દ્વારા અત્યંત સુખમય લોક મેં ધર્મસેવી કી ગતિ હોતી હૈ. ધર્મસેવી કો સ્વજાતિસેવા તથા સ્વદેશ-ધર્મ કે ફલ સે પુણ્યમય સ્વર્ગ આદિ પ્રાપ્ત હોતે હૈં, જહાં શાંતિ તથા આનંદ કા આગાર હૈ. અતઃ સ્વદેશસેવી કે લિયે પ્રાણ દેના કોઇ કઠિન બાત નહીં હૈ, બલ્કિ સ્વર્ગ કા દ્વાર ખોલના હૈ." તો આજ હી ભારત કા ઉત્થાન હો જાય. ઇસ્લામ-ધર્મ કે અનુયાયી બાત-બાત મેં "ઇસ્લામ ખતરે મેં હૈ" યહ પુકાર સુનતે હી અપના ધર્મ બચાને કે લિયે અપને અમૂલ્ય પ્રાણોં કો હથેલી પર લિયે આ જુટતે હૈં, ઉસી પ્રકાર યહી બાત ભારત કે પ્રાચીન રાજપૂતોં મેં થી. ઇસી કારણ રાજપૂત વીર ધર્મયુદ્ધ મેં પ્રાણ દેને મેં અપના પરમ સૌભાગ્ય સમઝતે થે, ઔર ઉનકી ધર્મપત્નિયાં ભી ઉનકે સાથ સતી હો કર પતિલોક કા આનંદ ચાહતી થીં. યદિ ઇસ પ્રકાર કા પૂર્ણ વિશ્વાસ સ્વદેશધર્મ કે પ્રતિ આજ ભારતિયોં કો હો જાય, તો બસ બેડા પાર હો જાય. જિસ દિન ભારતવાસી

સનાતન ધર્મ કે ઐસે ઉદાર સિદ્ધાન્ત કો હૃદયંગમ કરેંગે, ઉસી દિન ભારતમાતા કી મલિન મુખમંડિકા પુનઃ ઉજ્જ્વલતા પ્રાપ્ત કરેગી, ભારત કા ભાગ્ય સંપૂર્ણ આકાશ કો આલોકિત કરેગા ઔર ભારતવાસી આર્યપુત્ર આશ્રમોં દ્વારા શ્રીલક્ષ્મી નારાયણ કી પૂજા કર કે અંત મેં આનંદાનંદમય પદાગાર કો પ્રાપ્ત હો સકેંગે.

("માધુરી"માં લેખિકાઃ–શ્રીમતી વિમલાદેવી "રમા")

૧૧૩–જમવાનો અને શાળાનો વખત*

(૧)

એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિકજ છે કે, જમીને તરત નિશાળમાં જવાથી કાંઈ નુકસાન છે કે નહિ? આનો ઉત્તર આપતાં પહેલાં કેટલીક બાબતનો વિચાર કરવો ઘટે છે. જેને નૈસર્ગિક જીવન જીવવું હોય તેણે જીવનશાસ્ત્ર સમજવાની જરૂર છે. જીવનનાં બધાં કાર્યો ક્યારે, કેવી રીતે ને કેટલા સમયમાં થવાં જોઇએ તે જાણી લેવાની ખાસ જરૂર છે. ઉપરના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પહેલાં "જમવાના કાર્ય" વિષે કાંઇક કહેવું જરૂરનું છે.

સંસારમાં જીવનકલહમાં સફળતા મેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાના જીવનને વ્યવસ્થિત કરનારા પ્રયાસો કર્યા છે. પોતાના દૈનિક જીવનનો સમય ત્રણ–ચાર વિભાગોમાં વહેંચી નાખ્યો છે; શારીરિક મહેનતનો સમય, શરીરને પોષણ આપવાનો સમય, માનસિક શક્તિઓ ખીલવવાનો સમય વગેરે. આ બધાંયે કાર્યો તરફ મનુષ્યે પૂરું લક્ષ આપવું જોઇએ, ને એ હેતુથીજ આપણે રાત્રિદિવસના ચોવીસ કલાકને અમુક ભાગોમાં વહેંચી આપણા જીવનને અનુકૂળ પડે એવી વ્યવસ્થા કરી મૂકી છે. જે વ્યવસ્થાથી આજે આપણે આપણું જીવનકાર્ય ચલાવી રહ્યા છીએ તે સુવ્યવસ્થિત છે કે નહિ તેના ઉપર વિચાર કરવાની જરૂર છે.

શારીરિક મહેનત, પોષણ, આરામ અને માનસિક શક્તિઓને ખીલવવા માટે આપણે જે વ્યવસ્થા કરી છે અને જે રીતે આપણે સમયની ગોઠવણ કરી છે તે દોષિત છે; સારાએ સમાજને દરેક રીતે અહિતકર છે; પરરાજ્ય અને પાશ્ચાત્ય સભ્યતાએ આપણો

* ભાઈ સ્વામી રાવ કાડિયાવાળાની વ્યાયામપ્રચારની પ્રવૃત્તિના પ્રાણ છે. ભાવનગર અને બીજે ઠેર ઠેર જઈ તેમણે અખાડા અને શરીરસુધારણાની પ્રવૃત્તિને ચેતન આપેલું છે. તેમણે 'ખોરાક અને પોશાક'ને લગતું એક નાનકડું પુસ્તક હાલ બહાર પાડ્યું છે. તેનું ૨ જું પ્રકરણ લોકોની વિશેષ જાણ માટે ઉતાર્યું છે.

હૈ, માનોં મુઝે કે મ્યાન્મર મેં [illegible] ઔર [illegible] કો અચ્છા બના લેતી હૈં. [illegible] વિદ્વાન ઋષિ ઉસ [illegible] કી ઉચિત રક્ષા કા પ્રબંધ નહીં કર સકતે હૈં! કા [illegible] કે ઔર કિયા થી. ઉનકે પરિવાર કો મુઝને પર ઉનકો પ્રત્ય-ક્ષ મેં આદર નિકાલ લિયા. સંસારભર કે પશ્ચિમ મેં યહિ સર્વથા અપરિપક્વ માનવમર્મ કો ભી જહાં ઉને ભી કોપ અદ્ભુત ચમત્કારિક આયોજના કા આવિષ્કાર કિયા થા. જો નિઃસંદેહ આજ સે ૫૦૦૦ વર્ષ પૂર્વ વ્યાસદેવ ને કિયા થા. જિસ નવજીવન કે વિચારદરશ યુરોપ કે વિદ્વાન આજ જાન પાયે હૈં ઔર પૂરી સંશોધના અબ ભી નહીં પા સકતે હૈં ઉસકા મર્મ પ્રાચીન ઋષિ ૫૦૦૦ વર્ષ પહલે જાન ચૂકે થે.*

(એપ્રિલ-૧૯૨૧ના "વિજ્ઞાન"માં લેખકઃ-પ્રો. જયદેવ શર્મા વિદ્યાલંકાર)

११५—जुजुत्सु और उसकी उपयोगिता

જૈ શ્રીકૃષ્ણ ! બાબુ પંચમુંડે પંચરાજ ! !

સિર્ફ લેખ હી માંગના જાનતે હો, કિ ઉસસે કુછ લાભ ભી ઉઠાતે હો ? હમ તો નહીં સમઝતે, કિ તુમ હમારે નુસખોં સે કુછ ભી ફાયદા ઉઠાતે હોગે. ફિર ક્યોં નાહક હમારે ભાંગ-બૂટી છાનને ઔર ડંડ પેલને મેં વિઘ્ન ઉપસ્થિત કર દિયા કરતે હો ?

બડે-બડે બે-દાંતવાલે પંડિત આજ કે દિન ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કો ભી બે-દાંતવાલા સમઝ, ઉનકે ઉસ જ્ઞાન કી ચર્ચા કરને કા કહતે હૈં, જો મનુષ્ય કો જન્મમૃત્યુ કે બંધન સે છુડાનેવાલા માના જાતા હૈ. બહુતેરે આત્મા કે અમરત્વ કા પાઠ પઢને કા ઉપદેશ દેતે હૈં; પર બાબુ ! હમારે તો પૂરે બત્તીસોં દાંત હૈં ઔર આજ દો-કમ-૭૦ વર્ષ કી ઉમ્ર મેં ભી વે ઇતને મજબૂત હૈં, કિ મૌકા આયે, તો તુમ્હારે પાંચોં મુંડોં કો એકસાથ હી ચબા જાયેં. ફિર હમ બેદાંતવાલી બાતચીત કૈસે કર સકતે હૈં ?

હમ તો યહી જાનતે હૈં, કિ શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ દોનોં બાબુ હમારી હી તરહ બત્તીસ દાંતવાલે થે ઔર મૌકે-બ-મૌકે ચાણૂર,

* હમ ઇસ લેખ કો આલોચના કિયે વિના હી વિજ્ઞાન મેં સ્થાન દેતે હૈં, ઔર અપને વિજ્ઞ પાઠકોં તથા અન્ય વિદ્વાનોં કા ધ્યાન ઇસમેં લિખી હુઈ બાતોં પર દિલાતે હુયે આશા કરતે હૈં કિ વહ ઇસ વિષયપર અપને વિચાર પ્રગટ કરને કી કૃપા કરેંગે. ઇસ અવસ્થા મેં હમ ઇસ લેખ કે વિષય મેં સિર્ફ યહી કહના ચાહતે હૈં કિ ઇસમેં વર્ણિત બાતે વિચારણીય હૈ.

સંપાદક "વિજ્ઞાન"

આખો જીવનક્રમ ઉલટાવી નાખ્યો છે; ને પરિણામે આપણો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ અટકી પડયો છે.

સમાજે આજના વિદ્યાર્થીજીવનને એવી રીતે ઘડયું છે કે જેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસ બિલકુલ સાધી શકતા નથી. માબાપો અનેક કષ્ટો વેઠીને બાળકોને જે પોષણ આપે છે તથા તેમને ઉછેરવા માટે જે પ્રયત્નો કરે છે તેમાં જેટલી સફળતા મળવી જોઇએ તેટલી મળતી નથી. સાથે સાથે શિક્ષક બંધુઓ માનસિક ખોરાક આપવામાં જેટલી મહેનત કરે છે તેના પ્રમાણમાં સારાં પરિણામો નજરે પડતાં નથી.

વિદ્યાર્થીઓનું દૈનિક કર્મ—તેનો સમય

પાશ્ચાત્ય દેશની રૂઢિને આધીન થયેલાં માબાપો પ્રાતઃકાળ સમયે ઉઠી શકયાં નથી, એટલે તેમનાં સંતાનો તો કયાંથીજ વહેલાં ઉઠી શકે? સામાન્યતઃ શહેરોની અંદર તો બાળકો છ કે સાત વાગ્યા પહેલાં ભાગ્યેજ ઉઠતાં હશે. એટલે સવારમાં ઉઠવાનો સમય આપણે સાત વાગ્યાનો રાખીએ. સાતથી આઠ સુધીનો વખત મુખમાર્જન, શૌચસ્નાનાદિમાં જાય છે. આઠથી દસનો વખત નાસ્તો, શાળાનો અભ્યાસ કે ઘરના બીજા કામમાં વહી જાય છે. લગભગ સાડાદશ કે અગિયાર વાગે નિશાળે જતા પહેલાં જમવાનો સમય થાય છે ને જમ્યા પછી વસ્ત્રો બદલીને સ્કૂલમાં જવાની તૈયારી થાય છે.

આપણે ધ્યાનપૂર્વક જોઇએ તો આપણને પ્રશ્ન થશે કે, વિદ્યાર્થીઓના દૈનિક ક્રમમાં સવારના સમયનો ઉપયોગ સુવ્યવસ્થિત છે ? અમુક જાતના વિચારોમાં સપડાયેલા માણસો—અર્થાત્ પાશ્ચાત્ય દેશની સભ્યતાને આધીન થયેલા લોકો ગમે તેમ માને, પણ હું તો ચોક્કસ માનું છું કે, વિદ્યાર્થીઓનો જીવનક્રમ ઘણોજ અવ્યવસ્થિત છે. જે વખતે આપણાં બાળકો આજે સવારે ઉઠે છે તે સમયથી નિશાળે જવાના સમય સુધીમાં બાળકને જેટલાં કાર્યો કરવાં પડે છે, તેને માટે મળતો વખત ઘણોજ ઓછો છે

અનેક જાતની કમજોરીઓમાં સપડાયેલાં બાળકો સવારમાં ઉઠીને ન્હાયા ધોયા વિના શૌચ પણ કરી શકતાં નથી. શારીરિક શક્તિના અભાવને લીધે ઠંડા પાણીથી નાહી પણ શકતાં નથી. વળી વખતના અભાવે બહાર જઈ ખુલ્લા મેદાનની ચોખ્ખી હવામાં શરીરને ગતિ આપી ફેફસાંની અંદર ભરપૂર પ્રાણવાયુ લઈ શકવાને અસમર્થ છે. સમયની અછતને લીધેજ જે રીતે ને જેટલા વખત દાતણ સારૂ કરવા જોઈએ અથવા નેત્રમંજન કરી મુખ ચોખ્ખું રાખવું જોઈએ તે પણ બાળકોથી થઈ શકતું નથી. શરીરને પોષક અન્ન, જેને માટે માબાપો અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો વેઠી તૈયાર કર્યાં હોય તેનો ઉપભોગ બાળકો આનંદપૂર્વક ચિત્તે કરી શકે તેટલો સમય પણ

મુષ્ટિક, કુવલયાપીડ ઔર કંસતક કા કચૂમર
ભુજાઓં મેં સહસ્રોં મત્ત ગજેન્દ્રોં કા બલ
બ્રહ્મચર્ય કે કારણ ઉનકા શરીર ખૂબ ગઠ
ચૌડી થી, જાંઘેં હમેશાં ચઢી રહતી થી, ક
રોમ–રોમ સે તેજ ટપકા કરતા થા.

પર અફસોસ ! ઉન્હીં કે વંશધર હો કર
બેદાંતવાલા બતાને મેં હી અપના ગૌરવ સ
ભૈયા ! સબ–કે–સબ બેદાંતવાલે બન જાઓગે,
લગોગે, તો કડા માલ કૌન તોડેગા ? અત
રાય માનો, તો યહ વેદાંતી જ્ઞાન કુછ થોડેરે
ખુર્રાટ બુઢ્ઢોં કે હવાલે કર પહલે અખાડે મેં
મુદ્દગર હિલાઓ, બૈઠક લગાઓં ઔર આ
ઘર કો–શરીર કો–ઇતના મજબૂત બનાઓ, f
રહ સકે. અરે ! તુમ આત્મા કે રહને કે ઇ
કરના નહીં ચાહતે ઔર લગતે હો આત્મા
મેં રૂખા–સુખા તર્ક–વિતર્ક ઔર વાદ–વિવાદ

"नायमात्मा बलहीनेन लभ

ઔર સબસે પહલે આત્મા કે ઇસ ઘોડે
કોશિશ મેં લગો. પિંજડે કો તો ઠીક રખો;
કિસી દિન મૌકા પાતે હી ઉસકે અંદર રહને
ધોકા દે કર ઉડ જાયેગી. તબ સિવા દાંત ખિ
ઔર કુછ ન હો સકેગા. ઇસ બાત કો આપ
નોટ કર લો ઔર 'બાબા વાક્યં પ્રમાણું' ક

તેમની પાસે હોતો નથી. સમયના અભાવને લીધેજ બાળકે શાળાનું લેસન સારી રીતે તૈયાર કરેલું હોતું નથી. જમતી વખતે એજ લેસનનો વિચાર તેના મગજમાં ઘૂમ્યા કરે છે. વર્ગમાં જવા પહેલાં જમીને એક વાર પહેલાં અવરનું લેસન જોઈ જવાય એ હેતુથી ગમે તેમ આડું અવળું ખાઇ લે છે. તરતજ ઝપડથી ચાલી-દોડી બાકી રહેલા ટુંકા સમયમાં નિશાળે પહોંચવા પ્રયાસ કરે છે. રસ્તામાં એ બીક તો ઉભીજ હોય છે કે, જો મોડું થયું તો શિક્ષક પાટલી ઉપર ઉભા કરી ફાવે તેમ બોલી નાખવાની તક જતી નહિ કરે.

જમવા પહેલાં સ્નાન કરવાની પદ્ધતિ આપણા પૂર્વજોએ દાખલ કરી છે એનો મૂળ ઉદ્દેશ તો એજ છે કે, શરીરની અંદર રહેલું લોહી શરીરની સપાટી ઉપરથી હઠી શરીરના મધ્યભાગ એટલે કે પેટ તરફ વળે. જમતી વખતે મૌન ધારણ કરવાની રીતનું કારણ પણ એ છે કે, તે વખતે શાંત ચિત્તે જમવા સિવાય આપણને બીજા કશાનો વિચાર ન આવે.

જમીને આરામ લેવો એ આપણા બધાજ લોકો જાણે છે. જીવનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ વસ્તુ ઘણી ઉપયોગી છે, કારણ કે શરીરના બધા અવયવો ઢીલા પડેલા હોય તો લોહીનું વલણ પેટ તરફ હોય— આંતરડું અને હોજરી પોતપોતાનું કામ સારી રીતે કરી શકે. જમ્યા પછી જો શરીરના બીજા કોઇ ભાગને આપણે ગતિ આપીએ તો લોહીનું વલણ સ્વાભાવિક રીતે તે તરફજ હોય.

જમ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં આવીને બાંકડાપર બેસે છે. કરોડની નબળાઇને લીધે તેઓ સીધા બેસી શકતા નથી. પરિણામે વળીને બેસવાથી આંતરડાં ને હોજરી પર દબાણ આવે છે.

(૨)

બીજો પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય કે, જમ્યા પછી બુદ્ધિમાં કાંઈ મંદતા આવે ખરી ?

આપણે ઉપર જોઇ ગયા છીએ કે, જેવી રીતે આપણે જમીએ છીએ, જેટલા સમયમાં આપણે જમીએ છીએ, જે વખતે આપણે જમીએ છીએ એ બધુંજ શારીરિક વિકાસને હિતકારક નથી. હવે એ સિદ્ધ કરવાનું રહે છે કે, માનસિક વિકાસને એ કેટલું અહિતકર છે.

શરીરની અંદર વધારે પ્રમાણમાં ગરમી આવ્યા પછી એક પ્રકારની શિથિલતા આવે છે. ગ્રહણશક્તિ ઓછી થાય છે. દુર્ભાગ્યે આપણે વિદ્યાર્થીઓના બુદ્ધિવિકાસ માટે સાડાઅગિયારનો (જમ્યા પછીનો) જે વખત નક્કી કર્યો છે તે નવયુવાનોને કોઇ રીતે હિતકારી નથી. આપણા દેશમાં બપોરે—જ્યારે સૂર્યનો તાપ ઘણો વધી જાય છે ત્યારે શરીર કે બુદ્ધિની ગ્રહણશક્તિ ઘણીજ મંદ પડી જાય છે.

[illegible]

ઇંગ્લૅંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જર્મન આદિ જગત કે દેશોં મેં જુજુત્સુ કી શિક્ષા અત્યન્ત આવશ્યક સમઝી જાતી હૈ ઔર પુલિસ, સૈનિક ઇત્યાદિ કો મહત્વ રક્ષા પર ઇસકી શિક્ષા અનિવાર્ય રૂપ સે દી જાતી હૈ. યહાં કી પુલિસ કી ટ્રેનિંગ મેં જુજુત્સુ કી શિક્ષા ભી અનિવાર્ય કર દી જાવે, તો ચોર-બદમાશોં કો ગિરફ્તાર કરને મેં ઉન્હેં કુછ ભી કઠિનાઇ ન પડે. સરકાર સે હમારી સિફારિશ હૈ કિ વહ સાધારણ કંપની કે કૉન્સ્ટેબલોં સે લે કર સાર્જેન્ટોં, ઇન્સ-પેક્ટરોં તથા ઉચ્ચ પદાધિકારિયોં તક મેં ઇસકા પ્રચાર અનિવાર્ય કર દે. ક્યા હમ આશા કરેં, કિ પ્રાંતીય કૌંસિલ કે મેમ્બર ઇસ બાત કી ઉપયોગિતા પર ધ્યાન દેંગે ઔર સરકાર કા ધ્યાન ભી ઇસ આવશ્યક વિષય કી ઓર આકર્ષિત કરેંગે?

પાશ્ચાત્ય દેશોં કે આદર્શપર આધુનિક ભારતવર્ષ મેં સાર્વ-જનિક સેવાકાર્ય કે લિયે બાલચર યાની બાયસ્કાઉટ કી જો શિક્ષા સ્થાન સ્થાન પર દી જાને લગી હૈ, ઉનકો ભી અન્યાન્ય કસરતોં કે સાથ યદિ ઇસ વિદ્યા કી શિક્ષા દી જાયેગી, તો ઉનસે સર્વ-સાધારણ કો મૌકે પર ઔર ભી અધિક સહાયતા પાને કી આશા રહેગી. અકસર મેલોં ઔર જુલૂસોં કે અવસરપર ગુંડે ઇસ તરહ કી બેજા હરકત કિયા કરતે હૈં, કિ જિનકે લિયે દમન આવશ્યક હોને પર ભી ઉપાયહીન હોને કે કારણ સ્વેચ્છા-સેવક-ગણ મુંહ તાકતે રહ જાતે હૈં ઔર ગુંડે અપના મકસદ હાસિલ કર નૌ દો

એઓનો સવારે ખેતરોમાં કામ કરી આ વખતે તો વિશ્રામજ લે છે. પશુઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક ચરી વૃક્ષોની શીતળ છાયામાં આરામ લે છે. પરંતુ દુર્ભાગ્યે આપણા દેશના યુવકોને શરીરને પીગળાવી નાખે એવી ગરમીમાં ને તે પણ જમ્યા પછી તુરતજ માનસિક વિકાસ સાધવો પડે છે.

જમી રહ્યા પછી અમુક સમયે શરીરમાં ઉષ્ણતા પેદા થાય છે. અન્નની ગરમી એક પ્રકારનું ઘેન લાવે છે. એ ઘેનમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનો યત્ન કરવો એ નિરર્થકજ છે, ને ચિત્તને એકાગ્ર કર્યા વિના બુદ્ધિ પોતાનું કાર્ય નજ કરી શકે. આજ કારણથી વિદ્યાર્થીઓ જમ્યા પછી બુદ્ધિથી કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરી શકતા નથી કે નથી શિક્ષકો આપી શકતા. પરિણામે વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક બન્નેની મહેનત અને બન્નેના સમયનો સદુપયોગ થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ બુદ્ધિની ગતિ અને શરીરની શક્તિનો વિનાશ થાય છે.

(૩-૭-૨૯ના "ગાંડીવ"માંથી)

११४—धृतराष्ट्र के सौ पुत्र

કિસી પુરુષકે સૌ પુત્ર હોના ઇતના અસંભવ નહીં પ્રતીત હોતા જિતના એક માતાકે સૌ પુત્ર હોના. ભારતકે પ્રાચીન ઇતિહાસ મેં સગરકે ૬૦ હજાર પુત્ર થે, વહ ભી એક માતા સે. દક્ષ પ્રજાપતિકી કિતની હી કન્યાએં થીં. ધૃતરાષ્ટ્રકે સૌ પુત્ર થે, જિનકી માતા થી એક ગાન્ધારી થી. ઇસ પ્રકારકી અસંભાવનાઓં કો દેખ કે પ્રાયઃ પાઠક કલ્પના કરેંગે કિ કદાચિત્ ભારતમેં રાજાઓં કી બહુતસી સ્ત્રિયાં હોતી થીં. એક પુરુષ ને બહુતસી સ્ત્રિયોં મેં સૌ [illegible] ઇતના સંભવ હૈ. પરન્તુ ગાન્ધારી [illegible] હોગી, [illegible] માતા કહાતી હોગી. અસ્તુ એસી કલ્પના [illegible] કલ્પના હી હૈ. એક સ્ત્રી ને ૧૦૦ પુત્રોં કા પૈદા હોના [illegible]

[illegible]

મુષ્ટિક, કુવલયાપીડ ઔર કંસતક કા કચૂમર નિકાલા કરતે થે. ઉનકી ભુજાઓં મેં સહસ્રોં મત્ત ગજેન્દ્રોં કા બલ થા. કસરત ઔર બ્રહ્મચર્ય કે કારણ ઉનકા શરીર ખૂબ ગઠા હુઆ થા, છાતી ચૌડી થી, જાંઘેં હમેશાં ચઢી રહતી થીં, કંધા ઉંચા થા ઔર રોમ-રોમ સે તેજ ટપકા કરતા થા.

પર અફસોસ ! ઉન્હીં કે વંશધર હો કર આજ હમ અપને કો ભેદાંતવાલા બતાને મેં હી અપના ગૌરવ સમઝને લગે હૈં. અરે ભૈયા ! સબ-કે-સબ ભેદાંતવાલે બન જાઓગે, હલવા-રબડી ખોજને લગોગે, તો કહો માલ કૌન તોડેગા ? અતએવ અગર હમારી રાય માનો, તો યહ વેદાંતી જ્ઞાન કુછ થોડેસે વિદ્યાવ્યસની ખૂસટ ખૂરોંટ બુઢ્ઢોં કે હવાલે કર પહલે અખાડે મેં ઉતરો, ડંડ પેલો, મુદગર હિલાઓ, બૈઠક લગાઓ ઔર આત્મા કે રહને કે ઇસ ઘર કો-શરીર કો-ઇતના મજબૂત બનાઓ, કિ વહ ઉસમેં સુખ સે રહ સકે. અરે ! તુમ આત્મા કે રહને કે ઇસ ઘર કો તો મજબૂત કરના નહીં ચાહતે ઔર લગતે હો આત્મા કે અમરત્વ કે વિષય મેં રૂખા-સૂખા તર્ક-વિતર્ક ઔર વાદ-વિવાદ કરને. યાદ રખોઃ-

“नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः”

ઔર સબસે પહલે આત્મા કે ઇસ પીંજરે કો મજબૂત બનાને કી કોશિશ મેં લગો. પિંજરે કો તો ઠીક રખો; નહીં તો કિસી ન કિસી દિન મૌકા પાતે હી ઉસકે અંદર રહનેવાલી ચિડિયા તુમ્હેં ધોકા દે કર ઉડ જાયેગી. તબ સિવા દાંત ખિદોર કર પડે રહને કે ઔર કુછ ન હો સકેગા. ઇસ બાત કો અપને ખોપડે કી બહી મેં નોટ કર લો ઔર 'બાબા વાક્ય' પ્રમાણ” કી તરહ ગાંઠ બાંધ લો.

[illegible] હૈ, [illegible] કુશ્તી [illegible] કી બાતચીત સુનો ઔર કાન [illegible] કુશ્તી [illegible] હૈ ઔર ઉસકે દ્વારા ઇસ પરાધીનતા કે [illegible] નિઃશસ્ત્ર હો કર ભી, કિસ પ્રકાર હમ ઔર [illegible] આકસ્મિક આક્રમણ સે અપને [illegible] તુમ્હારે કિસી [illegible] પ્રચાર ઔર [illegible] આતે હૈં.

[illegible]

ક્ષુદ્ર જાતિ કે જીવોં મેં ચિરકાલતક ગર્ભધારણશક્તિ નહીં હોતી. ઇસી લિયે મછલી, મેંઢક આદિ ક્ષુદ્ર જલચર માદાએં અપને અંતઃગર્ભ સે સહસ્રોં ડિમ્બ બાહર ફેંક દેતી હૈં ઔર નર અપને શુક્રકીટોં સે ઉનકો ગર્ભિત કર દેતા હૈ. પક્ષીજાતિ મેં કુછ કાલ ગર્ભ રખને કી શક્તિ હોતી હૈ. યદ્યપિ નરમાદા કે મૈથુન મેં એક સંકેત મેં હી નર કે એક બાર છોડે વીર્ય મેં સહસ્રોં શુક્રકીટ ઔર સ્ત્રી કે રજ ઉત્સર્ગ મેં સહસ્રોં ડિમ્બ હોતે હૈં તો ભી થોડે હી પરસ્પર મિલ કર અંડા બન પાતે હૈં, શેષ સબ અનુકૂલ અવસ્થા ન હોને સે અંડા રૂપ નહીં બન પાતે. ઇસી પ્રકાર ઉત્તમ કોટિકે સ્તનપાયી જાનવરોં મેં ગર્ભ કો ચિરકાલતક ધારણ કરને કી શક્તિ હૈ. ઉનમેં ભી પૂર્વોક્ત કથનાનુસાર હી સહસ્રોં શુક્રકીટ ઔર સહસ્રોં રજકીટ વ્યર્થ જાતે હૈં ઔર પુત્રરૂપ દો ચાર હી હોતે હૈં. જૈસે શૂકરોં કે પેટ મેં ૯ બચ્ચે તક ભી હો જાતે હૈં, કુતિયા કે પેટ મેં ૪, ૫; પર હાથી, ગૌ, ઘોડા આદિ કેવલ એક બચ્ચા જનતે હૈં. મનુષ્યોં મેં ભી એકહી બચ્ચા એક બાર મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ પરંતુ કભી કભી ૨, ૩, ૪, ૫, બચ્ચે ભી એક સમય એક હી ગર્ભ સે ઉત્પન્ન હોતે પાયે ગયે હૈં. અબ આશ્ચર્યજનક બાત યહી હૈ કિ ક્યા યહ સંખ્યા ૧૦૦ તક ભી પહુંચ સકતી હૈ?

યદિ ૧૦૦ શુક્રકીટોં કો ૧૦૦ રજઃકીટોં (યા ડિમ્બોં) કે સાથ મિલને કા અવસર મિલ જાય ઔર ફિર ઉનકે નિયમાનુકૂલ અનુપઘાતક અવસ્થા મેં પરિપોષણ પાને કા અવસર પ્રાપ્ત હો તો કોઈ શંકા નહીં કિ ૧૦૦ પુત્ર પૈદા ન હો સકેંગે. મેંઢકી કે પેટ સે સૈંકડોં રજઃકીટ યા ડિમ્બ નિકલતે હૈં ઔર નરમેંઢક ઉનકો અપને શુક્રકીટોં સે ગર્ભિત કરતા હૈ ઔર વહ પાની કી તહ મેં હી અંડાકાર રૂપ મેં એક ઝિલ્લી મેં લિપટે હુયે પડે રહતે હૈં. ફલતઃ ગર્ભવિજ્ઞાન કે નવીન શાસ્ત્ર ને ઇસ બાત કો સત્ય માના હૈ કિ શુક્રકીટ દ્વારા ડિમ્બ મેં ઉપસ્થિત કિયે હુયે ગર્ભાધાન કે પરિપોષણ કા ઉચિત સ્થાન હૈ. વહ પ્રાણી કે પેટ મેં ન હો કર બાહર ભી સંભવ હૈ.

ઇસી સ્થાન કે અનુસાર સ્ત્રિયોં કે ગર્ભ મેં યદિ સંયોગવશ ૧૦ ડિમ્બ શુક્રકીટ સે ગર્ભ સ્થિત હો જાવેં ઔર ઉનકો ગર્ભાશય મેં ઉચિત પરિપોષણ કા અવસર પ્રાપ્ત હો તો કોઇ કારણ નહીં કિ વે સબ [illegible] ન [illegible] જાવેં. જબ યહ સત્ય હૈ તો [illegible] કે ગર્ભ મેં ૧૦૦ રજઃકીટોં [illegible] ડિમ્બ [illegible] શુક્રકીટ [illegible] હો જાના [illegible] હૈ [illegible] કોઇ [illegible] ને કેવલ એક [illegible]–

મનુષ્ય ભી અપને સે દૂને ઔર ચૌગુને બલવાલે ગુંડે કે આક્રમણ સે અપને આપકો બચા સકતા હૈ. યહી નહીં, યદિ વહ હિંમત ન હારે ઔર ગુંડોં કો ઉસકે કિયે કા દંડ દેના ચાહે, તો આસાની સે ઉસકી સારી હેકડી ઔર ગુંડઇ ભુલા સકતા હૈ. બડે બડે નગરોં મેં પ્રતિદિન બડી-બડી બેંકોં, કોઠિયોં ઔર મહાજનોં કે દરવાનોંપર, જબ વે રૂપયે કી થૈલી લે કર એક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન કો જાતે હૈં, અકસર મૌકા તાકતે રહનેવાલે પશુ-પ્રવૃત્તિ-વાલે દુષ્ટ આતતાયી ટૂટ પડતે હૈં. રૂપયે કી થૈલી તો વે માર હી લેતે હૈં, સાથ હી બેચારે દરવાન કી બૂરી ગત કર ડાલતે હૈં. સમાચારપત્રોં કે પાઠક ઐસી દુર્ઘટનાઓં કા સમાચાર પ્રાયઃ પઢા કરતે હૈં. ઉનકે લિયે યહ કોઇ નયી બાત નહીં હૈ. અતએવ સમસ્ત દરવાન ભાઇયોં ઔર જમાદારોં સે હમારા નિવેદન હૈ કિ વે આત્મરક્ષા કે ઇન નુસ્ખોં કા અવશ્ય અભ્યાસ કર લે. સાથ હી ધનવાનોં એવં વ્યવસાયી-મહાજનોં સે ભી હમારા નિવેદન હૈ, કિ વે અપને ધન કી રક્ષા કો ધ્યાન મેં રખતે હુએ અપને દરવાનોં ઔર જમાદારોં કો જુજુત્સુ કી શિક્ષા દિલાને કા પ્રબંધ કર દેં. જમાદારસંઘ કા ભી ઇસ ઓર ધ્યાન દેના પરમાવશ્યક હૈ.

ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જાપાન આદિ સ્વતંત્ર દેશોં મેં જુજુત્સુ કી શિક્ષા અત્યંત આવશ્યક સમઝી જાતી હૈ ઔર પુલિસ, સૈનિક ઇત્યાદિ કો બહુત સ્થાનોં પર ઇસકી શિક્ષા અનિવાર્ય રૂપ સે દી જાતી હૈ. યહાં કી પુલિસ કી ટ્રેનિંગ મેં જુજુત્સુ કી શિક્ષા ભી અનિવાર્ય કર દી જાયે, તો ચોર-બદમાશોં કો ગિરફ્તાર કરને મેં ઉન્હેં કુછ ભી કઠિનાઇ ન પડે. સરકાર સે હમારી સિફારિશ હૈ કિ વહ સાધારણ શ્રેણી કે કૉન્સટેબલોં સે લે કર સાર્જંટોં, ઇન્સ-પેક્ટરોં તથા ઉચ્ચ પદાધિકારિયોં તક મેં ઇસકા પ્રચાર અનિવાર્ય કર દે. ક્યા હમ આશા કરેં, કિ પ્રાંતીય કૌંસિલ કે મેમ્બર ઇસ બાત કી ઉપયોગિતા પર ધ્યાન દેંગે ઔર સરકાર કા ધ્યાન ભી ઇસ આવશ્યક વિષય કી ઓર આકર્ષિત કરેંગે ?

પાશ્ચાત્ય દેશોં કે આદર્શપર આધુનિક ભારતવર્ષ મેં સાર્વ-જનિક સેવાકાર્ય કે લિયે બાકાયદા યાની બાયસ્કાઉટ કી જો શિક્ષા સ્થાન સ્થાન પર દી જાને લગી હૈ, ઉનકો ભી અન્યાન્ય કસરતોં કે સાથ યદિ ઇસ વિદ્યા કી શિક્ષા દી જાયેગી, તો ઉનસે સર્વ-સાધારણ કો મૌકે પર ઔર ભી અધિક સહાયતા પાને કી આશા રહેગી. અકસર મેલોં ઔર જુલૂસોં કે અવસરપર ગુંડે ઇસ તરહ કી બેજા હરકત કિયા કરતે હૈં, કિ જિનકે લિયે દમન આવશ્યક હોને પર ભી ઉપાયહીન હોને કે કારણ સ્વેચ્છા-સેવક-રૂપ મૂંહ તાકતે રહ જાતે હૈં ઔર ગુંડે અપના મકસદ હાસિલ કર લેતે

[illegible] ... તક હોતા હૈ.

ઇસ અનુમાન સે હમ ઇસ પરિણામ પર પહુંચ [illegible] કિ માનવી ગર્ભ મેં ૧૦ માસ મેં ૧ [illegible] હો [illegible] હોતા હૈ, જિસકી લંબાઈ [illegible] ફુટ હોતી હૈ; પરંતુ જિસ [illegible] સામગ્રી કો ૧ [illegible] ગર્ભ મેં [illegible] હૈ [illegible] મેં રખે હુએ ૧૦૦ [illegible] આવેં તો સ્પષ્ટ હૈ કિ ઉનકા [illegible] બહુત ન્યૂન હોગા ઔર ઉનકા પરિપાક ભી બહુત દેર મેં હોગા. હમ યહ ભી દેખતે હૈં કિ પ્રથમ વૃદ્ધિ કા અનુક્રમ બહુત ન્યૂન હૈ, પરંતુ બાદ મેં વૃદ્ધિ બહુત શીઘ્ર હોતી હૈ. ઇસસે ઉચિત પરિપાક કે લિયે પ્રથમ ગર્ભ કે જમને ઔર પિંડ હોને કે લિયે ચિરકાલ લગેગા. અબ હમ ગાન્ધારી કે ગર્ભ કી આલોચના કરતે હૈં.

મહાભારત કે અનુસાર દો વર્ષ કે પશ્ચાત્ ગાન્ધારી ને શોક-વિલાપ સે અપને ગર્ભ કો પીટ કર નિયત પ્રસવકાલ પૂર્વ હી બાહર ફેંક દિયા. જબ વહ લોથડાસા બાહર આયા તો ૧૦૦ પુત્રોં કી ઇચ્છા મેં મગ્ન ગાન્ધારી સહસા આશ્ચર્ય દંગ રહ ગયી. ઉસી સમય વ્યાસદેવ વહાં ઉપસ્થિત હો કર બોલે—"તૂ ને યહ ક્યા કિયા?" ગાન્ધારી બોલી "ભગવન્! કુન્તી કે તો પુત્ર પૈદા ભી હો ગયે ઔર મુઝ અભાગિની કે દો વર્ષ ગર્ભ કે બાદ ભી યહ લોથડા પૈદા હુઆ!" ઇસ પર ભગવાન વ્યાસ ને કહા કિ

ગ્યારહ હો જાતે હૈં. ઐસે અવસર પર યદિ કોઈ સ્વયંસેવક જુજુત્સુ જાનતા હુઆ હો, તો વહ ફૌરન સે પેસ્તર ઐસે ગુંડોં કે છક્કે છુડા સકતા હૈ. ઇસ લિયે ભારત કી ઉન સમસ્ત સંસ્થાઓં સે, જો બાલચરોં કો શિક્ષા દેતી હૈં, હમારા અનુરોધ હૈ, કિ વે સ્કાઉટોં કો જુજુત્સુ કી શિક્ષા દેને કી વ્યવસ્થા અવશ્ય કરેં.

આજકલ પ્રાયઃ સમસ્ત સરકારી, અર્ધ–સરકારી યા ગૈર–સરકારી મદરસોં ઔર સ્કૂલોં મેં ડ્રિલ યાની કવાયદ કી શિક્ષા દી જાતી હૈ. કહીં કહીં ડમ્બ–બેલ, મુદ્ગર ઔર જિમ્નાસ્ટિક આદિ કી ભી શિક્ષા દી જાતી હૈ. યદિ ઉન્હેં જુજુત્સુ કી ભી શિક્ષા ઉચિત રૂપ સે દી જાયે, તો વે અપને ભાવી જીવન મેં બહુતેરે અવસરોં પર અપને આપકી તથા ઔરોં કી રક્ષા કર સકતે હૈં. જુજુત્સુ મેં એક બડી ભારી ખુબી યહ હૈ, કિ જિસ તરહ એક બાર તૈરના સીખ લેને પર ફિર જીવનભર મેં નહીં ભૂલતા, ઉસી પ્રકાર જુજુત્સુ કે દાંવ–પેચ ભી એક બાર સાધ લેને પર ફિર કભી વિસ્મૃત નહીં હોતે.

જુજુત્સુ કેવલ પુરુષોં કે કામ કી વિદ્યા નહીં હૈ, બલ્કિ ઇસસે નાજુક બદનવાલી અબલાયેં ભી વિશેષ રૂપ સે આત્મરક્ષા કરને મેં સમર્થ હો સકતી હૈં. આજકલ નિત્યપ્રતિ નારીનિર્યાતન કે સમાચાર બહુતાયત સે સુનને મેં આતે હૈં. કિતની હી બહૂ–બેટિયાં ઔર માતાએં દુષ્ટોં કે હાથ પડ અપના સર્વસ્વ ખો ડાલતી હૈં. હમને ઉનકો ઇતના પરાધીન બના રખા હૈ, કિ ગુંડે અકસર ઘરોં મેં ભી ઘૂસ કર ઉનકે સાથ યથેચ્છ દુરાચાર કરને મેં નહીં હિચકતે. યદિ હમ અપની માતાઓં ઔર બહનોં કો ઇસકી શિક્ષા ભલી ભાંતિ દે દેં, તો વે ન કેવલ અપની ઇજ્જત–આબરૂ હી બચા સકતી હૈં, બલ્કિ દુષ્ટોં કો બિના કિસીકી સહાયતા કે અચ્છી તરહ દંડ ભી દે સકતી હૈં. ઇસ લિયે હરએક ગૃહસ્થ સે હમારા અનુરોધ હૈ, કિ વે અપને–અપને ઘર કી લડકિયોં, બહિનોં, બંધુઓં ઔર માતાઓં કો ઇસકા જ્ઞાન કરા દેં.*

("હિંદૂપંચ"માં લેખકઃ–વ્યાયામાચાર્ય શ્રી. દેવકીનંદન તિવારી)

---

* ઇસ વિષય મેં પૂરી શિક્ષા ગ્રહણ કરને કે અભિલાષીગણ લેખક મહોદય કી લિખી 'જુજુત્સુ' નામક પુસ્તક મંગા કર દેખેં, જો શીઘ્ર હી પ્રકાશિત હોનેવાલી હૈઃ—પતા—પં૦ અંજનીનંદન તિવારી, મિર્જાપુર બિલ્ડિંગ્સ, સેંટ્રલ ઐવેન્યૂ, કલકત્તા.

મૈંને અસત્ય નહીં કહા થા; તુમ્હારે ગર્ભ સે ૧૦૦ પુત્ર હી હોં ઇસકે બાદ વ્યાસદેવ ને ૧૦૦ ઘીકે કૂંડે મંગવાએ ઉનકો સુરક્ષિત સ્થાનોં પર રકખા ગયા, ગર્ભ સે નિકલે માંસમય અં કો શીતળ જલ કે છીંટે દિયે ગયે. છીંટે દેને કી દેર થી ઉસ પેશી કે આપસે આપ સૌ ભાગ હો ગયે; પર પાઠક ધ્યા રખેં કિ વહ માંસમયી પેશી જિસકો મહાભારતકાર ને અષ્ઠીલ યા માંસ કે ગાંઠ (માંસગ્રન્થિ) લિખા હૈ વહ માંસ કી ગાંઠ નહીં થી, પરંતુ ઉસીમેં ૧૦૦ છોટે છોટે ગર્ભ ઇકટ્ઠે મિલે હુ થે. અપરિપકવ દશા મેં વહ ઉસ રૂપ મેં થે ઔર એકદૂસરે સટે હુએ થે. વ્યાસદેવ ને ઉનમેંસે એક એક કો અલગ અલ કિયા ઔર બડે શાસ્ત્રીય ઉપચાર તથા ડાકટરી અનુયોગ કે અ સાર સુરક્ષિત સ્થાન પર ઘી કે કૂંડોં મેં બડી સાવધાની રખા. વ્યાસજી યહ ભી કહ ગયે કિ ઇતને નિયત કાલ બાદ કૂંડોં કો ખોલના. યહ વાસ્તવિક વર્ણન હૈ, જો મહાભારત લિખા ગયા હૈ. ઇસમેં ૧૦૧ ગર્ભોં કા પૃથક્ પૃથક્ હોના વૈશ પાયન ને માના હૈ. વહ ૧૦૧ ટુકડે માંસપેશી કો કાટ કર નહીં કિયે થે, પ્રત્યુત ૧૦૧ ગર્ભ જો પરસ્પર ચિપકે હુએ થે ઉનં પાની છિડક કર અલગ કિયા ગયા થા. વહ સબ સ્વતઃ છોટે અંગૂઠે કે પોરૂએ કે બરાબર ગર્ભ થે ઔર સંખ્યા મેં ૧૦૧ થે.* અર્થાત્ ઉનકી લંબાઈ લગભગ ૧½ ઈંચ કે થે અર્થાત્ ઉનકા પરિપોષ અભી ઉતના હી હુઆ થા જિતના ડેઢ દો માસ કે ગર્ભ કા હોતા હૈ. અબ પાઠક દેખ સકતે હૈં માનવગર્ભ મેં ૧૦૧ ગર્ભ દો સાલ મેં ભી ઇતના પરિપો પા સકે જિતના એક ગર્ભ દો માસ મેં યદિ ગાન્ધારી ઇ પ્રકાર ઉસ ગર્ભ કો ગિરા નહીં દેતી ઔર ગાન્ધારી કા પેટ યથાસમ્ભવ પૂર્ણ દશમાસિક પરિપક્વ ૧૦૦ બાલકોં કો [illegible] સકતા તો ઉનકે પેટ [illegible] કમ સે કમ ૧૦ [illegible] લગને ચાહિયે થે

પરન્તુ [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

* [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

११६–एक मूक बलिदान!

પૈરિસ-નગર ઘેર લિયા ગયા હૈ. ખાના-પીના મિલના દુશ્વાર હો રહા હૈ. લોગ ભૂખોં મર રહે હૈં. મકાનોં મેં રહનેવાલે કબૂતરોં ઔર પક્ષિયોં તક કી જાન પર આફત હૈ. જહાં કહીં કોઇ છોટી-સી ભી ચિડિયા દિખાઇ દી, કિ લોગ ઉસે માર કર ખા જાતે હૈં.

મારિસેટ ઘડિયોં કા કારબાર કરતા થા. એક દિન સબેરે કે સમય અપને ઓવર-કોટ કી જેબોં મેં હાથ ડાલે હુએ, ભૂખ સે વ્યાકુલ હો, વહ દૂકાન કી ઓર ચલા જા રહા થા. જનવરી કા મહીના થા. મારે જાડે કે હાથ-પૈર ઠિઠુર રહે થે. ઘના કોહરા ભી પડ રહા થા. રાસ્તેપર દો ગજ આગે કી ચીજ નહીં સૂઝતી થી. એકાએક ઓચિંતે મારિસેટ કિસી રાહી સે ટકરા ગયા. ઘૂમ કર દેખા, તો વહ ઉસકા પુરાના પરિચિત મિત્ર સોવેજ નિકલા.

લડાઇ છિડને કે પહલે મારિસેટ હર રવિવાર કો ખૂબ તડકે ઉઠ કર શહર કે બાહર એક ઝીલ મેં મછલી કા શિકાર કરને જાયા કરતા થા. હર રવિવાર કો ઉસકે સાથ યહીં, ઇસી ઝીલ કે કિનારે કપડે કી ફેરી કરનેવાલે સોવેજ કી મુલાકાત હોતી થી. સોવેજ ભી પ્રતિ રવિવાર કો છીપ ઔર બંસી વગૈરહ લે કર યહાં મછલિયોં કા શિકાર ખેલને આયા કરતા થા.

ઇસી ઝીલ પર દોનોં કી જાન પહચાન હુઇ થી. જબ જાન પહચાન નહીં થી, તબ દોનોં અપને-અપને કામ મેં લગ જાતે ઔર બીચ-બીચ મેં એકદૂસરે કો દેખા કરતે થે. ફિર ધીરે-ધીરે દોનોં મેં દો-દો બાતેં ભી હોને લગી. અંત મેં પરસ્પર ગાઢી મિત્રતા હો ગયી.

ઇસ સમય પૈરિસ નગર ઘિરા હુઆ હૈ. છીપ-બંસી લે કર અબ નગર કે બાહર જાના અસંભવ હૈ. ઇસીસે દોનોં દોસ્તોં કી મુલાકાત ભી નિયમિત રૂપ સે નહીં હોતી. આજ જબ એકદૂસરે સે સહસા ટકરા ગયે ઔર ઇસ પ્રકાર કઇ દિનોં બાદ મુલાકાત હો ગયી, તબ દોનોંને બડે પ્રેમ સે હાથ મિલાયે.

સોવેજ ને એક લંબી સાંસ ભર કર કહા:–"ભાઇ! એસી મુસીબત મેં જાન ફંસી હૈ, કિ કુછ કહા નહીં જાતા!"

મારિસેટ બોલા:–"કુછ ન પૂછો યાર! આજ રવિવાર હૈ, કૈસા સુહાવના સવેરા હૈ ઔર સબસે બઢ કર આજ પહલી જનવરી હૈ! ભલા આજ હમ લોગ યહાં હોતે! ઝીલ કે કિનારે બૈઠ, વહ મૌજ ઉડાતે, કિ જિસકા નામ!"

સોવેજ:–"અહા! કૈસે કૈસે દિન બીત ગયે હૈં! કિતના આનંદ મનાયા ગયા હૈ! ઉનકી યાદભર રહ જાયેગી. વે દિન અબ

નહીં આને કે."

ઇસ પ્રકાર બાતેં કરતે હુએ દોનોં એક કાફીખાને મેં ગયે ઔર જરા તબિયત ગરમા કર ફિર રાસ્તેપર ચલ નિકલે.

એકાએક સોવેજ બોલ ઉઠાઃ-"ક્યોં ભાઇ! અગર હમલોગ ફિર જાયેં, તો ક્યા હો?"

"કહાં?"

"ક્યોં, છીપ-બંસી લે કર?"

"હાં-હાં, યહ તો સમઝ ગયા; પર જાઓગે કહાં?"

"વહીં, ઉસી ઝીલપર. ઔર કહાં?"

"વાહ યાર! અચ્છે આદમી હો! ક્યા તુમ્હેં પતા નહીં, કિ તમામ નાકે બંદી હો રહી હૈ? ભલા ઇન દિનોં કોઇ આદમી બાહર જા સકતા હૈ?"

"અજી, ઈસકી તુમ્હેં ક્યા ચિંતા હૈ? દક્ષિણી સીમાપર કે સેનાપતિ ડુમોલી મેરે મિત્ર હૈ. ઉનસે મુલાકાત હો જાને પર હમેં બાહર જાને કા પરવાના અનાયાસ હી મિલ જાયેગા."

મારિસેટ કી પ્રસન્નતા કી સીમા ન રહી. દોનોં આદમી ફૌરન હી અપને-અપને ઘર સે સાજો સરંજામ સે લૈસ હો કર ચલ પડે, સેનાપતિ ડુમોલી ને બાહર જાને કી ઇજાજત દે દી. ફિર ક્યા થા? દોનોં દોસ્ત મારે ખુશી કે ઉછલતે-કૂદતે હુએ ઝીલપર જા પહુંચે.

જબ વે લોગ વહાં બૈઠ ગયે ઔર ઝીલ કે ઉસ પાર પહાડ કી ઓર દેખા, તો જમન પડાવ દિખાઈ દિયા. આજતક વે જર્મની-વાલોં કી બાતચીત હી સુન રહે થે. સુનતે થે, કિ જર્મનોં ને ઉનકી માતૃભૂમિ કો ઘેર લિયા હૈ, દેશભર મેં લૂટખસોટ મચા રખી હૈ ઔર વે બડે હી જબરદસ્ત લડાકે હૈં, કિસી તરહ ઉનકી સેના નહીં રોકી જા સકતી.

મારિસેટ બોલાઃ-"કહીં વે હમકો દેખ લેં, તો?"

સોવેજ ને કહાઃ-"તો ક્યા હર્જ હૈ? હમ લોગોં કો આજ જો મછલિયાં મિલેંગી, ઉનમેંસે થોડી ઉન્હેં ભી દે દેંગે, ખાને કે લિયે હી તો દુનિયા મેં લડાઇ હોતી હૈ? જબ હમ ઉન્હેં ખાને કો દે દેંગે, તબ ફિર વે હમસે ક્યોં લડાઇ કરેંગે?"

દોનો છીપ ફેંક-ફેંક કર શિકાર ખેલને લગે. શિકાર મેં ઉન્હેં વહ આનંદ આને લગા, કિ વે સબ કુછ ભૂલ ગયે. ઉન્હેં કિસીકા કોઇ ચિંતા ન રહી. ધીરે ધીરે દિન ચઢને લગા.

ઇસી સમય એકાએક તોપ કા આવાજ સુનાઈ દી, મારિસેટ ને દેખા, કિ સામનેવાલી પહાડી પર સે એક તોપ ભયંકર ગોલે બરસાને લગી. સાથ-હી-સાથ ઉસકે જવાબ મેં પેરિસ કે કિલે પર

११७–कोरियाना बालवीरोनुं बलिदान

(१)

કોરિયા કી રાજધાની સ્યૂલ નગરી કી એક પાઠશાલા મેં એક દિન એક વિરાટ્ સભા હો રહી થી. ઇસ સભા મેં વહાં કે સમસ્ત ધનાઢ્ય વ્યાપારિયોં ને રાજભક્તિપૂર્ણ વ્યાખ્યાન દિયે થે. પાઠશાલા કે અધિકારીવર્ગ ને આગત જનતા કા ઉચિત સમ્માન તથા ગણ્યમાન્ય સજ્જનોં કો પુષ્પહાર અર્પિત કિયે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી આતુરતા સે સભા સમાપ્ત હોને કી પ્રતીક્ષા કરને લગા.

પરંતુ યહ પ્રતીક્ષા ક્યોં? વિદ્રોહ કે હેતુ! અંત મેં એક બારહવર્ષીય બાલક આગે આયા. ઉસને એક સુંદર તથા પ્રાંજલ ભાષા મેં ભાષણ દિયા, ભાષણ કરતે સમય ઉસ કિશોર બાલક કી છાતી હર્ષ સે ફૂલી જાતી થી. ઉસકી આંખોં મેં ગંભીર નિશ્ચય કા ભાવ ઝલક રહા થા.

યહ નિશ્ચય થા–મૃત્યુ કો આલિંગન કરને કા—માતૃભૂમિ કી બલિવેદી પર બલિદાન હોને કા! બાલક ઐસે શબ્દ કહ રહા થા, કિ જિન શબ્દોંપર હજારોં મસ્તક ઝુક જાતે થે. ઉસને નિર્ભયતા સે કહા—"મુઝે ભી દો શબ્દ બોલને દીજિયે; મૈં આપ લોગોં સે એક વસ્તુ ચાહતા હૂં!" યોં કહ, ઉસને અપના હાથ છાતીપર રખા; ઇસકે સાથ હી સભા મેં બૈઠે હુએ કિતને હી બાલકોં ને ઉસકા અનુકરણ કિયા. જનતા યહ દેખ કર વિસ્મિત હો ઉઠી. ઉસે યહ શંકા ઉત્પન્ન હુઈ કિ, યે અપની જેબોં મેં પિસ્તૌલ અથવા બમ્બ આદિ લાયે હોંગે.

ભાષણ કરનેવાલે બાલક કા હાથ પુનઃ બાહર આયા. ઉસકે હાથ મેં એક નન્હીં-સી પતાકા થી. વહ ગર્જના કરતા હુઆ બોલ ઉઠા "હમારી માતૃભૂમિ હમેં દે દો. અમર રહો માતા કોરિયા!"

ઉસકે સાથ હી બહુતેરે બાલકોં ને ભી ઇન વાક્યોં કો દુહરાયા તથા જનતા કો વહીં ઉસી પ્રકાર છોડ કર અસંખ્ય વીર બાલક કતાર બાંધ કર સૈનિક કી તરહ ચલ દિયે. કુછ હી દૂર પર ઔર ભી બાલકબાલિકાએં ઉનસે આ કર મિલ ગયે. યહ સમુદાય એક સ્વર સે "કોરિયા માતા કી જય! અમર રહો માતા કોરિયા!" કી જયધ્વનિ સે આકાશ ગુંજા રહા થા.

યહ તમાશા ન થા! કોરિયા કા પ્રત્યેક બાલક યહ જાનતા થા કિ માતૃભૂમિ કી પતાકા ઉઠાનેવાલે બાલક કા સર ધડ સે અલગ કર દિયા જાયેગા. પરંતુ માતૃભૂમિ કે લિયે યે મર-મિટને કો ભી તત્પર થે.

સે ભી તોપ દાગી જાને લગી.

સોવેજ ને કહાઃ—"લો, દેખો; ફિર ગોલે બરસાયે જાને લગે!"

મારિસેટઃ—"ઓફ ઓહ ! કૈસા અંધેર હૈ ! આદમી હો કર આદમી કી જાન લે રહે હૈં !"

સોવેજઃ—"બિલકુલ જાનવરોંકાસા પતીત હૈ."

ઇસી સમય ઉન્હેં પીછે કી તરફ કિસીકે પાવોં કી આહટ સુન પડી. મુડ કર દેખા, તો ચાર આદમી બંદૂકેં તાને હુએ ખડે હૈં; પરંતુ યહ ભયંકર દૃશ્ય દેખ કર ભી દોનોં મેં કિસીકે ભી હાથ સે છીપ નહીં ગિરે, વે ચૂપ-ચાપ ઉન સૈનિકોં કી ઓર દેખને લગે. બાત-કી-બાત મેં સૈનિકોં ને ઉન્હેં રસ્સિયોં સે બાંધ ડાલા ઔર શિબિર કી ઓર લે ચલે. અબતક મોરિસેટ ઔર સોવેજ ને જો મછલિયાં પકડી થીં, ઉન્હેં લે જાના ભી વે નહીં ભૂલે.

શિબિર કે બાહર હી એક જર્મન અફસર બૈઠા હુઆ થા. સૈનિકોં ને ઉસકે પૈરોં કે પાસ મછલિયોં કી ઝોલી રખ દી ઔર અદબ કે સાથ ફૌજી સલામી દે કર કે આદેશ પાને કી રાહ દેખને લગે.

અફસર ને મારિસેટ ઔર સોવેજ કી ઓર દેખ કર કહા— "જાન પડતા હૈ, તુમલોગ ફ્રાંસીસી જાસૂસ હો. અગર તુમ હમેં આજ કા નિશાન+ બતા દો, તો ઠીક હૈ; નહીં તો અભી બંદૂક કી ગોલિયોં સે તુમ્હારી ખોપડી ઉડા દી જાયેગી."

દોનોં ચૂપ ! કિસીને કોઇ ઉત્તર નહીં દિયા, ઔર ન વે ડરે યા ઘબરાયે હી. ઉનકે ચેહરે સે ગંભીરતા, ધીરતા ઔર દૃઢતા ટપક રહી થી.

જર્મન-સેનાપતિ ફિર આપ હી આપ બોલાઃ—"કિસીકો ભી યહ બાત માલૂમ નહીં હોને પાયેગી. મેરે સિવા ઔર કોઇ ન જાન સકેગા. બસ, વહ સંકેત ભર બતા દો ઔર ચલે જાઓ. તુમ્હારે ઉપર કિસી પ્રકાર કા અત્યાચાર નહીં હોગા. અગર નહીં બતાતે હો, તો ફૌરન હી માર ડાલે જાઓગે."

ફિર ભી ચુપ. કોઈ જવાબ નહીં. દોનોં દોસ્ત પત્થર કી મૂર્તિ કી તરહ ચુપચાપ ખડે રહે. જર્મન-સેનાપતિ ફિર બોલાઃ— "સોચ લો ઔર જલ્દ જવાબ દો. પાંચ મિનટ કે અંદર યા તો તુમ હંસતે-ખેલતે ઘર લૌટ જાઓગે યા ઉસ ઝીલ કે પાની મેં તુમ્હારી લાશેં તડપતી હુઇ દિખાઈ દેંગી."

ઇતને પર ભી દોનોંમેંસે કિસીને કોઈ જવાબ નહીં દિયા. —દોન ચૂપ !

+ જાસૂસ લોગોંકા એક ગુપ્ત સંકેત યા નિશાન બતા દિયા જાતા હૈ, ઔર ઉસીકે સહારે વે યુદ્ધ કે સમય સર્વત્ર આસાની સે આ-જા સકતે હૈં.

(૨)

જ્યોંહી યહ જલૂસ બાજાર મેં પહુંચા, ત્યોં હી ક્રૂર સિપાહી નંગી તલવારેં લે કર ઇન વીર બાલકોં પર ટૂટ પડે. હજારોં બાલક-બાલિકાઓં કો ગિરફતાર કિયા ગયા. પાદરિયોં કે અસ્પતાલ સે ૧૫ સ્વયંસેવિકાએં ઘાયલોં કી સહાયતાર્થ દૌડીં; પરંતુ સિપાહિયોંને ઉન્હેં ભી કૈદ કર લિયા. ઇન વીર કુમારિયોં કો નગ્ન કર ઉન પર કોડોં કી વર્ષા કી ગયી. કોડોં કી માર સે ઉનકે શરીર સે ખૂન ગિરને લગા. યહ દૃશ્ય દેખ ક્રૂર સિપાહી હંસને લગે.

અપની બહનોં કા ભયંકર અપમાન દેખ કોરિયા કે વ[illegible] પુત્રોં કી આંખેં લાલ હો ગઇં. ઉનકી આંખોં સે અગ્નિ કી લપ[illegible] નિકલને લગીં. જનતા ને વિપ્લવ કી રણભેરી બજા દી. પ્રજા ફ[illegible] યાદ લે કર અધિકારિયોં કે પાસ ગયી. શાસકોં ને ઉત્તર દિયા:- "સ્ત્રિયોં કો નગ્ન કરના જપાની કાનૂન મેં જાયજ હૈ!"

ઐસા નિર્દય ઉત્તર સુન કોરિયા કે વીર આઝાદી કે [illegible] રણાંગણ મેં ઉતર પડે. અનેકોં માતાઓં ને અપને ઇકલૌતે પુત્ર[illegible] કો સ્વતંત્રતાદેવી કી બલિવેદીપર હોમ કર દિયા. અનેક યુવતિ[illegible] વિધવા હુઇં. કોરિયા કે બાલવીર માતૃભૂમિ કી સ્વતંત્રતા હેતુ મર મિટે.

(૩)

કોરિયા કે બાલવીરોં કા ઝુંડ એક સ્થાનપર ખડા થા. એ[illegible] વીર બાલક નિર્ભય વાણી મેં ગર્જના કર રહા થા, કિ—"માતૃભૂમિ કી મુક્તિ કે હેતુ [illegible] હો કર બલિવેદીપર બલિ ચઢ જાએ ઔર જપાની અધિકારિયોં કો ઉનકે અત્યાચાર મજા ચખા દો!" ઇતને મેં અચાનક પિસ્તોલ કી આવાજ આયી ઔર વહ બાલક પૃથ્વીપર ગીર પડા. મરતે મરતે ભી વહ બોલ ઉઠા—"અમર રહો માતા કોરિયા!" પિસ્તોલ કી આવાજ સે [illegible] ચૌંક ઉઠે. ઉન્હોંને દૃષ્ટિ ફેર કર દેખા, કિ હજારોં સૈનિક [illegible] ખડે હૈં. સૈનિકોં કે હથિયારોં કી પરવાહ ન કરતે હુએ ઉન્હોંને ગર્જના કી "અમર રહો માતા કોરિયા!" ઔર એક હાથ મેં [illegible] કે [illegible] કી ધ્વજા ફહકને લગી. જપાની સૈનિકોં સે યહ [illegible] દેખા ગયા. ઉનકે કમાન્ડર ને આજ્ઞા દી, કિ "બાલકોં [illegible] [illegible] ફિર ક્યા થા? સિપાહી બાલકોં પર ટૂટ પડે. વીર બાલક[illegible] ને [illegible] કી નિર્દયતા કે સાથ કત્લ કિયે ગયે. વીર બાલક [illegible] મરતે મરતે એક સ્વર સે કહ રહે થે—"અમર રહો માતા [illegible]" [illegible] કે [illegible] કા [illegible] [illegible] નિર્દયતા [illegible] [illegible].

સેનાપતિ જર્મન-ભાષા મેં અપને સૈનિકોં સે કુછ કહા. સાથ હી-સાથ વીસ જર્મન સૈનિકોં ને ઉન્હેં ઘેર લિયા. બંદૂકેં તન ગયીં. ફિર ન માલૂમ ક્યા સોચ કર સેનાપતિ ઉઠા ઔર મોશિયે સોવેજ કો અલગ લે જા કર કહા:-"ક્યોં નાહક ઇસ પ્રકાર જાન દે રહે હો ? બતા દો, ધીરે સે બતા દો. તુમ્હારે દોસ્ત તક કો નહીં માલૂમ હોગા."

ફિર ભી કોઇ અસર નહીં હુઆ. ઇસી પ્રકાર સેનાપતિ ને મોશિયે મારિસેટ કો અલગ લે જા કર પ્રશ્ન કિયા; પરંતુ બેકાર ! ડિગનેવાલે જીવ હોં, તબ તો ઉનકી દાલ ગલે.

અંત મેં દોનોં દોસ્ત એક હી સ્થાનપર લાયે ગયે. સૈનિકોં ને નિશાના સાધા. મારિસેટ ને એક બાર મછલિયોં કી ઝોલીપર નિગાહ ડાલી; ફિર સોવેજ ને હાથ મિલાયા. દોનોં ને હાથ મિલા કર કહા,-"બસ, દોસ્ત ! વિદા !-વિદા !"

સેનાપતિ ને કહા-" કાયર !"

એક હી સાથ વીસ બન્દૂકેં ચલીં. સોવેજ ઔર મારિસેટ કી લાશેં એક-પર-એક ગિર કર ઢેર હો ગયીં !

× × × ×

મારિસેટ ઔર સોવેજ ને નિર્વાક્ રહ કર પ્રાણ દે દિયે; પર નગર સે બાહર નિકલતે સમય સેનાપતિ ને ઉન્હેં જો ગુપ્ત સંકેત બતાયા થા, જિસે દિખા કર હી વે પુનઃ નગર મેં પ્રવેશ કર સકતે થે, વહ જર્મન સેનાપતિ કો બતા કર ઉન્હોંને અપને દેશ કે સાથ વિશ્વાસઘાત નહીં કિયા. સામાન્ય વ્યક્તિ હો કર સંસાર કે આગે ઇન દોનો ને અપને સ્વદેશપ્રેમ ઔર અપની પ્રગાઢ દેશભક્તિ કા અપૂર્વ આદર્શ રખ દિયા. સોચને કી બાત હૈ, કિ દોનો મેં કોઇ ભી ન તો ભારી-ભરકમ નેતા થા ઔર ન હોહલ્લા મચા, લોગોં કો ભડકા કર આપ પીછે હટ જાનેવાલા વાક્વીર ! ધન્ય હૈ ઉનકા સ્વદેશ-પ્રેમ, જો મૂક રહ કર ભી ઇતના બડા બલિદાન ઔર આત્મત્યાગ કર સકતે હૈં !

("ત્રિદૂપંચ"ના એક અંકમા લેખકઃ-શ્રી.યોગેન્દ્રનાથ એમ. એ.)

[illegible]

[illegible]

(' હિંદુપંચ' મેં લેખક—પં. કૃષ્ણચંદ્ર ' મુદ્દમ')

૧૧૮—बोल्शेविक वीरों का सामुहिक बलिदान

રૂસી બોલ્શેવિક ક્રાન્તિ કે કટ્ટર શત્રુ, જિન્હેં "વ્હાઇટ ગાર્ડ્સ" યા કાઉંટર રેવોલ્યુશનરી (પ્રતિ-ક્રાન્તિકારી) કહતે થે, કિસ તરહ અત્યાચારપૂર્વક કૈદિયોં કો મારા કરતે થે, યહ જાન કર રોમાંચ હો આતા હૈ. ઉત્તર કે પ્રતિ-ક્રાન્તિકારિયોં કે એક સૈનિક સંવાદ-પત્ર કે સંપાદક સે મિ. એન. શિફ્રિન કી ભેંટ હુઈ. સન્ ૧૯૧૯ કી ૭ સિતંબર કો "ઉર રેગ" નામક બોલ્શેવિક-વિરોધી પત્ર મેં ઇસ પ્રકાર પ્રકાશિત હુઆ:-

સંપાદક ને કહા:-" આપ જાનતે હી હૈં, કિ બોલ્શેવિક લોગ પુરાની સેનાઓં કે નામ બદલ દેતે હૈં. માસ્કો કી 'લાલ' બોલ્શેવિક સેના કે કન્ધેપર જો પટ્ટે બંધે થે, ઉનપર "કે૦ એલ૦" છપા થા—યહ કાર્લલિબનેક્ નામક જર્મન બોલ્શેવિક કા સંક્ષિપ્ત નામ થા. હમને ઇન્હીં રેજિમેંટો (સેનાઓં) મેં સે એક રેજિમેંટ ગિરફ્તાર કી, ઔર "વ્હાઇટ" ન્યાયાલય મેં ઉસ-પર મુકદ્દમા ચલાયા. ઇસ તરહ કે મુકદ્દમો કી કાર્યવાહી હમારી અદાલતોં મેં બહુત હી મામૂલી ઢંગ સે કી જાતી હૈ. 'લાલ' રેજિમેંટ કે પ્રત્યેક સિપાહી કી પરીક્ષા લી જાતી હૈ, ઔર ઉસ

એટલે તેમનો એકત્ર સંબંધ કરી પ્રેમની પરસ્પરની અનુકૂળતાથી જે સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે સામર્થ્ય તેમનામાં આવે તેવી રીતે તેમનું પાલનપોષણ અથવા નિયમન કરવું; અને તે દ્વારા તેમની સુસ્થિતિ કાયમ રાખી તેમને શ્રેયઃપ્રાપ્તિના માર્ગ ઉપર લઇ આવવા.

૫–આ સામ્યવાદનું આચરણ વસિષ્ઠ, જનક, નારદ, દધીચી, વ્યાસ, અર્જુન, ધર્મ, વિદુર, શુકદેવ આદિ મહાપુરુષોએ પ્રાચીન સમયમાં અને અર્વાચીન સમયમાં તુલસીદાસ, ચૈતન્ય મહાપ્રભુ, નાનક, કબીર, મીરાંબાઇ, તુકારામ, રામદાસ સ્વામી, રોહિદાસ, જ્ઞાનેશ્વર, *તિરવલ્લુવર, એકનાથ, નરસિંહ મહેતા વગેરે પુરુષોએ કરેલ છે.

૬–આ સામ્યવાદ પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રદ્ધા અને ભક્તિની જરૂર છે.

૭–આ સામ્યવાદમાં ઇશ્વરભક્તિની પ્રાપ્તિ માટે નિર્ગુણ સગુણની પૂજા, નિષ્કામ કર્મ, જ્ઞાન આદિ સાધન માનવામાં આવે છે.

૮–આમાં 'આત્મૌપમ્ય'—પોતાના જેવોજ વ્યવહાર બીજાની સાથે કરવાની બુદ્ધિ કેવળ મનુષ્યજાત સુધીજ પરિમિત રહે છે એવું નથી; પણ મનુષ્યેતર અન્ય જીવપ્રાણીમાત્ર પ્રતિ "આત્મવત્" એટલે કે ઇશ્વરભાવથી સમદૃષ્ટિ રાખવાનું કર્તવ્ય મનાય છે.

૯–આ સામ્યવાદમાં માતા, પિતા, ગુરુ, અતિથિ આદિનું ઘણુંજ ઉચ્ચ સ્થાન છે.

૧૦–આ સામ્યવાદમાં શત્રુ અને મિત્રમાં સમભાવ રહે છે. પરસ્પર આવશ્યકતાનુસાર સમાજનો વિધ્વંસ કરવાવાળા પુરુષને વધ પણ કરી શકાય છે; પરંતુ બદલો લેવાની દૃષ્ટિએ નહિ. આમ અન્યાયીના અન્યાયકાર્ય તરફ ઘૃણા છે, પણ તે વ્યક્તિ તરફ નહિ.

૧૧–આ સામ્યવાદ હૃદયમાં સ્થિર થઈ ગયા પછી કોની સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો એ શીખવવા માટે કોઇ બીજાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. સ્વયં હૃદયમાંથી એવી સ્ફૂર્તિ ઉત્પન્ન થતી રહે છે, [illegible] અન્યની સાથે સમતા, [illegible] એ પ્રકારે વ્યવહાર કરે છે.

૧૨–આ [illegible] ઇતિહાસનો આરંભ [illegible] સંપૂર્ણ [illegible]

[illegible] सर्वभूतेषु [illegible]
[illegible]

સે પૂછા જાતા હૈ, કિ ક્યા તુમ સામ્યવાદી (બોલ્શેવિક) હો ? યદિ વહ ‘ હાં’ કહતા હૈ, તો ઉસે તુરંત ફાંસી દે દેતે, યા ગોલી મારતે હૈં. બોલ્શેવિક કૈદિયાં કો યહ બાત માલૂમ થી.

“ કૈદી બોલ્શેવિક રેજિમેંટ કો હમને એક કતાર મેં ખડા કિયા ઔર લેફ્ટિનેંટ કે૦ ને જા કર ઉનસે કહા,—“તુમમેંસે જો સચ્ચે સામ્યવાદી બોલ્શેવિક હોં વે આગે બઢને કા સાહસ દિખાયેં.” ઇસકે બાદ કુછ ક્ષણોં કે લિયે બડી હી ભીષણ શાન્તિ હો ગયી...ઇસકે બાદ ‘લાલ’ રેજિમેંટ કે આધે સે અધિક યોદ્ધા આગે બઢે, ઔર ઉન્હોંને કહા, કિ ‘હમ સચ્ચે બોલ્શેવિક હૈં.’ ઇસકે બાદ હમારી “વ્હાઇટ” અદાલત ને ઉન્હેં ગોલી મારને કી આજ્ઞા દી. પર મરને કે પૂર્વ ઉન્હેં અપની કબ્રેં ભી ખોદની ચાહિયે; ઇસ લિયે ઉન્હેં આજ્ઞા દી ગયી, કિ તુમ લોગ પહલે અપની કબ્રેં ખોદ લો.

“ ચાંદની રાત થી. જાડા ખૂબ કડાકે કા થા, ઔર શીતલ વાયુ સે નાના પ્રકાર કે ફૂલોં કી મસ્ત સુગંધ આ રહી થી. ગાંવ કે ગિર્જા-ઘર કી હરી મીનાર દિખાઇ દેતી થી, જિસકે ચારોં ઓર ગરીબ મનુષ્ય સિમટે હુયે સો રહે થે. કિસાન, ઉનકી સ્ત્રિયાં ઔર બચ્ચે તથા સિપાહી લોગ મૈદાન મેં એકત્ર થે, જૈસે કિસી તૂફાન કે બાદ ભેડેં એકત્ર હોતી હૈં.

“પ્રાણદંડ પાનેવાલે બોલ્શેવિક યોદ્ધાઓં સે કહા ગયા, કિ તુમ લોગ પહલે અપને સબ વસ્ત્ર ઉતાર ડાલો; ક્યોંકિ “વ્હાઇટ” સેના કે સિપાહિયોં કો વર્દિયાં ચાહિયે. એક ધ્યાન યહ ભી થા, કિ ગોલી લગને સે ઉનકી વર્દિયોં મેં છેદ હો જાયેંગે, ઔર ફિર ઉનકે ખૂન સે વર્દિયાં તર હો કર ખરાબ હો જાયેંગી; ઇસિ લિયે બોલ્શેવિક યોદ્ધાઓં કો આજ્ઞા દી ગયી, કિ ‘તુમ લોગ તુરંત અપની વર્દિયાં ઉતાર દો! ઇસકે બાદ બોલ્શેવિક યોદ્ધાઓં ને અપની વર્દિયાં ઔર કમીજેં ઉતારીં ઔર ઉનકા બંડલ બાંધ કર અલગ રખ દિયા.

“ નીલ ગગન કે નીચે ચાંદની રાત મેં વે બહુસંખ્યક બોલ્શેવિક યોદ્ધા નંગ ધડંગ ખડે થે; કઠોર શીત સે ઉનકે શરીર બર્ફ કી તરહ જમ ગયે. ઉનકે શ્વેત શરીર કી ખાલેં કાચ કી તરહ ચમક રહી થીં. પ્રત્યેક કૈદી કો એક એક કુદાલી દી ગયી ઔર ઉનસે કહા ગયા કિ ‘તુમ લોગ અપની કબ્રે ખોદો!’ ઉન્હોંને ચુપચાપ કબ્રેં ખોદની આરંભ કી. આકાશ સે ઓસ કી બૂંદેં ઉનકે નગ્ન શરીર પર મોતી કી તરહ ચમક રહી થીં ઔર દેખનેવાલે દર્શકોં કે નેત્રોં મેં આંસુ ઝલક આયે. બોલ્શેવિક કૈદી બરાબર કબ્રે ખોદ રહે થે

ઇસિ પ્રકાર કી રાજનીતિક ચાલેં ચલ કર હી સંતુષ્ટ ન હુઇ, ઉસને ભારત-વાસિયોં કે સામાજિક જીવન કે પ્રત્યેક અંગ પર અપના પ્રભાવ ડાલને કી ચેષ્ટા કી; કિન્તુ યહાં ઇન વિષયોં કી વિસ્તૃત આલોચના કર ઇસ લેખ કે કલેવર કો બઢાના અભીષ્ટ નહીં હૈ. સુવિધાનુસાર ઇસ વિષય પર ફિર કભી પ્રકાશ ડાલા જાયગા. યહાં હમ કેવલ આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી કે સંબંધ મેં હી અપને વિચાર પ્રગટ કરના ચાહતે હૈં.

આજકલ ભારતવર્ષ મેં જો શિક્ષાપ્રણાલી પ્રચલિત હૈ, વહ ભારત કી પ્રાચીન સભ્યતા કી ઉપજ નહીં હૈ; ઉસકા જન્મ આજ સે કેવલ ડેઢસૌ વર્ષ પહલે યૂરોપીય દેશોં મેં હુઆ થા. ઇસકે પહલે યૂરોપ મેં કોઇ ભી ઉલ્લેખ-યોગ્ય શિક્ષાપ્રણાલી પ્રચલિત ન થી. ૧૮વીં શતાબ્દી કે અંત તક યૂરોપ કે પ્રાયઃ સભી દેશોં કી પ્રજા અશિક્ષા ઔર અજ્ઞાન કે ગહરે અંધકાર મેં ડૂબી હુઈ થી. એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટૈનિકા કે પ્રમાણાનુસાર સંપૂર્ણ ૧૮વીં શતાબ્દી ભર યૂરોપ કે કિસી ભી દેશ મેં પ્રજા કો શિક્ષા દેને કા કોઈ સમુચિત પ્રબંધ ન થા. ૧૮ વીં શતાબ્દી કે અંત મેં યૂરોપીયન સમાજ પર ફ્રાન્સ કે પ્રસિદ્ધ દાર્શનિક રૂસો કે વિચારોં કા પ્રભાવ પડા ઔર ઉસી સમય આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી કા જન્મ હુઆ.

ભારતવર્ષ કી પ્રાચીન શિક્ષાપ્રણાલી ઔર રૂસો દ્વારા નિર્મિત આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી કે મૌલિક સિદ્ધાન્તોં મેં ઇતના અધિક ભેદ હૈ કિ દોનોં શિક્ષાપ્રણાલિયોં કી કિસી ભી પ્રકાર તુલના નહીં કી જા સકતી. ભારત કી પ્રાચીન શિક્ષાપ્રણાલી—જહાં મનુષ્ય કો ઇંદ્રિયોં કા સ્વામી બનાને કી ચેષ્ટા કરતી થી, વહાં આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી કા અંતિમ ધ્યેય મનુષ્ય કો ઇંદ્રિયોં કા ગુલામ બનાના હૈ! ભારતીય શિક્ષાપ્રણાલી વિદ્યાર્થિયોં કે જીવન કો ધર્મમય બનાને કા પ્રયત્ન કરતી થી, તો આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી મેં ધર્મ ઔર સદાચાર કા નામ લેના ભી પાપ સમઝા જાતા હૈ. ભારતીય શિક્ષાપ્રણાલી વિદ્યાર્થિયોં કો સંયમ ઔર ત્યાગ કા પાઠ પઢાતી થી, તો આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી નવયુવકોં કે હૃદય મેં ભોગ ઔર વિલાસ કી વાસના જાગ્રત કરતી હૈ. ભારતીય શિક્ષાપ્રણાલી વિદ્યાર્થિયો કો સુશીલ ઔર સંયત બના કર ઉન્હેં આદર્શ સામાજિક વ્યવસ્થા—વર્ણાશ્રમ ધર્મ—કે પાલન મેં પ્રવૃત્ત કરતી થી, તો આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી નવયુવકોં કો ઉચ્છૃંખલ ઔર મોહાન્ધ બના કર સમાજ મેં અશાન્તિ ઔર અવ્યવસ્થા કે બીજ બો રહી હૈ! દોનો શિક્ષાપ્રણાલિયોં મેં ઇતના અંતર હૈ, જિતના સત્ય ઔર અસત્ય મેં, પુણ્ય ઔર

"અંત મેં કપ્રોં કે ગડ્ડે તૈયાર હો ગયે. યકે હુએ કૈદિયોં ને સાંસ લી ઔર ઉનમેંસે કિતને હી તો વહીં ઓસ મેં ભીગી ભૂમિ પર લેટ ગયે. યહી ઉનકા અંતિમ સુખ થા. ઉસ સમય કિતને હી બોલ્શેવિક કૈદિયોં કે પૈરોં મેં પટ્ટિયાં બંધી દિખાઇ દીં, જિનસે માલૂમ હુઆ, કિ વે લડાઇ મેં ઘાયલ ભી હો ચૂકે હૈં.

"લેફ્ટિનેન્ટ કે૦ ને ઉનસે ઉનકી અંતિમ ઇચ્છા પૂછી. દો કૈદિયોં ને અપની અપની ઉંગલિયોં સે અંગૂઠિયાં ઉતાર કર દે દીં. અન્ય કૈદિયોં ને કુછ નહીં કહા, યદ્યપિ રૂસ કે ગાંવોં મેં ઉનકી સ્ત્રિયાં ઔર બચ્ચે રહતે થે.

"મૈંને એક કૈદી સે પૂછા,—"તુમ બોલ્શેવિક કૈસે હો ગયે?"

"ઉસને ઉત્તર દિયા—"પતિત જીવન કે કષ્ટોં સે સંસાર સુખ ઔર શાન્તિ ચાહતા હૈ!"

"ગોલી મારનેવાલે 'વ્હાઇટ' સિપાહિયોં કા દલ બન્દૂકેં લિયે ખડા હો ગયા. નગ્ન બોલ્શેવિક કૈદી એક કતાર બાંધ કર ખડે હો ગયે. ઉસ ચંદ્રરજની મેં ઉનકી કતાર એક સફેદ દીવાર કી તરહ માલુમ હોતી થી....

"ઇસકે બાદ ફાયરિંગ (ગોલી ચલાને) કી આજ્ઞા હુઈ. એક ચમક નીકલી ઔર ફિર ગોલિયાં ચલીં. બોલ્શેવિક અબ ભી ખડે થે. ફિર ગોલિયાં ચલીં. ઇસ બાર પ્રત્યેક બોલ્શેવિક કે હૃદય મેં ગોલી લગી ઔર ઉનકા ગાઢા રક્ત પૃથ્વી કો લાલ કરને લગા. બહુતેરે બોલ્શેવિક તો મર ગયે; પર કુછ ઘાયલ હો કર કરાહને લગે. ફિર ગોલિયાં ચલીં—ઔર ફિર ગોલિયાં ચલીં! પર અબ ભી કિતને હી ઘાયલ પડે હુએ કષ્ટોં સે કરાહ રહે થે, વે ચિલ્લા કર કહને લગે,—"અરે ભાઈ! ઠીક નિશાન લગાઓ!"

એક ઘાયલ બોલ્શેવિક ને અપના હૃદય દિખા કર કહા,—"યહાં મારો!"

"ફિર ગોલિયાં ચલીં, તો ભી જો બચ ગયે, વે ચુનચુન કર માર ડાલે ગયે. બોલ્શેવિકો કી આધી સે જ્યાદા રેજિમેંટ રક્તપ્લાવિત હો કર મૃતક પડી થી ઉનકી લાશેં કબ્રોં મેં ડાલ દી ગયી. ફિર શાન્તિ થી; પર કૈસી ભયાનક શાન્તિ થી!"

સંસાર કે ઇતિહાસ મેં ઐસા અપૂર્વ બલિદાન શાયદ હી મિલે, જબ કિ કિસી ઉત્તમ સિદ્ધાન્ત ઔર ધ્યેય કે લિયે એક નહીં, બલ્કિ બહુસંખ્યક મનુષ્ય એકસાથ મરને કે લિયે તૈયાર હો જાયેં. ઐસા સંયમ ઔર ઐસી દૃઢતા વાસ્તવ મેં સચ્ચે બોલ્શેવિક ક્રાન્તિકારી હી દિખા સકતે થે "વ્હાઇટ ગાર્ડ્સ"ને સમઝા થા, કિ ઇસ તરહ ભીષણ નરસંહાર કર કે વે બોલ્શેવિકોં કો ભયભીત કર દેંગે ઔર વે મૈદાન છોડ કર ભાગ નિકલેંગે ઔર

પાપ મેં, તમ ઔર પ્રકાશ મેં, સ્વર્ગ ઔર નરક મેં. દોનોં કો યદિ પરસ્પર-વિરુદ્ધ-દિશાગામિની કહા જાય તો કોઈ અત્યુક્તિ નહીં હોગી. એક માનવચરિત્ર કે ઉજ્જ્વલ અંશ કો પ્રકાશિત કર કે ઉસે અનંત આલોક, અનંત જ્ઞાન ઔર અનંત શક્તિ કે રાજ્ય મેં પહુંચા દેના ચાહતી હૈ, તો દૂસરી માનવહૃદય કી કલુષિત પ્રવૃત્તિયાં કો જાગ્રત કર કે જીવન કો અનંત અંધકાર ઔર અનંત નિરાશા કે અથાહ સાગર મેં ડૂબા દેને પર તુલી હુઈ હૈ!

દોનોં શિક્ષાપ્રણાલિયોં કે ઇસ વિકટ અંતર કા વાસ્તવિક કારણ જાનને કે લિયે હમેં ભારતીય તથા યૂરોપીય સભ્યતાઓં કે મૂલ સિદ્ધાંતોં કી તુલના કરની પડેગી. ભારતીય સભ્યતા નિવૃત્તિ-પ્રધાન હૈ, યૂરોપીય સભ્યતા પ્રવૃત્તિપ્રધાન. ભારતીય સભ્યતા કા આદર્શ ત્યાગ હૈ, યૂરોપીય સભ્યતા કા આદર્શ ભોગ. ભારતીય સભ્યતા શાન્તિ ઔર સંતોષ કો મહત્ત્વ દેતી હૈ, તો યૂરોપીય સભ્યતા ક્રિયાશીલતા ઔર અસંતોષ કો. ભારતીય સ્વભાવ ત્યાગ ઔર તપસ્યા કી પૂજા કરતા હૈ, તો યૂરોપીય સ્વભાવ ભોગ ઔર વિલાસ કી ઉપાસના. ભારતવાસી શરીર કો નાશમાન ઔર આત્મા કો અમર સમઝતે હૈં, વે શારીરિક સુખોં કો ત્યાગ કર આત્મિક ઉત્કર્ષ કી સાધના કરતે હૈં. ઇસકે વિપરીત યૂરોપીયન જાતિયાં શરીર ઔર શારીરિક સુખ કો હી અપના સર્વસ્વ સમઝતી હૈં. વે આત્મા ઔર પરમાત્મા કે સારે ઝગડોં સે દૂર રહ કર સ્વચ્છંદ ભાવ સે શારીરિક સુખ કા ભોગ કરતી હૈં. ભારતવાસી અરૂપ ઔર નિરાકાર કી ઉપાસના કરતે હૈં; યૂરોપ કે બડે સે બડે દાર્શનિક ભી અરૂપ ઔર નિરાકાર કી બાત સુન કર ઘબરા જાતે હૈં. ઉનકી આંખોં મેં રૂપ ઔર આકાર ને ઇતના સ્થાયી ઘર કર લિયા હૈ કિ વે અરૂપ ઔર નિરાકાર કી કલ્પના ભી નહીં કર સકતે. ભારતવાસી મૃત્યુ કો 'દેહત્યાગ' કહતે હૈં; યૂરોપીયન લોગ મૃત્યુ કો 'આત્મા કા ત્યાગ' કહતે હૈં. ભારતીય મનોવૃત્તિ દેહ કો ગૌણ ઔર આત્મા કો પ્રધાન સમઝતી હૈ; યૂરોપીય મનોવૃત્તિ આત્મા કો ગૌણ ઔર દેહ કો પ્રધાન માનતી હૈ. ઇસ તુલના સે યહ સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ કિ દોનો સભ્યતાએં સર્વથા વિરુદ્ધધર્મી હૈં. ભારતીય સભ્યતા કા જો ધ્યેય હૈ, યૂરોપીય સભ્યતા ઉસે ત્યાજ્ય સમઝતી હૈ ઔર યૂરોપીય સભ્યતા જિસ વસ્તુ કો અપના ધ્યેય માનતી હૈ, ઉસે ભારતીય સભ્યતા નિરર્થક ઔર નિકૃષ્ટ સમઝ કર ત્યાગને કા ઉપદેશ દેતી હૈ ઐસી દશા મેં દોનો સભ્યતાઓં સે ઉત્પન્ન હોનેવાલી શિક્ષાપ્રણાલિયોં મેં મહાન્ અંતર કા હોના સ્વાભાવિક હી હૈ દોનો શિક્ષાપ્રણાલિયા દો ભિન્ન-ભિન્ન આદર્શોં કો, જો એકદૂસરે કે સર્વથા વિરુદ્ધ હૈં, પૂર્ણ કરને કી ચેષ્ટા કરતી

“વ્હાઇટ ગાર્ડ્સ” કા પ્રભુત્વ હો જાયેગા; પર યહ ઉનકી દુરાશા-
માત્ર થી. શહીદોં કે ખૂન સે જબ ભૂમિ તૃપ્ત હો જાતી હૈ, તબ
ઉસ સ્વચ્છ-પવિત્ર ભૂમિપર લમ્પટ, ચોર, નીચ ઔર કમીને
મનુષ્ય કભી નહીં ઠહર સકતે. ઇસી લિયે “વ્હાઇટ ગાર્ડ્સ” કે
નાશ કે બાદ આજ સંસાર સમગ્ર રૂસ મેં બોલ્શેવિકોં કા
શાન્તિપ્રદ ‘સોવિયેટ’ શાસન દેખ રહા હૈ.

(“વિંદૂપંચ”માં લેખકઃ—શ્રી. પરમાનંદ અવસ્થી.)

११९—आधुनिक शिक्षाप्रणाली

સંસાર કી સભી ઉન્નતિશીલ જાતિયાં અપને હી આદર્શોં કે
અનુસાર અપની સભ્યતા ઔર ઉસકે ભિન્ન ભિન્ન અંગોં કા
નિર્માણ કરતી હૈં. રાષ્ટ્રીય સભ્યતા કા જો આદર્શ હોતા હૈ,
રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ઉસીકા ગુણગાન કરતા હૈ. રાષ્ટ્રીય કલા કે
દ્વારા ઉસીકા ચિત્રણ કિયા જાતા હૈ ઔર રાષ્ટ્રીય શિક્ષા ઉસી-
કો અમર ઔર સ્થાયી બનાને કા પ્રયત્ન કરતી હૈ. શિલ્પ ઔર
વ્યાપાર, સેના ઔર રાજનીતિ, પ્રભુત્વ ઔર ઐશ્વર્ય—રાષ્ટ્રીય
સભ્યતા કે પોષણ ઔર રક્ષણ કે સાધનમાત્ર હૈં. ઇન સાધનોં
કે અભાવ મેં રાષ્ટ્રીય સભ્યતા અપના અસ્તિત્વ બનાએ રખ
સકતી હૈ; પર સભ્યતા કે અભાવ મેં યે સાધન એક દિન કે
લિયે ભી સુરક્ષિત નહીં રહ સકતે. સભ્યતા હી જાતિયોં કા
જીવન હૈ. જબ તક સભ્યતા જીવિત રહતી હૈ, તબ તક જાતિયાં
જીવિત રહતી હૈં ઔર જબ સભ્યતા કા પતન, પરાજય યા વિનાશ
હો જાતા હૈ, તબ જાતીય જીવન કા ભી પતન, પરાજય યા
અંત અનિવાર્ય હૈ. જિસ જાતિ કી સભ્યતા અક્ષુણ્ણ હૈ—જિસ
જાતિ કે ધર્મ, સાહિત્ય, કલા, શિક્ષા ઔર સામાજિક સંગઠન પર
વિદેશી સભ્યતા કા વિશેષ પ્રભાવ નહીં પડા હૈ, વહ જાતિ
અપની ખોઈ હુઈ સૈનિક શક્તિ કો પુનઃ પ્રાપ્ત કર સકતી હૈ;
વહ જાતિ અપની પરાજિત રાષ્ટ્રીયતા કો પુનઃ પરતંત્રતા કે [illegible]
સે મુક્ત કર સકતી હૈ; વહ જાતિ અપને ખોયે હુએ શિલ્પ ઔર
વ્યાપાર કો પુનઃ પ્રાપ્ત કર સકતી હૈ કિન્તુ જિસ જાતિ [illegible]
[illegible]

હૈ. આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી ઉસ વ્યક્તિ કે જીવન કો પૂર્ણ બના સકતી હૈ, જો પાશ્ચાત્ય સભ્યતા કા અનુયાયી હૈ. કિંતુ ભારતીય સભ્યતા કે અનુયાયિયોં કે જીવન કો પૂર્ણ બનાને મેં વહ કદાપિ સમર્થ નહીં હો સકતી. ઇસી પ્રકાર ભારતીય શિક્ષાપ્રણાલી ભારતવાસિયોં કે લિયે હી લાભદાયક હો સકતી હૈ. યૂરોપીયન જાતિયાં, જિનકા આદર્શ ભોગ ઔર વિલાસ હૈ, ઇસ શિક્ષાપ્રણાલી સે કોઇ લાભ નહીં ઉઠા સકતીં. યૂરોપીયન જાતિયાં કે સૌભાગ્યવશ ઉનમેં ભારતીય શિક્ષા કા જબર્દસ્તી પ્રચાર કરનેવાલી કોઇ સંસ્થા સંસાર મેં વિદ્યમાન નહીં હૈ. ભારતવર્ષ ને ન તો ભૂતકાલ મેં કિસી દેશ કો પશુબલ સે જીત કર ઉસકી સભ્યતા કા નાશ કરને કે લિયે ઉસમેં અપની સંસ્કૃતિ કા પ્રચાર કિયા થા ઔર ન ભવિષ્ય મેં હી વહ ઇસ પ્રકાર કે ઘૃણિત કાર્યોં સે અપને પવિત્ર નામ કો કલંકિત કરના ચાહતા હૈ. કિંતુ ભારતવર્ષ કી આદર્શ શિક્ષાપ્રણાલી કા જિન ક્રૂર ઔર હૃદયહીન ઉપાયોં સે નાશ કિયા ગયા હૈ, ઉસકી અનુપમ સભ્યતા કો જિસ અન્યાય ઔર અત્યાચાર-પૂર્વક પદદલિત કિયા ગયા હૈ તથા ઉસકી સ્વતંત્ર ઔર ત્યાગમય મનોવૃત્તિ કો જિન અનુચિત ઔર નિંદનીય ઉપાયોં સે પરાધીન ઔર પતિત બનાને કી ચેષ્ટા કી ગઇ હૈ, ઉનકી રોમાંચકારી કહાની પઢ કર કોઈ ભી સહૃદય મનુષ્ય ઘૃણાપૂર્વક ઉનકા નિષેધ કિયે બિના નહીં રહ સકતા.

ભારતીય શિક્ષા કા સર્વનાશ

અંગ્રેજોં કે આગમન સે પૂર્વ સાર્વજનિક શિક્ષા તથા વિદ્યા-પ્રચાર કી દૃષ્ટિ સે ભારતવર્ષ કી ગણના સંસાર કે સર્વશ્રેષ્ઠ દેશોં મેં હુઆ કરતી થી. પહલે એક સ્થાન પર કહા જા ચૂકા હૈ કિ આજ સે કેવલ દેઢસૌ વર્ષ પહલે યૂરોપ કે પ્રાયઃ સભી દેશ ઘોર અશિક્ષા ઔર અજ્ઞાન કે ઘને અંધકાર મેં ડૂબી હુઈ થી; કિંતુ ઉસ સમય ભી ભારતવર્ષ મેં શિક્ષા કા ઇતના અધિક પ્રચાર થા કિ કિસી ભી દેશ મેં પ્રતિશત જનસંખ્યા કે હિસાબ સે પઢે લિખે મનુષ્યોં કી સંખ્યા ઇતની અધિક ન થી, જિતની ભારતવર્ષ મેં. ઉસ સમય ભારતવર્ષ મેં સર્વસાધારણ કો શિક્ષા દેને કે લિયે પ્રધાનતઃ ચાર પ્રકાર કી શિક્ષણ-સંસ્થાએં થીં-(૧) અનેક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ અપને ઘર પર વિદ્યાર્થિયોં કો શિક્ષા દિયા કરતે થે, (૨) પ્રાયઃ સભી મુખ્ય-મુખ્ય નગરોં મેં સંસ્કૃત સાહિત્ય કી શિક્ષા કે લિયે ટોલ યા વિદ્યાપીઠ સ્થાપિત થીં, (૩) ઉર્દૂ ઔર ફારસી કે સ્કૂલ મકતબ હિંદૂ ઔર મુસલમાન બચ્ચોં કો શિક્ષા દેતે થે ઔર (૪) સભી ગાંવોં મેં ગ્રામીણ બચ્ચોં કી શિક્ષા કે લિયે કમ સે કમ એક પાઠશાલા હોતી થી. ભારત-

કો અપના આદર્શ માનને લગતી હૈ-વહ જાતિ ન તો અપની રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા કી રક્ષા કર સકતી હૈ ઔર ન ઉસ જાતિ કા અસ્તિત્વ હી સંસાર મેં અધિક દિનોં તક કાયમ રહ સકતા હૈ.

ઇસી લિયે કોઇ જાતિ જબ દૂસરી જાતિ કો પરાજિત કર કે ઉસકી રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા કા અપહરણ કરતી હૈ તો વહ અપની વિજય કો દૃઢ ઔર સ્થાયી બનાને કે લિયે પરાજિત જાતિ કી સભ્યતા, ધર્મ, સાહિત્ય ઔર મનોવૃત્તિ પર ભી અપના પ્રભુત્વ સ્થાપિત કરને કી ચેષ્ટા કરતી હૈ. નૈતિક વિજય કે અભાવ મેં રાષ્ટ્રીય વિજય કા સ્થાયી હોના અસંભવ હૈ. કોઇ ભી પરાજિત જાતિ, જબ તક ઉસકે હૃદય મેં આત્મસમ્માન કા લેશમાત્ર ભી શેષ હૈ, તબ તક અપને નૈસર્ગિક અધિકારોં કો કિસી ભી પ્રકાર તિલાંજલિ નહીં દે સકતી. જિસ જાતિ કા અંતઃકરણ લોભ, વિલાસિતા ઔર તમોગુણ સે પૂર્ણતયા આચ્છન્ન નહીં હો ગયા હૈ; જિસ જાતિ કે હૃદય મેં અપની સભ્યતા ઔર ધર્મ કે પ્રતિ શ્રદ્ધા કા લેશમાત્ર ભી અવશિષ્ટ હૈ; જિસ જાતિ કે વ્યક્તિયોં મેં સમાજ કે પ્રતિ અપને કર્તવ્ય કા થોડા ભી જ્ઞાન હૈ; વહ જાતિ વિદેશી શાસન કે સામને ક્ષણભર કે લિયે ભી અપના મસ્તક નહીં ઝૂકા સકતી. જિસ સમય જાતિ કી નૈતિક શક્તિયોં દુર્બલ પડ જાતી હૈં, ઉસી સમય ઉસ પર વિદેશી શાસન કા પ્રભુત્વ સ્થાપિત હોતા હૈ ઔર દાસતા કે વિષૈલે પ્રભાવ કે કારણ ઉસકી રહી-સહી નૈતિક શક્તિયોં કા ભી ક્રમશઃ હ્રાસ હોને લગતા હૈ. વિદેશી શાસન સે બઢ કર જાતીય ચરિત્ર કો ભ્રષ્ટ કરનેવાલી ઔર કોઈ ભી દૂસરી વસ્તુ ઇસ સંસાર મેં નહીં હૈ. ગુલામી જાતીય ચરિત્ર કે પતન કા કાર્ય ઔર કારણ--દોનોં હી હૈ. નૈતિક-પતન કે કારણ જાતિયોં ગુલામ બનતી હૈં ઔર ગુલામી કે કારણ ઉનકા નૈતિક પતન હોતા હૈ. જિસ પ્રકાર શરીર કે કમજોર હોને પર ઉસમેં રોગ કે કીટાણુ ઘુસ જાતે હૈં ઔર ઉસકે ભીતર સ્થાયી રૂપ સે અપના ઘર બનાને કે લિયે શરીર કી જીવનીશક્તિયોં કો ક્રમશઃ દુર્બલ બનાતે હી ચલે જાતે હૈં, ઉસી પ્રકાર જાતિ કે ચરિત્ર કા પતન હોતે હી ઉસ પર વિદેશી શક્તિયાં કા પ્રભુત્વ સ્થાપિત હો જાતા હૈ ઔર વે શક્તિયાં અપને પ્રભુત્વ કો સ્થાયી બનાને કે લિયે વિજિત જાતિ કે ચરિત્ર કો દિનોંદિન દુર્બલ, ભ્રષ્ટ ઔર પતિત બનાને લગતી હૈં.

નૈતિક વિજય રાષ્ટ્રીય વિજય કા એક અવશ્યંભાવી પરિણામ હૈ; ક્યોં કિ પરાજિત જાતિ કે બલ ઔર પૌરુષ, સ્વાભિમાન તથા આત્મગૌરવ કો પૂર્ણતયા પદદલિત તથા સમૂલ નષ્ટ કિયે બિના સંસાર કી બડી સે બડી શક્તિ ભી ઉસે પરાધીનતા

વર્ષ કી શિક્ષા કિતની ઉન્નત ઔર બઢી-ચઢી થી, ઇસકા પ્રમાણ અંગરેજ લેખકોં કી પુસ્તકોં ઔર ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપની કે કાગજોં તક મેં પાયા જાતા હૈ. સન્ ૧૮૬૮ ઇસ્વી મેં બંગાલ કા એક ઇન્સ્પેક્ટર ઑફ સ્કૂલ્સ પંજાબ કે સ્કૂલોં કી દશા કા નિરીક્ષણ કરને કે લિયે ભેજા ગયા થા. ઉસને સરકાર કો જો રિપોર્ટ ભેજી, ઉસકા એક અંશ ઇસ પ્રકાર હૈઃ—

"ભારત કી રાષ્ટ્રીય શિક્ષાપ્રણાલી કા નિર્માણ ઉન શાસ્ત્રીય વિધાનોં કે અનુસાર હુઆ થા, જો જીવન કે સાધારણ દૈનન્દિન કામોં મેં ભી ગૌરવ કા સંચાર કર દેતે હૈં ઔર ઇસી લિયે ભારત કી શિક્ષાપદ્ધતિ કો એક ધાર્મિક મહત્ત્વ પ્રાપ્ત હો ગયા થા. ગ્રામ-પંચાયતેં, જિન્હોંને ન કેવલ ગઁાવ કી સફાઈ કા કાર્ય, બલ્કિ માલગુજારી ઔર ન્યાયવિભાગોં કે કાર્યોં કા એક અંશ ભી જનતા કે હાથોં મેં સૌંપ દિયે થે, સમાજ કી ભિન્ન-ભિન્ન શ્રેણિયોં કો શિક્ષિત બનાને મેં બહુત સહાયતા પહુંચાતી થીં. ઇસી રાષ્ટ્રીય શિક્ષાપ્રણાલી કા ફલ હૈ કિ આજ ભી દેશ મેં અસંખ્ય પાઠશાલાઓં, ચટસાલ ઔર ટોલ વિદ્યમાન હૈં. ઇન સંસ્થાઓં કી વર્તમાન દશા ચાહેં કિતની હી ગિરી હુઈ ક્યોં ન હો, કિંતુ હજારોં વર્ષોં કી ઉદાસીનતા, ઘૃણા ઔર પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિયોં કે બીચ મેં ભી જીવિત રહ કર યે સંસ્થાયેં ઇસ બાત કો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણિત કર દેતી હૈં કિ ઇનકે જન્મ કે સમય ઇનમેં કિતની અધિક ક્ષમતા રહી હોગી."

ભારતીય શિક્ષા કે વિસ્તાર કે સંબંધમેં ઇંગ્લિસ્તાન કી પાર્લામેન્ટ કે પ્રસિદ્ધ સદસ્ય કેર હાર્ડી ને અપની "ઇંડિયા" નામ કી પુસ્તક મેં લિખા હૈઃ—

"મૈક્સમૂલર ને, સરકારી કાગજોં ઔર એક મિશનરી કી રિપોર્ટ કે, જો બંગાલ પર અંગ્રેજોં કા પ્રભુત્વ સ્થાપિત હોને કે પહલે વહાં કી શિક્ષા કે સંબંધ મેં લિખી ગઈ થી, આધાર પર લિખા હૈ કિ ઉસ સમય બંગાલ મેં ૮૦,૦૦૦ દેશી પાઠશાલાયેં સ્થાપિત થીં-અર્થાત્ પ્રાંત કે પ્રત્યેક ૪૦૦ મનુષ્યોં પીછે એક પાઠશાલા થી. લડલો અપને 'બ્રિટિશ ભારત કે ઇતિહાસ' મેં લિખતા હૈ કિ—"પ્રત્યેક હિંદુ ગાંવ મેં, જિસકા પુરાના સંગઠન અભી તક બના હુઆ હૈ, મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ આમ તૌર પર સબ બચ્ચે લિખના પઢના ઔર હિસાબ કરના જાનતે હૈં; કિંતુ જહાં હમ લોગોં ને ગ્રામ-પંચાયતોં કા નાશ કર દિયા હૈ, જૈસે બંગાલ મેં, વહાં ગ્રામ-પંચાયત કે સાથ-સાથ પાઠશાલા ભી લુપ્ત હો ગઈ હૈ."

ભારતવર્ષ કી ગ્રામીણ શિક્ષાપદ્ધતિ કી પ્રશંસા કેવલ મૈક્સ-

કે અપમાનજનક બંધન મેં બાંધ કર નહીં રખ સકતી. યદિ વિજિત જાતિ અપને જીવન કી પરાધીન શતાબ્દિયોં મેં ભી અપને હૃદય મેં આત્માભિમાન ઔર આત્મગૌરવ કી ઉજ્જવલ દીપ-શિખા કો પ્રજ્વલિત રખ સકે, તો ભવિષ્ય મેં કિસી ન કિસી દિન ઉસકા સ્વતંત્ર હોના ઉતના હી નિશ્ચિત હૈ, જિતના જન્મ કે બાદ મૃત્યુ ઔર સૃષ્ટિ કે બાદ પ્રલય કા હોના. જિસ જાતિ કા હૃદય વિદેશી શાસકોં કી શ્રેષ્ઠતા કો સ્વીકાર નહીં કરતા, જિસ જાતિ કી મનોવૃત્તિ અપને કો વિદેશી સભ્યતા કી ગુલામી સે મુક્ત રખતી હૈ, વહ જાતિ જબ તક સ્વતંત્ર નહીં હો જાતી, તબ તક ન તો સ્વયં ક્ષણભર કે લિયે ભી વિશ્રામ લેતી હૈ ઔર ન અપને વિદેશી શાસકોં કો હી ચૈન સે બૈઠને દેતી હૈ. વહ બારબાર વિદ્રોહ કરતી હૈ; બાર-બાર પરાજિત હો કર કુચલ જાને પર ભી વહ વિદેશી શાસન કે વિરુદ્ધ બગાવત કા ઝંડા ખડા કરતી હૈ ઔર અપની જાન પર ખેલ કર ભી અપની સ્વતંત્રતા કે શત્રુઓં કી જાન લેને પર ઉતારુ હો જાતી હૈ. ઈસી વિપત્તિ સે બચને કે લિયે કુશલ વિજેતા, રાજનીતિક વિજય પ્રાપ્ત કરને કે બાદ, નૈતિક વિજય કા આશ્રય લેતે હૈં. વે વિજિત જાતિ કી સૈનિક શક્તિ કો પંગુ બના કર હી સંતુષ્ટ નહીં હોતે, વરન્ ઉસમેં અપની સભ્યતા ઔર ધર્મ, સાહિત્ય ઔર કલા, શિષ્ટાચાર ઔર રહન-સહન કી પ્રણાલી કા ભી પ્રચાર કરતે હૈં. વિજયી જાતિ વિજિત જાતિ કે મન મેં સદા હી આત્મ-અવમાનના ઔર આત્મગ્લાનિ કે ભાવોં કો દૃઢ કરને કી ચેષ્ટા કરતી હૈ, જિસસે ભવિષ્ય મેં વિજિત જાતિ કે વિદ્રોહ કરને કી કોઈ આશંકા ન રહ જાય. વિજયી જાતિ વિજિત જાતિ કો બતાતી હૈ કિ "તુમ કમજોર ઔર અસભ્ય હો; તુમ્હારે પૂર્વજ જંગલી ઔર મૂર્ખ થે; તુમ્હારી વર્તમાન દશા ઇતની હીન ઔર દયનીય હૈ કિ હમારી અનુપસ્થિતિ મેં એક ક્ષણ કે લિયે ભી તુમ્હારા જીના મુશ્કિલ હૈ. ઇસ અસહાય અવસ્થા મેં યદિ હમ તુમ્હેં છોડ દેં, તો તુમ્હારી ભિન્ન-ભિન્ન ધર્માનુયાયી શ્રેણિયાં યા તો આપસમેં હી લડ મરેંગી યા તુમ્હારે પડોસી રાષ્ટ્ર તુમ પર આક્રમણ કર કે સદા કે લિયે તુમ્હેં અપના ગુલામ બના લેંગે. ઇસ વિપજ્જનક અવસ્થા મેં તુમ્હારી રક્ષા કરના હમારા ધર્મ હૈ, [illegible] હમ [illegible] તુમ્હારી રક્ષા કે લિયે [illegible] [illegible] હૈ [illegible] મેં હી તુમ્હારા [illegible] ધર્મ મહાન હૈ [illegible] ઔર [illegible] મેં

[illegible]

[illegible] ભાષા ઔર ગ્રીક સાહિત્ય કા પઠન-પાઠન નહીં કરતા. [illegible] સિકંદર કી સેના કે પીછે પીછે ગ્રીક શિક્ષકોં, કવિયોં, [illegible] કારોં ઔર કારીગરોં કી એક ટુકડી ભી ચલા કરતી થી. જિસ કિસી દેશ કે પરાજિત હોતે હી ઉનમેં મહાકાવી કે [illegible] કી તરફ દ્વેષ જાગતા થા ઔર ઉસ દેશ કે નિવાસિયોં કો ગ્રીક સભ્યતા કા ગુલામ બનાને કી ક્રિયા આરંભ કર દેતી થી. રોમન સેનાપતિ જબ કિસી દેશ કો જીતતે થે તો વે ભી અપની વિજય કો સ્થાયી બનાને કે લિયે ઉસ દેશ મેં રોમન સભ્યતા કા પ્રચાર કરતે થે; વહાં કી પ્રજા કો રોમ કે ધર્મ મેં દીક્ષિત કરતે થે ઔર ઉનકી રહન-સહન કો રોમન નાગરિકોં કી રહન-સહન કે સાંચે મેં ઢાલને કા પ્રયત્ન કરતે થે. રોમન લોગોં ને બ્રિટેન પર ભી બહુત દિનોં તક શાસન કિયા થા ઔર બ્રિટેન કી જંગલી પ્રજા મેં અપની સભ્યતા કા ઇસ ખુબી સે પ્રચાર કિયા થા કિ બ્રિટેનનિવાસી સબ પ્રકાર ઉનકે ગુલામ બન ગયે થે. રોમન શિક્ષા કે ફલસ્વરૂપ બ્રિટન લોગોં કે ચરિત્ર મેં પરાવલંબન કા ભાવ ઇતની ગહરાઇ તક ઘર કર ગયા થા કિ રોમન સામ્રાજ્ય કી શક્તિ કે કમજોર હોને પર રોમન શાસક જબ બ્રિટેન છોડ કર સદા કે લિયે રોમ લૌટને લગે, તો બ્રિટેનનિવાસિયોં કા હૃદય ભય ઔર ત્રાસ સે કાંપ ઉઠા થા! ઉનકી સમઝ મેં નહીં આતા થા કિ રોમન શાસકોં કે ચલે જાને કે બાદ હમારી રક્ષા કૌન કરેગા! વે રોમ કી ઓર પ્રસ્થાન કરનેવાલે શાસકોં કે પીછે રોતે ઔર ચિલ્લાતે હુએ દૌડતે થે ઔર ઉનસે બડી હી દીન ભાષા મેં ગિડગિડા કર કહતે થે કિ આપ હમારે દેશ મેં

સ્થિતિ કે બદૌલતસે બાલકોં કો પાઠશાલા ત્યાગ દેની પડી. કંપની કે રાજ્ય મેં ભારતીય શિક્ષા કે હ્રાસ કા દૂસરા બડા કારણ યહ થા કિ કંપની ને જાન બૂઝ કર ભારત કી ગ્રામપંચાયતોં કા વિનાશ કિયા ઔર પંચાયતોં કે સાથ હી સાથ ઉનકે દ્વારા સંચાલિત હોનેવાલી અસંખ્ય પાઠશાલાઓં કા ભી અંત હો ગયા. ઇતને પર ભી જબ કંપની કે કુટિલ ઔર ક્રૂર કર્મચારિયોં કો સંતોષ ન હુઆ, તો ઉન્હોંને ભારતવર્ષ કે પ્રાયઃ સભી પ્રાંતોં મેં પ્રાચીન હિંદૂ ઔર મુસલમાન નરેશોં કી ઓર સે શિક્ષાસંબંધી સંસ્થાઓં કો જો આર્થિક સહાયતા ઔર જાગીરેં બંધી હુઈ થીં, ઉન્હેં છીનના આરંભ કિયા ઔર ભારતવાસિયોં કે બાર બાર પ્રાર્થના કરને પર ભી શિક્ષાવિભાગ ને શિક્ષણસંસ્થાઓં કે દમનસંબંધી અપની નીતિ મેં કોઈ પરિવર્તન નહીં કિયા.

કંપની કે અત્યાચારોં કે કારણ ભારતીય શિક્ષા કા કિતની શીઘ્રતા પૂર્વક હ્રાસ હુઆ, ઇસકા કુછ અનુમાન બેલારી જિલ્લે કે કલેક્ટર એ. ડી. કૈમ્પબેલ કી સન્ ૧૮૨૩ ઇસ્વી કી એક રિપોર્ટ સે લગાયા જા સક્તા હૈ. કૈમ્પબેલ લિખતા હૈઃ—

"ઇસ દેશ મેં જબ સે હિંદુસ્તાન કે સૂતી કપડોં કે સ્થાન મેં વિલાયતી કપડોં કા પ્રચાર કિયા ગયા હૈ, તબ સે યહાં કે કારીગરોં કે જીવિકોપાર્જન કે સાધન બહુત હી કમ હો ગએ હૈં. * * * મધ્યમ શ્રેણી ઔર નિમ્ન શ્રેણી કે અધિકાંશ આદમિયોં મેં અબ અપને બચ્ચો કી શિક્ષા કા વ્યય સહન કરને કી શક્તિ નહીં રહ ગઈ. વે ઇતને દરિદ્ર હો ગયે હૈં કિ ઉન્હેં જીવન કી આવશ્યકતાયેં પૂરી કરને કે લિયે અપને બચ્ચોં સે, જૈસે હી ઉનકે કોમલ અંગ થોડાસા પરિશ્રમ કર સકને કે યોગ્ય હોતે હૈં, વૈસે હી મેહનત–મજદૂરી કરાના પડતી હૈ.

"* * * ઇસ જિલે કી લગભગ દસ લાખ જનસંખ્યા મેં આજકલ [illegible] પાઠશાલાઓં મેં નહીં જાતે. યહ [illegible] બહુત હી જબર્દસ્ત પ્રમાણ [illegible] મેં, જિનમેં પહલે પાઠશાલાયેં થીં, આજકલ [illegible] ઔર બહુતસે દૂસરે ગાવોં મેં, [illegible] થી, વહાં અબ કેવલ [illegible] ઔર દૂસરે લોગોં કે [illegible] સકતે.

[illegible] સમય યા દેશ મેં [illegible] કે દસ ભાગ [illegible] કે [illegible] સહાયતા [illegible] મેં બહુત

કદર જાયગે! આપકે ન રહનેસે હમારા જીના અસંભવ હો જાયગા!! એક રાષ્ટ્ર કા ઇસસે બઢ કર પતન ઔર ક્યા હો સકતા હૈ! વાસ્તવ મેં નૈતિક પરાજય ઇતની ભયંકર હોતી હૈ કિ એક બાર જો રાષ્ટ્ર ઇસકે ચંગુલ મેં ફંસ જાતા હૈ, ઉસકે લિયે પુનર્જન્મ કી યંત્રણા કો ભોગ કર નિકલને કે અતિરિક્ત જીવન ધારણ કરને કા ઔર કોઇ માર્ગ હી શેષ નહીં રહ જાતા!

બ્રિટિશ ઇસ્ટ ઇંડિયા કમ્પની ને જબ ભારતવર્ષ કી સ્વતંત્રતા અપહરણ કિયા, તો ઉસે ભી અપની રાષ્ટ્રીય વિજય કો સ્થાયી બનાને કે લિયે ભારતવર્ષ પર નૈતિક વિજય પ્રાપ્ત કરને કી આવશ્યકતા પ્રતીત હુઇ. કંપની કે ધૂર્ત કર્મચારિયોં ને દેખા કિ ભારતવર્ષ કે સામાજિક જીવન કો જબ તક હમ પૂર્ણતયા કુચલ ન ડાલેંગે, તબ તક ભારતરૂપી સોને કી ચિડિયા કો સદા કે લિયે હમ અપને ચંગુલ મેં ફંસા કર નહીં રખ સકતે! અંગરેજ જાતિ કો રોમન સામ્રાજ્ય કી અધીનતા મેં નૈતિક ગુલામી કા કડુવા અનુભવ હુઆ થા. ઇસ અવસર પર કમ્પની કે અધિકારિયોં ને અપને ઉસ જાતીય અનુભવ સે લાભ ઉઠાયા ઔર ભારતવર્ષ કો નૈતિક ગુલામી કી જંજીર સે કસ દેને કે લિયે જિતને ભી સાધનોં કી કલ્પના કી જા સકતી થી ઉન સભી સાધનોં કા ઉન્હોંને ઉપયોગ કિયા. કંપની ને ભારતીય બચ્ચોં કો શિક્ષા દેને કે લિયે અંગરેજી ઢંગ કે સ્કૂલ ઔર કાલેજ ખોલે, જિનમેં ભારતીય ભાષા ઔર ભારતીય સાહિત્ય કે બદલે અંગરેજી ભાષા ઔર અંગરેજી સાહિત્ય કી પઢાઇ હોને લગી. ઇન નવીન શિક્ષાસંસ્થાઓં મેં બ્રાહ્મણ આચાર્ય કા સ્થાન અંગરેજ પ્રિન્સિપાલ ને ગ્રહણ કિયા. ક્યોંકિ અંગરેજ જાતિ સભી સમ્માનિત પદોં પર અપના અધિકાર રખના ચાહતી થી. જિસસે ભારતવાસિયોં કો પદ પદ પર અપની હીનતા ઔર અંગરેજ જાતિ કી શ્રેષ્ઠતા કા અનુભવ હો. સામને કે સભી ઉત્તરદાયિત્વપૂર્ણ પદોં પર અંગરેજ અફસરોં કી નિયુક્તિ કી ગઇ ઔર ભારતવાસિયોં કો ઉનકે સામને સિર ઝુકાને લગે. [illegible]

[illegible]

દિનોં સે બંદ કર દિયા ગયા હૈ.

"મુઝે શર્મ ઔર લજ્જા કે સાથ ઇસ બાત કા સ્વીકાર કરના પડ રહા હૈ કિ ઇસ જિલે મેં ઇસ સમય જો કેવલ ૫૩૩ પાઠશાલાએં બચ ગઇ હૈં, ઉનમેંસે કિસી એક કો ભી સરકાર કી ઓર સે કિસી ભી પ્રકાર કી કોઇ સહાયતા નહીં દી જાતી.

"***પહલે જમાને મેં રાજ્ય કી આય કા એક બહુત બડા ભાગ વિદ્યા કી ઉન્નતિ ઔર પ્રચાર મેં વ્યય કિયા જાતા થા, જિસસે રાજ્ય કે સમ્માન કી વૃદ્ધિ હોતી થી; કિંતુ હમારે શાસન મેં વહ ભાગ ઘટ કર બહુત હી થોડા રહ ગયા હૈ ઔર ઉસકા ભી ઉપયોગ વિદ્યા કો પ્રોત્સાહન દેને કે બદલે અવિદ્યા કી વૃદ્ધિ કરને મેં કિયા જાતા હૈ. પહલે રાજ્ય કી ઓર સે વિદ્યા કો જો પ્રચુર સહાયતા મિલતી થી, ઉસકે બંદ હો જાને કે કારણ અબ વિદ્યા કો કેવલ થોડે સે ઉદાર વ્યક્તિયોં કે અનિશ્ચિત ઔર અલ્પ દાન પર નિર્ભર રહના પડતા હૈ. ભારત કે ઇતિહાસ મેં વિદ્યા કે ઇસ પ્રકાર કે પતન કા દૂસરા સમય દિખા સકના કઠિન હૈ."

યહ સમસ્ત કહાની મદ્રાસ પ્રાંત કી હૈ. બમ્બઇ, બંગાલ, પંજાબ આદિ પ્રાંતોં કે સંબંધ મેં ભી ઇસી પ્રકાર કી દર્દનાક ઔર અત્યાચારપૂર્ણ કહાનિયાં, કંપની કે કર્મચારિયોં કી રિપોર્ટોં ઔર પત્ર વ્યવહારોં મે ઉદ્ધૃત કી જા સકતી હૈં; કિંતુ ઉન સબકા ઉલ્લેખ કરને કે લિયે એક વિસ્તૃત ગ્રંથ કી આવશ્યકતા હોગી. અતઃ યહાં પર હમ નમૂને કે તૌર પર એક હી ઉદ્ધરણ દે કર સંતોષ કરતે હૈં. ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપની ને ભારતવર્ષ કી વિસ્તૃત ઔર આદર્શ શિક્ષા કા નાશ કરને કે બાદ પૂરે એક સૌ વર્ષોં તક ભારત મેં કિસી ભી પ્રકાર કી શિક્ષા કા પ્રબંધ નહીં કિયા. કંપની કે કર્મચારિયોં કો ભય થા કિ યદિ ભારતવાસી શિક્ષિત હો જાયગે, તો ઉન પર હમારા રાજ્ય અધિક દિનોં તક નહીં રહ સકેગા. ઇસ લિયે સન્ ૧૭૫૭ ઇં૦ મેં લે કર લગાતાર એક શતાબ્દી તક કંપની કે કર્મચારિયોં ને ભારત મેં કિસી ભી પ્રકાર કી શિક્ષા કે પ્રચાર કિયે જાને કા ઘોર વિરોધ કિયા. ઉનકા કહના થા કિ શિક્ષા-પ્રચાર સે ભારતવાસિયોં કો અપની વર્તમાન પદદલિત અવસ્થા કા જ્ઞાન હો જાયગા; ઇનકે ભીતર કે તે દુઃખ નાના પ્રકાર કે મત-મતાન્તર ઔર દલ જિનકે કારણ હમ ઇન પર શાસન કર રહે હૈં, નષ્ટ હો જાયંગે ઔર વે સંગઠિત હો કર હમારા વિરોધ કરને લગેંગે. કેપ્ટન જેનરલ સર લિયોનેલ સ્મિથ ને સન્ ૧૮૩૨ ઇસ્વી કી પાર્લિ-મેંટરી કમિટી કે સામને ગવાહી દેતે હુએ કહા થા—

"મેરી ધારણા હૈ કિ જબ આપ અધિકતર પ્રજા કો શિક્ષિત બના લેંગે, તો હમ લોગોં કા અન્તિમ પરિણામ યહ

[illegible] નવરું ન [illegible].

૧૪—આ સામ્યવાદમાં [illegible] બાળકોનું સ્થાન છે; [illegible] માટે પણ સુંદર સ્થાન છે.

૧૫—આ સામ્યવાદ [illegible] ભક્તિ-સેવા કરવાનું રહે છે.

૧૬—આ સામ્યવાદના અનુયાયી [illegible] માટે પરિશ્રમ, સહિષ્ણુતા, પરસ્પર [illegible] વ્યવહાર કરવાનું આવશ્યક સમજે છે; [illegible] સુંદર રાખવાને માટે ચાર આશ્રમોની વ્યવસ્થા છે. [illegible] ધનવાનને પ્રથમ સ્થાન હોવાથી સમાજમાં [illegible] વૈરાગ્ય પોતાની મેળેજ [illegible] થાય છે.

૧૭—આ સામ્યવાદનું ધ્યેય આજના દાવાઓ [illegible] થયેલું છે, કે જે પરંપરાનું મૂળ શાંતિ, પરમશાંતિ, આત્માની પરમપ્રસન્નતા અથવા આત્માની પરમાત્મામાં સ્થિતિ છે. આ પરમધ્યેયની પ્રાપ્તિથી મનુષ્યજાતિ કેવળ સ્વરાજ્ય સિદ્ધ કરી શકશે, એટલુંજ નહિ બલ્કે એના ચરણમાં જગતની તમામ શક્તિઓ દાસી બનીને રહેશે; અને આ સામ્યવાદીજ સંસારભરમાં પ્રિય થઇ પડશે. સ્વામી રામતીર્થના શબ્દોમાં કહીએ તો એજ ત્રણે લોકનો બાદશાહ બની જશે.

૧૮—આ સામ્યવાદ વર્તમાન સમયમાં અસંગઠિત અને છિન્નભિન્ન છે, જેને લઇને અનંત શક્તિ છતાંયે દુર્બળ સ્થિતિમાં દેખાય છે.

૧૯—આ સામ્યવાદને પ્રાચીન ઋષિઓના શબ્દોમાં "દૈવી સંપત્તિનો સામ્યવાદ" કહેવાય.

૨૦—આ સામ્યવાદ "અધ્યાત્મવાદી સામ્યવાદ" કહેવાય.

૨૧—ઉપનિષદોના દોહનરૂપ ગીતાનો આ સામ્યવાદ (समत्वबुद्धि) ના સંસ્કાર ભારતવાસીઓ—આર્યપ્રજાની રગેરગમાં ભરેલા છે; કેમકે આર્ય પ્રજાનો આ આદર્શ હજારો વર્ષોનો છે; તેથી ભિન્ન દેશનો આદર્શ આર્ય પ્રજાને માટે કેવો અને કેટલો કલ્યાણકારક થશે, એ વાતપર ખૂબ વિચાર કરવાનો રહે છે.

× × × ×

૨૨—આ સામ્યવાદ સનાતન જગતજૂના તત્વસમૂહ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ હોવાથી આ સામ્યવાદને ઐતિહાસિક આપઘાતનો જરાયે ભય નથી. આ સામ્યવાદના સત્યો અમુક મહાપુરુષે અથવા અમુક અવતારી પુરુષે પ્રકટ કર્યાં છે માટેજ તે આપણને સર્વમાન્ય હોવાં જોઇએ એવું કશું નથી. શ્રીકૃષ્ણનાં વચનવડે વેદને આધાર

ારી કઠિનાઇ યહ થી કિ ઉન્હેં થોડેસે ઇસ પ્રકાર કે મનુષ્યોં
આવશ્યકતા થી, જિનકે દ્વારા વે ભારતીય જનતા કે વિચારોં
પતા લગા સકેં ઔર ઉનકે હૃદય મેં અપને પ્રતિ સમ્માન તથા
ક્તિ કે ભાવોં કા સંચાર કરા સકેં. સન ૧૮૩૦ ઇસ્વી કી પાર્લ-
ટરી કમિટિ કી રિપોર્ટ મેં ઇન દોનોં આવશ્યકતાઓં કા બાર-
ાર ઉલ્લેખ કિયા ગયા હૈ ઔર ઉસમેં સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં લિખા
કિ અઠારહવીં શતાબ્દી કે અંત મેં કલકત્તે કા 'મુસલમાનોં કા
દરસા' ઔર બનારસ કા 'હિંદૂ સંસ્કૃત કૉલેજ' દોનોં ઇન્હીં
ાવશ્યકતાઓં કી પૂર્તિ કે લિયે સ્થાપિત કિયે ગએ થે. ઉન્ની-
ાવીં શતાબ્દી કે પૂર્વાર્દ્ધ મેં પૂના કા ડેક્કન કૉલેજ, કલકત્તે કા
ેડિકલ કૉલેજ ઔર રુડકી કા એન્જીનિયરિંગ કૉલેજ ભી ઇસી
ઉદ્દેશ્ય સે ખોલે ગએ થે. ઇન કૉલેજોં મેં દી જાનેવાલી શિક્ષા
ે અભિપ્રાય કો સમઝાતે હુએ કંપની કે ડાઇરેક્ટરોં ને અપને
ા. ૫ સિતંબર ૧૮૨૭ કે પત્ર મેં ગવર્નર જનરલ કો લિખા
થા કિ ઇસ શિક્ષા કા ધન "ભારતવર્ષ કે ઉન ઉચ્ચ તથા મધ્યમ
શ્રેણી કે વ્યક્તિયોં પર વ્યય કિયા જાના ચાહિયે, જિનમેંસે
આપકો અપને શાસન કા કામ ચલાને કે લિયે સબસે અધિક
યોગ્ય દેશી એજેંટ મિલ સકતે હૈં, ઔર જિનકા અપને અન્ય
દેશવાસિયો પર સબસે અધિક પ્રભાવ હૈ."

ઇસકા સ્પષ્ટ આશય યહ હૈ કિ અંગ્રેજ શાસકોં ને ઇસ બાત
કો ભલી-ભાંતિ સમઝ લિયા કિ બિના ભારતસંતાનોં કા સહયોગ
પ્રાપ્ત કિયે હુએ, કેવલ અંગ્રેજ કર્મચારિયોં કે હી દ્વારા, ભારતવર્ષ
જૈસે વિશાલ દેશ કા શાસન કર સકના અસંભવ હૈ. પહલે તો
કંપની કે બહુત સે કર્મચારિયોં ને ભારતવાસિયો કે સરકારી પદોં
પર નિયુક્ત કિયે જાને કા ઘોર વિરોધ કિયા; કિંતુ ઉપરોક્ત
આવશ્યકતા ઉનકી સમઝ મેં જ્યોં જ્યોં અધિકાધિક સ્પષ્ટ રૂપ સે
આને લગી, ત્યોં ત્યોં ઉનકા વિરોધ કમ હોતા ગયા ઔર અંત મેં
ભારતસંતાનોં કી હી સહાયતા સે ઉનકી માતૃભૂમિ કો ગુલામી
કે ચંગુલ મેં ફંસા રખને કી નીતિ ભારતીય શાસન કી નિશ્ચિત
ઔર સ્થાયી નીતિ બન ગઈ. ભારતવાસિયોં કો સરકારી મહકમોં
કે છોટે છોટે પદો પર નિયુક્ત કરને મેં અંગ્રેજ શાસકોં ને પ્રધા-
નતઃ તીન લાભ સમઝે. ઉનકા વિચાર થા કિ જો ભારતવાસી
સરકારી નૌકરી મેં ભર્તી કિયે જાયેંગે, વે સ્વભાવતઃ હી હમારે
કૃતજ્ઞ હોંગે ઔર હમારે રાજ્ય કે ભારતવર્ષ મે ચિરકાલ તક દૃઢ
રહને મેં અપના કલ્યાણ સમઝેંગે. કિસી ભી પ્રકાર કી ક્રાંતિ
હોને પર વે પહલે ભારતવાસી હોંગે, જો હમારી સહાયતા કરેંગે
ઔર હમારે રાજ્ય કો સુરક્ષિત રખને કે લિયે પ્રાણપણ સે પ્રયત્ન

કરેંગે. ઉન લોગોં સે દૂસરા લાભ યહ સોચા કિ છોટે–છોટે પદોં પર અંગ્રેજોં કે બદલે હિંદુસ્તાનિયોં કો નિયુક્ત કરને સે શાસન કા ખર્ચ બહુત હી કમ હો જાયગા, ક્યોંકિ હિંદુસ્તાની કર્મચારી અંગ્રેજ કર્મચારિયોં કી અપેક્ષા બહુત હી કમ વેતન પર રક્ખે જા સકતે હૈં. તીસરા લાભ યહ સોચા ગયા કિ ઇસસે ભારતવાસિયોં કે ચરિત્ર કા પતન હોગા ઔર વે અંગ્રેજોં કે ચરિત્ર કો અપને સે શ્રેષ્ઠ સમઝને લગેંગે. કંપની કે અધિકારિયોં ને સોચા કિ યદિ અંગ્રેજોં કો ભારતવાસિયોં કે સમાન થોડે વેતન કે પદોં પર નિયુક્ત કિયા જાયગા તો વે ઇતને થોડે રૂપયે સે અપની આવશ્યકતાઓં કી પૂર્તિ ન કર સકને કે કારણ રિશ્વત લેને તથા અન્ય નીતિહીન ઉપાયોં સે રૂપયા કમાને કે લિયે બાધ્ય હોંગે. ઇસસે દેશી લોગોં મેં ઉનકે ચરિત્ર કે પ્રતિ અશ્રદ્ધા ફૈલેગી ઔર ધીરે-ધીરે યહ અશ્રદ્ધા અંગ્રેજ જાતિ કે પ્રતિ ઘૃણા કે રૂપ મેં બદલ જાયગી. ઇસકે વિપરીત યદિ થોડે વેતન કે પદોં પર ભારતવાસિયોં કો નિયુક્ત કિયા જાય, તો વે વિવશ હો કર રિશ્વત લેંગે તથા અન્ય અનુચિત ઉપાયોં સે રૂપયા કમાને કી ચેષ્ટા કરેંગે ઔર અપરાધ સાબીત હોને પર દંડિત હોંગે તથા નૌકરી સે બરખાસ્ત કિયે જાએંગે. ઇસ પ્રકાર કી ઘટનાએં બાર બાર હોને સે ભારતવાસિયોં કે મન મેં અપને પ્રતિ યહ ધારણા ઉત્પન્ન હોગી કિ હમ લોગોં કા નૈતિક જીવન બહુત હી ભ્રષ્ટ હૈ ઔર અંગ્રેજોં કા ચરિત્ર હમસે કહીં અધિક પવિત્ર ઔર ઉંચા હૈ. ઉનકે મન મેં ઇસ પ્રકાર કે ભાવ કા દૃઢ હોના સામ્રાજ્ય કી દૃષ્ટિ સે બહુત હી લાભદાયક સિદ્ધ હોગા.

મદ્રાસ કે કલેક્ટર ડબ્લ્યુ. ચેંપલિન ને સન્ ૧૮૩૧ ઈ० કી જાંચ-કમિટિ કે સામને ગવાહી દેતે હુએ કહા થાઃ—

"મૈં શાસન કે સર્વોચ્ચ પદોં પર ભારતવાસિયોં કે નિયુક્ત કિયે જાને કી નીતિ કી પ્રશંસા નહીં કર સકતા; મેરા વિચાર હૈ કિ ઉન પદોં કો સદા હી યુરોપીયન કર્મચારિયોં કે અધીન રખના ચાહિયે કિંતુ થોડે સે ઊંચે પદોં પર ભારતવાસિયોં કો ભી નિયુક્ત કરે કે કુછ દિનોં મેં હમ લોગ અપને લિયે ભારતવાસિયોં [illegible] પ્રાપ્ત [illegible] અલગ બના લેંગે, જો હમારી અનુ[illegible] મેં [illegible] કે પ્રતિ સદા [illegible] પ્રકાર કી ક્રાંતિ [illegible] હોગી, વહ સદા [illegible] અવશ્ય. મૈં વહ [illegible] સુરક્ષિત સમઝેગી. [illegible] કે એક સિવિ-

કર હમેં ક્ષતિ પહુંચા સકતે હૈં. થૈકરે અપની રિપોર્ટ મેં એક સ્થાન પર લિખતા હૈ:—

"યહ સર્વથા ઉચિત હૈ કિ ઇંગલૈંડ મેં ભૂમિ કી ઉપજ કા એક બડા ભાગ ઉન થોડે સે સમૃદ્ધ પરિવારોં કા પાલન કરને મેં વ્યય કિયા જાય, જો દેશ કી સેવા ઔર રક્ષા કે લિયે વ્યવસ્થાપક, મહાત્મા ઔર યોદ્ધા ઉત્પન્ન કરતે હૈં; અથવા દૂસરે શબ્દોં મેં, માલગુજારી કા એક બહુત બડા ભાગ ઉન સંપન્ન રઇસોં ઔર પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિયોં કે પાસ જાય, જો પાર્લમેંટ, સેના, નાવિક સેના, વિજ્ઞાન કે વિભાગોં તથા અન્ય પ્રતિષ્ઠિત વ્યવસાયોં કે દ્વારા અપને દેશ કી સેવા કરતે હૈં. ઇસ માલગુજારી કે વ્યય સે ઉન્હેં જો અવકાશ, સ્વતંત્રતા, ઉંચે વિચાર ઔર સુખ પ્રાપ્ત કરને કા અવસર મિલતા હૈ, ઉસકે દ્વારા ઉન્હોંને ઇંગલૈંડ કો ઉન્નતિ કે શિખર પર પહુંચા દિયા હૈ. વે ચિરકાલ તક ઇસકા ભોગ કરેં; કિન્તુ ભારતવર્ષ મેં ઉસ ગર્વપૂર્ણ મનોવૃત્તિ, સ્વતંત્રતા ઔર ગંભીર વિચાર કા, જો અતુલ ધનસંપત્તિ કે દ્વારા કભી-કભી પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, દમન કિયા જાના ચાહિયે. ક્યોંકિ યે હમારી શક્તિ ઔર હિત કે પ્રત્યક્ષ વિરોધી હૈં. × × × ભારત મેં હમેં સેનાનાયકોં, રાજનીતિજ્ઞોં ઔર વ્યવસ્થાપકોં કી આવશ્યકતા નહીં હૈ; હમેં જરૂરત હૈ મિહનતી કિસાનોં કી.

"હમારા સબસે પહલા ઉદ્દેશ્ય યહ હૈ કિ હમ ભારતવર્ષ પર શાસન કરેં; ઔર ઇસકે બાદ યદિ હો સકે તો અચ્છી તરહ શાસન કરેં; × × ×."

ભારતીય સંસ્કૃતિ પર આક્રમણ

ઉન્નીસવીં શતાબ્દી કે આરંભ તક ભારતવાસિયો કી શિક્ષા ઔર ઉન્નતિ કે સંબંધ મેં લગભગ સભી અંગ્રેજ ઇસી પ્રકાર કે વિચાર રખતે થે; કિન્તુ ૧૮ વીં શતાબ્દી કે અંત સે હી અંગ્રેજ શાસકોં કે વિચારોં મેં પરિવર્તન હોના આરંભ હો ગયા થા. ભારતવર્ષ જૈસે વિશાલ ઔર અપરિચિત દેશ કા શાસન કરને મેં ઉન્હેં દો બડી કઠિનાઇયોં કા અનુભવ હોને લગા. પહલી કઠિનાઇ યહ થી કિ ભારતવર્ષ મેં શિક્ષિત મનુષ્યોં કી સંખ્યા બડી શીઘ્રતાપૂર્વક ઘટ રહી થી. ઇસ લિયે અંગ્રેજ શાસકોં કો અપને સરકારી મહકમોં ઔર વિશેષતઃ નવીન ન્યાયાલયોં કે લિયે યોગ્ય હિંદૂ ઔર મુસલમાન કર્મચારિયોં કે મિલને મેં કઠિનાઇ અનુભવ હોને લગી. કંપની કે અધિકારી યદિ છોટે-છોટે પદોં પર ભી અંગ્રેજ કર્મચારિયોં કો હી રખ કર સરકારી મહકમોં કા કામ કિયા કરતે ઐસા ભી કરતે, તો ભી ન્યાયાલયોં કા કામ ભારતવાસિયોં કી સહાયતા કે બિના ચલા સકના ઉનકે લિયે સર્વથા અસંભવ થા.

લિયન સર ટૉમસ મનરો ને, જો પીછે મદ્રાસ પ્રેસિડેન્સી કા ગવર્નર નિયુક્ત હુઆ થા, સરકારી નૌકરિયોં મેં ભારતવાસિયોં કો લિયે જાને કી નીતિ કા સમર્થન કરતે હુએ તથા ઇસકે લાભ દિખાતે હુએ લિખા થા:—

"ઇસ દેશ મેં હમારે રાજ્ય કે સુરક્ષિત રહને કે લિયે યહ આવશ્યક હૈ કિ સેના ઔર શાસનવિભાગોં કે સભી ઉચ્ચ પદોં પર યૂરોપીયનોં કો નિયુક્ત કિયા જાય; કિંતુ જિન પદોં કો હમ અપની શક્તિ કો બિના કિસી પ્રકાર કે સંકટ મેં ડાલે હુએ હિંદુસ્તાની આદમિયોં કે હાથ મેં રખ સકતે હૈં, ઉન પર હિંદુસ્તાનિયોં કો નિયુક્ત કર દેના હી લાભદાયક હૈ. × × × જો પદ બહુત હી તુચ્છ હૈં ઔર જિન પર આજકલ દેશી આદમી કામ કર રહે હૈં, ઉન પદોં પર ભી યદિ હમીં લોગ કામ કરને લગેં, તો હમારા ચરિત્ર ગિર જાયગા ઔર હમ ઉન કામોં કો ભી અચ્છી તરહ નહીં કર સકતે. × × × કિંતુ યહ કહા જાતા હૈ કિ હિંદુસ્તાનિયોં કો નૌકરિયાં દેને કે જિતને લાભ હૈં, વે સબ ઉનકી ચરિત્રહીનતા કે કારણ વ્યર્થ હો જાતે હૈં; ઔર ઇસ દોષ સે બચને કા કેવલ એક હી ઉપાય હૈ. વહ યહ કિ સરકારી નૌકરિયોં મેં ઐસે યૂરોપીયનોં કી સંખ્યા બઢાઈ જાય, જિનકે ચરિત્ર મેં યૂરોપીયન ઈમાનદારી હો. ઇસમેં કોઈ સંદેહ નહીં કિ યહ ઉપાય બહુત હી ખર્ચીલા હૈ. ઔર સાથ હી સાથ યહ બાત ભી ઇતની હી નિઃસંદેહ હૈ કિ યદિ હમ ઇસે પ્રયોગ કરને કી દુર્બલતા દિખાએંગે, તો યહ ઉપાય અસફલ હોગા. અબ તક યૂરોપીયનોં કે વેતન કે અપેક્ષાકૃત અધિક હોતે હુએ ભી, હમ લોગોં ને ઉનમેં ચરિત્રહીનતા કે ઉદાહરણ પાએ હૈં. ઐસી દશા મેં યદિ યૂરોપીયન કર્મચારિયોં કી સંખ્યા બહુત અધિક બઢા દી જાય, ઔર ઇસી અનિવાર્ય પરિણામસ્વરૂપ ઉનકે વેતન મેં કટૌતી કરની પડે, વિશેષતઃ ઐસી અવસ્થા મેં, જબકિ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રાંતોં કે બહુત અધિક યૂરોપીયન કર્મચારિયોં કે ચરિત્ર પર [illegible] કે નિરીક્ષણ રખ સકને કી સંભાવના નહીં હૈ ઔર ન ઉન પ્રાંતોં મેં હી કોઈ ઐસા લોકમત હૈ, જો ઉનકી ચરિત્રહીનતા પર નિયંત્રણ કા કામ કર સકે. [illegible]

મળતો નથી; પણ શ્રીકૃષ્ણે જે સનાતન સત્ય પ્રકટ કર્યાં છે તે વેદ
અનુસરણ કરે છે માટેજ તે સનાતન છે.

૨૩–આ સામ્યવાદમાં વાણિજ્યવૃત્તિને બિલકુલ સ્થાન નથી
આમાં તો ચોખ્ખો પડકાર છે કે, કર્મ કરવા પૂરતોજ તારો
અધિકાર છે. ફળ "મળવું ન મળવું–એ કદી પણ તારા અધિકારને
એટલે તાબાની વાત" નથી. તું કર્મફળમાં હેતુવાળો માં થા. તારી
ઇચ્છા અકર્મમાં કર્મ ન "કરવામાં હો."

૨૪–આ સામ્યવાદનો પારકી સ્ત્રીને મા–બહેન સમાન સમજી
પરાયા ધનમાં જરા જેટલી પણ આકાંક્ષા રાખ્યા વિના, આત્મવત્
સર્વ ભૂતોને સમજી—કોઇની સામે ધિક્કારની લાગણી રાખ્યા વિના
આનંદથી જીવવાનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. સદા સર્વદા મન પ્રસન્ન
રહે તો શ્રીમંત કોણ અને દરિદ્રી કોણ ? આ સામ્યવાદમાં "બળવા"
ને સંપૂર્ણ સ્થાન છે; પરંતુ તે ઇંદ્રિયો સામે મનોનિગ્રહ માટે–
સ્થિતપ્રજ્ઞની સિદ્ધિ માટે.

૨૫–સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુભાવનો શાસ્ત્રીય ધ્વજ
હિંદમાં ફરકતો હોવાનું કહેવા છતાં દલિતવર્ગને ઘોર અન્યાય થઇ
રહેલો છે. ઉચ્ચ અને નીચ જાતિ વચ્ચેની લડાઈ હજી ચાલુજ છે
આ અન્યાય દૂર થવા આ સામ્યવાદના સિદ્ધાંતનું આચરણ કરવા
વાળા મહાત્માઓ હાલને સમયે વધે, એ અતિશય જરૂરનું છે.

૨૬–આ સામ્યવાદમાં સ્ત્રીજાતિનું ઉંચામાં ઉંચું સ્થાન છે.
સ્ત્રી વિના કોઈ પવિત્ર કાર્યની પૂર્ણાહુતિને સ્થાન નથી. અત્યારે જે કંઈ
દોષ જણાય તેમાં સુધારોવધારો કરવાને સમાજ લડત ચલાવી રહેલ
છે. ઇચ્છિત પરિણામ આવતાંસુધીમાં સમય સમયનું કામ કર્યે જશે.

૨૭–આ સામ્યવાદના પાયામાંજ ધર્મને મુખ્ય સ્થાન છે. ધર્મ
વિનાનું જીવતર પશુસમાન છે.

૨૮–આ સામ્યવાદમાં ભૂત–પ્રાણીમાત્રના હિતાવહ સિદ્ધાંતવાળા
અર્થશાસ્ત્રને મુખ્ય સ્થાન છે, જેથી ગરીબાઇ અને ભૂખમરો ઓછો
થતાં પ્રજામાં ચેતન અને સ્વાતંત્ર્યનો જુસ્સો આવે છે. વહેમ અને
અજ્ઞાનતા દૂર થાય છે. નિડરપણે વિચાર બાંધી શકે તેવાં સ્ત્રીપુરુષો
ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૯–આ સામ્યવાદમાં ઇશ્વરને પરંપરાનું સ્થાન છે, જેથી
એકલપેટાપણું ન રહેતાં સમત્વભાવ રહે છે. સામ્યબુદ્ધિ એજ
સુદર્શનનું ખરું બીજ હોવાથી તેનાવડેજ તમામમાં ઇશ્વરભાવ
રાખી શકે છે. આ બુદ્ધિ સુધી પહોંચવા માટે કુલાભિમાન, જાત્ય-
ભિમાન, ધર્માભિમાન અને દેશાભિમાન એ નીસરણી છે.

૩૦–આ સામ્યવાદમાં જેનું અન્ન ખાધું તેની સામે હથિયાર
ફેરવવું સર્વકર કપટરૂપ મનાય છે અને એને નામકહરામ કહેવાય

જો હમારી શક્તિ કા સબસે બડા આધાર હૈ."

ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપની કા સ્વાર્થ ઇસ બાત મેં થા કિ ભારત-વાસિયોં કા ચરિત્ર પતિત હો, વે અપને કો ઘૃણા ઔર ઉપેક્ષા કી દૃષ્ટિ સે દેખેં તથા અંગ્રેજોં કો શ્રદ્ધા ઔર સમ્માનપૂર્ણ દૃષ્ટિ સે. સર ટૉમસ મનરો જૈસે ઉચ્ચ પદાધિકારી કા વિશ્વાસ થા કિ ભારતવાસિયોં કો કમ વેતન કે તુચ્છ પદોં પર નિયુક્ત કરને સે ઇસ અભિપ્રાય કી પૂર્તિ બડી સુગમતાપૂર્વક હો સકતી હૈ. ઇસ વિષય પર કંપની કે કર્મચારિયોં મેં બહુત દિનોં તક વાદવિવાદ હોતા રહા કિ સરકારી નૌકરિયોં મેં ભારતવાસિયોં કા લિયા જાના સામ્રાજ્ય કી દૃષ્ટિ સે હિતકર હૈ યા નહીં, ઇસકે વિરોધિયોં ઔર સમર્થકોં કી સમ્મતિયોંમેંસે નમૂને કે તૌર પર ક્રમશઃ શેકરે ઔર મનરો કે વિચારોં કા ઉલ્લેખ ઊપર કિયા જા ચૂકા હૈ. કઈ વર્ષોં કે વાદવિવાદ કે બાદ અંત મેં યહ નીતિ નિશ્ચિત હો ગઇ કિ સરકારી મહકમોં કે છોટે-છોટે પદોં પર ભારતવાસિયોં કી નિયુક્તિ કી જાય ઔર ઉન્હેં ઇસ કામ કે યોગ્ય બનાને કે લિયે ઉનકી શિક્ષા કા પ્રબંધ કિયા જાય. ઇસિ નીતિ કા સમર્થન કરનેવાલે અંગ્રેજોં મેં ભી દો દલ થે. એક દલ કા કહના થા કિ ભારત-વાસિયોં કો કેવલ પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્ય, ભારતીય વિજ્ઞાન ઔર સંસ્કૃત, ફારસી, અરબી તથા દેશી ભાષાએં પઢાના ચાહિયે; ઉન્હેં પશ્ચિમી વિચારોં કી હવા ભી નહીં લગને દેની ચાહિયે. ક્યોંકિ ભારતવાસિયોં કો જબ યૂરોપ કે ઇતિહાસ કા જ્ઞાન હોતા હૈ ઔર વે પશ્ચિમ કે રાષ્ટ્રીય વિચારોં કે સમ્પર્ક મેં આતે હૈં, તો મુઠ્ઠી-ભર વિદેશિયોં કે દ્વારા ઉન્હેં અપને દેશ કા શાસિત હોતે રહના અખરને લગતા હૈ ઔર વે સ્વભાવતઃ હી અપની માતૃભૂમિ કે મસ્તક સે ગુલામી કે કલંક કો ઉતાર ફેંકને કી બાત સોચને લગતે હૈં. દૂસરે દલ કા યહ વિચાર થા કિ ભારતવાસિયોં કે ચરિત્ર કો જબ તક યૂરોપીયન સાંચે મેં ન ઢાલા જાયગા, તબ તક હમારે ચરિત્ર કે પ્રતિ ઉનકે મન મેં શ્રદ્ધા ઔર સમ્માન કા ભાવ નહીં ઉત્પન્ન હો સકતા. જો હમારે રાજ્ય કે સ્થાયીત્વ કે લિયે અસંત આવશ્યક હૈ; વે હમકો કાફિર, મ્લેચ્છ ઔર વિદેશી સમઝતે રહેંગે; ઔર જબ અવસર પાએંગે, તબ હમેં અપને દેશ સે માર ભગાને કી ચેષ્ટા કરેંગે. ઇસકે વિપરીત યદિ ઉન્હેં અંગ્રેજી ભાષા, અંગ્રેજી સાહિત્ય, અંગ્રેજી વિજ્ઞાન ઔર અંગ્રેજી સભ્યતા કી શિક્ષા દી જાય, તો વે બડી પ્રસન્નતાપૂર્વક હમારે પૂર્વજોં કે ગુણોં કા અધ્યયન કરેંગે, ઉનકે ચરિત્ર સે શિક્ષા ગ્રહણ કરેંગે ઔર ઉનકે અનુસાર અપનેકો બનાનેકી ચેષ્ટા કરેંગે. ઐસી અવસ્થા મેં વે હમારા વિરોધ કરને કે બદલે, હમારી આજ્ઞા કા પાલન કરને મેં અપના

કર ઉનકે કોમલ હૃદયોં મેં ધર્મ કે પ્રતિ નયા અનુરાગ પૈદા કરેંગી. વીર હકીકતરાય કી હકીકત ઔર તેરી જાં-ફરોશી હિંદુસ્થાન કે લિયે કાબિલે સદિત હોગી; લેકિન તૂ કહાં ? તૂ તો ઇસ દુનિયાકે નાપાયદાર સે દૂર ઔર બહુત દૂર આરામ કી નિંદ સોતા હોગા !

બચ્ચે માઁ સે પૂછેંગે—"માઁ ! મુરલી મનોહર કૌન થા ?"

માતાએં તેરી યાદ મેં આબ દીદા હો કર કહેંગી—"બેટા ! મુરલી મનોહર હમારે હિંદ કા નૌનિહાલ, કંદહાર કે હિંદૂઓં કી શાન; માઁ કા દુલારા, બૂઢે બાપ કા સહારા ઔર વિધર્મિયોં કી આંખોં મેં ખટકતા હુઆ કાંટા થા. ઉસકી નસોં મેં આર્ય જાતિ કા ગર્મ લહૂ બહતા થા. હૃદય મેં ભગવાન કૃષ્ણ કી અટૂટ ભક્તિ થી !!"

(૨)

બહાદુર મુરલી મનોહર કંદહાર કા રહનેવાલા થા. ઉસકે બાપદાદે હિંદુસ્થાન સે જા કર તિજારત કે લિયે વહાં બસ ગયે થે. ઉસકા જન્મ કપૂર ખત્રિયોં કે કુલ મેં હુઆ થા. ઉસકી નસોં મેં આર્ય જાતિ કા ખૂન બહ રહા થા. વહ કૃષ્ણ કા સચ્ચા ભક્ત થા. ઉસને બાલ્યકાલ મેં હી ગીતા કે સારે શ્લોક કંઠ કર લિયે થે. પ્રાતઃકાળ ઉઠ કર નિત્ય કર્મ સે ફારિગ હો કર ઉસકા સબ સે પહલા કામ હોતા થા—ગીતાપાઠ ! ઉસકી આત્મા મેં રગ રગ મેં કૃષ્ણ કા ઉપદેશ ભર ગયા થા. વહ જિસ તરહ બાહર સે કંદહારી અનાર જૈસા સુર્ખ ઔર ખૂબસૂરત થા, વૈસા હી અંદર સે ભી સુંદર ઔર ભક્તિ કે રંગ મેં રંગા હુઆ થા. ધીરે ધીરે બચપન કા જમાના ગુજર ગયા. માઁબાપ ને દેખા કિ મુરલી મનોહર અબ ઉનકા હાથ બંટાને કે કાબિલ હો ગયા હૈ. શહર મેં હી એક છોટી સી બજાજે કી દૂકાન ખુલવા દી ઔર વહ ધર્મવીર ભક્તિ કે સાથ સાથ સાંસારિક કર્મક્ષેત્ર મેં કર્મ-વીર કી તરહ ઉતર પડા.

મુરલી મનોહર અપની ઉમ્ર મેં તેઇસ ગરમિયાં ઔર સર્દિયાં દેખ ચૂકા થા. બલાકા હસીન, શુદ્ધ આચરણ, બારોજગાર ઔર તંદુરસ્ત થા. માઁબાપ કો શાદી કી ફિક હુઇ; લેકિન અફ-ગાનિસ્તાન મેં એક તો હિંદુઓં કી આબાદી હી બહુત કમ થી; દૂસરે દાઇ ઔર ચાર ઘર કા ઝઘડા. ફિર ભી ઐસે હોનહાર નૌનિહાલ કો કૌન ન ચાહેગા ? હરએક કી યહી ખ્વાહિશ થી કિ યહ મેરા જમાઇ બને—ઇસે અપની લડકી દેને કા ગૌરવ હાસિલ હો. ગરજ યહ, કિ ચારોં તરફ સે નિસ્બત કે પૈગામ આને લગે. માઁબાપ અભી તય કર હી રહે થે, કિ કહાં ઔર કિસકે યહાં

ાિત્ર સમઝેંગે તથા હમારી સંસ્કૃતિ કા અનુકરણ કર કે હમારી ાકરી કા પદ પાને મેં અપની સચ્ચી પ્રતિષ્ઠા સમઝેંગે. વે હમારે ોષ્ટાચાર, રહન-સહન કી પદ્ધતિ તથા પોશાક કા ભી અનુકરણ રેંગે. ઇસસે હમારા રાજ્ય ચિરસ્થાયી હોગા; હમારે વિરુદ્ધ ભારત-ાસિયોં કે વિદ્રોહ કરને કી આશંકા જાતી રહેગી ઔર હમારી ાંસ્કૃતિ કે પ્રચાર સે યહ લાભ હોગા કિ ભારતવર્ષ મેં હમારે ા કી બની ભોગવિલાસ કી વસ્તુઓં કી માંગ બઢેગી. ઉસ ામય કંપની કે અનેક કર્મચારિયોં કી યહ નિશ્ચિત ધારણા થી ે જબ તક ભારતીય જીવન કી સાદગી કો નષ્ટ નહીં કર દિયા જાયગા, તબ તક ભારતવર્ષ મેં ઇંગ્લૈંડ કે વ્યાપાર કા પૂર્ણતયા વિસ્તાર નહીં હો સકતા. વ્યાપાર કી ઉન્નતિ કી દૃષ્ટિ સે ભારત-વાસિયોં કી સંસ્કૃતિ કે બદલ ડાલને કી આવશ્યકતા દિખાતે હુએ સર ટૉમસ મનરો ને, જો મદ્રાસ કા ગવર્નર રહ ચૂકા થા, સન્ ૧૮૧૩ ઈસ્વી કી પાર્લમેંટરી કમિટિ કે સામને અપને બયાન મેં કહા થાઃ—

"હમારી પ્રધાન બસ્તિયો મેં, જહાં હમ બહુત પહલે સે બસે હુએ હૈં, હિંદુઓં ને હમારે આચારવ્યવહાર કી એક ભી બાત કો ગ્રહણ નહીં કિયા હૈ ઔર વે મુશ્કિલ સે હમારે યહાં કી બની હુઇ કિસી ભી વસ્તુ કા વ્યવહાર કરતે હૈં. યહાં તક કિ યૂરોપીયનોં કે ખાનસામે તક હમારે યહાં કી બની હુઇ કિસી ભી ચીજ કા ઇસ્તેમાલ નહીં કરતે. મદ્રાસ તથા કુછ અન્ય જગહો મેં થોડે સે ભારતવાસી ઐસે હૈં, જો અપના ઘર, જિસમેં વે અપને મેહમાનોં કા સ્વાગત કિયા કરતે હૈં, સજાને કે લિયે કભી કભી વિલાયતી ચીજેં ખરીદ લેતે હૈં, સો ભી મેરા વિચાર હૈ કિ કેવલ યૂરોપીયન મિત્રોં કી ખાતીરદારી કે લિયે ઐસા કિયા જાતા હૈ ઔર ઇસ તરહ બાપ જિન ચીજોં કો ખરીદતા હૈ બેટા પ્રાયઃ ઉન ચીજોં કો ફેંક દિયા કરતા હૈ. ઇસસે હમારી ચીજોં કી માગ નહીં બઢતી, બલ્કિ એક હી જૈસી બની રહતી હૈ. મેરા વિચાર હૈ કિ ચીજોં કે મૂલ્ય કે અધિક હોને કે અતિરિક્ત કુછ ઐસે સ્થાયી કારણ હૈં, જો ભારતવર્ષ મેં વિદેશી વસ્તુઓં કી ખપત નહીં હોને દેતે. મૈં સમઝતા હૂં કિ જલ-વાયુ કા પ્રભાવ, દેશી આદમિયોં કી ધાર્મિક ઔર સામાજિક રીતિયાં ઔર સબસે બઢ કર, મુઝે દુઃખ હૈ કિ, ઉનકી અપની બનાઈ હુઈ ચીજો કી ઉત્તમતા ઐસે હી કારણોં મેં સે હૈં. ઇસ દેશ કે લોગ, જો ભારતવર્ષ કે વિષય મેં કુછ નહીં જાનતે હૈં, સ્વભાવતઃ હી યહ સોચેંગે કિ ઘરેલુ સામાનો ઔર ટેબુલ ઇત્યાદિ, કી જિનકે ઉપર યહાં ઇતના અધિક ખર્ચ કરના પડતા હૈ, ભારતવર્ષ કે દેશી આદમિયો મેં બહુત

નિશ્ચન્ત હહરાયી જાયે, કિ ઈતિને મેં હી એક ઐસી ઘટના પી જિસને સારે મન્સુબે ખાક મેં મિલા દિયે!!

(૩)

મુરલી મનોહર રોજ કી તરહ આજ ભી સુબહ ઉઠ કર ગંગા કે કિનારે નહાને ગયા. સવેરા હો ચૂકા થા સૂર્ય ભગવાન્ કી સુવર્ણ કિરણેં પાની કે સાથ રંગરેલિયાં કરને લગી થીં. કુછ મુસલમાન પઠાન ભી વહાં નહા રહે થે. મુરલી મનોહર ને આસની ઔર ધોતી કિનારેપર રક્ખી ઔર કમર તક પાની મેં જા, ઇષ્ટ દેવ કા સ્મરણ કર તીન ગોતે લગાયે. વહ ભગવાન્ સૂર્ય કી ઓર મુંહ કર કે જપ કરને લગા. બદમાશ પઠાનોં ને છેડને કી ગરજ મેં પાની ઉછાલના આરંભ કિયા. પહલે તો વહ ખામોશ સહન કરતા રહા. યહાંતક કિ જપ પૂરા કરના ભી ઉસકે લિયે મુશ્કિલ હો ગયા. આખિર ન રહા ગયા, તો ઉસને એતરાજ કિયા. [illegible] ગરજ હી છેડને કી થી. બાતોં હી બાતોં મેં તકરાર શુરૂ હો ગયી. બઢતે બઢતે ગાલી ગલૌજ તક કી નૌબત આ પહુંચી. પઠાનોં ને મુરલી મનોહર કે રિશ્તેદારોં કો ગાલિયાં દેની શુરૂ કીં. વહ ભી મુંહતોડ જવાબ દેતા રહા. ઇસ પર શૈતાનોં ને ઉસકે [illegible] શુરૂ કિયા ઔર લગે ઉસકે દેવી દેવતાઓં કો ગાલિયાં દેને. મુરલી મનોહર સબ કુછ બરદાશ્ત કર સકતા થા; લેકિન યહ [illegible] ઉસકી સહનશક્તિ કે બાહર થા. આખિર વહ ભી [illegible] ઉસકે સીને મેં દિલ થા, ઉસકે ભી [illegible] ઔર સબ સે [illegible] પૂર્ણ થા. વહ [illegible] દેવી-દેવતાઓં કે પ્રતિ [illegible] કે હુકમ કી પરવાહ ન [illegible]

[illegible] હોતી. કિંતુ હિંદુઓં કે પાસ ટેબલ નહીં હોતા, વે બિના કિસી આસન યા [illegible] કેવલ ભૂમિ પર બૈઠ કર અપના ભોજન કરતે હૈં. ઉનકે ઝોંપડોં મેં કેવલ એક [illegible] કા [illegible] ઔર એક મિટ્ટી કી બની [illegible] હોતી હૈ; ઉનકે ઘરોં કે અંદર કોઈ વિશેષ સામાન નહીં હોતા. ઉનકે મકાન સાધારણતઃ નીચે ઔર અંધેરે હોતે હૈં; ઉન્હેં મકાન કી અપેક્ષા છપ્પર કહના અધિક ઉપયુક્ત હૈ. વે નીચે સે પક્કે હોતે હૈં તથા ઉનકી દીવારેં ઔર આંગન મિટ્ટી કી બની હુઈ હોતી હૈં. આંગન પર કોઈ બિછાવન નહીં બિછાયા જાતા ઔર ઉસે ઠંડા રખને કે લિયે ઉસ પર પ્રતિ-દિન પાની છિડકા જાતા હૈ. ઉનકે ઘર કે અંદર યદિ કોઈ ભી સામાન હોતા હૈ તો વહ હૈ ચટાઈ યા એક છોટીસી દરી, જિસ પર વે સોતે હૈં. ઇસસે અધિક સામાન રખને કે લિયે ઉનકે ઘર મેં જગહ નહીં હોતી. યદિ ઉનકે પાસ ઇસસે અધિક સામાન હો, તો ઉસે રખને કે લિયે ઉન્હેં દૂસરા મકાન બનવાના પડેગા. વે ઐસા પ્રકાર કે મકાન પસંદ કરતે હૈં; ઉન્હેં યહ મકાન અપને જલ-વાયુ કે અનુકૂલ માલૂમ હોતા હૈ; યહ અંધેરા ઔર ઠંડા હોતા હૈ, ઔર વે અપને ઇસ ઝોપડે કો હમ લોગોં કે વિશાલ ભવન કી અપેક્ષા અધિક પસંદ કરતે હૈં. ભારતવાસિયોં કા ભોજન સાદા હોતા હૈ ઔર યહ પૂર્ણતયા ઉન્હીં કે દેશ મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલે પદાર્થોં સે તૈયાર હોતા હૈ. ઉનકા કપડા ભી ઉન્હીં કે દેશ કા બના હુઆ હોતા હૈ; હમ લોગ ઉનકે હાથ કપડા નહીં બેચ સકતે. ક્યોંકિ ઉનકે યહાં કા બના હુઆ કપડા હમારે કપડે કી અપેક્ષા ન કેવલ અચ્છા, બલ્કિ સસ્તા ભી હોતા હૈ; હમ લોગોં કા ઉનકે સાથ બાજાર મેં સંઘર્ષ કર સકના અસંભવ હૈ.”

ઉક્ત બયાન સે સ્પષ્ટ હૈ કિ સર ટૉમસ મનરો અંગરેજી વ્યાપાર કો પ્રોત્સાહન દેને કે લિયે ભારતીય ચરિત્ર કો બદલ દેને કે નિમિત્ત કિતના ઉત્સુક થા. ઉસે ભારતવાસિયોં કા સાદા જીવન, ઉનકે મકાન કી આડંબરશૂન્યતા, ઉનકે કપડોં કી સાદગી ઔર ઉનકે ખાદ્યપદાર્થોં કા પૂર્ણતયા સ્વદેશી હોના ઇત્યાદિ બાતેં પસંદ ન થીં. વહ ચાહતા થા કિ ભારતવાસી ટેબુલ ઔર કુર્સી પર બૈઠના સીખેં; અંગ્રેજી કી ભાંતિ સુંદર મહલોં મેં રહના પસંદ કરેં; વિલાયતી વસ્ત્રોં કા વ્યવહાર કરેં ઔર અપને ખાદ્ય-પદાર્થોં મેં ભી વિલાયતી વસ્તુઓં કો સ્થાન દેં. ઉસ સમય કંપની કે ઉચ્ચ કર્મચારિયોં મેં અધિકાંશ વ્યક્તિ ઐસે હી થે, જો સર ટૉમસ મનરો કે સમાન વિચાર રખતે થે. ઇસસે ઇસ બાત પર બહુત પ્રકાશ પડતા હૈ કિ ભારત મેં જારી કી જાનેવાલી શિક્ષા-પ્રણાલી કે રૂપ કો નિશ્ચિત કરને મેં ઉસ સમય કૌન કૌનસી

આરઝૂ કે ખુશનુમા ફૂલ બિના ખિલે શાખ પર હી મુરઝા જાયેંગે!

આહ! મુરલીમનોહર! તૂને ઉસ જહરીલે નાગ કા ફન અપને સખ્ત અલફાઝોં કી લાઠી સે ઐસા કુચલ દિયા હૈ, જિસકે ડસને કા ઇલાજ કરના કમ સે કમ તેરે યા તેરે હિમાયતિયોં કી તાકત કે બાહર થા.

અભી મુરલી મનોહર ઘાટ સે આ કર કપડે ભી બદલને ન પાયા થા, કિ મકાન કે ચારોં તરફ અફ઼ઘાની સિપાહિયોં ને ઘેરા ડાલ દિયા. મુરલી મનોહર કો બાહર નિકલને કે લિયે મજબૂર હોના પડા; ક્યોંકિ અગર વહ મકાન કે બાહર ન નિકલતા, તો તાજ્જુબ ક્યા થા કિ સિપાહી ઘર કે અંદર ઘુસ પડતે ઔર જનાનખાને મેં પહુંચ કર ઔરતોં તક કો અપમાનિત કરતે! બાહર આતે હી મુરલી મનોહર ગિરફ઼તાર કર લિયા ગયા ઔર સૈંકડોં અફ઼ઘાનિયોં કી તલવારોં કે જોરસાયે શહર કે હાકિમ કે રૂબરૂ પેશ કિયા ગયા. ઇસ ઘટના કો હુએ આજ કરીબ ૧૯–૨૦ વર્ષ ગુજર ચુકે હૈં. ઉસ વક્ત શાયદ કાબુલ કી ગદ્દીપર અમીર અમાનુલ્લા કે પિતા અમીર હબીબુલ્લાખાં સાહબ રાજ્ય કરતે થે. મગર વહ જમાના કુછ ઔર થા. ઇસ્લામ ધર્મ કી કટ્ટરતા ઔર મજહબી જોશ ખરોશ કા જોર ઇસ કદર બઢા ચઢા થા, કિ ખુદ અમીર ભી ઉસકે ખિલાફ઼ જરા ભી ચૂં ન કર સકતે થે. કહને કે લિયે તો વહ થે બાદશાહ મુલ્ક; લેકિન સચ તો યહ કિ વહ મૌલવી ઔર મુલ્લાઓં કા જમાના થા. અફ઼ઘાનિસ્તાન મેં પૂરબ સે પશ્ચિમ તક ઔર ઉત્તર સે દક્ષિણ તક મુલ્લાઓં કી તૂતી બોલતી થી. અમીર ઉનકે હાથ કી કઠપૂતલી થે. શહર કે હાકિમ મુલ્લાઓં કે માતહત થે. સારે મુકદ્દમાત કા ફ઼ૈસલા મુલ્લાઓં કે ફ઼તવોં સે હોના થા. અસ્તુ. જબ મુરલી મનોહર કો કંદહાર કે ગવર્નર કે સામને લાયા ગયા, તબ કચહરી કે બાહર હજારોં પઠાન ખડે શોરોગુલ મચા રહે થે; ઔર ચાહતે થે, કિ મુરલી મનોહર ફ઼ૌરન કત્લ કર દિયા જાયે. પઠાનોં કી આંખોં સે આગ કી ચિનગારિયાં નિકલ રહી થીં ઔર વે ઉસ નૌજવાન રશ્કે-કમર કે ખૂન કે પ્યાસે હો રહે થે. હાકિમ ને દેખા, હાલત બહુત નાજુક હો ચુકી હૈ. અગર ઇસ વક્ત કાજી કે ફ઼તવોં કે મુતાબિક ફ઼ૈસલા ન દિયા ગયા, તો કોઇ તઅજ્જુબ નહીં કિ બગાવત હો જાયે. પઠાનોં કા જોશ બગૈર ઇસ નામુરાદ કા ખૂન બહાયે ઠંડા ન પડેગા. મુકદ્દમે કી જાંચ શુરુ હુઇ. મુરલી મનોહર પર ઇલ્જામ લગાયા ગયા કિ ઉસને પીર કો ગાલિયાં દી હૈં. અબ ગવાહોં કે બયાનાત શુરૂ હુએ. સફ઼ાઇ મેં ગવાહોં ને બતલાયા કિ ગાલી-ગલૌજ કા સિલસિલા પહલે મુસલમાનોં કી તરફ઼ સે આરંભ હુઆ ઔર મુરલી મનોહર ને સિર્ફ઼ ઉનકી બાતોં કો દુહરાયા ભર

ધનીરામ કો કિસી તરહ કા કષ્ટ નહીં હુઆ.

ધનીરામ અપને નાતી કી સબકે સામને સરાહના કરને લગા. ધનીરામ કો કભી થોડા ભી કષ્ટ હોતા થા, તો ગોવિંદ બરા- ઉસે દૂર કરને કા ઉપાય કરતા થા. કિશોર કી માઁ ભી અપને ગુર કી સેવા મેં બિલકુલ આનાકાની નહીં કરતી થી.

ધનીરામ પકા પાન તો હો હી ગયા થા, થોડે હી સમય મેં ચોલા છોડ સ્વર્ગ કી ઓર ચલ બસા. રૂપકિશોર ને અપને હ કી સલાહ સે ગોવિંદ કો ભી ઠીક રાસ્તે પર ચલના સિખા યા. ફીર તો સબ લોગ આનંદપૂર્વક રહને લગે.

("માધુરી"માં લેખકઃ—શ્રી. હરિપ્રસાદ દ્વિવેદી)

૧૨૨—આંખના દર્દીઓને અમૂલ્ય મદદ

ડૉ૦ શાહ તથા શેઠ ચંદુલાલને માનપત્ર

સુવ્યવસ્થિત સખાવતના ઉત્તમ દ્દષ્ટાંતરૂપ એક સુંદર પ્રસંગ હમણાંજ પેટલાદમાં બન્યો. આખા શરીરમાં સૌથી વધારે નાજુક અને ઉપયોગી અવયવ—આંખની સુધારણા માટે સાર્વજનિક નેત્રરોગ નિવારણ કાર્યાલયની યોજના પેટલાદના દાનવીર શેઠ ચંદુલાલ કેશવલાલે કરી અને ૧૦,૦૦૦ થી વધારે દર્દીઓએ તેનો લાભ લીધો.

આંખનું ગમે તે દર્દ હોય એ દર્દીને આંખના અનુભવી ડૉ. શાહ મફત તપાસે, કાર્યાલયમાંથી મફત દવા મળે, ઑપરેશનની જરૂર હોય તેને મફત ઑપરેશન થાય; સ્ત્રી, પુરુષ, હિંદુ, મુસલમાન અને અંત્યજના જુદા જુદા મંડપો બાંધેલા ત્યા દર્દીને લઇ જાય. એ દર્દીને પથારી, પાગરણ અને દૂધ, કાંજી, શીરો, ખીચડી વગેરે ખોરાકની પણ મફત ગોઠવણ; એટલુંજ નહિ પરંતુ દર્દી સાજો થઇને જાય ત્યારે સીસો પારો તથા મોતિયાના દરદીને ચશ્મા પણ મફત આપવાની ઉદાર ગોઠવણ શેઠ ચંદુલાલે કરી હતી. આ કામ એક મહીના સુધી ચાલ્યું હતું અને ૨૦૩૪૫ દર્દીઓને મફત તપાસીને દવા આપવામાં આવી હતી તથા ૧૬૦૧ ઑપરેશન મફત કરવામાં આવ્યાં હતાં, જેમાં ૪૪૭ મોતિયાના અને બીજા પરવાળાં, ફૂલ, વેલ વગેરે આંખના અન્ય દરદોના હતા ઑપરેશનનું ૯૭ ટકા જેટલું સફળ પરિણામ આવ્યું હતું.

ગામડાના ગરીબ માણસો આંખની સાધારણ દવા લેવા પણ ડૉક્ટર પાસે જઈ શકતા નથી, તો પછી ઑપરેશન કરાવી શકે એવી સ્થિતિ તો ક્યાંથીજ હોય! આવા અસંખ્ય આંખના દર્દીઓ પોતાની ગુમાવેલી નજર અથવા રોશની પાછી મેળવીને રૂ. ૧૫૦૦૦

થા. મુસલમાનોં કી તરફ કે ગવાહોં ને ભી ઉપર્યુક્ત બાતેં દુહરાઈ દીં; લેકિન શરારત ચાહે જિધર સે શુરૂ કી ગયી થી–ઝગડે કી ઇબ્તિદા ચાહે જિસકી તરફ સે હુઇ હો; વહાં સવાલ તો યહ થા કિ મુરલી મનોહર કો યહ હૌસલા ક્યોં કર હુઆ કિ ઉસને પીર કો ગાલિયાં દે ડાલીં ? યહ જુર્મ ઐસા નહીં, કિ વહ જિંદા રખા જાયે યા ઉસકી રિહાઈ હો સકે.

હાકિમ ને તમામ ગવાહોં કી ગવાહિયાં કલમ–બંદ કીં ઔર એક બાર મુરલી મનોહર કે ખૂબસૂરત, લાજબાબ નૂરાની ચેહરે કી ઓર દેખા. ઉસકે દિલ મેં તૂફાન મચ રહા થા. ઇસ્લામી કાનૂન કહતા થા, કિ ઉસે ફૌરન ફાંસી કે તખ્તે પર લટકા દિયા જાયે. હાલાત કહતે થે કિ ઇસકા કોઇ કસૂર નહીં, ઉસકી નૌજવાની અપની માસૂમિયત જાહિર કરતી થી ઔર ઉસકે ચેહરે કા જલાલ ઉસે બેગુનાહ સાબિત કરને કી કોશિશ કર રહા થા. હાકિમ કા દિલ કહતા થા—"યહ માહે મુનીર, રશ્કે–કમર ચાંદ કા ટુકડા ક્યા ફાંસ કે તખ્તે પર લટકાયે જાને કે કાબિલ હૈ?" લેકિન શરિયત કહતી હૈ "કત્લ કર દો!" ઉફ્ ! ગવર્નર કા દિલ ચીખ ઉઠા— "અરે–અરે જાલિમોં ! તરસ ખાઓ–ખુદા કે લિયે તરસ ખાઓ, ઇસ વહશિયાના હરકત સે બાજ આઓ ! ! લેકિન આહ શરિયત! ગવર્નર પરેશાન થા. વહ સોચ રહા થા કિ ક્યોં કર ઇસ નૌજવાન કી જાન બખ્શી જાયે ? આખિર બહુત ગૌર કરને પર એક હી સૂરત ધ્યાન મેં આયી, જિસસે ઉસકા છુટકારા હો સકતા થા ઔર વહ સૂરત થી, ઇસ્લામધર્મ ઇખ્તિયાર કર લેના. ઉસને મુરલી મનોહર કે ચેહરે કી જાનિબ દેખા. મુરલી મનોહર કે ચેહરેપર [illegible] થા, [illegible] ઔર થા હિંદૂ ધર્મ કી કદ્રતા ! ગવર્નર [illegible] કિ વહ અપના ફેસલા જબાનપર લાયે. ઇંધર [illegible] મુરલી મનોહર કે વાલિદ તથા ઔર કરીબી [illegible] ચેહરે ઉતરે હુએ થે. [illegible] માલૂમ હોતા થા, કિ કોઈ ઉસકે [illegible] લિયે જાતા હો. કલેજા મુંહ [illegible] આંખોં સે બેઇખ્તિયાર આંસૂ બહ [illegible] રો રો કર [illegible] દારુલસલામત પર વાપસ આ [illegible] થા ઔર દર્દ ભરી [illegible] આજ તક મુરલી

[illegible]

ના ખર્ચે આવી ગોઠવણ કરનાર ઉદાર શેઠ ચંદુલાલને તથા સેવાભાવે મફત કામ કરનાર ડૉકટર રતીલાલ શાહને અંતઃકરણપૂર્વક કેવી આશિષો આપતા હશે!

આ બંને ગૃહસ્થોના સત્કાર્યની કદર કરવા માટે પેટલાદના નાગરીકોએ તા૦ ૪ સોમવારે સાંજે પેટલાદ કલબના વિશાળ ચોગાનમાં માનપત્રનો મેળાવડો કર્યો હતો, જેનું પ્રમુખપદ પેટલાદના વતની કલકત્તાવાળા શેઠ મણિલાલ હરગોવનને આપવામાં આવ્યું હતું.

(દૈનિક "હિંદુસ્થાન"માંથી)

१२३—चा विरुद्ध छाश

હિંદુસ્તાનનો નાનો ગામડીઓ પણ હવે ચાથી અજાણ્યો નથી. આપણી માયાળુ બ્રિટિશ સરકારની મહેરબાનીથી આ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાને પણ ચાનો લાભ જણાવાથી ગુજરાતી શિક્ષણમાળાની બાળપોથીમાં પહેલાં જ્યાં "બા ભૂ પા" હતું તેને બદલે હવે નવી આવૃત્તિમાં "મા ચા પા" એવું શરૂઆતથીજ નાનાં કુમળા મગજના બાળકોના મનમાં ચાહના મહત્ત્વનાં બીજ રોપવાનેઆ નવીન ગુજરાતી પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરનાર કમિટિના સભ્યોને સૂઝ્યુ હોવું જોઇએ. ચા એ ચીનની મૂળ પેદાશ છે, અને હવે તે સીલોન અને હિંદુસ્તાનમા પણ સારી રીતે પેદા થાય છે, અને તેનો મોટો ઉદ્યોગ ચાલે છે. આ ઉદ્યોગમા મોટે ભાગે અંગ્રેજ થાપણદારો [illegible] પેદા કરે છે. હિંદુસ્તાનમાં આસામ, [illegible], નીલગીરી અને કાંગરા ખાતે ચાહના બગીચા છે, અને [illegible] માલેકીના છે.

[illegible] છે. તેના ઉપરનાં [illegible] ભરીને ચાહ બનાવવાનાં [illegible] હોય છે [illegible] થઈ જાય છે [illegible]

તોડતે હુએ આખિરના [illegible] કિયા—

“મુરલી મનોહર ! મૈંને હુક્મ [illegible] તુમ્હેં [illegible] કદમ નહીં, [illegible] તુમ્હેં [illegible] દિયે હૈં, પર [illegible] નહીં [illegible] તુમ્હારી [illegible] ઔર [illegible] કિયા [illegible] દિયા જા સકતા હૈ, કિ અગર તુમ [illegible] કી [illegible] હુક્મ [illegible] તુમ્હેં [illegible] મિલ સકતી હૈ ઔર [illegible] ભી બન સકતે હો. બસ ! અગર તુમ [illegible] ઔર અપની [illegible] દિન [illegible] મેં [illegible] કી [illegible] હો, તો ઇસ્લામ ધર્મ કો [illegible] કે લિયે તૈયાર હો જાઓ.”

ફૈસલા સુનતે હી તમામ લોગોં કી આંખેં મુરલી મનોહર કી તરફ ઉઠ ગઈં ઔર સબ લોગ જવાબ કા મુંહ તાકને લગે; લેકિન મુરલી મનોહર કી પેશાની પર બલ ભી ન આયા. ઉનકી આંખેં ચમકને લગીં. ચેહરા તમતમા ઉઠા. ઉન્હોંને ઘૃણાસૂચક હંસી હંસ કર મુંહ ફેર લિયા !

ઉસકો ખામોશ દેખ કર ગવર્નર ને કહા—“ક્યોં ! ક્યા ઇરાદા હૈ ?”

મુરલી મનોહર ને હંસ કર જવાબ દિયા—“હુજૂર ! મૈં હિંદૂ ભગવદ્‌ગીતા કા પાઠ કરતા હૂં; શ્રીકૃષ્ણ કા પરમ ભક્ત વૈષ્ણવ હૂં. મૈં ભલા મુસલમાન કૈસે હો સકતા હૂં ? જિસ મોહિની મૂર્તિ ને મેરે દિલપર કબ્જા કર લિયા હૈ, ઉસે અબ ઇસ સિંહાસન સે કૈસે ઉતાર સકતા હૂં ?”

ગવર્નર—“બેવકૂફ ! કિસ વહમ મેં પડા હૈ ? દીને-ઇસ્લામ કબૂલ કર લેને સે જિંદગી રહતી હૈ ઔર જિંદગી રહને સે ઇશરત ઔર બહિશ્ત દોનોં મિલતે હૈં.”

મુરલી મનોહર—“મેરા ધર્મ તો યહ કહતા હૈ, કિ જો જૈસા કર્મ કરતા હૈ, ઉસે વૈસા ફલ મિલતા હૈ. દોજખ યા બહિશ્ત કિસીકે દિયે સે નહીં મિલતે.”

ગવર્નર—“માલૂમ હોતા હૈ, કિ કુફ્ર ને તુમ્હારે દિલ પર પૂરા સિક્કા જમા લિયા હૈ. તુમ્હારી આંખોં પર કુફ્ર કા કાલા પરદા પડા હુઆ હૈ. ઇસ લિયે અબ તુમ્હારે લિયે મૌત કે સિવાય ઔર કોઇ દૂસરી સજા નહીં દિખાઇ દેતી.”

મુરલી મનોહર—“હુજૂર ! જો પૈદા હુઆ હૈ, વહ જરૂર એક દિન મરેગા. ફર્ક સિર્ફ ઇતના હી હૈ, કિ કોઇ આગે મરતા હૈ, કોઇ પીછે. ઇસ લિયે આગે-પીછે કા ક્યા ભરોસા ? અગર આપ મુઝે મૌત કી સજા ન દેં, તો ક્યા મુઝે મૌત ન આયેગી ? યા અગર

ાળી દે છે. અને તે ખાસ ભઠ્ઠીમાંની ધીમી આંચથી સેકાઇ જાય
અને કાળાશ પડતા રંગની સળીઓ થતાં, એ ખુમચા એમના
. કાઢી લઇને પેલી સળીઓને પાસેનીજ બીજી યાંત્રિક ચાળણી-
માં નાખે છે. એ ચાળણીઓમાં ઝીણી જાડી એવી જાળીઓ હોતાં
ાંથી ચાહની જૂદી જૂદી જાતો ચળાઇને જૂદી પડે છે. જેવી કે
રીક ભૂકો, ફીરકચ અને મોટી સળીઓ, જેને બગીચાવાળાઓ
ગ્રેજીમાં ડસ્ટ, પેકો, ઑરેન્જ પેકો એવા નામે સંબોધીને મોટી
ઓમાં કે દાબડાઓમાં ભરીને બજારમાં વેચવા મોકલે છે.
હની બનાવટની ઉપલી ટુંક હકીકતથી તેનો કાંઈક ખ્યાલ વાચકને
ાવે તેમ ધારી ઉપલું વર્ણન કરેલ છે. આવી રીતે બનેલી ચાહ
પણા હિંદુસ્તાનના વતનીઓ પ્રેમથી પોતાના પેયતરીકે
યોગમાં લે છે.

મો કે સવાસો વર્ષ પહેલાં આ દેશમાં ચાહનું નામ પણ કોઇ
ાણતું ન હતું ત્યારે લોકોને તેની ખુટ કે જરૂર જણાઇ નથી.
ાક પણ તે સમયે વધારે તંદુરસ્ત, મજબૂત અને નિરોગી હતા.
ંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે ગરીબ તેમજ તવંગરનું મુખ્ય પીણું
સમયે છાશ હતી, અને તેથી તબિયતને પણ અનેક લાભ હતા.
ચ્છ-કાઠીઆવાડનો ખેડુતવર્ગ તેમજ મજુરીઆત વર્ગ સવારના
ીરામણમાં બાજરાની રાબડી કે કાંજી બનાવીને પણ ભાગે પીતો
ારે તેમના ચેહરા લાલચોળ અને શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ હતાં. જ્યારથી
ા દેશમાં આ ચાહરૂપી ચેપી રોગ લાગ્યો છે, ત્યારથી તેના
ગર કોઇને ચેન પડે નહિ. કોઇનું માથું દુઃખે તો કોઇનો પગ
ખે ને કેટલાકને તો એ પીધા વગર પેટ સાફ ન આવે. આવાં
નેક ઓસડો-બહાનાં હેઠળ આ ચાહનું ઝેર વાયુને વેગે ફેલાઈ ગયું
ે. કચ્છ, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ અને કોંકણને ચાહનો ચેપ એટલો
ધો લાગ્યો છે કે જમવા વગર ચલાવી લેવાય, પણ ચાહના ટંકમ
ક પણ વગર ન ચાલે. હવે આનો મજબૂતીથી બહિષ્કાર કરવાની જરૂર
ે. તેની પહેલ બારડોલી તાલુકાના [illegible] ગામના લોકોએ કરી છે.
આ ગામના લોકો [illegible]) ચા-કોફી પાછળ
ખર્ચતા, તેનો તેઓએ સદંતર બહિષ્કાર કરવાનું શુભ પગલું લીધું.
ગામમાં જે પણ ચા-કોફી હતી તે સર્વે કાઢીને ગામને પાદરે
[illegible] નાખી અને હવેથી ચા-કોફી ન
પીવાની પ્રતિજ્ઞા [illegible] જે પહેલ કરી છે, તે માટે તેઓ ધન્યવાદને
પાત્ર છે. [illegible]
[illegible] કરી છે, અને [illegible]
[illegible]
[illegible]

મેરી જિંદગી હૈ તો આપ મરવા સકતે હૈં ? હાં, યહ જરૂર હૈ
ઇસ તરહ આજ મરતા હૂં ઔર યોં ચંદસાલ બાદ મરુંગાઃ—

જબ ફના હોની તો ફિર, ક્યા સૌ બરસ યા એક દિ
જો યહાં આયા હૈ ઉસકો, હોગા જાના એક દિ
ક્યા હુએ દારા સિકન્દર, ક્યા હુએ શાહે જ
સબકો હોગા ખાક મેં આખિર કો મિલના એક દિ

યહ તયશુદા બાત હૈ કિઃ—

"મૌત આને કે લિયે હૈ, જાન જાને કે લિયે."

તો ફિર આપ હી બતલાઇયે, કિ મૌત સે ઘબરાના ક્યા ના
[illegible] ઇસ ચાર દિન કી જિંદગી મેં, અપના
[illegible] કબૂલ કરું ઔર ઇસ લોક કે સાથ
[illegible]

[illegible] તુમ ગલતી કર રહે હો. ખૈર, આજ કે
[illegible] ઇસ દરમિયાન મેં ખૂબ સોચ લો, ઔર
[illegible] હાજિર હો કર જવાબ દેના. યાદ રખો, તુમ
[illegible] જિંદગી કા આખિરી ફૈસલા હોગા. આ
[illegible]

[illegible] ઉઠ ગયા ઔર અદાલત બરખાસ્ત
[illegible] કી ઝનકાર કે સાથ આદિલ
[illegible] દારા—પથ્થર કી શીશ
[illegible]

[illegible] હૈ મજનૂં;
[illegible] ઐસા તો ન થી."

[illegible]

સત્તામાં છાશ–દૂધની આઠ દશ નવી દુકાનો ચાલુ પણ થઈ ગઈ છે. તેજ રીતે કચ્છ, ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના લોકોએ પણ છાશ–દૂધનો પ્રચાર વધારી ચાહને નાબુદ કરવાનાં તાકીદે મજબૂત પગલાં ભરવાં આવશ્યક છે. નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યો આ બાબતમાં તુરત અસરકારક પગલાં લઇ શકે તેમ છે. ચાહની દુકાન રાખનાર ઉપર પરવાનો લેવાનું ફરજીઆત ઠરાવી, તેવા પરવાના માટે ઓછામાં ઓછા માસિક રૂા. ૫૦) નું લવાજમ ઠરાવીને ચાહને પોતાની હદમાંથી સહેલાઇથી દેશપાર કરી શકીશું. આથી છાશ–દૂધનાં પીણાંઓને ઉત્તેજન આપવા બંધબેસતા અનુકૂળ નિયમો કરીને ગાય-ભેંસોની કતલને આડકતરો ટેકો આપવાનું પુણ્યકારક કાર્ય કરી શકાશે.

(૨૩–૮–૨૮ ના "પ્રગતિ"માંથી)

१२४–एक सच्चा वीर मुरली मनोहर

(૧)

[illegible] કી શહાદત કો સાલોં કિ એક જમાના ગુજર ચુકા થા; લેકિન હિંદુઓં કા ચોટ ખાયા હુઆ દિલ અભી કરવટ બદલને ન પાયા થા—જખમ તાજા થા. પંજાબ કે [illegible] કી આંખોં સે બહતા હુઆ ખૂની આંસુઓં કા દરિયા અપની તેજ રફતાર કે સાથ હિંદુસ્તાન કી સરસબ્જ જમીન કો ખૂં[illegible] રંગ મેં રંગને ભી ન પાયા થા, કિ [illegible]

[illegible]

અતઃ, [illegible] હૈ [illegible]
મુરલી મનોહર ને [illegible] ઔર
[illegible] ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કી [illegible]
[illegible] હૃદય મેં [illegible]
રહા થા. [illegible]
દરવાજે પર [illegible]
મુરલી મનોહર [illegible]
[illegible]
[illegible] ઔર [illegible]
થા! [illegible]
ભી [illegible] ન હો, [illegible] મુરલી મનોહર,
ઈશ્વર કા અંશ મુરલી મનોહર, કૃષ્ણ કા [illegible]
[illegible]
[illegible]
ઉસી સમય મેં [illegible] થા. [illegible]
ઔર ભક્તિ [illegible] દેખ કર આંખેં [illegible]
આંખોં મેં આંસૂ દેખ કર માં ને કહા,—"બેટા! ક્યા [illegible], કિ હમ એક હી ઘર મેં એક સાથ ન રહ સકેંગે; લેકિન તૂ જિંદા તો રહેગા! કભી કભી તુઝે દેખ તો લિયા કરૂંગી! કલેજા તો ઠંડા હો જાયગા! બેટા! હઠ કી બાત માન લે."

મુરલી મનોહર—"માં! ગોદ ઔર મમતા ને તુમ્હેં યહ કહને પર મજબૂર કિયા હૈ. અગર ઇસ આખિરી વક્ત મેં મુઝે યહ ભી ઉપદેશ દેના થા, તો ફિર મુઝે હિંદૂ ધર્મ કા યહ અમૃત ક્યોં પિલાયા થા? મેરે હૃદય મેં ધર્મ કી જ્યોતિ ક્યોં જગાયી થી? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કી ભક્તિ ક્યોં સિખલાયી થી? મુઝે સાંસારિક ભોગોં કી ઓર ક્યોં ન લગાયા થા? ફિર તો મૈં સંસાર કે મિથ્યા ભોગોંપર ધર્મ, ઈમાન, ભક્તિ ઔર માતા પિતા સબ કુછ નિછાવર કર દેતા. પરંતુ અબ, અબ તો મેરે દિલપર ગીતા કે પવિત્ર પ્રવચન નક્શ હો ચુકે હૈં. ભગવાન કૃષ્ણ કી વહ મોહિની મૂર્તિ હૃદયમંદિર મેં વિરાજમાન હો ચુકી હૈ. ઇન્સાન કઈ બાર મરતા હૈ ઔર કઇ બાર જીતા હૈ લેકિન ધર્મ હી એક ઐસી વસ્તુ હૈ, જો સાથ જાતી હૈ. સંસાર કે ધન વૈભવ—જો સારે ઐશો ઇશરત કે સાજો સામાન સિર્ફ યહીં કી શોભા કે લિયે હૈં—સાથ જાને કે લિયે તો સિર્ફ ધર્મ હી હૈ. ફિર અબ તુમ્હીં બતલાઓ, કિ નાશવાન વસ્તુ કો ગ્રહણ કર ધર્મ કો, જો પરલોક તક સાથ દેગા, ક્યોં કર છોડ દૂં? અંતિમ સમય મેં મુઝે ગન્દી નાલિયોં મેં મત ફેંકો—મુઝે ખુશી સે મરને દો. મુઝે ભગવાન કે ચરણોં મેં

છે; કેમકે સદસદ્વિવેચનશક્તિ એ સામાન્ય બુદ્ધિથી કોઇ નિરાળીજ ઈશ્વરદત્ત શક્તિ છે, એ મતને અહીં સ્થાન છે.

૨૧–આ સામ્યવાદમાં "સૌ પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોતપોતાનાં સાંસારિક કર્તવ્યો લોકસંગ્રહને માટે નિષ્કામ બુદ્ધિથી આત્મૌપમ્ય દૃષ્ટિવડે અને ઉત્સાહવડે જીવે ત્યાંસુધી કરતા રહે અને તે દ્વારા પિંડ બ્રહ્માંડમાં, ભૂતમાત્રમાં એકરૂપે ભરેલ નિત્ય જે પરમાત્મા દેવતા તેનું હરહમેશ ભજન કરતો રહે તેમાંજ સૌનું–આ લોકનું અને પરલોકનું—કલ્યાણ છે. એવી પરમશ્રેષ્ઠ ભાવના છે.

૨–પાશ્ચાત્ય વર્તમાન સામ્યવાદપ્રવર્તક

૧–આ સામ્યવાદના પ્રવર્તક ફ્રાન્સના રૂસો અને વોલ્ટર, તથા જર્મનીના કાર્લ માર્ક્સ છે.

૨–આનાં મુખ્ય પુસ્તકો "કેપીટલ" અને અર્થશાસ્ત્રને લગતાં બીજાં થોડાંક છે.

૩–આ સામ્યવાદ આર્થિક સમાનતાના આધારપર સ્થિત છે.

૪–આ સામ્યવાદનું આચરણ શાસનભયથી કરાવાય છે. આમાં લોકસંગ્રહનું અનુકરણ છે ખરું, પણ સામ્યબુદ્ધિની ભાવના સાત્વિક નહિ પરંતુ તામસી હોય છે. કેમકે નિષ્કામ કર્મયોગનો અહીં અભાવ છે.

૫–આ સામ્યવાદનો ફેલાવો કરવાનું કામ લેનિન, સ્ટેલિન, ટ્રોટસ્કી આદિ પુરુષોએ કરેલ છે અને બીજા થોડાક બુદ્ધિભેદવડે કરી રહેલ છે.

૬–આ સામ્યવાદમાં ઈશ્વરભક્તિનું અને શ્રદ્ધાનું ખંડન કરાય છે, છતાંયે લેનિન અને માર્ક્સની સેંકડો મૂર્તિઓને ઉપદેશસ્થાનપર રખાય છે. એટલે અહીં પણ શ્રદ્ધા અને ભક્તિને સ્થાન તો છેજ.

૭–આ સામ્યવાદમાં પણ મૂર્તિપૂજા તો છેજ, અને તેથી તો લેનિન અને માર્ક્સની મૂર્તિઓનું સ્થાપન થયા કરે છે; પરંતુ એમાં ઈશ્વરભાવ નથી. આમે નહિ દેખવાથી ઈશ્વરને નહિ માનનારા કાર્લ માર્ક્સ, રૂસો અને વોલ્ટરને જોઈ શક્યા છે કે ?

૮–આ સામ્યવાદની સમતા મનુષ્યમાત્ર પુરતીજ [illegible] છે; અને તે પણ ફક્ત પરિશ્રમી સ્ત્રીપુરુષો સુધીજ છે આંકડાશાસ્ત્રના આર્થિક સમતા જળવાઈ રહે એ દૃષ્ટિ પ્રાધાન્યપણે રહે છે

૯–આ સામ્યવાદમાં કૌટુંબિક જીવન ન હોવાથી માતા કોણ છે? એનું બાળકને જ્ઞાન થવું પણ મુશ્કેલ છે અને જે [illegible] બાળકો અનાથવર્ગોમાં રખડતાં કરે છે, અને તેથી તો [illegible] હાલની સરકારને આ વિકટ પ્રશ્ન ચિંતાનો વિષય થઈ પડ્યો છે.

૧૦–આ સામ્યવાદમાં [illegible] કેવળ માત્ર [illegible] કર્તવ્ય સમજાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના તરફ [illegible] છે.

સરકાવી દે છે. અને તે ખાસ ભઠ્ઠીમાંની ધીમી આંચથી શેકાઇ જાય છે અને કાળાશ પડતા રંગની સળીઓ થતાં, એ ખુશબો એમના એમ કાઢી લઇને પેલી સળીઓને પારેવીની જેમ યાંત્રિક ચાળણી-ઓમાં નાખે છે. એ ચાળણીઓમાં ઝીણી જાડી એવી જાળીઓ હોતાં તેમાંથી ચાહની જૂદી જૂદી જાતો ચળાઇને જૂદી પડે છે. જેવી કે બારીક ભૂકો, ફોરફય અને મોટી સળીઓ, જેને બગીચાવાળાઓ અંગ્રેજીમાં ડસ્ટ, પેકો, ઑરેન્જ પેકો એવા નામે સંબોધીને મોટી પેટીઓમાં કે ડાબડાઓમાં ભરીને બજારમાં વેચવા મોકલે છે. ચાહની બનાવટની ઉપલી ટુંક હકીકતથી તેનો કાંઇક ખ્યાલ વાચકને આવે તેમ ધારી ઉપલું વર્ણન કરેલ છે. આવી રીતે બનેલી ચાહ આપણા હિંદુસ્તાનના વતનીઓ પ્રેમથી પોતાના પેયતરીકે ઉપયોગમાં લે છે.

સો કે સવાસો વર્ષ પહેલાં આ દેશમાં ચાહનું નામ પણ કોઇ જાણતું ન હતું ત્યારે લોકોને તેની ખૂટ કે જરૂર જણાઇ નથી. લોક પણ તે સમયે વધારે તંદુરસ્ત, મજબૂત અને નિરોગી હતા. હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે ગરીબ તેમજ તવંગરનું મુખ્ય પીણું તે સમયે છાશ હતી, અને તેથી તબિયતને પણ અનેક લાભ હતા. કચ્છ-કાઠીઆવાડનો ખેડુતવર્ગ તેમજ મજુરીઆત વર્ગ સવારના શીરામણમાં છાશની રાબડી કે કાંજી બનાવીને ઘણે ભાગે પીતો ત્યારે તેમના ચેહરા લાલગોળ અને શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ હતાં. જ્યારથી આ દેશમાં આ ચાહરૂપી ચેપી રોગ લાગ્યો છે, ત્યારથી તેના વગર કોઇને ચેન પડે નહિ. કોઈનું માથું દુઃખે તો કોઇનો પગ દુખે ને કેટલાકને તો એ પીધા વગર પેટ સાફ ન આવે. આવાં અનેક ઓથાં-બહાનાં હેઠળ આ ચાહનું ઝેર વાયુને વેગે ફેલાઈ ગયું છે. કચ્છ, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ અને કોકણને ચાહનો ચેપ એટલો બધો લાગ્યો છે કે જમવા વગર ચલાવી લેવાય, પણ ચાહના સ્ટ્રૉંગ કપ વગર ન ચાલે. હવે આનો મજબૂતીથી અટકાવ કરવાની જરૂર છે. તેની પહેલ બારડોલી તાલુકાના રાયમ ગામના લોકોએ કરી છે. આ ગામના લોકો દરવર્ષે લગભગ રૂ. ૫૦૦) ચા-કૉફી પાછળ ખર્ચતા, તેનો તેઓએ સદંતર અટકાવ કરવાનું શુભ પગલું લીધું. ગામમાં જે પણ ચા-કૉફી હતી તે સર્વે કઢાવીને ગામને પાદરે લઈ જઇ પાણીના ખાબોચિયાંમાં નાખી અને હવેથી ચા-કૉફી ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લઇ જે પહેલ કરી છે, તે માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. વળી હાલમાં મુંબઈમા મહારાષ્ટ્રવાસીઓએ છાશની પ્રગતિ વધારવાના પ્રયત્નો કરવા એક મંડળી ઉભી કરી છે, અને ચાહ વગેરે પીણું નહિ પીવાના તેના સભ્યો પાસે સોગંદ લેવરાવે છે. તેથી મુંબઈમાં અને મુખ્યત્વે દક્ષિણીઓથી વસાયલા ગીરગામના

સે ધનીરામ કો કિસી તરહ કા કષ્ટ નહીં હુઆ. ધનીરામ અપને નાતી કી સબકે સામને સરાહના કરને લગા. યદિ ધનીરામ કો કભી થોડા ભી કષ્ટ હોતા થા, તો ગોવિંદ બરાબર ઉસે દૂર કરને કા ઉપાય કરતા થા. કિશોર કી માઁ ભી અપને સસુર કી સેવા મેં બિલકુલ આનાકાની નહીં કરતી થી.

ધનીરામ પકા પાન તો હો હી ગયા થા, થોડે હી સમય મેં યહ ચોલા છોડ સ્વર્ગ કી ઓર ચલ બસા. રૂપકિશોર ને અપને ગુરુ કી સલાહ સે ગોવિંદ કો ભી ઠીક રાસ્તે પર ચલના સિખા લિયા. ફીર તો સબ લોગ આનંદપૂર્વક રહને લગે.

("માધુરી"માં લેખકઃ—શ્રી. હરિપ્રસાદ દ્વિવેદી)

૧૨૨—આંખના દર્દીઓને અમૂલ્ય મદદ

ડૉ॰ શાહ તથા શેઠ ચંદુલાલને માનપત્ર

સુવ્યવસ્થિત સખાવતના ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપ એક સુંદર પ્રસંગ હમણાંજ પેટલાદમાં બન્યો. આખા શરીરમાં સૌથી વધારે નાજુક અને ઉપયોગી અવયવ—આંખની સુધારણા માટે સાર્વજનિક નેત્રનિવારણ કાર્યાલયની યોજના પેટલાદના દાનવીર શેઠ ચંદુલાલ દેસાઈએ કરી અને ૧૦,૦૦૦ થી વધારે દર્દીઓએ તેનો લાભ લીધો.

આંખનું ગમે તે દર્દ હોય એ દર્દીને આંખના અનુભવી ડૉ. શાહ મફત તપાસે, કાર્યાલયમાંથી મફત દવા મળે, ઑપરેશનની જરૂર હોય તેને મફત ઑપરેશન થાય, સ્ત્રી, પુરુષ, હિંદુ, મુસલમાન અને અંત્યજના જૂદા જૂદા મંડપો બાંધેલા ત્યાં દર્દીને સાથે લઈ જાય. એ દર્દીને પથારી, પાથરણું અને દૂધ, ફ્રુટ, શીરો, ખીચડી વગેરે ખોરાકની પણ મફત ગોઠવણ, એટલુંજ નહિ પરંતુ દર્દી સાજો થઈને જાય ત્યારે લીલા પડદા તથા મેડિકલ[illegible] આપવાની ઉદાર ગોઠવણ [illegible] મહીના સુધી ચાલવું [illegible]

[illegible]

લત્તામાં છાશ–દૂધની આઠ દશ નવી દુકાનો ચાલુ પણ થઈ ગઈ છે. તેજ રીતે કચ્છ, ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના લોકોએ પણ છાશ–દૂધનો પ્રચાર વધારી ચાહને નાબુદ કરવાનાં તાકીદે મજબૂત પગલાં ભરવાં આવશ્યક છે. નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યો આ બાબતમાં તુરત અસરકારક પગલાં લઇ શકે તેમ છે. ચાહની દુકાન રાખનારે ઉપર પરવાનો લેવાનું ફરજીઆત ઠરાવી, તેવા પરવાના માટે ઓછામાં ઓછા માસિક રૂ. ૫૦) નું લવાજમ ઠરાવીને ચાહને પોતાની હદમાંથી સહેલાઈથી દેશપાર કરી શકીશું. આથી છાશ–દૂધનાં પીણાંઓને ઉત્તેજન આપવા બંધબેસતા અનુકૂળ નિયમો કરીને ગાય-ભેંસોની ઉછેરને આડકતરો ટેકો આપવાનું પુણ્યકારક કાર્ય કરી શકાશે.

(૨૩–૮–૨૮ ના "પ્રગતિ"માંથી)

१२४–एक सच्चा वीर मुरली मनोहर

(१)

વીર હકીકતરાય કી શહાદત કો હાલાં કિ એક જમાના ગુજર ચૂકા થા; લેકિન હિંદુઓં કા ચોટ ખાયા હુઆ દિલ અભી કરવટ બદલને ન પાયા થા—જખ્મ તાજા થા. પંજાબ કે [illegible] કી આંખોં સે બહતા હુઆ ખૂની આંસુઓં કા દરિયા અભી તેજ રફતાર કે સાથ હિંદુસ્થાન કી સરસબ્જ જમીન કો [illegible] સુર્ખ રંગ મેં રંગને ભી ન પાયા થા, કિ કુદરત ને [illegible]

ના ખર્ચે આવી ગોઠવણ કરનાર ઉદાર શેઠ ચંદુલાલને તથા સેવાભાવે મફત કામ કરનાર ડૉકટર રતીલાલ શાહને અંતઃકરણપૂર્વક કેવી આશિષો આપતા હશે !

આ બંને ગૃહસ્થોના સત્કાર્યની કદર કરવા માટે પેટલાદના નાગરીકોએ તા૦ ૪ સોમવારે સાંઝે પેટલાદ કલબના વિશાળ ચોગાનમાં માનપત્રનો મેળાવડો કર્યો હતો, જેનું પ્રમુખપદ પેટલાદના વતની કલકત્તાવાળા શેઠ મણિલાલ હરગોવનને આપવામા આવ્યું હતું.

(દૈનિક "હિંદુસ્થાન"માંથી)

૧૨૩—चा विरुद्ध छाश

[illegible] હિંદુસ્તાનનો નાનો ગામડીઓ પણ હવે ચાથી અજાણ્યો [illegible] બ્રિટિશ સરકારની મહેરબાનીથી આ [illegible] પણ ચાનો લાભ જણાવાથી ગુજરાત [illegible] પહેલા જ્યાં "બા બૂ પા" હતું [illegible] "મા ચા પા" એવું શરૂઆતથીજ [illegible] મનમા ચાહના મહત્ત્વનાં બીજ રોપતાં [illegible] પુસ્તકો તૈયાર કરનાર કમિટિના [illegible] નાનની મૂળ પેદાશ છે, અને હવે [illegible] પણ સારી રીતે પેદા થાય છે, અને તે [illegible] માટે જાણે આશિજ [illegible] છે. હિંદુસ્તાનમાં [illegible] બગીચા છે, [illegible] કરીના છે. [illegible]

[illegible] ... અપના હોગા !

[illegible]

[illegible] મુરલી મનોહર [illegible] ... ભક્તિ થા ? !"

(૪)

બહાદુર મુરલી મનોહર [illegible] ... ઉનકે બાપદાદે હિંદુસ્તાન સે આ કર [illegible] કે લિયે યહાં [illegible] થે. ઉસકા જન્મ કપૂર ખત્રિયોં કે કુલ મેં હુઆ થા. ઉનકી નસોં મેં આર્ય જાતિ કા ખૂન બહ રહા થા. વહ કૃષ્ણ કા સચ્ચા ભક્ત થા. ઉસને બાલકપન મેં હી ગીતા કે સારે શ્લોક કંઠ કર લિયે થે. પ્રાતઃકાલ ઉઠ કર નિત્ય કર્મ સે ફારિગ હો કર ઉસકા સબ સે પહલા કામ હોતા થા—ગીતાપાઠ ! ઉસકી આત્મા મેં રગ રગ મેં કૃષ્ણ કા ઉપદેશ ભર ગયા થા. વહ જિસ તરહ બાહર સે કંદહારી અનાર જૈસા સુર્ખ ઔર ખૂબસૂરત થા, વૈસા હી અંદર સે ભી સુંદર ઔર ભક્તિ કે રંગ મેં રંગા હુઆ થા. ધીરે ધીરે બચપન કા જમાના ગુજર ગયા. માઁબાપ ને દેખા કિ મુરલી મનોહર અબ ઉનકા હાથ બંટાને કે કાબિલ હો ગયા હૈ. શહર મેં હી એક છોટી સી બજાજે કી દુકાન ખુલવા દી ઔર વહ ધર્મવીર ભક્તિ કે સાથ સાથ સાંસારિક કર્મક્ષેત્ર મેં કર્મ-વીર કી તરહ ઉતર પડા.

મુરલી મનોહર અપની ઉમ્ર મે તેઈસ ગરમિયાં ઔર સર્દિયાં દેખ ચુકા થા. બલાકા હસીન, શુદ્ધ આચરણ, બારોજગાર ઔર તંદુરસ્ત થા. માઁબાપ કો શાદી કી ફિક્ર હુઇ; લેકિન અફ-ગાનિસ્તાન મેં એક તો હિંદુઓં કી આબાદી હી બહુત કમ થી; દૂસરે દાઇ ઔર ચાર ઘર કા ઝઘડા. ફિર ભી ઐસે હોનહાર નૌનિહાલ કો કૌન ન ચાહેગા ? હરએક કી યહી ખ્વાહિશ થી કિ યહ મેરા જમાઇ બને—ઇસે અપની લડકી દેને કા ગૌરવ હાસિલ હો. ગરજ યહ, કિ ચારોં તરફ સે રિશ્તે કે પૈગામ આને લગે. માઁબાપ અભી તય કર હી રહે થે, કિ કહાં ઔર કિસકે યહાં

[illegible] છે; કેમકે આમાં બુદ્ધિની અપેક્ષાએ ભક્તિની તમામ [illegible] પ્રકારથી અધિક મહત્ત્વ અપાય છે.

[illegible] આર્થિક સમતાજ સામ્યવાદની મૂળ [illegible] પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ [illegible] વર્તન કરે છે, કે એને [illegible] શબ્દ જ એનો [illegible] આજનો સામ્યવાદી [illegible] સામાન્ય-નીતિ [illegible] છે.

[illegible] જેટલું પણ [illegible] પણ તેના પરિ- [illegible] નહિ. આવો [illegible] પરંતુ પછી શું ? એનો [illegible]

[illegible] પરિણામ [illegible]

[illegible] પરિણામ- [illegible] આવે છે.

[illegible]

નિસ્બત ઠહરાયી જાયે, કિ ઈતને મેં હી એક ઐસી ઘટના ઘટી જિસને સારે મન્સુબે ખાક મેં મિલા દિયે!!

(૩)

મુરલી મનોહર રોજ કી તરહ આજ ભી સુબહ ઉઠ કર ચશ્મે કે કિનારે નહાને ગયા. સવેરા હો ચૂકા થા સૂર્ય ભગવાન કી સુર્ખ કિરણેં પાની કે સાથ રંગરેલિયાં કરને લગી થીં. કુછ મુસલમાન પઠાન ભી વહાં નહા રહે થે. મુરલી મનોહર ને આસતી ઔર ધોતી કિનારેપર રક્ખી ઔર કમર તક પાની મેં જા, ઇષ્ટ-દેવ કા સ્મરણ કર તીન ગોતે લગાયે. વહ ભગવાન્ સૂર્ય કી ઓર મુંહ કર કે જપ કરને લગા. બદમાશ પઠાનોં ને છેડને કી ગરજ સે પાની ઉછાલના આરંભ કિયા. પહલે તો વહ બેચારા સહન કરતા રહા. યહાંતક કિ જપ પૂરા કરના ભી ઉસકે લિયે મુશ્કિલ હો ગયા. આખિર ન રહા ગયા, તો ઉસને એતરાજ કિયા. વહાં તો ગરજ હી છેડને કી થી. બાતોં હી બાતોં મેં તકરાર શુરૂ હો ગયી. બઢતે બઢતે ગાલી ગલૌજ તક કી નૌબત આ પહુંચી. પઠાનો ને મુરલી મનોહર કે રિશ્તેદારોં કો ગાલિયાં દેની શુરૂ કી. વહ ભી ગુમ્બદકી સદા સાબીત હુઆ. ઇસ પર શૈતાનોં ને ઉસકે મુંહપર થૂંક દિયા ઔર લગે ઉસકે દેવી દેવતાઓં કો ગાલિયાં દેને. મુરલી મનોહર સબ કુછ બરદાસ્ત કર સકતા થા; લેકિન વહ આખિરી કલામ ઉસકી સહનશક્તિ કે બાહર થા. આખિર વહ ભી ઇન્સાન હી થા. ઉસકે ભ[illegible] માને મેં દિલ થા, ઉસકે ભી બાજુએં [illegible] થા [illegible] મે [illegible] થા ઔર સબ સે બઢ કર [illegible]. વહ કિ હૃદય [illegible] ન પૂર્ણ થા. વહ ભલા કબ [illegible] ગાલિયાં [illegible] અપને દેવી-દેવતાઓં કે પ્રતિ— [illegible] ઉસને [illegible] કે હુક્મ કી પરવાહ ન કી; [illegible] ને પતા થા. ઉસને [illegible] ઉન્હોંને [illegible] થા. મુસલમાનોં [illegible] ઉસ વક્ત તો [illegible] એક ભારી આફત [illegible]

૬

[illegible]

[illegible]

"મુરલી મનોહર કી જય !!"

("હિંદપંથ"માં લેખક-શ્રી. રાજનારાયણ મહરોત્રી "[illegible]")

૧૨૫–ગરીબની સૃષ્ટિ

સંધ્યાના બદલાતા રંગ સામે એ નીરખી રહ્યો હતો. જીવનથી સફેદ થયેલા વાળ હવામાં આમતેમ વીંઝાતા હતા; એની આંખોમાં વેદના ભરી હતી. એના વૃદ્ધ ચહેરા પર જીવનની સ્પષ્ટ છાયા તરવરતી હતી.

સંધ્યા રંગ બદલતી હતી. આ વૃદ્ધના જીવનમાં કેટલાયે રંગ બદલાયા હતા. આજે મધુમતિને કાંઠે એ ઊભો હતો, સંધ્યા સાથે પોતાના જીવનની સમીક્ષા કરી રહ્યો હતો. ઘડીમાં એ દૂર દૂર તારાને રોતો હતો, તો ઘડીમાં કોઈ સંસારના સમ્રાટ્ સમી મગરૂરી અનુભવતો હતો.

એક દિવસ તેને ત્યાં લીલાલહેર હતી. શ્રી અને સમૃદ્ધિ તેને ત્યાં ઉભરાતી. મધુમતિની પેલી પારનાં લીલાંછમ ખેતરો એક દિવસ તેની માલિકીનાં હતાં. આઠ આઠ ભમરી ભેંસો અને હૃષ્ટ-પુષ્ટ ગાયો, ચાર ચાર બળદની જોડી તેને આંગણે ઝૂલતી.

શ્રમજીવી ગ્રામ્યજીવન ગાળી તેણે કેટલાયે વર્ષો સુખચેનમાં વીતાવ્યાં હતાં. એનો યુવાન દેહ આજની કેટલીયે રોતી સુરતો અને માયકાંગલાને નવચેતન અર્પે તેવો હતો, અને તેથીજ આજે એંશી વર્ષની ઉંમરે એ વૃદ્ધ ખડતલ દેખાતો હતો.

મધુમતિનાં છમછમનાં નીર અને શહેરી ઈમારતોને મુકાબલે ઝુંપડા જેવા લાગતા તેના ગ્રામ્ય ઘરને આંગણે ઓસરતાં તેજ, તડકા અને પ્રભાતનો ઉગતો પહોર આજની વૃદ્ધ અને ગત કાલની એ યૌવનભરી આંખોએ તેણે નિહાળ્યો હતો.

આજે એ દિવસ નહોતો; એ શ્રી અને સમૃદ્ધિ નહોતી. એ ગૌરવભર્યું ગ્રામ્ય જીવન પણ તેના નસીબે જીવવાનું નહોતું.

એનું કાલનું શ્રી અને સમૃદ્ધિથી ઝળહળતું–આખો આજનું ગામ આજે ભયાનક અને વિકરાળ લાગતું હતું.

બારૂદ કે ખુશનુમા ફૂલ બિના ખિલે હાથ પર હી મુરઝા [illegible]

આહ! મુરલી મનોહર! તુને કિસ [illegible] ન [illegible] સખ્ત અલ્ફાજોં કી ગાલી સે [illegible] કબૂલ કિયા હૈ, જિન્કો હમને [illegible] ઇસ્તેમાલ કરના કમ સે કમ તેરે યા તેરે હિમાયતિયોં કી શાન કે બાહર થા.

અભી મુરલી મનોહર ઘાટ મેં આ કર કપડે ભી બદલને ન પાયા થા, કિ મકાન કે ચારોં તરફ અફઘાની સિપાહિયોં ને ઘેરા ડાલ દિયા. મુરલી મનોહર કો બાહર નિકલને કે લિયે મજબૂર હોના પડા; ક્યોંકિ અગર વહ મકાન કે બાહર ન નિકલતા, તો તાજ્જુબ ક્યા થા કિ સિપાહી ઘર કે અંદર ઘુસ પડતે ઔર જનાનખાને મેં પહુંચ કર ઔરતોં તક કો અપમાનિત કરતે! બાહર આતે હી મુરલી મનોહર ગિરફતાર કર લિયા ગયા ઔર સૈંકડોં અફઘાનિયોં કી તલવાર કે જેરસાયે શહર કે હાકિમ કે રૂબરૂ પેશ કિયા ગયા. ઇસ ઘટના કો હુએ આજ કરીબ ૧૯-૨૦ વર્ષ ગુજર ચુકે હૈ. ઉસ વક્ત શાયદ કાબુલ કી ગદ્દીપર અમીર અમાનુલ્લા કે પિતા અમીર હબીબુલ્લાખાં સાહબ રાજ્ય કરતે થે. મગર વહ જમાના કુછ ઔર થા. ઇસ્લામ ધર્મ કી કટ્ટરતા ઔર મજહબી જોશ ખરોશ કા જોર ઇસ કદર બઢા ચઢા થા, કિ ખુદ અમીર ભી ઉસકે ખિલાફ જરા ભી ચૂં ન કર સકતે થે. કહને કે લિયે તો વહ થે બાદશાહ મુલ્ક; લેકિન સચ તો યહ કિ વહ મૌલવી ઔર મુલ્લાઓં કા જમાના થા. અફઘાનિસ્તાન મેં પૂરબ સે પશ્ચિમ તક ઔર ઉત્તર સે દક્ષિણ તક મુલ્લાઓં કી તૂતી બોલતી થી. અમીર ઉનકે હાથ કી કઠપૂતલી થે. શહર કે હાકિમ મુલ્લાઓં કે માતહત થે. સારે મુકદ્દમાત કા ફૈસલા મુલ્લાઓં કે ફતવોં સે હોતા થા. અસ્તુ. જબ મુરલી મનોહર કો કંદહાર કે ગવર્નર કે સામને લાયા ગયા, તબ કચહરી કે બાહર હજારોં પઠાન ખડે શોરોગુલ મચા રહે થે; ઔર ચાહતે થે, કિ મુરલી મનોહર ફૌરન કત્લ કર દિયા જાયે. પઠાનોં કી આંખોં સે આગ કી ચિનગારિયાં નિકલ રહી થીં ઔર વે ઉસ નૌજવાન રશ્કે-કમર કે ખૂન કે પ્યાસે હો રહે થે. હાકિમ ને દેખા, હાલત બહુત નાજુક હો ચૂકી હૈ. અગર ઇસ વક્ત કાજી કે ફતવોં કે મુતાબિક ફૈસલા ન દિયા ગયા, તો કોઇ તઅજ્જુબ નહીં કિ બગાવત હો જાયે. પઠાનોં કા જોશ બગૈર ઇસ નામુરાદ કા ખૂન બહાયે ઠંડા ન પડેગા. મુકદ્દમે કી જાંચ શુરુ હુઇ. મુરલી મનોહર પર ઇલ્જામ લગાયા ગયા કિ ઉસને પીર કો ગાલિયાં દી હૈં. અબ ગવાહોં કે બયાનાત શુરૂ હુએ. સફાઇ મેં ગવાહોં ને બતલાયા કિ ગાલી-ગલૌજ કા સિલસિલા પહલે મુસલમાનોં કી તરફ સે આરંભ હુઆ ઔર મુરલી મનોહર ને સિર્ફ ઉનકી બાતોં કો દુહરાયા ભર

એ ગામની શ્રી આજે પલાયન કરી દૂરદૂરના પેલા શહેરમાં ઉભેલી ભયાનક આકાશ સાથે વાતો કરતી ઇમારતોમાં ખડકાઇ હતી.

એ 'શ્રી' અને 'સમૃદ્ધિ' સમસ્ત મનુષ્યની 'માતા' મટી આજે થોડા ગણ્યાગાંઠ્યા મુડીવાદીઓની 'દાસી' બની હતી.

વૃદ્ધની આંખો આગળથી એ બધાં દૃશ્યો ચિત્રવત્ પસાર થતાં હતાં, અને સંધ્યાંના ઓસરતા પૂર સમા આ જીવનનાં પૂર દુઃખ, ગ્લાનિ અને નિઃશ્વાસથી અનંત પવનની લહેરો સાથે દોડી જતા હતા.

સંધ્યા આવી, અને ગઇ......રાત્રિનો અંધકાર ચોપાસ ફેલાઇ રહ્યો હતો. વૃદ્ધના જીવનની ચારે તરફ અંધકાર જામતો હતો.

ઓહ! એ અંધકાર! અને ખરેખર તેના જીવનને એ અંધકાર ઝડપી લેતો હોય તેવું તેને લાગ્યું. તેના મગજને સખત આચકો લાગ્યો. એકાએક એ યાદીએ—હા! તેના વહાલા પુત્રની બિમારીની એ યાદીએ તેને ટટાર કર્યો!

એકાએક સવારે સાંભળેલા સમાચાર તેની આંખ સામે તરવર્યા. તેનો એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર—હા! તેના જીવનનું નૂર-તેની સમૃદ્ધિનો છેલ્લો અવશેષ ભયંકર બિમાર છે—અને હજુ સુધી પોતે અહીં બેઠો છે. ઓહ વૃદ્ધત્વ! સવારે સાંભળેલા આવા ભયંકર સમાચારને પણ વિસ્મરણ કરાવે એટલું ભયંકર!

વૃદ્ધે હાથમાં ડાંગ લીધી, એ ડાંગના ટેકાથી લથડતે પગે પ્રયાણ કર્યું.

જે શહેરમાં તેનો પુત્ર રહેતો તે તેના ગામથી બાર માઇલ દૂર હતું. તેનો પુત્ર રામો અને પુત્રવધૂ 'કુમારી' છેલ્લાં ૭ વર્ષ થયા આ શહેરમાં રહેવા આવ્યાં હતાં.

એક નાનીશી ઝુંપડા જેવી કોટડીમાં રામો કુમારી સાથે રહેતો. દિવસભર સખત મહેનત-મજુરી કરી ગુજરાન જેટલું માંડમાંડ પેદા કરતો. તેમાંથી પોતાનું અને કુમારીનું અડધું પેટ ભરી ચલાવતો, અને થોડુંક નારણપુરમાં રહેતાં વૃદ્ધ માતપિતા માટે મોકલતો.

તેના વૃદ્ધ પિતા બે ચાર મહિને આવી આ યુગલને નીરખી [illegible] અને [illegible] રહેલા આ અમૂલ્ય મુડીથી રાચતો.

[illegible] શહેરમાં આ[illegible] ત્યારે એક સારે ઠેકાણે પડ્યો હતો; પરંતુ [illegible] તેને ખબર પડી કે ભલા લેખાતા, એ શય[illegible] [illegible] પજવણી કરતો હતો, ત્યારે તેણે એ [illegible] હતી, અને કેટલાયે અચકામણો અને [illegible] એક [illegible] નોકરી મળી હતી.

[illegible] રામો સખત બિમાર પડ્યો છે. [illegible] તેના હાડ ચામ ગળી ગયાં [illegible] છે એ આંખોમાં અસહ્ય વેદના

હુએ આખિરમાં આખિરમાં કહના શુરૂ કિયા—

“ મુરલી મનોહર ! જો કસૂર તુમને કિયા હૈ, વહ કાબિલે [માફી] નહીં. ખુદા કી શાન મેં જો અલફાઝ તુમને પેશ કિયે વહ કિસી તરહ ભી મુઆફ નહીં કિયે જા સકતે; લેકિન [તુમ્હા]રી કમસિની ઔર જવાની પર તરસ ખા કર સિર્ફ ઇતના હી [કહા] જા સકતા હૈ, કિ અગર તુમ અદાલતવાલોં સે અપને ગુનાહ[ોં કી મુ]આફી માંગતે હુએ દીન ઇસ્લામ કબૂલ કર લો, તો તુમ્હેં [રિહ]ાઈ મિલ સકતી હૈ ઔર સાથ હી કિસી ઊંચે ઓહદે પર બિઠાયે જા સકતે હો. બસ ! અગર તુમ જિન્દા રહના ચાહતે હો [ઔ]ર અપની બાકી જિંદગી કે દિન ઐશો-ઇશરત મેં ગુજારને [કી] ખ્વાહિશ રખતે હો, તો ઇસ્લામ ધર્મ કી ખિદમત કરને કે લિયે [તૈયા]ર હો જાઓ.”

ફૈસલા સુનતે હી તમામ લોગોં કી આંખેં મુરલી મનોહર કી [તર]ફ ઉઠ ગયીં ઔર સબ ઉસ મજલૂમ કા મુંહ તાકને લગે; લેકિન [મુર]લી મનોહર કી પેશાની પર બલ ભી ન આયા. ઉસકી આંખેં [ચ]મકને લગીં. ચેહરા તમતમા ઉઠા. ઉસને ઘૃણાસૂચક હંસી [હં]સ કર મુંહ ફેર લિયા !

ઉસકો ખામોશ દેખ કર ગવર્નર ને કહા—“કહો ! ક્યા ઇરાદા હૈ?”

મુરલી મનોહર ને હંસ કર જવાબ દિયા—“હુજૂર ! મૈં [હિ]ન્દૂ ભગવદ્‌ગીતા કા પાઠ કરતા હૂં; શ્રીકૃષ્ણ કા પરમ ભક્ત પુત્ર હૂં. મૈં ભલા મુસલમાન કૈસે હો સકતા હૂં ? જિસ મોહિની [મૂ]ર્તિ ને મેરે દિલપર કબ્જા કર લિયા હૈ, ઉસે અબ ઇસ સિંહાસન સે કૈસે ઉતાર સકતા હૂં ?”

ગવર્નર—“બેવકૂફ ! કિસ વહમ મેં પડા હૈ ? દીને-ઇસ્લામ કબૂલ કર લેને સે જિંદગી રહતી હૈ ઔર જિંદગી રહને સે ઇશરત ઔર બહિશ્ત દોનોં મિલતે હૈં.”

મુરલી મનોહર—“મેરા ધર્મ તો યહ કહતા હૈ, કિ જો જૈસા કર્મ કરતા હૈ, ઉસે વૈસા ફલ મિલતા હૈ. દોજખ યા બહિશ્ત કિસીકે દિયે સે નહીં મિલતે.”

ગવર્નર—“માલૂમ હોતા હૈ, કિ કુફ્ર ને તુમ્હારે દિલ પર પૂરા સિક્કા જમા લિયા હૈ. તુમ્હારી આંખોં પર કુફ્ર કા કાલા પરદા પડા હુઆ હૈ. ઇસ લિયે અબ તુમ્હારે લિયે મૌત કે સિવાય ઔર કોઇ દૂસરી સજા નહીં દિખાઇ દેતી.”

મુરલી મનોહર—“હુજૂર ! જો પૈદા હુઆ હૈ, વહ જરૂર એક દિન મરેગા. ફર્ક સિર્ફ ઇતના હી હૈ, કિ કોઇ આગે મરતા હૈ, કોઇ પીછે. ઇસ લિયે આગે-પીછે કા ક્યા ભરોસા ? અગર આપ મુઝે મૌત કી સજા ન દેં, તો ક્યા મુઝે મૌત ન આયેગી ? યા અગર

ટેક્સી પકડતા આજના મુવાલી શહેરી જુવાનો ક્યાં? પચીસ વર્ષમાં જમાનાનું કેટલું પરિવર્તન!

શહેરની ખોટી ધમાલો અને પ્રવૃત્તિ માનવજીવનનું લોહી ચૂસતી હોય, અને જાણે રામાના શરીરમાંથી લોહીની ધારા ચાલી જતી હોય, એવું કલ્પનાચિત્ર ડોસાની આંખ આગળ ખડું થયું.

અને ડોસાને કમકમાં આવ્યાં!

પેલા ગ્રામ્ય જીવનની શાંતિ અને માનવીય આત્મસંતોષ ક્યાં, અને અહીંના મનુષ્યોનો વિચારવાયુ અને ઉન્માદગ્રસ્ત ચહેરો ક્યાં! ઓહ! કેટલું અંતર!

ડોસો દોડ્યો આવ્યો, આતુર નયને, આતુર હૃદયે.

શહેરની એક સાંકડી ગલીમાં રામાનું મકાન હતું. શેરીમાં ગટરની બદબો પ્રસરી હતી, અને ચારે તરફ 'મચ્છરરાજ'નું સામ્રાજ્ય પથરાયેલું હતું. નાક આડું કપડું રાખી ડોસો દુઃખાતે હૈયે દોડ્યો આવ્યો.

કંપતે હૃદયે તે રામાની ઓરડીમાં આવ્યો, અને તેણે શું જોયું? રામો શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. આંખો બંધ હતી. જીવનદીપ બુઝાવાની તૈયારીમાં હતો.

પડછંદ [illegible] અને [illegible] સાંસાએ તવાઈ ગયેલ આંખમાંથી [illegible] 'કુમારી' બેઠી હતી. એ ગ્રામ [illegible] અંધકારમય જીવન [illegible]

[illegible] હૃદય [illegible] નિચોવ્યું [illegible]

[illegible]

મેરી જિંદગી હૈ તો આપ મરવા સકતે હૈં? હાં, યહ જરૂર હૈ, કિ ઇસ તરહ આજ મરતા હૂં ઔર યોં ચંદસાલ બાદ મરુંગાઃ—

જબ ફના ઠહરી તો ફિર, ક્યા સૌ બરસ યા એક દિ
જો યહાં આયા હૈ ઉસકો, હોગા જાના એક દિ
ક્યા હુએ દારા સિકન્દર, ક્યા હુએ શાહે જહ
સબકો હોગા ખાક મેં આખિર કો મિલના એક દિ

યહ તયશુદા બાત હૈ કિઃ—

"મૌત આને કે લિયે હૈ, જાન જાને કે લિયે."

તો ફિર આપ હી બતલાઇયે, કિ મૌત સે ઘબરાના ક્યા ના નહીં, દાનાઈ હૈ? ઇસ ચાર દિન કી જિંદગી મેં, અપના છોડ કર ગૈર–મજહબ કબૂલ કરૂં ઔર ઇસ લોક કે સાથ–પરલોક ભી બિગાડું?"

ગવર્નર—"તુમ ગલતી કર રહે હો. ખૈર, આજ કે તુમ્હેં મુહલત દેતા હું. ઇસિ દરમિયાન મેં ખૂબ સોચ લો, ગૌર લો ઔર કલ ફિર હાજિર હો કર જવાબ દેના. યાદ રક્ખો, તુ ઉસ જવાબ પર તુમ્હારી જિંદગી કા આખિરી ફૈસલા હોગા. ર રાત કી રાત ગૌર કર લો?"

ઇતના કહ કર હાકિમ ઉઠ ગયા ઔર અદાલત બરખાસ્ત ગયી. મુરલી મનોહર બેડિયોં કી ઝનકાર કે સાથ આહિર આહિસ્તા અદાલત કી સીઢિયોં સે નીચે ઉતરા—પથ્થર કી સી સે લગ કર બેડિયાં પુકાર ઉઠીંઃ—

" પાય કોવાં કોઇ જિન્દાં મેં, નયા હૈ મજનૂં;
આતી આવાજે સલાસલ, કભી ઐસી તો ન થી."

(૫)

સિપાહિયોં કી હિરાસત મેં જિસ વક્ત મુરલી મનોહર ખાને કી બંદ ગાડી મેં સવાર હોને લગા, ઉસ વક્ત સારા આ પૈકરે તસ્વીર બન ગયા. પઠાનોં કા દલ ચિલ્લા ઉઠા—"કત્લ દો!" શામ હોતે-ન હોતે મુરલી મનોહર જેલખાને પહુ ઉસ રાત કો ઉસને કુછ ન ખાયા ઔર સારી રાત ગીતા કા કરતા રહ.. ગાના કે શ્લોક નિહાયત મીઠી ઔર સુરીલી આવ મેં ગાતે-ગાતે મુરલી મનોહર કો ઐસા માલૂમ હોને લ [illegible] ભગવાન ઉસે ઉપદેશ દે રહે હોં! ઉસને ભગ

અસ્તુ, કંઈ આનંદ મેં [illegible] મુરલી મનોહર ને નિત્યકર્મ [illegible] ઔર [illegible] મન મેં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કી [illegible] ઉસકે હૃદય મેં [illegible] મૂર્તિ [illegible] થા. [illegible] ઉસકે માતા પિતા [illegible] દરવાજે પર [illegible] મુરલી મનોહર [illegible] કે દરવાજે પર [illegible] ને સુનનેવાલોં કે દિલ પસીજ ગયે. ઓહ! [illegible] દિલ સોજ ઔર દિલ કો હિલા દેનેવાલી બાત થી—[illegible] થા! ઉનકી સદાઓં પર્દોં મેં [illegible] રહી હૈ. [illegible] ભી [illegible] જો [illegible] ન હો; લેકિન [illegible] ઈશ્વર કા ભક્ત મુરલી મનોહર, કૃષ્ણ કા પ્યારા મુરલી મનોહર, [illegible] મતલબ કિ જરા ભી બેતાબીપન [illegible] હો! [illegible] જરા ભી કમ હુઆ હો!—બલ્કિ ઔર [illegible] હો ગયા થા. લેકિન ઉસકે સીને મેં એક છોટાસા દિલ થા. માં કા રોના, બાપ કા તડપના ઔર બહિનોંકી આહોઝારી દેખ કર આંખેં નમ હો હી ગઈં. ઉસકી ભી આંખોં મેં આંસૂ દેખ કર માં ને કહા,—"બેટા! ક્યા હુઆ, કિ હમ એક હી ઘર મેં એકસાથ ન રહ સકેંગે; લેકિન તૂ જિંદા તો રહેગા! કભી કભી તુઝે દેખ તો લિયા કરેંગી! કલેજા તો ઠંડા હો જાયા કરેગા! બેટા! કાજી કી બાત માન લે."

મુરલી મનોહર—"માં! મોહ ઔર મમતા ને તુમકો યહ કહને પર મજબૂર કિયા હૈ. અગર ઇસ આખિરી વખ્ત મેં મુઝે યહ ભી ઉપદેશ દેના થા, તો ફિર મુઝે હિંદુ ધર્મ કા યહ અમૃત ક્યોં પિલાયા થા? મેરે હૃદય મેં ધર્મ કી જ્યોતિ ક્યોં જગાયી થી? ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કી ભક્તિ ક્યોં ઉપજાયી થી? મુઝે સાંસારિક ભોગોં કી ઓર ક્યોં ન લગાયા થા? ફિર તો મૈં સંસાર કે મિથ્યા-ભોગોંપર ધર્મ, ઈમાન, ભક્તિ ઔર માતા પિતા સબ કુછ નિછાવર કર દેતા. પરંતુ અબ, અબ તો મેરે દિલપર ગીતા કે પવિત્ર પ્રવચન નક્શ હો ચુકે હૈં, ભગવાન્ કૃષ્ણ કી વહ મોહિની મૂર્તિ હૃદયમંદિર મેં વિરાજમાન હો ચૂકી હૈ. ઈન્સાન કઈ બાર મરતા હૈ ઔર કઇ બાર જીતા હૈ. લેકિન ધર્મ હી એક ઐસી વસ્તુ હૈ, જો સાથ જાતી હૈ. સંસાર કે ધન વૈભવ—યે સારે એશો ઈશરત કે સાજો સામાન સિર્ફ યહીં કી શોભા કે લિયે હૈં—સાથ જાને કે લિયે તો સિર્ફ ધર્મ હી હૈ. ફિર આપ તુમ્હીં બતલાઓ, કિ નાશવાન્ વસ્તુ કો ગ્રહણ કર ધર્મ કો, જો પરલોક તક સાથ દેગા, ક્યોં કર છોડ દૂં? અંતિમ સમય મેં મુઝે ગન્દી નાલિયોં મેં મત ફેંકો—મુઝે ખુશી સે મરને દો. મુઝે ભગવાન્ કે ચરણોં મેં

સ્થિત ઢંગ ધડા વિનાની એક વૃદ્ધ ડોશીને મરેલી તેણે જોઈ [illegible] તમાશાની પેઠે ટોળેટોળાં જોવા એકઠાં થયાં, અને [illegible] તર્કવિતર્ક કરતાં બિચારાં રવાને થયાં.

શયતાનિયતના (છેલ્લા) ચક્રે એક કુટુંબના આવી રીતે લીધા. પરંતુ એવાં તો હજારો 'કુટુંબો' એ ચક્ર નીચે આજે દાઈ રહ્યાં છે-પીસાઇ રહ્યાં છે, તેને શું ?

(જુલાઇ-૧૯૩૦ ના "સાહિત્ય"નો ગીતગારીનો [illegible]

૧૨૬-મહાન યુવકનો સત્યાગ્રહ

મહારાજા છત્રપતિ સંભાજીએ સત્યને ખાતર બલિદાન આ[illegible] આ બલિદાનની કથા શું બતલાવે છે ? મહારાજા સંભાજીને ઔર[illegible] જેબે કેદ કર્યો હતો. ઔરંગજેબે સંભાજીને ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર[illegible] ઘણો ઘણો સમજાવ્યો, પણ તેમાં કંઇ વળ્યું નહિ; એટલે ઔરં[illegible] જેબ ઘણા આકરા ઉપાય લેવા મંડયો. સંભાજીને ધમકી આપવા આવી કે, જો તમે અમારી ઇચ્છાનુસાર મુસલમાન નહિ બનો, તમને જીવતા રાખવામાં નહિ આવે; પણ મહારાજા સંભાજી જે ધર્મવીર ઉપર ભલા આવી ધમકીની કંઇ અસર થાય ખરી [illegible]. તે. સાક્ષાત્ ધર્મમેરુ હતા. એમણે રોકડો જવાબ પરખા[illegible] [illegible] કે—ઇસ્લામ સત્ય છે કે જૂઠો, તેની મારે કંઇ તથા ન[illegible] [illegible] કરીને ધર્મ કહો છો, તે મારો વૈદિક સનાતન ધર્મ [illegible] સમજમાં સત્ય છે. મારો વિશ્વાસ છે કે, તે ધર્મ પૂરેપૂ[illegible] [illegible] તેથી તે મને પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો છે. હું [illegible] [illegible] માટે મારા પ્રાણનું બલિદાન આપીશ, પણ [illegible] [illegible] કદાપિ કરીશ નહિ. અહાહા ! કેવું જબરદસ્[illegible] [illegible] સંભાજી ઉપર જુલમ થવા માંડયો. આ[illegible] [illegible] બીજે દિવસે બીજો કાન કાપી નાખ્યા [illegible] કાઢી, બીજે દિવસે બીજી આખ. એ [illegible], બીજે દિવસે બીજો. આ પ્રમાણે [illegible] નાખવામાં આવ્યો. આવી ક[illegible] [illegible] મહાપુરૂષે પોતાની સત્યનિષ્ઠામાં [illegible] [illegible] થયા, પણ સત્યને ખાતર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કેમ ન[illegible] !

અપને કો અર્પણ કરને દો. કાજી મેરે જિસ્મ કો કાટેગા—તુમ મેરી આત્મા કો ન કાટો."

મુરલી મનોહર કી યહ બાતેં માતા પિતા ને સુની-ઔર આગે સુનને કી જુરૂરત ન કર સકે. મુરલી મનોહર કે ચેહરેપર જલાલ થા, નૂર કા અબ્ર બરસ રહા થા. ઉસકે જ્યોતિપૂર્ણ ચેહરે કી ઓર તાકને કા કિસીકો સાહસ નહીં હુઆ. સબ ખામોશ હો ગયે. અબ કિસીકી આંખ મેં આંસૂ ન થે.

(૬)

જબ જેલ કે અફસરોં કો માલૂમ હુઆ, કિ મુરલી મનોહર મુસલમાન હોને કે લિયે તૈયાર નહીં હૈં, તો ઉન્હોંને ઉસી વક્ત ગવર્નર કો ખબર દી, કિ હુજૂર! કાફિર મુરલી મનોહર સે જબ પૂછા ગયા, કિ ઉસને કલ કી રાત ગૌર કર કે અપની જિંદગી કે મુતાલ્લિક ક્યા ફૈસલા કિયા? તો ઉસને બડી બેખૌફી ઔર ગુસ્તાખાના તરીકે સે જવાબ દિયા, કિ મેરી નસોં મેં હિંદૂ જાતિ કા રક્ત પ્રવાહિત હો રહા હૈ—મુઝે મુસલમાન બનાને કા ખયાલ અપને દિમાગ મેં લાના મહજ બેવકૂફી આર અપની બુજદિલી કા સબૂત દેતા હૈ. ગવર્નર ને તૈશ મેં આ કર ફૌરન આખિરી હુકમ સુનાયા-"આજ હી દો પહર કો ઉસે કત્લ કર દો!!"

એક ચૌડે મૈદાન મેં ઇલાકે ભર કે લોગ જમા હો ગયે. દો પહર તક હજારોં કી તાદાદ મેં લોગ જમા હુએ. પઠાનોં કો યહી શૌક થા, કિ આજ અપની આંખોં સે એક કાફિર કો મૌત કે ઘાટ ઉતારે જાતે હુએ દેખેંગે. મુરલી મનોહર કો ઉંચી જગહપર ખડા કર દિયા ગયા ઔર ગવર્નર કે આને કા ઇતજાર કિયા જાને લગા. વક્ત પર ગવર્નર આયા ઔર હુકમ દિયા,-"સર ઉંચા કરો" મુરલી મનોહર ને હુકમ કી તામીલ કી.

ગવર્નર ને પૂછા-"ક્યા તૈયાર હો?"

મુરલી મનોહર ને ઉત્તર દિયા:—

"તૈયાર હૂં મૈં ધર્મપર બાશોક મરને કે લિયે;
તૈયાર હૂં મૈં દબ કે દુનિયા મેં ઉભરને કે લિયે.
તૈયાર હૂં મૈં ખાક મેં હી ફિર સે મિલને કે લિયે;
બીજ બોતા હૂં જહાં મેં ફિર સે ખિલને કે લિયે.

ભગવન્! તુમ્હારી શરણ મેં આતા હૂં. ઇધર મુરલી મનો[illegible] કી જબાન સે યહ શબ્દ નિકલે ઔર ઉધર બંદૂક કી તીન ગોલિ[illegible] સીને કે પાર હો ગયી!!

ગવર્નર ને લાશપર એક હસરતભરી નિગાહ ડાલી ઔર ચલ દિ[illegible]

જાલિમ પઠાનોં ને મુરલી મનોહર કી લાશ કો પથ્થર [illegible] માર કર ટુકડે ટુકડે કર દિયા.

આજકાલનાં નૈતિક ધૈર્યનાં માટીનાં પૂતળાં! જો સાચેસાચું બોલી દઈને અપરાધ કબૂલ કરી દેવામાં આવે, તો અધિકમાં અધિક શું થવાનું? બહુ તો એક સોટી કે બે તમાચા અગર એવી શિક્ષા થશે. આવી નજીવી શિક્ષાથી બચી જવાને આપણા હાલના વિદ્યાર્થીઓ અસત્ય બોલી દે છે. શું આનાથી પણ હીન દશા અન્ય કોઈ હોઈ શકે છે? રાજ્યની ઉન્નતિ અને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ ત્યારેજ થઈ શકે, કે જ્યારે સત્ય બોલતાં જરાએ આંચકો ખાય નહિ. એવાને માટે કારાગૃહવાસ, દેશનિકાલ અને ફાંસી સુદ્ધાંને માટે કંઈ ડર હોવો જોઈએ નહિ. જે હૃદયની દિવાલ બનાવવું શીખ્યો નથી, તે આમાંની એક પણ આપત્તિ સહન કરવાને સમર્થ થઈ શકે નહિ. વિદ્યાર્થીએ જૂઠનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સત્યને માટે ગમે તેવું કષ્ટ સહન કરવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ. શાસ્ત્રકારોના આ વિચાર કેટલી દૂર દૃષ્ટિના છે, તે હવે સ્પષ્ટ જાણવામાં આવ્યું હશે. આ વિચાર માતાના દૂધની સાથે બાળકને છૂટથી પાવામાં આવે, તોજ આગળ ઉપર કંઈ થઈ શકશે. બાકી મોઢે ગમે તેટલે બકબકાટ કરવામાં આવશે, છતાં આગમાં કૂદીને પડવા માટે કોઈ પ તૈયાર થશે નહિ.

(મે-૧૯૩૦ "બુદ્ધિપ્રકાશ"માં લેખકઃ-શ્રી. નારાયણ દ. ભગત

૧૨૭–अंत्यजो प्रत्ये तिरस्कार

(૧)

"ધર્મ તો નહિ, પરંતુ હિંદુઓના કર્મની વાતો અમે જાણીએ છીએ. એવું દેખાય છે કે હિંદુઓના ધર્મને દુનિયાના ઉત્તમ કર્મો સાથે કશો સબંધ નથી."

ઉપલા શબ્દો બોલતા બોલતા પાદરી સાહેબના મુખનો રંગ બદલાઈ ગયો અને થોડા વખતમા ક્રોધનાં ચિહ્નો જણાવા લાગ્યાં. આંખોમાથી આગ વરસવા લાગી.

આ પાદરી સાહેબ સાથે અમારે ઘણા દિવસથી મિત્રાચારી જેવું હતું. તેઓ અમારા શહેરના મીશનના પાદરી હતા. ઘણી વખત તેમની પાસે વાર્તાવિનોદ કરવા જતા હતા. મીલનસાર અને હસમુખા આદમી હતા, છતાં કેટલાક સમયથી તેઓ હિંદુ ધર્મ પ્રત્યે બહુજ નાખુશ દેખાતા હતા. આટલી નાખુશીનું ખાસ કંઈ કારણ હોવું જોઈએ, એમ અમને લાગ્યા કરતું અને તેમના મનનો ઉભરો બહાર કઢાવવાનો નિશ્ચય હતો, અને તેથી અમારામાંના એક જણે તેમને પૂછ્યું:—

૧૮—આ સામ્યવાદ નવીન, સુમંગલિત અને નિયંત્રિત છે, તેને સહુને આની પરિમિત શક્તિની વિશેષ સમજ પડતી જાય છે, એમ ઉપર ઉપરથી દેખાય છે.

૧૯—આ સામ્યવાદ પ્રાચીન ઋષિઓના શબ્દોમાં "આસુરી સંપત્તિનો સામ્યવાદ" કહી શકાય.

૨૦—આ સામ્યવાદ "જડવાદી સામ્યવાદ" કહેવાય.

૨૧—આ સામ્યવાદ રશિયન પ્રજા સન્મુખ હમણાં હમણાં રાખેલો છે એટલે ક્યાંસુધી સ્થિર રહેશે એ ભવિષ્ય હજી અંધારામાં છે—અનિશ્ચિત છે. કદાચિત્ સારી પેઠે આ આદર્શને નહિ અપનાવી શકાય તો બૌદ્ધધર્મની માફક થોડા દિવસોમાંજ એમાં પણ મહત્ત્વપૂર્ણ પરિવર્તન થઈને એ અધ્યાત્મવાદનો સ્વીકાર કરી લેશે.

* * * *

૨૨—આ સામ્યવાદ જગતજૂના તત્ત્વસમૂહ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ નથી એટલે ઐતિહાસિક આપઘાતનો ભય નથી, એમ કહેવામાં પૂરેપૂરું જોખમ છે. આ સામ્યવાદનાં તત્ત્વો સર્વમાન્ય થયેલ છે એવું નથી, તેમ સર્વમાન્ય થશે કે નહિ એ એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. આ તત્ત્વોને અમુક વર્ગના સ્વાર્થપૂરતોજ ટેકો છે.

૨૩—આ સામ્યવાદમાં ચોખ્ખી વાણિજ્યવૃત્તિ છે, ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ સાથે બદલો લેવાની આશ છે.

૨૪—આ સામ્યવાદમાં પારકી સ્ત્રીને મા-બહેન સમજવાનું અનુકૂળતા મુજબ સ્થાન છે, પણ પરાયા ધન માટે કયી વૃત્તિ છે એ તો 'સોશિયાલીઝમ'ના ઉપાસકોજ કહી શકે. આમ છતાં મુડીવાદ સામે ધિક્કાર છે, એ તદ્દન ખુલ્લી વાત છે. તેવીજ રાજા સામે ધિક્કારની, ધર્મ સામે ધિક્કારની અને ઈશ્વર સામે ધિક્કારની ભાવનાને પૂરેપૂરું સ્થાન છે. સમાનતાના ઉપદેશકોના આટઆટલા પ્રયાસો છતાયે મુડી અને મજુરી વચ્ચેનો સંગ્રામ દુનિયાના તમામ દેશોમા હજીયે હયાત છે. આ સામ્યવાદમાં બળવાને સ્થાન છે, પરંતુ તે પરોપકાર માટે કેટલે દરજ્જે છે ? એ ખૂબ વિચારવા જેવું છે.

૨૫—સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુભાવનો ધ્વજ યૂરોપ ઉપર ફરકતો હોવાનું કહેવાય છે, છતાં હિંદી પ્રજા ગુલામીમા શામાટે સડે છે ? અને લડાઈના ભણકારા હજીયે કાં સંભળાય છે ?

૨૬—આ સામ્યવાદમાં સ્ત્રીને કુલ સ્વતંત્રતા અપાઈ છે.

૨૭—આ સામ્યવાદને ધર્મ સાથે બિલકુલ લેવાદેવા નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તાજેતરની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો ધર્મના પાલનથી માણસ પશુ બને છે. ધર્મ શબ્દમાં 'ધૃ' ધાતુ કેવળ કલ્પનામય હોવાનું કહેનારાઓ ભૂલી જાય છે કે, અંગ્રેજીમાં "પાછું બાંધવું" એવો થાય છે—અર્થાત્ ધર્મ એટલે જે આપણને આપણા મૂળ-

ગ. શર્મા બોલી ઉઠ્યા:—ધિક્કાર છે!

પાદરી સાહેબે કહ્યું:—તમારા હિંદુ ધર્મની દયા-ઉદારતા અને પવિત્રતાની વાત તો હજી કહેવાની બાકી છે. સાંભળો:—

કેટલોક સમય વ્યતીત થઈ ગયા પછી એક દિવસ ખબર આવ્યા કે, અમારી ગાય મરી ગઈ અને તેને ઘસડી લઈ જવા શાહુકાર બોલાવે છે. મારા કાકા ચાર આદમી લઈને ગાયનું મુરદું લેવા ગયા, પરંતુ ત્યાં પહોંચતાંજ મામલો કંઈ જુદોજ દેખાયો. શેઠના બે જણ મુસલમાન નોકરો મારા કાકા ઉપર તૂટી પડ્યા અને ગડદા પાટુ તથા લાકડીવડે મારવા લાગ્યા. મારા કાકા બૂમો પાડી કહેવા લાગ્યા "ઓ સરકાર! ગરીબને શા માટે મારો છો? ઓ શેઠ! ઓ ગરીબપરવર! હું મરી ગયો, મને છોડાવો!" મારા કાકાની આ હૃદયદ્રાવક બૂમો કોઈ સાંભળતું નથી. ઉલટે એક જણની પેટુમાં લાત વાગવાથી તેઓ બેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર ઢળી પડ્યા.

એટલામાં પોલીસ આવી પહોંચી, મારા કાકાની સાથે આવેલા આદમીઓ થરથર ધ્રૂજવા લાગ્યા. થોડી વારે મારા કાકાને ભાન આવ્યું. "આ........ગૌહત્યારાને પહેરાવી દો હાથકડી" એમ કહી એક પોલીસે મારા કાકાના હાથપગમાં બેડીઓ ઠોકી દીધી.

ચામડાંની લાલચથી ગાયને ઝેર આપીને મારી નાખવાનો મારા કાકા ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો.

અમારામાંથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો "અરર!!"

પાદરી સાહેબે ભયંકર તિરસ્કાર ભાવથી કહ્યું:-"મહાશયો! "અરર" શું કરો છો? તમારા હિંદુઓનાં કરતૂક તો એથી પણ ક્રૂર અને ઘાતકી છે. ખરી વાત એ હતી કે, ગાયને કંઇ રોગ થવાથી તે સદાને માટે દૂધ દેતી બંધ થઇ હતી. તેને કોઈ મફત પણ રાખે તેમ ન હતું. આબરૂદાર ગણાતા હોવાથી પાંજરાપોળમાં પણ મૂકી શકાય તેમ ન હતું. આથી ગાયને ઘેર રાખી ફોકટ ઘાસનો ખર્ચ કરવો પડતો હોવાથી તે હિંદુધર્મના ઠેકેદાર-પણ પૈસાના ગુલામે પોતેજ ગાયને ઝેર આપી મારી નાખી. અને તેનો આરોપ મારા ગરીબ અસહાય કાકા ઉપર મૂક્યો હતો.

કોર્ટમા અમારા જેવાને કેવોક ન્યાય મળે તે તો તમે પણ જાણતાજ હશો.

આ મામલામાં પેલા સાહેબનો પૂરો હાથ હતો; તેથી મારા કાકા સાથે મારા પિતાને પણ ગોહત્યાના ગુન્હામાં સપડાવ્યા. બંનેને દશ દશ વર્ષની સખત કેદ મળી. અમે સાવ નિરાધાર બની ગયા. મારી મા રડી રડીને અધમુઆ જેવી બની ગઇ.

આમ એક બે વર્ષ મહાકષ્ટમાં ગાળ્યા પછી વળી પાછી એક નવી આફત આવી ઉભી. ગામમાં પ્લેગ આવ્યો. મારાથી એક નાનો

સાહેબ ચૂપ થઈ ગયા. અમારામાંનો એક જુવાન જેને અમે શર્મા કહીને બોલાવતા હતા તે બોલી ઉઠયોઃ– "શાબાશ મેમ સાહેબ!"

(૨)

સાહેબને ખૂબ ગુસ્સો ચઢયો હતો. તે મેમ સાહેબને તો કાંઈ ન કહી શક્યા, પણ મને શિક્ષા કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. મારા કાકા ચામડાનો ધંધો કરતા હતા. ગામનાં મરેલાં ઢોરનો ઇજારો તેમના હાથમાં હતો. અમે જોડા પણ સીવતા હતા. એ જોડાની ભેટો આપીને ગામના મોટા લોકો સાથે અમે ઓળખાણ રાખતા હતા. લાંચ રૂશ્વત તો આજના પતિત જમાનામાં લોકો ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે તે તો તમે પણ જાણતા હશો. આથી અમે ગામના આગેવાન લોકોમાં ખૂબ લાગવગ વધારી હતી. રૂપિયાની ચીજ આનામાં આપી દઇએ, તો એ લોકો શામાટે ખુશ ન રહે? ચામડાનો ઇજારો આજ કારણથી હમેશાં અમારા હાથમાંજ રહેતો.

મારા કાકાએ નવા વર્ષનો ઇજારો રૂ. ૬૦ માં લીધો. અમારામાં એટલી શક્તિ તો નહોતીજ કે એટલા રૂપિયા રોકડા અમે એકદમ આપી શકીએ. અમે થોડા રૂપિયા અમુક અમુક હપ્તે આપી દેતા, પરંતુ શાહુકારનું દેવું તો હમેશાં માથા ઉપર થોડું ઘણું રહ્યાજ કરતું. મારા પિતા મેમ સાહેબના મોહપાશમાં સપડાયેલા હોવાથી તેઓ એક પૈસો પણ ઘરમાં આપતા નહિ.

અમારા ઘરમાં એક સુંદર ગાય હતી. દશબાર શેર દૂધ આપતી હતી. શાહુકારનો હપ્તો ભરતાં કોઇ વાર જરા વિલંબ થતો કે તે લક્ષ્મીના ભક્તની દૃષ્ટિ અમારી ગાય ઉપર પડતી. આ વર્ષે અમારા ઉપર આફત ઉતરવાની હશે, તેથી મારા કાકાના દીકરના વિવાહમાં ઘણા પૈસા વપરાઈ ગયા હતા, અને તેથી શાહુકારના બે હપ્તા ચઢી ગયા હતા.

એક દિવસ અમે ઘરની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરી રહ્યા હતા એવામાં શાહુકાર બે સિપાઇઓ સાથે આવી લાગ્યો. સાથે મુનશી અહમદખાં પણ હતા. આ મુનશી માટે ગામના ઘણા લોકો કહેતા કે, તે સાક્ષાત્ યમદૂતનોજ અવતાર છે. આ ખાંસાહેબની જેના ઉપર દૃષ્ટિ પડતી તેના ઘરનો સામાન અને ઢોરઢાંખર સાફ થઈ જતા. તમે સમજી ગયા હશો કે, મુનશી ક્યા અધિકાર ઉપર હશે ?. તેઓ જપ્તી મેનેજરનો હોદ્દો ભોગવતા હતા.

આજે આ લોકોને આવેલા જોઇ અમારા હોશજ ઉડી ગયા. મારા કાકાએ તે દરેકને જમીન સુધી ઝુકી ઝુકીને સલામ કરી. દુનિયામાં એવો કોઇજ દેશ નહિ હોય જ્યાં ગરીબમાં ગરીબ માણસે કરેલી સલામનો જવાબ મોટો બાદશાહ પણ ન આપે; પરંતુ દેવભૂમિ ગણાતા આ ભારતમાં હિંદુ સમાજે અમને એટલા નીચા દરજ્જાના

ઉપર મૂકી દીધેલા છે કે અમે પાઘડી ઉતારીને નમીએ તોપણ તેના જવાબમાં આંખનું પોપચું પણ કોઇ ભાગ્યેજ નમાવે; એટલુંજ નહિ પણ અમારો સ્પર્શ કરવામાં પણ પાપ મનાયું છે. ખેર! જેવાં અમારાં પૂર્વજન્મનાં કર્મ! !

મારા કાકાએ ઝૂકી ઝૂકીને કરેલી સલામના જવાબમાં એક સિપાઇએ કહ્યું—"કેમરે ભગલા! (મારા કાકાનું નામ)"

"એક ખુબી તો જુઓ! મારા કાકાનું નામ ભગવાન હતું. અન્ય હિંદુઓમાં તે નામ ભગવાનદાસ-ભગવાનજી આદિ ઉંચી ભાવનાપૂર્વક બોલાય છે; પરંતુ તે ભગવાન શબ્દ અમારી જાતિમાંના કોઇના સંબંધમાં આવે તો તે ભગવાનનો પણ ભગલો બની જાય છે." આ બોલતાં બોલતાં પાદરી સાહેબની આંખોમાં ક્રોધ અને તિરસ્કારની લાલી આવી ગઈ.

પાદરી સાહેબે આગળ ચલાવ્યું:—"પેલા સિપાઇએ કહ્યું—'કેમરે ભગલા! આ શેઠના પૈસા કેમ આપતો નથી? મોત બોત આવ્યું છે કે શું?'"

'મારા કાકાએ બે હાથમાં પાઘડી લઇને દીન વાણીથી કહ્યું—સાહેબ! આ વખતે જરા મોડું થઇ ગયું. છોકરાના વિવાહમાં ખર્ચ થઇ ગયો. તેથી એમ થયું."

બીજો સિપાઇ બોલી ઉઠ્યો:—"સા...પારકા પૈસા ઉપર છોકરાનો વિવાહ કર્યો? વિવાહ કરવોજ હતો તો તેની મા સાથે કરવો હતો, પણ બીજાના પૈસા શામાટે વાપર્યા?"

શાહુકારે વચમાં કહ્યું:—"ખેર' તેણે ગમે તે કર્યું. મારે તેની પંચાત નથી. મારે તો મારા 'પૈસા જોઇએ.' શાહુકારની નજર ઘણા દિવસથી અમારી ગાય ઉપર હતી. તેણે કહ્યું—"છોકરી [illegible] ગાય, આપીને. પૈસા દેઉં [illegible] તે મારે [illegible]"

[illegible]

[illegible]

પાદરી સાહેબ:—"આર્યસમાજી એટલે ક્યા ધર્મવાળા ?"

મેં કહ્યું:—"આર્યસમાજ એટલે જૂનો હિંદુધર્મ પાળનારા લોકો. એ જૂના ધર્મમાં અનેક વહેમો અને કુરૂઢિઓ પેસી જઈ હાલનો સંકુચિત અને મેલો હિંદુધર્મ બની ગયો છે, જેની તમે નિંદા કરી રહ્યા છો."

શર્મા:—"પાદરી સાહેબ ! આર્યસમાજ કોઇને ઉંચા–નીચા ગણતો નથી. તે જન્મથી નાતજાત માનતો નથી, પણ વેદ અને ગીતામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગુણ અને કર્મથીજ ચાર વર્ણને માને છે. હું પોતેજ અછૂત કહેવાતી કોઈ જાતિની યોગ્ય કન્યા મળે તો તેની સાથે વિવાહ કરવા માટે હજુ સુધી પરણ્યો નથી."

પાદરી સાહેબ ડોળા ફાડીને આશ્ચર્યથી શર્મા સામે જોઈ બોલ્યા—"શું તમે આ સત્ય બોલો છો ?"

શર્માએ કહ્યું:—"કેવળ સત્ય !"

પાદરીએ કહ્યું:—"મારી દીકરી ફ્લોરા ૧૬ વર્ષની છે. અંગ્રેજી અને હિંદીનું તેણે ઉંચું જ્ઞાન મેળવ્યું છે. તેની સાથે વિવાહ કરવા તમે તૈયાર થશો ?"

શર્મા—"તમે ઇસાઇ ધર્મ ત્યજી વૈદિક ધર્મનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર હો, તો હું જરૂર તમારા કથન પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું."

તે પછી આઠમા દિવસે આર્યસમાજ મંદિરમાં પાદરી સાહેબની સકુટુંબ શુદ્ધિ કરવામાં આવી અને મીસ ફ્લોરાનું ગાર્ગીદેવી નામ રાખી તેની સાથે મ. શર્માનો વિવાહ વૈદિક વિધિથી કરવામાં આવ્યો.

(સં. ૧૯૮૬ ના અષાડ સુદ ૩ ના "આર્યપ્રકાશ"માં હિંદી ઉપરથી ઘણાજ ફેરફાર સાથે લખનાર અનુવાદક.)

१२८–रुशियाना विप्लवनी एक घटना

તા. ૭–૧૧–૧૭ નું પ્રભાત ઘણા શોરબકોરથી ભરેલું હતું. શહેનશાહ ઝારને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા, કેરેન્સકી સરકારની નિર્બળ કામગીરી હતી, ક્રાંતિકારી દળવાળાઓ લેનિન અને ટ્રોટસ્કીની સરદારીમાં દૃઢતાપૂર્વક આગળ પગલાં ભર્યે જતા હતા. પ્રથમ પેટ્રોગ્રેડના કિલ્લાનો કબજો લીધો. પછી સરકારી કચેરી ઉપર લાલ વાવટો ફરકાવ્યો અને તે પછી એક પછી એક સરકારી ઇમારત કબજે કરી લેવામાં આવી. કેરેન્સકીનો મોરચો 'વિન્ટર પેલેસ' નામના સરકારી મહેલ પર હતો, જેમાં કેરેન્સકી પોતે રહેતો હતો. છેવટે સાંજ પડતાં બોલ્શેવિકોની ફોજ પલટણે 'વિન્ટર પેલેસ'ની ચારે બાજુ ઘેરો ઘાલી દીધો.

સ્થાને લઈ જઈ પહોંચાડે છે તે. જો આમ છે તો ધર્મપાલનથી માણસ પણ બને છે કે ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકે છે ?

૨૮–આ સામ્યવાદમાં "ઓછામાં ઓછું આપો અને વધુમાં વધુ લ્યો" એ જૂના સિદ્ધાંત ઉપરાંત 'સોશિયાલીઝમ' ધનસમાનતા અને 'કૉમ્યુનીઝમ' તેમજ 'સોવિયટ'ને સ્થાન મળ્યું છે.

૨૯–આ સામ્યવાદમાં ઇશ્વર નામનું કોઇ પ્રાણી નથી. (છતાંયે એમ કહેનારાઓ "જય દેવ તું મહારાજા" જેવા સંગીત માટે મૌન છે. નામદાર શહેનશાહને આરામ થયા પછી પ્રભુપ્રાર્થનામાં ઇશ્વરનો સ્વીકાર કર્યો તે માટે મૌન છે અને "ખુદા" વિષે પણ તદ્દન મૌન છે... ગાંધીના ચાવવાના જૂદા અને દેખાડવાના જૂદા એવું તો નથી થતું ને ? ગાંધીજી, રવીંદ્રનાથ ટાગોર અને અરવિંદ ઘોષ ઉપર પ્રહાર કરનારાઓમાંથી કોઇ મેદાનમાં આવેલ છે કે ? ઇશ્વરને નહિ માનવાની વાતો કરનારા માલિક અને શેઠને ઇશ્વર કરતાં વધુ પૂજે છે.)

૩૦–આ સામ્યવાદમાં જેનું ખાય તેનું પણ નિકંદન કાઢવું એ [illegible] દેખાય છે. ધનસમાનતા જાળવવા બીજો કોઇ [illegible] મળી શક્યો નથી, કેમકે સદસદ્વિવેક-શક્તિ [illegible] બુદ્ધિમાં કોઇ નિરાળીજ ઇશ્વરદત્ત શક્તિ છે. એ [illegible] સ્થાન નથી.

૩૧–આ સામ્યવાદમાં [illegible] પરલોક, આત્મકલ્યાણ વગેરે [illegible] આધ્યાત્મિક ધર્મશાસ્ત્ર લુચ્ચા લોકોએ પોતાનું [illegible] છે, આ જગતમાં ખરો માત્ર સ્વાર્થ છે. [illegible] અને મઝા કરો"નો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય [illegible] ભૌતિક સુખની અભિવૃદ્ધિ થાય [illegible] એવી આરાધના છે.

[illegible] કર્મવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સર્વને [illegible] કર્મવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર બીજા દેશોના [illegible] કર્મવિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી [illegible] દિલમાં સમાતો પરમેશ્વર-[illegible] નિકંદન) બાકી છે."

[illegible]

[illegible]

રાત્રિનો અંધકાર હતો, એકબીજાનું મોઢું પણ સૂઝતું નહોતું; છતાં બેઉ બાજુએથી માર માર ગોળીઓ ચાલી રહી હતી. એવું માલૂમ પડતું હતું કે, આકાશમાંથી આગના ભભૂકા જમીન ઉપર પડતા હોય ! આવી તરેહની મારફાડ અને હુલ્લડોની વચ્ચે કરેન્સકી પોતાનું શરીર સંભાળી, રાજપાટનો મોહ છોડી મહેલોમાંથી ભાગી નીકળ્યો. પેટ્રોગ્રેડથી પાંચ સાત માઈલ દૂર એની બે વિશ્વાસુ કોઝેક સેનાઓ ઉભી હતી. ત્યાં જઈ તેમને શરણ થયો. બોલ્શેવિક સેનાઓ રાજમહેલ ઉપર અધિકાર જમાવવાને માટે તૈયાર બેઠી હતી. એમની પાસે ગોળા ચલાવવાવાળા પણ ઘણા હતા. મધરાત થઇ ન થઇ ત્યાં તો મહેલોની દિવાલો તૂટવા માંડી અને ઝારની સેનાઓનો નાશ થયો. લાલ સેનાએ 'લેનિનની જય હો'—એમ બોલતે બોલતે મહેલોની અંદર પ્રવેશ કર્યો.

લાલ સેનાઓની પછવાડે રૂશિયાની બેશુમાર જનતા હતી. ગરીબો બિચારા એક વખત આ રોનકદાર, જવાહીરોથી ભરેલા રાજસ્થળને દેખવા ઇચ્છતા હતા; જ્યાં સાંભળવા પ્રમાણે ગુલાબ-જળના ફૂવારા ઉડયા કરતા હતા; શીતળ વાયુ ચોતરફ વાયા કરતો હતો. આવા મહેલોની અંદરની સડકોનાં શીતળ વાતાવરણ-માંથી પસાર થઈ તેમાં દાખલ થતાં ત્યાંની આરામ દેનારી આબો-હવાથી તેઓ ગરમ થઇ ગયા. સડેલી અને તૂટેલી ઝુંપડીઓમાં રહેવાવાળા પોતાના લોહીથી તૈયાર થયેલી ઇમારતોમાં વચ્ચોવચ્ચ ઉભા રહ્યા. આ તો સાચી ક્રાંતિ હતી. મહેલોને બનાવનારાઓ પોતાનો હક્ક સમજી મહેલોમાં પગલાં માંડી રહ્યા હતા; અને મહેલો પણ કેવા? ચળકતા પથ્થરોની દિવાલોમાં હીરા અને જવા-હીરોથી મઢેલા, સોના અને ચાંદીની મૂર્તિઓથી સજેલા, કિંમતી મુલાયમ ગાલીચાઓથી ઢંકાયેલા લાખો વિજળીની બત્તીઓથી ઝળહળી રહ્યા હતા. ખુશબોદાર ગુલાબ અને લવંડરની ભભકથી ઓરડાઓ મઘમઘી રહ્યા હતા. ખુશનુમા શરાબની બાટલીઓના ઢગલા લાગી રહ્યા હતા. અન્નના પહાડના પહાડ રસોડામાં પડયા હતા. આ ધન, આ દોલત અને આ જાહોજલાલી બિચારાઓએ આંખોથી જોવી તો દૂર રહી, પણ કાનોથી સાંભળી પણ નહોતી. એને પોતાના પગમાં પડેલી દેખી તેઓ આનંદિત થઇ ગયા. અને લેનિનની જય બોલવા લાગ્યા, ક્રાંતિનો ઉપકાર માનવા લાગ્યા.

મોટા મોટા ઢગલામાં દુનિયાભરનો સુંદર સામાન [illegible] એકઠો થયો હતો. અભરાઇઓ અને કબાટોના ખાનામાં [illegible] કામળીઓ, ગરમ રૂમાલો, ઓવર કોટ. અને નકશીદાર [illegible] ગાલીચાઓ ભરેલાં પડયાં હતાં. સેંકડો મોટા ઘડીયાળો [illegible] મધુર મધુર ટંકારથી મનને આનંદ આપતાં હતાં।

દૂસરી ઓર નીકલ ગયે. પરંતુ ડૉ. વિલિયમ ક્રેગ જલ ગયે; ક્યોંકિ ઉન્હોંને પુરોહિત કે કહ દેને પર ભી પીછે ફિર કર દેખ લિયા થા. ઉન્હેં નિઃસંદેહ બહુત દિનોં તક દુ:ખ ભોગના પડા. કર્નલ ગડજન ઇસ અનુભવ કે વિષય મેં કહતે હૈં–"મુઝે કૈસા જાન પડતા થા ઇસકા હાલ આપકો મૈં નહીં બતલા સકતા હૂં. હાં, ઇતના અવશ્ય કહ સકતા હૂં કિ મૈં જાનતા થા કિ મૈં રક્ત તપ્ત પથ્થરોં પર ચલ રહા થા ઔર ગરમી ભી મુઝે માલૂમ હોતી થી. પરંતુ જલતા ન થા. મુઝે કેવલ હલકે હલકે વૈદ્યુતિક ધક્કોં કાસા અનુભવ હોતા થા; પર ઇતના હી, અધિક નહીં. પથ્થરોં કી ગરમી કી જાંચ કરને કે લિયે કર્નલ મહોદય ને આધ ઘંટે કે બાદ એક વૃક્ષ કી ટહની પથ્થરોં પર ડાલ દી. થોડી દેર મેં હી વહ આગ લે ગઈ. ઇન ચારો મહાશયોં કે પીછે દો સૌ અન્ય વહાં કે નિવાસિયોં કો પુરોહિત ને શક્તિ પ્રદાન કી ઔર વહ ભી પથ્થરોં પર સે સકુશલ નિકલ ગયે."

ઇસી પ્રકાર શ્રી૦ બેસિલ ટોમ્સન કે "સૌથસીયાન" નામક ગ્રંથ મેં ઔર ન્યૂઝીલેંડ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ કે કાર્યવિવરણ (ભાગ ૩૧) મેં ચમત્કારિક અગ્નિવિહારો કા વિવરણ દિયા હુઆ હૈ. ડૉ. હૌકિન ને ફિજી મેં યહ તમાશા દેખા થા ઔર ઉસકા વિવરણ મઇ ૧૮૯૮ મેં ઇન્સ્ટિટ્યૂટ કે એક અધિવેશન મેં પઢા થા. યહી ઉક્ત કાર્ય વિવરણ મેં છપા થા. ઇસ તમાશે કે દેખનેવાલોં મેં ડૉ. કોલકપૂહીન ઔર ડનકન મહોદય ભી થે.

ઇસ સંબંધ મેં મિ૦ વાલટકેયું ને જોનેથન નામ કે એક ક્રિશ્ચિયન જ્યૂજ સે પ્રશ્ન કિયા થા. ઉસને ઉત્તર દિયા, "મૈં સ્વયં આગ પર ચલ ચૂકા હૂં, પરંતુ યહ નહીં કહ સકતા કિ યહ સબ હોતા કૈસે હૈ. મુઝે તનિક ભી ગરમી નહીં માલૂમ હુઇ." મિ૦ કેરયૂ જો વહાં પર મેજિસ્ટ્રેટ થે, કહતે હૈં કિ સંભવતઃ આગ કે ચલનેવાલે કી અસીમ શ્રદ્ધા હી ઉસકી રક્ષા કરતી હૈ.

પોલીનેશિયન જર્નલ મેં એક જગહ લિખા હૈ કિ એક અંગરેજ મહિલા–લેડી દર્મંટન–ને અપના રૂમાલ એક આગ પર ચલનેવાલે કે કન્ધે પર ડાલ દિયા થા; વહ દો એક મિનટ હી બાદ એક લંબી લકડી કે સહારે ઉઠા લિયા ગયા થા, પરંતુ તબ ભી ઝુલસ ગયા થા. એક દૂસરે અવસર પર એક અંગ્રેજ માજિસ્ટ્રેટ ને જો તમાશા દેખ રહા થા એક રૂમાલ બડે મેં કે એક ઉત્તમ પથ્થર પર ડાલ દિયા. ઉસ સમય પહિલે આદમી ને પથ્થર પર કદમ હી રખા થા. વહ ઔર ઉસકે સાથી રૂમાલ પર પૈર રખતે હુએ ચલે ગયે, ઔર ઉન્હેં કુછ ક્ષતિ ના પહુંચી; પરન્તુ રૂમાલ થોડી હી દેર મેં જલ કર ખાક હો ગયા. ઇસી પ્રકાર પોલીનેશિયન

ગીઓ અને બીજાં તરેહ તરેહનાં ચાર્જંઓ ટેબલોપર શોભતાં હતાં. આ દેખી પલટણો તથા ખેડુતોના મોઢામાં પાણી આવતું હતું. જેને જે મળ્યું તે બંદુકના છરા રાખવાની ઝોળીમાં મૂકી દીધું અથવા તો કપડાંની નીચે છુપાવ્યું. કામળો, ઓવરકોટો અને રજાઇઓને ઉઠાવી ઉઠાવીને ઓઢી અને તેથી અજબ તરેહનું દ્રશ્ય દેખ્યામાં આવતું હતું. એક હાથમાં રાયફલ હતી અને બીજા હાથમાં ડબલ રોટી હતી. ખભા ઉપર બંદુક હતી અને પીઠ ઉપર કિંમતી શાલ–દુશાલા હતા. આ દેખાવ અજાયબ તરેહનો નજરે પડતો હતો!

આ બધું શેનું છે? આ એમનું છે કે જેમણે પોતાનું લોહી પરસેવાની પેઠે વહેવડાવી તૈયાર કર્યું છે. આ અમારા બાપદાદાઓનાં હાડકાં ઉપર બનેલો મોટો સુંદર મહેલ છે; એટલે તેના ઉપર અમારો પૂરેપૂરો અધિકાર છે. એને આજ અમોએ અમારા બળથી જીત્યો છે, એટલે તે ઉપર અમારો હક છે. અમે અમારાં શરીરની દરકાર કર્યા વગર તેને લૂંટારાઓ પાસેથી ઘણી મુશીબતે જીત્યો છે.

બીજી તરફથી મજુર નેતાઓનો અવાજ આવે છે કે "ખબરદાર! કોઇ ચીજ ઉઠાવશો નહિ. ક્રાંતિ લૂંટાલૂંટ કરવાની મના કરે છે. આ બધી સંપત્તિ હવે કોઈ પણ વિશેષ વ્યક્તિની નથી, પણ તે ઉપર તો હવે બધી જનતાનો અધિકાર છે. આ સાર્વજનિક સંપત્તિ છે. આથી આની રક્ષા કરવી એ આપણો પવિત્ર ધર્મ છે; પણ નગારખાનામાં તૂતીનો અવાજ કોણ સમજે! લૂંટની ધમાલ જ્યાં ત્યાં જારી રહી. આથી શ્રમજીવી નેતાઓ આગળ વધ્યા. આની પછવાડે મજુરોની હાર હતી, જે પાકા બોલ્શેવિક હતા. આ લોકો સાર્વજનિક સંપત્તિનો એક એક કણ સુરક્ષિત રાખવા બંધાયલા હતા. પહાડ જેવા લાંબા પહોળા સિપાઈઓની વચમાંથી ધીરે ધીરે કરી સામાન સારી લેવામાં આવ્યો. "અરે સૈનિકભાઇ! આ શીશો ન લઇ જાઓ, આ શરાબની બાટલી અહીંથી ન ઉપાડો, છીઃ છીઃ ચોરી ન કરો." "ચોરીનું તહોમત મૂકે છે હરામખોર મજુર બચ્ચા! તું કોણ છે! તું મહેલોમાં એવોજ આવ્યો છે કે જેવા અમે આવ્યા છે. રાજા હુકમ કરે છે! અને આ મહેલને સંગીનોના જોરથી સર કર્યો છે. અમારા હાથ રોકવાવાળું કોણ છે? સૈનિક કોઇને જુમ્મેદાર નથી, સમજ્યો હમ્બક્ક!"

"તમે ક્રાંતિને જુમ્મેદાર છો" સભ્ય રહીને મજુર પ્રતિનિધિ જવાબ આપે છે "શું ક્રાંતિના પવિત્ર નામ ઉપર તમોએ કદી સમાજનો વિચાર કર્યો છે? તમે ક્રાંતિના રક્ષક છો, એના ભક્ષક નહિ. એમાં તમારી કીર્તિ છે."

સૈનિક--દિલ્હી મોટી સ્વિચ્છિત જનતાના સૈનિક બધું સાંભળે છે.

સોસાયટી કે ઙી જર્નલ મેં મિસટેનિસ હેનિરી નિવાસિની થીં એક પત્ર પ્રકાશિત કરાયા [illegible] થા કિ ઉનકી બહિન ઔર ઉનકી બહિન કા એક અગ્નિસંસ્કાર મેં ગરમ પથ્થરોંપર ચલે થે કા વૃત્તાન્ત ઉક્ત જર્નલ કે દુસરે ભાગ કે પૃષ્ઠ

પ્રિન્સ ઑફ વીડ ને અપને એક ગ્રંથ મે કિ ઉન્હોંને રેડ ઇન્ડિયન્સ કા એક અગ્નિસંસ્કા વર્ણ ઔર જાપાન મેં ઐસે બહુત સે ખાન આગ પર પ્રભુત્વ પાને કા ગુપ્ત ભેદ પરંપરા સે સ્પેન મેં ભી એક ઐસા ખાનદાન પાયા ગયા ભી. એક પત્ર મે બનારસ મેં જો કુછ ઉન્હોંને દેખા થા (જાનુઆરી ૧૮૯૮ ઔર ફરવરી ૧૮૯૯ [illegible] કિયા. કિ અંતિમ અવસર પર તો એક [illegible] [illegible] આગ મેં ગિર ગયે; પરંતુ સાફ [illegible] તક પર જલને કા નિશાન ભી

શ્રીયુત [illegible] કા મત હૈ કિ આગ પર [illegible] મેં હુઆ થા ઔર યહ બહુત હૈ. [illegible] સોસાયટી કે એક વ્યાખ્યાન મે [illegible] કિયા હૈ જો અપની ઉ[illegible] [illegible] પર ચલે થે. સંભવતઃ યહ [illegible] ભી અધિ[illegible] [illegible]

મજૂર પ્રતિનિધિએ જે કહ્યું તે સહન કરે છે; અને મનથી કાબૂ થઇ લીધેલી ચીજોને જ્યાંની ત્યાં મૂકી ચુપકીથી ચાલવા માંડે છે બીજી તરફ ખેડુત પોતાને માટે કામળી લેવાને આતુર બને છે મજૂર પ્રતિનિધિએ કહ્યું: "ખેડુતભાઈ! કામળીને અહીં રાખી દે એ તમારી નથી."

ખેડુત—"પણ આ સર્વ કોનું છે? શું તમારા બાપનું છે?" શ્રમજીવી મુંઝાય છે "નહિ ભાઇ! નહિ. તમે તો વ્યર્થ નારાજ થાઓ છો, લૂંટ તો તેની થાય છે કે જે પરાયો માલ હોય. આ તો અમારી અને તમારી બધાની મિલ્કત છે; એટલે આને અહીંજ રહેવા દેવી તેજ સારી વાત છે."

"નહિ! નહિ!" ખેડુત કહે છે કે "આ મારી છે. હું ટાઢથી અકડાઈ ગયો છું. આ કામળી તો મારી સાથેજ લઇ જવાનો છું. આજે બહુજ ઠંડી લાગે છે."

"પણ ક્રાંતિના નામ ઉપર અથવા તો વિપ્લવકારીઓના નામપર થુંકવાથી તો બહેતર છે કે તમે ટાઢે ધ્રૂજતા રહો—ક્રાંતિનો તો આ પહેલો કાયદો છે." મજુર પ્રતિનીધિએ કહ્યું.

"તો પછી અમે ક્રાંતિ કોને માટે કરી? મજુરભાઇ! શું આ બધી મજાકની મજાક છે? શું ગરીબોની ગરીબી દૂર કરવાની વાતો માત્ર વાતોજ છે? શું ક્રાંતિ ગરીબોને અન્ન અને વસ્ત્ર દેવા માટે નથી થઇ?" ખેડુતે દર્દભર્યા સ્વરથી પૂછ્યું. "હા, હા, વિપ્લવ અમારા અને તમારા બધાના ભલાને માટે થયો છે. બધાના ઉદ્ધારને માટે થયો છે; પણ ભાઇ! આ તો બતાવો કે આ મિનિટથી—આ રાતથી તમે આરામની ફિકરમાં કેમ પડી ગયા છો? જ્યાં આટલા દિવસો સુધી ઘણાં મોટાં દુઃખો સહન કર્યાં ત્યાં આજ ખુશી ખુશી થઇને રેવોલ્યુશનની લાજ રાખો. છીઃ છીઃ કોમ્રેડ! તમે તો રુવો છો! લ્યો, તમે ચાહતા હો તો લૂંટી લ્યો. તમારી મરજી હોય તો બધામાં આગ મૂકી દો; પણ જરા સમજો તો ખરા કે, દુનિયા શું કહેશે? સંસારના માણસો આપણને અસભ્ય અને લૂંટારા કહીને આપણી હાંસી કરશે કે શ્રમજીવીઓ અને ખેડુતોએ લૂંટ કરવા અને પોતાની સુખશાંતિ માટે ક્રાંતિ કરી હતી. અરે ભાઇ! આજ તો પેટ્રોગ્રેડ તમારા કબજામાં આવ્યું છે. કાલ સારૂં રશિયા તમારા પગપર માથું ઝૂકાવશે અને તે દિવસ પણ દૂર નથી કે જે વખતે આખા જગતપર તમારૂં પ્રભુત્વ જામશે! આ માટે રેવોલ્યુશનની રક્ષા સારૂ એના નિયમોનું પાલન કરવું આપણે માટે અનિવાર્ય છે"

નવેમ્બર ૬, સાર્વજનિક સંપત્તિ, ગરીબોની સરકાર અને ક્રાંતિની [illegible] નામ ઉપર એ અજાણ્યા મજૂર ખેડુતનું દિલ

૧૩૦–खान–पान

ખાન-પાન કે વિષય મેં બડા મતભેદ હૈ. ઇસ વિષયપર બડા વાદવિવાદ ચલ રહા હૈ. કિસીકા કુછ મત હૈ, કિસીકા કુછ. યહ બાત સભી કો માનની પડેગી કિ જિતને મનુષ્ય હૈં ઉનકે મત ઇસ વિષય પર જૂદે જૂદે હોંગે. આજકલ કે સમાજસુધારક આંતર્જાતીય ભોજ કે લિયે ટેબુલ તોડને પર ઉતારૂ હો જાતે હૈં. ઉનકા કહના હૈ કિ સબ મનુષ્ય એકસે હૈં, ઉનકે એકસાથ ખાને મેં કોઈ હાનિ નહીં હૈ. દૂસરી ઓર કુછ મનુષ્ય ઐસે ભી હૈં જો "તીન કનઉજિયા તેરહ ચૂલ્હા" વાલી કહાવત ચરિતાર્થ કરને કે લિયે અપના સબ કુછ અર્પણ કર દેતે હૈં. વહ જાત-પાંત ચૌકા-ચુલ્હે કા ઇતના વિચાર રખતે હૈં કિ ઉનકે નિયમ કે વિરુદ્ધ યદિ કુછ થોડાસા ભી હુઆ તો વહ ખાને સે હાથ ધો બૈઠતે હૈં. અબ યદિ હમ સર્વસાધારણ કે ઝુકાવ કી ઓર નજર દૌડાતે હૈં તો જાન પડતા હૈ કિ વહ જાતપાંત છુઆછૂત કે વિચારોં કો યથાસંભવ કમ કરને કે પીછે પડા હૈ. ઐસે મનુષ્ય ભી હૈં જો કહતે હૈં કિ યદિ જાતપાંત કા વિચાર છોડ દિયા જાય તો હી મનુષ્ય કા કલ્યાણ હો સકતા હૈ. અબતક યહ શિકાયત હી હૈ કિ વિજ્ઞાન ઇસ વિષય મેં મૌનાવલંબન કિયે હુએ હૈ. ઇસ સમય તક લોગ સમઝતે થે કિ વિજ્ઞાન કો ઇસ વિષય મેં કુછ કહના હી નહીં હૈ. ખાનપાન કે બખેડો સે વિજ્ઞાન કો કુછ સંબંધ નહીં—ઐસા વિચાર લેના નિરી મૂર્ખતા હૈ. ક્યોંકિ ઐસે આવશ્યક વિષય મેં હમ વિજ્ઞાન કી રાય અબ તક લેના નહીં ચાહતે થે. જો થોડે સે યહાં વૈજ્ઞાનિક હૈં વહ ભી ઐસે વિવાદગ્રસ્ત વિષય કો ઉઠા કર અપની માથાપચ્ચી નહીં કરના ચાહતે થે. કિન્તુ ભારત કો દિનોં દિન અધોગતિ કી ઓર અગ્રસર હોતે દેખ મૈં વિજ્ઞાન કી રાય ઇસ વિષય મેં ઢૂંઢને લગા. ઇસ વિષય મેં હમેં જો કુછ જાનકારી પ્રાપ્ત હુઇ હૈ ઉસકા દિગ્દર્શન આપ લોગોં કો કરા દેના–મૈં અપના કર્તવ્ય સમઝતા હૂં. જો વિચાર યહાં પ્રકટ કિયે ગયે હૈં, ઉનકે લિયે મૈં ઉત્તરદાયી હૂં ઔર ઉનકે વિરુદ્ધ યદિ કિસીકો કુછ શંકા ઉઠે ઉસકા મૈં સમાધાન કરને કે લિયે તૈયાર હૂં.

મધ્ય એશિયા સે જબ આર્યગણ હિંદુસ્તાન મેં આયે, ઉસ સમય સબ એક થે. જાત-પાંત કુછ નહીં થી. સબકા છૂઆ સબ ખાતે થે. ઇતિહાસ બતલાતા હૈ કિ જબ ઉનકી સંખ્યા બઢને લગી ઔર એક હી વ્યક્તિ સબ કામોં કો સુચારુ રૂપ સે સંપાદિત કરને મેં અસમર્થ હો ગયા તબ વહ કઈ વર્ગોં મેં

પીગળી ગયું. ખેડૂતે ઓઢેલી કામળી પોતાના શરીર ઉપરથી ઉતારી સંકેલીને જ્યાં હતી ત્યાં મૂકી દીધી અને તે ટાઢથી ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો એ ભયાનક રાતમાં મહેલોમાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો; પણ તેમનો ચેહરો પ્રસન્ન હતો. "સાથીઓ! હવે બહાર આવો, મહેલને ખાલી કરો," બોલ્શેવિક નેતાએ હુકમ દીધો. તીડોનાં ટોળાંની પેઠે મજુરો, ખેડુતો, સૈનિકો અને નાગરિકો આ વિશાળ ભવનમાંથી બહાર નીકળવા લાગ્યા. આજ રાત્રે મહેલની બહાર કોઈ પણ ચીજ નહિ જવી જોઈએ. બધાની જડતી લેવામાં આવી. બધાએ ખુશીથી જે ચીજો લીધી હતી તે દઈ દીધી. આથી વાચકો હવે સમજી શકશે કે, રશિયાની લાલ ક્રાંતિ એ મજુર-શ્રમજીવી ક્રાંતિ, લૂંટ અને અંધાધુંધી કરવાના હેતુથી અથવા ધીમંતોને લૂંટવાના હેતુથી કરવામાં આવી નહોતી; પણ દેશના દરિદ્રનારાયણોની રક્ષા કરવા માટે કરવામાં આવી હતી. ×

(૩-૭-૩૦ના "રાષ્ટ્રવાણી"માં થી. છગનલાલ કે. ઠાકરનો અનુવાદ)

૧૨૯—आग चांधने का सच्चा चमत्कार

ભારતવર્ષ મેં અનેક સ્થાનોં ઔર અવસરોં પર ઐસે દૃશ્ય દેખને મેં આયા કરતે હૈં, જિનમેં મનુષ્ય નિર્ભય હો કર ધધકતે હુએ અંગારોં પર ચલતે હૈં, ઉન્હેં હાથ મેં ઉઠા લેતે હૈં, આગ પર લોટતે હૈં, વસ્ત્ર પહને હુએ ઉઠતી હુઈ જ્વાલાશિખાઓં મેં ઘુસ પડતે હૈં; પર ઉન્હેં કિસી પ્રકાર કી ક્ષતિ નહીં પહુંચતી. વિજ્ઞાન કે પાઠકોં ને પહાડી પ્રદેશ કે [illegible] કે કર્મો કા હાલ "વિજ્ઞાન" મેં પઢા હી હોગા. [illegible] મેં ભી એક ઐસા હી [illegible] ગયા હૈ. લેખક ને સ્વયં એક બાર ઐસા હી તમાશા દેખા થા. કુછ દિન હુએ એક સજ્જન ધૌલપુર મેં આયે થે. ઉન્હોંને એક [illegible] ખુદવા કર ઉસમેં કોયલે ભરવા દિયે. [illegible] દસ બારહ હાથ લંબા ઔર ડેઢ હાથ ચૌડા [illegible] થા. જબ કોયલે દહકને લગે તો ઉન્હોંને મંત્ર પઢ કર પાની કે કુછ છીંટે આગ પર દિયે ઔર સ્વયં ઉસમેં કઈ બાર ઇધર ઉધર ચલે. બાદ મેં ઉન્હોંને દર્શકોં સે કહા કિ જિસકા જી ચાહે અગ્નિ પર ચલ સકતા હૈ.

[illegible] ઔર કુછ [illegible] ઇસ પ્રકાર કી ઘટનાઓં [illegible]

× [illegible]

અબ યહ બતલાને કી આવશ્યકતા નહીં રહી કિ જાત પાંત કા ભેદભાવ પ્રાયઃ સબ દેશોં મેં કિસી ન કિસી રૂપ મેં વર્તમાન હૈ. અબ યહ દેખના હૈ કિ વિજ્ઞાન એકદૂસરે કે સાથ ખાને કે વિષય મેં ક્યા કહતા હૈ ?

ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર મૈં આગે ચલ કર દૂંગા. યહાં મૈં અપની અવસ્થિતિ કો બતલા દેના ચાહતા હૂં. ખાનપાન કે વિષય મેં વિજ્ઞાન કી સહાયતા લેના માનોં કટ્ટર હિંદુઓં કે હિંદુત્વ કો નાશ કરના હૈ, શાયદ ઐસા ખ્યાલ બહુતસે મનુષ્યોં કા હો સકતા હૈ. વિશેષતઃ ઉનકા જો વિજ્ઞાન કો અભી તક સમાજ કા શત્રુ સમઝતે હૈં–જો સમઝતે હૈં કિ વિજ્ઞાન હમારે ભારતીય સિદ્ધાન્તોં કો જડ મૂલ સે નાશ કર દેગા ઔર વિદેશી સિદ્ધાંતોં કા માર્ગ સાફ કરેગા. કિન્તુ મૈં ઉન મનુષ્યોં સે કર જોડ કર પ્રાર્થના કરતા હૂં કિ વિજ્ઞાન ઐસા અન્યાયી નહીં હૈ. વહ ન્યાય જાનતા હૈ, અન્યાય સે ઉસકા કોઇ સરોકાર નહીં. કુછ દેર કે લિયે આપ ભ્રમ મેં પડ કર ભલે હી વિજ્ઞાન કે સિર ઝૂઠ કો મઢ દે, કિન્તુ અંત મેં વિજ્ઞાન સત્ય કા હી માર્ગ દિખલાવેગા. હમારે પૂર્વજોં કે સભી સિદ્ધાન્ત વૈજ્ઞાનિક થે, ઇસીકો મૈં ઇસ લેખ મેં પ્રતિપાદન કરના ચાહતા હૂં.

આજકલ વિજ્ઞાન કે નામ કો સુન કર લોગ ડર જાતે હૈં. ક્યોંકિ વહ સમઝતે હૈં કિ વિજ્ઞાન કે ઐસે સિદ્ધાંત હૈં જિન્હેં સમઝના ટેઢી ખીર હૈ. કિંતુ યહ લેખ ઇસ દૃષ્ટિ સે લિખા ગયા હૈ કિ સભી મનુષ્ય ઇસે પઢ કર લાભ ઉઠાવેં. જો વિજ્ઞાન નહીં જાનતે વહ ભી ઇસમેં કોઇ ઐસી બાત નહીં પાવેંગે જો વહ સમઝ નહીં સકેંગે. હાં, મુઝે કઇ સ્થાનોં પર ઐસે સિદ્ધાંતોં કા સહારા લેના પડા હૈ જો વૈજ્ઞાનિક હૈં. કિંતુ વહ ઇતને સરલ હૈં કિ પ્રત્યેક મનુષ્ય સમઝ સકતા હૈ. જહાં પર કઠિન ઔર જટિલ સિદ્ધાંતોં કા સહારા લેના પડા હૈ, વહાં પર ઉન સિદ્ધાંતોં કો સરલ ભાષા મેં બતલા દેને કા પ્રયત્ન કિયા હૈ. અબ હમેં પહલે યહ દેખના ચાહિયે કિ હમેં ખાને કી આવશ્યકતા ક્યોં પડતી હૈ ! કિસી પ્રકાર કા કામ કરને સે [illegible] કા શરીર [illegible] હૈ. ચલને, ફિરને, [illegible], [illegible] આદિ [illegible] કામ હી નહીં કિન્તુ માનસિક [illegible] [illegible] [illegible] આદિ સે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હૈં. [illegible] [illegible] યહ હૈ કિ યદિ કિસી મનુષ્ય કો [illegible] [illegible] કાર્ય કરને કે [illegible] ઔર [illegible]

વાલે કો ભી હોમ કી શક્તિ મેં વિશ્વાસ થા; પરંતુ ઉસે ઇસમેં સંદેહ થા કિ દર્શકોં કો ભી અભયદાન મિલ જાતા હૈ. લેંગ મહોદય કે એક પાદરી મિત્ર કે હાથ જલ ગયે થે, તભી સે ઉન્હેં ઇસમેં સંદેહ ઉત્પન્ન હો ગયા થા. હમ કહ સકતે હૈં કિ પાદરી મહોદય કે સંદેહાત્મક વિચારોં કા હી યહ પરિણામ હોગા. વહ સંભવતઃ હોમ કો શૈતાન કા ઉપાસક સમઝ મન મેં ઘૃણા કે ભાવ ભરે બૈઠે હોંગે. યા યોં કહા જા સકતા હૈ કિ ઉસ સમય અવસ્થા ઠીક ન થી ઔર ઇસી લિયે શક્તિ કમ પ્રભાવજનક થી.

તમાશે કે અંત મેં હોમ ને દર્શકોં સે રૂમાલ લે કર ઉનમેં લાલ લાલ કોયલે બાંધ કર દિખલાયે. રૂમાલોં પર જલને યા ઝુલસને કા નિશાન તક નહીં થા. ક્રુક્સ મહોદય ને ઇન રૂમાલોં કી ભી અપની પ્રયોગશાલા મેં પરીક્ષા કી ઔર ઉન્હેં યહ વિશ્વાસ હો ગયા કિ રૂમાલોં પર ઔષધેં નહીં ચઢી થીં. અબ હોમ ને એસ૦ સી૦ હાલ મહોદય કે સિર પર કુછ અંગારે રખ કર ઉન્હેં ઉનકે હી બાલોં સે ઢક દિયા. બાલોં કો કિસી પ્રકાર કી ક્ષતિ નહીં પહુંચી. હાલ કો યહ પતા ભી નહીં થા કિ ઉનકે સિર પર અંગારે રક્ખે હૈં; પર જબ હોમ ને ઉન્હેં સાવધાન હો કર બૈઠને કો કહા તબ ઉન્હેં માલૂમ હુઆ કિ ઉનકે સાથ ક્યોં મજાક કિયા ગયા હૈ. મિ. સ્પેન્સ કા મત હૈ કિ આગ બાંધને કી શક્તિ યૂરોપનિવાસીયોં મેં બહુત કમ પાઈ જાતી હૈ; પરંતુ જો જાતિયોં યૂરોપીયન સભ્યતા કે પ્રભાવ સે અભી તક બચી હુઇ હૈં, ઉનમેં બહુત પાઇ જાતી હૈ. "ફીઝીનિવાસી, માઓરી, હિંદૂ, મલાયાનિવાસી, પોલનેશિયાનિવાસી ઔર કુછ જાપાનિયોં મેં આગ બાંધને કા જ્ઞાન ફૈલા હુઆ હૈ." ઇસકા ઉપયોગ વહ પ્રાયઃ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોં મેં કિયા કરતે હૈં.

જબ તક ઉત્તરી અમેરિકા કે નિવાસી અપની પ્રારંભિક પ્રાકૃતિક અવસ્થા મેં રહે વહ ઇસ વિષય મેં દક્ષ થે. પરંતુ બહુત દિનોં સે ઉનકા પુરાના સ્વભાવ ઔર સાથ સાથ પુરાની શક્તિયાં જાતી રહી હૈં. ઉસ સમય મેં ઉનકા પ્રકૃતિ સે ઘનિષ્ઠ સંબંધ થા. વહ પ્રકૃતિ કી ગુપ્ત શક્તિયાં સે પરિચિત થે, ઔર સ્વયં ભી ઉન શક્તિયાં કો પા સકતે થે. લાલ લાલ ગરમ પત્થરોં પર ચલના અથવા ધધકતી હુઇ ભટ્ટિયોં મેં નંગે હો કર નિકલ જાના ઉનકે લિયે સાધારણ બાત થી. ઐસા કરને સે ઉન્હેં ન દુઃખ હોતા થા, ન કિસી તરહ કી હાનિ. એક બાર એક બુઢ્ઢે રેડ ઇંડિયન સરદાર ને લેખક સે કહા થા કિ દુઃખ કે અનુભવ ન કરને કિ શક્તિ કેવલ એક માનસિક અવસ્થા હૈ, જો નિરંતર અભ્યાસ સે બહુત ઊંચે દર્જે તક પહુંચાઇ જા સકતી હૈ ઔર ઇચ્છાનુસાર આત્મવિસ્મૃતિ

રહતા, વહ બડા ચંચલ હૈ. જો વસ્તુ હમ લોગ છૂતે હૈં ઉનપર કે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જીવાણુ હમારે હાથોં કી અંગુલિયોં મેં લગ જાતે હૈં. ઇનકો હમ ખાલી આંખ સે નહીં દેખ સકતે. વહ બડે બલશાલી (પાવરફુલ) અણુવીક્ષણ યંત્ર દ્વારા દેખે જા સકતે હૈં. ઇન જીવાણુઓં મેં સબ પ્રકાર કે જીવ રહતે હૈં; કુછ અચ્છે હોતે હૈં ઔર કુછ બૂરે હી નહીં કિંતુ બડે વિપૈલે ભી હોતે હૈં. જબ હમ બિના હાથ ધોયે ખાતે હૈં તબ યહ જીવાણુ હમારે ખાયે પદાર્થોં કે સાથ મિલ કર હમારે પેટ મેં પહુંચ જાતે હૈં. જિનમેં જો ખરાબ હોતે હૈં, વહ વહાં પહુંચ બડા ઉત્પાત મચાતે હૈં. પાચનક્રિયા મેં વિઘ્ન ડાલતે હૈં; કઇ પ્રકાર કી બીમારિયોં કે કારણ હોતે હૈં; કભી કભી વહ જીવન મરણ કે વિધાતા બન બૈઠતે હૈં. હાથ ધો કર ખાને કે વિષય મેં કઇ દલીલેં ઔર ભી પેશ કી જા સકતી હૈં, કિંતુ મૈં ઇસ વિષય પર ઔર કુછ કહના નહીં ચાહતા; ક્યોંકિ સ્થાન કમ હૈ ઔર બાતેં અભી બહુત કહની હૈં.

ખાને કે પહલે પૈર ધો લેને ચાહિયે. હમારે બહુતસે મિત્ર કહા કરતે હૈં કિ ખાતે તો હાથ સે હૈં, ફિર પૈર ક્યોં ધોયેં ? પૈરોં મેં પ્રાયઃ ચલતે ચલતે અનેક પ્રકાર કા મલ લગ જાતા હૈ, અતએવ યહ આવશ્યક હૈ કિ રસોઈ કે ચૌક મેં પ્રવેશ કરને કે પહલે પૈર ભી ધો લિયે જાયં. દૂસરે વૈજ્ઞાનિકો કા મત હૈ કિ ખાના ખાને કે સમય મન ઔર શરીર શુદ્ધ ઔર શાન્ત હો તો અચ્છા હૈ, અન્યથા ખાના ઉચિત રીતિ સે પચતા નહીં. હાથ પૈર ઔર મુંહ ધોને સે સુસ્તી નિકલ [illegible] થકાવટ દૂર હો જાતી હૈ, મન ઔર શરીર સ્વસ્થ ઔર શા[illegible] [illegible]ોં કા મત હૈ કિ ખાને કે પહલે પૈર ધોને સે [illegible] શાન્ત હોતી હૈ; ખાના અચ્છી તરહ [illegible] ખાના હજમ ભી અચ્છી તરહ ઔર જલ્દી હો [illegible] ઔર મુહ ન ધોને સે પ્રાયઃ પ્યાસ અધિક લગતી [illegible] પાની પીના પડતા હૈ, જો ખાના ખાને ઔર [illegible] બાધા ડાલતા હૈ. દો પહર કો સોને કે [illegible] આને કે બાદ હાથ પૈર ઠંડે પાની સે [illegible] બાતોં કા અનુભવ હો જાયગા, પ્યાસ [illegible] પાની સે તૃપ્તિ હો જાયગી. અતએવ સિર્ફ [illegible] ભી હાથ ધોને સે કમ આવશ્યક નહીં હૈ

ખાને કે પહલે ઔર પીછે ખૂબ અચ્છી [illegible] કર લેના ચાહિયે. જિનસે હો સકે વહ દતવન મેં [illegible] તો ઔર અચ્છી બાત હો.

હવા મેં બહુત સે છોટે છોટે જીવાણુ હોતે હૈં

સે ઉત્પન્ન કી જા સકતી હૈ. અર્થાત્ સંકલ્પશક્તિ કે સંચાલન સે જબ ચાહેં તબ અપને શરીર કો ઐસી અવસ્થા મેં લા સકતે હૈં કિ દુઃખ કા અનુભવ નહીં. સબ સંક્ષોભોં કા અનુભવકર્તા મસ્તિષ્ક હૈ; અતએવ દુઃખ અથવા પીડા કા અનુભવ ન હોને દેને કે લિયે મસ્તિષ્ક કો ચેતનાશૂન્ય કર દેના ચાહિયે ઔર યહ ઐસે સાધનોં સે હી સંભવ હોતા હૈ, જિનકા જ્ઞાન કેવલ મહાત્માઓં કો હોતા હૈ. જબ ઉક્ત અવસ્થા પૈદા કર દી જાતી હૈ તો શરીર કો રક્ત–ઉત્તપ્ત જંઝીરોં સે સ્પર્શ કરા સકતે હૈં; કિસી પ્રકાર કે દુઃખ કા અનુભવ ન હોગા. ઐસે અવસરોં પર સિદ્ધોં કે મુખપર પથ્થર કી સી કઠોરતા દિખલાઈ દેને લગતી હૈ, ક્યોંકિ મસ્તિષ્ક ક્રિયાહીન હો જાતા હૈ.”

મિ૦ સ્પેન ને ઇસ સંબંધ મેં ઔર ભી બહુતસી બાતેં ઇકઠ્ઠી કર કે ઉક્ત લેખ મેં દે દી હૈં. પોલીનેશિયન સોસાયટી કે મુખપત્ર મેં કર્નલ ગડજન ને એક અગ્નિવિહાર કા વર્ણન કિયા હૈ. ગડજન રારોટોંગા મેં બ્રિટિશ સરકાર કી ઓર સે રેસીડેન્ટ થે. અગ્નિવિહાર ઉસી સ્થાન પર હુઆ થા. ઇસમેં તીન અંગ્રેજ ઔર ભી શામિલ થે. એક ભઠ્ઠે મેં કઈ બડે બડે પથ્થર ઘંટોં તક ગરમ કિયે ગયે થે. પ્રત્યેક પથ્થર કા વ્યાસ ૧૨ ફુટ થા. તમાશા કરનેવાલે કો લગભગ ૨૦ ફુટ તક ઇન ગરમ પથ્થરોં પર ચલના થા ઔર વહ ભી નંગે પૈર. ૨૦ જનવરી કે દિન આગ ૫ બજે સવેરે સે જલાઇ ગઇ થી. દો પહર કે ૨ બજે ટોહુંગા અર્થાત્ પુરોહિત ને આ કર ગડજન સે કહા કિ સબ સામાન તૈયાર હૈ. યહ સમાચાર પા વહ અપને મિત્રોંસહિત વહાં ચલે ગયે.

ટોહુંગા ઔર ટોઇરા (શિષ્ય) ને પહલે કુછ મંત્ર પઢે, ફિર પુરોહિત ને ટિ ટ્રી ઝાડી કી એક શાખા લે કર ભઠ્ઠે કે કિનારે પર તીન બાર ચોટ લગાઇ ઔર આહિસ્ત–આહિસ્તા ગરમ પથ્થરોં પર સે ટહલતે હુએ નિકલ ગયે. વહ ફિર ઉસ પર સે વાપિસ આયે.

તબ પુરોહિત શ્રી. ગુડબિન કે પાસ આયા ઔર વહ ડાલી ઉનકે હાથ મેં થમા કર બોલા “મૈં અપની મના (શક્તિ) આપ કો દેતા હૂં; અબ અપને મિત્રોં સહિત ચલે જાઓ.” યહ ન્યોતા ઉન્હેં તનિક ભી ન રુચા, પર કાલે આદમિયોં કે સામને અપના ડરપોકપન કૈસે દિખાતે? અતએવ બૂટ ઔર મોજે ઉતાર કર “ગરમ સ્વાગત” કે લિયે કટિબદ્ધ હો ગયે. મિ૦ ગુડબિન ડાલી લિયે હુએ આગે આગે ચલે. ઉનકે પીછે પીછે કર્નલ ગડજન, ડૉ. જ્યોર્જ ક્રેગ ઔર ડૉ૦ વિલિયમ ક્રેગ થે. ઇન્હોંને હિંમત બાંધ કર આગે કદમ રખા; યદ્યપિ કર્નલ સાહબ કો બાહા ડર લગ રહા થા; ક્યોંકિ ઉનકે તલવે બડે નાજુક થે; ઔર સબ તો સહીસલામત

ણુઓં મેં આક્રમણ કરને કી બડી શક્તિ હોતી હૈ. વહ સભી પદાર્થોં પર ક્રિયા કરતે હૈં. યહી કીડે ગુડ કે રસ કો સિરકા બનાતે હૈં, દૂધ કો ખટ્ટા કરતે હૈં, તાડી મેં ખમીર ઉઠાતે હૈં, મરે જાનવરોં કે શરીર કો સડાતે હૈં; કિંતુ સબ જીવાણુ એકસે નહીં હોતે. કોઈ કોઇ ભયાનક વિષૈલે ભી હોતે હૈં. જબ હમ કોઇ વસ્તુ ખાતે હૈં તબ ઉસકા કુછ અંશ હમારે દાંતોં મેં લગા રહ જાતા હૈ. યદિ ઇસ દ્રવ્ય કે ટુકડોં કો હમ દાંત કે બીચ મેં હી છોડ દેં તો હવા કે જીવાણુ ઉન પર આક્રમણ કરેંગે ઔર કોઇ વિષૈલા પદાર્થ બના દેંગે, જો હમારે થૂંક કે સાથ પેટ મેં પહુંચ કર હાનિ પહુંચાવેગા. હમારે યહાં "તિનકા કરને" કી પ્રથા પ્રચલિત હૈ. તિનકે સે લોગ દાંત કે બીચ કે સ્થાનોં કો સાફ કરતે હૈં ઔર ફિર પાની સે અચ્છી તરહ કુલ્લા કર લેતે હૈં, જિસસે અન્નકણ હમારે દાંતોં કે બીચ સે દૂર હો જાતે હૈં.

કિંતુ ઇતને હી સે યહ ન સમઝ લેના ચાહિયે કિ હમારે દાંત એકદમ સાફ હો જાતે હૈં ઔર અન્નકણોં સે છુટ્ટી પા જાતે હૈં. ઐસા કભી હો નહીં સકતા. જિસે હમ સ્વચ્છ સમઝતે હૈં વહ પ્રકૃતિ કા સબસે ગંદા સ્થાન હૈ. વહ છિપ કર દેખતી રહતી હૈ ઔર દાંતો કે બીચ યદિ કોઇ અન્નકણ પડા ઉસે મિલા કિ વહ અપને યમરાજ સદૃશ દૂતોં કો આજ્ઞા દેતી હૈ, વહ ઉસ પર વાર કરતે હૈં ઔર કોઇ વિષૈલા પદાર્થ બના કર છોડતે હૈં. મૈં ઉપર લિખ ચૂકા હૂં કિ યહ વસ્તુ થૂંક કે સાથ હમારે પેટ મેં પહુંચ સકતી હૈ. ઇસકા અધિકાંશ દાતોં કે બીચ મેં હી અટકા રહ જાતા હૈ. ઇસે ખાને કે પહલે સાફ કર લેના ચાહિયે, તબ ખાના ચાહિયે; ક્યોંકિ અન્યથા ખાને કે સાથ પેટ મેં જા કર હાનિ પહુંચાવેગા. ઇસીસે વિજ્ઞાન મુંહ અચ્છી તરહ ધો કર ખાના ખાને કો કહતા હૈ. પશ્ચિમી દેશોં મેં ૯૫ પ્રતિશત, મનુષ્યોં કે દાંત ખરાબ હોતે હૈં. ઇસકા કારણ કેવલ યહ હૈ કિ વહ ખાને કે પહલે યા પીછે મુંહ નહીં ધોતે. યહાં કેવલ ૫ ફી સદી ઐસે મનુષ્ય હૈં જિનકે દાંત ખરાબ હૈં, કિન્તુ હમ પશ્ચિમીય સભ્યતા કે આગે અપની પુરાની ચાલોં કો છોડતે જાતે હૈં ઔર અપને પૈરોં 'આપ કુલ્હાડી માર રહે હૈં.

ખાના કૈસે ચાહિયે ? હાથ સે યા છુરી કાંટે સે ? ગત ચૈત્ર માસ કે 'વિદ્યાર્થી' મેં ઇસ વિષય કા એક લેખ નિકલ ચૂકા હૈ. ઉસકા યહાં મેં કેવલ સારાંશ દેતા હૂં: જિન્હેં અધિક જાનને કી અભિલાષા હો વહ ઉક્ત પત્ર કો દેખ સકતે હૈં:-(૧) ઇશ્વર ને હમેં હાથ ખાને કે લિયે દિયા હૈ. (૨) હાથ તાપમાપક યંત્ર કા કામ કરતા હૈ. જો વસ્તુ ગર્મ રહેતી હૈ, જિસે હમારી જીભ સહ નહીં સકતી ઉસે ખાને કો મના કરતા હૈ. (૩) અંગુલિયોં કો જૈસા ચાહે

મારવા દેવામાં આવશે નહિ. સઘળાં ખાતાંઓએ એકજ માણસના વહીવટનો નિયમ દાખલ કરી આ ધોરણ સ્વીકારી તેનો અમલ કરવો જોઇએ. આથી હુન્નરઉદ્યોગ જાગ્રત થવાની આશા રહે છે.”

ઉપસંહાર

જેમ તિરસ્કારવડે તિરસ્કારનો પરાભવ નહિ થઈ શકે, લોખંડી પંજાવડે સામ્રાજ્યની દિવાલો ચિરંજીવ નહિ રહી શકે, તેમ ધર્મ કે ઈશ્વર ઉપર ફાવે તેવા બકવાટના હુમલા કરવાથી સમાજનો સડો સાફ નહિ થઈ શકે. પરંતુ ‘પ્રેમવડેજ વેરનો-શઠાનો, અધર્મનો પરાજય કરી શકાશે. સત્ય અને ધર્મથી વર્તવાના સ્વભાવે ત્રૈલોક્યનું રાજ્ય મળશે.” એ મહાન સત્ય ભારતવર્ષમાં સૌથી પહેલી વાર ઇતિહાસસિદ્ધ થયેલું છે. “सर्वभूतहिते रताः” એ તદ્દન ખરું; પણ પ્રેમથી, દ્વેષથી નહિ. દુઃખનો સર્વને કંટાળો હોય છે અને સુખ સર્વને જોઇએ છીએ, પરંતુ ચોખ્ખું બેશરમ સ્વાર્થીપણું અને કેવળ પેટભરાવેડા જગતમાં નિંદાતા હોવાથી પ્રત્યેક સર્વ માનવજાતિ ઉપર પ્રેમ રાખી સદૈવ સર્વ લોકકલ્યાણ માટે શ્રમ કરવો એજ જગતમાં પરમધર્મ મનાયો છે. “જડવાદ અને તેની સાથે આવનારાં અનેક દુઃખોનો જડવાદવડે નિસ્તાર નહિ થાય જ્યારે એક પ્રજાનું સૈન્ય બીજી પ્રજાના સૈન્યને ‘પોતાના બાહુબળવડે પરાજિત કરવાનો યત્ન કરે છે ત્યારે માનવજાતિ કેવળ ફાડી ખાનાર પશુની અવસ્થાએજ ઉતરી જાય છે.” સ્વામી વિવેકાનંદના આ વચનો આધુનિક યુરોપાય વિગ્રહે સાચાં પાડ્યાં છે. જડવાદપર રચાયલી સંસ્કૃતિનું બીજું કયું પરિણામ હોઈ શકે? અને હજીયે લડાઈના ભણકારા વાગી રહેલા છે. જેને સ્વાર્થનું બલિદાન આપવું નથી અને ફક્ત “ચરદ જન મેરા થગી પર” એ કહેવત પ્રમાણે પરોપકાર (?) કરવો છે તેવા પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના-જડવાદના-ઉપાસકો જેઓ સનાતન ધર્મના દમન કરવાનો ધંધો લઇ બેઠેલા હોય તે સજ્જનો આપણી સંસ્કૃતિનો વધુ અભ્યાસ કરી અધર્મના દમન કરવા પોતાની બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ કરશે તો દેશની, પ્રજાના અને સંસ્કૃતિની સાચી સેવા કરી જણાશે. અને ત્યારેજ પોતે કૃતકૃત્ય થશે. જગતને જે વિષયની જરૂર છે તેની [illegible] જગત વિનાશ તરફ ઘસડાતું જાય છે. [illegible] રહેવાનું માનવજાતિ કેટલા [illegible] જાય છે એનું ઉન્મત્ત દશામાં ભાન ભૂલી જાય છે. આવી વિષમ પરિસ્થિતિ વચ્ચે જગત આજે જડવાદરૂપી જ્વાળામુખીના શિખરપર બેઠું છે તે જ્વાળામુખી [illegible] પણ આવતાં. [illegible] અને પ્રલયના [illegible] થઈ જાય તો. [illegible] નહિ [illegible] આર્ય સંસ્કૃતિ [illegible]

મોડ સકતે હૈં. (૪) છુરી કાંટોં કે વ્યવહાર સે ઉનકે જીભ મેં ચૂભ જાને કા ડર રહતા હૈ* (૫) કાંટે ચમ્મચ હાથ કે રૂપાંતર માત્ર હૈ. (૬) હોટલોં મેં વહ અચ્છી તરહ સાફ નહીં કિયે જાતે. ઈત્યાદિ.

ઈસ વિષય કી ચર્ચા કરતે સમય હમેં એક બાત ભૂલ નહીં જાની ચાહિયે. કિતને હી મનુષ્યોં કા કહના હૈ કિ હમારી અંગુલિયોં કે નખોં મેં વિષ હોતા હૈ; કિંતુ યહ બાત સચ્ચી નહીં હૈ. નખોં કે બડે હોને સે ઉનમેં જો મૈલ ઘુસ જાતા હૈ વહ મૈલ વિષ કા કામ કરતા હૈ. ઇસસે બચને કા સહજ ઉપાય યહી હૈ કિ જબ નખ બઢેં તો ઉન્હેં તુરંત કાટ યા કટવા દિયા જાય. યદિ થોડી દેર કે લિયે હમ માન ભી લેં કિ હમારે નખોં મેં વિષ હોતા હૈ તો ઉનસે દૂર કરને કા સહજ ઉપાય હમેં માલૂમ હૈ. હમારે પ્રાંત (બિહાર) મેં પ્રાયઃ સબ જગહ-ઔર મૈં સમઝતા હૂં કિ ઔર કઇ પ્રાંતોં મેં ભી—સાંવન કે મહીને મેં લોગ (જ્યાદેતર સ્ત્રિયાં) હાથોં ઔર નખોં પર મેંહદી લગાતે હૈં. ઇસકે લગાને સે સબ વિષ દૂર હો જાતા હૈ, કિન્તુ પશ્ચિમીય શિક્ષાદીક્ષા ને ઇસકા બહિષ્કાર દિયા હૈ ઔર જો લોગ ઇસકા વ્યવહાર કરતે હૈં વહ અસભ્ય આદિ નામોં સે પુકારે જાતે હૈં. ×

ચૌકા દે કર ખાના પકાના ઔર ચૌકે પર બૈઠ કર ખાના ખાના ચાહિયે. આપ લોગોં ને અંધેરે ઘર મેં કિસી છિદ્ર દ્વારા સૂર્ય પ્રકાશ કો આતે દેખા હોગા. ઉસ પ્રકાશ કે બીચ મેં ધૂલકણોં કો ઉડતે હુએ, ઊપર નીચે જાતે હુએ યા નાચતે હુએ ભી દેખા હોગા. ઇન ધૂલકણોં પર હવા કે જીવાણુઓં કા પૂરા પ્રભાવ રહતા હૈ.

યદિ એક શીશે કે બકસ મેં કુછ હવા ભર દી જાય ઔર ઉસ પર રોશની ડાલી જાય તો ઉસ પ્રકાશ મેં ભી ધૂલ-કણ દિખલાઈ દેંગે; કિન્તુ યદિ ઉસી બકસ કી નિચલી સતહ પર ગ્લિસરીન પોત દી જાય ઔર ઉસે ચારોં તરફ સે ઈસ પ્રકાર બંદ કર દિયા જાય કિ ઉસમેં હવા નહીં ઘુસ સકે, તો કુછ ઘંટોં બાદ યદિ ઉસ પર ફિર રોશની ડાલી જાયગી તો ધૂલકણ નહીં દિખલાઇ દેંગે. ઈસસે જાન પડતા હૈ કિ ધૂલકણ ગ્લિસરીન પર જા બૈઠે હૈં ઔર હવા ઇન કણોં સે રહિત હો ગઇ હૈ. ચૌકા દેને કા સિદ્ધાંત ઈસી પર અવલંબિત હૈ. ચૌકા દેને સે હવા કે સબ ધૂલકણ જમીન પર બૈઠ જાતે હૈં, જિસસે ખાના પકાને યા ખાને કે સમય હમારે ખાદ્ય દ્રવ્યોં કે સાથ નહીં મિલતે. મૈં ઉપર કહ આયા હૂં કિ યહ ધૂલકણ બડે હાનિકારક હોતે હૈં. ઈનસે બચના હી હમારા કર્તવ્ય હૈ.

---

* યહ બડી લચર દલીલ હૈ (સંપાદક) × ઇસમેં ભી બહુત સંદેહ હૈ. (સંપાદક)

તથા પૂજન કરીએ છીએ; તેથી શરીર તથા મન બન્નેની શુદ્ધિ થાય છે અને શરીરના રોગોનો નાશ થાય છે. વળી એથી એક સાથે ઘણાજણાને કાર્ય કરવામાં અપૂર્વ શિક્ષણ મળે છે; મહાજનો પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રેમપૂર્વક ભેટવાનો સુઅવસર મળે છે; અને એ બાબતો સાથે મળીને પોતાની જાતિ અને દેશની અવસ્થા ઉપર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળે છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિનો ધર્મ છે કે તે પોતાની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની સાથે સાથે પોતાનાં આપ્તજનોને પણ ઉન્નતિને માર્ગે લઈ જાય. અને એ ઉદ્દેશ આપણે તહેવારો દ્વારા સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ. પરંતુ એમાં શ્રદ્ધા તથા પ્રેમની આવશ્યકતા છે.

કોઇપણ જાતિના તહેવારો, તે જાતિના ચારિત્ર્યનાં ઉજ્જ્વળ ઉદાહરણરૂપ હોઇને તેની યાદીદ્વારા તે રક્ષણ આપનાર છે. જો કોઇ જાતિ પોતાના ચારિત્ર્યને ભૂલી જાય તો તેણે પોતાના આગલા ઇતિહાસમાંની મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટનાઓને જોવી જોઇએ, તેના ઉપર વિચાર કરવો જોઇએ તથા તેમાંથી શિક્ષણ અને પ્રેરણા લેવા જોઇએ. બીજો ઉપાય એ છે કે, તે પોતાના જાતીય તહેવારોને શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉજવે કે જેથી તેમના પૂર્વજોનાં ચિત્ર–ચરિત્ર તેમની આંખો સામે રહ્યા કરે. પોતાના જાતીય તહેવારોને ભૂલાવી દેવા એ પોતાની જાતિના જીવનનેજ ભૂલાવી દેવા જેવું અને મૃત્યુ તથા પતનના મુખમાં જલદીથી પડવા જેવું છે.

બીજા પર્વો ઉપરાંત વર્ષમાં ૨૪ એકાદશી આવે છે. એ એકાદશીઓના માહાત્મ્યની વિચિત્ર કથાઓનું ગમે તેમ હોય, પરંતુ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી શરીર તથા મન શુદ્ધ થાય છે; તેજ બળ અને વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે; ભગવાનનું ભજન–પૂજન કરવાથી મનની શુદ્ધિ થઇને પવિત્ર વિચારો ઉપજે છે.

મુઝે શોક હૈ કિ મૈં અભીતક આપને ઉસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર નહીં દે સકા, જિસે મૈંને ખાનપાન કે વિષય મેં સબસે પહલે ઉઠાયા થા—અર્થાત્ જાતપાંત કા ભેદભાવ રખના ચાહિયે યા નહીં, એક-દૂસરે કે સાથ ખાના ચાહિયે યા નહીં. પ્રકૃતિ કા નિયમ બડા વિચિત્ર હૈ. ઇસકી ચાલ હમારી બુદ્ધિ કે પરે હૈ. ઇસકે ગૂઢ રહસ્ય કો સમઝ લેના ટેઢી ખીર હૈ. મૈં જિસ હોસ્ટલ મેં રહતા હૂં વહાં ઔર કઇ વિદ્યાર્થી રહતે હૈં, મૈં જો વસ્તુ ખાતા હૂં વહી વહ ભી ખાતે હૈં; કિંતુ પ્રાકૃતિક અન્યાય દેખિયે. મૈં પતલા દુબલા હૂં ઔર મેરે એક મિત્ર હાથી કા મુકાબિલા કરતે હૈં. આહાર એક પ્રકાર કા હોને સે કુછ નહીં હોતા, પ્રત્યેક મનુષ્ય કી પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન હૈ ઔર જિસકી જૈસી પ્રકૃતિ રહતી હૈ ઉસીકે અનુસાર ઉસકા શરીર બનતા હૈ. રક્ત, માંસ, મજ્જા વીર્ય સભી પ્રકૃતિ કે અનુયાયી હૈં. બ્રાહ્મણ કી પ્રકૃતિ શૂદ્ર કી પ્રકૃતિ સે ભિન્ન હોતી હૈ. ફિર સભી બ્રાહ્મણોં કી પ્રકૃતિ એકસી નહીં હોતી. એક એક વ્યક્તિ કી પ્રકૃતિ મેં ભિન્નતા હોતી હૈ. યહ પ્રકૃતિ કા એક સિદ્ધાંત યા નિયમ હૈ. અમેરિકા કી રેલોં કે ડબ્બોં કે સાથ સાથ ઐસે સ્થાન ભી હોતે હૈં જહાં એક સુરાહી મેં પાની ઔર એક શીશે કા ગ્લાસ રખા રહતા હૈ. યહ દોનોં વસ્તુએં અતીવ સમઝી જાતી હૈં, ઇસસે ઉન્હેં કોઇ નુકસાન નહીં પહુંચાતા. જબ કિસી યાત્રી કો પ્યાસ લગતી હૈ વહ ઉસ સ્થાન મેં ચલા જાતા હૈ ઔર સુરાહી સે ગ્લાસ મેં પાની ઢાલ કર પી લેતા હૈ. એક વાર એક ગ્લાસ કી પરીક્ષા એક વૈજ્ઞાનિક ને કી, ઉસમેં કઇ પ્રકાર કે કરોડોં વિષૈલે કીટાણુ નિકલે. ઇસકા કારણ યહી થા કિ એક હી ગ્લાસ મેં ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિયોં ને પાની પિયા થા. ઉન્હીં કે મુંહ મેં સે યહ કીટાણુ જમા હુએ થે. યહ એક જાની હુઇ બાત હૈ કિ યદિ કોઇ નીરોગ મનુષ્ય કિસી કુષ્ટરોગી કે સાથ ખાયેગા યા ઉસકે બરતે હુયે બર્તનોં કો કામ મેં લાયેગા તો ઉસે ભી કુષ્ટરોગ ઘર દબાવેગા. ઉદાહરણોં સે હમેં માલૂમ હોતા હૈ કિ અપને સે ભિન્ન પ્રકૃતિવાલે મનુષ્ય કે સાથ ભોજન નહીં કરના ચાહિયે. કિન્તુ યહ પહચાનના મુશ્કિલ હૈ કિ કિસકી પ્રકૃતિ પ્રતિકૂલ હૈ ઔર કિસકી અનુકૂલ. ઇસ કઠિનાઇ કો દૂર કરને કે લિયે પુરાને પુરખોં ને એક-દૂસરે કે સાથ ભોજન કરને કો મના કિયા હૈ. અબ હમ વિજ્ઞાન કી સહાયતા સે દેખતે હૈં કિ એક ધર્મ યા એક જાતિ કે મનુષ્યોં કો દૂસરે ધર્મ યા દૂસરી જાતિ કે દૂસરે મનુષ્ય કે સાથ નહીં ખાના ચાહિયે. મનુષ્ય કા વ્યવહૃત બર્તન યા ગમછા આદિ ભી યથાસંભવ વર્જનીય સમઝિયે. એક થાલી મેં દો યા અધિક મનુષ્યોં કો કભી ખાના નહીં ચાહિયે ઔર ન એક સ્થાન મેં વિના

૧૩૨–ડાઢી ઔર મૂંછ સે લાભ

આજકલ કે શૌકીન લોગ પ્રતિદિન ન સહી તો તીસરે દિન અવશ્ય ડાઢી બનવાતે હૈં. કુછ લોગ મૂંછોં પર ભી હાથ સાફ કરને લગે હૈં ઔર કહતે હૈં કિ ઇનસે ગંદગી બઢતી હૈ. ઐસે લોગોં કો વૉશિંગ્ટન કે ડૉક્ટર આર્થર મેકડોનલ્ડ કા લેખ પઢના ચાહિયે, જિસે ઉન્હોંને ફિલેડેલ્ફિયા કે 'દિ મેડિકલ વર્લ્ડ' મેં છપવાયા હૈ. વિજ્ઞાન કે પાઠકોં કે લિયે ઉસ લેખ કા સારાંશ યહાં દિયા જાતા હૈઃ–

"રેલ કી સડકોંપર કામ કરનેવાલે આદમિયોં કો ઠંડી, ગર્મી, વર્ષા કા સામના બહુત કરના પડતા હૈ. ઇસ લિયે ઇનકો જુકામ ખાંસી અધિક સતાતી હૈ. પરંતુ જો ડાઢી મૂંછ રખે રહતે હૈં ફેફડે ઔર શ્વાસ કે રોગોં સે કમ બિમાર હોતે હૈં. ફ્રાંસીસી સેના કે સુરંગ ખોદનેવાલે લંબી ડાઢી કે લિયે પ્રસિદ્ધ હૈં. યહ ભી જુકામ ખાંસી સે બહુત કમ બિમાર હોતે હૈં.

સ્ત્રિયોં કો ડાઢીમૂંછ નહીં હોતી, પરંતુ ઉનકી ત્વચા કે નીચે મનુષ્ય સે અધિક ચર્બી હોતી હૈ; વિશેષ કર કે ગર્દન ઔર ચેહરે મેં. ઇસકે સિવા સ્ત્રિયાં કા સ્વરયંત્ર ઔર ટેંટુઆ મનુષ્યોં કે સ્વરયંત્ર ઔર ટેંટુએ સે અધિક ભીતર રહતે હૈં. ઇતના બચાવ હોતે હુએ ભી સ્ત્રિયાં કો ફિસિકલ ન્યુરાલગિયા કી બિમારી પુરુષોં સે અધિક હોતી હૈ.

ડૉક્ટર સાહબ કહતે હૈં કિ જૈસે સિર કે બાલોં સે સિર કી રક્ષા હોતી હૈ, ઉસી તરહ ડાઢી સે ચેહરે કી રક્ષા હોતી હૈ. મૂંછ પ્રાકૃતિક શ્વાસશોધક હૈ. જબડોં ઔર કંઠ કે ઉપર ઉગે હુએ બાલોં સે ઇનકે ભીતર કે અંગોં કો ગરમી પહુંચતી હૈ ઔર ઉનકી રક્ષા ભી હોતી હૈ; મૂંછ કે બાલ હવા મેં ઉડનેવાલે હાનિકારક કીટાણુઓં ઔર ધૂલ કે કણોં કો રોક લેતે હૈં. ડાઢી કે બાલ બાહર જાનેવાલી સાંસ કી ગરમી લે કર ભીતર જાનેવાલી સાંસ કો દે દેતે હૈં, જિસસે ઠંડી હવા ગરમ હો જાતી હૈ.

યદિ આદમી દાંત કે દર્દ; ગૌરે કી બાઢ, ખાંસી, જુકામ, સૂજન ઇત્યાદિ રોગોં સે અધિક મુક્ત રહના ચાહે તો ઉસે ડાઢી રખની ચાહિયે.

જહાં કા જલવાયુ જલદી બદલતા હો વહાં ડાઢી રખને સે લાભ હોતા હૈ. [illegible] નહીં ગરમી [illegible] જૈસા પ્રભાવ નહીં [illegible] બાલ મૂંડા દેતે હૈં [illegible] જિનને [illegible] [illegible]

ધોયે માંજે પાની પીના ચાહિયે.

ઇસ વિષય મેં અભી બહુત કુછ કહને કો બાકી રહ ગયા; જૈસે કપડા યા જૂતા પહન કર કયોં નહીં ખાના ચાહિયે, દક્ષિન મુંહ બૈઠ કર ખાના કયોં મના હૈ ઇત્યાદિ. ઇનકે બારે મેં મૈં સમય મિલને પર લિખૂંગા. પાઠક ધૈર્ય ધરેં ઔર મેરી કહી હુઈ બાતોં પર ધ્યાન દેં. હમારે પૂર્વજ ઉંચે દર્જે કે વૈજ્ઞાનિક થે.

("વિજ્ઞાન"ના એક અંકમાંથી)

૧૩૧–તહેવારોની આવશ્યકતા

આપણા હૃદયમાં એ પ્રશ્ન ઉઠવો સ્વાભાવિક છે કે, વર્ષભરમાં આટલા બધા તહેવારો કે જેને વ્રતો અથવા પર્વો કહીએ છીએ, તેની શી આવશ્યકતા છે? અમારા તુચ્છ વિચાર પ્રમાણે તો હિંદુ-જાતિને સંગઠિત કરવામાં, ભેદભાવ મટાડવામાં અને ઉચ્ચ આદર્શોના અનુકરણથી પોતાને ઉચ્ચતમ બનાવવામાં ખાસ ઉપયોગી થવા માટેજ એ તહેવારોની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આપણા પૂર્વજોએ માત્ર ઉપયોગિતાવાદી બનીનેજ તેની રચના કરી નથી, પરંતુ તેમણે મહત્ત્વવાદને પોતાનું લક્ષ્ય બનાવ્યું હતું. તેઓ મહત્ત્વવાદી હતા, તેથી માત્ર પોતાના ચિત્તને શાંતિ આપવા માટે તેનો પ્રચાર કર્યો નથી. પણ વર્તમાન અને ભાવી પ્રજાના ભલા માટેજ આ તહેવારોની રચના કરી હતી. જે સમયે આ તહેવારોની રચના આપણા પૂર્વજોએ કરી, તે સમયે તેમની સમક્ષ હિંદુસંગઠનનો ઘણોજ આવશ્યક પ્રશ્ન ઉભેલો હતો. તે સમયે ભારતવર્ષપર વિદેશીઓના હુમલા થવા લાગ્યા હતા; હિંદુઓમાં પણ ફાટફૂટનાં બી વવાઇ ચૂક્યાં હતાં; ભારતીય રાજાઓ ભારતવર્ષની બહારના દેશો ઉપરનો પોતાનો અધિકાર ગુમાવતા ચાલતા હતા; હિંદુઓના ધર્મગ્રંથો વિધર્મીઓ બાળી નાખતા હતા; લક્ષ્મી પણ લૂંટારાઓદ્વારા બીજા દેશોમાં ચાલી જતી હતી; અને વૈદિક કાળના ઉચ્ચ ભાવ, પવિત્રતા, સચ્ચરિત્રતા, સત્યપ્રેમ, સહાનુભૂતિ તથા એકતાનો હ્રાસ થઇ રહ્યો હતો. અસ્તુ. ભારતની ભાવી અવદશાનું ચિત્ર તે ઋષિમુનિઓને દેખાવા લાગ્યું અને તેમ થતું અટકે, અથવા બને તેટલું ઓછું થાય, એવા હેતુથી જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઇ, તેમ તેમ એ પર્વોની સંખ્યા પણ વધતી ગઇ.

તહેવારોનો ઉદ્દેશ જાતિને પરસ્પર એકતા તથા પ્રેમસૂત્રમાં બાંધવાનોજ હોઇને એજ દૃષ્ટિથી આ અત્યંત સુંદર તથા સરળ ઉપાય યોજેલો છે. આપણે વ્રતને દિવસે ઉપવાસ અને પરમાત્માનું ભજન

ગોં મેં ભી ગલા બૈઠ જાતા હૈ ઔર સાફ સાફ બોલતે નહીં
નતા. ડાક્ટરોં કી રાય હૈ કિ જો વ્યાખ્યાનદાતા કોમે કે બઢ
ાને સે યા ગલા બૈઠ જાને સે બહુત પીડિત રહતે હૈં ઉનકો
ાઢી રખા લેની ચાહિયે.

'લિટરરી ડાઇજેસ્ટ' નામ કા પત્ર કહતા હૈ કિ ૨૫ સે ૪૫ ર્ષ કી આયુવાલે ૫૩ સ્વસ્થ પુરુષોં કે સાથ અનુભવ કિયા ગયા; જો પહલે તો ડાઢી મૂંછ રખે હુએ થે, પરંતુ પરીક્ષા કે લિયે તબીને મુંડવા દી થી. પહલે તો સબકો સર્દી સે દુઃખ જાન પડને લગા. ઇનમેંસે ચૌદહ ઐસે નિકલે જો ઇસ પરિવર્તન કો સહ સકે ઔર ઇનકો કિસી પ્રકાર કા રોગ ન હુઆ. શેષ કો દાંત ઔર જબડે કે રોગ સે, મસૂડે કે દર્દ સે, જબડે કે નીચે કી ગ્રંથિયોં કે બઢ જાને સે ઔર પહલે સે હી બિગડે હુએ દાંતોં કે અધિક ખોખલે હો જાને સે બહુત પીડા હુઇ. ડાઢી રખને સે બહુત સે દોષ ભી ઢક જાતે હૈં. ચેહરા સુડૌલ ઔર સુંદર દિખાઈ પડતા હૈ, ઝુરિયાં ઢક જાતી હૈં. મૂંછ સે હોઠ ઔર દાંતોં કે દોષ દિખાઇ નહીં પડતે.

(નવેમ્બર-૧૯૨૦ના "વિજ્ઞાન"માં લેખકઃ-શ્રી. બલદેવપ્રસાદ)

१३३—बुद्धिमानों का कथन है—

જિસ બાત કો તુમ નહીં જાનતે ઉસ સંબંધ મેં અપની અજ્ઞતા પ્રકટ કરને મેં કભી મત શરમાઓ.

પ્રત્યેક મનુષ્ય દૂસરે મનુષ્ય કો કૃપણ અથવા અમિતવ્યયી સમઝતા હૈ.

જો વ્યક્તિ તુમસે સહમત નહીં, ઉસે મૂર્ખ સમઝના મૂર્ખતા હૈ.

બડે સુઅવસર ઉન્હીંકો મિલતે હૈ જો છોટે અવસરોં સે લાભ ઉઠાતે હૈં.

એક આલસી મનુષ્ય એક મૃત મનુષ્ય સે ભી બુરા હૈ; ક્યોંકિ એક મુર્દે કી અપેક્ષા એક જીવિત આલસી અધિક સ્થાન ઘેરતા હૈ.

જિસ વ્યક્તિ કા યહ વિચાર હૈ કિ રૂપિયા સબ કુછ કર સકતા હૈ, વહ વ્યક્તિ રૂપયે કે લિયે સબ કુછ કર સકતા હૈ.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ અપને કષ્ટોં દૂસરોં કે કષ્ટસે અધિક સમઝતા હૈ.

("હિંદી મનોરંજન"ના એક અંકમાંથી)

શું નહિ બચાવે ? પ્રત્યેક મનુષ્યે સર્વ જાતિ ઉપર પ્રેમ રાખી સૌ સર્વ લોકના કલ્યાણ માટે શ્રમ કરવો એજ આર્ય સંસ્કૃતિનો પરમધર્મ છે. કવિવરી પ્રાણાયામની જગાએ જરૂર નહિ હોવાથી આ પરમધર્મનું સર્વાંશે પાલન કરવાની ભારતીય સંતાનોને પરમાત્મા યથાયોગ્ય બુદ્ધિશક્તિ આપો !

('મુંબઈ સમાચાર'ના સં. ૧૯૮૬ના દીપોત્સવી અંકમાંથી.

९-एक परोपकारमूर्ति गाय

[illegible] અધ્યાયમાં ભગવાન પોતાના [illegible] કે, અતિશય દુરાચારી માણસ પણ [illegible] શકે છે તથા શાંતિ પામે છે, [illegible] મારો આશ્રય લઈને 'પરાગતિ' [illegible] ગીતાજીમાં નથી આપી [illegible], અથવા પશુપંખી [illegible] એવો અર્થ સાચો છે [illegible] નથી ; પણ 'પાપયોનિ'માં પશુપંખી [illegible]

[illegible]

२३४–वेल्स साहब का सार्वभौम धर्म

એચ. જી. વેલ્સ સાહબ અંગ્રેજી કે બડે પ્રસિદ્ધ લેખક હૈ. ઉનકા કહના હૈ કિ યદિ નાના (અનેક) ધર્મોં મેં પારસ્પરિક વિરોધ હૈ તો ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ ઉનમેં દોષ (ખામિયે) વિદ્યમાન હો ગયે હૈં. એક ધર્મ દૂસરે ધર્મ પર વિજય પ્રાપ્ત કર પૃથ્વી પર ફૈલ જાયગા, યહ આશા હમેં નહીં રખની ચાહિયે. સત્ય કી પ્રચંડ અગ્નિ મેં જલ કર જબ સબ દોષમુક્ત હો જાવેંગે તબ સભીમેં એક હી સત્ય કા પ્રકાશ લક્ષિત હોગા. જો લોગ યહ સમઝતે હૈં કિ ધર્મ ઔર વિજ્ઞાન મેં વિરોધ હૈ વે અભી ભ્રમ મેં પડે હુએ હૈં. અંતઃકરણ કી ભાવના સે ધર્મ ને જિસ સત્ય કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ ઉસીકો ઇતિહાસ ઔર વિજ્ઞાન ભી સિદ્ધ કર રહે હૈં. યહ સત્ય યહ હૈ કિ સભી મનુષ્ય એક કુટુંબ હૈં. ઉનકા મૂલ એક હૈ ઉનકા વ્યક્તિગત જીવન, ઉનકા રાષ્ટ્રીય ઔર સામાજિક જીવન, સભી મિલ કર માનવજીવન કે અંતર્ગત હો જાતે હૈં. અપને ગ્રંથ કે અંત મેં વેલ્સ સાહબ ને ભવિષ્ય મેં એક સાર્વભૌમ ધર્મ કા દર્શન કરાયા હૈ. આપકા કથન હૈ કિ વિશ્વ–સામ્રાજ્ય મેં એક હી વિશ્વધર્મ હોગા. વહ ન તો જટિલ રહેગા ઔર ન સંકુચિત. વહ સરલ ઔર વિશાલ હોગા. વહ ન તો ઇસાઇ–ધર્મ હોગા, ન ઇસ્લામ–ધર્મ ઔર ન બૌદ્ધ–ધર્મ. વહ પવિત્ર ઔર નિર્દોષ ધર્મ હી હોગા. ઉસમેં બૌદ્ધ ધર્મ કે અષ્ટ ઉપાય રહેંગે, ઇસાઈ ધર્મ કા સ્વર્ગરાજ્ય રહેગા, ઇસ્લામ ધર્મ કા ભ્રાતૃભાવ ઔર ગીતા કા નિષ્કામ કર્મ રહેંગે.

ભવિષ્ય કા યહ સુખસ્વપ્ન કિસકો આહ્‌લાદકારક ન હોગા?

("સરસ્વતી"ના એક અંકમાંથી સારાંશ)

કિસી પુત્રવધૂ કે પક્ષ મેં અપને પુત્ર સે કોઈ સાસ ઇસ-સે અધિક ઔર ઇસસે ઉત્તમતા સે ક્યા કહ સકતી હૈ ? ઇન પંક્તિયોં મેં એક કુલબાલા કા હૃદય ખોલ કર ઉસકે પ્રિયતમ કો દિખલાયા ગયા હૈ, ઔર સાથ હી યહ ભી સૂચિત કિયા ગયા હૈ કિ એક પતિપ્રાણા કે વિયોગવિધુરા બનને પર ઉસકા જીવન કૈસા સંકટાપન્ન હો સકતા હૈ. ઇનમેં કૌશલ્યાદેવી કી ગંભીરતા જિતની સુંદરતા સે સ્ફુટિત હુઇ હૈ, ઉતની હી ઉનકી ભાવુકતા, સહૃદયતા ઔર માર્મિકતા ભી. એક ઓર વે પુત્રવધૂ કી ગંભીર મનોવેદના, ઉસકી વનગમન કી અસમર્થતા આદિ કા આવરણ હટાતી હૈ, ઔર દૂસરી ઓર પુત્ર કી આંખેં ખોલતી હૈં, ઔર ઉસે ઉચિત કર્તવ્ય કે લિયે સાવધાન કરતી હૈ. ઐસે અવસરપર વે અપને ઉત્તરદાયિત્વ કો ભી નહીં ભૂલતીં. વે પુત્ર કે મહાન કર્તવ્યોં, ઉનકે અસીમ સંકટોં ઔર દૈવદુર્વિપાક કો સમઝતી હૈં.

અતએવ યહ આજ્ઞા નહીં દેતી, કિ અપની સ્ત્રી કો અવશ્ય સાથ લેતે જાઓ, કેવલ ઇતના હી કહતી હૈ—

સોઇ સિય ચલન ચહતિ બન સાથા, આયસુ કાહ હોઇ રઘુનાથા;
અસ બિચારિ જસ આયસુ હોઇ, મૈં સિખ દેઉં જાનકિહિ સોઇ.

ફિર વ્યથિત ઔર વિરહકાતરા હો કર યહ કહ પડતી હૈં—

જો સિય ભવન રહૈ કહ અંબા, મોહિ કહઁ હોઇ બહુત અવલંબા.

યહ અંતિમ પદ્ય ઉનકે વ્યથામય આંતરિક ભાવ કા સૂચક હૈ. પુત્ર જાય તો જાય, કિંતુ વિનયશીલા પુત્રવધૂ કો વહ નહીં ત્યાગના ચાહતી. ફિર ભી કલેજે પર પત્થર રખ કર ઉન્હોંને આત્મ-સુખ કો તિલાંજલિ દી, ઔર જાનકીદેવી કી મર્મવ્યથાઓં કી હી સહાનુભૂતિ કરને કી પૂરી ચેષ્ટા કી; યહી હૈ ઉનકી મહત્તા ઔર મહાનુભાવતા, યહી 'રામ મહતારી' પદ કી પૂરી સાર્થકતા હુઇ. આર્યસંસ્કૃતિ કી હી યહ ઉદાત્ત કલ્પના હૈ, ઔર આર્ય સંસ્કૃતિ કા હી હૈ યહ અપૂર્વ આદર્શ.

આજકલ સાસ કી બડી દુર્દશા હો રહી હૈ, ઉસે માનવી નહીં દાનવી કહા જાતા હૈ. પુત્રવધૂઓં કા ચલે તો વે ઉનકા ગલા ઘોંટ દેં; પર ક્યા કરેં! કઇ કારણોં સે વિવશ હૈં, ફિર ભી ઉનકે વિરુદ્ધ કેમ્પની ધૂમ મચ રહી હૈ, અધિકાંશ પત્ર-પત્રિકાઓં મેં વે બડે અચ્છે શબ્દોં મેં સ્મરણ કી જાતી હૈં. યહ વર્તમાનકાલિક કુછ આંદોલનોં કા ફલ હૈ, જિનમેં સે એક પ્રકાર કી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરના હી કતિપય નવયુવતિયોં કા મત હૈ. ઉન્હીંકે હાથોં જહાં માતાપિતા કી છીછાલેદર હો રહી હૈ, વહાં સસુરજી કી ભી. મેરા નિવેદન હૈ કિ જિતની નવયુવતિયાં

१३५–रामायण में हिंदू संस्कृति

મદ્રાસ પ્રાંત કે લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાન્ ઔર વક્તા શ્રીયુત શિવસ્વામી ઐયર ને એક બાર અપને એક પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાન મેં કહા થા "હમારા રાજ્ય છિન જાવે, ઐશ્વર્ય ધૂલ મેં મિલે, વિભવ પદદલિત હો, સમસ્ત સંપત્તિ હર લી જાવે, હમ સર્વ પ્રકાર નિર્બલ હો જાવેં, સર્વસ્વ ગંવા દેં, તો ભી હમ નિઃસત્વ ન હોંગે, યદિ રામાયણ ઔર મહાભારત જૈસે હમારે અલૌકિક રત્ન સુરક્ષિત રહ સકેં." ઇસ કથન કા રહસ્ય ક્યા હૈ? વાસ્તવ મેં બાત યહ હૈ કિ જાતિ કી સંસ્કૃતિ હી ઉસકા જીવનસર્વસ્વ હોતી હૈ. કોઈ ભી જાતિ અપની સંસ્કૃતિ ખો કર જીવિત નહીં રહ સકતી, સંસ્કૃતિ હી વહ આધારશિલા હૈ, જિસકે સહારે જાતિજીવન કા વિશાલ પ્રાસાદ નિર્મિત હોતા હૈ. જિસ દિન યહ આધારશિલા સ્થાનચ્યુત હોગી, ઉસી દિન પુષ્ટ સે પુષ્ટ પ્રાસાદ ભી ટૂટ પડેગા. સંસાર મેં કુછ નિર્જીવ જાતિયાં અબ ભી જીવિત હૈં, કિન્તુ અપની સંસ્કૃતિ કો ખો કર વે કંકાલ-પ્રાણ હૈં, ઉનકો મરી હી સમઝિયે; ચાહે આજ મરેં, ચાહે કલ. કારણ યહ હૈ કિ સંસ્કૃતિ હી કિસી જાતિ કે અસ્તિત્વ કા પતા દેતી હૈ. યહી વહ ચિહ્ન હૈ, જો ઉસકે પૂર્વ-ગૌરવ, મહાન્ આદર્શ ઔર લોકોત્તર કાર્યકલાપ દ્વારા સંસાર કી અન્ય જાતિયાં સે ઉસકો પૃથક્ કરતા હૈ. જિસ સમય ચારોં ઓર અન્ધકાર હોને કે કારણ વહ અવનતિ-ગર્ત કી ઓર અગ્રસર હોતી રહતી હૈ, ઉસ સમય ઉસકે આલોક સે આલોકિત હો કર વહ ઉચિત પથ ગ્રહણ કરતી હૈ, ઔર ઉસ સમુન્નતિ-સોપાન પર ચઢને લગતી હૈ, જો ઉસકો ઉત્થાન કે સમુચ્ચ શિખર પર આરૂઢ કર દેતા હૈ. ભારત મેં યવન, શક, હૂણ આદિ બડી બડી બલવાન જાતિયાં આયીં. પરમ પરાક્રાન્ત વહ મુસલમાન જાતિ આયી, જિસને યહાં શાસન કિયા, વહીં અપને ધર્મ કા વહ વિજયદુંદુભી બજાયી, જિસકે દ્વારા દેશ કા દેશ ઉસકે ધર્મ મેં દીક્ષિત હો ગયા. કિંતુ રામાયણ ઔર મહાભારત કી પવિત્ર સંસ્કૃતિ કે બલ સે હિન્દુ ધર્મ આજ ભી જીવિત હૈ; જીવિત હી નહીં, ઉનકી અપની વહ અલૌકિક મહત્તા દિખલાઈ હૈ કિ જિસકે બલ સે સંસારવિજયિની તલવાર ભી ટુકડે ટુકડે હો ગયી. જિસ સમય ભારતવ્યાપી મુસલમાન સામ્રાજ્ય ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પા રહા થા, ઔર ઉસકી ગુરુ ગર્જના સે ભારત-વસુંધરા કમ્પિત હો રહી થી; તબ યહ અનુમાન હો રહા થા, કિ અબ ભારતીયતા કી સમાપ્તિ હો જાયગી; હિન્દૂ ધર્મ વિલુપ્ત હો જાયગા; હિન્દૂ-જાતિ નામશેષ રહ જાયગી ઔર

પુત્રવધૂએં હૈં, ક્યા વે બિલકુલ દૂધ કી ધૂલી, ઔર સાફ સુથરી હૈં, ઔર જિતની સંસાર કી કાલિમાએં હૈં, વે સાસોં કે મુંહપર હી પુતી હુઇ હૈં ? કદાપિ નહીં. અભી ભી આર્યસંસ્કૃતિ જીવિત હૈ, ભારતવર્ષ કી અધિકાંશ કુલ–લલનાએં આજ ભી ઉસીકે શાસન મેં હૈં. નગરોં મેં વિશેષ કર ગ્રામોં મેં અભી અનેક સાસ–પતોહુએં ઐસી હૈં, જિનકો હમ મૂર્તિમતી કૌશલ્યા ઔર જાનકી ન કહ સકેં તો માનવી તો અવશ્ય કહ સકતે હૈં. ઉન્હીંકે પુણ્યપ્રતાપ સે આજ ભી ભારતમાતા કા મુખ ઉજ્જવલ હૈ, મેરા વિશ્વાસ હૈ સદા હી ઉજ્જવલ રહેગા. ક્યોંકિ ‘सत्यमेव जयते नानृतम्।’ મૈં યહ નહીં કહતા કિ દુષ્ટ સાસેં નહીં હૈં; હૈં, અવશ્ય હૈં; કિંતુ જહાં દો ચાર દુષ્ટ હૈં, વહાં દસ પાંચ ભલી ભી હૈં. કુત્સા કરતે સમય ભલી સાસોં કો ક્યોં ભૂલા દિયા જાતા હૈ? સ્મરણ રખા જાય જો આજ વધૂએં હૈં, કલ વે ભી સાસ હોંગી. મેરા વિચાર હૈ કિ સાસ ભલી હોને કે લિયે પુત્રવધૂ કા ભી ભલી હોના આવશ્યક હૈ. બિના કારણ કોઇ કિસીકો નહીં સતાતા; સતાને કે કારણ હોને ચાહિયે. ફલ બીજ કા પરિણામ હોતા હૈ, બિના કુબીજ બોયે કુફલ નહીં ફલ સકતા. તાલી દોનોં હાથોં સે બજતી હૈ. પતોહૂ સાસ કા આદર કરેગી, તો કોઇ કારણ નહીં હૈ કિ સાસ ડંડા લે કર સીધી હો. ગૃહકલહ કહાં નહીં હોતા ? કિંતુ સંભાલને સે હી સબ સંભલ જાતા હૈ, બનાને સે બિગડી બાત ભી બન જાતી હૈ, સહિષ્ણુતા ઔર ક્ષમા બડી ચીજ હૈ. સેવા ઔર આત્મોત્સર્ગ સે પથ્થર ભી પિઘલ જાતા હૈ. ભગવાન કરે, ઘર ઘર શ્રીમતી કૌશલ્યા–જૈસી સાસ ઔર શ્રીમતી જાનકી જૈસી પુત્રવધૂએં દિખલાયી પડેં, જિસસે હમારે પવિત્ર ગૃહોં મેં પાશ્ચાત્ય કલુષિત પ્રભાવોં કા પદાર્પણ ન હો સકે.

માતા કી બાતેં સુન કર ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર ચિંતિત હુએ, પહલે તો વિવેકમય વચન કહ કર ઉન્હોંને ઉનકો સમઝાયા, ઇસકે ઉપરાંત જાનકીજી સે કુછ કહના ચાહા; પરંતુ મર્યાદા બાધક હુઈ, માતા કા સંકોચ હુઆ; કિંતુ સમય દેખ કર ઉન્હેં ઉનસે કુછ કહના હી પડા, ગોસ્વામીજી લિખતે હૈં:—

માતુ સમીપ કહત સકુચાહીં, બોલે સમય સમુઝિ મન માહીં.

ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર મર્યાદાપુરુષોત્તમ હૈં, પરંતુ પ્રબલ કાલ સે ઉનકી ભી ન ચલી. શ્રીમતી જાનકીદેવી સે ઉન્હોંને જો કહા, ઉસે સુનિયે—

રાજકુમારિ સિખાવન સુનહૂ, આન ભાંતિ [illegible] કછુ ગુનહૂ.
આપન મોર નીક જો ચહહૂ, બચન [illegible] ગૃહ રહહૂ
આયસુ મોરિ સાસ–સેવકાઇ, સબ બિધિ ... ભલાઇ.

એહિતેં અધિક ધરમ નહિં દૂજા, સાદર સાસ-સસુર-પદ-પૂજા.
જબ જબ માતુ કરહિં સુધિ મોરી, હોઇહિં પ્રેમ બિકલ મતિ ભોરી.
તબ તબ તુમ્હ કહિ કથા પુરાની, સુંદરિ સમુઝાએહુ મૃદુ બાની.
કહૌં સુભાય સપથ સત મોહી, સુમુખિ માતુહિત રાખૌં તોહી.

કૈસી ઉચિત ઔર માર્મિક બાતેં હૈં! ભગવાન રામચંદ્ર જૈસે વિનયનમ્ર ઔર મર્યાદાશીલ પુત્ર કે મુખ સે દૂસરી કૌન બાત નિકલતી! ઉન્હોંને યહ ભી કહાઃ-જો કુછ મૈં કહ રહા હૂં, વહ ગુરુ એવં શ્રુતિસંમત હૈ; અતએવ ઇસ ધર્મફલ કો, બિના કષ્ટ કા અનુભવ કિયે લાભ કરના ચાહિયે.

ગુરુ-શ્રુતિ-સંમત ધરમફલ, પાઇઅ બિનહિં કલેસ.

શ્રુતિ કહતી હૈ—'मातृदेवो भव, पितृदेवो भव, आचार्यदेवो भव।'

શાસ્ત્ર કહતા હૈ—'प्रत्यक्षदेवता माता' 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।'

સ્મૃતિ કહતી હૈ—

संयतोपस्करा: दक्षा: हृष्टा व्ययपराङ्मुखी।
कुर्यात् श्वशुरयो: पादवन्दनं भर्तृतत्परा॥ (યાજ્ઞવલ્ક્ય)
उपाध्यायान् दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता।
सहस्रं तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते॥ (મનુ)

માતા, પિતા ઔર આચાર્ય દેવતા હૈ, માતા પ્રત્યક્ષ દેવતા હૈ, જનની ઔર જન્મભૂમિ સ્વર્ગ સે ભી શ્રેષ્ઠ હૈ. સ્ત્રી કો સંયતોપસ્કર, દક્ષ, હૃષ્ટ ઔર વ્યર્થ-વ્યયપરાઙ્મુખી હોના ચાહિયે. પતિ મેં રત રહ કર સદા સાસ-સસુર કી સેવા કરના ઉસકા ધર્મ હૈ. ઉપાધ્યાય સે દશગુણ આચાર્ય કા, આચાર્ય સે શતગુણ પિતા કા, ઔર પિતા સે સહસ્રગુણ ગૌરવ માતા કા હૈ.

ઇસ પ્રધાન ધર્મ કી શિક્ષા દેને કે બાદ ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર ને વન કી ભયંકરતાઓં ઔર વહાં કી અસુવિધાઓં કા બડા હી વિશદ વર્ણન કિયા હૈ. પાઠક રામાયણ મેં ઉસકો દેખ સકતે હૈં. અધિકાંશ વર્ણન બડા હી ભાવમય ઔર સુંદર હૈ, કવિત્વ તો ઉસમેં કૂટ કૂટ કર ભરા હૈ-કુછ પંક્તિયાં દેખિયે—

ડરપહિં ધીર ગહન સુધિ આએ, મૃગલોચનિ તુમ્હ ભીરુ સુભાએ.
હંસગવનિ તુમ્હ નહિં બન જોગૂ, સુનિ અપજસુ મોહિં દેઇહિ લોગૂ.
માનસ-સલિલ-સુધા પ્રતિપાલી, જિઅઇ કિ લવનપયોધિ મરાલી.
નવરસાલ બનબિહરનસીલા, સોહ કિ કોકિલ બિપિન કરીલા.

ઇન પંક્તિયોં મેં કિતની સ્વાભાવિકતા ઔર ભાવુકતા હૈ, સહૃદયજન સ્વયં ઉસકા અનુભવ કરેં. કુછ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોં કા મત હૈ કિ શ્રીમતી જનકનંદિની કા ચરિત્ર જિસ રૂપ મેં ભારતીય

ચરિત્ર મેં હી આત્મા કી મહત્તા કા પ્રદર્શન કરતે હૈં, ઔર નિત્ય કે કાર્યકલાપ મેં હી 'સત્યં શિવં સુંદરમ્' કી કલ્પના. ઈસી લિયે વે જો કુછ કહતે હૈં, ઉનકો હૃદય સ્વીકાર કર લેતા હૈ. કુછ ઇસી પ્રકાર કી કૃતિયાં આપકે સામને ઉપસ્થિત કી જાતી હૈં.

પિતા કી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કર ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર વન-યાત્રા કે લિયે પ્રસ્તુત હૈં, શ્રીમતી કૌશલ્યાદેવી કી સેવા મેં ઉપસ્થિત હો કર ઉનસે અનુનય-વિનય કર રહે હૈં, ઇસી સમય વ્યથિત-હૃદયા વિદેહનંદિની વહાં આયીં. ગોસ્વામીજી લિખતે હૈંઃ—

> સમાચાર તેહિ સમય સુનિ, સીય ઉઠી અકુલાઈ;
> જાઇ સાસુ-પદ કમલ-જુગ, બંદિ બૈઠિ સિરૂ નાઈ.

દેખે કે દ્વિતીય ભાગ મેં કુલ-લલના કી કિતની મર્યાદાશીલતા અંકિત હુઈ હૈ, યહ અવિદિત નહીં. ભગવતી જાનકી સીધે આ કર ભગવાન રામચંદ્ર કે સામને નહીં ખડી હો ગયીં, ઉન્હીંને કથોપ-કથન નહીં પ્રારંભ કિયા. ક્યોં? ઇસ લિયે કિ ઇસસે શ્રીમતી કૌશલ્યાદેવી કા તિરસ્કાર હોતા. આર્ય જાતિ કી યહ સંસ્કૃતિ હૈ, કિ બડોં કી ઉપસ્થિતિ મેં બહૂયેં લજ્જા ત્યાગ કર પતિ સે સંભાષણ નહીં કરતીં, ઉનસે બોલતી તક નહીં. આજ ભી કુલીનોં મેં યહ પરંપરા પ્રચલિત હૈ. ફિર આદર્શ ગૃહિણી સીતાદેવી ઐસા ક્યોં કરતી? વે આયીં ઔર સાસ કી ચરણવંદના કર કે, સિર નીચા કર કે બૈઠ ગયીં! કિતના સલજ્જ ભાવ હૈ! 'બૈઠિ સિરૂ નાઇ' લિખ કર ગોસ્વામીજી ને જો માર્મિકતા દિખલાઈ હૈ, વહી ઉનકી વિશેષતા હૈ. યહ 'બૈઠિ સિરુ નાઇ' જાનકીજી કે હૃદય કા પ્રતિબિંબ હૈ. ઇસ કાર્યદ્વારા ઉન્હોંને અપની મર્યાદાશીલતા, અપની આકુલતા ઔર અપની અશક્તતા કા હી પ્રદર્શન નહીં કિયા, દૈન્ય દિખલા કર સહાયતા કી ભિક્ષા ભી માંગી. સંભવ હૈ કિ આજકલ કી શિક્ષિતા લલનાયેં, ઇસકો પરાધીનતા કી કુત્સિત બેડી સમઝેં, કિંતુ યહ મર્યાદાશીલતા કી વહ મૌક્તિક માલા હૈ, જિસકો ધારણ કર પ્રત્યેક કુલબાલા કી અપૂર્વ શોભા હો સકતી હૈ. આર્ય સંસ્કૃતિયાં અત્યંત ઉદાત્ત હૈં, ઉનમેં સ્વાર્થપરતા કા ઉતના સ્થાન નહીં, જિતના સહાયતા કા. વહ અપને સુખવિલાસ મેં હી જીવન કી સાર્થકતા નહીં સમઝતી. વહ તભી કૃતકૃત્ય હોતી હૈં, જબ ગુરુજન, આત્મીયજન અથવા અન્ય ઉપકારકામુક જનોં કી સેવા કર આત્મોત્સર્ગ કર પાતી હૈં. વે ઉચ્છૃંખલતા એવં નિર્લજ્જતા સે મર્યાદાશીલતા કો, ઔર સંકીર્ણ હૃદયતા એવં મદાન્ધતા સે સહૃદયતા કો ઉત્તમ સમઝતી હૈ. ઇસી લિયે શાસ્ત્રોં મેં ઐસે આદેશ હૈં, કિ જિનસે ઇસ પ્રકાર કે સંસ્કારોં કા ઉદય હો. કુછ નીચે લિખે જાતે હૈં—

કવિયોં ને અંકિત કિયા હૈ, વહ કલ્પિત હૈ, ઉસમેં વાસ્તવિકતા કા લેશ નહીં. ઉનપર વિપત્તિ કા પહાડ ટૂટ પડતા હૈ; પરંતુ ઉસ અવસ્થા મેં ભી ઉનકો કુછ કહતે નહીં દેખા જાતા. જ્ઞાત હોતા હૈ ઉનકે મુખ મેં જીભ હી નહીં, યા કિસીને ઉનકે મુખ પર મુહર લગા દી હૈ. વહ બડે સે બડા દુઃખ સહ લેતી હૈં, પરંતુ ઉફ્ ભી નહીં કરતી. વજ્ર ટૂટ પડતા હૈ, કિંતુ હિલતી તક નહીં. ઐસી પ્રસ્તર–પ્રતિમા હો સકતી હૈ, કોઇ જીવધારિણી નહીં. ઐસી હી ઐસી તર્કનાએં કર કે વે દિલ કે ફફોલે ફોડતે હૈં, ઔર ઇસ પ્રકાર કી ઔર કિતની હી ઉટપટાંગ બાતેં કહતે રહતે હૈં. વાસ્તવ બાત યહ હૈ કિ જિસ વાતાવરણ મેં ઉનકે હૃદય કા વિકાસ હુઆ હૈ, જો દૃશ્ય ઉનકે નેત્રોં કે સામને ઉપસ્થિત હોતે રહતે હૈં, પતિપત્ની કે જિન પારસ્પરિક વ્યવહારોં કા ઉનકો અનુભવ હૈ, વૈસી હી ઉનકી વિચારપરંપરા ઔર મનનશૈલી હૈ. યોરપ કી સ્ત્રિયાં મેં આત્મપરાયણતા અધિક હોતી હૈ. વે ઉતની પતિપ્રેમિકા ઔર સ્નેહમયી નહીં હોતી, જિતની એશિયા—વિશેષતઃ ભારત કી કુલ-લલનાએં હોતી હૈં. વે પતિપરાયણા તભી તક રહતી હૈં. જબતક ઉનકે સ્વાર્થોં કી પૂર્તિ હોતી રહતી હૈ. સ્વાર્થ મેં વ્યાઘાત ઉપસ્થિત હોને પર વે તત્કાલ ઉનકો ત્યાગ દેતી હૈં. આજકલ યહ પ્રવૃત્તિ બહુત હી પ્રબલ હો ગયી હૈ. પતિ કી આજ્ઞા મેં રહના, ઉનકી સેવા કે લિયે આત્મોત્સર્ગ કરના ઉનકી દૃષ્ટિ મેં આત્મવિક્રય હૈ. વિવાહબંધન ઉનકી દૃષ્ટિ મેં ઉતના પવિત્ર નહીં, વે બાત કી બાત મેં ઉસે તોડ સકતી હૈં. ઉનકા સ્વભાવ ઉગ્ર, અસંયત ઔર પ્રાયઃ ઉચ્છૃંખલ હોતા હૈ. ઇસ પ્રકાર કી પ્રવૃત્તિ કો વે તેજસ્વિતા કહતી હૈં. ઉનકી સ્વતંત્રતા કી કામના ઇતની તીવ્ર હોતી હૈ, કિ પતિ કે સામને યદિ થોડા ભી ઝુકના પડે, તો વે ઉસે પરતંત્રતા માન બૈઠતી હૈં. જિસ દેશ, જિસ સમાજ કે ઐસે આદર્શ હોં, ઉસ દેશ ઔર સમાજ મેં પલા, યદિ સીતાદેવી કો અધિક ધીર, ગંભીર, સંયત આત્મત્યાગ કી મૂર્તિ ઔર પ્રતિપ્રાણા દેખ કર ઉનકે વિષય મેં તથાકથિત વિચાર પ્રકટ કરે તો ક્યા આશ્ચર્ય ! મેરે કથન કા યહ મતલબ નહીં, કિ યોરપ મેં પતિપરાયણા સ્ત્રિયાં હોતી હી નહીં, ઐસા કહના ઔર સોચના, અન્યાય હોગા. મિલ્ટન ને એક સ્થાન પર 'ઇવ' કે મુખ સે ઇન શબ્દોં કો કહલાયા હૈ–જો શબ્દ ઉન્હોંને આદમ ને કહે હૈં—

"જો આ[illegible] આજ્ઞા હોતી હૈ, ઉસે મૈં બિના કુછ કહે સુને સ્વીકાર કરતી [illegible] ઈશ્વરીય ઇચ્છા યહી હૈ. આપકે નિયંતા [illegible] [illegible] મેરે [illegible]"

[illegible] ને જિતની નતીના[illegible] સ્ત્રિયાં હોંગી, પ્રાયઃ સબકે હૃદય કા

ભાવ ઐસે હી હોગા. યદિ યોરપ કી સ્ત્રિયાં મેં ઐસા ભાવ ન પાયા જાતા, તો મિલ્ટન કી લેખની મેં ઐસે શબ્દ નિકલતે હી નહીં, અભાવ મેં ભાવ નહીં હોતા. યોરપ કી સ્ત્રિયા મેં રજોગુણ ઔર તમોગુણ હી હોતા હૈ, સતોગુણ નહીં; ઐસા કહના અસ્વાભાવિક હોગા. વહાં સ્વાભાવિકતા કા લોપ હો ગયા હૈ, કૃત્રિમતા હી શેષ હૈ; યહ ભી નહીં કહા જા સકતા. કિંતુ યહ પરમ સત્ય હૈ કિ આજકલ ધાર્મિકતા કા સ્થાન સ્વેચ્છાચારિતા ગ્રહણ કર રહી હૈ, ઇસી લિયે વહાં કા વાયુ-મંડલ વિશેષ કલુષિત હો ગયા હૈ. યોરપ મેં સતી-સાધ્વી સ્ત્રિયોં કા અભાવ નહીં, કિંતુ વે ઉંગલિયોં પર ગિની જા સકતી હૈં. લેખ પ્રાયઃ વૈસી હી સ્ત્રિયોં કે હાથ મેં હૈ, જિનકા ચિત્રણ ઉપર હુઆ હૈ. અનએવ ઉન્હીં કે પ્રભાવોં સે લોગ પ્રભાવિત હૈં, ઔર વૈસે હી અસંગત વિચાર ભારત કી પુનિત સભ્યતા મેં પલી સ્ત્રિયોં કે વિષય મેં પ્રકટ કરને કે લિયે બાધ્ય હૈં; કિંતુ ઇસ પ્રકાર કી નિર્મૂલ બાતોં કા મૂલ્ય હી ક્યા!

સીતાદેવી ભારત કી સતી-સાધ્વી સ્ત્રિયાં કી શિરોમણિ હૈં. ઉનકો આર્ય સંસ્કૃતિ કી દિવ્ય મૂર્તિ કહ સકતે હૈં. ઉનકે મુખ મેં જિહ્વા હૈ, કિંતુ બડી હી સંયત. ઉનકે મુંહ પર મુહર કભી નહીં લગી, વે સમયપર બોલતી હૈં; કિંતુ ઉનકે શબ્દ તુલે હુએ ઔર ગંભીર હોતે હૈં. ઉન શબ્દો મેં મહાનુભાવતા ભરી હોતી હૈ, પર સાથ હી હૃદય કી વિશાલતા ભી. કટુ વચન કહના, ઉદ્ધત બન જાના, ઉનકે સ્વભાવ કે વિરુદ્ધ હૈ. જૈસી મર્યાદાશીલતા ઔર સદાશયતા ઉનમેં દૃષ્ટિગત હોતી હૈ, અન્યત્ર નહીં; ઔર બાતો કી તરહ સભ્યતા કે ભી સ્તર હોતે હૈં. પહલે વહ ઇતની ઉદાત્ત, સંયત ઔર ગંભીર નહીં હોતી, જિતની ઉન્નત અવસ્થા મેં. સાંસારિક અન્ય પદાર્થોં કી તરહ ઉસકા ભી ક્રમશઃ વિકાસ હોતા હૈ. [illegible]

[illegible]

કિતની સ્વાભાવિકતા હૈ! વે કિતના શીઘ્ર અપની પુત્રવધૂ કે મહલ મેં પ્રવેશ કર ગયીં. શ્રીજાનકીજી માતા કે સમીપ સિર નીચા કર કે ખડી તો ગયીં, પરંતુ મુંહ ન ખુલા, વે કુછ કહ ન સકીં. કૈસે કહતીં? સંકોચ ને લબ બન્દ કર રખ્ખા થા. ઇતની નહીં, હૃદય મેં દુઃખ કી એક વિચિત્ર ઘનઘોર ઘટા ઉઠ રહી થી, વે સોચ રહી થીં—

બૈઠિ નમિત મુખ સોચતિ સીતા, રૂપરાસિ પતિ-પ્રેમ-પુનીતા.
ચલન ચહત બન જીવનનાથૂ, કેહિ સુકૃતિસન હોઇહિ સાથૂ.
કી તનુ પ્રાન કિ કેવલ પ્રાના, બિધિ કરતબ કુછ જાઇ ન જાના.
× × × × ચારુ ચરન-નખ લેખતિ ધરની.

દેખા આપને, સામયિક અવસ્થા કી કિતની સુંદર વર્ણના હૈ! 'બૈઠિ નમિત મુખ' સે 'ચારુ ચરન નખ લેખતિ ધરની' તક કૈસે ભાવમય શબ્દવિન્યાસ હૈં, ઉનસે શ્રીમતી જાનકીદેવી કી સંકોચમય દશા, ઉનકે ચિંતા-નાટ્ય, ઉનકે દૃઢ વિચાર, પવિત્ર પ્રેમ આદિ પર કિતના સુંદર પ્રકાશ પડતા હૈ. હૃદય મેં જો ઘટા ધૂમ સે ઉઠ રહી થી, નેત્રોં કે સહારે વહ બરસ ભી પડી. ગોસ્વામીજી ને લિખા—

મંજુ બિલોચન મોચતિ બારિ,

કૌશલ્યાદેવી પહલે હી સબ સમઝ ગયી થીં, નેત્રોં કે જલ ને ઉનકો ઔર આર્દ્ર કર દિયા. ઇસ લિયે દૂસરી અર્દ્ધાલિયેં લિખી ગયીં— બોલી દેખિ રામ-મહતારી.

'રામ-મહતારી' કા કિતના સાર્થક પ્રયોગ હૈ! પુત્ર પર માતા કા અધિકાર તો સૂચિત હુઆ હી, સાથ હી ઉનકે હૃદય કી મહત્તા ઔર દ્રવણશીલતા ભી ઉસસે વિદિત હુઈ. રામ-મહતારી ક્યા બોલીં, અબ ઉસે ભી સુનિયે—

તાત સુનહુ સિય અતિ સુકુમારી, સાસ-સસુર પરિજનહિં પિયારી.
પિતા જનક ભૂપાલ-મનિ, સસુર ભાનુ-કુલ-ભાનુ;
પતિ રબિકુલ-કૈરવ-બિપિન, બિધુ-ગુન-રૂપ નિધાનુ.
મૈં પુનિ પુત્રબધૂ પ્રિય પાઈ, રૂપ રાસિ ગુન સીલ સુહાઈ.
નયન પુતરિ કરિ પ્રીતિ બઢાઈ, રાખેઉં પ્રાન જાનકિહિં લાઈ.
કલપબેલિ જિમિ બહુબિધિ લાલી, સિંચી સનેહસલીલ પ્રતિપાલી.
ફૂલત ફલત ભયેઉ બિધિ બામા, જાનિ ન જાઇ કાહ પરિનામા.
પલંગપીઠ તજિ ગોદ હિંડોરા, સિય ન દીન્હ પગુ અવનિ કઠોરા.
જિઅનમૂરિ જિમિ જુગવત રહેઉં, દીપબાતિ નહીં ટારન કહેઉં.
સોઇ સિય ચલન ચહતિ બન સાથા, આયસુ કાહ હોઈ રઘુનાથા.
ચંદ્ર-કિરન રસ-રસિક ચકોરી, રબિરૂખ નયન સકૈ કિમિ જોરી.
કરિ, કેહરિ, નિસિચર ચરહિં, દુષ્ટ જંતુ બન ભૂરિ;
બિષબાટિકા કિ સોહ સુત, સુભગ સજીવન-મૂરિ.

બનહિત કોલ કિરાત કિશોરી, રચી બિરંચિ બિષય-સુખ-ભોરી.
પાહન કૃમિ જિમિ કઠિન સુભાઉ, તિન્હહિં કલેસુ ન કાનન કાઉ.
કે તાપસતિય કાનનજોગૂ, જિન્હ તપ હેતુ તજા સબ ભોગૂ.
સિય બન બસિહિ તાત કેહિ ભાંતી, ચિત્રલિખિત કપિ દેખિ ડેરાતી.
સુર-સર-સુભગ બનજ-બન-ચારી, ડાબર-જોગ કિ હંસકુમારી.
અસ બિચારી જસ આયસુ હોઇ, મૈં સિખ દેઉં જાનકિહિ સોઈ.
જૌં સિય ભવન રહૈ કહ અંબા, મોહિ કહં હોઇ બહુત અવલંબા.

શ્રીમતી કૌશલ્યાદેવી આદર્શ માતા હી નહીં, આદર્શ સાસ ભી હૈ. સાસ કા પતોહૂ કે પ્રતિ વહ સચ્ચા ઔર પવિત્ર સ્નેહ જો ગૃહ કો સ્વર્ગ બનાતા હૈ, ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ કો ઉન્નત કર કુટુંબ કો સુખ-શાન્તિમય કર દેતા હૈ, વે ઉસકી મૂર્તિ થીં. ભાવમય શબ્દોં મેં ઉનકે હૃદય કા પ્રેમ જિસ પ્રકાર વ્યંજિત હુઆ હૈ, વહ બડા હી ગંભીર, ઉદાત્ત એવં દ્રાવક હૈ.

'નયનપુતરિ કરી પ્રીતિ બઢાઈ, રાખેઉં પ્રાન જાનકિહિં લાઈ.
કલપબેલિ જિમિ બિધિ લાલી, સીંચિ સનેહસલિલ પ્રતિપાલી.
જિઅનમૂરિ જિમિ જુગવત રહેઉં, દીપબાતિ નહિં ટારન કહેઉં.

ઇન પંક્તિયાં મેં કિતની મમતા ભરી હૈ, ઇનમેં કિતના આદરભાવ ઔર પ્યાર હૈ, કિતના પ્રેમ ઔર વાત્સલ્ય હૈ, કિતની કરુણા ઔર દ્રવણશીલતા હૈ, ક્યા યહ બતલાના હોગા? કૌન સહૃદય હૈ, જો ઇન ભાવોં કો ઇનમેં છલકતા ન પાવેગા? જબ કૌશલ્યાદેવી કહતી હૈં-

'પલઁગ-પીઠ તજી ગોદ હિંડોરા, સિય ન દીન્હ પગુ અવનિ કઠોરા.'
'બન હિત કોલ કિરાત કિસોરી, રચી બિરંચિ વિષય-સુખ-ભોરી.'
'કે તાપસતિય કાનનજોગૂ, જિન્હ તપહેતુ તજા સબ ભોગૂ.'
'સિય બન બસિહિ તાત કેહિ ભાતિ, ચિત્રલિખિત કપિ દેખી ડેરાતી.'

તબ જાનકી દેવી કી સરલતા, કોમલતા, ઉનકે સ્વભાવ કા ભોલાપન ઔર ઉનકી ભીરુ પ્રકૃતિ આંખોં કે સામને ફિર જાતી હૈ; સાથ હી હૃદય મેં એક ઐસી વેદના હોને લગતી હૈ, જો ચિત્ત કો વિહ્વલ કર દેતી હૈ. યદિ કૌશલ્યાદેવી સીતાજી કા મુંહ ન જોહતી રહતીં, ઉનકે સુખ સે રહને કા ધ્યાન ન રખતી હોતીં, તો ઉનકે મુખ સે ઇસ તરહ કી બાતેં ન નિકલતીં. ઇન પંક્તિયોં મેં ઉનકી વ્યથા હી મૂર્તિમંત હો કર વિરાજમાન નહીં હૈ, ઉનકી વહ વાંચ્છા ભી ઝલક રહી હૈ, જો પુત્રવધૂ કે સા.પ.રખુ કનેય કો દેખ કર ભી વિચલિત હોતી હૈ

'ચંદ-કિરન-રસ-રસિક ચકોરી, [illegible]
સુર-સર-સુભગ બનજ-બન-ચારી, [illegible]

[illegible]

કૌશલ્યાદેવી કે સામને જનકનંદિની કો સીધે પતિ સે બાતચીત કરને મેં મર્યાદા બાધક થી, અતએવ ઉન્હોંને ઉન્હીં કા, સહારા ઢૂંઢા; કિંતુ ઇસ મેં ઉનકો સફલતા ન હુઇ. ભગવાન્ રામચંદ્ર ને ઐસી બાતેં કહીં, કિ ઉન્હેં બોલને કી નૌબત આયી. ઇસ લિયે પહલે ઉન્હોંને—

લાગિ સાસુપગ કહ કર જોરી, છમબિ દેવિ બડિ અબિનય મોરી.

ઇસ પદ્ય મેં કિતની મર્યાદાશીલતા હૈ, 'छमवि देवि बडि अविनय मोरी' મેં ઉનકે સરલ ઔર વિનમ્ર હૃદય કી કિતની સુંદર પ્રતિચ્છાયા હૈ! સાસ સે અવિનય કી ક્ષમા માંગ કર ઉન્હોંને પતિદેવ સે જો કુછ કહા, ઉસમેં પતિપ્રેમ કા પ્રવાહ ઉમડા પડતા હૈ-ઉસકા એક એક શબ્દ બડા હી ભાવમય હૈ-ઉસકી કુછ પંક્તિયા દેખિયેઃ—

મૈં પુનિ સમુઝિ દીખ મનમાહીં, પિયબિયોગસમ દુખુ જગ નાહીં.

તુમ્હ બિનુ રઘુકુલ-કુમુદ-બિધુ, સુરપુર નરક સમાન.

માતુ પિતા ભગિની પ્રિય ભાઈ, પ્રિય પરિવારૂ સુહૃદ-સમુદાઈ.
સાસુ સસુર ગુરુ સજન સુહાઈ, સુત સુંદર સુસીલ સુખદાઈ.
જહાં લગિ નાથ નેહ અરુ નાતે, પિય બિનુ તિયહીં તરનિહુતે તાતે.
તનુ ધનુ ધામુ ધરનિ પુરરાજૂ, પતિબિહીન સબ સોકસમાજૂ.
ભોગ રોગસમ ભૂષન ભારૂ, જમ-જાતના સરિસ સંસારૂ.
પ્રાનનાથ તુમ્હ બિનુ જગ માહીં, મોકહૂં સુખદ કતહૂં કછુ નાહીં.
જિઅ બિનુ દેહ નદી બિનુ બારી, તૈસિય નાથ પુરુષ બિનુ નારી.
નાથ સકલ સુખ સાથ તુમ્હારે, સરદ-વિમલ-બિધુ-બદન નિહારે.

વિવાહકાલ મેં સપ્તપદી કે સમય પત્ની પ્રતિજ્ઞા કરતી હૈઃ—

आर्ते आर्ता भविष्यामि सुखदुःखविभागिनी ।
वचाज्ञां पालविष्यामि पञ्चमे सापदे वदेत् ॥

'આર્ત હોને પર આર્ત હૂંગી, સુખદુઃખભાગિની હૂંગી, ઔર તુમ્હારી આજ્ઞા કા પાલન કરૂંગી.' કહા જા સકતા હૈ ઇસ પ્રતિજ્ઞા કે અનુસાર ઉનકો વહી કરના ચાહિયે થા, જો પતિ ને આજ્ઞા દી થી; કિંતુ ઉન્હોંને દુઃખ નિવેદન કરના પ્રારંભ કિયા. ક્યા યહ અમર્યાદા નહીં ? પહલી બાત યહ કિ 'आपत्काले नियमो नास्ति ।' દૂસરી બાત યહ કિ ઉન્હોંને અવજ્ઞા કયા કી ? કોઈ આજ્ઞા હોને પર ઉસકે પાલન કરને મેં જો બાધાએં ઉપસ્થિત હોંગી, ક્યા ઉનકા નિવેદન કરના આજ્ઞા ન માનના હૈ ? આજ્ઞા માનને કી અપેક્ષા પતિ કી દુઃખસુખસંગિની હોના, ઉનકે લિયે જીવન ઉત્સર્ગ કરના ક્યા અધિક સંગત નહીં ? સીતાદેવી કી ચેષ્ટા યહી તો હૈ. સ્ત્રી કા સર્વસ્વ પતિ હી તો હૈ, ફિર યહાં તો પ્રાણ કી બાધા ઉપસ્થિત હૈઃ—

એક લેખ લખ્યો છે. તેમાં આપેલી હકીકત ઉપરથી જણાશે કે, ઋદ્ધિસિદ્ધિની જનની ગાયને ગોમાતાતરીકે પૂજવામાં કેટલું રહસ્ય રહેલું છે, કેટલી કૃતજ્ઞતા રહેલી છે. ગોમાતાના પૂજારીઓ કહેવાતા આપણે માટે તો આજે એ કરુણામૂર્તિ જ રહી છે, અને ભક્તજનના ઉપર જણાવેલા લક્ષણનો પૂર્વાર્ધ જ આપણે સાચો પાડીએ છીએ; કારણ ગોમાતાને ઉદ્વેગ પમાડવામાં આપણે કશી બાકી નથી રાખતા. ગોમાતા 'જીસ'ના અવસાનની નોંધથી આપણી કૃતજ્ઞતાને નહિ તો ગોરક્ષાબુદ્ધિને ઉત્તેજન મળે એ હેતુથી તેના જીવનનો ઇતિહાસ બાઇ જાનીના લેખમાંથી અહીં આપું છું:—

"સ્કૉટલૅંડની એરશાયર અને પંજાબની હરિયાણા ઓલાદના મિશ્રણનું ફળ 'જીસ' હતી. જન્મથી જ એ સૌને વહાલી થઈ પડી હતી અને બેંગ્લોરની ડેરીનું સૌ કોઇ એના ઉપર મુગ્ધ હતું તથા પ્રેમ વર્ષાવતું. ૧૯ વર્ષનું એનું આયુષ્ય જેટલું જનતાને ઉપકારક હતું, તેટલું ઘણા માનવીઓનું આયુષ્ય ઉપકારક નથી હોતું. ૧૯ વર્ષ ૧ માસના આયુષ્યમાં એ ગોમાતાએ ૧૦ વાછડી અને ૭ વાછડા આપ્યા અને ૧૬ વર્ષ સુધી દર વર્ષે સરાસરી ૯,૫૪૪ રતલ દૂધ આપ્યું, અને ૧૭ વર્ષની તેના દૂધની સરેરાશ ૮,૯૮૩ રતલની આવે છે. સત્તર વેતરમાંથી દર વેતરે સરાસરી ૨૯૫ દિવસ એ ભલી ગાયે દૂધ આપ્યું એટલે પહેલા વેતરથી તે મરણપર્યંતના આયુષ્યના ૮૩ ટકા જેટલા દિવસ દૂધ આપ્યું. વધારેમાં વધારે એક વેતરમાં એનું દૂધ ૧૧,૮૦૨ રતલ એટલે રોજની લગભગ ૪૧ રતલ દૂધની સરેરાશ આવે છે. આખા જીવનભરનું એનું દૂધ એક લાખ, ચોપન હજાર ચારસો એકાણુ રતલ હતું. સત્તરમાં બે વાર રોગચાળા ફાટી નીકળ્યા હતા; પણ 'જીસ'ને કશી અસર થઇ નહોતી. મરવાને આગલે દિવસે થોડી માંદગી ભોગવી પાકું ફળ ખરી પડે એમ એણે પોતાનું પરોપકારી આયુષ્ય પૂરું કર્યું."

જીસની કેવી માવજત રાખવામાં આવતી હતી એ કહેવાની જરૂર નથી. એને કોઇ ઉપદ્રવ કરતું નહિ એટલું જ નહિ પણ એને બાંધે પણ બાંધવામાં આવતી નહોતી, અને ડેરીના મુખી મિ. વિલિયમ સ્મિથની પાસે બે વર્ષ ઉપર એ ગાયને વિષે જ્યારે વાતો કરવા ગયો ત્યારે મને કહેલું કે ગોમાતાના પૂજારી આપણે ન હતા [illegible] છીએ, ગોમાતાના સાચા પૂજારી તો એ છે. એટલા એનો પ્રેમ અને ઉપકારી મિ. સ્મિથ 'જીસ'ની પાસે [illegible] હતા [illegible] છે કે, બેંગ્લોર ડેરીના ડિ.ડાયરેક્ટર અને ડિમોની [illegible] 'જીસ'ને પોતાના પ્રેમ [illegible] હતી

([illegible] 'નવજીવન'માંથી)

રાખિઅ અવધ જો અવધિ લગિ, રહત જાનિ અહિ પ્રાન.

એસી અવસ્થા મેં ઉન્હોંને જો કુછ નિવેદન કિયા, ઉસ વિપ્રતિપત્તિ ક્યા ? જો સીધર્મ હૈ, જો શાસ્ત્રસંગત બાત વહી તો વે કહ રહી હૈં—

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् ।
पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥
पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा ।
पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरात्किञ्चिदप्रियम् ॥ (म
सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ (व्या
मितं ददाति जनको मितं भ्राता मितं सुतः ।
अमितस्य हि दातारं भर्त्तारं पूजयेत् सदा ॥ (शिवपुरा
'पतिरेको गुरुस्त्रीणाम् । (ચાણક

'સ્ત્રી કો ન તો કોઇ યજ્ઞ કરને કી આવશ્યકતા હૈ, ન વ્ર ઉપવાસ કી. પતિ કી સેવા કરને સે હી વહ સ્વર્ગ મેં આદૃત હો હૈ. પતિલોક કી કામના કરનેવાલી સાધ્વી સ્ત્રી ચાહે જીવિત પ હો ચાહે મૃત; કિંતુ ઉસકા અપ્રિય કભી ન કરે. ભાર્યા વહી જો ગૃહકાર્ય મેં દક્ષ હો, સંતાનવાલી હો, પતિપ્રાણા ઔર પતિવ્ર હો. પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર થોડા દેનેવાલે હૈં, સબ કુછ દેનેવાલા પતિ હૈ. ઇસ લિયે વહ સદા સત્કારયોગ્ય હૈ. સ્ત્રિયાં કા ગુરુ પતિ હી હૈ.'

શ્રીમતી જાનકીદેવી કે નિવેદન મેં ઇન્હીં આર્ય સિદ્ધાંતોં ક ધ્વનિ છોડ ઔર ક્યા હૈ ? હાં, ઉનકે હૃદય કે સમાન ઉનકી ઉક્તિ ઉદાત્ત અવશ્ય હૈં. ઇસ કથન મેં કિતની સત્યતા હૈ, 'પ્રિય–બિયો સમ દુખ જગ નાહી' ઇસી લિયે 'તનુ ધનુ ધામુ ધરનિ સુરરાજૂ પતિવિહીન સબ સોકસમાજૂ' હૈ; ઔર 'ભોગ રોગસમ, ભૂષ ભારૂ' હૈ. જબ 'રઘુકુલ–કુમુદ–વિધુ' બિના 'સુરપુર નરક–સમાન હૈ, તો 'જમ–જાતના–સરિસ સંસારૂ' કા હોના ક્યા આશ્ચર્ય ? કિ વે ક્યોં ન કહતીં 'પ્રાનનાથ તુમ્હ બિનુ જગ માહીં, મો કહ સુખદ કતહું કછુ નાહીં.' જબ વે 'માતુ પિતા ભગિની' ઇત્યા બડે બડે સંબંધિયોં કા નામ સુંદર વિશેષણોં કે સાથ ગિના કર યહ કહતી હૈં 'જહઁ લગિ નાથ નેહ અરુ નાતે, પિય બિનુ તિયહિ તરનિ તે તાતે;' તબ વે કિસ જ્વાલા કી ઓર સંકેત કરતી હૈં ક્યા યહ બતલાના હોગા ? વિરહજ્વાલા કી બાતેં કૌન નહીં જાનતા–વિરહિણી કો કૌન નહીં જલાતા. ચાહે યહ ઉસકી માન- સિક આધિ કા હી ફલ હો; કિન્તુ ઉસકો અનુભવ ઐસા હી હોતા હૈ. ઉસકો સુધાકર-કિરણેં ભી અગ્નિમયી જ્ઞાત હોતી હૈં, ઔર

કતા હૈ, કિ પઢ કર ચિત્ત લોટપોટ હો જાતા હૈ. ઉત્તર યહ હૈ—
'મૈં સુકુમારિ નાથ બનજોગૂ, તુમ્હહિં ઉચિત તપ, મો કહઁ ભોગૂ.'

ઇસ વચનરચના કી બલિહારી! રસિક કહતે હૈં, 'કાગજ-પર રખ દિયા હૈ કલેજા નિકાલ કર!' કિતની મીઠી ચૂટકી હૈ, સાથ હી કિતની પ્રેમભરી.

લેખ ઇચ્છા સે અધિક લમ્બા હો ગયા. મૈંને પાંચ પ્રસંગ લેખ લિખને કે લિયે ચુને થે, કિંતુ એક હી પ્રસંગ અધિક વિસ્તૃત હો ગયા. ઇસ લિયે એક પ્રસંગ ઔર લિખ કર અબ ઇસ લેખ કો સમાપ્ત કરૂંગા. શાસ્ત્રોં મેં સ્ત્રી કો સહધર્મિણી કહા ગયા હૈ, સહ-ધર્મિણી કા અર્થ હૈ, સમાન ધર્મવાલી. સચ્ચી ગૃહિણી વહી હૈ, જો પતિ કે ભાવોં કો સમઝતી હૈ ઔર બિના કહે ઉસકી પૂર્તિ કરતી હૈ. પતિ ને જબ મુંહ ખોલ કર કુછ કહા, ઔર તબ સ્ત્રી ને કોઈ કાર્ય કિયા, તો વહ સહધર્મિણી કહાં રહી? જિસ સ્ત્રી ને પતિ કે હૃદય કો નહીં પહચાના, ઉસકે કર્તવ્ય કો નહીં સમઝા, જો ઉસકી જીવનયાત્રા કે અનુકૂલ અપનેકો નહીં બના સકી, કિસી સ્થલવિશેષપર પતિ કા ક્યા ધર્મ હૈ, જો ઇસકી મર્મજ્ઞ નહીં, વહ સહધર્મિણી હોને કા દાવા નહીં કર સકતી. વિવાહ કે સમય કન્યા સે વર કહતા હૈ—

मम व्रते ते हृदयं दधामि, मम चित्तमनुचित्तमस्तु ।
मम वाचमेकमनाजुषस्व, प्रजापतिष्ट्वा नियुनक्तु मह्यम् ॥

મેરે વ્રત કી ઓર તુમ્હારા હૃદય ખિંચે, મેરે ચિત્તકે અનુકૂલ તુમ્હારા ચિત્ત હો, એકમના હો કર મેરી બાત માનો, પ્રજાપતિ તુમકો મુઝસે સંબંધિત કરે.

વિવાહ કે અંત મેં કન્યા કો ધ્રુવ કા દર્શન કરાયા જાતા હૈ. વહ ધ્રુવ કો દેખ કર કહતી હૈ,—'ध्रुवमसि ध्रुवं त्वां पश्यामि' 'અયિ ધ્રુવ! તુમ અચલ અટલ હો, મૈં તુમ્હેં દેખતી હૂં. ઇસકા ભાવ યહ હૈ કિ વિવાહકાર્ય મેં પતિ કે દ્વારા મુઝસે જો પ્રતિ-જ્ઞાએં કરાયી ગઇ હૈં અથવા મૈંને સ્વયં જો પ્રતિજ્ઞાએં કી હૈં, ઉનપર મૈં ધ્રુવસમાન અચલ અટલ રહૂંગી. સપ્તપદી કે સમય વહ યહ ભી કહતી હૈ—

यज्ञे होमे च दानादौ भविष्यामि त्वया सह ।
धर्मार्थकामकार्येषु वधूः षष्ठे पदे वदेत् ॥

યજ્ઞ, હોમ ઔર દાનાદિ મેં—ધર્મ, અર્થ, ઔર કામ મેં મૈં સદા તુમ્હારે સાથ રહૂંગી. ઇસી લિયે 'अर्धभार्या मनुष्यस्य' હૈ. ઇસી લિયે સ્ત્રી અર્ધાંગિની હૈ, ઔર ઇસી લિયે સહધર્મિણી. રામાયણ મેં ઇસ સંસ્કૃતિ કા એક બડા હી ઉત્તમ નિદર્શન હૈ. ગોસ્વામીજી લિખતે હૈં—

મલયસમીર રોગ-શ્વાસ, ઔર અધિક ક્યા કહેં, ઉન્હોંને યહ બાત કિતની દૂર કી કહી 'જિઅ બિનુ દેહ નદી બિનુ બારી, તૈસિઅ નાથ પુરુષ બિનુ નારી.' સત્ય હૈ, પુરુષ સ્ત્રી-દેહ કા પ્રાણ હૈ, ઔર કામિની-કલ્લોલિની કા સલિલ, કિન્તુ ઇસ બાત કો સીતાદેવી-સદૃશ પતિપ્રાણા દેવી હી સમઝ ઔર કહ સકતી હૈં.

ઇસકે ઉપરાંત ઉન્હોંને યહ કહા—

ખગ મૃગ પરિજન નગર બન, બલકલ બિમલ દુકૂલ;
નાથ સાથ સુર-સદન-સમ, પરનસાલ સુખમૂલ.
બનદેવી બનદેવ ઉદારા, કરિહહિં સાસુ-સસુર-સમ સારા;
કુસ-કિસલય-સાથરી સુહાઇ, પ્રભુ-સંગ મંજુ મનોજતુરાઈ.
કંદ મૂલ ફલ અમિઅ અહારુ, અવધ-સૌધ-સત-સરિસ પહારુ.

આજકલ 'ખાઓ. પીઓ, આરામ કરો' કા વજ્ર-નિર્ઘોષ હી સુનાયી પડ રહા હૈ, ઐસી અવસ્થા મેં સીતાદેવી કી બાતોં કો કૌન સત્ય સ્વીકાર કરેગા ? ખગ-મૃગ કો પરિજન, વનકો નગર, વલ્કલ કો વિમલ દુકૂલ, પર્ણશાલા કો સુરસદનસમાન સુખમૂલ કૌન માનેગા ? ક્યા ઐસા માના જા સકતા હૈ ? યહ તો ચિકની-ચુપડી બાતેં હૈં. વનદેવ વનદેવી, સાસસસુર નહીં બન સકતે; કુસ-કિસલય સાથરી, મનોજતુરાઇ નહીં કહી જા સકતી; ન તો કંદમૂલફલ, અમૃતમય આહાર હો સકતે હૈં ઔર ન અવધ કે સૈકડોં સૌધોં કે સમાન પહાડ, એવં ન કોઈ બુદ્ધિમતી સ્ત્રી ઐસા કહ હી સકતી હૈ. હાં, યહ કવિકલ્પના હો સકતી હૈ.

હૃદય સબકે પાસ હૈ, જીભ સબકે મુંહ મેં હૈ, જો જિસકે મન મેં આવે વહ કહ સકતા હૈ, જો ચાહે સોચ સકતા હૈ; પરંતુ યહ અક્ષરશઃ સત્ય હૈ કિ જો કુછ શ્રીજાનકીદેવી ને કહા વહ આર્યલલના કે હૃદય કા સચ્ચા ઉદ્ગાર હૈ. યદિ હમ વિવેક કી આંખેં ખોલ લેં, તો ભારતીય કુલબાલા કે માનસદર્પણ મેં યહ બાત બહુત હી સ્પષ્ટરૂપ મેં પ્રતિબિમ્બિત દિખાયી પડેગા. શ્રીમતી સીતાદેવી સ્વયં ઇસકે લિયે પ્રમાણ હૈં, જિન્હોંને એક દો દિન નહીં, લગભગ ચૌદહ વર્ષ ભગવાન્ શ્રીરામચંદ્ર કે સાથ ઇસી ભાવસે વ્યતીત કિયે. ઉનકે ઉદ્ગારો કા પ્રતિપાદન નિમ્નલિખિત પદ્ય બડી હી દઢતા સે કરતે હૈં—

નાથ સકલ સુખ સાથ તુમ્હારે, સરદ-બિમલ-બિધુ-બદનું નિહારે;
છિનુ છિનુ પ્રભુ-પદ કમલ બિલોકી, રહિહૌં મુદિત દિવસ જિમિ કોકી.
મોહિ મગ ચલત ન હોઇહિ હારી, છિનુ છિનુ ચરન-સરોજ નિહારી.

વાસ્તવિક સુખ કા સંબંધ હૃદય કે ભાવોં સે હૈ, કિસી પદાર્થ અથવા વસ્તુવિશેષ સે નહીં. ઇન પદ્યોં કો પઢ કર ઇસ બાત કો સત્ય પ્રેમ કા પથિક ભલીભાંતિ સમઝ સકતા હૈ. પ્રેમ પ્રેમ કે લિયે

ઉતરિ ઠાઢ ભએ સુરસરિ-રેતા, સીય રામ ગુહ લખન સમેતા.
કેવટ ઉતરિ દંડવત કીન્હા, પ્રભુહિં સકુચ એહિ નહિં કછુ દીન્હા.
પિય-હિયકી સિય જાનનહારી, મુનિ-મુંદરી મન-મુદિત ઉતારી.

ગોસ્વામીજી કી ઇસ ઉક્તિ મેં કિ 'પ્રભુહિં સકુચ એહિ નહિં કછુ દીન્હા' બડા સ્વારસ્ય હૈ. 'પ્રભુ' શબ્દ કા પ્રયોગ કિતના સાર્થક હૈ, સાધારણ જન હોતે તો ઇસ વિષય મેં વે કુછ લાપરવાહી કર ભી સકતે; કિંતુ 'પ્રભુ' કા ઐસા કરના બડા હી અનુચિત થા, બડી હી મર્યાદાવિરુદ્ધ બાત થી. ફિર ઉસકે સાથ, જો તૃણ ભી નહીં હિલા સકતા, બડે લોગોં કે લિયે દીનોં-અકિંચિનોં-કી સહાયતા કરને કે લિયે, ઇસિ પ્રકાર કે અવસર બડે હી સુંદર હોતે હૈં. સેવા કરનેવાલા બડોં સે બડી આશા રખતા ભી હૈ. કમ સે કમ ભગવાન્ કો નિષાદ કી મૂઠી અવશ્ય ભર દેની ચાહિયે થી, કિંતુ કહાં, વે તો કુછ ન દે સકે. તાપસવેષ મેં ઉનકે પાસ થા હી ક્યા ? ફિર ઉનકે જી કો ચોટ ક્યોં ન લગતી, ઔર વે ક્યોં ન સંકુચિત હોતે? સીતાદેવી સતીશિરોમણિ હૈં, સચ્ચી સહધર્મિણી ઔર અર્ધાંગિની હૈં, ઉન્હોંને પતિદેવ કે હૃદય કી બાત જાન લી ઔર તત્કાલ મુદિત મન સે મણિજટિત મુંદરી ઉતાર દી. ગોસ્વામીજી કે શબ્દોં કી માર્મિકતા દેખિયે-પિય-હિય કી-સિય 'જાનનહારી, મનિ-મુંદરી મન મુદિત ઉતારી.' કૈસી મુંદરી ઉતારી ? મણિજટિત. કૈસે ઉતારી ? મુદિત-મન સે. સ્ત્રિયાં કો ગહના બડા પ્યારા હોતા હૈ, ઉનકો ઉસે અલગ કરતે બડી કઠિનતા હોતી હૈ, પીડા ભી હોતી હૈ, વે આસાની સે ઉસે કિસીકો દેના નહીં ચાહતીં, જબ્ર કર કે કોઈ ભલે હી લે લે. યહ સાધારણ ગહનોં કી બાત હૈ, ઔર મણિજટિત ગહના ! વહ તો કલેજે મેં છિપા કર રખને કી ચીજ હૈ, ઉસકા તો નામ હી ન લીજિયે ! કિંતુ સીતાદેવી ને વૈસી હી અંગૂઠી ઉતારી, ઔર વહ ભી મુદિત મન સે, જરા-સા તેવર ભી નહીં બદલા, પેશાની પર શિકન તક નહીં આયા. ક્યોંકિ ઉનકા સર્વસ્વ તો ઉનકા જીવનધન હૈ, ઉનકા સૌંદર્ય તો ઉનકે હૃદય કા સૌંદર્ય હૈ. જો પતિપ્રેમ કે આભૂષણ સે આભૂષિત હૈ, ઉસકો ભૂષણો કી ક્યા આવશ્યકતા ? જિસે પતિ કી અનુકૂલતા વાંછનીય હૈ, જો પતિસેવા કી ભૂખી હૈ, ગહનોં પર ઉસકી લાર નહીં ટપકતી. યહ ચિરસંચિત આર્યસંસ્કૃતિ હૈ, ભગવતી જનકનંદિની ઇસકી ઉચ્ચતમ આદર્શ હૈં.

અધુનિક કાલ મેં ભી ઇસ પ્રકાર કે આદર્શોં કા અભાવ નહીં. એક પ્રસંગ આપલોગોં કો સુનાતા હૂં. દેશપૂજ્ય, દયાસાગર ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર કા પવિત્ર નામ આપ લોગોં ને સુના હોગા. [illegible] વિદ્યાસાગર મહોદય કી ઉદારતા.

શોકવિહ્વળ હૈ. એક બાર એક બ્રાહ્મણ ઉનકી સેવા મેં ઉપસ્થિત હુઆ, ઔર ઉસને વિનય કી કિ "મૈં કન્યાદાન મે આકુલ હૂં, યદિ આપને કૃપા નહીં કી તો મેરાં નિર્વાહ હોના કઠિન હૈ." ઉસને દો સૌ રૂપયે કી આવશ્યકતા બતલાયી. ઉસ સમય ઉનકે પાસ કુછ નહીં થા, વે ચિંતિત હુએ. બ્રાહ્મણ કો બાહર બૈઠાયા, ઔર આપ અંદર ગયે. સામને ઉનકી સહધર્મિણી આ ગયીં, ઉન્હોંને ઉનકે મુખ કી ઓર દેખા; ઔર પૂછા—આપ ચિંતિત ક્યોં હૈં? ઉન્હોંને કહા 'એક બ્રાહ્મણ કન્યાદાનગ્રસ્ત હૈ, ઔર દો સૌ રૂપયે કી ઉસકો આવશ્યકતા હૈ; પરંતુ ઇસ સમય તો મૈં બિલકુલ રિક્તહસ્ત હૂં.' સાધ્વી કે નેત્રોં મેં જલ આયા, ઉન્હોંને કહા—'મેરે હાથ કે સોને કે કડે કિસ કામ આયેંગે?' યહ, કહ કર ઉન્હોંને અપને કડે ઉતારે, ઔર પતિદેવ કે હાથ પર ઉનકો રખ દિયા. અપની પત્ની કી યહ ઉદારતા દેખ કર ઉનકે અશ્રુપાત હોને લગા, વે અશ્રુ વિસર્જન કરતે હી બાહર આયે ઔર ગદ્ગદ હૃદય સે ઉન્હોંને કડે બ્રાહ્મણદેવ કો સાદર દે કર કહા, ઇન્હેં મેરી સ્ત્રી ને આપકો અર્પણ કિયા હૈ.

રામાયણ કી સંસ્કૃતિ કી બાતેં બતાતે બતાતે એક અન્ય પ્રસંગ ભી મૈંને આપ લોગોં કે સામને ઉપસ્થિત કર દિયા. કેવલ ઇસ વિચાર સે કિ સ્ત્રિયોં મેં ભી આર્યસંસ્કૃતિ કી ભાવના કા અનુભવ કર સકે.

* * * *

* * * *

આર્યસંસ્કૃતિ બહુત ઉદાત્ત હૈ, [illegible]

૧૦–રતનફોઇ

રતનફોઇ અમારી પાડોશમાં રહે છે. વરસ સાઠેક થયાં હશે; પણ હજીય છે ખખડધજ. આખો દિવસ ઘરનું કામકાજ કરે છે; નવરાશ મળે છે ત્યારે ખેતર–પાદર એકાદ આંટો ખાઈ આવે છે. એમને વાતોય ઘણી યાદ છે.

કુકડો બોલ્યે રતનફોઈ જાગી જાય છે ને પ્રભાતિયાં ગાય છે:
"જાગ ને જાદવા કૃષ્ણ ગોવાળિયા, તુજવિના ધેનુમાં કોણ જાશે?"

સૂરજ ઉગે ત્યાં તો ફોઇ કચરો–પૂંજો પરવારી નાહી લે છે. અમે પૂછીએ "ફોઇ! તમને આટલાં વહેલાં કોણ જગાડે છે? તમે તો એકલાં છો!" ફોઇ કહેશે "બાપા! મારો રામ છે ને!"

પેલી વિમુ તો કહેશે "ફોઇ સવારના પહોરમાં ન્હાવ છો તે ટાઢ નથી ચડતી!"

ફોઈ હસી પડે ને કહે "ના રે, ના. એમ ટાઢ શેણે ચઢે છે? એ તો બધું મનનું કારણ."

ન્હાઇ–ધોઇ રતનફોઈ દેવદર્શન કરી આવે, કીડીઆરાં પૂરી આવે ને પછી દાળ ઓરે. છે એકલાં, પણ કોઈ દિવસ એકલાં જમ્યાં નથી. ઘેર કોઇ ને કોઈ અભ્યાગત હોયજ હોય. સાધુસંત હોય કે અજાણ્યો મુસાફર હોય ને ફોઈની નજરે ચઢે તો એને ખાધા વિના ન જ જવા દે. કહેશે "આ હમણાં રાંધી નાખું છું. તમને મોડું નહિ કરૂં. તમે મારે ઘેર ક્યાંથી!"

એક વાર ગમ્મત થઇ'તી. દક્ષિણ તરફનો કોઈ સાધુ આવી ચડેલો. એને ન આવડે ગુજરાતી કે ન આવડે હિંદુસ્તાની; ગુડગુડ એવું કંઇક બોલે!

ફોઇ એને પૂછે "તમારૂં નામ શું?" "તમારો દેશ કયો?" "ક્યાં જવું છે?" સાધુ કાંઈ સમજે નહિ. કશુંક બોલે, ગુડગુડગુડ ને પેટ બતાવે. બાપાએ ઘણી માથાકૂટ કરી ત્યારે કંઇક સમજાયું કે, ગઇ રાતે બાપડાના વાસણકુસણ કોઇ ચોરી ગયું છે ને આજ સવારથી કાંઈ ખાવાનું મળ્યું નથી!

પછી ફોઇએ એને પેટ ભરીને જમાડ્યો. તપેલી ને એક થાળી આપી, એક ચાદરેય કાઢી આપી.

બાપા તો કહે કે "એવા તો ઘણા ઠગારા હોય છે."

પણ ફોઇ કહેશે "હશે, એનું કામ એ જાણે."

બપોરે ફોઈ રેંટિયો કાંતે છે. કોઇ વાર વાડામાં કંઈક સાફસૂફ કરે છે.

ફોઈની દેખરેખ સારી એટલે વાલોળિયા ને રીંગણીઓ ને તૂરિયાં. એવાં સરસ ઉછેરે છે! પાસે જ કૂવો છે એટલે પાણીઆણીની

ઔર વિજાતીય સહૃદયોં ને ભી ઉસકી દિલ ખોલ કર પ્રશંસા કી હૈ. ઐસી અવસ્થા મેં ઉનકી ઉપયોગિતા અપ્રકટ નહીં. રામાયણ કી સંસ્કૃતિયાં કા સંકલન કર યદિ ઉન પર પ્રકાશ ડાલા જાવે, ઔર ઉનપર મનનપૂર્વક લેખ લિખે જાવેં તો મેરા વિચાર હૈ કિ વર્તમાન કાલ મેં ઉસસે બડા લાભ હો સકતા હૈ. અંત મેં અપની નિમ્ન-લિખિત સવૈયાદ્વારા ગોસ્વામીજી કા ગુણગાન કરતે હુયે મૈં ઇસ લેખ કો સમાપ્ત કરતા હૂં.

બન રામ-રસાયનકી રસિકા રસના રસિકોં કી હુઈ સફલા;
અવગાહન માનસ મેં કર કે જન-માનસ કા મલ સારા ટલા.
બની પાવન ભાવ કી ભૂમિ ભલી હુઆ ભાવુક ભાવુકતા કા ભલા;
કવિતા કર કે તુલસી તલસે કવિતા લસી પા તુલસી કી કલા.

("કલ્યાણ"ના રામાયણાંકમાં લેખકઃ-સાહિત્યરત્ન પં. અયોધ્યા-સિંહજી ઉપાધ્યાય "હરિઔંધ")

१३६-संत कौन है ?

આકિંચન, ઇંદ્રિય દમન, રમન રામ ઇકતાર;
તુલસી ઐસે સંતજન, બિરલે યા સંસાર.
અહંવાદ 'મૈં' 'તૈં' નહિં, દુષ્ટ સંગ નહિં કોઇ;
દુઃખતે દુઃખ નહિ ઉપજૈ, સુખતે સુખ નહિં હોઇ.
સમ કંચન કાંચે ગિનત, શત્રુ મિત્ર સમ દોઇ;
તુલસી યા સંસાર મેં, કહત સંત જન સોઇ.
બિરલે બિરલે પાઇયે, માયા-ત્યાગી સંત;
તુલસી કામી કુટિલ કલિ, કેકી કાક અનંત.
'મૈં' 'તૈં' મેટ્યો મોહ-તમ, ઉગો આતમા-ભાનુ;
સંતરાજ સો જાનિયે, તુલસી યા સહિદાનુ.
કંચન કાચહિ સમ ગને, કામિનિ કાઠ પખાન;
તુલસી ઐસે સંતજન, પૃથ્વી બ્રહ્મ સમાન.

("કલ્યાણ"ના રામાયણાંકમાંથી)

१३९–रामायण की विशेषता

રામાયણ મેં એક બડી વિશેષતા યહ હૈ કિ ઉસમેં ઘર કી બાતોં હી કો બહુત બડા કર કે દિખાયા હૈ. પિતા-પુત્ર મેં, ભાઈ-ભાઈ મેં, પતિ-પત્ની મેં જો ધર્મ કા બંધન ઔર પ્રીતિ ભક્તિ કા સંબંધ હૈ, રામાયણ ને ઉસે ઇતના મહત્ત્વ દિયા હૈ કિ વહ બહુત સહજ હી મેં મહાકાવ્ય કે ઉપયુક્ત હો ગયા હૈ. પ્રાયઃ દેશ-જય, શત્રુવિનાશ ઔર દો પ્રબલ વિરોધી પક્ષોં કે પ્રચંડ આઘાત-પ્રતિઘાત સાધારણતઃ મહાકાવ્ય કે બીચ મેં આન્દોલન ઔર ઉદ્દીપના કા સંચાર કરતે હૈં; કિન્તુ રામાયણ કી મહિમા ને રામ-રાવણ કે યુદ્ધ કા આશ્રય નહીં લિયા હૈ. ઇસ-મેં વર્ણિત યુદ્ધઘટના શ્રીરામચંદ્ર ઔર સીતા કે દાંપત્યપ્રેમ કો હી ઉજ્જ્વલ કર કે દિખાને કા ઉપલક્ષમાત્ર હૈ. પુત્ર કે લિયે પિતા કા આજ્ઞાપાલન, ભાઈ કે લિયે ભાઇ કા આત્મત્યાગ, પત્ની કા પતિવ્રત, પતિ કા પત્નીવ્રત ઔર પ્રજા કે પ્રતિ રાજા કા કર્તવ્ય કહાં તક હો સકતા હૈ; રામાયણ ને યહી દિખાયા હૈ. ઇસ પ્રકાર વ્યક્તિવિશેષ કે ઘર કી બાતોં કા ઇતના વિશદ વર્ણન કરના કિસી દેશ કે મહાકાવ્ય કે ઉચિત નહીં સમઝા ગયા. ઇસસે કેવલ કવિ કા હી નહીં કિન્તુ સારે ભારતવર્ષ કા પરિચય મિલ જાતા હૈ. ગૃહ ઔર ગૃહધર્મ ભારતવર્ષ મેં કિતને ઔર કૈસે ઉચ્ચ થે વે ઇસસે જાને જાયંગે. હમારે દેશ મેં ગૃહસ્થાશ્રમ કા બી અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાન થા, યહ કાવ્ય ઇસ બાત કો પ્રમાણિત કરતા હૈ. ગૃહસ્થાશ્રમ હમારે નિજકે સુખ ઔર આરામ કે લિયે નહીં થા, કિન્તુ ગૃહસ્થાશ્રમ સારે સમાજ કો ધારણ કરતા થા ઔર મનુષ્ય કો યથાર્થ રૂપ સે મનુષ્ય બનાતા થા. ગૃહસ્થાશ્રમ કો ભારતવર્ષીય આર્ય જાતિ કી નીંવ સમઝના ચાહિયે ઔર રામાયણ ઉસી ગૃહસ્થાશ્રમ કા કાવ્ય હૈ. ઇસી ગૃહસ્થાશ્રમધર્મ કો રામાયણ ને સંકટ કે સમય મેં—વનવાસ કે દુઃખ મેં ડાલ કર ઉસે વિશેષ ગૌરવ પ્રદાન કિયા હૈ. કૈકેયી ઔર મંથરા કે કુચક્રોં કે કઠિન આઘાતોં સે અયોધ્યા કે રાજગૃહ કે નષ્ટ હો જાને પર બી ઇસ ગૃહસ્થધર્મ કી દુર્ભેદ્ય દઢતા કો રામાયણ ઘોષિત કર રહી હૈ. રામાયણ ને બાહુબલ, વિજય કી અભિલાષા ઔર રાષ્ટ્રગૌરવ ઇન સબકા પરિત્યાગ કર કેવલ શાન્તરસાસ્પદ ગૃહધર્મ કો હી કરુણા કે અશ્રુજલોં સે અભિસિક્ત કર ઉસે સર્વોચ્ચ સિંહાસનપર વિરાજિત કિયા હૈ.

શ્રદ્ધાહીન પાઠક કહેંગે કિ ઇસ પ્રકાર કા ચરિત્રવર્ણન

૧૩૭–રામચરિતમાનસ મધુ હૈ.

આજ સે તીનસૌ વર્ષ પહલે તુલસીદાસરૂપી મધુપ ને સંસ્કૃત કે અનેક રામાયણ, પુરાણ, કાવ્ય, ઇતિહાસ, નાટક, સ્મૃતિ, ઉપનિષદ્ ઔર સંહિતારૂપી અત્યંત સુંદર ફૂલોં કા મધુર રસ એકત્ર કર કે રામચરિતમાનસરૂપી જો મધુ તૈયાર કિયા થા, વહ આજ તક હિંદુઓં કે ઘર ઘર મેં મૌજૂદ હૈ; ઔર જિતના હી વહ પુરાના હોતા જાતા હૈ, ઉતના હી ઉસકા સ્વાદ અધિક મધુર હોતા જાતા હૈ. જૈસે મધુ અનેક શારીરિક વ્યાધિયોં કો નાશ કરને મેં ઔષધિયોં કો સહાયતા પહુંચાતા હૈ, વૈસે હી રામચરિતમાનસરૂપી મધુ અનેક માનસિક વ્યાધિયોં કો નાશ કરને મેં સહાયક હોતા હૈ.

કેવલ અયોધ્યાકાંડ હી કી રચના મેં તુલસીદાસજી ને ડેઢસૌ સે અધિક સંસ્કૃત ગ્રંથોં કા રસ ગ્રહણ કિયા હૈ.

* * * *

ખોજને સે રામચરિતમાનસ કે સબ દોહોં, સોરઠોં, છંદોં ઔર ચૌપાઇયોં કે મૂલ સંસ્કૃત-ગ્રંથોં મેં મિલ જાયંગે. યહ દેખ કર મહાન્ આશ્ચર્ય હોતા હૈ કિ તુલસીદાસજી ને સંસ્કૃત ગ્રંથોં કા કૈસા સૂક્ષ્મ અધ્યયન કિયા થા. કહીં કહીં તો એક દોહે મેં દો-દો ગ્રંથોં કે શ્લોકોં કા અનુવાદ મિલતા હૈ. અબ યહ પ્રશ્ન સ્વભાવતઃ સામને આતા હૈ કિ ક્યા સંસ્કૃત કે સંપૂર્ણ ગ્રંથ તુલસીદાસજી કો કંઠસ્થ થે? હમ જિતને હી ગહરે જાતે હૈં, ઉતના હી ઇસ અદ્વિતીય રામાયણ કી અદ્ભુત પ્રતિભા દેખ કર ચકિત હો જાતે હૈં. સંસ્કૃત નંદન-કાનન મેં વિચરણ કર તુલસીદાસરૂપી મધુપ ને સમસ્ત ફૂલોં કા રસ લે કર જો મધુ તૈયાર કર કે હિંદૂ–જાતિ કો દાન કિયા હૈ, ઉસકી તુલના સંસાર કે કિસી દાન સે નહીં કી જા સકતી.*

("કલ્યાણ"ના રામાયણાંકમાં લેખકઃ–શ્રી. પં. રામનરેશજી ત્રિપાઠી)

---

* શ્રીરામચરિતમાનસ મેં કિસ-કિસ ગ્રંથ સે ભાવ લિયે ગયે હૈં, ઇસકા બહુત અચ્છા સંગ્રહ બાબુ શ્રી રઘુબહાદુરસિંહજી ને, ગંગાપર પ્રેસ, રાયબરેલી મેં છપવા કર પ્રકાશિત કિયા હૈ. આપ શાહમઉ કે તાલુકેદાર બાબુ જગમોહનસિંહજી કે ભાઈ હૈં ઔર ૨૭ સાલ કે પ્રેમપૂર્ણ પરિશ્રમ સે વિભિન્ન ગ્રંથોં કો દેખ કર આપને યહ બડા કામ કિયા હૈ. ઊપર ચૌપાઇ તથા દોહે ઔર ઉનકે નીચે પ્રાચીન ગ્રંથોં કે ઉસી ભાવ કે શ્લોક છાપે ગયે હૈં. હમારે પાસ ચાર કાંડ તો આ ચુકે થે, શેષ જલદી હી છપને કી સૂચના થી. યદ્યપિ કુછ પ્રમાણ છૂટ ગયે હૈં, તથાપિ આપકા યહ પરિશ્રમ બહુત હી સરાહનીય, સ્તુત્ય ઔર સંગ્રહ યોગ્ય હૈ. હમારે પાસ જિતને કાંડ આ ચુકે હૈં ઉનમેં લગભગ ૨૨૫ ગ્રંથોં કે શ્લોક ઉદ્ધૃત હૈં. રામાયણ પર યહ બહુત સુંદર સંગ્રહ કરનેયોગ્ય હુઆ હૈ. —સંપાદક "કલ્યાણ"

१३८–रामायण में क्रोध–शांति का उपाय

तस्मात् यत्नः सदा कार्यो विद्याभ्यासे मुमुक्षुभिः।
कामक्रोधादयस्तत्र शत्रवः शत्रुसूदनः॥
तथापि क्रोध एवालं मोक्षविघ्नाय सर्वदा।
(अध्यात्म रामायण)

સંસાર મેં જો લોગ અશેષ દુઃખોં કો નહીં દેખતે ઔર જો દેખ કર ભી ઉનસે મુક્ત હોના નહીં ચાહતે, ઉનકો કયા મનુષ્ય કહના ચાહિયે ? નહીં, યદિ મુક્ત હોના ચાહતે હૈં તો સદાસર્વદા વિદ્યાભ્યાસ કા યત્ન કરના ચાહિયે. સ્મરણ રહે, ઈધર ઉધર સે જો કુછ ભી પઢ લેને કા નામ વિદ્યા નહીં હૈ—

नाहं देहश्चिदात्मेति बुद्धिर्विद्याति भण्यते।

'મૈં દેહ નહીં હૂં, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા હૂં' ઇસ બુદ્ધિ કા નામ વિદ્યા હૈ. ઇસ વિદ્યાભ્યાસ કે લિયે નિરંતર યત્ન કરના ચાહિયે. કામ–ક્રોધ ઔર લોભાદિ ઈસિ વિદ્યા કે પ્રબલ શત્રુ હૈં. ઈનિમેં ભી ક્રોધ તો મોક્ષમાર્ગ મેં સર્વદા હી વિઘ્નકારી હૈ.

શ્રીલક્ષ્મણજી રામવનવાસ કી બાત સુન કર ક્રોધ કે મારે તન–મન કી સુધિ ભૂલ રહે હૈં. ભગવાન વ્યાસ લિખતે હૈં—

उन्मत्तं भ्रान्तमनसं कैकेयीवशवर्तिनम्।
बद्धा निहन्मि भरतं तद्बन्धून् मातुलानपि॥
(अध्यात्म रामायण)

લક્ષ્મણ ને કહા, 'કૈકેયી કે વશ મેં હુએ ઉન્મત્ત, ભ્રાન્તચિત્ત રાજા દશરથ કો કેદ કર મૈં ભરત કો મિત્રોં ઔર મામાઓં સમેત માર ડાલૂંગા.'

ભગવાન વાલ્મીકિજી ને લિખા હૈ કિ લક્ષ્મણ કા ક્રોધ દૂર કરને કે લિયે ભગવાન શ્રીરામ ને લક્ષ્મણ કા હાથ પકડ લિયા; પર યહાં ભગવાન વ્યાસ કહતે હૈં—

इति ब्रुवन्तं सौमित्रीमालिंग्य रघुनन्दनः।

શ્રીભગવાન ને લક્ષ્મણ કો પકડ કર હૃદય સે લગા લિયા. પરમ શાંત પુરુષ કે પ્રેમાલિંગન સે ક્રોધાવિષ્ટ શરીર કે વિકૃત અણુ-પરમાણુઓ કા સ્પંદન ભી થોડી દેર કે લિયે છંદસા બન જાતા હૈ. આલિંગનદ્વારા લક્ષ્મણ કો કુછ શાંત કર કે ભગવાન કહને લગે—"રઘુશાર્દૂલ! મૈં જાનતા હૂં, તુમ વીર હો; ભરત મેરા પ્રાણ-પ્યારા હૈ. જબ તુમ ભરત કો ભી (મેરે લિયે) વધ કરને કો તૈયાર હો. તો અવશ્ય હી તુમ મેરે અત્યંત હિતસાધન મેં રત હો, ઇસમેં કોઈ સંદેહ નહીં. આહ! મૈં તુમ્હારા પ્રતાપ ખૂબ

१४०—गोस्वामीजी की निष्काम-भक्ति

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥
(गीता ७-१६)

ઇસ શ્લોક મેં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ને ભક્તોં કી ચાર શ્રેણિયાં બતલાયી હૈં. આર્ત, જિજ્ઞાસુ ઔર અર્થાર્થી. યે તીન ભેદ સકામ ભક્તોં કે હૈં, ચૌથી શ્રેણી જ્ઞાની અર્થાત્ નિષ્કામી ભક્તોં કી હૈ. ઇનમેં પ્રથમ તીન શ્રેણી કે ભક્ત નિમ્નશ્રેણી કે હૈં. ભક્તિ કી ચરમ સીમા નિષ્કામ ભક્તિ હૈ ઔર ઇસ ભક્તિ કો પ્રાપ્ત કર લેને પર ભક્તોં કે લિયે ઔર કુછ વાંછનીય નહીં રહ જાતા. ઇસ પ્રકાર કી ભક્તિ સર્વથા અહૈતુકી હોતી હૈ—અર્થાત્ ઇસકા કોઈ હેતુ નહીં હોતા, ઇસમેં સ્વાર્થ કા લવલેશ નહીં રહતા, અહૈતુકી અર્થાત્ નિષ્કામ ભક્તિ હી ભક્તિ કી પરાકાષ્ઠા હૈ ઔર ઇસ ભક્તિ-રસામૃત કા એક બિંદુ ભી જિસને પાન કર લિયા, ઉસસે બઢ કર બડભાગી ઇસ સંસાર મેં ઔર કૌન દૂસરા હો સકતા હૈ?

કિંતુ, સંસાર મેં ઐસે વિરલે હી ભક્ત હુએ હૈં જિનકે હૃદય મેં નિષ્કામ ભક્તિ જન્મ સે હી ઉત્પન્ન હુઈ હો. અન્ય પ્રકાર કે ભક્ત પ્રારંભ મેં નિમ્નશ્રેણી કે હી ભક્ત થે; કિંતુ ભક્તિ કા નિરંતર નિશ્છલ હૃદય સે અભ્યાસ કરતે કરતે અંત મેં ઉન્હોંને ભી નિષ્કામ ભક્તિ કો પ્રાપ્ત કર લિયા, જૈસે કિ ધ્રુવ આદિ. પ્રાચીન કાલ મેં હમ ઇસ પ્રકાર કી અહૈતુકી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ બાલક પ્રહ્લાદ મેં પાતે હૈં. કિસી સ્વાર્થ અથવા હેતુ કો લે કર પ્રહ્લાદ કે હૃદય મેં ભગવદ્‌ભક્તિ ઉત્પન્ન નહીં હુઈ થી. બાલક પ્રહ્લાદ દિન-રાત એકનિષ્ઠભાવ સે ભગવન્નામ કા સ્મરણ એવં કીર્તન કિયા કરતે થે. ઉન્હેં સ્વયં ઇસ બાત કા કુછ ભી જ્ઞાન નહીં થા કિ વે ક્યોં ઔર કિસ લિયે નામ-સ્મરણ કિયા કરતે હૈં. ઉનકે હૃદયમાનસ મેં ભક્તિ કા નિર્મલ સ્રોત અનવરતરૂપ મેં પ્રવાહિત હો રહા થા ઔર ઉન ભક્તિભાગીરથી મેં અપને સંપૂર્ણ મન, પ્રાણ, ઇંદ્રિય કો નિમજ્જિત કરને મેં ઉન્હેં એક પ્રકાર કા અનિર્વચનીય આનંદ પ્રાપ્ત હોતા થા. બસ, ઇતને લિયે ઉનકી ભક્તિ થી, ઉનકે અહર્નિશ ભગવન્નામસ્મરણ ઔર કોઈ દૂસરા કારણ યા હેતુ હી નહીં થા. પ્રહ્લાદ કી ભક્તિ સે પ્રસન્ન હો કર જબ ભગવાન ઉન્હેં વર દેના ચાહતે હૈં તો પ્રહ્લાદ ને ક્યા હી સુંદર ઉત્તર દિયા હૈ—

यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् ।
आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः ॥

જાનતા હૂં, પર પ્રતાપ દિખલાને કા યહ અવસર નહીં." ઇસ કથન સે ક્યા ભગવાન ને ક્ષોભ કિયા? હરિ! હરિ! પ્રેમ સે પરિપૂર્ણ હૃદય મેં ક્યા કભી ક્ષોભ રહ સકતા હૈ? ક્ષોભ તો અસમ્યગ્દર્શી હૃદય કે અભિમાનપૂર્ણ દુર્ગંધયુક્ત ઉદ્ગાર હૈ. શ્રીભગવાન મેં ક્ષોભ રહ હી નહીં સકતા. શ્રીવાલ્મીકિ મેં ભગવાન કહતે હૈં કિ અભિષેક મેં વિઘ્ન હોના નિયતિ હૈ ઔર નિયતિ કો—ઈશ્વર કે નિયમ કો—બદલને કી શક્તિ કિસીમેં નહીં હૈ. ભગવાન વ્યાસ ઇસ બાત કો દિખલાતે હૈં કિ—ક્રોધ કહાં સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઔર કિસ ઉપાય સે ઉસકો સમૂલ નિર્મૂલ કિયા જા સકતા હૈ? કેવલ ક્રોધ હી નહીં, સારી અશાંતિ ઔર સારે દુઃખોં કા જો કારણ હૈ ઉસકા વિનાશ કૈસે કિયા જા સકતા હૈ? હમ ભૂમંડલ મેં સમસ્ત દેશોં કે સભી નરનારિયોં કે યથાર્થ કલ્યાણ કે લિયે શ્રીવ્યાસ-વર્ણિત ભગવાન શ્રીરામ કા અમૂલ્ય ઉપદેશ યહાં ઉદ્ધૃત કરતે હૈં.

શ્રીભગવાન કહને લગે—"ભાઇ લક્ષ્મણ! યહ જગત, યહ રાજ્ય, યહ દેહ જો તુમ દેખ રહે હો, યદિ સત્ય હોતા તો ઇસ દેહ કો સિંહાસનપર બૈઠાને કે લિયે તુમ જો મેરે રાજ્યભોગોં મેં વિઘ્ન કરનેવાલે લોગોં કા નાશ કરના ચાહતે હો, સો તુમ્હારા પરિશ્રમ સફલ હોતા; કિન્તુ લક્ષ્મણ! ક્યા યહ સબ સત્ય હૈ? દેખો ભાઈ! ઇંદ્રિયસુખ હો યા રાજ્યસુખ, સભી સુખભોગ બાદલોં મેં બિજલી કી ચમક કે સમાન ચંચલ હૈં. અભી હૈં ઔર દૂસરે ક્ષણ મેં નહીં. જીવ કી યહ આયુ ભી, જૈસે આગ મેં તપે હુયે લોહે પર પડી હુઇ જલ કી બૂંદ ઉસી ક્ષણ સૂખ જાતી હૈ વૈસે હી ક્ષણસ્થાયી હૈ. જિસ ભોગ કે લિયે મનુષ્ય ઇતના છટપટાતા હૈ, ઉસકો વહ કબ ભોગેગા? સર્પ ને મેંઢક કો મુંહ મેં નિગલ લિયા હૈ, મેંઢક સર્પકંઠ કે કોમલ માંસ કો મચ્છર માન કર ઉસે ભોગને કી ઇચ્છા કરતા હૈ. ઐસે હી કાલરૂપ કરાલ સર્પ કે ગલે મેં પડા હુઆ યહ મનુષ્ય ભી અનિત્ય ભોગોં કો છોડના નહીં ચાહતા. યહ મનુષ્ય ભોગોં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે દિન રાત અત્યંત ક્લેશ સહતા હુઆ ધનોપાર્જન આદિ લૌકિક ઔર વૈદિક અનેક પ્રકાર કે કર્મોં મેં પ્રવૃત્ત રહતા હૈ. પરંતુ સોચો! યહાં ભોગ કૌન કરતા હૈ? મનુષ્ય ક્યા એક બાર ભી ઇસ બાત પર વિચાર કરતા હૈ કિ ઇન ભોગોં કો શરીર ભોગતા હૈ યા આત્મા? દેહ, દેહી સે ભિન્ન પદાર્થ હૈ; દેહ જડ હૈ ઔર દેહી પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ હૈ. જો દેહ મેં દેહી કો અલગ દેખતે હૈં વે તો ચૈતન્ય મેં—પુરુષ મેં કોઇ ભી ભોગ દેખ નહીં પાતે.

ફિર ઇસ સંસાર કે સંમેલન પર ભી તો વિચાર કરો. પિતા, માતા, સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઇ—યે સબ મિલકર સંસાર મેં રહતે હૈં. યહ

न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन्यो राति चाशिषः ॥

(भागवत ७ । १० । ४-५)

અર્થાત્ હે ભગવન્ ! જો આપસે વરદાન પાને કી આશા સે અર્થાત્ કિસી ઉદ્દેશ્ય યા મનોરથ કો લે કર આપકી ભક્તિ કરતા હૈ વહ સચ્ચા ભક્ત, સચ્ચા સેવક નહીં, વહ તો પ્રેમ કા બનિયા હૈ, વહ તો ભક્તિ કા સૌદા કરતા હૈ ઔર ઉસકે બદલે મેં પ્રભુ સે કુછ ચાહતા હૈ. ઐસે હી જો સ્વામી અપની માનપ્રતિષ્ઠા કે લિયે વરદાન દેના ચાહતા હૈ, વહ ભી સચ્ચા સ્વામી નહીં. ફિર ભી યદિ મેરે માલિક મેરી સેવા પર પ્રસન્ન હોકર વર દેના હી ચાહતે હૈં, તો યહી વર દેં કિ '**कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम्**' મેરે હૃદય મેં કામનાઓં કી કભી ઉત્પત્તિ હી નહીં હો. અહા! નિષ્કામ ભક્તિ કા કિતના સુંદર પરિપાક હૈ! ધન્ય હૈ ઇસ ભક્તપ્રવર બાલક કી યહ નિષ્કામ ભક્તિ ઔર ધન્ય હૈ વહ દેશ જિસને ઐસે ભક્તશિરોમણિ કો પૈદા કિયા, અપને ઐસે ભક્તોં કો લક્ષ્ય કર કે હી તો ભગવાન ને ઉદ્ધવ સે કહા હૈ—

न किञ्चित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्तिनो मम ।
वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥

(भागवत ११।२०।३४)

અર્થાત્ મેરે જો અનન્યભક્ત ભક્તિ કરને પર ભી કૈવલ્ય યા મોક્ષ કી ઇચ્છા તક નહીં રખતે, વે પવિત્ર ઔર ધીર ભક્ત હી મુઝે પ્યારે હૈં.

અચ્છા, યહ તો હુઇ પ્રાચીનકાલ કે નિષ્કામ ભક્તોં કી બાત. અબ હમારે હિંદી–કવિ–કુલ–કમલ–દિવાકર ભક્તિભાસ્કર ગુસાંઇ તુલસીદાસજી કી નિષ્કામ ભક્તિ કા નમુના લીજિયે. ઔર ઉનકી ભક્તિ–સુધા–રસ કી ચાસની ચખિયે આહ! તુલસી કી અનન્ય નિષ્કામ ભક્તિ કા ક્યા કહના હૈ ! વહ તો પુણ્ય–સલિલા ભાગીરથી કી નિમલ ધવલ ધારા સે ભી નિર્મલ, સ્ફટિક સે ભી બઢ કર સ્વચ્છ એવં દ્રાક્ષાસિતા ઔર ઇક્ષુ સે ભી બઢ કર મધુર હૈ. ઉસકી મધુરતા મેં જો માદકતા હૈ, વહ સંસાર મેં અન્યત્ર દુર્લભ હૈ; ઉસ માદકતા મેં જો એક બાર મસ્ત હો. ગયા, તુલસી કી અનન્ય ભક્તિ કા રસામૃત જિસને પાન કર લિયા, ઉસ નિસ્છલ પ્રેમ કા છલકતા હુઆ પ્યાલા જિસને અપને મુહ મેં આંખ મુદ કર ઉંડેલ લિયા, ઉસસે બઢ કર ભાગ્યવાન ઇસ સંસાર મેં ઔર કૌન હૈ ? તુલસીદાસજી કી નિષ્કામ ભક્તિ [illegible], ગંભીર એવં સરલ હૈ, ઇસકા અનુમાન ઉન્હીં લોગોં કો [illegible] હૈ, જિન્હોને તુલસી–સાહિત્ય–[illegible] મેં [illegible] 'વિનયપત્રિકા' મેં અપને [illegible]

સંમેલન ભી બહુતસે લોગોં કે રસ્તે કી ધર્મશાલા મેં ટિકે રહને કી ભાંતિ ક્ષણસ્થાયી હૈ. થકાવટ ઔર પ્યાસ મિટા કર કૌન કહાં ચલા જાયગા, ઇસ બાત કા કિસકો પતા હૈ? અથવા ઇસ પારિવારિક સંમેલન કો નદી કે પ્રવાહ મેં બહ કર આયે હુયે કાઠોં કે સમાન અતિ અલ્પ કાલ કા સમઝો. જલ કે પ્રવાહ મેં કહાં કહાં સે આયે હુયે અનેક પ્રકાર કે કાઠ એકત્ર મિલ જાતે હૈં ઔર ફિર દેખતે–હી–દેખતે તરંગોં કી ચોટેં ખા ખા કર કહીં અદૃશ્ય હો જાતે હૈં. એક હી પ્રકાર કે કર્મ કો લે કર સ્ત્રી–પુત્ર, માતા–પિતા કા મિલના હોતા હૈ ઔર કર્મ કા ભોગ પૂરા હોતે હી કૌન કહાં ચલા જાતા હૈ ઇસ બાત કો કોઈ નહીં દેખ સકતા.

લક્ષ્મી—ધન છાયા કી ભાંતિ ચંચલ હૈ. યૌવન જલતરંગ કી નાંઇ ક્ષણભંગુર હૈ. સ્ત્રીસુખ સ્વપ્નસુખભોગ કે તુલ્ય હૈ ઔર મનુષ્ય કી આયુ ભી અત્યંત અલ્પ હૈ; તથાપિ મનુષ્ય અભિમાન સે નહીં બચતા. કહતા હૈ કિ 'મૈં ઇસ ધન કો, ઇન ભોગોં કો સદા ભોગૂંગા.'

લક્ષ્મણ! ઇસ સંસાર મેં કિતને દિનોં કી સ્થિતિ હૈ? યહ તો સ્વપ્ન કે સમાન હૈ. ફિર ઇસ સ્વપ્નવત્ અસ્થાયી સંસાર મેં ભી મનુષ્ય નિરંતર રોગ, શોક ઔર અનેક પ્રકાર કી જ્વાલાઓં સે જર્જરિત રહતા હૈ. યહ સંસાર આકાશ મેં ગંધર્વનગર કી ભાંતિ દેખતે હી દેખતે વિલીન હો જાતા હૈ. હાય! યહ મૂઢ મનુષ્ય ઇસ અત્યંત અસ્થાયી સંસાર કો સ્થાયી બનાને કે લિયે દિવાલપર દિવાલ ચુનાતા હૈ ઔર તાલોં પર તાલે લગવાતા હૈ; ન માલૂમ ક્યા–ક્યા કરતા હૈ? સૂર્યદેવ કે ઉદય ઔર અસ્ત કે સાથ સાથ પ્રતિદિન મનુષ્ય કી આયુ ક્ષય હો રહી હૈ. કિતને લોગ નિરંતર વૃદ્ધાવસ્થા સે પીડિત હો રહે હૈં ઔર કિતને મર રહે હૈં; તથાપિ મનુષ્ય એક બાર ભી યહ નહીં સોચતા કિ ઇસ દેહ કા ભી નાશ હોગા. અત-એવ, મનુષ્ય ક્યોં નહીં સમઝતા? પિછલે દિનોં કી અપેક્ષા અગલે દિનોં મેં નયે નયે ભોગ મુઝકો મિલતે રહેંગે, મૂર્ખ મનુષ્ય કેવલ યહી સોચતા રહતા હૈ. પૂર્વ કી અવસ્થા કો દૂર લેજાને વાલે કાલ કે વેગ કો યહ એક બાર ભી નહીં દેખતા. ફૂટે ઘડે કે જલ કી ભાંતિ ઉસ કા જીવન પ્રતિક્ષણ ક્ષીણ હો રહા હૈ. આધિવ્યાધિ વૈરિયોં કી ભાંતિ દેહ પર સતત પ્રહાર કર રહી હૈં. વૃદ્ધાવસ્થા વ્યાઘ્રિન કે સમાન મુંહ ફાડે સામને ગરજ રહી હૈ ઔર મૃત્યુ તો સમય કી બાટ દેખતી હુઈ સાથ સાથ ઘૂમ રહી હૈ [illegible]

[illegible]

[illegible]

નિવેદન કરતે હુએ ઇસ મનોમહિમ મહાત્માને નિષ્કામ-ભક્તિ પરિ-પૂરિત જો હૃદયોદ્‌ગાર પ્રકટ કિયે હૈં વહ તો વાસ્તવ મેં અનુપમ, અતુલનીય તથા અદ્વિતીય હૈં. સારે વિશ્વસાહિત્ય કો ઢૂંઢ ડાલિયે, ધાર્મિક ગ્રંથોં કા મંથન કર ડાલિયે, ફિર ભી આપકો ‘વિનય’ કે પદ નિરાલે હી પ્રતીત હોંગે ઔર આપકે મુખ સે બરબસ નિકલ પડેગા “ધન્ય હૈં તુલસીદાસ ઔર ધન્ય હૈ ઉનકી નિષ્કામ ભક્તિ” ‘વિનયપત્રિકા’ કે મંગલાચરણ મેં હી તુલસીદાસજી ને અપને પ્રેમ ભક્તિભાવ કા યોં પરિચય દિયા હૈ:-

“માંગત તુલસીદાસ કર જોરે, બસહિં રામ સિય માનસ મોરે.”

તુલસીદાસ કર જોડ કર માંગતે તો હૈં, લેકિન ક્યા માંગતે હૈં! હમ સંસારી જીવોં કે સમાન ધન-દૌલત, માનમર્યાદા, સ્વર્ગ, યહાં તક કિ મોક્ષ ભી નહીં માંગતે. બસ, માંગ ઇતની હી હૈ કિ ‘બસહિં રામ-સિય માનસ મોરે.’ એક હી વરદાન ચાહિયે, હૃદય મેં એક હી આકાંક્ષા હૈ, દિલ મેં એક હી સાધ હૈ ઔર વહ યહી હૈ કિ—

“અર્થ ન ધર્મ ન કામરુચિ, ગતિ ન ચહોં નિર્બાન;
જનમ જનમ રતિ રામપદ, યહ બરદાન ન આન.”

ઉન્હેં ઇસકે સિવા ઔર કુછ નહીં ચાહિયે. ફિર ચાહને કો ઔર રહ હી ક્યા જાતા હૈ? એક દૂસરે પદ મેં તુલસીદાસજી કહતે હૈં:-

“તુમ તો બડે દીનદયાલુ હો, તુમ્હારે સમાન દાની ભી દૂસરા કોઇ નહીં હૈ. તુમ્હારા નામ હી ગરીબનિવાજ હૈ, ફિર એક બાર ક્યોં નહીં કહ દેતે કિ ‘તુલસીદાસ મેરા!’ બસ, મૈં ઇતને સે હી કૃતાર્થ હો જાઉંગા.” તુલસી કે હૃદય મેં એક હી લાલસા હૈ, એક હી અભિલાષા હૈ; વહ યહ હૈ કિ—‘જ્યોં ત્યોં તુલસી કૃપાલુ ચરન સરન પાવૈ.’ ચાહે જિસ તરહ હો તુલસીદાસ કો કૃપાસાગર પ્રભુ કી ચરણ-શરણ મિલે, ઔર સુનિયે, મહાત્મા તુલસીદાસ અપના મનોભિલાષ અપને માલિક સે ઇસ પ્રકાર વ્યક્ત કરતે હૈં:—

“ચહોં ન સુગતિ સુમતિ સંપતિ કછુ રિધિ સિધિ બિપુલ બડાઈ;
હેતુ-રહિત અનુરાગ રામ-પદ બઢૈ અનુદિન અધિકાઈ.”

સુગતિ નહીં ચાહિયે; સુમતિ નહીં ચાહિયે; સંપત્તિ, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, બડાઇ કુછ ભી નહીં ચાહિયે. બસ, યદિ ચાહ હૈ તો કેવલ યહી કિ રામપદ મેં દિન દિન અનુરાગ બઢતા જાય, ઔર વહ અનુરાગ ભી કૈસા? હેતુરહિત અર્થાત્ કિસી હેતુ યા મતલબ કો લે કર નહીં, બિલકુલ અહૈતુક, નિઃસ્વાર્થ. યહ હેતુરહિત અનુરાગ હી ક્યોં ચાહિયે? ઔર કોઇ અભિલાષા યા લાલસા ક્યોં નહીં? ઇસી લિયે કિ—

“અબ નાથહિં અનુરાગુ જાગુ જડ ત્યાગુ દુરાસા જી તેં;

મેં પરિણત હો જાતા હૈ ઔર જલા દેને પર જો ખાક-ભસ્મ બન જાતા ઐસે કૃમિ-વિષ્ઠા-ભસ્મ કી સંજ્ઞાવાલે ઇસ શરીર મેં 'મૈં'પન કા અભિમાન કર કે લોગ કહતે હૈં, કિ હમ જગતપ્રસિદ્ધ રાજા હૈં. ત્વક્, અસ્થિ, માંસ, વિષ્ઠા, મૂત્ર, શુક્ર ઔર રક્ત ઇત્યાદિ શરીર મેં નિરંતર વિકાર કો પ્રાપ્ત હો રહે હૈં, સતત પરિણામ કો પ્રાપ્ત હો રહે હૈં. બતાઓ, ઐસા વિકારી ઔર પરિણામી શરીર આત્મા કૈસે હો સકતા હૈ !

ભાઇ લક્ષ્મણ ! જિન ક્રોધાદિ દોષોં સે યુક્ત શરીરપર આસ્થા કર કે તુમ ત્રિલોક કો દગ્ધ કરને કે લિયે તૈયાર હુએ હો, વે સબ દોષ દેહાભિમાન સે હી તો પ્રકટ હોતે હૈં. 'શરીર હી મૈં હૂં' ઇસી બુદ્ધિ કા નામ અવિદ્યા હૈ; 'મૈં શરીર નહીં, મૈં ચિત્ સ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, આત્મા હૂં' ઇસ બુદ્ધિ કા નામ વિદ્યા હૈ. અવિદ્યા હી માયા હૈ. આત્મા કો અનાત્મા માનના હી માયા હૈ. ઇસમેં વિક્ષેપ-માયા જગત્ કી કલ્પના કરતી હૈ ઔર આવરણ-માયા જ્ઞાન કો ઢક રખતી હૈ. અવિદ્યા જન્મ-મરણરૂપ સંસાર મેં હેતુ હૈ ઔર વિદ્યા સંસારદુઃખ કા હરણ કરનેવાલી હૈ. અતએવ જો ઇસ દુઃખસાગર સે તરના ચાહતે હૈં ઉન મુમુક્ષુઓં કો સર્વદા વિદ્યા કા અભ્યાસ કરના ચાહિયે. હે શત્રુસૂદન ! 'મૈં શરીર નહીં ચૈતન્ય હૂં, મૈં આત્મા હૂં.' જો આલસ્ય છોડ કર સર્વદા ઐસા અભ્યાસ કરતે હૈં, ઉનકા પ્રધાન કર્તવ્ય કામ, ક્રોધ, લોભાદિ શત્રુઓં કા નાશ કરના હોતા હૈ. ઇનમેં ક્રોધ તો મોક્ષવિદ્યા કા બડા હી વિષમ બૈરી હૈ, યહ સદા-સર્વદા મોક્ષ કે માર્ગ મેં વિઘ્ન ડાલા કરતા હૈ. ક્રોધ કે વશ મેં હો કર હી મનુષ્ય પિતા, ભાઇ, સુહૃદ્ ઔર સખા કા વધ કરતા હૈ. ક્રોધ હી મનસ્તાપ કા મૂલ કારણ હૈ. જિસ સમય મનુષ્ય કે અંતઃકરણ મેં ક્રોધ કા વેગ બઢ જાતા હૈ, ઉસ સમય ઉસકો 'ક્યા કરના ચાહિયે ઔર ક્યા નહીં કરના ચાહિયે' ઇસ બાત કા કોઇ વિચાર નહીં રહતા. ઇસી લિયે વહ બડોં કે પ્રતિ દુર્વાક્ય બોલને લગતા હૈ ઔર ઇસ પર ભી યદિ ક્રોધ શાન્ત નહીં હોતા તો ઉન્હેં મારને લગતા હૈ, એવં પીછે મહાન્ દુઃખ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. ઇસ પ્રકાર સે ક્રોધ મનુષ્ય કો સંસાર મેં બાંધ રખતા હૈ ઔર ધર્મ કા ક્ષય કરતા હૈ. અતઃ ભાઇ લક્ષ્મણ ! તુમ ક્રોધ કા ત્યાગ કર દો ! ક્રોધ મનુષ્ય કા મહાશત્રુ હૈ. કારણ, વહ ક્રોધ હી મનુષ્ય કી મૃત્યુ કો બુલા લાતા હૈ. લોગ ક્રોધવશ વિષ ખા કર આત્મહત્યા ભી કર લેતે હૈં.

ધન ઇત્યાદિ પદાર્થોં કી જો ઇચ્છા હૈ, વહ ઉત્તરોત્તર બઢતી રહતી હૈ. ઇસી લિયે ઇસ તૃષ્ણા કો વૈતરણી નદી કી ઉપમા દી ગયી હૈ. જૈસે યમરાજ કે માર્ગ મેં વૈતરણી એક અતિ ભયંકર

न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन्यो राति चाशिषः ॥
(भागवत ७। १०। ४-५)

અર્થાત્ હે ભગવન્! જો આપસે વરદાન પાને કી આશા સે અર્થાત્ કિસી ઉદ્દેશ્ય યા મનોરથ કો લે કર આપકી ભક્તિ કરતા હૈ વહ સચ્ચા ભક્ત, સચ્ચા સેવક નહીં, વહ તો પ્રેમ કા બનિયા હૈ, વહ તો ભક્તિ કા સૌદા કરતા હૈ ઔર ઉસકે બદલે મેં પ્રભુ સે કુછ ચાહતા હૈ. ઐસે હી જો સ્વામી અપની માનપ્રતિષ્ઠા કે લિયે વરદાન દેના ચાહતા હૈ, વહ ભી સચ્ચા સ્વામી નહીં. ફિર ભી યદિ મેરે માલિક મેરી સેવા પર પ્રસન્ન હોકર વર દેના હી ચાહતે હૈં, તો યહી વર દેં કિ 'कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम्' મેરે હૃદય મેં કામનાઓં કી કભી ઉત્પત્તિ હી નહીં હો. અહા! નિષ્કામ ભક્તિ કા કિતના સુંદર પરિપાક હૈ! ધન્ય હૈ ઇસ ભક્તપ્રવર બાલક કી યહ નિષ્કામ ભક્તિ ઔર ધન્ય હૈ વહ દેશ જિસને ઐસે ભક્તશિરોમણિ કો પૈદા કિયા, અપને ઐસે ભક્તોં કો લક્ષ્ય કર કે હી તો ભગવાન ને ઉદ્ધવ સે કહા હૈ—

न किञ्चित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्तिनो मम ।
वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥
(भागवत ११।२०।३४)

અર્થાત્ મેરે જો અનન્યભક્ત ભક્તિ કરને પર ભી કૈવલ્ય યા મોક્ષ કી ઇચ્છા તક નહીં રખતે, વે પવિત્ર ઔર ધીર ભક્ત હી મુઝે પ્યારે હૈં.

અચ્છા, યહ તો હુઇ પ્રાચીનકાલ કે નિષ્કામ ભક્તોં કી બાત. અબ હમારે હિંદી-કવિ-કુલ-કમલ-દિવાકર ભક્તિભાસ્કર ગુસાંઇ તુલસીદાસજી કી નિષ્કામ ભક્તિ કા નમુના લીજિયે. ઔર ઉસકી ભક્તિ-સુધા-રસ કી ચાસની ચખિયે. આહ! તુલસી કી અનન્ય નિષ્કામ ભક્તિ કા ક્યા કહના હૈ! વહ તો પુણ્ય-સલિલા ભાગીરથી કી વિમલ ધવલ ધારા સે ભી નિર્મલ, સ્ફટિક સે ભી બઢ કર સ્વચ્છ એવં દ્રાક્ષાસિતા ઔર ઇક્ષુ સે ભી બઢ કર મધુર હૈ. ઉસકી મધુરતા મેં જો માદકતા હૈ, વહ સંસાર મેં અન્યત્ર દુર્લભ હૈ; ઉસ માદકતા મેં જો એક બાર મસ્ત હો ગયા, તુલસી કી અનન્ય ભક્તિ કા રસામૃત જિસને પાન કર લિયા, ઉસ નિસ્છલ પ્રેમ કા છલકતા હુઆ પ્યાલા જિસને અપને મુંહ મેં આંખ મુંદ કર ઉંડેલ લિયા, ઉસસે બઢ કર ભાગ્યવાન્ ઇસ સંસાર મેં ઔર કૌન હૈ? તુલસીદાસજી કી નિષ્કામ ભક્તિ કિતની ઉચ્ચ, ગંભીર એવં સરસ હૈ, ઇસકા અંદાજ ઉન્હીં લોગોં કો મિલ સકતા હૈ, જિન્હોંને તુલસી-સાહિત્ય-સરોવર મેં ગહરે ગોતે લગાયે હૈં. 'વિનયપત્રિકા' મેં અપને ઇષ્ટદેવ ભગવાન રામચંદ્ર કે પ્રતિ આત્મ-

દુસ્તર નદી હૈ ઔર પાપિયોં કો ઉસે પાર કરના પડતા હૈ; ઇસી પ્રકાર સંસાર મેં યહ તૃષ્ણારૂપી નદી ભી દુર્બુદ્ધિ સંસારી મનુષ્યોં કે લિયે દુસ્તર હૈ. ભાઇ ! સંતોષ હી--બાહ્ય વિષયોં કી ઇચ્છા કા ત્યાગ હી--નંદનવન કી નાંઇ આનંદદાયક હૈ ઔર મન કી નિવૃત્તિરૂપ શાન્તિ હી કામધેનુ હૈ. કામધેનુ સે હમ જો વસ્તુ ચાહતે હૈં, વહી વસ્તુ વહ દેતી હૈ. ઇસી પ્રકાર શાન્તિ ભી તો ચાર બ્રહ્માંડોં કી પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા ભી અધિક સુખ પ્રદાન કરતી હૈ. લક્ષ્મણ ! ઇન સબ કારણોં સે તુમ ઇસ સમય યદિ શાન્તિ કી સેવા મેં લગ જાઓ તો તુમ્હારા કોઇ ભી શત્રુ નહીં રહેગા. કારણ, શાન્તિ કી સેવા તુમ્હારી દૃષ્ટિ આત્મા કી ઓર કર દેગી; તબ તુમ દેખોગે કિ આત્મા મેં કોઇ વિકાર નહીં. ફિર શત્રુ ઉત્પન્ન હી કહાં સે હોગા ? આત્મા ન ઇંદ્રિય હૈ, ન મન હૈ, ન બુદ્ધિ હૈ ઔર ન પ્રાણ હૈ. વહ ઇન સબસે પૃથક્ વસ્તુ હૈ. આત્મા શુદ્ધ હૈ, સ્વયંપ્રકાશ હૈ, નિર્વિકાર હૈ ઔર નિરાકાર હૈ. દેહ, ઇંદ્રિય, પ્રાણ ઇત્યાદિ તો આત્મા કે વિપરીત હૈં-અર્થાત્ યે અશુદ્ધ હૈં, પરપ્રકાશ હૈં, વિકારી હૈં ઔર આકારવાલે હૈં. મનુષ્ય જબ તક શરીર, ઇંદ્રિય, પ્રાણાદિ સે પૃથક્ ઇસ આત્મા કો નહીં જાન લેતા, તબ તક ઉસે જન્મમરણ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઔર વહ સંસાર મેં નાના પ્રકાર કે દુઃખ ભોગતા હૈ. અતએવ તુમ આત્મા કો સર્વદા શરીર, મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ ઔર ઇંદ્રિયોં સે પૃથક્ માનો. ઇસ તરહ માનતે હુએ બુદ્ધિ પ્રભૃતિ કા અવલંબ કર કે બાહર સે લોકવ્યવહાર કરો. ખેદ ન કરો. સુખ-દુઃખ તો પ્રારબ્ધ હૈ, જો આયે ઉસીકો ભોગતે જાઓ. ફિર તુમ કર્મ કર કે ભી કર્મ મેં લિપ્ત નહીં હોઓગે. હે રાઘવ ! બાહર સે સર્વત્ર કર્તૃત્વપન દિખાને પર ભી તુમ ભીતર સે શુદ્ધ-સ્વભાવ હો, અતએવ તુમ કર્મફલ સે નિર્લિપ્ત રહોગે.

લક્ષ્મણ ! યહ જો તુમ્હારે પ્રતિ મૈંને જ્ઞાન કા ઉપદેશ કિયા, ઇન સબ બાતોં કો સદા-સર્વદા હૃદય મેં સોચતે રહો તો ફિર સારે સંસાર કે દુઃખ ભી તુમ્હારા કુછ નહીં કર સકેંગે.''

'संसारदुःखैराखिलैर्बाध्यसे न कदाचन ।'

શ્રીભગવાન સે યહી પ્રાર્થના હૈ કિ હમલોગ ઇસ જ્ઞાન કો કભી ન ભૂલેં.

(''કલ્યાણ''ના રામાયણાંકમાં લેખકઃ-પં. શ્રી રામદયાલુજી મજમુદાર)

નિવેદન કરતે હુએ ઇસ મહામહિમ મહાત્મા ને નિષ્કામ-ભક્તિ પરિ-પૂરિત જો હૃદયોદ્ગાર પ્રકટ કિયે હૈં વહ તો વાસ્તવ મેં અનુપમ, અતુલનીય તથા અદ્વિતીય હૈં. સારે વિશ્વસાહિત્ય કો ઢૂંઢ જાઇયે, ધાર્મિક ગ્રંથોં કા મંથન કર ડાલિયે, ફિર ભી આપકો 'વિનય' કે પદ નિરાલે હી પ્રતીત હોગે ઔર આપકે મુખ સે બરબસ નિકલ પડેગા 'ધન્ય હૈં તુલસીદાસ ઔર ધન્ય હૈ ઉનકી નિષ્કામ ભક્તિ!' 'વિનયપત્રિકા' કે મંગલાચરણ મેં હી તુલસીદાસજી ને અપને ઇસ ભક્તિભાવ કા યોં પરિચય દિયા હૈઃ—

"માંગત તુલસીદાસ કર જોરે, બસહિં રામ સિય માનસ મોરે."

તુલસીદાસ કર જોડ કર માંગતે તો હૈં, લેકિન ક્યા માંગતે હૈં! હમ સંસારી જીવોં કે સમાન ધન-દૌલત, માનમર્યાદા, સ્વર્ગ, યહાં તક કિ મોક્ષ ભી નહીં માંગતે. બસ, માંગ ઇતની હી હૈ કિ 'બસહિં રામ-સિય માનસ મોરે.' એક હી વરદાન ચાહિયે, હૃદય મેં એક હી આકાંક્ષા હૈ, દિલ મેં એક હી ચાહ હૈ ઔર વહ યહી હૈ કિ—

"અર્થ ન ધર્મ ન કામરુચિ, ગતિ ન ચહૌં નિર્બાન;
જનમ જનમ રતિ રામપદ, યહ બરદાન ન આન."

ઉન્હેં ઇસકે સિવા ઔર કુછ નહીં ચાહિયે. ફિર ચાહને કો ઔર રહ હી ક્યા જાતા હૈ? એક દૂસરે પદ મેં તુલસીદાસજી કહતે હૈંઃ—

"તુમ તો બડે દીનદયાલુ હો, તુમ્હારે સમાન દાની ભી દૂસરા કોઇ નહીં હૈ. તુમ્હારા નામ હી ગરીબનિવાજ હૈ, ફિર એક બાર ક્યોં નહીં કહ દેતે કિ 'તુલસીદાસ મેરા!' બસ, મૈં ઇતને સે હી કૃતાર્થ હો જાઉંગા." તુલસી કે હૃદય મેં એક હી લાલસા હૈ, એક હી અભિલાષા હૈ; વહ યહ હૈ કિ—'જ્યોં ત્યોં તુલસી કૃપાલુ ચરન સરન પાવૈ.' ચાહે જિસ તરહ હો તુલસીદાસ કો કૃપાસાગર પ્રભુ કી ચરણ-શરણ મિલે, ઔર સુનિયે, મહાત્મા તુલસીદાસ અપના મનોભિલાષ અપને માલિક સે ઇસ પ્રકાર વ્યક્ત કરતે હૈંઃ—

"ચહૌં ન સુગતિ સુમતિ સંપતિ કછુ રિધિ સિધિ બિપુલ બડાઈ;
હેતુ-રહિત અનુરાગ રામ-પદ બઢૈ અનુદિન અધિકાઈ."

સુગતિ નહીં ચાહિયે; સુમતિ નહીં ચાહિયે; સંપત્તિ, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, બડાઇ કુછ ભી નહીં ચાહિયે. બસ, યદિ ચાહ હૈ તો કેવલ યહી કિ રામપદ મેં દિન દિન અનુરાગ બઢતા જાય, ઔર વહ અનુરાગ ભી કૈસા? હેતુરહિત અર્થાત્ કિસી હેતુ યા મતલબ કો લે કર નહીં, બિલકુલ અહૈતુક, નિઃસ્વાર્થ. યહ હેતુરહિત અનુરાગ હી ક્યોં ચાહિયે! ઔર કોઇ અભિલાષા યા લાલસા ક્યોં નહીં! સુનિયે કિ—

"અબ નાથહિ અનુરાગુ જાગુ જડ ત્યાગુ દુરાસા જી તેં;

રસોઈય સારી છે. થોડા દિવસ ઉપરજ એમણે આંબાની ઉજાણી કરી'તી! એમની ઉજાણીમાં કોઈ ગોટું નહિ હે.. કણિયાનાં અમે જાંબાં રોટલાં. બધાંને ફોઈએ હારબંધ બેસાડ્યાં ને પછી અમને-ત્રણ ત્રણ ચોરિયો આપી. એક વધારોય નીકળ્યો હતો! શાનાંબિંગ જપૈયાં ને જરા જરા મીઠું, એટલે એ ઉજાણીની શી વાત! અમારી દાઢમાં એનો સ્વાદ હજુય રહી ગયો છે! વધારામાં ફોઈએ અમને વધાઈ આપી છે કે "હવેની ઉજાણી કાકીઓરની છે. જરા પીળમટો મરા રો."

× × × ×

રાત્રે વાળુ કરી ડોશીમા ઓટલે બેસે છે. અમે કહીએ "ફોઈ! વાર્તા કહો." એટલે ફોઈ મઝાની વાત શરૂ કરે "એક હતો રાજા." ફોઈની વાત કહેવાની કાંઈ રીત! એવી વાત કહેતાં તો અમારા આખા ગામમાં કોઈને નથી આવડતું! અમે તો એમની વાતો સાંભળતાં કદી ધરાતાંજ નથી.

રામાયણ ને મહાભારત તો ફોઈને મોઢે છે. શ્રીકૃષ્ણની બધીય વાતો એમને આવડે છે. એક વાર અમે બધાં બેઠાં હતાં ને ફોઈએ ગાયું:—

"મારું માણેકડું રીસાયું રે શામળિયા,
તારા મનમાં તે એ શું આવ્યું રે શામળિયા?"

ફોઈએ આખું ગીત ગાયું; પણ એમાં તો બધું રડવાનુંજ આવ્યું! અમે ઉનરી ગએલે મોઢે ફોઈનું ગીત સાંભળી રહ્યાં હતાં, જાણે હમણાં અમેય રડી પડશું; પણ એટલામાં નાગને મારી નાખી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર આવ્યા એની વાત આવી એટલે વળી ઠીક થયું.

× × × ×

"હેં રતનફોઈ! તમે એકલાંજ છો? તમારે કોઈ સગુંવહાલું નથી?"

"ના બાપા! બે દીકરા હતા તેમાંનો એક મરી ગયો ને બીજો કોણ જાણે ક્યાંય ખોવાઈ ગયો છે!"

"હેં?"

"એને ઘેર બેસાડીને એક વાર હું નદીએ કપડાં ધોવા ગઈ'તી. પાછી આવી ત્યારે ઘર ખાલી દીઠું. આખું ગામ ને આખું પરગણું ખુંદી વળી, પણ એનો પત્તો ન લાગ્યો. નશીબ, બાપુ! આજ તો પંદર વરસનો હોય."

વિમુ જરા હોદ્દાહી છે. એનાથી પૂછતાં તો પૂછાઈ ગયું, પણ પછી એય ગભરાઈ. ફોઈ બિચારાં ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોઈ પડ્યાં. અમે કહ્યું "હશે ફોઈ! છાનાં રહો. અમે તમારાંજ છોકરા છીએ-ને?" મેં તો વિમુને એવી ધમકાવી……

* * *

એક વાર રાતના નવેક વાગ્યા હતા. ચોમાસાનો દિવસ હતો.

१४२–गीता में क्या कहा गया है?

બહુતસે લોગોં કો અધ્યાત્મજ્ઞાન કી વેદાંત કી બડી શૌક
ી હૈ. ઇસીસે વે અપના સારા સમય વેદાંતગ્રંથોં કે પઢને-
ને મેં લગાયા કરતે હૈં. ઉનમેંસે અધિકાંશ કી તો યહી
ાઝ હોતી હૈ કિ યે સબ શાસ્ત્ર કેવલ પઢને સુનને કે લિયે હી
ઇસ લિયે ઉન ગ્રંથોં કો પઢ પઢ ઔર સુન સુન કર ઉનકી ઐસી
ધારણા હો જાતી હૈ કિ બસ, હમેં પૂર્ણ જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હો
ી. ઇસ તરહ કે પઢને કે શૌકીનોં મેં કુછ મનોરંજન કે લિયે,
ઃ આદત પડ જાને કે કારણ, કુછ પુણ્ય લાભ કી ઇચ્છા સે,
ઃ કેવલ માન બડાઈ પ્રાપ્ત કરને કે લિયે ઔર કુછ 'સાંપ્રદાયિક'
ાગ્રહ સે ઉન ગ્રંથોં કો પઢતે હૈં. કોઇ વિરલા હી ઐસા હોતા હૈ
ઃ સત્યજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ કે લિયે ઇન ગ્રંથોં કા અધ્યયન કરતા હો.
ધિકાંશ મનુષ્ય તો પૂર્વપરંપરાગત ધારણા યા માનસિક સંસ્કારોં
ી દાસ હુઆ કરતે હૈં. ઇસી લિયે ઇન ગ્રંથોં કા અર્થ નિશ્ચય
રતે સમય વે અપને સંસ્કારાનુકૂલ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં,
ી કારણ હૈ કિ એક હી ગ્રંથ કી ટીકા મેં ભિન્ન ભિન્ન
ંપ્રદાય કે લોગોં કો અપને અપને મત કા સમર્થન કરને કા અવસર
ીલ ગયા હૈ.

અતએવ ઇસ બંધી હુઈ દૃષ્ટિ કો છોડ કર હમેં મુક્ત દૃષ્ટિ સે
િચાર જમાને ચાહિયે. યદ્યપિ જબતક હમ ઇન વિચારોં કો
નુભવ કે લિયે આચરણ મેં નહીં લાવેંગે, તબ તક યે હમેં
ાક્ષાત્કાર કરાને મેં સમર્થ નહીં હોંગે; તથાપિ કમ સે કમ વિચારોં
ઃ સંબંધ મેં તો હમેં સ્વતંત્રતા મિલ જાયગી, ઇસમેં કોઈ સંદેહ
ાહીં હૈ. અતએવ ઇસ દૃષ્ટિ સે જરા ભગવદ્ગીતા કી ઓર દેખિયે—

ભગવદ્ગીતા મેં કર્મયોગ હૈ, પરંતુ વહ કર્મઠોં કા કર્મ નહીં
ૈ, ન વહ જ્ઞાનયોગ કા હી સાધન હૈ ઔર ન વહ સ્વાભાવિક
કર્મોં મેં પરિવર્તન કરને કે લિયે કહતા હૈ. વહ તો અપને કર્મસ્વ-
રૂપ કો હી નષ્ટ કર કે જ્ઞાનરૂપ હોનેવાલા જ્ઞાનયોગ હૈ—કર્મયોગ
હી નહીં હૈ.

ભગવદ્ગીતા મેં જ્ઞાનયોગ હૈ, પર વહ વાચક વેદાન્તિયોં કા
નહીં હૈ, ન વહ અરણ્યવાસ બનલાનેવાલા સંન્યાસધર્મ હૈ; ઔર
ન વહ, 'યહ પાપ હૈ, યહ મત કરો, વહ મત કરો' કહ કર રોની
સુરત બનાને કો કહતા હૈ. વહ તો પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિ મેં યોગ્ય
કર્તવ્ય બનલાનેવાલા ઔર ઉસ સમય અપની ઈશ્વર–ભક્તિ કી
શક્તિ કે સહારે પાપપુણ્ય કો નષ્ટ કર કે શ્રીકૃષ્ણધ્યાન મેં

ઇસમેં ભક્તિ કા ચરમ ઉત્કર્ષ હી નિષ્કામ ભક્તિ હૈ, ઇસ પ્રકાર કા એક ભી નિષ્કામ ભક્ત જિસ દેશ મેં હો, વહ દેશ ધન્ય હો જાયગા, ઉસ દેશ કે નિવાસી અપને કૃતાર્થ હો જાયગે. માતા વસુંધરા ભી ઐસે હી ભક્ત કો પા કર અપનેકો સનાથા સમઝતી હૈ, જૈસા કિ નારદભક્તિસૂત્ર મેં લિખા હૈ 'मोदन्ति पितरो नृत्यन्ति देवताः सनाथा चेयं भूर्भवति।' પિતૃગણ આનંદિત હો ઉઠતે હૈં. દેવતાગણ નાચને લગતે હૈં ઔર પૃથ્વી સનાથા હો જાતી હૈ.' ઐસે હી ભક્તોં કે વશ મેં ભગવાન હો જાતે હૈં.

"अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विज ।
साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥

મૈં સ્વયં સ્વતંત્ર નહીં હૂં, મૈં ભક્તોં કે અધીન હૂં, ભક્તોં ને મેરે હૃદય કો ગ્રસ લિયા હૈ." મહાત્મા તુલસી ઇસી કોટિ કે નિષ્કામ ભક્ત થે. ભગવાન રામચંદ્ર મેં ઉનકી અનન્ય ભક્તિ, નિષ્કામ પ્રેમ એવં એકનિષ્ઠ અનુરાગ થા. અપને ઇષ્ટદેવ જાનકી-જીવન પર બલિ જાને કે લિયે ઉનકા હૃદય આકુલ હો રહા થા. 'जानकी-जीवन की बलि जैहौं સચ્ચે રામદાસ કહરે ન ? હૃદય કા કોઈ ભાવ છિપાયા નહીં. હૃદય કા કપાટ બિલકુલ ઉન્મોચન કર દિયા, કલેજા કાઢ કર રખ દિયા, દિલ ખોલ કર દિખા દિયા ઔર દિખા દી અપને હૃદય મેં નિરંતર જલનેવાલી વહ અનુ-રાગ–આગ કી જ્વાલામયી લપટેં, જિનમેં પડ કર સારે વિષયભોગ ભસ્મીભૂત હો રહે થે. ગુસાંઈજી કી રામાયણ કે પઢનેવાલે ઇસ દેશ મેં લાખો નહીં કરોડોં હોંગે! કિંતુ હમમેંસે કિતનેકો ઉનકે જૈસી નિષ્કામ ભક્તિ કા શતાંશ ભી પ્રાપ્ત હો સકા હૈ? હમમેંસે કિતને લોગ વિષયભોગ સે વિરત હો કર ઉનકે સમાન રામદાસ બનને મેં સમર્થ હુએ હૈં? અભી તો હમ કામદાસ હી બને હુએ હૈં. આજ હમમેંસે કિતને ઐસે હૈં જો તુલસીદાસ કી ભક્તિ-ભાગીરથી કી સુશીતલ-ધારા સે અપને નીરસ હૃદયસરોવર કો સરસિત કર કે ઉસમેં શતદલપદ્મ પ્રસ્ફુટિત કરને કી ચેષ્ટા કરતે હૈં? મહાત્મા તુલસીદાસ અપની રુચિર રચનાઓં કે રૂપ મેં હમારે લિયે જો અમૂલ્ય નિધિ છોડ ગયે હૈં ઉનકા ઉપયોગ કરના ભી તો હમ નહીં જાનતે. આજ જો હમારે હૃદય મેં અશાંતિ એવં હાહાકાર કી ધ્વનિ પ્રતિધ્વનિત હો રહી હૈ, ભક્તિગંગા કી પાવન પુણ્યમયી ધારા સે વંચિત હો કર હમારા હૃદય જો નિરાશા એવં નિરાનંદ કે કારણ નીરસ હો રહા હૈ, ઉસે એક બાર ફિર ભક્તિ-સુધામૃત સે સરસિત કરને ઔર મુરઝાયે હુએ પ્રાણોં કો ભક્તિ-સંજીવની સે સંજીવિત કરને કા કામ યદિ કોઇ કર સકતા હૈ તો વહ હૈં તુલસીદાસ ઔર ઉનકા અમર સાહિત્ય. ઇસ લિયે હે ભારત-

..! આઇયે, આજ હમ સબ મિલ કર ભક્તિપૂર્વક
મેં સ્વર મિલા કર ભગવાન સે યહ વરયાચના
મિહિ નારિ પિયારિ જિમિ, લોભિહિ પ્રિય જિમિ
ં રઘુનાથ નિરંતર, પ્રિય લાગહુ મોહિ
ાણ''ના રામાયણાંકમાં લેખકઃ-શ્રી. જગન્નાથપ્રસાદ

૧૯૧—લક્ષ્મણજી પર અભિયોગ

ાલક ચંદ્રકેતુ ને શ્રીરામચંદ્ર કે પાસ આ કર ખીઝ
૬૭ ' આપ કાકાજી સે ન બોલા કરે'!'
ાલક કો ગોદ મેં ઉઠા કર ઉસકે સિરપર હાથ ફેરતે હુ
—'ક્યો બેટા! હુઆ ક્યા ?'

ટી દૂર પર લક્ષ્મણ ખડે થે. દૂસરી ઓર મુંહ
બાલક ને ઉનકી ઓર ઉંગલી ઉઠા કર કહા—'વે
ાલતે હૈં, મુઝસે હી નહીં બોલતે. છોટે કાકાજી
પીઠ પર ચઢ ગયા તો ઉન્હોંને ઢકેલ કર મુઝે
મુઝે પ્યાર નહીં કરતે. આપ ઉનસે ન બોલા કરે
રામચંદ્ર ખિલખિલ. કર હંસ પડે. બાલક કા મુંહ
કહા - 'બેટા ' ઐસા ત્રહ નહીં કહા જાતા. વે તેરે
ર કરતે કા ઠન ચહીં હ.'

१४३–पुराणों पर एक दृष्टि

(ઇસ લેખ મેં પ્રસિદ્ધ લેખક રેઉઝ ને પુરાણોં કે સંબંધ મેં કુછ જ્ઞાતવ્ય બાતેં થોડે મેં બતલાઇ હૈં ઔર ઉનકી સંખ્યા તથા પ્રાચીનતા એવં ઐતિહાસિકતા કા ઉલ્લેખ કરતે હુએ ઉનકે વર્તમાન ગડબડ રૂપ પર ભી પ્રકાશ ડાલા હૈ. તંત્રી "સરસ્વતી")

શાયદ હી કોઈ ધાર્મિક હિંદૂ ઐસા હો જો પુરાણોં કે નામ સે અભિજ્ઞતા ન રખતા હો. હમારે શાસ્ત્રોં મેં ઉપપુરાણોં કો છોડ કર મહાપુરાણોં કી સંખ્યા ૧૮ માની ગઇ હૈ.

સ્કંદપુરાણ* મેં લિખા હૈ—

तत्र शैवानि शैवञ्च भविष्यञ्च द्विजोत्तमाः ।
मार्कण्डेयं तथा लैङ्गं वाराहं स्कान्दमेव च ॥
मत्स्यमन्यत्तथा कौर्मं वामनञ्च मुनीश्वराः ।
ब्रह्मांडं च दशेमानि त्रीणि लक्षाणि संख्या ॥

× × × ×

विष्णोर्हि वैष्णवं तच्च तथा भागवतं तथा ।
नारदीयं पुराणञ्च गारुडं वैष्णवं विदुः ॥
ब्राह्मं पाद्मं ब्रह्मणो द्वे अग्नेराग्नेयमेककम् ।
सवितुर्ब्रह्मवैवर्तमेवमष्टादशस्मृतम् ॥

અર્થાત્ ૧ શિવ, ૨ ભવિષ્ય, ૩ માર્કંડેય, ૪ લિંગ, ૫ વારાહ, ૬ સ્કંદ, ૭ મત્સ્ય, ૮ કૂર્મ, ૯ વામન ઔર ૧૦ બ્રહ્માંડ. યે ૧૦ પુરાણ શિવ કી મહિમા કા વર્ણન કરતે હૈં, ઇનકી શ્લોકસંખ્યા ૩,૦૦,૦૦૦ હૈ.

૧ વિષ્ણુ, ૨ ભાગવત, ૩, નારદીય ઔર ૪ ગરુડ યે ચાર પુરાણ વિષ્ણુ કી મહત્તા કા ગાન કરતે હૈં. ૧ બ્રહ્મ ઔર ૨ પદ્મ યે દોનોં પુરાણ બ્રહ્મા કી શ્રેષ્ઠતા કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં; ઇસી પ્રકાર અગ્નિપુરાણ મેં અગ્નિ કી ઔર બ્રહ્મવૈવર્ત મેં સૂર્ય કી મહિમા દિખલાઇ ગઇ હૈ.

પરંતુ ઇસી પુરાણ કે કેદારખંડ મેં લિખા હૈ—

अष्टादशपुराणेषु दशभिर्गीयते शिवः ।
चतुर्भिर्भगवान्ब्रह्मा द्वाभ्यां देवी तथा हरिः ॥

અર્થાત્ ૧૮ પુરાણોં મેં સે દસ મેં શિવ કી, ચાર મેં બ્રહ્મા કી, દો મેં દેવી કી, ઔર દો મેં વિષ્ણુ કી મહિમા કા વર્ણન હૈ.

ફિર વિદ્વાન્ લોગ શિવ સે સંબંધ રખનેવાલે ઉપર્યુક્ત ૧૦ પુરાણોંમેંસે પદ્મ ઔર વારાહપુરાણ કા સંબંધ વિષ્ણુ સે,

* શિવરહસ્ય ખંડ, સંભવ કાંડ.

કોઈના ઘરમાં તાપતાં હતાં, ને કોઈ અમને વાતં
ાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો.

વાર્તા પૂરી થઇ રહી ને અમે ઘેર જવા ઉઠ્ય
રથી બાપાનો સાદ સંભળાયો "રતનબ્હેન ! બારણું
બારણું ઉઘડ્યું એટલે બાપા ઘરમાં આવ્યા. એ
વીસ–બાવીસ વરસનો સાધુ હતો. ટાઢમાં બાપડો
કહે "આવો બાપુ! જરા ટાઢ ઉરાડો. ક્યાંના ઘ
ને કોઇ ટગર ટગર એ સાધુ તરફ જોઇ રહ્યાં.

બાપા ઘડીક ચૂપ રહ્યા. આખું ઘર ચૂપચાપ. પ
ા ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોઇ પડ્યાં, અમને કાંઇ સમજાયું
ને અમે તો આ જોઇજ રહ્યાં. અમને થયું, આ ર
ારાવ્યાં, કાઢો એને. "

પણ એટલામાં બાપાએ અમને બધાંને ઘેર મો

* * *

બીજે દિવસે વહેલી સવારે મારી આંખ ઉઘડી
ત યાદ આવી. બાય જાગી હતી. મેં એને રાતની
ડી. બા હસી પડી ને બોલી "એ તો રતનડોશીનો દ

"હેં !"

* * *

તે દિવસ બપોરે કાર્શાબોરની ઉજાણી થઇ.
ળીઆનાં છોકરાં ને કોઇનો રામઃ બધાંયની પંગત

અગ્નિપુરાણ કા સંબંધ શિવ સે ઔર બ્રહ્મ
ેય, ભવિષ્ય ઔર વામન-પુરાણ કા સંબંધ

ઇસકે અલાવા કુછ વિદ્વાન વાયુ ઔર
કુછ વાયુ ઔર બ્રહ્માંડ-પુરાણ* કો એક હી
હૈં, તથા ભાગવત કે સ્થાન પર દેવી-ભાગવ
સ્થાન દેતે હૈં.

શાસ્ત્રોં મેં પુરાણ કા લક્ષણ ઇસ પ્રક

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तरा
वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्च ल

અર્થાત્ જિસમેં આદિસૃષ્ટિ કા, બાદ
ર્ષિયોં આદિ કે) વંશોં કા, ૧૪ મનુઓં કે સ
ઔર ચંદ્રવંશી નરેશોં કા હાલ હો ઉસે પુરાણ

પરંતુ નારદીય, વામન આદિ કુછ પુર
કી અર્વાચીનતા નજર આતી હૈ.

અબ હમ સબ પુરાણોં કી પ્રાચીનતા
કરતે હૈં—

અલબેરૂની ને જિસકા સમય વિક્રમ-સંવ
૧૦૮૭) કે કરીબ થા, અપને યાત્રાવિવરણ
લિખા હૈ.

ભાનુ કે 'હર્ષચરિત' મેં (જો વિક્રમ

મહાનિર્વાણ જાહેર્યું; દુઃખનું નિવારણ સેવા ને ત્યાગ છે. એ જ પ્રતીતિ કરાવી. એ જ્ઞાન ભણી તે કહે છે ''હવે દુનિયામાં ધર્મચક્ર ફેરવીશ." એ વચનો ઉપરથી [illegible] ભારતની [illegible] નિર્ણય [illegible] આપે છે.

બુદ્ધ કહે છે ''દુનિયામાં ધર્મચક્ર ફેરવીશ" એના નિયમને [illegible] [illegible] [illegible] એમાં એના [illegible] [illegible] એ [illegible] એ મહાન નાબૂદ [illegible] એનો ધર્મ વિશ્વધર્મ [illegible] [illegible] પશુઓ ને માનવીઓ માટે એની [illegible] [illegible] [illegible] આજે પણ જમાનામાં એનો ધર્મ [illegible] [illegible] [illegible] એનું [illegible] બન્યું. [illegible] ને [illegible] એની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મિસરમાં એનું [illegible] [illegible] એણે અસરમાં લીધા. રોમની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમેરિકાને [illegible] ને [illegible] એનું [illegible] [illegible] પહોંચ્યું; અને આજે પણ એ બુદ્ધ માનવસમાજનો [illegible] છે.

વારાણસીના મૃગ[illegible] [illegible] બુદ્ધે પ્રથમ પ્રવચન કર્યું, ત્યારે 'કર્મચક્ર'નો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો. તમે સૌ તમારા કર્મનાં અંતાનો છો. ક્રિયાઓ અને માનતાઓથી તમારું રક્ષણ નથી. પવિત્ર જીવનની ખાસ આવશ્યકતા છે. સમાધિકાળ સમીપ આવ્યો ત્યારે, બે વૃક્ષની વચ્ચે પથરાયલી પથારીમાંથી એ કહે છે—''આનંદ! શાને રડે છે? ધર્મજ્યોતને અખંડ રાખજે." બુદ્ધ કહે છે—''આ ધર્મદીપ મૈત્રી છે, દયા છે, પ્રેમ છે." બુદ્ધ શીખવે છે—''ગરીબમાં ગરીબ માટે ને નીચમાં નીચ માટે પણ આ જ્ઞાન ખુલ્યું છે."

રાજપરનાં સુંદર વનમાં સુવર્ણ ભંડારનું સ્થાનક છે. લોકભાવના કહે છે કે, ભગવાન પાછા પધારશે ને આ ભંડારના ગોળાને દુઃખીઓની સેવામાં વહેંચશે, વિશ્વમાં ત્યારે નવયુગ મંડાશે. તમારાં દિલમાં સુવર્ણ ભંડાર ભર્યો છે. એને ખોલી નાખો, ને દુઃખીઓની સેવામાં વહેંચો, ત્યારે નવજીવન પાગરશે, ને હિંદુસ્તાનનું પુનરુત્થાન થશે.

(૧૫–૫–૨૫ ના "નવયુગ"માંથી)

અથર્વવેદ મેં લિખા હૈ—

इतिहासस्य च वै स पुराणस्य च गाथानां च नाराशंसीनां च प्रियं धाम भवति य एवं वेद ।

(કાં० ૧૫, અનુ० ૧, પ્ર० ૬, મં० ૧૨)

અર્થાત્ જો ઐસા જાનતા હૈ વહ ઇતિહાસ, પુરાણ, ગાથા, ઔર નારાશંસી કા પ્યારા હોતા હૈ.

ઇન સબ અવતરણોં સે સ્પષ્ટ પ્રકટ હોતા હૈ કિ હમારે યહાં પુરાણોં કા અસ્તિત્વ બહુત પ્રાચીનકાલ સે ચલા આતા હૈ.

મત્સ્યપુરાણ મેં લિખા હૈ—

पुराणमेकमेवासीत्तदा कल्पान्तरेऽनघ ।
त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥

(અધ્યા० ૫૩, શ્લોક ૪)

અર્થાત્ પહલે પુરાણ એક હી થા.

યહ કહાં તક ઠીક હૈ ઇસ વિષય મેં નિશ્ચિત રૂપ સે તો કુછ કહના કઠિન હી હૈ. પરંતુ એક પુરાણ કે શ્લોકોં યા ઉસકે ભાવોં કો દૂસરે પુરાણ મેં દેખ કર ઐસા સંદેહ કરને કી ગુંજાઇશ અવશ્ય પ્રતીત હોતી હૈ.

મિસ્ટર એફ. ઇ. પાર્જિટર કા મત હૈ કિ યદ્યપિ મત્સ્ય, વાયુ અથવા બ્રહ્માંડ આદિ પુરાણ પહલે સે હી વિદ્યમાન થે, તથાપિ કલિયુગ કે રાજવંશોં કા વર્ણન ઉન સબ મેં ભવિષ્યપુરાણ સે હી લિયા ગયા હૈ. ઇસકી પુષ્ટિ મેં ઉન્હોંને ઉક્ત પુરાણોં કે કુછ વચન ઉદ્ધૃત કિયે હૈં યથા—

"तान्सर्वान् कीर्तयिष्यामि भविष्ये कथिता नृपान् ।" અથવા
"भविष्ये ते प्रसंख्याताः पुराणज्ञैः श्रुतर्षिभिः ।"

પરંતુ આજકલ મિલનેવાલે ભવિષ્ય-પુરાણ કી વહ ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા બિલકુલ નષ્ટ હો ગઈ હૈ. હાં, મત્સ્ય વાયુ ઔર બ્રહ્માંડ પુરાણોં મેં અબ ભી બહુત-કુછ ઐતિહાસિક સામગ્રી મિલતી હૈ.

હર્ષ કા વિષય હૈ કિ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન્ ભી જો પહલે પુરાણોં કો આધુનિક ઔર નિરર્થક માનતે થે, અબ ઉનકી પ્રાચીનતા ઔર ઉનમેં સે કુછ મેં દિયે ઐતિહાસિક વિવરણોં કો સ્વીકાર કરને લગે હૈં. ફિર યહ તો માનના હી હોગા કિ સમય સમય પર લોગોં ને પુરાણોં મેં મનમાની બાતોં કો ઘુસેડ કર ઉનકા કલેવર બઢા દિયા હૈ ઔર ઇસીસે ઉનકે અસલી રૂપ કા દર્શન દુર્લભ હો ગયા હૈ. યદ્યપિ ઉનમેં બહુત સે ઉપાખ્યાન હૈં, જો વર્ણિત ઘટનાઓં કો આલંકારિક રૂપ દે કર હી લિખે ગયે હૈં તથાપિ અનેક સ્થાનોં પર સાંપ્રદાયિકતા કે કારણ ભી [illegible] [illegible] કર દિયા

૧૪૭–ગુરુકૃપા

ગુરુ અર્જુનદેવ ત્યારે શીખપંથની ગાદીએ હતા, એમનું સ્થાન ગુરુઓમાં પાંચમું હતું. તરનતારન ગામમાં જ્ઞાનપિપાસુઓ ભેળા થયા હતા, અને ગુરુવચનનાં અમૃત ચાખવા માટે તલસતા હતા. પંજાબના એક દૂરના ગામમાંથી એક ભોળો ગ્રામ્યજન આવ્યો હતો. ગુરુના પાદપદ્મ આગળ જઇને તેણે નમસ્કાર કર્યા, અને કર જોડીને વિનતિ કરી. તેની આંખો નીચે ઢળેલી હતી, તેના આખા જીવનમાં વિનય ઓપતો હતો. તે બોલ્યો–"ગુરુદેવ! શિખું શું?" અર્જુનદેવ હસ્યા. તે બોલ્યા–"પેલા ગુજરાતમાં× ભાઈ ભીખાને મળો." આખું દિવાન ચકિત થઈ ગયું. તે લોકસમુદાયે તો જ્ઞાન ઉપર મહાપ્રવચનની આશા રાખેલી; ત્યારે ગુરુજીએ તો ફક્ત એક હાસ્યછટામાં જવાબ દઈ દીધો! ગુરુનાં કાર્યપર કોણ ટીકા કરી શકે? સૌ શાંત રહ્યા, અને પેલો ભોળો ગામડીઓ ચરણરજ લઈ ભાઈ ભીખાની શોધમાં ચાલ્યો.

અમૃતસરખા અર્ઘ્ય ચઢાવી તેણે લાહોરનો માર્ગ લીધો, રાવી અને ચીનાબની મહાનદીઓ વટાવી તે ગુજરાત ગયો. કેટલીક મુશ્કેલી પછી, એણે ભાઈ ભીખાનું ઘર શોધી કાઢ્યું. ભીખો તવંગર નહોતો. એ તો હાથમજૂરી કરી પેટ ભરતો હતો. એના ઘરમાં શિખસંગત જામતી, ભજનોની ધૂમ મચતી, સંગીતના આલાપ થતા. એના માણસોએ પેલા અતિથિનો સત્કાર કર્યો, અને વિશ્રામ માટે સોઈ કરી આપી. તે કુટુંબીઓએ પૂછ્યું–"ભાઇ! ક્યાંથી આવ્યા? તમારું નામ શું?" [illegible] અતિથિએ નામ આપ્યું. "હું ગુરુ [illegible] અર્જુનદેવ પાસેથી આવું છું" એણે ઉમેર્યું. આખા ઘરમાં [illegible] ઊઠ્યા, "ધન્ય! ધન્ય! ગુરુનગરીથી [illegible]"

[illegible] પ્રશ્ન મા ભાઈ ભીખાની તલાશ [illegible] કે એક અંધારી ઓરડીમાં ભીખો [illegible] ના પાડી એ મના કરી, પણ [illegible] એની પાસે જઈ એણે તો [illegible] ની ટૂંકી ઉપાડી. [illegible] અંદર લીધો, [illegible] પેલા અતિથિ- [illegible] હું સાષ્ટાંગ [illegible] છું" એ કથન

ગયા હૈ. સાથ હી પુરાણોં કી પ્રાચીનતા કો કાયમ રખને કે લિયે પિછલે લેખકોં ને અપને સમય કી ભૂત અથવા વર્તમાન બાતોં કો ભી ભવિષ્યત્ કા રૂપ દે કર ઉનમેં ઘુસેડ દિયા હૈ. પુરાણોં કા અધ્યયન કરનેવાલોં કો ઐસી બાતોં કે ઢુંઢ નિકાલને મેં વિશેષ કઠિનતા ન હોગી. કલિયુગ મેં હોનેવાલે રાજવંશોં કા વર્ણન ભી ઇસીકા એક ઉદાહરણ સમઝના ચાહિયે.

વાયુપુરાણ મેં એક સ્થાન પર લિખા હૈ—

अनुगङ्गं प्रयागं च साकेतं मगधान्स्तथा ।
एताञ्जनपदान्सर्वान् भोक्ष्यन्ते गुप्तवंशजाः ॥

અર્થાત્ ગંગા કે નજદીક કે પ્રદેશોં પર પ્રયાગ મેં, સાકેત મેં ઔર મગધ મેં ગુપ્તવંશિયોં કા રાજ્ય હોગા.

પરંતુ વાસ્તવ મેં દેખા જાય તો યહ શ્લોક ગુપ્તરાજ કે સમય અથવા ઉસકે બાદ હી ઉક્ત પુરાણ મેં જોડા ગયા હોગા.

ઇસી પ્રકાર વારાહપુરાણ મેં રામાનુજ-સંપ્રદાય કે બાતોં કા, સ્કંદ-પુરાણ મેં જગન્નાથ-માહાત્મ્ય કા ઔર કૂર્મપુરાણ મેં તાન્ત્રિક મત કા સમાવેશ ભી પીછે સે કિયા ગયા હૈ. યદ્યપિ શ્રીમદ્‌ભાગવત મેં કહીં ભી 'રાધા' કા ઉલ્લેખ નહીં હુઆ હૈ, તથાપિ દેવી-ભાગવત મેં ઉસકે ચરિત્ર કો સ્થાન દિયા ગયા હૈ. સ્કંદ-પુરાણ કે રેવાખંડ મેં સત્યનારાયણ કથા કા ઉલ્લેખ ન હોને પર ભી ઉસકે લેખક ને ઉસે ઉક્ત પુરાણ કા અંશ લિખ દિયા હૈ.

વ્યાસ ઔર સૂત કે બાદ કે અર્વાચીન લેખકોં કી કૃપા કે કારણ પુરાણોં મેં ઔર ભી ઐસી અનેક બાતેં ઢુંઢને સે મિલ સકતી હૈં.

યહાં હમ વિદ્વાનોં કે વિચારાર્થ એક ઉપાખ્યાન ઉદ્ધૃત કરતે હૈં

अवद्रप्सो अंशुमतिमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।
आवत्तमिन्द्रः शच्याधमन्तमपस्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥१३॥
द्रप्समपश्यं विषुणे चरन्तं उपह्वरे नद्यो अंशुमत्याः ।
नभो न कृष्ण मवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥१४॥
अधद्रप्सो अंशुमत्या उपस्थे धारयत्तन्वं तित्विषाणः ।
विशो अदेवीरभ्याचरन्तीर्बृहस्पतिना युजेन्द्रः ससाहे ॥१५॥
(ऋग्वेद: मं० ८, अ० १०, सू० ९६)

સાયણાચાર્યને ઋગ્વેદ કે ઇન મંત્રોં કા અર્થ ઇસ પ્રકાર કિયા હૈ—
કૃષ્ણ નામક અસુર [illegible] નિવાસી થા ઔર દસ હજાર [illegible]
[illegible]

ભીખામાં વણાઈ રહેલું દીપી ઉઠ્યું.

બધી સરભરા સમાપ્ત થઈ. વાદી ગુરુના જયશબ્દો ગવાવા લાગ્યા, ગુરુની સ્તુતિના અનેક પાઠો થયા. જમવાની ઘડી આવી, અને અતિથિએ પૂછ્યું "કોનાં લગ્ન છે?"

"ભાઈ! ગુરુના નવસેવકનાં."

"નવસેવક!"

"હા, મારો પુત્ર."

બન્ને ઉઠ્યા, અને વાડામાંનું બારણું ખોલી આગળ ગયા. વાડામાં એક ખાટલી પડી હતી, શબને વહી જનારી શબવાહિની હતી. અતિથિએ પૂછ્યું "આમ કેમ?" અને ભીખાએ તરત જવાબ આપ્યો–"આવતી કાલે પરણનારો મારો દીકરો, આ ખાટલીપર સૂવાનો છે." અતિથિના મનમાં શંકાના વાદળ ઘેરાયાં, આ કથનમાં તેને કશી સમજ પડી નહિ. નમ્રભાવે તેણે પૂછ્યું "ભાઈ! અહીં લગ્નની તૈયારી, અને ત્યાં મરણની? અહીં નવજીવનની શરૂઆત ને ત્યાં જીવનનો અંત?"

"ભાઈ! એમાં કશો ફેર નથી," ભીખાએ કહ્યું "એ તો ગુરુ-ઇચ્છાને નમવું જોઈએ. હું તો ગુરુજીની આજ્ઞાને માથે ચઢાવું છું. ગુરુની આજ્ઞા છે કે, આવતી કાલે આ દીકરાનાં લગ્ન થશે, અને પછી તેનું મરણ નીપજશે; માટે અંતકાળની તૈયારી રાખી. ભાઈ! હું તો ગુરુઆજ્ઞા પ્રમાણે આ ખાટલી તૈયાર કરી રહ્યો છું. આપણે ગુરુના સરજેલા; તે દોરી ખેંચે તેમ આપણું પૂતળું ચાલે. આપણે તો એ મહાન સૂત્રધારના આજ્ઞાંકિત નટો" ભીખો બોલી રહ્યો. ને અતિથિના હૈયામાં ભાવોના ઉછાળા આવ્યા. તે અંતરની શુદ્ધિ કરી રડી ઉઠ્યો, "શિખની તાવણીમાં મારાથી નહિ ઉભા રહેવાય. મને ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો. અરે! હું તો પાપપુંજધારી! ઓ પતિતપાવન! મારાથી આ નથી સહેવાતું. તે મૂંગો રહ્યો, ભાઈ ભીખાની ધર્મશ્રદ્ધા પર વિચાર કરવા લાગ્યો, ને મુગ્ધ બની ગયો.

આનંદની ધૂન મચી રહી. ગુજરાતની ગેરીએ શેરીએ ભાઈ ભીખાના પુત્રનો વરઘોડો ફર્યો; આખી વસ્તીએ ઉલ્લાસમાં ભાગ લીધો હતો. પછી ઘડી આવી પહોંચી, વરરાજાને પેટમાં દુઃખવા લાગ્યું, તેણે પિતાને વાત કરી. જરાયે ગભરામણ વિના તે બોલ્યો "બેટા! બોલ વાહીગુરુ! ગુરુએ તને મોકલ્યો છે, અને પછી ગુરુ બીજું આપે તે લીધી લે. જય બોલ ગુરુમહારાજની." માંદગી વધતી ગઈ. એક નાનકડા ઓરડામાં પેલા બિમાર પુત્રના પથારી હતી. દવાનો કશો ઉપયોગ લાગ્યો નહિ. ભીખો તો બીછાના પાસે બેસી રહ્યો, ગુરુભજનમાં તે તલ્લીન રહ્યા. ફરી ફરી તે બોલ્યો– "પ્રભો! તને ગમે તે તું કર. મારે તો તારી ઈચ્છાને આધીન થવું.

ઇંદ્ર બોલે—હે દેવતાઓ! શીઘ્રગામી કૃષ્ણ કો જો વિકટ સ્થાન મેં વિચરણ કરતા હૈ ઔર આકાશ મેં સૂર્ય કે સમાન અંશુમતી-નદી કે છિપે સ્થાન મેં (અર્થાત્ જલ મેં) રહતા હૈ, મૈંને દેખા. ઇસ લિયે હે દેવતાઓ! મૈં ચાહતા હૂં કિ તુમ ઉસસે યુદ્ધ કરો.

ઇસકે બાદ ઇંદ્ર ને બૃહસ્પતિ કે સાથ ઉસ દ્રુતગામી કૃષ્ણ કે જો અંશુમતી× નદી કે તીર પર દીપ્યમાન થા ઔર જો અપને શરીર કો શત્રુઓં સે અજેય રખતા થા (અથવા જો ખા-પી કર પુષ્ટ હો રહા થા), પાસ પહુંચ ઉસકી આતી હુઇ ઉસ દુષ્ટ સેના કો માર ડાલા.

આગે સાયણાચાર્ય ને લિખા+ હૈ—

'तमवधीदित्यर्थः प्रसंगादवगम्यते।'

અર્થાત્ પ્રસંગસે જાના જાતા હૈ કિ ઇંદ્રને કૃષ્ણકો ભી માર ડાલા.

ઇસી પ્રકાર ભાગવત કે દશમસ્કંધ કે ૨૪ વેં ઔર ૨૫ વેં અધ્યાયોં મેં 'ગોવર્ધન-પૂજન' કી કથા લિખી હૈ. ઉસમેં લિખા હૈ:—

"કૃષ્ણ કે કહને સે નંદ આદિકોંને ઇંદ્ર કી પૂજા કો છોડ કર ગોવર્ધન પર્વત કી પૂજા કી. ઉસ સમય જો બલિ દી ગઇ થી ઉસે સ્વયં કૃષ્ણ ને હી દૂસરા બૃહદ્ રૂપ ધારણ કર ગ્રહણ કિયા થા. ઇસીસે ક્રુદ્ધ હો કર ઇંદ્ર ને ગોપલોગોં કો નષ્ટ કરને કે લિયે 'સાંવર્તક' મેઘોં કો ગોકુલ પર પ્રલયંકરી વૃષ્ટિ કરને કી આજ્ઞા દી. પરંતુ જબ ઉસ વૃષ્ટિ કો દેખ કર ગોપ-લોગ ઘબ-રાને લગે તબ કૃષ્ણ ને ગોવર્ધન પર્વત કો હાથ પર ઉઠા કર ઉન લોગોં કો ઉસકે નીચે છિપા લિયા. ઇસ પ્રકાર બરાબર સાત દિન બીત જાને પર ઇંદ્ર કા ગર્વ ખંડિત હો ગયા."

ઉપર્યુક્ત દોનોં ઉપાખ્યાનોં મેં પ્રત્યક્ષ વિરોધ હોતે હુએ ભી કહાં તક સાદૃશ્ય દિખાઇ દેતા હૈ ઇસ પર વિદ્વાન લોગ વિચાર કર અપના મત પ્રકટ કરને કા કષ્ટ સ્વીકાર કરેંગે.

મિસ્ટર પાર્જિટર કા મત હૈ કિ પુરાણ પહલે-પહલ પ્રાકૃત ભાષા ઔર 'ખરોષ્ટી' અક્ષરોં મેં લિખે ગયે થે; પરંતુ ઇસકે લિયે ઉન્હોંને જો પ્રમાણ દિયે હૈં વે ઇતને જોરદાર નહીં હૈં કિ ઉન પર તર્ક કરને કી ગુંજાયશ હી ન હો! યહ તો નિર્વિવાદ હી હૈ કિ સમય સમય પર અનેક લોગોં ને અપની રચનાચાતુરી કે નમૂને પુરાણોં મેં પ્રવિષ્ટ કિયે હૈં. ઐસી હાલત મેં કહીં કહીં 'છંદોભંગ કે દોષોં', 'સંધિદોષોં' 'પ્રાકૃતશબ્દ-પ્રયોગોં' આદિ કો દેખ કર ઉનકા સર્વપ્રથમ પ્રાકૃત મેં બનાયા જાના માન લેના કુછ અધિક સંગત પ્રતીત નહીં હોતા. ઇસી પ્રકાર પુરાણોં કી કિસી

× અંશુમાન્ સૂર્ય કા નામ હૈ ઔર યમુના સૂર્યકન્યા માની ગઇ હૈ.
+ ઋગ્વેદસંહિતા પૃષ્ઠ પાપ

ના કાળા કેરમાંથી ગોબ્રાહ્મણને-હિંદુ જનિને-ઉગારવા માટે હિંદુ સામ્રાજ્યની પુનઃ સ્થાપના કરનાર શિવાજી તથા તેના બહાદુર નવજુવાન મરાઠા સાથીઓના તલવારોને પાણી ચઢાવનાર, તેમનાં અંતઃકરણોને સ્વધર્મ તથા સ્વદેશપ્રત્યેની પોતાની ફરજનું ભાન કરાવી વજ્ર કરતાંએ કઠણ બનાવનાર એક અપૂર્વ તેજ આખા ભારતવર્ષમાં તે વખતે બહુજ શાંતિપૂર્વક પ્રસરી રહ્યું હતું; એની કેટલાને ખબર છે? જુલમીઓને જાગી ઝારમ કરનાર શાસનેજ પોતાનેજ કર્યાક ખાણ ન નાખે એટલા માટે, એ ક્ષાત્ર ઉમળનામાં બ્રાહ્મ સંયમ પ્રેરવા માટે, બ્રાહ્મતેજની શીળી છાયા એના ઉપર સદૈવ રહી એનું રક્ષણ કર્યા કરતી. ઇતિહાસની એ એક મહત્ત્વની વાતથી કેટલા પરિચિત છે? પણ એ બ્રાહ્મતેજનો પ્રેરક કોણ? સુકુમાર બાલ્યાવસ્થામાં એ ગાલે હાથ દઇ, પૈરાની આંખોએ આખા વિશ્વની ચિંતા કરનાર એ એક મહારાષ્ટ્રીય બ્રાહ્મણકુમાર; મરી જાય તોયે કોઇને વેંતભર જમીન ન આપે એ શિવાજીએ પોતાનું આખું રાજ્ય જેને ચરણે વણમાગ્યે ધરી દીધું, જેની ભગવી લંગો-ટીને શિવાજીએ પોતાના રાષ્ટ્રધ્વજ-ધર્મધ્વજતરીકે કબૂલ રાખી જેના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ સૂચવવા માટે પોતાની આખી ફોજને-સત્તાને "ભગવો ઝુંડો" અને પોતાના રાજ્યને "બ્રાહ્મણી રાજ્ય" તરીકે શિવા-જીએ ગર્વભેર ઓળખાવા દીધું એ શ્રીરામદાસ સ્વામી-શ્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામી.

શ્રીરામદાસ સ્વામીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૦૮માં મહારાષ્ટ્રના એક નાનકડા ગામડામા થએલો. એમનું જન્મનું નામ તો નારાયણ. બહુ નાની ઉંમરને લઇને પિતાએ મંત્રોપદેશ કરવાની ના પાડી, એટલે નારાયણ ચીડાયો. રીસમાં ને રીસમાં ભાઇ સાહેબે ઘર છોડીને ચાલતી પકડી; અને માર્ગમાં નાનાં મોટાં અનેક કષ્ટો વેઠી ગોદાવરીને કાંઠે, પંચવટી ક્ષેત્ર પાસે ટાંકળી નામના એક ગામ-માં જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રીરામના મંદિરમાં રહી બાર વર્ષસુધી પુરશ્ચરણ કરી એક રાત્રે શ્રીરામનો અનુગ્રહ મેળવ્યો. અસલથીજ લોકકલ્યાણ કરવાની ધગશ તો હૃદયમાં હતી; એટલે બાર બાર વર્ષનાં કઠણ તપ અને આત્મસંયમને પરિણામે સંપાદન કરેલી શક્તિઓને લોકહિતાર્થે વાપરવાની ઉત્સુકતા થઇ આવે, એ તો સ્વાભાવિકજ. પરંતુ લોકોની સ્થિતિનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કર્યા વિના, લોકોની હાલતને નજરો નજર નિહાળી ચિકિત્સા કર્યા વિના, રામદાસ જેવા સમર્થ વૈદ્ય, લોકોનો "કેસ" હાથમાં લેજ કેમ? ટાકળીનું રામમંદિર છોડી રામદાસે તીર્થયાત્રા શરૂ કરી અને થોડાંક વર્ષોમાં આખો દેશ પગપાળા નખશીખ જોઇ વળ્યા.

લોકોની હાલત કેવી હતી? આળસુ અને વિલાસી રાજાઓ,

१४५–धर्मोनी एकतासूचक अबुल फझलनो लेख

"હે પિતા પરમેશ્વર ! દેવાલયોમાં, મસ્જીદોમાં અને પાદરીઓનાં દેવળોમાં સર્વત્ર માત્ર તારી એકનીજ શોધ થાય છે. જગતની સઘળી ભાષાઓ પણ માત્ર તારૂં એકલાનુંજ યશોગાન ગાઇ રહી છે. હિંદુધર્મ અને મુસલમાન ધર્મ પણ કેવળ તારી ખાતરજ આકુળ-વ્યાકુળ રહ્યા કરે છે. તું ખરેખર "एकमेवाद्वितीयम्" છે, એ વાતનો ઉકત ઉભય ધર્મો મુકતકંઠે સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. મસ્જીદમાં આવતા તારા ભકતો અતિ ઉચ્ચ કંઠે માત્ર તારાજ પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરે છે. પાદરીઓના દેવળમાં જતા સાધકો પણ મધુર મંગળ ઘંટ વગાડી કેવળ તારા ઉદાર પ્રેમનું સ્તોત્ર ગાય છે. હું મસ્જીદમાં પણ ગયો છું; પરંતુ સર્વત્ર તારાં એકનાંજ દર્શન મને તો થયાં છે. તારી એકલાનીજ શોધમાં હું સર્વ સ્થળે ભમું છું. તારૂં યથાર્થ સ્વરૂપ જે મનુષ્ય સમજી શકે છે તેની પાસે હિંદુ અને મુસલમાનો એવા ભેદો રહેતા નથી. એવો અભેદભાવવાળો મનુષ્ય, ગમે ત્યાંથી સત્યનું ગ્રહણ કરી શકે છે. અત્તર કાઢનારા વ્યવસાયીઓ જેવી રીતે ગુલાબના પુષ્પનું સત્ત્વ સમજી જાય છે, તેવી રીતે તારા સ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા મનુષ્યો તારૂં યથાર્થ રહસ્ય સમજી જાય છે. સમ્રાટ અકબરની આજ્ઞાને માન આપી, ભારતવર્ષના એકેશ્વરવાદીઓમાં સર્વદા સંપ, સુમેળ તથા ઐક્ય રહે એવી શુભ ભાવનાપૂર્વક, ખાસ કરીને કાસ્મીરના ઈશ્વરોપાસકોને માટે આ પવિત્ર મંદિર બંધાવવામાં આવ્યું છે. જો કોઇ ધર્માવલંબી આ મંદિર તોડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરશે તો તે પોતાનુંજ ધર્મમંદિર તોડી નાખે છે, એમ ગણવામાં આવશે. જો જગતનાં સઘળાં મનુષ્યો અંતઃકરણપૂર્વક પોતપોતાની વિવેકબુદ્ધિને અનુસરી ધર્મના માર્ગે ગતિ કરવાનું લક્ષમાં રાખે તો ધર્મસંબંધી કલેશો પોતાની મેળેજ શાંત થયા વગર રહે નહિ. બાહ્ય વસ્તુ ઉપર લક્ષ રાખવાથીજ કિંવા અંતર્ગત આશય નહિ સમજવાથીજ કલેશો વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનના એજ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. હે ન્યાયવાન પરમેશ્વર ! તું માત્ર મનુષ્યોની ભાવના અને ઉદ્દેશ જોઇનેજ તેના પાપ-પુણ્યનો નિર્ણય કરે છે. અમુક મનુષ્યનો ઉદ્દેશ સારો છે કે નરસો છે તે તું એકજ યથાર્થરૂપે સમજી શકે છે. સમ્રાટ અકબરના હૃદયમાં શુભાશયને પ્રેરનાર પણ તુંજ છે."

"હે પ્રભુ ! હે પરમેશ્વર ! તારૂં સ્વરૂપ, ને તારૂં રહસ્ય ચિરકાળને માટે મનુષ્યોથી સમજી શકાય તેમ નથી. વસ્તુતઃ તું

પ્રપંચી સ્વાર્થપરાયણ કારભારીઓ અને લાંચીઆ અમલદારો, એ બધાના એકધારા ત્રાસ નીચે બાપડી પ્રજા રેંસાયા જતી હતી. "જ્યાં જોઇએ ત્યાં ફૂડેફૂડ સામેસામાં બેઠાં ઘૂડ" એવી સ્થિતિ હોય ત્યાં ન્યાયનું પૂછવુંજ શું? કોનો ન્યાય કોણ કરે? "લોકોને કાંઇ ખાવા ન મળે; જવાનું ઠેકાણુંયે ન મળે; દુનિયા આખી બળતી હતી; ન્યાય ખૂટ્યો હતો અને શિરજોરીનું સામ્રાજ્ય ચાલતું હતું." આવી કંગાલ સ્થિતિમાં धर्मो रक्षति रक्षितः એ રહસ્યને લોકો શી રીતે સમજી શકે? કોઈ ભયને તો કોઇ લાલચને વશ થઇને ધર્મભ્રષ્ટ થતા હતા; ઇસ્લામી તલવાર નીચે હિંદુધર્મનું ગળું કપાતું હતું.

અધુરામાં પૂરૂં, સાધુસંતો આ કંગાલ લોકોને વિશ્વપ્રેમનો, વૈરાગ્યનો અને જગતની નિઃસારતાનો ઉપદેશ આપ્યે જતા હતાઃ— "ભાઇ રે! જગત મિથ્યા છે! બાયડી–છોકરાં પર પોતાનાં દેખતાંજ જુલ્મ થાય તો તો વળી વધારે સારૂં! એથી તમારી વૈરાગ્યભાવના દૃઢ થશે! ગરીબી તો જેમ વધારે આવે તેમજ સારૂં! ઉપવાસ કરો, દેહદમન કરો! કોણ કોનું છે? હાથમાં તાળ લઇને, અને તાળ લઇ શકો એટલાયે પૈસા ગાંઠે ન હોય તો લીસો પથ્થર કૂટી તેના ઉપર તાલ દેતા દેતા પ્રભુનામનું રટણ કરો!" આ હતો એમનો ઉપદેશ.

આંધળા ગુરુ અને બહેરા ચેલા જેવી આ દુર્દશા શ્રીસમર્થે પોતાના અનેક વર્ષોના પ્રવાસ દરમિયાન આખા દેશમાં ચોતરફ જોઇ, અને ઈ. સ. ૧૬૪૪ માં તીર્થયાત્રા પૂરી કરી લોકોના ઉદ્ધાર અર્થે એક નવા સંપ્રદાયની સ્થાપના કરવી, એવા નિશ્ચય પર પોતે આવ્યા. એ નવા સંપ્રદાયનું ચણતર કાંઇક આવા વિચારોપર થયું. કુટુંબની જંજાળથી પરવારી બેઠેલા પરંતુ આખા દેશને કુટુંબ ગણી શકે એવી ઉદાર ભાવનાવાળા, બુદ્ધિમાન નવજુવાનોને દેશની દુર્દશાથી પૂરેપૂરા પરિચિત કરી ઠેરઠેર મોકલવા; જ્યાં જ્યાં મોગલ સત્તાનું પ્રાબલ્ય હોય, જ્યાં જ્યાં જુલમી અને અન્યાયી મોગલશાહીનો દોર બેફામ ચાલતો હોય ત્યાં ત્યાં આ નવજુવાનો, આ મહંતો–આ સ્વયંસેવકો જાય; મઠો સ્થાપે; આજન્મ બ્રહ્મચર્ય પાળે; સંયમી જીવન ગાળે; અને કશા ભડભડાટ વગર લોકોમાં નવચેતન પ્રેરવાનો પ્રયત્ન કરે.

બદ્રી-કેદારથી માંડીને રામેશ્વર સુધી અને દ્વારિકાથી જગન્નાથપુરી સુધી, આખા દેશમાં શ્રી સમર્થે, પોતાની હયાતી દરમિયાન આવા ૧૧૦૦ મઠો સ્થાપ્યા અને કરાવ્યા. એ બધા મઠો, અથવા વિદ્યાપીઠો કે મુક્તિમંદિરોજ કાં ન કહીએ? એ બધા મઠોનું વ્યવસ્થાતંત્ર મહારાષ્ટ્રના ચાફળ નામના ગામમાં કુલપતિ શ્રીસમર્થના હાથમાં હતું. ચાફળમાં સ્વામીનો પોતાનો મઠ હતો. દરેક મઠ

સર્વ ગુણોના આધારરૂપ છે. તું જ સંપૂર્ણ છે, તું જ અનાદિ તેમજ અનંત છે. તારા આ વિશાળ વિશ્વરાજ્યનો પણ આરંભ તેમજ અંત નથી. તારી માફક તારી સૃષ્ટિ પણ આદિ અને અંત-રહિત છે. મનુષ્યપ્રાણીના નિર્બળ શબ્દો તારા મહિમાને વર્ણવવા સર્વથા અસમર્થ છે. અમારી જીહ્વા તારા યશોગાનને સંપૂર્ણ રીતે ગાઇ શકે તેમ નથી. અમારાં સર્વ અંગોપાંગો પણ શક્તિહીન છે. અમારા પગમાં એવી શક્તિ નથી કે જેથી આ અનંત અં ભેદી અમે તારી પાસે પહોંચવાને ભાગ્યશાળી થઇ શકીએ. અ બુદ્ધિ પણ તારા સ્વરૂપની ધારણા કરવામાં છેક અસમર્થ છે. માત્ર યોગીઓજ સમાધિસમયે તારી કિંચિત્ ઝાંખી કરી શકે ખરેખર, તારું વિચિત્ર માહાત્મ્ય વર્ણવવું એ અમારી શ બહાર છે."*

(તા. ૨૨ મે. ૧૯૨૫ના "નવયુગ"માંથી

૧૯૬–ભગવાન બુદ્ધ વિષે સાધુ વસવાણીજી

એક રાજકુમારનો એ ભિખારી બને છે; રાજમહેલ છે એ ગરીબોની સાથ લે છે. રાજસિંહાસનનો એ હકદાર છે, ને ભિક્ષાપર જીવે છે. તે એક વૃદ્ધને જુએ છે, એક રોગીને જુ છે, એક મડદાને જુએ છે, એક મહંતને જુએ છે, ને એ દિલમાં વિશ્વદુઃખનું ચિત્ર છપાય છે. તે પૂછે છેઃ–"આ ભવદુ માંથી ઉગરવાનો આરો કયો? જીવન આવું દુઃખી કેમ થતું હશે માનવીઓ પત્તાંના ખેલ કરે છે; પૈસાની, વૈભવની ને સત્તા રમતો ખેલે છે; ને પછી તેમનાપર કાળનો કુહાડો પડે છે; શું નિર્વાણનો માર્ગજ નથી?"

એ મહાશોધને પંથે પડે છે. રાતની અઘોર શાંતિમાં ગરી છોડે છે. માનવ કોમને એ ચાહે છે, તેથી જગતને એ ત્ય છે. જીવનના કિસ્સા તથા ધતીંગો માટે એ ઇલાજ શોધે છે, રાજમહેલનો તે માટે ત્યાગ કરે છે. વર્ષો સુધી, જંગલમાં એ ધ્યા ધરે છે, માર (કામ) એને લલચાવે છે, ને જગમહારાજ્યના મુગટ લાલચ આપે છે; પણ બુદ્ધને એ કશું માન્ય નહોતું, બુદ્ધને માનવજાતના સેવક થવું હતું.

[illegible] એ જન્મ્યો હતો, ને ઝાડ હેઠળ એ બુદ્ધ થયે [illegible] વર્ષો સુધી એણે નપરસ [illegible] તેજ મળ્યું; દુઃખને [illegible]

[illegible] અમુક કમળનો લેખ

ઉપર એક મહંત અને એના હાથ નીચે કેટલાક શિષ્યો, એવી વ્યવસ્થા હતી. આટલા તો પ્રમટ મઠો થયા. તે ઉપરાંત શ્રીસમર્થના કેટલાક ગુપ્ત શિષ્યો પણ હતા, તેમણે કેટલાક ગુપ્ત મઠો સ્થાપ્યા હશે; એની તેમના અને શ્રી સમર્થના વિના કોને ખબર હોય ?

આ વિદ્યાપીઠોમાં શિક્ષાર્થીઓ માંડીને ઠેઠ રાજકારણ સુધીની અનેક બાબતોનું યોજના પ્રમાણે અધ્યયન થતું. નવજુવાનોમાં નવચેતન સ્ફુરતું; તેમનાં હૃદયોમાં સ્વધર્મની રક્ષા માટે મરી ફીટવાની, જીવી છૂટવાની, પ્રેરણા પ્રેરાતી; આજન્મ બ્રહ્મચારી રહી પ્રજાનાં દુઃખો ટાળવા માટે એકધારો પ્રયત્ન કરવાનું નેમ જાગતું. ૧૧૦૦ મુક્તિમંદિરોમાં આત્મત્યાગ તથા સંયમપૂર્વક મુક્તિનાજ જપ જપાતા હોય ત્યાં ગુલામગીરીની શી મગદૂર ?

શ્રી સમર્થને નર્તન તથા ગાયનાદિ લલિતકળાઓ પર પોતાનો દરેક શિષ્ય કાબુ મેળવે એવો આગ્રહ હતો. અખંડ બ્રહ્મચર્ય અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા સાથે આટલું લાલિત્ય ભેળવનારની જીવનમીમાંસા તો અગાધ છેજ; પરંતુ નવીન ભાવનાઓ જનસમૂહને ગળે ઉતારી દેવાની એ સહેલામાં સહેલી રીતનો ઉપયોગ કરનાર સ્વામીનું-માનવસ્વભાવનું ઉંડું નિરીક્ષણ પણ અત્યારની સ્વયંસેવક સંસ્થાઓની યોજના કરનાર આગેવાનોને અનુકરણ કરવાલાયક છે.

શિષ્યસમુદાય અથવા અત્યારની રાજનૈતિક ભાષામાં બોલીએ તો સ્વયંસેવક દળ શોધવામાં પણ શ્રીસમર્થ એટલીજ કાળજી રાખતા. વીસી-પચીસી ઉતરી સંસારની ઘરેડમાં પડી ગયેલ, કંઇક 'વેસ્ટેડ ઇન્ટરેસ્ટ'વાળા માણસોને શ્રીસમર્થ પોતાના શિષ્યમંડળમાં કદી પણ દાખલ ન કરતા! પણ બાર-ચૌદ વરસની કુમળી વયના, બુદ્ધિમાન બાળકોને પસંદ કરી, તેમના અંતરમાં નવયુગની ભાવનાઓ ઠસાવી, તેમનાદ્વારા બીજા મઠો ઉઘડાવી તે પોતાનું કાર્ય આગળ ચલાવતા. યુગનું પરિવર્તન તો બાળ અને કુમારમંદિરોમાંજ થાય. મહાવિદ્યાલયોથી યુગાંતર કરવાનો પ્રયાસ અગાશીએથી ઘર ચણવાના પ્રયાસ જેવોજ નીવડે !

તાર અને આગગાડી વગરના એ જમાનામાં પણ હિંદુસ્તાનને એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી પથરાયેલા આ સેંકડો મઠોની વ્યવસ્થા ચાંફળમાં બેઠા બેઠા શ્રીસમર્થ અજબ રીતે કરતા હતા. હલકામા હલકા શિષ્યને પણ પોતાના બાળકની પેઠે ચાહનાર, લોકોને દુઃખે પોતાના ઇષ્ટદેવો પાસે ગળગળા થઇ જઈ તેમની સહાયતાની યાચના કરનાર રામદાસ, વ્યવસ્થા અને મઠ-નિયમ-પાલનની બાબતમાં તો કોઇ સમર્થ સેનાપતિને છાજે તેટલો કડપ રાખતા. મહારાષ્ટ્રની હદના તમામ મઠાધિપતિઓને વર્ષે એક વાર અને બહારના મહંતોને દર અગીઆર વરસે એક વાર

૧૧–શ્રીકૃષ્ણની ભવિષ્યવાણી-આંસુનો અભિષેક

[પ્રવેશ ૧ લો]

(સ્થળ:—હસ્તીનાપુર પાસેનું માર્ગ. આરંભ: કૌરવો સાથે દ્યુત રમીને પાંડવો પોતાનું સર્વસ્વ હારી ગયા છે; અને બાર વર્ષ માટેનો વનવાસ સ્વીકારી લે છે. એક નાનીશી ઝૂંપડી બાંધી છે અને તેમાં ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, ગાંડીવધન્વા અર્જુન અને જોરાવર ભીમ તથા મહાસતી દ્રૌપદી એટલાં બેઠેલાં છે. નકુલ તથા સહદેવ બહાર ગયેલા છે.)

ભીમ—"આજે તો કંચિદ્‌ન આહાર કર્યો, પરંતુ મારી માં શાસ્ત્રની એકાદશીની ભૂખ હજી ભાંગી નહિ." (સૌ હસે છે.)

અર્જુન—"તારી ભૂખ હવે દિવસો ભાંગી દીધી છે ભીમ! એ તો મહાભાગ્ય આપણાં કે દ્રૌપદીને સૂર્યદેવે કૃપા કરી અક્ષયપાત્ર આપ્યું, અને બારે વર્ષના અન્નસાધનની મહાચિંતા એકસામટી ટળી ગઈ!"

ભીમ—"મારી ભૂખ! (ક્રૂર અટ્ટહાસ્ય કરે છે) મારી ભૂખ ભાંગશે જ્યારે દુર્યોધનની જંઘા હું તોડી તેનું રુધિરપાન કરીશ ત્યારે; મારી ભૂખ ભાંગશે જ્યારે દુશાસન પૃથ્વીપર હમેશને માટે મહાનિદ્રામાં પડશે ત્યારે! ત્યાંલગી હું તો ભૂખ્યોજ છું, અને એ ધન્ય દિવસનાં સ્વપ્નાં સેવી રહ્યો છું."

(બગાસું ખાઈને આળસ મરડે છે.)

યુધિષ્ઠિર—"ગાંડીવધન્વા! એ દિવસો તો પ્રભુ જાણે ક્યારેય આવશે! આજે તો વર્તમાન આપણી કંગાલિયત ભવિષ્યના ભાવીની વચ્ચે આડી આવીને ઉભી છે. આપણી સમૃદ્ધિનો મહાભૂતકાળ પણ પ્રતિક્ષણે વિસરાતો ચાલ્યો છે!"

અર્જુન—"ધર્મરાજ! મહાજ્ઞાની થઈ આપ આપનું જગવિખ્યાત વજ્રસમું ધૈર્ય પણ હારી બેઠા! આપણી પાસે ધૈર્ય અને ધર્મ, શૌર્ય અને નીતિ, સત્ય અને સંયમ, એ સિવાય કયાં મુડી હવે બાકી રહી છે? એ અણમોલાં મહામુડીમાંથી હવે જરાયે જેટલું ગુમાવવું આપણને કેમ પાલવશે? એ મુડી રહી છે એટલે તો જગત સમસ્ત હઠયે ઉર્ધ્વમસ્તક રાખી રહેવા જેટલો આપણે સાર અવકાશ છે. એ તો મહાભાગ્ય આપણા, કે એ વસ્તુઓ પણ આપે હોડમાં ન મૂકી!"

યુધિષ્ઠિર—(અતિશય ખિન્ન સ્વરે) "અર્જુન! બનનારી હતી તે બની ગઈ! મને તું મેણાં મારે છે? પરંતુ હા, તમો સર્વે બાંધવોને મને જે કહેવું હોય તે કહેવાનો પૂરેપૂરો હક્ક છે; અને તમારી આ દશા કરનાર નિમિત્તરૂપ તો હુંજ છું ને! બાકી સત્ય-

શ્રીસમર્થ પાસે હાજર થઇ પોતાના મઠની તમામ હકીકત જણાવી જવાની તથા નવી નવી સૂચનાઓ લઈ જવાની આજ્ઞા હતી. તે ઉપરાંત, જરૂર પડયે, વખતોવખત આ મઠો વચ્ચે પત્રવ્યવહારનો સંબંધ જીવતો જાગતો રહેતો હશે, એમ માનવાને પણ કારણ છે.

આવી રીતે લગભગ ૪૦ વર્ષો સુધી અખંડ કર્મયોગનું આચરણ કરી, શિવાજીના મૃત્યુ પછી આશરે એક વર્ષે ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં શ્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામી રામચરણ પામ્યા.

(૧૨-૪-૧૯૨૪ ના "નવયુગ"માંથી)

૧૪૯-दिव्य प्रसंगो

પંડિત ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર તો દયાના સાગર હતા. એ નાના હતા, ત્યારે નાનાં બાળકો સાથે ખેલતા હતા. એમની ટોળીમાં એક બાળક રમવા આવ્યો. તેનાં કપડાં ફાટયાં તૂટયાં હતાં તે બાળક ઇશ્વરચંદ્ર આ કપડાં જોઈ દયાવશ થઇ ગયો. એણે પોતાનાં સારાં કપડાં પેલા બાળકને આપ્યાં, અને તેનાં ફાટયાં તૂટયાં કપડાં ઇશ્વરચંદ્રે પહેર્યાં. એ કપડાં પહેરી એ એમની માતા પાસે ગયો. ભગવતીદેવી જાતે પણ દયાનાં દેવી હતાં. દીકરાનું કામ જોઇ તેઓ રાજી રાજી થઇ ગયાં. તેમણે કહ્યું "દીકરા! બહુ સારું કામ કર્યું. હું રેંટિયો કાંતીશ ને બીજું સારું કાપડ આપીશ." ત્યારે આ બેમાં વધારે કોણ ચઢે? મા કે દીકરો?

× × × × ×

કવિ ગોલ્ડસ્મીથ [illegible] ગરીબ હતો. એના મિત્રો [illegible]

[illegible]

× × ×

[illegible]

એક બાળક અવતરે છે, ભૂખથી વિહ્વળ બનેલી એ માતા પોતાનાં બાળકને ખાઈ જવાની તૈયારી કરે છે, ને ત્યાં રુક્માવતી આવે છે. પેલી બાઈને આ ક્રૂર નહિ કરવાની વિનંતિઓ કરે છે; પરંતુ ભૂખથી ગાંડી બનેલી સ્ત્રી ભૂખની બૂમ માર્યાં કરે છે. આખરે રુક્માવતી આહારનું વચન આપી બાળક ઉગારવાનું કબૂલાવે છે. એ ઘરને રસ્તે પડે છે, પણ પાછી એકદમ આવે છે. એને ધાસ્તી પેસે છે કે, એની ગેરહાજરીમાં વિહ્વળ બાઈ બાળકને ખાઈ જાય તો! અને તેથી રુક્માવતી પોતાની છાતીનો એક ભાગ કાપી આપે છે, પેલી ભૂખી માતાને ધરે છે, ને એટલામાં બાળકને લઈને ચાલી જાય છે. નગરીના રાજમાર્ગોપર રુક્માવતીની છાતીમાંથી નીકળતા લોહીની ધારાઓ પડે છે; ને તેની સાથે સાથે બલિદાનનું અપૂર્વ તેજ વિશ્વમંડળમાં ઝળકે છે.

× × × × ×

એક ધર્મશાળાના ચોકમાં હરિકથા ચાલતી હતી. વૃદ્ધ રંતીબાઈ અને તેનો પુત્ર વારાફરતી કથા સાંભળી આવતા. એક દિવસ હરિદાસે કૃષ્ણની માખણચોરીની લીલા વર્ણવી. જસોદાજીએ એ માખણચોરને દોરડાથી બાંધ્યા, ત્યાંસુધી કથા ચાલી આવી. દીકરાએ જઈને આ વાત માને કહી. ઘરડી રંતીબાઈએ સાંભળતાં-વેંત કહી નાખ્યું—"જસોદા કેવાં નિર્દય! મારા સુકુમાર ભગવાનને તેણે દોરડે બાંધ્યા!" ને એ ભયનું માર્યું તેનું તાળવું ફાટી ગયું, એ મરણ પામી, કનૈયાની પ્રેમભક્તિમાં એ તદ્રૂપભાવ પામી ગઈ.

× × ×

૧૮૫૭ના સિપાઈ યુદ્ધમાં અંગ્રેજોને ચીરી નાખવા માટે ઘણા સિપાઈઓને આવેશ ચડ્યો હતો. જમનાજીના જળમાં કોઈ અંગ્રેજ તણાયો જતો હતો. કોઈ હિંદુ સંન્યાસી જમનાતીરે પરકમ્મા કરતો હતો. પેલા તણાતા ગોરા અંગ્રેજને એણે જોયો. પાણીમાં પગ માંડી, તે તેને બહાર તરાવી લાવ્યો. અંગ્રેજને શુદ્ધિ આવી, અને પેલો સંન્યાસી સિપાઈઓની દૂર ચમકતી તલવારો છતાં, અંગ્રેજને સહીસલામત રીતે મીરત પહોંચાડી આવ્યો. ત્યાંના અંગ્રેજોએ એને ઈનામ આપવા માંડ્યું, પણ એણે ના પાડી. સંસાર-ની સેવામાંજ જીવન સમર્પનાર એ સંન્યાસીએ કહ્યું "ભાઈ! મારે એકજ વસ્તુ જોઈએ છે અને તે જનહિત માટે આ માર્ગ ઉપર એક કૂવો બંધાવી આપો એટલું હું માગું છું."

× × ×

પૂનામાં તુકારામ મહારાજનાં કીર્તન ચાલતાં હતાં. શિવાજી મહારાજ સિંહગઢપરથી નીચે ઉતરી તુકારામને ચરણે બેસતા હતા. મોગલોએ શિવાજી મહારાજની આ દૈનિક ચર્યાનો લાભ લઈ લેવાનું

ગોઠવ્યું. એક વાણીઆને ઘેર ભજનોની ધૂમ મચી હતી. તુકારામની આસપાસ અનેક ભક્તો બેઠા હતા, ને તેમાં શિવાજી હતા. મોગલોએ એકદમ ઘેરો ઘાલ્યો. તુકારામને ઘણાઓએ વિનતિ કરી કે શિવાજીને જવા દેવાની છૂટ આપો; પણ મહારાજે ભજનમાં ભંગ થવા દેવાની ના પાડી. ભગવદ્‌ભજનમાં શિવાજી તરબોળ થઈ ગયા, ત્યારે બીજી બાજુએથી એક મહારાષ્ટ્રીએ શિવાજી મહારાજનો શિરપેચ પહેર્યો; અને ઘોડાપર બહાર નીકળી પડ્યો. એને શિવાજી માની મોગલો એની પાછળ પડ્યા. એ ન પકડાયો, અને શિવાજી પરવારીને સિંહગઢ ગયા. ઝાલારાણા માનસિંહે પણ એમજ રાજછત્ર ઓઢ્યું હતું, અને સમરમાં શિર આપ્યું હતું.

* * * *

હાથની સોનાની ચૂડીઓ ગીરો મૂકીને ભૂખ્યા અતિથિનો સત્કાર કર્યો ત્યાર પછી તો એ ભગવતીદેવીનો મોટો દીકરો ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર ત્રણસો રૂપિયાનો સંસ્કૃત આચાર્ય બન્યો. ઈશ્વરચંદ્રે પૂછ્યું, “મા ! હવે ઘરેણાં કરાવું ? કેવાં અપાવું ?” એ દેવી બોલ્યાં-“ના બેટા ! મારે ત્રણ ઘરેણાં જોઈએ છે. દેશના છોકરા મૂરખ ન રહે એટલા માટે એક ધર્માદા શાળા કાઢ; રોગથી પીડાતા લોકો માટે એક ધર્માદા દવાખાનું કાઢ; અને છેલ્લું એ ગરીબોને માટે ધર્માદા અન્નસત્ર સ્થાપ-આ ત્રણ ઘરેણાં મારે તો જોઈએ છે. આ અલંકારો પહેરાવી મારી અભિલાષા તૃપ્ત કર.” અને દીકરાએ એ બધું કરી આપ્યું.

* * * *

રાજ્યાસનને લોભે સલીમ શાહજાદાએ સમ્રાટ્ અકબરના પરમ મિત્ર મૌ. અબુલફઝલને મારી નંખાવ્યા. એ ખૂનમાં સંડોવાયલા સૌ કોઈએ ભારેમાં ભારે શિક્ષાની અટકળ બાંધી હતી; અને એ અટકળને લીધે તેમણે સલીમનો અપરાધ ઉઘાડી નાખ્યો. શહેનશાહ અકબર આરોપીઓનો બચાવ સાંભળી રહ્યા. સલીમનો ગુન્હો પ્રગટ થતાં તેમની આંખોમાંથી દડદડ આંસુઓ પડ્યાં. તેઓ ગદ્‌ગદ્ કંઠે બોલ્યા-“હાય ! સલીમને સમ્રાટજ થવું હતું, તો તેણે મને કેમ નહિ મારી નાખ્યો ? મારૂં ખૂન કરવાને બદલે તેણે મારા પરમ પ્રિય મિત્રનું શા માટે ખૂન કર્યું ? એ મરાયો એને બદલે હું મર્યો હોત તો કેટલું સારૂં !”

(તા. ૨૨-૫-૧૯૩૦ના “નવયુગ”માંથી)

[illegible]—गीता के अनुसार शरणागति का स्वरूप

[illegible] કે [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible]
[illegible] માના જાતા હૈ [illegible] [illegible]
[illegible] અથવા [illegible] [illegible] હૈ [illegible] [illegible]
[illegible] વિશેષતા નહીં હૈ, અપિતુ [illegible] [illegible]
[illegible] હૈં ઉન સબમેં [illegible] [illegible] હૈ [illegible]
સાધન આરંભ હી [illegible] [illegible] હૈ [illegible]
[illegible] મુમુક્ષુઓં કે લિયે [illegible] [illegible] [illegible]
न गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्'
[illegible] અપને કલ્યાણ કે લિયે [illegible] [illegible] ગુરુ કે [illegible]
[illegible] લે કર જાને કા આદેશ દિયા ગયા હૈ—શ્રીભગવાન ને
[illegible] ગીતા મેં ઇસી બાત કા સમર્થન કરતે હુએ કહા હૈ—

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः॥ (गी० ४।३४)

ઇસ લિયે 'હે અર્જુન! તત્ત્વ કો જાનનેવાલે જ્ઞાની પુરુષોં [illegible] ભલી ભાંતિ દંડવત્ પ્રણામ તથા સેવા ઔર નિષ્કપટ ભાવ સે [illegible] કિયે હુએ પ્રશ્નદ્વારા ઉસ જ્ઞાન કો જાન, વે મર્મ કો જાનનેવાલે જ્ઞાનીજન તુઝે ઉસ જ્ઞાન કા ઉપદેશ કરેંગે.'

ઇસસે યહ પતા લગતા હૈ કિ અપને શ્રેય કે લિયે પ્રથમ ગુરુ-ચરણોં કી શરણ લી જાતી હૈ, ફિર ગુરુદ્વારા ઉપદિષ્ટ હો કર પરમાત્મા મેં આત્મસમર્પણ કિયા જાતા હૈ—અર્થાત્ સદ્ગુરુ ઐસે શરણાગત શિષ્યોં કો ભગવાન્ કે ચરણકમલોં કે આશ્રય મેં પહુંચા કર અપના કર્તવ્ય પૂરા કર દેતા હૈ. વહી સચ્ચા ગુરુ હૈ, જો અપને આશ્રિત જનોં કો ભગવાન કે ચરણોં મેં સમર્પિત કર દેતા હૈ. યદિ કોઈ ગુરુ કી શરણ પ્રાપ્ત કરને પર ભી ભગવદાશ્રય સે વંચિત રહે તો યહી સમઝના ચાહિયે કિ યા તો ગુરુ કી શરણપ્રાપ્તિ મેં ત્રુટિ હૈ અથવા સચ્ચે યોગ્ય ગુરુ કા અભાવ હૈ. શિષ્ય કા કર્તવ્ય શુદ્ધાંતઃકરણ સે—નિષ્કપટ ભાવ સે ગુરુ કી શરણ મેં જાના ઔર ગુરુ કા કર્તવ્ય અપને આશ્રિત કો ભગવત્-શરણ મેં પહુંચા દેના હૈ. અતએવ મુમુક્ષુ કે લિયે શરણ કા સાધન આરંભ સે હી આવશ્યક હૈ.

યહ સાધન સબ શ્રેણી કે સાધકોં કે લિયે પ્રધાન માના જાતા હૈ—ચાહે વહ સાંખ્યયોગી, કર્મયોગી, ધ્યાનયોગી, હઠયોગી અથવા ભક્તિયોગી હો. સભી માર્ગોં મેં શરણ કી પ્રધાનતા હૈ—આરંભ ઔર ઉપસંહાર દોનોં હી શરણ મેં હોતે હૈં. પ્રત્યેક માર્ગ કે ઉપક્રમ તથા ઉપસંહાર મેં શરણ કા તત્ત્વ છિપા હુઆ હૈ. યહાં પર

સાચિન્! આ સર્વ અનર્થોના મૂળરૂપ એ જુગટામાં હું સત્ય હારી બેઠો હોત તો તેજ ક્ષણે મારો દેહ પડી જાત! સત્યવિહોણો યુધિષ્ઠિર એટલે પ્રાણપક્ષીવિહોણું દેહપિંજર!"

અર્જુન—"મારા શબ્દોથી આપને દુઃખ થયું હોય તો મોટાભાઇ! મને ક્ષમા કરો. આ વેળાયે આપના આત્માને જરા સરખુંયે દુઃખ થાય એવો શબ્દોચ્ચાર કરવો એ પણ મહાપાપ છે; અને મારો અધીરો-ઉતાવળિયો સ્વભાવ તો આપ ક્યાં નથી જાણતા? કોઇ કોઇ દિવસે-સંયમ રાખું છું છતાંય-ચિત્તવૃત્તિ મુખદ્વારા માર્ગ કરી રહે છે." (યુધિષ્ઠિરની દૃષ્ટિ દ્રૌપદીપર પડે છે. તેનાં વિશાળ નેત્રોમાં આછાં આછાં અશ્રુઓ કમળપરના ઝાકળબિંદુશાં બાઝી રહ્યાં છે.)

યુધિષ્ઠિર—"દ્રુપદતનયા! આજે આ શું? મહાપરિશ્રમે સૂકાયલાં તારાં અશ્રુ આજે સજીવ કાં થયાં? દેવિ! રામદોહાઈ છે તને, હવે તું કલ્પાંત કરે તો!"

દ્રૌપદી—(પાલવવડે અશ્રુ લૂછીને) 'નાથ! હવે તો ઇચ્છું છું તોયે આંસુ પણ આવતાં નથી! આપે તો સર્વસ્વ ખોયું; પરંતુ મારાં તો આંસુડાંયે હવે ખૂટયાં! અને આંસુ સાથે ગયેલી સમૃદ્ધિના ઓળા સરખાયે થોડા જોવાના છીએ! (અર્જુન પ્રત્યે જોઇને) અને તમે દેવ! અધીરા ન થાવ! પરમચિંતન કરેલી કયી વસ્તુ તમને નથી સાંપડી? તો યુદ્ધ પણ તમને સાંપડશે!"

(મહામુનિ અને ક્રોધના ભભુકતા મહાજ્વાળામુખીસમા દુર્વાસા પોતાના સાહસ્ત્રજાર શિષ્યો સાથે પર્ણકુટી સમીપ આવે છે.)

દુર્વાસા—(બહારથી) "ભિક્ષાન્ન દેહિ! ધર્મરાજ! શો વ્યવસાય ચાલે છે?"

દ્રૌપદી—(અવાજ સાંભળીને) "કોઇ ઋષિવર્ય બહાર પધાર્યા લાગે છે."

(યુધિષ્ઠિર પર્ણકુટીની બહાર જાય છે અને દુર્વાસાને અંદર બહુમાન સાથે લાવે છે. પાદ્ય-અર્ઘ્ય અર્પી સૌ તેમનું પૂજન અને વંદન કરે છે)

યુધિષ્ઠિર—"મહામુનિ! આપે આજે અમપર અનુગ્રહ કર્યો! આપના દર્શનથી અમે સૌ કૃતાર્થ થયા! કહો, આપની શી ઇચ્છા છે?"

દુર્વાસા—"રાજન્! શતં જીવ શરદ! મારા સાહસ્ત્રજાર શિષ્યો [illegible] પરિભ્રમણ કરતો આજે અનાયાસે અહીં આવી ચઢયો. ગઇ [illegible] દશીના અમારે વ્રત છે. આજે દ્વાદશીનું પારણું અમે [illegible] પછી સાયંસમયે ઋષિમુનિના આશ્રમે વિચરીશું."

યુધિષ્ઠિર—"[illegible] કરી આપે કૃપાનાથ! અમારે [illegible] ઋષિમુનિઓની સેવા [illegible] બીજો વ્યવસાય નથી. આપે

ઇસકા વિવેચનપ્રસંગ વિસ્તાર કે ભય સે સ્થગિત કર કે પ્રસ્તુત વિષય 'ગીતોક્ત શરણાગતિ' કે વિષય મેં હી અપના મંતવ્ય પાઠક પાઠિકાઓં કી સેવા મેં ઉપસ્થિત કરના હૈ. ઉક્ત વિષયપર વિચાર કરને કે પહલે યહ ભી કહ દેના આવશ્યક હૈ કિ શરણાગતિ કે તત્ત્વોં કો વહી જાનતે હૈં, જિનકે વાસ્તવ મેં ભગવાન કો છોડ કર કોઇ અન્ય શરણ નહીં હૈ. મૈં તો કેવલ શિક્ષાર્થી કી ભાંતિ અપને સાધન મેં સહાયતા કી દૃષ્ટિ સે ઇસ વિષય કી ચર્ચા કે લિયે ઉદ્યત હુઆ હૂં ઔર બાલકસદૃશ વિચારોં કો આપલોગોં કે ચરણોં મેં ઉપસ્થિત કરતા હૂં.

શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા કા ઉપક્રમ શરણાગતિ સે હૈ ઔર સમાપ્તિ ભી શરણાગતિ મેં હી હૈ—દૂસરે શબ્દોં મેં યોં ભી કહ સકતે હૈં કિ જગપ્રસિદ્ધ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કી શિક્ષા કા બીજ શરણાગતિ હી હૈ. ભારત કી સમરભૂમિ મેં જબ અર્જુન વ્યામોહ કે કારણ કિંકર્તવ્યવિમૂઢ હો ગયે ઔર ઉન્હેં અપને મોહ કે નાશ કા કોઇ ઉપાય ન સૂઝ પડા, તબ ઉન્હોંને અખિલ જગદ્‌ગુરુ શ્રીનંદનંદન શ્યામસુંદર કે ચરણોં કા આશ્રય લિયા—

"कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्"
(गीता २ । ७)

ઇસ લિયે કાયરતારૂપ દોષ સે ઉપહત હુએ સ્વભાવવાલા ઔર ધર્મ કે વિષય મેં મોહિત-ચિત્ત હુઆ (મૈં) આપકો પૂછતા હૂં. જો કુછ નિશ્ચય કિયા હુઆ કલ્યાણકારક સાધન હો વહ મેરે લિયે કહિયે; ક્યોંકિ મૈં આપકા શિષ્ય હૂં, (ઇસ લિયે) આપકે શરણ હુએ મુઝકો શિક્ષા દીજિયે.

જબ ઇસ પ્રકાર અર્જુન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કા આશ્રય ગ્રહણ કરતે હૈં, તબ [illegible] આનંદ [illegible] ઔર [illegible] ઉપદેશ દેતે હુએ અંત મેં અપની [illegible] કહતે હૈં—

"सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः"
(गीता १८-६६)

[illegible]

યહાં થોડાસા દિગ્દર્શનમાત્ર કરા દિયા ગયા હૈ. [illegible] કો સાવધાન કરને કે લિયે હી. [illegible] કે લિયે ઉપર્યુક્ત અર્થ કદાપિ માનનીય નહીં [illegible]. ભગવાન શંકરાચાર્ય, શ્રીરામાનુજાચાર્ય, શ્રીમધ્વાચાર્ય, શ્રીવલ્લભાચાર્ય આદિ આચાર્ય ઔર લોકમાન્ય તિલક આદિ કે બતલાયે હુએ અર્થ કે અનુસાર અપને અધિકાર ઔર રુચિ કે અનુકૂલ માર્ગ ચુન કર ભગવત્પ્રાપ્તિ કે લિયે હી સતત પ્રયત્ન કરના ચાહિયે. ગીતા વાસ્તવ મેં પરમ મંદિર કા સિંહદ્વાર હૈ, ઇસકા જો કોઇ ઉચિત ઉપયોગ કરતા હૈ, વહી [illegible] રૂપ મેં [illegible] કરનાર મેં પ્રવેશ કરને કા અધિકારી હો જાતા હૈ. ફિર દેશ, વર્ણ, જાતિ પાંતિ કે લિયે વહાં કોઇ રુકાવટ નહીં હૈ—

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥(९।३२)

("કલ્યાણ"ના ભગવદ્‌ગીતાંકમાં લેખકઃ—એક પ્રેમી સજ્જન.)

१५२—यज्ञनी आहुतिओ

ગીતા પણ આપણી પાસે એજ માગે છે કે આપણે આપણા આખા જીવનને એક સહાન યજ્ઞના રૂપમાં ફેરવી શકીએ—અર્થાત્ કે આપણે બુદ્ધિપૂર્વક અને ભક્તિભાવથી આપણી જાત ઈશ્વરને અર્પણ કરી દેતાં શીખીએ. આપણાં નાનામા નાનાં અને નજીવાં જણાતાં કાર્યો પણ આપણે યજ્ઞના સમર્પણભાવથીજ કરતાં શીખવું જોઇએ. આપણી અહંતાથી પર જે પરમાત્મા છે તેને એ સઘળા અર્પણ કરી દેવાં જોઇએ. દાન કરતી વખતે પણ ગમે તે વસ્તુ આપતા હોઇએ અથવા ગમે તેને આપણે દાન કરતા હોઇએ તોપણ આપણે યાદ રાખવું કે આપણે તે સર્વવ્યાપી ઈશ્વરનેજ દાન કરીએ છીએ. ભોજન કરતા હોઇએ ત્યારે પણ આપણો દરેક કોળિયો પ્રભુને અર્પણ થવો જોઇએ. કેવળ સ્વાદેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવાનો ભાવ આપણામાંથી નષ્ટ થવો જોઇએ. વળી કોઇ પણ મહાન્ કાર્ય, મુશ્કેલીભર્યો પ્રશ્ન અથવા તપશ્ચર્યા કે યોગસાધના જેવું બીજું કોઇ પણ સાહસ ખેડવાને તૈયાર થઇએ, કિંવા આપણા કે સમગ્ર મનુષ્ય-જાતિના ભલા માટે કાંઈ પણ કાર્ય આરંભીએ ત્યારે પણ આપણા પોતાના પંડનો કે દુનિયાનો ખ્યાલ તજી દઇને પ્રભુનેજ એ સર્વ કાર્ય આપણે અર્પણ કરી દેવાં જોઇએ. કારણ કે તેના પ્રભાવેજ સર્વ આદર્શો—સર્વ અભિલાષાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ મહાન શક્તિ અને અભિલાષાઓ પ્રભુમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ કાર્ય કરે

[illegible]ીતામાહાત્મ્ય કી ચર્ચા હૈ. ઉપર્યુક્ત શ્લોક મેં—'શરણ્ય' (શરણ [illegible]ને કે યોગ્ય) એકમાત્ર અખિલ ગુણનિધિ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ હી [illegible], ઔર શરણાગત (શરણ હોનેવાલે જીવ ઉપલક્ષિત) શ્રીઅર્જુન [illegible] ફલ—સંપૂર્ણ પાપોં કા નાશ તથા કલ્યાણ કી પ્રાપ્તિ હૈ, ઔર [illegible]ાધન 'શરણ' હૈ—

અબ શરણ શબ્દ કે અર્થ કે વિષય મેં કુછ વિચાર કિયા [illegible]ાતા હૈ. શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા મેં 'શરણ' શબ્દ ચાર જગહ આતે [illegible]. યથાક્રમ સે ઉનકા અર્થ યહ હોતા હૈઃ—

(૧) ગીતા અધ્યાય ૨ શ્લોક ૪૯ મેં શરણ શબ્દ સે આશ્રય લિયા જાતા હૈ.

(૨) ગીતા અધ્યાય ૯ શ્લોક ૧૮ યહાં 'શરણમ્' શબ્દ કા અર્થ-એકમાત્ર ભગવાન શરણયોગ્ય-અથવા શરણરૂપ ભગવાન્ હૈ.

(૩) ગીતા અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૬૨-યહાં જો 'सर्वभावेन शरणं गच्छ' કહા હૈ ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સબ પ્રકાર સે અર્થાત્ મન, વાણી ઔર શરીર સે ભગવત્શરણ કો પ્રાપ્ત હો!

(૪) ગીતા અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૬૬ મેં જો 'मामेकं शरणं व्रज' કહા હૈ, ઉસકા અર્થ હૈ કિ કેવલ એક મેરી હી શરણ લે.

ઇનકે અતિરિક્ત શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા મેં શરણાગત કા વર્ણન દૂસરે શબ્દોં મેં કઈ સ્થાનોં પર મિલતા હૈ. જૈસે—

(૧) ગીતા અધ્યાય ૭ શ્લોક ૧૪ 'मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते' જો મેરી શરણ મેં આતા હૈ વહ માયા કો ઉલ્લંઘન કર જાતા હૈ-અર્થાત્ સંસાર સે તર જાતા હૈ.

(૨)-ગીતા અધ્યાય ૭ શ્લોક ૧૫ 'न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः' દુરાચારી નરાધમ મૂઢ લોગ મેરી શરણ નહીં લેતે.

(૩)-ગીતા અધ્યાય ૧૫ શ્લોક ૪ 'तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये' ઉસ આદિપુરુષ નારાયણ કી શરણ હૂં.

ઇત્યાદિ અનેક વચનોં સે શરણ કા મહિમા ગીતા મેં વર્ણિત હૈ. શરણાગતિ કે સાધન મેં કહીં ભી સ્વાધીનતા નહીં રહતી ઔર ન કુછ છિપા હી રહતા હૈ. પૂર્ણતયા ઉન્મુક્ત હૃદય સે આત્મસમર્પણ કા નામ 'શરણ' હૈ. જબતક શરણાગત ભક્ત કિસી ભી અંશ મેં અપનો સ્વાતંત્ર્ય, કિસી ભી વસ્તુ કો અપની તથા કિસી ભી ક્રિયા મેં અપને કર્તૃત્વાભિમાન કા અંશ રખતા હૈ, તબ તક શરણાગતિ મેં ત્રુટિ હી હૈ. શરણાગત ભક્ત તો અપને આત્મસહિત અપના સર્વસ્વ ભગવાન કે અર્પણ કર દેતા હૈ—'सर्वभावेन शरणं गच्छ।' ઔર વહ શરણાગત ભક્ત [illegible] હૈ, [illegible] વસ્તુ અપની [illegible], [illegible], [illegible]।

છે. પ્રકૃતિ આપણામાં એ સઘળું ઉત્પન્ન કરીને તેનેજ અર્પણ કરે છે. વળી આપણામાં જે કાર્યો પ્રકૃતિ આપોઆપ કર્યે જાય છે, આપણે જે કાર્યોના કેવળ સાક્ષી કિંવા ભર્તાજ છીએ તે કાર્યો પણ આપણે તો પ્રભુને અર્પણ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઇએ. આપણે એકેએક શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ તેમજ આપણા હૃદયના ધબકારા પણ આપણે એ મહાન યજ્ઞમાં અર્પણ કરી દેવા જોઇએ.

(કર્મયોગ પૃષ્ઠ ૧૫૫) —શ્રી અરવિન્દ ઘોષ—

१५३—गीता का परम गोपनीय और मार्मिक उपदेश

ભૂમંડલ કે સાહિત્ય-ભાંડાર મેં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એક અમૂલ્ય, અદ્વિતીય એવં અનુપમ રત્ન હૈ. હિંદૂ ધર્મ કે મુખ્ય મુખ્ય દાર્શનિક વિચાર, વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત, ધાર્મિક તત્ત્વ, નૈતિક ઉપદેશ એવં જ્ઞાન-યોગ-ભક્તિમાર્ગો કે સાધન આદિ સભી કા પ્રતિપાદન ઇસ અમૂલ્ય ગ્રંથ મેં હૈ. જો ઉપદેશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી ને કુરુક્ષેત્ર કી રણભૂમિ મેં પાંચ હજાર વર્ષ પહલે કિયા થા, વહ કેવલ અર્જુન કે લિયે હી નહીં થા બલ્કિ વહ થા સમસ્ત સંસાર કે લિયે! મનુષ્ય-જાતિ કે ઉત્થાન ઔર ઉદ્ધાર કે લિયે ઉસસે બઢ કર કોઇ ઉપદેશ નહીં હૈ. પાંચ સહસ્ર વર્ષો સે યહ ઉપદેશ શંખનાદ કરતા હુઆ અગણિત મનુષ્યોં કો ઉનકે કર્તવ્ય કી શિક્ષા દે રહા હૈ; જિન ક્ષત હૃદયોં મેં નિરાશા કા અંધકાર થા ઉનમેં આશા કા પ્રકાશ કર રહા હૈ; મનુષ્યજાતિ કી દૃષ્ટિ ધર્મ કે ઉચ્ચ પથ કી ઓર ઉઠા રહા હૈ; સંસાર કે દાર્શનિક, નૈતિક, સામાજિક એવં આર્થિક જટિલ સમસ્યાઓં કી ઉલઝનોં કો સુલઝા રહા હૈ; ભારત કા ધર્મ, ભારત કા કર્મ ઔર ભારત કા મોક્ષપ્રદર્શક પથ યહી હૈ. અગણિત હિંદૂ ગૃહો મેં ઇસકા પાઠ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતિદિન હોતા હૈ. સંસાર કે સભી વિદ્વાન પાશ્ચાત્ય અથવા પ્રાચ્ય ઇસ અદ્વિતીય ગ્રંથ કી પ્રશંસા મુક્તકંઠ સે કર રહે હૈં. અતીતકાલીન વિદ્યા-વિજ્ઞાન-ધર્મ એવં નીતિ કા ભાંડાર યહી હૈ. પરમાત્મા ક્યા હૈ? આત્મા ક્યા હૈ? ઇન દોનોં કા ક્યા સંબંધ હૈ? જગત ક્યા હૈ? ઉસકી સૃષ્ટિ કૈસે હુઇ? ઉસકા લય કબ ઔર કૈસે હોતા હૈ? મોક્ષ ક્યા હૈ ઔર કૈસે પ્રાપ્ત હોતા હૈ? ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કે માર્ગ ક્યા હૈ? આદર્શ જીવન ક્યા હૈ? માનુષી સભ્યતા કી પરાકાષ્ઠા ક્યા હૈ? ઇત્યાદિ [illegible] પ્રશ્નોં કે સરલ સ્પષ્ટ ઉત્તર ઇસી ગ્રંથ મેં હૈ. ભગવદ્ગીતા કે આધાર પર અનેક ગીતાએં બની હૈં, જૈસે શિવ-

દેવીગીતા, [illegible]ગીતા, સૂર્યગીતા, રામગીતા, ઈશ્વરગીતા,

કપિલગીતા, હંસગીતા, વ્યાધગીતા, પાંડવગીતા, વ્યાસગીતા, અષ્ટાવક્રગીતા, અવધૂતગીતા, અનુગીતા ઔર યમગીતા આદિ આદિ જો હિંદુઓં કે દાર્શનિક ઔર ધાર્મિક સાહિત્ય કે રત્ન હૈં; પર શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા કા મહત્ત્વ કુછ ઔર હી હૈ. ઉસકી મહિમા અકથનીય હૈ. ઉસમેં કેવલ પ્રાચીન કાલ કા જ્ઞાન હી નહીં હૈ બલ્કિ ભવિષ્ય મેં જો વિચાર ઉઠનેવાલે હૈં, ઉનકે પરિપક્વ હોને કે લિયે ભી પર્યાપ્ત સામગ્રી હૈ.

જૈસા અદ્ભુત, ચમત્કારી, અદ્વિતીય એવં અનોખા ગીતોપદેશ હૈ વૈસા હી અદ્ભુત, વિચિત્ર, ઓજસ્વી, પ્રભાવશાલી એવં અદ્વિતીય ઉસ ઉપદેશ કા કરનેવાલા ભી હૈ. સંસાર કે અનેક કવિયોં, લેખકોં, વિદ્વાનોં, ટીકાકારોં એવં ભાષ્યકારોં ને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કે ચરિત્રચિત્રણ કી ચેષ્ટાએં કી હૈં ઔર ઇસ કાર્ય મેં બહુત કુછ સફલતા ભી પ્રાપ્ત કી હૈ; પર ભગવાન કૃષ્ણ કે ગુણોં કા પાર કૌન પા સકતા હૈ? વે અગણિત, અતુલનીય એવં અપરિમિત હૈં. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રાચીન ભારત કે સબસે બડે, સબસે ઉત્કૃષ્ટ, સબસે ઉદાર-હૃદય મહાત્મા થે. જૈસે હિમાલય સંસાર કે સબ પર્વતોં સે ઉંચા હૈ, વૈસે હી શ્રીકૃષ્ણ સંસાર કે સબ મહાત્માઓં, મહાપુરુષોં, ધર્મોપદેશકોં એવં યોગિયોં સે ઉત્કૃષ્ટ હૈં. ઉનકે ચરિત્ર મેં [illegible] પ્રધાન હૈ. રાજનીતિજ્ઞ, શાસક, યોદ્ધા, શિલ્પી, ઉપનિવાસસંસ્થાપક, કલાકુશલ, તત્ત્વજ્ઞાની, ઉપદેશક, ધર્મપથપ્રદર્શક મહાયોગી આદિ આદિ સભી કુછ વે થે. ઇનસે પહલે કોઇ અવતાર ઐસા પૂર્ણ ઔર વિચિત્ર નહીં હુઆ. ભગવાન નૃસિંહ, પ્રાકૃતિક શક્તિ કે અવતાર થે. શ્રીરામચંદ્ર મર્યાદા-પુરુષોત્તમ થે; લેકિન સંપૂર્ણ કલાસંપન્ન અવતાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી હી થે. ઇનમેં મનુષ્યજીવન કે સભી રૂપ ઔર સભી કાર્ય વ્યક્ત થે. આધુનિક સંસાર કે [illegible] દાર્શનિક વિદ્વાન ટોમસ ને પરમેશ્વર કો સત્, અનંત ઔર નિરંતર આનન્દ કા કેન્દ્ર બતાયા હૈ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ [illegible] કે પ્રત્યક્ષ રૂપ થે; ઇનકે વિષય મેં જિતના કહા જાય, [illegible] જાય ઔર ઇનકા જિતના ગુણગાન કિયા જાય, [illegible] હૈ. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા મેં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન કે [illegible] [illegible] કહા હૈ કિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપદેશ કિયા હૈ [illegible] [illegible] [illegible] હૈ. [illegible] [illegible] મનુષ્ય બુદ્ધિમાન ઔર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઔર નિરંતર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરતે હૈં.—

(૧)

[illegible]

[illegible] ।

"હે અર્જુન! [illegible] પ્રકાર વેદાધ્યયન, [illegible] ગતિ [illegible] ક્રોધ [illegible] નરક [illegible] દ્વાર ઔર [illegible] હૈ."

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે [illegible] ગ્રહણ કરના ચાહિયે, [illegible] વાસ્તવ મેં ભગવદ્ગીતા કા [illegible] રૂપ મેં ઉસકા ઉપયોગ કરના ગીતા કે [illegible] હૈ. ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્ય, [illegible] શંકરાચાર્ય, શ્રીઅરવિંદ [illegible] મહાન [illegible] કે [illegible] કાકે મહાન આત્મા લોકમાન્ય તિલક [illegible] ઉપાયોં કા પ્રતિપાદન કરતે હુએ [illegible] મેં [illegible] ગીતા કા ઉપ-યોગ કરના બતલાયા હૈ. ઇન લોગોં ને ભગવાન ઔર [illegible] કે સ્વરૂપ મેં પાર્થક્ય રહા હૈ; પરંતુ [illegible] મેં કોઇ અંતર નહીં હૈ. અવશ્ય હી "ભગવદ્ગીતા કા પ્રચાર પહલે કી અપેક્ષા અધિક હૈ, પરંતુ ઉસસે જિતના આધ્યાત્મિક લાભ હોના ચાહિયે, ઉતના નહીં હો રહા હૈ. ઇસકા કારણ યહી હૈ કિ ગીતા કા અધ્યયન કરને કે લિયે જૈસા અંતઃકરણ ચાહિયે, વૈસા આજકલ કે હમ લોગોં કા નહીં હૈ; નહીં તો ગીતા કે ઇતને પ્રચારકાલ મેં દેશ દેશાન્તરોં મેં પવિત્ર ભગવદ્ભાવોં કી બાઢ આ જાની ચાહિયે થી. ગીતા કે મહાન સદુપદેશોં કે સાથ હમારે આજ કે આચરણોં કી તુલના કી જાતી હૈ તો માલૂમ હોતા હૈ કિ હમારા આજ કા ગીતાપ્રચાર કેવલ બાહરી શોભા માત્ર હૈ. કઇ ક્ષેત્રોં મેં તો ગીતા સ્વાર્થસાધન યા સ્વમતપોષણ કી સામગ્રી બન ગયા હૈ. જહાં ગીતા કા દુરુપયોગ હૈ વહાં ઇસકે કુછ ઉદાહરણ દિયે જાતે હૈં—

(૧) કુછ લોગ, જિનકી ઇંદ્રિયાં વશ મેં નહીં હૈં, નાના પ્રકાર સે પાપાચરણોં મેં પ્રવૃત્ત હૈં, ચોરી, વ્યભિચાર, હિંસા આદિ કરતે હૈં; પરંતુ અપનેકો ગીતા કે અનુસાર ચલનેવાલા પ્રસિદ્ધ કરતે હૈં. વે પૂછને પર કહ દેતે હૈં કિ યહ સબ તો પ્રારબ્ધકર્મ હૈં; ક્યોંકિ ગીતા મેં કહા હૈ—

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ (गीता ३-३३)

'સભી જીવ અપને પૂર્વજન્મ કે કર્માનુસાર બની હુઇ પ્રકૃતિ કે વશ હોતે હૈં. જ્ઞાની કો ભી અપની અચ્છી બુરી પ્રકૃતિ કે અનુસાર ચેષ્ટા કરની પડતી હૈ, ઇસમેં કોઇ ક્યા કર સકતા હૈ?' જબ જ્ઞાની કો ભી પાપ કરને કે લિયે બાધ્ય હોના પડતા હૈ, તબ

ઇસ અક્ષર [illegible] પુરુષોત્તમ કહા હૈ [illegible] કહા હૈ; લેકિન [illegible] અક્ષર હૈ. ઇન દોનોં સે પરે ઔર [illegible] કહતા હૈ. યહી અવિનાશી [illegible] પોષણ કરતા હૈ. યહ ક્ષર ઔર [illegible] ઇસ લિયે યહ લોક ઔર વેદ મેં પુરુષોત્તમ [illegible]

(૭)

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम्॥ (अ० १८। ६४)

અબ તુમ મેરી સબસે ગુપ્ત ઔર [illegible] સુનિએ. તુમ મેરે બડે પ્યારે હો, ઇસી લિયે મૈં તુમ્હારે હિત કી બાત કહતા હૂં.

ઇસે ખૂબ ધ્યાન દે કર સુનિયે. યહ સારી ગીતા કા નિચોડ હૈ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કે ઉપદેશ કી યહ પરાકાષ્ઠા હૈ. ઇસકે બાદ ઔર કોઇ ઉપદેશ નહીં હૈ. યહ અંતિમ વચન ૧૮ વેં અધ્યાય કે દો શ્લોકોં મેં હૈ જો ઉપર્યુક્ત શ્લોક કે આગે હૈં યાની ૬૫ વેં ૬૬ વેં શ્લોક—

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे॥६५॥

મુઝમેં મન લગાઓ, મેરે હી ભક્ત બનો, મેરા હી ભજન કરો, મુઝે હી નમસ્કાર કરો. તુમ મેરે પ્રિય હો, તુમસે મૈં સત્ય કહતા હૂં કિ તુમ નિસ્સંદેહ મુઝમેં હી આ મિલોગે.

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥६६॥

સબ ધર્મ છોડ તુમ એકમાત્ર મેરી શરણ મેં આ જાઓ. મૈં તુમ્હેં સબ પાપોં સે મુક્ત કર દૂંગા, શોક મત કરો.

નોટ—ભગવાન કૃષ્ણ અર્જુન કો વચન દેતે હૈ કિ યદિ [illegible] ઐસા કરેગા તો વહ ઉન્હીંમેં મિલ જાવેગા. દૂસરે શ્લોક મેં ઔર ભી જોર દે કર કહતે હૈં કિ 'શોક મત કરો, ડરો મત, મૈં તુમ્હેં સબ પાપોં સે મુક્ત કર દૂંગા. શર્ત યહ હૈ કિ તુમ સબ કામોં કો છોડ દો—સબ સંપ્રદાયોં કે ઝંઝટોં સે છૂટકારા લો ઔર કેવલ મેરા હી સહારા પકડ લો.' સારાંશ યહ હૈ કિ જો સબ કુછ છોડ કર કેવલ પરમેશ્વર કી હી શરણ મેં જાતે હૈં ઔર ઉસીમેં મન લગાતે હૈં, ઉસીકે ભક્ત બનતે હૈં, ઉસીકા ભજન કરતે હૈં, ઉન્હીંકો નમસ્કાર કરતે હૈં વે નિશ્ચય હી પરમેશ્વર મેં મિલ જાતે હૈં.

સારી ગીતા કા ઉપદેશ યહી હૈ ઔર ઇસસે બઢ કર ઔર ઉપદેશ હો ભી ક્યા સકતા હૈ? અસ્તુ.

("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાં લેખક:—લાલા કન્નોમલજી એમ. એ.)

તપ કા બખેડા જરૂર છોડ દિયા હૈ. વહ આપ હી સંભાલેગા.'

યહ અર્થ કા અનર્થ ઔર ગીતા કા મહાન્ દુરુપયોગ હૈ.

(૪) કુછ લોગ જિનકા હૃદય રાગદ્વેષ સે ભરા હૈ, ઉનકા અંતઃકરણ વિષમતા કી આગ સે જલ રહા હૈ; પર અભક્ષ્યભક્ષણ ઔર વ્યભિચાર આદિ કે સમર્થન કે લિયે સારે ભેદોં કો મિટા કર પરસ્પર પ્રેમસ્થાપન કરના અપના સિદ્ધાન્ત બતલાતે હુએ ગીતા કા શ્લોક કહતે હૈં:—

विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥

(गीता ५–१८)

'જો પંડિત યા જ્ઞાની હોતે હૈં વે વિદ્યા ઔર વિનયશીલ બ્રાહ્મણ, ચાંડાલ, ગૌ, હાથી કુત્તે મેં કોઇ ભેદ નહીં સમઝતે; સબસે એકસા વ્યવહાર કરતે હૈં. ભગવાન કે કથનાનુસાર જબ કુત્તે ઔર બ્રાહ્મણ મેં ભી ભેદ નહીં કરના ચાહિયે, તબ મનુષ્ય મનુષ્ય મેં ભેદ કૈસા? પરંતુ યહ ઇસ શ્લોક કે અર્થ કા સર્વથા વિપરીતાર્થ હૈ. ભગવાન ને ઇસ શ્લોક મેં વ્યાવહારિક ભેદ કો વિશેષરૂપ સે માન કર હી આત્મરૂપ મેં સબ મેં સમતા દેખને કી બાત કહી હૈ. ઇસમેં "સમાન વ્યવહાર' કી બાત કહીં નહીં હૈ, બાત હૈ 'સમાનદર્શન' કી. હમેં આત્મરૂપ સે સબમેં પરમાત્મા કો દેખ કર કિસીસે ભી ઘૃણા નહીં કરની ચાહિયે; પરંતુ સબકે સાથ એકસા વ્યવહાર હોના અસંભવ હૈ. ઇસીસે ભગવાન્ ને કુત્તે, ગૌ, હાથી કે દૃષ્ટાંત સે પશુઓં કા ઔર વિદ્યાવિનયયુક્ત બ્રાહ્મણ તથા ચાંડાલ કે દૃષ્ટાંત સે મનુષ્યોં કે વ્યવહાર કા ભેદ સિદ્ધ કિયા હૈ. રાજા કુત્તેપર સવારી નહીં કર સકતા. ગૌ કી જગહ કુતિયા કા દૂધ કોઇ કામ મેં નહીં આતા. પરંતુ સ્વાર્થ સે વિપરીત અર્થ કિયા જાતા હૈ, યહ ગીતા કા દુરુપયોગ હૈ.

(૫) કુછ લોગ 'किं पुनः ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा' કા પ્રમાણ દે કર કેવલ બ્રાહ્મણ ઔર ક્ષત્રિયજાતિ મેં જન્મ હોને કે કારણ હી અપનેકો બડા ઔર ઇતર વર્ણોં કો છોટા સમઝ કર ઉનસે ઘૃણા કરતે હૈં; પરંતુ વે યહ નહીં સોચતે કિ ભગવદ્‌ભક્તિ મેં સબકા સમાન અધિકાર હૈ ઔર ભગવાન્ કી પ્રાપ્તિ ભી ઉસીકો પહલે હોતી હૈ, જો સચ્ચે મન સે ભગવાન્ કા અનન્ય ભક્ત હોતા હૈ. ઇસમેં જાતિ-પાંતિ કી કોઈ વિશેષતા નહીં હૈ. શ્રીમદ્‌ભાગવત મેં સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કહા હૈ—

विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभ—
पादारविन्दविमुखात्श्वपचं वरिष्ठम् ।

१५४—गीता और विश्वश

શાન્તિ ઔર પ્રેમ કા સુખદ નિવા
સામ્યદૃષ્ટિ ઔર સંશયરહિત હૃદય કે આ

વર્તમાન સંસાર કી અશાન્તિ
પ્રત્યેક દેશ સ્વાર્થપર હો દૂસરે દેશોં કે
માન કર ઉનકો હડપ જાને કે લિયે આ
પ્રવૃત્ત હો રહા હૈ. ભેદ, વિષમતા ઔર
અબાધ રૂપ સે ફૈલ રહા હૈ.

'ગીતા' દુઃખ કે ઇસ જાલ કો
નષ્ટ કર મનુષ્ય-જાતિ કો ઉસકા સચ્ચા
ઉદ્ભૂત હુઈ હૈ. વહ—ઇસ ભેદભાવ ઔ
કર દેતી હૈ ઔર ઇસી લિયે વહ વિશ્વબ
તથા વિશ્વપ્રેમ કા પ્રકાશ કરનેવાલી એક

'आत्मौपम्येन सर्वत्र समं प

યહી ઉસકા વિશ્વપ્રેમ કે પાઠ કો
ગીતા વેદાંત કા સાર હૈ. વેદાંત કા—એ
नीचं ब्रह्म' યહી હૈ. ગીતા કે પ્રેમી કા
કિસી કો અપને સે ભિન્ન નહીં માનત
કે રૂપ કો દેખ કર વહ કિસીસે ઘૃણા ન

'यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च

યહી ઉસકી રહની કા ઠેઠ [illegible]
[illegible]

તો ઉસે શાંતિદાયક સાત્ત્વિક દૈવી માર્ગ કા અનુસરણ કરના હી હોગા; અન્યથા—

"इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥
असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥"

આદિ માર્ગ કે અવલંબી સ્વાર્થમય વર્તમાન સંસાર કો ભગવાન કે કથનાનુસાર—

'तानहं द्विपतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥

નરક મેં હી જાના હોગા. કુછ સમય કે લિયે નિર્બલોં કે રક્ત કો ચૂસ કર સબલ ચાહે આનંદ મના લેં, પર અંત મેં ઉનકી આત્મા મેં ભયંકર અશાંતિજ્વાલા પ્રજ્વલિત હો જાયગી.

ઇન સિદ્ધાંતોં કે સાથ સાથ ગીતા સંસાર કો એક હી ધર્મ કી દીક્ષા દેતી હૈ. ગીતા કા પ્રેમી વિભિન્ન મતાવલંબિયોં સે ઝગડને નહીં બૈઠતા. ઉસકો યહી શિક્ષા મિલતી હૈ કિ—.

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

ઇસ શિક્ષા પર અટલ વિશ્વાસ રખ કર વહ હિંદૂ-મુસલમાન પૌર્વાત્ય-પાશ્ચાત્ય આદિ સંકુચિત વિચારોં સે પ્રભાવિત હો કર કલહ કા કારણ નહીં બનતા.

રહા આર્થિક પ્રશ્ન, ઉસકે લિયે ભી ગીતા મૌન નહીં હૈ. ગીતા યહી કહતી હૈ કિ—

'स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

આજકલ જો સંસાર મેં આર્થિક અવ્યવસ્થા હો રહી હૈ, ઉસકા કારણ યહી હૈ કિ લોગ નિરુદ્દેશ્ય અનિશ્ચિત કાર્યોં કે પીછે પડ રહે હૈં. જિસ દિન એક પરમાત્મા કો હી સબકા પિતા સમઝ કર સંપૂર્ણ મનુષ્યસમાજ ભ્રાતૃભાવ સે પ્રેરિત હો એક હી ધર્મ કા અનુયાયી બન કર ઉચિત ઇચ્છાઓં કી પૂર્તિ કે લિયે અપને અપને યોગ્ય કર્મ કા અનુસરણ કરેગા, ઉસ દિન વિશ્વ મેં સ્વયમેવ શાંતિ સ્થાપિત હોગી ઔર વિશ્વપ્રેમ કા આનંદમય પ્રકાશ સર્વત્ર ફૈલ જાયગા.

નવજીવન ઔર આશા કા પદ ગુંજ સહિત ગીતા કે પ્રતિશ્લોક મેં પ્રતિધ્વનિત હો રહા હૈ. આજકલ જો વિશ્વપ્રેમ કા મધુર પદ લહરોં કે સુખદ સ્વપ્ન દિખા રહા હૈ ઔર જિસકે લિયે લોગ પૂર્ણ આશાવાદી બન રહે હૈં, ઉસકા મૂલકારણ ગીતા હી હૈ. યદિ આપને સ્વયં "ગીતા મેં" ના હો કહિયે કિ ભગવાન કી

સ્નાનસંધ્યા કરી છે ?"

દુર્વાસા—"ના, તું અન્નદેવની તૈયારી કરીશ ત્યાં તો અમે સરોવરતીરે સ્નાનધ્યાનાદિ કરી લેશું."

યુધિષ્ઠિર—"જેવી ઇચ્છા આપની! મુનિરાજ! પાછા સત્વર પધારજો."

દુર્વાસા—એક ઘડી પછી પાછા આવશું; પરંતુ જોજે, રખે ભૂલતા કે હું તથા મારા શિષ્યો અતિશય ક્ષુધાપીડિત છીએ. જરાયે વિલંબ નહિ સહન થાય!"

(દુર્વાસાને ફરી સૌ વંદના માંડે છે. દુર્વાસા આશિષ આપી સર્વ શિષ્યો સાથે સરોવરતીરે જાય છે.)

[પ્રવેશ બીજો]

(સ્થળ:-એનું એજ)

દ્રૌપદી—(ધર્મરાજને) "નાથ! મુનિને આમંત્રણ તો દઇ બેઠા, પરંતુ કાંઇ વિચાર સરખોયે ન કર્યો ?"

યુધિષ્ઠિર—(વિસ્મયથી) "વિચાર ? શેનો વિચાર ? આ મહામુનિ જેવા અતિથિ ગૃહઆંગણે આવી અન્નાહાર ઇચ્છે અને તું મને વિચાર કરવા કહે છે! આપણાં એવાં સદ્ભાગ્ય ક્યાંથી !"

દ્રૌપદી—"પરંતુ દેવ! પર્ણકુટીમાં અન્નનો એકેય દાણો ક્યાં છે? આપ આવી ભૂલ કાં કરો છો? દિવાકરદેવે આપેલું અક્ષયપાત્ર તો મેં ધોઇને ક્યારનુંયે પધરાવી દીધું. આપ નથી જાણતા કે, હવે આવતી કાલના પ્રાતઃકાળ સુધી અક્ષયપાત્રમાંથી અન્નનો એક પ્રાસ પણ મળી નહિ શકે? અને એ મહામુનિ જરૂર આપણને શાપશે! કોપના અવતારસમા એ મુનિને આપ નથી જાણતા?"

યુધિષ્ઠિર—(અતિશય ગ્લાનિયુક્ત સ્વરે) "આ વાતની તો મને કલ્પના સરખીયે ન આવી! આપણે જ્યારે સમૃદ્ધિના શિખરે હતા ત્યારે આવો વિચારસરખોયે કરવાની મને ટેવ નહોતી! આજે પણ એ ટેવ ગઇ નથી, ભૂતકાળ ભૂલાતો નથી અને વર્તમાન દૃષ્ટિસમીપ છે, છતાંય તેની કલ્પના સરખી આવતી નથી."

અર્જુન—(મંદ સ્વરે) 'વનમાં આવ્યા પછીના નિશ્ચિત જીવનમાં તો આજે પ્રથમ વાર આપણે ઉપાધિનાં દર્શન કર્યાં!"

ભીમ—'તો પછી બીજો કાંઇ ઉપાય ન હોય તો સ્નાનાદિ કરીને શિષ્યો સાથે મુનિ આવે એટલે આપણા [illegible] [illegible] [illegible] બેસીએ."

યુધિષ્ઠિર—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કાંઇ [illegible], પરંતુ હે

તિ ભી ઈસી પર मत्त હુએ थे और વર્ત

વિદ્વાન ગીતા કે ઇસ સિદ્ધાંતપર હી

ા રહે હૈં.

' ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते

તા કે ઇસ 'સમઃ' શબ્દ કી વિજય હોતી

ઁ આશા હૈ કિ ગીતા કે પૂર્ણ પ્રચાર કે સ

ઔર પ્રેમ કા સામ્રાજ્ય ભી અટલ હોતા

''ના ગીતાંકમાં લેખકઃ—પં૦ વિદ્યાધરજી શ

૧૫૫–गीता और शास्त्रवि

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यव

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिह

સહવે અધ્યાય કે ઇસ અંતિમ શ્લોક મેં

[illegible] ક્યા અકાર્ય હૈ, ઇસક

તુમ્હ [illegible] પ્રમાણ હૈ શાસ્ત્રવિધાન

[illegible] તુમ્હેં કર્મ કરના ચાહિયે

[illegible] અતિ મહાન

[illegible]

યદિ હમારે મન મેં યહ સંદેહ હો કિ અમુક શાસ્ત્ર લોગોં ને અપને સાંપ્રદાયિક સ્વાર્થ કે લિયે હી બનાયા હૈ, અથવા જો લોગ ઉસકે રચયિતા હૈં વે સ્વાર્થપ્રેરિત ન હોને પર ભી ઈશ્વર કો જાનનેવાલે નહીં થે, દિવ્ય-દૃષ્ટિ-સંપન્ન આદિ નહીં થે. ઐસી સ્થિતિ મેં હમેં યહ વિશ્વાસ નહીં હોગા કિ વહ શાસ્ત્ર ઈશ્વર કે વચન હૈં. સમાજ યદિ જોર સે શાસન કરેગા—હમેં ઉસ શાસ્ત્ર કો માનને કે લિયે બાધ્ય કરેગા તો ન ઉસમેં હમારા કલ્યાણ હોગા ઔર ન સમાજ કા. ક્યોંકિ જિસકા જૈસા વિશ્વાસ હૈ, જૈસી શ્રદ્ધા હૈ, વહ ઉસીકે અનુસાર અપનેકો બના સકતા હૈ, દૂસરી તરહ નહીં.

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः।

અધિકાંશ સ્થલોં મેં મનુષ્ય જો શાસ્ત્ર માન કર ચલતે હૈં સો કેવલ આદત કે કારણ દેખાદેખી સે યા વ્યક્તિગત ઔર સામાજિક સ્વાર્થ કે લિયે હી ચલતે હૈં. સમાજ મેં મનુષ્ય સુખ સુવિધા સે રહ સકે, ઇસી બાત પર વિચાર કર મનુષ્ય અપને જ્ઞાન ઔર અપની અભિજ્ઞતા કે અનુસાર શાસ્ત્રવિધિ બનાતા હૈ. શાસ્ત્ર સમાજ કે સ્વાર્થ કા હી અનુયાયી હોતા હૈ, શાસ્ત્ર કે અનુસાર ચલ કર મનુષ્ય અપને હી બડે સે બડે સ્વાર્થ કા સાધન કરતે હૈં. કેવલ મુખ સે કહને માત્ર સે હી વે સબ વિધિનિષેધ ઈશ્વર કે વચન નહીં હો સકતે ઔર ઉનકે અનુસાર કર્મ કરના માત્ર હી નિષ્કામ ભી નહીં હોતા. જિસકા જૈસા સ્વભાવ હૈ, જૈસા અભ્યાસ હૈ, જૈસી વાસના હૈ વહ તદનુસાર હી ચલતા હૈ; પરંતુ વહ યદિ બુદ્ધિમાન હોતા હૈ તો અનેક પ્રકાર કે શાસ્ત્રવચનોં કા હવાલા દે કર અપને અભ્યસ્ત આચારવ્યવહાર કા સમર્થન કર લેતા હૈ. બહુત સમય મનુષ્ય અપને મન કે અનુસાર શાસ્ત્રવચન બના કર ઋષિમુનિયોં કે નામ સે ભી ચલા દેતે હૈં. હમારે યહાં બહુતસે ઐસે વચન હૈં, ઇસમેં કોઇ સંદેહ નહીં. ઇન સબ શાસ્ત્રોં કો ઈશ્વર કે વાક્ય માનને મેં સચ્ચા વિશ્વાસ કિસીકો ભી નહીં હોતા ઔર અંદર વૈસા વિશ્વાસ ન રહને કે કારણ ઉન શાસ્ત્રોં કે અનુસાર ચલને સે કિસીકી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ ભી નહીં હોતી. પર ગતાનુગતિક અભ્યાસ ઔર સંસ્કાર દૃઢ હો જાતે હૈં, આત્મા કે બંધન કી ગાંઠ ઔર ભી ઉલઝ જાતી હૈ, મુક્તિ કે પથ મેં અનેક બાધાએં ઉપસ્થિત હો જાતી હૈં. 'મૈં ઈશ્વર કી આજ્ઞા માનતા હૂં' ઇસ પ્રકાર મુખ સે કહને સે હી કામ નહીં ચલતા. જબતક ઉસકે સાથ પ્રાણ, મન ઔર હૃદય કા યોગ ન હો તબ તક વહ સબ તરહ સે હી વ્યર્થ હોતા હૈ.

ઇસી લિયે અંધપરંપરા સે શાસ્ત્રોં કા અનુસરણ કરને, શાસ્ત્રોક્ત આચારવ્યવહારોં કા પાલન કરને ઔર શાસ્ત્રમત કે

જાન કર કર્મ કરો' ઇતના કહ દેને સે હી અર્જુન કી સમસ્યા કા કોઇ સમાધાન નહીં હોતા. 'જય-પરાજય ઔર જીવન-મરણ કો તુચ્છ સમઝ કર કર્તવ્યબોધ સે યુદ્ધ કરના ક્ષત્રિય કા ધર્મ હૈ' યહ જૈસે શાસ્ત્ર કા વિધાન હૈ, વૈસે હી 'જાતિ ઔર કુલધર્મ કા રક્ષા કરના, અહિંસા, ગુરુજનોં કા સમ્માન, વર્ણસંકર-નિવારણ, પિતૃપુરુષોં કી પિંડરક્ષા આદિ' ભી શાસ્ત્ર કા વિધાન હૈ. અર્જુન કો કૌનસા વિધાન માનના ચાહિયે ? દોનોં મેં કૌનસા વિધાન બડા હૈ ? ગીતા મેં ઇસ વિષયપર કોઇ આલોચના નહીં હૈ. શાસ્ત્ર કે મત સે ક્ષત્રિય કા ક્યા ધર્મ હૈ, સો અવશ્ય હી ગીતા ને બતલાયા; પરંતુ ઉસસે અર્જુન કી તૃપ્તિ નહીં હુઇ. જિસ કર્તવ્યધર્મ કે પાલન મેં ગુરુહત્યા ઔર સ્વજનહત્યા હોતી હૈ, અપને હી હાથોં સમાજ ઔર જાતિ કે ધ્વંસ કા પથ સાફ કરના પડતા હૈ, ઉસકે લિયે અર્જુન કે પ્રાણોં ને અનુમતિ નહીં દી. ઇસીસે અર્જુન અપના 'નિશ્ચિત શ્રેય' જાનને કે લિયે શ્રીકૃષ્ણ કે શરણાપન્ન હુએ. શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન કી મૂલ સમસ્યા કા ગીતા મેં જો કુછ ઉત્તર દિયા હૈ, ઉસમેં મૂલ સિદ્ધાંત યહી હૈ કિ બાહ્ય શાસ્ત્રોંદ્વારા ઇન સબ વિરોધોં કા શેષ સમાધાન નહીં હોતા, શેષ સમાધાન ચાહતે હો તો ઇનકો લાંઘ કર ઉપર ઉઠો—

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

ઇસી લિયે ગીતા કા અર્થ જાનને મેં કિસી એક શ્લોક યા એક અંશપર જોર દેને સે કામ નહીં ચલતા. અન્યાન્ય અંશો કે સાથ ઉસે મિલા કર સમગ્રભાવ સે અર્થ સમઝના ચાહિયે. "શાસ્ત્ર-વિધિ જાન લો ઔર તદનુસાર કાર્ય કરો' યહ બાત કેવલ ઉન્હીં લોગોં કે પ્રતિ કહી જા સકતી હૈ, જો કિસી ઉચ્ચ ભાવ યા ઉચ્ચ આદર્શ કા અનુસરણ નહીં કરતે ઔર કામ, ક્રોધ, લોભ કે વશ મેં રહ કર અપના જીવન બિતા રહે હૈં. પરંતુ જો ઇસ નીચા શ્રેણી કે પુરુષ નહીં હૈં, અર્જુન કી ભાતિ શાસ્ત્રાનુસાર જીવન બિતા કર જિન્હોંને કામ, ક્રોધ, લોભ કો જીત લિયા હૈ, ઉનકો તો અબ શાસ્ત્રોં સે ઉંચે ઉઠ કર સત્ય કો પ્રાપ્ત કરના હૈ. ઇસ લિયે ગીતા ઉસી ઉપર કે સત્ય કા—ઉચ્ચતમ જીવન કા પતા બતલાતી હૈ. યહી ગીતા કા 'ઉત્તમ રહસ્ય' હૈ.

સ્થલરૂપ સે કાર્યાકાર્ય કા વિચાર પ્રચલિત શાસ્ત્રોં સે હી હોતા હૈ યહ ઠીક હૈ, પરંતુ કર્મતત્ત્વ કી સૂક્ષ્મ મીમાંસા અત્યંત હી કઠિન હૈ—

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥
कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥

બહુત સે લોગ કહતે હૈં કિ શ
ઈશ્વર કી આજ્ઞા સમઝ કર નિષ્કામભાવ
કા કર્મયોગ હૈ ઔર ઈસીસે ભગવત્પ્રાપ્તિ
કા કર્મયોગ ઈસસે બહુત ઊંચા હૈ. હાં, ય
હો સકતી હૈ. કેવલ શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ કર્મ કર
નહીં હૈ, ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિ સે કોઈ ભી ક

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरु

પહલી અવસ્થા મેં કેવલ કર્મફલ
જાતા હૈ. જો કુછ કિયા જાતા હૈ સો ભ
હૈ. 'મૈં ભગવાન કા દાસ હૂં-ઉનકા સં
કામ કરતા હૂં" ઈસ ભાવ સે કર્મ કિય
ચલ કર કેવલ કર્મ કા ફલ હી નહીં, પ
અર્પણ કર દિયા જાતા હૈ. 'મૈં કર્તા ન
કર્મ નહીં હૈં, ભગવાન કી શક્તિ હી મે
પ્રકૃતિ કો યંત્ર બના કર સબ કર્મ કર
ભાવ કો રખ કર કર્મ કરને સે વહ કર્મ
હૈ. સંસાર કે સભી પ્રયોજનીય કર્મ ઈસ
સે કરના હી ગીતા કા કર્મયોગ હૈ ઔ
પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈ.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो म
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं

ઇશ્વર કી આજ્ઞા સમઝ કર નિષ્કામભ
કા કર્મયોગ હૈ ઔર ઇસીસે ભગવત્પ્રા
કા કર્મયોગ ઇસસે બહુત ઉંચા હૈ. યહાં
હો સકતી હૈ કેવલ શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ કર્મ
નહીં હૈ, ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિ સે કોઇ ભ

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुह
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कु

પહલી અવસ્થા મેં કેવલ કર્મ ક
જાતા હૈ જો કુછ કિયા જાતા હૈ સો
હૈ. 'મૈં ભગવાન કા દાસ હૂં-ઉનકા
કામ કરતા હૂં' ઐસે ભાવ સે કર્મ
યહ કર કેવલ કર્મ કા ફલ હી નહીં,
અર્પણ કર દિયા જાતા હૈ. 'મૈં કર્તા
કર્મ નહીં હૈ, ભગવાન કી શક્તિ હી
પ્રકૃતિ કો યંત્ર બના કર સબ કર્મ ક
ભાવ કો રખ કર કર્મ કરને મેં વહ ક
હૈ. સંસાર કે સભી પ્રયોજનીય કર્મ [illegible]
ના કરના [illegible] જાતા હૈ. કર્મયોગ [illegible]
[illegible]

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं

[illegible] 'मत्कर्माणि' [illegible]
[illegible]

યદિ હમારે મન મેં યહ સંદેહ હો કિ અમુક શાસ્ત્ર લોગોં ને અપને સાંપ્રદાયિક સ્વાર્થ કે લિયે હી બનાયા હૈ, અથવા જો લોગ ઉસકે રચયિતા હૈં વે સ્વાર્થપ્રેરિત ન હોને પર ભી ઈશ્વર કો જાનનેવાલે નહીં થે, દિવ્ય-દૃષ્ટિ-સંપન્ન ઋષિ નહીં થે. ઐસી સ્થિતિ મેં હમેં યહ વિશ્વાસ નહીં હોગા કિ વહ શાસ્ત્ર ઈશ્વર કે બચન હૈં. સમાજ યદિ જોર સે શાસન કરેગા—હમેં ઉસ શાસ્ત્ર કો માનને કે લિયે બાધ્ય કરેગા તો ન ઉસમેં હમારા કલ્યાણ હોગા ઔર ન સમાજ કા. ક્યોંકિ જિસકા જૈસા વિશ્વાસ હૈ, જૈસી શ્રદ્ધા હૈ, વહ ઉસીકે અનુસાર અપનેકો બના સકતા હૈ, દૂસરી તરહ નહીં.

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ।

અધિકાંશ સ્થલોં મેં મનુષ્ય જો શાસ્ત્ર માન કર ચલતે હૈં સો કેવલ આદત કે કારણ દેખાદેખી સે યા વ્યક્તિગત ઔર સામાજિક સ્વાર્થ કે લિયે હી ચલતે હૈં. સમાજ મેં મનુષ્ય સુખ સુબિધા સે રહ સકે, ઇસી બાત પર વિચાર કર મનુષ્ય અપને જ્ઞાન ઔર અપની અભિજ્ઞતા કે અનુસાર શાસ્ત્રવિધિ બનાતા હૈ. શાસ્ત્ર સમાજ કે સ્વાર્થ કા હી અનુયાયી હોતા હૈ, શાસ્ત્ર કે અનુસાર ચલ કર મનુષ્ય અપને હી બડે સે બડે સ્વાર્થ કા સાધન કરતે હૈં. કેવલ મુખ સે કહને માત્ર સે હી વે સબ વિધિનિષેધ ઈશ્વર કે વચન નહીં હો સકતે ઔર ઉનકે અનુસાર કર્મ કરના માત્ર હી નિષ્કામ ભી નહીં હોતા. જિસકા જૈસા સ્વભાવ હૈ, જૈસા અભ્યાસ હૈ, જૈસી વાસના હૈ વહ તદનુસાર હી ચલતા હૈ; પરંતુ વહ યદિ બુદ્ધિમાન હોતા હૈ તો અનેક પ્રકાર કે શાસ્ત્રવચનોં કા હવાલા દે કર અપને અભ્યસ્ત આચારવ્યવહાર કા સમર્થન કર લેતા હૈ. બહુત સમય મનુષ્ય અપને મન કે અનુસાર શાસ્ત્રવચન બના કર ઋષિમુનિયોં કે નામ સે ભી ચલા દેતે હૈં. હમારે યહાં બહુતસે ઐસે વચન હૈં, ઇસમેં કોઇ સંદેહ નહીં. ઇન સબ શાસ્ત્રોં કો ઈશ્વર કે વાક્ય માનને મેં સચ્ચા વિશ્વાસ કિસીકો ભી નહીં હોતા ઔર અંદર વૈસા વિશ્વાસ ન રહને કે કારણ ઉન શાસ્ત્રોં કે અનુસાર ચલને સે કિસીકી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ ભી નહીં હોતી. પર ગતાનુગતિક અભ્યાસ ઔર સંસ્કાર દૃઢ હો જાતે હૈં, આત્મા કે બંધન કી ગાંઠ ઔર ભી ઉલઝ જાતી હૈ, મુક્તિ કે પથ મેં અનેક બાધાએં ઉપસ્થિત હો જાતી હૈં. 'મૈં ઈશ્વર કી આજ્ઞા માનતા હૂં' ઇસ પ્રકાર મુખ સે કહને સે હી કામ નહીં ચલતા. જબતક ઉસીકે સાથ પ્રાણ, મન ઔર હૃદય કા યોગ ન હો તબ તક વહ સબ તરહ સે હી વ્યર્થ હોતા હૈ.

ઇસી લિયે અંધપરંપરા સે શાસ્ત્રોં કા અનુસરણ કરને, શાસ્ત્રોક્ત આચારવ્યવહારોં કા પાલન કરને ઔર શાસ્ત્રમત કે

પહેલાં આપણે તો તેની દષ્ટિમાત્રથીજ બળીને ભસ્મ થઇ રહેશું. ઋષિમુનિઓનાં આયુધો તપ, સંયમ અને સત્ય! વર્ષોના તપથી મેળવેલી તેમની વચનસિદ્ધિ પાસે શી કિંમત છે આપણાં આ નિર્જીવ આયુધોની? ઋષિઓ એજ કારણથી જગતનો ભય ભૂલ્યા છે. અને મુનિઓ સામે આપણાં કુળમાં કોઇએ આયુધો ઉપાડવાં જાણ્યાં છે? આપણું સ્થાન તો સદાસર્વદા તેમનાં ચરણોમાંજ રહેવાનું! ક્ષત્રીપુત્ર એટલે ઋષિમુનિઓના કાયમના રખેવાળ! રખેવાળે સ્વામી સામે શસ્ત્ર ઉપાડયાં કદીયે જાણ્યાં છે?"

દ્રૌપદી—"ત્યારે હવે કરીશું શું? એ તો કહી ગયા છે તે એક ઘડી વીત્યે હમણાં આવશે. શાહમૃગની જેમ આપણાથી વેળુમાં મોઢાં થોડાં છુપાવાશે કે અહીંઆંથી પલાયન પણ થોડું થવાશે! એમનો મહાશાપ તો આપણે જ્યાં જશું ત્યાં પાછળજ આવવાનો!"

અર્જુન—"જુઓ, વખત વહ્યો જાય છે અને એક એક ક્ષણ ઓછી થતી ચાલે છે; અને આમ લમણે હાથ મૂકયે આવતો ભય ઓછો ટળવાનો છે? હવે તો એ મહાવિઘ્નનો સામનો કેમ કરવો એજ મહાપ્રશ્નનો ઉકેલ આપણે કરવો રહ્યો છે."

યુધિષ્ઠિર—"મને તો કાંઇયે સૂઝ પડતી નથી. મહાચિંતા આવી પડી! રાજસમૃદ્ધિના વાઘા ઉતાર્યા અને વનવાસનાં વલ્કલ પહેર્યાં ત્યારે મારૂં રૂંવાડું સરખુંયે નહોતું ફરકયું. આજે એ મુનિના મહાશાપની કલ્પના પણ મારૂં મસ્તક ભમાવી રહી છે."

દ્રૌપદી—"દ્યૂતના દાવાનળથી બળેલાં ઝળેલાં આપણે વનમાં આવ્યાં ત્યાં અહીં પણ ઉપાધિની આગ લાગી!"

(સહદેવ અને નિકુલ આવે છે.)

સહદેવ—"મોટાભાઈ! આપનું વદન મ્લાન કેમ છે આજે? કયો એવો મહાભય આવી પડયો છે કે આપ સૌ આમ નિસ્તેજ થઇને બેઠેલા છો?" (અર્જુન તેને સઘળી વાત કહે છે.)

નિકુલ—"આમાં તો દુર્યોધનનો કંઇક પ્રપંચ લાગે છે મને. આપણે અહીં વનમાંયે સુખમાં રહીએ તે તેનાથી શે સહ્યું જાય?"

અર્જુન—(કંઇક વિચાર આવવાથી) વડીલબંધુ! નિકુલ કહે છે તેમ તો નહિ હોય? દુર્વાસા મુનિને શણગારીને દુર્યોધને તો અહીં નહિ મોકલ્યા હોય?"

યુધિષ્ઠિર—"એ તો કેમ કહેવાય? સાબીતીના કશાયે સાધન-વિના એવો આક્ષેપ આપણે કેમ કરીએ?"

ભીમ—"તમે તો ભાઈ! સદાના ભોળા તે ભોળાજ રહ્યા! તમારા ધર્મરાજપણાને કારણે આખાયે જગતને તોળો એ કેમ ચાલશે? દુર્યોધનના અંતઃકરણના દુર્વાસનામાં તો આપને હજી તેની ધર્મપરાયણતાજ દર્શન થાય છે ને? એના તો શ્વાસોશ્વાસમાં આપણે

અનુસાર જપ, તપ, યોગ, યજ્ઞ કરને પર ભી આધ્યાત્મિક જીવન મેં લોગ એક પદ ભી આગે નહીં બઢ સકતે. બાહર ધર્મભાવ કા એક આડંબર અવસ્ય હોતા હૈ, પરંતુ ઉનકા હૃદય અશુદ્ધ ઔર અપવિત્ર હી રહ જાતા હૈ; વરન્ ઇસ મિથ્યાચાર કે કારણુ અધિકાંશ સ્થલોં મેં અવનતિ હી હોતી હૈ. વેદ ભિન્ન ભિન્ન હૈં, સ્મૃતિયાં ભિન્ન ભિન્ન હૈં, નાના મુનિયોં કે નાના મત હૈં; ઇસ અવસ્થા મેં મનુષ્ય કિસી એક વાક્ય પર કૈસે આસ્થા કર સકતા હૈ ? ઇન શાસ્ત્રવચનોં સે લોગોં કી બુદ્ધિ ભ્રમિત હો જાતી હૈ. ઇસ બાત કો તો ગીતા ને સ્વયં સ્વીકાર કિયા હૈ—

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि॥

શ્રુતિ સે તુમ્હારી બુદ્ધિ વિચલિત હો ગયી હૈ, જબ વહ સમાધિ મેં સ્થિર હોગી, તભી તુમ યોગ કી પ્રાપ્તિ કર સકોગે. તુમને જો શાસ્ત્ર સુને હૈં યા અબ ભી જો સુનને બાકી હૈં, ઉન સબસે જબ તુમ ઉદાસીન હો જાઓગે,-गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च।

યદિ ઐસા હી હૈ તો ફિર શાસ્ત્ર કી સાર્થકતા ક્યા હૈ ? હિંદુઓં મેં શાસ્ત્ર કા ઇતના સમ્માન ક્યોં હૈ ? ગીતા ને હી યહ ક્યોં કહા હૈ કિ શાસ્ત્ર હી કાર્યાકાર્ય કી વ્યવસ્થા મેં પ્રમાણ હૈ ? વહ શાસ્ત્ર કૌનસા હૈ ?

ભારત કે પ્રાચીન ઋષિ અપની દિવ્ય સાધનાલબ્ધ દૃષ્ટિ સે ઇસ બાત કો દેખ સકે થે કિ ભગવાન કો પ્રાપ્ત કરના હી મનુષ્ય-જીવન કા ચરમ ઉદ્દેશ્ય હૈ; યહી શ્રેષ્ઠ કલ્યાણ હૈ. ઉન્હોંને ભગવાન કો જાન લિયા થા ઔર ઉસ માર્ગ કો ભી ખોજ લિયા થા, જિસ પર ચલને સે ભગવાન્ કી પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈ. ભગવાન્ કો જાનને કે સાથ હી ઉન્હોંને સંસાર, મનુષ્ય ઔર સંસાર મેં મનુષ્ય કે જીવન કા રહસ્ય ભી સમઝ લિયા થા. વે ઇસ બાત કો સમઝે થે કિ સાધારણ મનુષ્ય એક બારગી હી દિવ્ય જ્ઞાન, અધ્યાત્મ-જીવન પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા, સંસાર કે સાધારણ જીવન કો બિતાતે હુએ ઇસીકે દ્વારા આત્મા કી પુષ્ટિ કર ઉસે ક્રમશઃ ભગવાન કી ઓર અગ્રસર હોના પડતા હૈ.

अविद्याया मृत्युं तीर्त्वा विद्यायामृतमश्नुते। (इशोपनिषद्)

જીવન કે સભી ક્ષેત્રોં ઔર સભી અંશોં કી સાર્થકતા હૈ. દેહ, પ્રાણ, મન સભી કી ઉન્નતિ કરની હોગી; પરંતુ ઇસ બાત કી ઓર સદૈવ ધ્યાન રખના ચાહિયે કિ યહ ઉન્નતિ મનુષ્ય કો ક્રમશઃ અધ્યાત્મભાવ મેં પરિણત કરની રહે, કહીં ભોગો કે દ્વારા વહ પશુ યા અસુર કે રૂપ મેં પરિણત ન હો જાય. ઋષિયોં ને ઇસ પ્રકાર મેં

હૈં તથા જિનકે ઇશારે પર ચલને કે લિયે તૈયાર હૈં ઔર જો અપને તેજ, સાહસ એવં કર્મશક્તિ કે દ્વારા દેશ કે સભી કાર્યોં મેં અગ્રણી હૈં; ઉન નેતા ઔર દેશસેવકોં મેં આજ અધિકાંશ ઐસે હૈં, જો હિન્દૂ સમાજ યહાં તક કિ, હિન્દૂ ધર્મ કે ભી વિરોધી હૈં, વે ભારત કો સબ પ્રકાર સે પાશ્ચાત્ય રૂપ મેં પરિણત કરના ચાહતે હૈં. હિન્દૂ જાતિ કે લિયે ઇસસે બઢ કર વિપત્તિ ઔર ક્યા હોગી ? ઇસ સમય યદિ હમ કુછ વર્તમાન અર્થહીન યા અનિષ્ટકર આચાર-વ્યવહારોં કો–કુછ કાલગત સંસ્કારોં કો હી હિંદૂધર્મ સમઝ કર જોર સે પકડે રહેંગે તો ક્રમશઃ દેશ કે સભી હિતૈષિયોં કી સહાનુભૂતિ ખો બૈઠેંગે ઔર કોઇ લાભ ભી નહીં હોગા. ફિર કુછ થોડે સે કટ્ટર-પંથી લોગ, જિનકો દેશ કા અગ્રણી શિક્ષિત સમાજ કુછ ભી નહીં સમઝતા ઔર દેશ કી જનતા જિનકી બાતોં પર ધ્યાન નહીં દેતી, ક્યા અપની ચેષ્ટા સે પાશ્ચાત્ય ભાવ કી બાઢ સે દેશ કો બચા સકેંગે ? કભી નહીં. હિન્દૂધર્મ ઔર હિંદૂ સમાજ મેં તામસિકતા ઔર અજ્ઞાન કે પરિણામસ્વરૂપ જો ગ્લાનિયાં સંગ્રહિત હો ગયી હૈં, શાસ્ત્ર કી દુહાઇ દે કર ઉન સબકો પકડે રખના ઔર નિશ્ચિત મૃત્યુ કો પુકાર કર બુલાના એક હી બાત હૈ. આજ સત્ય-દૃષ્ટિ કી કસૌટીપર સબકો કસના હોગા. હિંદુઓં કી શિક્ષા દીક્ષા મેં, હિંદૂધર્મ મેં, હિંદૂસમાજ–વ્યવસ્થા મેં જો જો સાર વસ્તુ હૈં, ઉત્કૃષ્ટ વ્યવસ્થા હૈ, ઉન્હીંકો લે કર ખડે હોને સે હિન્દૂ જાતિ બચેગી, ભારત ઉઠેગા! नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ।

ઇસી લિયે આજ ગીતા કી સંકીર્ણ વ્યાખ્યા કરને સે કામ નહીં ચલેગા. ગીતા ને જહાં શાસ્ત્રવિધિ કા અનુસરણ કરને કી આજ્ઞા દી હૈ, વહાં કેવલ પ્રાચીન ભારત મેં પ્રચલિત ગ્રંથો કો હી માન લેને સે ગીતા કા અર્થ બહુત હી સંકુચિત કર દિયા જાતા હૈ. ગીતા ને કહીં ઐસા નહીં કહા હૈ. સોલહવેં અધ્યાય મેં ગીતા ને દૈવ-ધર્મી ઔર અસુર ધર્મી મનુષ્ય કા ભેદ બતલા કર, મનુષ્ય અસુર-ધર્મી ન બન જાય, ઇસી બાત કા ઉપદેશ દિયા હૈ. કામ, ક્રોધ ઔર લોભ કે વશ હો કર ચલને સે મનુષ્ય ક્રમશઃ અસુર કે રૂપ મેં પરિણત હો જાતા હૈ; અતએવ ઇન સબ શત્રુઓં કે વશ મેં ન હો કર કર્તવ્ય કા અનુસરણ કરના ચાહિયે. કર્તવ્ય ક્યા હૈ ! ઉસકા જ્ઞાન કહાં સે હોતા હૈ ! પ્રત્યેક યુગ ઔર પ્રત્યેક દેશ મેં મનુષ્યો ને અપને જ્ઞાન ઔર અભિજ્ઞતા કે દ્વારા મનુષ્ય કા કર્તવ્ય નિર્ધારિત કિયા હૈ. વહ નિર્ધારિત કર્તવ્ય હી શાસ્ત્ર હૈ. હિંદુઓં કી શ્રુતિ-સ્મૃતિ જૈસે શાસ્ત્ર હૈં, ઇસાઇયોં કા બાઇબલ ઔર મુસલમાનોં કા કુરાન ભી વૈસે હી શાસ્ત્ર હૈં. ગીતા કી દૃષ્ટિ મેં ઐસા નહીં હૈ કિ વેદ, બાઇબલ, કુરાન યા કિસી ભી શાસ્ત્ર કે

અર્થ ઔર કામ કે સાથ ધર્મ કા સમન્વય કિયા થા ઔર ઉસીકો મોક્ષપ્રાપ્તિ કા માર્ગ બતલાયા થા. ઇસી લિયે વે કેવલ અધ્યાત્મ-સાધન કા ઉપદેશ દે કર હી ચૂપ નહીં હો રહે થે. જીવન કે સારે ક્ષેત્રોં મેં, સંસાર કે સભી વ્યવહારોં મેં કિસ પ્રકાર બરતને સે પૂર્ણ પરિશુદ્ધિ હો સકતી હૈ, ઇસ બાત કી ભી ખોજ કી થી ઔર ઇસીમેં સભી વિષયોં પર ગંભીર ગવેષણામૂલક ગ્રંથ બનાયે થે. વે હી સબ ગ્રંથ અસલી શાસ્ત્ર હૈં, ઇસ સમય જૈસે કુછ વિધિનિષેધ ઔર આચારવ્યવહારોં કી સમષ્ટિ કો હી શાસ્ત્ર કહતે હૈં, પ્રાચીન ભારત મેં ઐસી બાત નહીં થી. અંગ્રેજી મેં જિસે "સાયન્સ ઔર આર્ટ" કહતે હૈં, ભારત મેં ભી શાસ્ત્ર ઉસી પ્રકાર કા થા. ઉસમેં કેવલ વિધિનિષેધ કી હી આજ્ઞા નહીં થી, ઉસમેં વિશ્લેષણ થા, યુક્તિ થી, ઔર કૈસે ક્યા હોતા હૈ.-ઇસ સંબંધ મેં કાર્ય-કારણ કા પરસ્પર નિર્દેશ થા. મનુષ્ય અપની બુદ્ધિ સે ઇન સબ ચીજોં કો સમઝતા થા ઔર અપને કલ્યાણ કે લિયે જ્ઞાનપૂર્વક ઉન શાસ્ત્રોં કે અનુસાર ચલતા થા.

કિસ પ્રકાર કી સાધના સે મોક્ષ યા અધ્યાત્મજીવન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ! જિસમેં ઇસ વિષય કા યુક્તિપૂર્ણ ઔર વિશદ વર્ણન હૈ, ઉસકા નામ અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર હૈ. ગીતા સ્વયં એક ઐસા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર હૈ—'गुह्यतमं शास्त्रम् ।' ગીતા ને અંધભાવ સે શાસ્ત્ર કા અનુસરણ કરને કો નહીં કહા, પરંતુ બુદ્ધિદ્વારા સમઝ કર કરને કે લિયે કહા હૈ. (૧૫-૨૦) અન્યાન્ય સંહિતાઓં કી ભાંતિ ક્યા કરના ચાહિયે, ક્યા નહીં કરના ચાહિયે, ઇસી સંબંધ મેં કુછ વિધિનિષેધ બતલા કર ઔર નરક કા ભય દિખલા કર હી ગીતા ચૂપ નહીં રહી. યદિ ઐસા હોતા તો ગીતા યથાર્થ શાસ્ત્ર નહીં કહલાતી. યજ્ઞ, દાન ઔર તપ કિસ ભાવ સે કરને પર ચિત્તશુદ્ધિ હોતી હૈ? નિષ્કામ-ભાવ સે કર્મ કરના મનુષ્ય કે લિયે કર્તવ્ય ક્યોં હૈ ? ઔર ઉસ પ્રકાર કે કર્મોં સે ભગવત્પ્રાપ્તિ કૈસે હોતી હૈ ? ગીતા મેં [illegible] કા સમાધાન બડે ગંભીર ભાવ સે કિયા ગયા હૈ ઔર [illegible] [illegible] કર દી [illegible] અનુસાર ચલને કે લિયે કહ ગયા હૈ.

[illegible]

કર્તવ્યપાલન કર કે યદિ મનુષ્ય કામ, ક્રોધ ઔર લોભ કો જીત લેતા હૈ તો વહ અસુર-ધર્મ સે-નરક કે પથ સે બચ કર દેવજીવન કી ઔર ઈશ્વર કી ઓર અગ્રસર હો સકતા હૈ. પરંતુ શાસ્ત્રવિધિ કે અનુસાર ચલ કર ઈસ પ્રકાર કા ફલ પ્રાપ્ત કરને કે લિયે શાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા ઔર વિશ્વાસ હોના ચાહિયે, નહીં તો પરંપરાગત ભાવોં સે, અંધભાવ સે યા સમાજ કે ભય સે શાસ્ત્ર-વિધિ કા અનુસરણં કરને પર ઉપર્યુક્ત ગીતોક્ત ફલ નહીં મિલ સકતા. ઈસ લોક ઔર પરલોક મેં ઉસકા કોઈ કલ્યાણ નહીં હોતા.

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतञ्च यत्।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह॥

વર્તમાન યુગ કે મનુષ્યોં ને સભી જગહ વેદ, બાઇબલ ઔર કુરાન આદિ પર શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ ખો દિયા હૈ, ક્યોં કિ વે પ્રત્યક્ષ દેખતે હૈં કિ ઇન શાસ્ત્રો મેં ઐસી બાતેં હૈં જો વર્તમાન કાલ કે લિયે ઉપયોગી નહીં હૈં, પ્રત્યુત કોઈ કોઈ તો અધિકાંશ સ્થલોં મેં સામાજિક જીવન કે લિયે હાનિકર હૈં. બહુતસે વિષય વર્તમાન વિજ્ઞાનસંભૂત જ્ઞાન કે વિરોધી હૈં. ઇન પર વિશ્વાસ કરને કે લિયે જોર સે કહને મેં કોઈ લાભ નહીં હૈ. ઇસ સમય યદિ આધ્યાત્મિક સાધનસંપન્ન ઋષિકલ્પ મહાપુરુષ ઇન શાસ્ત્રોં કી સારશિક્ષા કા ઉદ્ધાર કરેં ઔર ઉનકા વર્તમાન દેશ-કાલોપયોગી ભાવ સે પ્રયોગ કરેં, તભી ઉનમેં લોગો કી નિષ્ઠા ઔર વિશ્વાસ હો સકેગા. તભી વે ઉન શાસ્ત્રો કા અનુસરણ કર કામ, ક્રોધ ઔર લોભ કો સંયત કર દેવજીવન કી ઓર અગ્રસર હો સકેંગે.

પરંતુ શાસ્ત્ર [illegible] અનુસરણ [illegible] હી ગીતા કી શેષ શિક્ષા નહીં હૈ [illegible] કી [illegible] જીવન કી ઓર [illegible] શાસ્ત્ર સહાયક હોતે હૈં. પરંતુ [illegible] શાસ્ત્રવિધિ કે અનુસાર કર્તવ્યપાલન [illegible] હોતા હૈ, ત્યો હી ત્યોં મનુષ્ય [illegible] શાસ્ત્ર [illegible] નહીં હૈ, કોઈ ભી [illegible] કો માન કર ચલતે [illegible] કર સકતા. તબ વહ [illegible] અપને અંદર કી શ્રદ્ધા [illegible] ચલના ચાહતા હૈ. [illegible] યહી જાનને કે લિયે [illegible] હૈ—

[illegible] शास्त्रविधिमु[illegible] यजन्ते श्रद्धयान्विताः।
[illegible] निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः॥

[illegible] કે વશ મેં હોના [illegible] જીવન કી પ્રાપ્તિ કે લિયે

કરતે થે. વે ઋષિપ્રણીત પ્રાચીન શાસ્ત્ર અધિકાંશ હી લુપ્ત હો ગયે હૈં. કારણ, વે દેશ-કાલ કી અવસ્થા કે અનુસાર, માનવીય ક્રમ-વિકાસ કી સામયિક ઔર લૌકિક આવશ્યકતાઓં કે અનુસાર રચે ગયે થે. અબ જો પ્રાચીન શાસ્ત્ર બચ રહે હૈં, ઉનમેં ભી દો ભાગ હૈં, એક ભાગ વહ હૈ જો સબ દેશોં મેં સબ સમય કે લિયે ઉપયોગી સનાતન ધર્મ હૈ, દૂસરા ભાગ વહ હૈ જો કેવલ પ્રાચીન ભારત કે લિયે હી ઉપયોગી યુગધર્મ થા. દૃષ્ટાંત કે લિયે ભારત કે વર્ણવિભાગ કો લે સકતે હૈં. ઇસકી જડ મેં જો સત્ય હૈ, સો સનાતન હૈ. પ્રત્યેક જાતિ ઔર પ્રત્યેક મનુષ્ય કી વિશિષ્ટ પ્રકૃતિ હોતી હૈ. ઉસ પ્રકૃતિ કે અનુસાર કર્મ કરના હી ઉસકે લિયે કલ્યાણકર હુઆ કરતા હૈ. પરંતુ ઇસ સત્ય કા અનુસરણ કર પ્રાચીન ભારત ને સમાજ કો જિન ચાર ભાગોં મેં બાંટ દિયા થા, વહ વર્ણવિભાગ બહુત દિનોં સે વિશૃંખલ હો ગયા હૈ. જિસ વર્ણ-સંકરતા કે ભય સે અર્જુન કુરુક્ષેત્ર કે યુદ્ધ સે હટ રહે થે, ભગવાન ગૂઢ અભિપ્રાય સે ભારત મેં ઉસી વર્ણસંકરતા કી સૃષ્ટિ હો કર આજ અનંત પ્રકાર કી જાતિયોં કા પ્રાદુર્ભાવ હો ગયા હૈ, ઇસ સમય શાસ્ત્ર કે લક્ષણાનુસાર કૌન બ્રાહ્મણ હૈ? કૌન ક્ષત્રિય હૈ? કૌન વૈશ્ય હૈ ઔર કૌન શૂદ્ર હૈ? યહ નિશ્ચિત રૂપ સે નહીં કહા જા સકતા. જન્મ ઔર વ્યવસાય સે ભી પૂરા પતા નહીં લગતા. ઇસ અવસ્થા મેં ચતુર્વર્ણ-વિભાગ કે અનુસાર કર્મનિર્દેશ કરને કી પહલે જૈસી ઉપયોગિતા નહીં હૈ. પરંતુ અપની અપની વિશિષ્ટ પ્રકૃતિ કે અનુસાર કર્મ કરના હી સબકે લિયે કલ્યાણકર હૈ. ઋષિઓં દ્વારા બતલાયે હુયે ઇસ સનાતન સત્ય કા હી હમેં અનુસરણ કરના હોગા ઔર ઇસી સત્ય કે અનુસાર વર્તમાન દેશકાલ-ઉપયોગી નવીન સમાજ-વ્યવસ્થા કરની પડેગી.

પ્રાચીન શાસ્ત્રોં સે સહાયતા લેને કે લિયે ઉનકે ઉપયોગી અંશોં કો ચુન લેના હોગા, પરંતુ ઉન્હેં ચુનને કે લિયે કુછ કુછ ઉન ઋષિયોંકીસી દિવ્ય દૃષ્ટિ ભી ચાહિયે. ઇસકે અતિરિક્ત કેવલ પ્રાચીન શાસ્ત્રો પર નિર્ભર કરને સે હી કામ નહીં હોગા. 'સત્ય એક ઔર સનાતન હૈ' ઇસમેં કોઈ સંદેહ નહીં હૈ. હિંદુ, મુસલમાન ઔર ઇસાઇ કા સત્ય અલગ અલગ નહીં હૈ. લાખ વર્ષ પહલે જો સત્ય થા વહી આજ ભી સત્ય હૈ. હાઁ, દેશ કાલ પાત્ર કે ભેદ સે વહ એક હી સત્ય ભિન્ન ભિન્ન રૂપ સે ગ્રહણ કિયા જાતા હૈ. ફિર ઉન એક હી સનાતન સત્ય સે અન્યાન્ય અનેક સત્ય ઉત્પન્ન ઔર વિકસિત હોતે હૈં ઉન સબકો, કિસી એક વિશેષ ગ્રંથ યા એક વિશેષ આચાર કે દ્વારા નિઃશેષરૂપ સે કહા જાના સંભવ નહીં [illegible] અર્વિંદ કી ગીતા). સમસ્ત સત્યોં કે મૂલ, સબ વેદોં કે

અંદર કી શ્રદ્ધા કે અનુસાર શાસ્ત્રવિધિ કા ઉલ્લંઘન કરના ગીતા મેં નિષિદ્ધ નહીં હૈ. વરન શેષ મેં તો યહી કરના પડેગા, ગીતા ને અત્યંત સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં યહી બતલા કર અપની અપૂર્વ આધ્યાત્મિક શિક્ષા કા ઉપસંહાર કિયા હૈ—

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

કિતને ભી ઉચ્ચ શાસ્ત્ર કા અનુસરણ ક્યોં ન કિયા જાય, મનુષ્ય કો જબતક બાહર કે વિધિનિષેધોં કે અનુસાર ચલના પડતા હૈ, તબતક વહ પરાધીન હૈ, તબતક ઉસકી આત્મા મુક્ત નહીં હુઈ. તબ ભી વહ તીનોં ગુણોં કે અધીન હૈ, 'त्रैगुण्यविषया वेदाः।' યદ્યપિ ઉસમેં સતોગુણ કી પ્રધાનતા હૈ; વહ સાત્ત્વિક, ધાર્મિક ઔર ચરિત્રવાન હૈ; તથાપિ ઉસકો બડે કષ્ટ સે, બડી સાવધાની સે ઉસ સતોગુણ ઔર ધર્મ કી રક્ષા કરની પડતી હૈ. કિસી ભી અતર્કિત ક્ષણ મેં તમોગુણ યા રજોગુણ કે આક્રમણ સે અભિભૂત હો કર ઉસકા પતન હો સકતા હૈ.*

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥

પરંતુ સતોગુણ કી ઉન્નતિ કર કે યા આભ્યન્તરિક ઇચ્છા-શક્તિ કો સમ્યક્ પ્રકાર સે વ્યવસ્થિત કર કે જો પૂર્ણરૂપ સે ભગવાન કે પ્રતિ આત્મસમર્પણ કર સકતે હૈં, ભગવાન અપની શક્તિદ્વારા ઉનકી ત્રિગુણમયી પ્રકૃતિ કો દિવ્ય ભાગવત પ્રકૃતિ મેં રૂપાન્તરિત કર દેતે હૈં,—अहं त्वा मोक्षयिष्यामि । તબ ઉનકી પ્રકૃતિ મેં દિવ્ય જ્યોતિ, શાન્તિ, શક્તિ ઔર આનંદ સ્વતઃસિદ્ધ હો જાતે હૈં. ફિર ઉન્હેં શાસ્ત્રોં કા અનુસરણ કર કે નહીં ચલના પડતા. અપની શુદ્ધ, બુદ્ધ રૂપાન્તરિત પ્રકૃતિ કે અનુસાર ચલને સે હી ભગવાન કા દિવ્ય ઉદ્દેશ્ય જગત્ મેં અવ્યર્થ ભાવ સે સિદ્ધ કિયા જા સકતા હૈ. જ્ઞાનપૂર્વક ભગવાન કી લીલા મેં સાથી હો કર, ઉનકે સખા હો કર, ઇસી જીવન મેં દિવ્ય જીવન કા આનંદ ઔર પવિત્રતા કી પ્રાપ્તિ કી જા સકતી હૈ. ફિર વહ મુક્ત પુરુષ કહીં ભી ક્યોં ન રહે, કુછ ભી ક્યોં ન કરે, ઉસે કભી પાપ નહીં લગતા, ઉસકા કભી પતન નહીં હોતા. વહ સર્વદા હી શ્રીભગવાન કે સાથ પરમ આનંદ મેં મુક્ત રહતા હૈ.

"सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ।"

("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાં લેખકઃ—શ્રી. અનિલવરન રાય)

---

* કુછ દિનોં પૂર્વ [illegible]
[illegible]
[illegible] હૈ

કર્તા ઔર જ્ઞાતા શ્રીભગવાન હમારે હૃદય મેં હી વિરાજમાન હૈં. (૧૫-૧૫) સાધના કે દ્વારા ઉનસે યુક્ત હો કર હમેં નયે નયે સત્યોં કી ખોજ કરની પડેગી. દૂસરે દેશોં કે દૂસરે દૂસરે લોગ જિન સત્યોં કા આવિષ્કાર કરતે હૈં, વહ ભી હમેં જાનના હોગા ઔર ઉન સબકે સમન્વય ઔર સામંજસ્ય સે જીવન ઔર સમાજ કે નવીન રૂપ કા વિકાસ કરના પડેગા. ઇસી તરહ માનવસમાજ કે અંદર અનંત સુંદર શ્રીભગવાન કે નયે નયે ભાવોં કા સ્ફુરણ હોગા.

૬૭ આચારવ્યવહારોં કો અંધભાવ સે માન-કર ચલને સે વ્યક્તિગત ઔર સામાજિક જીવન કી વિશેષ ક્ષતિ હોતી હૈ, યહ પહલે કહા જા ચૂકા હૈ. મનુષ્ય કે અંદર જો આત્મા હૈ વહ ભાગવત સત્તા હૈ. ઉસકો જિતની સ્વાધીનતા હોગી વહ અંદર કે ભાગવત-ભાવ કા ઉતના હી વિકાસ કરેગી. વિધિનિષેધ કે અસંખ્ય બંધનોં સે બાંધ રખને પર સ્વભાવ કી દિવ્ય સ્ફૂર્તિ મેં બાધા પહુંચતી હૈ. ઉસસે અંતરસ્થિત ભગવાન કો હી કષ્ટ દિયા જાતા હૈ. 'માં ચૈવાન્તઃ શરીરસ્થં ।' વ્યક્તિ ઔર સમાજ કે કલ્યાણ કે લિયે આચાર કે અનુસરણ કી જો આવશ્યકતા હૈ, ઉસકો કોઈ ભી અસ્વીકાર નહીં કર સકતા; પરંતુ 'અત્યાચાર' ભી અચ્છા નહીં હૈ. જો આચાર નિરર્થક હૈ, જિસ આચાર કા મતલબ હમ નહીં સમઝતે, જિસ આચાર કો હમ સ્વેચ્છા સે જ્ઞાનપૂર્વક ગ્રહણ નહીં કરતે, જો ભય દિખા કર હમેં ગ્રહણ કરવાયા જાતા હૈ, ઉસસે હમારા કલ્યાણ નહીં હો સકતા. અતએવ બાહર કા વિધિનિષેધ જિતના કમ હો, ઉતના હી અચ્છા હૈ; પર વહ ભી યુક્તિયુક્ત ઔર વ્યક્તિ તથા સમાજ કે લિયે કલ્યાણકારી હોના ચાહિયે, જિસકો લોગ ભલીભાંતિ સમઝ સોચ કર સ્વેચ્છા સે અનુસરણ કરેં. બચપન મેં મૈંને એક શ્લોક સુના થા—

> આર્દ્રકં મધુમાંસઞ્ચ યો ભક્ષતિ રવિવાસરે ।
> સપ્તજન્મ ભવેદ્રોગી જન્મ જન્મ દરિદ્રતા ॥

ઈસકે બાદ યદિ કભી ભૂલ સે રવિવાર કો અદરખ ખા લેતા તો પ્રાણ કાંપ ઉઠતે, દો તીન દિનોં તક લગાતાર વહી આશંકા બની રહતી ઔર ઉસને શરીર તથા મન કો નુકસાન પહુંચાયા થા. કોઈ ભી ચીજ પ્રતિદિન ખાતે રહના ઉચિત નહીં હૈ, બીચ બીચ મેં છોડ દેના ચાહિયે યહ અવશ્ય હી યુક્તિયુક્ત બાત હૈ. પર એક વર રવિવાર કો અદરખ ખાને હી [illegible] [illegible] તક ભિખારી ઔર સભી જન્મોં મેં દરિદ્ર રહેંગી, યહ બાત તો [illegible] સમઝ મેં નહીં આતી. ઇસ પ્રકાર કે શાસ્ત્રવચન [illegible] કરને કા એક સબબ યહ [illegible] લોગ કો નુકસાન [illegible] [illegible] [illegible] કો કિતના નુકસાન પહુંચા હૈ, જિસકા અનુમાન કરના કઠિન હૈ.

૧૫૬–अनुभव और अनुरोध

ભગવાન ને કહા હૈ કિ કર્તવ્ય અકર્તવ્ય કો તત્ત્વ સે જાનનેવાલી બુદ્ધિ હી સાત્ત્વિકી હૈ. વાસ્તવ મેં કર્તવ્યાકર્તવ્ય કા ભલી ભાંતિ નિર્ણય કર લેના બહુત હી કઠિન હૈ. બડે બડે વિદ્વાન્ ભી ઇસકે નિર્ણય મેં ભ્રમ મેં રહ જાતે હૈં, ફિર મેરી તો બાત હી ક્યા હૈ? પરંતુ મુઝે ઇસ વિષય મેં જો તથ્ય માલૂમ હુઆ હૈ, ઔર જિસ પર અમલ કરને સે શુભ પરિણામ હુઆ હૈ, વહ અપને અનુભવ કી બાત પાઠકોં કી સેવા મેં રખ દેના ચાહતા હૂં.

અંતરાત્મા કે અનુકૂલ કાર્ય કરના કર્તવ્ય હૈ, તથા ઉસકે પ્રતિકૂલ અકર્તવ્ય હૈ. મેરી સમઝ સે યહ સબકા નિચોડ હૈ, આત્મા કદાપિ કુકર્મ કરને કો નહીં કહતા. વહ મન કો સદા સન્માર્ગ પર હી લગાતા હૈ. આત્મા કી આજ્ઞા કે વિપરીત જો કર્મ કિયા જાતા હૈ વહી અકર્તવ્ય, કુકર્મ તથા પાપ કહલાતા હૈ. અબ યહ જાનના હૈ કિ સત્કર્મ તથા કુકર્મ કી સંજ્ઞા ક્યા હૈ? જિસ કાર્ય કે કરને મેં ભય, લજ્જા હો વહ કુકર્મ હૈ, ઔર જિસ (શાસ્ત્રોક્ત) કર્મ કો મનુષ્ય ગુરુજનોં કે સામને લજ્જા ઔર ભયરહિત હો કર કર સકે, વહી સત્કર્મ હૈ.

યહ તજુર્બે કી બાત હૈ કિ જબ મનુષ્ય કભી આત્મા કે વિપરીત (દૂસરે શબ્દોં મેં કુકર્મ) કરતા હૈ તો ઉસકે હૃદય મેં ભય રહતા હૈ ઔર ઉસકે આત્મિક બલ કા નાશ હો જાતા હૈ; ઇસકે વિપરીત જબ મનુષ્ય સત્કર્મ મેં પ્રવૃત્ત રહતા હૈ, તબ વહ કિસી ભી સાંસારિક ભય કી પરવા નહીં કરતા, અતએવ મનુષ્ય કો કિસી દૂસરે સે ન પૂછ કર સ્વયં અપને પવિત્રાત્મા સે પૂછ લેના ચાહિયે કિ મૈં ઇસ કર્મ કો કરૂં યા નહીં? ઔર વહાં સે જો ઉત્તર મિલે ઉસીકે અનુસાર કરના ચાહિયે. મુઝે અપને ૫–૭ વર્ષોં કા તજુર્બા યહી શિક્ષા દે રહા હૈ. મૈં એકાંત મેં બૈઠે તથા ચલતે ફિરતે અપને આપ પ્રશ્નોત્તર કિયા કરતા હૂં ઔર મુઝે અપને આત્મા સે બહુત હી સંતોષજનક તથા પરમ સત્ય ઉત્તર મિલતે હૈં વહી પરમપિતા પરમાત્મા કે ઉપદેશ હૈં ઔર ઇસીસે [illegible] કા અનુભવ હોતા હૈ.

દે. [illegible] મુઝકો પરમપિતા કે ઐશ્વર્ય તથા ઉનકી દયાપરા- યણ[illegible] હુઆ ઔર તીસરી બાર મૈંને શ્રીગંગા–ભાગીરથી કે [illegible] મેં [illegible] અપનેકો પવિત્ર કરને કી ઇચ્છા કી. યદ્યપિ [illegible] કિ યહ બાત અસંભવ-સી પ્રતીત હો રહી [illegible] સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત

આજકલ કીં યહી દશા હૈ. શાસ્ત્રોં કે
ભૂલ ગયે હૈં, યા ઉસકી આવશ્યકતા
લોક મેં નરકોં કે મિથ્યાભય સે, સમ
પરંપરાગત અભ્યાસ ઔર સંસ્કાર કે વશ
ઉન સબકો માન કર ચલ રહે હૈં. યહ
શાસ્ત્ર ઔર આચારોં કા પાલન કરને
હૈ. હિંદૂ-સમાજ મેં ઉઠતે-બૈઠતે,
ઔર છીંકતે-ખાંસતે સભી બાતોં મેં
હૈ, પદ પદ પર ઇતને શાસ્ત્રોં કો માન
જિસસે જીવન કી સ્વાધીનતા કા વિકા
ઋષિમુનિયોં ને જીવન કે સર્વતોમુખી વિ
કા વિધાન કિયા થા, વહી આજ હમ
રૂપ મેં પરિણત હો કર અપને ગુલતમ
કર રહે હૈં જો જીવનપથ કા સહારા
વહી આજ ફાંસ બન કર છાતી મેં
સમાજનીતિ પુરાને ઢંગ અંધપરંપરાગત
વિકાસ કી ઘોષણા કર રહે હૈં. કુલક્ષેત્ર
સ્વયં ધર્મ ઔર સમાજ કી હાનિ
સદા કે લિયે જીવ વિકાસ કે આદર્શ
જનતા કે દેશ કી પ્રચલિત ભાષા

[illegible]

મૈં સ્વયં અપની [illegible] ધર્મોં મેં ચાર બાત સંકલિત સમઝી હૈ. [illegible] શરીર [illegible], પરમપિતા [illegible] સદ્ ઉપદેશ [illegible] દિયે [illegible] મુખ્ય યહી ચાર બાતેં હૈં જિનપર અમલ કરના આવશ્યક હૈઃ-

૧-અધિક મૌન ન હો સકે તો કમ બોલના, બેકાર વાર્તાલાપ ન કરના.

૨-દયાયોગ્ય પાત્રોંપર દયા કરના.

૩-સત્પાત્ર કો સમય સમયપર દાન કરતે રહના.

૪-મિથ્યા સે ઘૃણા તથા પ્રત્યેક કર્મ મેં સત્ય કા વ્યવહાર કરના.

ઇન ચાર બાતોં સે આત્મા પવિત્ર બની રહેગી, અંતઃકરણ શુદ્ધ રહેગા, મન પ્રફુલ્લિત હોગા ઔર આત્મિક શક્તિ કી ઉન્નતિ હોગી.

વિચાર કરતે કરતે મુઝે ઐસા આભાસ હુઆ હૈ કિ મૃત્યુ સે ભય નહીં કરના ચાહિયે, મૃત્યુ સે ડરના છોડ દેં તો અપને

ભાવ સે સમઝા કર અનુવાદાદિ નિષેધ કી આજ્ઞા કરતે તો વહ યથાર્થ મેં શાસ્ત્ર કે અનુકૂલ-કાર્ય હી હોતા. પર ઉન્હોંને તો લોગોં કે બુદ્ધિવિવેક કો કુછ ભી ન સમઝ કર સીધે નરક કા ભય દિખલા કર ઉસકો રોકના ચાહા. ઉસ સમય ઇસ પ્રકાર શાસ્ત્રવચન બને—

"अष्टादशपुराणानि रामस्य चरितानि च ।
भाषायां मानवः श्रुत्वा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥"

ઉન લોગોંને કેવલ એક હી તરફ દેખા, ભાષા મેં મૂલ સંસ્કૃત કે પૂર્ણ ભાવોં કી રક્ષા ન કી જા સકને પર ભી ઉપર્યુક્ત વ્યક્તિયોં-દ્વારા ભાષાંતરિત હોને પર ઉસકા બહુત કુછ ભાવ પ્રકાશિત હો સકતા હૈ. મૂલ સંસ્કૃત ગ્રંથ તો હૈ હી. ભાષા મેં ઉસકા જિતના-ભી પ્રકાશ કિયા જા સકતા હૈ ઉસસે ભી જનસાધારણ કા બહુત કલ્યાણ હોગા—'स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्' પરંતુ ઇસ તરફ ઉન લોગોં ને વિચાર નહીં કિયા. યદિ ઉસ સમય સભી ઇન નિષેધ-વાક્યોં કો માન લેતે તો તુલસીદાસ, રામદાસ, સૂરદાસ, કાશીદાસ, કૃત્તિવાસ આદિ અપને 'અમૂલ્ય ગ્રંથરત્નોં કા નિર્માણ નહીં કર સકતે. ઐસા હોને પર હિંદૂ જાતિ કા કિતના નુકસાન હો જાતા, આજ ઉસકા કોઈ અનુમાન ભી નહીં કર સકતા.

ઇસી લિયે અંધભાવ સે શાસ્ત્રવચનોં કા અનુસરણ ન કર બુદ્ધિબલ સે ઉનકી યુગોપયોગી સાર્થકતા ઔર આવશ્યકતા કો સમઝના ચાહિયે ઔર યદિ યહ સમઝ મેં આ જાય કિ વ્યક્તિ યા સમાજ કે કલ્યાણ કે લિયે ઉનકા અતિક્રમ કરના આવશ્યક હૈ, તો ઉસકે લિયે કભી પીછે નહીં હટના ચાહિયે. ઇસ પ્રકાર ભારત મેં યુગ-યુગાન્તરોં મેં ન માલૂમ કિતને દેશાચાર ઔર કુલાચાર બદલે હૈં, જ્ઞાન ઔર અભિજ્ઞતાવિકાસ કે તથા જાતિ ઔર સમાજ કી અવસ્થાપરિવર્તન કે સાથ હી સાથ ન માલૂમ કિતને દેશ-કાલોપયોગી નયે નયે આચારોં કા વિકાસ હુઆ હૈ. ઇસીસે યહ દેખા જાતા હૈ કિ જગત મેં સબસે પ્રાચીનતમ સભ્ય કહી જાને વાલી હિંદૂ જાતિ મેં ઇતને પ્રકાર કે આચાર હૈં ઔર ઉન સબમેં ઇતની વિચિ-ત્રતા તથા વિભિન્નતા હૈ.

વૈદિક યુગ મેં સ્ત્રિયોં કા ભી ઉમ્ર મેં વિવાહ હુઆ કરતા થા. કેવલ કોઈ [illegible] કે લિયે અવિવાહિતા રહ કર [illegible] મેં હી જીવન બિતાયા કરતી થી. [illegible] મેં [illegible] પુરુષ કા સ્થાન એક-સા થા. સ્ત્રી ઔર [illegible] પરસ્પર [illegible] હૈ. વિવાહ કે સમય [illegible] સે કહતા: '[illegible]' [illegible]

શુદ્ધ પવિત્ર આત્મા સે પૂછ કર કરના ચાહિયે, જિસસે અંતઃકરણ કી શુદ્ધિ હોગી, ચિત્ત પ્રફુલ્લિત હોગા ઔર અંત મેં જીવનમુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હો જાયગી.

જીવન્મુક્ત હોને કા એકમાત્ર સાધન મેરી સમઝ સે એકાંતવાસ તથા નિર્જન સ્થાન મેં રહ કર અનન્ય સાધન કરના હૈ. રાજા જનક કી ઇસ મિસાલ સે, કિ વે ઇસી સંસાર મેં રહતે હુએ હી જીવનમુક્ત થે, મેરી તો તૃપ્તિ નહીં હોતી. જબ સત્યયુગ મેં કેવલ એક હી દો રાજાઓં કા નામ લિયા જાતા હૈ, તો કલિયુગ મેં તો એકાંશ ભી હોના કઠિન હૈ. મૈંને યહાં મનુષ્યોં મેં તથા ગૃહસ્થ મેં વાસ કરતે હુએ પ્રયત્ન કિયા, પરંતુ મુઝસે તો યહ સાધના નહીં બન પડી. હાં, જિતને દિનોંતક એકાંત મેં સબસે પૃથક્ રહ કર ભજન કિયા, ચિત્ત બહુત શુદ્ધ રહા તથા હર સમય પરમપિ[illegible] કા સ્મરણ હોતા રહા. અતએવ જો મનુષ્ય અચ્છી તરહ સે સાધના કરને કી ઇચ્છા રખતા હૈ, ઉસે પૃથક્ તથા નિર્જન સ્થાન મેં રહ કર ઉસ પરમપિતા કે સ્મરણ કા અભ્યાસ કરના ચાહિયે. મેરા યહી અનુભવ ઔર અનુરોધ હૈ.

("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાં લેખકઃ—શ્રી.હરસ્વરૂપજી શર્મા)

१५७–धर्म के संबंध में प्रश्न

મ[illegible] કે ધાર્મિક પુરુષોં કે સામને કુછ આવશ્યક પ્રશ્ન [illegible] કર ઉનપર વિચાર કરને ઔર અપના કર્તવ્ય નિશ્ચય કરને કે [illegible] પ્રાર્થના કરતા હૂં. મેરે કથન સે કોઈ યહ ન સમઝેં કિ મ[illegible] કારણ સે ઐસા લિખ રહા હૂં. રાજ[illegible] પર ભી મેરે પ્રશ્ન તો જ્યોં કે ત્યોં રહ [illegible] કિ જિન પર આપલોગ ભલીભાંતિ [illegible] કિ ભારતવર્ષ મેં પહલે સારા આ[illegible] હોતા થા, બલ્કિ દૂસરે દેશવાલે [illegible] નિવારણ કરતે થે. ઇસ સમય [illegible] કે લિયે પરમુખાપેક્ષી હો! [illegible] કપડા બાહર સે આતા હૈ, [illegible] પ્રાયઃ મારા ગયા. ઇસકે [illegible] બનાનેવાલી અનેક મીલેં [illegible] બનને લગા ઔર [illegible], પરંતુ ઇસકા પરિણામ [illegible] વે તો ધનમદ [illegible]

ગયા. સ્ત્રિયોં કી શિક્ષા-દીક્ષા બંદ હો ગયી. શાસ્ત્રપાઠ [illegible] હો ગયા, સ્વામી કી દાસી હોના-સ્વામી કે લિયે સંસાર મેં [illegible] સંપૂર્ણ રૂપ સે ઉત્સર્ગ કર દેના હી ઉનકે જીવન કા [illegible] ધર્મ સમઝા જાને લગા. ઉસ સમય સમાજ કે સંચાલકોં ને [illegible] કિયા કિ સ્ત્રિયાં કા અધિક અવસ્થા મેં વિવાહ કરને સે [illegible] નહીં ચલેગા, છોટી ઉમ્ર મેં હી ઉન લોગોં કો પતિ કે પરિવાર આ કર મિલ જાના ચાહિયે, સ્વામી મેં અપને નિજકે વ્યક્તિત્વ વિલીન કર દેના ચાહિયે. ઇસીસે ઉન્હોંને નવીન શાસ્ત્ર કી રચના સીતા, સાવિત્રી, દ્રૌપદી ઔર દમયંતી કે દેશ મેં યહ નયા કા[illegible] બના કિ યૌવનપ્રાપ્તિ કે પૂર્વ કન્યા કા વિવાહ ન કર દેને મહાપાપ હોગા.

અબતક જો કુછ કહા ગયા ઉસકા સારમર્મ યહી હૈ [illegible] હિન્દૂ સમાજ મેં આજ જિન ઋષિયોં કે નામ સે જો શાસ્ત્ર[illegible] પ્રચલિત હૈં, વે સબ કે સબ સંપૂર્ણ રૂપ સે પ્રાચીન વૈદિક ઋષિયોં-દ્વારા પ્રણીત નહીં હૈં. વૈદિક યુગ કે બહુત પીછે લોગોં ને અપની બુદ્ધિ, અભિજ્ઞતા ઔર રુચિ કે અનુસાર સમાજ કી વ્યવસ્થા બનાને કે હેતુ સે નયી નયીં વિધિયાં બના કર પ્રાચીન ઋષિયોં કે નામ સે ઉન્હેં ચલા દિયા થા. ઋષિપ્રણીત પ્રાચીન શાસ્ત્રોં કે ભી સભી વિધાન, સભી દેશોં ઔર સભી સમય કે લિયે ઉપયોગી નહીં હૈં. ભારત મેં હી યુગ-યુગાન્તરોં મેં શાસ્ત્રવિધિયાં મેં બહુતસા પરિવર્તન ઔર વિકાસ હુઆ હૈ. અતએવ ઇસ સમય હમેં કિસ શાસ્ત્ર કો માન કર ચલના ચાહિયે ? વર્તમાન અવસ્થાપર વિચાર કર કે હી ઇસ વિષય કા નિર્ણય કરના હોગા ઔર વર્તમાન મેં જો પુરુષ અધ્યાત્મસાધનાઓં દ્વારા ઋષિત્વ કો પ્રાપ્ત હો ચૂકે હૈં, ઉન્હીં સે વહ શાસ્ત્ર ગ્રહણ કરના હોગા. વે અપની દિવ્ય દૃષ્ટિ સે પ્રાચીન શાસ્ત્રોં (જો કુછ ચિરંતન ઔર સનાતન સત્ય હૈં) કા ઉદ્ધાર કરેંગે, ભારત કે જાતીય જીવન કા જો સાર સત્ય ઔર વિશિષ્ટ હૈ, ઉસીકા અનુસરણ કરેંગે ઔર ઉસી સત્ય-સનાતન આધારપર વર્તમાન દેશકાલોપયોગી શાસ્ત્રવિધાન કી રચના કરેંગે.

ઇસકે સિવા અન્ય કોઈ માર્ગ નહીં હૈ, હિન્દૂ જાતિ આજ ચારોં ઓર સે ઘિરી હુઇ હૈ. અબતક તો પ્રધાનતઃ બાહર કે આક્રમણ સે હી ઉસે અપની આત્મરક્ષા કરની પડી થી, વહ [illegible] મણ અબ ભી નાના પ્રકાર કે નયે રૂપ ધારણ કર [illegible] હૈ [illegible] સિવા ઇસ સમય હિન્દૂ જાતિ પર અંદર કા આક્ર[illegible] બહુત જોર પકડ રહા હૈ. હિંદૂઓં મેં જો [illegible] હૈં, જો દેશ તથા જાતિ કે લિયે આદર[illegible] [illegible] ઉત્સર્ગ કર ચૂકે હૈં, સારે દેશ કે લો[illegible] [illegible]ને[illegible]

વિલાસિતા ઔર પાપ મેં ફંસ ગયે ઔર જિન લોગોં કે હાથ કી કારીગરી નષ્ટ હુઈ વે ભૂખ કે મારે તડપ-તડપ કર અપને પ્રાણ દેને લગે. આજ ભારત મેં કરોડોં ઐસે નર-નારી હૈં જિનકો પેટભર પૂરા ભોજન નહીં મિલતા, કોઇ કારીગરી રહી નહીં જિસસે વે અપના પેટ પાલ સકેં. યહ બાત તો સ્પષ્ટ હી હૈ કિ મીલોં કે સામને પ્રતિદ્વંદ્વિતા મેં હાથ કી કારીગરી કભી નહીં ઠહર સકતી. મૈંને સંથાલ-પરગને મેં ગરીબોં કી હાલત અપની આંખોં દેખી હૈ. ઘર મેં દસ આદમી હૈં. તીન સ્ત્રિયાં, એક પુરુષ ઔર છઃ બચ્ચે. પુરુષ બાહર દૂર દેશ ચલા ગયા હૈ, વહાં વહ દસ બારહ આને રોજ કઠિનતા સે કમાતા હૈ-સ્ત્રિયાં કે પાસ કોઇ કામ નહીં હૈ, મજદૂરી મિલતી નહીં. પાપી પેટ કો અન્ન, ઔર તન ઢાંપને કો કપડા તો ચાહિયે; પરંતુ મિલે કહાં સે! કહતે હૃદય ફટતા હૈ કિ યે ગરીબ ભારત કે બચ્ચે પાંચ સાત દિનોં મેં કભી એક બાર ખાને કો ધાન પાતે હૈં, આજકલ તો મહુઆ યા પેડોં કી હરી-હરી પત્તિયાં ચબા કર રહતે હૈં. જલાને કે લિયે લકડિયાં તક ઇન્હેં નહીં મિલતીં, જમીંદારોં કા સબ પેડોં પર અધિકાર હૈ; ફલતઃ સૂખે પત્તોં સે યહ અપના કામ ચલાતે હૈં. રહને કો ઝોંપડી ભી સૂખે પત્તોં સે હી બનતી હૈ. કોઇ મર જાતા હૈ તો જલાને કો કાઠ નસીબ નહીં હોતા! યદિ ઇનકે પાસ ચરખા હોતા તો ઇનકી યહ દશા કદાપિ નહીં હોતી; પરંતુ ચરખા ચલે કૈસે! મીલોં કે સામને ચરખે કી શક્તિ હી કૌન-સી હૈ? ઇન મીલોં સે જો બેકારી બઢી હૈ ઉસે સોચ કર રોમાંચ હોતા હૈ.

યદિ હમ ઇન લોગોં કો ચરખા દે દેં, ઔર ચરખે કે સૂત સે હાથ-બુને કપડે પહનને કી પ્રતિજ્ઞા કર લેં તો ઇન કરોડો ભૂખે આદમિયોં કો રોટી મિલ સકતી હૈ. ક્યા યહ મહાન પુણ્ય કાર્ય નહીં હૈ? ઇસકે વિપરીત હમ બડે બડે મહલો મેં રહતે હૈં, મોટરોંપર સૈર કરતે હૈં, રુપયોં ગહનોં સે હમારી પેટિયા ભરી રહતી હૈં, હમેં મૌજ-શૌક સે ફુરસત હી નહીં મિલતી ઔર હમારે હી જૈસે મનુષ્ય, હમારે હી સરીખે હાથ-પૈરવાલે મન-વાલે, અરે હમારી હી જન્મભૂમિ કે દુલારે લાલ અન્ન-વસ્ત્ર કે અભાવ સે ત્રાહિ-ત્રાહિ કરતે પ્રાણ ત્યાગ દેતે હૈં, યહ ક્યા પાપ નહીં હૈ? ઘર મેં એક ભાઇ ખૂબ ખાવે, ખૂબ પહને ઔર મૌજ ઉડાવે એવં તીન ભાઇ ભૂખ ઔર શીત કા નિવારણ ન કર સકને કે કારણ તડપ-તડપ કર મર જાવેં! યહ કૈસા ધર્મ હૈ? મેરી સમઝ મેં તો યહ ભયાનક પાપ હૈ ઔર ઇસ પાપ સે મુક્ત હોને કી હમલોગોં કો અવશ્ય હી ચેષ્ટા કરની ચાહિયે. યદિ આજ હમ એક રુપયે કી ખાદી ખરીદતે હૈં તો ઉસમેં બારહ આને ઇન

સાફ ભયંકર વેર ધમધમી રહ્યું છે. આપણા વિનાશનું કયું સાધન એ જતું કરે તેમ છે? આપણો સર્વનાશ જોવાનાં સ્વપ્નાંપર તો એ આજે છવી રહ્યો છે!"

અર્જુન—"ધર્મદેવ! મને ભીમનાં વેણ સાચાં લાગે છે; પરંતુ દુર્યોધનનું આ કાર્ય છે એમ માની લઇએ તોપણ એનું ચિંતન કર્યે આવતી ઉપાધિ થોડીજ ઓછી થવાની છે? એ મહામુનિને ઇચ્છિત ભોજન નહિ મળવાથી તેમના ક્રોધપર નિવારણનું કયું શીતળ જળ રેડવું, એ મહાપ્રશ્નનો ઉકેલ કરવો રહ્યો છે. સહદેવ! તને કંઇ સૂઝે છે?"

સહદેવ—"હું તો મારી જ્યોતિષવિદ્યાના આધારે પ્રશ્ન મૂકીને જોઉં કે પરિણામ શું આવશે?"

અર્જુન—(દુઃખપૂર્ણ હાસ્યથી) "અરે ભાઈ! આ તે પ્રશ્ન મૂકી કુંડલી જોવાની વેળા છે? અને પરિણામ જાણવાથી તો ઉલટો ક્ષોભ વધે! એથી વિઘ્નનિવારણ તો નજ થાય ને?"

દ્રૌપદી—(અંતરમાં) "હે વાસુદેવ! હે કૃષ્ણ! તારા વિના કોણ મારી વહારે ધાશે ભાઈ! હે અનાથનાકે નાથ! તારી બેનડી મુંઝાઈ રહી છે! નહિ પધારે ગોપાલ?"

(શ્રીકૃષ્ણ અણચિંતવ્યા પર્ણકુટીમાં પ્રવેશ કરે છે. સૌને આશ્ચર્ય થાય છે. સૌ વંદના કરે છે. એક આસનપર કૃષ્ણ બેસે છે.)

કૃષ્ણ—"યુધિષ્ઠિર! તમારી આ વીતક કથા મેં દ્વારિકામાં સાંભળી, અને આજે સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં તમ ભાઇઓના અને બ્હેન કૃષ્ણાનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું."

યુધિષ્ઠિર—"અમારાં દુઃખની શી વાતો કરીએ જનાર્દન! કોઈ કાળ ચોપડિયે મને દુર્મતિ સૂઝી અને મેં દ્યૂતનું આહ્‌વાન સ્વીકાર્યું! અમારા મહાવિનાશના એ મૂળમંડાણ! અને આજે ઓશિઆળુકાં નિરાધાર જેવાં અહીં વનવાસ કરી રહ્યા છીએ તે એ મહાનાટકનો મહાઅંત!"

કૃષ્ણ—"ધર્મરાજ! દ્યૂત તો સર્વે યુગોમાં નિંદ્ય મનાયું છે. પાસા હાથે ગ્રહવા અને સર્વસ્વવિનાશ નોતરવો એમાં મને તો કોઈ તાત્ત્વિક ભેદ નથી સમજાતો! વિનોદાર્થે નિર્દોષ રમતો રમવી અને દ્યૂત રમવા કાજે ચોપાટ ઉપર સોગઠાં મારવાં એ બન્ને નિરનિરાળી વસ્તુઓ છે. જે ઠેકાણે ચોપાટખેલનાં સોગઠાં નિર્દય મારી સર્જક બને છે અને રમત રમનારા એ [illegible] [illegible] પામે છે."

યુધિષ્ઠિર—"સત્ય કહો છો કેશવ, પરંતુ ભવિતવ્ય પાસે [illegible] કોણ [illegible] છે? આ [illegible] દુર્યોધન [illegible] [illegible] કરી અને તેને [illegible] [illegible]! એ કેમ હું [illegible]

ગરીબોં મેં બંટ જાતે હૈં—બિનૌલે નિકાલનેવાલે કો દો પૈસે, ધુનિયે કો સાત પૈસે, કતાઇ કે સાઢે ચાર આને, બુનાઇ કે પૌને પાંચ આને ઔર ધુલાઈ કે દો પૈસે, ઇસસે ઔસત છઃ પૈસે રોજ કે હિસાબ સે આપકે આઠ ભાઇયોં કી પેટ કી જ્વાલા શાંત હો સકતી હૈ. અબ મેરે ઇસ સંબંધ મેં યે દો પ્રશ્ન હૈં—

(૧) વિદેશી ઔર દેશી મીલોં કે કારણ જો ગરીબોં કી રોજી મારી ગયી હૈ, ઔર મારી જાતી હૈ, ઉસકે પાપ કા હિસ્સા હમ દેશી-વિદેશી મીલોં કે કપડા ખરીદનેવાલોં કો મિલતા હૈ યા નહીં?

(૨) એક રૂપયે કી ખાદી પહનને સે જો બારહ આને ગરીબોં કે પેટ મેં જાયંગે, ઉસસે હમેં કોઇ પુણ્ય હોગા યા નહીં?

યે બહુત હી આવશ્યક પ્રશ્ન હૈં, ઇનપર વિચાર કર કર્તવ્ય નિશ્ચય કરના ચાહિયે.

એક આવશ્યક બાત ઔર હૈ. દેશી-વિદેશી મીલોં કે કપડોં મેં સાઇઝિંગ કે સાથ ચર્બી દી જાતી હૈ. યહ ચર્બી ગાય, બૈલ, ભેંસ, સૂઅર, ભેડ, બકરી આદિ સભી પશુઓં કી હોતી હૈ. કહા જાતા હૈ કિ સિર્ફ અહમદાબાદ કી થોડી-સી મીલોં મેં પ્રતિવર્ષ લગભગ દો લાખ પશુઓં કી ચર્બી લગ જાતી હૈ, વિલાયત ઔર જાપાન કી બડી બડી મીલોં કે લિયે તો શાયદ કરોડોં પશુઓં કા બધ હોતા હોગા. ×

જિસ ચર્બી કે કારણ સન ૧૮૫૭ મેં મહાન વિપ્લવ હો ગયા, જિસ ચર્બી કા પ્રવેશ વૈદિક ઔર શાસ્ત્રીય કાર્યોં મેં સર્વથા નિષિદ્ધ હૈ, વૈષ્ણવ ભક્તોં કો ચર્બી કા નામ સુનતે હી ઘૃણા હોતી હૈ, વહ ગાયોં કી ચર્બી ઔર હમારે મુસલમાન ભાઈ જિસ સૂઅર કી કત્લ કે નામ સે સિહર ઉઠતે હૈં, ઉસી સૂઅર કી ચર્બી સે સને હુએ કપડે હમલોગ પ્રસન્નતા સે અપને શરીર પર ધારણ કરતે હૈં, યહ ક્યા કમ દુઃખ કી બાત હૈ. આજ મંદિરોં ઔર મસ્જિદોં મેં વહી કપડે કામ મેં લાયે જાતે હૈં. ભગવાન કી પૂજા મેં ભી ઉન્હીં કા ઉપયોગ હોતા હૈ. ઠાકુરજી કા પંચામૃત ભી ઉન્હીં સે છનતા હૈ. હમારી પવિત્ર રસોઈ મેં ભી વહી કપડે જાતે હૈં. અતએવ યે પ્રશ્ન સ્વાભાવિક હી મન મેં ઉઠતે હૈં—

(૧) ઇન મીલોં કે કપડે ખરીદને મેં જો ચર્બી કા ભાગ ખરીદા જાતા હૈ ઉસસે ખરીદનેવાલે પશુ-હિંસા મેં કુછ હિસ્સેદાર હોતે હૈં યા નહીં?

× [illegible] અહમદાબાદ કી મીલોં મેં [illegible] 'ચીખી [illegible]' નામક [illegible]

[illegible]

[illegible] શરીરમાં ઝેરી મળનો જમાવટ પ્રમાણમાં ઓછો છે. જેમ જેમ આ ઝેરી મળને ઓછો રાખવામાં આવે તેમ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સમ[illegible] રહે છે. ઉત્તમ જાતના સ્વાસ્થ્યનો સતત કામ કરવાની શક્તિનો અનુભવ આ ઝેરી મળના સંયોગમાંથી નાશ પછી થાય છે.

ખાસ મહત્ત્વનો તફાવત ખરી અને ખોટી ભૂખ વચ્ચે એ હોય છે કે, ખોટી ભૂખમાં આપણે જે તે ખાઈ લેવાની તીવ્રતા ધરાવીએ છીએ, જ્યારે ખરી ભૂખમાં સ્વાસ્થ્યને વાંધો ન આવે તેવું કંઈક ખાવા માગીએ છીએ. ખોટી ભૂખ પેટમાં લાગે છે, જ્યારે ખરી ભૂખ તરસની માફક ગળામાંથી માલૂમ પડી આવે છે. હોજરી જેવું કંઇ અવયવ નથી એવું આપણને લાગે ત્યારે સમજવું કે ખરી ભૂખની કંઈક ઝાંખી થવા માંડી છે. જમતી વખતે જ્યાં સુધી આપણને હોજરી જેવું ભાન રહે છે, ત્યાં સુધી આપણે

[illegible]

... પરંતુ વિચારશીલ ... [illegible]

("કલ્યાણ"ના અંકોમાં લેખક—એક "ધર્મપ્રેમી".)

---

* યે હમારે એક પ્રેમી મિત્ર હૈં. યહ લેખ કઈ દિનોં પહલે આ ગયા થા. લેખ મેં બહુત-સી બાતેં થીં. હમને સારરૂપ સે આપકે વિચાર [illegible] કર દિયે હૈં ઔર પાઠકોં સે ઇનપર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરને કે લિયે પ્રાર્થના કરતે હૈં—સંપાદક, "કલ્યાણ"

તે તણાય ત્યાં સુધી ખાધા કરવાના. અને એ વધારે પડતા ખાવાના સંજોગોમાં આપણને ખરી ભૂખ લાગેજ નહિ. અને પછી ખોટી ભૂખને શાંત કરવામાં ગમે તે ખાઇ લઇએ. પરિણામ એ આવે છે કે, દિવસે દિવસે આપણી આખીયે પાચનક્રિયા ઉથલી પડે છે-બગડતી જાય છે.

ખરી અને ખોટી ભૂખનો અનુભવ જાતઅખતરા સિવાય થઇ શકવો મુશ્કેલ છે. જમવાના સમયે તેનો અભ્યાસ કરો અને જો તે તમને સમયની ખોટી ભૂખ જણાતી હોય તો તે જતી કરો; તેથી તમને ઉલટો ફાયદો થશે.

(લેખકઃ-શ્રી. ચુનીભાઇ ધ. પટેલ)

१५९-ईश्वर कहाँ है ?

એક દિન શાંતા બહુત હી વ્યાકુલ હો કર ચિંતા કરને લગી કિ 'હે ઇશ્વર ! મૈંને તેરી બહુત ખોજ કી; મંદિર, મસ્જિદ, ગિર્જે-સભીમેં તુઝકો ઢૂંઢા; પર્વત કી ગુફાઓ મેં-સૂને ઘને જંગલોં મેં તલાશ કિયા, કુયેં બાવડિયોં મેં બાસ ડલવાયે; પરંતુ સભી જગહોં સે તુઝે ન પા કર નિરાશ લૌટના પડા. કઇ ગ્રંથ દેખ ડાલે, પરંતુ કહીં રસ નહીં મિલા. તાર્કિક ભી અનેક મિલે, પરંતુ સભી બાલ કી ખાલ ખિંચ રહે થે ઔર યુક્તિ-પ્રયુક્તિદ્વારા અપને હી પક્ષ મેં અર્થ કો ઘસીટ રહે થે. મત-મજહબ ભી દેખે નિરાલે-નિરાલે. પરંતુ કિસીને યહ નિશ્ચિત નહીં બતલાયા કિ ભગવાન ગોરે હૈં યા કાલે ! કોઇ શરીર કો હી ઇશ્વર સમઝ કર પૂજતા થા, કોઇ ઇંદ્રિયોં કો ઇશ્વર માન કર ઉનકી પુષ્ટિ કરતા થા, કોઇ પ્રાણ કો હી પરમાત્મા કહ પ્રાણાયામ કે પરાયણ હો રહા થા, તો કોઇ મન કો હી ઇશ્વર માન રહે થે. કોઇ બુદ્ધિ કો ઇશ્વર બતલાતા થા તો કોઇ [illegible] કા ચમત્કાર દેખ રહા થા. સારાંશ યહ કિ [illegible] ભટક રહી થી. [illegible], પરંતુ [illegible] બુદ્ધિ કી શક્તિ [illegible] મિલને [illegible] [illegible] હે ઇશ્વર ! [illegible] કિ તેરા [illegible] ?—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૧૫૮–ખરી અને ખોટી ભૂખ

[illegible] ટકોરા [illegible] સાથેજ પેટમાં ભૂખની [illegible] લાગતી હોય એવો સામાન્ય અનુભવ આપણામાંના ઘણાઓને હશે છે. [illegible] જમવાની ઘંટડી થવાની સાથેજ છોકરાઓ પેટમાં [illegible] ભૂખ થઇ [illegible] હોય છે. ઘંટ થયા પહેલાં પાંચ મિનિટ [illegible] કોઇને [illegible] કશું હોતું નથી, પણ ટકોરા [illegible] સાથેજ સૌનું ધ્યાન પેટ તરફ એકાએક [illegible] થોડું મોડું થઇ જાય તો કેટલીક [illegible] કહેતા કે ભૂખે રહેવાતું નથી [illegible] આવે છે, તેથી કેટલાક કહેશે [illegible], અને આ બધું ફક્ત જમવાના સમયે [illegible] સૌ કોઇ આતુર હોય તો તેમ [illegible] જમવાનો સમય વીત્યા બાદ તો [illegible] હવે ભૂખ મરી ગઇ છે [illegible] સમય પહેલાં જમતાં પેટમાં ભૂખ [illegible] એક એક ભૂખ મરી ગઇ છે, [illegible] આતુર થઇએ છીએ.

[illegible] છે, ને સામાની [illegible] સમય જમવાના [illegible] [illegible]

ઉસર હોકરેં હી ખાયા કરેંગી ? હે દીનબન્ધો ! મેરે અંધેરે કો દૂર કરો, મેરી બુદ્ધિ શુદ્ધ કરો ઔર મુઝે અપના દર્શન દો ! આપ શુદ્ધ હૈં, મૈં અશુદ્ધ હૂં. મૈં અશુદ્ધ આપ શુદ્ધ કા, આપકી સહાયતા બિના કૈસે દર્શન કર સકતી હૂં ! આપ નિષ્કામ હૈં, મૈં અનેક કામનાઓં સે પૂર્ણ હૂં, ફિર મૈં આપ નિષ્કામ કો આપકી કરુણા બિના કૈસે પા સકતી હૂં ! આપ નિર્વિકાર હૈં, મુઝમેં અનેક વિકાર ભરે હૈં; ફિર મૈં આપ નિર્વિકાર કા દર્શન પાને યોગ્ય આપકે હાથ પકડે બિના કૈસે હો સકતી હૂં ! આપ પ્રકાશસ્વરૂપ હૈં, મૈં અંધકાર મેં પડી હૂં. ફિર મૈં આપ પ્રકાશ-સ્વરૂપ કા કિસ પ્રકાર ધ્યાન કર સકતી હૂં ? નિર્લોભી પુરુષ આપ રૂપ કા દર્શન પા સકતે હૈં; મુઝમેં લોભ કી સીમા નહીં, ફિર આપકી સહાયતા બિના મૈં આપકે સમીપ આને યોગ્ય કિસ પ્રકાર હો સકતી હૂં ? હે કરુણાકર ! મુઝે દીન હીન જાન કરુણા કર મેરે ભ્રમ કો દૂર કીજિયે ઔર અપના અસલી ઠિકાના મુઝે બતાઇયે !

> કહાં ઈશ પાઉં, કહાં હાય ! જાઉં ?
> નહીં જાનતી હૂં, જહાં ઈશ પાઉં.'

ઈશ્વર પાસ સે ભી પાસ હૈ. ઘટ-ઘટ કી જાનતા હૈ, સચ્ચી પ્રાર્થના શીઘ્ર હી ઈશ્વર કે કાનોં મેં પહુંચ જાતી હૈ. પ્રાર્થના કરને સે મન મેં શાન્તિ આતી હૈ. શાન્તા કા મન પૂર્વ કી અપેક્ષા શાન્ત હો ગયા હૈ, પરંતુ અભી ઉસે પૂર્ણ શાન્તિ નહીં હૈ. હો ભી કૈસે ? જબતક અપના ઇચ્છિત પદાર્થ ન મિલે તબતક શાન્તિ હોના કઠિન હી નહીં અસંભવ હૈ. શાન્તા કો કુછ શાન્તિ મિલી હૈ, જિસસે ઉસે આશા હો ગયી હૈ કિ પરમાત્મા કૃપા કર કે અવશ્ય દર્શન દે મેરા મનોરથ પૂર્ણ કરેંગે ! ઇતને મેં હી જૈસે બિજલી કોંધ જાતી હૈ, વૈસે હી એકદમ ભભકસે ઉજિયાલા હો ગયા, સામને એક દેવી ખડી હુઇ દિખાયી દી. યહ ઉજિયાલા ઉસ દેવી કા હી થા. દેવી કી મૂર્તિ દિવ્ય હૈ, સૂર્ય કે સમાન તેજ હૈ, ચંદ્ર કે સમાન શીતલતા હૈ, રૂપ અનૂપ હૈ, દેવી કા સ્વભાવ સ્થિર હૈ, સિરપર મુકુટ હૈ, કમલ કે સમાન વિશાલ નેત્ર હૈં, જો મન કો આનંદ દેનેવાલે હૈં, આંખોં મેં માનો અમૃત ઝરતા હૈ. વહ પ્યાર સે કહને લગી—

> તૂ ખોજતી હૈ કહાં ઈશ હૈ રી, ચલ સંગ મેરે જહાં ઈશ હૈ રી.

આગે આગે દેવી, પીછે પીછે શાન્તા દોનોં ચલ દીં. જા કર દેખતી હૈં, એક હવેલી કે એક કમરે મેં એક પલંગ પર એક સાઠ વર્ષ કા વૃદ્ધ પડા હુઆ હૈ. ગઠિયા કી બિમારી હૈ, દો-તીન વર્ષ સે બીમાર હૈ, ઉઠા બૈઠા નહીં જાતા. વૃદ્ધ કે એક સ્ત્રી હૈ, તીન બેટે હૈં, તીનો બેટો કી તીન બહુએં હૈં, સભી સબ વૃદ્ધ કી તન સે, મન સે, ઔર ધન સે, સેવા કરતે હૈં. સાત પ્રાણિયોં મેં સે કોઈ

[illegible] ન શક્યો! મેં ક્યાં શાસ્ત્રો નથી વાંચ્યાં? પરંતુ શાસ્ત્રોનાં [illegible] માંડીને મનુષ્ય વિધાતાને અવગણી શક્યો હોત— [illegible] ચિન્હોનાં [illegible] નિહાળી શકતો હોત, તો જગતનો ભવિ[illegible] આલેખાયલો હોત!"

[illegible]—"[illegible] તમારાં ધર્મરાજ! પરંતુ દુ:ખોના [illegible] તમે તમારો પુરુષાર્થ તો નથી જ [illegible]"

[illegible]—"[illegible] ગોવિંદ! મને હવે તો એ પુરુષાર્થ- [illegible] અંગોપાંગો સુજીને ખોટાં થઈ જ ગયાં છે. [illegible] આર્તવિષાદમાં માથું ધુણાવી) [illegible] ગાણાવેલો છું—'શુદ્ધ' [illegible] ચિંતન કરી રહ્યો છું."

[illegible] આ શુદ્ધ [illegible] વર્ષોના શિયાળાઓ [illegible] આવતાં સુધી [illegible] મારા જીવનનો [illegible]

[illegible]

[illegible]

ન કોઈ વૃદ્ધ કે પાસ નિરંતર બૈઠા હી રહતા હૈ. વે ખાનપાન-શૌચ–ઔષધાદિ કિસી પ્રકાર કા દુઃખ વૃદ્ધ કો હોને નહીં દેતે. ઉન્હોંને અપના ખાન–પાન–આરામ ભુલા દિયા હૈ. વૃદ્ધ કે આરામ કો હી અપના આરામ સમઝતે હૈં. પ્રસન્ન મન સે ઉત્કંઠા કે સાથ સબ પ્રકાર કી સેવા કરતેં હૈ. કિસી પ્રકાર કી ભી ગ્લાનિ મન મેં નહીં લાતે. વૃદ્ધ ભી કષ્ટ કો કષ્ટ નહીં માનતા. વહ ઈશ્વર કા નામ જપતા હૈ, ઈશ્વર કા ધ્યાન કરતા હૈ. અપને પૂર્વકૃત કર્મોં કા ફલ સમઝ કર પ્રસન્નતાપૂર્વક કષ્ટ ભોગતા હૈ. સ્ત્રી, પુત્ર ઔર પુત્ર–વધૂઓં કી સુશીલતા દેખકર ઈશ્વર કો ધન્યવાદ દેતા હૈ, ઔર મન–હી–મન ઉનકી સરાહના કિયા કરતા હૈ. યહ દૃશ્ય દિખા કર દેવી શાન્તા સે કહતી હૈ—

તૂ ખોજતી થી કહાં ઈશિ હૈ રી ? યહાં ઈશિ હૈ રી, યહાં ઈશિ હૈ રી!

× × × ×

દેવી ઓર શાંતા વહાં સે ચલ કર એક ઝોંપડી મેં આયીં. ઝોંપડી કે અંદર એક મજદૂર, ઉસકી સ્ત્રી ઔર તીન બચ્ચે રહતે થે. મજદૂર આઠ દિન સે બીમાર થા, મજદૂરી કરને નહીં જા સકતા થા. સ્ત્રી ભી ઉસકી સેવા મેં લગી રહને સે કહીં આ–જા નહીં સકતી થી, જો કુછ પાસ થા આઠ સાત દિન કી બીમારી મેં કુલ ખર્ચ હો ગયા થા. બેચારોં કે પાસ અબ ન તો કુછ દવા–દારુ કે લિયે રહા થા, ન ખાને–પીને કો હી મુઠ્ઠીભર અનાજ થા. બચ્ચે ભૂખ સે બિલબિલા રહે થે, મજદૂર ઔર ઉસકી સ્ત્રી કુછ તો બીમારી કે કારણ ઔર કુછ બચ્ચોં કો ભૂખે દેખ ચિંતા કે મારે વિકલ હો રહે થે. ભીખ માંગતે લજ્જા આતી થી. મજદૂરી કર નહીં સકતે થે. બહુત હી હૈરાન ઔર પરેશાન થે. ઇતને હી મેં કિસીને કુંડી ખટખટાયી. કિવાડ ખોલને પર ક્યા દેખતે હૈં, કિ દો સજ્જન હૈં. એક ગ્રામ કે રઈસ કા લડકા હૈ. દૂસરે વૈદ્ય હૈં. વૈદ્ય ને મજદૂર કી નાડી દેખી, [illegible] દવા દી. રઈસ કે લડકે ને કુછ ખાને કા સામાન [illegible] કો કહા, ઔર ચલતે સમય [illegible] રખ કર કહા, 'બહિન! ચિંતા મત [illegible] કા દિયા હૈ. ઈશ્વર ને તેરે લિયે ભેજા [illegible] ન હોગા. વૈદ્યજી રોજ આ કર દેખ [illegible] કરેંગે. કિસી બાત કી ચિંતા ન કરના. [illegible] નહીં રહતા. સુખ–દુઃખ આતે ઔર [illegible] કર દોનોં સજ્જન ચલે ગયે. મજદૂર [illegible]

[illegible]

વહાં કે [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
હૈ, સમય સમયપર ભોજન-વસ્ત્ર દેતે હૈં, જિનકો [illegible] ઉનકો ઔષધાદિ દિયા કરતે, દવા છિડકતે ઔર મલહમ-પટ્ટી કરતે હૈં. બડે પ્રેમ મન સે સેવા કરતે હૈં. વે [illegible] કરતે હૈં જો [illegible] ઈશ્વર માનતે હૈં. અપના આરામ છોડ કર અપને [illegible] મેં લગે રહતે હૈં. [illegible] રોગી કુછ આના-કાની [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible] હૈં. યદિ કિસી રોગી કો કુછ આરામ [illegible] દેખતે તો સમઝતે હૈં કિ ઈશ્વર હમારી સેવા સે પ્રસન્ન હુએ હૈં. [illegible] [illegible] કિયા કર [illegible] [illegible] હમી-હાંઃ! દેખ,—યે બોલતી થી કહાં ઈશ હૈ રી ! યહાં ઈશ હૈ રી યહાં ઈશ હૈ રી.

× × × ×

તદનંતર દેવી શાંતા કો એક સેઠ કી હવેલી પર લે ગયી. વહાં વે દોનોં દેખતી હૈં કિ વેદ કી ધ્વનિ સે હવેલી ગુંજ રહી હૈ, કહીં સામવેદ કા ગાન હો રહા હૈ, કહીં દેવતાઓં કા યજ્ઞ હો રહા હૈ, કહીં પિતરોં કા શ્રાદ્ધ-તર્પણ હો રહા હૈ, જહાં તહાં 'સ્વધા' 'વાષ્ટ્કાર' 'સ્વરિત' કે શબ્દ સુનાયી દે રહે હૈં, જિનકે શ્રવણ સે ચિત્ત મેં ઉત્સાહ ઉત્પન્ન હોતા હૈ. અતિથિ-સત્કાર બડે આદર-સમ્માન-સહિત કિયા જાતા હૈ. સેઠજી કી મૂર્તિ માનો સાક્ષાત્ ધર્મ કી મૂર્તિ હૈ ઔર નમ્રતા તો ઉનમેં ઇતની હૈ, કિ જિસકો દેખ કર વામન ઔર બલિ રાજા કા સંવાદ આંખોં કે સામને ફિરને લગતા હૈ. સૌ દોસૌ બ્રાહ્મણ, પરિવ્રાજક ઔર અતિથિ ભોજન કરતે હૈં; પરંતુ સેઠજી કી આંખેં નીચી હી બની રહતી હૈં. વહ સમઝતે હૈં કિ સબ કુછ ઈશ્વર કા હૈ. ઈશ્વર હી દે રહા હૈ, ઈશ્વર હી લે રહા હૈ, હમારા નામ હોતા હૈ યહ બડા અંધેર હૈ. વે એસા સોચ કર આંખેં નીચે સે ઉપર કો નહીં શ્રોતાઓં કે મન કો જાંચ રહે થે, શ્રીરામ કે મનહુભાને ચરિત્ર સુના

+ શ્રીરામકૃષ્ણ મિશન તરફની એક હૅાસ્પીટલ કાશીમાં છે; ત્યાં આવા જ પ્રકાર ચાલતો આ સેવક જોયો છે. સવારો ખાટલા છે તે દર્દીઓથી ભરેલા રહે છે. ઉપરાંત સેંકડો દર્દીઓ દવા લઈ જાય છે. અનેક દીનદુઃખીઓ-ને ઘર બેઠાં સહાય પહોંચાડાય છે. અલગ સ્ત્રીવિભાગમાં સ્ત્રી. આર દાસનાં બહેનની દેખરેખમાં સેવાકાર્ય ચાલે છે. એક અશક્તાશ્રમ પણ શરૂ થયો છે. બ્રહ્મચારી અને સંન્યાસીઓ મળીને પચાસેક માણસો આખો વખત ત્યાં નિષ્કામ સેવાધર્મ બજાવે છે. આ સંસ્થાનો બધો ખર્ચ આશ્રયદાતાઓ (?) ચાલે છે. કાશી તરફ જનાર યાત્રાળુએ આ સ્થાન, જેને ઘોડાગાડીવાળાઓ 'બંગાળી હૅાસ્પીતાલ' નામે ઓળખે છે તે સ્થાન જરૂર જોવું જોઈએ. ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

મહાભારત શામાટે ખરીદવું?

મહાભારતરૂપી જે મહાસાગરના એક સ્વલ્પ અંશરૂપ 'ભગવદ્‌ગીતા' જગતભરના વિદ્વાનોને પોતાના અદ્‌ભુત જ્ઞાનગૌરવથી ચકિત કરી રહી છે; જે મહાસાગરમાંથી બીજાં પણ એવાં એવાં અનુપમ રત્નો મળ્યાં છે કે જે નિત્યપ્રતિ લક્ષાવધિ અધિકારીજનોનાં હૃદયને કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિના અનેરા પ્રકાશથી અજવાળી રહ્યાં છે; જે મહોદધિના એક અગત્યના ખંડરૂપ "શાંતિપર્વ"માં લહેરાઇ રહેલું ધર્મામૃત, તેમાં નિમજ્જન કરનારાં હજારો ધર્મજિજ્ઞાસુ હૃદયોને શાંત, પવિત્ર અને ચારે પદાર્થ(ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ)ને પાત્ર બનાવતું આવ્યું છે; જે મહાન ગ્રંથનો અદ્‌ભુત પ્રકાશ હજારો વર્ષથી આર્ય નૃપતિઓની પરંપરાને રાજધર્મ અને વીરત્વના ઉત્તમ આદર્શ દર્શાવતો આવ્યો છે; જે મહાન ગ્રંથની ઓજસ્વી કથાઓએ શતાવધિ નૃપતિઓને અને લક્ષાવધિ ક્ષત્રિયોને પ્રભાવિત કરીને પરમ હિતકારી ધર્મપંથે પળાવ્યા છે; જે મહાગ્રંથના પ્રભાવે વિકટ સમયમાં પણ પ્રતાપ, ગુરુ ગોવિંદ અને શિવાજી જેવા મહાવીરોને અપૂર્વ ચેતના અને અદ્‌ભુત પરાક્રમ આપી અપાર બળશાળી શત્રુદળો સામે અડગભાવે ઉભા રાખ્યા છે; જે મહાન ગ્રંથની જ્વલંત પ્રેરણાઓથી પ્રેરાઈને લક્ષાવધિ ક્ષાત્રકુળદીપ વીરાત્માઓએ આ નશ્વર જગત પ્રત્યેનાં મોહ–મમતા છોડી દીધાં અને પોતાનાં પ્રચંડ શરીરોને પ્રફુલ્લવદને સ્વધર્મપાલનના મહાયજ્ઞમાં તૃણની પેઠે હોમી દઇ વીરગતિને પ્રાપ્ત કરી છે; જે મહાન ગ્રંથ ભારતવર્ષની હાલની દીનહીન દશામાં પણ વિદ્વાનથી માંડી ખેડુત સુધીનાં અને રાજાથી માંડી રંકપર્યંતનાં કોટચવધિ સંતાનોને આર્યોની અસામાન્ય પ્રાચીન જાહોજલાલીનું સ્મરણ આપતો થકો તેમના એક મણિખચિત સ્મારકસ્તંભરૂપે ભારતવાસીઓને '**उत्तिष्ठत जाग्रत, प्राप्य वरान्निबोधत**' ઇત્યાદિ ઉત્તેજક મહામંત્રો સ્થળે સ્થળે સુણાવી રહ્યો છે; અને જે મહાન ગ્રંથ દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, રાજર્ષિ અને ચારે વર્ણાશ્રમના અનેકાનેક મહાત્માઓનાં ચરિત્રોરૂપી મહામણિઓથી સુશોભિત હોઇને તેમના વ્યવહાર તેમજ પરમાર્થને લગતા અનેકાનેક પ્રોત્સાહક અનુભવોથી અને ઉન્નતિપ્રદ ઉપદેશોથી ભરપૂર છે; આવો આ આર્યોનાં આદર્શભૂત જ્ઞાનચારિત્ર્યથી શોભી રહેલો મહાસાગરસમો મહાભારતગ્રંથ, પોતાના સમગ્ર સ્વરૂપમાં હિંદુ–આર્યના ગૃહને સુશોભિત કરે, ઉચ્ચ ભાવનાઓ પ્રેર્યા કરે અને ઉન્નતિપરાયણ રાખ્યા કરે એવું કોણ નહિ ઇચ્છે?

મોટા સાત ભાગોમાં પૃષ્ઠસંખ્યા ૫૨૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૩૬, હાલ ૩૨,

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય–અમદાવાદ અને મુંબઇ

રહે થે, પ્રેમ ઔર ભક્તિ કા માર્ગ સૂઝા રહે થે. કથા કા પ્રસંગ થા-ભગવાન વન કો સિધારે હૈં તથા ગંગાકિનારે પહુંચે હૈં. વહાં કેવટ કા આના, નૌકા લાના, પ્રેમભરી વાણી સુના કર બડે હી ચાવ સે રગડ રગડ કર ચરણ ધુલાના, યહ પ્રસંગ થા. સાધુ બડે હી પ્રેમ સે કથા કહ રહે થે, જિસસે સુનનેવાલોં કે હૃદય ગદ્દગદ હો ગયે, મન નિષ્કામ હો કર પ્રેમ સે ભર ગયે! ઉનકે દિલોં મેં પ્રેમ ઔર ભક્તિ કી નિર્મલ તરંગે હિલોરે લેને લગી! સાધુ ભી કથા વાંચના ભૂલ કર પ્રેમ મેં મતવાલા હો કર લગા નાચને, ઉસકી આંખોં સે આંસુ બહ રહે થે ઔર વહ ઝુકતા હુઆ ગા રહા થા—ઉઠાતે થે.: યહ દિખા કર દેવી શાંતા સે કહને લગી, અરી દેખ—તૂ ખોજતી થી કહાં ઇશ હૈ રી? યહાં ઇશ હૈ રી યહાં ઈશ હૈ રી.

× × × ×

વહાં સે ચલ કર દોનોં એક મંદિર મેં પહુંચી, કથા કા પ્રસંગ થા, સત્સંગ હો રહા થા. ભક્તિરસ સે મંદિર ભર રહા થા. વહાં એક સચ્ચે પ્રેમી સાધુ કથા બાંચ રહે થે, કથા કયા બાંચ રહે થે,

પદ પદુમ ધોઈ ચઢાઈ સીસ ન નાથ ઉતરાઇ ચહૌં,
મોહિં રામ રાઉરિ આન દસરથ-સપથ સબ સાઁચી કહૌં;
બરુ તીર મારહિં લષણુ પૈ જબલગિ ન પાઁવ પખારિહૌં,
તબલગિ ન તુલસીદાસ નાથ કૃપાલુ પાર ઉતારિહૌં.

શ્રાતાઓં કા ભી એકસાથ મન ભર આયા, સબકા છલ-કપટ છૂટ ગયા-માયા કા બંધન ટૂટ ગયા! ઉનકી આંખોં સે ટપાટપ આંસુ ગિરને લગે, વે ભી સાધુ કે સમાન હી ઉછલને લગે! કોઈ નાચતા થા, કોઇ ગાતા થા; સારાંશ કિ વહાં સાત્વિક આનંદ કા સમુદ્ર ઉમડ રહા થા, પ્રેમ-ભક્તિ મેં સભી સરાબોર થે! યહ દૃશ્ય દિખા કર દેવી કહને લગીઃ-શાંતા! દેખ—

તૂ ખોજતી થી કહાં ઇશ હૈ રી? યહાં ઇશ હૈ રી યહાં ઈશ હૈ રી.

× × × ×

દેવી ઔર શાંતા વહાં સે ચલી ઔર એક દંપતિ કે ઘર આયી. દેખતી હૈં, પતિ-પત્ની એકદૂસરે સે અત્યંત હી પ્રસન્ન હૈ, પ્રસન્નચિત્ત સે અપને નિત્ય કર્મ મેં સંલગ્ન હૈં. પત્ની અપને પતિ કો સ્નાન કરા કર, પતિ કે નિત્યકર્મ કી તૈયારી કર રહી હૈ. પતિ કી 'હાં' કે સાથ 'હાં' કરતી હૈ, 'ના' કે સાથ 'ના'. પતિ કે વચન કિસી પ્રકાર લૌટાતી હી નહીં. અપને પાતિવ્રત ધર્મ મેં પૂર્ણતયા કુશલ હૈ. અવસર-અવસરોં મેં ભી અધિક અપને પતિ કો હી સાક્ષાત્ ઈશ્વર માન કર ઉસકી સેવા-સુશ્રૂષા કરતી હૈ. પતિ સે પહલે ઉઠતી હૈ. પતિ કે [illegible] પર [illegible] હૈ. પતિ કી [illegible] [illegible] હૈ, અપની અમારી-કુમારી [illegible]

ભૂખ કે લિયે સ્વપ્ન મેં ભી પતિ સે [illegible] નહીં [illegible]
[illegible] કો [illegible] કી [illegible] નહીં હૈ [illegible]
ધર્મ કો હી મુખ્ય સમઝતી હૈ, [illegible]
[illegible] બુદ્ધિ હો જાને સે પતિ અપ્રસન્ન ન હો [illegible]
[illegible] તો લોક-પરલોક [illegible] સમઝતી હૈ.
[illegible] કી કોઈ કમી નહીં હૈ, [illegible] ભી હૈ; પરંતુ
પતિ કી સેવા સ્વયં કરતી હૈ. પતિ ભી [illegible]
ઉસકા તિરસ્કાર નહીં કરતા, કિસી પ્રકાર [illegible] નહીં. [illegible]
કી પ્રસન્નતા સે રહતે હૈં, ઈશ્વર ને એક [illegible] પુત્ર
[illegible] દે રખા હૈ. દેવી ને યહ દિખા કર કહા, સમઝી ?—

તૂ ખોજતી થી કહાં ઈશ હૈ રી ? યહાં ઈશ હૈ રી યહાં ઈશ હૈ રી.

× × × ×

યહાં સે ચલ કર દેવી ઔર શાંતા એક મકાનપર આયીં. [illegible] સમાધિ લગાયે એક યોગી બૈઠા હુઆ થા. શરીર ઉસકા સમ થા, સમ ગ્રીવા થી, આસન સે તનિક ભી નહીં હિલતા ડુલતા થા. આંખેં બંદ કિયે અચલ બૈઠા થા. મરા હુઆ હૈ યા જીતા હૈ, યહ ભી નહીં જાન પડતા થા. નહીં માલૂમ કિસ ધ્યાન મેં થા, માલૂમ હોના સંભવ ભી નહીં થા. યહ અપની કોઠરી મેં બૈઠા થા અકેલા, બાહર હો રહા થા વિશ્વ-પ્રદર્શની કા મેલા. ચૌક મેં બડી રોશની હો રહી થી, દુકાનદારો કી ચહલ પહલ મચી થી. કહીં અમૂલ્ય જવાહરાતોં કે ઢેર લગે થે, કહીં નાના પ્રકાર કે આભૂષણ ધરે થે, કહીં રેશમી સૂતી વસ્ત્રોં કી દુકાનેં લગી થીં. કહીં અદ્ભુત ખિલૌને રક્ખે હુએ થે, સચ્ચે તોતા-મૈના માલૂમ હોતે થે, માનો અભી બોલનેવાલે હી હૈં. કકડી-ખરબૂજે ભી સચ સચ્ચે સે જાન પડતે થે, ઉન્હેં દેખ કર લોભિયોં કે મુંહ સે લાર ટપકી પડતી થી. બાજાર કી સજાવટ વિચિત્ર થી ! કહીં વ્યાખ્યાન હો રહે થે, કહીં કવિ-સંમેલન હો રહા થા; ધર્મસમાજ, બ્રહ્મ-સમાજ, સનાતનસમાજ, આર્યસમાજ આદિ અનેક સમાજોં કે જલસે હો રહે થે. શહર કી ઔર દૂર દેશોં કી પ્રજા એકત્ર થી, કંધે સે કંધા ભિડતા થા, તુમુલ શબ્દ હો રહા થા. શહર મેં ઇતની ભીડભાડ થી, પરંતુ ઉસ યોગી કો ઈસકી કુછ ખબર નહીં થી. ઉસકો પતા નહીં થા કિ દુનિયા કહીં હૈ યા નહીં ? યહ દેખ કર દેવી કહને લગી—શાંતા !

તૂ ખોજતી થી કહાં ઈશ હૈ રી, યહાં ઈશ હૈ રી યહાં ઈશ હૈ રી.

× × × ×

ઇન ચિત્તાકર્ષક દશ્યોં કો દેખ કર દોનો લૌટ આયીં. ઘર પર આ કર દેવી ને શાંતા સે ઇસ પ્રકાર કહા, શાંતા ! ઈશ્વર ચિત્ત કી

ભાવના મેં રહતા હૈ, ચિત્ત શુદ્ધ હુઆ કિ બસ, ઇશ્વર મિલા. ઇશ્વર કે મિલને મેં કુછ ભી દેર નહીં લગતી. ઇશ્વર કર્મ મેં હૈ, ઇશ્વર તપ મેં હૈ, ઇશ્વર ભક્તિ મેં હૈ! ઇશ્વર જ્ઞાન મેં હૈ! કર્મ શુદ્ધ ઔર સચ્ચે મન સે હોના ચાહિયે. છલ કપટ ત્યાગ કર તપ હોના ચાહિયે. ભક્તિ હો તો તન, મન ઔર વાણી સે અસલી હોની ચાહિયે. જ્ઞાન હો તો વાદવિવાદ છોડ કર તત્ત્વ કા હોના ચાહિયે. સારાંશ યહ કિ ઇશ્વર અણુ-અણુ મેં વ્યાપક હૈ, કોઈ સ્થાન ઇશ્વર સે ખાલી નહીં; પરંતુ ઈશ્વર કે દેખને કો આંખેં ચાહિયે. અંધી આંખોં સે ઇશ્વર દિખાયી નહીં દેતા. ઇશ્વર હમકો નહીં મિલા યહ કથન મિથ્યા હૈ. ઇસમેં હમારા હી અપરાધ હૈ. ઈશ્વર કા અપરાધ નહીં હૈ. ઈશ્વર તો પ્રત્યક્ષ સે ભી પ્રત્યક્ષ હૈ; પરંતુ જબ આંખેં બંદ કર કે અથવા આંખોં પર રંગબિરંગે અનેક પ્રકાર કે ઐનક લગા કર દેખેં તો વહ કૈસે દીખ સકતા હૈ? જબ કર્મ-માત્ર મેં હી દિખાવા હૈ, તો વહ કર્મ નહીં હૈ, ભૂલાવા હૈ. જબ દુકાનદારી કે લિયે તપ કિયા જાયગા, તો ઉસકા ફલ કોઈ ક્યા ખાક પાયગા? જો ભક્તિ ચઢાવે કે લિયે હોતી હૈ વહ તો ભક્તિ કે નામ પર ઠગાઇ હૈ. જહાં વાદ-વિવાદમાત્ર કે લિયે હી જ્ઞાન હૈ, વહાં ઇશ્વર કા આવિર્ભાવ કૈસે હો સકતા હૈ? સચ્ચા મન, સ્વચ્છ અંતઃકરણ ઔર શુભ ભાવના હોની ચાહિયે. ઇન્હીં-મેં ઈશ્વર કા બાસ હૈ. કપટ ઔર માયા કા પરદા ફાડ ડાલો. મૈં ઔર 'મેરા' 'તેરા' મિટા દો, શેષ જો રહેગા વહી ઇશ્વર હૈ ઔર વહ ઇશ્વર તુમ સે પૃથક્ નહીં હૈ, વહ પ્રત્યક્ યાની આપના આપ હૈ. ઇસમેં શ્રુતિપ્રમાણ હૈ—

'યહ સબ જો કુછ હૈ સો આત્મા હૈ.' 'યહ સબ બ્રહ્મ હી હૈ.' 'અન્ય કોઇ દ્રષ્ટા નહીં હૈ ઔર અન્ય કોઈ દ્રષ્ટવ્ય ભી નહીં હૈ.' સ્મૃતિ ભી યહી કહતી હૈ—'યહ સબ વાસુદેવ હી હૈ.' 'એક સમાન સબ ભૂતોં મેં પરમાત્મા સ્થિત હૈ.' ભેદદર્શન કા અપવાદ શ્રુતિ-સ્મૃતિ દોનોં કરતી હૈં. મૈં અન્ય હૂં, યહ અન્ય હૈ, જો ઐસા જાનના.' 'વહ મૃત્યુ સે મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, જો યહાં નાના દેખતા હૈ—અર્થાત ભેદ દેખતા હૈ.' યહ [illegible] બ્રહ્મ કા જો ભેદ હૈ, સો ઉપાધિ સે હૈ, પારમાર્થિક નહીં હૈ. 'વહી પરમાત્મા સમસ્ત ભૂતોં મેં સ્થિત હૈ.' ઇતના કહ કર દેવી આનંદિત હો ગઈ. [illegible] કી ચિંતા જાતી રહી ઔર વહ કહને લગી—

[illegible]

[illegible]

([illegible])

નીચલા સંતવાણીના ગ્રંથોમાં આવા મોટા અક્ષર છે.

श्रीछोटमनी वाणी

ग्रंथ पहेलो { આમાં ઉત્તમ ૩૪૭ કીર્તન, ધોળ, છપ્પા વગેરે છે. કદ ૫×૯ પૃષ્ઠ ૨૬૪, મૂલ્ય ૧)

ग्रंथ बीजो { આમાં બોધદાયક અનેક આખ્યાન વગેરે છે. કદ ૫×૯ પૃષ્ઠ ૪૦૦, રૂા. ૧ll

ग्रंथ त्रीजो { જ્ઞાનકક્કો, છાંદોગ્યસાર, ભક્તિભાસ્કર, ભક્તિકલ્પતરુ, અક્ષરબાવની, સાંખ્યસાર, ઈ૦ પૃષ્ઠ ૨૭૦, ૧)

श्रीप्रीतमदासनी वाणी

આમાં પ્રીતમદાસનું વૃત્તાંત, રસિક અને બોધદાયક ભજન, ધોળ, ગરબા, ગરબી, સાખી, છપ્પા, કક્કા, મહિના, તિથિઓ, વાર ભગવદ્ગીતા ઈ૦ હોઇ કદ ૫×૯ પૃષ્ઠ ૪૨૦, મૂલ્ય ૧ll.

श्रीअखानी वाणी

પુષ્કળ ઉમેરા સાથે બીજી આવૃત્તિ.

પૃષ્ઠ ૫૦૦, કદ ૫ll×૮, મૂલ્ય ૧ll

श्रीभजनसागर

કદ ૫×૬ll, પૃષ્ઠ ૨૩૦, સાદું પૂંઠું ૦ા≈ પાકું ૦ll≈

शुभसंग्रह-जुदा जुदा भागोमां

भाग पहेलो { આમાં ઘરગતુ દવાઓ, ઉપયોગી સૂચનાઓ ઈ૦ ૯૬ બાબતો, પૃષ્ઠ ૨૦૦, મૂલ્ય ૦ા, રૂ ૧ ની ૫

भाग बीजो { વિવિધ વિષયના ૨૬૦ ઉપયોગી લેખ હોઇ કદ ૬ll×૧૦, પૃષ્ઠ ૫૮૪, મૂલ્ય ૨ll

भाग त्रीजो { ખાસ ઉપકારક ૧૯૮ લેખો હોઇ કદ ૬ll×૧૦, પૃષ્ઠ ૪૩૨, મૂલ્ય ૧ll

भाग चोथो { અતિ ઉપયોગી ૧૮૯ લેખો, કદ ૬ll×૧૦, પૃષ્ઠ ૪૧૬, મૂલ્ય ૧ll

भाग पांचमो { ખાસ ઉપયોગી ૧૭૨ લેખો, કદ ૬ll×૧૦, પૃષ્ઠ ૪૦૦, મૂલ્ય ૧ll

भाग छठ्ठो { ખાસ જાણવા જેવા ૧૫૯ લેખો, કદ ૫×૯, પૃષ્ઠ ૬૯૬, મૂલ્ય ૧lll

चारित्र्य अने उत्साहप्रेरक ग्रंथो

નવા નવા અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ બનાવો, વિચારો તથા શોધો આપીને અમેરિકાના વિદ્વાનોએ કરેલી આ ગ્રંથ-રચનાઓ બહુજ બળવાન, ઉદ્ધારક અને ઉછળતા નવજીવનવાળી હોવાથી આગલા સ્માઇલ્સનાં પુસ્તકોને ભૂલાવી દે તેવી છે. વ્યાવહારિક બુદ્ધિ અને ઉન્નતિની અત્યારે આપણે અધિક અગત્ય હોવાથી સર્વ કોઇ માટે આ પુસ્તકો અત્યંત ઉપકારક છે.

આ પુસ્તકોમાં નિબંધભાગ જૂજ છે. અને ખરાં બનેલાં પ્રોત્સાહક દૃષ્ટાંતોજ વિશેષ હોવાથી તેમાં મનોરંજકતા એવી આવી છે કે, કંટાળેલા, થાકેલા, નિરાશ અને માંદા માણસો પણ તે વાંચી સાંભળીને સતેજ અને આનંદી બની રહે છે. કારણ કે મનુષ્યમાં નહિ સમજાયેલી એવી અનેક શક્તિઓ રહેલી છે, તેનો તેને ખ્યાલ આપીને આ પુસ્તકો ઉન્નતિ, વિજય અને આરોગ્યાદિ મેળવવાની પુષ્કળ શ્રદ્ધા તથા શક્તિ તેનામાં જગાડી આપે છે; અશક્ય લાગેલી બાબતો શક્ય લાગે છે અને તે ઉત્સાહપૂર્વક પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર શોધી તેમાં ઝૂકાવે છે.

નીચેનાં એવાં પુસ્તકોએ હજારો નિરાશ થયેલાને આશાવાળા, નિર્બળને બળવાન, બીકણને બહાદુર, દુઃખીને સુખી, આળસુને ઉદ્યમી, રોગીને નિરોગી તથા હારી બેઠેલાને વિજયી બનાવ્યા છે.

आगळ धसो

નવી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૪૮૦, ૬૬ પ્રક., રૂ. ૨॥

અંગ્રેજીમાં ૧૦૦ થી વધારે આવૃત્તિઓ નીકળી છે. જાપાન, મરાઠી વગેરેમાં તો તે પાઠ્ય પુસ્તકતરીકે ચાલે છે. ગ્લૅડસ્ટન, મહારાણી વિક્ટોરિયા, અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ અને બીજા નામાંકિત મનુષ્યોએ એનાં વખાણ કર્યાં છે.

भाग्यना स्रष्टाओ

પૃષ્ઠ ૬૮૦, ૬૬ પ્રકરણ. છતાં માત્ર રૂ. ૧॥

[illegible]

નિર્દય નારક જેવા મારા આ દેખાવ જોઈ રહ્યા હતા ! કોઈના મોંમાં જીભ નહોતી ! દુર્યોધનના મહાલયમાં સૌ આનંદ કરી રહ્યા હતા. કેશવ ! હું જાણું છું, મારા પતિઓના સંબંધમાં આવા શબ્દો ઉચ્ચારવા એ નથી શોભતા; પરંતુ મારા હૈયાની વરાળ તમ સિવાય કોની પાસે કાઢું ? હે ગોવિંદ ! જો તે દિવસે મારી લજ્જાનાં ચીર ન પૂર્યાં હોત તો તારી આ ગરીબડી બહેનનો સાથરો એ રાજસભામાં જ હોત !"

અર્જુન અને ભીમ—(બન્ને સાથે) "અમે તેજ પળે એ સર્વ નરપિશાચોનો સંહાર કરવા સમર્થ હતા, પરંતુ ધર્મરાજે પોતાની આણ આપી અને અમે અમારા હૃદયના ઘૂંટડા ગળી રહ્યા હતા [illegible] મૌન સેવ્યું ! હરિ ! અમને [illegible]"

દ્રૌપદી—"સતીઓનાં [illegible] [illegible] [illegible] વસ્ત્ર [illegible] ધર્મની [illegible] મૌન [illegible] [illegible] [illegible]!"

યુધિષ્ઠિર—"ગોવિંદ ! અમે [illegible] મેં મૌન સેવ્યું અને આ મારા બંધુઓને વેર કરતા વાર્યા [illegible] [illegible]"

[illegible]

[illegible]

प्रभुमय जीवन

नवी आवृत्ति. पृष्ठ १६०. रु. ०॥

માણસો પોતાના સામર્થ્ય તથા સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે શિશ્નોદરપરાયણ, અલ્પાયુષી, સ્વાર્થી, નિર્બળ અને દુઃખી બને છે; જેથી એ અજ્ઞાન દૂર થઈ સુખી અને કૃતકૃત્ય બની રહે, એવા ઋષિમુનિઓનાજ સિદ્ધાન્તો આમાં સાદી રીતે સમજાવ્યા છે. "ઇન ટયુન વિથ ધી ઇન્ફિનિટ"નો આ સરળ સુંદર અનુવાદ છે.

बंकिमनिबंधमाला

પુષ્કળ ઉમેરાસાથે નવી આવૃત્તિ. પૃષ્ઠ ૫૮૦. કદ ૫॥×૮ કિં. ૧॥

પૂર્ણ નિડર, ધર્મપ્રેમી અને કર્તવ્યપરાયણતાની મૂર્તિરૂપ બંગસાહિત્ય-સમ્રાટ્ બંકિમબાબુના માર્મિક, સચોટ અને હાસ્યરસથી ભરપૂર અનેક ધાર્મિક તથા સામાજિક લેખો ઉપરાંત તેમનું અસામાન્ય ચરિત્ર તથા "ધર્મતત્વ" પુસ્તક પણ આમાં છે.

सुख, सामर्थ्य अने समृद्धि

તથા વિચારોના ચમત્કાર

પૃષ્ઠ ૫૫૨, કદ ૫×૬॥, મૂલ્ય રૂ. ૧॥

આ ગ્રંથ સમજાવે છે કે:—આપણને ઉત્પન્ન કરનારી દિવ્ય પરમાત્મશક્તિ આપણામાંજ વસી રહેલી છે; માટે જો તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે [illegible] જીવનના સઘળા દુઃખો તથા સંકટોને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય [illegible] રહેલું છે. દરેકનું હાલનું શરીર અને બીજી સર્વ સ્થિતિઓ [illegible] તેની આંતરસ્થિતિનુંજ પરિણામ હોવાથી અત્યારે પણ જો [illegible] પોતાના વિચારો સુધારીને પોતાનાં શરીર, ચારિત્ર્ય તથા

भारतनां स्त्रीरत्नो

મોટા ત્રણ ભાગમાં-પૃષ્ઠ ૨૧૦૦

આ બીજી આવૃત્તિ સુધારાવધારા સાથે લગભગ નવા રૂપમાં છે.

એમાં સત્‌જુગથી તે અત્યારસુધીની ૫૨૮ સતીસાધ્વીઓ અને વીરાંગનાઓનાં અત્યંત બોધપ્રદ અને અસરકારક ચરિત્રો હોઈ ભારતવર્ષમાં આ સર્વથી મોટો, સસ્તો અને ઉત્તમ સંગ્રહ છે. દરેક ભાગના રૂ. ૨ાા, ત્રણે ભાગના ૬)

ग्रंथ १ लो-चरित्र ११३, पृष्ठ ७१२

કેટલાંકનાં નામઃ-દક્ષકન્યા સતી, પાર્વતી, સાવિત્રી, સરસ્વતી, લોપામુદ્રા, કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી, સીતા શબરી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, અહલ્યા, તારા, અનસૂયા, શરમા, સુલોચના, મનોરમા, સુરુચિ, દમયંતી, સુનીતિ, વિદુલા, કુંતી, માદ્રી, ગાંધારી, વિદુરપત્ની, દ્રૌપદી, સુભદ્રા, રુક્મિણી, રેવતી, ઉત્તરા, ઉષા, શકુન્તલા, શર્મિષ્ઠા, શૈબ્યા, સુકન્યા, વૃંદા, દેવહુતિ, અરુંધતી, મદાલસા, કલાવતી, બેહુલા, સુલભા, અંબાલિકા, ઇલા, કાત્યાયની, ગાયત્રી ઇ૦ ઇ૦

ग्रंथ २ जो-चरित्र २८८, पृष्ठ ६४०

કેટલાંકનાં નામઃ-રૂપસુંદરી, [illegible], મયણલ્લદેવી, રાણકદેવી, [illegible], [illegible], વીરમતી, પદ્મિની, [illegible], [illegible], કલાવતી, [illegible], [illegible], બેગમ, દુર્ગાવતી, [illegible], [illegible], કમલાવતી, મીરાં, [illegible], [illegible], કર્માબાઈ, [illegible], પ્રિયંવદા, [illegible], [illegible], [illegible]

ग्रंथ ३ जो-चरित्र १७१, पृष्ठ ७६०

કેટલાંકનાં નામઃ-[illegible]

અને ધાર્મિક બનાવી દીધા હતા; જેણે અનેક મોટા સમ્રાટો અને સેનાપતિઓના એકસામટા હુમલા પણ આબાદ રીતે હટાવી દીધા હતા અને પછી તેમને મારી આપીને જતા કર્યા હતા; મહાન સિકંદર અને સિકંદરથી પણ જે વધારે બહાદૂર અને પ્રતિભાશાળી હતો; જેનું ચારિત્ર્ય નિષ્કલંક હતું; જેની સર્વ વિષયોમાં ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ, મધુર અને તેજસ્વી વાણી, અને જેના બીજા પણ અનેક ગુણો મનુષ્યમાત્રને મુગ્ધ કરી દેતા હતા; જેણે પોતાના કૃતઘ્ન દેશબંધુઓની [illegible] સમ્રાટ્પદ ધારણ કર્યું હતું અને તે છતાં પણ જેણે પોતાની સર્વ શક્તિ દેશહિતાર્થેજ વાપરી હતી; અને છેવટે જેણે અંગ્રેજોની દગાબાજીનો ભોગ થઈ પડી અનેક યાતનાઓ ભોગવીને સેન્ટ હેલીનાના ટાપુમાં દેહ છોડ્યો હતો; એવા નરકેસરી નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું આ અદ્ભુત અને વિસ્તૃત જીવનચરિત આપણા દેશની હાલની સ્થિતિમાં પુરુષ તેમજ પ્રત્યેક [illegible] વાંચવા જેવું છે.

महान सम्राट् अकबर

આવૃત્તિ બીજી, [illegible] ચિત્ર, [illegible] પાનાં, મૂલ્ય [illegible]

[illegible]

मुस्लीम महात्माओ

[illegible]

[illegible]

અર્જુન—(આવેશમાં) "મેં તો ક્યારનીયે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે જનાર્દન! કે યુદ્ધના મયદાનમાં એ કર્ણનો સંહાર આ ગાંડીવથી હુંજ કરીશ!"

ભીમ—(મહાપ્રચંડ સ્વરે) "અને વાસુદેવ! મારી પ્રતિજ્ઞા તો હવે જગજાહેર થઇ ચૂકી છે. દ્યૂતની રાજસભામાં એજ ક્ષણે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, યુદ્ધમાં કદળીથડસમી વિશાળ દુર્યોધનની જંઘાપર મારી વજ્રસમી ગદાના પ્રહાર કરી હું ચૂરા કરીશ અને દુઃશાસનના રુધિરવડે હું દ્રૌપદીનો આ કેશકલાપ રાતો કરીશ!"

યુધિષ્ઠિર—"તમારી પ્રતિજ્ઞાઓ તો ઠીક છે, પરંતુ ઓ દેવ! એ યુદ્ધનો મહાયોગ ક્યારે પ્રાપ્ત થશે?"

કૃષ્ણ—"ધર્મરાજ! અર્જુન! ભીમસેન! નિશ્ચિંત રહો. એ મહાયોગ જેની તમે ઝંખના કરી રહ્યા છો તે તમને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે! હું તો દૂર દૂર સમયના ક્ષિતિજપર એ યુદ્ધના દાવાનળની ચાણુગારી સળગી રહેલી જોઇ રહ્યો છું."

યુધિષ્ઠિર—"દેવ! તમારાં વેણ સાચાં નીવડે અને અમને સત્યાસત્યની કસોટીએ ચઢી રહેવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય! પરંતુ દેવ! યુદ્ધની કલ્પના કેટલી ભયંકર છે? કેટકેટલાં નિર્દોષ માનવકુલોનો નિરર્થક સંહાર! કેટલી વિધવાઓનાં, દૂધિયાં બાળકોનાં, અને માતપિતા તથા ભગિનીઓનાં આંસુઓની સરિતા વહેશે! અને તે કેવળ ભાઇઓના વગરકારણના કલેશને સારૂ! જગતના સામ્રાજ્યના લોહીલોહાણ સિંહાસનને સારૂ! દુર્યોધનના મહાલોભની પરિતૃપ્તિને સારૂ! અમે જીતીશું તોયે અમારે તો ભોગવવા પડશે રુધિરમાંસથી છલોછલ ભરેલા એ રાજ્યને જ! મારી મતિ હે કેશવ! મુંઝાઇ ગઇ છે! યુદ્ધ વિદારી શકાય એવો એકેય રસ્તો નથી?"

કૃષ્ણ—"અહુંય થઇ શકત! હું જો એ વેળાએ રાજસભામાં હાજર હોત તો આ જગતના ભવિષ્યની ઇતિહાસકથા જૂદીજ આલેખાત! પરંતુ મને તમે કોઇએ કશી ખબર નહિ આપી! અને જ્યારે તમામ પૂરૂં થઇ ગયેલું ત્યારેજ આણુચિંતવ્યું મેં આ જાણ્યું. પછી તો કંઇએ કરવું અતિશય મોડું થયેલું અને પછી મારા [illegible] આગમનથી અગાઉ [illegible] રહેવાનો અવકાશજ ક્યાં હતો? [illegible] યુદ્ધને તમે મહા[illegible] કહો છો તે [illegible] દૃષ્ટિએ [illegible] છે, પરંતુ [illegible] થને [illegible] [illegible]

સ્ત્રી, પુરુષ અને આખા કુટુંબ માટે સુખ અને સુબોધદાયક

सामाजिक टुंकी वार्ताओ

આ વાર્તાઓમાં આશકમાશુકનાં શૃંગારિક વર્ણન નથી, પરંતુ બાપ-દીકરી પણ સાથે બેસીને વાંચે એવી રચના છે.

ઘરમાં, સગાંવહાલાંમાં, આડોશીપાડોશીમાં તથા જ્ઞાતિબંધુઓ વગેરેમાં ચાલતા ક્લેશકંકાસનાં, ખરાબ રીતરિવાજનાં અને બીજી અનેક પ્રકારની દુર્દશાઓનાં આબેહુબ ચિત્રો તથા પરિણામો એવી સ્વાભાવિક અને અસરકારક રીતે આ વાર્તાઓ રજુ કરે છે કે જેથી તેમાંથી લેવાનું શિક્ષણ આપોઆપ વાંચનારના મનમાં ઠસી જાય છે.

भाग १ थी ४—५×९ नां पृष्ठ ६००, मूल्य २)

આ ભાગોની બીજી આવૃત્તિ એક પુસ્તકરૂપે છપાઇ છે. આમાંની **૬૬ પૈકી થોડીક વાર્તાઓનાં નામ:**—વૃદ્ધ પતિ અને બાળક પત્ની, મૂર્ખ પતિ અને રાંક પત્ની, ભલી નિર્મળા, ગરીબાઇનો સંસાર, પત્નીના પ્રેમની કસોટી, નવવધૂનાં દુઃખ, અભિમાની સ્ત્રી, ગરીબ પાંચો પટેલ, ચૂડેલ અને ચોર, પુરુષનું ગૌરવ કોના હાથમાં ? પત્નીની વીરતા, દોરા-ધાગાના ઢોંગ, મૂર્ખ સ્ત્રી, સ્નેહનો જય અને શારદાચરણનું ભોપાળું વગેરે.

भाग ५ मो—५×६॥। नां पृष्ठ ३००, मूल्य ०॥।—

એમાંની ૨૮ પૈકી થોડીનાં મથાળાં—એક અભણ સ્ત્રીની યાત્રા, ચાહનો પ્યાલો કે રક્તનો ? સામાજિક અત્યાચારો. દુર્ગાનું મંદિર. સમજદાર સાસુ. સાચો પતિપ્રેમ. દુઃખનો ભાર. કલાણીલેખકની કથની. પશુમાંથી મનુષ્ય. અરવિંદ ઘોષનો સ્વપત્નીને પત્ર.

भाग ६ ठ्ठो—५×६॥। नां पृष्ठ ३६०, मूल्य १)

એમાંની ૨૭ પૈકી થોડીકનાં મથાળાં—સ્નેહનો જય. માની શિખા-મણ. સચ્ચાઇનું ફળ. ખોટનો ધંધો. એક માણસને કેટલી ભૂમિ જોઇએ ? ઇશ્વરી ન્યાય. ગરીબની હાય. પુત્રીનો પૈસો. શિકારી રાજકુમાર. દાનો દુશ્મન. ત્રિયારાજ્ય. પૈસાદારની દીકરી. નિમળાનું ભાગ્ય. ગરી-બાઇનો ભોગ. નેતાપણાનો ધંધો. નોકરી નોકરીમાં ફેર. સોનાનો સિક્કો.

भाग ७ मो—५×६॥। नां पृष्ठ ३५०, मूल्य १॥

આમાં દયાળુ માતા, આદર્શ પુત્ર, [illegible] કવિતાઓ, [illegible] સની કર્મકથા, શી રીતે દેશસેવા કરું ? [illegible], [illegible] દેશવટાન, સ્વરાજ્યનું મૂલ્ય, [illegible] "મુસ્લિસ્તાન"ની નાની નાની અને [illegible] છે.

(દ્રૌપદી નિરુત્તર થઇ રહે છે અને અધઃમુખ કરી બેસી રહે છે.)

કૃષ્ણ—"બહેન! કેમ બોલી નહિ? હં, સમજ્યો. પર્ણકુટી માં ફળફૂલ કાંઈ વધ્યાં નહિ હોય! પરંતુ પેલું અક્ષયપાત્ર તો છે ને! તે તો લાવ!"

દ્રૌપદી—"ભાઈ કૃષ્ણ! અમે આહાર કરી અક્ષયપાત્ર તો [illegible] પખાળી દીધું. હવે આવતી કાલના પ્રાતઃકાળ સુધી તેમાં [illegible] ન મળે! તું સમો ભાઈ ઘેર આવ્યો અને તને [illegible] [illegible] નથી શકતી! મારા દુર્ભાગ્યની આજે [illegible]" (રડે છે.)

કૃષ્ણ—"તું રડે છે શા માટે? ઊઠ, જા, અક્ષયપાત્ર [illegible] [illegible], જા બહેન! છાની રહે. મારા [illegible]"

[illegible]

કૃષ્ણ—"[illegible] આ [illegible] ભાજીનું પાંદડું આવ્યાં! તું શું [illegible] [illegible] બહેન! [illegible] આહાર મળી ગયો!"

દ્રૌપદી—[illegible] "[illegible] પાંદડું તમે આરોગશો? [illegible] [illegible] નથી [illegible]?"

કૃષ્ણ—"બહેન! [illegible] દ્વારિકાના [illegible]

[illegible]

દ્રૌપદી—[illegible]

[illegible]

[illegible]

सारामाठा प्रसंगे

પોતેજ પૂર્ણ જ્ઞાની થઈને બીજાઓને જ્ઞાન આપવું, કોઇકથીજ બને; પરંતુ મહાન જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનોપદેશરૂપ તો સર્વ કોઇ બીજાઓને આપી શકે.

કોઇ કોઈ ઉદારાત્માઓ આ રીતે પણ પોતાના ધનનો સદુપયોગ કરે છેજ; પરંતુ દેશની વર્તમાન દશા તરફ જોતાં સર્વત્ર મોટા પ્રમાણમાં ચાલુ થઈ એક ઉમદા સામાજિક [illegible] રહેવો જોઇએ.

સારામાઠા પ્રસંગો ઉપર માત્ર થોડાક વધુ ખર્ચથી (કે ઘી ઓછું વાપરીને પણ) શારીરિક ખાનપાન ઉપરાંત એવા[illegible]સિક ખોરાકની પત્રાવલિરૂપ ઉમદા પુસ્તકો પણ પ્રત્યેક પડોશી, સગાં, કુટુંબી, મિત્ર, જ્ઞાતિબંધુ, બ્રાહ્મણો, [illegible] વગેરેને ભેટ અપાય તો તે તેમને માટે ગમે તેવાં મિષ્ટાન્ન અને વસ્તુઓ કરતાં ઘણાંજ વધારે ઉપકારક થાય એ ખુલ્લું છે.

ઇચ્છા હોય તો "અમુક પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના નિમિત્ત અમુક તરફથી ભેટ" કે એવું કાંઇ મુખપૃષ્ઠપર છપા[illegible] કે રબરસ્ટાંપથી છાપીને અથવા હાથવડે લખીને તેવી ભેટ આપ[illegible]થી તે પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના સ્મારકનો હેતુ પણ સરી રહે છે.

સસ્તા સાહિત્યદ્વારા નીકળેલાં અથવા બીજાં જે પણ પોતાને પસંદ પડે તે તે લોકોપકારક પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવતા પ્રત્યેક નાનામોટા પ્રસંગે વહેંચાને ધનના સદુપયોગનું તેમજ જ્ઞાન જેવી સર્વોપરિ વસ્તુના પ્રચારનું શ્રેય દરેક સમજુ મનુષ્યે મેળવવું ઉચિત છે.

છૂટથી ખર્ચ કરવા ઇચ્છનાર સજ્જન ધારે તો કોઇએક ઉપકારક પુસ્તકની ખાસ આવૃત્તિ છપાવીને પણ વહેંચા-વહેંચાવી શકે; અને મધ્યમ કે ઓછો ખર્ચ કરવાનો હોય તો પોતાને પસંદ પડે તેવા કોઈ એક ઉત્તમ પુસ્તકની સામટી પ્રત ખરીદીને તેની લ્હાણી કરી શકે. જો એકથી વધુ જાતનાં સારાં સસ્તાં પુસ્તકો લીધાં હોય તો ભેટ લેનારને તેમાંથી પોતાને મનગમતું પુસ્તક ઉપાડી લેવાની સગવડ પણ આપી શકાય. [illegible] હોય તોપણ ગીતાજી ૧૮ મો [illegible] [illegible]

બીજા શિષ્યો—"એ તો પ્રભુ જાણે; પરંતુ ગુરુવર્ય ! આમ [illegible] બોજા તો નથી જોઈતું. અમને તો કૃપા કરી વિશ્રાંતિ લેવા [illegible]

દુર્વાસા—"મારી સ્થિતિ પણ તમારા જેવીજ છે. મને આ[illegible] ની જરાયે [illegible] નથી રહી ! ઘણુંયે દિલ થાય છે કે, આ સ[illegible] વૃક્ષછાયામાં થોડી વેળાને સારૂ વિશ્રાંતિ લઉં, પરંતુ મારે યુધિ[illegible] [illegible] તો જઈ આવવુંજ રહ્યું ને ?"

[illegible]—"તો ભગવન્ ! આપ સુખેથી જઈ આવો ! [illegible] તો [illegible] [illegible] અશક્ત છીએ !"

દુર્વાસા—"તો ભલે ! મારે તો જવુંજ રહ્યું છે. (સ્વગત) [illegible] [illegible] યુધિષ્ઠિરને શું મુખ [illegible] ? ભગવાન કરે તે ખરૂં ! [illegible] [illegible] નહિ પડે ! ધર્મરાજને ફસાવવા જતાં [illegible] [illegible] (દુર્વાસા જાય છે.)

([illegible] છે કે દુર્વાસામુનિ, યુધિષ્ઠિરની સ[illegible] [illegible] છે. પોતાના શિષ્યોસહ તે પ[illegible] [illegible] યુધિષ્ઠિર વગેરે દ્રૌપદી, કૃષ્ણના આ અ[illegible] [illegible] છે. સૌને મહાઆશ્ચર્ય થાય [illegible] સ્તુતિ કરે છે.)

[illegible] ૧૯૮૬ ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખક [illegible]

[illegible] પરમાનંદદાસ શેઠ

[illegible]–"चोकमां दाणा नाख्या छे."

[illegible]

જુવાનીઆઓનું તો હસવું માય નહિ.

ગઢવી તો રસ્તામાં જે મળે તેને પૂછે "ભાઇ! દાદુ ક્યાં ?" બધાય વિસ્મય પામે: 'આને દાદુનું શું કામ હશે?'

છેવટે ઇસર દાદુના પડી ગયેલા ભાગ્યાતૂટ્યા ઘર આવી પહોંચ્યો. બારોટે પૂછ્યું "એ ભાઇ! દાદુનું ઘર ક્યાં ?"

દાદુ—એ કોણ હશે બાપુ ?

એમ કહી દાદુ બહાર આવ્યો ને કહે "શું છે બાપુ! મારું કામ છે ?"

ગઢવી—મારે તો દાદુનું કામ છે. હું તો એનું ઘર પૂછી પૂછીને થાકી ગયો છું.

દાદુ—પધારો, બાપુ! પધારો. એ હુંજ દાદુ છું. આ ખોરડું પાવન કરો.

પછી ઇસર બારોટ કહે "દાદુ! મારે એક બળદ જોઇએ છીએ. અમારું ગાડું ઓજત નદીના કાદવમાં કળી ગયું છે."

દાદુ જાતે પઠાણ હતો. તેની પાસે એક પોઠીઓ હતો. તેજ તેના જીવનનો આધાર હતો. પોઠીઓ ચલાવી જે મળતું તેથી તે સંતોષ માનતો. તે તો એને જીવથીય વહાલો હતો; પણ એનું દિલ કાંઈ ગરીબ નહોતું. એ તો ઉદાર રંતિદેવ જેવો હતો.

દાદુ—ધન્ય દહાડો ને ધન્ય ઘડી. આપનાં પગલાં મારે ત્યાં ક્યાંથી? બળદ તો શું પણ હું જાતે આવી ધરમાં પેસી ગાડું ખેંચી આપું. પછી ?

બારોટને તો આથી ઘણો સંતોષ થયો. દાદુએ ખંડેરમાંથી હાડકાંની માળ જેવો પોઠીઓ કાઢ્યો, એ તો ગયા નદીકિનારે.

નદીકિનારે માણસ માતું નથી. મોટું ને નાનું, જુવાન ને ઘરડું; જેણે જાણ્યું તે બધું ત્યાં તૈયાર; દાદુના પોઠીઆની પરીક્ષા જોવા માટે. પણ એમ કાંઇ દાદુનું પોઠીઉં ગાંજ્યું જાય એવું નહોતું. પોઠીઆનું નામ ડોળિયો હતું.

એક બળદ કાઢીને પોઠીઉં જોતર્યું. દાદુએ ગાડાનું ખુંપી ગયેલું પૈડું હાથમાં લીધું ને પછી ડોળિયાને ડચકાર્યો. ગાડાવાળાએ પણ બળદ હાંકવા માંડ્યા. જોવા આવનાર માણસોએ પણ તમાસાની ખાતર ભારે કીકીઆરી કરી. આથી ડોળિયામાં અજબ શૂરાતન આવ્યું, એણે પૂંછડું ઉંચું કરીને અમાપ બળ કર્યું પૈડું તો ઝટ દેઇને નીકળી ગયું.

ઇસર બારોટ કહે "શાબાશ દાદુ! શાબાશ, તુંય ખરો ને તારો ડોળિયોય ખરો !" લોક બધા જોઇ રહ્યા !

પછી ગઢવી કહે "પઠાણ! હવે હું જઇશ. તારો ઉપકાર ભૂલાય એમ નથી."

પછી અકબર કહે "કવિરાજ! આપ ક્યાં ક્યાં ફરી આ[illegible] તમારો પ્રવાસ સાંભળવાની મને ઇચ્છા થઇ છે."

[illegible]—જહાંપનાહ! હું આપની પાસેથી એક વચન માગું છું. જો આપ વચન પાળવા ઇચ્છા રાખતા હો તે વાત આગળ ચલાવું; નહિ તો મારે રસ્તે પડું.

અકબર—કવિરાજ! તમે કહો તે મારે કબૂલ છે.

[illegible]—બસ બસ. જહાંપનાહ! મારે જરૂર પડશે ત્યારે માગીશ. [illegible] હવે સાંભળો મારા પ્રવાસનું વર્ણન.

[illegible] સુમધુર સ્વરથી બોલવા લાગ્યા હતા છો

[illegible] કારકો, [illegible] ધામ;
[illegible] વગનાં [illegible].

× × × ×

[illegible] કરોડ;
[illegible] કરે [illegible].

× × × ×

[illegible] દાસ [illegible];
[illegible] નાર.

× × × ×

[illegible] નર ને નાર;
[illegible] આવનાર.
[illegible];
[illegible].

× × × ×

[illegible]

× × × ×

[illegible]

૧૪–છારાઓ

અમદાવાદ એલિસબ્રીજ પાસે, છારાઓની એક ટુકડી કેટલાંક વર્ષોથી નાના નાના તંબુઓ નાખીને પડી છે. એ કોમ ગુન્હેગાર કોમ ગણાય છે અને દરરોજ પોલીસ તરફથી એમની હાજરી લેવામાં આવે છે.

નદીતટે રહેવાથી એમનાં મળમૂત્રથી નદીનું પાણી દરરોજ દૂષિત થાય છે; પરંતુ મ્યુનિસિપાલીટી એમની હાજતોપૂરતી પણ કંઈ ગોઠવણ કરતી નથી અને નદીને અનારોગ્ય થવા દે છે!

એમને રહેવાના નાના નાના તંબુઓ, એમનાં કુટુંબોની મર્યાદા સાચવી શકે એ અશક્ય છે અને બાળબચ્ચાંસહિત એ બિચારાં એટલા જગામાં માઈ પણ શકતાં નથી.

અનેક જાતના ચેપી રોગથી એ લોક પીડાયાં કરે છે, પણ એમની દવાદારૂ કે વૈદકીય સંભાળ લેનાર દયાળુ ગણાતા આ ધનવાન શહેરમાં કોઈ નથી! ચાંદા, ગડગુમડ, ખસ એ એમના સામાન્ય રોગો છે. તાવથી પણ એ બિચારા પીડાયાં કરે છે અને બળિયાના રોગથી પીડાતાં પણ ઘણાં બાળકો એ સ્થળેથી પકડાયાં હતાં.

[illegible] કરવામાં એ લોકો હોંશિયાર છે અને શહેરમાં જો [illegible] થાય છે, ત્યારે એમની જડતી લેવામાં આવે છે. એમને [illegible] મદદ કરવામાં આટલા બધા દાક્તરો કે વૈદ્યોથી [illegible] શહેરમાં [illegible] મળતો નથી, તેમ પોલીસજુલમથી [illegible] દાદ અપાવવા આટલા વકીલો નવરા [illegible] નથી.

[illegible] કર્યા કરે છે અને અજ્ઞાનતા તથા ગંદકીમાં [illegible] લેનાર [illegible] અને પુરુષો [illegible] શહેરમાંથી એમને લખતાં વાંચતાં [illegible] નથી.

[illegible] એમને જોઈએ છે, પણ એમનાં [illegible] જમીન લઈ આપવાને [illegible] મ્યુનિસિપાલીટી [illegible] નથી શકતું!

[illegible]

सारामाठा प्रसंगे ज्ञान-[illegible]

૧૫-ધાર્મિક સંસ્થાઓનો સડો સાફ કરો !

ધર્માચાર્યો અને સાધુબાવાઓનો હિંદની વધતી જતી બેકારીમાં જબ્બર હિસ્સો છે. એમનાં પુનિત પગલાં અને શુભાશીર્વાદના પ્રતાપે અંધશ્રદ્ધા અને કંગાલિયતની દેશ ઉપર અમોઘ કૃપા વરસી રહી છે. સાધુબાવા તો પેટપૂરતું અન્ન માગી લઇને સંતોષ માને, પરંતુ પોતાને પ્રભુ મનાવતા ધર્માચાર્યોની ચૂસણક્રિયા ઘણી કારમી છે. હિંદુસમાજને શરીરે આવી ૫૬ લાખ જળો વળગીને લોહી ચૂસી રહી છે. ૫૬ લાખમાં ભીખારીઓનો મોટો ભાગ છે, જ્યારે સ્વર્ગના દલાલોની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે; છતાંય આ નાનો વર્ગ સમાજનું સત્યાનાશ કાઢવામાં પેલા મોટા વર્ગ કરતાં લાખોગણો બળવાન છે. સમાજની શોષણક્રિયા કરવામાં આ પોપજીઓનો સંઘ પાવરધો બનેલો છે; ભક્ત પાસેથી પૈસા કઢાવવામાં તેઓ પારંગત થયેલા છે; દરિદ્રાવસ્થા ભોગવતા દેશબાંધવો પાસેથી નારકી યાતનાઓનો ભય બતાવીને પડાવેલા પૈસાનો દુરૂપયોગ કરવામાં તેઓ એક્કા છે. આ અને બીજા અનેક પાપાચાર સેવતા છતાં પોતાને પવિત્ર મનાવવાની નફ્ફટાઇનો તેઓ નમુનો છે.

ખેડુતો ને વસવાયાં જેવાં ગરીબ ચેલકાંઓ પાસેથી બીખમગા બાપુઓ ચૂસાવેરો કે બીજો લાગો પરાણે પડાવે છે. ઘરમાં ખાવા ધાન ન હોય છતાંય બાવા-બાપુ ઉઘરાણી માટે આવે ત્યારે ઉછીનું લઇને, ઘરમાંની કોઈ વસ્તુ સસ્તે ભાવે વેચી નાખીને કે વેપારી પાસેથી વ્યાજે લાવીને પેલાના પૈસા આપવા પડે છે. આવા માર્ગી-પંથના સાધુઓએ લગભગ કોમોમાં એવી માન્યતા ફેલાવી દીધી છે કે 'નુગરા નરકે જાય.' આથી આ ભોળા અજ્ઞાન માણસો જટા-ધારી, [illegible], રાખ લગાડેલા અને ભગવાં વસ્ત્ર પહેરેલા ગમે તેવાને પણ સંત-મહંત માની લઈ તેને ગુરુ બનાવી 'નુગરા' મટવા અને સ્વર્ગનો પરવાનો મેળવવા તત્પર રહે છે. [illegible]

[illegible]

દ્રૌપદી—"પણ ભાઈ કેશવ! મારું છેલ્લું આક્રંદ સાંભળી તમે સહાય ન કરી હોત તો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, મારા આ-યુષ્યની તો એ છેલ્લીજ પળો વહી જતી લાગતી હતી!"

કૃષ્ણ—"હૃદયના ભીતરમાંથી, કયા ભક્તે, વિપત્તિની વેળાયે પોકારેલી માગણી મેં અવગણના કરેલી છે? અને, બહેન! તું એવા મહાસંકટમાં હોય અને હું કયા સુખે દ્વારિકામાં બેસી ભોગો ભોગવી રહું? મારા જનોની ભીડ એ મારી ભીડ—અને ત્યાંજ મારા છપ્પનભોગ!"

અર્જુન—(અતિશય ધીમા સ્વરે ભીમને) "ભાઈ! વાસુદેવ-નાં આ મર્મવાક્યોનો અર્થ સમજાય છે? રાજસભામાં એ ક્રૂર ઘડીએ શ્રીકૃષ્ણને યાદ કરી રહેવાનાં પણ આપણને ફુરસદ નહોતી! વાસુદેવ મર્મમાં મેણાં મારે છે; કારણ કે આપણે તે વેળાયે તેમનું સ્મરણમાત્ર પણ નહોતું કર્યું! આવતી આપત્તિના અંધકારનાં પડળ આપણી આંખો આડાં આવેલાં એટલે આપણે ભીંત ભૂલ્યા! રે દૈવ!"

ભીમ—"સાવ સાચાં છે તમારાં વેણ, પરંતુ ભાઈ! હવે તો પેલા મહામુનિ હમણાં આવી પહોંચશે તેનું શું? વાસુદેવને કહોને? વિપત્તિનાં વાદળ એ જરૂર વીખેરી નાખશે."

અર્જુન—"આ શરમકથા તેમને હું શી રીતે કહું? પરંતુ તને નથી લાગતું કે આજ પણ તેઓના આગમનનાં ઊંડાણમાં કાંઈ ગહન તત્ત્વ સમાયલાં હશે! મને સાફ સાફ લાગે છે કે, દ્રૌપદીના હૃદયસ્મરણથી તેઓ જરૂર પધાર્યા છે."

કૃષ્ણ—(મનમાં) "આમાંથી કોઈએ દુર્વાસાના આગમનની વાત તો કરીજ નથી! દરેક મનમાં ને મનમાં સમસમી રહ્યાં છે. ઠીક ગમ્મત જામી છે!"

અર્જુન—"(યુધિષ્ઠિરને અતિશય ધીમે સ્વરે) મોટા ભાઈ! દુર્વાસામુનિની વાત આપણામાંથી કોઈ શ્રીકૃષ્ણને કહી શકીએ એમ નથી લાગતું. આપણે સૌ બહાર જઈએ અને દ્રૌપદીજ કૃષ્ણને સમજાવશે. દ્રૌપદીનું મુત્સદ્દીપણું આપણામાં નથી એ તો ચોખ્ખી વાત છે."

(પાંચે ભાઈઓ વારાફરતી બહાર ચાલ્યા જાય છે. શ્રીકૃષ્ણ-ની ઓર[illegible] સમજ્યું પામી જાય છે.)

કૃષ્ણ—"બહેન કૃષ્ણા! હું અન્નજળ વિનાનો હજી બેઠો છું [illegible] [illegible] [illegible] કેમ નથી આવતો? [illegible] કાંઈ હોય તે [illegible] આપ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કે વાત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છું, પરંતુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!"

ત્યારે હું હરહમેશ તત્પરજ છું, એ ખાત્રી આપવાની જરૂર ન હોય."

યુધિષ્ઠિર—"દેવ! આપની સહાયવિનાનાં અમારાં અસ્ત્રશસ્ત્રોયે ક્યાં ખપનાં છે? વધુ શું કહીએ, પરંતુ રાખો છો તેવી અમીદૃષ્ટિ હરહંમેશ રાખજો પ્રભુ!"

દ્રૌપદી—"ગોવિંદ! જાઓ તે પહેલાં મારે જાણવું છે કે, મેં કરી લીધેલાં અપમાનોનું શું? કૌરવોનો સર્વનાશ થયા પહેલાં જો હું મરીશ તોયે મારી અવગતિ થશે!"

કૃષ્ણ—"તો સાંભળી લે આ ભવિષ્યકથન! કૌરવોનો સંપૂર્ણ વિનાશ હું જોઈ રહ્યો છું. તારો, સમ્રાજ્ઞીના મહાપદે એજ હસ્તિનાપુરના રાજસિંહાસને કૌરવોની રાજરાણીઓનાં આંસુથી અભિષેક થશે! મારાં વચનો મિથ્યા થયાં કદીયે જાણ્યાં છે? વનવાસનાં આ વર્ષો ધૈર્યથી ધર્મપાલન અને સત્યસેવામાં વીતાવજો! હું થોડા થોડા માસને અંતરે આપ સૌનાં દર્શને આવીશ. અને બહેન! તારાં અપમાનોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કૌરવો પોતાનાં રુધિરથી કરશે. આટલું હમેંશાં યાદ રાખજો કે:—

तस्मात् सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।

(અર્જુન, યુધિષ્ઠિર, વગેરે સર્વે ભાઇઓ અને દ્રૌપદી શ્રીકૃષ્ણને પાયવંદન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ જાય છે.)

[પ્રવેશ ૩ જો]

(સ્થળ—અરણ્યમાંનું સરોવરતીર. દુર્વાસા અને તેમના સાઠહજાર શિષ્યો સ્નાન કરી ધ્યાનાદિથી પરવારી રહ્યા છે. સાને મહાભોજન કર્યા પછીના ઓડકાર વારંવાર આવે છે. સૌ પોતાના વિશાળ ઉદર ઉપર હાથ ફેરવે છે.)

પહેલો શિષ્ય—"અહ્હા! સ્નાન કર્યું ત્યાં તો ક્ષુધા શાન્ત થઇ ગઈ! મને તો અન્નની જરાયે ઇચ્છા હવે નથી રહી!"

બીજો શિષ્ય—"ભાઇ! મારી પણ એજ સ્થિતિ છે. કોને ખબર મારી જઠરાને અણચિંતવ્યું શું થયું?" (ઓડકાર ખાય છે)

ત્રીજો શિષ્ય—"મારાથી તો એક ડગલુંયે ચલાય તેમ નથી. હું તો અહીંજ મીઠી નિદ્રા લઇશ!" (એક તરુવરને છાંયે સુવે છે.)

દુર્વાસા—"અહ્હાઓ શું કરો છો? પરવારો ધ્યાનાદિ કરી લઇને?"

બે-ચાર શિષ્યો—(સાથે) "ગુરુદેવ! અમે સ્નાનસંધ્યા તો કરી લીધી. પરંતુ હવે ભોજનની જરાયે ઇચ્છા નથી રહી! ઉદર ભારે ભારે લાગે છે."

દુર્વાસા—"અ શું! આપણે અહીં આવ્યા ત્યારથી તે, ક્ષુધા [illegible]

[illegible] નાણાંનો અધર્મ આપમાચારો કરતા [illegible] તે નાણું અધર્મમાંજ વપરાય છે. અગર તો મંદિરોની [illegible] કે [illegible] વેપારમાં ગોંધાઇ રહે છે.

[illegible] લક્ષ્મીનો આટકાવ કેમ થઇ [illegible] [illegible] થયો છે તેનો સદુપયોગ કેમ થઇ [illegible] [illegible] નામે લૂટેલી લક્ષ્મી [illegible] [illegible] પ્રશ્નો ગંભીરપણે પણ [illegible] [illegible] આગળ [illegible] [illegible] કરવાનું જ છે. [illegible] [illegible] ઇતિહાસનો, ધાર્મિક [illegible] [illegible] [illegible]

૧૪–પઠાણ દાદુ દાતાર

ઇસર બારોટ કાઠિયાવાડમાં પ્રવાસ કરે છે. સાથે એક ગાડાવાળો છે. બન્ને ગાડામાં બેઠા છે. એટલામાં એકાએક કાદવમાં ગાડાનું પૈડું ફસી ગયું.

ઇસર બારોટ તો હેઠે ઊતર્યા. બન્નેએ બળદને બહુ ડચકાર્યા: ડચ ડચ ડચ. બહુ થઈ ચરાર્યું. પૈડું ખૂબ ખેંચ્યું. પરસેવાના તો રેલેરેલા વછૂટ્યા; પણ એમ કાંઈ પૈડું નીકળે ? એ તો ઓજત નદીનો કાંઠો. બહુ ચીકણો કાંઠો, કાદવનો તો પાર નહિ. ચોમાસામાં તો કાંઠા ઉપર એટલાં બધા કાંપ કે જો કોઈ માણસ ત્યાં ગયું હોય તો તે આખું ને આખું તેમાં સમાઈ જાય ! પણ શું કરે બિચારાઓ.

પછી ઇસર બારોટ કહે "ભાઈ ! હું ગામમાંથી કોઈનો બળદ લેતો આવું. તે સિવાય અહીંથી આપણો છૂટકો થનાર નથી."

બારોટ તો આવ્યા ગામમાં. ઇસર બારોટ તો જે મળે તેને પૂછે " બાપ! ચોરો ક્યાં છે ?" આમ પૂછતા પૂછતાં એ તો ઠેઠ ચોરે પહોંચ્યા. બારોટે વિચારેલું કે, મારું સ્વાગત કરવામાં આવશે, એટલે ચોરાના પટેલિયાઓ તરફથી મને જરૂર મદદ મળશે.

ચોરામાં તો જુવાન ડાયરો જામ્યો હતો. ઘરડિયાઓ [illegible] ગયા હતા. એટલામાં એક જુવાનિયે ઇસરને પૂછ્યું " આવો [illegible] ક્યાંથી આવ્યા, ક્યાં રહેવું ?"

બારોટ કહે " રહેવું તો મારવાડમાં; પણ અત્યારે કાઠિયાવાડમાં ફરું છું."

જુવાન કહે " [illegible] ?"

[illegible]

બેકારીને લીધે માણસો અનેક પાપાચાર સેવવા પ્રેરાય છે. અંતઃકરણના અવાજ વિરુદ્ધ જઈને કેટલાય નવજુવાનોને પેટનો ખાડો પૂરવા કામો કરવાં પડે છે. કેટલીય ગરીબ સ્ત્રીઓને મજુરીએ જતાં નાલાયક માણસોની મશ્કરીઓ સહેવી પડે છે કે તેમના હવસના ભોગ બનવું પડે છે. મધ્યમ વર્ગની કેટલીયે મુંઝાતી વિધવાઓ અને સધવાઓને પોતાનાં શિયળ વેચવાં પડે છે. બેકારીનો રાહુ હિંદની સ્વતંત્ર મનોદશા ને સ્વમાનને ગળી ગયો છે. બેકારીએ હિંદીઓને હતાશ બનાવી મૂક્યા છે. આવી નાશકારક બેકારીને દૂર કરવામાં ધર્માચાર્યોનાં અને ધાર્મિક સંસ્થાઓનાં નાણાંનો સારામાં સારો ને વધુમાં વધુ ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે.

("મુંબઈ સમાચાર"નો દીપોત્સવી અંક; લેખકઃ-શ્રી. ધીરજલાલ દ. વ્યાસ)

૧૬–भारतवर्षनुं अद्भुत कलाचातुर्य

કલાની ઉન્નતિ ધાર્મિક ઉન્નતિ સિવાય શક્ય નથી.

પ્રત્યેક જાતિની કલા એની માનસિક ભાવના અને ધ્યેયનું પ્રતિબિંબ છે. કલાને જાતીય જીવન સાથે ગાઢ સંબંધ છે. "સાહિત્ય-સંગીત-કલા-વિહીન" પુરુષની ગણના "સાક્ષાત્ પશુ"માં કરવામાં આવી છે. વાસ્તવિક રીતે કલા માનવસભ્યતાની ઉન્નતિની ઉચ્ચતમ સ્થિતિ છે; તથા એનાથી સર્વોચ્ચ માનવીય આકાંક્ષાઓ અને આદર્શોની ખરી પરીક્ષા થઈ શકે છે.

ભારતીય સભ્યતા, આદર્શો કે અન્વેષણને માટે ભારતીય કલા-વસ્તુ, સ્થાપત્ય અને ચિત્રકલાના આદર્શોનું અન્વેષણ આવશ્યક છે. પરંતુ એ ભૂલવું ન જોઈએ કે, દરેક જાતિના આદર્શ ભિન્નભિન્ન હોય છે. દેશ, કાળ અને સાધારણ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિને લઈને વિભિન્ન જાતિઓની મનોવૃત્તિ પણ જુદી જુદી હોય છે. આવાં આવાં કારણોથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે કોઈ પણ જાતિની કલાના સિદ્ધાંતો સમજવા હોય તો તે જાતિની મનોવૃત્તિ પર પૂરું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આથી બધાય દેશોની કલાઓની તુલના એક ત્રાજવે કરવી ઠીક નથી.

ભારતીય સભ્યતાનું પ્રધાન લક્ષ્ય આધ્યાત્મિક છે. એ આધ્યાત્મિક [illegible] છાપ એના જીવનના સર્વ અંગોમાં દષ્ટિગત થાય છે, સાહિત્ય, સંગીત કલા, વિજ્ઞાન આદિ સર્વ વિષયોમાં એ છાપ પડેલી છે [illegible] [illegible] છે. ઘણા એટલે સુધી કહે છે કે, [illegible] એ ઉપનિષદ્ [illegible] અને નથી [illegible], કિન્તુ એનું [illegible] છે—અર્થાત્ [illegible] કલા અને ધર્મમાં એટલો

પહાણુ—ના, ના, એમ જવાય ! અમારે ત્યાં તમે ક્યાં રોજ બેસી રહેવાના હતા ! જમ્યા પછી જજો.

બારોટે તો બહુ આનાકાની કરી, પણ એમ કોઈ દાદુ ! એ તો બારોટને પોતાને ત્યાં લેઈ ગયો ને ફળિયામાં ગાડું [illegible]. આખું બાલા ગામ વાતો કરે છે, કે "ઘરમાં સવારનું [illegible] સાંજનું નથી ને સાંજનું છે તો સવારનું નથી; તો પછી મહેમાનની મહેમાનગીરી કેવી રીતે કરશે ?"

દાદુ તો ગામમાં એક વેપારીની દુકાને ગયો. પોતાનું પડેલું ગીરો મૂક્યું ને પછી સીધુસામગ્રી ને થોડા રૂપીઆ લઇને તે આવ્યો. બ્રહ્મપોળમાંથી એક બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો ને ચોખ્ખી [illegible] કરાવી.

આ ગરીબ દાદુને તકલીફ આપવા માટે ઇસર બારોટ ખૂબ [illegible]; પણ દાદુનું દિલ જોઇ એમને લાગ્યું કે "દાદુ દુભાશે [illegible] દુભાશે; માટે દાદુની મહેમાની સ્વીકારવી."

રસોઇ તૈયાર થઇ. બારોટ જમવા ઉઠયા. દાદુએ તો ખાંડ, [illegible] અને ઘીના તાંસળાઓ તૈયાર રખાવ્યાં હતાં. પ્રેમીનું ભોજન [illegible] બારોટને તો આ જમણમાં કોઇ રજવાડાની રસોઈ કરતાંય [illegible] મજા પડી.

પછી ગઢવી કહે "બાપ, દાદુ ! તારાં તે હું શા શા વખાણ [illegible]! આ જીભમાં પૂરું એટલું સામર્થ્ય નથી. તેં આખા સોરઠને, [illegible] આખા બાલાગામને ને આખી પહાણુજ્ઞાતિને ઉજાળી છે."

ગઢવી જમી ઉઠ્યા, એટલે દાદુ તેના ચરણમાં લોટી પડયો અને [illegible] કોરીની ઢગલી કરી ! "ભલે ! ભલે બાપ દાદુ ! તેં તો [illegible] કર્યું. મારે હવે કાંઇ ન જોઇએ." ગઢવીએ ઉદ્ગાર કાઢયા.

દાદુ—હું કહું તેમ તમારે કરવું. તમારે બોલવાની કશી જરૂર નથી.

ઈસર બારોટ તો દાદુની વિદાય લઇ ત્યાંથી રાજી થઇ નીકળ્યા. પેલા ચોરા આગળ આવ્યા ને દાદુના પુષ્કળ વખાણ કર્યાં. બધા દિંગ થઇ ગયા, જાણે પથ્થરની મૂર્તિઓ !

પછી બારોટ તો પ્રભાસપાટણ ગયા. જાત્રા પૂરી કરી છેવટે એ તો દિલ્હી ગયા.

દિલ્હીમાં તો બાદશાહ અકબરનું રાજ્ય ચાલે. એના દરબારમાં વિદ્વાનો અને કવિઓને સન્માન બહુ. બાદશાહને ઇસર બારોટ આવ્યો છે એમ જાણી તેણે સદરના માન સાથે પોતાના દરબારમાં પધરામણી કરાવી. ઇસર બારોટની ખ્યાતિ તેમજ ચમત્કાર બાદશાહથી કાંઇ અજાણ્યા નહોતા. તેથી બાદશાહે તેને ખૂબ માન આપ્યું.

મેર ગાય ભેંસો ઘણી, દહીં દૂધ ભરીઆં માટ;
ઘર ઘર છાયા લીંબની, ચોરે મળીઆ ભાટ.

\+ + + +

જુનાણે જુનો વસે, પીર તે ફુરો પીર;
પનિકા કેરી પત દરી, સુવર્ણ કર્યા શરીર.
જુનાણે જમીઅલ વસે, આંમરણ દાવલ પીર;
મેંગળે અંગારશા, ત્રણ એ મોટા પીર.

\+ + + +

બાપે ભોજ, દાને કરણ, ટેકીલો હરિશ્ચંદ્ર;
મોટો દાદુ ચંદ, પરદુઃખભંજન પેખીએ.
જનો હજાએસ જોર, શંકરસુત સેનાનીનો;
કોશિયા નારી જોડ, દેશ ન લાધે દાદવા.
ઘીંગી ધાર કટાર, સીંહા શું આવે મદી;
નેમજ માંગણદાર, કહ્યું બાંધી નેં દાદવા.
ઘડીકનાં ઘડીઆળાં, કોઈ છત્રપતિ ચેત્યા નહિ;
કાંધે ગરણ દમામા, દન-રાત વાગે દાદવા !
મોરે વટેરાં પંખીરાં, ધ્રુવ તારે તારાં;
મેર વટેરાં ડુંગરાં, દાદુ દાતારો.

અકબર તો આ સાંભળીને નવાઈ પામ્યો. એ કહે "એ દાદુ દાતાર અહીંઆં આવે કે ?"

ચારણ—જરુર હજુર! આપનો હુકમ હોય તો તેડાવું.

દાદુને તો બાદશાહી માણસ સાથે દિલ્હી બોલાવવામાં આવ્યો. ચારણે બાદશાહના દરબારમાં તેનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં અને બાદશાહે આપેલું વચન યાદ કરાવ્યું.

બાદશાહ—કવિરાજ! બોલો તમે કહો તે આપું.

ચારણ—બાપ તો દાદુ માટે [illegible] જોઈએ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ઉત્તર આપવા માટે ચિત્રને પ્રદર્શનમાં રાખ્યું અને નીચે લખ્યું કે "આ ચિત્રમાં જેમને જ્યાં જ્યાં કંઈ પણ દોષ જણાય ત્યાં ત્યાં તેમણે પોતાની કલમથી નિશાન કરવાં." પરિણામ એ આવ્યું કે, ચિત્રનાં એકેએક અંગ ભૂલોથી ભરપૂર બતાવવામાં આવ્યાં, પણ વાસ્તવિક રીતે એ ચિત્ર ઘણું કલાયુક્ત હતું. ટીકાકારોએ તો વેદ, બાઇબલ અને કુરાનમાં પણ ઘણા દોષો બતાવ્યા છે; પણ એ ગ્રંથોના ભક્તોને એમાં તે દોષો નથી જણાતા. પ્રત્યેક ગ્રંથની પરીક્ષા તેના પૂરા રહસ્યને જોઇનેજ કરવી જોઇએ; પણ આ તો વાત થઇ બાહ્યપરીક્ષાની. અધિકાંશ વાચકોના મન ઉપર આખા ગ્રંથની શી અસર પડી છે એ જોઇનેજ ગ્રંથની આંતરિક પરીક્ષા થઇ શકે. ગમે તે રીતે જોઇએ તોપણ રામાયણની શ્રેષ્ઠતાજ સિદ્ધ થાય છે. ગ્રંથને સર્વોત્તમ કહેવામાં એ અર્થ તો કદી હોયજ નહિ કે, તેમાં એક પણ દોષ નથી; પરંતુ રામચરિતમાનસને વિષે એ દાવો તો અવશ્ય છેજ કે, એથી લાખો મનુષ્યોને શાંતિ મળી છે. જે લોકો પ્રભુવિમુખ હતા તે ઈશ્વરભક્ત બન્યા છે અને આજે પણ બની રહ્યા છે. આ ગ્રંથનું એક એક પાનું ભક્તિથી ભરપૂર છે; રામચરિતમાનસ અનુભવજન્ય જ્ઞાનનો ભંડાર છે.

એ વાત ઠીક છે કે, પાપી પોતાના પાપનું સમર્થન કરવા માટે રામચરિતમાનસનો આશરો લે છે, તેથી એ સિદ્ધ નથી થઈ શકતું કે, તે લોકો રામચરિતમાનસમાંથી કેવળ પાપનોજ પાઠ ભણે છે. હું એનો સ્વીકાર કરું છું કે, તુલસીદાસજીએ અનિચ્છાએ પણ સ્ત્રીઓને અન્યાય કર્યો છે. એમાં અને એવી અન્ય વાતોમાં તુલસીદાસજી પોતાના યુગની પ્રચલિત માન્યતાઓથી પર નહોતા જઈ શક્યા અથવા તો તુલસીદાસજી સુધારક નહિ પણ ભક્તશિરોમણિ હતા. એમાં આપણે તુલસીદાસજીના નહિ પણ એમના યુગનાં દર્શન અવશ્ય કરીએ છીએ.

એવી સ્થિતિમાં સુધારકો શું કરે ? શું એમને તુલસીદાસજીથી કંઈ સહાયતા નથી મળી શકતી ? અવશ્ય મળી શકે છે. રામચરિતમાનસમાંથી સ્ત્રીજાતિની નિંદા મળી આવે છે. પણ એજ ગ્રંથકાર સીતાજીના પુનિત ચરિત્રનો પણ પરિચય આપણને મળે છે. સીતાવિના રામ કોણ ? રામનો યશ સીતાજી ઉપર નિર્ભર છે, સીતાજીનો રામજી પર નથી. કૌશલ્યા, સુમિત્રા ઇત્યાદિ પૂજનીય પાત્રો પણ માનસમાં છે. શબરી અને અહલ્યાની ભક્તિ આજે પણ પ્રશંસનીય છે. રાવણ [illegible], [illegible] મંદોદરી સતી હતી. એવાં અનેક દૃષ્ટાંતો આ પવિત્ર ગ્રંથમાંથી મળી શકે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે આવાં દૃષ્ટાંતોથી એ [illegible] કે, તુલસીદાસજી જ્ઞાનપૂર્વક સ્ત્રીજાતિના નિંદક [illegible] [illegible] છે. તે સ્ત્રીજાતિના પૂજક હતા. એ તો અ

આમ વિદ્વાન, ધનિક, વૈદ્ય, ડાક્તર, શિક્ષક કે ધર્માભિમાની, કોઇને આ આપણુંજ એક અંગ સડેલું પડ્યું છે તેને સુધારવાનો વિચાર સરખો કેમ નથી થતો ?

શું આખરે આ લોકને મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી થઈ જવા દેવા છે ? અને શું ત્યાંસુધી એમને સનાતની હિંદુ કે આર્યસમાજીમાંથી પણ કોઈજ નહિ સંભાળે ?

હજી છારાઓમાં બુદ્ધિબળ, વ્યવહારૂ જ્ઞાન, સંપબળ વગેરે છે. એમનાં પંચો મળે છે ત્યારે સ્ત્રીઓસુદ્ધાં પંચમાં સરખા હક્ક ભોગવે છે.

સાહિત્ય અને સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ છારાઓનું અવલોકન કરવા યોગ્ય છે. એમની નહેરણીકરણી અને વસ્ત્રાલંકાર ઉપરથી એક છારાઓનું ચિત્ર, ભાઈ કનુ દેસાઇએ દોર્યું છે તે બહુ સુંદર લાગે છે !

આથી સમાજસેવા પરિષદ વખતે સમાજસેવકોનું ધ્યાન આ છારા કોમની સેવા તરફ દોરવામાં આવ્યું છે. અનીતિ, દારૂ અને અજ્ઞાનતામાં પડેલી આ કોમ પાછળ, માત્ર દશ વર્ષ પદ્ધતિસર કામ કરવામાં આવે તો મારી ખાત્રી છે કે ભીલ, રાનીપરજ અને અંત્યજવર્ગમાં જેવા સુધારા થવા લાગ્યા છે તેવાજ સુધારા આ અસહાય અને વિસરાયલી કોમમાં પણ થઈ શકશે.

દાર્જીલીંગથી ૧૫૦ માઇલ ઉત્તરે પોસ્ટ અને તારથી પણ દૂર, જવર આવરનાં સાધન સિવાય ખ્રિસ્તી પાદરીઓએ ભૂતિયા અને તિબેટના જંગલી જાતિઓને સુધારવા જમાનાઓથી મહેનત કરી છે. એમણે એમની ભાષાના અભ્યાસ કર્યા, વ્યાકરણ રચ્યાં, વાચનમાળાઓ બનાવી અને હજી એમને મનુષ્યત્વ આપવાના નાના પ્રકારના પ્રયત્નો પાદરી લોકો તરફથી ચાલુ છે ! આપણે નાહવાધોવાના અને પૂજાપાઠના ધર્મમાંથી ક્યારે પરવારીશું ?

"કથા નાંભળી ફૂટ્યા કાન તોયે ન આવ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન."

મનુષ્ય બંધુઓના તરફની ફરજ તો રહી, પણ આ તો આપણીજ પેટે પોતાં આપણાં નહેરર જેવાં અભાગી ભાંડુઓ છે. કોણ એમની વહારે ધાશે !

("નવીન" ૧૯૮૦ના નો ખ.સ અંક લેખક—ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ)

૧૮–રશિયાની રમણીય તુરંગો

સોવિયટ રશિયાએ પોતાના દેશની સામાજિક, આર્થિક રાજનૈતિક અને ધાર્મિક નીતિમાં જે જબરદસ્ત ક્રાંતિ પેદા કરી દીધી છે, તે આ સમયે સંસારની કોઇ પણ શિક્ષિત વ્યક્તિથી અણજાણી નથી. જીવનના પ્રત્યેક ભાગમાં તે પરિવર્તન કરી રહી છે અને માનવજીવનને વધુમાં વધુ સુખી અને શાંતિમય બનાવવા માટે મનુષ્યોને વધારે ને વધારે આઝાદી તરફ દોરી રહી છે.

જેલનો સિદ્ધાંત

બોલ્શેવીકોની ધારણા છે કે, જો સમાજની અવ્યવસ્થા, એની અનિશ્ચિત અને અનુપયુક્ત વહેંચણી નીકળી જાય–રંક રાયનો ભેદ જતો રહે–તો અપરાધોનું અસ્તિત્વ આપોઆપ મટી જશે. એમના મત અનુસાર અપરાધી, આર્થિક તથા સામાજિક પરિસ્થિતિઓનો શીકાર છે, એક અબોધ તથા વ્યાધિગ્રસ્ત વ્યક્તિ છે, અને એને સમાજની સાથે મળીને રહેવાનું શિક્ષણ આપવાને માટેજ થોડા સમય સુધી એક એવી સુધારક સંસ્થામાં–જેલમાં–રાખવાની જરૂર પડે છે. સોવિયટ સરકારનો અપરાધીઓને જેલમાં મોકલવાનો ઉદ્દેશ એમના ગુન્હા બદલ બદલો લેવાનો અથવા એમને કઠિન યંત્રણા દઇ સમાજની સમક્ષ યંત્રણાઓના બાઉ બતાવવાનો નથી, પરંતુ એ અપરાધી વ્યકિતના જીવનનેજ પરિવર્તન કરી દેવાનો–સુધારવાનો છે. વર્તમાન રશિયામાં અપરાધ અને પાપ કુસંગતિ તથા સામાજિક વિષમતાનું પરિણામ માનવામાં આવે છે. સોવિયટ સરકાર એવા નિર્ણયપર છે કે, ગુન્હેગારોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શ્રેષ્ઠ નાગરિક બનાવવામાંજ તે ગુન્હેગાર, સમાજ અને સરકારનું હિત છે. આથી ત્યાંના ગુન્હેગારોને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાને અને આચરણ સુધારવાની દૃષ્ટિથીજ જેલખાનામાં રાખવામાં આવે છે. જેલમાં રાખી એમને ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ઉદ્યોગધંધાનું શિક્ષણ, સત્સંગનો સુઅવસર, આચરણ સુધારવાનો મોકો તથા પુનઃ યોગ્ય નાગરિક જીવન વ્યતીત કરવાની આઝાદી આપવામાં આવે છે. અહીંની જેલ બે પ્રકારની હોય છે:–(૧) ભારી ગુન્હેગારોની અને (૨) સાધારણ ગુન્હાના કેદીની.

અધિકારીઓની વર્તણુંક અને કેદીની કરણી

કેદીઓની સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવવામાં આવતું નથી. એમની સાથે મનુષ્યતાહીન, ક્રૂર અથવા નિ[illegible] કદી [illegible] કોઇ પણ વ્યવહાર કરવામાં આ[illegible] [illegible] કાયદો [illegible] છે, ને કેદીને

કાંતુ મધ્યમ વર્ગપર, ધનિકોપર તથા કેળવાયેલા છતાં ભોળિયા દોર જેવા રહેલા વિદ્વાન વર્ગપર હોય છે. સાધુ-બાવાના ચેલા હોય છે તેમ આ ગુરુઓનાં શિષ્ય-શિષ્યાઓ હોય છે. માર્ગી બાવાઓની પેઠે અહીં પણ અભેદભાવનાં ઓઠાં તળે તેમજ તન-મન-ધન પ્રભુને અર્પણ કરવાના બહાના નીચે ભોગવિલાસ ને પાપાચારની જમાવટ થાય છે. આ અધમાચાર્યો પણ 'ગુરુ વિણ જ્ઞાન નહિ, ગુરુ વિણ મોક્ષ નહિ' વગેરે ધરખમ સૂત્રોથી શિષ્યોની બુદ્ધિને નાથી લે છે. અભેદમાર્ગના આ પ્રવાસીઓ ગરીબ-તવંગર વચ્ચેનો જબ્બર ભેદ રાખતા હોય છે. તેમનો અભેદભાવ માત્ર કાંચન અને કામિનીપરત્વેજ અનુભવાય છે. આ બે વસ્તુઓ પારકી હોવા છતાં તેઓ પોતાનીજ માને છે.

શિષ્યોને ચૂસવામાં પણ આ શાસ્ત્રીય ચંડાળો ધાર્મિક જબરદસ્તી વાપરે છે. ગરીબ શિષ્ય પૂરતા પૈસા આપી ન શકે તો તેને ત્યાં પધરામણી કરતા નથી! કોઇ થોડાં નાણાં આપી શકે તેને ત્યાં ઓસરીમાં ઉભા રહીને ચાલ્યા આવે છે અને પુષ્કળ પૈસા આપનારા ધનિકોને ત્યાં લાંબો વખત બિરાજવાનો અવકાશ આ પ્રભુઓને જરૂર મળે છે. હવેલીઓમાં અને આશ્રમોમાં ધનિક બાઈઓની સેવાઓનો સ્વીકાર પણ અજબ રીતે થતો અનુભવાય છે. કોઇ કારણસર આ પોપઝોની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાય નહિ તો તેમના ગુન્હાના પ્રમાણમાં 'દર્શનબંધ'ની 'મંદિરપ્રવેશબંધ'ની, 'ચરણસ્પર્શ બંધ'ની અને 'સેવા બંધ'ની સજાઓ થાય છે! ધર્મગુરુઓના આવા વામ, અધર્માચરણ ને પાપાચારથી ત્રાસી કોઇ શિષ્ય સાચું કહેવા જાય તો તેને નરકની યાતનાઓ અને આવતા જન્મમાં નીચ યોનિમાં જન્મી દુઃખ ભોગવવાની ભયંકર કલ્પનાઓથી ડરાવી દેવામાં આવે છે! તેથી પણ નહિ ડરનારા કોઇ નીકળે તો તેનાં નાલાયક ચેલિયાં કુંખીઓ મારફત તેને હેરાન કરવાનાં કાવત્રાં પણ રચવામાં આવે છે. કોઈ ચાડુકાર સંબંધી મારફત હળડાવીને જ્ઞાતિબહાર મૂકવાના પ્રપંચો ખેલવામાં પણ આ પુણ્યવંતા ધર્માવતારો પાછું વાળી જોતા નથી. આમ દરેક પ્રકારની હલકાનિયત શિષ્યોને ચૂસવામાં આ ધર્માચાર્યો વાપરી રહ્યા છે.

સંસારનો ત્યાગ કરીને, વૈરાગી બનીને, સંસારની વધારેમાં વધારે મોજ માણવામાં મશગુલ રહેતા ધર્માચાર્યો પોતાના ભોગવિલાસને પોષવા ને સંતોષવા મોસેતુગ્ગર મુદીદાર બનવા મથે એ સ્વાભાવિક છે; અને તેથી જ જનતાની સેવા કરવાને બદલે જનતા પાસેથી સેવા લેવામાં તથા એ નવા કરવાના સામા દાન લેવામાં તેઓ આપખુદ રાજ્યકર્તાના હરીફ બની બેઠા છે

અત્યારે આવા સ્વાર્થી ને દંભી ધર્માચાર્યોના સતત પ્રવાસ ને

એક કેદીને ત્રણ વરસ ને ત્રણ માસની સજા થઈ છે, તે જેલમાં અભણ કેદીને ભણાવવાનું કામ કરે છે, તો તેની સજા ઘટીને બે વર્ષ ને બે માસનીજ રહી જશે.

જેલસ્ટોર-ભંડાર

જેલ સ્ટોરનો પ્રબંધ જેલની કેદી-કમિટિ દ્વારા થાય છે. આ સ્ટોરમાં તંબાકુ, સીગારેટ, મિઠાઇ તથા ખાવાની અન્ય ચીજો, દાંત સાફ કરવાનાં બ્રશ, આરસા તથા રોજની જરૂરની અનેક ચીજો રાખવામાં આવે છે. કેદીઓને પોતાની જેલના કામની મજુરીનો એક ભાગ મળે છે, તેમાંથી તેઓ આ ભંડારમાંથી પોતાની જરૂરની ચીજો ખરીદે છે. સ્ટોરમાંથી જે નફો થાય છે, તે નફામાંથી કેદીઓને છૂટતી વખતે થોડી મદદ પણ આપવામાં આવે છે.

જેલમાં કેદીઓનું કામ તથા મજુરી

દરેક કેદી જેલમાં આઠ કલાક કામ કરે છે. જે કેદી પહેલેથીજ કોઈ ખાસ ચીજનો જાણકાર હોય, તો તેને તે કામ આપવામાં આવે છે. જે લોકો કાંઈ નથી જાણતા તેમને તેમની યોગ્યતા અને રુચિ અનુસાર જૂદાં જૂદાં કામ આપે છે. ઘણી જેલોમાં કપડાં તૈયાર કરવાનાં કારખાનાં છે. આ કારખાનાંની અંદર જેલનું કાંઈ ચિહ્ન હોય તો તે એટલુંજ કે, દરેકના દરવાજાપર એક હથિયારવિનાનો વૉર્ડર સિપાઇ ઉભો રહે છે, જે દરવાજાને સદા બંધ રાખે છે. કારખાનામાં કામ કરવાના કલાક આદિના સંબંધમાં મજુર સંઘના નિયમો પ્રમાણે અધિક વર્તવામાં આવે છે. વખતોવખત ટ્રેડ યુનિયનવાળા આ કારખાનાંઓની તપાસ પણ લે છે.

ટ્રેડ યુનિયન દ્વારા જેલબહારના મજુરને જે મજૂરી નક્કી કરી હોય છે, તેની અર્ધી યા તેથી થોડી મજુરી કેદીઓને એના કામને પેટે આપવામાં આવે છે. આ મજુરીનો ૨/૩ ભાગ કેદીને માટે રીઝર્વ ફંડમા રાખવામાં આવે છે. કેદીને એમાંથી એક પૈસો લેવાનો પણ અધિકાર નથી; પરંતુ જેલમાંથી મુક્ત થયા પછી એની એ રકમ, સ્ટોરના નફાના ભાગની રકમ તથા એની બીજી કાંઈ રકમ હોય તે એને સોંપી દેવામા આવે છે; જે દ્વારા તે એક પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક બની પોતાનું જીવન નવેસરથી ચલાવવાને શક્તિમાન થાય છે. કેદીની મજુરીનો ૧/૩ ભાગ જેલમાં પણ પોતાને ખર્ચવાને મળે છે. એ રકમ એને નગદ મળતી નથી; પરંતુ તે પોતાની જરૂરની ચીજોનું વાઉચર બનાવી આપે છે અને સ્ટોરમાંથી તે ચીજો એને મળી જાય છે. જેલ ઑફિસ તરફથી એ વાઉચર અનુસાર એનો હિસાબ ચોખ્ખો કરવામાં આવે છે.

સદાચારી કેદીઓને સુવિધા તથા છુટ્ટી

કેટલીક અમેરિકન જેલમાં કેદીઓને અઠવાડિયામાં એક દિવસની

વને લાયક કરવા આપણાપર રાજ્ય કરે છે; તે પ્રમાણેજ ધર્માચાર્યો પણા ભલા માટે આપણને પાપમાંથી બચાવવા અને આપણને ...ને માર્ગે ધકેલના બિચારા ત્યાગી બનીને આપણાપર સત્તા ...વે છે! હિંદને આમ બેવડો માર પડવાથી બેકારી દિવસે દિવસે ...તી જાય છે અને ઇંગ્લિયનના પ્રતાપે ઉત્તરોત્તર હિંદની અવનતિ ...તી જાય છે. આર્થિક અવદશાનો અંત આવે તો આપોઆપ બીજી ...રોઓ દૂર થવા માંડે. આ આર્થિક નડતરને લીધેજ હિંદના ...રોને વિજ્ઞાનનું ઉચ્ચતમ શિક્ષણ મળી શકતું નથી. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ને ...વળના હોવા છતાં કેટલાય યુવકો વિદેશ વિચરી શકતા નથી. સર જગદીશ બોઝ અને રામન જેવા કેટલાય અન્ય યુવકો શોધખોળમાં ...માથું મારી શકતા નથી, કેટલાંય ગરીબ માબાપોનાં બુદ્ધિશાળી ...બાળકોને વિદ્યાભ્યાસનાં સાધન સગવડોને અભાવે કાચી ઉમરમાંજ ...ધંધે ચડી ગરીબી સ્વીકારવી પડે છે.

દેશભરમાં જમીન ખેડી નીભાવ કરતા લોકો ૬૦ ટકા ઉપ-રાંત છે. આ લોકોને ઘણી મહેનતે અનાજ તથા કપાસ વગેરે બીજી વસ્તુઓ પેદા કરવી પડે છે; પરંતુ તેનો ઉપભોગ તેઓ પોતે પૂરતા પ્રમાણમાં કરી શકતા નથી! દરબારોને, જમીનદારોને કે વેપારી-ઓને અર્ધ ઉપરાંત ભાગ આપી દેવો પડે છે. પરિણામે મહેનત કરવા છતાં અને ધાન્યાદિ પકવવા છતાં ખેડુતો અને ખેતરમાં કામ કરતા મજુરો તો ભૂખેજ મરે છે! આના મૂળમાં પણ બેકારીજ રહેલી છે. અમેરિકા જેવા દેશોમાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોની સગવડથી નકામી જમીનને પણ સારી બનાવવામાં આવે છે; એ જમીનમાં જે જાતનો પાક લેવા ધારણા કરવાનું હોય તેને અનુકૂળ રસાય-ણિક ખાતર નાખવામાં આવે છે; છોડ, વેલા કે ઝાડોને નુકસાન કરનારાં જીવડાંનો વિજ્ઞાનની મદદથી નાશ કરવામાં આવે છે; જમીનમાંથી વધારેમાં વધારે, વહેલામાં વહેલો અને સારામાં સારો પાક લેવા એવાં સાધનો દ્વારા લઈ શકે છે. એટલે કે થોડી મહેનતે થોડી જમીનમાંથી પણ પુષ્કળ ઉત્પન્ન લઈ શકે છે. હિંદમાં બેકારીના કારણે એવાં સાધનોનો સર્વથા અભાવ છે.

[illegible]

ભૂતદયા અશોકની ધાર્મિક ભાવનાનું પ્રધાન સૂત્ર હતું, એટલે કોઈ પણ પ્રાણીને કષ્ટ સહન કરવું ન પડે તે માટે શક્ય તેટલી કાળજી રાખતો હતો. તેણે મુસાફરોની સગવડ માટે કાચી સડકો બંધાવી, બંને બાજુએ ઘટાદાર વૃક્ષો રોપાવ્યાં હતાં; ઠેરઠેર જળાશયોની સગવડ કરી તૃષાર્ત મનુષ્યને શક્તિ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. રસ્તામાં વિશ્રામસ્થળો બનાવરાવવા ઉપરાંત મુસાફરી કેટલી થઇ તેની મુસાફરને સમજણ પડે તે માટે અંતરદર્શક પથ્થરો દટાવ્યા હતા. વળી માંદા માણસો અને જનાવરો માટે પોતાના તેમજ પારકા રાજ્યમાં ઔષધાલયો ચાલુ કર્યાં હતાં. બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં જ્યાં ઔષધિ પ્રાપ્ત નહિ થતી ત્યાં તે વનસ્પતિ રોપાવતો અગર પોતાની પાસેથી મોકલાવતો. અશોકે નિયત કરેલી પ્રણાલિકાનુસાર ચાલનાં આવાં ઔષધાલયો અઢારમી સદી સુધી અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતાં. મિ. હેમિલ્ટન તેમના પુસ્તક "ભારતવર્ણન"માં લખે છે કે "આ પ્રકારનાં ઔષધાલયો સુરત ઈત્યાદિ સ્થળોમાં ઈ. સ. ૧૭૮૦ સુધી મોજુદ હતાં." આવાં ઔષધાલયો માટે એક શિલાલેખમાં લખેલું છેઃ—

"દેવપ્રિય મહારાજ પ્રિયદર્શીએ સામ્રાજ્યમાં સર્વત્ર અને પાડોશનાં રાજ્યોમાં બે પ્રકારનાં ઔષધાલયો ચાલુ કર્યાં છે. એક પ્રકારનાં મનુષ્યો માટે અને બીજાં પ્રકારનાં જનાવરો માટે. જ્યાં મનુષ્યો અને જનાવરો માટે યોગ્ય જડીબુટ્ટી નહોતી મળતી, ત્યાં મહારાજની આજ્ઞાથી રોપવામાં આવી છે અગર બહારથી મંગાવી રોપાવવામાં આવી છે. વળી તેમની આજ્ઞાથી માણસો અને પશુઓના ઉપયોગ માટે કૂવા ખોદાવવામાં આવ્યા છે."

આવી રીતે અશોકે બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાંતોને માન આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; તે સાથે બીજાઓને પણ પોતાના જેવા કરવા, [illegible] પ્રણાલિકાનુસાર ધર્મોપદેશકોને મોકલ્યા હતા. એક સ્થળે આવા ધર્મોપદેશકોની યાદી છે.

मज्झन्तिकः काश्मीर અને ગાંધાર (કાશ્મીર-કંદહાર)

महादेवः महिषमंडल (મહિસૂર)

रक्खितः वनवासी (કનડા)

योन-धम्मरक्खितः अपरान्तक [illegible]

मज्झिम. कस्सप. [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સુધારા તજવીજ કરવી.

(૪) મંદિરોમાં મૂર્તિઓને ભોગ ધરાવવાને નામે, શૃંગારસજાવટને નામે તથા તેને લગતી અન્ય જૂઠી જરૂરિયાતો અંગે કરવામાં આવતાં ધુમ્મલુટ ખર્ચો તદ્દન કાઢી નાખવાં.

(૫) ગુસાંઇનાં બાળકો, અન્ય સંપ્રદાયના ગાદીધારીઓ, આશ્રમો બાંધી બેઠેલા મહાત્માઓ અને આચાર્યો, ગાદીધારીઓ, ધર્માલયોના અધિષ્ઠાતાઓ તથા એવી અન્ય સંસ્થાના સ્થાપકો અને ચાલકોના અંગત ખર્ચપર અંકુશ મૂકવો.

(૬) અત્યારે અપાતો ગુલામી ઉપદેશ બંધ કરાવી, પ્રજા પ્રગતિને માર્ગે જઇ શકે તેવો ઉપદેશ આપવા ધર્માચાર્યોને ફરજ પાડવી.

(૭) ગરીબ લોકોનાં ચપળ બાળકોને કેળવણી આપવામાં આ પ્રજાકીય નાણાંનો ઉપયોગ કરવો.

(૮) ધાર્મિક સંસ્થાઓ પ્રજાના પૈસાથી પોષાતી હોવાથી તે તમામને પ્રજાકીય સંસ્થાઓ ગણવી.

(૯) મંદિરો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓની સુધારણા માટે પ્રજાકીય સભ્યોએ ધારાસભામાં વારંવાર લડત ચલાવવી અને કાયદા લાવવા.

(૧૦) આ સંસ્થાઓમાં સુધારો કરવા તેમજ તેમને પ્રજાકીય સંસ્થાઓ બનાવવાની મનોવૃત્તિ કેળવવા બંડખોર સાહિત્યનો પ્રજામાં પ્રચાર કર્યા કરવો.

(૧૧) ધાર્મિક સંસ્થાઓ સુધારવાની પ્રવૃત્તિને યુવકપ્રવૃત્તિનું આવશ્યક અંગ બનાવી દેવી.

(૧૨) જરૂર પડે તો આ લડતને અંગે સત્યાગ્રહ કરવા યુવકોને તૈયાર કરવા.

(૧૩) ધર્માચાર્યોનાં ધતિંગો અને પાપલીલાઓ દર્શાવતાં નાટકો રંગભૂમિપર ઉતારવાની યોજના કરવી.

(૧૪) વિષય-વિલાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા નાલાયક ધર્મગુરુઓની કુકર્મકથાઓ સત્ય હકીકતપરથી લખાને સીનેમાના સ્ક્રીનપર જનતાને બતાવવી.

(૧૫) યુવકોએ જ્યાં ત્યાંથી ને જ્યારે ત્યારે શોધી કાઢીને ધર્માચાર્યોના, સંત-મહંતોના અને મંદિરોના દેવાળાં બહાર લાવવાં.

(૧૬) મંદિરોમાં એકઠા થતા દ્રવ્યનો તેમજ ધર્માચાર્યો પાસેના દ્રવ્યનો કેવો ઉપયોગ થાય છે તે યુવકોએ તપાસતા રહેવું.

(૧૭) પાપી ધર્માચાર્યોની પ્રતિષ્ઠા તોડવા દરેક પ્રયત્નો કરવા.

(૧૮) લોકોને ધર્મનું ખરું રહસ્ય સમજાવવા તથા ધર્માચાર્યોના પાપાચારો જાહેર કરવા ખુલ્લા પ્રચારકાર્ય કરવું.

(૧૯) એ સંબંધના અનેકવિધ લેખોની પત્રિકાઓ વહેંચાવવી.

શાહ, શ્રી. ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી, ડૉ. રાજેન્દ્રલાલ, ડૉ. ભાંડારકર
વગેરે દેશી અને પરદેશી વિદ્વાનોએ જેમાં ૫૦-૬૦ વર્ષ
[illegible] ભારતવર્ષનો જ્વલંત ઇતિહાસ
[illegible] અને ભારતગૌરવ સમ્રાટ અશોકના કીર્તિ
[illegible] હિંદનું ગૌરવ [illegible] છે.

[illegible] નામના સ્થળેથી એક લેખ
[illegible] મહત્ત્વ
[illegible]

[illegible] નામના સ્થળમાં.

[illegible] નામના સ્થળમાં અને

[illegible] શિખરમાં.

[illegible] છે, આ શિલા
[illegible] છે. આ લેખમાં અને
[illegible]

અધિક ખીલી રહી છે, એટલી કદાચિત્ સંસારના અન્ય દેશોમાં નહિ હોય. અન્ય દેશોમાં તો કલાનું ધ્યેય જીવનના પાર્થિવ આનંદની તૃપ્તિમાં જ સમાયેલું છે. ત્યાં કલાની ગણના વિલાસની સામગ્રીમાં થાય છે. પરંતુ ભારતીય જીવન ધર્મમય રહ્યું છે. આધ્યાત્મિક ઉદ્દેશ્ય જ ભારતમાં કલાનું અવલંબન કરવામાં આવે છે. ધર્મ એ કલાની ચાલક શક્તિ છે. દાખલાતરીકે અજંતાનાં ગુફામંદિરો જુઓ. ઇતિહાસજ્ઞોને ખબર હશે કે, એ મંદિરો લગભગ સાત-આઠસો વર્ષો સુધી બરાબર રચાં છે. એની રચનાનું મૂળ કારણ બુદ્ધદેવપ્રતિ લોકોની પ્રગાઢ ભક્તિ હતી. એની ચાલક શક્તિના પ્રભાવથી એ કઠિન કાર્ય માત્ર સાત-આઠસો વર્ષમાં પૂર્ણ થઈ શક્યું હશે. એ મંદિર તૈયાર કરવામાં કેટલાયે ભક્ત ભિક્ષુઓએ સતત પ્રયાસ કર્યો હશે. તેમણે તે કાર્ય કેવા ધર્મભાવથી કર્યું હશે એ વિચાર કરવા જેવી બાબત છે. જરા તેમના ઉત્કટ પરિશ્રમ, અજેય અધ્યવસાય, અદ્‌ભુત ઉત્સાહ અને અનુપમ હસ્તલાઘવનું અનુમાન તો કરો! એ સર્વ તેમની અસીમ ભક્તિનું જ પરિપક્વ ફળ છે.

આ મંદિરોની સરળ કારીગરી જોઈને કેટલાયે લોક આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે. વળી એ ગુફામંદિરોની અંદર જે સુંદર ચિત્રો આલેખવામાં આવ્યાં છે તે તો ઘણાજ પરિશ્રમ અને હસ્તકૌશલ્યથી થયું હશે. આ સર્વ તૈયાર કરવામાં ચિત્રકારોને કેટલી કઠિનતા પડી હશે, એ વિચાર કરવાથી સ્પષ્ટ થશે. તાત્પર્ય એ છે કે, આ ગુફાઓને કલાની દૃષ્ટિએ કાપી એમાં ચિત્રો કોતરવાને માટે અદમ્ય અધ્યવસાય, અથાગ પરિશ્રમ તથા સાહસ, અદ્‌ભુત હસ્તકૌશલ્ય અને અપૂર્વ ધાર્મિક ઉન્માદની ખાસ આવશ્યકતા હતી. કેવળ પાર્થિવ લાભ અને વિલાસના પ્રલોભનથી એવું ચમત્કારપૂર્ણ કાર્ય કદાપિ [illegible] ન થઈ શકે. આ ઉપરાંત ગ્વાલિયર રાજ્યમાં બાગ, દક્ષિણમાં [illegible] ગુફામંદિર એ સર્વ પણ એજ પ્રકારનાં છે. આ દૃષ્ટાંતો સ્પષ્ટ થાય છે કે, ભારતીય ચિત્રકલાની સંચાલિકા શક્તિ [illegible] આધ્યાત્મિક ભાવના જ છે.

ભારતીય કલામાં આધ્યાત્મિક ભાવનાઓની જે વિલક્ષણતા [illegible] છે તેનો પાશ્ચાત્ય કલામાં સર્વથા અભાવ છે. અન્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

પરથી હૃદયનો ભાવ વ્યક્ત કરવો એ કલાકુશળ ચિત્રકારોએ કરી બતાવ્યું છે. વર્તમાન બંગાળી શૈલીના ચિત્રકારોનાં ચિત્રો પણ એજ પદ્ધતિનાં જોવામાં આવે છે.

વળી ભારતીય ચિત્રોમાં એક વિશેષતા છે. ચિત્રકારોની દૃષ્ટિ કંઇક અંશે વ્યાપક તથા દૂરદર્શી હોય છે, એ વાત જૂનાં ચિત્રો જોવાથી યથાર્થ રીતે સિદ્ધ થાય છે. વસ્તુતઃ ભારતીય કલામાં બાહ્ય-પ્રકૃતિનાચિત્રણને ગૌણ સ્થાન મળ્યું છે, ભારતીય કલાના સિદ્ધાન્તાનુસાર સૌંદર્ય બાહ્યજગતમાં ગણવામાં નથી આવતું, પરંતુ એનું આરોપણ આપણા અંતરાત્માદ્વારાજ બાહ્યજગતમાં થાય છે. આથી કરીને ભારતીય કલાનું શરીરશાસ્ત્ર સાધારણ શરીરશાસ્ત્રથી સ્વતંત્ર છે. એ પાર્શ્વ દૃષ્ટિના સાધારણ નિયમોને વશ નથી, કિન્તુ એ તો આધ્યાત્મિક જીવનની ભાવનાઓને સાંકેતિક રૂપમાં વ્યક્ત કરે છે. એ આધ્યાત્મિક જીવનની તૃપ્તિને માટે છે, વિલાસિતા કે ઉદ્દીપન-નિમિત્ત નથી. ભારતમાં કલાને અને ધાર્મિક જીવનને અત્યંત ગાઢ સંબંધ છે; એટલે કે કલાની ઉન્નતિ ધાર્મિક જીવનની ઉન્નતિની સાથેજ થઈ શકે છે. આ વાત પ્રાચીન ઇતિહાસોએ બરાબર સિદ્ધ કરી છે અને ભવિષ્યમાં પણ એમજ થશે.

("મુંબઈ સમાચાર" ૧૯૮૬ ના દીપોત્સવી અંકમાં
લેખકઃ—સ્વ. શાન્તિલાલ છોટાલાલ શાહ)

૧૭–રામાયણ અને તુલસીદાસજી વિષે ગાંધીજી

કેટલાક મિત્રો પૂછે છેઃ—

"રામાયણને આપ સર્વોત્તમ ગ્રંથ માનો છો, પણ સમજાતું નથી કે શાથી? જુઓ, તુલસીદાસજીએ ઓરતજાતિની કેટલી નિંદા કરી છે? વાલીવધનું કેવું સમર્થન કર્યું છે? વિભીષણના દેશદ્રોહની કેવી પ્રશંસા કરી છે? સીતાજી ઉપર ઘોર અત્યાચાર કરનાર રામને અવતારરૂપે વર્ણવ્યા છે. આવા ગ્રંથમાં આપ શું સૌંદર્ય જુઓ છો? કદાચ તુલસીદાસજીની કાવ્યશક્તિ ઉપર મુગ્ધ થઈને તો આપ રામાયણને સર્વોત્તમ ગ્રંથ નથી સમજતાને? જો એમજ હોય તો કહેવું પડશે કે, આપને કાવ્યપરીક્ષાનો કંઇ અધિકારજ નથી."

ઉપરના બધા પ્રશ્નો કંઇ એકજ મિત્રના નથી, પરંતુ જૂદાજૂદા મિત્રોએ જૂદાજૂદા સમય ઉપર પૂછેલા પ્રશ્નોનો આ સાર છે. જો આમ એક એક ટીકાપાત્ર વસ્તુને લઇને ટીકાકાર તો આખું રામાયણ દોષમય સિદ્ધ કરી શકાય; પણ એવી રીતે તો દરેક ગ્રંથને દરેક વ્યક્તિ દોષમય સિદ્ધ કરી શકાય. એક [illegible]

"વિરજા ગોપીના ઘરપર જ્યારે રાધા ગઈ, ત્યારે દામાથી ઝઘડો થએલો. દામાએ શ્રીરાધાને શાપ દીધો કે 'તું મૃત્યુલોકમાં જઇને જન્મ લે !' આથી રાધા ગોકુલમાં વૃષભાન ગોપને ત્યાં જન્મી ! જ્યારે રાધિકા બાર વર્ષની થઇ ત્યારે રાયાણ નામના ગોપ સાથે તેનું લગ્ન થઈ ગયું. તે રાયાણ યશોદાનો ભાઈ હતો, એટલે શ્રીકૃષ્ણનો મામો. એક વખત નંદજી બાળક કૃષ્ણને લઇને ગાયો ચરાવવા ગયા. એટલામાં ત્યાં રાધા પહોંચી. નંદે રાધાને કહ્યું કે 'તારા વિષે મેં ગર્ગથી સાંભળ્યું છે. આ પુત્રને લે અને જઇને તારો મનોરથ પૂર્ણ કર !' બાળક રાધાની ગોદમાં જતાંજ હસવા લાગ્યો. રાધા બાળક કૃષ્ણને લઇને દૂર ચાલી ગઈ, અને આલિંગન કરવા લાગી. રાધાએ રાસલીલાનું સ્મરણ કર્યું. એટલામાં એક મંડપ દેખાયો! રાધા ત્યાં ગઈ, ત્યાં સુંદર પુષ્પોની શૈયા ઉપર શ્યામસુંદર પડયા હતા ! તે જોઇને રાધા કામપીડિત થઈ ગઈ! શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું "હું તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ !" આ પ્રમાણે બંને વાતો કરતાં હતાં, એવામાં બ્રહ્મા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રાધા-કૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને આગ સળગાવી. બ્રહ્માએ બંનેનાં લગ્ન કરી દીધાં ! હવે બંનેમાં વિહાર થવા લાગ્યો. રાધાએ કૃષ્ણનું ચવાયેલું અને કૃષ્ણે રાધાનું ચવાયેલું પાન ખાધું !"

વાચકો ! આગળની લીલા એવી તો ભ્રષ્ટ ચીતરી છે, કે લખતાં પણ શરમ આવે છે.

શું આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો આદર્શ હતો ? શું કૃષ્ણ ભગવાને પોતાની મામી થાય તે રાધિકાથી વ્યભિચાર કર્યો ? ગીતાના જ્ઞાનની અમૃતધારા પાનાર શ્રીકૃષ્ણનું આવું અધમ જીવન કોઈ હિંદુ માનવા તૈયાર છે ? હાય, હાય, હિંદુઓ ! શરમ નથી આવતી ? પાપી વામમાર્ગીઓએ આવી અધમ કથાઓ લખીને લોકોને વ્યભિચાર કરતાં શીખવ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ પણ વ્યભિચારજ કરતા હતા, તો ભક્તો પણ તેમજ કરે. આવા ગોલોકની જુઠ્ઠી કથાઓ રચીને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના નામને કલંકિત કરીને વામમાર્ગીઓએ વૈષ્ણવ સંપ્રદાય ઉભો કર્યો ! ગોકુળિયા ગુસાંઇ ગોલોકની શા માટે પીપુડી ફૂંકે છે એ સ્પષ્ટ છે. વળી પોતાને કૃષ્ણસ્વરૂપ માને છે ! ભક્ત સ્ત્રીઓને ગોપીઓ માને છે, એટલે બસ ! વ્યભિચારનું પૂછવુંજ શું ? ચેતો હિંદુઓ ! ચેતો ! !

(તા. ૧૬-૧-૩૦ની 'પોલપત્રિકા'માં લેખકઃ-શ્રી. જીવરામ જોષી.)

એની વાત થઈ; પણ વાલીવધાદિના વિષયમાં એ મતોને સ્થાન હોઈ શકે. વિભીષણમાં તો હું કોઈ દોષ નથી જોતો. વિભીષણે તો પોતાના ભાઈ સાથે સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. વિભીષણનું દૃષ્ટાંત તો આપણને એ શીખવે છે કે, આપણા દેશ અથવા આપણા શાસકના દોષો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખવી અથવા તેને છુપાવવા એ દેશભક્તિને લજવવા જેવું છે. એનાથી ઊલટું દેશના દોષોનો વિરોધ કરવો એ સાચી દેશભક્તિ છે. વિભીષણે રામજીને સહાયતા કરીને પોતાના દેશનું ભલું જ કર્યું હતું. સીતાજીના પ્રત્યે રામચંદ્રજીના વર્તનમાં નિર્દયતા નહોતી, પણ એમાં રાજધર્મ અને પતિપ્રેમનું દ્વન્દ્વયુદ્ધ હતું.

જેના હૃદયમાં આ સંબંધી શુદ્ધ ભાવથી શંકા ઊઠે તેને મારી સલાહ છે કે, મેં અથવા બીજા કોઈએ કરેલા અર્થોનો તે સંતવત્ સ્વીકાર ન કરે. જે વિષયમાં હૃદય શંકાશીલ હોય તે છોડી દેવું. સત્ય, અહિંસાદિની વિરોધી લાગતી કોઈ પણ વસ્તુનો સ્વીકાર ન કરે. રામચંદ્રજીએ કપટ કર્યું હતું એટલે આપણે પણ કરીએ એવો વિચાર કરવો એ ઊંધો માર્ગ ભાળવા જેવું છે. એવો વિશ્વાસ રાખીને કે રામજીથી કદી કપટ થાય જ નહિ, આપણે આપણી [illegible] પૂર્ણપુરુષનું જ ધ્યાન ધરીએ, એટલે રીતે જે એમની પૂર્ણતા [illegible] કહેવાય તેનું જ મનન કરીએ. 'सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः' આ ન્યાયાનુસાર બધા ગ્રંથો દોષ ભરેલા છે, [illegible] હંસની જેમ દોષરૂપી નીરને કાઢી નાખીને [illegible] ગુણરૂપી [illegible] ગ્રહણ કરીએ. આ રીતે અપૂર્ણમાં પૂર્ણતાની કલ્પના [illegible], મનુષ્યોનું પુસ્તક હોવું; પણ એ અપૂર્ણતાનું [illegible] અને પવિત્રતા [illegible] [illegible] [illegible] પૂર્ણતા [illegible] [illegible] અને તે અસત્યાંશ છે.

'[illegible] [illegible] [illegible] "નવજીવન" [illegible]'

છે કે જેથી એને એમ ન લાગે કે પોતે કેદખાનામાં છે, તથા પોતાની સાથે માનવોચિત વ્યવહાર રાખવામાં આવતો નથી. ઝારશાહીના જમાનામાં કેદીઓને જે ભયંકર યંત્રણાઓ આપવામાં આવતી હતી, તેનું આજે નામનિશાન નથી. કેદી હમેશાં પ્રસન્નતા અને ઉમંગથી રહે છે. તે જેલને નરક માનતો નથી; પરંતુ એક પ્રકારનું સાધારણ સ્થાન માને છે. જેલજીવનમાં અને જેલબહારના સામાજિક જીવનમાં અંતર એટલોજ હોય છે, કે તે જેલની ચાર દિવાલમાં બંધ રહે છે, ને જેલના જે થોડા સરખા નિયમ છે, તે પાળવા પડે છે; છતાં પણ જેટલી સ્વતંત્રતા અને સુગમતા એને પ્રાપ્ત છે, સંભવતઃ સંસારના કોઇ દેશના કારખાનાના મજુરોને પણ એટલી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત નહિ હોય. તેઓ પોતાને અધોપતિત યા સમાજને માટે બારરૂપ ગણતા નથી, પરંતુ પોતાને એક શ્રેષ્ઠ નાગરિક બનાવવાની આશા રાખે છે. પ્રાયઃ એવા બનીને નીકળે પણ છે. જેલખાનામાં નાની નાની ઓરડીઓ નહિ, પણ મોટા મોટા ઓરડાઓ હોય છે, જેમાં કેદી સૂએ છે ને રહે છે, એક ઓરડો દશથી વીસ કેદીઓને સુવા લાયક હોય છે. આ શયનાગારોમા રાત્રે કે દિવસે તાળું મારવામાં આવતું નથી. કેદી એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં ઘણી મઝાથી જઇ શકે છે. તેઓ પરસ્પર મન ચાહે તે વાત પણ કરી શકે છે. સાથે લખવા વાંચવાની, બીડી પીવાની અને કસરત કરવાની પણ પૂરી સ્વતંત્રતા છે. કેદીનાં સગાં અથવા મિત્ર જેટલા ચાહે તેટલા રૂપિયા કેદીને મોકલી શકે છે. જેલમા કામ કરતી વખતે એમની પાછળ કોઇ હથિયારબંધ સિપાઇ પણ રહેતો નથી. એમના ઓરડાઓ ચિત્રો આદિથી શણગારાયેલા રહે છે. ઓરડામાં રેડીઓ પણ હોય છે. એમની પાસે ગાવા–વગાડવાનાં સાધનો પણ રહે છે. આ બધી સુગમતા અને ચીજો કેદી ખુદ પોતાની જેલની કમાણીથી યા તો પોતાની કાર્યકુશળતાથી પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેલમા પ્રાયઃ સુંદર સુંદર બગીચાઓ પણ હોય છે, જેમની ક્યારીઓમાં અનેક પ્રકારના સુગંધિત સુમનો કેદીઓને સદા આનંદિત કરે છે. કેદી જેલમાં સ્વયં ફુવારાના સ્નાનાગાર પણ બનાવી લે છે. આનંદની સાથે ત્યાં સ્નાન કરે છે. અહીંના કેદીઓને જે ખોરાક મળે છે તેમા અને જેલ બહારના સાધારણ આદમીઓના ખોરાકમાં કશો અંતર હોતો નથી. [illegible] માલુમ કેદીને [illegible] તો કેદી તેના માટે [illegible] પડે [illegible] પસંદ કરી શકે છે [illegible] આવશ્યકતાનુસાર [illegible] રાખે છે [illegible] [illegible] પણ [illegible] શકે છે [illegible] પણ કરી શકે છે

મિત્ર—"સબોં કો તુમ અપને સમાન સમઝો. અનુભવ કરો કિ સબ જીવોં કો સુખ-દુઃખ હૈ. તભી સબોં કો સુખી કરને કી [illegible]

[illegible]

રજા મળે છે. તે દિવસે એ શહેરમાં અથવા પોતાને ઘેર પણ જઈ ફરી હરી શકે છે. પોતાનાં બાળકો સાથે રહી શકે છે. ગરમીના દિવસોમાં કેદીઓને બે અઠવાડિયાંની રજા મળે છે. એ સમયે પણ તેઓ મમે ત્યાં જઈ શકે છે. કેદી જો ખેડુત હોય, તો તેને ફસલના દિવસોમાં એ ૧૫ દિવસની રજા મળે છે. સારી વર્તણુકવાળા કેદીને કંઈક વહેલા પણ છોડી દેવામાં આવે છે. લોકોને એ ઘણી શંકા થાય છે, કે જે કેદીઓને રજા આપવામાં આવે છે, તેઓ નાસી જતા હશે; પણ આવા દાખલા બહુ ઓછા બન્યા છે. વધારે બને પણ શી રીતે ? જેઓના ઉપર અધિકારી આટલો વિશ્વાસ મૂકે છે! જેલના કેટલાક ભાગોનો પ્રબંધ સુદ્ધાં એમનાજ હાથોમાં હોય છે અને જેમનાં જીવનને સદાચારમય, ઉન્નતિશીલ અને સુખમય બનાવવાને માટે સરકારના તરફથી વધુ ને વધુ પ્રયત્નો થતા જાય છે તે કેદીઓની પોતાની આવી સરકાર સાથે વિશ્વાસઘાત કરવાની હિંમત શી રીતે ચાલે ?

અજાયબ ઘરોમાં-હાથકડી

અહીં કોઈપણ કેદીને હાથકડી પહેરાવવામાં આવતી નથી. કેદીને જેલબહાર લઈ જવામાં આવે, તોપણ બેડી કે હાથકડી નાખવામાં આવતી નથી. ઝારશાહીના વખતના હાથકડી-બેડીઓ ફક્ત ત્યાંના અજાયબઘરોમાં બંધ છે.

સજા અને સખ્તાઇ

અહીં બારેમાં બારે ગુન્હેગારને દશ વર્ષ સુધીજ કેદ કરવાની સજા થાય છે. મૃત્યુદંડ તો કોઈને દેવામાં આવતોજ નથી. રાજવિદ્રોહના ગુન્હેગારોને કંઈક વધુ સજા-દેશનિકાલ આદિ-જરૂર કરે છે. અહીંના વૉર્ડરો સદા હથિયારવિના રહે છે. એટલે સુધી કે એમના હાથમાં લાકડી સુદ્ધાં રહેતી નથી. સખ્તાઇનું તો અહીં નામ નથી. દરેક પ્રકારથી કેદીને સુખી અને પ્રસન્ન રાખવાની કોશીશ કરવામાં આવે છે.

ઉપસંહાર

હિંદ જેવા ગુલામ દેશની જેલોની તુલના તો રશિયા સાથે કરી શકાય એમ નથીજ. હિંદની જેલ એટલે સાક્ષાત્ નરકકુંડ! હિંદના ઉદ્ધારક અને સ્વાર્થત્યાગી નેતાઓ સાથે તો જેલોમાં વધુ બીભત્સ તથા પાશવિક વ્યવહાર થાય છે. આપણા દેશના ગુન્હેગારો જેલમાં જઈ ઉન્માદહીન, મૂર્ખ, રોગી તથા દુઃખી થઈ નીકળે છે. રશિયન જેલમાંથી કેદી શિક્ષિત, સુધારક, રાજનીતિજ્ઞ, સમાજોદ્ધારક ને ઉદ્યમી બનીને નીકળે છે. આ છે સોવિયેટ રશિયાની આર્થિક અને રાજનૈતિક નીતિ;

(હિંદી ઉપરથી તા. ૯-૩-૧૯૩૦ ના "ગણમિત્ર કેસરી"માં લેખક-શ્રી. રમણજી મ. દેસાઈ)

धर्मं शरणं गच्छामि, संघं शरणं गच्छामि, बुद्धं शरणं गच्छामि

સબ પ્રાણિયોં કો નિરુદ્વેગ ઔર સુખી કીજીએ. તથાગત કે ઉપદેશોં કા પ્રચાર કીજીએ. ઇસસે આપ અમર હો જાયંગે—આપકે સબ કલંક મિટ જાયંગે. ઉપગુપ્ત કી દીક્ષા સે અશોક કો નવજીવન-લાભ હુઆ.

વહ દિન ઈતિહાસ કા એક સ્મરણીય દિન થા. ઉસ દિન સમ્રાટ્ અશોક કે હૃદય સે જો કરુણા-મૈત્રી કી ધારા પ્રવાહિત હુઈ થી ઉસને બહુત દિનોં તક ભારત મેં વ્યાપ્ત હો જીવ કા દુઃખ દૂર કર અશોક કો અમરત્વ પ્રદાન કિયા.

(હિંદી માસિક "સરસ્વતી"ના એક અંકમાંનો શ્રી. નલિનીમોહન સાન્યાલ ભાષા-તત્ત્વ-રત્ન, એમ. એ. નો અનુવાદ.)

૨૩—"बीक छेज नहि."

નાનો સરખો એક છોકરો હતો. બહુ નાનો. છેક ઢીંગલા જેટલો નહિ, તોપણ ચારજ વરસનો.

એક નાના સરખા ગામડામાં રહે. એને ઘેર ચાર ભેંસ. એટલે એ તો સવારસાંજ દૂધ, છાશ ને દહીં ખાય-પીએ ને મઝા કરે. સવારે રમે, સાંજે રમે, બપોરે પણ રમે. એક ઘડી પણ ઘરમાં બેસેજ નહિ.

એ નાનો હતો ત્યારે એના બાપ મરી ગયેલા. બહુ નાનો હતો. એના બાપા મરી ગયા ત્યારે તો એને હસવું આવતું હતું. એને નહિ ભાઇ કે નહિ બહેન. એટલે એકલો એની બા સાથે રહે.

એની ફોઇએ એનું નામ બહાદૂર પાડેલું.

ને બહાદૂરભાઈ હતા પણ બહાદૂરજ હો ! એ નાનો હતો ત્યારે એની બાએ વિચાર કર્યો કે, બધાં છોકરાં બીકણ બહુ હોય છે. જો હું બહાદૂરને બીક એ શબ્દજ ન સંભળાવું તો એ એવો બીકણ ન બને. આમ વિચારીને બાએ એને 'બીક' શબ્દજ સંભળાવ્યો નહિ.

એટલે બહાદૂરભાઈ તો અંધારામાં ગમે ત્યારે જાય. રાત પડી હોય તોપણ અંધારામાં રમ્યા કરે. બીક શું તે તો એને ખબરજ નહિ. એટલે બહાદૂરભાઈ તો એટલા બહાદૂર થયા કે જ્યાં જતાં એની બાને બીક લાગે ત્યાં આગળ બહાદૂરભાઈ તો રમતા રમતા ચાલ્યા જાય !

એમ કરતાં બહાદૂર તો મોટો થયો. સાત વરસનો થયો તોયે બીક શું તે ન જાણે.

× મહામહિન્દ, ઇત્તિય, સંબલ, ભદ્રસાલક: સિલોન.

આ ઉપરાંત અશોકે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓના નેતૃત્વ નીચે ચાલ, પાંડ્ય, કેરલપુત્ર (મલબાર કોસ્ટ) અને સતિયપુત્ર (માંગલોરની આસપાસનો પ્રદેશ) વગેરે હિંદમાંનાં દ્રાવિડ રાજ્યોમાં તથા મિસર, સીરિયા, મેસીડોનિયા વગેરે હિંદ બહારનાં રાજ્યોમાં ધર્મોપદેશકોને મોકલ્યા હતા. આ લોકો જે દેશમાં જતા તે દેશના રાજાને મળી ધર્મપ્રચાર કરતા.

એક લેખમાં તરવારના બળે વિજય મેળવવાની અપેક્ષા કરતાં ધર્મદ્વારા વિજય મેળવવો તે ઉચ્ચતર છે એમ બતાવતાં કહ્યું છે કે "...... પરંતુ દેવપ્રિયને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, સૌથી પ્રધાન વિજય ધર્મદ્વારા મેળવેલો વિજય છે; અને એ વિજય દેવપ્રિય પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલ છે. પોતાના સામ્રાજ્યમાંજ નહિ પણ પોતાના પાડોશીના દેશ જે છસો માઈલ દૂર છે, જ્યાં યવનરાજ અંતિયોક (સીરિયા-નરેશ એન્ટિઓકસથિયાસ) રહે છે ત્યાં સુધી અને તેથીય આગળ તુરમય (ટાલેમી ફિલાડેલ્ફાસ મિસરના રાજા) અન્તિકિની (એન્ટિગોનસ ગોનેટસ, મેસીડોનિયાનો રાજા), મક (સિરીનનો રાજા મગસ) અને અલીકસુંદર (એપેરિસનો રાજા એલેક્ઝાન્ડર) એ ચાર રાજાઓ છે ત્યાં, અને દક્ષિણમાં તંબપન્નિ (તામ્રપર્ણી, લંકા) સુધી, જ્યાં ચોડ અને પંડ રહે છે ત્યાંસુધી, અને જ્યાં 'હિડરાજ' રહે છે ત્યાંસુધી પણ અશોકનું ધાર્મિક સામ્રાજ્ય છે. વિશો, વજ્જીઓ, યવનો, કંબોજો, ભોજો, પ્રતિનિકો; આન્ધ્રો, પુલિંદો એ સર્વ લોક અશોકનો ધર્મવિષયક ઉપદેશ માન્ય કરે છે. જે લોકો પાસે દેવપ્રિયના દૂત નથી પહોંચી શક્યા, તેવાઓ પણ તેના ધર્મનું પાલન કરે છે, (જ્યારે તેની-દેવપ્રિય અશોકની-ધર્માનુકૂળ આજ્ઞાઓ અને શિક્ષાઓ મળે છે) અને ભવિષ્યમાં કરશે......"

સમ્રાટ અશોકનું ધર્મપ્રચારનું ક્ષેત્ર કેટલું વ્યાપક હતું તે આ લેખ ઉપરથી સમજાય છે. વળી અશોક દેશપરદેશ ધર્મપ્રચારો: પ્રાપ્ત કરીનેજ શાંત નહોતો રહ્યો. તેણે પોતાના સામ્રાજ્યમાં જ્યાં લોકોની આવજાવ વિશેષ હોય ત્યાં લેખો કોતરાવ્યા હતા. આ લેખો તે સમયની લોકવાણીમાં લખાયેલા હોઈ સામાન્ય વાચકને સુગમ્ય છે. આ લેખો મહાન શિલાઓ ઉપર, ગુફાઓની દિવાલો ઉપર અને પાષાણસ્તંભો ઉપર કોતરેલા છે અને હજી હયાત છે. મિ. પ્રિન્સેપ, જનરલ કનિંગ્રામ, મિ. વિન્સેન્ટ સ્મિથ, ડૉ. ભાઉ

× આ ઉપરાંત અશોકે પોતાના [illegible] મહેન્દ્રકુમારને સિંહલદ્વીપમાં મોકલ્યો હતો. આમાં મહેન્દ્રકુમારને સંપૂર્ણ વિજય મળ્યો હતો [illegible] [illegible] હતો અને [illegible] ત્યાં [illegible] ધર્મના [illegible] છે

પણ તું ના પાડે છે !

પણ એ વાત એ જાણી જાય છે અને ડાળેથી ખસી જઇ અગાસી ઉપર ઉંચે આવીને ઉભો રહે છે.

તે હું તને બતાડું છું ત્યારે તું કહે છે "મારાથી એ તને ન લાવી દેવાય. એ તો વાદળમાં બહુ ઉંચે લટકે છે."

પણ તું જોતી નથી બા! કે અગાસીથી એ થોડોજ ઉંચો છે. જો તું અગાસીમાં ઉભી રહે અને તારી ખાંધે ઉભો રાખી મને ઉંચો કરે તો હું એને પકડી લઉં; પણ તેમ કરવાની તું ના પાડે છે!

પણ અગાસીમાંથી હું એને પકડી લેવાનો છું એ વાત એ જાણી જાય છે અને અગાસીએથી ખસી જઇ પાછો સંતાઇ જાય છે.

એ કયાં ગયો એ જોવા હું પાછલી બારીએ જાઉં છું, ત્યારે એ પેલા તળાવમાં નાહવા ઉતરેલો હોય છે.

તને હું તે બતાડું છું અને કહું છું "ચાલો બા! તળાવે જઇ હોડીમાં બેસી આપણે એને પકડી લઇએ."

ત્યારે તું કહે છે "અરે ગાંડા ! એ ચાંદો નથી, પડછાયો છે. આપણાથી એ ન ઝલાય."

પણ તું જોતી નથી બા! કે પાણી ઉપર એ કેવો થોભી રહ્યો છે !

જૂઠું જૂઠું કહીને તું મને પટાવી રહી છે એ હું સમજું છું; પણ હમણાં હું બહુ નાનો છું એટલે મારાથી એ નહિ પકડાય; પણ જયારે તારા જેવડો હું મોટો થઇશને બા! ત્યારે ચાંદાને અગાસી ઉપરથી કે આંબાની ઘટામાંથી અગર તો જયારે એ છાનો-માનો તળાવમાં નાહવા ઉતરશે ત્યારે એને પકડી લઈશ. અને મારી પેટીમાં પૂરી રાખીશ; કહે, ત્યારે તું મને શું કરીશ બા ? પણ સવારમાં એ કયાં જતો હશે બા ? તું કહે છે "એ તો તળાવમાં ડૂબી જાય છે." પણ તું ખોટું કહે છે બા! જો એ ડૂબી જતો હોય તો પાછો રાતે આપણા ઘરની સામે કયાંથી આવે ?

વળી કેટલા બધા દિવસ સુધી તો એ દેખાતોજ નથી. કોઇક ઠેકાણે સંતાઈ રહે છે.

શુ એ જાણી જતો હશે બા ! કે હું એને પકડી લેવાનો છું ?

("બાલમિત્ર"માં લખનાર:-શ્રી. ભાઇલાલ વ. બક્ષી)

(૧૦) મેરઠ.

(૧૧) પ્રયાગ.

(૧૨) લોરિયા અરારાજ.

(૧૩) નંદગઢ.

(૧૪) રામપુરવા.

આ સિવાય સાંચીમાંથી એક સ્તંભ મળ્યો છે. એમાં અશોકે નીતિનિયમથી ચાલવાનો, દયા, સત્ય, ઉદારતા, પવિત્રતા વગેરે સદ્ગુણોનો વિકાસ કરવાનો ઉપદેશ દઈ બતાવ્યું છે કે, દરેક મનુષ્યે આત્મનિરીક્ષણ કરી પાપકર્મોથી બચવું જોઈએ, હિંસા ન કરવી જોઈએ અને વસુધૈવ કુટુંબકમ્‌ની ભાવના કેળવવી જોઈએ.

વળી "રાણીનો આદેશ" નામનો એક શિલાલેખ મળ્યો છે. એ લેખ અશોકની મહારાણી ચારુવાકીના કહેવાથી છે. ચારુવાકી પોતે બૌદ્ધધર્મમાં અશોક જેટલી શ્રદ્ધા રાખતી અને પ્રજામાં સાચો ધર્મ પ્રવર્તે તે માટે ઉત્સુક રહેતી.

ઉપરાંત ગુફાઓની ભીંતો ઉપરથી પણ લેખો મળી આવ્યા છેઃ–(૧) નાગાર્જુની પર્વતનો લેખ, (૨) કટકની દક્ષિણે ખંડગિરિનો, (૩) મધ્ય પ્રાંતમાં રામગઢની ગુફાનો.

અશોકની અન્ય ધર્મોપ્રત્યેની સહિષ્ણુતા દર્શાવતો એક લેખ છે. તેમાં લખ્યું છે કે "દેવપ્રિય મહારાજા અશોક સર્વ ધર્મના મનુષ્યોનો, તપસ્વીઓનો અને ગૃહસ્થોનો દાન–માનથી સત્કાર કરે છે. કારણ ? એટલા માટે કે, સર્વ લોકોમાં મૂળ વાતની વૃદ્ધિ થાય; પણ મૂળ વાતની વૃદ્ધિ કયા પ્રકારે થઈ શકે ? પોતાની જીભને સ્વાધીન રાખતાં. પોતાના મતનો અનાદર અને અન્યના મતની ઉપેક્ષા સામાન્ય વાતોમાં ન કરવી જોઈએ. મહત્ત્વની વાતોમાં પણ નમ્રતાથી કામ લેવું જોઈએ. આમ કરવાથી પોતાના મતની પ્રતિષ્ઠા વધે છે અને બીજાના મતનું કલ્યાણ થાય છે. એમ નહિ કરવાથી પોતાના મતને હાનિ અને બીજાના મતની ક્ષતિ થાય છે. આમ શાથી ? જે માણસ પોતાના મતનો આદર કરે છે અને એ આદરને કારણે એમ કરવાથી (જીભ છૂટી મૂકવાથી) મારા મતનું હિત થશે એમ વિચારે છે, તે વસ્તુતઃ પોતાના મતને ભયંકર નુકસાન કરે છે. આથી આત્મસંયમજ પ્રશંસનીય છે. એમ શાથી ? લોકોએ એકબીજાના મતને સાંભળવો જોઈએ–પ્રેમથી સાંભળવો જોઈએ. કારણ કે દેવપ્રિયની એવી ઇચ્છા છે કે, સર્વ મતના લોકો ધાર્મિક બને અને પવિત્ર સિદ્ધાંત રાખે, ગમે તે મતનો અનુયાયી હોય તેને કહે કે, સર્વ સંપ્રદાયના લોકોમાં મૂળ વાતની ભારે વૃદ્ધિ થાય તેના જેટલા (કિંમતી) દાન–માનને દેવપ્રિય સમજતો નથી."

આનું નામ સહિષ્ણુતા ! આનું નામ સાચી ધર્મભાવના !

રાષ્ટ્રીય ચિહ્ન જોઈ અમારામાં દેશાભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે. અમે એના કપડા કે લાકડાપર નથી મરતા; પરંતુ તે ભાવ માટે મરી મીટીએ છીએ.'

મેં કહ્યું—'જુવાન મિત્ર ! જનોઈ અને ચોટલીનો પુરાણો ઇતિહાસ ભૂલી ગયા છો? મુસલીમ બાદશાહો હિંદુઓને કરાવતા જનોઈ અને ચોટલીના ઢગલા કરતા તે કાળ શું ભૂલી ગયા છો! મુસલીમ ઇતિહાસિકોએ એનું રસમય વર્ણન નથી કર્યું? રાજપૂત યોદ્ધાઓ શિખા અને સૂત્રની રક્ષા માટે સૈનિકોને રણાંગણમાં [illegible] નહોતા મરાવતા? જે ભાવ તમે આજે ઝુંડામાં નાખ્યો છે તેજ ભાવ શિખા ને સૂત્રમાં હતો.'

વાત આગળની ચાલી તેમ તેમ મારા મિત્ર વિચારમાં પડતા ગયા.

મેં આગળ ચલાવ્યું: (હસતાં હસતાં) 'જનોઈ અને ચોટલી માટે [illegible] કેસરિયાં કરેલાં તે દાખલા તમે શું ભૂલી ગયા? તે વેળા જનોઈ અને ચોટલી હિંદુસમાજનાં રાષ્ટ્રીય ચિહ્નો હતાં. આજે જેમ જવાહિરલાલ નેહરૂ રાષ્ટ્રીય ઝુંડાના રક્ષણ માટે [illegible] બનાવે છે, તેટલીજ હિંદુઓ, તે રાષ્ટ્રીય ચિહ્નોની રક્ષા [illegible] હતા. મારા ક્રાન્તિકારક નવયુવક મિત્ર! તમે જ્યારે જનોઈ અને ચોટલીની હાંસી કરી [illegible] ચિહ્નો [illegible] જે ઇતિહાસ [illegible] જે ભાવ આજ [illegible] ચિહ્નોમાં નથી.'

[illegible]

નથી માનતું. પ્રમાણ પણ માનવા જેવું હોવું જોઈએ. વામપંથીઓએ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના જીવનનું પ્રમાણ આપીને પોતાનો દુષ્ટ આશય પૂર્ણ કર્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના જીવનની લીલાના નામે અનેક કુકર્મો ફેલાવ્યાં. પ્રમાણમાટે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનું જીવનજ એવું ચીતર્યું ! 'બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ' નામનો એક ગ્રંથ લખીને તેમાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનું જીવન આલેખ્યું છે. એ પરથી લોકોને બતાવ્યું કે 'જુઓ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આમ લીલા કરી છે !' એ 'બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ'ના કર્તા ઠોકી બેસાડયા વ્યાસ, એટલે લોકો જલદી ફસાયા ! વ્યાસ ભગવાન એક મહાન પુણ્ય પુરુષ, એમનો લખેલો ગ્રંથ માન્યજ હોય, એટલે જલદી પ્રચાર થાય ! પરંતુ વ્યભિચારીઓની એ પ્રપંચબાજી છે. શ્રીવ્યાસ ભગવાન કદી એવું અપવિત્ર, કુકર્મ ફેલાવનાર, અશ્લીલ પુસ્તક લખેજ નહિ. 'બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ'માં હજારો ગંદી વાતો ભરી છે. પાપી વામપંથીઓએ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના નામે કેવી કુકર્મજાળ ફેલાવી તે વાચક સ્વયં જાણી શકશે.

એક વખત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગોલોકમાં રાસ રમતા હતા:—

"રાધિકાની સાથે સંભોગ કરતાં શ્રીકૃષ્ણ એટલા આનંદમગ્ન હતા, કે તેમને પોતાનું પારકું કંઈ યાદ ન રહ્યું ! બીજી એક ગોપી વિરજા હતી. રાધિકાને પૂછયા વગર શ્રીકૃષ્ણ વિરજાને ઘેર વ્યભિચાર કરવા દોડી ગયા. તેની સાથે ખૂબ વિહાર કર્યો. સંભોગ કરતાં કરતાં વિરજાને મૂર્છિત કરી દીધી. એટલામાં રાધાને ખબર પડતાં ત્યાં આવી. દામા નામનો રખેવાળ દ્વારપર હતો. રાધાથી એને ઝઘડો થયો. કોલાહલ સાંભળતાં શ્રીકૃષ્ણ ભાગી ગયા. વિરજા ભારે શરમને લીધે કોટી યોજનની નદી બની ગઈ !

વિરજાને કિનારે ઉભા રહી, શ્રીકૃષ્ણ ખૂબ જોરથી રોવા લાગ્યા, કે 'તારા વિના હું જીવી શકું ? એટલા માટે નદીની દેવી બનીને તું મારી પાસે આવ !' વિરજા સ્ત્રી બનીને પાછી આવી ગઈ અને શ્રીકૃષ્ણ એના સાથે ફરીને વિહાર કરવા લાગ્યા. એનાથી ગર્ભ રહ્યો દિવ્ય સો વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યા બાદ સાત છોકરા જન્મ્યા !"

આ "બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ"ના કથા છે. ગોલોકમાં આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની લીલા છે.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ' આવી કથાનો રચનાર કેવો હશે જોઈએ ! વ્યભિચાર વિના બીજી કોઈ પણ વાત નથી ! જરા જુઓ તો આ વ્યભિચારનું વર્ણન છે ! શું કૃષ્ણ ભગવાન [illegible] વ્યભિચાર કર્યો કરે છે ? દિવ્ય સો વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કરવું કેવું [illegible] છે ! [illegible] [illegible] છે. પરંતુ [illegible] [illegible]

તેરા રંગ-રૂપ, વેશભૂષા ધારણ કિયે હુએ અનેક મહાત્મા મિલે પર તૂ ન મિલા.

મૈંને સુના થા, તૂ નદિયોં કે પ્રશાન્ત તટોં પર, પર્વતોં કી ગહન ચોટિયોં પર, ગંભીર ગુફાઓં મેં, વન-ઉપવનોં કે એકાન્ત નિકુંજોં મેં રહતા હૈ! સઘન બન કી [illegible] પક્ષિયોં કે સાથ ખેલતા હૈ, ગંગા-યમુના કે તરલ તરંગોં મેં ક્રીડા કરતા હૈ; સુંદર સુંદર પક્ષિયોં કે મધુર શબ્દોં કે સાથ અપની મુરલી કી તાન મિલાતા હૈ! મૈં ઇન સ્થાનોં મેં બડે ચાવ ઔર [illegible] કે સાથ ગયા, પરંતુ વહાં ભી તેરે દર્શન ન હુએ.

ભગવન્! મૈં તેરે પીછે પીછે જાતા હૂં ઔર તૂ દૂર ભાગતા હૈ [illegible] જો તેરે દર્શન ન હોંગે, તો મુઝે ન [illegible] તૂ સર્વવ્યાપક હૈ, તૂ દૂર બગલ હાજર નાજર હૈ [illegible] નહીં હૈ! સંસાર મેં કોઈ સ્થાન નહીં હૈ, [illegible] ફિર તૂ મિલતા ક્યોં નહીં? ક્યા મૈં [illegible] નહીં? ક્યા તેરા ઠિકાના મુઝે ઠીક માલૂમ નહીં? [illegible] હૃદય મેં તેરી ભક્તિ નહીં? ક્યા મૈં શુદ્ધ ભાવ સે તેરી [illegible] નહીં કરતા? ક્યા મુઝમેં સચાઈ નહીં? કુછ [illegible] તૂ વિદ્યમાન હૈ! યજુર્વેદ મેં ભી આયા હૈ—

तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वन्तिके
तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૨૧–શ્રીકૃષ્ણ વ્યભિચારી ને દારૂડીઆ હતા?

તા૦ ૬-૨-૩૦ ની "પોલ પત્રિકા"માં "શુદ્ધ વૈષ્ણવ"ની સહીથી શ્રીકૃષ્ણે ગોલોકમાં અર્જુનને અર્જુની બનાવીને એ અર્જુની સાથે ખૂબ રમણ કર્યાની આખ્યાયિકા પદ્મપુરાણમાં હોવાનું નામ માને કૌલાચારનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે, તેજ રૂપથી પ્રકૃતિ, વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, ધર્મ, સરસ્વતી, લક્ષ્મી, દુર્ગા, સાવિત્રી આદિની ઉત્પત્તિ વૈષ્ણવોનો માલ મસાલો ભરવાના ખજાનારૂપી "બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ"માંના બ્રહ્મખંડના બીજા અધ્યાયમાં કોઈએ ઘુસાડી દીધાનું ભાસે છે, બાકી શ્રીમદ્‌ભાગવત તથા વિષ્ણુ અને પદ્મ આદિ પુરાણોમાં શ્રીકૃષ્ણને વિષ્ણુના અંશાવતાર સ્પષ્ટ રીતે આલેખ્યા છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો સ્વામિનીજી–રાધિકાજીને શ્રીકૃષ્ણ કરતાંએ અધિક માને છે. તે રાધિકાજીના સંબંધમાં પદ્મપુરાણના પાતાલ ખંડના ૮૩ મા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ સાથેની દોસ્તીના સંબંધમાં એટલું બધું અશ્લીલ–બીભત્સ વિવેચન છે, કે તે સાર્વજનિક રીતે લખતાં લજ્જા આવે ! રાધિકાજી એક ગોપની સધવા સ્ત્રી છતાં સદર અધ્યાયના ૨૯ મા શ્લોકમાં દર્શાવ્યા મુજબ "રાધિકાજી સ્નાનાલંકાર કરી રહ્યા પછી યશોદાજીએ મોકલેલ સખીજનો રાધિકાજીની સાસુને સમજાવીને રાંધવાના નિમિત્તે નંદરાયજીના ઘરમાં આવીને સંતુષ્ટ થઈને શ્રીકૃષ્ણને માટે પાક કરીને ભોજન કરાવે છે !" સદર અધ્યાયના ૨૯ મા શ્લોકથી ૭૭ મા શ્લોક સુધી શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકાજી વચ્ચે થયેલી લીલા દર્શાવી છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેવા ગીતાજીના ઉપદેષ્ટાને પદ્મપુરાણ–બ્રહ્મવૈવર્તક પુરાણ, વિષ્ણુ પુરાણ, ભાગવત આદિમાં વ્યભિચારી અને દારૂડીઆ ચીતર્યા છે એ વિશ્વાસ બેસવાનનું કામ નથી; પરંતુ કોઈ વામાચારી કે કૌલાચારી અને પુષ્ટિમાર્ગીઓએ વ્યભિચારલીલાને પોષવા માટે એવી આખ્યાયિકાઓ ઘુસાડી કેમ દીધી ન હોય ? સદર અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણને ગાયો લઈને વનમાં જતા જોઈને પુષ્ટિમાર્ગીઓની સ્વામિનીજી રાધિકાજી પોતાના સાસુસસરા વગેરે આપ્ત ગુરુજનની વંચના કરીને વનમાંથી પુષ્પો લાવવાને નિમિત્તે વનમાં જઈ પોતાના પ્યારા કૃષ્ણ સાથે લંપટાઈથી વ્યભિચાર કર્યાની હકીકત છે, અને વળી લખે છે કે "દિવ્ય આસનમાં બિરાજીને શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકાજી બંને મધુપાન કરતા હતા–એ મધુપાનની નિશાથી બેહાલ થઈ જવાથી એક બીજાના હાથ પકડીને પરાધીન દશામા (कामबाण-वशं गतौ) રમણ કરવાની ઇચ્છાથી વનના કુંજમા પ્રવેશ કર્યો" અને બંનેએ લંપટતાથી મસ્ત બનીને રમણ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

જિન્હોંને સબ જીવોં કે દુઃખ કી જ્વાલા નિવારણ કી હૈ, ઉન્હીં ભગવાન તથાગત (બુદ્ધ) ને હી તુમ્હારે નરક કી જ્વાલા ભી બુઝાઇ હૈ. મંગલ હો, મહારાજ!

અશોક—મંગલ કૌન ચાહતા હૈ, ભિક્ષુ! મૈં આનંદ ચાહતા હૂં. મનુષ્યો કો નરકયાતના દે કર મૈં બડા આનંદ પાતા થા. તુમને ઉસ આનંદ મેં બાધા ક્યોં દી?

ભિક્ષુ—મહારાજ! જીવ કે પ્રતિ કરુણા કરો. ઇસસે તુમકો સૌગુના આનંદ મિલેગા. ભગવાન તથાગત જીવ કે પ્રતિ મૈત્રી તથા કરુણા કા સંદેશ લાયે થે.

ભિક્ષુ કા મુખમંડલ બડા હી શાંત, બડા હી કરુણામંડિત થા. ઉસકે નેત્રોં સે કરુણા કી ધારા બહ રહી થી. ભિક્ષુ કી બાતેં સુન કર અશોક કુછ સોચને લગે, ઉનકે હૃદય મેં માનો તૂફાન આ ગયા, પાપ કી સબ કલ્પનાઓં મેં માનો ઉલટ-પલટ હો ગયા. અશોક એક બાર ચંડગિરિક કે મુખ કી ઓર ઔર ફિર ભિક્ષુ કે મુખ કી ઓર તાકને લગે. ઉન્હોંને સોચા કિ "ભિક્ષુ કા મુખ કૈસા શાંત, કૈસા મમતાપૂર્ણ હૈ! વહ યદિ મનુષ્ય હો તો ચંડગિરિક પશુ સે ભી અધમ હૈ. હાય! હિંસા સે-પરપીડન કી ઇચ્છા સે-મનુષ્ય કા કૈસા અધઃપતન હો જાતા હૈ! મૈં ભી ઉસીકે સદૃશ અધમ હો ગયા હૂં."

અપને કાર્યોં કે લિયે અશોક કો અનુતાપ હુઆ. અપનેકો ધિક્કારતે હુએ ચંડગિરિક કી ઓર તાક કર બોલે-"અબ મૈં નરક નહીં ચાહતા. મૈં જગત મેં દુઃખ લાયા થા, જીવ કો સતા કર આનંદ પાતા થા—અબ ઇસ અંક કા અંત હુઆ. યદિ મુઝસે હો સકેગા તો મૈં જીવોં કા ક્લેશ દૂર કર અપને પાપોં કા પ્રાયશ્ચિત્ત કરૂંગા."‌ પાટલિપુત્ર છોડ કર ભાગ.

(૪)

અશોક ને કહા "ભિક્ષુ! જીવ કે પ્રતિ મૈત્રી-કરુણા મુઝમેં નહીં હૈ. મૈં ઉનકો સતા કર આનંદ પાતા થા. ક્યા તુમ બતા સકતે હો ઐસા ક્યોં હુઆ થા?"

ભિક્ષુ બોલા "મહારાજ! આપને કભી જીવોં કો અપને સદૃશ નહીં માના થા. તુમ્હારે હી સદૃશ ઉનકો ભી સુખ-દુઃખ હૈ, તુમને ઐસા કભી અનુભવ નહીં કિયા થા. ઇસી લિયે જીવોં કો કંપિત કર, ઉનકો હત્યા કર, તુમ્હારી એક નિકૃષ્ટ પ્રવૃત્તિ ચરિતાર્થ હોતી થી પર [illegible] થા, આનંદ નહીં. અબ જીવ કે પ્રતિ પ્રેમ ઔર કરુણા દિખાઓ, આનંદ મિલેગા—જગત [illegible] તુમ્હારે અપને હી [illegible]

અશોક—[illegible]

રહેગા, જિસકા દમન ઉપદેશોં કે દ્વારા કભી નહીં હો સકતા. સંસાર જૈસા હૈ, વૈસા હી ઉસે માન કર ઉસકે બીચ સે—ઉસી એકએક કોને કો સ્પર્શ કરતા હુઆ—જો ધર્મ નિકલેગા, વહી લોકધર્મ હોગા, જીવન કે કિસી એક અંગમાત્ર કો સ્પર્શ કરનેવાલા ધર્મ લોકધર્મ નહીં. જો ધર્મ ઉપદેશ સે ન સુધરનેવાલે દુષ્ટોં ઔર અત્યાચારિયોં કો કોરા છોડ દે, ઉનકે લિયે દંડ કી કોઇ વ્યવસ્થા ન કરે, વહ લોકધર્મ નહીં પરંતુ વ્યક્તિગત સાધના હૈ. વહ સાધના મનુષ્ય કી વૃત્તિ કો ઉંચે–સે–ઉંચે લે જા સકતી હૈ જહાં વહ લોકધર્મ સે પરે હો જાતી હૈ; પરંતુ સારા સમાજ ઉસકા અધિકારી નહીં હો સકતા.

ઇસાઈ, બૌદ્ધ, જૈન ઇત્યાદિ વૈરાગ્યપ્રધાન મતોં મેં સાધના કે જો ધર્મોપદેશ દિયે ગએ, ઉનકા પાલન અલગ–અલગ કુછ વ્યક્તિયોં ને ચાહે કિયા હો, પર સારે સમાજ ને નહીં કિયા. કિસી ઇસાઈ–સામ્રાજ્ય ને અન્યાયપૂર્વક અગ્રસર હોનેવાલે કિસી દૂસરે સામ્રાજ્ય સે માર ખા કર અપના દૂસરા ગાલ ઉધર નહીં ફેરા. વહાં ભી સમષ્ટિ–રૂપ મેં, જનતા કે બીચ લોકધર્મ હી ચલતા રહા. અતઃ વ્યક્તિગત સાધના કે કોરે ઉપદેશકોં કી તડક-ભડક દિખા કર લોકધર્મ કે પ્રતિ ઉપેક્ષા પ્રકટ કરના પાખંડ હી નહીં, ઉસ સમાજ કે પ્રતિ ઘોર કૃતઘ્નતા ભી હૈ, જિસકે બીચ ઉનકી કાયા પલી હૈ.

લોકમર્યાદા કા ઉલ્લંઘન, સમાજ કી વ્યવસ્થા કા તિરસ્કાર, અનધિકાર–ચર્ચા, ભક્તિ ઔર સાધુતા કા મિથ્યા દંભ, મૂર્ખતા છિપાને કે લિયે વેદશાસ્ત્ર કી નિંદા, યે સબ બાતેં ઐસી થીં, જિનસે ગોસ્વામીજી કી અંતરાત્મા બહુત વ્યથિત હુઇ. અશિષ્ટ સંપ્રદાય કા ઔદ્ધત્ય વહ નહીં દેખ સકતે થે, ઉન્હોંને કઈ–જગહ નએ પંથો કે પ્રતિ અપની ચિઢ પ્રકટ કી હૈ. જૈસે—

> શ્રુતિ–સમ્મત હરિ–ભકિત–પથ, સંજુત બિરતિ બિબેક;
> તેહિ પરિહરહિં બિમોહ–બસ, કલ્પહિં પંથ અનેક.
> સાખી, સબદી, દોહરા, કહિ કિહની ઉપખાન;
> ભગતિ નિરૂપહિં ભગત કલિ, નિંદહિં બેદ–પુરાન.

ઉત્તરકાંડ મેં કલિ કે વ્યવહારોં કા વર્ણન કરતે હુએ વહ ઇસ પ્રસંગ મેં કહતે હૈં—

> બાદહિં શૂદ્ર દ્વિજન સન, હમ તુમ તેં કછુ ઘાટિ?
> જાનહિં બ્રહ્મ સો બિપ્રબર, આંખિ દિખાવહિં ડાંટિ.

જો બાતેં જ્ઞાનિયોં કે ચિંતન કે લિયે થીં, ઉન્હેં અપરિપક્વ રૂપ મેં અનધિકારિયોં કે આગે રખને સે લોકધર્મ કા તિરસ્કાર અનિવાર્ય થા. 'શૂદ્ર' શબ્દ જાતિ કા નીચત્વ-માત્ર [illegible] અધિક નહીં

કર ઉનકા ચિત્ત અમૃત કા પથ પ્રાપ્ત કરને કે લિયે વ્યાકુલ હુઆ.

દેશ તથા કાલ કા કુછ પ્રભાવ અવશ્ય હૈ. વહ મધુર પ્રભાત-સમય, ભિક્ષુ બાલક કી વહ શાંત મધુર મૂર્તિ ઔર ઉસકા વહ કરુણામિશ્રિત કંઠસ્વર-ઇન સબોં ને મિલ કર અશોક કો એક બારગી પિઘલા ડાલા.

અશોક ને પ્રહરી કો આદેશ દિયા "રાજપથ મેં જો સિર-મુંડા બાલક ભિક્ષુ જા રહા હૈ ઉસે મેરે પાસ લે આ."

પ્રહરી બાલક કો લે આયા. "જગત્ કા કલ્યાણ હો" યહ કહ કર ભિક્ષુબાલક સમ્રાટ કે સામને ખડા હુઆ.

અશોક ને કહા "ભિક્ષુ! રાજપથ મેં તુમ જો કુછ ગા રહે થે, ફિર ગાઓ."

બાલક ઉસી પ્રકાર આવૃત્તિ કર ગયા:-

"अप्पमादो अमतपदं, पमादो मच्चुनो पदं,
अप्पमत्ता न मीयंति, ये पमत्ता यथामता."

અશોક—ભિક્ષુ! તુમ, કહ સકતે હો, ઇસ અમૃત કે પથ પર કૈસે જાતે હૈં?

બાલક—જીવ કે પ્રતિ મૈત્રી તથા કરુણા કરકે—જગત કે કલ્યાણ કા ઉપાય કર કે. મહારાજ! મૈં બાલક હૂં, આપકો ક્યા બતા સકતા હૂં? સ્થવિર ઉપગુપ્ત કો બુલા કર આપ ઉનસે પૂછિયે, વે અમૃત કા પથ બતા દેંગે.

અશોક—ઉપગુપ્ત કહાં હૈ?

બાલક—વે મથુરા મેં રહતે હૈં.

ભિક્ષુબાલક બિદા હો ગયા.

(૯)

ઉસી દિન અશોક ને સ્થવિર ઉપગુપ્ત કો મથુરા સે લાને કે લિયે વિનયપૂર્ણ પત્ર કે સાથ વિશ્વસ્ત કર્મચારિયોં કો ભેજા.

ઉપગુપ્ત આયે. ઉનકી શાન્ત તથા પવિત્ર મૂર્તિ દેખ કર અશોક કે મન મેં ઐસે ભાવ કા ઉદય હુઆ કિ "મૈંને નરક કા નિર્માણ કિયા થા, પર તથાગત કે ઉપદેશોં સે સ્વર્ગ અંકિત હુઆ હૈ. યે સ્થવિરગણ ઉસ સ્વર્ગ કે દેવતા હૈં."

અશોક ને ઉપગુપ્ત કે પૈરોં પર પડ કર કહા "મુઝે અમૃત કા પથ દિખા દીજિએ. મૈંને માનવજાતિ કો ક્લેશ દેને કે લિયે નરક બનાયા થા—આદેશ કીજિએ, મેરે ઉસ પાપ કા ક્યા પ્રાયશ્ચિત હૈ?

ઉપગુપ્ત બોલે "મહારાજ! જીવ કે પ્રતિ મૈત્રી તથા કરુણા હી અમૃત કા પથ હૈ. યહી મનુષ્ય કો મંગલ દેતા હૈ. ઇસ મૈત્રી તથા કરુણા કે વિસ્તાર સે આપકે સબ પાપોં કા પ્રાયશ્ચિત હોગા. કહિએ—

अनुमान है. सकता है कि उनका प्रभाव [illegible] भी [illegible] है कि [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] में स्थिर [illegible] के [illegible] [illegible] का था.

[illegible] राम के [illegible] थे, पर [illegible] के [illegible] [illegible] में [illegible] [illegible] करते हैं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] में "[illegible]—[illegible]—[illegible] [illegible] करो" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भी [illegible] [illegible] [illegible] भी [illegible] का [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] का [illegible] न था [illegible] [illegible] था. [illegible] [illegible] था. [illegible] राम की [illegible] [illegible] [illegible] है और [illegible] [illegible] [illegible] दृष्टि से [illegible] [illegible] दृष्टि से [illegible] राम और [illegible] के लिये [illegible] राम [illegible] [illegible] [illegible] में [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] में [illegible] कर [illegible] [illegible] है.

[illegible] [illegible] करते हैं कि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

એક દિવસ બહાદુર રાતના રમતો હતો. નવ વાગ્યા હતા એટલે અંધારું ખૂબ હતું. એની મા જાણે કે એના દોસ્તદારને ત્યાં હશે; પણ બહાદુરભાઈ એકલા તો રમ્યાંજ કરે. કૂવાની પાસે કૂંડમાં રમવાની એને બહુ મઝા પડી હતી.

એટલામાં બહાદુરભાઇનાં પાડોશી ખેતરથી આવ્યાં. તેણે બહાદુરને કૂવા પાસે બેઠેલો જોયો એટલે પૂછ્યું "કેમ બહાદુર! હજીસુધી ઘેર કેમ નથી ગયો? રમ્યાંજ કરવું છે? જા, નહિ તો તારી મા ફિકર કરશે. આટલા અંધારામાં બેસી રહેતાં તને બીક પણ નથી લાગતી?"

બહાદુરભાઇ તો ઘેર ગયા; પણ એને વિચાર થયા કરે કે 'બીક' એટલે શું! રાતના બહાદુર તો જમીને સૂતો. પછી એની માને ધીમેથી પૂછ્યું "મા! બીક એટલે શું?"

બહાદુરભાઇની મા તો ચમકી. એ વિચારમાં પડી કે બહાદુરને એ શબ્દ કહીં કેણે? પણ પછી તેણે ધીમેથી કહ્યું "કંઈ નહિ દીકા! એ તો કોઈ નાનું મજાનું જનાવર હોય છે. તું સૂઈ જા." બહાદુર તો રાજી થતો થતો ઊંઘી ગયો.

બહાદુરભાઇ તો મોટા માણસ થયા; પણ બીક શું તે તો જાણ્યુંજ નહિ. બહાદુરભાઇ ખરા બહાદુર થયા.

("બાલમિત્ર"માં લખનારઃ—શ્રી. વૈકુંઠ શાહ)

૨૪—ચાંદો અને બાળક

મા! આપણા ઘરની સામે જ્યારે પેલો રૂપાળો ચાંદો ઊગે છે અને તે સારો દેખાય છે [illegible] ત્યારે તું કહે છે "આટલી [illegible] ન લાવી શકાય. એ તો બહુ દૂર છે. [illegible]"

[illegible]

સાધુ કો બાબાજી ને ફટકારા થા કિ—

> હમ લખિ, લખહિ હમાર, લખિ હમ હમાર કે બીચ;
> તુલસી અલખહિં કા લખહિ ? રામ–નામ જપુ નીચ!

સૂરદાસ આદિ અષ્ટ–છાપ કે કવિયોં ને શ્રીકૃષ્ણ કે શૃંગારિક રૂપ કે પ્રત્યક્ષીકરણ દ્વારા ટેઢી–સીધી નિર્ગુણ વાણી કી ખિન્નતા ઔર શુષ્કતા કો હટા કર જીવન કી પ્રફુલ્લતા કા આભાસ તો દિયા, પર ભગવાન્ કે લોકસંગ્રહકારી રૂપ કા પ્રકાશ કર કે ધર્મ કે સૌંદર્ય કા સાક્ષાત્કાર નહીં કરાયા. કૃષ્ણોપાસક ભક્તોં કે સામને રાધા–કૃષ્ણ કી પ્રેમલીલા હી રક્ખી ગઇ, ભગવાન્ કી લોકધર્મ-સ્થાપના કા મનોહર ચિત્રણ નહીં કિયા ગયા, ઉન્હોંને કૌરવોં કે વિનાશદ્વારા અધર્મ ઔર અન્યાય કે સાથ વૈભવ ઔર સમૃદ્ધિ કા જો વિચ્છેદ કરાયા, લોકધર્મ સે ચ્યુત હોતે હુએ અર્જુન કો જિસ પ્રકાર સંભાલા, શિશુપાલ કે પ્રસંગ મેં ક્ષમા ઔર દંડ કી જો મર્યાદા દિખાઇ, કિસી પ્રકાર ધ્વસ્ત ન હોનેવાલે પ્રબલ અત્યાચારી કે નિરાકરણ કી જિસ નીતિ કે અવલંબન કી વ્યવસ્થા જરાસંધ-વધ દ્વારા દી, ઉસકા સૌંદર્ય જનતા કે હૃદય મેં અંકિત નહીં કિયા ગયા. ઇસસે કૃષ્ણ કી શૃંગારિક ભાવના ને અસંસ્કૃત હૃદયોં મેં જા કર વિલાસપ્રિયતા કા રૂપ ધારણ કિયા, ઔર સમાજ કેવલ નાચકૂદ કર જી બહલાને કે યોગ્ય હુઆ. જહાં લોકધર્મ ઔર વ્યક્તિધર્મ કા વિરોધ હો, વહાં કર્મમાર્ગી કે લિયે લોક-ધર્મ કા હી અવલંબન શ્રેષ્ઠ હૈ. યદિ કિસી અત્યાચારી કા દમન સીધે ન્યાયસંગત ઉપાયોં સે નહીં હો સકતા, તો કુટિલ નીતિ કા અવલંબન, લોકધર્મ કી દૃષ્ટિ સે, ઉચિત હૈ. કિસી અત્યાચારી દ્વારા સમાજ કો જો હાનિ પહુંચ રહી હૈ, ઉસકે સામને વહ હાનિ કુછ નહીં હૈ, જો કિસી એક વ્યક્તિ કે બૂરે દૃષ્ટાંત સે હોગી. લક્ષ્ય યદિ વ્યાપક ઔર શ્રેષ્ઠ હૈ, તો સાધન કા અનિવાર્ય અનૌ-ચિત્ય ઉતના ખલ નહીં સકતા. ભારતીય જનસમાજ મેં લોકધર્મ કા યહ આદર્શ યદિ પૂર્ણ રૂપ સે પ્રતિષ્ઠિત રહને પાતા, તો યહ દેશ વિદેશિયોં કે આક્રમણ કો વ્યર્થ કરને મેં અધિક સમર્થ હોતા.

તુલસીદાસજી ને રામચરિત કે સૌંદર્ય દ્વારા જનતા કો લોક-ધર્મ કી ઓર જો ફિર સે આકૃષ્ટ કિયા, વહ નિષ્ફલ નહીં હુઆ. વૈરાગિયોં કા સુધાર ચાહે ઉસસે ઉતના ન હુઆ હો, પર પરોક્ષ રૂપ સે, સાધારણ ગૃહસ્થ જનતા કી પ્રવૃત્તિ કા બહુત કુછ સંસ્કાર હુઆ. દક્ષિણ મેં રામદાસ સ્વામી ને ઇસી લોકધર્માશ્રિત ભક્તિ કા સંચાર કર કે મહારાષ્ટ્ર–શક્તિ કા અભ્યુદય કિયા. પીછે સે સિખોં ને ભી લોકધર્મ કા આશ્રય લિયા, ઔર સિખ–શક્તિ કા પ્રાદુ-

२५—जनोइ धारण करवुं ते शुं धतिंग छे?

સેંટ ઝેવીઅર કૉલેજમાં ભણતા મારા એક નવજુવાન મિત્રે મને કહ્યું "હું આર્યસમાજનો સભાસદ થવા તૈયાર છું; પણ મારું કહેવું, હું તમારા આ જનોઈ ને ચોટલીના ધતિંગમાં માનતો નથી. એટલે હું તે કેમ રાખું?"

તેની વાત સાંભળી હું હસી પડ્યો. મેં કહ્યું કે, 'કંઈ ફિકર નહિ. તમને સભાસદ કર્યા પછી જનોઈ ને ચોટલીનું રહસ્ય સમજાવીશ.'

યુવક—'તમે કે બીજા કોઈ મને હવે આ તરફ વાળી શકે એ હું સંભવિત માનતો નથી. હું તો જવાહિરલાલ નહેરનો અનુયાયી થયો છું. ક્રાન્તિવાદી બન્યો છું. જનોઈ વગેરે મને તો ધતિંગ લાગે છે.'

મારા મિત્રના હાથમાં નવું છાપું હતું. તે તેના હાથમાંથી લઈ મેં કહ્યું: 'લાવો જોઈએ, તમારા ગુરુના શા સમાચાર છે!' પેપર પર નજર ફેરવી તેને સંબોધી મેં કહ્યું: 'શું અજમેરનું જવાહિરલાલનું ભાષણ વાંચ્યું છે?'

'હા, હા, પથારીમાંથી ઉઠતાંજ છાપું વાચું છું ને અવનવા સમાચારો જોઉં છું' તેણે કહ્યું. મેં કહ્યું 'ત્યારે કહો કે અજમેરમાં તેમણે શું કહેલું!'

યુવક—'એમાં શું? તેમણે કહ્યું હતું કે રાષ્ટ્રનો ઝુંડો અમારાં [illegible] કરતા કિંમતી છે. આ ઝુંડાની રક્ષા અર્થે અમારે લાખો પ્રાણ પાથરવા પડે તો દરકાર નથી; પણ અમારો ઝુંડો તો સદા ફરકતોજ રહેવો જોઈએ. માણસના પ્રાણોની કિંમત આ ઝુંડા આગળ કંઈ નથી.'

મેં મશ્કરી કરતાં કહ્યું 'કેમ ભાઈ! આ સિદ્ધાંતને માનો છો?'

યુવક—'અરે હા, માનું છું. તમે કહો તો હમણાંજ મારું [illegible] આ ઝુંડાની રક્ષા અર્થે આપી દઉં.'

મેં કહ્યું 'તમે પણ જૂના વિચારનાજ નીકળ્યા.'

યુવક—કેમ?

મેં કહ્યું '[illegible] મારે [illegible] એ ધતિંગ નથી શું? [illegible] વહેમ છે [illegible] ચિહ્ન માટે મરી [illegible] જનોઈનું ધતિંગ તમે [illegible] ભાઈ! [illegible] નહિ માનવું જોઈએ. [illegible] તમે એ [illegible]

જિસમેં બાહુ-બલ હૈ, ઉસમેં યહ સમઝ ભી પૈદા કર દી ગઇ હૈ કિ દુષ્ટ ઔર અત્યાચારી પૃથ્વી કે ભાર હૈં; ઉસ ભાર કો ઉતારનેવાલે ભગવાન્ કે અવતાર હૈં, ઔર ઉસ ભાર કો ઉતારને મેં સહાયતા પહુંચાનેવાલે ભગવાન્ કે સચ્ચે સેવક. પ્રત્યેક દિહાતી લઠૈત 'બજરંગ બલી' કી જયજયકાર મનાતા હૈ-કુંભકર્ણ કી નહીં. ગોસ્વામીજી ને 'રામચરિત-ચિંતામણિ' છોટે-બડે સબકે બીચ બાંટ દિયા; જિસકે પ્રભાવ સે હિંદૂસમાજ યદિ ચાહે-સચ્ચે જી સે ચાહે-તો સબ કુછ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ.

બાબાજી ને ભક્તિ ઔર પ્રેમ કે પુટપાક દ્વારા ધર્મ કો રાગાત્મિકા વૃત્તિ કે સાથ સમ્મિશ્રિત કર કે એક ઐસા રસાયન તૈયાર કિયા, જિસકે સેવન સે ધર્મમાર્ગ મેં કષ્ટ ઔર શ્રાંતિ ન જાન પડે; આનંદ ઔર ઉત્સાહ કે સાથ ખીંચ-ખાંચ ઔર જબરદસ્તી સે નહીં-આપ સે આપ લોગ ઉસકી ઓર પ્રવૃત્ત હોં. જિસ ધર્મમાર્ગ મેં કોરે ઉપદેશોં સે કષ્ટ-હી-કષ્ટ દિખાઇ પડતા હૈ, વહી ચરિત્ર-સૌંદર્ય કે સાક્ષાત્કાર સે આનંદમય હો જાતા હૈ. મનુષ્ય કી સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ ઔર નિવૃત્તિ કી દિશા કો લિયે હુએ ધર્મ કી જો લીક નિકલતી હૈ, વહી લોગોં કે ચલતે-ચલતે ચૌડી હો કર સીધા રાજમાર્ગ હો સકતી હૈ. ઉસકે સંબંધ મેં ગોસ્વામીજી કહતે હૈં—

'ગુરુ કહ્યો રામ-ભજન નીકો મોહિં લગત રાજ-ડગરો સોં.'

ગોસ્વામીજી દ્વારા પ્રસ્તુત નવ રસોં કા રામરસાયન ઐસા પુષ્ટિકર હુઆ કિ ઉસકે સેવન સે હિંદૂ-જાતિ વિદેશીય મતોં કે આક્રમણ સે ભી બહુત કુછ રક્ષિત રહી, ઔર અપને જાતીય સ્વરૂપ કો ભી દઢતા સે પકડે રહી. ઉસકે ભગવાન્ જીવન કી પ્રત્યેક સ્થિતિ મેં ખેલને-કૂદને મેં, હંસને-રોને મેં, લડને-ભિડને મેં, નાચને-ગાને મેં, બાલકોં કી ક્રીડા મેં, દાંપત્ય પ્રેમ મેં, રાજ્ય-સંચાલન મેં, આજ્ઞાપાલન મેં, આનંદોત્સવ ઔર શોક-સમાજ મેં, સુખ-દુઃખ મેં, ઘર મેં, વન મેં, સંપત્તિ મેં, વિપત્તિ મેં-ઉસે દિખાઇ પડતે હૈં. વિવાહ આદિ શુભ અવસરોં પર રામ કે મંગલ-ગીત ગાયે જાતે હૈં. વિમાતાઓં કી કુટિલતા કે પ્રસંગ મેં કૈકેયી કા ઉદાહરણ કહી જાતી હૈ, દુઃખ કે દિનોં મેં રામ કા વનવાસ સ્મરણ કિયા જાતા હૈ; ઔર વીરતા કે પ્રસંગ મેં ઉનકે ધનુષ કી [illegible] ટંકાર સુનાઇ પડતી હૈ. તાત્પર્ય યહ કિ સારા હિંદૂ-જીવન રામમય [illegible] હૈ. [illegible] પરમાર્થતત્ત્વ સમઝને કી સામર્થ્ય ન [illegible] ભી વ્યવહારક્ષેત્ર મેં [illegible] હિંદૂ-હૃદય કે [illegible] કર દિયા ગયા હૈ.

૨૬–तू कहां है ?

પ્રભો ! તેરી લીલા અપરંપાર હૈ ! તૂને ઇસ અદ્‌ભુત સૃષ્ટિ કી અદ્‌ભુત રચના કી ! પૃથ્વી, જલ, વાયુ, તેજ, આકાશ સબ કી સબ સ્વયં બડી વિચિત્ર ચીજેં હૈં; પર તૂ ઇન સબ સે બી બડા વિચિત્ર હૈ ! તેરે વિચિત્ર ગુણ ઔર અદ્‌ભુત સૃષ્ટિ-સૌંદર્ય બખાન કરના સહજ નહીં હૈ ! બડેબડે ઋષિ-મુનિ બી ' નેતિ, નેતિ' કહ કે અપની હાર માન બૈઠે હૈં !

તૂને યહ સબ કૈસે બનાયા, કોઈ નિશ્ચિત રૂપ સે નહીં કહ સકતા ! તૂ ક્યા ઔર ક્યોં કરતા હૈ, યહ બી કોઇ નહીં જાનતા. તૂ કહાં હૈ ઔર કહાં નહીં, યહ બી કિસીકો પતા નહીં ! લોગ તુઝે જાનના ચાહતે હૈં, ઔર નહીં જાન પાતે ! તૂ બડા વિચિત્ર હૈ; ઔર તેરી વિચિત્રતા ઇસ લિયે બી હૈ કિ તૂ સબકો જાનતા હૈ ઔર તુઝે કોઈ નહીં જાનતા ! તૂ સબકો દેખતા હૈ, ઔર તુઝે કોઈ નહીં દેખતા ! તુઝે સબ પ્રાપ્ત હૈ, ઔર તૂ કિસીકો પ્રાપ્ત નહીં ! તૂ સબકા ઠિકાના જાનતા હૈ ઔર તેરા કોઈ નહીં જાનતા !

મૈં ચિરકાલ સે તેરે દર્શનાર્થ ઇધર-ઉધર ભટકતા ફિર રહા હૂં, પરન્તુ તૂ નહીં મિલતા. રાજપ્રાસાદ કે સુસજ્જિત મન્દિરોં મેં ગયા; રત્નજટિત સ્વર્ણસિંહાસનોં કો દેખ કર નિશ્ચિત હુઆ તૂ યહાં મિલેગા. મૈં ઇસ લાલસા મેં ઘણ્ટોં તેરે દ્વાર પર પડા રહા; તેરે પૂજારી મહારાજ ને કુછ લોગોં કો મુંહ દેખ કર દ્વાર ખુલા કિયા ઔર ફિર બડી ક્રૂરતા સે ઔરોં કે લિયે દ્વાર બંદ કર દિયા ! મુઝે ઇસ પક્ષપાતપૂર્ણ વ્યવહાર સે બડા દુઃખ ઔર આશ્ચર્ય હુઆ; પરન્તુ જબ માલૂમ હુઆ કિ તૂ વહાં નહીં રહતા, ઔર તેરે નામ સે કુછ સ્વાર્થી મનુષ્યોં ને ઇસે કેવલ અપને નામ ઔર સ્વાર્થ કા સાધન બના રખા હૈ તો વહ આશ્ચર્ય નહીં રહા.

[illegible] ઔર વાદ-વિવાદ કરનેવાલે [illegible]

[illegible]

२९-तुलसीदासजी की उपमाएँ

ઉપમા-અલંકાર બડા વ્યાપક અલંકાર હૈ. થોડે અંતર મેં યહ અલંકાર અનેક અલંકારોં કી સૃષ્ટિ કા કારણ હુઆ હૈ. ઇસી લિયે સાહિત્યદર્પણકાર ને ઇસ અલંકાર કો 'ઉપજીવ્ય' કા વિશેષણ દિયા હૈ. વહ લિખતે હૈં—

"प्राधान्यात्सादृश्यमूलेषु लक्षितकेषु तेषामप्युपजीव्यत्वेन प्रथममुपमामाह।"

ઔર યહી કારણ હૈ કિ યહ લેખ લિખને મેં રૂપક, પ્રતિવસ્તૂપમા, દૃષ્ટાંત આદિ અલંકારોં સે અલંકૃત કવિતાએં ભી ઉદાહરણ મેં ગ્રહણ કર લી ગઈ હૈં. "अलं करोतीति अलंकारः" કવિતા કો જો અલંકૃત કરતા હૈ, ઉસકો અલંકાર કહતે હૈ. સાહિત્ય-દર્પણકાર કહતે હૈં:–

"शब्दार्थयोरस्थिरा ये धर्माः शोभातिशायिनः रसादीनुपकुर्वतोऽलंकारास्तेऽङ्गदादिवत्।"

અર્થાત્ શોભા કો અતિશયિત કરનેવાલે તથા રસભાવ આદિ કે ઉપકારક જો શબ્દ ઔર અર્થ કે અસ્થિર ધર્મ હૈં, વે અંગદ (બાજૂબંદ) આદિ કી તરહ અલંકાર કહલાતે હૈં. પ્રયોજન યહ કિ જૈસે શરીર કો અંગદ આદિ આભૂષણ સુશોભિત કરતે હૈં, વૈસે હી અલંકારોં સે કવિતા કી શોભા હોતી હૈ. મેરા વિચાર હૈ કિ અલંકાર કવિતા કો કેવલ સુશોભિત હી નહીં કરતે. ઉસકે ભાવોં કે સ્પષ્ટીકરણ, પ્રતિપાદન ઔર વ્યક્તિકરણ કે હેતુ ભી હોતે હૈં. કિંતુ અનેક અર્થાલંકારોં કે વિષય મેં હી યહ બાત કહી જા સકતી હૈ, શબ્દાલંકારોં કે વિષય મેં નહીં. કારણ, વે કેવલ શોભા-વર્ધન હી કે લિયે હોતે હૈં. ભાવુક-પ્રવર ભર્તૃહરિ કહતે હૈં:—

"नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
विद्यापि नैव न च यत्नकृता च सेवा।
भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि
काले फलंति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः॥"

અર્થાત્—ન આકૃતિ ફલતી હૈ, ન કુલ, ન શીલ, ન વિદ્યા ઔર ન યત્નપૂર્વક કી ગઈ સેવા. પૂર્વ તપ સે સંચિત ભાગ્ય હી કાલ પા કર ફલતા હૈ; વૈસે હી, જૈસે વૃક્ષ. ઇસ શ્લોક કે 'यथैव वृक्षाः' દૃષ્ટાંત ને હી શ્લોક મેં જાન ડાલ દી હૈ. ઉસકે વિશેષણ 'काले फलंति' ને ભી કમાલ કિયા હૈ. વૃક્ષ કો આપ જલ સે નિત્ય સિંચેં, ફલ લાનેવાલે દૂસરે અનેક ઉપાય ભી કરેં; કિંતુ વૃક્ષ તો ફલેગા, કાલ આને પર હી. વહ ઉપાયોં સે અસમય મેં કદાપિ

તૂ વિરાજમાન હૈ ! મૂર્ખ અપની અજ્ઞાનતા સે તુઝે બાહર
ઢૂંઢતા ફિરતા હૈ ઔર સમઝતા હૈ તૂ કહીં ઉસસે અન્યત્ર હૈ !
ને ઉસે છોડ દિયા હૈ; પર વસ્તુતઃ યહ મનુષ્ય કી ભૂલ હૈ.
કિ તુઝે ભૂલ જાતા હૈ ઔર તૂ ઉસે નહીં ભૂલતા ! વહ તુઝે
છોડ કર દૂસરે કા આસરા લેતા હૈ, પર તૂ ઉસે નહીં છોડતા.

ભગવાન કૃષ્ણ કા કહના હૈઃ—

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥

હે અર્જુન ! મેરે જૈસે મનવાલા હો, મેરે જૈસે યજ્ઞ કરનેવાલા બન, મેરા ભક્ત બન, મુઝકો નમસ્કાર કર. મૈં તુઝસે યહ સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરતા હૂં કિ ઐસા કરને પર તૂ મુઝકો હી પ્રાપ્ત હોગા, તૂ મેરા પ્યારા હૈ.

નિઃસંદેહ ભગવાન કૃષ્ણ કા યહ વાક્ય સત્ય હૈ ! મનુષ્ય સચાઈ ઔર અનંત ભક્તિ-ભાવ સે હી પ્રભુ કો સાક્ષાત્ કર સકતા હૈ, વહ દૂધ મેં ઘૃત કી તરહ સર્વત્ર ઓતપ્રોત હૈ ! ઉસે પાને કે લિયે કાશી ઔર મક્કા જાને કી જરૂરત નહીં.

(ઑક્ટોબર-૧૯૨૯ના "સાર્વદેશિક"માં લેખકઃ-વૈદ્યશાસ્ત્રી શ્રી. ડૉ. હરિશ્ચંદ્રજી, સાહિત્યાલંકાર-ભરતપુર.)

२७–यमुनातट पर दिव्य वाणी

નમ્રતા કે તીન લક્ષણ હૈંઃ-(૧) કડવી બાત કા મીઠા ઉત્તર દેના, (૨) ક્રોધ કે ભડકને પર ચૂપ રહના ઔર (૩) દંડ કે ભાગી કો દંડ દેતે સમય ચિત્ત કોમલ રખના.

સચ્ચે ધર્માત્મા કી બોલી ધીમી હોતી હૈ; ક્યોંકિ અચ્છા પુરુષ કઠિનતા કો જાનતા હૈ, વહ અવશ્ય હી સમ્હલ કર બોલેગા.

જિસને અહંકાર, ક્રોધ, કપટ ઔર લાલચ કો જીત લિયા વહી સચ્ચા શૂરવીર હૈ.

જૈસા દૂસરે કો ઉપદેશ દે, વૈસા પહલે અપને કો બના લેના ચાહિયે; ક્યોંકિ જિસને અપને મન ઔર ઇંદ્રિયોં કો વશ મેં કર લિયા હૈ, વહ દૂસરોં કો ભી વશ મેં કર સકતા હૈ. કઠિન કામ અપને આપકો જીતના હૈ.

ઘમંડ યા અહંકાર મૂર્ખતા કી નિશાની હૈ. જિસ પ્રકાર શરીર મેં ખૂન કી કમી હોતી હૈ, વહાં વાયુ ભર કર શરીર ફૂલ જાતા હૈ, વૈસે હી જહાં બુદ્ધિ કા અભાવ હૈ વહાં અહંકાર ભર કે મન ફૂલ જાતા હૈ.

કો સ્વીકાર કિયા હૈ યદિ વહ સ્વીકાર ન કરતે, તો યહ ન લિખતે 'रसादीनुपजुर्वतो' કિંતુ બાદ કા ઉદાહરણ જો 'અંગદાદિવત્' હૈ, ઉસને અપને પ્રથમ વાક્ય કી પ્રભા મલિન કર દી હૈ, ઇસ લિયે મુઝકો ઇસ સ્થાન પર ઇતના લિખના પડા. આજકલ કે કુછ લોગોં કા સંસ્કાર હૈ કિ કવિતા કે લિયે અલંકાર કી આવશ્યકતા નહીં. જો સ્વભાવસુંદરી હૈ, ઉસકો આભરણ સે ક્યા મતલબ? ઇસ ભ્રાંતિ કા કારણ અલંકારોં કો કેવલ શોભાવર્ધન કા હેતુ હી માન લેના હૈ. અન્યથા ઇસ પ્રકાર કા તર્ક ઉપસ્થિત હો હી નહીં સકતા. સ્વભાવ કી સ્વાભાવિકતા કા અપહરણ અલંકારોં કા ઉદ્દેશ્ય નહીં હૈ. સ્વાભાવિક સૌંદર્ય કો સુવિકસિત કરના હી ઉનકા ધ્યેય હૈ. અપવાદ કી બાત દૂસરી હૈ. ઇન અલંકારોં કે પ્રયોગ મેં જો કવિ જિતના કુશલ પાયા ગયા, ઉસકા કવિતાકૌશલ લોક મેં ઉતના હી સમાદૃત હુઆ. ઉપમા-અલંકાર સમસ્ત અલંકારોં કા શિરોમણિ હૈ. અતએવ ઇસ અલંકારદ્વારા જો અપની કવિતા કો અલંકૃત કર સકા, ઉસકે કવિવૃંદશિરોમણિ બનને મેં સંદેહ નહીં રહા. સંસ્કૃત કે કવિયોં મેં કવિ-કુલ-ગુરુ કાલિદાસ કો ઔર હિંદી મેં કવિકુલતિલક તુલસીદાસ કો યહ મહત્ત્વ પ્રાપ્ત હૈ. 'उपमा कालिदासस्य' યહ પદ્યાંશ કહાવત કે રૂપ મેં પ્રસિદ્ધ હૈ. ગોસ્વામીજી કે વિષય મેં ઐસી કોઈ પ્રસિદ્ધિ ન હોને પર ભી મેરા હૃદય ઇસ વિષય મેં ઉન્હીં કે સિર સેહરા બાંધતા હૈ. મેરા વિચાર હૈ કિ જૈસી અનુપમ ઉપમાએં ગોસ્વામીજી કો ઉપલબ્ધ હુઇ, વૈસી આજ તક હિંદી સંસાર મેં કિસી અન્ય કવિ કો નહીં સૂઝી. જૈસે સંસ્કૃત કા યહ શ્લોક હૈ—

> "उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् ।
> दंडिनः पदलालित्यं माघे संति त्रयो गुणाः ॥"

વૈસે હી હિંદી કા યહ દોહા ભી હૈ—

> "ઉત્તમ પદ કવિ ગંગ કો, ઉપમા કો બરબીર;
> કેશવ અર્થ-ગંભીરતા, સૂર તીનિ ગુન ધીર."

યહ દોહા 'બીરબર' અર્થાત્ સમ્રાટ અકબર કે પ્રસિદ્ધ પ્રતિભા-વાન સચિવ રાજા બીરબલ કી ઉપમાઓં કા પ્રશંસક હૈ. ઔર, કવિપુંગવ શ્રીસૂરદાસજી કી ઉપમાઓં કો ભી પ્રશંસનીય સમઝતા હૈ. સૂર, તુલસી ઔર કેશવ કે સામને કવિ ગંગ ઔર બીરબલ કા નામ લેના સચમુચ સાહિત્યમર્મજ્ઞતા કા ઉપહાસ કરના હૈ. ખદ્યોત-માલા કભી જ્યોતિર્મય તારકા-નિચય કા સામના નહીં કર સકતી. હાં, કવિપુંગવ સૂરદાસ નિઃસન્દેહ અનુપમ ઉપમાઓં કે આગાર હૈં; કિંતુ મૈં ગોસ્વામીજી કો ઉનસે ઇસ વિષય મેં અધિક કુશલ સમઝતા હૂં. યહ યદિ ઉપમા-રચના કે મૂલ્ય હૈ, તો ગોસ્વા-

સમાજ કે લિયે કદાપિ કલ્યાણકર નહીં હો સકતી. જિસ સમાજ મેં બડોં કા આદર, વિદ્વાનોં કા સમ્માન ઔર અત્યાચાર કા દમન કરનેવાલે શૂરવીરોં કે પ્રતિ શ્રદ્ધા ઇત્યાદિ કે ભાવ ઉઠ જાયઁ, વહ કદાપિ ફલ ફૂલ નહીં સકતા. ઉસમેં સદા અશાંતિ બની રહેગી.

ભક્તિ કા યહ વિકૃત રૂપ જિસ સમય ઉત્તરભારત મેં અપની જડ જમા રહા થા, ઉસી સમય ભક્તવર ગોસ્વામીજી કા અવતાર હુઆ. ઉન્હોંને વર્ણાશ્રમ ધર્મ, કુલાચાર, વેદવિહિત કર્મ, શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત જ્ઞાન ઇત્યાદિ સબ બાતોં કે સાથ ભક્તિ કા પુનઃ સામંજસ્ય સ્થાપિત કર કે આર્ય ધર્મ કો છિન્નભિન્ન હોને સે બચાયા. ઐસે સર્વાંગદર્શી, લોકવ્યવસ્થાપક મહાત્મા કો મર્યાદા પુરુષોત્તમ ભગવાન્ રામચંદ્ર કે ચરિત્ર સે બઢ કર અવલંબન ઔર ક્યા મિલ સકતા થા? ઉસી આદર્શ ચરિત્ર કે ભીતર અપની અલૌકિક પ્રતિભા કે બલ સે ઉન્હોંને ધર્મ કે સબ રૂપોં કો દિખા કર ભક્તિ કા પ્રકૃત આધાર ખડા કિયા. જનતા ને લોક કી રક્ષા કરનેવાલે પ્રાકૃતિક ધર્મ કા મનોહર રૂપ દેખા. ઉસને ધર્મ કો દયા, દાક્ષિણ્ય, નમ્રતા, સુશીલતા, પિતૃભક્તિ, સત્ય વ્રત, ઉદારતા, પ્રજાપાલન, ક્ષમા આદિ મેં હી નહીં ક્રોધ, ઘૃણા, શોક, વિનાશ ઔર ધ્વંસ આદિ મેં ભી દેખા. અત્યાચારિયોં પર જો ક્રોધ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ, અસાધ્ય દુર્જનોં કે પ્રતિ જો ઘૃણા પ્રકટ કી જાતી હૈ ઉસમેં ભી ધર્મ અપના મનોહર રૂપ દિખલાતા હૈ. જિસ ધર્મ કી રક્ષા સે લોક કી રક્ષા હોતી હૈ, જિસસે સમાજ ચલતા હૈ, વહ યહી વ્યાપક ધર્મ હૈ. સત્ ઔર અસત્, ભલે ઔર બુરે—દોનોં કે મેલ કા નામ સંસાર હૈ. પાપી ઔર પુણ્યાત્મા, પરોપકારી ઔર અત્યાચારી, સજ્જન ઔર દુર્જન સદા સંસાર મેં રહે હૈં, ઔર રહેંગે. યથા—

> સુગુન છીર, અવગુન જલ, તાતા. મિલઈ રચઈ પરપંચ બિધાતા;
> સુખ-દુખ સમ મધુ-અમાધુ, જનક એક જગ-જલધિ અગાધુ.

કિસી એક સર્પ કો ચાહે કોઈ ઉપદેશ દ્વારા અહિંસા મેં તત્પર કર દે, કિસી ક્રૂર કો સાધુ બના દે, કિસી ક્રૂર કો સજ્જન કર દે; પર સર્પ, દુર્જન ઔર ક્રૂર સંસાર મેં રહેંગે—ઔર અધિક રહેંગે યદિ વે દોનોં પક્ષ ન રહેંગે, તો સારે ધર્મ ઔર કર્તવ્ય કી, સારે [illegible] કી, ઇતિશ્રી હી હો જાયગી. યદિ એક ગાલ મેં થપ્પડ મારનેવાલા હી ન રહેગા, તો દૂસરા ગાલ ફેરને કા માહાત્મ્ય કૈસે દિખાયા જાયગા? પ્રકૃતિ કે તીનોં ગુણોં કી અભિવ્યક્તિ જબ તક અલગ-અલગ હૈ, તભી તક ઉસકા નામ [illegible] હૈ; [illegible] દુષ્ટતા સદા રહેગી. [illegible] કે [illegible] નહીં [illegible] અત્યાચાર સદા

લતા ક્યા કામ દેગી, જબ કુમતિ ને સ્વયં ઉસમેં કુટિલતા કી કલ્પના કર લી? આપને દેખા, કિતની સુંદર ઔર વ્યાપક ઉપમા હૈ! આગે ચલિયે, બિલકુલ પ્રતિકૂલ ભાવ દેખિયે. કુટિલા કૈકેયી ને જિતની કુટિલ બાતેં કહીં, મહાન્ હૃદયવાલે ભગવાન્ રામચંદ્ર કો વે સભી પ્યારી લગીં, ગોસ્વામીજી કિસ સહૃદયતા સે કહતે હૈં "રામહિં માતુબચન સબ ભાયે, જિમિ સુરસરિગત સલિલ સુહાયે."

પુણ્ય-તોયા ભગવતી ભાગીરથી મેં પહુંચ કર સભી સલિલ સુંદર હો જાતે હૈં, અપવિત્ર જલ ભી પવિત્ર જલ બન જાતા હૈ. તબ પરમ સરલ ભગવાન્ રામચંદ્ર તક પહુંચ કર કુટિલ વચન ભી સરલ ક્યોં ન બન જાતે? દૂસરી બાત યહ કિ ભગવતી ભાગીરથી કા સમસ્ત જલ હી મનોરમ ઔર પાવન માના જાતા હૈ, ચાહે ઉસમેં અપેય ઔર અસુંદર જલ હી ક્યોં ન મિલા હો. ઉસી પ્રકાર માતા કે વચન ફિર ભી માતા કે બચન હૈં. ઉનમેં દુર્ભાવ કા સંસ્થાન કહાઁ? ફિર યદિ વે ભગવાન્ રામચંદ્ર જૈસે મર્યાદા-શીલ ઔર માતૃભક્ત પુરુષ કો ભાએ, પ્યારે લગે, તો ક્યા આશ્ચર્ય! બલિહારી ઇસ સહૃદયતા કી!

ભગવાન્ રામચંદ્ર કી વનયાત્રા કા સમાચાર નગર મેં કિસ પ્રકાર ફૈલા, ઔર ઉસકા ક્યા પરિણામ હુઆ, યહ ભી દેખ લીજિયે, ઔર ભાવુકતા સે ઉસ પર વિચાર કીજિયે—

"નગર બ્યાપિ ગઇ બાત સુ તીછી, છુવત ચઢી જનુ સબ તનુ બીછી;
સુનિ ભે બિકલ સકલ નર-નારી; બિટપબેલિ જિમિ દેખિ દવારી."

અબ તનિક બીછી કા ચઢના દેખિએ. ઇસ બીછી કે ચઢને મેં કિતની સ્વાભાવિકતા હૈ. ઉસમેં આકુલતા, પીડા ઔર વ્યગ્રતા કા કૈસા સચ્ચા ચિત્ર હૈ. આપ ઇસકા સ્વયં અનુભવ કરેં. વિધિ ઔર કૈકેયી કો કોસતે હુએ નાગરિક કહતે હૈં:—

"વહિ પાપિનિહિ બૂઝિ કા પરેઉ, છાઇ ભવન પાવક ધરેઉ.
નિજ કર નયન કાઢિ ચહ દીખા, ડારી સુધા બિષ ચાહત ચીખા.
કુટિલ, કઠોર, કુબુદ્ધિ, અભાગી, ભઇ રઘુબંસ-બેનુ-બન આગી.
પાલવ બૈઠિ પેડ એહિ કાટા, સુખ મહઁ સોક-ઠાટ નહિ ઠાટા."

[illegible] કૈસી સુંદર સમતા ઔર હૃદય-સ્પર્શિણી ઉપમાએં હૈં.

[illegible] એક બડા વિચિત્ર કિંતુ બડા હી [illegible] મલિનમુખી, પુત્ર-વિયોગ- [illegible] -મૂર્છિત અવસ્થા [illegible] અવ્યવસ્થિત ચિત્ત [illegible] ને દુઃખિત હૈં. [illegible] ધૈર્યચ્યુત [illegible]

હૈ, ઉસકો વિદ્યા, બુદ્ધિ, શીલ, શિષ્ટતા, સભ્યતા આદિ કી સભી હીનતા સમઝની ચાહિયે. સમાજ મેં મૂર્ખતા કે પ્રચાર, બલ ઔર પૌરુષ કે હ્રાસ, અશિષ્ટતા કી વૃદ્ધિ ઔર પ્રતિષ્ઠિત આદર્શોં કી ઉપેક્ષા કો કોઈ વિચારવાન્ પુરુષ નહીં સહ સકતા. ગોસ્વામીજી સચ્ચે ભક્ત થે. ભક્તિમાર્ગ કી યહ દુર્દશા વહ ભલા કબ દેખ સકતે થે? ઉન્હોંને લોકવિહિત આદર્શોં કી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરને કે લિયે, ભક્તિ કે સચ્ચે સામાજિક આધાર ફિર સે ખડે કરને કે લિયે, રામચરિત કા આશ્રય લિયા; જિસકે બલ સે લોગોં ને ફિર ધર્મ કે જીવનવ્યાપી સ્વરૂપ કા સાક્ષાત્કાર કિયા, ઔર ઉસ પર મુગ્ધ હુએ. 'કલિ-કલુષ-વિભંજિની' રામ-કથા ઘરઘર ધૂમ-ધામ સે ફૈલી. હિંદૂધર્મ મેં નઈ શક્તિ કા સંચાર હુઆ. 'શ્રુતિ-સંમત' હરિભક્તિ કી ઓર જનતા ફિર સે આકૃષ્ટ હુઈ. રામચરિત-માનસ કે પ્રભાવ સે ઉત્તરભારત મેં સાંપ્રદાયિકતા કા વહ ઉચ્છૃંખલ રૂપ અધિક ન ઠહરને પાયા, જિસને ગુજરાત આદિ મેં વર્ગ કે વર્ગ કો વૈદિક સંસ્કારોં સે એકદમ વિમુખ કર દિયા, દક્ષિણ મેં શૈવોં ઔર વૈષ્ણવોં કા ઘોર વિદ્વેષ ખડા કિયા, વહાં કી કિસી પ્રાચીન પુરી મેં શિવકાંચી ઔર વિષ્ણુકાંચી કે સમાન દો અલગ અલગ બસ્તિયાં હોને કી નૌબત નહીં આઈ. અબ ભી શૈવોં ઔર વૈષ્ણવોં મેં મારપીટ કભી નહીં હોતી. યહ સબ કિસકે પ્રસાદ સે? ભક્તશિરોમણિ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કે હી. ઉનકી સાંપ્રદાયિકી વાણી કે મનોહર પ્રભાવ સે જો સામંજસ્ય કી બુદ્ધિ જનતા મેં આઈ, વહ અબ તક બની હૈ, ઔર જબ તક રામચરિતમાનસ કા પઠન-પાઠન હોતા રહેગા, તબ તક રહેગી.

રામચરિતમાનસ મેં શૈવોં ઔર વૈષ્ણવોં કે વિરોધ કે પરિહાર કા પ્રયત્ન સ્થાન-સ્થાન પર લક્ષિત હોતા હૈ. બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ કે ગણેશખંડ મેં શિવ હરિમંત્ર કે જાપક કહે ગયે હૈં, ઉસકે અનુસાર ગોસ્વામીજી ને શિવ કો રામ કા સબસે અધિકારી ભક્ત બનાયા; પર ઉનકે નાથ હો, રામ કો શિવ કા ઉપાસક બના કર ઉન્હોંને દોનોં કા મહત્ત્વ પ્રતિપાદિત કિયા. રામ કે મુખારવિંદ સે ઉન્હોંને સ્પષ્ટ કહલા દિયા કિ—

'સંકરદ્રોહી મમ દાસ કહાવૈ, સો નર સપનેહુ મોહિં ન ભાવૈ.'

એક સ્થાન પર ઔર કહતે હૈં—

"સંકરપ્રિય મમ દ્રોહી, સિવદ્રોહી મમ-દાસ" મુઝે પસંદ નહીં.

ભિન્ન પ્રકાર ગોસ્વામીજી ને ઉપાસના યા ભક્તિ કા કેવલ કર્મ ઔર જ્ઞાન [illegible] કા સમન્વય નહીં સ્થાપિત કિયા, બલ્કિ ભિન્ન-ભિન્ન ઉપાસકોં કે [illegible] ભેદ દિખાઈ પડતે થે, ઉનકો [illegible] સે [illegible] કર દિયા. કર્મ ઔર જ્ઞાન કે [illegible]

કી ક્ષમા ચાહી, (ભગવાન, કયા ભારતવર્ષ સે ઇસ મર્યાદા-શીલતા કા લોપ હો જાયગા ? કૌન અપક્વ-મતિ હમારી ઇસ વિકચ મલ્લિકા પર તપ્ત જલ છિડક રહા હૈ ? કૌન ઇસ કુસુમ-કોમલ માર્ગ કો કંટકિત કર રહા હૈ ! તુમ ઉસકી બુદ્ધિ કો વિમલ કરો; જિસમેં હમારી કુલાંગનાએં અપને સદ્દગુણ-રત્નોં સે વંચિત ન હોં.) ફિર બોલીં. કયા બોલી ? ગોસ્વામીજી કી લેખની હી ઇસકો બતલા સકતી હૈ. મૈં ઉનકી દો-ચાર પંક્તિયોં લિખ કર હી આગે બઢુંગા. ઉન્હીંકો પઢ કર આપ સોચેં કિ ઉન્હોંને કયા કહા. ઉનમેં જો તેજસ્વિતા, જો માર્મિકતા, જો વિગૂઢ ભાવુકતા નિહિત હૈ, વહ અવર્ણનીય હૈ. શ્રીમતી જનક-નંદિની કહતી હૈઃ—

"જિય બિનુ દેહ, નદી બિનુ બારી; તૈસય, નાથ, પુરુષ, બિનુ નારી.
નાથ, સકલ સુખ સાથ તિહારે: સરદ-બિમલ-બિધુ-બદનુ નિહારે.
છિન-છિન પ્રભુ-પદ-કમલ બિલોકી, રહિહઉં મુદિત દિવસ જિમિ કોકી.
પ્રભુ, કરુણામય, પરમ વિવેકી; તનુ તજિ રહતિ છાંહ કિમિ છેકી?
પ્રભા જાય કહઁ ભાનુ બિહાઇ ? કહઁ ચંદ્રિકા ચંદ્ર તજિ જાઇ ?"

રામાયણ પઢને મેં જૈસી તન્મયતા હોતી હૈ, વૈસી ઔર કોઇ દૂસરા ગ્રંથ પઢને મેં નહીં. ઇસ ગ્રંથ મેં ઐસી સજીવ પંક્તિઓં હૈં, ઐસા ભાવમય ચરિત્ર-ચિત્રણ હૈ કિ કોઈ સહૃદય ઐસા નહીં, જિસકો ઉસે પઢતે સમય આત્મવિસ્મૃતિ ન હો જાય. યહ હમારે લિયે ગર્વ કા વિષય હૈ કિ જો મહાન્ ગ્રંથ ઐસા અલૌકિક હૈ, વહ હમારી જાતીય સંપત્તિ હૈ ઔર હમારે હી એક અદ્દભુત ભાવમય હૃદય કા ઉદ્ગાર હૈ. અયોધ્યા-કાંડ મેં જૈસા સજીવ ચરિત્રચિત્રણ હૈ, ઉસમેં જૈસા ઉદાત્ત ભાવમય ઊહાપોહ હૈ, ઉસમેં જૈસા સ્વાભાવિકતા, સરસતા, મનોમોહકતા, ગંભીરતા ઔર સદાશયતા હૈ, વહ અનન્ય હૈ—સંસારભર કે સાહિત્ય મેં દુર્લભ હૈ. કૌશલ્યા-દેવી, વિદેહનંદિની ઔર ભગવાન્ રામચંદ્ર કા કથનોપકથન જિસ ભાવુકતા સે રામાયણ મેં લિખિત હૈ, વૈસી ભાવુકતા શાયદ હી કિસી દેશ કે સાહિત્ય મેં દૃષ્ટિગત હો.

ઇચ્છા કે વિરુદ્ધ લેખ અધિક લંબા હો ગયા. અબ મૈં કતિપય સુંદર ઉપમાએં લિખ કર ઇસ લેખ કો સમાપ્ત કરુંગા. આપ ઇન ઉપમાઓં કે સૌંદર્ય ઔર ભાવ-પ્રવણતા પર સ્વયં વિચાર કીજિએ—

"સો ધનુ રાજકુંવર કર દેહીં, બાલમરાલ કિ મંદર લેહીં ?
બિધિ કેહિ ભાંતિ ધરૌં ઉર ધીરા, સિરિસ સુમન કિમિ બેધિઅ હીરા?
લોચન-જલુ રહ લોચન-કોના, જૈસે પરમ કૃપન કર સોના.
મન મલીન, તન સુંદર કૈસે ? બિષ-રસ-ભરા-કનક-ઘટ-જૈસે
નિજ કહઁ કરિય નાથ કિમિ ચાન્હે, દેખિય રબિહિ દીપ કર લીન્હે"

કી પૂજા બંદ કર દી, તબ ઉન્હોંને ઐસા હી કોપ કિયા થા. ઇસી કાલ સે 'ઇષ્ટાનિષ્ટ' કાલ કી સમાપ્તિ માનની ચાહિયે.

સમાજ કે પૂર્ણ રૂપ સે સુવ્યવસ્થિત હો જાને કે સાથ હી મનુષ્ય કે કુછ આચરણ લોકરક્ષા કે અનુકૂલ ઔર કુછ પ્રતિકૂલ દિખાઈ પડ ગયે થે. 'ઇષ્ટાનિષ્ટ' કાલ કે પૂર્વ હી સમાજ મેં લોકધર્મ ઔર શીલ કી પ્રતિષ્ઠા હો ચૂકી થી; પર ઉનકા સંબંધ પ્રચલિત દેવતોં કે સાથ નહીં સ્થાપિત હુઆ થા. દેવગણ ધર્મ ઔર શીલ સે પ્રસન્ન ઔર અધર્મ તથા દુઃશીલતા પર કુપિત હોનેવાલે નહીં હુએ થે. વે અપની પૂજા સે પ્રસન્ન ઔર ઉસ પૂજા મેં ત્રુટિ સે હી અપ્રસન્ન હોનેવાલે બને થે. જ્ઞાનમાર્ગ કી ઓર એક બ્રહ્મ કા નિરૂપણ બહુત પહલે સે હો ચૂકા થા; પર વહ બ્રહ્મ લોકવ્યવહાર સે તટસ્થ થા; લૌકિક ઉપાસના કે યોગ્ય નહીં થા. ધીરે-ધીરે ઉસકે વ્યાવહારિક રૂપ–સગુણ રૂપ–કી તીન રૂપોં મેં પ્રતિષ્ઠા હુઇ–સ્રષ્ટા, પાલક ઔર સંહારક. ઉધર સ્થિતિ-રક્ષા કા વિધાન કરનેવાલે ધર્મ ઔર શીલ કે નાના રૂપોં કી અભિવ્યક્તિ પર જનતા પૂર્ણ રૂપ સે મુગ્ધ હો ચૂકી થી. ઉસને ઝટ દયા, દાક્ષિણ્ય, ક્ષમા, ઉદારતા, વત્સલતા, સુશીલતા આદિ ઉદાત્ત વૃત્તિયોં કા આરોપ બ્રહ્મ કે સગુણ 'પાલક' સ્વરૂપ મેં કિયા. લોક મેં 'ઇષ્ટદેવ' કી પ્રતિષ્ઠા હો ગઈ. નારાયણ વાસુદેવ કે મંગલમય રૂપ કા સાક્ષાત્કાર હુઆ, જનસમાજ આશા ઔર આનંદ સે નાચ ઉઠા. ભાગવત-ધર્મ કા ઉદય હુઆ, ભગવાન પૃથ્વી કા ભાર ઉતારને ઔર ધર્મ કી સ્થાપના કરને કે લિયે બાર-બાર આતે હુએ સાક્ષાત્ દિખાઇ પડે. જિન ગુણોં સે લોક કી રક્ષા હોતી હૈ, જિન ગુણોં કો દેખ હમારા હૃદય પ્રફુલ્લિત હો જાતા હૈ ઉનકો હમ જિસમેં દેખેં, વહી 'ઇષ્ટદેવ' હૈ—હમારે લિયે વહી સબસે બડા હૈ—

> તુલસી જપ, તપ, નેમ, વ્રત, સબ સબ હી તેં હોઇ;
> લહૈ બડાઇ દેવતા, 'ઇષ્ટ-દેવ' જબ હોઇ.

ઇષ્ટદેવ ભગવાન્ કે સ્વરૂપ કે અંતર્ગત કેવલ ઉનકા દયા-દાક્ષિણ્ય હી નહીં, અસાધ્ય દુષ્ટોં કે સંહાર કી ઉનકી અપરિમિત શક્તિ ઔર લોક-મર્યાદા-પાલન ભી હૈ.

ભક્તિ કા યહ માર્ગ બહુત પ્રાચીન હૈ, જિસે રૂખે ઢંગ સે 'ઉપાસના' કહતે હૈં. ઇસી ને વ્યક્તિ કી રાગાત્મક સત્તા કે ભીતર પ્રેમપરિપુષ્ટ હો કર ભક્તિ કા રૂપ ધારણ કિયા. વ્યષ્ટિરૂપ મેં પ્રત્યેક મનુષ્ય કે ઔર સમષ્ટિરૂપ મેં મનુષ્યજાતિ કે સારે પ્રયત્નોં કા લક્ષ્ય સ્થિતિ-રક્ષા હૈ. અતઃ ઈશ્વરત્વ કે નાના રૂપોં મેં સે સ્થિતિવિધાયક રૂપ હી ભક્તિ કા અવલંબન હુઆ, વિષ્ણુ યા

કરમ શુભાશુભ તુમહિં ન બાધા, અબ લગિ તુમહિં ન કાહૂ સાધા.
ભલે ભવન અબ બાયન દીન્હા, પાવહુ ગે ફલ આપન કીન્હા.

તુલસીદાસ ને યહાં નારદ કે મુંહ સે વિષ્ણુ કી પોલ ખુલવાઈ હૈ, તો એક અન્ય સ્થાન પર સપ્તર્ષિયોં કે મુંહ સે નારદ કા ભંડાફોડ કરાયા હૈ. નારદ ઇધર કી ઉધર લગાને મેં બડે પ્રવીણ થે. ઉનકી સંમતિ સે ઉમા ને શિવ કે લિયે તપ કરના પ્રારંભ કિયા. ઉસ મૌકે પર સપ્તર્ષિયોં ને ઉમા કે હૃદય કા ભાવ દેખને કે લિયે નારદ કે વિરુદ્ધ ઉન્હેં ઐસા સમઝાયા—

સુનત બચન બિહંસે રૂષય, ગિરિ–સંભવ તવ દેહ;
નારદ કર ઉપદેશ સુનિ, કહહુ બસેઉ કો ગેહ ?

દચ્છ સુતન ઉપદેસિન્હિ જાઈ, તિન ફિરિ ભવન ન દેખા આઈ.
ચિત્રકેતુ કર ઘર ઉન ઘાલા, કનકકસિપુ કર પુનિ અસ હાલા.
નારદ–સિખ જે સુનહિં નર–નારી, અવસિ હોહિં તજી ભવન ભીખારી.
મન કપટી તન સજ્જન ચિન્હા, આપુ સરિસ સબ હી ચહ કીન્હા.

લગે હાથોં સપ્તર્ષિયોં ને શિવજી કા ભી રૂપ વર્ણન કર દિયા—

નિર્ગુન, નિલજ, કુબેષ, કવાલી, અકુલ, અગેહ, દિગંબર, બ્યાલી.
કહહુ કવન સુખ અસ બર પાએ? ભલ ભૂલિહુ ઠગ કે બૌરાએ,
પંચ–કહે સિવ સતી બિહાહી, પુનિ અવડેરિ મરાયનિ તાહી.

અબ સુખ સોવત સોચ નહિં, ભીખ માંગિ ભવ ખાહિં;
સહજ એકાકિન કે ભવન, કબહું કિ નારિ ખટાહિં ?

શિવજી કી બરાત મેં ભી શિવસ્વરૂપ કા બડા હાસ્યપૂર્ણ વર્ણન હૈ—

સિવહિં સંભુગન કરહિં સિંગારા, જટા–મુકુટ, અહિ–મૌર સંવારા.
કુંડલ, કંકન પહિરે બ્યાલા, તન બિભૂતિ, પટ કે હરિ–છાલા.
સસિ લલાટ સુંદર, સિર ગંગા, નયન તીનિ ઉપબીત ભુજંગા.
ગરલ કંઠ, ઉર નર–સિર–માલા, અસિવ બેષ સિવ–ધામ કૃપાલા.
કર ત્રિસૂલ અરુ ડમરુ બિરાજા, ચલે બસહ ચઢિ, બાજહિં બાજા.
દેખિ સિવહિં સુર–ત્રિય મુસુકાહીં, બર–લાયકદુલિહિન જગ નાહીં.
બિષ્નુ, બિરંચિ આદિ સુરબ્રાતા ચઢિ ચઢિ બાહન ચલે બરાતા.
સુર–સમાજ સબ ભાંતિ અનૂપા, નહિં બરાત દૂલહ–અનુરૂપા.

બિષ્નુ કહા અસ બિહસિ તબ, બોલિ સકલ દિસિરાજ;
બિલગ–બિલગ હોઈ ચલહુ સબ નિજ–નિજ સહિત સમાજ.

બર–અનુહારિ બરાત ન ભાઈ, હંસી કરૈહહુ પર–પુર જાઈ.
બિષ્નુ–બચન સુનિ સુર મુસુકાને, નિજ નિજ સેન–સહિત બિલગાને.
મન–હીં મન મહેસ મુસુકાહીં, હરિ કે બ્યંગ–બચન નહિં જાહીં.
બર બૌરાહ બસહ અસવારા, બ્યાલ કપાલ બિભૂષન છારા.

[illegible] તુલસીદાસ [illegible] હમને દેખા કિ જહાં કહીં ઉનકે

ચાર હુઆ. હિંદૂ-જનતા શિવાજી ઔર ગુરુ ગોવિંદ કો રામકૃષ્ણ કે રૂપ મેં ઔર ઔરંગજેબ કો રાવણ ઔર કંસ કે રૂપ મેં દેખને લગી.

ગોસ્વામીજી ને યદ્યપિ ભક્તિ કે સાહચર્ય સે જ્ઞાનવૈરાગ્ય કા ભી નિરૂપણ કિયા હૈ, ઔર પૂર્ણ રૂપ સે કિયા હૈ; પર ઉનકા સબસે અધિક ઉપકાર ઉન ગૃહસ્થોં કે ઉપર હૈ, જો અપની પ્રત્યેક સ્થિતિ મેં ઉન્હેં પુકાર કર કુછ કહતે હુએ પાતે હૈં, ઔર વહ 'કુછ' ભી ઐસા કિ લોકવ્યવહાર કે અંતર્ગત, ઉસસે અતીત નહીં. માન અપમાન સે પરે, સાધક સંતોં કે લિયે તો વહ "ખલ કે વચન સંત સહ જૈસે હૈં" કહતે હૈં, પર સાધારણ ગૃહસ્થોં કે લિયે સહિષ્ણુતા કી મર્યાદા બાંધતે હુએ કહતે હૈં—"કતહુઁ સુધાઇહુ તેં બડ દોષૂ" સાધક ઔર સંસારી, દોનોં કે માર્ગોં કી ઓર વહ સંકેત કરતે હૈં. વ્યક્તિગત સફલતા કે લિયે જિસે લોગ 'નીતિ' કહતે હૈં, વહી સામાજિક આદર્શ કી સફલતા કા સાધક હો કર 'ધર્મ' હો જાતા હૈ.

સારાંશ યહ કિ ગોસ્વામીજી સે પૂર્વ તીન પ્રકાર કે સાધુ-સમાજ કે બીચ રમતે દિખાઈ દેતે થે. એક તો પ્રાચીન પરંપરા કે ભક્ત, જો પ્રેમ મેં મગ્ન હો કર સંસાર કો ભૂલ રહે થે. દૂસરે વે, જો અનધિકાર જ્ઞાનગોષ્ઠી દ્વારા સમાજ કે પ્રતિષ્ઠિત આદર્શોં કે પ્રતિ તિરસ્કારબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કર રહે થે. તીસરે વે, જો હઠ-યોગ, રસાયન આદિ દ્વારા અલૌકિક સિદ્ધિયોં કી વ્યર્થ આશા કા પ્રચાર કર રહે થે. ઇન તીનોં વર્ગોં કે દ્વારા સાધારણ જનતા કે લોકધર્મ પર આરૂઢ હોને કી સંભાવના કિતની દૂર થી, યહ કહને કી આવશ્યકતા નહીં. આજ જો હમ ફિર ઝોંપડોં મેં બૈઠે કિસાનોં કો ભરત કે 'ભાયપ-ભાવ', લક્ષ્મણ કે ત્યાગ ઔર રામ કી પિતૃ-ભક્તિ પર પુલકિત હોતે પાતે હૈં, સો ગોસ્વામીજી કે હી પ્રસાદ સે. ધન્ય હૈ ગાર્હસ્થ્ય જીવન મેં ધર્મ કા આલોક-સ્વરૂપ રામચરિત, ઔર ધન્ય હૈ ઉસ આલોક કો ઘર-ઘર પહુંચાનેવાલે તુલસીદાસ! વ્યાવહારિક જીવન ધર્મ કી જ્યોતિ સે એક બાર ફિર જગમગા ઉઠા. ઉસમેં નઈ શક્તિ કા સંચાર હુઆ. જો કુછ ભી નહીં જાનતા, વહ ભી જાનતા હૈ--

'જે ન મિત્ર-દુખ હોહિં દુખારી, તિન્હહિં બિલોકત પાતક ભારી.'

[illegible] ઔર કોઈ ધર્મ જાને યા ન જાને, પર યહ ધર્મ જાનતી હૈ, જિસકે સહારે [illegible] હૈ ઉન્હેં [illegible] વિશ્વાસ રખના હૈ કિ-

૭૬. [illegible]

[illegible]

ઐસી યુક્તિ કરો, જિસસે રામ રાજ્ય છોડ કર વન જાયં, ઔર દેવતોં કા કાર્ય સિદ્ધ હો. સરસ્વતી પહલે અસ્વીકાર કરતી થીં; પર-

સારદ બોલિ બિનય સુર કરહીં, બારહિં બાર પાંય લૈ પરહીં.

× × × × ×

બાર બાર ગહિ ચરન સંકોચી, ચલી બિચારિ બિબુધ-મતિ પોચી;
ઊંચ નિવાસ, નીચ કરતૂતી, દેખિ ન સકહિં પરાઇ બિભૂતી.

દેવતા બડે ખુશામદી ઔર બડે ચાલાક થે. રામ કો ઉત્સાહિત કરને કે લિયે વે રામ કી પ્રશંસા સુન કર ફૂલ બરસાતે ઔર દુંદુભી બજાતે થે. રામ ને જબ ચિત્રકૂટ કો રહને કે લિયે પસંદ કિયા, તબ ઇન્દ્રાદિ દેવતા વેષ બદલ કર, કોલ-કિરાત કી સૂરત બના કર આયે, ઔર ઉન્હોંને રામ કે લિયે ઝોંપડે બના કર દિયે. [illegible]

ઈસ સાહચર્ય સે સાધારણ જનતા મેં રામ કે પ્રતિ જો ભાવ પ્રતિષ્ઠિત હો ગયા હૈ, ઉસકા લાવણ્ય ઉસકે સંપૂર્ણ જીવન કા લાવણ્ય હો ગયા હૈ. રામ કે વિના હિંદૂ-જીવન નીરસ હૈ, ફીકા હૈ. યહી રામ-રસ ઉસકા સ્વાદ બનાએ રહા ઔર બનાએ રહેગા. રામ હી કા મુખ દેખ કર હિંદૂજનતા કા ઈતના બડા ભાગ અપને ધર્મ ઔર જાતિ કે ઘેરે મેં પડા રહા. ન ઉસે તલવાર હટા સકી, ન ધનમાન કા લોભ, ન ઉપદેશોં કી તડક-ભડક. જિન રામ કો જનતા જીવન કી પ્રત્યેક સ્થિતિ મેં અપને સાથ દેખતી ચલી આઈ, ઉન્હેં છોડના અપને પ્રિય-સે-પ્રિય પરિજન કો છોડને સે કમ કટકર ન થા. વિદેશી કચ્ચા રંગ એક ચઢા, એક છૂટા; પર ભીતર જો પક્કા રંગ થા, વહ બના રહા. હમને ચૌડી મોહરી કા પાજામા પહન કર આદાબ-અર્જ કિયા; પર 'રામ-રામ' ન છોડા. અબ કોટ-પતલૂન પહન કર બાહર 'ડેમ નાનસેન્સ' કરતે હૈં, પર ઘર મેં આતે હી ફિર વહી 'રામ-રામ'; એક બાર શીરીં-ફરહાદ ઔર હાતિમતાઇ કે કિસ્સે કે સામને હમ કર્ણ, યુધિષ્ઠિર, નલ-દમયંતી, સબકો ભૂલ ગએ થે; પર રામ-ચર્ચા કુછ-ન-કુછ કરતે હી રહે. કહના ન હોગા કિ ઇસ એક કે ન છોડને સે એક પ્રકાર સે સબ કુછ બના રહા; ક્યોંકિ ઇસી એક નામ મેં હિંદૂજીવન કા સારાસાર ખીંચ કર રખ દિયા ગયા થા. ઇસી એક નામ કે અવલંબન સે હિંદૂ જાતિ કે લિયે અપને પ્રાચીન સ્વરૂપ ઔર અપને પ્રાચીન ગૌરવ કે સ્મરણ કી સંભાવના બની રહી. રામનામામૃત પાન કર કે હિંદૂ જાતિ અમર હો ગઈ. ઇસ અમૃત કો ઘર-ઘર પહુંચાનેવાલા ભી અમર હૈ.

("માધુરી"ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. રામચંદ્ર શુક્લ)

હાહાકર કરત સુર ભાગે, ખલહુ, જાહુ કહેં મોરે આગે?

રામાયણ મેં પ્રાયઃ સર્વત્ર દેવતોં કો નિકમ્મા, ડરપોક, સ્વાર્થી ઔર ખુશામદી દિખાયા ગયા હૈ. દેવતા અપના મતલબ નિકાલને મેં સબ તરહ કા છલ (અંગરેજીભાષા મેં પાલિસી) કર સકતે થે. તુલસીદાસ ને દેવતોં કા ચિત્ર અચ્છા નહીં દિખલાયા. તુલસીદાસ સ્વર્ગ ગયે હોંગે; દેવતોં સે ઉનકી ભેટ ભી હુઇ હોગી. પતા નહીં, દેવતોં સે ઉનકી કૈસી નિપટી.

("માધુરી"ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. રામનરેશ ત્રિપાઠી)

૩૧-તુલસી-ગુણ-ગાન

એઇ તુલસીદાસ હૈં, એઈ હિંદી-પ્રાન;
એઈ ભગવત-ભક્ત-બર, ઇન સમ ધન્ય ન આન. ૧
ધનિ સંવત, ધનિ માસ વહ, ધન્ય ઘરી, જબ મીત!
લિયો જન્મ ઇન આય, કિય ભારત-ભૂમિ પુનીત. ૨
ધન્ય માતુ-પિતુ-ગોદ, જિન ઐસો સુઅન ખેલાય;
પાવન કુલ સબ બિધિ કિયો, જીવન-મુક્ત કહાય. ૩
ભયો ન ઐસો કબિ દુતિય, અહૈ ન હોનહુહાર;
કબિતા-કામિની-કંત યે, કબિ-કુલ કે સિંગાર. ૪
કા હિંદી, ઉરદૂ કહા, કા અંગરેજી મિત્ર!
કા અરબી, કા પારસી, ભાષા અન્ય બિચિત્ર. ૫
હૈં જિતની દેખી-સુની, લિખી-પઢી, ગુન-આલ;
કાહૂ મેં દેખ્યો નહીં, એસો સુકબિ બિસાલ. ૬
હીન દસા હૂ મેં જદપિ, ભારતબાસી આજુ;
પૈ તુલસી-બલ કરિ સકત, મસ્તક ઉચ્ચ સમાજુ. ૭
ઐસો કબિ દેખ્યો-સુન્યો, જગ મેં કતહું ન આન;
કરત ગુનીજન જગત કે, જાકો સુજસ બખાન. ૮

ભારત કે કબિરાજન મેં અતિ ઉંચો હૈ નામ સદા તુલસી કો;
જાસુ પ્રતાપ-દિવાકર કે લખે ઔરન કો જસ લાગત ફીકો.
જૂગુનૂ ઔર તરૈયન કી કહા, તેજ હ્વૈ જાત હૈ મંદ સસી કો;
ધાક સુને રિપુ ખાક સદા મિલે, છૂટિ પરૈ ઉતસાહ જસી કો. ૯
સૂર ફિરૈ નિજ રાહ ટટોવત, દેવ કી ચાતુરી હૂ બિસરી હૈ;
ભૂલિ બિહારી રહ્યો છરછંદન, ભૂષન વીરતા છોરિ ધરી હૈ.
બિજ્ઞપનો ગયો કેસવ કો, મતિરામ કી માધુરી ફીકી કરી હૈ;
કા ગિનતી હરિચંદ કી, ચંદ-કબીરહૂ કી નહિં બાત ખરી હૈ. ૧૦

ફલ ન લાવેગા. ઉસી પ્રકાર આકૃતિ, કુલ, શીલ, વિદ્યા ઔર યત્ન-પૂર્વક કી ગઈ સેવા સે ભી (તત્કાલ મેં) કુછ ન હોગા. ભાગ્ય ફલેગા, તો હાથ પા કર લી. આપ દેખેં, ઇસ શ્લોક કે ભાવ કે વ્યક્તીકરણ ઔર પ્રતિપાદન મેં આલંકારિકતા કિતની ઉપકારક સિદ્ધ હુઈ હૈ. કુછ પદ્ય ઔર મૈં નીચે લિખતા હૂં. ઉનકે દ્વારા ભી મેરે વિચાર કી પુષ્ટિ હોગી. ગોસ્વામીજી કહતે હૈં—

"કરમ-કમંડલ કર ગહે, તુલસી જહેં લગિ જાય;
સાગર, સરિતા, કૂપ-જલ, બૂંદ ન અધિક સમાય."

'કરમ-કમંડલ' ઔર 'બૂંદ ન અધિક સમાય' યે દોહે મેં અપને-અપને સ્થાન પર કિતને ભાવમય ઔર સાભિપ્રાય પ્રયોગ હૈં, ઇસકો પ્રત્યેક સહૃદય સ્વયં હૃદયંગત કર સકતા હૈ. દોહે કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ.

એક ઉર્દૂ કા કવિ કહતા હૈ—

"ચરખ ને કી મુદ્દતોં ગર્દિશ, તો પાયા એક તિલ;
રિઝ્ક ઐસા તો મુકદ્દર સે સિવા મિલતા નહીં."

ઇસ શેર કે 'મુદ્દતોં ગર્દિશ' ઔર 'એક તિલ', યે જુમલે ઉસકે ભાવ-પ્રતિપાદન કે કિતને સહાયક હૈં, ઇસકો આપ લોગ સ્વયં સમઝ સકતે હૈં. મૈં ઇસ વિષય મેં કુછ વિશેષ લિખને કી આવશ્યકતા નહીં સમઝતા.

એક સંસ્કૃત કા કવિ બડી માર્મિકતા સે કહતા હૈ—

"यादृशं भक्षयेदन्नं बुद्धिर्भवति तादृशी ।
दीपो भक्षयते ध्वांतं कज्जलं च प्रसूयते ॥"

અર્થાત્-મનુષ્ય જિસ પ્રકાર કા અન્ન ખાતા હૈ, ઉસકી બુદ્ધિ ભી વૈસી હી હોતી હૈ. દીપક અંધકાર કો ખા જાતા હૈ, ઇસ લિયે કજ્જલ ઉત્પન્ન કરતા હૈ. કિતના ભાવમય યહ પદ્ય હૈ, દૃષ્ટાંત કી ઇસ પદ્ય મેં કિતની સાર્થકતા હૈ ઔર ઉસસે પદ્ય કા ભાવ સમઝને મેં, વિચાર કે સ્પષ્ટીકરણ મેં કિતની સુવિધા હુઈ હૈ, ઇસ વિષય પર કુછ અધિક લિખના બાહુલ્યમાત્ર હોગા.

ઉર્દૂ કા એક સહૃદય કવિ કહતા હૈ—

"[illegible] મેં સાથ દેતા હૈ;
[illegible] મેં [illegible] હૈ [illegible] મેં"

યહ પદ્ય ભી સંસ્કૃત-પદ્ય કે [illegible] કા હી હૈ. [illegible] સંસ્કૃત કે પદ્ય મેં હૈ, [illegible] ગુણ ઇસ પદ્ય મેં હૈ. [illegible]

[illegible]

૨૩–૨૫૨ વર્ષનો એક હયાત ચીનો જવાન

લાંબા કાળ સુધી આયુષ્ય ભોગવનારતરીકે પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રખ્યાત થઇ ગયેલ રીપ વોન વિન્કલનો એક જબરદસ્ત હરીફ ચીનમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

લાંબા કાળ સુધી જીવવાના બીનહરીફ સ્થાનેથી રીપ વોન વિન્કલને પદચ્યુત કરીને તેની જગ્યા ચીનના શેસવાન પ્રાંતના ક-ઈ-હ-શીન ગામના લી-ચીન-યુન નામના એક માણસે પચાવી પાડી છે.

અજાયબીની અજાયબી એ છે કે, આ લી-ચીંગ ૨૫૨ વર્ષની પાકી ઉમરનો છે અને દુનિયામાં બીનહરીફ વૃદ્ધતરીકેનો તે અત્યારે મોભો ધરાવે છે.

હાલ અત્યારે લી કેવો છે? મરવાને વાંકે જીવતા રહેલા મૃત દેહ જેવો તે છે?

આ સવાલોના જવાબમાં નકાર છે. મી૦ લી-ચીંગ-યુને ૨૫૨ દિવાળીઓ જોઇ હોવા છતાં, અને પોતાના જન્મકાળ પછી કેટલીએ ચીના પેઢીઓને એક પછી એક નિર્વાણ પામતી જોયા છતાં, તે હાલ અત્યારે તદ્દન સશક્ત અને પાવર્ધો છે, ચિરંજીવ થવાના અમૃતકુંપા બાબત આપણે બાળપણમાં ડોશીમાની વાતોમાં સાંભળ્યું હતું અને જે પાછળથી પશ્ચિમના વિચારો આપણામાં દાખલ થતાં, નવરા માણસોની કલ્પના અને ધાંધલતરીકે ગણીને હસી કાઢયું હતું તે અમૃતનો, કહે છે કે આ લી-ચીંગને પત્તો લાગ્યો છે. ચીની ભાષામાં આ તત્ત્વને "જુવાનીનો ઝરો" કહેવામાં આવે છે. ચીનની યુનની સુનાન અને કિવચાઉ ટેકરીઓ અને ડુંગરના બે પ્રદેશમાં ભટકતાં ભટકતાં કહે છે કે લા-ચીંગ-યુનને કોઇ અમૂલ્ય ઝાડનું મૂળિયું મળી આવ્યું હતું, જેના સેવનથી તેની જીંદગી આટલી હદ સુધી અને કલ્પનામાં આવે નહિ તેટલી લાંબી લંબાઇ છે. અને હજી તેનામાં જુવાનીનું જોશ ચાલુ છે.

લી-ચીંગ-યુનની ખરી શોધ કરવાનું માન મીનક્યુ યુનિવર્સિટીના અધ્યાપક વુ-ચુંગ-ચીહને ઘટે છે. લી ચીંગની વંશાવળી અને તેના જન્મટપકાઉપરથી તેની ૨૫૨ વર્ષની ઉમર સિદ્ધ થાય છે.

અધ્યાપક વુ, આ લી ચીંગની જે વાતો કરે છે તે સાંભળતાં દુનિયાના જૂદમા વૃદ્ધ માનવોને માટે શરમના શેરડા પડવાનો અને અદેખાઇથી બળીને ખાખ થઇ જવાનો સંભવ છે.

કહે છે કે, લીએ કુલ ૨૩ લગ્ન કર્યાં છે ને બધી સ્ત્રીઓ [illegible] એક [illegible] ને [illegible] છે લી [illegible] વર્ષની [illegible] [illegible] સુધી [illegible] છે.

મીજી સમધિક રમણીય હોતી હૈં. યદિ ઉપમા-વિષય મેં સૂર-
દાસજી કી પ્રતિભા કલિત કલિંદ-નંદિની કે સમાન કમનીય હૈ,
તો ગોસ્વામીજી કી પ્રતિભા પુનિત-સલિલા ભગવતી ભાગીરથી કે
સમાન અભિનંદનીય હૈ.

આજ મૈં ગોસ્વામીજી કી કુછ અનુપમ ઉપમાએં આપ લોગોં
કે સામને ઉપસ્થિત કરૂંગા. ઇસ લેખ કા યહી ઉદ્દેશ્ય હૈ. મૈં
ઉપર અલંકારોં કા મહત્ત્વ પ્રકટ કર આયા હૂં. ઉપમા-અલંકાર
કી વિશેષતા ભી દિખલા આયા હૂં. આપ ઉનકા મહાન વિકાસ
ગોસ્વામીજી કી રચનાઓં મેં દેખેંગે; જિસસે અલંકારોં કી ઉપા-
દેયતા તો વિદિત હી હોગી, સાથ હી યહ ભી જ્ઞાત હોગા કિ અનુ-
પમ ઉપમાઓં કા સમુચિત પ્રયોગ કર કે ગોસ્વામીજી સાહિત્ય કે
સમુચ્ચ મંદિર પર કિતને ઊંચે ચઢ ગયે હૈં. ઉનકી ઉપમાએં
સ્વાભાવિક ઔર સરસ હૈં, સાથ હી ઉચ્ચ કોટિ કી ભી.

કવિપુંગવ કાલિદાસ કે જિસ ગ્રંથ કો આપ ઉઠા લેં, ઉસી-
મેં આપકો સુંદર-સુંદર ઉપમાએં મિલેંગી. અવસર આને પર
ઉનકી ભાવમયી લેખની ઉપમા-સુધા-વર્ષણ મેં સંકોચ નહીં
કરતી. ઉપમા ચાહે છોટી હો ચાહે બડી, વહ હોતી હૈ બડી હી
હૃદય-ગ્રાહિણી, સાથ હી સ્વાભાવિકતા ઔર સરસતા ભી ઉસસે
બરસતી રહતી હૈ. ગોસ્વામીજી કી રચનાઓં મેં ભી યહી ચમ-
ત્કાર હૈ. ઉનમેં ભી ઉપમાઓં કી પ્રચુરતા હૈ. વે ભી મનોહારિણી
હોતી હૈં; તત્કાલ હૃદય પર એક અદ્ભુત પ્રભાવ ડાલતી હૈં. રામ-
ચરિત-માનસ કી કોઈ ચૌપાઈ ભલે હી બિના ઉપમા કી મિલ
જાય, કિંતુ ઉસકા કોઈ પૃષ્ઠ કઠિનતા સે ઐસા મિલેગા, જિસમેં
કિસી સુંદર ઉપમા કા પ્રયોગ ન હો. ઉપમાએં સાધારણ નહીં હૈં.
વે અમૂલ્ય રત્ન-રાશિ હૈં. ઉનકી પરખ દુસ્તર હૈ; તથાપિ રુચિ
કે અનુકૂલ ઉનમેં સે કુછ ચુન કર સેવા મેં ઉપસ્થિત કી જાતી હૈં.
આપ દેખેં, યે કિસ મૂલ્ય કી હૈં.

ભગવાન રામચંદ્ર કે સહજ સરલ વચન કો ભી કુમતિ કૈકેયી
ને કુટિલતા સે પૂરિત સમઝા. યહ બાત સુનને મેં અસંગત જાન
પડતી હૈ. ક્યા યહ સંભવ હૈ? સહજ સરલ વચન મેં કુટિલતા
કૈસે પરિલક્ષિત હોગી? કિંતુ ગોસ્વામીજી કી ઉપમા કા મહત્ત્વ
દેખિયે. ઉન્હોંને ઉસીકે દ્વારા કિસ પ્રકાર ઇસ તર્ક કા નિરાકરણ
કિયા હૈ વહ કહતે હૈં—

> "સહજ સરલ રઘુબર-બચન, કુમતિ કુટિલ કર જાન;
> ચલઇ જોંક જિમિ બક્ર-ગતિ યદ્યપિ સલિલ-સમાન."

વાસ્તવ બાત યહ હૈ કિ સલિલ કી સમતલતા ક્યા કરેગી,
જબ જોંક સ્વયં વક્ર-ગતિ હૈ? ઇસી પ્રકાર સહજતા ઔર સર-

દેખ્ના સે વિહીન હૈ. અચાનક એક 'પતિ-પ્રેમ-પુનિતા રૂપરાશિ' કા વહાં આવિર્ભાવ હુઆ. વહ ધીરે-ધીરે કૌશલ્યાદેવી કે નિકટ આઇ, ઔર ઉનકે યુગલ ચરણ-કમલોં કી વંદના કરકે બૈઠ ગઈ. વહ સિર ઝુકા કર, મુખ નીચા કર, ચરણ-નખ દ્વારા પૃથ્વીપર કુછ લિખને લગી. ઔર ઉસકે નેત્રોં સે અવિરલ અશ્રુ-પ્રવાહ પ્રવાહિત હો કર ધરાતલ કો સિંચને લગા. ઇસ મૂર્તિ કી નવનીત-કોમલ સુકુમારતા દેખ કર કૌશલ્યાદેવી આકુલ હુઇં; ભગવાન રામચંદ્ર ભી સન્નાટે મેં આ ગએ. વહ મૂર્તિ યદ્યપિ નીરવ થી, તથાપિ ઇસકી નીરવતા મેં હી વહ ભાવ-દ્રાવન-શક્તિ થી, જો હૃદય-તલ કો અત્યંત વિદ્રવ્ય કિયે દેતી થી. પૃથ્વી-તલપર પદ-નખલિખન દ્વારા વહ સમયાતિપાત હી નહીં કર રહી થી, બલ્કિ કિસી મમતામયી કે માનસ-પટલપર વે અંક અંકિત કર રહી થી, જો કરુણા ઔર વિષાદ કા એક જ્વલંત ચિત્ર થે. વિગલિત અશ્રુધારા ભી કમ મર્મવેધિની નહીં થી. ઉસમેં આંતરિક કથા પ્રકટ કરને કી વહ શક્તિ થી, જો કરુણામયી વાગ્ધારા કો કિસી કાલ મેં ઉપલબ્ધ નહીં હો સકી. યહ હૃદય કો વ્યથિત કરનેવાલી મૂર્તિ શ્રીવિદેહ-નંદિની હી થી. કૌશલ્યાદેવી ઉનકી દશા દેખ કર અપના દુઃસહ કષ્ટ ભૂલ ગઈ. ઉસ સમય ઉન્હોંને જો મર્મ કો બેધનેવાલી બાતેં કહીં, ઉનકો સુન કર પત્થર કા ભી હૃદય વિદીર્ણ હોતા થા. ભગવાન રામચંદ્ર ને સબ કુછ સુના. મર્યાદા ઉનકો માતા કે સામને બોલને નહીં દેતી થી. ઉનકો સંકોચ હો રહા થા. ઉનકા કંઠ રુધ રહા થા; કિંતુ વહ બોલે. ઉન્હોંને જો કુછ અપની પ્રાણવલ્લભા સે કહા, વહ હૃદય-સંવેદ્ય હૈ. અતઃ લેખની ઇસ મર્મ કે ઉદ્ઘાટન મેં અસમર્થ હૈ. ઉનકે કથન કી પંક્તિયાં બડી સહૃદય હૈં, બહુત હી પ્રભાવશાલિની હૈં, બડી હી હૃદય કો બેધનેવાલી હૈં.

હમ ઉનકી કુછ ઉપમાએં આપકે સામને રખતે હૈં. આપ ઉનકી હૃદય-તલ-સ્પર્શિની શક્તિ દેખિએ—

"હંસગમનિ, તુમ નહિં બન જોગૂ, સુનિ અપજસ દેહહિં મોહિં લોગૂ. માનસ-સલિલ-સુધા-પ્રતિપાલી, જિઅઇ કી લવન-પયોધિ મરાલી? નવ રસાલ-બન-બિહરન-સીલા, સોહ કી કોકિલ બિપિન કરીલા? [illegible] સુભગ [illegible], [illegible] રાજકુમારી !"

[illegible] કા [illegible] જીવન [illegible] જીવન હૈ. ઉનમેં [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ઉત્તમ ઢંગ સે ખીંચા હૈ કિ કુછ કહતે નહીં બનતા.

યોં તો ગોસ્વામીજી કે ગ્રંથોં કા અંત હી નહીં મિલતા (ક્યોંકિ બહુતેરે અચ્છે કવિયોં ને ભી ઇનકે નામ સે ગ્રંથ બના ડાલે હૈં ઔર અબ તક ઇસ કાર્યવાહી કા અંત નહીં હુઆ હૈ) પર આપકે ૨૫-૩૦ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ હૈં. યથા—

(૧) રામચરિત-માનસ (રામાયણ), (૨) કવિતાવલી, (૩) ગીતાવલી, (૪) [illegible], (૫) પદાવલી, (૬) છપ્પૈ-રામાયણ, (૭) [illegible]-રામાયણ, (૮) કુંડલિયા-રામાયણ, (૯) કડખા-રામાયણ, (૧૦) [illegible]-રામાયણ, (૧૧) ઝૂલના-રામાયણ, (૧૨) રામાજ્ઞા, (૧૩) [illegible], (૧૪) જાનકી-મંગલ, (૧૫) પાર્વતી-મંગલ, (૧૬) [illegible], (૧૭) હનુમાન્-બાહુક, (૧૮) સંકટ-મોચન, (૧૯) [illegible], (૨૦) રામ-સલાકા, (૨૧) રામ-[illegible], (૨૨) [illegible], (૨૩) વિનયપત્રિકા, (૨૪) [illegible], (૨૫) [illegible], (૨૬) જ્ઞાન કા પરિકરણ, (૨૭) [illegible], (૨૮) [illegible], (૨૯) રામ-મુક્તાવલી, (૩૦) [illegible] નંબર ૧, ૨, ૩, ૧૨, ૧૪, ૨૧ આદિ [illegible] ગ્રંથોં કે વિષય મેં [illegible]

[illegible]

સો મૈં કહઉં કવન બિધિ બરની, ભૂમિ–નાગ સિર ધરઇ કિ ધરની?
દેખિ લાગિ મધુ કુટિલ કિરાતી, જિમિ ગંવ તકઇ લેઉં કેહિ ભાંતી.
ફિરા કર્મ પ્રિય લાગિ કુચાલી, બકિહિં સરાહિય માનિ મરાલી.
લખઈ ન રાનિ નિકટ દુઃખ કૈસે? ચરઇ હરિતતૃણ બલિપશુ જૈસે.
ઐસેઉ પીર બિહંસિ તેહિ ગોઇ, ચોર–નારિ જિમિ પ્રગટ ન રોઈ.
સુનિ મૃદુ બચન ભૂપ–હિય–સોકૂ, સસિકર છુવત બિકલ જિમિ કોકૂ.
કંઠ સૂખ, મુખ આવ ન બાની, જનુ પાઠીન દીન બિનુ પાની.
ગઈ સહમિ સુનિ બચન કઠોરા, મૃગી દેખિ જનુ દવ ચહું ઓરા.
રામ સપ્રેમ પુલકિ ઉર લાવા, પરમ રંક જનુ પારસ પાવા.
ભા સબકે મન મોદ ન થોરા, જનુ ઘન–ધુનિ સુનિ ચાતક–મોરા.
જલદા જલકન પાંપ ન કૈસે? પંકજ–કોસ ઓસ–કન જૈસે.
હમહિં અગમ અતિ દરસ તુમ્હારા, જસ મરુ–ધરનિ દેવ–ધુનિ–ધારા.
ઔર કરઈ કો ભરત બડાઇ? સરસિ સીપિ કિમિ સિંધુ સમાઈ!
કહત શારદહું કર મતિ હીચે, સાગર સીપ કિ જાહિં ઉલીચે.
મુખ પ્રસન્ન, મન મિટા બિષાદૂ, ભા જનુ ગૂંગહિં ગિરા–પ્રસાદૂ.
તેહિ પુર બસત ભરત બિનુ રાગા, ચંચરીક જિમિ ચંપક–બાગા."

રામાયણ ઉપમાઓં કા રત્નાકર હૈ. રુચિ કે અનુકૂલ જો કુછ ચમકીલે રત્ન હાથ આએ, સો સ્થાન–સ્થાન સે એકત્ર કર સેવા મેં ઉપસ્થિત કિએ ગએ. કિંતુ વહ અગાધ પારાવાર અબ તક બિના છાના હુઆ હી પડા હૈ. છાનને પર ઉસમેંસે એક–સે–એક ઉત્તમ રત્ન છાનનેવાલે કો પ્રાપ્ત હો સકતે હૈં.

("માધુરી"ના એક અંકમાં લેખકઃ–શ્રી. અયોધ્યાસિંહ ઉપાધ્યાય.)

३६–संगीत और मनोविज्ञान

શબ્દ સંસાર કી રચના કે પહલે સે થા, ઇસ બાત કો વિવિધ ધર્માવલંબી માનતે હૈં; ઔર વૈજ્ઞાનિક લોગ ભી ઇસસે ઇનકાર નહીં કર સકતે. મનુષ્યોં કી ઉત્પત્તિ કે સાથ ભાષા બની. ભાષા કા અસ્તિત્વ ન હોતા, તો સંસાર કી સત્તા હી નિરર્થક હો જાતી. કોઈ–કોઇ કહેંગે, યહ ઠીક નહીં કિ મનુષ્યોં કી હી ભાષા હૈ. જો ઐસા કહતે હૈં, ઉનકા કથન ભી તથ્ય હૈ; ક્યોંકિ પશુ–પક્ષિયોં કી ભી ભાષાયેં હૈં, વે ભી અપને આશય કો એકદૂસરે પર પ્રકટ કરતે હૈં. વે ભી અપને હર્ષ–વિષાદ, ભય ઔર ક્રોધ કો વિવિધ શબ્દોં દ્વારા જનાતે હૈં. ઇસ બાત કો પ્રત્યેક મનુષ્ય, ધ્યાનપૂર્વક ઉનકે શબ્દોં કો સુન કર, જાન સકતા હૈ. હાલ મેં સર જગદીશચં[illegible] વસુ ને તો આવિષ્કાર કિયા હૈ, ઔર ઉસે વ્યાવહારિક રૂપ [illegible] પ્રત્યક્ષ પ્રમાણિત કર દિયા હૈ કિ વૃક્ષ, પુષ્પ આદિ કી ભી ભાષા હૈ. વે ભી અપના હર્ષ, વિષાદ, ભય આદિ પ્રકટ કર સકતે હૈં ઔર મનુષ્ય ઇન પરિવર્તનોં કા અનુભવ ભી કર સકતા હૈ. પ[illegible] મેં ભી શબ્દ હૈ, જલ મેં હૈ. આકાશ મેં હૈ; બિજલી મેં ભી હૈ. મતલબ યહ કિ સારા બ્રહ્માંડ શબ્દ સે વ્યાપ્ત હૈ. મૈં તો યહ [illegible] બતલાઉંગા કિ શાંતિ મેં ભી શબ્દ યા સ્વર મૌજૂદ હૈ. સંગી[illegible] મેં જો સ્વર–તાલ આદિ હૈં, વે સબ શબ્દ હી હૈં. શબ્દોં કા [illegible] પ્રાકૃતિક હેરફેર હૈ. સ્વરોં કી સંખ્યા સાત હૈ. ઇસ સાત કે અં[illegible] મેં ભી મુઝે જાદૂ માલૂમ હોતા હૈ. કોઈ લોગ ઇસકો મેરી કલ્પના [illegible] કહેં. પર ઇસ અંક કી વ્યાપકતા હૈ બહુત ભારી. હિંદુઓં [illegible] ઔર કુછ અન્ય ધર્મોં મેં ભી, સાત લોક યા સાત આસમાન માને જાતે હૈં. હમારે પુરાણોં મેં સાત દ્વીપ, સાત સમુદ્ર બતલા[illegible] હૈં. દિન તથા [illegible] કી હૈં. કુછ તારાગણ [illegible] જિનકો [illegible] કહતે હૈં, [illegible] પર આકાશ મેં [illegible] હૈ. [illegible] સૂર્ય કી મુખ્ય કિરણેં [illegible] હૈં, [illegible] કહતે [illegible] આધ્યાત્મ[illegible] કે [illegible] ઔર કવિ[illegible] ને [illegible]

[illegible]

[illegible]

ચર્ચા કરને કા અવસર ઇન્હેં મિલા, વહીં ઇન્હોંને ઉનકી ઇ ભર કર ભર્ત્સના કી હૈ. નારદ જબ તપ કર રહે થે, તબ ઇંદ્ર ને ઉનકો તપ સે ભ્રષ્ટ કરને કે લિયે કામ કો ભેજા. ઇસ પર ક્રુદ્ધ હો કર તુલસીદાસજી કહતે હૈં— ।

> જે કામી, લોલુપ જગ માહીં, કુટિલ કાક-ઇવ સબહિં ડરાહીં.
> સૂખ હાડ લેઈ ભાગ સઠ, સ્વાન નિરખિ મૃગરાજ;
> છીનિ લેઇ જનિ જાનિ જડ, તિમિ સુરપતિહિં ન લાજ.

પરશુરામજી ભી વિષ્ણુ કે અવતારોં મેં સે એક થે; પર ઉન્હોંને ધનુર-ભંગ કે અવસર પર રામ કે લિયે કટુ વાક્ય કહે. રામભક્ત તુલસીદાસ અપને આરાધ્ય દેવ કા અપમાન ન સહ સકે. ઉન્હોંને મૌકા મિલતે હી લક્ષ્મણ કે દ્વારા પરશુરામ કી પૂરી ફજીહત કરા ડાલી. યહ પ્રસંગ ઇતના લંબા-ચૌડા હૈ કિ યહાં સ્થાનાભાવ સે સબ નહીં દિયા જા સકતા. ઔર, વિના સબ ઉદ્ધૃત કિયે ઉસકા આનંદ નહીં મિલ સકતા. પરશુરામ-લક્ષ્મણસંવાદ બડા રોચક હૈ. ઉસે રામચરિત-માનસ મેં હી પઢના ચાહિયે.

શિવ કે પાંચ મુખ થે; પ્રત્યેક મુખ પર તીન નેત્ર થે. ઇસ તરહ સબ પંદ્રહ નેત્ર હુએ. બ્રહ્મા કે ચાર મુખ ઔર આઠ નેત્ર થે કાર્તિકેય કે છઃ મુખ ઔર બારહ નેત્ર તથા ઇંદ્ર કે એક હજાર નેત્ર થે. દેવતોં કી યહ વિચિત્ર બનાવટ દેખ કર તુલસીદાસ સે વિના છેડ-છાડ કિયે નહીં રહા ગયા. રામવિવાહ કે અવસર પર ઉન્હોંને ઇંદ્ર આદિ કા મજાક ઉડા હી ડાલા. રામ કી બરાત જા રહી હૈ. રામ ઘોડે પર સવાર હૈં. ઉસ અવસર કી બાત હૈ—

> જેહિ બર બાજિ રામ અસવારા, તેહિ સારદહુ ન બરનઇ પારા.
> સંકર રામ-રૂપ અનુરાગે, નયન પંચદસ અતિ પ્રિય લાગે.
> હરિ હિત-સહિત રામ જબ જોહે, રમા-સમેત રમાપતિ મોહે.
> નિરખિ રામ-છબિ બિધિ હરખાને, આઠે નયન જાનિ પછતાને.
> સુર-સેનપ-બહુત ઉછાહૂ, બિધિ તેં ડેવઢ સુલોચન-લાહૂ.
> રામહિં ચિતવ સુરેશ સુજાના, ગૌતમ-શાપ પરમ હિત માના.
> દેવ સકલ સુરપતિહિં સિહાહીં, આજુ પુરંદર-સમ કોઉ નાહીં.

રામ કો યુવરાજપદ દેને હી ચર્ચા ચલ રહી હૈ. હાટ-બાટ, ઘર, ગલી-અર્થાત્ સર્વત્ર ઇસ ઉત્સવ કે સંબંધ કા ચર્ચા ચલ રહી હૈ. અયોધ્યા મેં આનંદ ઉમડ રહા હૈ; પર દેવતા ઇસમેં વિઘ્ન ડાલના ચાહતે હૈં. તુલસીદાસ ઉનસે બહુત રુષ્ટ હૈ. વહ ઉન્હેં કુચાલી કહ કર ચોર સે ઉનકી ઉપમા દેતે હૈં —

> સકલ કહહિં કબ હોઇહિ કાલી, બિઘન મનાવહિ દેવ કુચાલી.
> તિનહિં સુહાઇ ન અવધ-બધાવા, ચોરહિ ચાંદનિ રાતિ ન ભાવા.

દેવતોં ને સરસ્વતી સે બડી બિનતિ કી કિ દે માતા! દે.ઇ

કે મસ્તિષ્ક પર કામ કરતી હૈ. મસ્તિષ્ક કે કેંદ્રોં કા સંબંધ સારે શરીર કે તંતુ-અવયવોં સે હૈ. જિસ પ્રકાર કા શબ્દ હમારે મુખ સે નિકલેગા, ઉસી પ્રકાર કા પ્રભાવ સુનનેવાલોં કે સારે શરીર પર તુરંત હો જાયગા. ક્યા યહ આપ રોજ નહીં દેખતે કિ મહા-ક્રોધ મેં ભરે હુએ મનુષ્ય યા પશુ કો આપ શબ્દોં દ્વારા ઐસા શાંત કર સકતે હૈં, માનો પ્રજ્વલિત અગ્નિ મેં જલ ડાલ દિયા હો. ભય સે કાંપતે હુએ મનુષ્ય કો શબ્દોં દ્વારા હી સાહસી બના દેતે હૈં. યહ સબ કૈસે હોતા હૈ ? સમય, સ્થિતિ, ભાવ, શક્તિ ઇનકી નાપ-તૌલ કર કે આપ કુછ વિશેષ શબ્દોં કા પ્રયોગ કરતે હૈં. ઉનકા પ્રભાવ, જ્ઞાનેંદ્રિય દ્વારા, મસ્તિષ્ક કે કેંદ્રોં મેં પહુંચતા હૈ. વહાં જો વિકૃતિયાં, ક્રોધાદિ સે ઉત્પન્ન હો ગઇ હૈં, ઉનકો વે શબ્દ પરિવર્તિત કર કે ઉનકા કાર્યક્રમ બદલ દેતે હૈં, ઔર મનુષ્ય કી દશા દૂસરી હી હો જાતી હૈ. જબ સાધારણ શબ્દોં કા ઐસા પ્રભાવ હોતા હૈ, તો રાગોં કે અલાપને કા પ્રભાવ કિતના અધિક હો સકતા હૈ, યહ અનુમાન કરને કી બાત હૈ, જૈસે ક્રોધ આદિ કે સમય મસ્તિષ્ક કે કેંદ્રોં મેં વિશેષ વિકૃતિયાં ઉત્પન્ન હો જાતી હૈં; ઉસી પ્રકાર, શિરઃપીડા, નિદ્રા કા અભાવ, પાગલપન, પક્ષાઘાત આદિ મસ્તિષ્ક સે વિશેષ સંબંધ રખનેવાલે રોગોં મેં મસ્તિષ્કકેંદ્રોં કી વિશિષ્ટ ઔર વિવિધ અવસ્થાએં હોતી હૈં. ઉન અવસ્થાઓં કા ભી ઇસી પ્રકાર પરિવર્તન, સસ્વર શબ્દોં સે યા રાગોં સે, હો જાતા હૈ, જૈસે ક્રોધ, ભય આદિ કા. ઇસી લિયે કોઇ રાગ ઐસે હૈં, જો હર્ષ ઉત્પન્ન કર સકતે હૈં, કોઇ શોક. યદિ કોઇ મનુષ્ય સમય કે વિપરીત રાગ ગાવે, તો ઉસકા પ્રભાવ નહીં હો સકતા. યહ બાત ભી વિજ્ઞાનસિદ્ધ હૈ કિ પ્રકૃતિ કે અનુસાર રાત [illegible] રાત કે બાદ મનુષ્ય કે મસ્તિષ્ક કી જો દશા હોતી હૈ, વહ [illegible] દિન કો નહીં હો સકતી. જિસ રાગ કા સમય [illegible] હૈ, ઉસકો અગર હમ શામ કો ગાવે, તો વહ [illegible] [illegible] ગયે હૈં, [illegible] લોગ જાનતે હૈં. [illegible] પ્રકાર કી [illegible] પર નિર્ભર [illegible]. પ્રયાગ-વિશ્વવિદ્યાલય [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

કા ખેદ થા—

બિપ્રભાવ સુરમહિં મોચૂ, જગ ભલ ભલેહિં પોચ કહઁ પોચૂ.
ગુરુ સન કહેઉ—કરિય પ્રભુ સોઇ, રામહિં ભરતહિં ભેટ ન હોઇ.

રામ સકોચી પ્રેમ-બસ, ભરત સુપ્રેમ પયોધિ;
બની બાત બિગરન ચહત, કરિય જતન છલ સોધિ.

બચન સુનત સુરગુરુ મુસુકાને, સહસ નયન બિનુ લોચન જાને.

× × ×

રામ સદા સેવક રુચિ રાખી, બેદ, પુરાન, સાધુ, સુર સાખી.
અસ જિય જાનિ તજહુ કુટિલાઇ, કરહુ ભરત પદ પ્રીતિ સુહાઇ.
સ્વારથ બિબસ બિકલ તુમ હોહૂ, ભરત દોસ નહિં, રાઉર મોહૂ.

ગુરુ કી બાત સુન કર ઇંદ્ર કો કુછ ઢાઢસ હુઆ. વહ ફિર ખુશામદ કરને લગે—

બરષિ પ્રસૂન હરષિ સુર-રાઉ, લગે સરાહન ભરત-સુભાઉ.

ઇંદ્ર ને રામ કો લૌટા લાને કે લિયે ભરત કે પ્રયત્ન કો નિષ્ફલ કરને કી ઇચ્છા સે બડે-બડે પ્રપંચ રચે. તુલસીદાસ ને ઇંદ્ર કો ફટકારા ભી ખૂબ.

લંકાકાંડ મેં દેવતોં કા રૂપ સ્પષ્ટ દિખાઇ પડતા હૈ. પહલે વે સદા શંકિત રહતે થે કિ રામ સે રાક્ષસોં કા નાશ હો સકેગા યા નહીં? ઇસીલિયે વે ખુલ્લમ-ખુલ્લા, પ્રકટ રૂપ સે, રામ કી સહાયતા નહીં કરતે થે. હાં, રામ કે લિયે સબ સુભીતે અવશ્ય કર દેતે થે. ઋષિયોં-મુનિયોં કી મુલાકાત કે અવસર પર રામ જબ રાક્ષસોં કે વિધ્વંસ કી પ્રતિજ્ઞા કરતે થે, તબ દેવતા ફૂલ બરસાતે ઔર દુંદુભી બજા દેતે થે. લંકા મેં રામ ને જબ રાવણ કે કુટુંબિયોં કો માર ડાલા, તબ દેવતોં કો કુછ તસલ્લી હુઇ. ઉનકો વિશ્વાસ હુઆ કિ રામ રાવણ કો માર સકતે હૈં. અબ વે નિર્ભય હો કર રામ કી સહાયતા કરને લગે—

દેવન્હ પ્રભુહિં પયાદે દેખા, ઉપજા ઉર અતિ છોભ બિસેખા.
સુરપતિ નિજ રથ તુરત પઠાવા, હરષ-સહિત માતલિ લૈ આવા.

રાવણ કી માયા કે પ્રભાવ સે જબ અસંખ્ય રાવણ યુદ્ધ મેં [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કર બ્રહ્માંડમાત્ર પર પ્રભાવ ફૈલાના ચાહેં, તો ફૈલા સકતે હૈં.

યહ બાત અનુભવ કર કે બતલાઇ ગઇ હૈ કિ યદિ બાજા બજાતે હુએ આપ રાગ અલાપેં, ઔર અપને સામને હી 'લિકો-પોડિયમ્' કા ચૂર્ણ હવા મેં બિખેર દેં, તો રાગ કે શબ્દોં કે અનુ[illegible] ઉસમેં શકલેં બનેગી.

પ્રૉફેસર ટેલર ને સાબુન કે ભાગોં પર ઇસકા અનુભવ કિયા હૈ. માર્ગરેટ વૈટસ ને આપને 'ઇડોફોન' યંત્ર સે શબ્દોં કે રૂપ ઉત્પન્ન કિયે હૈં. કહીં સ્ત્રી કે રૂપ બનતે હૈં, કહીં પુરુષોં કે, કહીં પુષ્પોં કે. ઇધર વિજ્ઞાન ને અધિક ધ્યાન નહીં દિયા હૈ.

શબ્દોં કે ઇન્હીં પ્રભાવોં કો દેખતે હુએ કહા જા સકતા હૈ કિ હિંદુ-શાસ્ત્રોં કે મંત્રોં કા ભી કિતના અધિક પ્રભાવ હો સકતા હૈ, યદિ ઉનકા ઉચ્ચારણ ઠીક સ્વર મેં, ઉચિત રીતિ સે, આવશ્યક હો કર કિયા જાય. જિસ સિદ્ધાંત પર સંગીતદ્વારા મનુષ્યોં કે રોગ દૂર કિયે જા સકતે હૈં, પશુપક્ષિયોં કો હી નહીં, કિંતુ પ્રકૃતિ કો ભી વશ મેં કિયા જા સકતા હૈ, ઉસી સિદ્ધાંત સે વેદ-મંત્રોં દ્વારા ભી બડી-બડી શક્તિયાં કામ મેં લાઇ જા સકતી હૈં; ઔર ઉન મંત્રોં દ્વારા ભી પ્રકૃતિ તથા પુરુષ પર પ્રભાવ ડાલા જા સકતા હૈ. સામવેદ સંગીત સે ભરા હુઆ હૈ, યહ સભી જાનતે હૈં. જો લોગ મંત્રોં કો યા ઉનકી શક્તિ કો ઝૂઠા માનતે હૈં, વે મનોવિજ્ઞાન ઔર પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાનોં કે આધાર પર ખોજ કરેં, ઔર અપને સંશયોં કો પ્રત્યક્ષ રૂપ સે દૂર કરેં.

ધર્મ ઔર સંગીત કા સંબંધ સદા સે, સબ દેશોં મેં, રહા હૈ; કેવલ ભારત હી મેં નહીં. ધાર્મિક ગુરુ યા [illegible] સંગીત કી શક્તિ સે બડી ભારી ઉન્નતિ કર સકતે હૈં. મસ્તિષ્ક [illegible] જબ તક [illegible] ઉન્નત નહીં હો સકતા, જબ તક સંગીત કી [illegible]. આજકલ તો ભારત મેં સંગીત કા ઐસા [illegible] હુઆ હૈ કિ ઉસસે ધર્મ ઔર મસ્તિષ્ક કી ઉન્નતિ [illegible], [illegible] કી ઉન્નતિ હો રહી હૈ. [illegible]

[illegible]

[illegible]

ષટ્પદ

હિંદી, હિંદુ, હિંદ-નામ જબ લૌં જગ રાજૈ,
તબ લૌં તુલસીદાસ-સુજસ મહિ-મંડલ ગાજૈ.
સત-કવિતા-સતકાર જહાં લૌં યહિ સંસારા,
ઋષિવર કો પરતાપ તહાં લગિ ટરૈ ન ટારા.
તુમ શેક્સપિયર, હોમર તથા દાંતે હૂ સોં હૌ અધિક;
જય-જય તુલસી, જય-જય નમઃ, રામ-ભગતિ-રસકે રસિક. ૧૧
("માધુરી" ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી 'મિશ્ર-બંધુ')

३२—तुलसीमहिमा

ગંગા કે પુલિન મેં બિછો હૈ બર આસન,
બિરાજૈ દેવરૂપ, ભરો નેહ-બિસવાસ હૈ;
પુલકિ-પુલકિ બાંચૈ બિનય કી પાતી,
સુનિ હિય હુલસાતી, ભીર ભારી આસ-પાસ હૈ.
નૈનન સોં આનંદ કે આંસૂ બહિ રહે માનો,
ભક્તિ-રસ-ઉદધિ કો મંજુલ બિલાસ હૈ;
ઐસો ધ્યાન મન મેં બસત મેરે જાકો,
તૌન તુલસી સદા કો રામચંદજૂ કો દાસ હૈ. (૧)
દેવ-બાની બૈભવ કો મિલૈ જો સહારો કછૂ,
સૂર કે પ્રકાસ કો તુરત અપનાઊં મેં;
મંજુલ બિમલ રામચરિત કે માનસ મેં,
ઉમંગિ-ઉમંગિ ચિરકાલ લૌં નહાઊં મેં.
નેહ રંગ-પગે લૈ કે બિનય કી પાતી કર,
નૈનન કે સોં હૈં રાખી સુખ સરસાઊં મેં;
તનમન દૈ કે આચરન કરૌં ઉનહીં કે,
દાસ તુલસી કે ગુન તબ કહિ પાઊં મેં. (૨)
ઘામ, મેઘ, સીત કે રહત બસ વહ યહ,
કૈસે હૂ કબૌં ન કહૂં ઋતુ કે અધીન હૈ;
જડતામયી હૈ વહ, ચેતના ભરી હૈ યહ,
વાકો રૂપો કહૈં, યહ સરસ નવીન હૈ.
ધૂરિ મેં ધંસતિ વહ, ઉર બિહસતિ યહ,
એક સ્વાદ વાકો, યહ નવરસ-લીન હૈ.
તુલસી કે બિરવા સોં, ભલૈ કે બિચારિ દેખૌ,
તુલસી કી કવિતા પરમ પરબીન હૈ. (૩)
("માધુરી"મા લેખકઃ-શ્રી. કૃષ્ણવિહારી મિશ્ર)

સે પતા ચલતા થા કિ યે આનંદ કે મારે ગાન મેં તલ્લીન હો ગએ હૈં, પરંતુ ઉસ રાક્ષસ ને ઇન્હેં મરવા ડાલા; ક્યોંકિ ઉસકે હૃદય મેં સંગીત નહીં થા."

ફિર જોન્સ સાહબ લિખતે હૈં—"એક બાર એક ઐસે ભારતવાસી ને, જિસકા મૈં ભલી ભાંતિ વિશ્વાસ કર સકતા હૂં, મુઝસે કહા થા—મૈંને સ્વયં દેખા હૈ કિ વંશી કી આવાજ સુન કર જહરીલે સાંપ બિલ સે બાહર નિકલ આતે ઔર બડે આનંદ કે સાથ ગાના સુના કરતે હૈં."

ઇસકે બાદ જોન્સ સાહબ ને લિખા હૈ—"એક બાર ફારસ કે એક સજ્જન ને મુઝસે કહા થા—એક બાર એક પ્રસિદ્ધ વીણા કે બજાનેવાલે વ્યક્તિ ને વીણા બજાના પ્રારંભ કર દિયા. કઈ બુલબુલેં ઇસ પેડ સે ઉસ પેડ તક ફુદકને લગીં. ઇનકે દેખને સે સ્પષ્ટ પતા ચલ ગયા કિ ઇન પર વીણા કા પ્રભાવ પડ રહા હૈ. કભી-કભી તો યે ઉસ વીણા કે પાસ આને કા પ્રયત્ન કરતી થીં, જિસસે સંગીત ઉત્પન્ન હોતા થા, ઔર જબ-જબ વહ વ્યક્તિ વીણા કો એક વિશેષ સ્વર મેં બજાના પ્રારંભ કરતા થા, તબ તબ વે સબ બુલબુલેં આનંદ કે આવેશ મેં આ કર ગિર પડતી ઔર બેહોશ હો જાતી થીં. યે સબ ઉસ સમય તક ઇસી અચેતનાવસ્થા મેં પડી રહતી થીં, જબ તક વહ દૂસરે સ્વર કા પ્રયોગ નહીં કરતા થા. જ્યોં હી વહ સ્વર બદલતા થા, ત્યોં હી વે સબ ઉડ જાતી થીં. વીણા બજાનેવાલે કા નામ મિરજા મુહમ્મદ થા. મૈંને ઇસે કઇ બાર દેખા હૈ."

કર્નલ મેડો ટેલર ને ભી ઇસ સંબંધ મેં યોં લિખા હૈ—જબ મૈં ઇલિચપુર મેં રહતા થા, તબ નામી તથા બડા વિષૈલા સર્પ મેરે બાગ મેં પ્રાયઃ આયા કરતા થા, ઔર સબ લોગ ઉસકે ડર કે મારે થર-થર કાંપતે થે. મૈંને ભી ઉસે જાન સે માર ડાલને કા બડા પ્રયત્ન કિયા; પરંતુ મુઝે કુછ ભી સફલતા ન હુઇ. એક બાર મૈંને ઉસે સ્વયં દેખા, ઔર ઉસ પર ગોલી ચલાઇ; પરંતુ ગોલી સાંપ કે પિછલે ભાગ મેં લગી. ઉસકી કુછ પૂંછ તો કટ ગઈ, પરંતુ સાંપ નિકલ ગયા. અબ ઇનને લોગ ઔર ભી અધિક ડરને લગે. મૈંને એક સપેરે કો બુલાયા. ઉસને ઉસ ઝાડી કે પાસ અપની તોમ્બા બજાના પ્રારંભ કર દિયા, જિસમેં સાંપ રહતા થા. પહલે તો ઉસને બહુત ધીરે-ધીરે બજાના પ્રારંભ કિયા. વહ વિષ[illegible] ઉસને બડે [illegible] ને ભી અપના [illegible] મેં [illegible] ધીરે-ધીરે [illegible] બઢને લગા, [illegible] નિકલ આયા [illegible]

અઢી સદી અને ઉપર બે વર્ષના વાયરાઓ વાઇ જવા છતાં લી ચીંગ, દાગ્ર અત્યારે એક જુવાનની માફક અક્કડ પગે ચાલે છે. તેની આંખોમાં જરા પણ ઝાંખપ આવી નથી, તેની હોજરી પણ સાબુત છે.

લી ચીંગને પોતાની રૂની પુણી જેવી સફેદ દાઢી માટે અજબ ગર્વ અને અભિમાન છે. સમસ્ત યૂરોપને ધ્રુજાવનાર ફ્રેંચ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જ્યારે એલ્બાઓની હદમાં નજરકેદ હતો ત્યારે લી ચાનની દાઢીમાં પળિઆં આવવા માંડ્યાં હતાં.

સરકારી દફતરો તપાસતાં માલુમ પડે છે કે, ચીનના મન્ચુ-વંશના બીજા સમ્રાટ્ કાન્ગસીના રાજ્યસમયે ઈ. સ. ૧૬૭૭ ની સાલમાં લી-ચીંગ-યુને આ સૃષ્ટિમાં જન્મ લઇને પહેલવહેલી વખત સૂર્યપ્રકાશ જોયો હતો. યુવાનીમાં આવતા લી-ચીંગે પોતાની આજીવિકા માટે વૈદાનો ધંધો શરૂ કર્યો. યુનાનના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં જડીબુટ્ટીઓ અને ઝાડનાં મૂળિયાંની પોતાના ધંધાર્થે તપાસ કરતાં તેને એક અજાણ અને અમૂલ્ય જડીબુટ્ટીનું આ મૂળિયું મળી આવ્યું, કે જેના સેવનથી તે ચીરંજીવ યુવાની પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી નીવડ્યો છે.

જ્યારે લી-ચીંગ એક સો વર્ષની ઉપરનો થયો ત્યારે તેના પ્રાંતના સરકારી સત્તાધિકારીઓએ ચીનની વડી સરકારને અરજ કરી કે, લી-ચીંગને આટલું લાંબું આયુષ્ય સફળતાપૂર્વક ટકાવી રાખવા અને ભોગવવા માટે યોગ્ય પુરસ્કાર મળવો જોઇએ. તે પ્રમાણે ચીનની વડી સરકારે લી-ચીંગને ઘટતું માન આપ્યું, કે જે બીના લીની વંશાવળીના દફતરમાં નોંધેલી હજુ પણ મોજુદ છે.

ત્યારપછી દાયકાના દાયકાઓ ચાલ્યા ગયા, અને લી ખુદ કાળને પણ આહ્વાન કરતો આનંદપૂર્વક પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતો ગયો.

બીજો સૈકો પસાર થયો અને બે સદીઓ સુધી આયુષ્ય ભોગવવા તથા પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવા માટે લી-ચીંગ યુનને કૈંને કંઇ પુરસ્કાર આપવાની પેશીંગની વડી સરકારને જ્યારે અરજ ગુજારવામાં આવી ત્યારે ચીનનો સમ્રાટ્ અને તેના મોટા મોટા અમીર-ઉમરાવો દાંતમાં આંગળાં પકડી ગયા. તેઓની કલ્પનામાં પણ આ વાત ઉતરી શકી નહિ.

આ અવસર ઉપર બીજા પાંચ દાયકાઓ ફરી વળ્યા છે અને હજી લી યમરાજને આહ્‌વાન કરી રહ્યો છે, અને યમદૂતનો પડછાયો પણ પોતાની નજીક આવવા દીધો નથી.

લીની જન્મભૂમિ કારદિસાઆનના પ્રજાજનો લી-ચીંગને એક દેવતાની માફક માને છે, અને અઢી અઢી સદીઓ ... ... સંપૂર્ણ આનંદપૂર્ણ જીવન ... તેના ... માટે ... ... કરે છે.

(... ૧-૧૨-૧૯૩ ... ના ... ...)

ભી ઠહર જાયગા, ઔર ઉસકે ચલને સે નદી કા જલ ભી ચલને લગેગા. મૈં યહ નહીં કહતા કિ પ્રત્યેક ગાનેવાલા મનુષ્ય ઐસા કર સકતા હૈ. કદાપિ નહીં. યહ તો અસંભવ હૈ; પરંતુ સંગીત કી સહાયતા સે ઘર ગીરા દેના તથા નદી કે જલ કો સ્થિર કર દેના બિલકુલ સંભવ હૈ, ઔર ઐસા હોને કા કારણ બીલકુલ વૈજ્ઞાનિક હૈ. સંસ્કૃત-સાહિત્ય મેં ઇસકા એક ઉદાહરણ મીલતા ભી હૈ. જબ લવ તથા કુશ ને સરયૂ કે તટપર રામાયણ ગાના પ્રારંભ કર દિયા થા તબ સરયૂ કા જલ સ્થિર હો ગયા થા. સંસ્કૃત-સાહિત્ય મેં કહીં પર ચટાન કે પસીજને કા ભી ઉલ્લેખ પાયા જાતા હૈ.

("સુધા"ના માઘ શુ. સં. ૩૦૬ ના શ્રી. અલખ ઉપાધ્યાયના લેખમાંથી કેટલોક ભાગ)

३८—सोवियेटना शासनमां त्वराथी थतो विकास

૧૯૧૭ પછી—ખાસ કરીને ૧૯૨૨ પછી—બોલ્શેવિક ક્રાંતિનો ઇતિહાસ શરૂ થાય છે. આજે રશિયામાં સ્થળે સ્થળે નવયુગનાં દર્શન થાય છે. નવું જ સામાજિક વાતાવરણ, નવો જ ઉત્સાહ, નવી જ શક્તિઓ આજે નવા રશિયાને રચી રહી છે. સામ્યવાદીઓ તો હવે ફરતા મશીન જેવા થઇ પડ્યાં છે. સરકાર તેમની ટીકા કરવાને બદલે તેઓ હવે તેમના ધ્યેયને જલદીથી પહોંચવા માટે [illegible] ઝુકાવે છે. મૂડીવાદનો પૂર્ણ નાશ કરવા માટે તેઓએ પણ આદર્યો છે. અને તે પછી સમાજવાદની સ્થાપના કરવાના તેમના મનોરથ છે. આ આગેવાનાં પગલાં છે.

ગામડાંમાંથી

[illegible] મૂડીવાદની [illegible] નિર્મૂળ કરવા માટે [illegible] કર્યો છે.

[illegible]

ભી ઠહર જાયગા, ઔર ઉસકે ચલને સે નદી કા જલ ભી ચલને લગેગા. મૈં યહ નહીં કહતા કિ પ્રત્યેક ગાનેવાલા મનુષ્ય ઐસા કર સકતા હૈ. કદાપિ નહીં. યહ તો અસંભવ હૈ; પરંતુ સંગીત કી સહાયતા સે ધર ગીરા દેના તથા નદી કે જલ કો સ્થિર કર દેના બિલકુલ સંભવ હૈ, ઔર ઐસા હોને કા કારણ બીલકુલ વૈજ્ઞાનિક હૈ. સંસ્કૃત-સાહિત્ય મેં ઇસકા એક ઉદાહરણ મીલતા ભી હૈ. જબ લવ તથા કુશ ને સરયૂ કે તટપર રામાયણ ગાના પ્રારંભ કર દિયા થા તબ સરયૂ કા જલ સ્થિર હો ગયા થા. સંસ્કૃત-સાહિત્ય મેં કહીં પર ચટાન કે પસીજને કા ભી ઉલ્લેખ પાયા જાતા હૈ.

("સુધા"ના માઘ તુ. સં. ૩૦૬ ના શ્રી. અવધ ઉપાધ્યાયના લેખમાંથી કેટલોક ભાગ)

૩૮—સોવિયેટના શાસનમાં ત્વરાથી થતો વિકા

૧૯૧૭ પછી—ખાસ કરીને ૧૯૨૨ પછી—બોલ્શેવિક ક્રાંતિ ઇતિહાસ શરૂ થાય છે. આજે રૂશિયામાં સ્થળે સ્થળે નવયુગ દર્શન થાય છે. નવુંજ સામાજિક વાતાવરણ, નવોજ ઉત્સા નવીજ શક્તિઓ આજે નવા રૂશિયાને રચી રહી છે. સામ્યવાદી તો હવે ફરતાં મશીન જેવાં થઇ પડયાં છે. સરકાર તેમની ટી કરવાને બદલે તેઓ હવે તેમના ધ્યેયને જલદીથી પહોંચવા મ અવિરત યત્નમાં યાહોમ ઝુકાવે છે. મુડીવાદનો પૂર્ણ નાશ ક માટે તેઓએ યત્ન આદર્યો છે. અને તે પછી સમાજવાદની સ્થા કરવાના તેમના મનોરથ છે. આ બળવાનાં પગલાં છે.

ગામડામાંથી

ગામડામાંથી પણ મુડીવાદની છાયાને નિર્મૂળ કરવા માટે સરકારતંત્રે શરૂઆત કરી છે.

શ્રીમંત જાગીરદાર વર્ગનો તો નાશજ કરવાનો છે અને તેમને સ્થાને એકત્રિત ફાર્મ સ્થાપવામાં આવશે. યોજના પ્રમાણે ધાર્યા કરતાં પણ વધુ વેગથી આ 'ફાર્મિંગ સિસ્ટમ' આગળ વધતી જાય છે અને હવે બહુ ટૂંક સમયમાંજ ૨૫૦૦૦૦૦૦ ખેડુત કુટુંબો સરકારી જમીન ઉપર સરકારી હળવડે અને સરકારી સાધનોવડે ધાન્ય ઉત્પન્ન કરશે. આ પરિસ્થિતિમાંથી ઉદ્યોગવંત સ્થિતિમાં પરિવર્તન પામવું તે બહુ સરળ વસ્તુ છે. હવે જમીન ઉપર વ્યક્તિગત માલીકીની ભાવનાના દોર પૂરા થાય છે. નવા આર્થિક ક્રાંતિના પરિણામે ઉત્પન્ન થયેલા ખેડુત માલીકોનો સર્વ ક આવ્યો છે. એકત્રિત ભાવનાના પ્રબળ પ્રચારથી આ મધ્યમ વર્ગના માલીકોનું પ્રબળ પરિવર્તન થઇ રહ્યું છે. મોસ્કોમાં હવે વ્યક્તિગ

હૈ. ઇનકી કવિતા મેં એક તો કોઇ વૈસે ભારી દોષ હૈ હી
, ઔર જો દો-ચાર હૈં ભી, વે એક પ્રકાર સે ગુણ હી કહે
સકતે હૈં. ક્યોંકિ ઉનસે ભી ઇનકી કવિતા મેં સર્વપ્રિયતા
આ ગઇ હૈ. જિતના હિંદી કા ઉપકાર ઇન એક મહાત્મા
હુઆ હૈ, ઉતના દો-તીન મહાનુભાવોં કો છોડ કર અન્ય દર્જનોં
સે ભી નહીં કર સકે. ગોસ્વામીજી ને મનુષ્યપ્રકૃતિ કા બહુત
સુન્દર ઔર મનોહર વર્ણન કિયા હૈ. સાથ હી જો ઈશ્વરીય
પ્રકૃતિ, શાન્ત-રસ ઔર ભક્તિભાવ કી અખંડ તરંગેં પ્રવાહિત
કી હૈં—જિનમેં નિમગ્ન હો કર વહ સ્વયં ઇસ સ્વાર્થી સંસાર કે
બહુત ઉપર ઉઠ ગએ હૈં—ઉનકા બડે-બડે પ્રસિદ્ધ કવિયોં કી
કવિતા મેં ભી કહીં પતા નહીં લગતા.

ઇન્હીં સબ ગુણોં કો દેખ કર લોગ ગોસ્વામીજી કો અદ્વિતીય
કવિ ઔર અમૂલ્ય નવરત્ન માનતે હૈં.

("માધુરી"માં લેખકોઃ-શ્રી. શ્યામવિહારી મિશ્ર એમ૦ એ૦
અને શ્રી. શુકદેવવિહારી મિશ્ર બી૦ એ૦)

૨૫-शंकराचार्यजी के व्याकरणविरुद्ध प्रयोग

ગલતી સબસે હો જાતી હૈ. કૌન ઐસા સંસ્કૃત-લેખક હૈ, જિસસે કુછ વ્યાકરણ કી ભૂલેં ન હો જાયં? કાલિદાસ કી નિરંકુશતાએં તો પ્રસિદ્ધ હી હૈં. શંકરાચાર્યજી કી સંસ્કૃતશૈલી બહુત હી સીધી તથા શુદ્ધ હૈ. ઉનકે સમાન સીધી ભાષા કા પ્રયોગ કિસી દાર્શનિક ને નહીં કિયા. ઉનકે વિરુદ્ધ કુછ કહના વાસ્તવ મેં ધર્મ-વિરુદ્ધ હૈ; તથાપિ ઉનકે કુછ ઐસે પ્રયોગ હૈં, જો પાણિનિવ્યાકરણ કે અનુસાર કભી શુદ્ધ નહીં ઠહરતે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ કે ૧ અ૦, ખં૦ ૧, શ્લોક ૧ કી ટીકા મેં શંકરાચાર્યજી ને લિખા હૈ—"यथा ऋक्सामर्णी नात्यंतं भिन्ने" ઇસ અંશ મેં 'ऋक्सामर्णी' રૂપ શુદ્ધ નહીં. પાણિનિ કે 'અચતુરવિચતુર' (૫-૪-૭૭) કે અનુસાર 'ऋक्सामे' હી ઠીક હૈ. ફિર અ૦ ૮, ખં૦ ૮, પ૦ ૪ કી ટીકા મેં શંકરજી ને 'नाच्छेद्यातां' કા પ્રયોગ કિયા હૈ. વ્યાકરણ કે અનુસાર તો '[illegible]' હી શુદ્ધ હૈ [illegible] ઇસી પ્રકાર અ૦ ૬, ખ૦ ૧૨, શ્લો૦ ૨ કે ભાષ્ય મેં શંકરજી ને લિખા હૈ—

"अहं मनुष्यपुरुषा ज्ञात्वा जीर्णा प्रविश्य इन्द्रियं प्रचारं"

ઇસ અંશ મેં 'प्रविश्य' પરસ્મૈપદ હૈ. પાણિનિ કે અનુસાર 'વિ' ધાતુ [illegible] 'प्रविश्याम' [illegible] દેખ કર હમે અર્થ ન [illegible] जुर्णानो च मृदकम [illegible]

([illegible])

નાલે મેં, જંગલોં મેં ઔર વાયુ મેં, સચ્ચે હૃદય મેં ઔર સારે સ્થલોં મેં સંગીત-હી-સંગીત હૈ. "

યહ કવિ કી કલ્પના નહીં હૈ. સંગીત કો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ સે દેખને-સમઝનેવાલે જાનતે હૈં કિ ઇસ કવિ કે કથન મેં એક-એક શબ્દ સત્યસે પરિપૂર્ણ હૈ. મૈં તો યહ કહૂંગા કિ મનુષ્યોં મેં જિસ ઢંગ સે સંગીત કા પ્રચાર હૈ, ઉસસે કહીં ઉંચે દર્જે કા સંગીત પ્રકૃતિ મેં વિદ્યમાન હૈ. એક યોગી, જો શાંતિ સે સમાધિ મેં બૈઠા હુઆ પરબ્રહ્મ કા ધ્યાન કરતા હૈ, વહ ભી ઉંચે ષડ્જ સ્વર મેં મસ્ત રહતા હૈ. યદ્યપિ વાસ્તવ મેં વહ નિઃશબ્દ-સા પ્રતીત હોતા હૈ, પર વહ અનહદ કે શબ્દ સુનતા હુઆ સારે સંસાર કી સંગીતશક્તિયોં કા એકીકરણ કરતા હુઆ ચિત્ત કો એક હી સ્વર મેં, ન કિ એક રાગ મેં, સ્થિત કિયે હુએ રહતા હૈ.

હમારે યહાં રાગ-રાગિનિયોં કે રૂપ બતલાએ હૈં, ઉનકે ગાને કા સમય આદિ બતલાયા હૈ, ઉનકા ફલ-પ્રભાવ બતલાયા હૈ. ઇન બાતોં કો ભી લોગ મિથ્યા ઔર કાલ્પનિક માનતે હૈં; પરંતુ જો ધૈર્ય સે, બુદ્ધિ સે વિચાર કિયા જાય, તો માલૂમ હોગા કિ ઇન સબ બાતોં કા સંબંધ વિજ્ઞાન સે હૈ; ઔર યે સબ બાતેં સત્ય ઔર તથ્ય હૈં. યહ ભી હમ લોગોં ને સુના હૈ કિ સંગીત મેં ઇતની શક્તિ હૈ કિ જલ બરસા દે, દીપક જલા દે, રોગોં કો અચ્છા કર દે, પશુઓં કી હિંસકતા દૂર કર દે, ઇત્યાદિ. યે બાતેં ભી આશ્ચર્ય-જનક ભલે હી પ્રતીત હોં, પર સત્ય સે રહિત કોઇ ભી નહીં. મનુષ્ય કે મસ્તિષ્ક મેં અનેકોં કેંદ્ર હૈં. કિસીકા સંબંધ શબ્દ સે હૈ, કિસીકા નેત્ર સે, કિસીકા જીહ્વા આદિ સે. ઇન સબમેં મુખ્ય કેંદ્ર વાણી યા શબ્દ કા હૈ. મનનશક્તિ ભી અપના કાર્ય વિશેષ રૂપ સે ઇસીકે દ્વારા કરતી હૈ. જબ કોઇ ભાષણ દેતા હૈ, ઔર યદિ ઉસકો ભાષણ દેને કા અચ્છા અભ્યાસ હૈ, તો વહ વક્તા મનનશક્તિ કા અલગ પ્રયોગ ન કર કે, શબ્દોચ્ચારણ દ્વારા હી વિચારશક્તિ સે કામ લેતા જાતા હૈ. જબ આપ કિસીસે બાત-ચીત કરતે હૈં, તો આપકે કોઇ શબ્દ તો દૂસરે મનુષ્ય કે મન મેં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરતે હૈં; કોઇ શબ્દ શોક, કોઇ ભય ઔર કોઇ ઉત્સાહ, અહંકાર યા દ્વેષ તથા ઘૃણા. શબ્દોં કે સ્વર-વ્યંજન અક્ષર આદિ વે હી હૈં વે ઘટતે-બઢતે નહીં, પર શબ્દોં કે સ્વર સે વિવિધ પ્રકાર કા પ્રભાવ મનુષ્ય કે મસ્તિષ્ક પર પડતા હૈ, જિસસે અનેક પ્રકાર કી અવસ્થાએં પ્રાદુર્ભૂત હોતી હૈં. ફિર ઐસા ભી હમ દેખતે હૈ કિ એક હી બાત કો સુન કર એક મનુષ્ય પ્રસન્ન હોતા હૈ, ઔર દૂસરા ક્રોધિત. કારણ યહ હૈ કિ કેવલ શબ્દોં કા કોઇ પ્રભાવ નહીં પડતા. શબ્દ ઔર ઉનકે ભાવોં કી વહ શક્તિ હૈ, જો મનુષ્ય

મળતા નથી. દુશ્મનના કુળમાં દઇએ તો એનો ભવ બ[illegible] ખંડિયાને ત્યાં દઇએ તો આબરૂ જાય. હવે શું કરવું? આ[illegible] કરતાં તો પ્રભુએ વાંઝિયા રાખ્યા હોત તો સારૂં હતું."

આ વેણ એની મોટી દીકરી સાંભળી ગઇ. ને હૈયામાં તીર પેઠું હોય તેમ 'કાળજ'માં ઘા લાગ્યો. "પોતાના લીધે પોત[illegible] માતાપિતાને આવડાં દુઃખ?" આ પ્રમાણે વિચારી તેણે પોત[illegible] બધીય બ્હેનોને બોલાવી અને માતાપિતાના દુઃખની વાત[illegible] એક બ્હેને કહ્યું: "બ્હેન! તઇ પરણીને શું ભવ સુધારવો[illegible] આપણે તો આજથી સંસારના નાના એટલા ભાઇ, ને [illegible] એટલા બાપ." બીજીએ કહ્યું: "હા બેન! મારે પણ એમ!"

ત્રીજી બોલી: "એ તો ખરૂં! પણ ભવ આખો કાઢવો ને [illegible] કરશે નિંદા. એના કરતાં આપણે કુંવારાંજ મોત માગી લઇએ [illegible]

મોટી બ્હેને કહ્યું: "હા! એમજ કરીએ, અને કરીએ [illegible] વાત કે અમારે સાતેય બેનોને કુંવારાં સાથે મરવાનાં વ્રત છે. અમને રજા આપો."

સૌ બ્હેનોને આ ઉપાય ગમ્યો.

આમ સાતેય બ્હેનોએ મનથી ગાંઠ વાળી.

× × × × ×

ચોમાસાનો સમો છે. આભમાં અષાઢ મારો [illegible] બોલાવી છે. આકાશપાતાળના કુલાબા એક કરવા કડડડડ કરતી વિજળી ડુંગરાઓને ભેટવા લાગી છે, ને વાદળાની તે[illegible] નો થાય. ને અડડડડડ ગડડડડડ ઘડડડડડ કરતા ગડેડાટ ગાજવા, ને વિજળિયુંના કાળ સબાકે વિંઝાતા વાદળાના [illegible] મંડ્યા ગગવા; ને અવની માથે અનરાધાર હેલિયું મંડાણી. [illegible] વસંત [illegible] મોરલિયા ટેહુક ટેહુકના ગેહકાર કરત[illegible] [illegible] હૈયાં હર્ષના મોજાં ઉછળવા લાગ્યાં. આવો [illegible] [illegible] દુનિયાને સુખી કરનારો અષાઢ બેઠો છે. બરોબર આ [illegible] [illegible] બ્હેનોએ [illegible] બ્હેને, પોતાની "વ્રતકથા" [illegible]

[illegible] "[illegible]" એવા વ્રત નો [illegible]! અને [illegible]

[illegible] વ્રત તે કોણ?"

[illegible] લિંબુ [illegible]

[illegible] કરી એક [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રભાવ હોતા હૈ. મસ્ત હાથી સંગીત દ્વારા વશ મેં હો જાતે હૈં. પશુ-પક્ષિયોં કે શબ્દ વિવિધ ભાવ પ્રકટ કરને કે સાધન હોતે હૈં. હમારે શબ્દોં કા ભી પ્રભાવ ઉનકે મસ્તિષ્ક પર પડતા હૈ, ઔર વે હમારે ભાવ કો ભી સમઝ લેતે હૈં. અગર હમ પ્રેમ સે ઉનસે બોલેં, તો વે હમારે પાસ આ જાતે હૈં; અગર હમ ઝિડકે, તો વે ભાગ જાતે હૈં.

પ્રકૃતિ પર ભી હમ અપને રાગોં દ્વારા પ્રભાવ ડાલ સકતે હૈં; ક્યોંકિ પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ ઔર આકાશ, ઇન્હીં પંચ તત્ત્વોં સે પ્રકૃતિ કા આવરણ બના હૈ ઔર ઇન્હીંસે મનુષ્યમાત્ર બને હૈં. યહ અવશ્ય હૈ કિ સાધારણ સાંસારિક ગાયક ઇસ શક્તિ કા પ્રયોગ નહીં કર સકતે. યહ બાત તો માની હુઇ હૈ કિ શબ્દ ભાવયુક્ત હોને પર પ્રભાવ ડાલતે હૈં; પર ભાવોં કી નીચતા, ઉચ્ચતા, શુદ્ધતા આદિ કા ભી ધ્યાન રખના ચાહીએ. યદિ હમારી શુદ્ધ ઇચ્છા-શક્તિ ભલી ભાંતિ ઉન્નત હો ચૂકી હૈ, અગર હમને અપની આત્મા મેં પરમાત્મા કી શક્તિ કા અનુભવ કર લિયા હૈ, તો હમ રાગોં કે ગાન દ્વારા સારી સૃષ્ટિ પર પ્રભાવ ડાલ સકતે હૈં. હમ મેઘાચ્છાદિત આકાશ બના સકતે હૈં, જલ બરસા સકતે હૈં, પવન કે વેગ કો રોક સકતે હૈં, ઔર હવા ભી ચલા સકતે હૈં, દીપક વિના અગ્નિ કો જલા સકતે હૈં ઇત્યાદિ. ઇન બાતોં કો અસંભવ માન કર છોડ દેના બુદ્ધિમાની નહીં.

શબ્દોં કે પ્રભાવ સે શબ્દ, ભાવ ઔર ઉનકે સ્વરોં કે અનુકૂલ રૂપ ભી બન જાતે હૈં. જૈસે વિદ્યુત (ઇલેક્ટ્રીસીટી) મેં શક્તિ-કણ હોતે હૈં, વૈસે હી મનુષ્ય મેં ભી અનાદિ કાલ સે પુરુષ ઔર પ્રકૃતિ કા ઐસા ઘનિષ્ઠ સંબંધ ચલા આતા હૈ કિ યદિ ધ્યાનપૂર્વક હમ છાન-બીન કરેં, તો માલૂમ કર સકતે હૈં કિ પુરુષ કી શક્તિયાં હી પ્રકૃતિ મેં મૌજૂદ હૈં. લોગ સમઝતે હૈં, હમારે શબ્દ કા પ્રભાવ ઉતની હી દૂર તક હો સકતા હૈ, જહાં તક ઔર જિસકો વહ સુનાઇ દેતા હૈ; પર સૂક્ષ્મ રીતિ સે વિચાર કરને પર યહ બાત ગલત સિદ્ધ હોતી હૈ શબ્દો મેં સે ભી આંદોલન બનતે હૈં. ઉનકી શક્તિ કા વિકાસ ભી બિજલી કી તરહ હોતા હૈ. આપ શબ્દો કો જોર સે ન બોલેં, મન હી મેં કહેં—અર્થાત્ વિચાર હી કરેં (ક્યોંકિ વિના શબ્દોં કે આપ કુછ મનન ભી નહીં કર સકતે) તો ઉન વિચારોં કા પ્રભાવ આપ સંસાર કે કિસી ભી કોને મેં પહુંચા સકતે હૈં. જરા સોચિએ, પ્રકૃતિ સર્વવ્યાપક હૈ, પંચ-તત્ત્વ સે રહિત કોઇ ન સ્થાન હૈ ઔર ન કોઇ જીવિત મનુષ્ય; તો ફિર યહ કોઇ અસંભવ બાત નહીં કિ હમ યદિ તત્ત્વજ્ઞાન (જિસકા મનોવિજ્ઞાન એક ભાગ હૈ) ઔર સંગીત-જ્ઞાન કો મિલા-

તો નાશજ પામે છે.

ઉમાદેવી—બહેન! એ બધી કહેવાની વાતો. તમે કોઈ એવા પુરુષના સપાટામાં આવ્યાં હો, તો ખબર પડે.

લાલબા—કહેવાની વાતો કંઈ નહિ. સીતા અને દમયંતી જેવી અનેક આર્ય મહિલાઓએ કેવી રીતે જીતી, સ્ત્રીપ્રતાપ કેટલો પ્રબળ છે એ બતાવી આપ્યું છે એ તમે કેમ ભુલી જાઓ છો?

તેજબા—બહેન! એ તો સતીઓ હતી.

લાલબા—પણ સતીઓ એટલે શું? સતીઓ કંઈ ઉપરથી નથી ઉતરી આવતી. પતિની ગુલામડી થઇ હાજી હાં કર્યાં કરે, તેના અનેક દુર્ગુણો સહન કરે, તેના નામની માળા ફેરવે અને છેલ્લી વારે તેની સાથે બળી મરે એમાં કાંઇ સતીત્વ સમાયું નથી. આ પ્રકારનો સતીત્વનો આદર્શ તો પુરુષે કેવળ સ્વાર્થની ખાતર સ્ત્રી-પક્ષનાં [illegible] બેડી સખત કરવાના મુદ્દાથી બાંધ્યો છે. ખરું સતીત્વ એટલે [illegible] કરવાનું બળ. એ બળ ચારિત્ર્યથી [illegible] છે અને હું માનું છું કે, હરેક આર્ય મહિલા આ બળ [illegible] શકે છે. ખરેખર બહેન! આ બળજ સતીત્વનો આત્મા છે. [illegible] સ્ત્રીમાં એવા પ્રતાપ અને પ્રભાવનું [illegible] છે કે તેના માત્ર એકજ દ્રષ્ટિપાતથી રાવણ જેવા [illegible] થઇ જાય છે.

[illegible]—બહેન! તમારું કહેવું તો બહુ સુંદર છે, પણ શું [illegible] પતિ-પિતાઓ [illegible] કે આપણને આમ [illegible] રહિ!

લાલબા—[illegible] આપણા પતિ-પિતાઓ [illegible] નથી. એટલે પોતે [illegible]

[illegible]

૩૭–संगीत का प्रभाव

× × × ×
× × × ×
× × × ×
× × × ×

સંગીત કે પ્રભાવ કો સબ લોગ પ્રારંભ સે હી સ્વીકાર કરતે ચલે આએ હૈં; ઔર ઇસમેં ભી લેશમાત્ર સંદેહ નહીં કિ સંગીત કા બહુત પ્રભાવ મનુષ્યોં પર પડતા હી ચલા આયા હૈ. હમ લોગોં કે ચરિત્ર પર સંગીત કા પ્રભાવ ઉસસે કહીં અધિક પડતા હૈ, જિતના કિ હમ લોગ વાસ્તવ મેં સમઝતે હૈં; પરંતુ ઇસ કથન કા વહ અભિપ્રાય નહીં કિ સંગીત કા પ્રભાવ કેવલ ઉન્હીં મનુષ્યોં પર પડતા હૈ, જો અપને ચરિત્ર કો સુધારના ચાહતે હૈં. ઇસકા પ્રભાવ જંગલિયોં પર ભી પડતા હૈ; ઇતના હી નહીં, સંગીત કા પ્રભાવ પશુ–પક્ષિયોં પર ભી પડતા હૈ. સંગીત હમારે હૃદય મેં આનંદ કી ધારા બહા સકતા હૈ, શોકસાગર ઉમડા સકતા હૈ. વહ હમારે મન મેં શાંતિ કી ધારા બહા સકતા હૈ ઔર ક્રોધ કે આવેશ મેં ભી શાંતિ કર સકતા હૈ. સંગીત હમેં ચાહે પાપી બના દે, ઔર ચાહે તો પુણ્યાત્મા બના કર કે હી છોડે. સંગીત હમેં રુલા સકતા હૈ, હંસા સકતા હૈ, શોકયુક્ત તથા આનંદમય બના સકતા હૈ. સંગીત હમ લોગોં કી નસોં મેં સાહિત્ય કે નવોં રસોં કા સંચાર કર સકતા હૈ, ઔર સંસાર કે સારે ભાવોં કો ઉત્પન્ન, ઉત્તેજિત તથા શાંત કર સકતા હૈ. સંગીત બિજલી કી ચમક, સંગ્રામ કી રણભેરી, વસંત કી બહાર, વર્ષા કી કડક, તલવાર કી ઝનકાર, તોપ કી આવાજ ઔર સંસાર કી સારી સુંદરતા કો હમારી આંખોં કે સામને પ્રત્યક્ષ કી તરહ રખ સકતા હૈ. સંગીત સાહિત્ય કી જનની, શોક કી ઔષધિ ઔર વિયોગિયોં તથા પ્રેમ કે સતાએ હુએ મનુષ્યોં કે લિયે રામબાણ હૈ.

સંગીત કે પ્રભાવ કે સંબંધ મેં કુછ પાશ્ચાત્ય લોગોં ને બડી હી મનોરંજક બાતેં લિખી હૈં. ઉસકે કુછ અંશોં કા ઉલ્લેખ કરના અનુચિત ન હોગા.

સર વિલિયમ જોન્સ ને લિખા હૈ—"મુઝે વિશ્વસ્ત સૂત્ર સે પતા ચલા હૈ, કિ દો જંગલી મૃગ પ્રાયઃ ગાના સુનને કે લિયે ઉસ સ્થાન પર આયા કરતે થે, જહાં જંગલી સિરાજુદ્દૌલા ગાના સુના કરતા થા. જબ–જબ ગાના હોતા થા, તબ–તબ વે દોનોં આ કર આનંદપૂર્વક ગાના સુનને લગતે થે. ઇન દોનોં મૃગોં કે દેખને

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સમય ભી સાંપ ઉસી ગીત મેં તન્મય હો રહા થા. અબ એક આદમી સાંપ કે પીછે ધીરે-ધીરે ચલા ગયા, ઔર ઉસને ઉસકે ઉપર એક કંબલ ડેંક દિયા. સાંપ ઉસી કંબલ મેં ફંસ ગયા, ઔર તબ ચીંટો સે ઉસકે દોનોં જહરીલે દાંત નિકાલ ડાલે ગએ. વાસ્તવ મેં યહ બડા જહરીલા સાંપ થા, જિસસે સબ લોગ ડરા કરતે થે; ક્યોંકિ મૈંને દેખા કિ ઉસકી પૂંછ પર ગોલી લગને કે નિશાન મૌજુદ થે.

સંગીત કા મનુષ્યોં કે ઊપર પ્રભાવ કો દિખલાને કે લિયે અનેક ઔર કથાયેં કહી જા સકતી હૈં; પરંતુ મૈં સમઝતા હૂં, યહાં પર ઇતના હી લિખના પર્યાપ્ત હોગા. પોલીવિયસ, પ્લેટો, અરિસ્ટોટલ, થિયોફ્રેસ્ટસ તથા અન્ય પ્રસિદ્ધ દાર્શનિકોં ને ભી સંગીત કલા કી મુક્તકંઠ સે પ્રશંસા કી હૈ. યૂનાન દેશ મેં આરકેડિયા એક પ્રાંત હૈ. પ્રાચીન-કાલ મેં સબ લોગોં કો વિવશ હો કર સંગીત સીખના પડતા થા. યદિ કોઇ વ્યક્તિ સંગીત-કલા કા અધ્યયન નહીં કરતા થા તો ઉસે દંડ દિયા જાતા થા; ક્યોંકિ ઇસ સંબંધ મેં ઉન લોગોં કા વિચાર થા કિ સંગીત સે મનુષ્ય કી માનસિક તથા પાશવિક વૃત્તિયાં ભી શાંત હો જાતી હૈં.

જિન લોગોં કે ઊપર સંગીત કા પ્રભાવ અચ્છી તરહ સે કભી નહીં પડા હૈ પ્રાયઃ સોચને લગતે હૈં કિ સંગીત કા પ્રભાવ કુછ આલસી મનુષ્યોં કી કલ્પના હૈ, ઔર ઇસકા અસ્તિત્વ વાસ્તવિક સંસાર મેં નહીં પાયા જાતા; પરંતુ ઐસા સોચના એક બડી ભારી ભૂલ હૈ જૈસા કિ નિમ્ન-લિખિત વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત સે પ્રકટ હોગા. વિજ્ઞાન મેં એક સિદ્ધાંત કા નામ સહાનુભૂતિક કંપન હૈ. યહ કેવલ ધોખા નહીં હૈ. યહ કલ્પના ભી નહીં હૈ ઔર ઇસકી સત્યતા પ્રમાણિક રીતિયોં સે સિદ્ધ હો ચૂકી હૈ. [illegible]

[illegible]

કામ લેશે તોજ હું જે એક મોટી શહેનશાહત ઉભી કરવા માગું છું તે કાયમ રહેશે. હિંદુઓ દિવસે દિવસે નિર્માલ્ય થતા જાય છે અને એઓનું ભવિષ્ય મને સારૂં ભાસતું નથી; પણ મારી ઉમેદ હજી હિંદવાણીઓ પર ટકી રહી છે. મારે ખાત્રી કરવી હતી કે, એ મહાન શહેનશાહતને ટકાવી રાખવાને જોઇતું ચારિત્ર્યબળ હિંદવાણીઓમાં છે કે નહિ. બેટા! આજે તેં મારી ખાત્રી કરી આપી છે કે, હિંદવાણીઓના દિલની આગ હજી એવીને એવી ભભુકતી છે અને તેથી મને અત્યારે સાફ દેખાય છે કે, જે શહેનશાહતને હું મૂકી જઇશ તેને સો વર્ષ સુધી ઉની આંચ આવશે નહિ. બેટા! હું તારાપર ખુશ છું. પૃથુરાજ રાઠોડની નોકરી આજથી બંધ છે. બેટા! માગ, જે તું માગે તે આપવાને તૈયાર છું.

સાહેબા—નામદાર! મારે માત્ર એકજ માગણી કરવાની છે. અને તે એ કે, આજથી નવરોઝનો બજાર બંધ કરો.

અકબર—જા, બેટા! આજથી નવરોઝનો બજાર બંધ છે.

(તા. ૧૫-૧૨-૨૯ના "મુંબઇ સમાચાર"માં લેખકઃ—શ્રી. મનહર મહેતા)

ક્તી દુકાનો બંધ થવા માંડી છે. ખાનગી વ્યાપાર
લાગ્યો છે.

મધ્વાદીએ સ્ટેલીને આ પ્રોગ્રામને ધીમો પાડવા માટે
મિટિને સૂચના કરી હતી; પણ જે સામ્યવાદી પક્ષની નીતિ
પછી નાના માલીકોનું આર્થિક મૃત્યુ એ નિશ્ચિત વસ્તુ છે.

નવી નીતિનાં મંડાણ

નની નવી નીતિએ ટ્રોટસ્કીનાં અનુયાયીઓનાં હદય
તેઓ દેશના દરેક ખુણામાંથી આ સામાજિક પુનર્રચના-
લેવા માટે દોડતા આવે છે. રુશિયાના નવા યુગનું
વા તેઓ તત્પર છે, અને તેને માટે તેઓ તેમનાથી
ું કરવા તત્પર છે.

ીનની નવી નીતિ ઉદ્દામ પક્ષનો સહકાર મેળવી શકી છે.
ણ નહોતું ધાર્યું કે, સ્ટેલીન આ કક્ષા સુધી આગળ વધશે.
પણ આ કક્ષા સુધી જાત કે નહિ તે એક કલ્પના કરવાની
ઈ પડે છે. અત્યારે તો ઉદ્દામપક્ષની આવી ઉદ્દામ નીતિને
જરૂર ઉભી થઈ છે.

ખાનગી વ્યાપારનો અંત

ખાનગી વ્યાપાર અને વ્યક્તિગત માલીકી ક્યાંસુધી નષ્ટ થઈ
એકજ પ્રમાણ લેવુંતું હોય તો ડૉક્ટરોને પ્રેક્ટીસ કરવાની
ના થનાર છે. મેડીકલ વિજ્ઞાનને જાહેર કરવા માટે અતિ
ર્યું પગલું સોવિયેટના સરકારતંત્રે લીધું છે.

સામાજિક ચળવળના અભ્યાસીઓ તો જોઇ શકશે કે, જે
સમાજવાદનું સ્થાપન થાય કે ક્ષિતિજમાં સામ્યવાદ ઉગે છે.
દહેરોમાં તો કામદારો-એકત્ર મળીને અત્યારે મળતી આર્થિક
. ભેગી કરી સમાજવાદના સિદ્ધાંતો ઉપર જીવન ગુજારવા લાગ્યા
કેટલાંક સહકારી ધરોનાં હવે સામ્યવાદી ધરોમાં પરિવર્તન થવા
ાં છે. આવની કાલે જ્યારે પાંચ વર્ષનો પ્લાન પૂરો થશે ત્યારે
જે અદ્ભુત પરિવર્તનની જે આગાહી કરે છે તે ખરેખર અપૂર્વ છે.

પાંચ વર્ષનો પ્લાન

એક વર્ષ પહેલાં પાંચ વર્ષના પ્લાન માટે અનેકોને શંકા
ી. રુશિયામાં પણ આ યોજનાના વ્યવહારપણા માટે અથા શંકા
નાર પણ આજે રુશિયાનો પ્રત્યેક પુરુષ આ યોજનાને ચાર
ર્ષમાં પૂરી કરવાની હોંશ ધરાવે છે. ૧૯૩૦ ના મે માસમાં
ર્કેસ્તાન સાથે સાઇબીરિયાને સંકલિત કરતી રેલ્વે પૂરી થઈ. દેશના
દરેક ખુણામાં સ્થળે સ્થળે મોટાં સ્થપાય છે. પ્રચંડ યંત્રાલયો
ઉભાં થાય છે. આ યોજનાથી સમગ્ર રુશિયાની આર્થિક શક્તિ-
. ઉપયોગ કરી સમસ્ત જગતમાં રુશિયા માટે જુદુંજ સ્થાન

૪૨–માટુંગામાંની ભીખારીઓની છાવણીનો રિપોર્ટ

લાચાર ભીખારીઓને મદદ કરનારી કમિટિના કામકાજનો અહેવાલ મ્યુનીસીપલ કૉરપોરેશન ઉપર મોકલવામાં આવ્યો છે. તેમાં જણાવવામાં આવે છે કે, માટુંગામાં રાવલી હીલ ઉપર ઉભી કરવામાં આવેલી ભીખારીઓની કુલે સંખ્યા ૧૧૭૪ નીચે મુજબ છે:–ઈસ્લામી ૨૯૮, હિંદુ ૮૧૬, ખ્રિસ્તી ૬૦, જૂદી જૂદી જાતના ૪૯૭. ન્યાત પ્રમાણે ભીખારીઓની સંખ્યા નીચે મુજબ છે:–ઈસ્લામી ૨૯૮, મરાઠા ૨૨૨, મહાર ૧૪૫, ભઈયા ૮૧, હિંદુ ૮૧, ખ્રિસ્તી ૬૦, વાઘરી ૩૫, મદ્રાસી ૩૨, માંગ ૧૮, ઠાકોર ૧૬, તેલુગુ ૧૫, બ્રાહ્મણ ૧૫, આહીર ૧૪, ચમાર ૧૩, પરદેશી ૧૨, કોળી ૧૧, પઠાણ ૯, ઘાટી ૮ અને બીજી ન્યાતોના બીજા ૩૧ જણ છે.

મરાઠા મુલકમાંથી ભીખારીઓની સર્વેથી વધુ સંખ્યા જોવામાં આવે છે. તેનો સબબ સને ૧૯૨૧ માં તે તરફ ચાલેલા દુકાળનો છે. તે વેળાએ આ શહેરમાં કામ શોધવા આવેલાઓ સાથે લંગડાં, લૂલાં, આંધળાં વગેરે પણ આવ્યાં હતાં. કેટલાંક આખાં કુટુંબો આવ્યાં હતાં, જેમાં કેટલાક દાખલાઓમાં માબાપ આંધળાં હતાં, અને તેઓનાં પાંચ છ નાનાં છોકરાં હતાં.

ઘણા ઇસ્લામીઓ મુંબઈમાં ઉત્તરહિંદથી આવે છે, પણ ઘણા દાખલાઓમાં તેઓ લાંબા વખત સુધી પ્રથમ મુંબઇમાં ધંધો કરે છે.

છાવણીમાં તદ્દન લાચારોને દાખલ કરવામાં આવે છે, જે નીચલા આંકડા ઉપરથી જોવામાં આવશે. દાખલ કરવામાં આવેલાઓમાંથી ૨૩૭ આંધળા, ૧૮૮ લંગડા, ૩૯૦ બીમાર, ૩૦ નબળાં ભેજાંના અને ૫ મુંગાબહેરા હતા; જ્યારે ૧૬ વરસની અંદરના છોકરા ૩૨૪ હતા.

ભીખારીઓમાં ઘણીખરી બીમારી પૂરતા ખોરાકની ગેરહાજરી અને ખુલ્લામાં રખડવાને પરિણામે લાગુ પડે છે. તેમાંના સેંકડે ૫૦ ટકા સાજા થઇને પોતાના મિત્રોને ત્યાં અથવા તો પોતાને વતન જાય છે; જ્યારે મોટો ભાગ કાયમનો અશક્ત હોય છે.

મુકાદમ, જમાદાર, સ્વામીઓ, મહોલ્લે મહોલ્લે ફરી ભીખારીઓને સમજાવીને છાવણીમાં લાવે છે. કોઈ પણ ભીખારીને તેની મરજી વગર જબરીથી છાવણીમાં મોકલવામાં આવતો નથી.

ભીખારીઓને નિયમિત ખોરાક આપવામાં આવે છેઃ–સવારે ૭ વાગતે ચા, બપોરે ૧૧ વાગતે કઢી-ચાવલ; સાંજે ૭ વાગતે ચાવલ, દાળ અને રોટલા ત્યા. જેઓ માંદા છે તેમને અઠવાડિયામાં બે વાર માંસ આપવામાં આવે છે. અને ત્યાનુથી રોટલી વગેરે અના-

[illegible] આજની દુકાનો બંધ થવા માંડી છે. ખાનગી વ્યાપાર [illegible] લાગ્યો છે.

[illegible] ઉદ્દામવાદીઓએ સ્ટેલીને આ પ્રોગ્રામને ધીમો પાડવા માટે [illegible] કમિટિને સૂચના કરી હતી; પણ જો સામ્યવાદી પક્ષની નીતિ [illegible] તો પછી નાના માલીકોનું આર્થિક મૃત્યુ એ નિશ્ચિત વસ્તુ છે.

નવી નીતિનાં મંડાણ

સ્ટેલીનની નવી નીતિએ ટ્રોટસ્કીનાં અનુયાયીઓનાં હૃદય [illegible] છે. તેઓ દેશના દરેક ખૂણામાંથી આ સામાજિક પુનર્રચના-[illegible] ભાગ લેવા માટે દોડતા આવે છે. રશિયાના નવા યુગનું સર્જન કરવા તેઓ તત્પર છે, અને તેને માટે તેઓ તેમનાથી બનતું બધું કરવા તત્પર છે.

સ્ટેલીનની નવી નીતિ ઉદ્દામ પક્ષનો સહકાર મેળવી શકી છે. [illegible] પણ નહોતું ધાર્યું કે, સ્ટેલીન આ કક્ષા સુધી આગળ વધશે. ટ્રોટસ્કી પણ આ કક્ષા સુધી જાત કે નહિ તે એક કલ્પના કરવાની [illegible] છે. અત્યારે તો ઉદ્દામપક્ષની આવી ઉદ્દામ નીતિને [illegible] ઉભી થઈ છે.

ખાનગી વ્યાપારનો અંત

ખાનગી વ્યાપાર અને વ્યક્તિગત માલીકી ક્યાંસુધી નષ્ટ થઈ છે તેનું [illegible] પ્રમાણ જોઈતું હોય તો ડૉક્ટરોને પ્રેક્ટીસ કરવાની [illegible] થનાર છે. મેડીકલ વિજ્ઞાનને જાહેર કરવા માટે અનિ[illegible] પગલું સોવિયેટના સરકારતંત્રે લીધું છે.

[illegible] અભ્યાસીઓ તો જોઈ શકશે કે, [illegible] સ્થાપન થાય કે ક્ષિતિજમાં સામ્યવાદ ઉગે છે.

[illegible] કામદારો એકત્ર મળીને અત્યારે મળતી આર્થિક [illegible] કરી સમાજવાદના સિદ્ધાંતો ઉપર જીવન ગુજરવા લાગ્યા [illegible] સહકારી ધોરણો હવે સામ્યવાદી ધોરણમાં પરિવર્તન થવા [illegible] છે. આવતી કાલે જ્યારે પાંચ વર્ષનો પ્લાન પૂરો થશે ત્યારે [illegible] પરિવર્તનની જે આગાહી કરે છે તે ખરેખર અપૂર્વ છે.

પાંચ વર્ષનો પ્લાન

[illegible] પાંચ વર્ષના પ્લાન માટે [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible] આ યોજનાને [illegible] ૧૯૩૦ ના [illegible] [illegible]

ધારી હિંદુ ઘર સુજનનું બારણામાં ગયો હું,
નાનું ચોખ્ખું રમણિક ફળી, જોઇ રાજી થયો હું;
જાઈ જુઇ, સરસ ફૂલની વેલ ઉંચે ચઢેલ,
પૂજા માટે વળી તુલસીના છોડવાઓ ઉગેલ. ૩

બેઠો દીઠો, નજર કરતાં આસને શુદ્ધ વસ્ત્રે,
આધે પૂજા, પુરુષ કરતો દેવની એક ચિત્તે;
દેખી ત્યાં મેં નજીક ગૃહિણી પુષ્પ લઇને ઉભેલી,
જાણે લક્ષ્મી, નિજ ઘર તજી આવી આંહી વસેલી. ૪

પ્હેર્યાં ચોખ્ખાં ચણક લુગડાં સાવ સાદાં શરીરે,
વેણી ગુંથી હતી સુરસને કેશ ઓળ્યા સુરીતે;
કાઢેલી શી કુમકુમતણી આડ ઝીણી કપાળે,
તેની વચ્ચે ટીપકી ઝીણી કૈં ઔર શોભા વધારે. ૫

વસંતતિલકા

મૂક્યાં સુગંધી ફુલડાં પતિ હાથ માંહી,
ચાલી ધીરેથી કરવા ઘર કામ કાંઇ;
મારાતણી નજર ગૈ, ધણિ ધ્યાનમાં છે,
જાણી-કહ્યું વિનયથી હળવેથી સ્ત્રીએ. ૬

શાર્દૂલ

"આવો ભાઈ" કહી સુઆસન મને, આપ્યું વળી બેસવા,
ઠંડુ પાણી ભરેલ પ્યાલુ ઉજળું, લાવી મૂક્યું પાસમાં;
દેખી ચંચલતા સુણી વચન એ, નિર્દોષ મીઠાં મને,
લાગેલો શ્રમ રાત્રિનો ઉતરિયો, શાંતિ થઈ અંતરે. ૭

બેઠો સ્વસ્થ થઇ ફરી નજર મેં, ચારે ખુણાઓ મહિં,
[illegible] અહિં નહિં, [illegible] જણાયા નહિ;
[illegible] ચળકતા, [illegible] પડ્યાં'તા બધાં,
[illegible] ભીંતે ટંગાયાં હતાં. ૮

[illegible] નાની છબીઓ ઘણી,
[illegible] [illegible] ઘણી;
[illegible] ભાવના ભરેલા આહા!
[illegible] સજેલાં હતાં. ૯

[illegible] આ સાથે,
[illegible] હવે;
[illegible] ઘણી,
[illegible] ૧૦

[illegible]

૩૧-પિતાની લાજ માટે સાત દીકરીઓનો ભોગ

"એ કોઇ સાતસોક વરસોની વાત છે. કચ્છમાં સાંયા ને લાખિયાર બે ભાઈ. લાખિયાર ધીંગાણામાં માટી થાપીને રાજ કરે. બેય ભાઇ જેવા દેવ તો માનેલા હાથી જેવા. કોઈ આગજ કજુરે એવા બેય ભાઇના હાકલા. દુશ્મનોની છાતી તાવડી જેવી થઇ જાય. રાજમાં પારકી સીપર ને પારકા પૈસાપર કોઇયા નજર નોં નખાય ને માવડિયુંને (ગાયમાતાઓને) તો સરગાપરના સુખ. બાપ! ઇ ઉભે મોંયે ચરી ખાય તોય સોનાં દેવાં દરખી શેપે. આજની ઘોડે માવડિયું ઘોકલા નોં ખાય.

આવું તો લાખિયારની છાયામાં સુખ. લાખિયારને એક સ્રી પણ કોઇ દેવની દીધેલ. રૂપ જોયું હોય તો નજર વિંધાઇ જાય, ને જોનારો દર્દ જાય ધરણી બેગો. આવી રૂપાળી તો રાણી. ને એને એક બે નહિ પણ સાત તો કન્યાઓ. બાપ! એક એકનો જેરો દનિયા કોગળો મારો તોય નોં જડે. ઈ સાતેય બેનો પણ સરગાપરની સાત પદમણીઓ. જાણે ઇંદ્રના ઘરની અપસરાઓ. કોઈ દેવદીધી દેવકન્યાઓ. આવી રૂપાળી સાતેય બેનો. તે જુવાનીમાં આવી. ઈ અરિસા જેવા શરીરને જુવાનીની લાલપે ઘેર્યાં. હૈયે જોબનના મદ વ્યાપ્યા. આંખ્યે જોબનનાં તેજ ઉતર્યાં. ચાલ્યમાં જોબનના ભાર ઢળ્યા. વાણીમાં જોબનની મીઠપ નીતરી.

આવી સાતેય બહેનોનો જોબનકાળ જોઇ, લાખિયારને એને વરાવવા પરણાવવાની ચિંતા થઈ, ને 'કુળગોર'ને બોલાવી, દેશ-પરદેશ કોઈ રૂડિયાળા, સરખા હેદીના, જુવાનડા અને ખાનદાન મૂરતીઆઓ ગોતવા મોકલ્યો.

બે, ચાર, એમ કરતાં કરતાં ૭ મહીને કુળગોર પેચાઇ ગયેલા પૈસા જેવું મોઢું લઇને પાછો આવ્યો. લાખિયારે પૂછ્યું:–

"કેમ ગોર! શું થયું?"

ગોરે કહ્યું: "બાપુ! આપણી કુંવરિયોને જોગ મૂરતીઓ ક્યાંય નોં કળાણા. અને એક બે ઠેકાણે છે પણ તે દશ્મનના કળમાં ને આપણા ખંડીઆંના આગળે. બાકી બીજે ક્યાય હેટી નોં કળાણી."

લાખિયારને આથી ચિંતા વધી. ગોરને થોડું ઘણું આપી વિદાય કર્યો. રોજ ચિંતા વધવા લાગી. લાખિયારનું શરીર લેવાવા માંડ્યું. એક દિ' જમાડની વખતે રજપૂતાણીએ પૂછ્યું:

"તમે આમ દા'ડે દા'ડે નબળા કેમ પડતા જાઓ છો?"

લાખિયારે હૈયું ખોલીને વાત કરી.

"આપણી દીકરિયું મોટી થાતી જાય છે. સરખા મૂરતીઆઓ

બા'ર માંહે બહુ ઉટકેલ, ન મેલ ચડેલ—પતિ૦ ૨૭
પતિ પૂજા કરે ત્યારે આપણે,
ધરી શાંત ચિત્તે પતિ ધ્યાન, ઠરી એક ઠામ—પતિ૦ ૨૮
પછી *પાકશાળામાં પેસીએ,
અન્ન રાંધીએ ઉત્તમ રીત, ધરી બહુ પ્રીત—પતિ૦ ૨૯
પાસે બેસી પતિને જમાડીએ,
પ્રેમે નાખી વિંઝણલે વાય, બફારો જો થાય—પતિ૦ ૩૦
મુખવાસ પછી કાંઇ હોય તો,
પ્રીતે દેવો આપી બહુ માન, ગણી ભગવાન—પતિ૦ ૩૧
પછી જમીએ પતિ તણા પાત્રમાં.
પહેલાં ખાવી પ્રસાદી હમેશ, રહી હોય શેષ—પતિ૦ ૩૨
પતિ બહાર ગયે ઘરમાં રહી,
કરિયે હોય આપણું જે કામ, રટી પતિનામ—પતિ૦ ૩૩

શિખરિણી

નથી બાઇ મંત્રો, નથી નથી વળી કામણ ખરૂં,
નથી દોરા ધાગા, વશીકરણ સાચું પતિ તણું;
હરો સારી નારી, પતિ તણીજ ઇચ્છા અનુસરી,
પતિને સંતોષી, પછી વશ કરે સ્નેહ જગવી. ૩૪
બહારેથી જ્યારે, પતિ પ્રભુ પધારે ઘર મહિં,
થઇ ઉભાં પ્રીતે, પ્રસન્ન મુખડે આસન દઇ;
પછી આપી પાણી, વિનયસર, મીઠાં વચનથી,
કહો આ "દાસીને, હુકમ ફરમાવો પ્રિય પતિ." ૩૫
ધરી પ્રીતિ સાચી, પતિ વચન વિશ્વાસ ધરીએ,
પતિની સેવામાં, ભૂખ તરસ નિદ્રા ન ગણીએ;
સખિ ! સ્વામી વિના, સ્વરગ પણ સ્ત્રીને નરક છે,
અને સ્વામી સંગે, નરક પણ સાચું સ્વરગ છે. ૩૬

ગરબી

સુણજો બ્હેનો ! શિખામણના બોલડા,
જેથી લેખે લાગે આ અવતાર જો;
[illegible] પ્રીતે પાળીએ,
[illegible] સંસાર જો. સુણજો૦
[illegible] છે સાસરૂં,
[illegible] જો;
[illegible]
[illegible] સુણજો૦
[illegible]

* [illegible]

ચિતા રચાણી; ને એમાં સૂરજ સાથે વાતું કરતો, લાલ કીંગળ જેવું નાખતો અગ્નિ પ્રકટ્યો. ને એક પછી એક એમ સાતેય બહેનોએ પોતાના કુળની લાજ રાખવા હસતાં હસતાં ઝંપલાવ્યું. માત્ર પિતાના કુળની આબરૂ જાળવવા એ સાતે બહેનોએ પોતાનો આત્મભોગ આપ્યો.

("મુંબઇ સમાચાર"ના સં. ૧૯૮૬ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. મોહનલાલ ચુનીલાલ ધામી.)

९०–नवरोझनो वजार

(બજાર ભરાયો છે ત્યાં એકાએક ગભરાટ અને ગડબડાટ થાય છે.)

લાલબા—કેમ, આ બધો ગભરાટ અને ગડબડાટ શો ?

જેઠબા—અહીં કોઈ પુરુષ આવ્યો હોય એમ જણાય છે.

લાલબા—પુરુષ !

જયાબા—હા, પુરુષ.

લાલબા—કયા પુરુષની મિઝાજ છે કે શહેનશાહ અકબરના જનાનખાનાનો ઉંબરો, ઓળગવાની હિંમત કરે ?

વીરમતી—કરે કે ન કરે પણ જરૂર બહેન! અહીં કોઈ પુરુષ છેજ.

લાલબા—છે તો ક્યાં છે ? કેમ તે દેખાતો નથી? શું અદૃશ્ય થઇ ગયો ?

જેઠબા—તે તો ઇશ્વર જાણે, પણ કોઇ પુરુષ તો છેજ એ વાત નક્કી. બહેન! મેં નજરે જોયો, પછી બીજું તો શું કહું?

લાલબા—વારુ ઠીક છે, પુરુષ છે તેમાં આટલો બધો ગભરાટ અને ગડબડાટ શો ?

રમાદેવી—ગભરાટ કેમ ન થાય બહેન ! પરપુરુષને આપણાં મોઢાં કેમ બતાવાય !

લાલબા—પરપુરુષ આપણાં મોઢાં જુએ એમાં શું બગડી ગયું?

વીરમતી—બહેન! આ તું શું બોલે છે ? પરપુરુષો આપણા પર નજર નાખે એ કેવું ખરાબ ?

લાલબા—ખરાબ! પણ તે કોને માટે ? પુરુષને માટે કે અમને માટે? બહેન! ખરું જોતાં તો બધા પુરુષ કરે ખરાબ નથી હોતા એમ કહે કે કોઈ ખરાબ પુરુષે આપણા પર નજર નાખી તો તેમાં આપણે શું ? આપણું દિલ જો શુદ્ધ હોય તો કયા પુરુષની મગદૂર છે કે આપણી સામે નજર નાખવાની પણ હિંમત કરે? બહેન! એક પણ હોતા [illegible] [illegible] છે; પણ [illegible]

મૂર્તિ શાંતિ તણી સતિ પ્રભુ, સ્વામીને માનનારી;
લક્ષ્મી સાચી ગૃહની બનીને, સંપ રાખે સગામાં,
હોજો એવી સદ્દગુણી ગૃહિણી, આંગણા આંગણામાં. ૪૮

* * * *

॥ शार्दूल विक्रीडितम् ॥

सानन्दं सदनं सुता च सुधियः कांता सुधाभाषिणा,
इच्छा पूर्ण धनं स्वयोषितिरतिः स्वाज्ञापराः सेवकाः।
आतिथ्यं प्रभुपूजनं, प्रतिदिनं मिष्टान्नपानं गृहे,
साधोसंगमुपासते च सततं, धन्यो गृहस्थाश्रमः॥

અર્થ:–જેથી ઘર આનંદમય હોય છે, જેની સંતતિ સુબુદ્ધિશાળી, સ્ત્રી અમૃત જેવું બોલનારી, યથેચ્છ ધન, સ્વપત્નીવિષેજ પ્રેમ, આજ્ઞામાં રહેનારા નોકરો, અતિથીઓનો આદરસત્કાર, પ્રભુભક્તિ, મિષ્ટ અન્નપાન અને નિરંતર સત્સંગતિ, આવાં લક્ષણો જ્યાં હોય છે તે ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે. अस्तु !

(શ્રી. વલ્લભજી ભાણજી મહેતાનું "સુચિત્ર" કાવ્ય)

૪૪–धर्माचार्यविरोधक संघनी स्थापना

ધર્માચાર્યવિરોધક મંડળની સ્થાપના માટે સ્ટુડન્ટસ બ્રધરહુડમાં રવીવારે ભારે ચળવળ થઈ હતી. જૂદા જૂદા ધર્મના માણસો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં એકઠા થયા હતા. સઘળું કામકાજ ઉત્સાહભેર થયું હતું. ડૉ. જી. વી. દેશમુખ પ્રમુખસ્થાને હતા.

પ્રમુખનું ભાષણ

[illegible] પ્રમુખે સભાજનોને કર્તવ્યની ગંભીરતા [illegible] હતી. આપણું ધાર્મિક પતન કેટલું બધું થયું છે [illegible] હતું. એમણે જણાવ્યું [illegible] દરમિયાનગીરીની આવશ્યકતા [illegible] ધર્મનો કે ઈશ્વરનો [illegible]

[illegible] સંદેશા

[illegible] સંદેશા [illegible] સંદેશા [illegible] અમદાવાદ વગેરે [illegible]

[illegible]

[illegible]

વસ્ત્રનાં આવરણ નીચે રહેલાં કોમળ હૃદયનાં રુધિર એમાંને બહાર કાઢી શકાય છે; એટલું જ નહિ પણ જે દેહને ભ્રષ્ટ કરવા એ પાપાત્માઓ તત્પર થયા હોય છે તેને શબવત્ કરી પવિત્રતા અખંડિત રાખી શકાય છે. (બેગમ સાહેબા આવે છે.)

બેગમ—કેમ, રાણીજી! આ બધી શી ગરબડ મચી રહી છે?

લાલબા—કંઇ નહિ બેગમ સાહેબા! એ તો આમાંથી કોઇને અહીં કોઇ પુરુષ આવ્યાનો વહેમ ગયો હતો તે બાબત ચર્ચા ચાલી રહી હતી. મેં કહ્યું કયા પુરુષની મગદુર છે કે શહેનશાહ અકબરના જનાનખાનામાં પ્રવેશ કરવાની હિંમત કરે?

બેગમ—ખરી વાત છે રાણીજી! કોઇ પણ મરદ આ જનાનખાનામાં કદમ મૂકવાની હિંમત કરી શકતો નથી. ભૂલેચૂકે પણ એવી હિંમત બતાવવા કોઈ જાય તેને કત્લ કરવાને માટે બાદશાહી ગુલામોની તલવાર તે માટે હમેશ ખુલ્લી રહે છે.

લાલબા—તેથીજ હું આ સૌને ગભરામણ કરવાની ના કહેતી હતી.

બેગમ—પણ રાણીજી! આ સૌ કહે છે તે પ્રમાણે એ મરદ ખુદ જહાંપનાહજ હોય તો?

લાલબા—કોણ દિલ્હીપતિ બાદશાહ અકબર! (વિચાર કરીને) એ તો અમારા પિતા છે.

(અકબર પ્રવેશે છે.)

અકબર—આજ પૃથુરાજની રાણી લાલબા કે? આ નવજુવાન નાજનીનના હુસ્ન અને ખૂબસુરતીની મેં તારીફ સાંભળી હતી તેના કરતાં તો બહુ વધારે છે!

બેગમ—જહાંપનાહ! ખુદાહતાલાની કારીગરીનો કોણ પાર પામ્યો છે?

અકબર—બરાબર છે, બેગમ સાહેબા! આપ આ સર્વ બાનુઓને બજારમાં ફેરવો એટલે હું આવું છું. (બધાની સાથે લાલબા પણ જવા જાય છે. એટલે) લાલબા—આપ તો અહીંજ ઉભા રહો, મારે આપની સાથે કંઇક વાતચીત કરવી છે.

લાલબા—મારી સાથે?

અકબર—હા, આપની સાથે. આપની ખૂબસુરતીની મેં ખૂબ તારીફ સાંભળી હતી તેથી મેં ઠરાવ કર્યો હતો કે એક વખતે નવરોઝના બજારમાં આપને બોલાવી આપની જે તારીફ કરવામાં આવતી હતી તે ખરી છે કે ખોટી તેની મારે જાતેજ ખાત્રી કરવી. તેથીજ રાઠોડજીએ મારી કદમબોસી કરી એટલે તુરતજ આપને આ બજારમાં આવવાનું ઇજન કરવામાં આવ્યું. ખરેખર લાલબા! આ રૂપની ખૂબસુરતી તો કોઈ અજબજ હવે એની ખુશબો

૪૫-हिंदू-मनोभाव

ઉન્નતિ ઔર અવનતિ ભાવોં કી સંતાન હૈ. જિસ દેશ અથવા રાષ્ટ્ર કે મનોભાવ ઉચ્ચ હોંગે, વહી દેશ અથવા રાષ્ટ્ર અન્ય દેશાં કે લિયે શ્રદ્ધાસ્પદ એવં અનુકરણીય હોતા હૈ.

ઉન્નતિ ઉસીકે ચરણ-ચુંબન દ્વારા અપને આપકો ધન્ય સમઝતી હૈ ઔર ઉસીકે આલિંગન સે અપના સૌભાગ્ય સમઝતી હૈ; અન્યથા જિસ દેશ અથવા રાષ્ટ્ર કે ભાવ નીચ હોતે હૈં, ઉસકો ઉન્નતિ ફૂટી આંખ ભી દેખના પસંદ નહીં કરતી. વહ દેશ ઔર રાષ્ટ્ર ઉસકે લિયે ઘૃણિત હો જાતા હૈ. વહાં સે ઉન્નતિ ઔર વિભૂતિ અપના અંચલ બચા કર ચલતી હૈ. ઉન્નતિ ઔર વિભૂતિ ઉસે અછૂત સમઝ કર તિલાંજલિ દે દેતી હૈ.

ભારત કી અવનતિ એવં પરતંત્રતા કા યહી કારણ હૈ, કિ ઇસકે આર્યોચિત મનોભાવોં કો અનાર્ય નીચ મનોભાવોં ને દબા લિયા હૈ.

જબતક ભારત કે મનોભાવ ઉચ્ચ રહે, તબ તક તો સ્વતંત્રતા, ઉન્નતિ એવં વિભૂતિ કી સમ્મિલિત ત્રિવેણી સે પવત્રીકૃત પુણ્ય-ધામ બના રહા; પર જબ દુર્દૈવ ને-નીચ મનોભાવોં ને-ઘર કર લિયા--અડ્ડા જમા લિયા, તબ ઉપર્યુક્ત તીનોં ધારાએં મરુભૂમિ મેં પ્રવાહિત હોનેવાલી નદી કી ભાંતિ શુષ્ક હો ગઈ હૈં. ભારત કી અવનતિ કા સૂત્રપાત મહાભારત સે નહીં હુઆ; પ્રત્યુત ઇસકા સૂત્રપાત ઉસ સમય સે હુઆ, જબકિ ભારતીય સંસાર કો મિથ્યા માન કર ગુલછર્રે ઉડાને લગ ગયે ઔર અકર્મણ્ય બૈઠ કર માલા જપને મેં અપને આપકો સાર્થક સમઝને લગે. ખ્વાહ ઇન માલા જપનેવાલોં કે સામને હી ઉનકી પુત્રિયોં કો વિધર્મી, અત્યાચારી બહુસંખ્યા મેં ભી અપને દેશ કો લે જાયેં, ક્યા મજાલ કિ ઇનકી રગેં ફડક ઉઠેં—ઇનકી આત્મા મેં સ્પંદન હો!

હમ યહ નહીં સોચતે, કિ હમારી અવનતિ કા મૂલકારણ સ્વયં હમ હી હૈં. ઇસ દુર્દશા કા બીજ-વપન હમને હી અપને હાથોં સે કિયા હૈ; પર હમ અપની ઇન કરતૂતોં કો ભૂલ કર વર્તમાન સ્થિતિ કા કારણ કલિયુગ કો બતલાને મેં કિંચિત્ માત્ર ભી લજ્જા અનુભવ નહીં કરતે. હૈં તો હમ એકદમ નિશ્ચેષ્ટ ઔર કહતે હૈં, કિ "મહારાજ! ક્યા કરેં? કલિ કા યહી પ્રભાવ હૈ. અબ તો ધર્મ કા નાશ હોના હી હૈ."

હમ યહ નહીં સોચતે, કિ દૂધમુંહી બચ્ચિયોં કા વિવાહ ઉન બૂઢે ખૂસટોં સે ક્યોં કર રહે હૈં, જિનકી આયુકા સૂર્ય ચિતા કે ધુએં મેં અસ્ત હોને કે લિયે દ્રુતગતિ સે જા રહા હૈ.

સાથે મારા.

લાલબા—જહાંપનાહ! આકાશ નીચે આવશે, અને આ ભૂમિ રસાતાળ જશે, પણ આ લાલબા અહીંથી એક ડગલું ખસવાની નથી.

અકબર-લાલાં! તું શું બચ્ચાંના જેવી વાતો કરે છે! બાદશાહ અકબરની તાકાતની તને ખબર છે?

લાલબા—ખબર છે જહાંપનાહ! ખબર છે. આપના બળની તો આપને ખબર છે તેના કરતાં પણ મને વધારે ખબર છે; પણ મને ખબર ન હતી માત્ર એક વાતની અને તે એજ કે, હિંદુ અને મુસલમાનને પોતાની બે આંખના બે તારા સમજનાર, અદલ ઇન્સાફી અકબર અબુલ ફઝલ, ફૈઝી, બીરબલ, શિવદાસ વગેરે મુસલમાન, હિંદુ, ફીરંગી વિદ્વાનો અને મોલવીઓ તથા ધર્મશાસ્ત્રીઓના તારા-મંડળમાં સૂર્યસમ બિરાજનાર, દીને-ઇલાહી ચલાવનાર મહાન અકબર વિષયી અને લંપટ છે.

અકબર—લાલાં! તું બકવાદ બહુ કરે છે; પણ હમણાં હું તને પકડું તો શું કરે?

લાલબા—શું કરું? મારી અધિષ્ઠાત્રી દેવીનું આવાહન! જોઈ મારી અધિષ્ઠાત્રી દેવી! એ ચંડિકા તારા જેવા નફ્ટ, નિર્લજ્જ, નાપાક નરાધમના હૃદયનું ધમધમતું લોહી પીવા શક્તિમાન છે. પણ અકબરશાહ! તને મારા પતિએ પોતાના માલીકતરીકે સ્વીકાર્યો છે અને મેં તને અત્યારસુધી પિતાતુલ્ય ગણ્યો છે એટલે હું તને જવા દઉં છું; પણ આ મુશ્કેલી દૂર કરવાનો જે સૌથી છેલ્લો ઉપાય છે એજ અજમાવવાનો રહ્યો છે. આ શરીર જેને અભડાવી ભ્રષ્ટ કરવા તું તૈયાર થયો છે તેને આ મારી મા ભવાનીને અર્પણ કરું, જેથી આ મારી કાયાની પવિત્રતા અવિચ્છિન્ન રહે. (કટારી કાઢી પોતાની છાતીમાં મારવા જાય છે. અકબર દોડી કટારીવાળો હાથ પકડી લે છે.)

અકબર—ખામોશ બેટા! ખામોશ. શાબાશ બચ્ચા શાબાશ છે. મારી કંટીમાંથી તું પસાર થઈ. ઉભી રહ બેટા! તું તારા બાપના ઘરના જેવા નિષ્કલંક રહી. હવે મારી વાત સાંભળ. આ હિંદુ-સ્તાનને હું મારું વતન સમજું છું અને એની એક મહાન સલ્તનત સ્થાપવા એ મારા દિલની ઉમેદ અને ખ્વાહેશ છે. એટલા માટે મેં હિંદુ રાજાઓને વશ કરવા માંડ્યા છે, પણ એમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હિંદુસ્તાનની [illegible] હિંદુસ્તાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સમઝ લિયા હૈ, ઇસી કારણ હમ આજ પાદાક્રાંત હો રહે હૈં.

મનોભાવોં કે ઉચ્ચ ઔર નીચ મેં કિતના રહસ્ય નિહિત હૈ, ઇસે હમ એક ઉદાહરણ મહાભારત સે દે કર સ્પષ્ટ કરતે હૈં ઔર બતલાતે હૈં, કિ નીચ મનોભાવ ને કિસ પ્રકાર નિર્બલ શત્રુ સે પરાજય પ્રાપ્ત કિયા હૈ.

મહાત્મા ભીષ્મ જબ અર્જુન કે તીરોં સે ક્ષત-વિક્ષત હો કર શરશાયી હો ગયે, ઉસ સમય વીર 'કર્ણ' ને અર્જુન કો ઉસકે કુકૃત્ય કા ફલ દેને કે લિયે યુદ્ધક્ષેત્ર મેં ભૂમિસાત કરને કી પ્રતિજ્ઞા કી. ઉસે અપના યોગ્ય સારથિ શલ્ય પ્રતીત હુઆ; પર વહ સારથ્ય સ્વીકાર કરને કે લિયે ઉતારૂ ન થા. જબ દુર્યોધન ને બહુત ઠકુર-સુહાતી કી, તબ વહ ઇસ ઇકરારનામે પર તૈયાર હુઆ, કિ યુદ્ધસ્થલ મેં મૈં જો કુછ ભી ભલા-બૂરા કહૂં, આપકો બૂરા ન માનના હોગા. ઉન્હોંને ઐસા હી સ્વીકાર કર લિયા. ઉન્હોંને સમઝા હોગા, કિ શલ્ય શાયદ કર્ણ કો ગાલિયાં દેગા; પર શલ્ય ને ઉસે ગાલિયાં નહીં દીં, પ્રત્યુત જબ કર્ણ કી અર્જુન સે ભેંટ હોતી, તબ શલ્ય ઉસે યહી કહતા, કિ "હે સૂતપુત્ર કર્ણ! યદિ તૂ અર્જુન કે ભય સે ભાગ ન ગયા, તો આજ તૂ અવશ્ય હી મારા જાયેગા." ઔર ઉધર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન સે કહતે, કિ 'હે મૃત્યુંજય અર્જુન! શત્રુ તો પહલે હી મર ચૂકે હૈં, તૂ તો કેવલ નિમિત્તમાત્ર હૈ."

ઇસી ઉત્સાહ ને અર્જુન કી ધમનિયોં મેં વીર રક્ત કી ધારાસી બહા દી ઔર ઇસી કારણ ઉસને વીરવર કર્ણપર વિજય પાયી.

જિસ સમય તક હમારે પથ-પ્રદર્શક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે સમાન હમારે હૃદયમંદિર મેં ઉત્સાહ કી ધારા ભરતે રહે, ઉસ સમય તક તો સંસાર કી કોઇ ભી શક્તિ હમેં નીચા ન દિખા સકી; પર જબસે હમારે નેતાઓં કે મનોભાવ શલ્ય કે સે બને તભી સે યે અદર્શનીય એવં શોચનીય દૃશ્ય દેખને મેં આ રહે હૈં.

જબ યવનોં ને ભારત પર આક્રમણ કિયા થા, તબ ઉનકી સેના લાખોં કી સંખ્યા મેં નહીં થી; પર ક્યા કારણ હૈ, કિ ઉન્હોંને ટિડ્ડી-દલ કે સમાન રાજપૂતી સેના કો નાકોં ચને ચબવાયે? ઉનકો ઔર ઉનકી બહૂ-બેટિયોં કો પકડ-પકડ કર લે ગયે? પર હમ ચૂં તક ન કર સકે? ઇસિકા કારણ યહી હૈ, કિ હમારે પંડિતોં ને યહ ફૈસલા કર રખા થા, કિ અબ કલિયુગ મેં ધર્મ કા નાશ હોના હૈ ઔર ભારતપર મ્લેચ્છોં કા રાજ્ય હોના હી હૈ; ઇસ લિયે ઉન્હોંને યહી ઉપદેશ દિયા, કિ ભાઇયો! અબ લડાઈ-ઝગડે કા સમય નહીં હૈ, હમારા નાશ નિશ્ચિત હૈ.

ઔર દૂસરી ઓર મુસલમાનોં કે મૌલવી અપની સેના કો

૪૧–જુવાનોની પરદી મનોદશા !

" ધર્મક્ષેત્રોના [illegible], મંદિરોના [illegible], [illegible] [illegible] અને ધર્મક્ષેત્રોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! જુવાન કાર્યકરોની મનોદશા [illegible] છે ખરી ?"

બાર બાર વર્ષોના અવલોકન અને [illegible] [illegible] અને મોટા અનુભવો પછી મને આ પ્રશ્ન થાય છે, ઘણા અનુભવોને અંતે પણ એ નિર્ણય કરવાની મને તક હોય તો એ પ્રશ્નનો જવાબ હું તો નિરાશાજનક આપું.

બીજાઓને સુધારવા નીકળનારાઓ પોતાના [illegible] ટીકા-દોષ થી છે એ જોતા નથી. બહાર સુધારો કરનારા અંદર સડતા હોય છે. પણ નીચેનું બાજુનું મૂળ ગીતાની ખાસ [illegible] બનાવ આ વીસમી સદીના આજુબાજુ બંધારણોએ ગારી પાછી [illegible] [illegible].

" મહાજનોને સુધારવા, કુરિવાજોનાશ કરવા, સેવા કરવા " એવા એવા તરેહવાર ઉદ્દેશો માટે યુવકોનાં મંડળો રચાય છે. હવે આપણે એ સુધારક મંડળોનેજ તપાસીએ અને જોઈએ કે, તેઓ પોતે કેટલા શેર સુધરેલા છે!

યુવકોમાં જેમ ખાસ ઓળવાની, ફૂલ–ટકાકિયા થઈને ફરવાની અને સીગરેટ પીવાની ફેશનો છે, તેમ તેમની સંસ્થાઓમાં નીચેની નવી ફેશનો દાખલ થયેલી મને જણાય છેઃ–

૧–કોઈ શ્રીમંત શેઠ્ઠી શોધી કાઢી તેને પ્રમુખ બનાવી દેવાની ફેશન.

૨–છે એટલું બધું ખરાબ માનવાની ફેશન.

૩–પૈસા વગર સેવા ન થાય એમ માનવાની ફેશન.

૪–સભાના નિયમો ઊંચા મૂકીને ઘડી મોજ કરતાં સભા ચલાવવાની ફેશન.

૫–મંડળના ફંડમાંથી ઉજાણી, બગીચા કે ચા–પાણી કરવાની ફેશન.

૬–લાયકાત ન હોવા છતાં કંઈપણ બોલી નાખવાની કે લખી નાખવાની ફેશન.

આજના યુવકજાગૃતિના જમાનામાં આ ફેશનો છુપા વેશમાં દાખલ થતી જાય એ શું ઇચ્છવા જોગ છે? યુવકોનો અહણનો દિવસ કયે દિવસે છે તે મને કોઈ કહેશે? એમનું ઘર ક્યારે સાફ થશે, તે કોઈ લખશે?

ખાલી ગપ્પાં નથી, અનેક પુરાવાઓ ઉપલા વિધાનના સમર્થન રજુ કરી શકાય તેમ છે.

(તા. ૭–૧૧–૧૯૨૯ના "લોહાણા હિતેચ્છુ"માં
લેખકઃ–શ્રી. જદુરાય ટી. ખધેડીઆ)

ક્યા ભવિષ્ય પુરાણ કી ઉક્તિ હમારે પરમાત્મા કી ઉક્તિ હો સકતી હૈ? યહ તો હમારે મનોભાવોં કે પ્રતિ પડયંત્ર હૈ.

એક સમય થા, જબકિ માતાએં અપને પુત્રોં કે મનોભાવોં કો ઉન્નત બનાયા કરતી થી. વે સદૈવ અપને સ્નેહપૂર્ણ [illegible] મેં ઉચ્ચ મનોભાવોં કી સ્રોતસ્વિની બહાયા કરતી થી. વે કહા કરતી થીં "તૂ શુદ્ધ હૈ, તૂ બ્રહ્મ હૈ, તૂ અવિનાશી હૈ, નિરંજન હૈ.' ઉસ સમય કી માતાએં હતોત્સાહિત પુત્રોં કો યહ સંદેશ ભેજા કરતી થી, કિ હે પુત્ર! જિસ સમય કે લિયે તુઝે નૌ માસ તક ઉઠાયે ફિરી હૂં, વહ સમય આ ગયા હૈ. યદિ ઇસ સમય તૂને એક અંશ મેં ભી કાયરતા દિખાયી, એક રંચ ભી તુઝમેં નિર્બલતા આયી, તો મૈં સમઝુંગી, કિ મૈંને તુઝે જન્મ દે કર અપને પવિત્ર સૌંદર્ય કા વ્યર્થ વિનાશ કિયા."

યહ તો કુછ પ્રાચીન સમય કી બાત! અબ ઇસ દુર્દિન મેં માતાએં અપને એક માસ કે હી પુત્ર કો ક્યા સંદેશ દેતી હૈ?–

'કૂક વે કુતયા, જંગલ સુતયા, જંગલ પડી લડાઇ;
મેરે લાલ તૂં આઇ કુડમાઇ."

ક્યા માતા કી યે લોરિયાં હમારે સત્યનાશ કા કારણ નહીં?

"ચૂપ નહીં કરતા હૈ બબ્બૂ આયા?"

બસ, ઇસ બબ્બૂ ને ઐસા પ્રભાવ ડાલા, કિ આજ રાત કો સાધારણસી ધ્વનિ સે ભી ડર લગતા રહતા હૈ. બાબૂ જી પેશાબ તક કરને કે લિયે શ્રીમતી કા આશ્રય લેતે હૈં. પ્રાચીન કાલ મેં માતાએં અપને પુત્રોં કો વીરરસ સે પરિપૂર્ણ વિશેષણોં સે સંબોધન કરના અપના કર્તવ્ય સમઝતી થી; પર આજ–કલ કી માતાએં પુત્ર કો પુત્રી કે નામ સે પુકારેંગી–"આ મેરી લાડી!"

એક સમય થા, જબ કિ માતાએં ગર્ભવતી હોને પર ભી કિસી સે ભય નહીં ખાતી થી; પ્રત્યુત વે સદૈવ વીરવાક્ય–પરિમલ અપને મુખારવિંદ સે નિકાલા કરતી થી.

'જનક જનક કર નાહિં, સુનિ મેરા બાલક ગરભ;
સુનિ મન ગરજ ધુનિ નાહિં, ઉછલતુ હૈ મો ઉદરમેં.'

અતઃ હમેં અપને મનોભાવોં કો હી ઉન્નત બનાને કી આવશ્યકતા હૈ. જબ તક હમારે મનોભાવ ઉન્નત ન હોંગે, તબ તક [illegible] મેં સફલ નહીં હો સકતે. મન કી [illegible]

[illegible] —શ્રી [illegible]

વરામાં ભીખારીઓ પોતે આવરચીને મદદ કરે છે. છાવણીમાં બે ચોર્ડ સ્ત્રીઓ માટે અલાહેદા રાખવામાં આવ્યા છે. આ છાવણીમાં એકી વેળા આશરે અઢીસો ભીખારીઓ રહે છે.

ભીખારીઓની તબીબી સારવાર ઉપર પહેલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

છાવણીનો લાભ ફક્ત અશક્ત ભીખારીઓને આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ પાસેથી ફરજીઆતી કામ લઇ શકાય એમ નથી; તે છતાં કેટલાકો ખુરશીને નેતર ભરવા જેવાં કામ કરે છે, પણ છાવણી વસ્તીથી દૂર આવ્યાથી એવાં કામ ઝાઝાં મળતાં નથી. તેને વણતાં શીખવવા માટે એ શાળા પણ રાખવામાં આવી છે અને તેમાં વધારો કરવાનો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો છે. વળી ઘણાઓ ખાલી જમીન ઉપર ખેતીનું કામ ખુશીથી કરે છે. આ છાવણી ઉપર મ્યુનિસિપાલિટી દેખરેખ રાખે છે.

ભીખારીની નીભાવણી ઉપર માસિક રૂપિયા દશનો ખર્ચ આવે છે. ભીખારીઓને મદદ કરનારી મંડળી, ભીખારીઓની કાયમની છાવણી વધારે સારા પાયા ઉપર ખોલવાની અને પાંચસો ભીખારીઓને નીભાવવાની ખાહેશ રાખે છે, જેથી મંડળી કૉરપોરેશન પાસેથી વધુ ગ્રાન્ટની મદદ માગે છે. કૉરપોરેશને ૧૯૨૨ ના વરસ માટે માસિક રૂપિયા દોઢ હજારની ગ્રાન્ટની બક્ષીસ આપી હતી.

૪૨–કેવો ગૃહસ્થાશ્રમ ધન્ય છે?

> प्रेयो मित्रं बन्धुता वा समग्रा
> सर्वे कामाः शेवधि जीवितं च
> स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसाम् ॥ भवभूति ॥

"ધર્મપત્ની, પતિનો સર્વથી વધારે મિત્ર છે, સર્વ સગપણનો સરવાળો છે, સર્વ ઇચ્છાઓનું સ્વરૂપ અને સર્વ ભંડાર છે, ને પતિનું જીવન છે."

મંદાક્રાંતા

આખી આખી પમ રહી ગયા, થાકીને લોથ પોથ,
ધાર્યું સેવા, નજીક દીસતા ગામમાં આજ ઓથ;
રાત્રિ વીતી [illegible] ઘણી અને ઊગતું'તું સવાર,
ત્યાંથી આવે સ્વપ્ન મઝે આશરે. આપનાર,
પૌ એવી [illegible] કરનો [illegible] [illegible] ૧
[illegible] પૈસા [illegible] ન [illegible] [illegible] કોઈ ખુલ્યું;
[illegible] ઘર [illegible] એક ખુલ્યું [illegible],
ચોખ્ખું [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]

સંબંધી ધારણાઓં કે વિરુદ્ધ આવાજ ઉઠાઇ. તાત્પર્ય યહ **હૈ કિ** ધર્મ સરીખે બુદ્ધિગમ્ય વિષય કે નામ પર જો રુધિર યોરપ મેં બહ ચૂકા હૈ ઉસસે પશ્ચિમી સભ્યતા કા અંચલ **આજ ભી** રક્ત-રંજિત હો રહા હૈ; પરંતુ આસ્તિકતા કે સંસ્કારોં સે ઓત-પ્રોત ભરે હુએ ભારત મેં નિરીશ્વરવાદી ચાર્વાક ઔર જડવાદી કણાદ કો ભી અપને સિદ્ધાંતપ્રચાર મેં વહી સ્વતંત્રતા મિલી જો ઔરોં કો પ્રાપ્ય થી.

જાતીય તથા આંતર્જાતીય વ્યવહારોં મેં હિંદુસ્તાની આર્યોં ને આક્રમણકારી તથા હિંસક સ્વભાવ કા કભી પરિચય નહીં દિયા. યહી હમારે ઉપર્યુક્ત વિચારોં કા સારાંશ હૈ. સંસાર કી વિષમતા ઇતની ચઢી-બઢી હૈ કિ જિસ સ્થાન મેં ગુણોં કા અત્યંત ઉત્કર્ષ હો જાતા હૈ, વહાં ભી દોષોં કા એકાંત અભાવ નહીં પાયા જાતા. અતએવ ઇસ દેશ મેં ભી દુર્યોધન તથા રાવણ સરીખે હિંસક ઔર કુટિલ પ્રાણિયોં કી સૃષ્ટિ હો ચૂકી હૈ; પરંતુ જન-સમાજ સે યે લોગ અપને કાલ મેં તિરસ્કૃત થે, ઔર આજ ભી હૈં.

ભારતીય તથા યોરપીય સંસ્કારો મેં ભેદ

ભારતીય તથા યોરપીય સભ્યતાઓં ને અપની વિશેષતા તથા પ્રગતિ કે અનુસાર ભારતીય તથા યોરપીય માનવસ્વભાવ મેં બડા ભારી અંતર પૈદા કર દિયા હૈ. ભારતીય સ્વભાવ વિનીત તથા શીલવાન્ હૈ. યોરપીય ઇસકે વિપરીત ઉદ્દંડ ઔર અહંકારી હૈ. ભારતીય કર્તવ્યબુદ્ધિ કા કાયલ હૈ, યોરપીય અધિકાર કા ભૂખા હૈ; ભારતીય હૃદય નમ્ર ઔર સરલ હૈ, યોરપીય હૃદય વસ્તુતઃ કઠોર ઔર કુટિલ હૈ; ભારતીય અહિંસા-રત ઔર ગંભીર હૈ, યોરપીય ઇસકે વિરુદ્ધ આક્રમણકારી ઔર ઉચ્છૃંખલ હૈ; ભારતીય અલ્પસંતોષી ઔર ત્યાગ-બુદ્ધિપ્રધાન હૈ, યોરપીય તૃષ્ણાતુર ઔર સંગ્રહશીલ હૈ.

ભારતીય તથા યોરપીય સ્વભાવ કે ઇન ગુણ-ધર્મોં પર વિચાર કરને સે યહ અનાયાસ પ્રતીત હો સકતા હૈ કિ ઇન દો તરહ કે સ્વભાવોં મેં વસ્તુતઃ ભેદ કરનેવાલા અહિંસાવૃત્તિ કા ઉત્કર્ષ તથા અભાવ હી હૈ. યહ એક સ્વતંત્ર વિષય હો સકતા હૈ, પરંતુ સંકોચ કે કારણ યહાં ઇતના હી કહ દેના હમારી રાય મેં પર્યાપ્ત હોગા કિ હિંદુસ્તાન કે લોગ સ્વભાવ સે હી અહિંસાવૃત્તિ પર મિટ ચૂકે હૈં. અતએવ ઇસ સંબંધ મેં કિસી વિશેષ રૂપ મેં ઉન્હેં શિક્ષા દેને કી આવશ્યકતા ન આજ હૈ, ન શાયદ કિસી સમય હોગી. બૌદ્ધ ઔર જૈન-ધર્માવલંબિયો મેં તો યહ અહિંસાવૃત્તિ વિલક્ષણ સીમા કો પહુંચ ચૂકી હૈ.

અબ હમ યહ વિચાર કરના ચાહતે હૈં કિ યહ અહિંસા ક્યા ચીજ હૈ. ઇસમેં ઐસા કૌનસા તત્ત્વ સન્નિહિત હૈ જિસસે

જરા ઉંઘી ઉઠી સરવું, હું નણંદના ઓરડે. ૧૧
(એ ગૃહિણી વિજયા મીઠે કંઠે ધીરે ધીરે ગાય છે અને બીજી સ્ત્રીઓ સાંભળે છે, ગાય છે અને મનમાં ઉતારે છેઃ-).

ઘોળ

" બ્હેન ! જન્મ લઇને સંસારમાં,—
નિજ ધર્મ પુરો ન પળાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૨
બ્હેન ! નારી જનમને પામીને,
ખાલી ખાધંપીધે જો ગણાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૩
બ્હેન ! સાચું સગું આ સંસારમાં,
માત્ર સ્વામીએ જો ન જણાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૪
બ્હેન ! સ્વામીને ઇશ્વર જાણીને,
પ્રીતે પૂજન તેનું ન થાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૫
બ્હેન ! જપ તપ વ્રત ઘણાં કરે,
પતિવ્રત પુરું ન પળાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૬
બ્હેન ! વિદ્યા ભણી ધર્મ પાળીને,
નહિ સ્વામીને રાજી રખાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૭
બ્હેન ! સ્વામીની સેવાએ મોક્ષ છે,
એવું અંતરમાં ન મનાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૮
બ્હેન ! ગૃહિણી થઇને ન જાણીયું;
ઘરકામ શું ? ને કેમ થાય,—જીવ્યું તો શા કામનું ? ૧૯

ઘોળ

સખિ ! ઉઠી પ્રભાતના પો'રમાં,
નિત્ય કરીએ પતિને પ્રણામ, પછી બીજું કામ—
પતિવ્રત પાળીએ. ૨૦
સખિ ! દાતણ પાણી કર્યા પછી,
વાળી ચોળીએ ઘરને હંમેશ, ગંદુ નહિ લેશ—પતિ૦ ૨૧
સખિ ! ચોખ્ખું ચણક ઘર જોઇતું,
તેમાં લક્ષ્મી કરે જઇ વાસ, દારિદ્રનો નાશ—પતિ૦ ૨૨
સખિ ! કેશ સુરીતથી બાંધીએ,
સ્નાન કરીએ પ્હેરીને ચીર, ન નગ્ન શરીર—પતિ૦ ૨૩
સખિ ! વસ્ત્ર પવિત્રને પહેરીએ,
કરી કુમકુમ ચિહ્‌ન લલાટ, સૌભાગ્યને માટ—પતિ૦ ૨૪
સખિ ! દાતણ ને જળ રાખીએ,
પતિ ઉઠે ત્યારે તૈયાર, લાગે નહિ વાર—પતિ૦ ૨૫
પછી તેલ ચોળી નવરાવીએ,
આપી વસ્ત્ર પેં'રવા પવિત્ર, ન મેલા ખચીત—પતિ૦ ૨૬
પૂજા માટે સુપાત્રને રાખવા,

કલ્પના કરો યહ યુક્તિયુક્ત હોગા, પર એક ઐસા પ્રશ્ન હૈ. [illegible]
કોઈ આત્મસ્વરૂપકી દૃષ્ટિ કિસી નિઃસ્વાર્થ પ્રાણી કે પ્રાણ-[illegible]
[illegible] હૈ. [illegible] ઉસકા [illegible] કરે ઔર ઉસી અવસ્થા મેં [illegible]
[illegible] સંપાદન કે લિયે કિસી એક ઐસે [illegible]
[illegible] ઉસ આત્મસ્વરૂપકી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં [illegible]
[illegible] પતા પતા દેના કહાં તક [illegible]
[illegible] ઐસા પ્રશ્ન નહીં હૈ. હમારી રાય મેં [illegible]
[illegible] ધર્મશાસ્ત્ર હોના [illegible]

[illegible]

સૌની સાથે ધીરે મીઠું બોલજો;
હળી મળીને સાસરિયામાં ચાલવું,
નહિતર થાશો તણખલાને તોલ જો. સુણજો૦ ૩૯
ઘરકામોમાં પ્રીતે ધ્યાન પરોવવું,
નિંદા ચાડી ચુગલીને સંહારજો;
નવરાશે નીતિનાં પુસ્તક વાંચવાં,
વિદ્યા વિણ જન્મારો ફોકટ ધારજો. સુણજો૦ ૪૦
સાચું ઘરેણું નાક તણું તો લાજ છે,
દાનરૂપી કંકણથી શોભે હાથ જો,
કાન ઘરેણાં સાંભળવા શ્રી ધર્મને,
કરજો સહુ સદ્‌ગુણનો ઉત્તમ સાથ જો. સુણજો૦ ૪૧
સત્યની માળા આપણ કંઠે પે'રવી,
નાખી અંદર નીતિ કેરાં નંગ જો,
શિયળ તણી સાડી રે સહિયર! ઓઢવી,
તેથી શોભે સુંદર આખું અંગ જો. સુણજો૦ ૪૨
પતિ પરમેશ્વર છે ગુણવંતી નારને,
તેને સેવ્યે સ્વર્ગતણું સુખ સ્થાન જો;
નિત્ય પ્રભુ ગણી પતિને સ્નેહે સેવશો,
બ્રહ્મા નારદ મુનિ સૌ દેશે માન જો." સુણજો૦ ૪૩

અનુષ્ટુપ.

"હવે સાંજ પડી બેનો, આજ આટલે રાખશું;
કાલે સૌ આવજો વહેલાં" "હા બાઈ! સહુ આવશું." ૪૪

મંદાક્રાંતા

થોડી વારે, પછી સુગૃહિણી આવીને જ્યાં હતો હું,
"બોલો ભાઇ" વિનયથી કહ્યું, "આપને જોઇએ શું?"
"બોલ્યો બેની!" કંઈ નહિ પરંતુ કહે દેવી કે શું!
સાચી આપો, પરમ સતિ કે હિંદની લક્ષ્મી છો તું? ૪૫
તારા જેવી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓ, સંપતિ આંગણાની,
તારા જેવી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓ, ઝાંખરી જીંદગીની;
તારા જેવી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓ, દેશનું છે ઘરેણું,
તારા જેવી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓ, સ્વર્ગની કામધેનુ. ૪૬

*   *   *   *

અનુષ્ટુપ

"જમી વહેલું રજા માગી, ઝટ ઝટ શ્રી કર્યાં પછી;
ટાઢે પો'રે પડ્યો રસ્તે, વિનયથી છૂટા પડી. ૪૭

મંદાક્રાંતા

ચાલ્યો કે'તો, "પરમ પ્રભુ' હે આવી આવી સુનારી,

હૈ. ઇસી તરહ ભૂતદયા કા જન્મ આત્મૌપમ્ય બુદ્ધિ સે હોતા હૈ. જો મનુષ્ય ઇતર પ્રાણિયોં કો આત્મવત્ નહીં દેખતા ઇસકે હૃદય મેં ભૂતદયા કી કોઇ ગુંજાઇશ નહીં રહ સકતી. તબ કહના હોગા કિ અહિંસાવૃત્તિ કા વિકાસ-ક્રમ ઇસ પ્રકાર હૈઃ-આત્મૌપમ્ય બુદ્ધિ, ભૂતદયા ઔર અહિંસા. અહિંસા કી ઇસ મીમાંસા સે યહ ભી સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ કિ યહ કોઈ ઐસી વૃત્તિ નહીં હૈ જિસકા સંબંધ મનુષ્ય કી દૂસરી મનોવૃત્તિયોં સે ન હો. યથાર્થ મેં મનુષ્યહૃદય કે ભલે-બૂરે સભી ભાવોં કા ઇસી તરહ પારસ્પરિક સંબંધ રહા કરતા હૈ.

અહિંસા કિસે કહતે હૈં?

ભૂત-દયા સે પ્રેરિત હો કર કિસી ભી પ્રાણી કે પ્રતિ કષ્ટદાયક વ્યવહાર ન રખના હી અહિંસા હૈ. ઇસ વાકય મેં ભૂતદયા શબ્દ બડે મહત્ત્વ કા હૈ, ક્યોંકિ ઇચ્છા રહતે હુએ ભી બહુધા મનુષ્ય સાધન તથા શક્તિ કે અભાવ સે પ્રસંગવિશેષ મેં દૂસરે કે પ્રતિ હિંસાત્મક વ્યવહાર પ્રકટ નહીં કર સકતા. અતએવ ઉસકે ઐસે વ્યવહાર સે દેખનેવાલે કો અહિંસા કા ભ્રમ હો જાતા હૈ. ઐસે પ્રસંગ પર ઇસ નિરુપાય વ્યક્તિ કા આચરણ તો અહિંસાત્મક રહતા હૈ, પરંતુ ઉસે ધર્મ કી શ્રેણી મેં લાનેવાલી ભૂતદયા કી આવશ્યક ભાવના ઉસમેં નહીં રહતી. ઇસકા વર્ણન આગે હમને વિસ્તારપૂર્વક કિયા હૈ. યહાં ઇતના હી પર્યાપ્ત હૈ.

પ્રાણીસંસાર તથા અહિંસા

પ્રાણીસંસાર કી ઓર જિસ સમય હમ દૃષ્ટિપાત કરતે હૈં, હમેં હિંસા કા સર્વત્ર અખંડ સામ્રાજ્ય દિખાઈ દેતા હૈ. યથાર્થ મેં પ્રકૃતિ ને કંઈ પ્રાણિયોં કી સૃષ્ટિ હી ઐસી પરિસ્થિતિ મેં કી હૈ કિ હિંસા કે બિના ઇનકા વ્યવહાર એક ક્ષણ ભી નહીં ચલ સકતા. ઐસે પ્રાણિયોં કા જીવન અથ સે ઇતિ તક એકસમાન હિંસામય પ્રતીત હોતા હૈ. યહ તો ઇનકી બાત હુઈ, જિન્હેં હમ હિંસક જંતુઓં કે નામ સે પુકારતે હૈં. ઇસકે સિવા યદિ હમ વૃક્ષ ઔર પૌધોં મેં ભી પ્રાણોં કા અસ્તિત્વ માન લેં ઔર માનના હી ચાહિયે—તો હિંદૂ ઔર જૈનિયોં કે સમાન શાકભોજી મનુષ્યોં કો ભી હમેં હિંસક જીવચારિયોં કે વર્ગ મેં શામિલ કરના પડતા હૈ. યદિ અત્યંત અહિંસાયુક્ત રહને કી ચેષ્ટા કરનેવાલા મનુષ્ય કંદ-મૂલ તથા વૃક્ષ કી સૂખી પત્તિયોં સે ભી અપના જીવન-નિર્વાહ કિસી તરહ કર લે તો ભી અપની પ્રાણરક્ષા કે લિયે ઇસે હવા ઔર પાની કા ઉપયોગ તો કરના હી પડેગા. વૈજ્ઞાનિકોં કા કહના હૈ કિ પાની ઔર હવા મેં સૂક્ષ્મ સે ભી સૂક્ષ્મ પ્રાણિયોં કી એક ઐસી અનંત સૃષ્ટિ ભરી પડી હૈ કિ હમારે શરીર કી હલકી

આવશ્યકતા છે. આ હેતુથી આ સભા ધર્માચાર્યવિરોધક મંડળ સ્થાપવાનો ઠરાવ કરે છે. ઠરાવપર ટીકા કરતાં એમણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે, આપણો હેતુ ધર્મનો વિરોધ કરવાનો નથી. જગતભરના ધર્મના સિદ્ધાંતો તો માણસને એકતા શીખવે છે; પણ ધર્માચાર્યોએ જનસમાજમાં ભેદ પાડીને દિવાલો રચી છે. આપણે કોઈ વ્યક્તિ સાથે કજીયો નથી કરવો; આપણી તકરાર તો ધર્માચાર્યોની સંસ્થા સાથે છે. આ સંસ્થાએ જે કેર વર્તાવ્યો છે, તેમાંથી ભણેલાં-ગણેલાં સ્ત્રીપુરુષો પણ મુક્ત નથી રહી શક્યાં. આગળ બોલતાં મી. બ્રેલવીએ જણાવ્યું હતું કે, અંત્રકચરી વિદ્યાની પેઠે અધકચરો ધર્મ પણ ભારે ભયંકર વસ્તુ છે. આજે જનસમાજનો મોટો ભાગ ધર્મને નામે વહેમોમાં જકડાયેલો છે. માણસાઈનું ભયંકર અપમાન આ ધર્મનામધારી વહેમવડે થઇ રહ્યું છે. જો આમ ન હોય તો મુસલમાન અને હિંદુ એવા ભેદ શામાટે હોય? અસ્પૃશ્યતાની કાળી ટીલી હિંદુને કપાળે છે તે પણ આ ધર્મનામધારી વહેમને આભારી છે. ધર્માચાર્યોની સંસ્થા બુદ્ધિનો અવાજ ન સાંભળવાનું કહે છે.

બાળલગ્ન, પડદો વગેરે સામે બોલો એટલે ધર્માચાર્યોને મન ધર્મ ઉપર ધાડ આવી પડવા જેવું થાય છે. આ બધી વસ્તુ સામે આપણો વિરોધ છે. સમાજસુધારાના માર્ગમાં રહેલી મોટી આડ-ખીલી આપણે દૂર કરવા માગીએ છીએ. આપણે ધર્મમાં બુદ્ધિનું તત્ત્વ દાખલ કરવાને આ મંડળ સ્થાપીએ છીએ.

મી. નરીમાનનો ટેકો

મી. નરીમાને મી. બ્રેલવીના ઠરાવને ટેકો આપ્યો હતો. ડૉ. હોએસ્ટોએ અનુમોદન આપ્યું હતું.

ત્યારબાદ એસોસીએશનના લવાજમ વગેરે બાબતોવિષે ચર્ચાના ઠરાવો થયા પછી પ્રમુખનો આભાર માની સભા વિસર્જિત થઈ હતી.

(તા. ૯-૩-૧૯૩૦ ના "પ્રજામિત્ર કેસરી"માંથી)

હૈ, તથાપિ યહ ભી સત્ય હૈ કિ જીવધારિયોં કે વિકાસક્રમ કે અનુસા અહિંસા ઔર ભૂતદયા કા ભી ઉનમેં આવિર્ભાવ હોતા હુઅ દિખાઈ દેતા હૈ. અહિંસા કી વૃત્તિ અપની પ્રારંભિક અવસ્થા મે મનુષ્યેતર પ્રાણીસૃષ્ટિ મેં અપત્યસ્નેહ કે રૂપ મેં પ્રકટ હોત હૈ. અત્યંત નિમ્નશ્રેણી કે પ્રાણિયોં મેં હિંસાવૃત્તિ યહાં તક ઉ હોતી હૈ કિ વે અપને હી બચ્ચોં કો જન્મ દેતે હી માર કર ખ જાતે હૈં. ઇસસે આગે ચલ કર હમ દેખતે હૈં કિ એક મહાપુર કે વિશાલ હૃદય મેં વિલાસ કરનેવાલી ભૂતદયા મનુષ્યેતર જી ધારિયોં મેં અપત્યસ્નેહ કે રૂપ મેં દૃષ્ટિગોચર હોતી હૈ. શનૈઃ શ યહી વૃત્તિ અધિક વૃદ્ધિમતી હો કર જાતિસ્નેહ તથા સામાજિ સહાનુભૂતિ કે રૂપ મેં દૃષ્ટિગોચર હોતી હૈ. કઈ પ્રાણિયોં હમને ઝુંડ બના કર રહતે ઔર એકદૂસરે કી પરસ્પર સહાનુભૂતિ પૂર્વક રક્ષા કરતે દેખા હૈ. એકદૂસરે કી સહાયતા કરને કી ય વૃત્તિ પ્રાણિયોં મેં અપત્યસ્નેહ કી પ્રારંભિક વૃત્તિ કા વિકાસશી રૂપાંતર કે અતિરિક્ત કુછ ભી નહીં હૈ. યહી એક ઉચ્ચ કોટી મહાપુરુષ મેં ભૂતદયા કા વ્યાપક રૂપ ધારણ કર લેતી હૈ. ઇ તરહ પ્રાણિયોં મેં ભૂતદયા તથા અહિંસા કા ક્રમબદ્ધ વિકાસ હ દૃષ્ટિગોચર હોતા હૈ.

મનુષ્ય પ્રાણીસંસાર મેં સર્વશ્રેષ્ઠ જીવધારી હૈ. ઉસ અનેક ગુણોં કા યથેષ્ટ ઉત્કર્ષ દેખને મેં આતા હૈ; પરંતુ વહ ઉન્નતિ શીલ ભી હૈ. મનુષ્યવર્ગ કા વિસ્તાર ભી ઇતના વ્યાપક હૈ વહ પશુઓં સે સિર્ફ એક હી દર્જા બઢ કર ઔર ઇશ્વર સે સિ એક હી દર્જા હટ કર રહ સકતા હૈ.

વિકાસ કી ઇસિ ક્રમબદ્ધ અવસ્થા કો દેખ કર સ્વભાવ યહ પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ કિ ઇસે વિકાસ હી ક્યોં કહતે હૈં; ઔર ય યહ શબ્દ સાર્થક હૈ તો ઇસકા અંતિમ ધ્યેય ક્યા હો સકતા હૈ? વિષયાન્તર હોને કી આશંકા સે ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર હમ ઇસ લેખ મેં વિસ્તારપૂર્વક નહીં દેના ચાહતે. યહાં સિર્ફ ઇતના હી બતલા દેના પર્યાપ્ત હોગા કિ પ્રકૃતિ ને જીવસૃષ્ટિ કે લક્ષ્ય કો રહસ્ય કે ગર્ભ મેં છિપા કર નહીં રક્ખા હૈ. વહ કદાચિત્ ઇતના પ્રકટ હૈ, જિતના મધ્યાહ્નકાલ મેં સૂર્ય ભી નહીં હોતા. જો જીવસૃષ્ટિ કી સ્વાભાવિક, આંતરિક તથા સબસે બલવતી [illegible] હૈ વહી ઇસ સૃષ્ટિ કા ભી ઉદ્દેશ હૈ. વહ ઇચ્છા કૌનસી હૈ? સુખ ઔર શાન્તિ પ્રાપ્ત કરને કી. યહી સૃષ્ટિ કા ભી એકમાત્ર ઉદ્દેશ હૈ, ઇસકે અતિરિક્ત ઔર કુછ ભી નહીં. તબ યહ કહના અનુચિત ન હોગા કિ પ્રાણિયોં મેં જિન ગુણોં કે ઉત્કર્ષ સે શાન્તિ-સામ્રાજ્ય સ્થાપિત હો સકતા હૈ, ઉન્હીં ગુણોં કે આવિર્ભાવ કો વિકાસ કહતે હૈં.

અપની દેવિયોં કે જીવન કો—સૌભાગ્ય કો, ઉનકી તરહ તકબ્રાઇ-કો અપને શોક કી કટાર સે કાટને મેં બનાવટી આંસૂ ભી નહીં રખતે; ઔર વિધવા હો જાને પર—ગલી-ગલી કી ભિખારિન બન જાને પર—કલિયુગ કા પ્રતાપ બતલાને મેં રંચમાત્ર ભી લજ્જા નહીં કરતે.

આજ જબકિ સમસ્ત દેશ ઉન્નતિ કી હોડ મેં અપને આપકો સહર્ષ ઉપસ્થિત કર રહે હૈં ઔર અપની પ્રાચીન સામાજિક કુપ્રથાઓં કી ફાંસી કો ગલે સે ઉતાર ફેંકને કે લિયે તૈયાર હૈં, તબ ભી હમ ઉન રૂઢિયોં કો જિનકે કારણ હમ યે દુર્દિન અપની આંખોં કે સામને દેખ રહે હૈં, બંદરી કે મૃતક શિશુ કી ભાંતિ અપને સીને સે ચિપકાયે રખને કે લિયે વેદ-શાસ્ત્ર કે પન્ને કે પન્ને ખોલ-ખોલ કર પેશ કર રહે હૈં. ધર્મ કા ઇતના ઉપહાસ શાયદ હી ઔર કહીં હુઆ હોગા ! આજ વેદોં કે નિર્માતા ઋષિ-ગણ ઇન સનાતન ધર્મ કે રક્ષકોં કી બુદ્ધિપર આઠ-આઠ આંસુ બહાતે હૈં; ઔર વહી આંસુ વિધવાઓં ઔર અનાથાઓં કી આંખોં સે પ્રકટ હો કર નિકલતે હૈં.

યદિ ઉન્નતિ ઔર અવનતિ મેં કલિયુગ કા હી હાથ હોતા, તો ઉસકા સમસ્ત સંસારપર ચક્રવર્તી શાસન હોના ચાહિયે થા; પર ઐસા નહીં હૈ. ભારત કે અતિરિક્ત ઔર કહીંપર ભી ઇસકી કૂર દૃષ્ટિ નહીં.

ઇસી કલિયુગ મેં પાશ્ચાત્ય જગત સુખદ સદન બના હુઆ હૈ ઔર વૃદ્ધ ભારત સ્યાપાસદન બના હુઆ હૈ. ઉધર કા સૂર્ય તો સ્વતંત્રતાદેવી કે સાથ અઠખેલિયોં કરતા હુઆ ઉદય હોતા હૈ ઔર ઇધર કે સૂર્ય કા આજ દિન પરતંત્રતા-રાક્ષસી કે સાથ માથા જુડતા હુઆ પ્રાદુર્ભાવ હોતા હૈ. ઇસકા કારણ તો હમને યહી નિકાલા હૈ, કિ હમારી ભાવ-ધારા અવનતિસાગર કી ઓર પ્રવાહિત હોનેવાલી હૈ; ઔર ઉનકી ભાવધારા ઉન્નતિશિખર કી ઓર દૌડનેવાલી હૈ.

યદિ કલિયુગ કા અર્થ અશુભ હૈ, તો મંગલ કા અર્થ કલ્યાણ ! ભલા બતલાઓ, ક્યા મંગલ કો કલ્યાણ હી કલ્યાણ હોતા હૈ ! નહીં તો ઉસ વિધવા બહન સે પૂછો, જિસકા પતિ મંગલ કે દિન ઉસે સદૈવ કે લિયે અવિરલ અશ્રુધારા બહાને કે લિયે એવં સાસ-નનદ કે તિરસ્કાર કે લિયે છોડ ગયા હૈ.

ઇસ લિયે ન કલિયુગ કા અર્થ બુરા હૈ, ન મંગલ કા અર્થ કલ્યાણ યે યુગ તો સંસાર કી આયુ કે રૂપ મેં બનાયે ગયે હૈં. ઇનસે હી સંસાર કી આયુ કી ગણના હોતી હૈ ઇસકી બાબત હમ કિસી અગલે લેખ મેં નિરૂપણ કરેંગે; પર હમને કુછ કા કુછ

અસત્ય બોલ કર ભી હમેં કભી કભી ધર્મ કા પાલન કરના પડતા હૈ. યદ્યપિ ભૂતદયા માનવહૃદય કા ભૂષણ હૈ, તથાપિ ધર્માધર્મ કા વિવેકયુક્ત નિર્ણય કભી કભી હમ સે નિષ્ઠુર વ્યવહારોં કા ભી આચરણ કરા લેતા હૈ. ઇસી તરહ અહિંસા કો મનુષ્ય કા પરમ સે પરમ ધર્મ માનતે હુએ ભી હમેં ધર્મ કે હી પાલન મેં કઈ પ્રસંગોં પર હિંસાત્મક આચરણ કરના પડતા હૈ. યહ ભી હમ કહ આયે હૈં કિ ધર્મસંબંધી સર્વ-સ્વીકૃતિ ઔર પ્રચલિત નિયમોં કે વિરુદ્ધ આચરણ કરને કે લિયે હમેં પરિસ્થિતિ ઔર પાત્રતા પર બડી સાવધાની સે વિચાર કરના પડતા હૈ. હમ અપને મનોગત અભિપ્રાય કો કુછ ઉદાહરણ દે કર સ્પષ્ટ કરના ચાહતે હૈં.

યદિ કોઈ દુષ્ટ પ્રાણી ઉન્માદવશ કેવલ અપની સ્વભાવસિદ્ધ દુષ્ટતા સે પ્રેરિત હો કર કિસી મહિલામંડલી પર બલપ્રયોગ-પૂર્વક દુર્વ્યવહાર કરને કી ઇચ્છા સે આક્રમણ કરે તો ઉસ નિઃસહાય ઔર નિર્બલ જનસમુદાય કે રક્ષક કા ક્યા કર્તવ્ય હોગા? ક્યા અહિંસા ઔર ભૂતદયા કી ઉદાત્ત ભાવના સે પ્રેરિત હો કર વહ ઉસ દુષ્ટ કે દુર્વ્યવહાર કો ચૂપચાપ દેખતા રહે? ઇસકા કદાચિત્ યહ ઉત્તર સંભવ હો કિ ઉસકે ઉસ દુર્વ્યવહાર કી ભીષણતા કા ચિત્ર ખિંચ કર વહ સન્માર્ગ પર લાયા જાય. યદિ ઇસ તરહ કે પ્રયત્ન વિફલ હુએ તો? ઈસ પર કદાચિત્ યહ કહા જાય કિ ઉસસે અહિંસાત્મક સત્યાગ્રહ કરના ઉચિત હોગા. સો કિસ તરહ? કિસ રૂપ મેં? યદિ ઉસમેં દુષ્ટતા કી માત્રા યથેષ્ટ હૈ તો ક્યા વહ આપકે ઉપદેશવચન ઔર સત્યાગ્રહ કો પૈરોં સે ઠુકરા કર અથવા સત્યાગ્રહી કો ભી સત્યલોક કા પથિક બના કર અપની ઇચ્છા સ્વચ્છંદ રૂપ સે પૂરી ન કરેગા? ઐસી હાલત મેં અહિંસા-ધર્મ-પાલન મેં આપકો કૌનસી સફલતા પ્રાપ્ત હુઈ? યદિ અપને દુષ્ટ વ્યવહાર મેં ઉસે બદ્ધપરિકર દેખ કર અહિંસાત્મક સત્યાગ્રહ ન કર કે ઉસે નષ્ટ કર દેને કા અથવા આવશ્યકતાનુસાર તાડના દેને કા સબસે પહલા અવસર આપ હાથ સે ન જાને દેં તો અવશ્ય હી ઉસ અબલામંડલી કી સફલતાપૂર્વક ધર્મરક્ષા હો જાય. યદિ થોડી દેર કે લિયે હમ યહ ભી માન લેં કિ ઇસ ભયંકર ઉપાય કા અવલંબન કરને સે ઉસ મનુષ્ય કી હિંસા હોની તથા હમેં તજ્જનિત દોષ કા ભાગી હોના પડતા તો ભી કિસી ધર્મજ્ઞ મનુષ્ય કે લિયે ક્યા યહ કઈ દર્જે બઢ કર સંતોષ કા વિષય ન હોગા કિ ઉસકે પ્રયત્ન સે અનેક નિર્બલ ઔર નિઃસહાય જનોં કી પ્રાણરક્ષા તથા ધર્મરક્ષા હો સકી? ઇસકે સિવા યદિ ન્યાય ઔર ધર્મ દોનોં ઉન અબલાજનોં કે પક્ષ મેં હૈં તબ તો દુષ્ટ ઔર અન્યાયી કો નષ્ટ કર દેના હી અધિક યુક્તિયુક્ત પ્રતીત હોતા હૈ ક્યોંકિ યહ

[illegible]પૂર્ણ સમરે મેં [illegible] ઔર [illegible] કે [illegible]
શાસ્ત્ર બનો ઔર કુરાન કે નામ પર [illegible]
[illegible] ઔર [illegible] કા [illegible]
કે [illegible] કા [illegible]
નામ પર [illegible]
લિયે વિજય પ્રાપ્ત કરો. [illegible] શાસ્ત્ર બનો [illegible]
[illegible] તુમપર હૈ.

પરંતુ હમારે ધર્મગ્રંથ કિંકર્તવ્ય-વિમૂઢ બના [illegible] કા
પતા દેતે હૈં. યદિ વે ભગવાન કૃષ્ણ કે વચનોં કા [illegible],
કિ યદિ તુમ યુદ્ધ મેં મારે જાઓગે, તો સીધે સ્વર્ગ કો [illegible]
ઔર યદિ શત્રુ પર વિજય પાઓગે, તો [illegible]
પૂર્ણ સંસાર તુમ્હારા હૈ, તો કૈસા [illegible] હોતા ? [illegible]
કે ઉપદેશોં મેં ખાક કામ દેના થા ? વે તો માન બૈઠે હૈં કિ
અબ કલિયુગ હૈ ઔર અબ ધર્મ કા નાશ હોના હૈ. યદિ ભગવાન
કૃષ્ણ કે ઉપદેશપર ઉસ સમય આચરણ કરતે, તો ભારત કા ઇતિહાસ
કુછ ઔર હી હોતા. ભારત કી [illegible] પર કોઈ [illegible] ન
ઉઠા સકતા.

હમ આશ્ચર્ય-ચકિત હૈં કિ હમારે મનોભાવોં કો વિકૃત કરને
કે લિયે-દાસ બનાને કે લિયે-હમારી ધર્મપુસ્તકોં તક મેં
નીચ ભાવોં કો સ્થાન કૈસે દિયા ગયા ! કહાં તો ભગવાન કૃષ્ણ ને
કહા, કિ મૈં ધર્મ કી રક્ષા ઔર સાધુઓં કે દુઃખ દૂર કરને કે
લિયે સંસારતલ મેં અવતીર્ણ હોતા હૂં; પર ભવિષ્યપુરાણ કો
ઉઠા કર દેખને સે તો કુછ ઔર હી પ્રતીત હોતા હૈ. યહાં પર વહ
સાધુઓં કી રક્ષા કે નિમિત્ત નહીં, આતે, પ્રત્યુત મ્લેચ્છવંશ કી
રક્ષા કે નિમિત્ત. સુનિયે-"જબ, રાજા ક્ષેમક કો મ્લેચ્છોં ને માર
દિયા, તબ નારદ કે ઉપદેશ સે ઉસકે પુત્ર પ્રદ્યોત ને બડા ભારી
યજ્ઞ કિયા, જિસસે સારે મ્લેચ્છ મારે ગયે. તબ સ્વયં કલિ ને
નારાયણ સે સ્તુતિ કર કે કહા, કિ હે નાથ ! રાજા દેવવાન (પ્રદ્યોત)
ને મેરા સ્થાન અર્થાત્ મ્લેચ્છ-વંશ કા નાશ કર દિયા હૈ. મ્લેચ્છોં
કે વિષય મેં કલિ સે સ્તુતિ કિયા જાનેવાલે ભક્તોં કે પ્યારા હરિ
પ્રકટ હુએ ઔર વહ હરિ કલિ સે બોલે, કિ ઉત્તમ યુગ મેં મૈં
તુમ્હારે લિયે બહુત રૂપ ધારણ કર કે તુમ્હારી ઇચ્છા પૂરી કરતા હૂં.

વિષ્ણુ કે ચલે જાનેપર મ્લેચ્છવંશ બઢાનેવાલે આદમ નામક
પુરુષ તથા હવ્વ નામ કી સ્ત્રી પૈદા હુઇ. હરિ અંતર્ધાન હો ગયે
તથા કલિ બડા આનંદિત હુઆ. પાઠક જરા સ્વયં સોચેં, કિ
કિસ તરહ હમારે આર્યોચિત મનોભાવોં કો પતિત કરને કે લિયે
હમારે ઈશ્વર તક કે ભી મનોભાવ કો પતિત પ્રદર્શિત કિયા ગયા હૈ.

धर्मबुद्धि मुझसे कहती है कि आप्तजनों की निर्दयतापूर्वक हिंसा कर के उनके रुधिर से सने हुए भोगों के उपभोग करने की अपेक्षा द्वार द्वार भिक्षा मांग कर किसी तरह इस दरिद्रता में ही अपना जीवननिर्वाह कर लेना मेरे लिये कई दर्जे अच्छा होगा." इसके उत्तर में धर्म के आचार्य और अधिष्ठाता कृष्ण ने अर्जुन के इस उद्गार का जिस मार्मिकता से खंडन किया वह गीताप्रेमियों से छिपा नहीं है. श्रीकृष्ण ने कहा "अर्जुन! युद्ध के इस प्रसंग में अधर्मयुक्त और क्षात्रधर्मरहित निर्बलता के ये विचार तेरे मन में क्यों आ रहे हैं? अरे! अपने इस व्यवहार से तुझे इहलोक और परलोक दोनों के सामने सिर नीचा करना पडेगा. सारांश यह कि अर्जुन के अहिंसात्मक विचारों का मूलोत्पाटन करने के लिये तथा उसे भयंकर संहारकारी हिंसात्मक कार्य में प्रवृत्त करने के लिये ही गीताज्ञान की आवश्यकता हुई. परिणाम वही हुआ जो होना चाहिये था. अर्जुन युद्ध में प्रवृत्त हुए. उन्होंने निःशंक हो कर कहा, "करिष्ये वचनं तव।" कुरुक्षेत्र की समरभूमि बात की बात में सत्याग्रही पांडवों के बहाये हुए रुधिर से रंजित हो गई!

आज अर्जुन और कृष्ण दोनों नहीं हैं. महाभारत को हुए अनेक सदियां बीत चूकीं, परंतु महाभारत की नीचे दी हुई शिक्षा आज भी मौजूद है—

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः।
तत्र श्रीर्विजयोर्भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

सिद्धांत की तो बात यह है कि मनुष्य को सत्याग्रह करना चाहिये. परंतु उसका हिंसात्मक तथा अहिंसात्मक होना देश, काल और पात्र पर अवलंबित रहता है.

रावण के अत्याचारों से बचने के लिये धर्मज्ञ ब्राह्मण तथा तपस्वी ऋषियों ने अहिंसात्मक सत्याग्रह का ही अवलंबन किया था; परंतु वे उक्त साधन से अपनी रक्षा किसी तरह नहीं कर सके. इसी लिये उन्हें हिंसात्मक सत्याग्रही राम के संहारकारी शस्त्रों की आवश्यकता हुई. समस्या भी हल हो गई.

हिंदूसमाज तथा हिंसा

यह एक मानी हुइ बात है कि हिंदू–धर्म–शास्त्रों ने हिंसात्मक व्यवहारों को सर्वथा त्याज्य माना है; परंतु उनका यह भी सिद्धांत नहीं है कि अहिंसा एक निष्कामबाधित सिद्धांत है. हिन्दू–समाज की नींव वर्णाश्रमधर्म पर डाली गई है, परंतु इस संगठन में ही समाज के संगठनकर्ताओं को इसे सुरक्षित रखने के लिये एक ऐसे वर्ण की रचना करनी पडी है जिसका समाज–

૪૬–अहिंसा

"अहिंसा परमो धर्मः"

હિન્દૂ-સભ્યતારૂપી દિવ્ય ઔર વિશાલ ભવન કે શીર્ષભાગ મેં અહિંસા-સંબંધી ઉપર્યુક્ત સિદ્ધાંત સ્વર્ણ શબ્દોં મેં અંકિત હૈ. હિંદુઓં કી સભ્યતા મેં યદિ કોઇ ઐસી વિશેષતા હૈ જો ઔર કહીં નહીં પાઈ જાતી તો વહ આક્રમણકારી સ્વભાવ કા એકાંત અભાવ હી હૈ. ઇસ સભ્યતા ને મનુષ્ય કે આક્રમણકારી સ્વભાવ કો, ચાહે વહ કિસી ભી કાર્યક્ષેત્ર મેં ક્યોં ન હો, સદૈવ તિરસ્કાર કી દૃષ્ટિ સે દેખા હૈ. હિંદુસ્તાની આર્યોં કે ઇતિહાસ મેં સામાજિક દૃષ્ટિ સે ઢૂંઢનેવાલે કો ઐસા એક ભી ઉદાહરણ ન મિલેગા જિસે હમ ઉનકે આક્રમણકારી સ્વભાવ કા પરિચાયક કહ સકેં. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ હિંદુઓં કી યહ પ્રાચીન જાતિ આજ સર્વતોભાવેન પરાવલંબી હો રહી હૈ; પરંતુ ઇસનેભી અપને વૈભવ કે દિન દેખે હૈં. જિસ સમય પૃથ્વીતલ કા અધિકાંશ બર્બરતા કી તમિસ્રા મેં ભટક રહા થા, ઉસ સમય ભારતીય સભ્યતા કા સૂર્ય દેદીપ્યમાન થા. ઉસ સમય હિન્દૂસમાજ કે શિરોભાગ મેં ઐસે ઐસે યોગ્ય પુરુષ થે જો અપનેકો સમ્રાટ કહને કી સાર્થકતા અપને વ્યવહાર તથા વૈભવ સે સિદ્ધ કર સકતે થે. આક્રમણકારી શત્રુઓં કે દમનાર્થ સંહારકારી અસ્ત્ર-શસ્ત્રો કી ઉનકે પાસ ઇતની પ્રચુરતા થી કિ નિઃશંક ઔર અકુતોભય હો કર રહના ઉનકે લિયે એક સ્વભાવસિદ્ધ બાત થી. અશોક ઔર ચંદ્રગુપ્ત-સામ્રાજ્ય કે વૈભવ કા કીર્તિકીર્તન વિદેશિયો કી દ્વેષકલુષિત લેખની સે લિખા હુઆ ઇતિહાસ ભી મુક્તકંઠ હો કર કહ રહા હૈ. ઇતને વૈભવ કે સ્વામી હો કર ભી ઇન નરાધિપોં ને અન્યાન્ય મનુષ્યજાતિયોં કા સર્વસ્વ હરણ કર કે ઉન્હેં દાસતા કી બેડિયોં સે જકડ દેને કા ભૂલ કર ભી ઇરાદા નહીં કિયા. ઇન નરેન્દ્રોં કી છત્રછાયા મેં રહનેવાલી પ્રજા કો ભી ધાર્મિક તથા શાસન-સંબંધી વિષયોં મેં ઇતની વિચારસ્વતંત્રતા થી કિ એક બૌદ્ધશાસક કે આશ્રય મેં રહનેવાલા સાધારણસે સાધારણ મનુષ્ય ભી ગૌતમ બુદ્ધ કે સિદ્ધાંતોં કી નિર્ભયતાપૂર્વક આલોચના કર સકતા થા. ઇસકે વિપરીત હમ સુનતે હૈં કિ વર્તમાન યોરપીય સભ્યતા કે જન્મદાતા યૂનાની તથા રોમન લોગોં ને એક આદમી કો શૂલી પર ઇસ લિયે ચઢા દિયા કિ પ્રચલિત જનકથા કે વિરુદ્ધ ઉસને સૂર્ય કો એક નિર્જીવ ઔર જડ પદાર્થ સિદ્ધ કર દિયા. ઈસા સરીખે મહાપુરુષ કો અપને પ્રાણોં સે ઇસ લિયે હાથ ધોના પડા કિ ઉસને પ્રચલિત ધર્મ-

ઇસે મનુષ્યોચિત ગુણ કી પદવી પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ. હમ યહ ભી વિચાર કરના પ્રસંગોચિત સમઝતે હૈં કિ યદિ યહ યથાર્થ મેં મનુષ્યોચિત વૃત્તિ હૈ તો યહ માનવધર્મ કે અન્યાન્ય અંગોં કે સમાન દેશ, કાલ ઔર પાત્ર સે મર્યાદિત હો સકતી હૈ યા નહીં. યદિ નહીં તો જનસમુદાય મેં રહનેવાલે મનુષ્ય કો યહ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ સે કિસ રૂપ મેં ગ્રાહ્ય હો સકતી હૈ? ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

માનવધર્મ કા સ્વરૂપ.

ધર્મશાસ્ત્રોં કા પરિશીલન કરનેવાલે વિદ્વાનોં કો યહ અચ્છી તરહ માલૂમ હૈ કિ ધર્મ કા ઉદ્દેશ ભલે હી એક હો, પરંતુ ઉસકા બાહ્યસ્વરૂપ પરિસ્થિતિ ઔર પાત્ર કે અનુસાર પરિવર્તિત હુઆ કરતા હૈ. અતએવ ધર્માચરણ કે લિયે પ્રત્યેક પ્રસંગ મેં ઇસ બાત પર વિચાર કરને કી આવશ્યકતા હુઆ કરતી હૈ કિ અમુક પરિસ્થિતિ મેં કૌનસા આચરણ તથા વ્યવહાર કાર્યસંગત હોગા અથવા કૌનસા ઇસકે વિપરીત હોગા. યદ્યપિ જનસાધારણ કે લિયે ધર્માચરણ કે મોટે મોટે નિયમ ધર્મશાસ્ત્રોં ને અવશ્ય નિશ્ચિત કર દિયે હૈં, તથાપિ પ્રત્યેક પ્રસંગ મેં અપને વ્યવહાર કો ધર્મસંગત બનાયે રખને કે લિયે બુદ્ધિ ઔર વિવેકશક્તિ કી બડી આવશ્યકતા રહતી હૈ. ક્યોંકિ બુદ્ધિ ઔર વિવેક કી સહાયતા કે બિના કભી કભી સ્થૂલ દૃષ્ટિ સે ધર્મસંગત પ્રતીત હોનેવાલે વ્યવહાર ભી ધર્મવિરુદ્ધ હો જાયા કરતે હૈં. "धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम्।" ધર્મશાસ્ત્રોં કે પારદર્શી વિદ્વાનોં કા યહ ઉદ્ગાર હમારે ઇસી આશય કી ઓર સંકેત કરતા હૈ.

માનવધર્મ કે મુખ્ય અંગ

હમ અપના અભિપ્રાય કુછ ઉદાહરણ દે કર પ્રકટ કરતે હૈં. મનુષ્યધર્મ મેં સત્ય, ભૂતદયા તથા દાન કા માહાત્મ્ય અદ્ભુત સદા-બડા હૈ અત ધર્મશાસ્ત્રોં મેં આમતૌર સે "સદા સત્ય બોલના ચાહિયે" 'હૃદય મેં ભૂતદયા રખની ચાહિયે,' 'અપને પાસ આયે દુઃખી ભિક્ષુક કો યથાશક્તિ નિરાશ ન જાને દેના ચાહિયે' ઇત્યાદિ નિયમ બને હુએ હૈં. જનસમાજ કે લિયે યે નિયમ હિતકર ભી હૈં. પરંતુ વિચારણીય હૈ. અતઃ મેં યહ પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ કિ ક્યા સત્ય બોલના એક ઐસા નિયમ હૈ જિસકા એક ભી અપવાદ નહીં હૈ? [illegible]

કી રક્ષા કે લિયે ઉન્હેં હમેશા શંકિત ઔર સતર્ક રહને કી આવશ્યકતા થી. અતઃ આક્રમણકારી શત્રુઓં સે અપની રક્ષા કે લિયે પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષ કો શસ્ત્રસજ્જિત રહના પડતા થા. થોડી જનસંખ્યા કે સમાજ મેં અશક્ત ઔર નિકમ્મે આદમિયોં કી કોઇ ગુંજાઇશ નહીં થી. ઐસે લોગ સમાજ કે લિયે ભારરૂપ થે. ક્યોંકિ વે સમાજદ્વારા બડે કષ્ટ સે ઉપાર્જિત ખાદ્ય દ્રવ્યોં કા ઉપયોગ તો કરતે થે, પરંતુ સંકટ કે સમય સમાજ કો ઉનસે આશા વાસા તો કુછ થી નહીં, ઉલટા ઉનકી કમજોરી ઔર નિકમ્માપન સારે જનસમુદાય કો ઔર અધિક વિપત્તિ મેં ડાલ દેતા થા. ઇસ લિયે અધિકાંશ લોગોં કી રક્ષા કે લિયે કુછ લોગોં કા બલિદાન દે દેના અનુચિત નહીં સમઝા જાતા થા.

જનસમાજ કી રક્ષા કે લિયે કુછ લોગોં કા બલિદાન દે દેના આજ ભી નીતિસંગત સમઝા જાતા હૈ. પરંતુ આજ કી પરિસ્થિતિ કુછ ઔર હૈ. અતએવ અશક્ત ઔર નિકમ્મે લોગોં કો સમર્થ, ઉપયોગી તથા શિક્ષિત બનાના સમાજ કા કર્તવ્ય હો ગયા હૈ. યહ કામ બડી બડી સામાજિક સંસ્થાઓં કે દ્વારા આજકલ કિયા જાતા હૈ.

ઇન સબ બાતોં કા નિષ્કર્ષ યહ નિકલતા હૈ કિ સત્ય, ભૂતદયા તથા દાન સરીખે મનુષ્યધર્મ કે અંગોં કા પાલન કરને કે લિયે ભી પરિસ્થિતિ (દેશ, કાલ) તથા અધિકાર (પાત્ર) કા વિચાર કરના અત્યંત આવશ્યક હૈ. ઇસી લિયે "धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम्" કહને કી આવશ્યકતા હુઇ. હમ અપની સીધી સાદી ઔર અલંકારહીન ભાષા મેં યહ કહેંગે કિ ધર્મ કી બુનિયાદ વિવેક પર ડાલી ગઇ હૈ. બિના વિવેક કી સહાયતા કે ધર્માધર્મ કા નિર્ણય કર લેના કઠિન હી નહીં, અસંભવ હૈ.

અબ પ્રશ્ન યહ ઉઠતા હૈ કિ જબ અહિંસા ભી મનુષ્યધર્મ કા એક અંગ હૈ તબ ક્યા ઉસકે અપવાદ ભી નહીં હો સકતે? ક્યા અહિંસા-ધર્મ કા પાલન કરને કે લિયે પ્રસંગ-વિશેષ મેં પરિસ્થિતિ ઔર અધિકાર પર વિચાર કરને કી આવશ્યકતા નહીં હોતી? ઇસી પ્રશ્ન કા ઉત્તર ઢૂંઢના હમારા પ્રસ્તુત વિષય હૈ

અહિંસા ઔર ઉસકા વિકાસક્રમ

સબસે પહલે હમ મનુષ્ય કી ઉસ મનોવૃત્તિ કી જાંચ કરના આવશ્યક સમઝતે હૈં, જિસસે અહિંસા કા યહ ભાવ ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઔર જિસકે કારણ ઇસ ભાવ તથા અંતર્પ્રેરિત વ્યવહાર પર ધર્મ કી છાપ લગ જાતી હૈ. વિચાર કરને સે પ્રતીત હોતા હૈ કિ ભૂતદયા હી અહિંસાવૃત્તિ કી જનની હૈ. જિસ હૃદય મેં ભૂતદયા કા આવિર્ભાવ નહીં હૈ ઉસમેં અહિંસા કે લિયે કોઇ સ્થાન નહીં

સે ભી હમારી ઐસી કોઇ ક્રિયા નહીં હૈ જિસસે હમ સૂક્ષ્મ પ્રાણિ-સંસાર કો કિસી રૂપ મેં આઘાત ન પહુંચતા હો. ઇસ અનિવાર્ય હિંસા સે બચને કા ક્યા ઉપાય હો સકતા હૈ? અહિંસા-ધર્મ કે બડે પ્રબલ પક્ષપાતી જૈન-સાધુઓં કે આચરણ ઔર વ્યવહારોં મેં ઇસ અનિવાર્ય હિંસા સે બચને કે કુછ વિચિત્ર પ્રયત્ન દિખાઇ દેતે હૈં.

યથાર્થ મેં યહ વિશાલ પૃથ્વીતલ, યહ વિપુલ વનસ્પતિ, જલરાશિયોં કા યહ અખંડ વિસ્તાર, પૃથ્વી કે ચારોં ઓર ફૈલા હુઆ યહ વિરાટ વાયુ-મંડલ, દિગંતવ્યાપી યહ અનંત આકાશ, કિંબહુના યહ સમૂચી સૃષ્ટિ પ્રાણિયોં કે દુર્વહ ભાર મેં એક ગર્ભવતી સ્ત્રી કે સમાન કરાહ રહી હૈ. વિશ્વ જીવનમય હૈ. ઐસા કોઇ સ્થાન નહીં, ઐસી કોઇ દિશા નહીં, જહાં અનગિનત રૂપ સે બહતે હુએ જીવનપ્રવાહ કી લહરેં ન ઉઠતી હોં. ઇતને બડે પ્રમાણ મેં ભી સૃષ્ટિકર્તા ને જીવોં કી ઇતની કશમકશ કર દી હૈ કિ કિસી એક પ્રાણી કા નિર્વાહ ઇતર પ્રાણિયોં કો કિસી તરહ કા આઘાત પહુંચાયે બિના ચલ નહીં સકતા. "જીવો જીવસ્ય જીવનમ્" છોટે છોટે પૌધે અનંત પ્રકાર કે સૂક્ષ્મ જીવોં કો ખાદ્ય રૂપ મેં પરિણત કર કે પલ્લવિત હોતે હૈં. પૌધે અપને સે અધિક વિકાસ કી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હુએ પશુઓં કે શિકાર હો જાતે હૈં. ઇન પશુઓં કો દૂસરે જીવધારી તથા મનુષ્યોં કા કલેવા હોના પડતા હૈ. જહાં દેખિયે, જગત કા યહી ક્રમ-યહી વ્યવહાર-દૃષ્ટિગોચર હો રહા હૈ. ઐસી હાલત મેં હમેં વિવશ હો કર કહના પડતા હૈ કિ વિશાલ પ્રકૃતિ કી યહ ખુલી હુઈ વિરાટ પુસ્તક આદ્ય સે ઇતિ તક રુધિર કે લાલ અક્ષરોં સે લિખી હુઇ હૈ.

સૃષ્ટિ-પ્રપંચ કી ઇસ વિશેષતા પર હી કઇ વિચારશીલ વિદ્વાનોં ને મનુષ્યધર્મ કી બુનિયાદ ભી ડાલ દી હૈ. પ્રસિદ્ધ જર્મન તત્ત્વ-વેત્તા ફ્રેડરિક નિટશે ને તો યહાં તક સિદ્ધ કરને કા વિલક્ષણ પ્રયત્ન કિયા હૈ કિ મનુષ્યજીવન કા એકમાત્ર ઉદ્દેશ શક્તિ સંપાદન કરના હૈ, ઔર શક્તિસંપાદન કી ક્રિયા બિના અશક્તોં કે નાશ-સાધન કે હો નહીં સકતી. ઇસ વિદ્વાન્ કી રાય મેં ઉન્નતિશીલ મનુષ્યજાતિ કો સંહારકારી કાર્યોં કે લિયે સદૈવ તત્પર રહના ચાહિયે. ક્યોંકિ પ્રકૃતિ કી ઇચ્છા કે અનુસાર અશક્ત ઔર નિર્બલ પ્રાણિયોં કો જીવિત રહને કા કોઇ અધિકાર નહીં હૈ. યહ એક ભયંકર ઔર રોમાંચકારી હિંસાવાદ હૈ. પરંતુ ઇસ સિદ્ધાંત કે સમર્થક આજ તક કઇ વિદ્વાન હો ગયે હૈં. વર્તમાન યૂરપ ચાહે ઇસ બાત કો સ્વીકાર ન કરે, પરંતુ વહ ઇસી પથ કા પથિક હો રહા હૈ.

હિંસા ઔર મનુષ્યબુદ્ધિ

યદ્યપિ પ્રાણીસંસાર મેં હિંસાજન્ય સંઘર્ષ દૃષ્ટિગોચર હોતી

બડે નગરોં મેં સંગોં ઔર મઠોં કી પ્રતિષ્ઠા કરકે શાંતિ કે સાથ લોક-હિતકર કાર્ય કરતે થે. યે જહાં જાતે, વહાં ઇન્હેં દેખને કે લિયે અપાર જનતા કી ભીડ ટૂટ પડતી થી. લોગ ઇનકે પ્રતિ અસીમ શ્રદ્ધા ઔર ભક્તિ રખતે થે.

પુંગી વિજય કે હૃદય મેં અપને દેશ તથા દેશવાસિયોં કે પ્રતિ અસીમ પ્રેમ થા. અપને દેશ કો વે અપને પ્રાણોં સે ભી અધિક પ્રિય સમઝતે થે. સન્ ૧૯૨૩ ઈ૦ સે ઇન્હોંને સ્પષ્ટ રૂપ સે રાજનીતિ મેં ભાગ લેના શુરુ કિયા. ભારત કી રાષ્ટ્ર-સભા (કૉંગ્રેસ) કી તરહ બર્મા મેં ભી એક એસોસિયેશન હૈ. ઉત્તમાવિજય ને ઇસ સભા કે પ્રચારક કા કામ શુરુ કિયા. દો કારણોં સે ઇન્હેં શીઘ્ર હી ઇસ કામ મેં બડી ભારી સફલતા મિલી. એક તો ઇનકા અસીમ પ્રભાવ લોગોં પર થા; દૂસરે, ઇનકી વક્તૃત્વ-શક્તિ ભી અપૂર્વ મોહક ઔર આકર્ષક થી. ઇનકે વ્યાખ્યાનોં સે શ્રોતાઓં કે પ્રાણોં મેં નયી શક્તિ ઉત્પન્ન હોતી થી.

પુંગી વિજય બાલકપન સે હી સ્વાધીનતા કે ઉપાસક ઔર સત્ય કે સાધક થે. રાજનીતિક ભાષણોં મેં ભી યે સત્ય કા ગલા ઘોટના નહીં ચાહતે થે, અપને સત્ય એવં પ્રત્યક્ષ વિચારોં કો વે દૃઢતા કે સાથ લોગોં સે કહને મેં કભી સકુચાતે નહીં થે. સ્વાધીનતા કે ભાવોં કા પ્રચાર હી ઉનકા લક્ષ્ય થા ઔર ઉસ લક્ષ્યપર દૃઢ રહને કે લિયે કિસી પાશવિક શક્તિ કે ભય સે વે કભી અપની જબાનપર લગામ નહીં લગાતે થે. વે અકસર અપને ભાષણોં મેં કહા કરતે થે, કિ સ્વાધીનતા હમારે ગલા ફાડ કર ચિલ્લાને સે નહીં મિલ સકતી. વહ તભી મિલતી હૈ, જબ ઉસકે ઉપાસક ઉસકે લિયે અપને પ્રાણોં કો ન્યૌછાવર કરતે હૈં. સ્વાધીનતા કી પ્રાપ્તિ કે લિયે વે કિસી ખાસ મતવાદ કે સમર્થક નહીં થે. વે કહતે થે-હમેં સ્વાધીનતા ચાહિયે, વહ ચાહે જૈસે મિલે.

સ્વાધીનતા કી પ્રાપ્તિ કી ભાવના અપને દેશવાસિયોં મેં ભરને કા ઉદ્યોગ કરના હી ઉનકા અપરાધ થા. ઉનકા અસીમ પ્રભાવ, ઉનકી તીવ્ર આલોચનાએં ઔર સત્ય ઉક્તિયાં અધિકારિયોં કે લિયે અસહ્ય હો ઉઠી. એક એક કર કાનૂન કે બાણ ઉનકી છાતી તાક કર ચલાયે જાને લગે સન્ ૧૯૨૬ મેં ઉન પર ૧૪૪ ધારા જારી કી ગયી, ઉનકો વ્યાખ્યાન ન કરને કે લિયે! પર ઉસ વીરાત્મા ને ઉસકી કુછ ભી પરવાહ નહીં કી, વે પકડે ગયે. મામલા ચલા ઔર દો મહીને કે લિયે સાદી કૈદ કી સજા હો ગયી. વિજય ને સહર્ષ ઇસ દંડ કો સ્વીકાર કર લિયા. જેલ મેં જબ ઉન પર અત્યાચાર હોને લગે તો ઉન્હોંને અનશન કા સહારા લિયા. ઇસકે સિવા વે ઔર કર હી ક્યા સકતે થે? પૂરે દો મહીને બાદ

જહા કરતા હૈ, જહાં પ્રાણિ એકદૂસરે કે પ્રતિ દ્વેષ, ઈર્ષા તથા હિંસાયુક્ત વ્યવહાર પર તુલે હુએ હૈં, વહાં ઘોર અશાન્તિ કા સામ્રાજ્ય ફૈલા હુઆ દિખાઇ દેતા હૈ. ઈસકે વિપરીત જહાં ભૂત-દયા, પ્રેમ તથા અહિંસા કે ભાવ જાગ્રત રહતે હૈં, વહાં જન-સમુદાય કો સુખ ઔર શાન્તિ કા અનુભવ હુઆ કરતા હૈ. ઇસ-લિયે યહ માનના પડતા હૈ કિ ભૂતદયા તથા અહિંસા વિકાસ કે લક્ષણ હૈં. ક્યોંકિ ઇનસે જીવસૃષ્ટિ કે ઉદ્દેશ કી પૂર્તિ હોતી હૈ. મનુષ્ય ઉચ્ચ કોટિ કા પ્રાણી હૈ. અતઃ ઉસે ચાહિયે કિ વહ ઇન ગુણોં કા અપને જીવન મેં વિકાસ કરતે પ્રાણીસંસાર કે ઉદ્દેશ-પાદન મેં વિશેષરૂપ સે સહાયક હો.

અહિંસા કા વ્યાપક સ્વરૂપ

ઇસ તરહ અહિંસા માનવધર્મ કા એક પ્રધાન અંગ સિદ્ધ હોતી હૈ, ક્યોંકિ વહ શાન્તિસંપાદક હૈ. અબ હમેં યહ દેખના હૈ કિ ઉસકા વ્યાપક ઔર સર્વાંગીન રૂપ કૈસા હૈ.

મનુષ્ય સબસે પહલે કિસી બાત કો સોચતા હૈ, ફિર ઉસે શબ્દો-દ્વારા પ્રકટ કરતા હૈ. તદનંતર કાર્યરૂપ મેં ઉસે પરિણત કરતા હૈ. નીતિ તથા મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્રિયોં ને પ્રત્યેક માનવ-વ્યવહાર કે તીન વિભાગ કિયે હૈં. ઉનકા યહ ભી સિદ્ધાંત હૈ કિ પ્રત્યેક ધર્મ કા પૂરા પાલન તભી હો સકતા હૈ જબ વહ મનસા, વાચા ઔર કર્મ સે કિયા જાય. ઇસ સિદ્ધાંત કે અનુસાર અહિંસાધર્મ કો ભી માનસિક, મૌખિક તથા ક્રિયાત્મક રૂપ મિલ ગયે હૈં. મન મેં કિસીકા બુરા ચાહને સે માનસિક હિંસા હો જાતી હૈ, કિસી કે પ્રતિ કઠોર શબ્દોં કે ઉપયોગ કરને સે વાણીદ્વારા હિંસા હોતી હૈ ઔર ઇસી પ્રકાર અપને આચરણ સે કિસી જીવ કો કષ્ટ પહુંચાને સે ક્રિયાત્મક હિંસા હોતી હૈ. અતએવ અહિંસાવ્રત કે વ્રતી કો ઇન તીનોં પ્રકાર કી હિંસા સે બચના ચાહિયે. યહી અહિંસા કા વ્યાપક સ્વરૂપ હૈ

અહિંસા-સિદ્ધાંત તથા તદ્વિષયક અપવાદ

અહિંસા કે ઇસ વ્યાપક રૂપ કા થોડાસા વર્ણન કર કે હમ અપને છોડે હુએ નિબંધિત કો ફિર સે ઉઠાના ચાહતે હૈં. હમ યહ કહ આયે હૈં કિ મનુષ્યધર્મ કે વિભાગ મેં યદ્યપિ જનસાધા-રણ કે લિયે કુછ સ્થૂલ નિયમોં કી રચના અવશ્ય કી ગઈ હૈ, તથાપિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગોં પે ધર્મ કા ઠીક ઠીક નિર્ણય કરને કે લિયે વિવેક કા ભી આશ્રય લેના પડતા હૈ. ઇસકા પરિણામ યહ હોતા હૈ કિ ધર્માધર્મ કે વિષય મેં કુછ મનુષ્યોં કો ધર્મશાસ્ત્ર કે નિર્દિષ્ટ નિયમોં કે વિરુદ્ધ વિરદ્ધ આચરણ કરના પડતા હૈ [illegible] અનુષ્ય [illegible] હૈ, તથાપિ

પુંગી કી ફિર વે હી પુરાની માંગેં પેશ હુઇ, જો લાતોં ઠુકરા દી ગયીં. ઇસકે પ્રતિવાદ મેં ઉન્હોંને પુનઃ અનશન પ્રારંભ કિયા. ૧૭ અગસ્ત કો સમાચારપત્રોં કે કઈ પ્રતિનિધિ ઉન્હેં દેખને ગયે થે. ઉન્હોંને દેખા, કિ પુંગી એકદમ નમ્ર અવસ્થા મેં પડે-પડે મૌત કી ઘડિયાં ગિન રહે હૈં. ઉનકે શરીર કી કેવલ હડ્ડિયાં ભર રહ ગયી હૈં. અબ ઉન્હેં ગેરુઆ વસ્ત્ર પહનને કી અનુમતિ દી ગયી. ઇસપર ઉન્હોંને અનશન છોડ કર દૂધ પીના સ્વીકાર કિયા. છઃ દિન બાદ જબ ઉન્હેં માલૂમ હુઆ, કિ ધાર્મિક આદેશાનુસાર ઉન્હેં ઉપવાસ એવં ઉપાસના કરને નહીં દિયા જાયેગા, તબ ઉન્હોંને ફિર અનશન શુરૂ કર દિયા ઔર મૃત્યુ વિજયી વીર કી તરહ મૃત્યુ કો ગલે લગાને કે લિયે તૈયાર હો ગયે. ઇન દિનોં વે એકદમ એકાંત કોઠરી મેં રખે ગયે ઔર મૃત્યુ હોને તક કિસી ભી આદમી સે ઉન્હેં મુલાકાત કરને નહીં દિયા ગયા. ૧૯ સિતંબર ૧૯૨૯ કી રાત કે સાઢેનૌ બજે ઉન્હોંને શરીર છોડા.

બાત કી બાત મેં ઉનકી મૃત્યુ કા સમાચાર સર્વત્ર પ્રચારિત હો ગયા. બડી ભારી સનસની ફૈલ ગયી. નિશ્ચય હુઆ, કિ કલ સબેરે આઠ બજે ઉનકા શવ લાયા જાયેગા. જલુસ મેં સંમિલિત હોને કે લિયે માનોં સારા નગર ઉમડ પડા. જેલ મેં મરે હુએ એક કૈદી કો પ્રાપ્ત હોનેવાલા અપૂર્વ સમ્માન ભલા સરકાર કૈસે દેખતી? દુર્દૈવ કો જિસ પ્રકાર કિસીકે સુખ સૌભાગ્ય નહીં દેખે જાતે; ઉસી પ્રકાર અધિકારિયોં કે લિયે ઉસ મૃત શરીર કી પ્રતિષ્ઠા કા આયોજન શાયદ અસહ્ય હુઆ. ઇસી લિયે સવેરે ૬ બજે વિજયી પુંગી કા પ્રાણહીન શરીર લોગોં કી આંખ બચા કર ઉનકે પ્રધાન મઠ પર ભેજ દિયા ગયા.

સ્વદેશપ્રેમ ઔર સ્વાધીનતાપ્રેમ કા ઐસા કઠોર પુરસ્કાર ભારત જૈસે પરાધીન દેશ મેં હી મિલ સકતા હૈ! પરંતુ ક્યા ભારત ઇન પુરસ્કારોં કો [illegible] દેખ કર ભી સંતુષ્ટ નહીં હો સકતા? ક્યા અબ ભી વહ સચેત નહીં હોગા?

("હિંદુપંચ" [illegible] સમ્પાદક-[illegible] શુક્લ-રંગૂન)

યાન મેં રખને યોગ્ય બાત હૈ કિ કિસી ભી ન્યાયી ઔર ધર્મ-પ્રાણ મનુષ્ય કે દ્વારા ઐસા કોઈ ભી આચરણ ન હોને પાયે, જિસ-કે પરિણામ મેં ન્યાય ઔર ધર્મ પર અધર્મ ઔર અન્યાય કી જીત હો. ઐસે ઉદાહરણોં સે સંસાર મેં ભયંકર ભ્રમ ફૈલ જાને કી આશંકા હૈ. "યતો ધર્મસ્તતો જયઃ" કે ઉદાહરણ કી આવ-શ્યકતા અભી સંસાર કો બહુત હૈ. ઇસ સિદ્ધાંત કી સાર્થકતા અભી અહિંસક સંસાર કી દૃષ્ટિ મેં સિદ્ધ નહીં હુઈ હૈ.

ધર્મ ઇસ બાત કી ઉચ્ચ સ્વર સે ઘોષણા કરતા હૈ કિ પર-દ્રવ્ય ઔર પરદારા કા અપહરણ કરના એક ભયંકર પાપ હૈ. નિશિચરકુલાંગાર રાવણ રામપત્ની જાનકી કો હર લે ગયા. ઉસે અપની રાની બનાના ચાહા. ઐસે પ્રસંગ મેં રામ કા ક્યા કર્તવ્ય થા? ક્યા લંકાપુરી કે સિંહદ્વાર પર ધરના દેને સે કામ ચલ જાતા? રાવણ કો કિસને નહીં સમઝાયા? સ્વયં ઉસકી સ્ત્રી મંદોદરી કા અહિંસાત્મક સત્યાગ્રહ ક્યા કમ થા? જાનકી કે સત્યાગ્રહ મેં કિસ બાત કી કમી થી? ઇસકે સિવા રામ કે લિયે રાવણ કે દ્વારા ઉત્પન્ન કી હુઈ સમસ્યા કેવલ વ્યક્તિગત હી નહીં થી. યદિ કોઈ અહિંસાભિમાની નરપુંગવ યહ કહ કર ભી સંતોષ કર લે કિ એક ઔર વહ ભી અપની સ્ત્રી કે લિયે અપને પવિત્ર હાથોં કો રુધિર સે રંગના આખિર રામ કે લિયે બુરા હી થા તો યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ અસંખ્ય ગાયોં, બ્રાહ્મણોં તથા ઇતર નિર્બલ પ્રાણિયોં કી રક્ષા રાવણ કે અત્યાચારોં સે ક્યોં કર હોતી? યદિ રામ કો ઈશ્વર ને રાવણ કો નષ્ટ કરને કી પ્રભુતા ઔર શક્તિ દી થી તો ક્યા ઉનકા યહ ભી કર્તવ્ય નહીં થા કિ ઉસકા ઉપયોગ વે ત્રસ્ત સંસાર કો રાવણ કે અત્યાચારોં સે મુક્ત કરને મેં કરતે?

પતિપ્રાણા, સતી ઔર આપત્તિ કી મારી દીના દ્રૌપદી કો વિરાટ જનસમુદાય મેં બલપૂર્વક લા કર ઉસે વસ્ત્રહીન કરને કી અમાનુષિક ચેષ્ટા કરનેવાલે દુર્યોધન ઔર દુઃશાસન કે લિયે અહિંસાત્મક સત્યાગ્રહ કી શક્તિ કિસ મર્જ કી દવા થી? ક્યા દ્રૌપદી કા સત્યાગ્રહ કમ થા? વહ બેચારી અહિંસાત્મક સત્યાગ્રહ કે સિવા કર હી ક્યા સકતી થી? પર ક્યા પરિણામ હુઆ? યદિ દૈવી શક્તિ પર ઉસકી નિષ્ઠા દૃઢ ન હોતી તો ઉસ નિઃસહાય સાધ્વી કી જો દુર્દશા વહાં હો જાતી ઉસકી કલ્પના મેં સ્વયં કલ્પના કો ભી ઘબરાહટ હોતી હૈ.

મહાભારતયુદ્ધ કે પ્રારંભ મેં અર્જુન કે હૃદય મેં જો ભાવ ઉત્પન્ન હુએ થે ઉન પર વિચાર કરને સે પ્રતીત હોતા હૈ કિ વે અહિંસાત્મક હી થે. ઉસને શ્રીકૃષ્ણ સે સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કહા થા "મહારાજ! મૈં ઇસ યુદ્ધ મેં પ્રવૃત્ત તો હુઆ હૂં, પર મેરી

શક્તિ કી હીનતા હી નહીં કિન્તુ એક પ્રકાર કા હઠ પાયા જાતા હૈ." ક્યા આપ યહ સમઝતે હૈં કિ પ્રતિભા ઔર વિચારશક્તિ કા સચ્ચરિત્રતા મેં સ્વાભાવિક વિરોધ હૈ? યહ બાત દૂસરી હૈ કિ કિસીને પ્રતિભા કા દુરુપયોગ કિયા હો; કિંતુ પ્રતિભાસંપન્ન હોને કે કારણ સભી વિચારહીન નહીં સિદ્ધ હો સકતે.

ગુસાંઈ તુલસીદાસ ઇસી પ્રકાર કે કવિયોં કે ઉદાહરણ હૈં જો પ્રતિભાસંપન્ન હોને કે સાથ હી સાથ પૂર્ણ સચ્ચરિત્ર ભી થે.

"માનસ" કા અધ્યયન કરને સે ઐસા જ્ઞાત હોતા હૈ કિ અક્ષર–અક્ષર મેં ભક્તશિરોમણિ સંત તુલસીદાસ કી આત્મા વિદ્યમાન હૈ. ઉનકે ચરિત્રબલ તથા ભક્તિપ્રભાવ હી કા યહ ફલ હૈ કિ "માનસ" ઇતને આદર કી દૃષ્ટિ સે દેખા જાતા હૈ. વિદ્વાન્ પુરુષ તો માનસ કે કવિત્વ તથા ઉસમેં ગુસાંઈજી કી આત્મા કે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ ઉસકા આદર કરતે હૈં, પર જિન લોગોં કી પહુંચ ઉસ કવિત્વ તક નહીં હૈ, વે ગુસાંઈજી કી સરલતા, ભક્તિતલ્લીનતા તથા પ્રેમોન્મત્તતા હી સે પ્રસન્ન હોતે હૈં.

કવિ અપને ચરિત્ર કો ચાહે જિતના ગુપ્ત રખને કી ચેષ્ટા કરે, પર તિસ પર ભી ઉસકે કાવ્ય મેં ઉસકા ચરિત્ર પ્રતિબિંબિત હુએ બિના નહીં રહતા. ઇસકે અતિરિક્ત કવિગણ અપના આત્મચરિત્ર ભી કાવ્યોં મેં કહ દેતે હૈં. કવિ કે ચરિત્ર નિર્દેશ કરને મેં ઇન દોનોં બાતોં સે બડી સહાયતા મિલતી હૈ. જો કવિ અપના આત્મચરિત્ર વર્ણન નહીં કરતે ઉનકા ચરિત્ર જાનને કા એકમાત્ર ઉપાય ઉનકા કાવ્ય હી હૈ.

ગુસાંઈ તુલસીદાસ ને અપને ગ્રંથોં મેં અપને આત્મચરિત્ર પર પ્રકાશ ડાલા હૈ, પરંતુ કાલિદાસ ને અપને આત્મચરિત્ર કા વર્ણન કહીં ભી નહીં કિયા. અતઃ હમકો ઉનકે ચરિત્ર નિર્દેશ કરને મેં કુછ કઠિનાઈ હોગી. ઉનકે ગ્રંથો કે ભાવ સે હી જો કુછ [illegible] વ્યક્તિત્વ ઔર ચરિત્ર જાના જા સકતા હૈ ઉસી પર સંતોષ કરના હોગા. લોગ તો ઉનકે કુછ વચનો કી ખીંચાતાની કર કે [illegible] સમય તથા સ્થાન [illegible] ભી નિશ્ચય કર બૈઠતે હૈં. યથા [illegible] [illegible] આદિ આદિ શબ્દો કો દેખ કર હી વે કાલિદાસ કો [illegible] કરને સે નહીં [illegible] કિંતુ [illegible] ઉનકે ગ્રંથો કે [illegible] [illegible]

[illegible]

રક્ષા-સંપાદનાર્થ હિંસાત્મક વ્યવહારોં કે લિયે અનેક અવસર દેના પરમ સે પરમ કર્તવ્ય માના ગયા હૈ. યહ વર્ણ ક્ષત્રિયોં કા હૈ. યહ વર્ણ બ્રાહ્મણોં કો છોડ કર શેષ દોનોં વર્ગોં સે શ્રેષ્ઠ માના ગયા હૈ. યહ એક ધ્યાન દેને યોગ્ય વિષય હૈ કિ ક્ષત્રિયોં કે લિયે હિંસાત્મક વ્યવહાર કેવલ ધર્મસંગત હી નહીં માને ગયે હૈં, કિન્તુ ઇસ વર્ણ કે લોગોં મેં હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિયોં કો જાગ્રત રખને કે લિયે તમોગુણ એવં રજોગુણ કે ઉત્પાદક માંસ સરીખે ખાદ્ય દ્રવ્યોં કી ઉપયોગિતા ભી સ્વીકાર કી ગઈ હૈ. ઇસકા યહ આશય નહીં હૈ કિ ક્ષત્રિયોં કા એક અલગ વર્ણ બના કર સમાજ-સંગઠનકર્તાઓં ને ઉન્હેં હિંસાકારી વ્યવહારોં મેં એકદમ નિરંકુશ ઔર સ્વચ્છંદ છોડ દિયા હૈ. યહ એક બડી ભારી વિશેષતા હૈ કિ હિન્દૂ-ધર્મ કે આચાર્યોં ને ક્ષત્રિયોં કે સંહારકારી કાર્યોં કો ભી ધર્મબદ્ધ કર દિયા હૈ. ગો, બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી તથા નિઃસહાય ઔર અશક્ત લોગોં કી રક્ષા મેં અપને અમોલ મનુષ્ય-જીવન કો તિલાંજલિ દે દેના ઇન ક્ષત્રિયોં કે વીર-ધર્મ કી વિશેષતા માની ગઇ હૈ.

ધર્મ-શાસ્ત્રોં કે અનુસાર બ્રાહ્મણોં કો તો ધર્માવતાર હી હોના ચાહિયે, પરંતુ ક્ષત્રિયોં કે લિયે ભી પ્રત્યેક સમય ધર્માધર્મ કા નિર્ણય કરના કુછ કમ આવશ્યક નહીં માના ગયા હૈ. યુદ્ધ મેં પ્રવૃત્ત હોને કે પહલે અથવા યદિ કિસી ધર્મયુદ્ધ મેં પ્રવૃત્ત હો ચુકે તો પ્રત્યેક શસ્ત્રનિક્ષેપ કે સમય ક્ષત્રિય કે લિયે યહ વિચાર કર લેના આવશ્યક હૈ કિ મેરા યહ વ્યવહાર ધર્મવિહિત હૈ અથવા નહીં. સચ્ચા ઔર વીર ક્ષત્રિય કદાચિત્ અપને બાહુબલ ઔર શસ્ત્રોં પર ઉતના વિશ્વાસ નહીં કરતા જિતના કિ વહ અપને પક્ષ કી ધાર્મિકતા પર વિશ્વાસ કિયા કરતા હૈ. સત્ય સે સમર્થિત હો કર હી વહ અપને કો અજેય સમઝતા હૈ. ઇસ તરહ ધર્મશાસ્ત્રોં કે અનુસાર સંહારકારી કાર્યોં મેં રત રહનેવાલે એક વીર ક્ષત્રિય કો ભી વહી પારલૌકિક ગતિ મિલતી હૈ, જો દૂસરે વર્ગોં કે ધર્મપ્રાણ જનોં કે લિયે નિશ્ચિત હૈ.

અહિંસા ઔર ગીતાજ્ઞાન

હમ પહલે ઇસ બાત કી ચર્ચા કર આયે હૈં કિ પ્રત્યેક માનવ-વ્યવહાર કે નીતિશાસ્ત્રિયોં ને માનસિક, ભૌતિક ઔર ક્રિયાત્મક ઐસે તીન સ્વરૂપ નિશ્ચિત કિયે હૈં. યહ ભી કહા જા ચુકા હૈ કિ કિસી સદાચરણ કો પૂર્ણતા કા રૂપ દેને કે લિયે મન, વાણી ઔર કાર્ય મેં એકવાક્યતા સ્થાપિત કરના અત્યન્ત આવશ્યક હૈ. દાન કો વાસ્તવિક નૈતિક રૂપ દેને કે લિયે કેવલ દાન દેને કે બાહરી ક્રિયા હી પર્યાપ્ત નહીં હૈ ઉસ ક્રિયા મેં વાણી ઔર વિશેષ કર મન કા ભી તદનુરૂપ યોગ ચાહિયે. અપની કીર્તિ બઢાને કી

કરનેવાલા તથા પ્રેમ કા સર્વોચ્ચ આદર્શ બનાનેવાલા કવિ કભી દુશ્ચરિત્ર નહીં હો સકતા, કિસી ચરિત્રહીન કી લેખની સે ઐસે ઉચ્ચ ઉપદેશ નિકલ હી નહીં સકતે.

કાલિદાસ કે ચરિત્ર કે વિષય મેં મહર્ષિ અરવિંદ ઘોષ ને ઇસકે વિરુદ્ધ જો સંમતિ દી હૈ ઉસે સુનિયેઃ–"કાલિદાસ કે કાવ્યોં કો દેખ કર કોઇ ભી નિષ્પક્ષ પાઠક યહ ન કહ સકેગા કિ કાલિદાસ ધર્માનુરાગી અથવા ધાર્મિક નિયમોં કે પાલન કરનેવાલે થે, તો કાવ્યોં મેં શ્રેષ્ઠ આદર્શોં ઔર અચ્છે બિચારોં કી પ્રશંસા હૈ, પર યહ પ્રશંસા કાલ્પનિક હૈ. ઉનકે અચ્છે વિષય કે વર્ણન સે ઉનકી કલ્પનાશક્તિ કી શ્રેષ્ઠતા માત્ર સાબિત હોતી હૈ.

જબ હમ કાલિદાસ કે શૃંગારિક વર્ણન પઢતે હૈં તબ ઐસા માલૂમ હોતા હૈ કિ કાલિદાસ બડે ભારી રસિક થે ઔર જબ હમ ઉનકે ઉચ્ચ આદર્શયુક્ત ઉપદેશમય તથા વેદાન્ત આદિ કે વર્ણન પઢતે હૈં તબ વે બડે નીતિજ્ઞ તથા જ્ઞાની માલૂમ હોને લગતે હૈં. ઉનકે કાવ્યોં મેં અશ્લીલતા યા નૈતિક નિરકુંશતા કી ભી કમી નહીં હૈ ઔર ઉચ્ચ આદર્શોં કા ભી અભાવ નહીં હૈ. શ્રી. અરવિંદ ઘોષ કે તર્ક કે ઉત્તર મેં કહા જા સકતા હૈ કિ કવિ કે લિયે સભી પ્રકાર કે વર્ણન સુલભ હૈં ઔર ઇસ લિયે જિસ તરહ શ્રી. અરવિંદ કાલિદાસ કે ધર્મમય આદર્શોં કો કાલ્પનિક માનતે હૈં ઉસી પ્રકાર હમ ઉનકે શૃંગારિક વર્ણનોં કો ભી ક્યોં ન કવિ-કલ્પના માન લેં ? ઉનમેં કવિ કે હૃદય કા પ્રતિબિંબ ક્યોં દેખેં? ઇસકે ઉત્તર મેં યહ કહા જા સકતા હૈ કિઃ–યદ્યપિ યહ બાત સચ હૈ કિ બિના અપને હૃદય કા પરિચય દિયે પ્રતિભાશાલી કવિ ચાહે જિસ પ્રકાર ભાવોં કા વર્ણન કર સકતા હૈ, કિંતુ કવિ કો જો વિષય રુચિકર હોતા હૈ ઉસકા વહ અધિક અચ્છા વર્ણન કર સકતા હૈ. કિંતુ કાલિદાસકૃત ઉત્તમ વર્ણનોં સે ભી ઉનકી રુચિ કા પતા લગાના મુશ્કિલ હૈ. ક્યોંકિ જિસ ઉત્તમતા સે કાલિદાસ ને નીતિ, ધર્મ તથા રાજનીતિ કે સિદ્ધાંતોં કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ, ઉસી ઉત્તમતા સે શૃંગારાદિ કા ભી વર્ણન કિયા હૈ. અતઃ ઇસ ઉપાય સે ભી કાલિદાસ કી વિશેષ રુચિ કિસ ઓર થી યહ જાનના કઠિન હૈ. ઇસકે ઉત્તર મેં ફિર કહા જા સકતા હૈ કિઃ–યદ્યપિ સભી વિષયોં કે ઉત્તમ વર્ણન કી ક્ષમતા રખને કે કારણ કાલિદાસ કે વિશેષ રુચિકર વિષય કા પતા લગાના કઠિન હૈ, પરંતુ યદિ બારીકી સે ઉનકે કાવ્યોં કા મનન કિયા જાવે તો ઉસકા આભાસ મિલ સકતા હૈ. આપ ભી, તર્ક કો સ્વીકાર કર ઉસકી પરીક્ષા કર કે દેખેં કિ ઇસસે સફલતા મિલતી હૈ યા નહીં.

કિ ધાર્મિકતા કા સંબંધ કર્તા કી બુદ્ધિ સે હૈ, વચન ઔર કાર્ય સે નહીં. ક્યોંકિ યે મન મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલે વિચાર કો પ્રકટ કરને કે કેવલ સાધનમાત્ર હૈં. અતએવ બુદ્ધિ કો હમેશા નિશ્ચલ, નિર્વિકાર, ધર્મયુક્ત ઔર અહિંસાત્મક રખને કી આવશ્યકતા ઇસ લિયે હૈ કિ કિસી ભી આચરણ સે ધર્મ કા સંબંધ ન છૂટને પાવે. યહ એક ઐસા સિદ્ધાંત હૈ જિસકા કોઈ અપવાદ નહીં હો સકતા.

ઇસ તરહ બુદ્ધિ કી અવસ્થા તો નિશ્ચિત હો ગઈ; પર વચન ઔર કાર્ય કે રૂપ ભી ક્યા સ્થાયી હો સકતે હૈં ? યથાર્થ મેં કઠિનાઈ યહીં ઉપસ્થિત હોતી હૈ, ક્યોંકિ ઇન દોનોં કા ઐસા કોઈ ભી રૂપ નિશ્ચિત નહીં કિયા જા સકતા જો હમેશાં સ્થિર ઔર નિશ્ચલ રખ્ખા જાય. ઇન દોનોં કે સંબંધ મેં કિસી એક નિશ્ચય પર પહુંચને કે પહેલે ધર્મબુદ્ધિ સે પ્રેરિત હો કર પરિસ્થિતિ કા વિચાર કર કે ઇષ્ટ પરિણામોં કી સિદ્ધિ જિન ઉપાયોં સે અધિક સે અધિક હો સકતી હો ઉન્હીં ઉપાયોં કા અવલંબન કરતે હુએ અપને વચન ઔર કાર્ય મેં યથોચિત પરિવર્તન કરના આવશ્યક હોગા.

ઇસ સિદ્ધાંત કા આશય યહ નિકલતા હૈ કિ ધર્મબુદ્ધિ સે પ્રેરિત હો કર અભીષ્ટ પરિણામ કો સિદ્ધ કરને કે લિયે યદિ પરિસ્થિતિ અસત્ય ભાષણ કરને કા ભી આગ્રહ કરે તો અસત્ય ભાષણ કરના હી ધર્મસંગત હોગા. ઇસી પ્રકાર યદિ પ્રસંગવશ નિષ્ઠુરતા કા વ્યવહાર કરના પડે તો વહી કરના એક ધર્મજ્ઞ મનુષ્ય કે લિયે ઉચિત હોગા. યદિ ધર્મસંગત ઉદ્દેશ કો સિદ્ધ કરને મેં ભયંકર હિંસાકારી કાર્ય મેં પ્રવૃત્ત હોને કી આવશ્યકતા દિખાઈ દે તો એક ધર્મપ્રાણ મનુષ્ય કો વહી શિરોધાર્ય હોના ચાહિયે; ઇતના હી નહીં, ઇસકે સિવા યહ ભી માનના હોગા કિ ઉપર્યુક્ત પ્રસંગોં પર વિપરીત આચરણ કરનેવાલા મનુષ્ય નીતિશાસ્ત્ર કી દૃષ્ટિ મેં પતિત ઔર નિંદ્ય સમઝા જાયગા. ઇસ નૈતિક સિદ્ધાંત કો ઉદાહરણોં દ્વારા સ્પષ્ટ ઔર સુબોધ કરને કી હમેં ઇચ્છા હો રહી હૈ, પરંતુ વિસ્તારભય સે હમ ઐસા નહીં કર સકતે. યહાં ઇતના કહ દેના પર્યાપ્ત હોગા કિ મહાભારત કે ધર્મયુદ્ધ મેં અર્જુન ઇસી બુદ્ધિ સે પ્રવૃત્ત હુએ થે.

અહિંસા કી ઇસ મીમાંસા કે બાદ અપને વિચારોં કો અધિક સ્પષ્ટ કરને કે લિયે ઉપર્યુક્ત લેખાંશ કા સારાંશ દે દેના યહાં અનુપયુક્ત ન હોગા—

(૧) હિંદુ-સભ્યતા આક્રમણકારી સ્વભાવોં કા સત્કાર ઉત્પન્ન નહીં કરતી. ક્યોંકિ અહિંસા-ધર્મ કા સ્થાન હિંદુ-ધર્મ-શાસ્ત્રોં મેં બહુત ઊંચા હૈ. અતએવ ઇસ સમાજ કે લિયે અહિંસા-ધર્મ કી શિક્ષા ન તો કોઈ નઈ બાત હૈ ન ઉસકી આવશ્યકતા હી હૈ.

તથા સચ્ચરિત્ર મહાત્મા થે. કાલિદાસ મેં યે ગુણ નહીં પાયે જાતે. તુલસીદાસ મહાકવિ હોને કે સાથ હી સાથ મહાત્મા ભી થે, કિંતુ કાલિદાસ કેવલ મહાકવિ થે.

(હિંદી "સમાલોચક"ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી.ચોધરી રાજેંદ્ર સિંહ)

૪૧–उपयोगी अखतरा

ચાર શેર ઉના પાણીમાં એક મોટો ચમચો કેરોસીન તેલ નાખી [illegible] તે પાણીથી બારી-બારણાં તથા [illegible] ધોવાથી તે બરાબર સાફ અને તેજદાર થાય છે.

× × ×

[illegible] નાખતાં તે [illegible] તો જાણવું કે [illegible] તો જાણવું કે [illegible]

× × ×

[illegible] તો જાણવું કે, [illegible] તો જાણવું કે [illegible]

+ + + +

[illegible]

× × × ×

[illegible]

× × × ×

[illegible]

કટિબદ્ધ હો જાના ઉચિત હી નહીં હૈ, વરન્ ઇસકે વિપરીત આચરણ કરનેવાલા મનુષ્ય નીતિશાસ્ત્ર કી દૃષ્ટિ મેં પતિત માના જાતા હૈ પરિસ્થિતિ કી જાંચ કરના બુદ્ધિ કે અધીન હૈ.

અહિંસાસંબંધી પ્રચલિત વિચાર તથા તત્સંબંધી ભ્રમ

હમને પહલે જો કુછ કહા હૈ ઉસકા મર્મ યહ હોતા હૈ કિ અપને વ્યવહારોં મેં મન, વાણી ઔર કાર્ય મેં એકવાક્યતા સ્થિર કર લેના મનુષ્યસમાજ યા કિસી મનુષ્યજાતિ કે લિયે કેવલ અસંભવ હી નહીં પરંતુ ધર્મવિરુદ્ધ ઔર અકલ્યાણકારી ભી હોગા. ઐસી જાતિ ઇસ સૃષ્ટિ મેં ક્ષણભર ભી અપના અસ્તિત્વ કાયમ નહીં રખ સકતી. ઇસી લિયે સમાજશાસ્ત્ર તથા શાસનશાસ્ત્ર કી મનુષ્ય કો સદૈવ આવશ્યકતા રહતી આઇ હૈ ઔર રહેગી. કોરે કટ્ટર આદર્શવાદ સે સંસાર કે વ્યવહાર નહીં ચલ સકતે. પરંતુ ખેદ કા વિષય હૈ કિ હિંદૂ-ધર્મશાસ્ત્રોં મેં માનવધર્મસંબંધી તર્કસિદ્ધ ઔર વિસ્તૃત વિવેચન રહતે હુએ હિંદૂસમાજ મેં હી ધર્મસંબંધી અશાસ્ત્રસંમત વિચાર પ્રચલિત હો રહે હૈં. અહિંસા કો હી લીજિયે. કિસી મનુષ્ય કે પ્રતિ ચાહે વહ નીચ સે ભી નીચ ઔર દુરાત્મા ક્યોં ન હો, કઠોર શબ્દોં કા ઉપયોગ કરના ભયંકર હિંસા કા વ્યવહાર આજકલ માના જાતા હૈ. ઠીક, પરંતુ એક જીતી-જાગતી સંસ્થા કો નષ્ટ કર દેને મેં લોગોં કો હિંસા કી જરા ભી ગંધ નહીં આતી. યદિ કિસી જીવ કો કષ્ટ પહુંચાના નિંદ્ય એવં હિંસાયુક્ત વ્યવહાર હો સકતા હૈ તો વહી બાત એક જીતી-જાગતી સંસ્થા કે સંબંધ મેં ભી કહી જા સકતી હૈ. ક્યોંકિ ઇન દોનોં મેં હમેં કોઇ ભેદ નહીં દિખાઈ દેતા. દોનોં મેં ચૈતન્યતા હૈ, દોનોં કે શરીર હૈં, દોનો મેં પ્રાણોં કા અસ્તિત્વ હૈ. દોનોં કે જીવન લક્ષ્ય ઔર આદર્શ હુઆ કરતે હૈં. મનુષ્યસમાજ કે લિયે દોનોં એકસમાન હિતકર હૈં.

હમારી રાય મેં એક સંગઠિત સંસ્થા કો નષ્ટ કર દેના ભી હિંસા કા વ્યવહાર હૈ; પર હમારા યહ ભી મત હૈ કિ લોકકલ્યાણ કે લિયે કી ગઈ ઇસ તરહ કી હિંસા સર્વથા શાસ્ત્રસંમત ઔર ઉચિત હી હૈ.

જો લોગ વર્તમાન પરિસ્થિતિ મેં અહિંસા કો ઉપયુક્ત સમઝતે હૈં ઉનસે હમારા મતભેદ નહીં હૈ. હમ ઉસ બઢતી હુઇ ધારણા કે વિરોધી હૈં, જો અહિંસા કો એક સર્વગ્રાહી સિદ્ધાંત કા રૂપ દે રહી હૈ.

વિશ્વકર્તા કી કૃતિ કો હી દેખિયે. વહ પ્રલય કા બડા પ્રેમી હૈ. ઉસકી રચના ઔર સંહાર કી ક્રિયા નિયમિત રૂપ સે જારી હૈ. સૃષ્ટિ કે કાર્યસંપાદન કે લિયે દોનોં કી આવશ્યકતા હૈ દોનો કા એક હી મહત્ત્વ હૈ, દોનો શાસ્ત્રસંમત હૈં; પરંતુ ધર્મયુક્ત વિવેક કી સહાયતા ચાહિયે.

("સરસ્વતી"ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રીરામદયાલ તિવારી)

કિયા હૈ. ઇસી તરહ કી એક સમિતિ ને એક સાલ મેં ૧૯૦ મૃતકોં કો પુનર્જીવિત કિયા. હમબ્યૂર સભા ને ૫ વર્ષ મેં ૧૦૭ જનોં કી જીવિત સમાધિ સે રક્ષા કી હૈ. હમ લોગોં કે દેશ મેં ભી અનેકોં વ્યક્તિયોં ને સ્વચક્ષુ સે દેખા હોંગા કિ ચિતા મેં આગ લગા દેને કે બાદ મુર્દા ઉઠ બૈઠા હૈ. બહુત જગહ વે જીવિત ભી હો ગયે હૈં. યહાં ઔર કોઇ બાત નહીં: અવશ્ય જીસે હમને મરા માન લિયા થા ઉસમેં જીવન શેષ થા. યદ્યપિ યહ સત્ય હૈ કિ કભી કભી હમારે મુસલમાન ભાઈ મુર્દે કો દો–એક દિન તક રખે રહતે હૈં, કિંતુ વે લોગ લાશ કા ઐસે ભાવ સે દલન મર્દન કરતે હૈં કિ યદિ કિંચિત્ પ્રાણવાયુ યદિ શેષ હો તો વહ ઇસ ઉત્પીડન સે ભાગ જાતા હૈ. ન્યૂયાર્ક કે એક પ્રસિદ્ધ ચિકિત્સક ને દુઃખ સે પ્રકાશિત કિયા હૈ કિ મૈં એક લાશ કી પરીક્ષા કરતા થા, કિંતુ વહ શબ નહીં થી બલ્કિ ઉસમેં પ્રાણ થા. ઇસ લિયે આપને અત્યંત માનસિક યંત્રણા ભોગ કિયા થા. અધ્યાપક રોચિન્ડ કા કથન હૈ કિ ઉન્હોંને અનેકો નિર્જીવોં કી રક્ષા કી હૈ. એક ઘટના કા આપને ઇસ તરહ ઉલ્લેખ કિયા હૈ:–એક મૃતક બાલક કી લાશ ટેબુલ પર પરીક્ષા કરને કે લિયે રક્ખી ગયી; કિંતુ આપને લડકે કી પરીક્ષા કર કે બતલાયા કિ યહ મરા નહીં, પ્રત્યુત જીવિત હૈ. આપકે સહાયકોં ને ઇસે મજાક મેં ટાલ દેના ચાહા, કિન્તુ મહાશય રોચિન્ડ સહકારિયોં કે કથન પર કુછ ભી ધ્યાન ન દે વિશ્વાસ પર નિર્ભર હો કર આપને સંજીવની પ્રક્રિયાયોં દ્વારા ઉસ બાલક મેં પ્રાણ સંચાર કિયા, જિસે દેખ કર આપકે સહાયક લજ્જિત ઔર સ્તંભિત હુએ.

ફ્રાંસ કે એક ડાકટર ને ઇસી તરહ કી એક મર્માંતક દુર્ઘટના કા ઇસ પ્રકાર ઉલ્લેખ કિયા હૈ. પાચ સાલ બીત ચૂકી, મૈં એક પરીક્ષા કે લિયે તયાર હો ગયા. રાત મેં એક પરીક્ષાગાર મેં એક બત્તી લે કર ઘુસા. પેટ કે એક યંત્રવિશેષ કો દેખને કી મેરી ઇચ્છા થી. જા કર દેખા તો પગલી કી લાશ ટેબુલ પર રખી [illegible] એક દિન પહલે પગલી કે મરને કે [illegible] નિશ્ચય કર કે પરીક્ષાગાર [illegible] ઉસકી લાશ [illegible] મૈં એક સંગમર્મર કી મેજ પર [illegible] ગયા [illegible] અપને [illegible] ઉસકી છાતીપર રખ કર [illegible] પેટ પર [illegible] ચીર [illegible] બાત સુના, પગલી જોર [illegible] ચિલ્લા [illegible] બાલોં કો [illegible] લાશ [illegible] પગલી ને [illegible] લિયે! [illegible]

કહીં નૌકરિયોં ઔર પદવિયોં કે મોહજાલ સે ભી વહાં કી અધિકતર જનતા આચ્છન્ન હૈ, ઐસા કહને મેં મુઝે સંકોચ નહીં હોતા. ઇસ પ્રકાર સોયે હુએ દેશ કો જગાના કિતના કઠિન કામ હૈ, યહ કોઈ ભુક્તભોગી ઔર અનુભવી હી સમઝ સકતા હૈ. પુંગી ઉત્તમાવિજય કે જીવન કા યહી લક્ષ્ય થા. અપને દેશવાસિયોં કે અંધકારપૂર્ણ હૃદયોં મેં પ્રકાશ ફૈલાને કે લિયે હી વે ઉત્પન્ન હુએ થે ઔર અંત મેં પ્રકાશપુંજસ્વરૂપ અપને પ્રાણોં કો ઉન્હીં કે લિયે ઉન્હોંને ઉત્સર્ગ ભી કર દિયા.

હિંદુસ્થાન કે સાધુ-સંન્યાસિયોં કી તરહ બર્મા મેં પુંગી યા ફુંગી ભી બૌદ્ધ સંન્યાસિયોં કા એક ફિરકા હૈ. પર વહાં કે પુંગી સંપ્રદાય કે સંન્યાસી ભારતીય સંન્યાસિયોં કી તરહ પરમુખ દ્રલાકાર કરકે હી નિશ્ચિંત હો જાનેવાલે ઔર અકર્મણ્ય નહીં હોતે. યે બડે હી કર્મઠ હોતે હૈં. આજ બર્મા મેં ૬૫ ફી સદી આદમી ઐસે હૈં, જો અપની દેશી ભાષા મેં પઢે-લિખે હૈં. યહ ઇન્હીં પુંગી-સંપ્રદાયવાલોં કી હી કૃપા હૈ, જો ઇતને આદમી અપની માતૃભાષા સે પરિચિત ઔર શિક્ષિત હૈં. યે પુંગીલોગ ભિન્ન-ભિન્ન મઠોં યા આશ્રમોં મેં રહતે હૈં. ત્યાગી હોને કે સાથ-હી-સાથ યે દેશવાસિયોં કે હિત ઔર કલ્યાણ કી ચિંતા સે વિમુખ નહીં હોતે. પરંતુ વે પુંગીલોગ ભી પહલે રાજનીતિ મેં કિસી પ્રકાર ભાગ નહીં લેતે થે. ભિક્ષુ ઉત્તમાવિજય કી પ્રેરણા સે પહલે-પહલે ઇન પુંગી સંન્યાસિયોં મેં સે એક દલ ને રાજનીતિ મેં ભાગ લેના શુરૂ કિયા થા ઔર આજ યહી દલ ઇતના બલવાન એવં વ્યાપક હો રહા હૈ, કિ બર્મા કે નિવાસિયોં મેં ક્યા સામાજિક ઔર ક્યા રાજનીતિક સભી મામલોં મેં પ્રમુખ ભાગ લેતા હૈ. યહ દલ વહાં આજ જાગૃતિ કી નયી ધારા બહા રહા હૈ. ઇસીસે પુંગી વિજય કી અપૂર્વ યોગ્યતા કા બહુત-કુછ અનુમાન કિયા જા સકતા હૈ.

પુંગીવિજય કા જન્મ સન્ ૧૮૮૯ ઇ. મેં ઉત્તરી બર્મા કે અમાદંમ નગર મેં હુઆ થા. માંડલે, પેકવાદ, પીનઃમાના આદિ સ્થાનોં મેં ઇન્હેં પ્રારંભિક શિક્ષા મિલી થી. ઇનકે પ્રધાન ગુરુ ઉ[illegible] થે ઔર ઉનકી શિક્ષા-દીક્ષા કા પ્રભાવ ઇનપર બહુત અધિક પડા થા. [illegible] કે સમય ઇનકી અવસ્થા ૪૦ વર્ષ કી થી. [illegible] ને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને મેં [illegible] થા ઔર [illegible] દર્શન ઔર સમાજ કા [illegible] કિયા [illegible]

[illegible]

[illegible]

વે છોડે ગયે; પરંતુ શીઘ્ર હી ફિર ન્યાનગાંવ ઔર ત્સૌંઆ મેં ભાષણ દેને કે લિયે વે ૧૨૪ ધારા કે અનુસાર ગિરફ્તાર કિયે ગયે. વે દોનોં હી ભાષણ રાજદ્રોહાત્મક કરાર દિયે ગયે. ઇસ બાર ઉન્હેં ૨૧ મહીને કી કડી કૈદ કી સજા દી ગયી. સન્ ૧૯૨૭ કે મઈ મહીને કી ૩૧ તારીખ કો વે ફિર રંગુન કી જેલ મેં ઠૂંસે ગયે.

જેલ કે કષ્ટોં કો સહને કે લિયે ઉત્તમાવિજય હર તરહ તૈયાર થે; પર જેલ મેં ઉનકી દો માંગેં થીં ઔર વે બિના કિસી દિક્કત કે પૂરી કી જા સકતી થી. એક માંગ યહ થી, કિ જેલ મેં ઉન્હેં ગેરુઆ-વસ્ત્ર મિલના ચાહિયે; ઔર દૂસરી માંગ થી ધાર્મિક વિશ્વાસ કે અનુસાર મહીને મેં દો દિન ઉપવાસ કા મૌકા દિયા જાયે તથા રાજનીતિક બંદિયોં કે સાથ કિસી પ્રકાર કા દુર્વ્યવહાર નહીં કિયા જાયે.

ઉનકી માગોં કા પૂર્ણ હોના, તો દૂર રહા; ઉનકે સાથ ઐસા વ્યવહાર કિયા ગયા, જૈસા કિસી સભ્ય દેશ મેં નહીં હોતા. પુંગી વિજય ને અનશન કરના શુરૂ કર દિયા; પર સરકાર ભલા ઉનકી માંગોં પર ધ્યાન દેને કી કોઈ આવશ્યકતા ક્યોં સમઝને લગી ? બલ્કિ અધિકારિયોં ને જબર્દસ્તી નાક-મુંહ મેં નલ ઠૂંસ કર ખિલાને કી ચેષ્ટા કી. ઇસકા પરિણામ યહ હુઆ, કિ વે ૪૦ દિનોં તક મુર્દે કી તરહ પડે રહ ગયે-બોલતી બંદ હો ગયી. નવમ્બર મેં ઉન્હેં પાગલખાને મેં ભેજા ગયા; ઇસકી જાંચ કરને કે લિયે, કિ કૈદી કહીં પાગલ તો નહીં હો ગયા હૈ ? ધન્ય હૈ ઇસ સમઝ ઔર સૂઝ-બૂઝ કો ! કહાં તો વે બિના ખાયે મર રહે થે ઔર કહાં જાંચ હોને લગી ઇસ બાત કી, કિ કહીં દિમાગ તો નહીં બિગડ ગયા હૈ ? પાગલખાને મેં લા કર ભી ઉનપર ઘોર પાશવિક અત્યાચાર કિયે ગયે. હાથ-પૈર બાંધ કર ગાલોં મેં ચપત ઔર ઘુંસે જડે ગયે, છાતીપર લાત મારી ગયી; મગર યહ સાબિત નહીં હુઆ, કિ કૈદી પાગલ હૈ. વે ફિર રંગુન જેલ મેં ભેજ દિયે ગયે ઔર વહાં સે ઉન્હેં બંગાલ કે મેદિનીપુર કી જેલ મેં ભેજા ગયા. બંગાલ-સરકાર ને પુંગી કી પોશાક પહનને કી અનુમતિ દે દી ઔર ઉનકે સાથ વિશેષ કૈદીકાસા વ્યવહાર કરને કી આજ્ઞા દી. અબ પુંગી ને અન્ન ગ્રહણ કિયા. મિયાદ પૂરી હોને પર સન્ ૧૯૨૯ ઈ૦ કી ૨૮ વીં ફરવરી કો ઉન્હેં રંગુન પહુંચા કર છોડ દિયા ગયા. ઇસકે ૧૫ દિન બાદ યાની ૧૫ વીં માર્ચ કો પિયાવઆવ મેં એક ભાષણ દેને કે લિયે વે પુન: ગિરફ્તાર કિયે ગયે યહ ભાષણ ભી રાજદ્રોહાત્મક બતાયા ગયા. ૧૨૪ ધારા લગાયી ગયી ઔર ન્યાય કા નાટક દિખા કર ઉન્હેં ઇસ બાર ૬ વર્ષ કે લિયે કઠોર કારાવાસ કા દંડ દિયા ગયા.

૪૮—कालिदास और तुलसीदास

પરિચય

કવિ કે ચરિત્ર તથા ઉનકે કાવ્ય મેં ઘનિષ્ઠ સંબંધ હૈ. જગત કે ઉપદેશ કે લિયે કાવ્યરચના કરનેવાલે કવિ કા ચરિત્ર બહુત ઉચ્ચ હોના ચાહિયે. તભી વહ સંસારહિતકારી કાવ્યરચના કર સકતા હૈ. કવિયોં કે વિષય મેં ગોસાંઈજી કા યહ વાક્ય સત્ય હૈ કિ
"પર ઉપદેશ કુશલ બહુ તેરે, જે આચરહિં તે નર ન ઘનેરે."

"પર-ઉપદેશ-કુશલ" કવિ કા સમાજ પર ઉતના પ્રભાવ નહીં પડતા જિતના કિ ઉસ ઉપદેશ કો અપને જીવન મેં ચરિતાર્થ કરનેવાલે કવિ કા પડતા હૈ. કાવ્ય પઢતે સમય લોગ કવિ કે ચરિત્ર પર ભી વિશેષ ધ્યાન રખતે હૈં.

અગસ્ત ૧૯૧૨ કી 'સરસ્વતી' કે એક લેખ મેં યહ બતલાયા ગયા હૈ કિ અધિકાંશ કવિગણ વિલાસ તથા આમોદ-પ્રમોદપ્રિય હોતે હૈં. લેખક મહાશય ને બતલાયા હૈ કિ વિલાસિતા ઔર કવિતા મેં ઘનિષ્ઠ સંબંધ હોતા હૈ. જો કવિગણ કવિતા કો કેવલ સુખ-વાસનાઓં કા સાધન સમઝ લેતે હૈં ઉનકે દુશ્ચરિત્ર હોને મેં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં; કિંતુ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ્ય રખનેવાલે જગત-હિતૈષી કવિગણોં સે વિલાસિતા ઔર કુચરિત્રતા ઉતની હી દૂર હૈ જિતના કિ સૂર્ય સે અંધકાર.

આજ હમેં અપને આલોચ્ય કવિયોં પર દૃષ્ટિ ડાલના હૈ. ગોસાંઈ તુલસીદાસજી કા જૈસા ઉચ્ચ ચરિત્ર, ભક્તિમય જીવન તથા ઋષિતુલ્ય આચરણ થા વહ ઇતના પ્રસિદ્ધ હૈ કિ ઉસે પ્રમાણિત કરને કી કોઈ આવશ્યકતા નહીં. યહ વાક્ય બિલકુલ સત્ય હૈ કિ "કાવ્ય હી કવિ કા જીવન હૈ." કાવ્ય મેં કવિ કા ચરિત્ર જગહ-જગહ પર પ્રતિબિંબિત હોતા હૈ.

જો કવિ અપના ધ્યાન ભાવ પર ન રખ કર કેવલ ભાષા પર રખતે હૈં વે ચાહે દુશ્ચરિત્ર હોં, કિંતુ જિનકા ઉદ્દેશ્ય કવિતા કે કે દ્વારા કિસી ઉચ્ચ આદર્શ કી સ્થાપના કરના હૈ ઔર જિન્હેં આદર્શ સમાજ કી સૃષ્ટિ કરના હૈ વે કભી દુશ્ચરિત્ર નહીં હો સકતે. ક્યોંકિ ઉનકા ઉદ્દેશ્ય કેવલ બસ "ઉપદેશકુશલતા" સે સિદ્ધ ન હોગા. ઉન્હેં ઉસી પ્રકાર આચરણ કરના પડેગા, તભી લોગ ઉનકા અનુકરણ કરેંગે

ઉક્ત લેખ કે લેખક મહાશય કા મત હૈ કિ "કવિ મેં પ્રતિભા કી અધિકતા રહતી હૈ; ઔર પ્રતિભાશાલિયોં મેં વિચાર-

આવે તોજ; નહિ તો ફાયદો થવાને બદલે ઉલટા દાંતના અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે જે ટુથબ્રશ બાવળના દાતણની માફક રોજ રોજ નવું નથી વાપરી શકાતું, એટલે એક વખત બ્રશથી દાંત સાફ કર્યા પછી ફરી પાછું એવું એજ વપરાય છે અને તે દરમિયાન તેમાં કેટલાંક જંતુઓ પેદા થાય છે, એવું જંતુવાળું બ્રશ દાંતને લગાડવાથી આસ્તે આસ્તે મોઢામાં તેનો ચેપ લાગે છે અને પાયેરિયા વગેરે દાંતના વ્યાધિઓ કરે છે. તપાસ કરતાં જણાયું છે કે, એક પણ ટુથબ્રશ એવું નથી કે જે જંતુઓથી મુક્ત હોય. એ વિષે ડૉક્ટર ડોનોવન "લેન્સેટ" નામના વૈદ્યક માસિકમાં જણાવે છે કે "ઘણી જૂદી જૂદી જંતુપરીક્ષા કરી જોવાથી મને ખાત્રી થઇ છે કે, દરેકે દરેક ટુથબ્રશ–મારૂં બ્રશ સુદ્ધાં–જંતુથી મુક્ત નથી". મતલબ કે, દરેકમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પણ જંતુઓ હોય છે; માટે દરેક બ્રશ વાપરતી વખતે તેની ખાસ સાવચેતી રાખવી જોઇએ. બ્રશ વાપર્યા પછી તેને જંતુનાશક દવાના પ્રવાહીમાં રાખી મૂકવું જોઇએ.

ટુથબ્રશ વાપરતાં રાખવી જોઇતી સાવચેતી

ઉપર કહ્યા મુજબ દરેક વખતે બ્રશ વાપર્યા પછી જંતુનાશક દવાના પ્રવાહીમાં બ્રશને રાખી મૂકવું જોઇએ. આથી તેમાં જંતુ થવા પામતાં નથી; અને થયાં હોય તો તે દવાના સંયોગથી નાશ પામે છે. આને માટે ૧૨૦ ના પ્રમાણવાળું કાર્બોલિક એસિડનું પ્રવાહી સારૂં છે. આનાથી બધાં જંતુઓ નાશ પામે છે. આ પ્રવાહી પણ બનતાં સુધી નવું બનાવવું. આટલું આટલું કરવા છતાં પણ કેટલાક ડૉક્ટરોના મત પ્રમાણે બ્રશમાંથી એક વાર થયેલા જંતુઓ સંપૂર્ણ નાશ પામતા નથી. તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક ડૉક્ટર કહે છે કે:—

"જો કે બ્રશને જંતુનાશક બનાવવા માટે આપણી પાસે ઘણા ઉપાયો છે; છતાં મારા અનુભવ પ્રમાણે મને જણાયું છે કે, આખા ઔષધશાસ્ત્રમાંથી કોઈ પણ જંતુનાશક દવાથી આવા જંતુવાળા થયેલા બ્રશમાંથી જંતુ નાશ કરવા તદ્દન અશક્ય છે."

આ પરથી એમ સમજી શકાય છે કે, ટુથબ્રશમાં ફાયદા કરતા ગેરફાયદા થવા વિશેષ સંભવ છે; માટે જેમ બને તેમ કાળજી-પૂર્વક અને સંપૂર્ણ જંતુનાશ કર્યા પછીજ તેને વાપરવું. બનતાં સુધી ઓછું વપરાય તેમ સારૂં, પરંતુ તે બનવું તો ચાલુ જમાનામાં કઠિન છે. તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક ડૉક્ટર કહે છે કે:—

"બાવળનાં દાતણથી ભલે થોડો ફાયદો થાય, પણ ટુથબ્રશની માફક ગેરફાયદો તો નથી થતો એ વાત તો નિર્વિવાદ છે. દાતણ હમેશાં તાજું નવું મળે છે. એટલે એમાં જંતુભય બિલકુલ રહેતો

ઉન્હોંને નિર્ધનતા કે કારણ હી અપને સમકાલીન રાજાઓં કા આશ્રય લિયા થા. દિસંબર ૧૯૨૦ કી 'સરસ્વતી' મેં શ્રીયુત બક્ષીજી એક લેખ મેં યહ સિદ્ધાંત નિકાલતે હૈં કિ મેઘદૂત કી રચના ધનસંગ્રહ કે લિયે કી ગયી થી ઔર ઇન્હીં કે આશ્રય મેં કાલિદાસ રહતે થે; પર તુલસીદાસ ને નિર્ધન હોતે હુએ ભી કિસી રાજા યા બાદશાહ કા આશ્રય લેના અપને આત્મગૌરવ ઔર અનન્ય ભક્તિપક્ષ કે પ્રતિકૂલ સમઝા થા. ભારતસમ્રાટ અકબર કો ઉન્હોંને યહ ઉત્તર દિયા થા:—

નહિં કે પ્રભુ કો જનિ ઔર ભજૈં, ધિક હૈ રસના ઉસ લબ્બર કી;
રુચિ કે થુનિયા દુનિયાં કો ભજૈં, સિર બાંધિત મૌર આડમ્બર કી.
તુલસી જુ કહૈં રઘુનાયક મેં, નહિં શંકહુ માનત જબ્બર કી;
જિનકો હરિ કી પરિતીત નહીં, સો કરે મિલિ આસ અકબ્બર કી.

ભોજ તથા કાલિદાસ સંબંધી કઈ પ્રચલિત કથાઓં સે ઐસા માન હોતા હૈ કિ કાલિદાસ પહિલે બિલકુલ મૂર્ખ થે; પર યહ નિષ્કર્ષ ઉનકે ગ્રંથોં સે કદાપિ નહીં નિકલતા, પ્રત્યુત ઇતને વિદ્વત્તા-પૂર્ણ ગ્રંથોં કે રચયિતા કે બજ્ર મૂર્ખ હોને કી પ્રતીતિ નહીં હોતી. ચહે કાલિદાસ આરંભ સે અપઢ ભલે હી રહે હોં, કિંતુ જિસ સમય ઉન્હોંને ગ્રંથરચના કી થી ઉસ સમય વે અવશ્ય હી પ્રચંડ વિદ્વાન હો ગયે થે. બાલપન હી સે તુલસીદાસ કે વિદ્યાવ્યસની હોને કે પ્રમાણ મિલતે હૈં. વિદ્યા-વ્યસન કે સાથ ભક્તિ કા અંકુર ભી ગુસાંઈજી કે હૃદય મેં જમ ચૂકા થા. વિદ્વાન લોગોં કી ધારણા હૈ કિ કાલિદાસ વિલાસપ્રિય તથા આમોદપ્રમોદરત થે. બાબૂ પદુમલાલ પુન્નાલાલ બક્ષીજી ને લિખા હૈ કિ "કાલિદાસ કા અધિકાંશ સમય સુખ મેં વ્યતીત હુઆ." શ્રીયુત યોગિ-રાજ અરવિંદ ઘોષ ભી લિખતે હૈં—"ઉન્હેં આમોદપ્રમોદ મેં રહના અધિક પસંદ થા" સાધારણતઃ કવિગણ વિલાસપ્રિય કહે જાતે હૈં, ઔર ફિર કાલિદાસ રાજાઓં કી સંગતિ મેં થે હી, અતઃ ઉનકા વિલાસપ્રિય હોના કોઈ આશ્ચર્યજનક નહીં. અનેક પ્રચ-લિત કથાઓં કે આધાર પર તથા [illegible]

[illegible]

કાલિદાસને શીઘ્ર યુદ્ધકા વર્ણન કરને સમય ભી શૃંગારપૂર્ણ
યેં દી હૈં, પ્રકૃતિ વર્ણન કે સમય ભી કાલિદાસ રસિક ઉપ-
રેને મેં નહીં ચૂકે, ઉન્હોંને રીત હો કર ભી શંકરપાર્વતી
ગારવર્ણન કિયા હૈ. ઇન સબ પ્રમાણોં સે કાલિદાસ કી ભી
રપ્રિયતા ઔર રસિક રુચિ કા સ્પષ્ટ પ્રમાણ મિલતા હૈ.
ઇસસે યહ સિદ્ધાન્ત નહીં હોતા કિ કાલિદાસ દુશ્ચરિત્ર થી
હોં, યહ અવશ્ય હૈ કિ ચરિત્ર કી મહત્તા, આત્મા કી ઉચ્ચતા તથા
ત કી પૂર્ણતા મેં કાલિદાસ તુલસીદાસ કે આસનકી બરાબરી
નહીં પહુંચ સકતે; તથાપિ હમ ઉન્હેં દુશ્ચરિત્ર કહને કા કોઈ
ણ નહીં દેખતે. પ્રત્યુત વે ઉચ્ચતમ આદર્શોં કા ચિત્ર ચિત્રિત
ને કે કારણ હમારે સર્વથા શ્રદ્ધા ઔર આદર કે પાત્ર હૈં.

વિદ્વત્તા-વ્યક્તિત્વ કા પ્રભાવ

ઐસે ગ્રંથોં મેં પરલોક સંબંધી વિષયોં કે સંગ્રહ સે યહ
ષ્ટ હો જાતા હૈ કિ યે દોનોં હી પ્રકાંડ વિદ્વાન થે. કાલિદાસ કો
યોતિષ, ભૂગોલ તથા શિલ્પ કા જ્ઞાન તુલસીદાસ કી અપેક્ષા
ધિક થા. કાલિદાસ કા પ્રધાન વિષય થા રાજનીતિ ઔર તુલસી-
સ કા મનોનીત ક્ષેત્ર થા ધર્મનીતિ. તુલસીદાસ કે સમાન
ાલિદાસ કો ભી વેદાંત ઔર સાંખ્ય કી ઓર રુચિ થી. દોનોં
વિ વેદ, ઉપનિષદ, પુરાણ તથા પટ્શાસ્ત્રોં કે જ્ઞાતા થે. કવિ કાલિદાસ
ાજનીતિશાસ્ત્ર કે તથા તુલસીદાસ ધર્મશાસ્ત્ર કે અપૂર્વ પંડિત થે.
ાલિદાસ કો ભારતવર્ષ કે ભૂગોલ કા જિતના અચ્છા જ્ઞાન થા
સસે પ્રકટ હો જાતા હૈ કિ ઉન્હોંને ખૂબ ભ્રમણ કિયા થા.
અપને ગ્રંથોં મેં વે ભારતીય સમુદ્ર, વિંધ્યાગિરિ, માલવા, હિમા-
લય આદિ સ્થાનોં કા જૈસા સજીવ વર્ણન કરતે હૈં વૈસા વર્ણન
કરના ઉન સ્થાનોં કે પ્રત્યક્ષ દેખે બિના અસંભવ હૈ.

પ્રકૃતિપ્રેમ—મહાકવિ કાલિદાસ કે પ્રાકૃતિક વર્ણનોં સે ઉનકે
પ્રકૃતિપ્રેમ કા પરિચય મિલતા હૈ. ઉનકા પ્રાકૃતિક દૃશ્યોં સે પ્રેમ
તથા પ્રાકૃતિક નિરીક્ષણ તુલસીદાસ સે બહુત ચઢા બઢા થા. કાલિ-
દાસ ને પ્રકૃતિ કી શાલા હી મેં અધ્યયન કિયા થા.

અબ કાલિદાસ કે ગુણોં કી ઓર આઇયે. ઇતને વિદ્વાન્ હોને
પર ભી ઉન્હેં અભિમાન લેશમાત્ર ભી ન થા નમ્રતા કો હી પ્રેમ
કા ભૂષણ સમઝતે થે તુલસીદાસજી કી નમ્રતા ઔર નિરભિ-
માનતા સભી જાનતે હૈં.

સંક્ષેપ મેં તુલસીદાસ પરમ ભાગવત, રામાનુરાગી, વિશ્વપ્રેમી,
સમદૃષ્ટિયુક્ત, વિરાગમય, સંસારત્યાગી, નિરભિમાન, જિતેંદ્રિય

૫૪-અરીઠાં અને તેના ઉપયોગ

આપણા ભારતવર્ષમાં અરીઠાંનાં બે પ્રકારનાં ઝાડ જોવામાં આવે છે. એકને સેપિન્ડસ મ્યૂકોરોસ્સી અને બીજાને સેપિન્ડસ લૌરી ફોલિયસ કહે છે. પહેલા પ્રકારનાં ઝાડ બંગાળાથી તે ચિનાબની ઘાટી સુધી થતાં દેખાય છે. ઘણે ભાગે તેમને ઉછેરવામાં આવે છે, પરંતુ ક્યાંક ક્યાંક તે આપોઆપ પણ ઉગે છે. બીજા પ્રકારનાં ઝાડ બંગાળ, મધ્યપ્રદેશ, રાજપૂતાના, મુંબઇ, દક્ષિણ અને લંકામાં જોવામાં આવે છે. પહેલા પ્રકારનાં ફળ જાન્યુઆરીમાં અને બીજા પ્રકારનાં ફળ માર્ચમાં ઉતારવા લાયક થાય છે.

અરીઠાંને આપણે કુદરતી સાબુ કહી શકીએ. સાચું કહીએ તો તો તે સાબુ કરતાં કેટલેય દરજ્જે સારાં છે. રંગરેજો જાણે છે કે, અરીઠાંથી ધોયેલા કપડાને રંગ સારો ચઢે છે. કાશ્મીરમાં શાલો બનાવનારા યૂરોપીયનો સાબુનો ભૂલેચૂકે પણ ઉપયોગ કરતા નથી. સારા સારા ધોબીઓ પણ ઉંચાં રેશમી કપડાં ધોવામાં અરીઠાંનોજ ઉપયોગ કરે છે. સોનીઓ ખુલ્લી હવામાં રહેવાથી કાળાં પડી ગયેલાં ચાંદીનાં વાસણો અથવા જવાહીરોને અરીઠાંથીજ સાફ કરે છે.

દવાઓમાં અરીઠાંનો ઉપયોગઃ—વૈદ્ય તથા હકીમો પણ અરીઠાંનો દવાઓમાં ઉપયોગ કરે છે. ફોલ્લા-ગુમડાં માટેના મલમોમાં તે વપરાય છે. ખાવાથી તે મસ્તકનાં દર્દને મટાડી દે છે અને કફને ઢીલો પાડીને કાઢી નાખે છે. હરિતરોગ(કલોરોસીઝ)માં તથા અપસ્મારમાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે.

મધમાખો અને માછલીનાં વેરીઃ—સ્ટોરીએ ઇ.સ. ૧૮૯૦ માં ઉદેપુરમાં એ શોધ કરી છે કે, અરીઠાંનાં ફૂલનું મધ મધમાખો ઉપર બહુ ઝેરી અસર કરે છે. એજ પ્રમાણે અરીઠાંની ભૂકી પાણીમાં નાખવામાં આવે તો તેમાં રહેનારી માછલીઓ મરી જાય છે.

અરીઠાંનો અદ્દભુત ઉપયોગઃ—ઇલાયચી તોડયા પછી તાપમાં સૂકવવામાં આવે છે, અને એજ લીલી ઇલાયચી કહેવાય છે; પરંતુ ચોમાસામાં જ્યારે તડકો નથી હોતો ત્યારે ઇલાયચીને અગ્નિ ઉપર સૂકવે છે. અને આથી કરીને તેનો રંગ ઝાંખો પડી જાય છે. એ રંગને સારો કરવા માટે ઇલાયચીને અરીઠાંથી ધુવે છે અથવા તો ગંધક સળગાવીને તેની ધૂણીનો ઉપયોગ કરે છે. સાંભળ્યું છે કે અરીઠાંના ઉપયોગથી તેનો રંગ તો સુધરે છેજ, પરંતુ સ્વાદ પણ સારો થાય છે.

વાળ સાફ કરવામાં અરીઠાંનો ઉપયોગઃ—માથાની સફાઈ માટે અરીઠાંથી વધારે સારો બીજો કોઇજ પદાર્થ નથી. ઘણેભાગે સ્ત્રીઓ માથું ધોવામાં અરીઠાંનોજ ઉપયોગ કરે છે. આ રીતે જોતાં સાબુ કરતાં અરીઠાંનો ઉપયોગ કરવો એ ઘણોજ ફાયદાકારક છે.

(પંડિત રામાનંદ ત્રિપાઠી એમ. એ. ના લેખ ઉપરથી અનુવાદ)

५०–जीवित–समाधि

મૃત્યુ મનુષ્યજીવન કે લિયે એક બડા હી ગુરુતર વિષય હૈ. સુખ મેં રહે અથવા દુઃખ મેં, કિંતુ જીવન કી આકાંક્ષા સબકો રહતી હૈ. પ્રાણ રહતે મૃત માન કર યદિ કિસીકી અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કર દી જાય તો વહ કૈસી વિષમ ઘટના હૈ! આજ વહી હમારા આલોચ્ય વિષય હૈ. કહીં કહીં મનુષ્ય કી મૃત્યુ હોતી નહીં, ઔર ભ્રમવશ ઉસકી અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કર દી જાતી હૈ.

વિદ્વાનોં ને બહુત અનુસંધાન કે બાદ યહ નિશ્ચય કિયા હૈ કિ સંજ્ઞાશૂન્ય હોને કે અનંતર જબ શરીર મેં સડન પ્રારંભ હોને લગે તબ મૃત્યુ કા હોના નિશ્ચિત માનના ચાહિયે. જબ તક શરીર મેં સડન ન હો તબ તક સંદેહ કી અવસ્થા મેં રખના ચાહિયે. અનેક બાર ઐસા દેખા જાતા હૈ કિ મૃત્યુ કા પૂર્ણ નિશ્ચય હો જાને પર ભી વાસ્તવ મેં વહ પ્રાણી મરા નહીં રહતા ઔર સંજ્ઞા લાભ કર કે બચ જાતા હૈ. જીવિતસમાધિનિવારણ કે લિયે ઇંગ્લૅન્ડ ઔર અમરીકા મેં સભા-સમિતિયોં કા સંગઠન હુઆ હૈ; કિંતુ અનેક કારણોં સે અભી ઇસકા ફલ આશાનુરૂપ નહીં હો રહા હૈ.

મૃત્યુ કે ભ્રમ સે કિસી વ્યક્તિ કો સન્દૂક મેં બન્દ કિયા ગયા ઔર કબ્ર ખોદ કર ગાડ દિયા ગયા. બાદ કો ઉસે હોશ હુઆ. કૈસી ભીષણ અવસ્થા! ઇસે ઔપન્યાસિક ઘટના મત વિચારિયે, યહ ઘટના સત્ય હૈ. કાર્નેલ યુનિવર્સિટી કે મી. રેચીંગ ને અપના મત ઇસ પ્રકાર પ્રકટ કિયા હૈ. જીવિત સ્થિતિ મેં હી દફન કરને કી સંભાવના સદૈવ બની રહતી હૈ.

કઇ મહોદયોં કા કથન હૈ કી યદિ ભીષણ અસ્ત્રાઘાત, બન્દૂક કી ગોલિયાં અથવા આકસ્મિક આઘાત સે મૃત્યુ ન હુઇ હો, યા આત્મહત્યા ન કી ગયી હો વા કિસીને કિસીકો માર ન ડાલા હો તો મરને મેં અવશ્ય સંદેહ રહ સકતા હૈ. ઐસે અવસરો પર સહસા રોના અથવા સ્થાનપરિવર્તન કરના અનુચિત હૈ. જબ તક અચ્છી તરહ સે સંદેહ દૂર ન કર લિયા જાય, તબ તક ધીરભાવ સે અપેક્ષા કરના ન્યાયસંગત હૈ.

બહુત ખોજ કે બાદ માલૂમ હુઆ હૈ કિ સંયુક્ત રાજ્ય અમરીકા કે માર્ગન નામક સ્થાન મેં પ્રત્યેક દિન એક જીવિત વ્યક્તિ કો સમાધિ દે દી જાતી હૈ. અનેક વૈજ્ઞાનિક ઇસ પર આપત્તિ કર સકતે હૈં; કિંતુ નીચે લીખા ઘટનાઓં કો પઢ આપ લોગ વિચારેં કિ ઇસ કથન મેં કહાં તક સત્યતા હૈ. 'લંડન બ્યૂમેન સોસાઇટિ' ને અપને રિપોર્ટ મેં લિખા હૈ કિ ઉસને ૨૨ વર્ષ મેં ન્યૂનાધિક ૨૧૭૫ મુર્દોં કો જીવિત

યોગ તેમાં કરવામાં આવેલો હોય છે. બનાવટી હિંગના કાર-ખાનામાં શુંદર તેમજ ઘઉં આટા સારૂ દળવા ખાસ ઘંટીઓ બૉઇલરથી ચાલતી રાખવામાં આવે છે. તેમજ લાકડાના કટકા પણ જોઇએ તે માપના નાના મોટા થાય તેને સારૂ મશીનનો ઉપયોગ કરેલો હોય છે! ઘાટીઓ તેને ભેળે છે અને આપણા લોક-જેઓ લોટમાં પાણી પડતાં એઠો માની અન્ય જાતિના લોકોને અડકવા દેતા નથી. તે ઘાટીને હાથે બંધાયલી અને ચુસ્ત વૈષ્ણવ ભાટિયા આદિ તરફથી વેચાતી, આ 'કણુક'—હિંગ ખાસ મરજાદી ઉપયોગમાં લેવા-ઠાકોરજી આદિના નૈવેદ્યમા સુદ્ધાં વાપરતાં ખંચાતા નથી! આ હિંગની સાધારણ બનાવટની રીત (ફૉરમ્યુલા) છે; જરૂર પડયે વધુ ઓછા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

આથી જણાશે કે, હિંગનો જે હેતુ સિદ્ધ કરવા આપણે ખાઇએ છીએ તે સિદ્ધ થતો નથી. બારદાન તથા મેલાં પાણી સુદ્ધાં-થી બનેલી હિંગ આપણે ખાઇ જઇએ છીએ! હિંદનો ધંધો 'આંધળો' છે. એટલે તેમાં કયી સારી અને કયી હલકી તે પારખવું ઘણુંજ અઘરૂં છે. ઉપરાંત તેમાં પેદાશ ઘણીજ સારી છે, કારણ કે એ કાંઈ 'નંબરી માલ' નથી. વેપારીઓ તેને નામે ગમે તે ચીજ આપણને ખવડાવી શકે છે અને આપણો સઘળો આધાર અને આચાર તેઓપરજ અવલંબિત છે. બે આનાની હિંગ પર ત્રણ ચાર આનાનો ફેન્સી ડબ્બો પેકીંગમાં વાપરવામાં આવેલો હોય છે.

આપણા વેપારીઓ જે જાતના વેપારમાં કુશળ છે તેનો આ એક નમુનો છે. આવા હિંગ, લવંગ વગેરેમાં ભેળસેળ અને નુક-સાનકારક તત્ત્વો ઉમેરનારા વેપારી થયા છે. હિંદની અંદર આવા આવા હુન્નરો કેવા મોટા પાયા પર ચાલે છે તે આપણે જોઇ શકતા નથી. કારણ એ કારખાનાં ઘણીજ ગુપ્ત રીતે, પણ ઘણાજ મોટા પાયાપર ચલાવવામાં આવે છે. અમારો આવા ભેદનો ખુલાસો કરવાનો આશય એજ છે કે, જે કેટલાક લોક કહે છે કે "કળિ-યુગમાં ગોળમાં ગળપણ નહિ, સગામાં સગપણ નહિ, ખાંડમાં મીઠાશ નહિ, મિત્રતા નહિ" વગેરે-તેમને ખબર પડે કે, એ કૃપા કરનાર મહાપુરુષો કોણ છે. બીજું, વિલાયતી દવાઓ કેટલીક વખત દેશી દવાઓ પર સરસાઇ ભોગવી જાય છે. દેશી દવાઓ વખત પર ફાયદો નથી કરતી તેનું કારણ શું? તે આ વસાણા-ઓની સેળભેળથી જણાશે. બિચારા કલિયુગનાં પાપોથી અજ્ઞાન વૈદ્યો અને હકીમો આ પાપીઓના પાપથી અને કળાએથી કયાંથી વાકેફ હોય? તે તો આપેલા વચન પ્રમાણે દવાએ મેળવે અને લવંગાદિ ગુટિકા, હિંગ્વાષ્ટક, કેશરાદિ વટી બનાવે; પણ રોગીને ફાયદો ન

અંત મેં સંયોગવશ વહ છુરી ઉસકે હૃદયપિંડ મેં જા કર ધંસ ગયી. તબ વહ હત-ભાગિની દીર્ઘ નિઃશ્વાસ ત્યાગ કર અવસન્ન હો ગયી, હાથ હીલે પડ ગયે ઔર મૈં મૂર્ચ્છિત હો ગયા. જબ જ્ઞાન હુઆ તો દિન નિકલ આયા થા. રક્ત સે સની, સદ્યઃ પ્રાણપરિત્યક્તા વહ પગલી કે પાસ મેં પડા થા. કિતને પરિતાપ કી બાત હૈ કિ મૈંને હી ઉસ પગલી કી જીવનલીલા સમાપ્ત કી. ઉસકી લાશ કો ટેબુલ પર યથાવત્ રખ્ખી ઔર ઉસ સમય ઇસ ઘટના કી સૂચના કિસીકો નહીં દી; કિંતુ ઉસ ઘટના કા સ્મરણ કર કે આજ ભી મેરા શરીર સિહર ઉઠતા હૈ. ઉસકે નખોં કે આઘાત કા ચિહ્ન આજ તક મેરે ગંડસ્થલ પર વિદ્યમાન હૈ.

વાસ્તવ મેં મૃત્યુ હુઈ હૈ કિ નહીં, બિના સમઝે અનેક દુર્ઘટનાએં સંયોગવશ હો જાતી હૈં. રેચેલ નામ કી એક પ્રસિદ્ધ અભિનેત્રી કો જીવિત અવસ્થા મેં હી તૈલ ઔર મસાલા સે અભિલિપ્ત કિયા ગયા થા. પ્રસિદ્ધ વૉશિંગ્ટન ઇર્વિંગ બિશપ દૂસરે કે મન કી બાત કહ સકતે થે. બીચ બીચ મેં આપ સમાધિ લગાયા કરતે થે. એક બાર આપ સમાધિસ્થ થે, ઉસી અવસ્થા મેં ઔર લોગોં ને આપકી મૃત્યુ કી વિવેચના કી. મૃત્યુ કા નિશ્ચય કરને કે લિયે જિસ સમય આપકી દેહ ચીરી ગયી, દેખા ગયા તો ઉસ સમય ભી આપકે શરીર મેં પ્રાણવાયુ કા સંચાર થા; કિંતુ ઇસ શસ્ત્રક્રિયા કે આઘાત સે ઉનકી મૃત્યુ હો ગયી. વિખ્યાત જનરલ લી કા કહના હૈ કિ ઉનકે જન્મ ગ્રહણ કરને કે દો વર્ષ પહલે ઉનકી માતા કો જીવિતાવસ્થા મેં સમાધિ દે દી ગયી. સૌભાગ્યવશ વે પુનર્જીવિત હુઈ ઔર દો વર્ષ કે અનંતર જનરલ લી કો પ્રસવ કિયા. ઉનકે ચિકિત્સકોં ને મૃત્યુ કા નિશ્ચય કર દિયા થા. પીછે સમાધિ દેનેવાલોં ને લક્ષ્ય કિયા કિ લાશ મેં પ્રાણ હૈં, ફિર સેવા-શુશ્રૂષા સે આપને પુનર્જન્મ ગ્રહણ કિયા. એક ઔર, એન્ડ્રુ જેક્સન ને ભી અપની માં કે મરને કે બાદ જન્મ લિયા થા. કબ્ર ખોદનેવાલોં ને દેખા અંગુલી મેં એક બહુમૂલ્ય અંગૂઠી હૈ. અન્ધેરી રાત મેં ઓવેંન ન કર કબ્ર સે લાશ નિકાલ ઉનને અંગૂઠી પકડે કો નિકાલને કી ચેષ્ટા કી. જબ વહ નહીં નિકલી તબ અંગુલી હી કો કાટ લિયા. જૈસે હી ઉસને અંગુલી કાટી, વૈસે હી લાશ મેં [illegible] હુઆ ઔર બાદ કો વહ રોને લગી. બસ વે ચોર ભાગે; કિંતુ વહ દુર્બુદ્ધિ હી ઉનકે પુનર્જન્મ કા હેતુ હુઆ.

થોડે દિન કી બાત હૈ કિ [illegible] નામક વ્યક્તિ [illegible] કે સાથ અપને [illegible] કે કબ્રસ્તાન મેં ઉનકો [illegible] [illegible] કે કબ્રસ્તાન મેં વહ [illegible] [illegible] કિંતુ [illegible] દિન કે બાદ ઉનકો [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] છે, [illegible] નહિ.

[illegible] ચોમાં આવે છે. ઘણું ખાં [illegible] ન હોય તેની ઉપર તો [illegible] કે જેથી તે ચકચકતાં દેખાય.

[illegible] પૈસાનાં શાકીને [illegible] 'આરંગ લીધાં નથી' [illegible] પણ તેનું મુળ કારણ તો તેમાંથી [illegible] હોય છે તેજ છે. ગરમી લાગવા વા [illegible] ઉપયોગ કરતા સાવચેતી રાખી હોય [illegible] થાય છે! અંદરના કેટલાક વેપારીઓનો [illegible]!

([illegible] "[illegible]"માં લેખક શ્રી. 'સત્ય')

૫૬–ટર્પેન્ટાઇન તેલના ફાયદા

સામાન્ય રીતે તો ટર્પેન્ટાઇન તેલ રંગવાના, પૉલિશ–ચળકાટ કરવાના વગેરે અનેક કામમાં આવે છે; પરંતુ રોજના ઘરગતુ કામમાં પણ તેની ઉપયોગિતા ઓછી નથી. વાસ્તવમાં એ એક ઘણીજ ઉપકારક વસ્તુ છે. દવામાં, મચ્છરોથી બચવા માટે, હવા શુદ્ધ કરવા માટે તથા કપડાં વગેરેની સફાઇમાં તેનો બહુ સારો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેની ઉપયોગિતા વિચારીને તેના ફાયદા તથા તેના ઉપયોગની વિધિ અત્રે રજુ કરીએ છીએ.

દવાતરીકેના ઉપયોગ

૧–પેટમાં દર્દ થતું હોય તો એક ચમચો વરિયાળીના અર્કમાં બાળકો માટે એકથી દોઢ ટીપું અને યુવાનને માટે બેથી ચાર ટીપાં પાવાથી પેટનું દર્દ તરતજ મટી જાય છે.

૨–દાઝયા ઉપર ટર્પેન્ટાઇનમાં ભીંજવેલું રૂ મૂકવાથી આરામ થાય છે.

૩–કપાયલા ભાગ ઉપર ટર્પેન્ટાઇનની પટ્ટી બાંધવાથી તરતજ આરામ થાય છે.

૪–કોઇ અંગ કપાયું હોય અને લોહી નીકળ્યા કરતું હોય તો ટર્પેન્ટાઇન લગાવવાથી લોહી નીકળતું બંધ થાય છે.

૫–ફટકો લાગ્યા ઉપર અથવા દુખતા ભાગ ઉપર ટર્પેન્ટાઇનનું માલીસ કરવાથી બહુ ફાયદો થાય છે.

૬–બરો, વિંછી વગેરે ઝેરી જંતુઓ ડંખે ત્યારે ટર્પેન્ટા લગાવવાથી જલદી આરામ થાય છે.

સુગન્ધ લાશ ઘોર મેં દી જાને લગી, તબ મૃતક કી માતા કે મન મેં ઐસા ભાવ હુઆ કિ માનો ઉસકા લડકા જીતા હૈ.

ઉસ વક્ત ૪ દિન બીત ગયા થા. કબ્ર નહીં દી ગયી. ઉસકે આત્મીય ને લાશ કો ઘર લા કર પલંગ પર લિટાયા. ઉસ સમય મૃતક વ્યક્તિ કો જ્ઞાનોદય હુઆ ઔર બોલ ઉઠા. "લેટ મી..." ઔર કુછ બોલ નહીં સકા; વાક્ય પૂરા નહીં હુઆ. આઠ મહીને તક વહ બોહોશાવસ્થા મેં પડા રહા, ઔર ઉસકી માતા બરાબર શુશ્રૂષા કરતી રહી. ઇતને સમય કે બાદ તબ ઉસે જ્ઞાનોદય હુઆ ઔર વાક્ય કો 'બી' બોલ કર ઉસને પૂરા કિયા.

ડૉ૦ હાર્ટમૈન ને એક જગહ ઔર લિખા હૈ કિ ફ્રાન્સ દેશ મેં એક કબ્રસ્થાન કે પાસ મુર્દાફરોશ નિવાસ કરતા થા. ઉસને એક રાત કો સુના કિ કબ્ર સે ચીત્કારધ્વનિ સુનાઈ પડ રહી હૈ. એક દિન પહલે ઇસ કબ્ર મેં એક વ્યક્તિ કી લાશ ગાડી ગયી થી. બિના આજ્ઞા કે વહ કબ્ર ખોદને કા સાહસ નહીં કર સકા; કિન્તુ ઉસને પુલીસ કો તુરંત ખબર દી, કબ્ર ખોદને કી આજ્ઞા નિકલને મેં સમય જ્યાદ લગ ગયા. અંત મેં કબ્ર ખોદનેપર દેખા ગયા કિ વહ જીવિત અવસ્થા મેં હી ગાડા ગયા થા; પરંતુ અબ ઇસ સમય ઉસમેં પ્રાણ નહીં હૈ. જબ કબ્ર દી ગયી થી તબ ઉસકા શરીર ઠંડા થા, કિન્તુ ઇસ સમય ગર્મ હૈ. બાહર નિકલને કે લિયે ઉસને જો છટપટાના શુરુ કિયા થા ઉસસે ઉસકે શરીર મેં કઈ જગહ ખરોંચ લગ ગયા થા, જિસસે ખૂન બહ રહા થા. વહ વ્યક્તિ કબ્ર મેં ગાડને કે બાદ મરા.

મિ૦ સેનોરમંડ ને લિખા હૈ કિ દિસમ્બર સન ૧૮૪૨ ઇ૦ મેં ફ્રાંસ કે 'તુરીસ' નગર મેં એક આદમી મરા ઔર વહ કબ્ર મેં ગાડ દિયા ગયા. કઇ દિન બાદ જનરવ ઉઠા કિ ચિકિત્સક ને વિશેષ માત્રા મેં રોગી કો અફીમ ખિલા દિયા, જિસસે ઉસકી મૌત હુઇ. અધિકારિયોં કી આજ્ઞા સે ઉસકી લાશ કબ્ર સે નિકાલી ગયી. ઉસ સમય દેખા ગયા કિ મુર્દે કો જ્ઞાન લાભ હુઆ થા, કિન્તુ ઉસને વર્તમાન યંત્રણા સે છુટને કે લિયે અપની રક્તવાહિની નાડિયોં કો દાંતો સે કાટ ડાલા થા, જિસસે ઉસકી મૃત્યુ હો ચુકી થી.

ઇસ તરહ કી દિન બદિન કિતની ઘટનાએં હો રહી હૈં ઇસકા કોઈ ઠિકાના હૈ ? મિ૦ ટોબજ્ર કા કથન હૈ કિ કઈ સાલ પહલે પારી નામક નગર મેં જીવિત-સમાધિ સંબંધી ઘોર આ-ન્દોલન હુઈ થી ૧૫ દિન કે ભીતર પ્રેસિડેન્ટ કે પાસ ચારસૌ પત્ર આયે. સબ પત્ર પ્રાય. જીવિત સમાધિ દિયે હુવે મુક્ત-ભોગી જનોં કે આત્મીય વર્ગોં કે થે, જિન્હોંને ઇસ સમાધિ સે નિકલ કર સંસાર મેં પુનર્વાર પ્રવેશ કિયા થા.

હોય. (૩) આંગળીઓ ઉપર શાહીના ડાઘ લાગ્યા હોય તો લિંબુના રસથી ધોવાઇ જાય છે. (૪) આંગળીઓના નખ ખરાબ થઇ ગયા હોય અને તે ઉખડી જવાનો ડર હોય તો જેતુનના તેલથી ભીંજવવાથી ફાયદો થાય છે. (૫) અસલ અથવા નકલી રેશમી કાપડ અથવા મોજાં ધોવાં હોય તો છેલ્લી વારે ધોવાના પાણીમાં બે ચાર ટીપાં મેથિલેટેડ સ્પિરીટનાં નાખવાથી, અસ્ત્રી કર્યા પછી કપડાં નવાંની પેઠે ચમકવા લાગશે. (૬) ધોવાના પાણીમાં લિંબુનો એકાદ ટુકડો નીચોવવાથી કાંદા વગેરેની ગંધવાળાં કપડાં તદ્દન સાફ થઇ જાય છે. (૭) એક ગ્લાસ ગરમ પાણીમાં થોડોક સોડા બાયકાર્બ લેવાથી જલદી ઉંઘ આવે છે. (૮) ભાત, દાળ કે શાક વગેરે રાંધેલાં વાસણો સાફ કરવાનાં હોય તો તેમને પ્રથમ ઠંડા પાણીમાં ડૂબાડવાં જોઇએ અને જો તેલ, ઘી વગેરેવાળાં ચીકણાં વાસણ ધોવાં હોય તો સોડા નાખેલા ગરમ પાણીમાં ડૂબાડવાં જોઇએ. આવાં વાસણ રાખોડીથી પણ સાફ થાય છે. (૯) ઘણી વાર રસોઇ કરતાં અસાવધાનીથી હાથપગે દઝાઇ જવાય છે અને બહુ પીડા થાય છે; એવી સ્થિતિમાં દાઝેલા ભાગ ઉપર જેતુનનું તેલ લગાડવાથી આરામ થાય છે. તલનું તેલ પણ સારો ફાયદો કરે છે. (૧૦) એલ્યુમીનિયમ અથવા ટીનનાં વાસણ ઉપર ડાઘા પડયા હોય તો મીઠું ઘસવાથી જતા રહે છે. (૧૧) રસોઈ બનાવતાં ભાત કે દાળમાં બહુ ઉભરો આવતો હોય તો તેમાં થોડું ઘી કે તેલ નાખવાથી ઉભરો બંધ થઇ જાય છે. (૧૨) ટેબલ ઉપર પડેલા શાહીના ડાઘ મીઠાના પાણીવાળું કપડું ઘસવાથી સાફ થાય છે.

('ચાંદ'માં લેખિકાઃ-સ્વ. મિસિસ જે. બી. ખોસલા)

પર લાશ રખનેવાલા શરીર મેં વિશેષ ગરમી દેખ આપને એક મિત્ર ડાક્ટર કે પાસ દૌડ ગયા; કિંતુ ઉન્હોંને કુછ વિશેષ ધ્યાન નહીં દિયા. બોલે કભી કભી ઐસી ગરમી રહતી હૈ; ક્યા કરેં, અંત મેં લાશ કો ઉન્હોંને જલા દિયા; કિંતુ ઉનકે મન મેં આજ તક દુઃખ બના હુઆ હૈ.

અભી ઉસ દિન નિમતલા શ્મશાનઘાટ પર એક વૃદ્ધા કી લાશ આઈ થી. ઘાટ કે ડાક્ટર ને લાશ મેં પ્રાણ અનુમાન કર ઉસે મેયો અસ્પતાલ મેં ભેજ દિયા. દુઃખ હૈ કિ અસ્પતાલ મેં ૪ ઘન્ટે કે બાદ બુઢિયા કી ઇહલીલા સમાપ્ત હો ગઇ.

એક દિન કાશીમિત્ર કે શ્મશાનઘાટ પર એક ધમજ શિશુ સંસ્કાર કે લિયે લાયા ગયા. ડૉક્ટર ને એક બચ્ચે કો સજીવ અનુમાન ઉસકા ઇલાજ કિયા. ઉસને દૂધ ભી પાન કિયા; કિંતુ અસ્પતાલ ભેજતે સમય ઉસકા દેહાંત હો ગયા.

ઢાકા જિલે કે ભાવલ-રાજકુમાર કે સંબંધ મેં અભી મુકદમા ચલ રહા હૈ, જિસે સમાચારપત્ર કે પાઠક જાનતે હોંગે.*

("મનોરમા"ના એક અંકમાં લેખકઃ—શ્રી. "અકિંચન")

૫૧—દાંતની માવજત

શરીરની આરોગ્યતા જાળવવા માટે દરેક માણસે હમેશાં સવારમાં દાતણ કરી મોઢું સાફ કરવું અવશ્ય જરૂરનું છે. આ બાબતમાં ઘણા લોકો અજ્ઞાન હોય છે. દાતણ કરવાનો અર્થ રિવાજ મુજબ દાતણ અગર ટુથબ્રશ મોઢામાં નાખ્યું ન નાખ્યું ને કાઢી નાખવું એમ સમજે છે; જેથી આ પ્રમાણે લાંબો વખત બેદરકાર રહેવાથી દાંત ઉપર છારી જામી જાય છે અને અનેક પ્રકારના દાંતના રોગ, જેવા કે પાયોરિયા, દાંત સડી જવા, શ્વાસ ગંધાવો વગેરે અનેક દરદો લાગુ આવે છે. દાંત સાફ કરવા માટે બાવળનું દાતણ તથા ટુથબ્રશ આ બે વસ્તુઓ વપરાય છે. તેમાં પણ આજકાલની ફેશનના લોકો કઈ પૈસા ખર્ચીને ટુથબ્રશને વધારે પસંદ કરે છે. તેઓને બ્રશ કેમ વાપરવું, તેમાં શું ગુણ છે અને શું અવગુણ છે તેની ખબર હોતી નથી. તેઓ તો આ.ગન્ડેખાદેખી—ફેશન વાપરે છે, એટલે અમારે પણ એમ કરવું એવું સમજી વાપરે છે.

ટુથબ્રશના ગુણ અને અવગુણ

[illegible]
[illegible]

* [illegible]

આ કથન નિરાધાર નથી. પવનમાં ઓક્સિજન અને નાઈટ્રોજન જે પ્રમાણમાં ભળેલા છે તેટલાજ પ્રમાણમાં તેમને મેળવીને કૃત્રિમ રીતે પવન તૈયાર કરવામાં આવે અને તેમાં દેડકું, ઉંદર કે બીજા કોઇ પણ પ્રાણીને રાખવામાં આવે તો તે તરતજ મરી જાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, નૈસર્ગિક વાયુમાં કોઇ એક એવી અજ્ઞાત વસ્તુ છે, કે જેના ઉપર જીવનનો આધાર છે. જો તેમ ન હોત તો કૃત્રિમ વાયુમાં પણ નૈસર્ગિક વાયુની પેઠેજ પ્રાણીઓ જીવી શકત.

આ સમસ્ત વાયુમંડળ એ જીવનશક્તિથી ભરપૂર છે. તેમાંથી પોતાને માટે આ શક્તિને ગ્રહણ કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે એ કે, બની શકે તેટલા વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં ખુલ્લા શુદ્ધ વાયુને ફેફસાં શરીરમાં દાખલ કરવો. તેને માટે પ્રાણાયામની આવશ્યકતા છે. પ્રાણાયામને નામે અમે કોઈ લાંબી ચોડી ગુંચવણ ભરી ક્રિયા દાખલ નથી કરવાના. તેની એક સરળ વિધિ નીચે પ્રમાણે, છે:—

કોઈ ખુલ્લા સ્થાનમાં—જ્યાંની હવા તદ્દન શુદ્ધ હોય—જ્યાં ધૂળ, [illegible] અને દુર્ગંધ જરા પણ ન હોય ત્યાં સવારે કે સાંજે જઈને ટટ્ટાર [illegible] ઉભા રહો. આ વખતે તમારું પેટ ભરેલું ન હોવું [illegible] [illegible]

[illegible]

નથી. વળી તે ચાવીને કરવું પડે છે, તેથી દાંતને પણ કસરત મળે છે અને મજબૂત થાય છે. વળી તેમાં સારીગુણ હોવાથી પેઢામાં લોહી નીકળતું હોય, મોઢું વાસ મારતું હોય કે વગેરેમાં સારો ફાયદો કરે છે. વળી તેમાં કંઈક અંશે જંતુનાશક ગુણ પણ રહેલો છે. આ રીતે આપણું બાવળનું દાતણ સર્વ રીતે સારું અને અનુકૂળ છે. તે બનતાં સુધી હમેશાં તાજું લેવું અને તે પણ બરાબર પોઇ-સાફ કરીને વાપરવું.

એ સિવાય કેટલાક લીમડાનું દાતણ પણ કરે છે. તે પણ બહુ સારું છે. તેમાં જંતુનાશક ગુણ મુખ્ય છે તેથી ગોંદામાંનાં જંતુઓ નાશ પામે છે. તેવીજ રીતે લીમડામાં લીંબોળી નામનાં ફળ થાય છે, તેમાંથી તેલ નીકળે છે; તેમાં પણ જંતુનાશક ગુણ રહેલો છે. તેથી ચામડીના જંતુયુક્ત વ્યાધિઓ જેવા કે ખસ, ખરજવું, દાદર વગેરેમાં વૈદો બહુ વાપરે છે. આવી રીતે બાવળ તથા લીમડાનાં દાતણોમાં ગુણ રહેલો છે અને તે વાપરનાર માણસ પાયોરિયા અગર બીજા દાંતના વ્યાધિઓથી બહુ ઓછા પીડાતા જોવામાં આવે છે. અને તે પણ તેમના બીજા કેટલાક દૂષણોને આભારી હોય છે. જેવા કે બહુ પાન ચાવવાં, તમાકુ ખાવી, બહુ બીડી પીવી અગર દાતણ કરતા હોય તોપણ ગોદામાં નાખ્યું ન નાખ્યું કે કાઢી નાખતા હોય તે શા કામનું? દાતણ હમેશાં પંદરથી વીસ મિનિટ સુધી બરાબર ઘસાવું જોઇએ.

જંતુનાશક પાઉડર તથા પેસ્ટો

દાતણ અગર બ્રશની સાથે કંઈક જંતુનાશક પાઉડર અગર પેસ્ટની પણ જરૂર છે. તે માટે ઘણી જાતની બનાવટો આવે છે. તેમાંથી કોઇ પણ પસંદ કરી વાપરવી. તે સિવાય નીચે પ્રમાણે બનાવેલ સાદો સહજ અને ગુણયુક્ત દેશી પાઉડર બહુ સારો છેઃ-કોલસો અગર બદામનાં બાળેલાં છોડીઆંની રાખ આઠ ભાગ, મીઠું એક ભાગ, તજ તથા લવિંગ બે બે ભાગ, આ સર્વનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું.

આ પાઉડર દાંતને સફેદ અને ચકચકિત બનાવે છે. મોઢું ગંધાતું હોય, મોઢામાં ચાંદા પડ્યાં હોય વગેરે દર્દોમાં પણ સારો ફાયદો કરે છે. આ પાઉડર દાતણ અગર આંગળીથીજ ઘસવો, બ્રશથી નહિ; કારણ કે નહિ તો બ્રશ કાળું અને ખરાબ થઇ જશે. (તા. ૨૯-૮-૨૮ ના "હિંદુસ્થાન"માં લેખકઃ નાથાલાલ જે. દવે)

— — —

જીવનશક્તિનો બીજો ભંડાર શુદ્ધ જળ છે. હાઇડ્રોજન અને ઑક્સિજનને વિજળીદ્વારા એકત્ર કરીને જે પાણી પ્રયોગશાળામાં બનાવવામાં આવે છે, તેમાં આ નૈસર્ગિક શક્તિ નથી હોતી અને સ્વાદ પણ એટલો નથી હોતો. માછલાં વગેરે જીવજંતુઓ પણ તેમાં જીવી શકતાં નથી. નદી કે કૂવાના જળને કેટલીક વાર શીશીમાં ભરીને સીલબંધ રાખી મૂકવાથી તે પાણી પણ સત્ત્વવિનાનું થઈ જાય છે. તેનામાં જીવનશક્તિજ રહેતી નથી; પણ જો એ નિઃસત્ત્વ થયેલા પાણીને એક પ્યાલામાંથી બીજા પ્યાલામાં પંદર વીસ વાર હેરફેર કરવામાં આવે છે તો તેનામાં ફરીથી જીવનશક્તિ દાખલ થાય છે. અને તે પાછું જેવું ને તેવું સ્વાદિષ્ટ બની જાય છે.

જળમાંથી શક્તિ ખેંચવાની વિધિ આ પ્રમાણે છેઃ-દિવસમાં કેટલીયે વાર થોડું થોડું તાજું અને સ્વચ્છ પાણી પીઓ. આખો પ્યાલો એકેસપાટે ગટગટાવી જવાથી કંઈજ લાભ નથી. જેમ ગરમ દૂધ ઘુંટડે ઘુંટડે પીયે છીએ, તેજ પ્રમાણે પાણી પણ ઘુંટડે ઘુંટડે પીવું જોઇએ; અને તોજ પાણીની જીવનશક્તિ શરીરમાં દાખલ થઇ શકશે.

ત્રીજો શક્તિનો ખજાનો એ અન્ન છે. શાસ્ત્રોમાં પણ અન્નને પ્રાણ કહેલ છે. પવિત્ર અન્નથી મન પવિત્ર બને છે; તેથી અન્નશુદ્ધિ× બહુજ જરૂરની બાબત છે. પરંતુ સામાન્ય લોકોની ભોજનપદ્ધતિથી અન્નની પૂરેપૂરી શક્તિ ખેંચી શકાતી નથી અને તેથી કરીને અધુરો લાભ થાય છે. ભોજનમાંથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની એ રીત છે કે, ભોજનને ખૂબ ચાવવું જોઇએ. અને તે એટલે સુધી કે એથી વધારે ચાવી શકાયજ નહિ. આ પ્રમાણે ચાવીને ખવાયલો સાધારણ ખોરાક જેટલી શક્તિ આપે છે, તેટલી શક્તિ કિંમતી અને સ્વાદિષ્ટ ખોરાક બરાબર ચાવ્યા વિના લેવાથી પ્રાપ્ત થતી નથી. જમતી વખતે તેમજ પાણી પીતી વખતે મનમાં એવી ધારણા રાખવી જોઇએ કે તેમાંથી જીવનશક્તિ ખેંચીને આપણી અંદર ભરી રહ્યા છીએ.

અમને આશા છે કે, વાચનાર ઉપલી બાબતોને નજીવી નહિ ગણી કહેલા તે પ્રમાણે વર્તન કરશે અને તેના સાચાજૂઠાપણાની જાતિઅનુભવથી ખાત્રી કરશે.

(મનુ[illegible] [illegible] લેખનો અનુવાદ.)

× आहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः ।

५३–दांत विषे एक अद्‌भुत वात

અમેરિકાના એક ડૉક્ટરે અનુભવ કર્યો છે કે, જો માણસના દાંત ખૂબ સ્વચ્છ રહે તો તેને કોઈ પણ પ્રકારનો રોગ થતો નથી. એજ પ્રમાણે જો એક રોગીના દાંત કોઈ પણ પ્રકારે ખૂબ ચોખ્ખા કરવામાં આવે તો તેના બધા રોગ મળી દાંત સ્વચ્છ કરવાથીજ નાબુદ થઇ જશે, અને તે રોગી સાજો થઈ જશે. આ વિચારો માત્ર પુસ્તકમાંનાજ નથી, પરંતુ ડૉક્ટર સાહેબે તેજ પ્રમાણે ફ્રાન્સના ભાવલ સૈનિકોની ચિકિત્સા પણ કરી છે. તેઓ દરદીઓના દાંત ખૂબ સાફ કરે છે અને ભાગ્યા તૂટ્યા દાંતમાં પણ સુધારો કરી દે છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, બીજા ડૉક્ટરોના હાથ નીચેના દર્દીઓ કરતાં આ ડૉક્ટર સાહેબના દર્દીઓ ૯–૧૦ દિવસ પહેલાં સાજા બની જાય છે. અસ્તુ. પરંતુ ડૉક્ટર સાહેબે પોતાની અનુભવેલી વિદ્યાને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરીને લોકોને દર્શાવી આપ્યું છે કે, એ કેવળ કપોલકલ્પના નથી, પરંતુ યથાર્થ અને સત્ય વાત છે. ડૉક્ટર સાહેબની એ વિષે યુરોપમાં પણજ પ્રશંસા થઈ છે અને લોકો હવે તેમની ચિકિત્સા પસંદ કરે છે.

સદ્‌ભાગ્યની વાત છે કે, ઉપરોક્ત ડૉક્ટર સાહેબનો જન્મ ભારતવર્ષમાં નથી થયો; નહિ તો તેમને આ બધો અનુભવ થતા પહેલાંજ ધાર્મિક અને સાંપ્રદાયિક ઝઘડાઓરોએ ક્યારનાયે નાસીપાસ કરી નાખ્યા હોત. કેમકે ધાર્મિક અને સાંપ્રદાયિક ઝઘડાઓ સાહિત્ય, સમાજ અને કેળવણીને માટે સખ્ત બંધનરૂપ નીવડે છે. આપણા દેશની તો એવી દુર્દશા છે કે, જેઓ પોતાને સાંપ્રદાયિક જોહુકમથી અલગ બનાવતા હતા અને કહેતા હતા કે તેઓ સ્વતંત્ર છે, તેઓ પણ આ ઝઘડાઓમાં ખૂબ ફસાઇ ગયા છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે, જૂના માણસો સો વર્ષની વાતોના પક્ષપાતી હોય છે તો આ લોકો ખરે નહિ તો ૪૦–૫૦ વર્ષ ઉપરના સિદ્ધાંતોના કટ્ટર હિમાયતીઓ હોય છે. તેઓ કહે છે ખરા, પણ સ્વતંત્ર વિચારના તો નહિજ.

ઉપરોક્ત [illegible] સિદ્ધાંતોના [illegible] નથી [illegible] [illegible] દાંતને [illegible] [illegible] કરવું એજ [illegible] [illegible] [illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દાંત [illegible]

ઉપરોક્ત ડૉક્ટર સાહેબ કહે છે કે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

તેણે હિંદુસ્થાનમાં ખોરાકને અંતે છાશ પીવાનો રિવાજ જાણ્યો લાગે છે, અને ત્યાર પછી પોતે પોતાના દરદીઓ વગેરેપર તેનો અનુભવ મેળવ્યો હોય એમ જણાય છે. તે લખે છે કે "છાશમાં પાર્થિવ તત્ત્વને ગાળી નાખવાનો ગુણ છે; તેથી રુધિરાભિસરણ ઉત્તમ રીતે થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં ખોરાક સાથે અગર છેવટે છાશ ખાવાનો રિવાજ છે તે બહુ ઉત્તમ જણાય છે. નકામા પાર્થિવ કણ સાંધા નીચે અગર સ્નાયુમાં ભરાઈ રહે છે, અને અશુદ્ધ કણોનો તેવા અવયવોમાં સંચય થાય છે તે કણોને ગાળી નાખવાનો ગુણ છાશમાં રહેલો છે; તેથી તંતુઓને પોષક પદાર્થ મળી શકે છે, અને અશુદ્ધ કણો વખતોવખત નીકળી જાય છે. લોહીમાંના જડ પદાર્થ સાથે મળી જઇ તેને પ્રવાહી બનાવવાનો ગુણ છાશમાં હોવાથી સાંધા, સ્નાયુ, આંતરડાં વગેરે અવયવોમાંના દોષો નાબુદ થાય છે."

છાશનું નામ પણ ગામડિયું એટલે એ ગ્રામ્ય-ગામડિયું પીણું ગણાય. સુધરેલાના મોઢામાં તે શબ્દ શોભે પણ નહિ, પરંતુ એ પીણું તો ઠેઠ અમેરિકા પહોંચ્યું. હવે સુધારકવર્ગ કાંઈ વિચાર કરશે એમ જણાય છે. આપણા વૃદ્ધોનાં નેત્રોનાં તેજ, સ્નાયુ-ધમનીની દઢતા, આખી જીંદગી આરોગ્યનું સુખ, પાચનશક્તિની તીવ્રતા, દીર્ઘાયુષ્ય એ બધા લાભ, છાશ જેવા સ્વચ્છ સુસ્વાદુ પરમહિતકર પીણાનાજ પ્રતાપ હતા. આજે તો અનેક વખત બાફેલા ચા-કૉફીના ઉકાળા પીવા અને બિસ્કીટના કટકા ચાવવા; ઘર આગળ, ગમે તેની હોટેલમાં કે રસ્તાઓમાં દિવસમાં ઘણી વખત સુધારેલાં પીણાં ઉપરજ આધાર; અને તે પીણાનેજ આધીન થઈ ગયેલા દેહવાળી પ્રજાનાં નેત્રો, શારીરિક બંધારણ, કાંતિ, બળ, હીનવીર્યપણું, અલ્પાયુષ, અપચો, અજીર્ણ, મળાવરોધ વગેરે તરફ આંતરવિચાર કરતાં ક્ષોભ થાય છે. આગળ સો સો વર્ષના વૃદ્ધોનાં નેત્રો હીરા જેવાં ચળકતાં. આજે પંદરના વર્ષના છોકરાને ચસ્માં ઘાલવાં પડે ! અને યુવાવસ્થામાં હૃદયરોગ, ઉદરરોગ, બસ્તિરોગ કે મસ્તિષ્કરોગ આદિની પીડા તો કોઇ ને કોઈ વ્યક્તિગત હોયજ. એ બાબતમાં બીજાં ભલે કેટલાંક કારણો હોય, પણ દેશી પીણાનો અનાદર અને પરદેશી પીણાંનો આદર આ કારણ તો જરૂર મુખ્ય છે. આજકાલનાં સુધરેલાં પીણાંમાં મુખ્ય અજીર્ણ અને મળાવરોધ, આ બે વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરવાનો અગર એ બંને વ્યાધિના બાદાખલ કરી વધાર્યા કરવાનો દોષ તો મુખ્યજ છે, અને એ બેજ વ્યાધિ આખા શરીરને નિર્માલ્ય જેવું ઢીલું બનાવવા માટે મુખ્ય મનાયલા છે. કારણ કે અજીર્ણ થવાથી વિરુદ્ધ પદાર્થ-જડ પદાર્થ-નકામા પદાર્થ-ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેની [illegible] મળાવરોધ (કબજીઆત) થવાથી એ કચરો બહાર નીકળી જવાને બદલે અંદર ને અંદર સડ્યા કરે છે, અને

૫૫-હિંગ અને લવિંગમાં થતી ભેળસેળ

સાધારણ રીતે હવે, હિંગને આરબ લોકોના કાળના ફેકની જે ઉપમા અજ્ઞાન લોકો આપીને ખાતા નહોતા તે નષ્ટ થઈ ગઈ છે. હિંગના અનેક ગુણો વૈદકમાં વર્ણવ્યા છે. હિંગની વાસને લીધે કેટલાક તેને ખાતા નથી. જૈનો અને લેઉવા કોળી-વાણિયાઓની વાસથી ન કંટાળતા હોય. હિંગનો એટલો બધો કંટાળો તેમને હોય છે કે, સાધારણ રીતે જો કામ ખાવાપીવાની વાત નીકળે તો પહેલાં પૂછશે કે "તમે હિંગ ખાઓ છો કે ?" "ના"નો જવાબ મળતાંજ તેઓ કંટાળાની લાગણી પ્રગટ કર્યા વિના રહી શકતા નથી. કદાચ તે ખાનારા માણસોની ઘૃણા તેને થાય છે.

શુદ્ધ હિંગ ઇરાનથી આવે છે. ગાંઠના ગાંઠા કંતાનથી મઢી સીધેલા આવી, તેનાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપ અહીં કરવામાં આવે છે. ચોરસ ચોસલાં સુંદર ડબાઓમાં ભરી વેચાતા આવતા હોવાથી ગ્રાહક ભાગ્યેજ સાદા પેકીંગમાં ભરાયલી શુદ્ધ હિંગ પસંદ કરે! આવા ફેન્સી ડબ્બાઓ કે જે એ ઉપયોગને સારૂ ખાસ વિલાયતથી મંગાવવામાં આવે છે—તેમાં ભાગ્યેજ શુદ્ધ હિંગ હોય છે. જેમ પેકીંગ ઉંચું અને ફેન્સી તેમ માલ હલકો-કાબુલીઓ. પણ અહીંનાજ વેપારીઓ પાસેથી ખરીદી વેચે છે!

હવે આપણે બનાવટી હિંગની બનાવટ તરફ નજર નાખીશું. બનાવટી હીંગમાં મૂળ ચાર ચીજ આવે છે. ગુંદર, લાકડાનાં છોડાં, લોટ (કદાચ કંઇક રંગ અને પાણી) અને મરચાંની ભૂકી. લાકડાનાં છોડાં આવે છે તે તો સાધારણ રીતે આપણા લોકો સમજી શકે છે; પણ મોટો ભાગ તેને ઝાડમાંથી ઉખાડનાં આવી ગયેલાં જાણી પરવા કરતાં નથી. કેટલાકો એમ પણ સમજે છે કે, ગુંદરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સાધારણ રીતે સારી હિંગને પલાળી (હલકીમાં તો તેનાં બારદાનના પાણીથીજ ચલાવવામા આવે છે) મૂકે છે. આટો અને ગુંદરનું ત્યારબાદ મિશ્રણ કરવામાં આવતું જાય છે અને મરચાંની ભૂકી નાખી આ હિંગના પાણીથી તેનો પાલો કરવામાં આવે છે-લોટ બાંધીએ તેમ બાંધવામાં આવે છે તેમ કરતાં તેમાં લાકડાના નાના નાના કટકા ભેળવવામા આવતા જાય છે. બાદ કટકા કરી, નામ પાડી અને સુકવવામા આવી, પેકીંગ કરવામાં આવે છે; રંગ લાવવાની જરૂર હોય તો રંગનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે. રસમા લાકડાના કટકા નાખવામા આવતા નથી, તેમ મરચાંની ભૂકીની પણ જરૂર રહેતી નથી. બીજી સફેદ હિંગ હોય છે, તેમા પણ લાકડાના કટકા હોતા નથી, આટાનો વિશેષ ઉપ-

છાશથી ખાંસી તથા છાતીનો કફ મટે છે; અજીર્ણમાં સિંધાલૂણ અને મરી સાથે, ગરમીના તાવમાં સાકર સાથે, ઝાડા-મરડામાં જીરૂ અને સાકર સાથે; મગજની ગરમી, મગજનું ખાલીપણું વગેરેમાં જેઠીમધના મૂળ સાથે, નેત્રની ઝાંખી ગરમી વગેરેમાં એકલી છાશ પીવી; સાદ બેસી ગયો હોય તો શેકેલી બહેડાંની છાલના ભૂકા સાથે, છાતીના દુખાવો ધબકારામાં પીપળીમૂળના ભૂકા સાથે, લોહીના ઝાડામાં બીલાંના ગર્ભ સાથે, સૂકા હરસમાં ગોળ સાથે, દૂઝતા હરસમાં ઇંદ્રજવ સાથે, સાપના દંશ ઉપર સરસડાની છાલના કાથા સાથે, કમ્મરનો દુખાવો તથા વા વગેરેમાં લસણના રસ સાથે, છાતીમાંના પડના લોહીમાં અરડુશીના રસ સાથે, કાંકચિયાના ભૂકા સાથે ત્રીજા આંતરાના તાવમાં, માથાનો દુખાવો તથા આધાશીશીમાં જાયફળ સાથે, પેટના કરમીયામાં વાવડિંગના ચૂર્ણ સાથે, રતવારોગમાં ત્રિકટુના ચૂર્ણ સાથે, મૂત્રકૃચ્છ્રમાં જવખારના ભૂકા સાથે, ગુલ્મવાયુમાં વડાગરા મીઠાના ભૂકા સાથે અને શુક્રપ્રમેહમાં ગોખરુના ચૂર્ણ સાથે પીવી. દાદર-ખસમાં કુવાડિયાનાં બી સાથે વાટી લેપ કરવો. ઉપરના અનુપાનનાં ઓસડિયાં સાથે છાશનો ઉપયોગ કરવાથી તે તે વ્યાધિ મટે છે. ઉપરનું લખાણ મારું કલ્પિત નથી; પણ વૈદકશાસ્ત્રસ દર્શાવેલું તથા ગ્રંથસંમત છે. તે ઉપરાંત સ્ત્રી, બાળક, જુવાન, વૃદ્ધ, રોગી, નિરોગી-સર્વને સામાન્ય રીતે સર્વ દેશકાળમાં પથ્થકર છે. તેથી જ તેને 'મર્ત્યલોક સુધા'નું નામ આપેલું છે. છાશ કે જે રોગીને નીરોગી બનાવનાર અને નીરોગીને દીર્ઘાયુષી બનાવનાર [illegible]

થાય એટલે રોગી કહેશે 'અરે, દેશી દવામાં ફાયદો જ નહિ.' અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, દેશની ઉન્નતિ અને દેશી વૈદાની પણ ઉન્નતિ માટે, જાણકાર ગૃહસ્થો આવી હજારો જાતની ભેળસેળ ખુલ્લી પાડશે તો એક મહદુપકાર કર્યા જેવું થશે. ખાપરિયા, બરાસ, કસ્તૂરી, શિલાજિત, અંબર, લોબાન, એલચી, રૂમી મસ્તકી, જાયફળ અને એવીજ બીજી અનેક દવાઓમાં અનેક પ્રકારની ભેળસેળ થાય છે. જાયફલાદિ બનાવટી આવે છે. કેટલીક દેશી દવાઓને બદલે વૈદો સુદ્ધાં વિલાયતી વસ્તુ લઇ તેને દેશીને નામે વેચે છે! અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, એ બધાંનું પોકળ ખુલ્લું થાય, જેથી નવીન થનાર વૈદો અથવા ઘરગથ્થુ દવા કરનારાઓ ચેતીને રહે અને લોકોને એ પણ જણાય કે, આવા દગાથી જો લોકો પૈસા લઇ શકે છે તો હુન્નરથી અને સચ્ચાઇથી પાશ્ચાત્યોની માફક વેપાર કરે તો શા માટે ન કમાય?

વળી આ પરથી લેખકના મનમાં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, શું આવા પાપથી કમાયલા લાખો રૂપિયામાંથી સો બસો રૂપિયા દાન આપવાથી તે બધાનું પાપ ધોવાઈ જાય છે? અમે નથી ધારતા કે તેમ થતું હોય, પણ એ વેપારીઓ પોતાનો પરલોક સુધારવા માટે એ બાબત પોતાના પંડિતો, ગુરુઓ કે આચાર્યોને પૂછે તો સારું. આ એક વખતસરની સૂચના છે.

લવંગ

હિંગની બનાવટ આપણે આગળ જોઈ ગયા. હવે લવંગની જોઈએ. 'જંગબારી' અને 'ફેમ્બો' એ બે જાત લવંગમાં આવે છે. ઉંચામાં હલકા માલની ભેળસેળ થાય તે તો ઠીક, પણ બીજી ભેળસેળ બેઉમાં શેની કરવામાં આવે છે તેની આપણે તપાસ કરીએ.

લવંગની દાંડી કે જેને 'દાંડી' કહેવામાં આવે છે તેની જે ભેળસેળ થાય છે તે સિવાય બીજી જે ભેળસેળ થાય છે તે અર્ક કાઢી લીધેલા લવંગની કે જે વિલાયતથી અર્ક કઢાઇ રહ્યા બાદ આવે છે અને તેથીજ જેને 'વિલાયતી' લવંગ કહેવામાં આવે છે.

આ વિલાયતી લવંગની સેંકડો ગુણો આયાત થાય છે. તેની ભેળસેળ કરવા પહેલાં તેને રંગવામાં આવે છે અને તે રંગ ઝેરી હોય કે ગમે તેવું હોય તેની વેપારીને જરાપણ પરવા હોતી નથી. સાધારણ રીતે તેને લાલ, કાળો વા તપખીરિયો રંગ ચઢાવવામાં આવે છે. તપખીરિયો રંગ વધુ નુકસાનકારક હોય છે.

કાળા, લાલ અને બ્રાઉન રંગની ભૂકીને પાણીમાં ઉકાળી, તેમાં જરૂર જોઈતું પાણી ભેળવી, લવંગ (વિલાયતીમાં) ઉપર છાંટવામાં આવે છે. બરાબર રીતે બધે સરખો રંગ લાગે તેવી રીતે પાટલો તેને ઘોળે છે ત્યાર બાદ તડકામાં સૂકવી, ગુણોમાં ભરી દેવામાં

પડે છે તે મરડાના વ્યાધિમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરવાથી લોહી પડવું તરત બંધ થઈ જાય છે. અધોગત રક્ત, પિત્ત અને સ્ત્રીઓના વધુ રક્તસ્રાવ તેમજ રક્તપ્રદરમાં વડનું દૂધ ખાસ ફાયદો કરે છે.

ક્ષીણતા—અનેક પ્રકારનાં કુકર્મોથી જે પુરુષોનું વીર્ય ક્ષીણ અથવા પાતળું પડી ગયું હોય તેમને માટે પણ તે ઘણું જ ઉપયોગી છે. શરીરની સાધારણ દુર્બળતામાં પણ તેનું સેવન કરવાથી શરીર પુષ્ટ થાય છે.

ખાંસી—જૂની ખાંસી, ખાસ કરીને દમની ખાંસીમાં તેનાં ૫-૭ ટીપાં રોજ ખાવાથી બહુ લાભ થાય છે.

અજીર્ણ—જ્યારે શરીરમાં લોહી ઓછું થઇ જવાથી અજીર્ણ, મંદાગ્નિ વગેરે રોગોની ફરિયાદ હમેશાં રહ્યા કરે છે ત્યારે તેનું સેવન કરવાથી શરીરમાં લોહી અને સૌંદર્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

નપુંસકતા—વડનું દૂધ સ્નાયુઓની દુર્બળતાને દૂર કરે છે; તેથી તે નપુંસકતામાં પણ ખાસ ફાયદો આપે છે. ધાતુની નબળાઇ અને સ્વપ્નદોષમાં તે વિશેષ ફાયદાકારક છે.

આંખનું ફૂલ—વડના દૂધ સાથે કપૂર ઘસીને આંજવાથી મટી જાય છે.

ચામડી ફાટવી—હાથ કે પગની ચામડી ફાટે ત્યારે વડનું દૂધ લગાવવાથી બહુ જલદી આરામ થાય છે.

ખીલ, કરોળિયા—વડનું દૂધ અને હળદરનું ચૂર્ણ એકત્ર કરીને મોઢા ઉપર ચોળવાથી ખીલ-ડાઘા-કરોળીઆ વગેરે વિકાર જલદી દૂર થાય છે.

દાંતની પીડા—આમાં પણ વડનું દૂધ એ અકસીર છે. રૂના પુમડાવડે વડનું દૂધ દાંતમાં લગાવવાથી દાંતની પીડા દૂર થાય છે. એમાં મસ્તકીનું ચૂર્ણ મેળવીને દાંતે લગાવવાથી પીડા તરત મટી જાય છે અને દાંત મજબૂત થાય છે.

આંખો આવવી—આંખો દુઃખવાથી જ્યારે આંખોમાં બહુ લાલાશ આવીને પીડા થાય છે, ત્યારે પોપચાં ઉપર વડના દૂધનાં પોતિયાં મૂકવાથી દર્દ ઓછું થાય છે. અથવા આંખો દુઃખે ત્યારે વડના દૂધનો માણસની કાનપટ્ટીઓ ઉપર લેપ કરવાથી આંખની પીડા ઓછી થઇ જાય છે.

રસોળી—વડનું દૂધ, કૂટ (આ વસ્તુ કાઠિયાવાડમાં પ્રસિદ્ધ છે.) અને સાંભર મીઠું પીસીને તેની લુગદી બનાવી તેની સાથે વડનું પાન બાંધીને રસોળી ઉપર, રસોળીની શરૂઆત થતી હોય ત્યારે લગાવવાથી તે બેસી જાય છે.

ગડગુમડ—વડના દૂધમાં કપડું બોળીને તેના ઉપર ચોડવાથી જૂના ગુમડાં પણ જલદી રૂઝાઈ જાય છે.

[illegible]

૭–ચોમાસામાં થતા ખીલ ઉપર ટર્પેન્ટાઇનની પટ્ટી બાંધવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

૮–દાદર ઉપર દિવસમાં બે ત્રણ વાર ટર્પેન્ટાઇન લગાવવાથી થોડા દિવસોમાં આરામ થઇ જાય છે.

૯–ચૂંદ (ખુજલી) વલૂર ઉપર ટર્પેન્ટાઇન ચોળવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૦–પેટ દુખે ત્યારે હાથથી ધીમે ધીમે પેટ ઉપર ટર્પેન્ટાઇન ચોળવું. આથી બહુ ફાયદો થશે.

મચ્છરોથી બચવા માટેઃ–સૂતી વખતે ટર્પેન્ટાઇનનાં કેટલાંક ટીપાં પથારીમાં છાંટવાથી મચ્છર દૂર ભાગે છે. આ રીત પસંદ ન હોય તો નવટાંક તેલમાં એક તોલો ટર્પેન્ટાઇન ભેળવીને શરીર ઉપર માલીસ કરવાથી મચ્છર દૂર ભાગે છે.

વાયુશુદ્ધિ માટેઃ–કૉલેરા, પ્લેગ, મોસમી તાવ, ઇન્ફ્લુએન્ઝા વગેરે બિમારીઓમાં એક રતલ હવનસામગ્રી સાથે એક અધોળ ટર્પેન્ટાઇન અને છ માસા કપૂર ભેળવી હવન કરવાથી બિમારીના જંતુઓનો નાશ થાય છે.

શૃંગારતરીકેઃ–(૧) મોં ઉપરના કરોળિયા તથા યુવાવસ્થાના ખીલ ઉપર સ્નાન પહેલાં બે ચાર મિનિટ સુધી ટર્પેન્ટાઇન લગાવીને મોં ધોતાં રહેવાથી ઠીક ફાયદો થાય છે. (૨) વરસાદ અને ગરમીને લીધે શરીર ઉપર નાની મોટી ફોલ્લીઓ થાય છે તે ઉપર ચાર પાંચ મિનિટ ટર્પેન્ટાઇન લગાવીને તે ભાગ ધોઈ નાખવાથી જલદી ફાયદો થાય છે. (૩) નખ વગેરેને ચમકદાર બનાવવા માટે ટર્પેન્ટાઇન બે મિનિટ સુધી લગાવી રાખ્યાં પછી ધોઈ નાખવાથી બહુ ફાયદો થાય છે. આ ક્રિયા અઠવાડિયામાં એક વાર કરવી જોઇએ.

કપડાંની સફાઈ માટેઃ–(૧) મલમલ, સુતરાઉ, રેશમી કે ગરમ કપડાં ઉપર ડાઘા પડી ગયા હોય તો તેના ઉપર ટર્પેન્ટાઇન લગાવવાથી ડાઘા સાફ થઇ જાય છે. યાદ રાખવું કે, ટર્પેન્ટાઇનથી તે કપડાંના રંગ ઉપર જરા પણ ખરાબ અસર થતી નથી. (૨) એક ગેલન સાબુના પાણીમાં બે ઔંસ (બે અધોળ) ટર્પેન્ટાઇન ભેળવવું. એ પાણીમાં મેલું કપડું એક કલાક રાખવું પછી તે કપડાને ધોઇ નાખવાથી મેલું કપડું તદ્દન સાફ થઈ જશે.

બીજા કેટલાક પ્રયોગોઃ—૧) રેશમી કપડાં ધોતી વખતે પાણીમાં થોડું સિરકું નાખવું જોઇએ આથી રંગ પાકો રહેશે અને કપડાં પણ મુલાયમ રહેશે. (૨ પહાડી બકરીના ચામડાને સાફ કરવું હોય તથા તેનો રંગ કાયમ રાખવો હોય તો તેને એવા પાણીમાં ધોવું જોઇએ, કે જેમાં આખી રાત લીંબુના છોડા નાખેલાં

શરાબ અને તંબાકુના અતિસેવનથી સળેખમ અને ખાંસીનો પ્રકોપ વધી જાય છેજ, બલ્કે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ ખાંસીથી દુઃખી થવું પડે છે અને બેહદ કષ્ટ પડે છે. વાચકે ઘણી વાર જોયું હશે કે, હુક્કો પીનારાઓ બેહદ ગળફા કાઢે છે અને દારૂ પીનારાઓને પણ ખાંસીનો રોગ બહુ સતાવે છે. શરાબ અને તંબાકુ બન્ને ઝેરી ચીજો છે. ડૉક્ટરોનો બીજી બાબતોમાં કદાચ મતભેદ હશે, પણ તેઓ બધા શરાબ અને તંબાકુની બાબતમાં એકમત થઈને કહે છે કે, તે મનુષ્યના સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક છે.

ચિંતાગ્રસ્ત મન, ભ્રમિત ચિત્ત અને શાંતિના અભાવથી પણ સળેખમ થાય છે. જેઓ વધારે પડતા ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે. કોઈને કોઈ પ્રકારે ગભરાયલા રહે છે, કોઈ ને કોઈ ચિંતા કર્યા કરે છે, અને જેમને શક્તિ કરતાં વધારે કામ રહ્યા કરે છે, તે લોકોના જ્ઞાનતંતુઓ અને નસ–નાડીઓ નિર્બળ થઈ જાય છે અને સાધારણ ફેરફારથી પણ તેઓને સળેખમ થાય છે. વધારે પડતી ચિંતાથી, ભયમાં અને દિલગીરીની અવસ્થામાં લોહીની નસો સંકોચાઈ જાય છે: લોહીના હરવા ફરવામાં ફેર પડે છે અને ટાઢ ચઢી આવે છે. નિયમ પ્રમાણે, શક્તિ અનુસાર કામ, પ્રસન્ન ચિત્ત, બેફિકરો સ્વભાવ અને નિશ્ચિંત માનસિક સ્થિતિ પેદા કરવી જોઇએ. આ બધી બાબતો માણસ જાતેજ પેદા કરી શકે છે. તેની આર્થિક દશા ભલેને ગમે તેવી હોય પરંતુ સળેખમથી પીડાતા મનુષ્યો માટે તો એ જરૂરનુંજ છે.

સળેખમ થયા પછી દર્દી એમજ ઇચ્છે છે કે, નાક ગળતું, માથાનો દુઃખાવો, કળતર, થકાવટ અને મંદતા, એ બધું જલદી મટી જાય તો સારૂં; અને તેથી તે તરત ડૉક્ટરની પાસે દોડે છે. આથી ઘણે ભાગે એવું થાય છે કે, મૂળકારણના અજ્ઞાનથી અને નકામી દવા લેવાથી સળેખમ વધી પડે છે. વહેતા સળેખમને રોકવું એ બહુ હાનિકારક છે; તેથી સળેખમ વહેતું હોય તે વખતે તે બંધ કરનારી કોઈ પણ દવા ન લેવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તેને બંધ કરી દે તેવું ભોજન પણ કરવું જોઇએ નહિ. ઉંડોમાં નાકમાં થી જે ગળફા નીકળે છે તે બધું જેના અત્યારસુધી આપણે [illegible] [illegible] છે કુદરત [illegible] તે બહાર કાઢતી હતી, તેને જો આપણે નીકળી જવા દઇએ તો [illegible] [illegible] છે. કોઈ પણ દવાથી કે બીજા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૫૭-શક્તિનો કુદરતી ખજાનો

મનુષ્યના જીવનનો આધાર ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર છેઃ-પવન, પાણી અને અન્ન. એજ ત્રણ વસ્તુઓમાં તેના પ્રાણ રહેલા છે. આ વસ્તુઓમાંથી જીવનશક્તિ મેળવીને મનુષ્ય બળવાન અને નિરોગી થઈ શકે છે; પરંતુ દિલગીરીની વાત એ છે કે, આ શક્તિને પ્રાપ્ત કરવાની યથાર્થ વિધિનું જ્ઞાન બહુ ઓછા માણસોને હોય છે. આજકાલના વૈદ્ય અને ડૉક્ટરો પણ રોગીઓને હરતાં ફરતાં ઔષધાલયો બનાવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ કુદરતના અનંત ભંડારમાંથી બળ અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ તેમને નથી બતાવતા. લાહોર મૅડિકલ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉક્ટર સદરલૅંડ કહે છે કે, બળવાન થવાને માટે દવાઓનું સેવન કરવું એ એક ભારે ભૂલ છે. કેમકે શક્તિ તો ભોજનાલયમાંથી મળે છે, નહિ કે દવાખાનાની દુકાનેથી.

જ્યારે મનુષ્ય કુદરતના ખોળામાં ખેલતો હતો, જ્યારે તેનું જીવન આટલું બધું જટિલ અને અસ્વાભાવિક ન હતું, ત્યારે તે નૈસર્ગિક રહસ્યોને આજના કરતાં વિશેષ સમજતો હતો. તે દવાઓ ઉપર આધાર નહિ રાખતાં કુદરતમાંથીજ શક્તિસંચય કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. પ્રાણાયામ, જળચિકિત્સા, દુગ્ધચિકિત્સા, ઉપવાસચિકિત્સા અને સૂર્યચિકિત્સા વગેરે બાબતો તેજ યુગની શોધખોળ છે. પવન, પાણી અને અન્ન, એ પરમેશ્વરની અનંત શક્તિના ભંડાર છે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો બગાડ થતાં જગતમાં ભારે ઉપદ્રવ જાગે છે; તેથીજ એ ત્રણેની પવિત્રતા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. પ્રાચીન ગુરુઓ પોતાના શિષ્યોને કુદરતના અનંત ભંડારમાંથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની વિધિઓનું જ્ઞાન આપ્યા કરતા હતા. તે વખતે દવા-દારૂ ઉપર આટલું જોર દેવાતું નહિ; તેથી લોકોનું સ્વાસ્થ્ય પણ વર્તમાન સમય કરતા કેટલુંય વધારે સારું હતું.

પ્રથમ આપણે પવનને લઈએ. પાણી અને અન્ન વિના તો માણસ થોડી વાર પણ જીવી શકે છે, પરંતુ પવન વિના તો તે ક્ષણવાર પણ જીવી શકતો નથી. ભૌતિક વિજ્ઞાન કહે છે કે, પવન એ બે વાયુઓ—ઑક્સિજન અને નાઈટ્રોજન—નું રાસાયનિક મિશ્રણ છે. ઑક્સિજન આપણા શરીરમાં દાખલ થઈને લોહીની શુદ્ધિ કરે છે [illegible] જીવનને [illegible] છે [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] પણ [illegible] [illegible] વિના [illegible] શકતું નથી— [illegible] નથી. [illegible] અને [illegible] ઉપર [illegible] જીવનનો આધાર છે. [illegible]

શરાબ અને તંબાકુના અતિસેવનથી સળેખમ અને ખાંસીનો પ્રકોપ વધી જાય છેજ, બલ્કે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ ખાંસીથી દુઃખી થવું પડે છે અને બેહદ કષ્ટ પડે છે. વાચકે ઘણી વાર જોયું હશે કે, હુક્કો પીનારાઓ બેહદ ગળફા કાઢે છે અને દારૂ પીનારાઓને પણ ખાંસીનો રોગ બહુ સતાવે છે. શરાબ અને તંબાકુ બન્ને ઝેરી ચીજો છે. ડૉકટરોનો બીજી બાબતોમાં કદાચ મતભેદ હશે, પણ તેઓ બધા શરાબ અને તંબાકુની બાબતમાં એકમત થઇને કહે છે કે, તે મનુષ્યના સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક છે.

ચિંતાગ્રસ્ત મન, ભ્રમિત ચિત્ત અને શાંતિના અભાવથી પણ સળેખમ થાય છે. જેઓ વધારે પડતા ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે. કોઇને કોઇ પ્રકારે ગભરાયલા રહે છે, કોઇ ને કોઇ ચિંતા કર્યા કરે છે, અને જેમને શક્તિ કરતાં વધારે કામ રહ્યા કરે છે, તે લોકોના જ્ઞાનતંતુઓ અને નસ-નાડીઓ નિર્બળ થઈ જાય છે અને સાધારણ ફેરફારથી પણ તેઓને સળેખમ થાય છે. વધારે પડતી ચિંતાથી, ભયમાં અને દિલગીરીની અવસ્થામાં લોહીની નસો સંકોચાઈ જાય છે: લોહીના હરવા ફરવામાં ફેર પડે છે અને ટાઢ ચઢી આવે છે. નિયમ પ્રમાણે, શક્તિ અનુસાર કામ, પ્રસન્ન ચિત્ત, બેફિકરી સ્વભાવ અને નિશ્ચિંત માનસિક સ્થિતિ પેદા કરવી જોઇએ. આ બધી બાબતો માણસ જાતેજ પેદા કરી શકે છે. તેની આર્થિક દશા ભલેને ગમે તેવી હોય પરંતુ સળેખમથી પીડાતા મનુષ્યો માટે તો એ જરૂરનુંજ છે.

સળેખમ થયા પછી દર્દી એમજ ઇચ્છે છે કે, નાક ગળતું, માથાનો દુઃખાવો, કળતર, થકાવટ અને મંદતા, એ બધું જલદી મટી જાય તો સારૂં; અને તેથી તે તરત ડૉકટરની પાસે દોડે છે. આથી ઘણે ભાગે એવું થાય છે કે, મૂળકારણના અજ્ઞાનથી અને નકામી દવા લેવાથી સળેખમ વકરે છે. વહેતા સળેખમને રોકવું એ બહુ હાનિકારક છે; તેથી સળેખમ વહેતુ હોય તે વખતે તે બંધ કરવાની કોઈ પણ દવા ન લેવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તેને બંધ કરી દે તેવું ભોજન પણ કરવું જોઇએ નહિ. ઘણા નાકમાંથી જે પાણી નીકળે છે તે બંધ કરતા અત્યારસુધી આપણે ભરી રાખેલ આપણા શરીરનો કચરોજ છે [illegible] કુદરત [illegible] તે મળને બહાર કાઢતી હતી. તેને જો આપણે નીકળી જવા દઇએ તો તો સારી વાત છે. કોઈ પણ દવાથી કે બીજા પદાર્થો ખાઇને તેને રોકી દઇશું તો નાક ગળતું તો જરૂર બંધ થઇ જશે, પરંતુ શરીરમાંથી બહાર નીકળતો તે મેલ અંદરજ રોકાઇ જઇને બીજા કોઇ અવયવ ઉપર હુમલો કરશે. સળેખમ તો રોકાઇ જશે, પરંતુ તેને તો ખાંસી ઉપડશે કે માથાનો દુખાવો થવા માંડશે અથવા તો કોઇ

ચક્ર છે. તેમને જાગ્રત કરવાથી શરીરમાં શક્તિનો સંચાર થાય છે. આમાંના એક કેન્દ્રનું નામ મણિપુરચક્ર છે. તે છાતીને પેટથી જુદી પાડનારા પડદા (ડાયાફ્રામ)ની નીચે-જ્યાં છાતીની પાંસળીઓ જમણી અને ડાબી બાજુએ એકબીજાથી જુદી પડે છે ત્યાં-છે. ઉપરોક્ત વિધિ પ્રમાણે પ્રાણાયામ-ઊંડા શ્વાસ લેવાનો અભ્યાસ-કરતી વખતે આ ચક્ર ઉપર માનસિક દબાણ કરવાથી અને પેટને ગતિમાન કરીને ચક્રને હલાવવાથી તે ઉત્તેજિત થાય છે. આ ચક્રને જાગ્રત કરવા માટે કેટલોક સમય અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

આજ જાતનું એક બીજું ચક્ર ગુદાના મૂળમાં છે. કરોડરજ્જુનું છેલ્લું નીચેની તરફ જ્યાં પૂરું થાય છે ત્યાં એક નાનો ખાડો છે. તેમાં કરોડરજ્જુની નાનીશી નસ બહારની બાજુએ નીકળેલી છે. કેટલાક લોકો તેને મનુષ્યના પૂછડાનો અવશેષ પણ માને છે. બસ, ત્યાંજ આ ચક્ર આવેલું છે. આ ચક્રને જાગ્રત કરવાની વિધિ એ છે કે, ઉભા રહીને અથવા બેસીને પહેલાં કહેવાયલી વિધિ પ્રમાણે પ્રાણાયામ કરવા અને સાથે સાથે આ ચક્રને ધીરે ધીરે હાથવડે દબાવવું. આથી શરીરમાં એક પ્રકારનો સુખકારક અનુભવ અથવા ઝણઝણાટ જેવું થશે. વીર્યરક્ષાને માટે આ અભ્યાસ બહુ ફાયદાકારક છે.

ત્રીજું નાડીચક્ર ગરદનના મૂળમાં છે. જ્યાં માથાને ગર્દન સાથે મેળાપ થાય છે ત્યાં એક નાનકડા કૂવા જેવું છે. તેમાંજ આ ચક્ર આવેલું છે. પલાંઠી વાળીને બેસો અને માથાની ખોપરી તથા મેરુદંડને સમરેખામાં રાખો. માથું આગળ ઝૂકતું અને ગરદન પાછળ નમેલી ના હોવી જોઈએ. પછી ઊંડા શ્વાસ લેવાનો અભ્યાસ કરો. આ ક્રિયા કરતાં કરતાં તમારી બન્ને હથેળીઓને ચક્રના સ્થાને રાખીને સહેજ દબાવો. આપને એક ખાસ પ્રકારના સુખનો અનુભવ થશે. મગજનો બધોય થાક ઉતરી જશે. મગજનું કાર્ય કરનારાઓને માટે આ અભ્યાસ બહુ ફાયદાકારક નીવડશે.

મનુષ્યનું શરીર એક પ્રકારની વિજળીની બેટરી જેવું છે. માથાની ખોપરી એ તેનો ધનાત્મક ધ્રુવ (પોઝિટિવ પોલ) અને પગના તળિયા ઋણાત્મક ધ્રુવ (નેગેટિવ પોલ) છે. [illegible]

૫૮—છાશનો ઉપયોગ

"न तक्रसेवी व्यथते कदाचित् रोगा न तक्राभिहता भवंति ।
यथा सुराणाममृतं हिताय तथा नराणां भुवि तक्रमाहुः ॥"

× × × ×

બધા પેય પદાર્થોમાં તક્ર—છાશ—ને પૂર્વકાળથી વૈદ્યો, સામાન્ય વર્ગના લોકો, મધ્યમ શ્રેણીના લોકો અને શ્રીમંતવર્ગ સર્વેએ બહુ ઉત્તમોત્તમ પેય પદાર્થતરીકે માનેલ છે. ઉપરનો શ્લોક તો માત્ર પ્રાચીન વિદ્વાન અને વૈદ્યોનો મત દર્શાવે છે, પણ તે વખતે સાધારણ અને મધ્યમ શ્રેણીના લોકો છાશ ને રોટલા, ખીચડી, જાર તથા મકાઈનાં ધાન, પંચરત્નીના ખીચડા વગેરે સાથે ઉપયોગ કરતા. શ્રીમંત લોકો ભાત સાથે છાશ પીતા, રાજા—ઠાકોરોમાં પણ બધા ખોરાકને અંતે થોડો રોટલો અને પ્યાલો છાશ પીવાનો રિવાજ હતો. તેમાં કોઈ પોતાની હલકાઈ ગણતું નહિ કે છાશને ગામડીયા પીણાતરીકે માનતું નહિ, તથા તેના ઉત્તમ ગુણને લીધે તેઓના શરીરના બાંધા અને અંદરના અવયવો સુદૃઢ બનતા. પ્રાચીન વૈદ્યોએ ઘણે ઠેકાણે ભાર દઈને લખેલ છે કે "तक्रं प्रातः पयो रात्रौ भोजनांते सदा पिबेत्" એ બધાં વચનોનું સાર્થક્ય તે વખતની પ્રજાનાં શરીરોજ કહી આપતાં. સેંકડો વર્ષની વાત તરફ આપણે લક્ષ ન દોડાવીએ અને ફક્ત આપણા પિતા, પિતામહો અને પ્રપિતામહોસુધીના સમયનુંજ સિંહાવલોકન કરીએ તોપણ એજ પ્રતીતિ થશે.

જેવી રીતે ઉપલા પરિચ્છેદમાં એક દેશી વિદ્વાન વૈદ્યનો મત દર્શાવ્યો છે, તેમ હાલના સમયમાં ચા, કોફી, લેમનેડ—સોડા, કોકો આદિ સુધરેલાં પીણાંનેજ 'भोजनांते सदा पिबेत्' આવો નિર્ધાર ઘણાઓએ મનમાં કરી રહ્યા છે એ સુધરેલાં પીણાંથી લાખો માણસો [illegible]

[illegible]

। દરવખત તેના થોડાથોડા કણુ લોહી સાથે મળી જઇ રક્ત-
ની નાડીઓમાં ભરાઈ જાય છે; તેથી રક્તવાહિની શિરા ફૂલે છે
। આકરુ—જડ થઈ જાય છે. એટલે લોહીના ફરવામાં વિઘ્ન આવ-
ી શરીરના જૂદા જૂદા અવયવોને લોહી યોગ્ય પ્રમાણમાં મળતું
ો. તેથી શરીર વૃદ્ધ જેવું દેખાવા લાગે છે, અને તેથીજ મગજ
ા, હૃદય, ઉદર (આમાશય, પક્વાશય), જનનેંદ્રિય વગેરે અવયવો
નિયત્વ તથા શિથિલ રહે છે. જો એ ઉત્તેજક (માદક વ્યસનીભૂત
મસી) પીણાં હોટેલોમાં કે રખડપટ્ટુ લોકો પાસેથી અઢારે વર્ણના
ા (ક્રિશ્ચ્યન) ખાણા રકાબીદ્વારા પીવામાં આવ્યાં હોય ત્યારે તો
નારાઓ ઉપદંશ, પ્રમેહ આદિ ચેપી વ્યાધિઓના ભોગ પણ થઈ શકે
. એકની એક સોડાની બાટલી હેડ, ભંગી કે મુસલમાનોએ મોઢામાં
ામેલી તે આજનો સુધરેલો બ્રાહ્મણ વગરસંકોચે પી શકે છે. તેમાં
ે ચેપી રોગોને ઉત્પન્ન થવા માટે અવરોધ શું રહ્યો? દેશી અને
દેશી વિદ્વાનો કહે છે કે, જમ્યા પછી ગાયના દૂધની સ્વચ્છ મોળી
તાજી છાશ પીવામાં આવે તો તેથી બહુ ફાયદો થાય છે. રક્ત-
વાહિનીમાં સંચિત થયેલો જડ પદાર્થ—કણુ પીગળી જાય છે, અને
તેનો કોઈ પણ અવયવમાં સંચય થતોજ નથી; તેથી લોહી ફરવા-
માં સારી મદદ મળે છે એટલે શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ થઇ નાની વયમાં
વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. છાશમાં જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવાનો ગુણ
હોવાથી વિકૃત પદાર્થ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને કોઈ કારણવશાત્
થયો તો મળશોધક (દસ્ત સાફ લાવવાનો) ગુણ તે વિકૃત પદાર્થને
બહાર ધોઈ કાઢે છે. એટલે લોહી, માંસ, મેદ, મજ્જા, વીર્ય
આદિમાં કોઈ પણ વ્યાધિનો ઉદ્ભવ થવાનો બહુ થોડો સંભવ રહે છે.

અમુક અમુક વ્યાધિવાળાને શાસ્ત્રકારો છાશનોજ ખોરાક
લેવાની સલાહ આપે છે. એકલી છાશ ઉપર ૧૫-૨૦ દિવસ કાઢેલા
માણસો મેં પણ જોયેલા છે. દરેક વ્યાધિવાળાને તથા નિરોગીને
દરેક ઋતુમાં દરેક પ્રકૃતિવાળાને દરેક સ્થળમાં દરેક વયને છાશનો
પ્રયોગ પથ્ય છે અનુભવ પણ એ વાતને પુષ્ટિ આપે છે. ખોરાક-
માં દરરોજ [illegible] ઉપયોગ થાય છે. તે
સિવાય વૈદકશાસ્ત્રમાં [illegible] અમુક અમુક વ્યાધિઓ પણ જૂદા
જૂદા અનુપાન [illegible] છે. એમ વર્ણવ્યું છે એ છાશનું
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઇસ પ્રકાર કષ્ટ ઔર કંગાલી કા ભાવ રખ કર, કોઇ કિસ પ્રકાર સમૃદ્ધિ કો અપની ઓર આકર્ષિત કર સકતા હૈ. મનુષ્યોં કી અવસ્થા, સદૈવ ઉનકે વિચારોં ઔર આદર્શ કે અનુરૂપ હોતી હૈ. ઇસ લિયે જો મનુષ્ય સુખ ઔર સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરના ચાહતે હૈં, ઉન્હેં અપના માનસિક ભાવ ભી વૈસા હી રખના ચાહિયે; ક્યોંકિ કિસી બાત કા દૃઢ નિશ્ચય કર લેના હી માનો ઉસકે લિયે ક્ષેત્ર તૈયાર કરના હૈ.

કિસી મહાપુરુષ ને કહા હૈ કિ 'સારા માનવી કર્તવ્ય યહી હૈ કિ પહલે યહ નિશ્ચય કર લેના કિ હમ ક્યા હોના ચાહતે હૈં, ફિર નિરંતર ઉસીકા વિચાર કરતે રહના.' ઇસ પ્રકાર કે નિશ્ચયાત્મક વિચારોં સે, નિર્માણશક્તિ કે વિકાસ હોને મેં બડી ભારી સહાયતા મિલતી હૈ. મનુષ્ય કો જીવન મેં સફલતા લાભ કરને કે લિયે, બહુતસી અન્ય સાંસારિક બાતોં કી અપેક્ષા યહ જાનના અધિક લાભદાયક હૈ, કિ મૈં કિસ પ્રકાર અપને વિચારોં કો નિશ્ચયાત્મક રખ કર, સર્વોચ્ચ ઉત્પાદકશક્તિ કો પ્રાપ્ત કરૂં.

વૈજ્ઞાનિકોં ને પ્રયોગ દ્વારા નિશ્ચિત કિયા હૈ, કિ યદિ સૂર્ય કી ઉતની શક્તિ કો જો ૫૦ મીલ કી ધૂપ મેં મિલતી હૈ, કિસી એક સ્થાન પર એકત્રિત કર લિયા જાવે, તો ઉસ શક્તિ સે સંસાર કે સમસ્ત કારખાને ચલ સકતે હૈં; કિંતુ બિખરી હુઈ ધૂપ મેં યહ શક્તિ નહીં, કિ આગ ભી જલા સકે. યહી દશા મનુષ્યોં કી વિચારશક્તિ કી હૈ, જિસકી એકાગ્રતા સે મહાન્ કાર્ય કિયે જા સકતે હૈં. કિંતુ સંસાર મેં અધિકતર મનુષ્ય ઐસે હૈં, જો અપની વિચાર [illegible]

[illegible]

...ડગી આજકાલ તો કૃત્રિમ અને પરાવલંબી (અમનાગીન) થઇ ...લી છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે "જે ધ્રુવ વસ્તુનો ત્યાગ કરી ...ધ્રુવનું સેવન કરે છે તેનું ધ્રુવવસ્તુ નષ્ટ થઇ જાય છે અને ...ધ્રુવ તો નષ્ટજ હોય છે." માગ બંધુઓને એજ વિનંતિ છે કે, ...વ અધ્રુવનો વિવેક કરતાં શીખો. તમોએ ધ્રુવ વસ્તુ છોડવા માંડયું ... અને નષ્ટપ્રાય અધ્રુવનું અવલંબન કરવા માંડયું છે, પણ હજી ...રતી જાઓ તો સારૂં છે કે જ્યાંસુધી ધ્રુવવસ્તુનો નાશ નથી થયો.

('ગુજરાતી'ના દિવાળીના એક ખાસ અંકમાં લખનાર
વૈદ્ય છગરામ કાલીદાસ.)

૫૯–વડની મહત્તા

હિંદુ ધર્મમાં જે જે વૃક્ષો તરફ આદરભાવ અને સન્માનની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે, તે બધાં વૃક્ષો ઉપયોગમાં એક એકથી ચડિયાતાં હોય છે. તે બધાં મનુષ્યના આરોગ્યરક્ષણની રામબાણ ઔષધિઓ હોય છે ! × × × જેમ તુલસી આરોગ્ય-રક્ષણ માટે ઘણીજ ઉપયોગી છે, તેમ વડનું ઝાડ પણ તંદુરસ્તી માટે કેટલું બધું ઉપયોગી છે તે અમે આ લેખમાં બતાવીશું

વડનું દૂધ–વડની ડાંખળી અને પાંદડાંને તોડવાથી જે સફેદ રંગનો પ્રવાહી પદાર્થ નીકળે છે તેને વડનું દૂધ કહે છે. તે ઘણુંજ ઉપયોગી છે. તે સંકોચક, સ્તંભક, બળકારક, લોહી વધારનાર, પાચનશક્તિને વધારનાર, સ્નાયુઓમાં ઉત્તેજના લાવનાર અને શરીર-ની વીર્યાદિ ધાતુઓનું પોષણ કરનાર છે. આંતરડાં અને પેટની દુ-ર્બળતાને દૂર કરી તે આંતરડાને મજબૂત બનાવે છે. પક્વાશયના રોગોની તે ઉત્તમ ઔષધિ છે. તે સંકોચક હોવાથી આમાશયના રોગોમાં ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. જ્યારે અનેક પ્રકારની અત્યંત તીક્ષ્ણ અને ઝેરી દવાઓના સેવનથી આતરડામાં અત્યંત રૂક્ષતા–સૂખાપણું અને ઝેરી અસર થઈ આતરડાંની શક્તિ નાબુદ થઈ જાય છે, ત્યારે વડના દૂધનો ઉપયોગ કરવાથી વિશેષ લાભ થાય છે ! આમાતિસાર અને રક્તાતિસાર વગેરે રોગોમાં તેનો ઠીકઠીક ઉપયોગ થાય છે. આતરડાના કે પેટના જે રોગોમાં દૂધ પચતું ન હોય ત્યારે વડનુ દૂધ બહુ સરસ કામ આવે છે. અજીર્ણ-ને લીધે જ્યારે આહાર જરા પણ પચી શકતો નથી અથવા ઉલટી-દ્વારા પાછો નીકળી જાય છે, તેવી સ્થિતિમા વડનુ અતિ પુષ્ટિ-કારક દૂધ પથ્યતરીકે અપાય છે ! દૂઝતા હરસની પીડામાં જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારે લોહી પડતુ બંધ થતુ નથી, ત્યારે વડના દૂધના ૪–૫ ટીપા દિવસમા બે ત્રણ વાર લેવાથી લોહી પડતું તરત બંધ થઇ જાય છે. તે સિવાય આતરડામા જખમ પડવાથી લોહી

૬૨–બાળકોનું આરોગ્ય સુધારવાના ઉપાય

જે સ્થાન વસ્તીવાળું હોય છે ત્યાંની હવા અવશ્ય બગડી જાય છે; કેમકે તેમાં મનુષ્યોના શ્વાસોચ્છ્વાસની ગંદી હવા ભળી જાય છે. આવી હવા મનુષ્યના શરીરમાં દાખલ થઈને લોહીને બગાડી નાખે છે; તેથી ખુલ્લા મેદાનમાં કે નદીકિનારે જઈને શુદ્ધ વાયુનું સેવન કરવું એ તંદુરસ્તીને માટે ખાસ જરૂરનું છે. શુદ્ધ વાયુ તથા ખાસ સ્થળોની હવાથી, સર્વ પ્રકારે અસાધ્ય એવા ભારે ભારે રોગો નાબુદ થાય છે; તેથીજ વૈદ્યકીય ગ્રંથોમાં હવા-પાણી બદલવાની આવશ્યકતા બતાવવામાં આવી છે. ઘણે ભાગે પ્રાતઃકાળનો વાયુ વિકારશૂન્ય હોય છે, તેથી પ્રાતઃકાળે રોજ વાયુ-સેવન કરવું એ આરોગ્ય માટે ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. તેથી હમેશાં ખુલ્લા મેદાનમાં અથવા તો નદીકિનારે હવા ખાવા જરૂર જવું જોઇએ. પ્રાતઃકાળનાં શૌચાદિ કાર્યોમાં ઉતાવળ કરવી જોઇએ નહિ. મોં ધોવું, કોગળા કરવા અને નાક નસીકવું વગેરેમાં ઉતાવળ કરવી જોઇએ નહિ. મોં ખૂબ કાળજીપૂર્વક ધોવું જોઇએ. હાલમાં મોં સાફ કરવા માટે કેટલીક જાતનાં મંજનો બજારમાં વેચાય છે. સફેદ માટી તથા કંઇક સુગંધવાળી ચીજો મેળવીને વજ્રદંત વગેરે નામોથી ચાર આઠ આને ડબ્બીના ભાવે દંતમંજનો ખૂબ વેચાય છે; પરંતુ આ દંતમંજનોથી તો માત્ર પૈસાની બરબાદી સિવાય બીજું કંઇજ થતું નથી. એ તો બરાબર યાદ રાખવું જોઇએ કે, દાંત મેલા રહેવાથી અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી તંદુરસ્તી જાળવવા માટે હમેશાં લીમડો, વડ વગેરેના દાતણથી મોં સાફ કરવું એ ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. રોજ કડવું તેલ અને સિંધવથી મોં સાફ કરવાથી દાંતને ઘણોજ ફાયદો થાય છે. જો કોઈ મંજનજ વાપરવા ઈચ્છે તો તે ઘેર બેઠા નીચે લખી વિધિ પ્રમાણે બનાવી શકે છે-બદામનાં છોડાં (બાળીને), કાળાં મરી, સિંધવ અને ફટકડી, એ બધાંને બારીક કરીને સમભાગે એકત્ર કરવાથી સરસ દંતમંજન બને છે. અને તેનાથી દાંત સાફ થાય છે તથા અનેક પ્રકારનાં દાંતનાં દર્દ દૂર થાય છે [illegible]

[illegible]

६०—सळेखम

કેટલાક લોકો એવા હોય છે, કે જેઓ સળેખમનાં ડરથી પોતાના ઘરનાં બારીબારણાં ચારે બાજુથી બંધ કરી રાખે છે, ઘરમાં તાજી હવાની આવ-જા થવા દેતા નથી, વાસી અને ગંદી હવાનો ઉપયોગ કરે છે અને પોતાનાં શરીરને ઠંડીથી બચાવવા જરૂર કરતાં વધારે કપડાંથી લદાયેલા રહે છે. વળી પગમાં મોજાં, શરીર ઉપર કોટ, એસ્ટર, કંબલ તેમજ કાનટોપી, ગલપટ્ટો અને હાથે હાથમોજાં વગેરે પહેરે છે અને તે એવા ખ્યાલથી કે રખેને શરદી લાગી જાય. આવા માણસોને જો જરા પણ ઠંડી હવા લાગે તો શરદી થઇ જાય છે. કેમકે આ પ્રમાણે રહેવાથી તેઓ પોતાના શરીરને દુર્બળ બનાવી નાખે છે. ગંદી હવામાં રહેવાથી અને સ્વચ્છ અને તાજી હવાથી વંચિત રહેવાને લીધે તેમનાં ફેફસાં અને લોહી બન્ને સાફ રહેતાં નથી. જરૂર કરતાં વધારે કપડાં ચઢાવી લેવાથી તેઓ તેમની ચામડીને પણ કમજોર બનાવે છે. કુદરતી ઠંડી અને ગરમીના નિરંતર પરિવર્તનને સહન કરવાની શક્તિ તેમની ચામડીમાંથી ઓછી થઇ જાય છે, ચામડી નાજુક થઇ જાય છે અને પરિણામ એ આવે છે કે, જ્યાં કંઇક પણ હવાની ઠંડી-ગરમીમાં ફેર પડ્યો અને તેની અસર નાકની ઝિલ્લી (અંતર્ભાગની કોમળ ચામડી) કે શરીરની ચામડી ઉપર થઈ કે તરતજ સ્વાસ્થ્ય બગડી જાય છે અને સળેખમનો પ્રકોપ થાય છે. તેથી એ ખાસ જરૂરનું છે કે, માણસો તાજી અથવા ઠંડી હવાના શ્વાસોચ્છ્વાસથી સળેખમ થાય છે, એવા ભૂલભરેલા ખ્યાલને દેશવટો આપે. સળેખમના દર્દીને બધોઆર હવા તો ભયંકર શત્રુસમાન છે. શરીરની ચામડીને પણ થોડી થોડી ઠંડી-ગરમી સહન કરવા લાયક બનાવવી જોઇએ. કાને ગલપટ્ટો બાંધવાની ટેવ બહુ જરૂરી નથી. શરીરનાં બીજાં કપડાં પણ ઓછાં કરી શકાય જેઓ પ્રાતઃકાળે ઉઠીને ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરે છે, તેમના શરીરની ચામડી બહુ મજબૂત અને સ્વસ્થ થાય છે અને શરદી-ગરમીના ફેરફારથી તેમને સળેખમ થઈ શકતું નથી. જેઓ પ્રાતઃકાળે ફરવા જાય છે, તેમના નાકની ઝિલ્લી (નાકના અંતર્ભાગની કોમળ ચામડી) અને ફેફસાં સ્વચ્છ અને તાજી હવાથી મજબૂત થઇ જાય છે અને ઠંડી હવા લેવાથી તેમને શરદી થવાનો જરા પણ ડર રહેતો નથી તેથી પ્રાતઃકાળે ફરવા જવું અને સ્નાન કરવું એ બહુ ફાયદાકારક છે.

તમાકુ અને શરાબ એ બન્ને કફ ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થો છે. તેમના સેવનથી શરીરમાં કફ વધી જાય છે અને તે સળેખમ થવામાં મદદ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે.

[illegible] આરોગ્ય સુધારવાના ઉપા[illegible]

[illegible] હોય છે ત્યાંની હવા આરામ [illegible]
[illegible] ની ગંદી હવા [illegible]
[illegible] શરીરમાં દાખલ થઇને લોહી[illegible]
[illegible] છે. [illegible] મેદાનમાં કે નદીકિનારે જઈ[illegible]
[illegible] તંદુરસ્તીને માટે ખાસ જરૂરનું છે
[illegible] હવાથી, સર્વ પ્રકારે અસાધ્ય એવા
[illegible] છે; તેથીજ વૈદ્યકીય ગ્રંથોમાં હવા-
[illegible] આવશ્યકતા [illegible] આવી છે. ઘણે ભાગે
[illegible] નિરાબાધ હોય છે, તેથી પ્રાતઃકાળે રોજ વાયુ-
[illegible] કરવું એ આરોગ્ય માટે ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. તેથી હમેશાં
[illegible] અથવા તો નદીકિનારે હવા ખાવા જરૂર જવું
[illegible] પ્રાતઃકાળના શૌચાદિ કર્મોમાં ઉતાવળ કરવી જોઇએ નહિ.
[illegible] કોગળા કરવા અને નાક નસીકવું વગેરેમાં ઉતાવળ
કરવી જોઇએ નહિ. મોં ખૂબ કાળજીપૂર્વક ધોવું જોઇએ. હાલમાં
મોં સાફ કરવા માટે કેટલીક જાતનાં મંજનો બજારમાં વેચાય છે.
કોઈક માટી તથા કોઈક સુગંધવાળી ચીજો મેળવીને વજ્રદંત વગેરે
નામોથી ચાર આઠ આને ડબ્બીના ભાવે દંતમંજનો ખૂબ વેચાય
છે; પરંતુ આ દંતમંજનોથી તો માત્ર પૈસાની બરબાદી સિવાય
બીજું કંઇજ થતું નથી. એ તો બરાબર યાદ રાખવું જોઇએ કે,
દાંત મેલા રહેવાથી અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી
તંદુરસ્તી જાળવવા માટે હમેશાં લીમડો, વડ વગેરેના દાતણથી
મોં સાફ કરવું એ ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. રોજ કડવું તેલ અને
સિંધવથી મોં સાફ કરવાથી દાંતને ઘણોજ ફાયદો થાય છે. જો
કોઈ મંજનજ વાપરવા ઇચ્છે તો તે ઘેર બેઠા નીચે લખી વિધિ પ્રમાણે
બનાવી શકે છે:–બદામના છોડાં (બાળીને), કાળાં મરી, સિંધવ
અને ફટકડી, એ બધાને બારીક કરીને સમભાગે એકત્ર કરવાથી
સરસ દંતમંજન બને છે. અને તેનાથી દાંત સાફ થાય છે તથા
અનેક પ્રકારના દાંતનાં દરદો દૂર થાય છે. માત્ર તેજ બાળીનેજ
બારીક કરી રાખ્યું હોય અને તેનાથી દાંત સાફ કર્યા હોય તોપણ
દાંત સુંદર બને છે અને મુખ સુગંધીવાળું થાય છે તથા ચિત્ત
પ્રસન્ન થાય છે. આ રીતે દાંતને હમેશાં સ્વચ્છ કરવા જોઇએ;
નહિ તો તેમાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થવાથી ખૂબ પીડા થાય છે અને
અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. મોં સાફ કર્યા પછી રોજ
સ્નાન કરવું જોઇએ અને શરીરને ખૂબ ઘસી ઘસીને ચોખ્ખું કરવું

બીજો રોગ પેદા થશે. આ સ્થિતિનું નામજ સળેખમનું વીકરવું છે.

આપણા દેશમાં પણ આ બાબતનું પૂરતું જ્ઞાન છે. શરદી લાગતાં શરદીને બિલકુલ છેડતા નથી, માત્ર એવી દવાઓ ખાઈએ છીએ કે જેથી સળેખમ વધારે વધી જાય. કોઈ એવી દવા નથી ખાતા કે જેથી તે બંધ થઈ જાય.

સળેખમને એકજ દિવસમાં અથવા થોડાજ કલાકમાં બંધ કરી દેનારી જે દવાઓ બજારોમાં વેચાતી હોય છે, તે સળેખમને તો બંધ કરે છે, પણ સાથે સાથે શરીરના બીજા અવયવો ઉપર પણ બહુ ખરાબ અસર પાડે છે. એક ડૉક્ટર સાહેબ આ સંબંધી પોતાનો જાતિઅનુભવ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે:—એક વખત તેમને સળેખમ થયું હતું. સળેખમથી બહુ પીડાવાથી તેઓ એમ ઇચ્છતા હતા કે, આ દર્દ કોઈ ને કોઈ રીતે તરત મટી જાય તો સારૂં. બજારમાં તેમણે એક જાહેરાત વાંચી કે "અમારી દવાથી સળેખમ એક દિવસમાં મટી જાય છે." તેમને તો જોઈતું હતું તે મળી ગયું, તરતજ દવા ખરીદીને તેનું સેવન કર્યું અને થોડાજ કલાકમાં સળેખમ મટી ગયું. તેમને ખૂબ આનંદ થયો. થોડી વાર પછી જ્યારે તેઓ ભોજન કરવા બેઠા તો તેમણે પોતાની આશ્ચર્યજનક સ્થિતિ જોઈ. ભોજનનો કોળિયો મોંમાં મૂકે છે તો તદ્દન બેસ્વાદ લાગે છે. બિસ્કુટ તો જાણે સૂકો લોટ. મોંમાંથી થૂંક પણ તદ્દન સુકાઈ ગયું હતું. બાબત શી હતી? એજ કે, જે દવાએ સળેખમ બંધ કરી દીધું હતું તેજ દવાએ થૂંક ઉત્પન્ન કરનારી ગ્રંથિઓને પણ સૂકવી દીધી હતી અને સ્વાદેંદ્રિય ઉપર પણ તેની અસર પાડી હતી. આથીજ સળેખમ બંધ કરનારી દવાઓ વાસ્તવમાં નુકસાનકારક હોય છે. તે રોગના પ્રકોપને એક જગ્યાએથી હટાવીને બીજી જગ્યાએ મોકલે છે; તેથી સળેખમને બંધ કરવું ન જોઈએ. ઘણાખરા ડૉક્ટરોનો એવો અભિપ્રાય છે કે, ઇન્ફલુએન્ઝાના વખતમાં મોટા ભાગના મરણ ઝેરને બહાર નહિ નીકળવા દેવાથીજ થયાં હતાં—અર્થાત્ તેને તુરતજ દાબી દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો અને તેનું પરિણામ એ આવતું કે, તે ફેફસાં ઉપર ધસારો કરતું હતું અને રોગી ન્યુમોનિયાથી મરી જતો હતો. દમ, ખાંસી, તેમજ ફેફસાના અનેક રોગો સામાન્ય સળેખમને દબાવી દેવાથીજ થતા હોય છે.

સળેખમ મટાડવાના ઉપાય

નીચેના ઉપાયો એક ડૉક્ટરના પુસ્તક ઉપરથી આપીએ છીએ:-

(૧) શરદી થયાની શંકા થાય કે તરતજ ગરમ પાણીના ટબમાં બેસીને નાહી લેવું જોઈએ, ટબમાં ઓછામાં ઓછી વીસ મિનિટ બેસવું જોઈએ.

કરનાર તો ખાસ કરીને એ બે પદાર્થોજ છે. એ બન્નેમાં કોઈપણ પ્રકારની અશુદ્ધિ કે વિકાર આવવો જોઈએ નહિ. * * બજારમાં વેચાતી ખોરાકની ચીજો બહુજ ખરાબ હોય છે. તે ખાવાથી તંદુરસ્તી બગડે છે; તેથી બની શકે ત્યાંસુધી બજારની ખોરાકની ચીજોનો ઉપયોગ ન કરવો એજ હિતાવહ છે. એજ પ્રમાણે ખરાબ પાણી પણ પીવું નહિ. કેમકે ચેપી રોગનાં જંતુઓ તેમાં રહે છે. જે પાણી ખરાબ હોય તેને ઉકાળી અને ગાળીને પીવામાં કંઈ હરકત નથી. રાત્રે જાગરણ તથા કવખતનાં ભોજન અને અતિવિલાસથી સ્વાસ્થ્યમાં હાનિ પહોંચે છે. ખાવું, પીવું, સૂવું વગેરે જે જે જરૂરી કાર્યો છે તેમાં એક પ્રકારનો નિયમ રાખવો સારો છે. વૈદકીય પુસ્તકોમાં અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થવામાં જે કારણો બતાવવામાં આવે છે તેમાં મિથ્યા આહાર-વિહારને પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે; તેથી તંદુરસ્ત રહેવાને માટે એ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવું ખાસ જરૂરનું છે.

("મનોરમા"માંના ડૉ. ગોપાળશરણ એમ. ડી ના લેખ ઉપરથી)

૬૩–मानसिक चमत्कार

મન કી શક્તિ બડી તીવ્ર હૈ. હજારોં ઘોડોં કી શક્તિ રખનેવાલા રેલ કા એન્જિન ભી ઇતની તેજી સે નહીં દોડ સકતા, જિતની તેજી સે મન દોડતા હૈ. કિસી સમય ભી વહ ચુપચાપ નહીં બૈઠતા. મન કી ચંચલતા શાસ્ત્રોં મેં પ્રસિદ્ધ હૈ. હમારે પ્રાચીન ઋષિયોં ને મન કી શક્તિ કા અચ્છી તરહ અનુભવ કિયા થા. ઉન્હોંને ઉસસે કામ લેને કા તરીકા ભી નિકાલ લિયા થા. [illegible]

ઈએ. તાજાં પાકાં ફળ, લીલોતરી શાક અને બીજી શાક-ભાજી રોગમાં ઘણોજ ફાયદો કરે છે. ગળ્યું, ખાંડ અને મિઠાઈ તો જોઈએ નહિ.

(૨) શક્ય હોય તો ઉપવાસ શરૂ કરવા, કે જેથી શરીરમાં રાયેલો કફ ઢીલો થઈને નીકળી જાય. ઉપવાસના ફાયદા અનેક, ઉપવાસ કરવાથી આશ્ચર્યજનક લાભ થયા છે.

(૩) એનીમાથી પેટને રોજ સાફ કરવું જોઈએ. પરંતુ ભોજનના પદાર્થો અને તેનું પ્રમાણ સંભાળી લેવાથી પેટ આપોઆપ સ્વચ્છ થાય છે, કબજીઆત નાસી જાય છે અને દિવસમાં બે વખત દસ્ત સાફ આવે છે.

(૪) ખુલ્લી હવામાં કસરત કરવી, દોડવું, ફરવું અથવા બીજી રમતો રમવી એ ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. એ શક્ય ન હોય તો ઘરની અંદરજ કસરત કરી લેવી જોઈએ.

(૫) શરીરને રોજ માલીસ કરવું જોઈએ. માલીસથી ચામડીમાં લોહીનો સંચાર થાય છે. સ્નાન કરવું પણ જરૂરનું છે, સપ્તાહમાં એક વાર ગરમ પાણીથી પણ સ્નાન કરવું લાભકારક થઈ પડશે.

(૬) રાતદિવસ બરાબર ચોખ્ખી હવા લેવી જોઈએ.

(૭) કડવા તેલનાં (સરસીયાનાં) એક કે બે ટીપાં નાકમાં નાખવાથી પણ ઘણે ભાગે નાક સાફ થઈ જાય છે. નાકમાં પોપડી બાઝવા દેવી નહિ. કડવા તેલનું પુમડું નાકમાં ફેરવવાથી આ મુશ્કેલી દૂર થશે.

બાળકોમાં સળેખમ વીફરવાથી એડેનોઈડ નામનો રોગ થાય છે. આ રોગ ઘણે ભાગે બાળકોનેજ થાય છે. આ રોગમાં નાકની અંદરની અને કંઠની ઉપરની કેટલીક ગાંઠો ફૂલી જાય છે અને તેથી નાકવાટે શ્વાસ લેતા અડચણ પડે છે અને દરદી મોઢાથી શ્વાસ લેવા માંડે છે. કેટલાક દિવસ પછી મુખેથી શ્વાસ લેવાની ટેવ પડી જાય છે અને દરદીનું મો ખુલ્લું રહે છે. જ્યારે આ ગાંઠો ફૂલીને કાનસુધી જતી નળીનું મુખ બંધ કરી દે છે, ત્યારથી બહેરાપણું, કાન વહેવો અને કર્ણશૂળ વગેરે રોગો પેદા થાય છે. આ રોગ ઘણે ભાગે ૪ વર્ષથી ૧૦ વર્ષ સુધીના બાળકોને થાય છે. મોટા માણસોને પણ થાય છે. આ રોગથી બાળકની માનસિક શક્તિ ઉપર પણ ખરાબ અસર થાય છે અને તેના ચેહરા ઉપર ફીકાશ દેખાય છે. મો ખુલ્લું રહે છે, દાઢી પાછી હઠેલી રહે છે અને દાંત બહાર નીકળેલા રહે છે. થોડાજ શ્રમથી હાંફવા માંડે છે, રાત્રે બરાબર ઉંઘ આવતી નથી અને આવાં બાળકના ઉંઘમાં ખૂબ નસ્કોરાં બોલે છે. વળી અનુસ્વારના ઉચ્ચારમાં તેમને મુશ્કેલી પડે છે. આ રોગ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચતાં કાળી

ડરને કી બાત નહીં. ઇસકે બાદ ઉસને ઉલટી ક્રિયા પ્રારંભ કી સાંપ સબ ધીરે ધીરે છોટે હોને લગે. અંત મેં વે ઇતને છોટે હો ગયે કિ વે એકદમ અદૃશ્ય હી હો ગયે.

ઉસને એક ઔર ભી ખેલ કિયા. વહ ભી ઐસા હી આશ્ચર્યજનક થા. મદારી ને અપને સાથિયોં મેં સે એક લડકે કો અપને સામને બિઠા લિયા. ઉસકે બૈઠ જાને પર મદારી ને ઉસકે ચારોં તરફ જમીન પર એક લકીર ખીંચ દી. ઇસકે બાદ મદારી જાદૂ કે કુછ મંત્ર પઢને લગા. કુછ દેર મેં લકીર કે ભીતર કા વહ લટ્ટૂ કી તરહ જલ્દી જલ્દી ઘૂમતા હુઆ દિખાઈ દિયા. ધીરે ધીરે વહ આકાશ કી ઓર ઉડા. અંત મેં ઘૂમતે હી ઘૂમતે વહ લોપ હો ગયા. તબ મદારી ને ફિર ઉલટી ક્રિયા પ્રારંભ કી. લડકા આકાશ સે નીચે ઉતરને લગા. પહલે વહ એક છોટે સે ગોલે કી તરહ દિખાઇ દિયા. અંત મેં જ્યોં જ્યોં વહ નીચે આતા ગયા ત્યોં ત્યોં બડા હોતા ગયા. પૃથ્વી પર આ કર ખડે હોતે હી ઉસને મુસ્કુરા કર દર્શકોં કો પ્રણામ કિયા.

ઇસકે બાદ એક ઔર ખેલ હુઆ. મદારી ને આમ કી કુછ ગુઠલિયોં લે કર એક છોટે સે રેત કે ઢેર મેં ઉન્હેં ગાડ દિયા. ગુઠલિયોં કો ગાડને કે બાદ વહ મંત્ર પઢ પઢ કર રેત કે ઉસ ઢેર પર હાથ ફેરને લગા. થોડી હી દેર મેં ઢેર સે એક અંકુર નિકલ આયા. દેખતે દેખતે બઢ કર વહ વૃક્ષ બન ગયા. વૃક્ષ પર ડાલિયોં ઔર પત્તે ભી નિકલ આયે. અંત મેં ઉસ પર મૌર ભી દિખાઇ દિયા ઔર પલભર મેં પકે હુએ આમ કે ફલ તૈયાર હો ગયે. યે પકે હુએ આમ તોડ કર દર્શકોં મેં બાંટે ગયે. અબ મદારી ને ફિર ઉલટી ક્રિયા આરંભ કી ઔર વૃક્ષ ધીરે ધીરે લોપ હો ચલા. અંત મેં મદારી ને ઢેર મેં સે અપની ગુઠલિયાં નિકાલ લીં ઔર વૃક્ષ ભી અંતર્હિત હો ગયા. ગુઠલિયાં નિકાલ કર ઉસને સબ લોગોં કો દિખા દિયા.

એક ઔર ભી આશ્ચર્યજનક ખેલ મદારી ને ખેલા. ઉસને રસ્સે કા એક લપેટા હુઆ ગોલા બાહર નિકાલા. દર્શકોં કે હાથ પર રખ કર ઉસે ભલી-ભાંતિ દેખ લેને કે લિયે ઉસને કહા. ઇસકે બાદ ઉસને રસ્સે કે સિરે પર એક ગાંઠ દે દી ઔર ઉસ ગાંઠવાલે સિરે કો આકાશ મેં ઉછાલ દિયા. રસ્સે કી લપેટ ખુલ ગયી ઔર વહ ઉપર આકાશ કી ઓર જાને લગા. ધીરે ધીરે સારા કા સારા રસ્સા ખુલ ગયા ઔર ઉસકા સિરા વાયુ મેં ઇસ તરહ લટકતા હુઆ દિખાઈ દેને લગા માનો ગાંઠ કો કિસીને કઈ સૌ ફુટ ઉંચે આકાશ મેં બાંધ દિયા હો. ઇતને મેં મદારી કા એક સાથી રસ્સે કે પાસ ગયા ઔર નીચે લટકતે હુએ ઉસકે છોર કો પકડ લિયા.

૬૧–विचारशक्ति का महत्त्व

વિચાર કરના મનુષ્ય કા સ્વાભાવિક ધર્મ હૈ. સંસ્કૃત મેં મનુષ્ય શબ્દ જિસ ધાતુ સે નિકલા હૈ, ઉસકા અર્થ ભી સોચના, ચિંતન કરના યા મનન કરના હૈ. મનુષ્ય કી પ્રકૃતિ હી ઐસી હૈ કિ એક ક્ષણ કે લિયે ભી બિના વિચાર કિયે રહના, ઉસકે લિયે અત્યંત કઠિન હૈ. જિસ પ્રકાર સમુદ્ર મેં એક કે પીછે એક લહરેં ઉઠા કરતી હૈં, ઉસી પ્રકાર મનુષ્ય કે મન મેં નિરંતર વિચારોં કી લહરેં ઉઠા કરતી હૈં, જિનકા પ્રભાવ ઉસકે શરીર ઔર આત્મા પર અદૃશ્ય રૂપ સે પડતા રહતા હૈ.

ઇન્હીં વિચારોં કે અંતર્ગત ઉસકે જીવન કી સફલતા ઔર અસફલતા કે રહસ્ય ગુપ્ત રહતે હૈં. ઇન્હીં મેં સુખ, સમૃદ્ધિ, આરોગ્ય, બલ, પરાક્રમ, ઉચ્ચતા ઔર મહાનતા કી સામગ્રી વિદ્યમાન રહતી હૈ; ઔર ઇન્હીંમેં દુઃખ, દરિદ્રતા, આધિ–વ્યાધિ, શિથિલતા ઔર પતન કે કારણ નિહિત રહતે હૈં. હાં, ઇન્હીં વિચારોં મેં પુણ્ય ઔર પાપ કે ભાવોં કા સમાવેશ રહતા હૈ એવં ઇન્હીંસે દેવભાવ ઔર સ્વાર્થી મનુષ્ય કે સંસ્કારોં કા પ્રાદુર્ભાવ હોતા હૈ.

કાર્ય ઔર કારણ કા અટલ નિયમ જિસ પ્રકાર પરમાત્મા કી સ્થૂલ સૃષ્ટિ મેં દૃષ્ટિગોચર હોતા હૈ, અદૃશ્ય વિચાર–જગત મેં ભી વહ ઉસી પ્રકાર વર્તમાન હૈ. સંસાર મેં યદિ કોઈ વ્યક્તિ સબલ, સુદૃઢ, સુખી યા શક્તિશાલી હૈ; તો યહ સમઝના બડી ભારી ભૂલ હૈ કિ, વહ દૈવયોગ સે ઐસા હૈ યા કિસીકી દયા વ કૃપા સે ઐસા હૈ. ઉસકી ઉન્નતિ કા પ્રધાન કારણ ઉસકી વે સદ્ભાવનાએં ઔર ઉચ્ચ વિચાર હી હૈં, જિનકો વહ સદૈવ અપને મનમંદિર મેં સ્થાન દેતા રહા હૈ. ઇસકે વિપરીત જો મનુષ્ય અપને પતિત ઔર કુત્સિત વિચારોં કે દાસ બને રહતે હૈં, ઉનકા પતન અનિવાર્ય હૈ. વે અંત કો 'मनुष्यरूपेण मृगाश्चरंति' કો ચરિતાર્થ કરતે હૈં.

[illegible] કે મન મેં સદા સ્વતા થા, કિ પ્રારબ્ધ કી તીન દેવિયાં હૈં, જો જીવન કે સૂત્ર કો ચુના કરતી હૈં. યહ બાત એક [illegible] ઢંગ સે કહી ગઇ હૈ, જિસમેં એક વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વ [illegible] હુઆ હૈ. યે દેવિયાં નારીરૂપ ભી નહીં હૈં, કિંતુ મનુષ્ય કી તીન શક્તિયાં હૈં—અર્થાત્ વિચારશક્તિ, ઇચ્છાશક્તિ ઔર ક્રિયા-શક્તિ [illegible] હૈ [illegible] એક [illegible] કાતની હૈ, [illegible] કા [illegible] કી એક [illegible] બનાતી હૈ. [illegible] કરતે હૈં [illegible] મનુષ્ય કી [illegible] તીન [illegible] કા [illegible] હુઆ હૈ [illegible] હૈ.

યલ કે નીચે દૂસરા ડોલ રક્ખા ગયા. વહ ભી શીઘ્ર હી ભર ગયે. ઇસી પ્રકાર ઉસ નારિયલ કે પાની સે કોઈ બારહ ડોલ ભર ગયે. ડોલોં કો ભર ચૂકને બાદ ઉસને ઉનમેંસે એક કો હાથ મેં ઉઠા લિયા ઔર મંત્ર પઢ કર શીઘ્ર હી ઉસને ઉસે વહાં સે લોપ કર દિયા. થોડી દેર બાદ ઉસકે હાથ મેં એક ચિહ્નસા દેખ પડા. યહ ચિહ્ન ક્રમશઃ બઢતે બઢતે પાની કા લબાલબ ભરા હુઆ ડોલ બન ગયા. મદારી ને ઉસે જહાજ કે તખ્તે પર ઉલટ દિયા.

ઇસ ખેલ કો એક યુવતી ભી દેખ રહી થી. કુછ દૂર ઉસકા બચ્ચા ઉસકી "આયા" કે પાસ ખડા થા. એકાએક માતા ક્યા દેખતી હૈ કિ આયા ને દોનોં હાથોં પર બચ્ચે કો ઉઠા લિયા ઔર શીઘ્ર હી ઉપર આકાશ મેં ઉડ કર વહીં અંતર્ધાન હો ગઈ. માતા બેસુધ હો કર પાગલ કી તરહ ચિલ્લાને ઔર આકાશ કી ઓર ટકટકી લગા કર દેખને લગી. આકાશ કી ઓર મુંહ ઉઠાયે વહ થોડી હી દેર મેં ક્યા દેખતી હૈ કિ એક બાદલ કા ટુકડા નીચે આ રહા હૈ. યહ બાદલ ધીરે ધીરે આયા કે રૂપ મેં બદલ ગયા. જૈસે જૈસે આયા નીચે આતી ગઈ, વૈસે વૈસે હી ઉસકા આકાર બડા હોતા ગયા. અંત મેં વહ જહાજ કે તખ્તે પર ખડી હો ગઈ. જહાજ પે ખડી હોતે હી આયા ને બચ્ચે કો ઉસકી માતા કે હાથોં મેં દે દિયા. માતા ને બચ્ચે કો છાતી સે લગા કર આયા સે કહા—તુમ મેરે બચ્ચે કો ક્યોં લે ગઈ થી ! આયા ને ઉત્તર દિયા—મેમ સાહબ ! બચ્ચા તો સોયા હુઆ થા; મૈં ઉસે કહીં નહીં લે ગઈ. યહ સુન કર માતા બડી ચકિત હુઈ. ઇસ પર સાધુ બોલા—મેમ સાહબ, ચિન્તિત મત હુઇયે. આપ કેવલ સ્વપ્ન દેખ રહી થીં. યહ સાધુ કા માનસિક કરામાત કા ફલ થા. ઉસને ઉસકા ચિત્ર મેમ કે મન પર અંકિત કર દિયા થા.

[illegible]

મન મેં સર્વદા સમૃદ્ધિશાલી વિચારોં કા પ્રવાહ બહના રહતા હૈ. 'સમાનશીલવ્યસનેષુ સખ્યમ્' કે અનુસાર, ઉસી પ્રકાર કે સજાતીય બાહ્યવિચાર ઉસકી ઓર આકર્ષિત હોતે રહતે હૈં ઔર ઉસી વિચારોં કો સહાયતા પ્રદાન કર, ઉસકી શક્તિ કો દ્વિગુણિત કર દેતે હૈં. ઇસી પ્રકાર શક્તિશાલી કે મન મેં સામર્થ્યપૂર્ણ ઔર જ્ઞાનિયોં કે મન મેં જ્ઞાન કે નવીન નવીન વિચારોં કા પ્રાદુર્ભાવ હોતા રહતા હૈ. ધનવાન, બલવાન ઔર જ્ઞાનિયોં કો ઉનકે પ્રબલ વિચાર હી, ઉન્હેં મનોવાંછિત સહાયતા પ્રદાન કરતે હૈં.

સામર્થ્યશીલ વ્યક્તિ ભય ઔર અપયશ કે વિચારોં કા કભી અપને પાસ નહીં ફટકને દેતા. કદાચિત્ કિસી સમય વે ઉસકે હૃદય પર અધિકાર જમાના ચાહેં, તો વહ ઉન્હેં અપની સંપૂર્ણ શક્તિ સે પરાજિત કરને કી ચેષ્ટા કરતા હૈ. ઇસ પ્રકાર વહ સર્વદા ઉનસે વિમુખ રહતા હૈ.

વિચાર ધનાત્મક હોતે હૈં—અર્થાત્ જૈસે વે હોતે હૈં વૈસે હી વિચાર ભીતર પૈદા કરતે હૈં; ઔર બાહર સે ભી અપને અનુકૂલ વૈસે હી વિચાર આકર્ષિત કરતે હૈં. પ્રબલ વિચાર હૃદય મેં અપને વિચારોં કો પૈદા કરતે હૈં; ઔર બાહર સે ભી વૈસે હી વિચારોં કો અપની ઓર ખીંચતે હૈં. નિર્બલ વિચારોં સે નિર્બલતા કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, ક્યોંકિ વે અપને અનુકૂલ વિચારોં કો નિરંતર બાહ્ય-જગત સે આકર્ષિત કિયા કરતે હૈં. ઇસી લિયે ધૈર્ય સે બલ ઉત્પન્ન હોતા હૈ; ઔર ભય સે દુર્બલતા તથા અપકીર્તિ કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ.

સત્ય-સંકલ્પ-યુક્ત, દૃઢપ્રતિજ્ઞ વ્યક્તિ અપની પરિસ્થિતિ કે સ્વામી હોતે હૈં. ઐસે હી પુરુષોં કી ગણના સંસાર કી મહાન્ આત્માઓં મેં હોતી હૈ; ઔર સચ્ચે પરાક્રમ કે મહાન કાર્ય ઐસે હી પુરુષસિંહોં દ્વારા સંપાદિત હોતે હૈં. ઇસકે વિપરીત સંશય-શીલ વ્યક્તિ, જિનકે વિચાર બાલૂ કી ભીંત કી તરહ ક્ષણસ્થાયી હોતે હૈં, સદૈવ અપની પરિસ્થિતિ કે દાસ બને રહતે હૈં. નિર્બલતા ઔર ભય ઉનકી શક્તિયોં કા અપહરણ કર લેતે હૈં.

હમારે દેશ મેં આજ દરિદ્રનારાયણી કા પૂર્ણ સામ્રાજ્ય હૈ. લાખોં વ્યક્તિ ઉસકે વિકરાલ પંજે મેં ફંસે બડે કષ્ટ સે જીવન યાપન કર રહે હૈં. ઉનકી આશાયેં ઔર ભરોસે એક બાર હી નષ્ટ હો ચૂકે હૈં. ઉનકા પૌરુષ કામ નહીં કરતા. ઉન્હોંને અપની ઇસ દુરવસ્થા સે નિકલને કા પ્રયત્ન છોડ દિયા હૈ, ઔર અબ વે પ્રાયઃ ઇસીમેં સંતુષ્ટ સે હૈં. ઉન્હેં અપને ચારોં ઓર દરિદ્રતા હી કા નાદ સુન પડતા હૈ; ઔર જિધર આંખ ઉઠાતે હૈં, ઉસીકે વિશાલ ચિત્ર દૃષ્ટિગોચર હોતે હૈં.

ચેષ્ટા કા ઉસકે કાર્યોં સે કોઇ સંબંધ નહીં રહતા. અનેક અભ્યાસ કિયે હુએ લોગ કભી અપને શરીર કો નહીં હિલાતે ડુલાતે વે પદ્માસન માર કર સમાધિસ્થ હો જાતે હૈં. ભેદ કે સમય શરીર કા હિલાના ડુલાના દર્શકોં કી ઉત્કંઠા બઢાને કે લિયે હૈ.

તમાશા દેખનેવાલોં કે મન પર પ્રબલ માનસિક કલ્પના કા ચિત્ર અંકિત કરને કે લિયે પ્રાયઃ નીચે લિખી હુઇ રીતિ કા આવલંબન કિયા જાતા હૈઃ—

મદારી યુવાવસ્થા સે અપને મન મેં માનસિક ચિત્ર બનાને કા અભ્યાસ કરતા હૈ. કલ્પના કીજિયે કિ પહલે પહલ ઉસને કિસી સુપરિચિત વસ્તુ-જૈસે ગુલાબ કે ફૂલ-કા સ્પષ્ટ ચિત્ર અપને મન પર ખીંચના ચાહા. યહ ચિત્ર ખીંચને કે લિયે ઉસને અપની ઇચ્છાશક્તિ સે કામ લિયા. મદારી ઇતના અભ્યાસ કર લેતા હૈ કિ ઉસકે માનસિક નેત્રોં કે સામને કલ્પિત વસ્તુ ઠીક વૈસી હી દીખને લગતી હૈ, જૈસે કિસી વ્યક્તિ કા મુખ દેખને પર કિસી ચિત્રકાર કે મન મેં ઉસકા ચિત્ર જ્યોં કા ત્યોં ઉતર આતા હૈ ઔર ફિર બિના દેખે હી વહ ઉસે અંકિત કર લેતા હૈ. ઇસકે અનંતર મદારી બડી બડી વસ્તુઓં કા, વસ્તુઓં કે સમૂહ કા ઔર [illegible] અલૌકિક અદ્ભુત દૃશ્યોં કા ચિત્ર અપને મન [illegible] અંકિત કરતા હૈ. કિતને હી દિનોં કે અભ્યાસ કે બાદ વહ [illegible] [illegible] જો અપને મન મેં વસ્તુઓં કા [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

મહાત્મા બુદ્ધદેવ કે હૃદય મેં દયા કા ઉચ્ચ આદર્શ વિદ્યમાન થા. વહ જગત મેં પ્રેમ કા સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કર ઉસે શાંતિ ઔર સુખપૂર્ણ દેખના ચાહતે થે. સમય આયા કિ ઉનકા વિચાર કાર્યરૂપ મેં પરિણત હુઆ, સંસાર મેં અહિંસા પરમો ધર્મઃ કી દુંદુભિ બજી ઔર વહ દયાવાન નામ સે પ્રસિદ્ધ હુએ. કોલંબસ કે મન મેં દૂસરી દુનિયા કે અસ્તિત્વ કા વિચાર સમાયા હુઆ થા, ઔર ઉસને ઉસે પ્રત્યક્ષ દેખ લિયા. ચીન કે એક વિદ્યાર્થી કા કહના હૈ કિ, વહ ઇતના નિર્ધન થા કિ રાત કો પઢને કે લિયે ઉસકો તેલ ભી નસીબ ન હોતા થા. જુગનુઓં કો ઇકટ્ઠા કર કે, એક પતલે મલમલ કે કપડે મેં બાંધ કર કિતાબ કે ઉપર રખ લિયા કરતા થા. એક મનુષ્ય ને ઉસસે કહા કિ ઇતની મેહનત ક્યોં કરતે હો? ક્યા ચીન કે વજીર હો જાઓગે? ઉસને જવાબ દિયા કિ અગર વિચારશક્તિ કે વિષય મેં પરમાત્મા કે નિયમ સચ્ચે હૈં, તો એક દિન મૈં અવશ્ય વજીર હો જાઉંગા. ચીન કે ઇતિહાસ કો ઉઠા કર દેખિયે, એક દિન વહ લડકા વજીર બન ગયા. ઇસ પ્રકાર મન કી ઉચ્ચતમ શક્તિ સે મનોચ્છિત કામ કરને કે સૈંકડોં ઉદાહરણ મિલતે હૈં. અતએવ જો મનુષ્ય સંસાર મેં સફલતા ઔર વિજય પ્રાપ્ત કરના ચાહતે હૈં, ઉન્હેં અપની વિચાર-શક્તિ કા સદુપયોગ કરના સીખના ચાહિયે. ઉન્હેં નિરંતર આનંદ, ઉત્સાહ ઔર આશાપૂર્ણ બિચારોં કા મનન કરના ચાહિયે. દુષ્ટ ઔર દુર્બલતા કે વિચારોં સે અપને મન કો બચાના ચાહિયે, ક્યોંકિ:—

રહત સદા હી જાહિ કી, જૈસી સુરત વિશેષ;
તૈસો હી વહ હોત હૈ, યા મેં મીન ન મેષ.

("પ્રભા"ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. રાજેન્દ્રનાથ શર્મા)

સુચારિત્રવાન બને એવી કાળજી રાખે અને યોગ્ય સાધનોદ્વારા તેને પવિત્ર રાખવાનું શિક્ષણ આપે, કે જેથી તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સુખ અને આનંદનું સ્થાન બની રહે અને તે પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવી શકે. સૌએ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે, ઘોડા ગાડીએ ત્યારેજ જોડાય છે કે જ્યારે તે સાજો તાજો અને તંદુરસ્ત હોય. એજ નિયમ સ્ત્રીપુરુષોને માટે પણ લાભદાયક છે. ઘોડા બે કે ત્રણ મહિનામાં ઉપયોગ કરવા લાયક બનાવી શકાય છે, પરંતુ બાળકોને માટે ઓછામાં ઓછાં સોળ વર્ષ અને કન્યાને માટે આઠ યા દશ વર્ષના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે; અને જેઓ શિક્ષણના આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેઓ શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થ બની શકતા નથી અને તેમના ગૃહસ્થાશ્રમમાં અવશ્ય વિઘ્ન આવે છે. શ્રેષ્ઠ અને બળવાન સંતાન ઉત્પન્ન કરવાને માટે જેટલી ઉત્તમ શિક્ષણની આવશ્યક્તા છે તેટલીજ સાથે સાથે સ્ત્રી અને પુરુષના શારીરિક બળ અને ઉંમરનું પણ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. દુર્બળ શરીરવાળા પુરુષે બળવાન શરીરવાળી કન્યા સાથે લગ્ન કરવાં જોઈએ નહિ; અને બળવાન શરીરવાળા પુરુષે દુર્બળ કન્યા સાથે લગ્ન કરવાં જોઈએ નહિ. કેમકે એ પ્રમાણે કરવાથી સ્ત્રીપુરુષને નુકસાન થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેનાં માઠાં ફળ દરેક સંતાનને પણ ભોગવવાં પડે છે. મોટી ઉંમરના પુરુષોએ ભૂલેચૂકયે પણ નાની ઉંમરની કન્યા સાથે લગ્ન ન કરવાં જોઈએ, કેમકે એમ કરવાથી સ્ત્રીની તંદુરસ્તી ખરાબ થઈ જશે. ચાળીસ વર્ષથી વધુ ઉંમરના પુરુષે પહેલી વારની સ્ત્રીના દેહાંત પછી બીજી વાર લગ્ન કરવાં જોઈએ નહિ. જો એ પ્રમાણે થશે તો સ્ત્રી અને પુરુષમાં પરસ્પર પ્રીતિ અને પ્રેમ નહિ હોવાને લીધે તેમનાં સંતાન દુર્બળ અને અલ્પ આયુષી જન્મશે, અને પુરુષ શક્તિહીન હોવાથી તરતજ અકાળે મૃત્યુ પામશે.

એ પણ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે, કોઈ પણ ગૃહસ્થે ૫૦ વર્ષની ઉમર પછી [illegible] કરવો જોઈએ નહિ. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે પુરુષની ઉમર ૫૦ વર્ષની થઈ જતી ત્યારે તે સ્ત્રીની [illegible] વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતો હતો. અને પોતાની [illegible] તથા ધર્મસંસ્કાર [illegible] ગૃહસ્થાશ્રમ એ [illegible] માટે નહિ [illegible] છે. [illegible] અને પુરુષ [illegible] ગૃહસ્થ [illegible]

[illegible] છે કે. [illegible]

એ. આથી છિદ્રોનો કોઇ પણ પ્રકારનો વિકાર થશે નહિ અને
દ્વારા પરસેવો વગેરે નીકળ્યા કરશે. આજકાલ લોકો સાબુ
વવાનું બહુ પસંદ કરે છે. સાબુ લગાવવાથી શરીરની ચામડી
ઠ્ઠર થઈ જાય છે અને સાબુઓમાં ઘણેભાગે ચરબી ભેળવેલી
 છે. સાબુ ચૂનો, ચરબી, સાજીખાર, માટી અને સોડા વગેરેના
શ્રણથી તૈયાર થાય છે. કોઇ કોઈ સાબુથી તો શરીર કાટી
ય છે. લોકો કહે છે કે, સાબુથી શરીર મુલાયમ થાય છે, પણ
જોયું છું કે, ઘણેભાગે અનેક બિમારીઓ એથીજ થાય છે.
ી જો સાબુ લગાવવોજ હોય તો તે સારી જાતનો ખાત્રીવાળો
ય તોજ વાપરવો.

કાચું દૂધ, ઘી અને મેદા એ ચીજોનું મિશ્રણ પણ શરીરે
ળાય છે. તે ચોળ્યા પછી થોડી વાર પછી સ્નાન કરવું જોઈએ.
ાથી શરીર સુંદર થાય છે, ચેહરો ચમકવા લાગે છે; કમળપત્ર,
ાદર અને અર્જુનનાં ફૂલ, એ ત્રણેને વાટીને શરીર ઉપર ચોળ-
ાથી દુર્ગંધ જતી રહે છે. તલ, સરસવ, દારૂહળદર, ઘો,
ગોરોચન અને કૂટ સમભાગે લઇ વાટીને ચોળવાથી શરીર સ્વચ્છ
થાય છે, તેમજ સુગંધિત થાય છે. હળદર બહુ ઉપકારક વસ્તુ છે.
તેનાથી વિવિધ પ્રકારના ચામડીના રોગો નાબુદ થાય છે અને
કાન્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. ઓરિસ્સા અને બંગાળની સ્ત્રીઓ હળ-
દરનો બહુ ઉપયોગ કરે છે. ઘણા લોકોના પરસેવામાંથી બદબો
નીકળતી હોય છે. તેમને માટે હરડે, નાગરમોથ, ચંદન, નાગકેસર,
વેનની જડ, લોદર, કૂટ અને હળદર, એ બધાંને પાણીમાં લસોટીને
દિવસમાં કેટલીક વાર લગાવવાથી બદબો નીકળતી દૂર થાય છે.
હરડે અને નાગરમોથ સમભાગે અને કૂટ ચોથે ભાગે, તેને લસોટીને
શરીરે ચોળવાથી શરીર સુગંધિત થાય છે અને એ સુગંધી ઘણી
વાર સુધી રહે છે. જુવાનીમાં ઘણી વાર મોં ઉપર ખીલ નીકળે છે
તેની ઉપર ઉપલીજ ચીજોમાં મરી અને ગોરોચન મેળવીને મોઢા
ઉપર લેપ કરવો જોઇએ. એથી સઘળા ડાઘા નાબુદ થાય છે.
સફેદ સરસવ અને તલ દૂધ સાથે પીસીને મોં ઉપર સાત આઠ
દિવસ લગાવવાથી મુખની કાંતિ વધે છે. કોઇના મોં ઉપર કાળા
ડાઘ હોય તો તેના ઉપર મનશીલ, પહાણી લોધર, હળદર અને
દાલચીની (તજ) સમભાગે લઇને પાણીમા લસોટીને ચોપડવાથી
કાળા ડાઘ જતા રહે છે અને ચેહરો ખીલી ઉઠે છે. આવી સારી
ચીજો હોવા છતા પણ જો બજારના ખરાબ સાબુના ઉપયોગથી
શરીરને બગાડવામાં આવે તો તેને બેવકુફી યાને મૂર્ખતાજ સમજવી
જોઇએ. સ્નાન પછી ખાનપાનની વ્યવસ્થા ઉપર ધ્યાન આપવાની
ખાસ જરૂર છે. કેમકે શરીરની અંદર દાખલ થઇને બિગાડ પેદા

ે. આથી છિદ્રોનો કોઇ પણ પ્રકારનો વિકાર થશે નહિ અને
દ્વારા પરસેવો વગેરે નીકળ્યા કરશે. આજકાલ લોકો સાબુ
વાનું બહુ પસંદ કરે છે. સાબુ લગાવવાથી શરીરની ચામડી
ટ થઈ જાય છે અને સાબુઓમાં ઘણેભાગે ચરબી ભેળવેલી
છે. સાબુ ચૂનો, ચરબી, સાજીખાર, માટી અને સોડા વગેરેના
ણથી તૈયાર થાય છે. કોઇ કોઈ સાબુથી તો શરીર ફાટી
છે. લોકો કહે છે કે, સાબુથી શરીર મુલાયમ થાય છે, પણ
સેઉં છું કે, ઘણેભાગે અનેક બિમારીઓ એથીજ થાય છે.
જો સાબુ લગાવવોજ હોય તો તે સારી જાતનો ખાત્રીવાળો
તોજ વાપરવો.

કાચું દૂધ, ઘી અને મેંદો એ ચીજોનું મિશ્રણ પણ શરીરે
ાય છે. તે ચોળ્યા પછી થોડી વાર પછી સ્નાન કરવું જોઈએ.
થી શરીર સુંદર થાય છે, ચેહરો ચમકવા લાગે છે; કમળપત્ર,
દર અને અર્જુનનાં ફૂલ, એ ત્રણેને વાટીને શરીર ઉપર ચોળ-
થી દુર્ગંધ જતી રહે છે. નલ, સરસવ, દારૂહળદર, પ્રો,
ારોચન અને કૂટ સમભાગે લઇ વાટીને ચોળવાથી શરીર સ્વચ્છ
ાય છે, તેમજ સુગંધિત થાય છે. હળદર બહુ ઉપકારક વસ્તુ છે.
નાથી વિવિધ પ્રકારના ચામડીના રોગો નાબુદ થાય છે અને
ાન્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. ઓરિસ્સા અને બંગાળની સ્ત્રીઓ હળ-
રનો બહુ ઉપયોગ કરે છે. ઘણા લોકોના પરસેવામાંથી બદબો
ીકળતી હોય છે. તેમને માટે હરડે, નાગરમોથ, ચંદન, નાગકેસર,
ેનની જડ, લોદર, કૂટ અને હળદર, એ બધાંને પાણીમાં લસોટીને
દિવસમાં કેટલીક વાર લગાવવાથી બદબો નીકળતી દૂર થાય છે.
હરડે અને નાગરમોથ સમભાગે અને કૂટ ચોથે ભાગે, તેને લસોટીને
શરીરે ચોળવાથી શરીર સુગંધિત થાય છે અને એ સુગંધી ઘણી
વાર સુધી રહે છે. જુવાનીમાં ઘણી વાર મોં ઉપર ખીલ નીકળે છે
તેની ઉપર ઉપલીજ ચીજોમાં મરી અને ગોરોચન મેળવીને મોઢા
ઉપર લેપ કરવો જોઇએ. એથી સઘળા ડાઘા નાબુદ થાય છે.
સફેદ સરસવ અને તલ દૂધ સાથે પીસીને મોં ઉપર સાત આઠ
દિવસ લગાવવાથી મુખની કાંતિ વધે છે. કોઇના મોં ઉપર કાળા
ડાઘ હોય તો તેના ઉપર મનશીલ, પઠાણી લોધર, હળદર અને
દાલચીની (તજ) સમભાગે લઇને પાણીમા લસોટીને ચોપડવાથી
કાળા ડાઘ જતા રહે છે અને ચેહરો ખીલી ઉઠે છે. આવી સારી
ચીજો હોવા છતા પણ જો બજારના ખરાબ સાબુના ઉપયોગથી
શરીરને બગાડવામા આવે તો તેને બેવકૂફી યાને મૂર્ખતાજ સમજવી
જોઇએ. સ્નાન પછી ખાનપાનની વ્યવસ્થા ઉપર ધ્યાન આપવાનું
ખાસ જરૂર છે. કેમકે શરીરની અંદર દાખલ થઇને બિગાડ પેદ

६५–विहार के एक परोपकारी महान वैद्यराज

તથા નવીન આયુર્વેદિક આવિષ્કાર

ઉપયુક્ત ઉત્તેજન એવં પ્રયોજનીય પ્રોત્સાહન કે અભાવ સે હમારે દેશ કે અનેક આવિષ્કારોં કી કીર્તિ લુપ્ત હો ચૂકી ઔર અભી તક લુપ્ત હોતી જા રહી હૈં. પાશ્ચાત્ય જગત મેં છોટે મેં આવિષ્કારોં કી ભી ધૂમ મચ જાતી હૈ; પર હમારે દેશ મેં વિજ્ઞાનાચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય ઔર સ્વનામધન્ય અધ્યાપક જગદીશ વસુ જૈસે જગત્પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકોં કી કીર્તિકથા ભી કુછ વિશેષ શ્રે[illegible] કે શિક્ષિતોં તક હી પરિમિત રહ જાતી હૈ. ફિર ભી બંગાલી [illegible] 'રાય' ઔર 'વસુ' મહાશયોં કી કાફી કદ્ર કરતે હૈં. કિંતુ હિં[illegible] સંસાર અભી ઐસે મામલોં મેં બહુત કમ દિલચસ્પી લેતા હૈ. હિં[illegible] પત્ર-પત્રિકાઓં મેં ઇસ તરહ કી ચર્ચા બહુત કમ દેખને આતી હૈ. સૌભાગ્ય સે આજ એક હિંદી સાહિત્યસેવી દ્વારા [illegible] ગયે નવાવિષ્કાર કી સૂચના મિલી હૈ. ઉસે મૈં હિંદીપ્રેમિયોં [illegible] સામને પેશ કરતા હૂં. આશા હૈ, ઇસ વિષય કે જાનકાર સજ્જન ઇસ આવિષ્કાર ચર્ચા પર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરેંગે.

રત્નમાલા—(બગહા, ચંપારન, બિહાર)-નિવાસી [illegible] ચંદ્રશેખરેશ્વર મિશ્ર સે હિંદી સંસાર અવશ્ય પરિચિત હૈ. [illegible] પ્રાચીન સાહિત્યસેવિયોં મેં સે હૈં. આપ બિહાર પ્રાદેશિક હિં[illegible] સાહિત્ય સમ્મેલન કે પાંચવેં અધિવેશન (પટના) કે સભાપતિ [illegible] હો ચૂકે હૈં. 'હિંદી-કોવિદ-રત્નમાલા' મેં આપકી સચિત્ર જીવની પ્રકાશિત હૈ. હિંદી કે આરંભિક યુગ મેં આપ હી 'વિદ્યા-[illegible]' નામક માસિક પત્રિકા કા નિઃશુલ્ક વિતરણ કરતે [illegible] હિંદી ઔર સંસ્કૃત કી કવિતા એવં સમસ્યાપૂર્તિ કરને [illegible]

[illegible]

સકતા હૈ. મેસ્મેરિઝમ, હિપ્નાટિઝમ આદિ યોગ હી કે ક્ષુદ્ર ભેદ હૈં. યોગ કે અત્યલ્પ અભ્યાસ સે જબ કુછ શક્તિ પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ, તબ લોગ મદારી બન કર ઉસકે ચમત્કાર દિખાતે ફિરતે હૈં. ઇસસે ઉનકી યહ શક્તિ નષ્ટ હો જાતી હૈ. ઉસે વે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ મેં નહીં લગાતે. યહી કારણ હૈ કિ ઉનકી શક્તિ ઔર આગે નહીં બઢને પાતી. યોગવિદ્યા કા સ્રોત ઇસી ભારત સે પ્રકટ હુઆ થા. આજ ભી સિવા ભારત કે ઔર કહીં પ્રવીણ યોગી કા મિલના અસંભવ હૈ. મિસ્ર કે પ્રાચીન નિવાસિયોં ઔર ઇરા-નિયોં ને યોગવિદ્યા યહીં સે સીખી થી. યોગવિદ્યા સે સંબંધ રખનેવાલે કુછ ચમત્કારોં કા વર્ણન હમ યહાં પર કરતે હૈં. ઇન ચમત્કારોં કી સત્યતા કે વિષય મેં કિસી પ્રકાર કા સંદેહ નહીં હો સકતા. યોરપ કે એક સજ્જન ને ભારત મેં આ કર ઇસ પ્રકાર કા એક ચમત્કાર અપની આંખોં દેખા થા. વે ચમત્કારોં કી સત્યતા પર વિશ્વાસ ન કરતે થે. ઇન્હેં વે કેવલ હાથ કી સફાઇ સમઝતે થે. એક રોજ ઇન્હોંને જો કુછ દેખા ઉસકા વર્ણન વે ઇસ પ્રકાર કરતે હૈં:—

મદારી (ઐંદ્રજાલિક) એક હિંદૂ થા. ઉસકી આકૃતિ બડી પ્રભાવશાલિની થી. ઉસકે ચારોં ઓર ઉસકે સાથી બૈઠે થે. મદારી અપને સામને જમીનપર બહુત સે પ્યાલે, ડિબ્બે ઔર ઇસી પ્રકાર કી કિતની હી ઔર ઔર ચીજેં રક્ખે થા. પહલે ઉસને એક ડિબ્બે મેં કિતને હી સાંપ નિકાલે. સાંપોં કો સબકે સામને રખ કર વહ અપને દર્શકોં સે કહને લગાઃ—સબ લોગ ઇન્હેં અચ્છી તરહ દેખ કર અપની તસલ્લી કર લો. યે સચમુચ હી સાંપ હૈં, ઔર કોઈ ચીજ નહીં. દર્શકોં મેં પ્રાણિશાસ્ત્ર જાનનેવાલા એક અંગરેજ ભી મૌજૂદ થા. ઉસને સાંપોં કી અચ્છી તરહ સે જાંચ કર કે કહા કિ યે સચમુચ હી દેશી જાતિ કે સાંપ હૈં. ઇસકે બાદ મદારી કુછ દેર તક ધીમે સ્વર સે "ઉમ, મ, ગ, મ, મ, મ, મ, મ" કી અવાજ કરતા રહા. ઉસકી યહ આવાજ ઠીક વૈસી હી થી જૈસે મક્ખી ભિનભિનાતી હૈ.

મદારી કે ઐસા કરતે હી સબ કે સબ સાંપ અપની અપની પૂંછોં કે સહારે ખડે હો ગયે ઔર અપને અપને સિરોં કો હિલાને લગે. મદારી કભી કભી અપને ડંડે મે ઉનકે સિરોં કો ધીરે ધીરે છૂ દેતા થા. કુછ મિનટ બાદ દર્શકોં કો માલૂમ હોને લગા કિ વે છોટે છોટે સાંપ ધીરે ધીરે બઢને લગે યહાં તક કિ બઢતે બઢતે વે બડે ભયાનક અજગર સે હો ગયે. યહ દૃશ્ય દેખ કર સારે કે સારે દર્શક—ક્યા અંગરેજ ક્યા હિંદુસ્તાની—બડે ભયભીત હુએ. ઇસ પર મદારી ને ચિલ્લા કર સબસે કહાઃ—ચુપચાપ બૈઠે રહિયે,

આગ સે જલા હુઆ ફોડા, પ્રમેહ, સુજાક આદિ (યહાં તક કિ ડાઇબેટિસ ઔર સ્ટ્રિક્ચર ભી) અનેક ભયંકર રોગોં પર યહ સદા સફલ હી હોતા દેખા ગયા હૈ.

કલકત્તે કે એક વિદ્વાન ડૉક્ટર 'ઇન્ડિયન મેડિકલ રેકર્ડ' કે સુયોગ્ય સંપાદક ને ઇસ નવાવિષ્કૃત મહૌષધ કે વિષય મેં આવિષ્કર્તા મહાશય-ઉક્ત મિશ્રજી-કો લિખા થા-"કાલજ્વર કે એક રોગી કો કલકતે કે તીન પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટરોં ને એકદમ જવાબ દે દિયા થા, ઔર યહાં તક બતલાયા કિ એક સપ્તાહ કે અંદર તુમ નહીં બચોગે; કિંતુ આપકી ઇસ દવા ને તીન હી સપ્તાહ મેં ઉસે આશાતીત લાભ પહુંચાયા; ઔર દો મહીને કે અંદર વહ બિલકુલ ભલા-ચંગા હો ગયા. શરીર કે કિતને હી બાહરી ઔર ભીતરી રોગોં પર મૈંને ઇસકો તીર કી તરહ અસર કરતે પાયા હૈ."

કલકત્તે કે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન કવિરાજ મહામહોપાધ્યાય શ્રી. ગણનાથ સેન સરસ્વતી એમ. એ. એલ. એમ. એસ. તથા સ્વર્ગીય કવિરાજ શ્રી. યામિનીભૂષણ રાય એમ. એ. એમ. બી. ને ભી મિશ્રજી કો સ્પષ્ટ લિખા થા-"આશા હૈ, અનતિદૂર ભવિષ્ય મેં સંસારભર કે વૈદ્યોં કે લિયે આપકા યહ મહૌષધ એક અદ્ભુત અસ્ત્ર સિદ્ધ હોગા; ઔર મનુષ્ય માત્ર કે લિયે, ઇસસે સસ્તા તથા હિતકર કોઈ દૂસરા ઔષધ ન રહ જાયગા. નિઃસંદેહ આપકા આવિષ્કાર સ્તુત્ય હૈ."

બસ, ધન્ય હોગા વહ દિન, જબ મિશ્રજી કે ઇસ સ્વદેશી આવિષ્કાર-'ઉદુંબર-સાર' કો લોગ લોકકલ્યાણ કી કામના સે અપનાવેંગે; ઔર આયુર્વેદમર્મજ્ઞ સજ્જન ઇસકી જાંચ-પડતાલ કરને મેં સદ્ભાવ કે સાથ પ્રવૃત્ત હોંગે. મૈં તો યહ ભી નહીં જાનતા કિ આયુર્વેદ કિસ ચિડિયા કા નામ હૈ. કેવલ આયુર્વેદ કે પ્રેમિયોં કા ધ્યાન આકૃષ્ટ કરને કે લિયે હી, સંસ્કૃત ઔર અંગ્રેજી તથા હિન્દી કે કુછ પંક્તિયોં સે મન.ના ઈકટ્ઠા કર કે મૈંને યહ લેખ લિખા હૈ. યદિ મેરે ઇસ લેખ સે કુછ લોગોં કા થોડા ભી ઉપકાર હુઆ, તો મૈં અપને પરિશ્રમ કો સફલ સમઝૂંગા.

("હિંદ."ના એક અંકમાં લેખક -શ્રી શિવપૂજન સહાય "હિંદીભૂષણ")

સારી કે હુકમ સે વહ આદમી રસ્સે કે સહારે ઉપર આકાશ મેં ચઢને લગા. બહુત ઉપર જાને પર વહ એક ચિહ્નસા દિખાઇ દેને લગા. અંત મેં વહ વહીં અંતર્ધાન હો ગયા. ઇસ પર મદારી ને અપને મુંહ સે કુછ ઔર શબ્દ નિકાલે ઔર રસ્સા ઉડ કર આકાશ મેં ઇતના ઉપર જા પહુંચા કિ ઉસકા નજર આના કઠિન હો ગયા.

ઇસ ખેલ કે સાથ તમાશા સમાપ્ત હુઆ. ઉસ સમય એક અંગ્રેજ કેમેરા હાથ મેં લિયે વહાં ખડા થા. જબ આદમી રસ્સે પર ચઢને લગા તબ ઉસને ઉસકા ફોટો લે લિયા; પર જબ નેગેટિવ પ્લેટ કો ઉસને ધોયા તબ ન ઉસ આદમી કી, ન ઉસ દૃશ્ય કી, ન ઉસ રસ્સે કી, કિસીકી ભી તસ્વીર ઉસ પર નજર ન આઈ. કેવલ મદારી કી તસ્વીર શીશે પર ઉતરી દિખાઇ દી. પર વહ બડી વિચિત્ર થી. મદારી અજીબ તરહ સે મુસ્કરાતા હુઆ બૈઠા દિખાઇ દિયા. બાત યહ થી કિ વાસ્તવ મેં યહ ખેલ કિયા હી ન ગયા થા. વે સારે ખેલ કેવલ દૃષ્ટિભ્રમ કે કારણ દર્શકોં કો દિખાઇ દિયે થે. ચિરકાલ કે અભ્યાસ સે મદારી કો દૂસરે કા મન અપને વશ મેં કરને કી શક્તિ પ્રાપ્ત થી. ઇસી શક્તિ કે દ્વારા ઉસને દર્શકોં પર અપના પ્રભાવ ડાલ દિયા થા.

એક ઔર લેખક કા બયાન સુનિયે. વહ અમરીકા કે એક સમાચારપત્ર કા સંવાદદાતા થા. ઉસકે કથન કા સારાંશ, ઉસીકે શબ્દોં મેં, હમ નીચે દેતે હૈં—

ભારતવર્ષ કી એક બડી નદી મેં મૈં જહાજ દ્વારા યાત્રા કર રહા થા. જહાજ જબ બંદર પર પહુંચા તબ એક હિન્દુસ્તાની કેવલ એક લંગોટી લગાયે હુએ ફુર્તિ સે જહાજ પર ચઢ આયા. નિરને(?) સમય ઠંડ(?) સે બચને કે લિયે ઉસને એક લાલ રંગ કી મોટી ગર્દ સે બાંધ લી થી. વહ એક મામુલી સાધુસા માલૂમ હોતા થા. પર, શીઘ્ર હી ઉસને અપને ગુણોં કા પરિચય દેના આરંભ કર દિયા.

જહાજ કે તખ્તે પર પૈર રખતે હી ઉસને વહાં પર પડા હુઆ રસ્સે કા એક ગોલ બંડલ ઉઠા લિયા. ઉસકા એક સિરા ખોલ કર ઉસને ઉસે [illegible] લગા દી [illegible] હમ ઉસને બડે જોર સે આકાશ કી ઓર ઉછાલ દિયા. [illegible] ઉપર કો ચઢતી ચલી ગઈ, ઔર રસ્સી [illegible] ઝુલને ઝુલને લગી [illegible] સીધી હો ગઈ. ઇસ સમય [illegible] એક [illegible] નારિયલ લિયે ખડા થા. [illegible] નારિયલ [illegible] ઔર [illegible] ઉસકા [illegible] એક [illegible] તબ નારિ-

ત્યાં તો માત્ર ૪૦ રતલનોજ થાય.

\+ + + +

મકાનોના બાંધકામમાં ઘાસનો ઉપયોગ

ઘાસ-વિશેષ કરીને પરાળ ઘણા કાળથી ઝુંપડાંઓ કે છજાંઓ બાંધવાના કામમાં લેવામાં આવે છે; પરંતુ હવે તો તેનો ઉપયોગ શ્હેરોનાં મકાનો બાંધવામાં પણ થવા લાગ્યો છે. મોટાં મકાનોમાં બે ઓરડાઓ વચ્ચેની દિવાલ કરવામાં ચણતરની કે લાકડાની દિવાલ નહિ કરતાં રાસાયણીક લાકડાની બનાવવામાં આવે છે. અને તે એવી રીતે કે, લાકડા ઉપરાંત બીજા રસાયણ તેમજ પદાર્થોનું મિશ્રણ કરી દિવાલ બનાવવા પૂરતો કઠણ પદાર્થ થાય તેનો ઉપયોગ કરે છે. આમાં ઘાસ કે પરાળનો મોટે ભાગે ઉપયોગ કરવાની શરૂઆત થઇ છે. ઘાસ વાપરવાથી દિવાલોમાંથી અવાજ બીજી બાજુએ જઈ શકે નહિ; તેમજ બહારની ગરમી કે ઠંડી અંદર દાખલ થઈ શકે નહિ. વળી એ રસાયણિક લાકડું વજનમાં સામાન્ય લાકડાં કરતાં હલકું થાય છે, તથા લાકડા કરતાં એને સળગી ઉઠવાનો ઓછો સંભવ રહે છે. વળી પરાળના પુળાઓ ભેગા કરી તેને કઠણ દબાવી એવાં મજબૂત પૂંઠાં પણ બનાવવામાં આવે છે કે જે મજબૂત લાકડાની ગરજ સારે છે.

આવી જાતનાં પરાળનાં બનાવેલાં પાટીઆં બાંધકામમાં ઘણાં કામ લાગે છે.

\+ + + +

ટાવર ઉપર થરમોમિટર

જર્મનીમાં મ્યુનીચ શહેરના મ્યુઝિયમનો ટાવર મીનારો જે ૭૦ ફુટ ઉંચો છે તેનો નવો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એવા મીનારા ઉપર ઘડીઆળો મૂકવામાં આવે છે ત્યારે આ ટાવર ઉપર થરમોમીટર (ગરમી માપવાનું યંત્ર) ગોઠવવામાં આવ્યું છે. આથી ઘણે દૂરથી જોઈ શકાય કે ગરમી કેટલી ડીગ્રી છે. આ ઉપરાંત એક બેરોમીટર (હવાનું દબાણ માપવાનું યંત્ર) પણ એ મીનારા ઉપર ગોઠવેલું છે. આ મીનારા ઉપર જોઇને રસ્તે જનારાઓ શહેરની હવામાં ગરમી કેટલી છે તે પણ જાણી શકે.

\+ + + +

હીરા જેટલી કઠણ નવી ધાતુ

"કારબોલોય" નામની નવી ધાતુ બનાવવામાં આવી છે. આ ધાતુ એટલી બધી કઠણ છે કે હીરા જેટલું કામ કરી શકે છે. સીમેન્ટ કોન્ક્રીટના પથ્થરમાં કાણાં પાડી શકે. કાચમાં સ્કુના આંટા પાડી શકે. આ ધાતુ બનાવવામાં ટંગસ્ટન, કાર્બન અને કોબાલ્ટનું મુખ્યત્વે મિશ્રણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ધાતુ ઘસાતી નથી અને તેથી તેના બનાવેલા હથીઆરોને અણી વારંવાર ચઢાવવાની જરૂર પડતી

ી મનુષ્યમૂર્તિયાં પૈદા કર દી. યે મૂર્તિયાં ધીરે ધીરે ભાફ કે બાદલોં
ી તરહ વહીં અંતર્ધાન હો ગઇં. ઇન અદ્ભુત તમાશોં કે બાદ
ુસે કાફી દાન મિલા, ઉસે લે કર વહ વહાં સે ચલતા બના.

ઉપર કે સબ ખેલ માનસિક પ્રભાવ કે હી ફલ હૈં. જો લોગ માનસિક પ્રભાવ કા વિરોધ કરતે હૈં ઔર ઉસે અપને ઉપર નહીં પડને દેતે ઉન્હેં ઇસ પ્રકાર કે દૃશ્ય બહુધા નહીં દેખ પડતે. અન્ય દર્શક જબ માનસિક ભ્રમ મેં પડે હુએ ઇસ પ્રકાર કે સ્વપ્ન દેખતે રહતે હૈં, તબ પ્રભાવ ન પડે હુએ લોગોં કો સિર્ફ મદારી એકાગ્રચિત્ત હો કર અપની કલ્પનાશક્તિ કા પ્રયોગ કરતા હુઆ દેખ પડતા હૈ. ઇસ તરહ કે ઔર ભી અનેકાનેક ખેલ કિયે જા સકતે હૈં. અભી કુછ દિનોં પહલે સુના થા કિ મદરાસ મેં એક સાધુ આયા હૈ. વહ રૂપયોં કી વર્ષા કરતા હૈ. યહ ભી માનસિક ભ્રમ કા હી ફલ હૈ. કેમરે સે લિયા હુઆ ઇસ તરહ કા કોઇ ભી ચિત્ર ફોટોગ્રાફી કે પ્લેટ પર નહીં ઉતરતા. પ્લેટ પર માનસિક એકાગ્રતા સે બૈઠે હુએ કેવલ મદારી કા પ્રતિબિંબ દિખાઈ દેતા હૈ. મદારી અપને ભીતર એક ઐસી શક્તિ પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ જિસકે દ્વારા વહ એક હી સમય મેં બહુતસે લોગોં કો કઈ તરહ કી વસ્તુયેં દિખા સકતા હૈ, સુના સકતા હૈ ઔર ચખા ભી સકતા હૈ. વાસ્તવ મેં યે વસ્તુયેં વિદ્યમાન નહીં હોતીં.

એક ભારતીય સજ્જન લિખતે હૈં કિ જબ મૈંને પહલે પહલ ઐસે ખેલ દેખે તબ મુઝે ઉન પર બડા આશ્ચર્ય હુઆ. અંત મેં મૈંને અપને મન મેં ઉનકી પરીક્ષા કરને કા નિશ્ચય કિયા. મદારી કે ચારોં ઓર દર્શકોં કી બડી ભીડ થી. જબ મૈં દર્શકોં કે સાથ ખડા હુઆ તબ મુઝે યે સબ અદ્ભુત દૃશ્ય એક એક કર કે દીખને લગે. પર જબ મૈં દર્શકોં સે અલગ હો કર એક દૂસરે સ્થાન સે દેખને લગા તબ મુઝે મદારી કે સિવા ઔર કોઇ દૃશ્ય વહાં ન દેખ પડા. ઇસકે બાદ મૈં મદારી કે પાસ ગયા. અબ ભી ુઝે કોઇ તમાશા ન દેખ પડા. ઇસસે સિદ્ધ હુઆ કિ મદારી કા ્રભાવ એક વિશેષ સીમા તક હી થા. ઇસ સજ્જન ને આમ કે ્લવાલે ઔર રસ્સેવાલે (જિનકા વર્ણન ઉપર હો ચૂકા હૈ) ોનોં તમાશોં કી ખૂબ પરીક્ષા કી. અંત મેં ઉન્હે નિશ્ચય હુઆ કિ યે બાતેં પ્રાકૃતિક નિયમોં કે નહીં, કિંતુ માનસિક ભ્રમોં કે કારણ દિખાઇ દેતી હૈં. મદારી ઇન્દ્રજાલ રચને કે સમય પાલથી લગા કર બૈઠતા હૈ વહ મુંહ સે ઉમ, મ, મ, મ, મ, કે સદૃશ ધીમી આવાજ કરતા હુઆ અપને ધડ કો ઇધર ઉધર ઘૂમાતા રહતા હૈ ઇસી લિયે કિતને હી મનુષ્ય સમઝતે હૈં કિ ઉસકા ઇસ ક્રિયા કા સમ્બન્ધ જાદૂ સે હૈ; પર ઉનકી યહ ભૂલ હૈ. શારીરિક

६४–आरोग्य संतान केम जन्मे ?

ધર્મશાસ્ત્રમાં ઋષિઓ સ્ત્રીપુરુષને સંતાનની ઉત્પત્તિ કરવાનો અને તેનું રક્ષણ કરવાનો ઉપદેશ આપતા આવ્યા છે. લગ્નસમયે વરવધૂને એજ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે, સો વર્ષસુધી ધર્માનુસાર પુત્ર-પૌત્રોને પ્રાપ્ત કરી તેમની સાથે પ્રેમપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહો. સંતાન એ અંધારા ઘરના દીપક સમાન છે. જ્યાં સંતાન ઉત્પન્ન થતાં નથી અથવા તો અકાળે મૃત્યુ પામે છે, તે ઘર શૂન્ય અને અનેક પ્રકારની સુખસામગ્રીઓ હોવા છતાં પણ સુખપ્રદ નથી હોતું. સંતાનની ઇચ્છા ગૃહસ્થાશ્રમીઓમાં સ્વાભાવિક છે અને હોવી જોઇએ; એટલે ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ ઉચિત સાધનોદ્વારા સંતાનપ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ. આહાર-વ્યવહાર હમેશાં પવિત્રજ રાખવાં જોઇએ, ખાનપાન નિયમાનુસાર થવાં જોઇએ કે જેથી શરીર અને મન તંદુરસ્ત અને આરોગ્ય રહ્યા કરે. જો સ્ત્રી અને પુરુષમાંથી એકના પણ આહારમાં વધારો યા ઘટાડો હશે તો તેમનું સ્વાસ્થ્ય બગડી જશે અને સંતાન ઉત્પન્ન થશે નહિ. મધ્યમવર્ગના લોકોને ઘણી સંતતિ થવાનું કારણ એજ છે કે, તેમનાં ખાનપાન સાદાં હોય છે; તેઓ દૂધ, માખણ અને ઘીનું નિયમાનુસાર સેવન કરે છે. અને મહેનત-મજુરી કરીને પોતે ભોજન કરેલા પદાર્થોને બરાબર પચાવતા રહે છે અને તેથી શુદ્ધ વીર્ય ઉત્પન્ન થઈ તેઓને સંતાન ઉત્પન્ન કરવા લાયક બનાવે છે. પરંતુ ધનાઢ્ય પુરુષોનો સ્વભાવજ ન્યારો હોય છે. તેઓ જે કંઈ ખાય છે તે પચાવી શકતા નથી. તેમના આહાર પુષ્ટિકારક હોવાથી જો કે તેમનાં શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ બનેલાં દેખાય છે ખરાં, પરંતુ તેમને શારીરિક શ્રમ કરવાનો નહિ હોવાથી તેમનું વીર્ય સંતાનોત્પત્તિ માટે યોગ્ય રહેતું નથી. જો સંતાન થાય છે તોપણ તે રોગી, નિર્બળ અને દુર્બળ હોય છે; તેથી ધનાઢ્ય પુરુષોએ પણ મધ્યમ વર્ગના લોકોના વર્તન ઉપરથી દાખલો લેવો જોઇએ, કે જેથી તેઓ પણ આરોગ્ય સંતાનો પ્રાપ્ત કરે. પુરુષે ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં પણ વીર્યનો વધારે નાશ કરવો જોઇએ નહિ, પરંતુ ઋતુગામી થઇને ગર્ભાધાન ક્રિયા કરવી જોઇએ; કેમકે થોડા વીર્યથી સંતાન ઉત્પન્ન થતાં નથી અને જો થાય છે તો અકાળે મૃત્યુ પામે છે. ઋષિઓએ દુરાચારી અપુરુષોને ગૃહસ્થાશ્રમી બનવાનો અધિકાર આપ્યો નથી, કે જેથી તેઓ હલકા પ્રકારના સંતાન ઉત્પન્ન કરી દેશ અને જાતિની શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક અવસ્થાને બગાડે નહિ. ગૃહસ્થને એ પણ ઉપદેશ આપ્યો છે કે, તે પોતાના વર્તનને તો પવિત્ર રાખેજ, પરંતુ સાથે સાથે પોતાની સંતતિ પણ

ચિકિત્સા–મરડાથી પીડાતા દર્દીને શરૂઆતમાં ઝાડો બંધ કરવો નહિ પરંતુ મૃદુવિરેચન જેવાં કે હરડે-ત્રિફળાં-દિવેલ-ગરમાળાનો ગોળ-મેગ્નેશીઆ આપવાં. પેટ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો અને આકડાનાં પાનાં બાંધવાં. ખોરાકમાં દહીં, છાશ, ઘી આપવું. કઠોળ-ઘઉં-બાજરી બંધ કરવાં. બંટીની ઘેંસ આપવાથી દર્દીને આરામ રહે છે. દેશી અને વિદેશી દવાઓ જેવી કે અફીણ-કપાટ, કલોરોડાઇન, ડોવર્સપાઉડર, કપુરનો અર્ક, ટીંક્ચર ઓપીઅમ, અર્કમૂળ, કાંકચીઆ, બેલફળનું ચૂર્ણ, જાતિફળાદિચૂર્ણ, સોડી સબ બિસ્મથ વગેરે દવાઓ વૈદકીય માણસોની સલાહથી આપવી.

ઇમેટીન હાઇડ્રોકલોરાઇડનાં ઈંજેકશનો તેમજ મરડાની રસીનો પણ ઉપયોગ જરૂર પડે તો સલાહ લઈ કરવો.

દર્દ મટી ગયા પછી-હલકો ખોરાક-લોહ ભસ્મ-કિવનાઇન વગેરે શક્તિ આપનારી દવાઓનો ઉપયોગ કરવો.

("સયાજી વિજય" ૫-૭-૨૮)

૬૮–ઘરગતુ દેશી દવાઓ

આજકાલ આપણા લોકો ઘરગતુ ઉપાયો ભૂલતા જાય છે. આપણા દેશમાં અમૃતતુલ્ય વનસ્પતિ થાય છે. એ વનસ્પતિના અજબ ગુણો જાણવા આપણે બેદરકાર રહીએ છીએ. તાવ કંઈ કરિયાતાથી જતો હોય, લીમડાની છાલના ઉકાળાથી જતો હોય તે આપણા દેશના ઘણા લોકો જાણીતા હોવા છતાં પણ તે ઉપર ધ્યાન આપતા નથી અને સહેજ સહેજ બાબતોમાં ડૉક્ટરોને ત્યાં દોડી જાય છે.

ગામડાંમા પહેલાં ઘરની સ્ત્રીઓ બાળકોની ખરી વૈદ્ય ગણાતી. છોકરું માંદુ થયું તો તેની સારવાર સારી રીતે કરી શકતી. છોકરાંના તાવ, ઝાડા, વરાધ વગેરે દર્દો માટે ભાગ્યેજ ડૉક્ટરની દવાની જરૂર પડતી ત્યા તો દેશી દવાઓ તે એક પૈસા કે બે પૈસાની તે તરત લાવી દેતી અને નાના બચ્ચાંને આરામ કરી દેતી. અત્યારની સ્ત્રીઓ તે વાત જાણતી નથી. બાળકને જન્મ આપે પણ તેને કેમ ઉછેરવું અને તે માંદુ થાય તો તેની કેવી રીતે સારવાર કરવી તે નહિ જાણવાથી નાસીપાસ થાય છે; અને ડૉક્ટરોને ત્યાં દોડી જાય છે.

એવીજ રીતે ગામડામાં ડૉક્ટરો હોતા નથી [illegible] ન્યુમોનિયા [illegible] [illegible] [illegible] વનસ્પતિની [illegible]

પોતાની કન્યાનો વિવાહ કરતા પહેલાં વરની સારી રીતે તપાસ કરાવી લે કે તે કોઇ રોગવાળો અથવા સંતાનોત્પત્તિ માટે નાલાયક તો નથી; કેમકે અનેક યુવાનો અને બાળકો કુસંગતમાં ફસાઇને ગરમી, પ્રમેહ વગેરે દર્દોના ભોગ થઇ પડેલા હોય છે. આવાં દર્દોનો ઝેરી પ્રભાવ કન્યા ઉપર પણ પડે છે અને બન્ને સંતાનોત્પત્તિ માટે નાલાયક બની જાય છે. લગ્ન થયા પછી પણ જેઓ અત્યંત વિષયી બની જાય છે, તેઓ ઘણે ભાગે પ્રમેહાદિ રોગોમાં ફસાઈ જાય છે; તેથી દરેક ગૃહસ્થે પોતાનું વર્તન ધર્માનુસાર અને ઉચ્ચ પ્રકારનું રાખવું જોઇએ.

સંતાન નહિ થવાનું એક કારણ એ પણ છે કે, વધારે વિષયભોગને લીધે સ્ત્રીનું ગર્ભાશય તેની મૂળ જગાએ સ્થિર રહેતું નથી; તેથી યોગ્ય ડૉક્ટર અને વિદ્વાન દાઇ(નર્સ)દ્વારા તેને સ્થિર કરાવવાનો ઉપાય કરવો જોઇએ; અને જ્યારે તેમને ખાત્રી થાય કે બન્નેમાં કોઈ પણ રોગી નથી તો પછી સંતાનોત્પત્તિ માટે તેમણે નીચે લખેલા નિયમોનું પાલન કરવું જોઇએઃ-

૧-પતિ અને પત્ની નિયમ પ્રમાણે આહારવિહાર રાખે.

૨-ખુલ્લી હવામાં પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય પહેલાં ત્રણ યા ચાર માઇલ ફરવાનું રાખે.

૩-જુદા જુદા ઓરડામાં જુદા જુદા બિછાનાપર સૂવે અને ઓછામાં ઓછા ત્રણ ચાર માસ બ્રહ્મચારી રહે.

૪-દિવસે નિદ્રાનો ત્યાગ કરે.

૫-માદક પદાર્થોનું ભૂલેચૂકે પણ સેવન ન કરે.

૬-જ્યારે પુરુષ સંતાનોત્પત્તિ માટે ભોગની ઇચ્છા કરે ત્યારે તેણે બળ અને વીર્યને વધારનારા પદાર્થો જમવા જોઇએ. પરંતુ સ્ત્રીએ હલકું ભોજન કરવું જોઇએ અને તે પણ પેટ ભરીને નહિ. બની શકે તો રાત્રે સમાગમ થતા સુધી તેણે નિરાહારી રહેવું.

ઉપરોક્ત નિયમો પાળ્યા પછી ગર્ભ રહેવાની આશા રાખવી જોઇએ. પરમાત્મા અવશ્ય કર્માનુસાર ફળ આપશે. પરંતુ જ્યારે ગર્ભ રહ્યાની ખાત્રી થઇ જાય ત્યારે તેની બહુજ કાળજી રાખવી; કેમકે તેની યોગ્ય રક્ષા નહિ કરવાથી ગર્ભપાત થઇ જાય છે. અને પછી સ્ત્રી ઘણે ભાગે સંતાનોત્પત્તિ માટે લાયક રહેતી નથી. ગર્ભવતી સ્ત્રીની સાથે હમેશા પૂર્ણ પ્રસન્નતાથી વર્તવું; કેમકે સ્ત્રીની રક્ષા કરવાનો જો કોઇપણ યોગ્ય સમય હોય તો તે ગર્ભાવસ્થાનો છે. એવે સમયે તેને પ્રસન્ન અને રાજીખુશી રાખવાનો યત્ન કરવો જોઇએ; અને તેને એમ ખાત્રી થવી જોઇએ કે, તમે તેના સુખદુઃખના એક માત્ર ભાગીદાર અને સાથી છો. તમે ઇચ્છતા હો કે તમારાં સંતાન સુશીલ, ધાર્મિક અને સદાચારી થાય તો તમારી

આયુર્વેદ શાસ્ત્ર કહે છે. આપણા ડૉકટરો દેશી હોવા છતાં પણ પરદેશી શિક્ષણ લીધેલા હોવાથી તે મતના નહોતા. અત્યારે જ્યારે વિદેશી વૈદ્યોએ તેની ખાત્રી કરી ત્યારે તેઓ માનવા લાગ્યા. એવીજ રીતે અરડુસીને આપણાં વૈદ્યક શાસ્ત્રોએ કફઘ્ન અને ક્ષય મટાડનાર ગણી છે. તેને પણ આપણાજ ડૉકટરો માનતા નહોતા; પણ જ્યારે પશ્ચિમના સાયન્સે તે વાત કબૂલ કરી ત્યારે ડૉકટરો ઉધરસના દર્દીઓને 'સીરપ વસાકા' આપતાં શીખ્યા.

આપણા દેશમાં તાજી વનસ્પતિ તૈયાર મળે છે. અત્યારે તો ફાર્મસીઓ પણ થઇ છે, જે શાસ્ત્ર અનુસાર તૈયાર દેશી દવાઓ પણ તમને પૂરી પાડે છે અને તે ઘણાજ સસ્તા ભાવે; છતાં પશ્ચિમની શોધે ઉપરનો આપણો મોહ જતો નથી. એટલે વિદેશી દવાઓનો ઉપયોગ કરી કરોડો રૂપીઆ પરદેશ મોકલીએ છીએ.

ઘરઘતુ વપરાસની ચીજો-દંતમંજન જેવાં વસ્તુઓ-આપણે બનાવી શકતા નથી. તે પણ ચાકની ભૂકી, સેંટ ને રંગમિશ્રિત રંગબેરંગી લેબલોવાળી પરદેશી બાટલીઓ આપણે વાપરી લાખો રૂપીઆ પરદેશ મોકલીએ છીએ. તે ધનવાન કે ધનપ્રાપ્તિ માર્ગો એ પુસ્તકમાં તમને હજારો પ્રીસ્ક્રીપ્શનો જડી આવશે. બે પૈસામાં સારૂં સોજું ને ગુણમાં ઉત્તમ દંતમંજન તમે ઘેર બનાવી શકશો.

વિલાયતમાંથી પેટંટ ઔષધો લાખો રૂપિયાનાં હિંદમાં આવે છે. આપણે ત્યાં આયુર્વેદશાસ્ત્ર અનુસાર બનાવેલ દ્રાક્ષાસવ વપરાવા લાગ્યો, ત્યારે પરદેશીઓએ જાણ્યું કે હિંદમાં દ્રાક્ષાસવ વધુ ખપે છે. એટલે તેમણે દ્રાક્ષાસવ મોકલવાની શરૂઆત કરી. પણ દ્રાક્ષાસવના જે ગુણો તે તેમા હોય ખરા! જેણે દેશી ફાર્મસીનો દ્રાક્ષાસવ વાપર્યો હશે તેને ખાત્રી થઇ હશે કે શાસ્ત્રકારના લખ્યા પ્રમાણે દ્રાક્ષાસવમાં જે ગુણ હોવા જોઇએ તે આ દેશી પદ્ધતિ અનુસાર બનાવેલ દ્રાક્ષાસવમાંજ હોય, વિદેશી દ્રાક્ષાસવમાં ન હોય.

પશ્ચિમનું સાયન્સ શીખેલા ડૉકટરોને એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે કે તે પરદેશી દવાઓનીજ ભલામણ કરે. તેમણે દેશના લોકો દેશમાંજ રહે તે અનુસાર દેશી દવાઓની માહિતી મેળવવી અને પોતે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. હવે હું આપણા ઘરમાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

માટે આવશ્યક હોય તે પહેલેથીજ પ્રસવસ્થાનમાં તૈયાર રાખી મૂકવી જોઇએ.

૩-જો સુશિક્ષિત દાઈ મળે તો તેને બાળક જન્મના પહેલાંજ હાજર રાખવી જોઇએ. જો તે ન મળી શકે તેમ હોય તો સાધારણ દાઇને શોધી કાઢી તેને પહેલેથી ખબર આપવી જોઇએ, કે જેથી તેને આવતાં બહુ વાર ન થાય; પરંતુ કાળજી રાખવી કે તે બાઇ અનુભવી હોવી જોઇએ. અને બીજી સ્ત્રીઓ પણ તેની યોગ્યતા અને ચતુરાઇને સ્વીકારતી હોય; તેના હાથની આંગળીઓના નખ વધેલા ન જોઇએ અને તેના હાથમાં કડાં, ચૂડી વગેરે ઘરેણાં પહેરેલાં ન હોવાં જોઇએ. તેને કોઇ એવો રોગ પણ ન હોવો જોઇએ કે જેનો ચેપ લાગવાનો ભય હોય.

૪-પ્રસૂતાનું બિછાનું એવી જગાએ રાખવું જોઇએ, કે જ્યાં પવન અને પ્રકાશ વધારે ન હોય. જો તેમ હોય તો ત્યાં પડદો કરવો જોઇએ. જમીન કરતાં ખાટલામાં પથારી કરવી એ સારી છે, કેમકે જમીન ઉપર સૂવાથી તેને ખૂબ કષ્ટ થાય છે.

૫-શરદ્‌ઋતુમાં ભારતવર્ષના ઠંડા પ્રદેશોમાં પ્રસવસ્થાનમાં અગ્નિ રાખવો આવશ્યક છે; પરંતુ ખ્યાલમાં રાખવું જોઇએ કે, પ્રકારના અગ્નિ કરતાં કોલસાથી વિશેષ નુકસાન થાય છે. ધુમાડી હવાને ઝેરી બનાવી દે છે.

૬-પ્રસૂતિસ્થાનમાં બેથી વધારે સ્ત્રીઓએ રહેવું જોઇએ નહિ; પરંતુ ચતુર, દયાળુ અને હસમુખી બે સ્ત્રીઓએજ ત્યાં રહેવું.

૭-પ્રસૂતા સ્ત્રીએ ઉપવાસ નહિ કરવા. પરંતુ જરૂર જણાય તો હલકું અને પુષ્ટિકારક ભોજન અથવા દૂધ બબ્બે ત્રણ ત્રણ કલાકે થોડું થોડું લેવું. પેટ ભરીને ભોજન કરવું યોગ્ય નથી; કેમકે બાળકને જન્મ આપવાના પરિશ્રમને લીધે તે પચી શકશે નહિ.

૮-જ્યાંસુધી સુવાવડી સ્ત્રી બળવાન ન થાય ત્યાંસુધી તેને સ્નાન કરવાની રજા આપવી નહિ. જરૂર જણાય તો આ બાબતમાં વૈદ્ય અને ડૉક્ટરની સલાહ લેવી જોઇએ.

("ઔષધ શિક્ષક"ના એક અંકમાંના શ્રીમતી યશોદાદેવીના લેખનો અનુવાદ)

[illegible] પ્રયોગો દરેક માણસે [illegible] તે વારંવાર [illegible] લખીશું. આવા પ્રયોગો [illegible] [illegible], [illegible] જે પુસ્તકોમાં મેં [illegible] છે અને [illegible] [illegible] છું. મારા તરફથી નીકળેલા [illegible] [illegible] પ્રયોગો તો વારંવાર હું [illegible] છું. [illegible] [illegible] આરોગ્ય માટે [illegible] [illegible] [illegible] આવકારમાં [illegible] [illegible] આપી શકીશું.

[illegible]નો ઉપાય

[illegible] છે. આ માટે તો [illegible] [illegible] [illegible] છે, તે માટે [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible] ઉપાય

[illegible]

વિદ્યાલય ઔર એક સંસ્કૃત પાઠશાલા હૈ. ઉનકે સંસ્થાપક, સંચાલક, સંપોષક આપ હી હૈં. આપકી પરોપકાર વૃત્તિ દેખ કર હી માનનીય માલવીયજી આપકા બડા સમ્માન કરતે હૈં. અનેક સાર્વજનિક સંસ્થાઓં ઔર સરકાર કી ઓર સે આપકો આયુર્વેદાચાર્ય, ચિકીત્સકચૂડામણિ, વિદ્યાલંકાર, વૈદ્યરત્ન એવં કીર્તિ આદિ ઉપાધિયોં મિલી હૈં; કિંતુ આપકો ઇન ઉપાધિયોં કા કુછ ભી ગર્વ નહીં. આપકી સબ સે બડી વિશેષતા યહ હૈ કિ આપ રોગિયોં સે ફીસ નહીં લેતે, બલ્કિ અપની ઓર સે ઉન્હેં ભોજન ઔર વસ્ત્ર ભી દેતે હૈં. કુત્તા, સર્પ આદિ જહરીલે જંતુઓં કે વિષ કી તો આપ અદ્ભુત ચિકિત્સા કરતે હૈં. 'કસૌલી' આદિ મેં સરકાર કી ઓર સે જો પાગલ સિયારો ઔર કુત્તોં કે કાટે હુએ આદમિયોં કી ચિકિત્સા હોતી હૈ, ઉસમે ફી સદી–૮૦ રોગી પ્રાયઃ આરામ હોતે હૈં; પર આપકી ચિકિત્સા સે હજારોં મેં શાયદ હી એક દો રોગી–સો ભી નિયમાનુસાર ચિકિત્સા ન કરને કે કારણ–આરામ ન હોતે હોં. 'કસૌલી' કી ચિકિત્સા–પ્રણાલી મેં રુધિર મેં વિષપ્રવેશ હો જાને પર પ્રાયઃ ચિકિત્સા વ્યર્થ હોતી હૈ; કિંતુ આપકી ચિકિત્સા ઉસ દશા મેં ભી ફલવતી હી હોતી હૈ. ઇધર આપને વિસ્ફોટક (મસૂરિકા યા શીતલા) કી ચિકિત્સાપ્રણાલી પર ભી બડી ખોજ કી હૈ. સંભવ હૈ, આપકી ઇસ ખોજ સે સંસાર કા બહુત કુછ કલ્યાણ હો; ક્યોંકિ શીતલા કે કિતને હી અસાધ્ય રોગી ભી—જિનકો વૈદ્યડૉક્ટરોં ને કોરા જવાબ દે દિયા થા—આપકી નઈ ખોજવાલી પદ્ધતિ સે બિલકુલ આરામ હો ગએ હૈં. જલોદર, મસ્તિષ્કવૃદ્ધિ, જીર્ણ જ્વર, શોથ, હૃદ્રોગ, શ્વાસ આદિ અસાધ્ય રોગોં કે તો આપ બહુત હી અચ્છે ઔર યશસ્વી ચિકિત્સક હૈં; કિંતુ ઇતના સબ કુછ હોતે હુએ ભી, આપકા સંતોષ ઔર સારલ્ય સર્વથા સરાહનીય હૈ. વાસ્તવ મેં આપને રોગપીડિતોં કે લિયે અપના જીવન હી અર્પિત કર દિયા હૈ.

અસ્તુ. આપકે નવાવિષ્કૃત આયુર્વેદિક ઔષધ કા નામ હૈ 'ઉદુંબર–સાર.' યહ ગૂલર કે પત્તોં કા સત હૈ. યહ એક ઐસા અભૂતપૂર્વ આવિષ્કાર હૈ, જિસસે થોડે ખર્ચ ઔર કમ પરિશ્રમ મેં હી અસંખ્ય પ્રાણિયોં કા કલ્યાણ સાધ્ય હો સકતા હૈ. યહ સૌ મેં કમ સે કમ અસ્સી રોગોં કે લિયે તો પરમસિદ્ધ મહૌષધ હૈ. બડે બડે ડૉક્ટરોં ઔર કવિરાજોં ને ઇસકી અમોઘતા ઔર ઉપયોગિતા કો મુક્તકંઠ સે સ્વીકાર કિયા હૈ. કાન, આંખ, જીભ ઔર દાંત કી સબ પ્રકાર કી બિમારિયો કે લિયે યહ અચૂક રામબાણ સિદ્ધ હુઆ હૈ. દાંત કા "પૈરિયા" ઔર જીભ કા 'કેંસર'–સરીખા ભયાનક રોગ ભી ઇસકે સામને ટીક નહીં સકતા. ઇનકે સિવા

ગર્ભને લઇને ગર્ભાશય મોટું થયું હોય છે અને તેથી તે આંતરડાં ઉપર એક જાતનું કાયમ દબાણ રાખે છે તેથી આંતરડાંઓ પોતાની ગતિ નિયમસર કરી શકતાં નથી. એટલે તેઓ વિબંધથી પીડાય છે.

ઘણી વાર એવા વિબંધના દર્દીઓ જોવામાં આવે છે કે આઠ આઠ દિવસ કે પંદર પંદર દિવસે દિશાએ જતાં હોય છે; તેઓની શારીરિક તંદુરસ્તી ઉપરથી તો બહુજ સારી જણાતી હોય છે, પણ છેવટે તેઓની તંદુરસ્તી બગડી ઘણા રોગ તેઓને થાય છે. આંતરડામાં જે મળ ભેગો થાય તેમાંથી એક પ્રકારનું ઝેર બની તે શરીરમાં શોષાય છે અને તેથી ઘણા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. તેઓનું માથું દુખતું રહે છે, શરીર સુસ્ત રહે છે, સાંધાઓ દુખે છે, શરીરમાં બળતરા બળતી હોય તેવું જણાય છે. ઘણાને અર્શ થાય છે, આંતરડાંમાં ચાંદાં પડે છે, આંતરડાંને સોજો આવે છે. યુવતીઓને યુવતીપાંડુ થાય છે અને ગર્ભાશયનાં દર્દો થાય છે. રજોદર્શન વખતે બહુ પીડા થાય છે, પેઢુના ભાગમાં એક પ્રકારનું વજન લાગે છે. વિબંધને લીધે મળ ભેગો થાય છે અને તેથી આંતરડાં પહોળાં પડી જાય છે અને મળને ધકેલવાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે. વળી કોઇ વાર જ્યારે મળ તદ્દન સૂકાઇ જાય છે ત્યારે અતિસાર થઇ જાય છે.

બાળકોનો વિબંધ બહુજ વિચિત્ર હોય છે. ઘણાં બાળકોને જન્મથીજ કોઇ ખોડને લીધે વિબંધ હોય છે. કોઇને મળદ્વાર હોતું નથી તો એમાં ઑપરેશન કરાવવું પડે છે.

વિબંધ દૂર કરવાના ઉપાય

વિબંધ મટાડવા કુદરતી ઉપાયો યોજવા તે સારા છે.

પહેલાં તો નિયમસર દિશાએ જવાની ટેવ પાડવી. હાજત થઇ હોય છતાં વિબંધવાળાએ રોજ એક વાર દિશાએ જવા જવું. એથી પછી રોજ નિયમસર જવાની ટેવ પડી જાય છે અને વિબંધ રહેતો નથી. આ ઉપાય સૌથી સારો છે. મેં એવા બે જાણ્યા છે કે જેઓને છ–છ દિવસે અને આઠ આઠ દિવસે દિશાએ જવાની ટેવ હતી તેમને કસરત ઉપરના ઉપાયથી આરામ છે.

બાહુ [illegible] કસરત કરવી અને [illegible] પેટની પેશીઓને કસરત મળે તેમ કરવી. [illegible] પણ દસ્ત આવશે. [illegible] વિબંધ જાય છે અને [illegible]

૬૬-વિજ્ઞાન અને શોધખોળ

દ્રાક્ષમાંથી કાગળ

કેલીફોર્નિઆમાં એક કંપનીએ દ્રાક્ષની છાલ કે જે દારૂ માટે દ્રાક્ષમાંથી રસ કાઢી લીધા પછી છોલ રહે છે તેમાંથી કાગળ બનાવવાની શરૂઆત કરી છે. આ કંપની સાક્રામેંટો શહેરમાં ઉભી થઈ છે. કારણ તે શહેરની આસપાસ દ્રાક્ષનો પાક ઘણો થાય છે. આવી રીતે લીલી દ્રાક્ષની છાલમાંથી કાગળ બનાવવાની શોધ નવીન છે, અને એવી રીતે બનાવેલા કાગળની કિંમત સસ્તી પડે છે. ૫૦ માઈલના વિસ્તારમાં આશરે એક લાખ એકર જેટલી જમીનમાં લીલી દ્રાક્ષનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું છે.

\+ + + +

મોટરનાં પૈડાં-રબરનાં કે ઝીંકનાં ?

સાધારણ રીતે મોટરનાં પૈડાં રબરનાં બનતાં ગણાય છે, પરંતુ એ રબરનાં પૈડાં બનાવવામાં કાંઇ એકલા રબરના રસનોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એમ નથી. એ રબરનો રસ બનાવવામાં રબર ઉપરાંત બીજી વસ્તુઓનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, કે જેથી રબર ઘસાય ઓછું, ફાટી જાય નહિ તેમજ ગરમીથી પીગળી જાય નહિ. મોટરનાં પૈડાં બનાવવાના રસમાં ઝીંક ઓક્સાઇડ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વાપરવામાં આવે છે. ૧૦૦ રતલના વજનના નક્કર મોટરના પૈડામાં ઉંચી જાતનું રબર તો માત્ર ૩૪ રતલ જેટલુંજ હોય છે, બાકી દોઢ રતલ સલ્ફર (ગંધક), સાડાચાર રતલ કાર્બન બ્લેક અને ૫૮ રતલ ઝીંક ઓક્સાઈડ આવે છે. ઝીંક ઓક્સાઇડથી રબરને ઘસારો ઓછો પહોંચે છે, એટલે મોટરના પૈડામાં રબર કરતાં ઝીંક (જસત) વધારે વપરાય છે.

× × × ×

"મરક્યુરી" ગ્રહ ઉપર ગરમી

સૂર્યમંડળમાં પૃથ્વી ઇ૦ જે ગ્રહો છે તેમાં સૂર્યથી સૌથી નજીક ગ્રહ મરક્યુરીનો ગણાય છે. સૂર્યથી માત્ર સાડાત્રણ કરોડ માઇલ જેટલોજ આ ગ્રહ દૂર છે; અને તેથી પૃથ્વી ઉપરથી સૂર્યનું જે કદ દેખાય છે તેના કરતાં મરક્યુરી ઉપરથી ત્રણું મોટું દેખાય છે. સૂર્યથી આટલો બધો નજીક હોવાથી, ત્યાં અસાધારણ ગરમી હોવી જોઇએ, એવું પ્રમાણ બે ખગોળશાસ્ત્રીઓએ અમેરિકાની માઉન્ટ વિલ્સન વેધશાળામાંથી નક્કી કર્યું છે. ત્યાં ૬૬૦ ડીગ્રી જેટલી ગરમી ત્યાં રહેતી હશે, અને ત્યાં [illegible] જેવું ધાતુ ટકીજ નહિ. આટલી ગરમીમાં [illegible] રહી શકે નહિ. [illegible] સીસા જેવું ધાતુ પણ ઓગળી [illegible] એમ કહેવામાં આવે છે કે, ૧૫૦ રતલના વજનનો માણસ

વવો તથા તેને માટે શંખમાં પાણી ભરી ચોવીસ કલાક રાખવું. ત્યારબાદ તે પાણી લઈ મૂક મનુષ્યને પાવું તથા નાના બે શંખ લઇ તેમાં વિંધ પાડી, દોરો પરોવી મૂંગાના ગળામાં તે હાર પહેરાવવો અને લાંબો વખત વાતો કરાવવાથી મૂક મનુષ્ય બોલતો થશે. આ સાથે શંખભસ્મ ખવરાવવી.

(૨) પ્રાચીન સમયમાં નાના બે શંખ (કોડિયો) લઈ તેમાં વિંધ પાડી દોરો પરોવી બાળકોના ગળામાં પહેરાવવાનો રિવાજ હતો. આ રીતે બાંધવાથી બાળક જલદી બોલવા લાગતું, પણ આ જમાનામાં શંખ પહેરાવવાનો રિવાજ બંધ થયો જોવામાં આવે છે.

(૩) હાલના હોમેઓપેથિક ડૉકટરો રંગીન બાટલાઓમાં પાણી ભરી તે પાણી પીવરાવી રોગને નાબુદ કરે છે. તેવી રીતે શંખમાં પાણી ભરી સિદ્ધ કરી દરદીને પાવાથી ખરાબ જંતુઓથી ઉત્પન્ન થતાં દરેક જાતનાં દરદો સહેજે દૂર થાય છે.

(૪) **શંખની ભસ્મ**–શંખના બારીક કકડા કરી લિંબુના રસમાં ત્રણ રાત ભીંજવી રાખવા. પછી ચૂનાની ભઠ્ઠી પ્રમાણે અડાયાના અગ્નિમાં નાખી ભસ્મ કરવી. આ ભસ્મ પુષ્ટિકારક, બલવર્ધક, શીતલ તેમજ ઉન્માદરોગમાં વિશેષ ફાયદો કરે છે. વળી મૃગી, કર્ણરોગ, મંદાગ્નિ, નેત્રોને હિતકારી, વર્ણકારક, મલાવરોધ, પંક્તિશૂળ, ગુલ્મ, શ્વાસ વગેરેનો નાશ કરે છે. વળી વૈદ્યગણ શંખની ભસ્મ અનેક રોગોમાં બુદ્ધિ અનુસાર વાપરે છે.

શંખ બે પ્રકારના છે:–એક દક્ષિણાવર્ત્ત અને બીજો વામાવર્ત્ત છે. દક્ષિણાવર્ત્ત શંખ પુણ્યના યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય અને જેના ઘરમાં આ શંખ હોય છે તેના ઘરમાં લક્ષ્મીની અધિક વૃદ્ધિ થાય છે.

(૫) શંખને ઘસી મોઢા ઉપર લગાડવાથી મોઢાની કાંતિ સુંદર થાય છે.

(૬) શંખને ઘસી નેત્રની અંદર આંજવાથી ફૂલાને મટાડે છે.

(૭) શંખની ભસ્મ [illegible] બલકારક, પુષ્ટિકારક તથા [illegible] છે.

(૮) શંખની ભસ્મ [illegible] છે.

(૯) [illegible] દૂર કરે છે.

[illegible]

નથી. આ ધાતુનો ઉપયોગ મોટરગાડીમાં પણ બહોળા પ્રમાણમાં થઈ શકશે.

× × ×

ગામડાંઓ માટે મોટરમાં સીનેમા

જર્મનીનાં ગામડાંઓમાં સીનેમા થીએટર ન હોય ત્યાં લોકોને સીનેમા ફીલ્મો દેખાડવા માટે એક નવી પ્રથા દાખલ કરવામાં આવી છે. એક મોટી ગાડીની અંદર સીનેમા ફીલ્મો દેખાડવાનું પ્રોજેક્ટર યંત્ર ગોઠવેલું હોય છે અને તે યંત્ર ઉપર એકજ ફીલ્મની મદદથી ચાર કોપીઓ એકી સાથે બતાવવામાં આવે, એટલે એ મોટરની ચારે બાજુ ઉભેલા લોકો સીનેમા ફીલ્મ જોઈ શકે. સીનેમા મારફતે શિક્ષણ આપવાનું આ સાધન પણ સારું અને બહોળો ફેલાવો થોડા ખર્ચે કરી શકે છે.

સુવાનો બીસ્તરો

આપણે ૨૪ કલાકમાં લગભગ ૮ કલાક સુઈએ છીએ. એટલે જીંદગીનો ત્રીજો ભાગ સુવામાં જાય છે, જેથી કરી આપણે તે તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું પડે છે. સ્વચ્છ હવા વિષે તો આપણે અગાઉ વાંચી ગયા. તે સિવાય બીજું વધુ અગત્યનું જોવું એ છે કે, નરમ મખમલ જેવા બીસ્તરા અને તકિયાપર કદી સૂવું નહિ. આપણું શરીર નરમ ગાદલામાં દટાઈ જવાથી તેટલો ભાગ ચામડીનો "ઑક્સીજન" નહિ મળવાથી કુદરતી કામ કરી શકતો નથી. બીજું "સ્ટમક" "લીવર" વગેરે એકમેકપર દબાય છે, જેથી તેઓ પણ ખુલાસાથી કામ કરી શકતાં નથી. અને કબજિયાતનું આ પણ એક કારણ છે. "નર્વસ બ્રેકડાઉન" એક નરમ બીસ્તરાપર સુવાનું કારણ છે. બચપણથી જેઓ નરમ બીસ્તરાપર સુવે છે, તેઓ ઘણુંખરું કુબડાં ઉછરે છે અને તેઓને બુઢાપો જલદી આવે છે.

સળંગ પાટીઆ જેવા પલંગપર પાતળું બીસ્તર નાખી સુવું, જેથી અંગનાં "મસલ્સ" સખત સરખાં ઉછરે છે. બાંધો ટટાર રહે છે અને તંદુરસ્તીમાં વધારો થાય છે.

કોઈ વાચક દરરોજ નાહી ધોઈ સેંટ છાંટી સ્વચ્છ રહેવાનો દાવો કરતું હોય તેને મારી વિનતિ છે કે પોતાનાં સુવાના ગાદલાંને ઉખેળી "માઈક્રોસ્કોપ"માં મૂકી જુએ. જે કદી ધોવાતું નથી, અને જે પર સુઈ આપણે આપણી જીંદગીનો ત્રીજો ભાગ ગુજારીએ છીએ, તેવીજ તકિયાની હાલત રહે છે. સળંગ પાટિયાના પલંગપર અથવા નેતરની ઢોલડીપર અથવા સ્ટ્રેચરપર સુવાની આદત કરી જુઓ. ચાર-છ દિવસ તકલીફ થશે, પણ પછી નરમ ગાદલામાં કદી ઉંઘ આવવાની નથી; અને તંદુરસ્તીમાં સારો વધારો થઈ બાંધો પણ ટટાર થશે. (અઠવાડિક "મુંબઇ સમાચાર"મા લેખકઃ—શ્રી. જયંત)

વવો તથા તેને માટે શંખમાં પાણી ભરી ચોવીસ કલાક રાખવું ત્યારબાદ તે પાણી લઈ મૂક મનુષ્યને પાવું તથા નાના બે શંખ લઇ તેમાં વિંધ પાડી, દોરો પરોવી મૂંગાના ગળામાં તે હાર પહેરાવે અને લાંબો વખત વાતો કરાવવાથી મૂક મનુષ્ય બોલતો થશે. આ સાથે શંખભસ્મ ખવરાવવી.

(૨) પ્રાચીન સમયમાં નાના બે શંખ (કોડિયો) લઈ તેમાં વિંધ પાડી દોરો પરોવી બાળકોના ગળામાં પહેરાવવાનો રિવાજ હતો. આ રીતે બાંધવાથી બાળક જલદી બોલવા લાગતું, પણ આ જમાનામાં શંખ પહેરાવવાનો રિવાજ બંધ થયો જોવામાં આવે છે.

(૩) હાલના હોમીઓપેથિક ડૉકટરો રંગીન બાટલીઓમાં પાણી ભરી તે પાણી પીવરાવી રોગને નાબુદ કરે છે. તેવી રીતે શંખમાં પાણી ભરી સિદ્ધ કરી દરદીને પાવાથી ખરાબ જંતુઓથી ઉત્પન્ન થતા દરેક જાતના દરદો સહેજે દૂર થાય છે.

(૪) **શંખની ભસ્મ**–શંખના બારીક ટુકડા કરી લીંબુ રસમાં સાત રાત ભીંજવી રાખવા. પછી ચૂનાની ભઠ્ઠી પ્રમાણે [illegible] અગ્નિમાં નાખી ભસ્મ કરવી. આ ભસ્મ [illegible] [illegible], શીતલ તેમજ ઉન્માદરોગમાં વિશેષ ફાયદો કરે [illegible] [illegible], કર્ણરોગ, મંદાગ્નિ, નેત્રોને હિતકારી, [illegible] [illegible], [illegible], ગુલ્મ, શ્વાસ વગેરેનો નાશ કરે છે. [illegible] [illegible] શંખની ભસ્મ અનેક રોગોમાં બુદ્ધિ અનુસાર [illegible]

શંખ બે પ્રકારના છે–એક [illegible] અને બીજો [illegible] [illegible]

[illegible]

ધીમે ઝાડાનો રંગ બદલાતો જાય છે અને અંદર લોહી-પરુ-
સ-રસલચાના સડેલા ટુકડા પડવા માંડે છે. પેટમાં સખત
મૂકાય છે અને આંકડી એટલી બધી સખત આવે છે કે દર્દી
દુઃખથી બેવડો વળી જાય છે. ગુદામાં દાહ થાય છે, તૃષા
ઘણીજ લાગે છે, શરીર તપી જાય છે, જીભ સુકાય છે અને દર્દી
ઘણોજ અશક્ત અને ક્ષીણ થઈ જાય છે. ઘણા ખરા દર્દી ૮ થી
૧૫-૨૦ દિવસમાં સાજા થઈ જાય છે પરંતુ કેટલાક દર્દીઓની
સ્થિતિ વધારે ગંભીર થઈ મરી પણ જાય છે. કેટલીક વેળા આ
દર્દીઓ બબ્બે ચારચાર મહિનાઓ સુધી પણ પીડાય છે.

આ દર્દ મટી ગયા પછી દર્દીને ગુમડાં, લાપોટીઆ, સાંધા-
ઓનો સોજો અને યકૃતમાં વિદ્રધિ પણ થઈ આવે છે.

અટકાવ-દર્દ થયા પછી મટાડવા કરતાં મરડાનો અટકાવ
પ્રથમથીજ કરવો એ અગત્યની બાબત છે. આ દર્દ ઘણે ભાગે
માખીઓ મારફત મનુષ્યોમાં લાગુ થતું હોવાથી માખીઓનો નાશ
કરવો જોઈએ, કાં તો તેના સંસર્ગમાંથી આપણા ઉપયોગના ખાવા-
પીવાના પદાર્થો બચાવવા જોઈએ. દૂધ-ઘી-લીલોતરી-ફળો-શાકભાજી
મિષ્ટાન્ન વગેરે પદાર્થો સ્વચ્છ હવા અને પ્રકાશથી કમી એવા પરંતુ
માખીઓ પ્રવેશ ન કરી શકે તેવા જાળીવાળા કબાટમાં મૂકવાં
જોઈએ. કાં તો તે પદાર્થો ઉપર ઝીણું મલમલનું સ્વચ્છ કપડું
ઢાંકવું જોઈએ. જમતી વેળા ભાણામાંના પદાર્થો ઉપર માખી ન
બેસે તેની કાળજી રાખવી. કારણ કે માખીઓ મરડો થયેલા દર્દીનાં
લુગડાં-લત્તાં-મળ-મૂત્ર ઉપર બેસે છે અને ત્યાંથી મરડાના જંતુઓ
સાથે લાવી સારા પદાર્થો ઉપર બેસી તેમાં જંતુઓ મૂકે છે. આ
જંતુઓ આપણા શરીરમાં આવા બગડેલા ખોરાક મારફત પેટમાં
જઈ આંતરડામાં દાખલ થઈ મરડો ઉત્પન્ન કરે છે. મરડાવાળા
દર્દીના ઝાડાની ખાસ સંભાળ લેવી. ઝાડામાં ક્રિઆસોલ અથવા
બીજા જંતુઘ્ન પદાર્થો મિશ્ર કરી તે દૂર નાખી આવવાં અથવા તો
બાળી નાખવાં. દર્દીના મળમૂત્રથી બગડેલાં લુગડાં સાર્વજનિક
જળાશયોમાં ન ધોવાં, પહેલાં ગરમ પાણીમાં ઉકાળી પછી સાબુ
વગેરેથી ધોઈ નાખી સૂર્યના તાપમાં સૂકવવાં. રસોડાની પૂરેપૂરી
સંભાળ રાખવી. પાણી, દૂધ અને ઈતર પીવાના પદાર્થોનો ઉપયોગ
ઉકાળીને કરવો. ન્યાતોમાં જમવા જવું નહિ. ઘરમાં સવાર સાંજ
ગુગળ-લીમડો ગંધક-લોબાન વગેરેની ધૂણી કરવી, જેથી ઘરમાં
માખીઓ આવતી અટકે. તળાવ અને નદીઓના પાણી પીવાં નહિ
તેમજ કૂવાનું પાણી પણ ઉકાળીને પીવું. ઢોર અને ઈતર [illegible]
કાચાપાકા તેમજ ન પચે એવા ભારે પદાર્થો ખાવા નહિ. લીંબુનો
છૂટથી ઉપયોગ કરવો.

અપના કૌતૂહલ મિટાને કે લિયે ઇંજિન તથા અન્યાન્ય યં
ભલી ભાંતિ દેખ ભાલ કી ઔર ઉન્હેં યહ દેખ કર સંતોષ
કિ મોટર ઇંજિન કા કિરણોત્પાદક યંત્ર સે કિસી પ્રક
સંબંધ નહીં થા.

દૂસરી પરીક્ષા ઔર આશ્ચર્યજનક થી. એક બર્ત
થોડી સી બારુદ રખ કર પ્રયોગશાલા કે એક કોને મેં ર
ગઈ, દૂસરે કોને સે જબ કિરણ બારૂદ પર ડાલી ગઇ તે
એકાએક જલ ઉઠી, કિંતુ કિસીને કિરણ કો નહીં દેખા.

દો મનુષ્ય બિજલી કી એક બત્તી કે દોનોં તારોં કો
કર ખડે હુએ; બત્તી હવા મેં ઝૂલ રહી થી ઔર ઉસકા સ
કિસી યંત્ર સે નહીં થા. દોનોં મનુષ્ય કિરણ કી રાહ કો
કર ખડે હુએ થે. મૈથ્યુજ મહાશય ને કિરણ કો બત્તી કી
કિયા ઔર બત્તી ઇસ પ્રકાર જલ ઉઠી જૈસે ઉસકા સંબંધ
વિદ્યુત્ ઉત્પાદક યંત્ર કે સાથ કર દિયા ગયા હો!

ઇસકે બાદ અંતિમ પરીક્ષા કી બારી આઇ. યહ પર
અન્યાન્ય પરીક્ષાઓં સે મહત્ત્વપૂર્ણ થી, ક્યોંકિ ઇસ બાર ઉ
મારાત્મક શક્તિ કો દિખલાના થા. સબ લોગ શ્વાસ રોક કર
હો ગએ ઔર યહ સોચને લગે કિ કૌન મનુષ્ય અપના પ્રાણ
કે લિયે આગે બઢેગા? કિંતુ જબ મિ૦ મૈથ્યુજ એક પિંજડે
એક જીતા હુઆ ચૂહા લાયે તો સબ કે જી મેં જી આયા. પિં
પ્રયોગશાલા મેં એક સ્થાન પર રખ દિયા ગયા ઔર ઇસ બ
કિરણ કો દશ્યમાન બનાયા ગયા, જિસમેં સબ કોઇ ઉ
અસર કો દેખ સકેં. ક્ષણભર કે લિયે, કેવલ એક હી ક્ષણ
લિયે, કિરણ ચૂહે પર ડાલી ગયી. બેચારા ચૂહા દૂસરી હી ક્ષ
મૃત પાયા ગયા.

મિ૦ ગ્રિન્ડેલ મૈથ્યુજ ને ઇન પરીક્ષાઓં કો કઇ બાર દર્શ
કો દિખલાયી હૈ, કિંતુ ઉન્હોંને યહ નહીં બતલાયા કિ કિ
પ્રકાર યહ કિરણ ઉત્પન્ન કી જાતી હૈ. ઔર બતલાવેં ભી ક્યોં કર
ઇસ સમય જબ કિ સભી જાતિયાં સાર્વભૌમ રાજ્ય સ્થાપિત કર
કા સુખસ્વપ્ન દેખ રહી હૈં ઐસે આવિષ્કાર કા ભંડાફોડ હો જાન
ઠીક નહીં હૈ. કિંતુ જબ હમ સુનતે હૈં કિ પ્રાયઃ ઉસી પ્રકા
કી કિરણ કા આવિષ્કાર સર્વપ્રથમ એક જર્મન વૈજ્ઞાનિક ને કિય
થા, તથા પેરિસ કે કુછ વૈજ્ઞાનિકોં ને ભી ઇસી પ્રકાર કી કિરણ
કી ખોજ કી હૈ તબ કહના પડતા હૈ કિ સાર્વભૌમ રાજ્ય સ્થાપિત
કરને કી આશા અભી દુરાશામાત્ર હૈ.

મૈં ઉપર લિખ આયા હૂં કિ યહ કિરણ આવશ્યકતાનુસાર દશ્ય-
માન બનાયી જા સકતી હૈ, ઉસી પ્રકાર પ્રયોગ કરનેવાલા ઇસકી

છે કે આપણને વનસ્પતિનું ઓળખાણ નથી. વનસ્પતિઓ તો હિમાલયમાં હશે, પહાડોમાં હશે, એ ઓળખીએ ત્યારે ને! પણ એવું કાંઈ નથી. વનસ્પતિઓ આપણા ઘરઆંગણે છે. આપણે તેને ઓળખીએ છીએ; પણ તેનો ઉપયોગ કરતા નથી અને તે ઉપર અવિશ્વાસ લાવીએ છીએ.

આયુર્વેદ શાસ્ત્ર તો મનુષ્યમાત્રને વૈદ્ય બનાવવા ચાહે છે. દરેક મનુષ્યે પોતાના શરીરને તંદુરસ્ત રાખવાના નિયમો જાણવા જોઈએ. અત્યારે આપણાપર પશ્ચિમના પવનની અસર થઈ છે. તેથી આપણા આયુર્વેદ શાસ્ત્ર કે જે આપણાં તમામ ધર્મશાસ્ત્રો સાથે ગુંથાયેલું છે તેને ભૂલી ગયા છીએ. આપણે તો આપણા ઘરની વાત ત્યારે માનીએ કે જ્યારે પશ્ચિમના ડૉક્ટરો કહે, અને તે આપણું લઈ પોતાની નવી શોધતરીકે જાહેર કરે ત્યારે.

અત્યારે કસરતના પ્રયોગોથી શરીર તંદુરસ્ત રહે છે એ વાત પશ્ચિમના લોકો કહે છે એટલે આપણે તે માની તે વિષે પશ્ચિમની શોધો બહાર પાડવા તત્પર થઈ ગયા છીએ. માત્ર ઉપવાસ કરવાથી ઘણા રોગો મટે છે તે વાત આપણે અમેરિકન પુસ્તકોથી માનવા લાગ્યા છીએ. છાશ એ અમૃતનું કામ કરે છે એ વાત પહેલાં આપણે માનતા નહોતા; પણ અમેરિકન ડૉક્ટરોએ આપણું અનુકરણ કરી પોતાના પ્રયોગો બહાર પાડયા એટલે આપણે માનતાં શીખ્યા અને ડૉક્ટરો પણ દહીં અને છાશના પ્રયોગો વૈદ્યોની માફક કરવા લાગ્યા.

હજુ લોકોને પશ્ચિમની વિદ્યા ઉપર મોહ છે, પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ દિવસે દિવસે નવી નવી શોધો કરવા માંડી અને વર્ષે બે વર્ષે તે શોધો નકામી છે એમ જાહેર કરવા પણ માંડયું. કારણ એ તો તેમના અખતરા છે. જ્યારે આયુર્વેદ શાસ્ત્ર એ તો સિદ્ધ વૈદક છે. આયુર્વેદ અનુસાર જે જે શોધો થઈ છે તે તેની તેજ કાયમ છે. હજારો વર્ષ પૂર્વે આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં જે જે શોધો કરેલી છે તે હજુ સુધી ફેરવવી પડી નથી.

આપણું આયુર્વેદ શાસ્ત્ર તો આપણા ધર્મગ્રંથોમાં પણ ગુંથાયેલું છે. આપણે હંમેશા જે જે ખોરાક લઈએ છીએ તે પણ આયુર્વેદ શાસ્ત્રાનુસાર દીપન, પાચન અને પૌષ્ટિક લઈએ છીએ. એ ઉપરાંત ધર્મશાસ્ત્રના અપવાસના નિયમો પણ આયુર્વેદ શાસ્ત્રાનુસાર તમને જણાશે. એ શાસ્ત્રની આપણે અવગણના કરી તેને જૂના જાણીએ છીએ અને આપણા શરીરના સંરક્ષણ માટે દેશી દવાઓનો ઉપયોગ કરવાને બદલે કરોડો રૂપિયાની વિદેશી દવાઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

સાધારણ રીતે અગ્નિવિધાની હણાથી મરણો મટે છે, એવું

કિ પાની કે અણુઓં મેં જો શક્તિ આબદ્ધ હૈ ઉસે કિસ પ્રકાર કામ મેં લાયા જાય?

આજકલ કે બડે જહાજોં મેં પ્રાયઃ ૫૦૦ ટન કોયલે કી દૈનિક ખપત હૈ. ઇંગ્લૅંડ સે અમેરિકા જાને ઔર વાપસ આને મેં દસ દિન લગતે હૈં. અતએવ ૫૦૦૦ ટન કોયલા ખર્ચ હોતા હૈ–અર્થાત્ એક ગ્લાસ પાની કી શક્તિ ૫૦૦૦ ટન કોયલે કી શક્તિ કે બરાબર હૈ. એક સાધારણ ગ્લાસ મેં પ્રાયઃ ૪૦૦૦ બૂંદ પાની અંટતા હૈ. ઇસિ લિયે એક બૂંદ પાની પ્રાયઃ સવા ટન અર્થાત્ ૩૪–૩૫ મન કોયલે કે બરાબર હૈ.

કુછ દિન પીછે કે વૈજ્ઞાનિકોં કી ધારણા થી કિ અણુ પદાર્થ કા સબ સે છોટા ટુકડા હૈ, કિંતુ અબ અણુ કે ટુકડોં કા ભી પતા લગા હૈ. યે ટુકડે દો પ્રકાર કે હોતે હૈં. એક કો ઇલેક્ટ્રોન કહતે હૈં ઔર દૂસરે કો પ્રોટોન યા ન્યૂક્લસ. યે પદાર્થ કિતને છોટે હૈં, ઇસકા અંદાજા આપ એક પ્રકાર સે લગા સકતે હૈં. યદિ કોઇ મકાન ૨૦૦ ફીટ ઘન ઔર ૩૫૦ ફીટ ઉંચા બનાયા જાય ઔર ઉસે એક અણુ (એટમ) માન લિયા જાય તો ઉસમેં એક આલપીન કા સિરા જિતના બડા હોગા ઉતના હી બડા એક ઇલેક્ટ્રોન કો ભી સમઝના ચાહિયે. યે દોનોં ટુકડે પદાર્થ કે સબ સે છોટે ટુકડે હૈં–અર્થાત્ ઉનકા ટુકડા કરના અસંભવ હૈ ઔર શાયદ વે વિદ્યુત્સંપન્ન હોતે હૈં. સંસાર કે સભી પદાર્થ ઇન દો અખંડ ટુકડોં ઇલેક્ટ્રોન પ્રોટોન સે બને હુએ હૈં. હમારા શરીર રક્ત, હડ્ડિયાં, ભોજન–પદાર્થ, હમારે ઘર કી ચીજેં અર્થાત્ જો કુછ ઇસ સંસાર મેં હૈ સભી ઉક્ત દો પદાર્થોં કા સમૂહમાત્ર હૈ ઇલેક્ટ્રોન ઔર પ્રોટોન મેં ફરક કેવલ ઇતના હી હૈ કિ ઇલેક્ટ્રોન ઋણ વિદ્યુતસંપન્ન હૈ ઔર પ્રોટોન ધન વિદ્યુતસંપન્ન. ચૂંકિ ધન ઔર ઋણ વિદ્યુતો કો એકસાથ મિલ જાને કી આકાંક્ષા પ્રબલ હોતી હૈ ઇસ લિયે અણુ મેં વે એકદૂસરે કે સાથ સટે હુએ હૈં યા એકદૂસરે કે ચારોં તરફ ઘૂમ રહે હૈં. ઇન્હીં છોટે છોટે પદાર્થોં કો જબ હમ એકદૂસરે સે અલગ કરને મેં સામર્થ્યવાન હોંગે તભી હમે વહ ઉન્મુક્ત શક્તિ પ્રાપ્ત હોગી, જો સંસાર કે મશીનોં કો ચલા સકેગી.

કિંતુ અણુ ક્યા હૈ? ઉસમે આ[illegible] કૈસી હૈ ઔર હમે ઉસ [illegible] હૈ? યદિ હમ એક બૂંદ પાની કા ટુક[illegible] મેં હમેં એક [illegible] મિલ[illegible] કરને હૈં. યદિ ઇસ ટુકડે કે [illegible] વહ પાની ન રહ કર [illegible] ને પરિણત હો જાયેંગે.

માત્રામાં મધ સાથે ચટાડવાથી શ્વાસ, ઉધરસ, તાવ અને કફ મટી જાય છે. નાનાં છોકરાંને વરાધ થાય છે અને વરાધથી હજારો બાળકો મરી જાય છે. હવે આ ઔષધ તૈયાર કરી ઘરમાં રાખી મૂક્યું હોય અને તેનો ઉપયોગ કરતાં બૈરાં શીખે તો લાખો બાળકોના જીવ બચે એમાં નવાઈ નહિ.

ઉંઘ ન આવતી હોય તેનો ઉપાય

ઘણાને રાત્રે ઉંઘજ નથી આવતી. રાત્રે બાર, એક કે બે વાગ્યા સુધી પથારીમાં આળોટયાજ કરતા હોય છતાં ઉંઘ ન આવે તેવા માણસો ડૉક્ટરોને ત્યાંની દવાઓના રગડા પીધાજ કરે છે; પણ તેમને આરામ કોઈ વાર થતો નથી. તેમણે નીચેનો શાસ્ત્રીય પ્રયોગ અજમાવી જોવો.

પીંપરીમૂળના ગંઠોડાનું ચૂર્ણ ૮ માસા લઈ ગોળ ૧ રૂપિયાભારમાં મેળવી રાત્રે ખાઈ જવું, જેથી ઘણા કાળથી નષ્ટ થયેલી નિદ્રા ફરી આવ્યાં કરે છે.

મરડાનો ઉપાય

મરડો ઘણા માણસોને સતાવે છે. એ માટે પ્રથમ દીવેલનો જુલાબ લઈ બીજે દિવસે ધાણા, સુંઠ અને કાચા બીલાનો અંદરનો ગરભ, સુગંધીવાળો અને નાગરમોથ એક તોલો લઈ તેને ખાંડી તેમાંથી ૨ રૂપિયાભાર, એક શેર પાણીમાં ઉકાળી નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી તે ઉકાળો ગાળીને પીવો, તેના કૂચા સાંજે ઉકાળીને પીવા. એમ એક બે દિવસ પીવાથી મરડો મટી જાય છે, તાવ પણ મટે છે અને દીપન-પાચનમાં આ ઔષધ ઘણો ગુણ કરે છે. બે પૈસામાં કામ થાય તેવા ઘરગથ્થુ ઉપાયો અજમાવવા અને આયુર્વેદ અનુસાર વર્તવું, જેથી ડૉક્ટરોની મોટી ફી ભરવામાંથી બચી જવાશે અને રોગ મટી શરીર નિરોગી રહેશે. વળી આ પ્રયોગો જરા પણ નુકસાન કરનારા નથી.

ઝાડે લોહી પડતું હોય તેનો ઉપાય

ઘણા માણસોને ઝાડે લોહી પડે છે તેથી શરીર સુકાઈ જેવાં થઈ જાય છે. આ માટે ડૉક્ટરોને ત્યાં રોજ ફાંફાં મારીને ફરે છે. તેમને અમે જે દવા બતાવું છું તે દવા આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે.

કડાછાલ, અતિવિષની કળી, બીલાનો ગરભ, નાગરમોથ અને સુગંધી વાળો, એ સર્વે એક રૂપિયાભાર લઈ તેને ખાંડી તેમાંથી ૨ રૂપિયાભાર લઈ ૧ શેર પાણીમાં ઉકાળી નવટાંક રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઈ તે પીવું તેથી ઝાડે આવતું લોહી તેનો [illegible] એટલે ઝાડે થતી ચૂંક મટી જાય છે.

[illegible]

કઠિનાઇઓં કા સામના કરના પડેગા ઔર બહુતસી નઈ મશીનોં કો બનાના પડેગા. પહલે અણુ કો તોડને કે લિયે એક મશીન, ઉસ શક્તિ કો જમા કરને કે લિયે યંત્ર ઔર કાર્યકારી બનાને કી કલ આદિ લગાની પડેગી. ઇસ આવિષ્કાર પર વિચાર કરતે સમય હમેં એક બાત કા ખયાલ આતા હૈ. ક્યા હમ ઇસ તરીકે સે એક ધાતુ કો અન્ય ધાતુ મેં પરિણત કર સકેંગે? જબ સભી પદાર્થ એક હી વસ્તુ-ઇલેકટ્રોન ઔર પ્રોટોન સે બને હુએ હૈં ઔર હમ ઉન્હેં અલગ કર સકેંગે તો ઉનકો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર સે મિલા કર ક્યા હમ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થ નહીં બના સકેંગે? યહ આવિષ્કાર આશ્ચર્યપૂર્ણ તો હૈ હી. ઇસકે સફલ હોને મેં ભી અભી બહુત દેર હૈ. બહુત સે મસ્તિષ્ક ઇસકો સફલ બનાને મેં લગે હૈં, કિંતુ નહીં કહા જા સકતા કિ ઇસ ગોરખધંધે કો સુલઝાને મેં ઉન્હેં કિતના સમય ઔર શક્તિ લગાની પડેગી. વૈજ્ઞાનિક અણુ કે શક્તિપૂર્ણ ભાંડાર કી ચાવી ખોજ રહે હૈં. યહ કિસી બડે રાસાયનિક યા ઇલેક્ટ્રિકલ ઇંજિનીયર કો મિલ સકતી હૈ યા કિસી અનાડી વૈજ્ઞાનિક કે હાથ લગ સકતી હૈ. પહલી હાલત મેં વહ માનવસમાજ કે લિયે હિતકર હોગી ઔર દૂસરી હાલત મેં પ્રલય ઉપસ્થિત કરેગી. ચાહે કુછ ભી હો દશ્ય કા આખિરી પરદા ઉઠને મેં અભી દેર માલૂમ હોતી હૈ.

ઇસ શક્તિ કો કામ મેં લગાનેવાલી મશીન કૈસી હોગી, યહ કોઈ નહીં કહ સકતા. ક્યોંકિ અણુઓં કે ટૂટને સે જો શક્તિ પૈદા હોગી વહ કિસ કિસ્મ કી હોગી, યહ અભી સે કોઈ નહીં કહ સકતા. વહ શક્તિ વૈદ્યુતિક શક્તિ-ઉષ્ણુ શક્તિ હો સકતી હૈ, નિશ્ચય હો જાને પર કિ વહ શક્તિ કિસ પ્રકાર કી હૈ યંત્ર તૈયાર હોગા. કોઇ નહીં કહ સકતા કિ આજ સે દસ વર્ષ બાદ કિસ પ્રકાર કે યંત્ર હમ વ્યવહાર કરેંગે. જો ધાતુ સ્વતઃ ટુકડે ટુકડે હો રહે હૈં, ઉનકા સ્વભાવ લક્ષ્ય કર વૈજ્ઞાનિક ઇસ સિદ્ધાંત પર પહુંચે હૈં કિ અન્ય ધાતુ કે ટુકડે ભી શક્તિસંપન્ન હૈં. ઉસ શક્તિ કો કામ મેં લાને કી તૈયારી હૈ, પાની જૈસે મામૂલી પદાર્થોં કે અણુઓં કો ટુકડે ટુકડે કર હમ લોગ અતુલ શક્તિ પા સકેંગે. દેખેં ભવિષ્ય મેં કોઇ વૈજ્ઞાનિક હમેં શક્તિસંપન્ન કરતા હૈ યા કોઇ અનાડી મનુષ્ય ઇસ પૃથ્વી પર પ્રલય ઉપસ્થિત કરતા હૈ.

("નવયુગ સેવા"માં લેખકઃ-શ્રી. રમેશપ્રસાદજી. બી. એસ. સી.)

૬૯–બંધકોશનો વ્યાધિ

વિબંધ એટલે મળાવરોધ-કબજીઆત, કોઈ પણ કારણથી દસ્તની અટકાયત.

વિબંધની અંદર ખાસ કરીને આળસ, મનની અસ્વસ્થતા, બેચેની, માથાનો જરા દુખાવો, ભૂખ ન લાગવી અને જીભ ઉપર પીળી છારી વળી જવી, એ મુખ્ય નિશાનીઓ છે. આજકાલ ઘણાઓ આ વિબંધથીજ પીડાતા હોય છે, એમ જોવામાં આવ્યું છે; અને તેને અંગે તેઓ બીજા ઘણા રોગના ભોગી થયા છે. ખાસ કરીને શેઠીઆઓ જેઓ ખૂબ ખાય અને આખો દિવસ એક જગ્યાએ બેઠા બેઠા વખત ગુમાવે છે તેઓને આ બદ્ધકોષ જોવામાં આવે છે. બીજું આ દર્દ યુવાન સ્ત્રીઓને વધુ જોવામાં આવે છે. ઘણી વાર તો એ શરમને લઈનેજ થયું હોય છે. દિશાએ અથવા પેશાબ કરવા જવું કે કેમ એ તેઓને મન મોટો પ્રશ્ન હોય છે અને તેથી ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ વિબંધથીજ પીડાતી હોય છે.

નાનાં બાળકોમાં આ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે, અને તેમાં તો ઘણી વાર માતાઓની ભૂલનુંજ પરિણામ હોય છે. ખાસ ખોરાક-(ખવડાવવા)ની અનિયમિતતાથીજ થાય છે; અને ઘણી વાર માતાની બેદરકારીથી થાય છે. બાળક નિયમસર દિશાએ જાય છે કે નહિ તેની કાળજી નથી રખાતી અને તે ટેવ તે બાળકને આખી જીંદગી નડે છે. માતાએ બાળકની જે જે ટેવ સુધારવાની હોય છે તેમાં આ એક અગત્યનુંજ હોય છે કે તે બાળક દિશાએ નિયમસર જાય છે કે નહિ? ઘણી માતાઓને આ વાત કરતાંજ શરમ આવે છે [illegible] આવે છે. આ વિબંધની ફરીઆદ ઘણી વાર એક [illegible] હોય છે. તેઓનું [illegible] હોય [illegible]

[illegible]

નવા અખતરા

ત્યાર પછી ફરીથી સુધારો થયો અને જ્યારે કંઇક રોગ થવાનાં ચિહ્નો જણાય ત્યારે હું તેણી પાસે અપવાસ કરાવતો. આખરે અમે ખોરાકમાં ફેરફાર કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યાં. માંસ-મચ્છી જે અમે રોજ લેતા તેમાં ફેરફાર કરી ચાર ચાર દિવસે લેવાનું રાખ્યું અને રાત્રે ફરવા જવાનું રાખ્યું. વાંચવાના વખતનો ફરવા જવામાં ઉપયોગ કરતાં, પણ વાંચવાનું માંડી વાળતાં નહિ. આ ઉપચારથી અમને ઘણો ફાયદો માલમ પડ્યો, દરમિયાન અમે માંસનો ખોરાક ઘણો કમતી કર્યો હતો. પરિણામે માલમ પડ્યું કે, મારી ધણિયાણી હવે જરાયે થાક્યા વગર વધારે લાંબો વખત ચાલી શકે છે. અમારૂં અઠવાડીક ખાણું પણ અમે બદલ્યું. તેમાં સારો પૌષ્ટિક ખોરાક સમાવવા લાગ્યા. માંસને બહુજ ઓછું સ્થાન આપેલું.

ખુલ્લી હવાના ફાયદા

ઉપરાંત બીજો અખતરો અમે ખુલ્લી હવાનો કર્યો. અમારી રહેવાની જગાની બધી બારીઓ ખુલ્લી રાખી તાજી હવા પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવવા દીધી. રાત્રે અમે બારી થોડી ખુલ્લી મૂકીને સૂતાં. આખરે થોડો વખત રહીને બધી રીતે અમને બંનેની તબીઅત સુધરતી લાગી. વજન પણ વધ્યાં. પાણી પીતાં તેના કરતાં વધારે પીવાનું શરૂ કર્યું અને અમે પછીથી દિવસમાં છ ગ્લાસ પાણી પી શકતાં હતાં. આ પાણીના અખતરાથી મારો રોગ પણ નાબુદ થયો. નિયમિત ચાલવાની કસરતથી તો અજાયબ જેવો ફેરફાર થયો હતો!

તબીઅતમાં અજાયબ ફેરફાર

અમે અમારૂં ચાલવાનું છેટું વધારતા હતા. ત્રણ મહીનામાં મારી સ્ત્રીએ ૧૦ રતલ વજન વધાર્યું હતું; તેમજ તેણી ૧૨ માઇલ સહેલાઇથી ચાલી શકતી હતી. આ પછી તેણીનો બેભાન થવાનો રોગ પણ નાબુદ થયો હતો. એક વખત અમે મુસાફરીએ ઉપડ્યાં. અમે શનિવારે બપોરે નીકળ્યાં અને સોમવારે સવારે પાંચ વાગે અમે ૪૨ માઇલની મુસાફરી કરી ઘેર પાછાં ફર્યાં. આ પરિણામથી મારા સાસરીઆઓને બહુજ અચબો લાગ્યો. તેઓ તો પહેલાં આ વાત માનતાજ નહોતા; પણ અમે એક ટેકરી ચઢી અખતરો કરી બતાવ્યો ત્યારે તેઓને ખાત્રી થઇ. તેઓ તો થાકી ગયા હતા, પણ અમે ટેકરા ઉપર ચડ્યા હતા.

અમને એટલો તો સંતોષ છે કે અમે અમારી મેળે ડાક્ટરની સલાહપર અખતરા કર્યા અને તેમાં અમે ફાવ્યા. અને આજે અમારી તંદુરસ્તી બહુજ સારી થઇ છે.

('હિંદુસ્તાન અને પ્રજામિત્ર'માં લેખક—શ્રી [illegible])

આવે તો ખાસ કોઇ પ્રકારનો વાંધો નથી. કુદરતી પ્રયોગને મદદ કરવા માટેજ એની કોઈ વાર મદદ લેવી. કોઇ વખત જ્યારે બહુ કબ્જ સુકાઇ ગયો હોય અને જરા જુલાબ લેવા છતાં પણ ઝાડો ન આવે તો બસ્તી લેવી. ગર્ભિણીઓએ જરા જરા એરંડિયું લેવાની ટેવ રાખવી, જેથી દસ્ત સાફ આવે અને આમળ ઉપર અર્થથી પીડાતું ન પડે.

દરેક મનુષ્યે દિશાએ નિયમસર રોજ જવાની ટેવ પાડવી, એ આવશ્યક છે. જેમ ઘર પાસેનું જાજરૂ એક દિવસ બરોબર સાફ ન થયું હોય તો જે સ્થિતિ તે જાજરૂની થાય તેવી સ્થિતિ આપણા શરીરની થાય છે. આંતરડાંનો ભાગ પણ એક જાજરૂનુંજ કામ કરે છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખી જેને ખોટી ટેવ પડી હોય તેઓએ સુધારવા પ્રયત્ન કરવો.

('વૈદ્ય કલ્પતરૂ'માં લખનાર–વસંતરાય પ્રાણશંકર રાવળ, પાટણ)

૭૦–शंखना गुण

सं० शंख, हि० शंख, बं० शाँक, शंख, गु० शंख, तै० शंखमु, इं० कॉन्च.

વિજ્ઞાનાચાર્ય જગદીશચંદ્ર વસુ મહોદય વગેરેએ સિદ્ધ કરી દેખાડ્યું છે કે શંખને વગાડવાથી જ્યાં લગી તેનો અવાજ પહોંચે છે ત્યાંસગી રોગને ઉત્પન્ન કરવાવાળા જંતુઓ નાશ પામે છે. આ ઉપરથી એવું જણાય છે કે, પ્રાતઃ તથા સંધ્યા બેઉ વખત સંધિના સમયમાં મંદિરો અને અન્ય જગ્યાઓમા શંખ વગાડવાનો અનાદિથી રિવાજ ચાલ્યો આવે છે. વળી જૂના જમાનાના આપણા હિંદુ પુરુષો શંખને માટે એવું પણ કહે છે કે, સંધ્યાના વખતમા વગાડવાથી [illegible] રાક્ષસ આદિ ભૂતાવળો શંખના અવાજથી દૂર થાય છે. તથાપિ રાત્રિમાં પિશાચોનું જોર પણ હોય છે. વળી કોઇ દરદોનું જોર સંધ્યા સમયમાં વધે છે અને તે અર્ધરાત સુધી રહે છે, ત્યાર બાદ ઘટવાની શરૂઆત થાય છે. તે વધવાનું કારણ યંત્રોદ્વારા જોતાં માલૂમ પડ્યું છે કે, સંધ્યાસમયમા ખરાબ જંતુઓ પ્રગટ થઇ રોગને ફેલાવે છે. આ જંતુઓને વૈજ્ઞાનિકો રાક્ષસોથી ઓળખાવે છે. સંધ્યાસમયમા વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા કીડાઓ પેદા થાય છે અને ફેલાય છે તે વખતપર શંખને વગાડવો તે આરોગ્યને માટે ઉત્તમ છે.

(૧) મરક મનુષ્યની પાસે નિત્ય બે ત્રણ કલાક શંખ વગાડ-

७१–एक रहस्यमय किरण

અન કઇ મહીનોં સે સંસાર કે ભિન્નભિન્ન હિસ્સોં સે એક રહસ્યમયી કિરણ કે આવિષ્કાર કી ખબર આ રહી હૈ. યહ કિરણ ઉડતે હુએ વાયુયાનોં કો, ચલતી હુઈ મોટર ગાડિયોં કો, ધડકતે હુએ મનુષ્ય કે હૃદયોં કો ઇસ પ્રકાર રોક દેતી હૈ જૈસે યહ કાર્ય કિસી ઈશ્વરીય શક્તિ દ્વારા હોતા હો, ઇસ પર તારીફ યહ કિ આપકો યહ ભી નહીં માલૂમ હોગા કિ યહ કિરણ કિસ તરફ સે આ રહી હૈ. પ્રાયઃ તીસ વર્ષ હુએ, ડૉ૦ એચ. જી. વેલ્સ ને એક પુસ્તક (ધી વૉર ઓફ ધી વર્લ્ડ્સ) નામક લિખી થી. ઉસમેં આપને કલ્પના કી થી કિ કુછ મનુષ્ય મંગલ સે પૃથ્વી પર આવેંગે ઔર અપને સાથ એક ઐસા ઇંજિન લાવેંગે જિસસે રહસ્યમય કિરણ નિકલેગી. યહ કિરણ મનુષ્ય તથા સંસાર કે અન્ય પ્રાણિયોં કો મારને કી શક્તિ રખેગી. કિંતુ આશ્ચર્ય કી બાત હૈ કિ ઐસી કિરણ કા આવિષ્કાર ઇસ પૃથ્વી પર હો ગયા. શાયદ તીસ વર્ષ પીછે કે મનુષ્ય આજકલ કે મનુષ્યોં કી ઉદ્ભાવનાશક્તિ કા અંદાજ ન લગા સકે હોંગે.

યોં તો જર્મની, ફ્રાંસ આદિ દેશોં કે કઈ આવિષ્કારકોં ને રહસ્યમય કિરણ કા આવિષ્કાર કિયા હૈ, કિંતુ યહાં એક અંગ્રેજ આવિષ્કારક કી આવિષ્કાર–કહાની દી જાતી હૈ. ઇનકા નામ મી૦ ગ્રિન્ડેલ મેથ્યુજ હૈ. ઉનકી પરીક્ષાઓં કો અનેક વૈજ્ઞાનિકોં, સરકારી અફસરોં તથા દર્શકોં ને દેખા હૈ. ઉનમેં સે સબકે સબ યહી કહતે હૈં કિ મિ૦ મેથ્યુજ વિદ્યુત્ કો બિના કિસી તાર આદિ કી સહાયતા સે કન્ન મેં ભેજને મેં કૃતકાર્ય હુએ હૈં. એક દર્શક જો મેથ્યુજ સાહબ કી પ્રયોગશાલા મેં ઉનકી પરીક્ષાઓં કો દેખને ગયે થે, લિખતે હૈં કિ ઉનકી પ્રયોગશાલા કે એક કોને મેં મોટર [illegible] કા એક ઇંજિન પડા હુઆ હૈ ઔર ઉસકે સાથ એક [illegible] રહતા હૈ. [illegible] ઇંજિન કો ચાલૂ કરને સે પહિયા કી [illegible] રહતા હૈ. પ્રયોગશાલા મેં દૂસરી ઓર નઈ કિરણ કા [illegible] હુઆ હૈ. મોટર ઇંજિન કો ચાલૂ કિયા ગયા [illegible] મિ૦ મેથ્યુજ ને અપની અદૃશ્ય કિરણ [illegible] ઇંજિન કે "[illegible]" પર પડી [illegible], કિંતુ [illegible] હુઆ. ઉન્હોંને [illegible] કિરણ [illegible] ઇંજિન [illegible] ઉન્હોંને [illegible]

૭૧–एक रहस्यमय किरण

ગત કઈ મહીનોં મેં સંસાર કે ભિન્નભિન્ન હિસ્સોં મેં એક રહસ્યમયી કિરણ કે આવિષ્કાર કી ખબર આ રહી હૈ. યહ કિરણ ઉડને હુએ વાયુયાનોં કો, ચલતી હુઈ મોટર ગાડિયોં કો, ચલતે હુએ મનુષ્ય કે હૃદયોં કો ઇસ પ્રકાર રોક દેતી હૈ માનો યહ કાર્ય કિસી ઈશ્વરીય શક્તિ દ્વારા હોતા હો. ઇસ પર તારીફ યહ કિ આપકો યહ ભી નહીં માલૂમ હોગા કિ યહ કિરણ કિસ તરફ સે આ રહી હૈ. પ્રાયઃ તીસ વર્ષ હુએ, ડૉ. એચ. જી. વેલ્સ ને એક પુસ્તક (ધી વૉર ઑફ ધી વર્લ્ડ્ઝ) નામક લિખી થી. ઉસમેં આપને કલ્પના કી થી કિ કુછ મનુષ્ય મંગલ સે પૃથ્વી પર આવેંગે ઔર અપને સાથ એક ઐસા ઇંજિન લાવેંગે જિસમેં રહસ્યમય કિરણ નિકલેગી. યહ કિરણ મનુષ્ય તથા સંસાર કે અન્ય પ્રાણિયોં કો મારને કી શક્તિ રખેગી. કિંતુ આશ્ચર્ય કી બાત હૈ કિ ઐસી કિરણ કા આવિષ્કાર ઇસ પૃથ્વી પર હો ગયા. શાયદ તીસ વર્ષ પીછે કે મનુષ્ય આજકલ કે મનુષ્યોં કી ઉદ્ભાવકશક્તિ કા અંદાજ ન લગા સકે હોંગે.

યોં તો જર્મની, ફ્રાંસ આદિ દેશોં કે કઈ આવિષ્કારકોં ને રહસ્યમય કિરણ કા આવિષ્કાર કિયા હૈ, કિંતુ યહાં એક અંગ્રેજ આવિષ્કારક કી આવિષ્કાર-કહાની દી જાતી હૈ. ઇનકા નામ મી० ગ્રિન્ડેલ મૈથ્યુજ હૈ. ઉનકી પરીક્ષાઓં કો અનેક વૈજ્ઞાનિકોં, સરકારી અફસરોં તથા દર્શકોં ને દેખા હૈ. ઉનમેં સે સબકે સબ યહી કહતે હૈં કિ મિ० મૈથ્યુજ વિદ્યુત્ કો બિના કીસી તાર આદિ કી સહાયતા સે શૂન્ય મેં ભેજને મેં કૃતકાર્ય હુએ હૈં. એક દર્શક જો મૈથ્યુજ સાહબ કી પ્રયોગશાલા મેં ઉનકી પરીક્ષાઓં કો દેખને ગયે થે, લિખતે હૈં કિ ઉનકી પ્રયોગશાલા કે એક કોને મેં મોટર સાઇકલ કા એક ઇંજિન પડા હુઆ હૈ ઔર ઉસકે સાથ એક પહિયા લગા હૈ, ઇસ લિયે ઇંજિન કો ચાલુ કરને સે પહિયા ભી ઘૂમને લગતા હૈ. પ્રયોગશાલા મેં દૂસરી ઓર નઈ કિરણ કા ઉત્પાદક યંત્ર લગા હુઆ હૈ. મોટર ઇંજિન કો ચાલુ કિયા ગયા કિ પહિયા ઘૂમને લગી. મિ० મૈથ્યુજ ને અપની અદૃશ્ય કિરણ કો ઉસ ઓર ડાલા. જ્યોં હી વહ ઇંજિન કે "મૅગ્નેટો" પર પડી કિ ઇંજિન રુક ગયા, પહિયે કા ઘૂમના ભી બંદ હુઆ; કિંતુ ઇસસે ઇંજિન કો કિસી પ્રકાર કા નુકસાન નહીં હુઆ. ઉન્હોંને ઇસકે બાદ, કિરણ કો હટા લિયા. ઇંજિન પુનઃ ચલને લગા. ઇસ પરીક્ષા કો ઉન્હોંને કઈ બાર દિખલાયા. પરીક્ષા કે બાદ દર્શકોં ને

ઇચ્છાનુસાર કિસી ભી મશિન કો રોક સકતા હૈ યા ઉસે સર્વદા કે લિયે નષ્ટ કર દે સકતા હૈ. લડાઈ કે મૈદાન મેં બારૂદ કે ભાંડાર કો બાત કી બાત મેં ઉડા દે સકતા હૈ. ઇસ કિરણ કો જૈસે લડાઇ કે મૈદાન મેં કામ મેં લાને કી બાત સોચી જાતી હૈ, ઉસી પ્રકાર ઇસસે રક્ષા પાને કે વિચાર મેં ભી કુછ લોગ વ્યસ્ત દીખતે હૈં. કુછ લોગ અબ યહ સોચને લગે હૈં કિ લડાઇ મેં ઉનકે વાયુયાનોં પર ઇસ કિરણ કા કુછ પ્રભાવ હી નહીં પડે ઔર લડાઇ કે મૈદાન મેં વે બેકામ ન કિયે જા સકેં. ઇસ કિરણદ્વારા ભવિષ્ય મેં મનુષ્યોં કો ફાંસી દેને કા કામ લિયા જા સકેગા. ચોરોં કો પકડને કા યા અન્ય પ્રકાર સે વસ્તુઓં કી રક્ષા કા ભી કામ ઇસી કિરણદ્વારા લિયા જાયગા. યહ કિરણ શાયદ "કૈન્સર" નામક બીમારી કો ભી અચ્છા કરને કી શક્તિ રખતી હૈ. અભી કુછ હી ફીટ કી દૂરી તક યહ કિરણ કાર્યકારિણી હોતી હૈ, કિંતુ, આશા હૈ કિ ભવિષ્ય મેં યહ અધિક કામ કરને લગેગી. ઔર ભી ગુણ બતલાએ જાતે હૈં કિંતુ ભવિષ્ય હી ઉનકી સત્યતા કો પ્રમાણિત કરેગા.

("નવયુગસેવા" લેખકઃ-શ્રીયુત રમેશપ્રસાદજી બી. એસ. સી)

૭૨–एक ग्लास पानी की शक्ति

આપકો યદિ એક ગ્લાસ પાની દે દિયા જાય તો આપ ઉસે લે કર ક્યા કીજિયેગા? ભિન્નભિન્ન મનુષ્ય ભિન્નભિન્ન ઉત્તર દેંગે. કોઇ તો ઉસે પી જાયેંગે, કોઇ ફેંક દેંગે, કોઈ અન્ય કામોં મેં ઉસે લગા દેંગે; કિંતુ યદિ વહી એક ગ્લાસ પાની કિસી વૈજ્ઞાનિક કો દે દિયા જાય તો વહ ક્યા કરેગા, આપકો માલૂમ હૈ? ઉસમેં વહ ઇતની શક્તિ પૈદા કરેગા જો આજકલ કે સબ સે બડે જહાજ કો ઇંગ્લૈંડ સે અમેરિકા લે જાને ઔર વાપસ લાને કે લિયે કાફી હોગી.

વિદ્વાન મનુષ્ય બહુત દિનોં સે ઇસ બાત કી ખોજ મેં હૈ કિ જબ કોયલા, તેલ, લકડી આદિ સામગ્રિયોં કા અન્ત હો જાયગા તો મનુષ્ય કિસ પ્રકાર ગરમી ઉત્પન્ન કરેંગે, રોશની પૈદા કરેંગે? કારખાનોં, રેલોં, જહાજોં આદિ કો ચલાયેંગે? કોઇ સૂર્યશક્તિ કો કામ મેં લાને કી બાત સોચ રહે હૈં, કોઇ શક્તિઉત્પાદક પૌધોં કો [illegible] કી ચિંતા મેં હૈ. કોઇ જલશક્તિ [illegible] ન હોને [illegible] ફિકર મેં હૈ; કિંતુ અભી તક કિસીને સફલતા નહીં પાઇ હૈ. [illegible] મેં સર અર્નેસ્ટ [illegible] ને એક [illegible] પ્રકાશિત કરતા હૈ. [illegible] ઉન્હોંને લિખા હૈ કિ એક ગ્લાસ પાની મેં ઇતની શક્તિ [illegible] હૈ [illegible] કામ કે ! [illegible] યહ [illegible] હૈ.

મેં ઉપર કહ આયા હૂં કિ કુછ અણુ ... [illegible] ... કો કીસી પદાર્થ કા મૂલ મેં છોટા અણુ ટુકડા માનતે થે, કિંતુ હાલ કે આવિષ્કારોં ને પતા લગા હૈ કિ પ્રૈટ્રિયમ, ... આદિ પદાર્થોં કે અણુ ઇલેક્ટ્રોન તથા અન્ય ... મેં વિભાજિત હો રહે હૈં. ઇસસે જાના ગયા કિ અણુ ભી ... મેં ભી છોટે પદાર્થ ઇલેક્ટ્રોન સે બને હુએ હૈં. ઇલેક્ટ્રોન કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર કે મેલ સે ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોં જૈસે સોના, ચાંદી, પાની આદિ કે અણુ બનતે હૈં. વિજ્ઞાન મેં યહ ભી પ્રમાણિત કિયા ગયા હૈ કિ કુછ પદાર્થ અપની અવસ્થા બદલતે હૈં. રેડિયમ કુછ દિન બાદ નષ્ટ કર સીસા હિલિયમ ઔર વિદ્યુત મેં પરિણત હો જાતા હૈ. જબ કિસી મૌલિક કા અણુ ટુકડા ટુકડા હોતા હૈ તબ ઉસમેં બડી બલવાન શક્તિ પૈદા હોતી હૈ, ઇસ લિયે ઇસ સમય વિજ્ઞાન કે સામને અણુ કો તોડને, ઉસકી શક્તિ કો પકડને ઔર ઉસે અપને કામ મેં લાને કા મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન હૈ.

કિંતુ, ઇસ કામ મેં ધોખા ભી કમ નહીં હૈ. જૈસે એક પીપે મેં બારૂદ રખા હો ઔર ઉસમેં સે બહુત થોડે મેં આગ લગા દી જાય તો પીપે કી સારી બારૂદ જલ ઉઠેગી. ઇસી પ્રકાર યદિ એક અણુ કો તોડ કર ઉસકે ઇલેક્ટ્રોન અલગ કિયે જાય તો સારે સંસાર કી સમતા નષ્ટ હો જાયગી, ઔર ઉસસે જો શક્તિ નિકલેગી ઉસે વશ મેં કરના હમારી શક્તિ કે બાહર કી બાત હૈ તથા ઉસ અવસ્થા મેં સંસાર મેં પ્રલય મચ જાયગા. વિદ્વાન ઇસ પ્રલય કો સંભવતઃ સ્વીકાર કરતે હૈં, કિંતુ વે ભાગ્ય કે ભરોસે બૈઠે હૈં. ઉનકા કહના હૈ કિ યોં તો વે સચેત રહેંગે ઔર જહાં ઐસી શંકા પૈદા હુઈ ઉસે પકડ રખેંગે, કિંતુ યદિ નહીં પકડ સકે તો જો હોના હોગા વહ હોવેગા હી, કોઈ રોક નહીં સકતા.

ચાહે જો કુછ હો, કિંતુ ઇસ આવિષ્કાર સે એક ફાયદા હોગા કિ ધન ઔર સમય કી બચત હોગી. કોયલા, તેલ, પેટ્રોલ ઔર મિથલેટેડ સ્પિરિટ ઇત્યાદિ મૂલ્યવાન વસ્તુઓં કી આવશ્યકતા તબ નહીં પડા કરેગી ઔર પાની જો પ્રાયઃ પ્રત્યેક સ્થાન પર, પ્રત્યેક સમય આસાની સે મિલ સકતા હૈ કામ મેં લાયા જા સકેગા. બહુત દિનોં સે વૈજ્ઞાનિક ઇસ વિષય કી પરીક્ષા મેં લગે હુએ થે કિ સસ્તી સે સસ્તી વસ્તુ કો કામ મેં લા કર ભાપ્પઇંજિન સંબંધી મશીનોં કો ચલાયા જાય. યદિ પાની સે ઐસી શક્તિ ઉત્પાદિત હો ગઈ તો ઇસ આવિષ્કાર સે ઉન લોગોં કા રાસ્તા સુગમ હો જાયગા જો ઇંજિન મેં જલનેવાલી વસ્તુઓં મેં બચત કે લિયે પ્રયોગ પર પ્રયોગ કર રહે હૈં.

પાની કો જહાજ ચલાને કે કામ મેં લાને કે પહલે બહુત સી

७३–चालवानी कसरतनो अजब लाभ

એક નિરાશ જોડાને નવું મળેલું જીવન

દવાના બાટલા ઢીંચનારાઓને સલાહ

આ હેવાલ બતાવી આપશે કે મેં અને મારી ધણીઆણીએ અમારૂં ખરાબ અને નાતવાન શરીર સુધારીને તંદુરસ્તી કેવી રીતે મેળવી.

નાજુક પત્ની

પહેલાં હું મારી પત્ની વિષે કહીશ. તેણી બહુજ નાજુક શરીર-વાળી હતી. જુવાનીમાં પણ તેની હાલત તેવીજ હતી. તેણીના પેટમાં વારંવાર કંઈક દરદ થતું હતું અને તે ઉપરાંત તેણી ઘણી વાર બેભાન થઈ જતી. ડૉક્ટર કહેતા કે રોગ કાંઈ નથી પણ ફક્ત શરીર નાજુક છે. તેણીના મિત્રો ખોટી ટીકાઓ કરી તેણીની તબીઅત વધુ બગાડતા હતા. કેટલાક કહેતા કે, તેણીનું ભેજું ચસકી ગયું છે અને તેણી કદી સાજી થશે નહિ. જ્યારે અમે પરણ્યાં ત્યારે તેણીની તબીઅત ખરાબ હતી અને થાકયા વગર બે માઇલ પણ ચાલી શકતી નહિ.

હવે મારી વાત કરીશ. હું સંધિવાથી પીડાતો હતો. મને તે રોગ ફ્રાન્સમાં લશ્કરી નોકરીમાંથી લાગુ પડયો હતો. આ રોગ એવો હતો કે જ્યારે દરદ થઈ આવે ત્યારે જો કાંઈ પકડવાનું નહિ હોય તો જમીન ઉપર પડી જતો. કેટલીક વખત મને વાંસામાં પણ સખ્ત દુઃખ થતું હતું.

પરણ્યા કેમ?

હવે ઘણા એમ કહેશે કે આવી અવસ્થામાં બન્ને ભાગીદારો-એ પરણવું નહોતું જોઇતું તેમ કદાચ ખરૂં પણ હોય તોપણ ડૉક્ટરોએ કહ્યું હતું કે અમો બન્નેનાં શરીર સારાં હતા. અમને બન્નેને પણ તેમજ લાગ્યું હતું લગ્ન પછી મારી પત્નીના શરીરમા સુધારો થયો પણ કેટલીક વાર તેણી બેભાન થઈ જતી હતી એક દિવસ તેણીના પેટમા સખ્ત દુઃખ થયું મને લાગ્યું કે અમે આજે માછલી ખાધી છે તેથી તેનું ઝેર તેણીને ચડતું હશે. તેને હું [illegible] ડૉક્ટરને ત્યાં લઈ ગયો અને ડૉક્ટરે તપાસ્યા પછી જણાવ્યું કે ઝેર નથી, પરંતુ પેટની હાલત ઘણી ખરાબ થઈ છે. તેણી સારી થયા પછી મેં ડૉક્ટર પાસે આખી તપાસ કરાવી અને તેમાં માલમ પડયું કે [illegible] કોમળ જ હતી. તેણીના દર્દના કોઈ પણ ભાગને જરાયે વાંધો હતો નહિ, પણ ચાર દાંત ખરાબ હતા તે ઉપરાંત તેણીને "પાયોરિયા" લાગુ પડેલ હતો. દાક્તર ચારેય દાંત કાઢવાની જરૂર જ પડી નહિ.

અધિક ગર્મી કે કારણ એક પ્રકાર કી વ્યાધિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ. ઉસકી શાંતિ કે લિયે યહ ઉત્કૃષ્ટ ઔષધિ હૈ. સેંધા નમક કે સાથ ઇસકે ફૂલોં કા રસ નાક મેં ડાલને સે તુરંત અચેતના (બેહોશી) દૂર હો જાતી હૈ. હીસ્ટીરિયા અથવા મૃગીરોગ કે લિયે ભી ઇસકે ફૂલોં કા રસ ઔર નમક લાભ પહુંચાતા હૈ. કભી કભી ચમડી પર એક પ્રકાર કે કાલે દાગ હો જાતે હૈં. કૃષકોં (કિસાનોં) કો ભી ધૂપ મેં ખડે રહને સે પસીને કે કારણ દાદ હો જાતા હૈ. ઇન દોનોં કે લિયે ઇસકે પત્તે કા રસ સંધારક હૈ. સર્દી હો જાને પર ઇસકે પત્તે કા રસ અદરક ઔર ઘી કે સાથ સેવન કરને સે બડા લાભ હોતા હૈ. ઇસકે ફૂલ કો ગરમ જલ કે સાથ સેવન કરને સે અજીર્ણ રોગ દૂર હોતા હૈ. કાલી મિર્ચ કો પીસ કર પત્તે કે રસ મેં ભિગો કર છાયા મેં રખ દેવે. સૂખ જાને પર ફિર ઇસમેં ભિગો દે. ઇસ પ્રકાર સાત બાર (ભિગો કર) છાયા મેં સૂખા કર બરાબર ૨ ગોલિયાં બના કર એક શીશી મેં રખ લે. કિસીકો જ્વર આતા હો તો જ્વર આને કે તીન ઘંટે પહિલે ઘંટે-ઘંટે ભર મેં એક-એક ગોલી ગરમ પાની કે સાથ નિગલા દે. સબ પ્રકાર કા જ્વર દૂર હો જાયગા. બચ્ચોં કે પેટ મેં પીડા હોતી હો તો પત્તોં કા રસ ઔર અદરક કા રસ, દોનોં બરાબર લે, ગરમ કર બચ્ચોં કો પિલા દે સબ પ્રકાર કી પીડા દૂર હો જાયગી. યદિ બરાબર ઇસકા સેવન કિયા જાય તો બચ્ચોં કે પેટ મેં કોઇ વિકાર કભી હો હી નહીં સકતા. કાન કી પીડા મેં રસ કો ગરમ કર કાન મેં ડાલ દે. અગર બચ્ચોં કે દસ્ત સાફ ન હોતે હોં, યા પેટ ફૂલ જાતા હો તો એક તોલા રસ ગરમ કર કુનકુના પિલા દેને સે દસ્ત સાફ હોતા હૈ ઔર પેટ કી ગુડગુડાહટ, પેટ કા ફૂલના, સબ ... હો જાતા હૈ.

("મનોરમા"મા લેખક:-ડૉ૦ ગોપાલશરણુ એમ૦ ડી૦ એચ૦ સં૦

બચવી પડશે, પરંતુ જરૂરી પગલાં લેવાશે તો એમાંથી બચી જઈ શકશે. આ દરદમાંથી છુટકારો મેળવવા માટે જુલાબની કે "ખાંસી પછીની ગોળીઓ"ની ભલામણ ન કરી શકાય.

અંતમાં, એટલું કહેવું આવશ્યક છે કે નકામી દવાઓનાં પાણી ખરીદના નહિ. જો તમે તમારા શરીરપ્રત્યે યોગ્ય લક્ષ આપશો તો શરીર પોતાનાં કાર્યો નિયમિત રીતે કરશે. કબજીઆત-માંથી બચવા માટેનો સરળ માર્ગ રીતસર રહેવું, યોગ્ય ખોરાક લેવો અને જરૂરી કસરતો લેવી એજ છે.

હું કબજીઆતથી પીડાતા વાચકોને તેઓને યોગ્ય કસરતો માટે પ્રૉ. કે. જી. રાવના 'ધિ નેશનલ ફીઝીકલ કલ્ચર ઇન્સ્ટીટ્યુટ'માં જોડાવાની ભલામણ કરું છું.

("બે ઘડી મોજ" માટે ખાસ લેખકઃ રા. 'મધુકર')

૭૫–છાતીનાં દર્દોની ફરિયાદ

ખુલ્લી હવામાં કસરત અને બીજા ઉપાય

(શરીર દર્દોનો ભોગ બન્યા પહેલાં કે પછી તેને અટકાવવા માટે કે દાબી દેવા માટે કુદરતી ઉપાયોને બદલે અકુદરતી ઉપાયો હાથ ધરવાને મનુષ્ય ખૂબજ લલચાય છે અને ઉલટા વધારે ફસાઈ પડે છે. દર્દોનું મૂળ કારણ અને શરીરની રચના સમજાયા પછી આવા અકુદરતી ઉપાયો લાભને બદલે હાનિકર્તા હોવાનું ચોક્કસ દેખાઇ આવશે. છાતીનાં દર્દોને લગતી ફરિયાદ આજ તો સામાન્ય થઇ પડી છે. આવે પ્રસંગે કયી રીતે વર્તવું તે નીચેના લેખપરથી સમજાશે.)

છાતીનાં દર્દોની ફરિયાદ તો આજે સર્વસામાન્ય થઇ પડી છે. બ્રોન્કાઇટીસ સાથેનો પણ આમા સડોવાયલા હોય છે. શરદીથી માંડી ક્ષય જેવું ગંભીર સ્વરૂપ આ દર્દો પકડે છે. એક યા તો બીજા સ્વરૂપમાં આ દર્દો મરણપ્રમાણમા અતિશય ઉમેરો કરવામા જોખમ-દાર છે. વર્ષ દરમિયાન ખરાબ હવાને લઇ અગર તો હવામા થતા એકાએક ફેરફારોથી જ્યારે શરીર પર વધારાની અસર થવા પામે છે ત્યારે આવા દર્દોનું જોર વધવાનો સંભવ રહે છે. આ દર્દો વિષેના આપણા નવીન જ્ઞાનથી તેમના તરફથી થતા વારંવાર હુમલા અટકાવી શકીશું અને તેમની માણસોને મરણને શરણ કરવાની શક્તિ નાબુદ કરી શકીશું તેમ માનવાને અત્યારે દરેક કારણ છે.

છાતીની રચના

હવાના માર્ગો, ફેફસા અને છાતી આસપાસની વસ્તુઓ આવાં દર્દોમા મુખ્ય સંબંધ ધરાવે છે. હવાના માર્ગમાં મોઢું, નાક,

જરૂરી નિદ્રા

જૂદા જૂદા મનુષ્યો માટે જૂદી હદ હોય છે. લગભગ ઘણાંને આઠ કલાકની ઉંઘ જરૂરી ગણાય. સ્વચ્છ પથારી અને અજવાળાવાળું ઘર અને બારીઓ ખુલ્લી રાખવી જોઇએ. ઓઢવાને ગરમ કામળો રાખવો. ઉપરના નિયમોને અમલમાં મૂક્યા સિવાય તેનું મૂલ્ય આંકવું મુશ્કેલ છે.

કામ અને તંદુરસ્તી

જ્યારે આપણે એક તરફ જાડા માણસો માંદા પડતા ને ટપોટપ મરી જતા જોઇએ છીએ ત્યારે બીજી દિશામાં લાખો એવા પણ દીઠામાં આવે છે કે નાજુક અને નબળા પાતળા જેવા જણાતા છતાં સખત મહેનતમાં રોકાયલા હોય છે. સવારના મળસ્કેથી રાતના બાર વાગ્યા સુધી એ લોકો એવા તો કામકાજમાં રોકાયલા હોય છે કે જાણે તેઓને માંદા પડવાની ફુરસદજ ન હોય! આનું કારણ એજ કે, જેમ રોજ વપરાશમાં આવતું લોખંડ હમેશાં સફેદ અને ચળકતું રહે અને કામમાં ન આવતું લોખંડ કાટથી ખવાઈ જાય, તેમ માણસ આળસુ બને એટલે તેની બિમારીઓ ને વ્યાધિઓ શરૂ થાય. આયર્લેંડના મેક્સ્વિની અને હિંદી વીર જતીન્દ્ર બાબુના

લાંબા ઉપવાસ

થી ઘણાયને આશ્ચર્ય થતું હશે ને મનમાં પ્રશ્ન ઉઠતો હશે કે, માણસ કેટલા દિવસ ભૂખ્યો રહી શકે? ખરી હકીકત એ છે કે ભૂખને લીધે મરી જવાય છે, એમ જે લોકોનું ધારવું છે તે ભૂલભરેલું છે–બલ્કે તેમ થવું લગભગ અશકય છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. ડૉકટરોનો એવો મત છે કે, આજ દિન સુધી જેટલાં મનુષ્યો ઉપવાસથી મરણ પામ્યાં છે તે ભૂખમરાથી નહિ પરંતુ મરણના ડરથી મર્યા છે. કેટલીક વખત "હું મરી જઇશ" એમ માની લીધાથી સાધારણ રોગના દર્દીઓ પણ મરી જાય છે, તેવુંજ કંઇક ઉપવાસ કરનારાઓના બાબતમા બને છે. મનુષ્ય ખોરાક ન લે તો તેનુ શરીર પ્રથમ હોજરી, નસો, લોહી તથા શરીરના ભાગોમા ભેગા થયેલા કચરાપર જીવે છે, અને તે ખલાસ થતાં શરીરની ચરબી અને તે પછી માંસનો વારો આવે છે. આ પ્રમાણે હાડકા સિવાય બીજી વસ્તુઓનો ભક્ષ ન થઈ જાય ત્યાંસુધી મનુષ્ય માટે કુદરતી રીતે મરણ પામવું અશક્ય છે. હા, ભૂખમરાની અશક્તિને લઇ કોઇ રોગનાં જંતુ શરીરપર કાબુ મેળવી લે અને એ કારણે અશક્ત બનનાર મરણ પામે તો તે જૂદી વાત છે.

ભૂખ અને ખાવાની ઇચ્છા

એ બે જૂદી જૂદી વસ્તુઓ છે. હમેશાં ખાવાની વખતે

સામાન્ય ભૂલ

શારીરિક કાયદાઓના પાલનથી શ્વાસોચ્છ્વાસનાં સાધનોનું દરદ અટકાવી શકાય છે. શરીરને સામાન્ય પોષક ખોરાક આપવાથી આ દરદને અટકાવી શકાય નહિ તેવું જગતમાં એકે કારણ નથી અને તેવીજ રીતે આવાં દરદનાં મૂળકારણોની સમજ પડતાં તેમને કાબુમાં આણી શકાય તેમ છે. આવી ફરિયાદોની સારવારમાં એક સામાન્ય ભૂલ થાય છે. અણુસમજુ માણસો તેમને દાબી દેનારી દવાઓ અગર તો બીજા પુષ્કળ ઉપાયો અજમાવવા મંડી જાય છે. શરદી મટાડવાની, તાવ ઓછો કરવાની માથાની પીડા તેમજ બીજાં દરદોમાંમાંથી મુક્તિ મેળવવાની તેમને હંમેશાં ઇચ્છા હોય છે. દરદો દૂર કરવાના ખરા માર્ગમાં આ બધું નડતરરૂપ થાય છે. તેનું તેમને ભાન સરખુયે હોતું નથી.

શ્વાસોચ્છ્વાસના સંબંધમાં સામાન્ય ફરિયાદ શરદીની હોય છે. શરદીની અસર કાં તો માથામાં, ગળામાં કે છાતીમાં થાય છે. કોઈ આવે વખતે શરદી લાગી તેમ કહે છે. ખરું જોતાં શરદી લાગતી નથી, પરંતુ તેનો વિકાસ થાય છે. શરદી તો ફક્ત શરીરની રચનામાં ખરાબ અને નકામા પદાર્થોનો સંગ્રહ થયાની સૂચના કરે છે. નાકમાથી પાણી વહેવા માંડે છે અને આંતરત્વચામાથી ચીકણો પદાર્થ છિદ્રોદ્વારા બહાર આવતો લાગે છે. આ સ્થિતિને આપણે 'રોગનાશક આકૃત' તરીકે ઓળખાવીએ છીએ. 'આવી સ્થિતિમાં આપણે કંઇ દખલગીરી ન કરતાં આમ શરીરમાથી ખરાબ પદાર્થો દૂર થવાની ચાલુ ક્રિયામાં ઉલટું મદદરૂપ થવું જોઇએ.

શરદીનો ઉપાય

આમ શરદી થઈ હોય તેવે વખતે લેવાના ઉપાયોમાં પહેલાં તો ખોરાક લેવો બંધ કરવો. કારણ કે એકઠા થયેલા નકામા પદાર્થોને દૂર કરવામાં શરીરનાં સાધનો ખૂબજ રોકાયલાં હોય છે. ૨૪ કે ૪૮ કલાક ઉપવાસ કર્યો પછી 'એનીમા'થી આંતરડાં સાફ કરવાની ક્રિયામાં આથી ઘણી મદદ મળશે અને સચોટ રીતે શરદી નાબુદ થશે.

ધારો કે કંઠનાળ અને તેની આજુબાજુમા નકામો પદાર્થ દૂર કરવાનું કાર્ય વધુ જોશથી ચાલે છે. આથી આપણને કંઠનાળને લગતી ફરિયાદ ઉભી થાય છે. આ શરીરની નીચેના ભાગપર નાની નાની શ્વાસનળીઓપર થતા ઉધરસની ફરિયાદો ઉભી થાય છે અને જો આમનું આમ લાંબો વખત રહે તો આ ફરિયાદ ગંભીર સ્વરૂપ પકડે છે. આ ફરિયાદનું મૂળ કારણ 'અજીર્ણ' હોય છે. ખરાબ અને દરદી જાતે ખોરાક લેવાથી પાચનશક્તિમાં ગોટાળો થવાથી, અને આંતરડાંની અવ્યવસ્થા જેને લઈ લોહીનો આમોઆ

તુલસીથી પેટનો **પવન–ચુંક–આફરો** વગેરે દૂર થાય છે. તુલસીનો સ્વરસ મરી સાથે લેવાથી **વિષમ જ્વરમાં** આરામ થાય છે.

તુલસીનાં પાન ૩ અને મરીના દાણા ૩, બંનેને ઝીણાં વાટી કપડામાં પોટલી બાંધવી. પછી તે પોટલી પાણીમાં બોળી સુંઘવાથી **આધાશીશી** મટે છે.

તુલસીનો રસ ૦। તોલો અને ગોપીચંદન બે આનીભાર મેળવી પાવાથી **ઉલટી** મટે છે. ત્રણ ત્રણ કલાકે આરામ થતાસુધી પાવું.

મણિધરનાં વિષ ઉપર—કાળી તુલસીનાં પાનનો રસ નવટાંક સુધી પાવો અથવા પાન ચાવી ખાવાં. **દાંત ચોટી જાય** તો રસ નાકનાં છીદ્રમાં પાડવો અને તાળવું તથા હાથનાં તળિયે તથા પગનાં તળિયે બે ઘડી સુધી ચોપડવો.

રક્તાતિસારમાં–તુલસીનાં બી રાત્રે પાણીમાં ભીંજવી રાખી સવારે ચોળી પાવાં. **બાળકના ઓકારી ઉપર**–તુલસીના રસમાં મધ નાખી પાવું. **વિંછીના દંશ** ઉપર તુલસીનો રસ ચોપડવો.

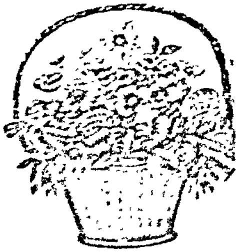
રતાંધળા ઉપર કાળી તુલસીનાં પાનનો રસ બબ્બે ટીપાં ૧૪ દિવસ સુધી દરરોજ આંખમાં પાડવો.

કાન પાકે તે ઉપર કાળી તુલસી અને ભાંગરાનો રસ એકત્ર કરી કાનમાં પાડવો.

ત્રિદોષજન્ય ઉલટી ઉપર–તુલસીના રસમાં એલચીનું ચૂર્ણ નાખી પાવું.

ધનુર્વાત ઉપર કાળી તુલસી, લીલું લસણ, ડુંગરી, એનો રસ એકત્ર કરી ત્રણ માસ સુધી પાવો, અને તેમાંનો થોડો રસ શરીરે પણ ચોળવો. તુલસી એટલી બધી રોગોને ભગાડનારી અને આરોગ્યને આપનારી છે, કે તેનો કોઈ પણ રીતે સ્પર્શ કરવો, કોઈ પણ રીતે તેના સમીપમાં રહેવું, એ જીવનને હિતાવહ છે.

("હિંદુસ્તાન" માં લખનાર:–વૈદ્યરાજ પ્રભાશંકર રતનજી.)

ફેલાયો થાય છે તો દર્દીને કુદરતી ઉપાયોથી દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ શરીરમાં લાગુ પડતાં બધાં દર્દોનું કારણ એકજ હોય છે. જુદા જુદા અવયવોપર તેની અસર થાય છે. એટલે કારણો ભિન્ન હોવાનું માની શકાય નહિ. આવી સ્થિતિમાં દર્દીએ ડૉક્ટરના અભિપ્રાયની રાહ જોઈ બેસી રહેવાથી કંઈ વળશે નહિ. શારીરિક રચનાનાં કુદરતી કાર્યોમાં આડે આવવું જોઈએ નહિ. કુદરતી પદ્ધતિથીજ દર્દને દૂર થવા દેવું જરૂરનું છે. ઈન્જેક્શનો, દવાઓ અને બીજા અકુદરતી ઉપાયો અજમાવવાથી ઉલટો ગોટાળો થશે અને શરીરની સ્થિતિ સુધારી ન શકાય તેવી થઈ પડશે. આનું પરિણામ ભયંકર આવે તો કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

ખરી તંદુરસ્તી કેમ મળે?

છાતીનાં દર્દોની યોગ્ય સારવાર ન થવાથી ચાલુ ફરિયાદ ઉભી થવાનું કારણ મળે છે. ઘણાઓની છાતી નબળી હોય છે. શરીરમાં બિનજરૂરી ચરબીનો જમાવ થતાં પણ શરીરના સામાન્ય ક્રમમાં વિઘ્ન ઉભું થાય છે. ન લેવો જોઈતો ખોરાક લેવાતાં સ્ટાર્ચ અને પ્રોટીનનો વધારો થઈ શરીરમાં રોગ ઘર ઘાલે છે. કફ અને સળેખમની ચાલુ ઉપાધિઓ ઉપરાંત શ્વાસોચ્છ્વાસના સાધનો, હવાના માર્ગો અને ફેફસાંઓને તેમનું નિયમિત કાર્ય બજાવવામાં મુશ્કેલી ઉભી કરી, અને તેમના પર ધસારો થવા માંડશે.

શરીરને દર્દોથી દૂર રાખવા માટે અકુદરતી કરતા કુદરતી ઉપાયો વધારે ફાયદાકારક થઈ પડશે. દર્દો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ સમજાયા પછી શરીરની કુદરતી રચનાને તેના કાર્યમાં મદદરૂપ થવાથી હમેશનો ફાયદો થઈ શકે છે. છાતીના દરદો દૂર કરવા માટે કેટલા મુદ્દાઓ સમજવાની જરૂર છે. પહેલા તો [illegible] ફેફસા [illegible] કરવો. આને માટે પ્રાસંગિક ઉપવાસ કરવાની અને કુદરતી પદ્ધતિ અનુસાર ખોરાક લેવાની જરૂર છે. [illegible]

[illegible]

જાગતી નથી. જાગે છે તો ક્ષણભર ઝબકીને ચાલી જનારી વિજળી-
ની માફક એ અભિલાષાઓ ચાલી જાય છે.

મારો અનુભવ

મારા અનુભવે એ વાત પણ મને બતાવી દીધી છે કે
આપણને નિયમિત અને યોગ્ય કસરતની જેમ જરૂર છે તેમજ સાદા
અને સાત્વિક ખોરાકની પણ આપણને એટલીજ જરૂર છે. [illegible]
કસરતની સાથે આપણા રોજના ખોરાકનું સામ્ય જો નથી હોતું તો [illegible]
કસરત સંપૂર્ણ રીતે લાભદાયી નીવડવાનો સંભવ ઓછોજ બને [illegible]
લીલાં અને તાજાં ફળોનો ખોરાક જેમ બને તેમ વધુ [illegible]
હું પસંદ કરૂં છું. મિઠાઈ અને મસાલાઓને હું ત્યાજ્ય ગણું [illegible]

વ્યસનનો અભાવ

રોજ સાંજના જમી લીધા પછી હું ફરવા નીકળું છું. [illegible]
દારૂથી માંડીને બીડી સુધીનું એક પણ વ્યસન આજે [illegible]
કોઈ પણ પ્રકારના વ્યસનવાળી જીંદગી કોઈ પણ કાળે ખરેખરી તંદુરસ્ત
હોતીજ નથી. એ વાત કસરતી જીવન જીવનાર અને ખરી તંદુરસ્તીની
ખેવના રાખનાર દરેક માણસ ખ્યાલમાં રાખે, એ જરૂરનું છે.

તરવાનો મને ઘણોજ શોખ છે. તરવાના કરતાં બીજી [illegible]
સારી કસરત મેં જાણી નથી. તરવામાં શરીરના દરેકે દરેક સ્નાયુને
કામ આપવું પડે છે. આ સિવાય મને બધી જાતની રમતો [illegible]
પડે છે. ઘોડેસ્વારીનો પણ હું ચાહક છું.

ફાયદો થાય છે તો દર્દોને કુદરતી ઉપાયોથી દૂર કરવાની દષ્ટિએ શરીરમાં લાગુ પડતાં બધાં દર્દોનું કારણ એકજ હોય છે. જૂદા જૂદા અવયવોપર તેની અસર થાય છે. એટલે કારણો ભિન્ન હોવાનું માની શકાય નહિ. આવી સ્થિતિમાં દર્દીએ ડૉકટરના અભિપ્રાયની રાહ જોઇ બેસી રહેવાથી કંઈ વળશે નહિ. શારીરિક રચનાનાં કુદરતી કાર્યમાં આડે આવવું જોઇએ નહિ. કુદરતી પદ્ધતિથીજ દર્દને દૂર થવા દેવું જરૂરનું છે. ઇંજેકશનો, દવાઓ અને બીજા અકુદરતી ઉપાયો અજમાવવાથી ઉલટો ગોટાળો થશે અને શરીરની સ્થિતિ સુધારી ન શકાય તેવી થઈ પડશે. આનું પરિણામ ભયંકર આવે તો કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

ખરી તંદુરસ્તી કેમ મળે?

છાતીના દર્દોની યોગ્ય માવજત ન થવાથી ચાલુ ફરિયાદ ઉભી થવાનું કારણ મળે છે. ઘણાઓની છાતી નબળી હોય છે. શરીરમાં અનિષ્ટ ચરબીનો જમાવ થતાં પણ શરીરના સામાન્ય ક્રમમાં વિઘ્ન ઉભું થાય છે. ન લેવો જોઇતો ખોરાક લેવાનાં સ્ટાર્ચ અને પ્રોટીનનો વધારો થઇ શરીરમાં રોગ ઘર ઘાલે છે. કફ અને શ્લેષ્મની ચાલુ ઉપાધિઓ ઉપરાંત શ્વાસોચ્છ્વાસનાં સાધનો, હવાના માર્ગો અને ફેફસાંઓને તેમનું નિયમિત કાર્ય બજાવવામાં મુશ્કેલી ઉભી થશે, અને તેમના પર ઘસારો થવા માંડશે.

શરીરને દર્દોથી દૂર રાખવા માટે અકુદરતી કરતાં કુદરતી ઉપાયો વધારે ફાયદાકારક થઇ પડશે. દર્દો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ સમજ્યા પછી શરીરની કુદરતી રચનાને તેના કાર્યમાં મદદરૂપ થવાથી હમેશનો ફાયદો થઇ શકે છે. છાતીની ફરિયાદ દૂર કરવા માટે થોડા મુદ્દાઓ સમજવાની જરૂર છે. પહેલાં તો [illegible] રાખી ફેફસાં પરનો બોજો ઓછો કરવો. અને માટે [illegible] ઉપવાસ કરવાની અને કુદરતી પદ્ધતિ અનુસાર ખોરાક લેવાની [illegible] છે. બીજું યોગ્ય કસરત કર[illegible] પાણી અને [illegible] જોઇએ. ખુલ્લી હવામાં ઉંડા [illegible] લેવાથી દર્દી [illegible] ઘણો ફાયદો થાય છે [illegible] શક્તિ આપનારી [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

હુએ ૪૨ અધ્યાયી સૂત્ર ઔર દો વિદ્વાન્ પંડિતોં કો ભી લેતે ગયે. ઇન પંડિતોં કે નામ થે કાશ્યપ, માતંગ ઔર ધર્મરક્ષ. કાશ્યપ માતંગ કે ઉપદેશ સે ચીન–સમ્રાટ્ને બુદ્ધદેવ કા એક વિશાલ મંદિર નગર કે પશ્ચિમી દ્વાર કે બાહર બનવાયા ઔર ઇસમેં બુદ્ધદેવ કી મૂર્તિ સ્થાપિત કી.

ચીન જાનેવાલે પંડિતોં મેં કાશ્યપ માતંગ પહલા થા. યહ મગધદેશ કા એક શ્રમણ થા ઔર ગાંધારદેશ મેં જા બસા થા. જબ ચીન કા ડેપ્યૂટેશન ભારતવર્ષ કો આયા ઉસ સમય યહ ગાંધારદેશ મેં રહતા થા. ઉસ સમય ગાંધારદેશ સે ચીન જાને કા માર્ગ બડા લમ્બા ઔર કઠિન થા. ચીની તુર્કિસ્તાન ઔર ગોબી કે મરુસ્થલ કો પાર કર જાના પડતા થા, ઉંચી ઔર વિકટ પહાડિયોં પર ચઢના હોતા થા ઔર ભયાનક જંગલોં કો પાર કરના પડતા થા. ઇન સબ કઠિનાઇયોં કો ઝેલતા હુઆ માતંગ ચીન મેં પહુંચા ઔર વહાં ઉસને બૌદ્ધ–ધર્મ કા પ્રચાર કિયા. પહલા સમ્રાટ્ જિસકે સમય મેં યહ પ્રચાર શુરુ હુઆ ઔર જિસને બૌદ્ધ–ધર્મ કો સ્વીકાર કિયા, હનવંશ કા થા ઔર ઉસકા નામ મિંગ્ટી થા. ઉસકા શાસન–કાલ સન્ ૫૮–૭૫ થા.

માતંગ ને ચીની ભાષા કા અધ્યયન કિયા ઔર ફિર સંસ્કૃત સે બૌદ્ધ–ગ્રંથોં કા અનુવાદ ચીની ભાષા મેં કરના આરંભ કિયા.

પહલા ગ્રંથ, જિસકા અનુવાદ કિયા ગયા ૪૨ અધ્યાયી સૂત્ર થા. જબ કાશ્યપ માતંગ કા દેહાવસાન હો ગયા તબ ઉસકે કાર્ય કો ઉસકે સાથી ધર્મરક્ષ નામક પંડિત ને જારી રક્ખા. યહ પંડિત બડા વિદ્વાન થા; ઇસને સંસ્કૃત કે પાંચ ગ્રંથોં કા ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કિયા. ઇસ પ્રકાર ચીન મેં બૌદ્ધ–ધર્મ ઔર ભારતીય સભ્યતા કા પ્રચાર દિનપ્રતિદિન બઢતા ગયા.

સન્ ૭૬ મેં સમ્રાટ મિંગ્ટી કી મૃત્યુ હો ગઇ. ઉસકે ઉત્તરાધિકારી ને ભી ભારત સે કઇ પંડિતોં કો બુલાયા ઔર ઉનકે દ્વારા બૌદ્ધ–ધર્મ કા પ્રચાર કરવાયા. સન્ ૬૫ સે લગા કર સન્ ૧૦૫૪ તક–અર્થાત્ લગભગ એક હજાર વર્ષોં તક ચીન દેશ મેં ભારતીય પંડિત ઔર ઉપદેશક જાતે રહે. ઇન્હોંને વહાં બૌદ્ધ–ધર્મ કા હી પ્રચાર ન કિયા, ભારતીય સભ્યતા કા ભી બીજ–વપન કર દિયા. ઇન પંડિતો મેં સે અભી ૬૨ કા પતા ચલા હૈ ઔર વહ ભી પાશ્ચાત્ય પંડિતો કી નિરંતર ખોજ કા પરિણામ હૈ.

૬૨ પંડિતો મેં સે યે પંડિત અદ્વિતીય પ્રતિભાશાલી, વિદ્વાન ઔર સુપ્રસિદ્ધ ધર્મપ્રચારક થે—

૧ કાશ્યપ માતંગ, ૨ ધર્મરક્ષ, ૩ કુમારજીવ, ૪ ધર્મક્ષેમ, ૫ ગુણવર્મા, ૬ [illegible] ૭ [illegible] ૮ નરેન્દ્રયશ, ૯ પરમાર્થ, ૧૦

માનનારાઓને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તેમજ વૈદ્યકીય દૃષ્ટિએ પણ આ ઇલાજ ઘણો અસરકારક છે. જે માણસો શીતળા કઢાવવા માટે ડરતા હોય અથવા સંકોચ કરતા હોય અને આ રોગના પંજામાંથી બચવા માગતા હોય તેઓ માટે આ ઇલાજ ઘણો અસરકારક છે, અને પ્રાણ દેનારો છે. શીતળા કઢાવવાનો ઈલાજ–કે જે મ્યુનિસિપાલીટિઓ તરફથી–કરવામાં આવે છે તે પ્રશંસનીય છે, અને મારા માનવા તથા સમજવા પ્રમાણે સારો છે; છતાં પણ કોઇને દુર્ભાગ્યવશાત્ કદાચ સ્થિતિ વધારે ભયંકર થઇ જાય તોપણ ઉપર બતાવેલા ઈલાજ અને નિયમો ઉપયોગમાં લેવાને કદી ચૂકશો નહિ. શીતળાનું જોર ઘણું વધી ગયા પછી પણ જો શુદ્ધ કસ્તૂરી ગ્રેન ૬ અને ચોખ્ખું કેસર ગ્રેન ૩૦ સાથે વાટી તેમાંથી બબ્બે ગ્રેન મધ સાથે ચટાડવાથી જરૂર દર્દી બચી જશે.

(૬) સોનામુખીનું ચૂર્ણ તો. ૬, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧ સાથે મેળવી તેમાંથી એકેક વાલ દિવસમાં ત્રણ વાર શીતળાની શરૂઆતમાં આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે. આ સૂચના માત્ર જાહેર પ્રજાના કલ્યાણને માટે કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વગર ભયંકર આફતમાંથી બચાવવાને ખાતરજ જાહેર કરી છે. જો મારી આ પ્રવૃત્તિથી લોકોના જાનનું રક્ષણ થશે તો મારો આ પ્રયાસ સફળ થયો માનીશ. ("હિંદુસ્તાન અને પ્રજામિત્ર"માં લેખકઃ–ડૉ૦ એસ. એલ. બર્મન–સુરત.)

૭૭–શીતળાના રોગના અનુભવી ઉપાયો

હમણાં શીતળાના રોગથી બાળમરણનું પ્રમાણ ગુજરાત, કાઠિયાવાડ તથા હિંદુસ્થાનના બીજા પ્રાંતોમાં ઘણું વધતું જાય છે. શીતળાના રોગથી બચવાને માટે દરેકે ગૌશીતળા ટંકાવવા જોઇએ અગર રસી મૂકાવવી જોઇએ. શીતળા નીકળ્યા પછી એવો કોઈ ઈલાજ નથી કે તેને ઘટાડે અગર કમી કરે. છતાં પણ સારી સારવારથી ઘણા સારા થયા છે. આ રોગ ચેપી છે માટે રોગીને સારી હવા મળે તેવી સ્વચ્છ જગામાં રાખવો. તેની પાસે સારવાર કરનાર સગા સિવાય બીજા કોઇ પણ માણસે જવું નહિ. શીતળાના સાધારણ હુમલામાં બહુ ચિંતા રાખવાનું કારણ નથી, અને કાંઇ પણ ઉપાય વગર સારું થઇ જાય છે, પણ સખ્ત હુમલામાંથી બાળકો અને મોટી ઉંમરના માણસો બચાવ બચી શકતાં નથી. સખ્ત હુમલામાં આખું શરીર બળવાથી ઉભરાઈ ગયેલ હોય છે, અને તે વખતે દર્દીને આરામ મળે, ચેપ ઓછા હોય અને જખમ ઊંડા ન જાય તેવા ઉપાયો કરવા. (૧) ઝાડો કબજ રહેતો હોય તો હરડેનું ચૂર્ણ દરરોજ ઉંમરના પ્રમાણમાં આપવું અગર એરંડિયું (દિવેલ) આપવું. (૨) વાળો દીન્ટનું કપડું અગર ૨ પાણીમાં

ખિલ ચીન મેં હી નહીં ફૈલ ગઇ થી, બલ્કિ દૂર દૂર કે દેશોં મેં ભી. ઇનકી મૃત્યુ એક ઘાતક કે હાથ સે હુઇ, જિસકા કારણ ધર્મપ્રચાર કે પ્રતિ ઇનકા ઉત્સાહ થા. ઇનકે અનેક ગ્રંથોં મેં સે ૧૨ ગ્રંથ અબ ભી સુરક્ષિત હૈં.

ગુણવર્મા કાશ્મીર દેશ કે નિવાસી થે. યે ધર્મપ્રચાર-કાર્ય મેં અતિ નિપુણ થે. ઇન્હોંને જાવા-દ્વીપ મેં બૌદ્ધ-ધર્મ-પ્રચાર કિયા થા. ફિર યે ધર્મપ્રચાર કે લિયે ચીન ગયે.

ગુણવર્મા ને તીસ વર્ષ કી અવસ્થા મેં દીક્ષા લી થી—ઇસ અવસ્થા મેં હિ યે બૌદ્ધ-શાસ્ત્રોં કે પારંગત પંડિત હો ગયે થે. ઇનકા જન્મ એક રાજવંશ મેં હુઆ થા. ઇન્હોંને રાજસિંહાસન પરિત્યાગ કર ભિક્ષુવૃત્તિ સ્વીકાર કી થી. પહલે-પહલ ઇન્હોંને સિંહલદ્વીપ મેં બૌદ્ધ-ધર્મ કા પ્રચાર કિયા. ઇસકે બાદ જાવાદ્વીપ મેં ઔર તબ ચીન મેં. યે સન્ ૪૩૧ મેં ચીન ગયે ઔર વહાં ઇનકા બડા આદર હુઆ. ઇન્હોંને ધર્મપ્રચાર કા કાર્ય બડી કુશલતા સે કિયા. ઇન્હોંને ૧૦ સંસ્કૃત-ગ્રંથોં કા અનુવાદ ચીની ભાષા મેં કિયા ઔર બૌદ્ધ-ધર્મ કા પ્રચાર લંકા, જાવા ઔર ચીન મેં ભલી ભાંતિ કિયા. ઇનકા દેહાંત ૬૭ વર્ષ કી આયુ મેં હો ગયા.

ગુણભદ્ર નામ કે એક ભારતીય પંડિત ને ચીન-દેશ મેં બડા કાર્ય કિયા. યે મધ્યભારત કે એક બ્રાહ્મણ થે ઔર મહાયાન-સંપ્રદાય કી સભી શાખાઓં કે એક પ્રકાંડ પંડિત થે. યે સન્ ૪૩૫ મેં ચીન દેશ ગયે ઔર વહાં ૮ વર્ષ તક બરાબર અનુવાદ કરતે રહે. ઇન્હોંને ૭૮ ગ્રંથોં કા અનુવાદ કિયા. ઇનકા દેહાંત ૭૫ વર્ષ કી ઉમ્ર મેં હુઆ. ખેદ હૈ, અબ ઇનકે ૭૮ ગ્રંથોં મેં સે કેવલ ૨૮ ઉપલબ્ધ હૈં—અવશિષ્ટ ખો ગયે હૈં.

બોધિરુચિ નામ કે એક અન્ય ભારતીય પંડિત ને ભી ચીન-દેશ મેં બૌદ્ધ-ધર્મ કા ખૂબ પ્રચાર કિયા. યે છઠી શતાબ્દી કે પ્રારંભ મેં હી ચીન ગયે થે. યે ઉત્તરીભારત કે રહનેવાલે થે ઔર સન્ ૫૦૮ મેં ચીન મેં આ રહે થે. યે ૨૭ વર્ષ તક ધર્મ-પ્રચારકાર્ય કરતે રહે ઔર ઇન્હોંને ૩૦ સંસ્કૃત બૌદ્ધ ગ્રંથોં કા ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કિયા હૈ. યે પ્રખ્યાત ધર્મપ્રચારક થે.

નરેન્દ્રયશ નામ કે પંડિત ઉદ્યાન કે રહનેવાલે થે. ઇન્હોંને સમસ્ત ભારતવર્ષ ઔર લંકા કી યાત્રા કી ઔર ફિર વે ચીન-દેશ કો ગયે ઔર ઉસકી રાજધાની મેં સન્ ૫૫૬ મેં પહુંચ ગયે. ઇસ સમય ઇનકી ઉમ્ર ૪૦ વર્ષ કી થી. ઇન્હોંને ૧૫ ગ્રંથોં કા અનુવાદ કિયા. અપની વિદ્યા ઔર પ્રતિભા કે કારણ ચીન-દેશ મેં ઇનકી બડી પ્રતિષ્ઠા થી ઔર યે ઉચ્ચ શ્રેણી કે ધર્મપ્રચારક ગિને જાતે થે. ઇનકી મૃત્યુ સન્ ૫૮૬ મેં હુઇ

માનનારાઓને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તેમજ વૈદ્યકીય દૃષ્ટિએ પણ આ ઇલાજ ઘણો અસરકારક છે. જે માણસો શીતળા કઢાવવા માટે ડરતા હોય અથવા સંકોચ કરતા હોય અને આ રોગના પંજામાંથી બચવા માગતા હોય તેઓ માટે આ ઇલાજ ઘણો અસરકારક છે, અને પ્રાણ દેનારો છે. શીતળા કઢાવવાનો ઇલાજ—કે જે મ્યુનિસિપાલીટિઓ તરફથી—કરવામાં આવે છે તે પ્રશંસનીય છે, અને મારા માનવા તથા સમજવા પ્રમાણે સારો છે; છતાં પણ કોઇને દુર્ભાગ્યવશાત્ કદાચ સ્થિતિ વધારે ભયંકર થઇ જાય તોપણ ઉપર બતાવેલા ઇલાજ અને નિયમો ઉપયોગમાં લેવાને કદી ચૂકશો નહિ. શીતળાનું જોર ઘણું વધી ગયા પછી પણ જો શુદ્ધ કસ્તૂરી ગ્રેન ૬ અને ચોખ્ખું કેસર ગ્રેન ૩૦ સાથે વાટી તેમાંથી બબ્બે ગ્રેન મધ સાથે ચટાડવાથી જરૂર દર્દી બચી જશે.

(i) સોનામુખીનું ચૂર્ણ તો. ૬, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧ સાથે મેળવી તેમાંથી એકેક વાલ દિવસમાં ત્રણ વાર શીતળાની શરૂઆતમાં આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે. આ સૂચના માત્ર જાહેર પ્રજાના કલ્યાણને માટે કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વગર ભયંકર આફતમાંથી બચાવવાને ખાતરજ જાહેર કરી છે. જો મારી આ પ્રવૃત્તિથી લોકોના જાનનું રક્ષણ થશે તો મારો આ પ્રયાસ સફળ થયો માનીશ.
("હિંદુસ્તાન અને પ્રજામિત્ર"માં લેખકઃ—ડૉ૦ એસ. એલ. બર્મન—સુરત.)

૭૭—શીતળાના રોગના અનુભવી ઉપાયો

હમણાં શીતળાના રોગથી બાળમરણનું પ્રમાણ ગુજરાત, કાઠિયાવાડ તથા હિંદુસ્થાનના બીજા પ્રાંતોમા ઘણું વધતું જાય છે. શીતળાના રોગથી બચવાને માટે દરેકે ગૌશીતળા ટંકાવવા જોઇએ અગર રસી મૂકાવવી જોઇએ. શીતળા નીકળ્યા પછી એવો કોઈ ઇલાજ નથી કે તેને ઘટાડે અગર કમી કરે. છતાં પણ સારી સારવારથી ઘણા સારા થયા છે. આ રોગ ચેપી છે માટે રોગીને સારી હવા મળે તેવી સ્વચ્છ જગામાં રાખવો. તેની પાસે સારવાર કરનાર સગા સિવાય બીજા કોઇ પણ માણસે જવું નહિ. શીતળાના સાધારણ હુમલામાં બહુ ચિંતા રાખવાનું કારણ નથી, અને કાંઇ પણ ઉપાય વગર સારૂં થઇ જાય છે, પણ સખ્ત હુમલામાંથી બાળકો અને મોટી ઉંમરના માણસો બધાંય બચી શકતાં નથી. સખ્ત હુમલામા આખું શરીર બળિયાથી ઉભરાઈ ગંધાઇ ઉઠે છે, અને તે વખતે દર્દીને આરામ મળે, ચેપ ઓછા હોય અને જખમ ઉંડા ન જાય તેવા ઉપાયો કરવા. (૧) ઝાડો કબજ રહેતો હોય તો હરડેનું ચૂર્ણ દરરોજ ઉંમરના પ્રમાણમાં આપવું અગર એરંડિયું (દિવેલ) આપવું. (૨) વાદળી લીન્ટનું કપડું અગર ૨ પાણીમાં

લોગ ઇનકી પ્રશંસા કરતે થે. ઈન્હોંને ૭૭ ગ્રંથોં કા અનુવાદ કિયા, જિનમેં તાંત્રિક ગ્રંથ ભી બહુત થે. ઈનકી મૃત્યુ સન્ ૭૭૪ મેં હુઇ. ઇસ સમય ઇનકી ઉમ્ર ૭૦ વર્ષ કી થી. ઇનકી રાજસભા મેં ઇતની પ્રતિષ્ઠા થી કિ વહાં કે સમ્રાટ્ને ઈનકી મૃત્યુ કે પીછે ભી ઇનકી સ્મૃતિ ચિર રખને કો ઇન્હેં ઉપાધિયાં દીં:

ધર્મદેવ નામ કે ભારતીય પંડિત ને સન્ ૯૭૩-૯૮૧ મેં ૪૬ ગ્રંથોં કા સંસ્કૃત સે ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કિયા. યે નાલંદ-વિશ્વવિદ્યાલય સે સન્ ૯૭૩ મેં ચીન ગયે થે. ઇનકી મૃત્યુ સન્ ૧૦૦૧ મેં હુઇ. ચીન કે સમ્રાટ્ ને ઇસ પંડિત કા બડા સન્માન કિયા થા ઔર ઇસે કઇ ઉપાધિયૌં દી થીં.

દાનપાલ નામ કે પંડિત ચીન મેં સન્ ૯૮૦ મેં ગયે. યે ઉદ્યાન કે રહનેવાલે થે. ઇનકા ચીનનરેશ ને ખૂબ સમ્માન કિયા ઔર ઉપાધિયાં ભી દીં. ઇન્હોંને કમ સે કમ ૧૧૧ સંસ્કૃત ગ્રંથોં કા ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કિયા.

અંતિમ ભારતીય પંડિત, જો ચીન ગયા, જ્ઞાનશ્રી થા. ઇસકી ચીનયાત્રા કા સમય સન્ ૧૦૫૩ હૈ. ઇસને કેવલ દો ગ્રંથોં કા અનુવાદ કિયા હૈ.

૧૦૦૦ વર્ષોં તક ભારતીય પંડિત ચીન મેં જાતે રહે ઔર વહાં ઉન્હોંને ભારતીય સભ્યતા, સાહિત્ય, જ્ઞાન, વિદ્યાકલા ઔર ધર્મ કા પ્રચાર કિયા. ઉન્હોંને ચીન મેં બૌદ્ધ-સાહિત્ય હી નહીં પહુંચાયા, કિંતુ ભારતીય શિલ્પ ઔર ચિત્રકલાયેં ભી. જો કુછ ભારતીય સભ્યતા કે ઉચ્ચાંશ થે વે ઉનકે દ્વારા ચીન મેં પહુંચ ગયે. ઉનકા કાર્ય સંસાર કે ઇતિહાસ મેં સુવર્ણ અક્ષરોં મેં લિખને યોગ્ય હૈ.

ઇન પંડિતોં દ્વારા સંસ્કૃત કે લગભગ ૧૦૦૦ ગ્રંથોં કા ચીની ભાષા મેં અનુવાદ હુઆ થા. ઇનમેં સે અધિકાંશ અનુવાદ અભી વિદ્યમાન હૈં, પર ઉન સંસ્કૃત ગ્રંથોં કા પતા નહીં હૈ જિનસે અનુવાદ હુએ થે. હમ પહલે ભી અપને કઇ લેખોં મેં લિખ ચૂકે હૈં કિ જબ તક ચીની સાહિત્ય કી પૂરી ખોજ ન હૌ જાયગી, તબ તક ભારતીય સાહિત્ય કા ઇતિહાસ અધૂરા હી રહેગા. ચીન કે અતિરિક્ત તિબ્બત, મંગોલિયા, જાપાન, જાવા, સુમાત્રા, લંકા આદિ દેશોં ઔર દ્વીપોં કે સાહિત્ય સે ભી ભારતીય સાહિત્ય પર પ્રકાશ પડ સકતા હૈ. આશા હૈ, હમારે દેશવાસી સાહિત્ય કી ઇસ ગવેષણા મેં દત્તચિત્ત હોં પ્રાચીન ભારતીય સભ્યતા ઔર સાહિત્ય કે માર્મિક અંશોં કો ખોજ નિકાલેંગે. અસ્તુ.

"સરસ્વતી"ના એક અંકમાં લેખકઃ—શ્રી. કન્નોમલ એમ૦ એ૦

૭૧–સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન

સારા વિચારો

તંદુરસ્તી જાળવવાના નિયમોમાં નીચેના ચાર નિયમો મુખ્ય છે. તંદુરસ્તીનો મુખ્ય આધાર પ્રથમ તો વિચારો ઉપર અવલંબે છે. ચિંતા અને ડરથી માથાના સાફ કાળા વાળ ધોળા થઇ જવાના ઘણા દાખલા મળે છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્યના જન્મમરણનો આધાર તેના ઉપર રહેલો છે. ક્રોધથી અનેક જાતના રોગ પેદા થાય છે, એ સિદ્ધ થયેલું છે. વિશ્વાસ એ મનની મોટી શક્તિ છે. આશા અને વિશ્વાસથી જંગલમાં પણ મંગલ થાય છે. સારા વિચારો તંદુરસ્તીને બદલાવે છે. બીજો નિયમ

પ્રાણાયામ

કરવાનો છે. દમ ખેંચવો એ અર્ધો શ્વાસ ખેંચ્યો કહેવાય. શ્વાસ છોડવો એ બીજો અર્ધો કહેવાય. ઘણા મનુષ્યો સારી રીતે શ્વાસ ખેંચી શકે છે, પણ ઘણા થોડાજ તેને બરાબર છોડી શકે છે. દરેક મનુષ્યે તાજી હવામાં ત્રણ વખત શ્વાસોચ્છ્વાસની કસરત કરવી જોઇએ. શાંત ટટાર ઉભા રહીને આઠ સેકંડ સુધી ધીમે ધીમે દમ ખેંચવો. પછી આઠ સેકંડ સુધી તેને રોકીને આઠ સેકંડમાં ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો. રોકેલા શ્વાસને બની શકે તો બહાર ન નીકળવા દેતાં ઉપર નીચે ચઢાવી ઉતારીને બહાર કાઢવો. શ્વાસોચ્છ્વાસની કસરત કરતી વખતે હાથથી છાતી દાબી રાખવી. જ્યારે અંદર શ્વાસ ખેંચાશે ત્યારે ફેફસાંએ સંઘરેલો વાયુ છૂટો પડી તાજી હવાથી હોજરી તેના સ્વાભાવિક કામે લાગશે અને રોગ વગેરેને મટાડી તંદુરસ્તીને વધારશે. શ્વાસોચ્છ્વાસની નિયમિત કસરત કર્યાથી ઘણો ફાયદો થશે. આળસ અદૃશ્ય થશે ને જીવનમાં અવનવું જોમ ને ઉત્સાહ આવશે. ત્રીજો નિયમ–

બરોબર ખાવું

ઘણા ડૉક્ટરો નાસ્તો ન કરનારાના મતને મળતા નથી. ત્રણ શ્વાસોચ્છ્વાસની કસરત કરી બરાબર નાસ્તો લેવો જોઇએ. ખોરાક લેતી વખતે મનમાં બીલકુલ શક રાખવો નહિ કે ખોરાક નડશે; પણ હંમેશાં ખાત્રીજ રાખવી કે, આ ભોજન મારા માટે બહુજ સારૂં છે અને મારૂં શરીર આ ખોરાકથીજ મજબૂત થશે. પુષ્કળ પાણી પીવું ને બને તેટલી વધારે વખત નાહવું–ખોરાક લેતાં પહેલાં [illegible] કરીને નાહવું. તંદુરસ્તીના સાચવનારે ગરમ પાણી કરતાં ઠંડા પાણીનું સ્નાન વધારે પસંદ કરવું. ચોથો નિયમ–

ખેદ એટલોજ છે કે, આ જરૂરની બાબત અત્યારે ભૂલાતી જાય છે, અને માણસો જો ચેતશે નહિ તો વખત એવો આવશે કે જ્યારે તે સમુળગી થાળે પડી જશે. અત્યારે વ્યવહારનાં સાધનો વધ્યાં છે. તેઓ ઝડપી તેમજ સગવડતાવાળાં છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ થોડે ખર્ચે સર્વે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે અને જરા આગળ વધતાં તેમને પોતાનાં બનાવી શકે છે. અત્યારે તો માઇલ કે બે માઇલ ચાલવું આકરૂં થઇ પડ્યું છે, અત્યારનો જમાનો "ઓટોમોબાઇલ યુગ" છે, જ્યારે ૨૫ વર્ષ પછી એવો પણ વખત આવશે કે જેને આપણને "ફ્લાઇંગ એઇજ" (ઉડતો યુગ) કહ્યા વિના ચાલશે નહિ. આ બધું છતાં આપણા સ્નાયુઓ એવા આપણે હવામાં ઉડતા હોઇએ તેવા થઇ શકીએ કે કેમ? અને માટે તો યંત્ર નહિ, પરંતુ કોઇ બીજાં સાધનની જરૂર છે. આ યુગ આવતાંજ ફરવા વિષેની જરૂરિયાત સમજાશે.

માણસને ભોજન લેવાની જે ઇચ્છા થાય છે તે ભૂખ ન કહેવાય. ઘણી ટેવના પરિણામે ખાવાના વખતે પેટમાં કેટલાક ફેરફારો દેખાતા અનુભવાય છે. ભૂખ હોય કે ન હોય પણ જમવાની ઇચ્છા થાય છે. જો ખાવા ન બેસે તો અર્ધો પા કલાકમાં પેટની ગરબડાટ બંધ પડી જઈ ખોરાકની ઇચ્છા મટી જશે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, જે ઇચ્છા હતી તે ખરી નહિ, પરંતુ બનાવટી હતી; કેટલીક ભૂખ નાબુદ થાય છે અને માણસને એવું જ લાગે છે કે જાણે તેનું પેટ ભરી ખાધું હોય! કારણ એ છે કે પેટ, શરીરનો કમરો બંધ કરી રહ્યું છે. જ્યારે કમરો પૂરો થઈ જાય, ત્યારેજ ખરી ભૂખ લાગે છે અને તેની નિશાની એ છે કે, ઢબ તદ્દન ચોખ્ખી માલમ પડે ને મોઢામાં પાણી છૂટે.

(તા. ૧૧-૧૨-૧૯૨૯ના "ગાંડીવ"માંથી)

૮૦–तुलसीना फायदा

ધોળી શાખાઓ અને પાન તથા ધોળાશ લેતા ફૂલવાળી શ્વેત તુલસી કહેવાય છે અને જેની શાખા-પાન આદિ જાંબુડા રંગનાં હોય છે તે કૃષ્ણ તુલસી અર્થાત્ કાળી તુલસી કહેવાય છે, અને એ સર્વત્ર ઉગે છે. કાળી તુલસી ધોળી કરતાં વધારે ગુણવાળી છે.

આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ તુલસી અદ્‌ભુત ગુણકારી અને અનેક રોગનાશક ગણેલી છે. "अकाल मृत्युहरणं, सर्व व्याधिविनाशनम्" એવું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. તુલસી આરોગ્ય વધારનાર, જંતુનાશક અને હવા શુદ્ધ કરવામાં સર્વોત્તમ છે.

તુલસી—ઉષ્ણ, કફઘ્ન, તીખી, તુરી, હૃદયને ફાયદો કરનારી, અગ્નિદીપક છે; અને વાયુ, શ્વાસ, કાસ, હેડકી, કૃમી, ઉલટી, કુષ્ઠ, વિષ, મૂત્રકૃચ્છ્ર, રક્તદોષ, તાવ વગેરેનો નાશ કરે છે.

તુલસીનાં પાન કફઘ્ન ગણાય છે. તે શળેખમમાં અપાય છે. જેને પીનસ રોગ થયો હોય તેને તુલસીના સૂકા પાનની ભૂકી નાકે સુંઘાડવામાં આવે છે. તાવમાં એના મૂળનો કાઢો વપરાય છે. તુલસીનાં બીજ કૌવતની દવામાં વપરાય છે. ચરકસંહિતામાં તુલસીનાં બીજનો સારો રોગનાશક ઔષધ ગણ્યો છે; અને તુલસીને તેલમાં ઘુંટીને શરીરે માલીસ કરવાથી ખસ, ખરજવાં, દાદ અને સોજો મટે છે.

વાતજ્વરની ચિકિત્સામાં બીજી યોગ્ય દવાઓની સાથે તુલસી મેળવવામાં આવે છે, તેથી નિદ્રા દૂર થાય છે, તથા દરદી બેશુદ્ધ મટી શુદ્ધિમાં આવે છે. તેનો ગુણ દીપક છે તેથી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે.

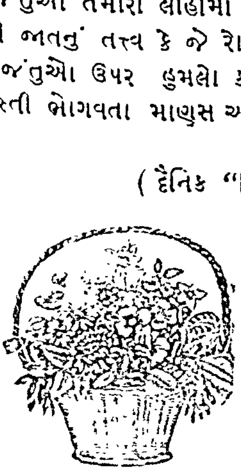
ફરવું પડતું, દોડવું પડતું. આથી તેઓને કેટલા ફાયદા થતા તે અત્યારે કળી શકાય તેમ છે. હાથ અને પગનો ઉપયોગ થાય છે. ખાસ કરીને આપણા પગમાં દૃઢ અને મજબૂત સ્નાયુનાં તત્ત્વો રહેલાં હોય છે. આનો એકદમ ઉપયોગ થતાં લોહી હૃદય અને ફેફસાંમાં એકદમ પસરી જાય છે અને શરીરમાં જોર જોમ આવે છે. અંગેઅંગમાં ચાપલ્ય ફેલાય છે. આવા સંજોગોમાંજ તમે સંપૂર્ણ આનંદવાળી અને ઉત્સાહી જીંદગી ગાળી શકશો. ફરવા દરમિયાન શ્વાસની ક્રિયા ચાલે છે. ઉંડો શ્વાસ લેવાની અને ફેફસાંઓમાં વધારે વધારે હવા ભરી શકવાની ટેવ પડે છે. માટે આ કસરત દરમિયાન ઉંડા શ્વાસ લેવાની ટેવ પાડવી જરૂરની છે. દરરોજ કેટલું અંતર ફરી શકાય તે દરેકનાં બળ અને કૌવત ઉપર આધાર રાખે છે.

જ્યાંસુધી થાક લાગે ત્યાંસુધી ચાલવું ઉત્તમ છે. આ રીતે દરરોજ ન બની શકે તો રજા તેમજ તહેવારના દિવસોમાં દિવસનો મોટો ભાગ ફરવામાં ગાળવો જોઇએ. આ ટેવથી શારીરિક ફાયદા થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ વ્યાવહારિક જીવનમાં તેમજ ગૃહજીવનમાં અને સાથે માનસિક અવસ્થામાં અજબ અને ચોક્કસ ફાયદો થવાનો.

રોગનો ભય મટે.

આ સહેલી અને સરળ કસરતનો આશ્રય લઈ અખૂટ કૌવત પ્રાપ્ત કરતાં રોગ થવાનો ભય એકદમ ઓછો થવા માંડે છે. તમે એટલા આનંદી, એટલા તંદુરસ્ત તેમજ દરેક બાબતમાં ઉત્સાહી બનશો કે રોગનાં જંતુઓ તમારા લોહીમાં વાસ કરી શકવાનાંજ નથી. લોહીમાં એવી જાતનું તત્ત્વ કે જે રોગનો નાશ કરે છે તે પેદા થશે તે આ જંતુઓ ઉપર હુમલો કરી તેમનો નાશ કરી નાખશે. સરસ તંદુરસ્તી ભોગવતા માણસ આગળ રોગનાં જંતુઓ સત્તાહીન બને છે.

(દૈનિક "હિંદુસ્થાન"માંથી)

૮૧–डॉक्टरे असाध्य कहेली खोड कसरती जीवने मटाडी.

મારી બાલ્યાવસ્થામાં મારો શારીરિક દેખાવ અતિ ઘણો કંગાલ હતો. જન્મથીજ હું અપંગ જેવો હતો. મારી ખુંધ એ મારૂં મોટામાં મોટું દુર્ભાગ્ય હતું.

હું જ્યારે સમજણો થયો ત્યારે મારી આ ખોડ મને ભારે પ્રમાણમાં સાલવા લાગી. આથી હું ડાક્તરો પાસે દોડ્યો. ઘણા નિષ્ણાત માણસોની મેં મારા આ દુઃખના સંબંધમાં સલાહ લીધી. ડાક્તરોએ અભિપ્રાય આપ્યો કે 'આ ખોડ મટે એવી નથી,'

લશ્કરમાં જોડાયો

૧૯૧૦માં આ ખોડ છતાં પણ હું અમેરિકન લશ્કરમાં પરચુરણ ખાતામાં દાખલ થયો. આ ખાતામાં પણ મારે કસરત વગેરે તો કરવાનીજ હતી. લશ્કરી ખાતાના ભલા ડાક્તરે મારી ખોડ દૂર કરવાને માટે અમુક ચોક્કસ કસરતો મને સૂચવી.

આ અરસામાં મેં મારી આ ખોડ ટાળવાને માટે કુદરતી ઈલાજો અને કસરતને લગતું બધું સાહિત્ય વાંચી નાખ્યું. આને પરિણામે કસરત અને કુદરતમાં મારી શ્રદ્ધા વધી. યોગ્ય કસરતને માટે સૂચનાઓ મેળવવા પૂરતા નિષ્ણાત માણસોનો લશ્કરી ખાતામાં અભાવ નહોતો એટલે આ દિશામાંનું મારૂં કામ સરળ બન્યું.

કસરતના ફાયદા

કસરતી જીવને જેટલો ફાયદો મને કર્યો છે એટલોજ ફાયદો એવું જીવન કોઇને પણ કરી શકે છે. એટલા માટે મારી કથા હું જાહેર કરવાને લલચાયો છું. આવી કસરતને માટે તમારે કોઈ ખાસ કસરતશાળામાં જવાનું નથી. રોજ સવારે તમે તમારાજ ઓરડામાં થોડીક કસરત નિયમસર કરવાનો નિશ્ચય કરો, એજ તમારે માટે પૂરતું છે. તમારા રોજના જીવનક્રમમા તમે ગુંચવાઈ જાઓ તે પહેલાંજ થોડી કસરત કરી લો એ જરૂરનું છે. જે માણસ પ્રભાતકાળે મુલતવી રાખીને દિવસની બીજી કોઇ પણ વેળાએ કસરત કરવા ધારે છે એ માણસ જરૂરપૂરતી કસરત નિયમસર કરવાને કદી પણ સમર્થ થતો નથી

જ્યારે હું કસરતી જીવન ગુજારતો નહોતો ત્યારે મારા શરીરમાં આળસે ઘર કર્યું હતું થોડુંક કામ કરવાથી હું થાકી જતો, અવારનવાર હું બેચેન રહેતો, મારામા જીવનનો અથવા તો ચેતનનો અભાવ હતો. મારૂં જીવન એ વેળાએ મને ભારરૂપ હતું.

આવા માણસોમા કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નત અભિલાષાઓ

૮૨–चीन में भारतीय धर्म और सभ्यता का प्रचार

જિન ભારતીય પંડિતોં, વિદ્વાનોં, ઉપદેશકોં એવં મહાત્મા-ઓં ને અસહ્ય કષ્ટ ઉઠાયા, અગણિત આપત્તિયોં કા સામના કર, સ્વાર્થત્યાગ ઔર આત્મબલિદાન કર, ભારતીય ધાર્મિક સભ્યતા ઔર જ્ઞાન કો ચીન દેશ મેં ફૈલાયા હૈ, ઉનકી કીર્તિ કા ચાહે ઉલ્લેખ હમારે અધૂરે ઇતિહાસ મેં કુછ ભી ન હો, પર ચીન કે સાહિત્ય ઔર ઇતિહાસ મેં ઉનકા નામ અક્ષય હૈ, ઉનકી કીર્તિ અમર હૈ ઔર ઉનકી મહિમા અવિનશ્વર હૈ.

હમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોં કે કૃતજ્ઞ હૈં, જિન્હોંને ચીની ભાષા ઔર ઉસકા સાહિત્ય પઢ કર, ઇન ભારતીય પંડિતોં કા પતા લગાયા હૈ ઔર ઇનકી જીવન-સંબંધી ઘટનાઓં પર પ્રકાશ ડાલા હૈ. ઇસ વિષય મેં યોરપ કે કિતને હી વિદ્વાનોં ને લેખ ઔર ગ્રંથાવલીએં લીખી હૈં. ઇનમેં ઇન વિદ્વાનોં કી વિશેષ પ્રસિદ્ધિ હૈઃ–એબલ. રેમૂસત, એમ-રટ. જ્યૂલિયન, સેમ્યૂલ બીલ, જેમ્સ લેગી, ચવન્સ, પીલિયટ, સિલ-ભન લેવી, બૂબર વર્નંદ, હેન્રી કોર્ડિયર આદિ. ઇન વિદ્વાનોં ને સતત પરિશ્રમ કર ચીન કે ધાર્મિક સાહિત્ય કે રહસ્યોં કા ઉદ્-ઘાટન કિયા હૈ, જિસસે ઇસ વિષય કા જ્ઞાન સુલભ હો ગયા હૈ. એક બંગાલી વિદ્વાન્ ને ભી ઇસીકે સંબંધ મેં એક પુસ્તક લિખી હૈ. નીચે ઉસીકે આધાર પર કુછ બાતેં લિખી જાતી હૈં.

ઇસા કી પહલી શતાબ્દી મેં ચીનદેશ કા પ્રતિભાશાલી સમ્રાટ મિંગ્ટી થા. એક રાત્રિ કો ઇસને સ્વપ્ન મેં દેખા કિ એક દૈવી પુરુષ, જિસકા સુવર્ણ કા સા શરીર થા, જો લગભગ ૧૨ ફુટ ઉંચા થા ઔર જિસકે મસ્તક કે ચારોં ઓર સૂર્ય કા સા પ્રકાશ હો રહા થા, ઉડતા હુઆ ઉસકી ઓર આયા ઔર ઉસકે રાજમહલ મેં પ્રવિષ્ટ હુઆ. પ્રાતઃકાલ સમ્રાટ્ ને અપને મંત્રી સે ઇસ સ્વપ્ન કા અર્થ પૂછા. ઉસને કહા—શ્રીમાન્ ને સુના હોગા કિ ભારતવર્ષ મેં એક ઐસે દેવ હુએ હૈં જિન્હેં કૈવલ્યજ્ઞાન હો ગયા થા ઔર ઇસી કારણ જો બુદ્ધદેવ કહાતે હૈં. આપને ઇન્હીં કે શરીર કો આકાશ મેં ઉડતા હુઆ ઔર પ્રકાશ ફૈલાતા હુઆ દેખા હૈ. યહ સુન કર સમ્રાટ્ ને અપને ઉચ્ચ કર્મચારિયોં કો આજ્ઞા દી કિ વે ભારતવર્ષ મેં જા કર બૌદ્ધધર્મ કી ખૂબ ખોજ કરેં ઔર વહાં વાપસ આ કર સબ વૃત્તાન્ત સુનાવેં. યે લોગ, જિનકી સંખ્યા લગભગ ૧૮ થી, સન્ ૬૮ મેં ભારતવર્ષ કી યાત્રા કો રવાના હુએ ઔર યહાં ૧૧ વર્ષ રહ કર સન ૭૫ મેં ચીન-દેશ કો લૌટ ગયે. લૌટતે સમય વે અપને સાથ બુદ્ધદેવ કી એક મૂર્તિ, ઉનકે કહે

જિનગુપ્ત, ૧૧ અમોઘવજ્ર, ૧૨ ધર્મદેવ, ૧૩ દાનપાલ, ૧૪ જ્ઞાનશ્રી.
કાસ્યપ માતંગ ઔર ધર્મરક્ષ કા હાલ ઉપર દિયા જા ચુકા હૈ. અબ હમ દૂસરે પંડિતોં કા કુછ હાલ લિખતે હૈં.

કુમારજીવ ઇન સબ અનુવાદકર્તાઓં મેં શ્રેષ્ઠ ઔર મહાન હૈ, જિન્હોંને ભારતીય બૌદ્ધ-ધર્મ કી પ્રતિભા ઔર કીર્તિ કો ચીન મેં ફૈલાયા હૈ. ઉસને સ્વયં અનેક બૌદ્ધ ગ્રંથોં કા ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કિયા ઔર અપને કાર્ય કો જારી રખને કે લિયે દૂસરોં કો ઉત્તેજિત કિયા. ઉસને બૌદ્ધ ભિક્ષુકોં કો ભારત મેં બૌદ્ધ ધર્મ કા પ્રચાર કરને કે લિયે તૈયાર કિયા. ઇન ભિક્ષુકોં. કા નેતા ફહીન થા. ઉસને અપને સમય કે કાર્યકર્તાઓં કો ધર્મપ્રચાર કે લિયે પૂર્ણ ઉત્સાહિત કિયા.

કુમારજીવ કે કુટુંબ કે લોગ એક ભારતીય રાજ્ય મેં મંત્રીપદ પર ચલે આયે થે. ઇનકે પિતા સચિવપદવી કા ત્યાગ કર બૌદ્ધ-ભિક્ષુક હો ગયે થે. ઇનકી માતા એક રાજકુમારી થી. પિતા કા નામ કુમાર થા ઔર માતા કા જીવ. ઇસ પ્રકાર ઇનકા નામ કુમારજીવ હુઆ. ઇનકા જન્મકાલ સન્ ૩૪૪ થા. જબ યે સાત વર્ષ કે થે, ઇનકી માતા ઇન્હેં એક વિહાર મેં લે ગઈ થી, જહાં ઇન્હોંને સબ ધર્મસૂત્રોં કો કંઠસ્થ કર લિયા. નૌ વર્ષ કી અવસ્થા મેં કુમારજીવ કાસ્મીર આયે ઔર યહાં ઇન્હોંને બંધુદત્ત આચાર્ય સે વિદ્યાધ્યયન કિયા. ઇન્હોંને બીસ વર્ષ કી અવસ્થા મેં દીક્ષા લી ઔર યહ કૌચ દેશ કે એક વિહાર મેં રહને લગે. સન ૪૦૧ મેં યે ચીન આયે ઔર તાત્કાલીન સમ્રાટ્ ને ઇનકા સમુચિત સમ્માન કિયા ઔર ઇનસે ચીન મે બૌદ્ધ-ધર્મ કા પ્રચાર કરને કી પ્રાર્થના કી. ઇન્હોંને પ્રચારકાર્ય અપને હાથ મેં લિયા ઔર બારહ વર્ષ કે ભીતર કમ સે કમ ૧૦૦ બૌદ્ધ-ગ્રંથોં કા સંસ્કૃત સે ચીની ભાષા મેં અનુવાદ કર ડાલા. ઇસ કાર્ય મે ઇન્હોંને અપને ભારતીય ઔર ચીની શિષ્યોં સે ભી સહાયતા લી. ઇનકે ચીની અનુવાદોં કી બડી પ્રશંસા હૈ. યહાં તક કિ ઇને અનુવાદ ચીન-નિવાસિયોં ને લિયે હૈ [illegible] અનુવાદ હૈ.

કુમારજીવ કે ગુરુ કા નામ વિમલાક્ષ હૈ, જો કાસ્મીર દેશ કે એક [illegible] બૌદ્ધ ભિક્ષુક થે ઔર ચીન મેં ધર્મ-પ્રચાર કરને [illegible] કુમારજીવ કે અનુવાદોં મેં બડી [illegible] કુમારજીવ કે [illegible] કે પશ્ચાત્ ઇન્હોં ગુરુ ઇનકા [illegible]

[illegible] ને ચીન મેં [illegible] [illegible] ઇન્હોંને અનેક સંસ્કૃત-[illegible] અનુવાદ કર ડાલા. ઇનકી [illegible]

એક દૂસરે પંડિત, જિનકા નામ પરમાર્થ થા, મધ્યભારત કે ઉજ્જૈન નામક નગર કે રહનેવાલે થે. યે સન્ ૫૪૮ મેં ચીન ગયે ઔર વહાં ૨૧ વર્ષ રહે. ઇન્હોંને પહલે ૬ વર્ષોં મેં ૧૦ ગ્રંથ લિખે ઔર પિછલે વર્ષોં મેં લગભગ ૪૦ ગ્રંથોં કા અનુવાદ કિયા. ૭૧ વર્ષ કી આયુ મેં ઇનકી મૃત્યુ હો ગઇ. યે ભી બોધિરુચિ કે સમાન એક સુપ્રતિષ્ઠિત અનુવાદક ઔર પ્રચારક થે

જિનગુપ્ત ચીન જાનેવાલોં મેં એક બડે પ્રસિદ્ધ પંડિત થે. યે કુમારજીવ, અમોઘવજ્ર ઔર ધર્મદેવ જૈસે પ્રકાંડ પંડિતોં કી શ્રેણી કે હૈં. યે ગાન્ધારદેશ કે શ્રમણ થે ઔર પેશાવર મેં રહતે થે. યે ક્ષત્રિય-જાતિ કે થે ઔર ઇનકે પિતા કા નામ વજ્રસાર થા. ઇન્હોંને સાત વર્ષ કી અવસ્થા મેં હી સંન્યાસ લે લિયા થા. ઇનકે આચાર્ય ઔર ઉપાધ્યાય કે નામ જ્ઞાનભદ્ર ઔર જિનયશ હૈં. ઇનકી શિક્ષા કે પ્રભાવ સે હી જિનગુપ્ત ઇતને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ હુએ.

૨૭ વર્ષ કી ઉમ્ર મેં યે ઔર ઇનકે ગુરુ ચીન ગયે. અનેક આપત્તિયોં ઔર કઠિનાઇયોં કા સામના કરતે હુએ યે સન્ ૫૫૭ મેં ચીન પહુંચે. વહાં જિનગુપ્ત કી બડી ખ્યાતિ બઢી ઔર યે ધર્મપ્રચારકોં કે નેતા હો ગયે. અંત મેં યે રાજગુરુ હો ગયે ઔર ઇન્હોંને ૩૭ ગ્રંથોં કા અનુવાદ સંસ્કૃત સે ચીની ભાષા મેં કિયા. જિનગુપ્ત ને ચીન કે સમ્રાટ્ કી આજ્ઞા સે ભારતીય જ્યોતિષ શાસ્ત્ર કે ગ્રંથોં કા ભી અનુવાદ કિયા થા. ઇનકી મૃત્યુ ૭૮ વર્ષ કી ઉમ્ર મેં સન્ ૬૦૦ મેં હો ગઈ. જિનગુપ્ત બૌદ્ધ-ધર્મ કે એક બડે અનુભવી પ્રચારક થે. ઉન્હોંને અપને ધર્મ કે લિયે બડે બડે કષ્ટ ઉઠાયે; પરંતુ વે અપને ધર્મપથ પર અચલ બને રહે. ભારતીય વિદ્યાપ્રચાર મેં ઉનકા સ્થાન કુમારજીવ ઔર બોધિરુચિ કે બરાબર હૈ.

અમોઘવજ્ર આઠવીં શતાબ્દી કે સબસે બડે વિદ્વાન ઔર ધર્મપ્રચારક થે, જો ભારતવર્ષ સે ચીન કો ગયે થે. યે ઉત્તરી ભારત કે એક શ્રમણ થે. યે જાતિ કે બ્રાહ્મણ થે ઔર ઇનકે ગુરુ કા નામ વજ્રબોધિ થા. યે અપને ગુરુ કે સાથ સન્ ૭૧૬ મેં ગયે. ગુરુ કી મૃત્યુ સન્ ૭૩૨ મેં હો ગઈ. મૃત્યુસમય ગુરુ ને આજ્ઞા દી થી કિ ભારતવર્ષ મેં જા કર બૌદ્ધગ્રંથોં કા સંગ્રહ કર કે ચીન મેં આ કર પ્રચાર કરો. ઇસ આજ્ઞા કે અનુસાર અમોઘવજ્ર ભારતવર્ષ લૌટ આયે. યહાં ઇન્હોંને બૌદ્ધગ્રંથોં કા સંગ્રહ કિયા ઔર સન્ ૭૪૬ મેં અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથ લે કર ચીન લૌટ ગયે ઔર વહાં ઇન્હોંને ધર્મપ્રચાર કા કાર્ય પ્રારંભ કિયા. ચીન કા સમ્રાટ્ ઇસ કાર્ય સે ઇતના પ્રસન્ન હુઆ કિ ઉસને ઇનકો પ્રજ્ઞાનકોષ કી ઉપાધિ દી. ઇનકા બડા સન્માન થા ઔર સબ

૮૩–कौवत वधारवानी कसरतो

શરીરમાં કૌવત વધારવા માટે ફરવું ખાસ અગત્યનું છે. અને માટે બહુ ભલામણની આવશ્યકતાજ નથી. ફરવું એ તો તમારી નિયમિત ટેવ હોવી જોઇએ; આને બદલે બીજા કશાથી ચલાવી લેવાય નહિ. બધા કસરતબાજો જે રીતે તાલીમ લે છે તે ઉપરથી જણાઇ આવશે કે, તેમને પણ ફરવું એ જરૂરી છે. તે જણાવ્યા સિવાય રહેતું નથી. બીજી કસરતોથી તમે તમારા સ્નાયુઓ દૃઢ અને બળવાન બનાવી શકશો; પરંતુ હૃદય અને ફેફસાંને મજબૂત બનાવવા માટે ચાલવાની એકદમ જરૂર છે.

ફરવાથી કૌવત વધે છે.

મદનશાસ્ત્રના ખીલવવાનું આ એકજ સાધન છે. માનસિક અને શારીરિક પૂર્ણતા મેળવી શકાય છે. આ વ્યાયામથી કેટલેક અંશે તમારી નૈતિક પ્રકૃતિમાં પણ સારી અસર થાય છે, તે શારીરિક સમતોલપણું તેમજ તમારાં પોતાનાં શરીર ઉપર તમને કાબુ મેળવી આપે છે. નિયમિત ફરવાની કસરતથી શરીરના અણુએ અણુમાં સ્ફૂર્તિ, ચાપલ્ય અને તનમનાટી ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વાભાવિક તેમજ વૈદ્યકીય રીતે તેથી શારીરિક કૌવત વધે છે. દાખલાતરીકે ગોલ્ફની રમત. આમાં ફક્ત મેદાન ઉપર દડાની પછવાડે ફરવાનુંજ હોય છે. આ રમતના દેખીતા ફાયદાઓથીજ તેની ખ્યાતિ વધેલી છે. મગદળ ફેરવો અને તેથી લાભ થશે, પરંતુ ખરો લાભ તો ચાલવાથીજ થવાનો.

શરીરનું સુદૃઢ બંધારણ બનાવવા માટે, તેના ઉપર કાબુ અને સ્વામીત્વ મેળવવા માટે તેમજ શરીરમાં એક જાતની નવક ઉત્પન્ન કરવા માટે આ એક અત્યુત્તમ સાધન—અતિ સહેલો ઇલાજ છે નબળા બાંધાવાળા તેમજ અનિયમિત મનુષ્યોને તેમની નબળાઈ દૂર કરવા માટે તેમજ થાક દૂર કરી શરીરમાં ફરી સ્ફૂર્તિ લાવવા માટે આ કસરતનો ઉપયોગ જરૂરનો છે

વૈદ્યકીય ફાયદા

[illegible]

જણાશે. ખોરાક માટે રુચિ થશે, અણધારેલી રીતે-ન સમજાય ો રીતે-તેમાં વધારો થવા માંડેલો જણાશે. વૃદ્ધ પુરુષ કે સ્ત્રીને ુ તેના બચપણના દિવસો જેવોજ આમાં આનંદ મળશે. જે ુ પ્રથમ સમજાતી ન હતી તેનો આપોઆપ ઉકેલ થઈ જશે.

મગજ કેળવાય છે.

ચાલવાની કસરતથી મગજને અખૂટ બળ મળે છે, માનસ ૃદ્ધ અને ચોખ્ખું બને છે. મગજને સ્ફૂર્તિ મળતાં સચોટ વિચારો ળી શકાય છે, તેમનો નીવેડો લાવતાં પણ વાર લાગતી નથી. ાટલા ફાયદાઓ છતાં આ કસરતનો મોટો લાભ તો એ છે કે, રેક જણ સહેલાઇથી તેનો લાભ લઇ શકે છે. તેમાં વધારે માથા-ટની-વધારે સાધનોની જરૂર નથી. ગમે ત્યાં રહેતા હો પરંતુ ામને ફરવાની જગ્યા તો મળાજ રહેવાની. શહેરમાં વસતાઓને શહેર બહાર જગ્યાનો અભાવ હોતો નથી. બેઠાડુ કામ કરનારાઓએ તો દરરોજ થોડા કલાક ફરવા માટે સમય મેળવી લેવો જોઇએ. તમારે તમારું કૌવત, ચાપલ્ય અને વધારે ઉત્તેજન મેળવવા ખાતર આની ખાસ જરૂર છે; ફક્ત મગજનેજ નહિ પરંતુ શરીરને પણ એથી ફાયદો થાય છે.

દરદો સારાં થાય છે.

ઘણાંએ લાંબા વખતનાં અને દવા લેવાથી ન મટતાં દરદો નિયમિત ફરવાથી મટી જાય છે. કોઈ પણ કારણને લીધે શરૂઆતમાં વધારે લાંબે ન ચાલી શકાય, પરંતુ દિવસે દિવસે આનું પ્રમાણ વધતું જશે, અને થોડા દિવસમાં તમો માઇલો સુધી ચાલી શકશો. આનું પરિણામ એજ આવશે કે, કૌવત તેમજ સહનશીલતા વધશે. શરીરના દરેક ભાગમાં લોહીની વિપુલતા તેમજ તેનું વહન વધશે. તંદુરસ્તી અને શારીરિક બળ આને લઇને વધે એ તો સ્વાભાવિકજ છે. ઉપરાંત આ કસરતથી જીવનમાં એટલો તો ઉલ્લાસ આવે છે કે દિવસો આનંદમાં પસાર થાય છે અને જીવનનાં વર્ષોમાં આથી વધારો થાય છે, એમ કહેવું પણ અતિશયોક્તિ ભરેલું ગણાશે નહિ.

ઘણાં અકાળ મૃત્યુવશ થાય છે, તેનું કારણ ફક્ત એટલુંજ છે કે, તેઓ જીવન અને તંદુરસ્તીના નિયમો બરાબર પાળતા નથી. નિયમિત ફરનારાઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ યુવાન જેવા દેખાય છે. તે હમેશાં ઉત્સાહી અને આનંદી જણાશે. ભોજન અને નિદ્રા જેમ જીવનના બે અગત્યના મહત્વનાં કાર્યો છે, તેમ ફરવું પણ આવા લોકોને માટે એક જરૂરીઆત મનાશે.

સ્નાયુઓ દૃઢ થાય છે.

અર્વાચીન અવસ્થામાં વસનારા લોકો આનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપે... [illegible] નો વધારે ને જમાનાના આધુનિક સાધનોને અભાવે

૮૪–आसनोथी रोगो टाळवानो अजब नुस्खो

દરેક વ્યક્તિને જેટલી જરૂર ખોરાક અને હવાની છે, તેટલી જ જરૂર કસરતની છે. કસરતથી શરીર સુદૃઢ, નિરોગી, બળવાન અને તેજસ્વી બને છે. વળી શરીરને સ્ફૂર્તિ, જોમ, જુસ્સો અને ઉત્સાહથી ભરપૂર રાખવું હોય તો યુવાનોએ નિયમિત કસરત કર્યા સિવાય કદી રહેવું નહિ. કસરતથી શું શું ફાયદા થાય છે તેની ચર્ચા આજના જમાનામાં કરવી એ નિરર્થક છે. તેનાથી ભાગ્યે જ કોઇ પણ અજાણ હશે; પરંતુ એટલું તો કહેવું જોઇએ જ પડશે કે, કસરત કરવી એટલે દરેકે દરેક વ્યક્તિએ પહેલવાન બનવું એમ નહિ. શરીરને માફકસરની કસરત સૌને લેવાની એટલા માટે જ જરૂર છે કે શરીર વ્યાધિરહિત અને આનંદી રહે.

આસનપદ્ધતિ

દંડ, બેઠક, કુસ્તી, સિંગલ બાર, ડબલ બાર વગેરે કસરતોના અનુભવ પછી આપણી આસનોની પ્રાચીન પદ્ધતિ પણ મેં મારું શરીર કસવામાં અજમાવી જોઇ હતી. મને અનુભવે માલુમ પડ્યું છે કે, બધા કરતાં આસનો કરવાથી મારું શરીર વધારે સારું, તંદુરસ્ત અને સ્ફૂર્તિવાળું બન્યું છે. દંડ, બેઠક અને કુસ્તી કરવાથી તેમજ ક્રિકેટ રમવાથી થાક લાગે છે. કુસ્તીમાં તો સૌથી વધારે થાક લાગે છે. બપોરે ઉંઘ લીધા વિના કુસ્તી કરનારાઓને કદી ચાલતુંજ નથી, પણ આસનો કરનારાઓને જરાએ થાક લાગતો નથી; અને વધુ નવાઇની વાત તો એ છે કે, થાક ન લાગે તોપણ પરસેવો ઘણો થાય છે. ક્રિકેટમાં જેમ ફીલ્ડીંગ કરવાથી દોડવાને લીધે પગને સારી કસરત મળે છે, બોલીંગ કરવાથી હાથ તથા પગને સારી કસરત મળે છે, બેટીંગથી હાથ, પગ, કંમર તથા આંખોને 'આઇ-સેટ' થાય તોજ સારું રમી શકાય એટલે આંખની કસરત મળે છે; તેમ આસનો કરવાથી ગળું, હાથ, પગ, મસ્તક વગેરેને સારી કસરતો મળે છે.

સ્ત્રી-પુરુષો બંને કરી શકે

આસનોના અભ્યાસથી શરીરની નસો ને નાડીઓ એવી શુદ્ધ થઇ જાય છે કે સર્વે સ્નાયુઓ ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરતા થાય છે. વળી આસનોથી ઘણા રોગો પણ દૂર થાય છે. કબજીઆત દૂર કરે છે, દીંચણની બિમારી (સાઇનોવ્હાઇટીસ) દૂર થાય છે, "એલોપથી" જેને માટે ડૉક્ટરો પાસે ઉપાયો નથી તે દૂર થાય છે, ક્ષય જેવો ભયંકર વ્યાધિ પણ કેટલીક વાર નાશ પામે છે. કેટલાક પ્રકારના વ્યાયામથી હૃદય ઉપર દબાણ આવવાથી વ્યાયામ કરનાર નિર્બળ